НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНА НАУКА У НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ В ОСОБАХ

Енциклопедичний довідник

Київ – 2018

УДК 94(477)030(031)061.22-05

Історична наука у Національній академії наук України в особах: Енциклопедичний довідник. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. — 742 с.

Енциклопедичний довідник присвячений науковцям, які працювали на ниві історії в структурних підрозділах НАН України з часу її заснування і до сьогодні та завершили своє земне життя. Відкриває видання історіографічний нарис про академічну історичну науку та її творців, непрості відносини істориків та представників влади впродовж 1918–2018 рр. Основний текст видання містить енциклопедичні матеріали про 570 учених, передовсім їхню наукову біографію та біобібліографію.

Довідник розрахований на суспільствознавців, викладачів вишів, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться історією історичної науки.

Автори: Н. Абашина, О. Бачинська, І. Безлюдна, О. Беренштейн, С. Білокінь, С. Блащук, О. Бойко, П. Бойко, А. Болебрух, П. Бондарчук, О. Бонь, О. Бубенок, О. Булгакова, Н. Булик, Н. Васильєва, О. Василюк, І. Верба, Я. Верменич, С. Віднянський, Т. Галайчак, Н. Герасименко, Г. Герасимова, В. Гоголь, О. Головко, Т. Гончарук, В. Горбик, В. Горинь, Л. Горкіна, С. Грица, Д. Грузін, В. Гупало, О. Гуржій, С. Гуцало, В. Даниленко, М. Демчук, Г. Денисенко, Л. Дениско, В. Дмитрук, О. Добржанський, О. Доброборженко, Н. Доконт, М. Дорошко, І. Дрига, Л. Дубровіна, Р. Жангожа, Б. Зайцев, Г. Капустян, Н. Кашеварова, Р. Кирчів, В. Кіктенко, Т. Коваль, Г. Ковальчук, О. Ковальчук, Л. Ковпак, Н. Ковпаненко, А. Козицький, В. Колеснікова, Т. Комаренко, Г. Костенко, С. Кот, М. Котляр, М. Крикун, В. Крупина, С. Куделко, С. Кульчицький, В. Левченко, Л. Лещенко, Б. Магомедов, О. Малюта, Р. Маньковська, Т. Марусик, В. Михайловський, О. Мишанич, О. Музичко, О. Муравський, В. Мурзин, К. Науменко, В. Небрат, О. Ненашева, О. Никорак, П. Овчаренко, О. Огуй, М. Олашин, Т. Осташко, І. Павлюк, С. Павлюк, С. Падалка, Е. Петровський, В. Печерога, Ю. Пінчук, О. Подобєд, А. Попок, С. Посохов, О. Потєхін, Д. Пугачова, О. Рабенчук, О. Реєнт, Є. Регушевський, О. Рубльов, Г. Самойленко, С. Світленко, Т. Себта, Н. Сєкєрська, В. Семистяга, С. Скорий, М. Скржинська, П. Скрипник, В. Сокіл, С. Стельмах, В. Стешенко, Л. Стрельська, Г. Стрельський, Л. Таран, В. Татарчук, В. Ткаченко, Л. Ткачова, П. Тронько, О. Удод, О. Усатенко, Я. Федорук, О. Фіалко, В. Ханко, Е. Циганкова, І. Черніков, Є. Чернухін, Ю. Черченко, А. Шабашов, В. Шандра, В. Шарпатий, В. Швидкий, Л. Шевченко, Л. Шепель, Т. Щербань, С. Юренко, О. Юркова, С. Юсов, Н. Юсова, О. Янковська, О. Ясь.

Матеріали про істориків-археологів взяті з книги «Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2015. — 668 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України
(протокол № 6 від 26 червня 2018 р.)

Набір підготувала Н.Ф. Васильєва

ISBN 978-966-02-8671-9

ЗМІСТ

I. Удод О.А. Історія та історики в Національній академії наук України: традиції і сучасність (1918–2018 рр.) 16
II. Від упорядників 114
III. Біобібліографія:
1. Авагян Олександр Беніамінович 116
2. Адріанова-Перетц Варвара Павлівна 116
3. Алешо Олександр Гаврилович 117
4. Андрієвський Олександр Юхимович 118
5. Андріяшев Олександр Михайлович 118
6. Анісімов Юрій Олександрович 119
7. Антипович Костянтин Єрофійович 120
8. Апанович Олена Михайлівна 121
9. Артеменко Іван Іванович 123
10. Ауліх Вітольд Вітольдович 124
11. Ачкіназі Ігор Веніамінович 125
12. Бабенчиков Володимир Петрович 125
13. Бабій Борис Мусійович 126
14. Багалій Дмитро Іванович 128
15. Багалій-Татаринова Ольга Дмитрівна 130
16. Багрій Роман Степанович 131
17. Базилевич Василь Митрофанович 132
18. Балагурі Едуард Альбертович 133
19. Балковий Петро Миколайович 135
20. Балушкін Олександр Михайлович 135
21. Барабой Абрам Зіновійович 136
22. Баранович Олексій Іванович 137
23. Барвінок Володимир Іванович 139
24. Барвінський Богдан Олександрович 140
25. Барвінський Віктор Олександрович 142
26. Батіг Роман Онуфрійович 144
27. Бачинський Анатолій Діомидович 145
28. Бачинський Михайло Опанасович 146
29. Бевзо Олександр Арефійович 147
30. Березовець Дмитро Тарасович 148
31. Берло Ганна Львівна 149
32. Бєлоусов Сергій Миколайович 150
33. Бєлякевич Іван Іванович 151
34. Бібіков Сергій Миколайович 152
35. Бідзіля Василь Іванович 153
36. Білецький Степан Теодорович 155
37. Білий Володимир Васильович 156
38. Білик Порфирій Антонович 157

39. Білозор Володимир Павлович 158
40. Біляшівський Микола Федотович 159
41. Бліфельд Давид Ісакович 161
42. Бованенко Дмитро Євменович 162
43. Боголюбов Олексій Миколайович 163
44. Богусевич Володимир Андрійович 164
45. Бодянський Олександр Всеволодович 165
46. Боєв Юрій Олексійович 166
47. Бойко Анатолій Васильович 167
48. Бойко Іван Давидович 169
49. Болдін Ярослав Іванович 169
50. Болтарович Зоряна Євгенівна 170
51. Болтенко Михайло Федорович 171
52. Боровський Ярослав Євгенович 172
53. Брагінець Андрій Степанович 172
54. Брайчевський Михайло Юліанович 173
55. Братченко Станіслав Никифорович 174
56. Буда Сергій Олексійович 175
57. Бужевич Аврам (Абрам) Йосипович 176
58. Бузескул Владислав Петрович 177
59. Букатевич Назарій Іванович 179
60. Бураков Анатолій Віссаріонович 180
61. Бутич Іван Лукич 181
62. Вайнштейн Осип Львович 182
63. Варнеке Олександр Борисович 184
64. Василенко Микола Прокопович 185
65. Введенський Андрій Олександрович 187
66. Веймарн Євген Володимирович 187
67. Вервес Григорій Давидович 189
68. Верзілов Аркадій Васильович 189
69. Веселов Василь Васильович 190
70. Веселова Олександра Михайлівна 191
71. Ветштейн Ріва Йонівна 192
72. Виєзжев Ростислав Іванович 192
73. Висотська Тетяна Миколаївна 193
74. Висоцький Сергій Олександрович 194
75. Вівчарик Михайло Миколайович 195
76. Воблий Костянтин Григорович 196
77. Война Олексій Дорофійович 197
78. Волковинський Валерій Миколайович 198
79. Вязьмітіна Марія Іванівна 199
80. Гавриленко Тодор Матвійович 200
81. Гаєвський Андрій Миколайович 201
82. Галант Ілля Володимирович 202
83. Гамрецький Юрій Маркович 203

84. Гамченко Сергій Свиридович 203
85. Ганжа Іван Хомич..205
86. Ганусець Олександр Іванович 205
87. Гапусенко Іван Максимович 206
88. Гарасимчук Василь Іванович...206
89. Гарасимчук Роман Петрович 208
90. Генінг Володимир Федорович...208
91. Геппенер Микола Володимирович 210
92. Герасименко Михайло Петрович 211
93. Гермайзе Осип Юрійович 211
94. Геррманн Йоахим 213
95. Гіляров Сергій Олексійович 214
96. Гладстерн Олександр Миколайович.......................................215
97. Гнатюк Володимир Михайлович 215
98. Гнатюк Володимир Якович 216
99. Гнип Павло Іванович...218
100. Говорова Раїса Павлівна 218
101. Голійчук Федір Якович 218
102. Голобуцький Володимир Олексійович.................................219
103. Гончаров Володимир Кирилович...221
104. Горбань Микола Васильович 222
105. Горбатюк Володимир Тимофійович 223
106. Горбик В'ячеслав Олександрович 224
107. Гордієвський Михайло Іванович..225
108. Гошко Юрій Григорович 227
109. Грабовецький Володимир Васильович.................................227
110. Гранчак Іван Михайлович 228
111. Гребенкін Костянтин Федорович..230
112. Грінченко Володимир Антонович 230
113. Грінченко Микола Олексійович...231
114. Грушевська Катерина Михайлівна 233
115. Грушевська Ольга Олександрівна 235
116. Грушевський Михайло Сергійович 236
117. Грушевський Олександр Сергійович...................................242
118. Гудзенко Пантелеймон Петрович 243
119. Гудзій Микола Каленикович 244
120. Гулевич Віктор Наумович 245
121. Гупало Костянтин Миколайович 246
122. Гура Віктор Костянтинович 247
123. Гуржій Іван Олександрович 248
124. Гуристримба Василь Васильович 250
125. Гуслистий Кость Григорович 250
126. Гутянський Степан Корнійович 252
127. Данилевич Василь Євтимович 252
128. Даниленко Валентин Миколайович......................................254

129. Даниленко Віталій Миколайович 255
130. Данилюк Юрій Зіновійович 256
131. Дашкевич Всеволод Якович 257
132. Дашкевич Ярослав Романович 257
133. Демиденко Лариса Антонівна 260
134. Дем'ян Григорій Васильович 261
135. Денисенко Василь Семенович 262
136. Дзира Ярослав Іванович 263
137. Діденко Григорій Дем'янович 265
138. Дложевський Сергій Степанович 265
139. Дмитров Леонід Дмитрович 267
140. Добров Геннадій Михайлович 267
141. Добровольський Аркадій Вікторович 268
142. Добровольський Леонід Павлович 269
143. Довженок Василь Йосипович 270
144. Доконт Ніна Григорівна 271
145. Долинський Олександр Васильович 272
146. Домбровський Олег Іванович 273
147. Драчук Віктор Семенович 274
148. Дубина Кузьма Кіндратович 275
149. Дубровський Василь Васильович 276
150. Дядиченко Вадим Архипович 278
151. Дятленко Микола Дмитрович 280
152. Дяченко Василь Дмитрович 280
153. Ернст Федір Людвігович 281
154. Євдокимов Геннадій Леонідович 282
155. Євсєєв Іван Федорович 283
156. Євтушенко Анатолій Пилипович 284
157. Євтушенко Олександр Іванович 284
158. Євфимовський Володимир Степанович 285
159. Єлісеєв Валентин Федорович 287
160. Єрофеїв Іван Федорович 287
161. Єфи(і)менко Петро Петрович 288
162. Єфремов Сергій Олександрович 290
163. Жебокрицький Віктор Андрійович 291
164. Житецький Гнат Павлович 292
165. Жуковський Аркадій Іларіонович 293
166. Журавський Юрій Йосипович 293
167. Загорський Павло Семенович 295
168. Зайцев Володимир Миколайович 295
169. Замковий Петро Володимирович 296
170. Замлинський Володимир Олександрович 297
171. Заремба Сергій Захарович 298
172. Захарук Юрій Миколайович 299
173. Звіздецький Богдан Андроникович 300

174. Зеніна Алла Миколаївна 301
175. Золотарьов Мирон Ілліч..301
176. Зоценко Володимир Миколайович 302
177. Зубар Віталій Михайлович 303
178. Зуммер Всеволод Михайлович..304
179. Зуц Всеволод Леонідович 305
180. Івакін Гліб Юрійович 306
181. Іваницький Віктор Федорович 307
182. Іваницький-Василенко Сергій Михайлович 309
183. Іванова Ганна Павлівна..310
184. Іванцов Іван Овсійович 311
185. Івасюта Михайло Кирилович 312
186. Ігнатієнко Варфоломій Андріанович..313
187. Ігнатовський Всеволод Макарович..314
188. Іконні(и)ков Володимир Степанович 315
189. Іллінська Варвара Андріївна 317
190. Ісаєвич Ярослав Дмитрович 318
191. Істомін Михайло Павлович 319
192. Калениченко Павло Михайлович..320
193. Каманін Іван Михайлович 321
194. Камінський Євген Євменович 322
195. Канівець В’ячеслав Ілліч 324
196. Карацуба Степан Ісакович..324
197. Карачківський Михайло Федорович..325
198. Карпенко Олександр Юхимович..327
199. Карпинець Іван Іванович 328
200. Касименко Олександр Карпович..329
201. Кизя Лука Єгорович 330
202. Кияниця Петро Антонович..330
203. Ківли́цький Євген Олександрович..331
204. Кілієвич Стефанія Ромуальдівна..332
205. Клименко Пилип Васильович 333
206. Клоков Всеволод Іванович 334
207. Клюшинцев Володимир Миколайович 335
208. Ко(а)цевалов Андрій Степанович 336
209. Ковалевський Борис Павлович..337
210. Коваленко Леонід Антонович 338
211. Ковалівський Андрій Петрович 339
212. Коваль Віктор Савович 341
213. Коваль Михайло Васильович 342
214. Коваль Михайло Климентійович 343
215. Ковальський Микола Павлович 344
216. Ковпаненко Галина Тихонівна..345
217. Козак Деонізій Никодимович..346
218. Козловська Валерія Євгенівна..347

219. Козубовський Федір Андрійович 348
220. Колесса Філарет Михайлович 350
221. Колосов Юрій Георгійович 353
222. Колотухін Віталій Олександрович 353
223. Компан Олена Станіславівна 354
224. Компанієць Іван Іванович 355
225. Кондуфор Юрій Юрійович 356
226. Копержинський Костянтин Олександрович 357
227. Копилов Федір Борисович 359
228. Кордиш-Головко Неоніла Леонтіївна 360
229. Кордуба Мирон Михайлович 361
230. Коропецький Іван-Святослав 365
231. Кравцов Дмитро Овсійович 367
232. Кравченко Василь Григорович 368
233. Кравченко Іван Іванович 369
234. Кравченко Надія Михайлівна 371
235. Крапівіна Валентина Володимирівна 371
236. Криловський Амвросій Семенович 372
237. Кримський Агатангел Юхимович 373
238. Крип'якевич Іван Петрович 377
239. Кристер Арнольд Едмундович 379
240. Крони(і)к Олександр Львович 380
241. Круц Володимир Опанасович 380
242. Крушельницька Лариса Іванівна 381
243. Кти(і)тарев Сергій Олександрович 382
244. Кубишев Анатолій Іванович 383
245. Кудлай Олександр Степанович 383
246. Кудренко Анатолій Ілліч 384
247. Кудрявцев Петро Павлович 384
248. Кузнєцов Володимир Іванович 386
249. Кук Василь Степанович 387
250. Кукурудзяк Микола Григорович 388
251. Кулик Іван Тихонович 389
252. Кулинич Іван Маркович 389
253. Курас Іван Федорович 390
254. Курінний Петро Петрович 392
255. Курносов Юрій Олексійович 393
256. Курц Борис Григорович 394
257. Кучера Михайло Петрович 396
258. Кучеров Пантелеймон Степанович 397
259. Лавров Павло Арсентійович 398
260. Лавров Юрій Павлович 398
261. Лагодовська Олена Федорівна 399
262. Ладивір Іван Іванович 400
263. Лазаревська Катерина Олександрівна 401

264. Лапін Володимир Васильович 402
265. Левенець Юрій Анатолійович 403
266. Левитський Володимир Фавстович 405
267. Левицький Іван Федорович 407
268. Левицький Орест Іванович 408
269. Левченко Микола Захарович 409
270. Лейпунська Ніна Олександрівна 410
271. Лещенко Леонід Овдійович 411
272. Лещенко Микола Никифорович 413
273. Лисенко Василь Гаврилович 414
274. Лисенко Микола Миколайович 414
275. Лихолат Андрій Васильович 415
276. Лінка Надія Володимирівна 416
277. Лісевич Іван Тимофійович 416
278. Лобода Андрій Митрофанович 417
279. Лола Олександр Петрович 418
280. Лось Федір Євдокимович 419
281. Луговський Борис Львович 420
282. Лукань Роман 421
283. Лукач Бейло Іштванович 422
284. Лютман Адам Францович 423
285. Ляскоронський Василь Григорович 423
286. Лященко Аркадій Якимович 425
287. Магура Сильвестр Сильвестрович 426
288. Макаревич Михайло Леонтійович 427
289. Макаренко Микола Омелянович 428
290. Макаренко Олександр Андрійович 429
291. Макарчук Степан Арсентійович 430
292. Маковійчук Іван Михайлович 431
293. Максимейко Микола Олексійович 431
294. Максимов Євген Володимирович 433
295. Малєєв Олександр Феоктисович 434
296. Малиновський Йоаникій Олексійович 435
297. Мануїльський Дмитро Захарович 436
298. Марахов Григорій Іванович 438
299. Маркусь Василь Васильович 439
300. Мартиненко Богдан Анатолійович 440
301. Мартиненко Володимир Никифорович 440
302. Марченко Михайло Іванович 441
303. Маслов Василь Іванович 443
304. Масловський Віталій Іванович 444
305. Матейко Катерина Іванівна 445
306. Матвєєва Леся Василівна 447
307. Матійко Микола Михайлович 448
308. Махно Євгенія Володимирівна 449

309. Махновець Леонід Єфремович..450
310. Мацейко Юрій Михайлович...451
311. Машкін Олександр Миколайович...452
312. Межберг Наум Ісакович...452
313. Меженко Юрій Олексійович 453
314. Мезенцева Галина Георгіївна...454
315. Мельник-Антонович Катерина Миколаївна 455
316. Мельникова Ірина Миколаївна 456
317. Михайлина Павло Васильович...458
318. Мишко Дмитро Іванович 459
319. Мірчук Петро Юрійович..460
320. Міяковський Володимир Варламович...................................461
321. Мовчанівський Феодосій (Тодось) Миколайович...............463
322. Мовша Тамара Григорівна...464
323. Модзалевський Вадим Львович 465
324. Мозолевський Борис Миколайович.....................................466
325. Молодчиков Олександр Володимирович.............................467
326. Моргі(и)левський Іполит Владиславович 468
327. Музичка Андрій Васильович...469
328. Наберухін Аркадій Ісайович 471
329. Надінський Павло Наумович...472
330. Назаров Володимир Володимирович 473
331. Назаревський Олександр Адріянович 473
332. Наулко Всеволод Іванович 475
333. Нерод Володимир Олександрович..476
334. Нестеренко Олексій Олексійович 477
335. Нечипоренко Прокіп Іванович 477
336. Нечитайло Аннета Леонідівна...478
337. Нєдєлін Олексій Іванович..479
338. Нєпріна Валентина Іванівна 479
339. Нікішенко Сергій Олександрович...480
340. Новиков Іван Архипович 481
341. Новицький Віктор Ізмайлович 482
342. Новицький Олекса Петрович 482
343. Новицький Яків Павлович...484
344. Носо(і)в Анатолій Зіновійович..485
345. Оболдуєва Тетяна Григорівна 486
346. Оглоблин Олександр Петрович...486
347. Окіншевич Лев Олександрович 488
348. Оксман Еммануїл Григорович 491
349. Олексюк Мирослав Миронович..492
350. Олійник Леонід Васильович..493
351. Орлов Руслан Сергійович 494
352. Островерхов Анатолій Степанович 494
353. Отамановський Валентин Дмитрович 495

354. Отрешко Валерій Михайлович 498
355. Павелко Валентина Устимівна 500
356. Павленко Юрій Віталійович 500
357. Павленков Володимир Іванович 501
358. Павлик Остап Якович 501
359. Павлюк Павло Іванович 502
360. Панібудьласка Володимир Федорович 503
361. Панченко Петро Пантелеймонович 504
362. Панчук Май Іванович 505
363. Парасунько Онуфрій Арсенович 506
364. Пархоменко Володимир Олександрович 507
365. Пархомчук Станіслав Максимович 508
366. Пастернак Ярослав Іванович 509
367. Пашко Яків Юхимович 512
368. Пеленський Йосип Гаврилович 512
369. Пелещишин Микола Андрійович 513
370. Перковський Арнольд Леонідович 514
371. Петерс Ігор Андріанович 515
372. Петрашенко Валентина Олексіївна 516
373. Петренко Василь Сергійович 517
374. Петринський Микола Миколайович 518
375. Петров Віктор Платонович 519
376. Петров Микола Іванович 522
377. Петровська Євгенія Олександрівна 523
378. Петровський Микола Неонович 523
379. Петрунь Федір Євстафійович 525
380. Пєтухов Микола Якович 526
381. Підоплічко Іван Григорович 526
382. Пінчук Юрій Анатолійович 528
383. Плевако Олександр Антонович 529
384. Погребинський Олександр Петрович 530
385. Покас Павло Михайлович 531
386. Покровська Євгенія Федорівна 532
387. Покровський Олександр Іванович 532
388. Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна 533
389. Полохало Володимир Іванович 535
390. Полухін Леонід Костянтинович 536
391. Пономаренко Лідія Антонівна 536
392. Пономарьов Анатолій Петрович 537
393. Пора-Леонтович Варвара Олександрівна 538
394. Постернак Степан Пилипович 539
395. Похилевич Дмитро Леонідович 540
396. Прилипко Яків Павлович 541
397. Прилуцький Віктор Іванович 542
398. Приходнюк Олег Михайлович 542

399. Пріцак Омелян Йосипович 543
400. Пруниця Степан Юрійович 547
401. Птуха Михайло Васильович 548
402. Пуздровський Олександр Євгенович 550
403. Путро Олексій Іванович 551
404. Рабічкін Борис Михайлович 552
405. Ратич Олексій Онисимович 553
406. Рибалова Валентина Дмитрівна 553
407. Римаренко Юрій Іванович 554
408. Ричков Микола Олександрович 556
409. Рознер Іонас Германович 556
410. Романовський Віктор Олександрович 558
411. Рубан Володимир Володимирович 560
412. Рубач Михайло Абрамович 560
413. Рубінштейн Микола Леонідович 562
414. Рудинський Михайло Якович 564
415. Руднєв Валентин Васильович 565
416. Рутенко Анатолій Олександрович 565
417. Рутківська Лукерія Маркіянівна 566
418. Савовський Іван Петрович 566
419. Савченко Федір Якович 567
420. Сагарда Микола Іванович 569
421. Самойловський Ілля Михайлович 570
422. Санцевич Анатолій Васильович 571
423. Сараджев Арташес Хоренович 572
424. Сарбей Віталій Григорович 573
425. Свєшніков Ігор Кирилович 574
426. Седнєв Владислав Володимирович 576
427. Селінов Валентин Іванович 577
428. Семковський Семен Юлійович 580
429. Сергієнко Григорій Якович 580
430. Сибільов Микола Вікентійович 581
431. Сиволоб Юрій Володимирович 582
432. Сильченко Володимир Миколайович 584
433. Симоненко Рем Георгійович 584
434. Синявський Антін Степанович 585
435. Сирцова Світлана Михайлівна 587
436. Скаба Андрій Данилович 588
437. Скиба Любов Єгорівна 589
438. Скляренко Євген Михайлович 590
439. Скубицький Трохим Тимофійович 591
440. Слабєєв Ігор Семенович 592
441. Слабченко Михайло Єлисейович 593
442. Слабченко Тарас Михайлович 594
443. Славін Лазар Мойсейович 595

444. Слинько Іван Іванович 596
445. Слуцький Олександр Борисович...597
446. Слюсаренко Григорій Якович 597
447. Смаль-Стоцький Степан Йосипович 598
448. Смирнов Григорій Дмитрович 599
449. Смі(и)рнов Павло Петрович 600
450. Сміленко Алла Трохимівна 601
451. Смішко Маркіян Юліанович 602
452. Смолічев Петро Іванович...603
453. Соколов Іван Іванович 604
454. Сокуренко Володимир Федорович 605
455. Соломатін Микола Миколайович 605
456. Соломоні(и)к Елла Ісааківна 606
457. Сохань Павло Степанович 607
458. Співак Ілля Григорович 609
459. Станко Володимир Никифорович...610
460. Старунська Наталія Володимирівна..611
461. Сташевський Дмитро Миколайович..611
462. Сташевський Євген Дмитрович 612
463. Степанишина Оксана Михайлівна...613
464. Степанів-Дашкевич Олена Іванівна...614
465. Степанович Євгенія Петрівна..615
466. Стецюк Катерина Ісаківна 615
467. Стоян Пилип Кузьмич...616
468. Стратен Володимир Васильович..617
469. Стрельський Вячеслав Ілліч 618
470. Стрілко Андрій Андрійович 620
471. Студинський Кирило Йосипович...620
472. Субтельний Орест Мирославович 623
473. Супруненко Микола Іванович..624
474. Сухобоков Олег Васильович 626
475. Сушицький Феоктист Петрович 628
476. Тарановський Федір Васильович 628
477. Телегін Дмитро Якович 630
478. Тереножкін Олексій Іванович 631
479. Терентьєва Наталія Олексіївна...632
480. Терлецький Омелян Антонович...633
481. Тимофієнко Володимир Іванович..633
482. Тимошенко Володимир Прокопович..634
483. Тимощук Борис Онисимович 636
484. Тимощук Віктор Миколайович..638
485. Тимченко Жанна Павлівна 638
486. Тищенко Микола Федорович 639
487. Ткач Максим Павлович..641
488. Ткаченко Віктор Іванович 641

489. Ткаченко Микола Михайлович 642
490. Трегубенко Микола Федорович 643
491. Трифільєв Євген Парфенович 644
492. Тронько Петро Тимофійович 646
493. Туган-Барановський Михайло Іванович 649
494. Турченко Яків Іванович 650
495. Тучапський Павло Лукич...651
496. Фаас Іван Якович..651
497. Фабриціус Ірина Василівна 652
498. Фармаковський Борис Володимирович...653
499. Федоренко Павло Костянтинович..654
500. Федоровський Олександр Семенович 655
501. Фесенко Вадим Олексійович...656
502. Філипенко Дмитро Миколайович 657
503. Фронджуло Михайло Антонович...658
504. Фурманська Адель Ісаківна 659
505. Хавлюк Павло Іванович 659
506. Халепо Трохим Іванович 660
507. Харламов Віктор Олександрович...661
508. Харлампович Костянтин Васильович...662
509. Хворостяний Ігор Михайлович 664
510. Хланта Олексій Васильович 664
511. Хмельницький Ісаак Абрамович..666
512. Хміль Іван Сергійович 667
513. Хромов Павло Олексійович..668
514. Худаш Михайло Лукич 668
515. Цвєтко Сергій Ілліч 670
516. Циганкова Елла Григорівна..671
517. Цомакіон Георгій Борисович...672
518. Чеканюк Андрій Терентійович..673
519. Чередниченко Микола Миколайович 673
520. Черкаська Євгенія Миколаївна 674
521. Черненко Євген Васильович..674
522. Черненко Іван Сергійович 675
523. Черняков Іван Тихонович 675
524. Чикаленко Левко Євгенович 676
525. Чишко Віталій Сергійович 678
526. Чугайов Володимир Петрович 679
527. Шабульдо Фелікс Михайлович 679
528. Шамрай Сергій Вікторович 680
529. Шапа Павло Корнилович 682
530. Шапошнікова Олімпіада Гаврилівна 683
531. Шарлемань Микола Васильович..683
532. Шаталіна Євгенія Платонівна 684
533. Шевелєв Арнольд Григорович 685

534. Шевченко Ігор Іванович 686
535. Шевченко Леся Антонівна 688
536. Шевченко Федір Павлович 689
537. Шевчук Григорій Михайлович 691
538. Шекера Іван Михайлович 691
539. Шерстюк Федір Юхимович 692
540. Шлепаков Арнольд Миколайович 692
541. Шмаглій Микола Михайлович 693
542. Шманько Георгій Іванович 694
543. Шмельов Віктор Григорович 695
544. Шміт Федір Іванович 696
545. Шовкопляс Іван Гаврилович 698
546. Шрамко Борис Андрійович 699
547. Штеппа Кость Феодосійович 701
548. Штітельман Фанні Майсеївна 702
549. Штокало Йосип Захарович 703
550. Шугаєвський Валентин Андрійович 704
551. Шульц Павло Миколайович 705
552. Щепинський Аскольд Олександрович 707
553. Щепотьєв Володимир Олександрович 708
554. Щербаківський Вадим Михайлович 709
555. Щербаківський Данило Михайлович 712
556. Щербина Володимир Іванович 713
557. Щербина Йосип Тимофійович 715
558. Щі(и)тківський Іван Іванович 715
559. Щурат Василь Григорович 716
560. Юра Роман Олександрович 717
561. Юркевич Віктор Дмитрович 718
562. Юрченко Олександр Володимирович 719
563. Юрчук Василь Ісакович 720
564. Юсова (Скибинська) Наталія Миколаївна 721
565. Юшков Серафим Володимирович 723
566. Яворницький Дмитро Іванович 724
567. Яворський Матвій Іванович 726
568. Яковенко Елеонора Вікторівна 727
569. Ястребов Федір Олександрович 728
570. Ячменьов Микола Іванович 729
Список скорочень 730

Олександр Удод

ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИКИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ (1918–2018 рр.)

Суд історії діє не тільки по відношенню до тих, що творять історію, але й поширюється на тих, що її пишуть. Перше й друге тісно між собою переплітається. Як і кожний діяч, історик несе відповідальність перед судом історії і може бути засуджений ним за неправильні дії...

В пошуках істини історик завжди зазнає багато труднощів, зустрічається з серйозними ускладненнями, але він повинен їх долати. Крім знань, терплячості, наполегливості, потрібно мати наукову мужність, щоб заглянути правді у вічі... Наука завжди на боці того, хто її безкорисливо і по-справжньому любить.

Шевченко Ф.П. Про суд історії (1967)

Сторічний ювілей Національної академії наук України — це не тільки інтелектуальний привід для осмислення суті Академії та сенсу її існування. Магія «круглих» дат, особливо ювілейних, приваблює і навіть чарує сучасну людину. Ювілейні річниці спонукають до роздумів, нав’язують нові образи, продукують рефлексії, урешті-решт спричиняються до новітніх спроб осмислення й осягнення минувшини, особливо у світлі сучасних комеморативних практик.

До історії ніхто не байдужий. Адже немає людей, які б не цікавилися минулим, не зважали на сучасність і не думали про майбутнє, роблячи це свідомо або стихійно. Так розмірковував про роль історії, її «користь і шкоду» для суспільства Ф.П. Шевченко в 1967, коли Академія готувалася до відзначення піввікового ювілею, рівно половини того історичного часу, який тепер спонукає нас до рефлексії роздумів, винесення судом історії вироку подіям і людям.

Історія Академії — це також й історія історичної науки та її творців — істориків кількох поколінь. Історична наука закладалася як провідна галузь досліджень новоутворюваної академічної структури. Згідно першого статуту Академії пріоритетним був саме І відділ — історично-філологічний. Планувався розвиток досліджень у таких галузях («паростях») знання: історія українського народу, граматика та історія української мови, українська народна словесність, історія українського письменства, історія українського

мистецтва в зв'язку з всесвітньою історією мистецтва, етнографія та історична географія України, археологія України, історія української церкви. У цьому відділі мали також проводитися дослідження з історії Литви, класичної філософії, слов'янської історії, мови і літератури, всесвітньої історії, візантології, історії всесвітньої літератури, філософії. Передбачалося створити підвідділ («клясу») слов'янства та історично споріднених з ним народів, де розроблялися б такі наукові напрями як історія Росії, історія слов'янства, російська, білоруська, польська, чеська, сербська, болгарська, литовська та інші мови і письменство. Про такий спектр масштабних історичних досліджень було годі й мріяти. Особливістю новоутворюваної Академії було те, що історична наука в ній мала стати надійним осердям, навколо якого формувалися б всі інші галузі наукових досліджень, які мали реалізовувати її чітко окреслений українознавчий принцип.

Зовсім інші реалії настали з утвердженням в Україні більшовицької влади та комунізації Академії. Установи та інституції історичного профілю було фактично знищено, а вцілілі й настраховані науковці здебільшого переймалися власним виживанням. У першій половині 1930-х рр. фах історика, тим паче українського історика, перетворився на настільки небезпечний терен діяльності, що чимало інституцій та видавництв узагалі уникали публікації будь-яких історичних студій. В таких умовах саме наукова і громадська мужність історика могла забезпечувати науковий поступ історичної галузі. Історію в Академії і поза її межами, творили, перш за все, люди-історики непересічних здібностей та непростої долі.

Історична професія в Україні XX століття була ризикованою справою. Через засилля політики в науковому пошукові були постійно присутні страх репресій і спокуса пристосуванства, надії на уважного читача й самоцензура, прорахована недомовленість і приховане інакодумство. Саме жанр індивідуальних історій істориків дає нам можливість зрозуміти історію історичної науки в Україні. Життєві долі істориків в Україні — це вічна боротьба і ціна компромісу, на який історикам доводилося йти заради можливості робити улюблену справу, чи заради фізичного виживання; — це історія вибору у ситуаціях, коли здається, що вибору немає; — це постійна присутність політики як у текстах, так і в біографіях тих, хто марно прагнув чимдалі від неї дистанціюватися. Саме такі історії істориків — представників кількох генерацій із різною спеціалізацією, талантом, життєвим і фаховим досвідом, унікальною особистою долею, яких на тривалий час об'єднала Академія як інституціональна сцена, складають повноцінний зміст і неповторний сенс буття історичної науки.

За останні десятиріччя науково-історична спільнота успішно апробувала різноманітні методології вивчення і представлення історії історичної науки. Всі вони мають право на існування, а застосування цілого комплексу методів і прийомів, принципів та підходів дозволяють створити адекватну, багатоаспектну картину буття історичної науки.

З такої перспективи, наприклад, інституціоналізація або інституційна історія постає як своєрідний простір або майданчик, на якому розгорталися науково-дослідні, організаційні, комунікативні, громадські та інші практики, колективні, групові й персональні змагання, трансляція та нав’язування ідеологічних і політичних компонентів радянської політики в галузі історії. Не менш драматичної колізії у науково-дослідній діяльності істориків пов’язані у сучасну добу з постанням нових інституцій, які здійснюють історичну політику, та політичних сил, що всіляко інструменталізують історію. Всі ці багатоманітні, розмаїті, строкаті, досить суперечливі і навіть контраверсійні вияви інституціонального буття в межах Академії та її інститутів сполучаються наскрізним антропологічним рефреном, колективними й персональними колізіями життя вчених-істориків.

Історія історичної науки за останнє сторіччя постає з багатьох ракурсів і масштабів, зокрема як буття спільноти інтелектуалів, об’єднаних інституціональною й академічною сценою, історія наукових проектів і студій, колективних, просопографічних образів різних генерацій учених, персональних (індивідуальних) історій, документального літопису Академії в цілому. У певному розуміння інституції є формами буття фахових корпорацій і, водночас, своєрідними сценами змагання, співжиття, взаємодії кількох генерацій вчених-істориків.

Генераційна інтерпретація історіографічного процесу теж відкриває нові пізнавальні можливості. Концептуалізація поняття генерація в українській історіографії починається з М.С. Грушевського. Генерація як один із ключових концептів епохи модерну, виступала, насамперед, засобом боротьби з традиціоналізмом. Генераційний тип мислення як такий, що прив’язував особу до свого покоління, тобто до своєрідної часової горизонталі, протистояв генеалогічному мисленню, що виводив джерела ідентичності певної особи з вертикальної хронологічної конструкції, яка відсилала до лінії предків. Написання національної історії через призму поколінь є перспективним способом конструювання минувшини[1]. Обстоюється також міжгенераційна теорія взаємовідносин влади та інтелектуалів, яка б дозволяла інтерпретувати взаємовідносини українських істориків і влади, не апелюючи до ідеологічних чи політичних критеріїв[2].

Зрозуміти і оцінити наукову спадщину істориків, що працювали і працюють у системі установ Академії наук, неможливо, якщо не звернутися до вивчення їх образу. У методології науки образ історика — це уявна конструкція, що характеризує мотиви, зміст, напрями творчої діяльності дослідника, його наукові пріоритети, ставлення до джерела, історичної праці

[1] Див.: *Ващенко В.* (Українські) історики, політичні генерації та (радянська) влада: нова аналітична структура радянської історії / Історик і влада. Колективна монографія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2016. — С. 77–132.

[2] Там само. — С. 77–78.

(збирання фактів, художні виклади історії, історичний аналіз чи синтез). Образ історика має містити аналіз внутрішнього та зовнішнього світів ученого, його здібностей, особистої вдачі, рівня освіти, фахової підготовки, характеристику культурного оточення, стосунків із родиною, однокурсниками, друзями, колегами, а також кола інтересів, ставлення до літератури, музики, образотворчого мистецтва, психології та естетики його творчості[3].

Важливою складовою узагальненого образу українських істориків XX — поч. XXI ст. ст. є духовно-моральні принципи, якими вони керувалися у своєму професійному і моральному житті. Ця сфера за своєю власною природою є більш закритою, порівняно, наприклад, із сферою суспільно-політичною, а тому почала досліджуватися відносно недавно[4]. Індивідуально-особистісний підхід дає можливість глибше зрозуміти мотиви дослідницької роботи істориків, показати їх складний і багатоманітний духовний і науковий світ, що опосередковано присутній у їхніх працях. Політика й ідеологія далеко не завжди і не повністю визначали образ української радянської історичної науки. У ній продовжували існувати, розвиватися за власними законами завдяки індивідуальним особливостям окремих істориків, які зберігали і передавали засади класичної історичної науки, а саме об'єктивне наукове дослідження, що базувалося на пріоритетах історичного джерела і факту. Поколіннєвий підхід, методологічні трансформації, що змінювали мисленнєву парадигму кожного нового покоління істориків, теж допомагає більш рельєфно зобразити діяльність істориків у різні часові відтинки.

Дослідження історії історичної науки передбачає ще ряд важливих методологічних підходів. Діяльність історика не може бути ізольованою від фахової професійної спільноти. В XX ст. процеси розвитку науки поставили вимогу тісніших контактів між її представниками з метою підвищення ефективності наукових досліджень та обміну інформацією. Ще в XVII–XIX ст. в різних країнах почали з'являтися добровільні об'єднання вчених — товариства або академії. На рубежі XIX–XX століть відбулося розмежування термінів «товариство вчених» і «вищий навчальний заклад», які раніше означалась одним словом — академія. Протягом століть у колах світової наукової спільноти форми спілкування вчених встановлювалися по-різному, залежно від цілого ряду історичних, політичних, культурних та економічних обставин. Історія виникнення і розвитку наукових об'єднань учених свідчить, що основна відмінність наукових академій від наукових товариств полягає у виборі джерела фінансування. Якщо наукові товариства існували

---

[3] *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — С. 90–91.

[4] Див.: *Сидорова Л.А.* Советская историческая наука середины XX века: синтез трёх поколений историков. — М., 2008; *Сидорова Л.А.* Советские историки: духовный и научный облик. — М.–СП(б), 2017.

переважно на власні кошти (членські внески, добровільні пожертвування, прибутки від лекцій, видань тощо), то академіям як науковим об'єднанням здебільшого притаманна підтримка з боку державної влади, що визначала науку важливим засобом зміцнення потужності країни. Основи розуміння наукової праці як служби, фінансованої державою, було закладено у Франції. А засновник Берлінської академії наук Г. Лейбніц вважав, що існування наукової інституції без міцного бюджету ненадійне, але наймана праця за гроші, в свою чергу, пригноблює творчі сили. Петербурзька академія наук зробила крок уперед у порівнянні з європейськими щодо перетворення наукової діяльності на своєрідну форму державної служби: весь її штат перебував на утриманні держави.

Ідея академії, об'єднання інтелектуального потенціалу, що виникали у так званих «державних народів» і користувалися підтримкою владних структур, сприяли формуванню лояльності вчених до держави. Інші завдання виконували національні академії у народів, які на якомусь етапі своєї історії втратили національну незалежність. Їх академії, крім власне наукових інтересів, були ще й засобом збереження національної самосвідомості. Це стосувалося передусім української академії. «Коли б у Києві була витворилася така Академія, — зазначав М.П. Василенко, — то тим неначе було б здобуто визнання рівноправної з іншими народами ваги за українською культурною працею в одному з найвищих виявів духовної діяльності людства — в науковій праці»[5].

Формування академічної спільноти забезпечувало, окрім надійних каналів та механізмів комунікації, ефективну систему контролю владою діяльності вчених, особливо в царині гуманітарних, та суспільно-політичних наук. За тоталітарного режиму позитивна ідея академії обернулася всеохопним одержавленням науки, всесильною цензурою, переважанням колективних праць, що нівелювало будь-яку індивідуальність і академічну свободу[6]. Такий всеохопний тиск психологічно калічив і травмував науковців-інтелектуалів, які змушені були писати, переписувати, переробляти нескінченні версії «колективних» сурогатів «республіканської історії» відповідно до злободенної політичної й ідеологічної кон'юнктури радянського режиму. Зрештою, деформація й викривлення наукових практик доводилося до неймовірної крайності, зокрема породжували масштабну та перманентну самоцензуру тодішніх науковців, яка примушувала їх зважувати на терезах ідеологічної доцільності майже кожен вираз, відсікати будь-яку авторську думку чи ідею, яка мала бодай натяк на якийсь подвійний або прихований смисл. Із сторічного буття української академічної історичної науки більша

---

[5] Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті 1918–1998. — К.: Фенікс, 2000. — С. 69.

[6] Див.: *Ясь О.В.* Роль партійних функціонерів у творенні «колективного стилю» українського радянського історіописання / Історик і влада. — С. 205–237.

його частина (майже сім десятиріч) припадала на радянський період. Український історик, за оцінкою О.П. Оглоблина, перебував у «двох лещатах» — ідеологічних та національно-політичних. Його доступ до джерел було дещо обмежено, звідси траплялися застарілі та хибні погляди, при аналізі джерел український історик мав зважати на «офіційну історичну схему». Трагічним називав О.П. Оглоблин становище українського історика у царині теорії, історичних узагальнень, де панували «псевдотворчість» та «псевдосинтез». З огляду «літературного стилю» праці були «одноманітними», «безбарвними», позбавленими авторської індивідуальності. За О.П. Оглоблиним, образ українського історика виходить невтішним — це не історик, а «історіографічний робот». Українська історіографія в межах Української РСР втратила свій український характер і традиції[7].

Абсолютно нову контекстну ситуацію витворило для історичної науки постання незалежної Української держави в 1991 р. Відбулося розщеплення раніше монолітного речника історичного знання — влади, в яку була інкорпорована й історична наука, на окремі сегменти, які продукують власні версії минулого, водночас перебуваючи у складних зв'язках взаємовпливів, взаємовідштовхувань і тяжінь — політичної еліти (у сенсі володарів не особливих чеснот, а владних ресурсів),медіа, професійні історики, громадські діячі і, зрештою, саме українське суспільство в найширшому сенсі цього поняття — і то не тільки як споживачі історичної інформації. Уперше в своїй історії суспільство в Україні завдяки демократії, визнанню його права на вільне волевиявлення в суспільному бутті отримало можливість продукувати запити на найважливіші питання свого сучасного і свого минулого, зазвичай, пов'язані причинно-наслідковими зв'язками. Українські історики, будучи органічною частиною свого соціуму, більш чи менш гостро відчували й відчувають соціальне замовлення, пошук відповідей на питання «Хто ми?», «Які причини наших проблем?». «Як досягнути суспільного консенсусу?», «Куди і як рухатися далі?» та ін.

Одночасно замість єдиної методології і єдиного історичного дискурсу, який продукувала радянська влада, постали можливості методологічного плюралізму та значною мірою утворилося розмаїття візій минулого, що виникали в професійному, освітньому, політичному, інформаційному просторах. Влада перестала бути монопольним замовником історичного наративу, поступившись місцем (щонайменше, на рівні декларацій) етиці професійних стандартів, які не допускають зовнішнього втручання в ремесло історика, і режиму «вільного плавання» істориків у потоках історичної інформації. Різноманіття методологічних підходів, творення новітніх праць на засадах запозичених із західного світу подеколи «екзотичних» прийомів стали своєрідною мовою, «вправляннями у красиві слівця», шифруванням раніше простих і зрозумілих речей. Вивільнення від комуністичної моно-

---

[7] Див.: *Оглоблин О.* Українська історіографія 1917–1956 — К., 2003; *Оглоблин О.П.* Студії з історії України: статті і джерельні матеріали. — Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.

ідеології обернулося тотальною ідейно-теоретичною дезорієнтацією. Багато часу було потрачено на певне унормування, упорядкування актуальних теорій та методологічних засад з тим, щоб історики змогли розуміти один одного, а суспільство, відповідно, розуміти істориків. На сьогодні історична наука, фахівці, які спеціалізуються на дослідженні української історіографії, діяльності установ історичної науки, взаємодії історії та суспільства (влади), особистих історій представників історичної науки, володіють найбільш повним методологічним інструментарієм, що дає підстави для всеоб'ємного, адекватного висвітлення дещо утилітарної проблеми побутування історії і істориків в системі академічних установ України.

* * *

Дослідження стану історичної науки в Національній академії наук України має певні традиції. За попередні сто років з нагоди, як правило, ювілейних дат з'являлися узагальнюючі праці відомих українських істориків про саму Академію і про історичну науку в ній.

Не все гаразд було в радянські часи власне з історією самої Академії наук України, якій було притаманне також все те, чим грішила радянська історіографія: спотворення і замовчування багатьох фактів, заміна правди кривдою або напівправдою, беззмістовні абстракції, надумані схеми, викреслені події і прізвища. Передусім це стосувалося «ранньої» академічної історії, особливо доби правління гетьмана П.П. Скоропадського, коли власне й було започатковано Українську Академію наук. Для радянської історіографії вихідною була дата заснування Академії 12 лютого 1919 р., коли відбулося надзвичайне спільне зібрання Української академії наук — перше у ряді зібрань, проведене під час другого встановлення більшовицької влади у Києві. На довгі роки ствердився міф, що утворення Академії було можливе лише за умов радянської влади.

До 50-річчя встановлення радянської влади, у 1967 р. було видано фундаментальне дослідження у двох книгах «Історія Академії наук України РСР», перша з яких була присвячена етапам історичного розвитку Академії, розвитку окремих наук (в т.ч. історії, археології, етнографії, спеціальним історичним дисциплінам), а друга — коротким нарисам про наукові установи та академікам і член-кореспондентам АН УРСР. Міфологізовано подавалася рання історія Академії і в наступних книгах — В.М. Терлецького «Академія наук Української РСР» (1969 р.) та «История Академии наук Украинской ССР» в 1979 р. до так званого 60-річчя утворення Академії. Лише з початком 1990-х рр. зусиллями українських істориків зокрема С.В. Кульчицького, В.А. Кучмаренко, Л.В. Матвеєвої, Ю.В. Павленка, Ю.О. Храмова було відтворено справжню історію створення та діяльності Національної академії наук України[8].

---

[8] *Храмов Ю., Руда С., Павленко Ю., Кучмаренко В.* Рання історія Академії наук України (1918–1921). — К.: Манускрипт, 1993; *Кульчицький С., Павленко Ю., Руда С.,*

У радянський період розвитку української історіографії досить регулярно створювалися і видавалися узагальнюючі праці про «розвиток історичної науки в Українській РСР». Так, в 1973 р. у видавництві «Наукова думка» вийшла монографія Н.В. Комаренко «Установи історичної науки в Українській РСР (1917–1937 рр.)», методологічною основою якої були «зокрема ленінські теоретичні положення про культурну революцію, про роль науки в соціалістичному будівництві, про ставлення до культурної спадщини, про необхідність виховання народної інтелігенції та ін.»[9]. Окремий розділ книги присвячений розвитку історичних досліджень в установах Академії наук Української РСР, зокрема у новоутвореному Інституті історії України (27 липня 1936 р.). Діяльність Інституту прослідкована до середини 1941 р., незважаючи на загальне обмеження хронологічних рамок книги 1937-м роком. За загальною редакцією Ю.Ю. Кондуфора в 1986 р. вийшла книга А.В. Санцевича та Н.В. Комаренко «Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР 1936–1986 гг.». Перша глава монографії оповідала також про становлення і розвиток історичної науки в так званий доінститутський період (1917 — середина 1930-х років). Особливістю книги було те, що в ній як додаток вміщувався «перелік назв колективних праць, збірників статей і матеріалів», який нараховував близько 200 видань створених українськими істориками за 50 років. Серед них важливо відзначити «Історіографічні дослідження в Українській РСР», «Історія міст і сіл Української РСР», «Історія України: Короткий курс» та кілька видань багатотомної «Історії Української РСР», хрестоматій з історії України. Очевидно, що за взірець, як вище досягнення праці істориків, бралися саме колективні роботи. Індивідуальні монографії створювалися згідно планів роботи, які погоджувалися партійними органами, друкувалися після колективного обговорення на засіданнях відділів, затверджувалися вченою радою, досить часто за загальною редакцією директора Інституту.

Знаковою стала книга (історіографічний нарис) А.В. Санцевича «Інститут історії України Національної академії наук України», яка вийшла друком у 1998р. Автор А.В. Санцевич (1924–1996 рр.) готував її до 60-річчя Інституту історії України, але через свою смерть у 1996 р. не встиг передати у друкарню. Цю роботу завершив його колега В.Г. Сарбей, який у передмові так оцінив цю роботу: «… і своєю суб'єктивною стороною (відповідним авторським баченням), і об'єктивною (залученим фактичним матеріалом) написаний А.В. Санцевичем нарис є корисною історіографічною працею

Храмов Ю. Історія Національнолї академії наук України в суспільно-політичному контексті (1918–1998). — К.: Фенікс, 2000; *Матвеєва Л.В*. Нариси з історії Всеукраїнської академії наук. — К.: Стилос, 2003.

[9] *Комаренко Н.В*. Установи історичної науки в Українській РСР. — К.: Наукова думка, 1973. — С. 5.

всім, хто цікавиться історією історичної науки радянських і пострадянських часів»[10].

Найбільш помітними, такими, що мають вирішальний вплив на формування історіографічного образу історичної науки та кількох поколінь істориків, пов'язаних з Академією, в останні роки стали роботи О.Ю. Кондратенка «Українська академічна історична наука (1944–1956 рр.)» (2009 р.), А.В. Портнова «Історії істориків: обличчя й образи української історіографії ХХ століття» (2011 р.), колективна монографія «Історик і Влада» (2016 р.), матеріали міжнародної наукової конференції «Світло й тіні українського радянського історіописання», що була проведена в Інституті історії України 22–23 травня 2013 р. До 75-річчя інституту історії України 20–21 жовтня 2011 р. була проведена представницька міжнародна наукова конференція «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття», матеріали якої опубліковані в спеціальному 22 випуску «Історіографічних досліджень в Україні» (2012 р.).

А вже до 80-річчя Інституту історії України його науковцями започатковано серію монографічних праць з інституціональної історії, яка продовжує розпочату із середини 1990-х рр. в Інституті програму зі студіювання інституціальної історії установи, згідно якої вже опубліковано цілу низку студій, збірок документів і матеріалів, біобібліографічних й універсальних довідників, бібліографічних покажчиків, статей тощо. Низка сюжетів з інтелектуальної історії інституту, цілий ряд просопографічних портретів — зрізів інституту за 1939, 1949, 1961, 1969 та 1979 рр., що подаються у компаративному зіставленні, представлені у фундаментальній монографії О.В. Likeв «„На чолі республіканської науки" Інститут історії України (1936–1985): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії (До 80-річчя установи)» (2016 р.). У монографії О.А. Удода «Українська історична дидактика: академічний дискурс (до 80-річчя Інституту історії України)», яка теж вийшла в 2016 р. у серії «Студії з інституціональної історії», висвітлюється діяльність фахових істориків у галузі української історичної дидактики, головним напрямом якої було творення підручників з історії. А монографія І.І. Колесник «Інститут історії України: Нове українське відродження» подає панорамну картину діяльності вчених-істориків у період масштабних зрушень в історичній ідеології, відмови від радянських стереотипів мислення й стандартів професійності, рішучого повороту українських істориків до національної історії, створення концепції національної історії України. Автор стверджує, що справжнє відродження за історично короткий проміжок часу пережила й українська історична наука. Всі зміни й перетворення, перемоги і поразки, здобутки і вади вітчизняної науки у

[10] *Санцевич А.В.* Інститут історії України Національної академії наук України: Історіографічний нарис (до 60-річчя установи). — К.: Інститут історії України, 1998. — С. 4.

концентрованому вигляді знайшли відображення в діяльності Інституту історії України НАН України[11].

Нове бачення ролі історії та істориків, як і традиційне питання про сенс і призначення історії, може опиратися на традиційні теорії і методології. Але більш ефективним варіантом дослідження вказаних проблем є використання сучасних методологій та прийомів, які, як правило вже давно і результативно апробуються у європейському науковому просторі. Останні понад чверть століття українська історична наука торує власний шлях у складі світової наукової спільноти, прагнучи власним доробком засвідчити виправданість претензій на оригінальність та самобутність вітчизняного співтовариства професійних істориків. Не останню роль у цьому відіграла й продовжує відігравати адаптація різноманітних методологічних парадигм, урізноманітнення яких співпало з усамостійненням української історіографії і стало серйозним випробовуванням для істориків. Нові методологічні засади історичних досліджень тісно пов'язані з проблемами сучасної, інколи неодноразово змінюваної, самоідентифікації самого історика, а це питання занадто складне, відповідь на яке кожен із істориків дає по-своєму і не завжди публічно. Історичний наратив твориться свідомо, а відтак є реалізацією як системи цінностей дослідника, так і соціального замовлення, що в кінцевому результаті впливало на розуміння історії як явища, а також визначають способи представлення знань про минуле. Отже, оцінка якості історичних знань у різні періоди академічного буття починається насамперед з окреслення теоретичних уявлень дослідників про історію, історичний процес як відправний момент інтерпретації їхньої творчості. Еволюція методологічних досліджень означає водночас й професійне зростання істориків.

Сучасна біографістика успішно засвоїла нові теоретико-методологічні підходи. Перспективним є дослідження ментального світу інтелектуала — психологічного і соціокультурного феномену, який являє собою складну і багатовимірну конструкцію. Її складовими виступає невичерпний спектр характеристик і особливостей людини, що визначають її духовні, матеріальні, професійні пріоритети, психоемоційні реакції, поведінку у соціумі, рефлексії у повсякденному житті, родинні відносини, способи боротьби з обставинами, стосунки з оточенням.

Реконструкція ментального світу істориків кількох поколінь передбачає співвіднесення з іншими, близькими за змістом концептами — інтелектуальна біографія, ментальне картографування, історична біографія в інтелектуальній історії, психобіографія, наративна психологія, що використовується у широкому просторі сучасної історичної антропології у відпо-

[11] *Колесник І.І.* Інститут історії України: Нове українське відродження. — К.: Інститут історії України, 2016. — С. 5.

відності до жанру, окреслено умовно як нова біографічна історія[12]. Найбільш вичерпним з огляду на нові стратегії дослідження, постає концепт «біографічний світ», що інтерпретується в історіографії як культурний простір, в якому особа переміщується між професійною та побутовою, приватною й публічною сферами, змінюючи ролі, статус, власні інтереси та види діяльності.

Полівимірність та багатогранність українських істориків передбачає ще одну стратегію дослідження, основу якої складає система ідентифікацій за базовими, професійними і самопрезентаційними ознаками (маркерами), що показують ментальний світ на тлі трансформацій модерної епохи, революційних потрясінь ХХ ст., Української революції 1917–1921 рр., утвердження тоталітарного ладу і його закономірного краху в кінці ХХ ст., постання незалежної української держави.

Виходячи із таких методологічних зауваг, найбільш обґрунтованою виглядає модель представлення історичної науки в системі Академії через поколіннєву структуру науки, адже суб'єктом трансформаційних процесів в українській історичній науці виступав історик, точніше покоління істориків. Саме поколіннєва структура наукового співтовариства відображає реальну динаміку та характер змін в історичній науці.

* * *

У біографії будь-якого історика тема взаємин із владою обов'язково проглядається при висвітленні його світогляду, суспільно-політичних поглядів, при характеристиці ступеню свободи його творчості, у тім числі у соціальному замовленні, яке суспільство через представницькі органи висуває перед істориком-дослідником.

Тема «історик і влада» або «історик і політика» давно назріла у сучасній історичній науці. При загальній постановці цього питання необхідно визнати, що воно не є новим. Якщо заглибитися у суть цього питання, або більш звичного і популярного, на кшталт «поет і цар», то неминуче необхідно визнати, що ця тема відноситься до розряду вічних тем про творця і владу.

Історик живе і творить у суспільстві, а тому, за визначенням, він не може бути вільним від суспільства, абстрагованим від суспільних запитів та потреб, які реалізуються владними інституціями. Історик зобов'язаний враховувати, що об'єктивно існує широке поняття — історичне знання, яке включає у себе все, що так чи інакше пов'язане із осмисленням минулого. Академічна історична наука співіснує з іншими складовими єдиного соціокультурного простору — міфологією, масовою культурою, усною традицією,

---

[12] *Репина Л.П.* Историческая биография и интелектуальная история // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. — К.: Інститут історії України, 2009. — Вип. 4. — С. 437–464.

історичною пам'яттю та ін. Історична наука перетворюється у «штуку для штуки» (за І. Франком), стає фальшивою і непотрібною, коли намагається звільнити себе від суспільної відповідальності, коли відсторонюється від участі у виробленні змісту історичного знання, до якого більшість населення ставиться по-споживацьки. Але для політикуму історична свідомість є одним із інструментів управління суспільством. У радянському суспільстві, особливо у 1930-і рр., розвиток історичної науки відбувався з дозволу і під контролем влади. З вченими-істориками вступали у контакт «люди влади» — партійні керівники, тобто кадри, які вирішували все. Це, насамперед, була вища верства партійної еліти («вожді партії»), які або видавали історичні твори (підручники) за своїм авторством, або партійними директивами спрямовували розвиток історіописання. У республіках весь контроль за історичним цехом зосереджувався у руках всемогутніх секретарів ЦК з ідеології та відповідних відділів партійних органів. В академічних установах та університетах цю функцію виконували їх керівники, бо вони обов'язково були членами партії і, як правило, входили до керівних компартійних органів. Тобто існувала ієрархічна система «людей влади», що здійснювала керівництво історичною наукою.

Досягнення мети, що висувалася владою перед історичною наукою — формування нового розуміння вітчизняної історії, забезпечували так звані «люди науки». Без людей, які мають професійну історико-наукову підготовку, партійно-державні діячі нічого не могли б зробити. Тобто для аналізу проблеми «історик і влада» необхідно аналізувати взаємодію двох сил — політиків та істориків, або «людей влади» і «людей науки». Така взаємодія була дуже багатоплановою і складною, з переплетенням владних і чисто людських (психологічних) чинників. Проблема загострювалась тим, що набір у касту «людей влади» здійснювався, як правило, із «людей науки». Міг відбуватися і зворотній процес. Ще складніше така взаємодія відбувалася на периферії, де додавався чинник стосунків «центр-регіон». Особливо ризикованою справою була історична професія в Україні (майже все ХХ ст.). А. Портнов з цього приводу зазначив: «Через магнітне поле політики в науковому пошукові були постійно присутні страх репресій і спокуса пристосуванства, надії на уважного читача й самоцензура, прорахована недомовленість і приховане інакодумство»[13].

Характер і зміст взаємовідносин істориків і влади в Україні періоду «застою» (середина 1960-х — середина 1980-х рр.) визначався історіографічною ситуацією, що сформувалася у цей час у результаті дії багатьох чинників. «Історіографічна ситуація, — за визначенням нашого співвіт-

---

[13] *Портнов А*. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. — К.: Критика, 2011. — С. 230.

чизника Л. Кертмана (1917–1987), який ввів до наукового обігу це поняття[14], — це стан історичної науки, який склався у результаті синхронізації певних стадій (або рівнів) розвитку часткових (відносно самостійних) історіографічних процесів, а також «зовнішніх» процесів, що впливають на розвиток історичної науки»[15]. Зовнішні процеси — це середовище, у якому розвивається наука, умови її існування: соціально-економічні і політичні процеси, що відбуваються у цьому суспільстві; соціальне замовлення історичній науці від суспільства у цілому, або класу; характер ідеологічної боротьби у цій країні і в глобальному масштабі; політика держави у галузі культури, науки і історичної науки; стан загальної методології наукового пізнання, у тім числі стан та інтенсивність розвитку інших, так званих суспільних наук — філософії, політології, правознавства, етнології та ін.; ступінь престижності історичної науки у суспільстві, в окремих класах і соціальних прошарках[16].

Період «застою» в історії Радянського Союзу і, відповідно України, пов’язують з особою і діяльністю Л.І. Брежнєва (1906–1982). Прихід до влади Л. Брежнєва не відразу позначився на ідеологічному, науковому і культурному житті країни. Протягом певного періоду наука, література і мистецтво ще функціонували у старому руслі, визначеному за часів М. Хрущова («відлига»). Свідченням цього була публікація О. Рум’янцева у газеті «Правда» під назвою «Партія та інтелігенція», у якій формулювався принцип загальнолюдських цінностей у культурі, що йшло у розріз із офіційною тезою про партійність у науці і мистецтві[17]. Але консервативна верхівка у керівництві партією і державою звинуватила О. Рум’янцева у «миролюбстві», спробі підміни принципу партійності літератури «тезою загальнолюдської гуманності» (так зазначалось у доповідній записці голови КДБ СРСР В. Семичастного 11 грудня 1965 р.)[18], вдалася до чергової спроби закручування гайок. У 1965 р. в Україні прокотилася перша хвиля арештів, переважно серед творчої молоді.

У 1966 р. секретар Київського міськкому КПУ В. Бойченко у журналі «Комуніст України» опублікував статтю «Партійні організації та ідеологічне загартування творчої інтелігенції». Він закликав не миритися із тією частиною інтелігенції, що захоплюється «ідейно шкідливими» лозунгами надкласової «свободи творчості». Пролунала критика на адресу І. Дзюби, В. Стуса, Л. Костенко.

---

[14] *Удод О.А.* Кертман Лев Юхимович // Енциклопедія історії України. — К.: Наукова думка, 2007. — Т. 4. — С. 176–177.

[15] *Кертман Л.Е.* Историографическая ситуация // Методологические и теоретические проблемы истории исторической науки: Межвузовский тематический сборник. — Калинин, 1980. — С. 25–26.

[16] *Попова Т.Н.* Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: Из истории Новороссийского университета. — Одесса: Астропринт, 2007. — С. 71.

[17] *Баран В.* Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). — Львів, 2003. — С. 255.

[18] Там само. — С. 567.

Навесні 1968 р. почалося справжнє цькування видатного українського письменника Олеся Гончара та його роману «Собор». Почалася хвиля переслідування журналістів, письменників, які відмовлялися організовувати негативні відгуки на «Собор» (були звільнені з роботи В. Чемерис, В. Заремба, М. Скорик, І. Сокульський та ін.).

Поворот у ідеологічній політиці, що розпочався у 1965–1966 рр., завершився у 1968–1969 рр. Компартійне керівництво повернулося до практики «періоду культу особи», до традицій ждановщини.

У 1970 р. побачила світ книжка П. Шелеста «Україно наша Радянська», у якій з гордістю говорилося про славні сторінки історії України, зокрема про запорозьке козацтво. П. Шелест писав: «…українське козацтво створило славнозвісну Запорізьку Січ, яка прославилася не лише своєю військовою силою і майстерністю, своїми перемогами, а й демократичним устроєм та освітою… Запорізька Січ відіграла велику прогресивну роль в історії українського народу… Запорізькі козаки були героїчними захисниками українського народу. Козацькі звитяги вражали весь тодішній світ… Любов запорізьких козаків до батьківщини, їх легендарні подвиги знайшли своє відображення і в історичних дослідженнях, і у творчості визначних поетів і письменників»[19].

Не обминув увагою П. Шелест і проблем історичної науки та самосвідомості українського народу. На думку радянського керівника, «Запорізька Січ відіграла велику роль у визвольній боротьбі українського народу. І тому її історія грубо фальсифікувалася і спотворювалася польською і російською дворянською історіографією. Козаки зображались як гультяї, розбійники, злодії. Таким лжеісторикам дуже влучно в поемі «Холодний Яр» відповів Т. Шевченко:

«Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбойник не стане…»

Були і є ще й інші злісні фальсифікатори історії українського народу, його боротьби за волю і щастя — українські буржуазні націоналісти. Вони намагаються приховати класові суперечності в той час на Україні, боротьбу народних мас проти «своїх» поневолювачів»[20].

Ця розлога цитата із книги П. Шелеста в завуальованій формі, з урахуванням тодішньої пропагандистської риторики доводила до відома професійного цеху українських істориків своєрідне (специфічне) соціальне замовлення, окреслювала визначені правила поведінки на історичному фронті і, водночас, підказувала необхідні прийоми майстерності фахового вченого:

---

[19] *Шелест П.Ю.* Україно наша Радянська. — К.: Політвидав, 1970. — С. 19–20.
[20] Там само. — С. 21–22.

як пройти між краплинками компартійних канонів, великої кількості табу і необхідності дотримання історичної об'єктивності.

П. Шелест нагадав, що свого часу визначні митці створили невмирущі пам'ятки про козацтво, його прославили у своїх творах Т. Шевченко і М. Гоголь, М. Лисенко та І. Рєпін. Перший секретар закликав істориків та письменників продовжити славні традиції і відобразити яскраві сторінки минувшини України. «Хіба не здатні наші митці продовжити згадані традиції? — риторично запитував П. Шелест. — Здатні і повинні це робити»[21].

Заради об'єктивності необхідно констатувати, що діалог влади і митця в кінці 1960-х — на початку 1970-х рр. відбувався конструктивно і давав певні позитивні результати. Серед українських літераторів зросла зацікавленість історичною тематикою, про що свідчила поява нових творів вітчизняних авторів: роману П. Загребельного «Диво», повісті М. Пригари «Михайлик — джура козацький», С. Тельнюка «Грає синє море», новели Н. Бічуї «Дрогобицький звіздар», творів В. Гжицького, Т. Микитюка та інших. В історичній науці України цей період взагалі сучасні українські історики розцінюють як «інтелектуальний мікроренесанс» (І. Колесник). Якщо доба «відлиги» у політичній і духовно-інтелектуальній історії СРСР тривала до жовтневого 1964 р. пленуму ЦК КПРС (відставка М. Хрущова), то українська відлига — це, на думку І. Колесник, «запізніла відлига», яка тривала до 1972 р.[22] Цей більш тривалий в Україні мікроренесанс справедливо пов'язують із патріотичною позицією П. Шелеста та активною діяльністю українських істориків.

Історіографічна ситуація в Україні у кінці 1960-х — на початку 1970-х рр. відзначалася певним рівнем компромісу у взаєминах влади і істориків. Сентенції П. Шелеста щодо вивчення історії українського козацтва були сприйняті українськими істориками, громадськими ініціативами, письменниками і митцями. Так, О. Апанович, яка ще у рік відзначення 300-річчя «возз'єднання України з Росією» опублікувала кілька брошур з історії українського козацтва («Запорізька Січ і її прогресивна роль в історії українського народу», «Переяслав-Хмельницький та його пам'ятники», «Історичні місця подій визвольної війни українського народу 1648–1654 років»), впродовж 1960-х рр. видає дві великі монографії — «Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії. 50–70 роки XVII ст.» (К., 1961) та «Збройні сили України першої половини XVIII ст.» (К., 1969). Остання книга, — за оцінкою професора М.Ф. Дмитрієнко, — стала подією в історичній науці й набула неабиякого суспільного розголосу, про що, зокрема, свідчила поява протягом короткого терміну після її публікації дев'яти рецензій. «Збройні сили України» привернули до себе увагу не тільки науковців, що вивчали феодальну добу, а також усіх, кому небайдужою була наша

[21] Там само. — С. 22.

[22] *Колесник І.І.* Федір Шевченко: інтелектуальна генеалогія українського радянського історика // Український історичний журнал. — 2005. — № 2. — С. 167.

минувшина, багата подіями світового значення, непересічними історичними особистостями та державними мужами. Через ту книгу авторці випало пережити чимало прикростей, переслідувань та репресій, а незабаром зазнати й тривалих поневірянь у пошуках роботи[23].

Характеризуючи історіографічну ситуацію в УРСР кінця 1960-х — початку 1970-х рр., необхідно підкреслити ще одну її особливість: ніяка державна політика, її обмежувальні заходи та специфічна система взаємодії у площині «історик–влада» не могли вплинути на спадкоємність (тяглість) історіографічного процесу, наступність у формуванні наукових зацікавлень поколінь українських істориків. Особисті контакти, мережа інтелектуальних зв'язків, взаємини на рівні «вчитель–учень» в академічних колах, як правило, непідвладні політичному режимові та не завжди вибудовувались у залежності від політичної чи наукової кон'юнктури. Так, наприклад, та ж сама Олена Апанович пригадувала як її свого часу привів до козакознавчих студій Кость Григорович Гуслистий. «Отже, Кость Григорович, — згадує О. Апанович, — мені розповів про козаків і про себе… Я це прізвище потім в архівах зустрічала — Гуслистий. Вони були драгоманами, тобто перекладачами, мабуть турецьку і татарську мову знали. Він також розповів про архів. Це унікальний архів запорозького козацтва, Запорозької Січі, так званої останньої, яка була з 1734 по 1775 рік. Це, взагалі, перлина писемності. Під час війни її вивозили з іншими цінними архівами і оце якраз повернули в архів — реевакуювали. І Кость Григорович показав той архів… Після тої розповіді я пішла з архіву вже козакофілом»[24]. О. Апанович, знаючи про переслідування владою К. Гуслистого, продовжувала і далі підтримувати з ним творчі взаємини, забезпечуючи тим самим наступність у розвитку української історіографії. Наукова спадщина Олени Апанович (козакознавчі студії, джерельні публікації, популяризація історичних знань) дає підстави стверджувати, що радянський період у розвитку української історіографії не є «пропащим часом», не дивлячись на тривале відсторонення від роботи в академічному інституті чи заборону на публікації. Наукова діяльність передбачає значно ширше коло комунікацій і набагато більше каналів впливу на суспільство, аніж офіційні. Дуже глибоко помиляються ті історики, хто з «висоти сучасного моменту», не зрозумівши сутнісної глибини рефлексії у спогадах Ярослава Дзири, зокрема, поспішають констатувати «фахову неспроможність українських радянських істориків ані належно видати джерела, або бодай неодноманітно висвітлити історичний

[23] *Дмитрієнко М.Ф.* Штрихи до портрета історика-сучасника: До 50-річчя наукової діяльності лауреата Державної премії ім. Т. Шевченка Олени Апанович // Під знаком Кліо: На пошану Олени Апанович: Зб. статей / Упор. О.А. Удод. — Дніпропетровськ: Промінь, 1995. — С. 12.

[24] «Зрадники мені не подобаються» (Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Оленою Апанович // Історіографічні дослідження в Україні. — К., 2011. — Вип. 21. — С. 341.

процес. Радянська історіографія як «неодноманітне і багатошарове явище» (так зазначено в одній із сучасних академічних характеристик) постає дуже одноманітною і зовсім не багатошаровою»[25]. Не можна огульно на кількох прикладах характеризувати українську радянську історичну науку «таки дуже вбогою» (В. Маслійчук) та ще й протиставляти науковцям Москви і Ленінграду, які мали більш вагомі наукові здобутки, позбавляти права «розвитку по висхідній» і безапеляційно заявляти про те, що ніхто з працівників «Інституту історії УРСР кінця 70-х щось про «школу Анналів» чув чи читав».

Система відносин «історик–влада» у 1960–1970-х рр. накладала свій відбиток на загальну історіографічну ситуацію, визначала порядок підготовки кадрів істориків, роблячи акцент на використанні їх як «бійців ідеологічного фронту». Показовою в цьому сенсі є історія заснування історичного факультету у Запорізькому національному університеті у 1971 р. Весь викладацький склад факультету, що утворювався, спочатку зосереджувався на кафедрі історії КПРС, чим уже підкреслювалася провідна роль саме цієї «дисципліни» у структурі підготовки істориків. Перший декан історичного факультету ЗНУ доцент Микола Степанович Руденко відверто розповів про офіційну та неофіційну політику партійних і державних органів щодо комплектування контингенту студентів-істориків: «В той час завданням історичних факультетів педагогічних вузів було готувати не тільки вчителів історії і суспільствознавства. Багато випускників керували навчальними закладами середньої ланки, залучались до роботи у партійних і радянських органах, в структурах охорони правопорядку і державної безпеки. Через це ставилось завдання приймати як можна найбільше осіб чоловічої статі, і, звичайно, всіх кандидатів і членів КПРС… Деканам факультетів, зокрема, рекомендувалось виконувати директиву, що надходила зверху, і відбирати в студенти не менше вісімдесяти двох процентів представників робітничого класу і колгоспного селянства, добиватися відповідності соціального складу студентства соціальній структурі суспільства»[26].

Така система підбору і підготовки кадрів істориків, як в університетських, так і в академічних установах, закріплювала певні постулати політики взаємин «історик і влада»: держава давала перевагу, пільги для «бійців ідеологічного фронту», підкупляла їх, а вчені, що змушені були йти на подібний компроміс, творили, писали, пропагували ті істини, які потрібні були владі в її історичній політиці як частині ідеологічної системи. «Партії і радянській державі, — за влучною оцінкою Ю.М. Афанасьєва, — потрібні

---

[25] *Маслійчук В.* Ось така вона наша радянська історіографія. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/1203-volodymyr-masliychuk-os-taka-vona-nasha-radianska-istoriohrafiia

[26] *Руденко Н.С.* Первые три года // Історичний факультет на зламі епох (1971–2011): Ювілейна книга / За ред. В.Г. Ткаченка. — Запоріжжя, 2011. — С. 6.

були історики, для яких політична доцільність була критерієм, безсумнівно, більш значимим, ніж історична правда. При цьому ця вимога закладалась в основу і професійної освіти, і формування моральних якостей. Історик міг вважатися професіоналом настільки, наскільки він відчував себе «бійцем партії». Подібні обставини нерідко вели до професійної і моральної деформацій»[27]. У результаті дії такої системи за час існування радянського режиму сформувалася певна асоціація — влада й історики прийшли до деякої взаємної згоди: влада намагалася все підпорядкувати собі, а історики в усьому підпорядкуватися владі. Не дивно, що в умовах такої специфічної історіографічної ситуації зберегти високий професіоналізм вдавалося небагатьом. Історична творчість перестала бути творчістю, книги істориків не містили у собі ані новизни, ні свіжої думки, були схожими одна на іншу, як близнята. Особливо непривабливими виглядали роботи історіографічного характеру: критика як така була заборонена, а рецензування перетворилося на компліментарний жанр, особливо якщо треба було писати про чергові праці керівників партії і держави. Ось зразок того, як українські вчені змушені були викручуватися із подібних складних ситуацій. Роботи з історії КПРС чи КПУ, особливо якщо це підручники або синтетичні, узагальнюючі праці, були поза критикою. То що ж тоді аналізувати? А.В. Санцевич у навчальному посібнику «Українська радянська історіографія (1945–1982)» змушений був аналізувати «Нариси історії Комуністичної партії України», які вже витримали на той час чотири видання — у 1961, 1964, 1971 і 1977 рр. За усталеною тоді схемою автором посібника відзначається, що «історія Комуністичної партії України — невід'ємна складова історії КПРС», «значна увага приділяється висвітленню дружби і братерського співробітництва українського й інших народів СРСР», «історія Компартії України подається на широкому фоні історії Української РСР і всього Радянського Союзу». А ось і «гостра» критика: «Проте це ґрунтовне наукове видання не позбавлене і певних недоліків. Книга не має ніяких покажчиків: ні іменного, ні географічного, ні хронологічного, бібліографічного. Склад авторського колективу зазначено, але невідомо, хто який розділ написав. Видання не ілюстровано»[28]. Професія історіографа, власне жанр історіографічного дослідження були зведені до примітивного анотування видань, а не наукового аналізу їх змісту. А навчальна дисципліна «історіографія», як і спеціальність при захисті дисертацій стали найменш популярними. Не вистачало викладачів. Київський професор А.В. Санцевич читав спецкурс «Українська радянська історіографія післявоєнного періоду» одночасно і в Ужгородському, і в Донецькому університетах.

---

[27] *Афанасьев Ю.Н.* Феномен советской историографии // Советская историография. — М.: РГГУ, 1996. — С. 25.

[28] *Санцевич А.В.* Українська радянська історіографія (1945–1982). — К.: Вища школа, 1984. — С. 16.

* * *

Історіографічна ситуація в Україні різко погіршилася на початку 1970-х рр. Запізнілий і відносно триваліший, ніж у цілому в СРСР, «мікроренесанс» у царині історичних наук закінчився. Більшість дослідників різкий поворот в ідеологічній системі та історичній політиці пояснюють кількома групами причин. По-перше, влада визнала провал косигінських економічних реформ, засудила ліберальні експерименти у державному управлінні періоду волюнтаризму М.С. Хрущова, була налякана чехословацькою кризою 1968 р. і почала реалізовувати курс на відновлення жорсткого контролю над суспільством і вдалася до часткової реабілітації Й.В. Сталіна. По-друге, внутрішньополітична ситуація в Україні набула відверто репресивного характеру під впливом реалізації нового курсу національної політики союзного керівництва. Офіційна ідеологія взяла на озброєння так звані «теоретичні» постулати будівництва у СРСР «нової історичної спільності» — радянського народу, яка була проголошена у тезах ЦК КПРС до 100-річчя В.І. Леніна (1970 р.) та у матеріалах XXIV з'їзду КПРС (1971 р.). Історики одразу відчули на собі оновлене соціальне замовлення, а саме — конструювання єдиної національної ідентичності, розмивання етнічних та культурно-національних відмінностей, ліквідація буржуазних пережитків, засудження «милування минувшиною», акцент на сучасній історії («соціалістичного будівництва»). В Україні нова національна політика ознаменувалася ще й різкою насильницькою русифікацією. Одним із прикладів такої русифікації у сфері вищої освіти та підготовки кадрів істориків в Українській РСР стало миттєве переведення викладання у вузах на російську мову. Так, у Запорізькому педінституті у 1974–1975 навчальному році у першому семестрі на історичному факультеті близько 70% курсів викладались українською мовою, але з початком другого семестру (1 лютого 1975 р.) без ніяких офіційних наказів чи роз'яснень всі викладачі перейшли на російську мову викладання. Поодинокі протести студентів одразу були придушені через систему комсомольських та партійних зборів.

Нові засади консервативної політики влади у галузі історичної науки формувалися у Москві. Українські республіканські партійні, державні і академічні органи були слухняними виконавцями союзних директив.

Увагу партії до діяльності істориків одразу відчули на собі найбільш авторитетні і професійні історичні установи. У 1970 р. в Інституті загальної історії АН СРСР був ліквідований сектор методології історії, який вважався осередком сміливої теоретичної думки у тогочасній історичній науці. Віднині монополія на теоретичні та методологічні проблеми в історичній науці, їх інтерпретація перейшла до ідеологічного відділу ЦК КПРС. У 1972–1974 рр. прокотилася і вщухла за вказівкою влади остання вільна наукова дискусія. Було вчинено погром так званого «нового напрямку» в історіографії, що відстоював позиції відставання Російської імперії від провідних держав за рівнем капіталістичного розвитку, недорозвиненості робітничого

класу, применшення ролі пролетаріату як «гегемону» та визнання опозиційності буржуазії та ін. (Ю.І. Кір’янов, М.В. Блінов, Л.В. Данилова, М.В. Рейман, І.Ф. Гіндін). Головний удар було нанесено по П.В. Волобуєву на відомій нараді у ЦК КПРС 21–22 березня 1973 р. під керівництвом С.П. Трапезникова. Учасниця цієї наради і активний організатор погромної критики «нового напрямку» або «волобуєвщини» М.В. Нечкіна залишила у своєму щоденнику деякі фрагментарні коментарі до зібрання: «Нарада істориків КПРС. 21–22 березня 1973 р. в ЦК КПРС нарада істориків під головуванням С.П. Трапезникова. Головним чином, питання про Волобуєва і його групу. Була обидва дні. Не виступала. У переліку істориків у заключному слові С.П. Трапезников поставив мене на перше місце (!) Не чекала! …Я була у складі редакційної комісії з «рекомендацій» наради і подала свої матеріали (обширні!) до рекомендацій. Їх узяв Мінц, дещо багато залишилось поза — і все сам пристосував. Взагалі, сковеркав усе Мінц»[29]. Більш розлогих коментарів М.В. Нечкіна у своїх щоденниках не залишила. Спрацьовувала самоцензура, що теж було дуже характерним для історіографічної ситуації у країні. З приводу подібного феномену упорядник, автор вступної статті і коментарів до ділових щоденників М.В. Нечкіної О.Р. Курапова зазначила: «Щоденники історика М.В. Нечкіної мають і свою історію замовчування… Інформаційно занадто скупі записи про обговорення у 1964 р. знаменитого дослідження О.О. Зіміна, що фіксували сам факт обговорення; дещо ширші, але не містять оцінок, записи початку 1970-х рр. за темою «нового напрямку» на чолі з П.В. Волобуєвим. Це «те, що у житті було, а у щоденнику не було написано». Осмислення історії замовчування як такої може бути віднесено до одного із завдань вивчення щоденникової спадщини»[30].

Історики в Україні отримували як офіційні, так і неформальні вказівки із союзного центру щодо «нових» підходів у історіографії, правил трактування тих, чи інших подій. У центральних або партійних, або академічних виданнях періодично публікувалися статті, матеріали наближених до влади істориків, у яких викладалося офіційне, схвалене партійним керівництвом бачення вузлових проблем вітчизняної історії. Без цитування таких робіт, або при хоч би мінімальних відхиленнях від подібних канонів роботи українських істориків не допускалися до видання. Склалося неписане правило: перш ніж обґрунтувати актуальність і необхідність будь-якої історичної праці, треба було віднайти і процитувати «авторитетну» думку московських істориків. Так, наприклад, у 1970–1980-х рр. цілий напрямок історичних досліджень мав бути в ідеологічних рамках визнаних статтею В.В. Мавродіна

---

[29] «…И мучилась, и работала невероятно»: Дневники М.В. Нечкиной / Отв. ред. Е.И. Пивовар. — М.: РГГУ, 2013. — С. 507.

[30] *Курапова Е.Р.* Милица Васильевна Нечкина: образ в истории // «…И мучилась, и работала невероятно». — С. 57.

«З приводу характеру та історичного значення селянських війн у Росії» (1974 р.). Всі теоретичні питання феодалізму мали узгоджуватися із статтею Л.В. Черепніна у журналі «Коммунист» (1975 р.) «Деякі питання історії докапіталістичних формацій у Росії». Найбільше уваги радянська (московська) історіографія у 1970-х рр. приділила обґрунтуванню брежнєвської концепції «Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 рр.». Під тиском Москви в Українській РСР так само «обґрунтовували» чергову концепцію — «розвинутого соціалізму». Як тільки у 1976 р. у Москві вийшла книга В.І. Касьяненка «Розвинутий соціалізм. Історіографія і методологія проблеми» (створена «на загальносоюзному матеріалі»), одразу українські історики на «республіканському матеріалі» узагальнюючи напрацювання своїх колег, опублікували кілька історіографічних робіт: Санцевич А.В. «Вивчення проблем розвинутого соціалізму на матеріалах Української РСР» (1977 р.), Калакура Я.С. «Комуністична партія України в боротьбі за розв'язання завдань будівництва комунізму. Історіографічний нарис» (1976 р.)[31].

Найбільш суттєва переорієнтація української історичної науки сталася у результаті повороту у національній політиці КПРС. В Україні передумовами цього процесу стала масштабна кадрова чистка партійної і державної влади. Радикальне значення для історичної науки мало усунення у травні 1972 р. «автономіста» П.Ю. Шелеста та прихід до влади послідовного виконавця політики Москви, земляка Л.І. Брежнєва В.В. Щербицького. Ще більше посилилися репресивні і тоталітарні тенденції у національно-культурній сфері українського суспільства після обрання замість Ф.Д. Овчаренка нового «ідеологічного» секретаря ЦК КПУ, борця з «українським буржуазним націоналізмом» В.Ю. Маланчука. Згодом, у 1978 р. був звільнений і П.Т. Тронько.

Нове партійне і державне керівництво Української РСР під пильним контролем Москви, особливо ідеологічного блоку на чолі з М.А. Сусловим, у середині 1970-х рр. з допомогою системи заходів забезпечили формування засад нової державної історичної політики в Україні, вибудували систему взаємин істориків і влади, що проіснувала у країні до горбачовської «перебудови» та проголошення незалежності України у 1991 р.

Основи нової політики взаємин влади та історичної науки закладалися, звичайно, у Москві. Після відомої наради в ЦК КПРС 21–22 березня 1973 р. з'явилися так звані «рекомендації» (за оцінкою М.В. Нечкіної), які концептуально були викладені у статті трьох найголовніших фігур в історичній науці, що уособлювали собою партійно-державне керівництво історичною політикою. Стаття мала характерну назву — «Завдання радянської історичної науки на сучасному етапі її розвитку», яка потім часто буде повторюватися від з'їзду до з'їзду, від ювілею до ювілею. Були офіційно зняті будь-які сентименти у відносинах влади з істориками — відтепер їм

---

[31] *Санцевич А.В.* Українська радянська історіографія. — С. 112.

періодично ставились все нові і нові «задачі», а вчені мали періодично (як правило на партійних форумах) доповідати про їх виконання. Так от, відома трійця — І.І. Мінц, М.В. Нечкіна і Л.В. Черепнін звернулись до периферійних істориків (українські серед них) з попередженням, що у деяких працях «знайшли вияв націоналістичні тенденції, що виражались у нерідко у перебільшеній оцінці царів та полководців далекого минулого, у неправильному трактуванні національних культур як сукупності лише їх стародавніх особливостей»[32].

Партійно-державне керівництво Української РСР дуже оперативно відреагувало на цей ідеологічний сигнал щодо історичної науки. Було вміло інспіровано і згодом використано критику книги П.Ю. Шелеста «Україно наша Радянська». 12 вересня 1972 р. за підписом директора Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка М.З. Шамоти, академіка-секретаря відділення економіки, історії, філософії і права АН УРСР В.М. Бабія та заступника директора Інституту історії А.Г. Шевелєва до ЦК Компартії України був направлений лист про так звані методологічні та ідейні помилки у книзі П. Шелеста. Лист досить об'ємний — 17 сторінок машинописного тексту. Від звільнення П.Ю. Шелеста з посади першого секретаря ЦК КП України та його переведення до Москви (25 травня 1972 р.) до появи цього сумнозвісного листа (12 вересня 1972 р.) пройшло лише три з половиною місяці, а з моменту виходу у світ книги «Україно наша Радянська» (початок 1971 р., до друку вона підписана в останній день року — 31 грудня 1970 р.) минуло один рік і десять місяців. Що ж заважало титулованим вченим побачити «ряд методологічних, ідейних помилок і серйозних недоліків» у книзі П.Ю. Шелеста протягом всього попереднього періоду? Адже, як відомо, книга П.Ю. Шелеста не тільки була популярною як власне науково-пізнавальне видання, а й широко використовувалась в усій системі компартійної ідеологічно-пропагандистської роботи. У особистій бібліотеці С.В. Кульчицького як своєрідний артефакт, що відображає дух тієї епохи та елемент взаємин влади та історика, зберігся екземпляр книги Шелеста із дарчим надписом: «Активному пропагандисту району тов. Кульчицькому Станіславу Владиславовичу. Печерський РК КП України. 13 вересня 1971 р. м. Київ». Весь перший наклад книги — 100 тис примірників — був швидко розповсюджений серед пропагандистського активу, потрапив до бібліотек та книгарень, осів у партійних кабінетах, вузах та середніх школах. З'явилась ціла низка хвалебних рецензій, зокрема у журналах «Радуга» (О. Носенко), «Економіка Радянської України» (С. Ямпольський) та ін. За виробленими вже на той час правилами положення книги П.Ю. Шелеста стали сприйматися вченими-істориками, літераторами, працівниками мистецтва як критерій правильності трактування окремих подій минулого і сучасності. Можна

[32] *Минц И.И., Нечкина М.В., Черепнин Л.В.* Задачи советской исторической науки на современном этапе ее развития // История СССР. — 1973. — № 5. — С. 14.

зробити висновок, що «Україно наша Радянська» була у центрі партійно-державного спрямування діяльності істориків та всього ідеологічного апарату. Весь республіканський актив був націлений на всебічне використання книги П.Ю. Шелеста. Не можна було так швидко і несподівано «прозріти» та різко відмежуватися від об'єктивно та зважено викладених у творі Першого секретаря положень та висновків. Отже, антишелестівська кампанія, погром книги «Україно наша Радянська» були зорганізовані Москвою, знайдені виконавці на місцях (у Києві зокрема) і через широку критику твору були доведені до наукового загалу нові установки історичної політики ЦК КПРС, особливо у взаєминах центру і периферійних республіканських наукових установ.

Які саме «нові правила» були доведені владою історикам? Виходячи із критики П.Ю. Шелеста за «непотрібно велику увагу до минулого України, дореволюційного періоду», недвозначно слід розуміти, що основною тематикою історико-наукових досліджень має стати сучасна історія, «соціалістичне та комуністичне будівництво». Найбільше, мабуть, дісталося П.Ю. Шелесту за ті місця книги, де йшлося про Запорозьку Січ. «Цій темі автор присвятив більше сторінок, ніж, скажімо, громадянській війні 1918–1920 років», — зазначали автори листа до ЦК КП України[33]. Вимагалось посилити «класовий аналіз» подій минулого, а, отже, Запорозьку Січ трактувати як «форму або елементи феодальної держави», підкреслювати класові протиріччя серед запорожців — між голотою і старшиною. В оцінці Запорозької Січі влада хотіла бачити акцент на відсутності демократичних начал (адже це суперечило марксистській теорії). Не могла бути Січ центром антифеодального руху. Особливе занепокоєння викликали тези П.Ю. Шелеста про Запорозьку Січ як «вогнище високої культури», що не тільки на Січі, але і в паланках «діяло багато спеціальних художніх та інших шкіл». А далі робився висновок, досить прозорий натяк на історичні паралелі: на початку XX ст. в Україні панувала суцільна безграмотність, отже культура українського народу після возз'єднання України з Росією різко впала. Звичайно, автор — П.Ю. Шелест такого висновку не робив, але такий прийом звинувачення був застосований спеціально — адже мова йшла про підтвердження найважливішої тези владного бачення минулого — тільки приєднання України до Росії у 1654 р. врятувало її від винищення, а тому основний постулат для трактування минулого — це «віковічна дружба російського і українського народів».

Лист «академіків» до ЦК КП України ще задовго до офіційного прийняття партійних рішень уже містив у собі деякі практичні висновки. Як прямий (шкідливий) вплив книги П.Ю. Шелеста на українську літературу були названі кілька письменників — Р. Іваничук, С. Плачинда, І. Білик як

---

[33] *Шелест Петро*. «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. — К.: Генеза, 2003. — С. 616.

автори творів, «які написані з єдиною метою — ідеалізувати, прикрашувати минуле». А далі теза, що надовго відбивала бажання заглиблюватися у далеке минуле: «прикрашуючи минуле, такі автори протиставляють його сучасності. Книга «Україно наша Радянська» не допомагає розвінчувати такі негативні явища»[34]. По суті подібна партійна установка забороняла цілі напрямки історичних досліджень, нівелювала значення давньої історії, призвела у багатьох випадках до негативних наслідків інституційного характеру — ліквідовувались відділи, закривались кафедри, зникали історичні школи.

Інша установка «нової історичної політики» влади (як Москви, так і української столиці), що випливала із антишелестівської кампанії — це акцент на висвітлення класової боротьби. Історики повинні були вишукувати ознаки протистояння класів навіть там, де такої боротьби за визначенням не могло бути (сфера мистецтва та літератури). Мова йшла не про відображення історії класової боротьби у художніх творах, а про винищення «шкідливих», на думку партії, ідейних течій безпосередньо у мистецьких колах. Почався новий етап «пошуку відьом».

Найважливіша настанова для істориків була зафіксована у наступному положенні партійного документу, що стосувалося як критики книги П.Ю. Шелеста «за висвітлення історичного розвитку і подій в Україні ізольовано», «без розкриття дружби і спільної боротьби трудящих за соціальне і національне визволення, за побудову соціалізму і комунізму», так і містило прямі вказівки щодо методології та тематики історичних досліджень: зображення визвольної боротьби в Україні як єдиного процесу соціального і революційного рухів у Російській державі, взаємозв'язок «передової російської культури» з українською, про вплив саме російських митців на українських.

Найбільше невдоволення у влади викликала фраза у книзі П.Ю. Шелеста про те, що «Українська Радянська Соціалістична Республіка стала однією з найрозвинутіших держав світу»[35], що «український народ вперше у своїй історії створив національну державу»[36]. Те, що автор у абсолютній більшості викладів вживав терміни, які не викликали заперечень і були лояльними до ідеологічних установок Москви (на кшталт «республіка», «країна»), а також постійно повторював слова В.І. Леніна з відомого пам'ятника у Києві: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови», ситуацію не рятувало. Нова історична політика Кремля не могла змиритися із положенням про Україну як державу, та ще й самостійним суб'єктом міжнародної політики. «В умовах Радянського Союзу будь-які розмови про економічну «самостійність», про досягнення повного добробуту однієї республіки «власними силами» можуть

[34] Там само. — С. 617.
[35] *Шелест П.Ю.* Україно наша Радянська. — С. 74.
[36] Там само. — С. 5.

привести тільки до політично шкідливих наслідків, — запопадливо писали академіки до ЦК Компартії України. — Елементи такого перебільшення ролі і можливостей нашої республіки у книзі очевидні. Їх шкода полягає, між іншим, у тому, що вони можуть живити націоналістичні ілюзії і забобони, залишки національної обмеженості і чванства. Розгляд досягнень республіки…у відриві від загальних успіхів СРСР — це серйозний методологічний недолік книги»[37].

Ряд нових, або посилення ідейного наповнення попередніх компартійних установок щодо висвітлення історичного минулого українського народу, пролунали і були прокоментовані на прикладі ще багатьох критичних зауважень до книги П.Ю. Шелеста. Вони стосувалися, зокрема, розкриття «послідовності розвитку співпраці українського народу з російським», поверхневого і фрагментарного, на думку критиків, висвітлення питання про створення Союзу РСР, про «возз'єднання України з Росією говориться як про рядову подію…», ні єдиним словом «автор не згадує про те, від яких бід був врятований український народ завдяки цьому історичному акту». Серйозним недоліком книги є те, що у ній не показана робота більшовицьких організацій України з «розвінчання націоналістичної, антинародної політики і діяльності Центральної Ради». Політично нечіткою і неправильною, на думку критиків, є подане у книзі формулювання основ українського буржуазного націоналізму, автором ігноруються відомі слова Леніна про те, що є дві культури у кожній національній культурі, а ось у зображенні Шелеста «українська національна культура минулого — таке унікальне явище…, що вона вся була демократичною, вся народною, вся гуманістичною». Ось чому в одному рядку називає імена революційного демократа і націоналістичного емігранта Олеся. Віднині партія буде неухильно вимагати від істориків підкреслювати «класовий», ідеологічний характер художньої творчості».

Історія навколо книги П.Ю. Шелеста була використана союзним керівництвом і новою владою в Україні для заперечення багаторічної попередньої діяльності українських істориків, а також доведення до їх свідомості нових установок осучасненої «історичної політики» з очевидними ідеологічними постулатами та посиленням русифікаторської політики. Лист Шамоти, Бабія та Шевелєва став організованим приводом до подальшої ідеологічної кампанії у галузі історичної науки та вибудови нового стилю взаємин влади з істориками.

20 лютого 1973 р. було прийнято спеціальну постанову ЦК КП України «Про книгу П.Ю. Шелеста «Україно наша Радянська»». У ній ще раз підкреслювалося, що ця книга є «відходом від партійних, класових позицій», не дається класовий аналіз, ідеалізується українське козацтво і Запорозька Січ, не розкривається співробітництво українського народу з російським, не

[37] *Шелест Петро*. «Справжній суд історії ще попереду». — С. 619.

сприяє посиленню боротьби з українським буржуазним націоналізмом[38]. Було згадано також, що П.Ю. Шелест раніше вже видавав свої книги («Історичне покликання молоді», «Комуніст — активний боєць партії», «Ідеї Леніна перемагають») без згоди на те ЦК КПРС та ЦК КПУ. Започатковувалась кампанія із широкого роз'яснення партійному активу республіки «серйозних методологічних, ідейних помилок і суттєвих недоліків» книги П.Ю. Шелеста. Передбачалось опублікувати в журналі «Комуніст України» рецензію, а потім вилучити книгу із бібліотечних фондів України. Очевидно, що після цих подій у екземплярі книги П.Ю. Шелеста, який був подарований Печерським РК КП України «активному пропагандисту» С.В. Кульчицькому з'явились дбайливо вирізані та згорнуті вдвоє сторінки з «Комуніста України» (російською мовою) № 4 (квітень) за 1973 р., де містилася ця рецензія під заголовком «Про серйозні недоліки і помилки однієї книги»[39]. Розміщувалась вона не як передмова, що можна було очікувати, а публікувалась у рубриці як редакційна стаття без зазначення прізвищ конкретних авторів, але, судячи зі змісту рецензії та того факту, що за підписом В.В. Щербицького лист Шамоти, Бабія та Шевелєва свого часу надсилався як додаток до листа в ЦК КПРС, питання авторства для фахівців стало риторичним. Окрім повторення критики на адресу книги П.Ю. Шелеста, автори «Редакційної», на відміну від положень, викладених у попередніх документах і матеріалах, поставили питання: «Яку мету переслідував автор, публікуючи названу книгу?» Для авторів рецензії вона здалася «туманною» і «побічною» (якщо виходити із тексту передмови). Але, на нашу думку, мета книги П.Ю. Шелеста була сформульована ним досить чітко і конкретно. Мова йде про логічний і закономірний зв'язок минулого, сучасного і майбутнього в долі українського народу. До історичної минувшини України П.Ю. Шелест звернувся, виходячи з методологічного положення, що минуле, сучасне і майбутнє у кожного народу «зв'язані воєдино мріями і людською пам'яттю, яка передається з покоління в покоління, живе в писаних і матеріальних пам'ятках. Щоб впевнено рухатися вперед, щоб ясніше розуміти шляхи, які пройдено, розуміти сучасність, треба знати минуле, знати історію. Саме тому класики марксизму-ленінізму підкреслювали велике значення історичної науки»[40]. Окрім цього П.Ю. Шелест зауважив, що «всебічно охопити і висвітлити… історичний шлях талановитого українського народу» в одній книзі неможливо, а тому він, по суті, накреслив план, адресований історикам-науковцям, щодо підготовки і видання важливих наукових праць, нових досліджень, енциклопедій, і сподівався, що читачі одержать їх у найближчі роки. Автори рецензії в «Комуністі України» безапеляційно кон-

[38] Там само. — С. 624–625.

[39] О серьезных недостатках и ошибках одной книги // Коммунист Украины. — 1973. — № 4. — С. 77–82.

[40] *Шелест П.Ю.* Україно наша Радянська. — С. 17.

статували, що автор — П.Ю. Шелест із відповідальним завданням «відобразити основні риси соціально-економічного та ідейно-політичного життя народу в єдиній братній сім’ї народів СРСР» не справився. Така заява головного партійного органу в Україні ґрунтувалася, очевидно, на поінформованості авторів рецензії щодо найближчих дій у сфері історичної науки — згортання історичних досліджень, методологічна перебудова, вилучення книг історичної тематики із бібліотек та книгарень, перегляд видавничих планів. Більшість анонсованих П.Ю. Шелестом історичних видань так і не вийшли у світ. А останній, 4-й том «Радянської енциклопедії історії України» (підписаний до друку вже після відставки П.Ю. Шелеста з поста Першого секретаря ЦК КП України, а саме 7 серпня 1972 р.), видрукуваний накладом у 40 тис примірників, прямо з Київської книжкової фабрики потрапив у бібколектори, а не в книжкові магазини. Тільки окремим категоріям громадян (зокрема студентам історичних факультетів) можливо було придбати цей том, як і три попередні, за символічну ціну — 5 копійок при його номінальній вартості 3 крб. 50 коп. Подібним «знеціненням» влада зайвий раз підкреслила своє ставлення до енциклопедичних досліджень у галузі історії України, фундаментальних та важливих теоретичних праць із вітчизняної історії.

Антишелестівська кампанія, організована ЦК КПРС і підтримана новим керівництвом Української РСР, завершила формування нової ідеологічної політики, яка охоплювала своїми «істинами» всю наукову, освітню сферу та мистецький і літературний процес. За оцінкою В.П. Яремчука цей партійний канон, по суті, «нав’язував таку версію національного минулого, яка була ще більш російсько-центричною, ніж «Тези» 1954 р., адже накладалося відверте табу на зображення елементів самобутності історичної долі українського народу, в тому числі прямої атаки зазнав такий феномен, як козаччина. Провідними ідеологами «злиття націй» та адептами «боротьби з українським буржуазним націоналізмом» в 1972–1974 рр. уточнювалися, в руслі ідеологічної ситуації в тогочасній України, й оцінки спеціальних питань, які не знайшли відображення в антишелестівській філіпіці»[41].

Наступними кроками влади у розвиток тих вказівок, які були сформульовані у антишелестівських матеріалах, стали дії з переоцінки історичної ролі суспільно-політичних і культурних діячів дорадянської України. Як і у випадку із книгою П.Ю. Шелеста, партійним керівництвом було майстерно розіграно історію з листом В.Ю. Маланчука до В.В. Щербицького від 22 липня 1972 р. У той час Маланчук перебував на посаді заступника міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Маючи сумнозвісний досвід боротьби і теоретика ідеологічного протистояння з українським націоналізмом ще у Львові, коли у 1964–1967 рр. був секретарем обкому партії,

---

[41] *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. — Острог, 2009. — С. 375.

В.Ю. Маланчук, добре володіючи прийомами підкилимної боротьби у партійному апараті, спрямував за допомогою московських покровителів (зокрема М.А. Суслова) свій удар проти тодішнього секретаря ЦК КП України з ідеології Ф.Д. Овчаренка. Лист Маланчука містив виклад його поглядів на нібито необ'єктивне висвітлення у наукових публікаціях історії української соціал-демократії, ревізію ленінських оцінок деяких її представників. Особливо у цьому плані діставалося Інституту історії партії ЦК Компартії України, його директорові І. Назаренку та старшому науковому співробітникові О. Юрченку, яких він звинуватив у спотворенні його власних оцінок В. Левінського, одного із діячів галицької соціал-демократії. Кон'юнктурно відмежувавшись від своїх ранніх позитивних оцінок В. Левінського, В.Ю. Маланчук доводить до відома В.В. Щербицького враження, що «виступи проти подібних мені осіб, являють складову частину певної системи, що має за мету відволікти увагу партійної і наукової громадськості від тих доволі частих ідейних виступів, з якими доводиться зустрічатися… Закономірно критикуючи помилки у висвітленні Левінського, не можна знімати питання про тенденцію, що намітилася, відходу від класового підходу в оцінці цілого ряду історичних діячів минулого»[42]. Далі майбутній ідеолог ЦК Компартії України висловлює своє невдоволення «тенденцією до включення М. Драгоманова в число провідних діячів революційно-визвольного руху, пропагандистів марксизму, замовчування ленінської критика Драгоманова». Як свою власну заслугу В.Ю. Маланчук подає історію із затримкою у 1971 р. Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти видруку монографії Р. Іванової «Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії і України», що, на його думку, «носила тенденційний характер, містила ряд грубих політичних помилок, образливих висловлювань на адресу революційних сил російського народу». Далі він поскаржився на Васильєва та Калакуру (відповідальних працівників апарату ЦК Компартії України) за те, що змушений був писати їм офіційне пояснення причин затримки книги, яка все таки була видрукувана після вилучення деяких сторінок. Другою персоною після М.П. Драгоманова, що була піддана різкій критиці і новим історичним оцінкам, став М.І. Костомаров, якого, на думку В.Ю. Маланчука, почали піднімати до «рангу прогресивного, ледве не марксистського історика». Було розкритиковано наукові публікації Ю.А. Пінчука про М.І. Костомарова, пролунали несправедливі зауваження на адресу автора, що нібито він (Ю.А. Пінчук) «взагалі відмовляється від будь-якого камуфляжу і робить «нове відкриття» — «вважаючи народ рушійною силою історії…».

---

[42] Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 25, спр. 798, арк. 5–6.

Так само В.Ю. Маланчук висловився проти спроб, на його думку, реабілітації боротьбистів та «шумкізму», що прослідковувалось у публікаціях Арсенича про К.М. Саврича (Максимовича).

Взірцем класового і партійного підходу в ідеологічній роботі та історичній науці В.Ю. Маланчук вважав роботи російських радянських істориків та літературознавців, наводячи приклад публікації у газеті «Советская Россия» (24 червня 1972 р.), у якій пролунав рішучий виступ проти апологетизації «войовничих слов'янофільських творів» і абсолютно вірний висновок про те, що тема «Росії, батьківщини, поняття патріотизму були полем жорстокої ідеологічної боротьби протягом всього минулого століття. Ми не маємо права сьогодні робити вигляд, що нібито цієї боротьби не було, подавати історію нашої культури, нашої поезії «єдиним потоком». До цієї думки не можна не приєднатися, резюмує В.Ю. Маланчук[43]. А завершувався розлогий лист Маланчука власною самопрезентацією як активного борця з українським націоналізмом, що постійно страждав від нападок недругів за його принципову партійну позицію, не забув згадати свого батька, що загинув у 1945 р. «в бою з бандерівською бандою», будучи першим секретарем райкому партії, та афішуванням своєї «лютої ненависті» до націоналізму. На думку сучасників тих подій в апараті ЦК Компартії України «інакше як доносом не можна розцінити пасаж В. Маланчука у бік кандидата у члени Політбюро і секретаря ЦК Компартії України, академіка Ф.Овчаренка, який нібито у присутності групи керівників ідеологічних відділів, звертаючись до Маланчука з приводу його наступного виступу на республіканській науково-теоретичній конференції з міжнаціональних відносин у СРСР, кинув репліку: «Тільки не беріть приклад з Вашого співавтора Куліченка (зав. сектором національних відносин Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС), ми з т. Калакурою були на його доповіді у вересні — це ж типовий асимілятор»[44]. Ф.Д. Овчаренка Маланчук прямо назвав «політичним флюгером, що стоїть біля ідеологічного керма». Усім зацікавленим сторонам стало зрозуміло кого і на кого варто було змінити ідеологічне керівництво України, зважаючи на новий поворот ідеологічної та історичної політики Кремля. Із затримкою у два місяці зорієнтувався у цій ситуації і В.В. Щербицький. Лист В.Ю. Маланчука був зареєстрований у загальному відділі ЦК Компартії України 25 липня 1972 р., але перша реакція з боку керівництва ЦК КПУ була зовсім іншою, аніж сподівався автор «доносу». У серпні 1972 р. до секретаря партійної організації Міністерства вищої і середньої освіти поступила вказівка з ЦК розглянути на бюро питання про помилки, допущені заступником міністра Маланчуком у оцінці уже згадуваного В. Левінського. Проте засідання партбюро Міністерства кілька разів переносилось через хворобу

[43] Там само. — Арк. 8.

[44] *Лозицький В.С.* Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). — К.: Генеза, 2005. — С. 108.

В. Маланчука, аж доки не стало відомо, що ЦК КПРС рекомендує його секретарем ЦК Компартії України. Після того, як позиція М.А. Суслова стала відомою В.В. Щербицькому, той лише 23 вересня 1972 р. власноручно написав на тексті листа досить велику, не у стилі очільника ЦК КПУ резолюцію: «1. Думаю, що ідейно-політичні позиції т. Маланчука ні у кого з комуністів-інтернаціоналістів не можуть викликати сумніву, і питання він ставить у принципі правильно». Підкреслення були зроблені Щербицьким власноручно, очевидно з розрахунку на можливі сумніви щодо положень листа з боку Ф.Д. Овчаренка. Далі В.В. Щербицький пропонував: «2. Ознайомити членів Політбюро ЦК КП України і зав. відділами», а «3. т. Орлу І.З., Врублевському В.К. прошу внести пропозиції з конкретних питань»[45].

10 жовтня 1972 р. на пленумі ЦК Компартії України Ф.Д. Овчаренко був звільнений з посади секретаря ЦК з ідеологічної роботи, а на його місце обрано В.Ю. Маланчука. Так за участі союзного керівництва було змінено кадровий склад ідеологічного напрямку діяльності ЦК Компартії України, а ставка на діячів типу Маланчука відверто продемонстрували нові пріоритети політики Кремля та стиль взаємин влади та істориків. У цьому сенсі сумнозвісний лист В.Ю. Маланчука не тільки є типовим доносом, що теж дуже влучно характеризує епоху, а й виконував роль програмового документу — чітко вказував як влада буде керувати історичною наукою, які теми є бажаними, а які стають відверто табуйованими. Навішування ярликів, формування «чорних» списків як діячів суспільно-політичних рухів в Україні, щодо яких припинялися будь-які дослідження, так і тих істориків, які відважувалися на об'єктивні публікації та потрапляли у розряд «опальних» (самого Маланчука, до речі, дуже турбував, за його словами, статус «опальної людини» у Києві після відставок у Львові та переведення на роботу у Міністерство), безкінечні доноси, анонімки, розбирання неугодних істориків на всіляких бюро та секретаріатах — все це стало визначати переважаючий стиль взаємин влади і вчених-істориків.

В.Ю. Маланчук дуже швидко скористався своїм владним становищем. Його лист до В.В. Щербицького продовжував перебувати на контролі у ЦК. Але, звичайно, будь-які перевірки чи аналіз помилок Маланчука щодо історичної постаті В. Левінського були припинені. І.З. Орел та В.К. Врублевський, враховуючи кон'юнктуру нових владних взаємин, відзвітували 4 червня 1973 р. В.В. Щербицькому про виконання його доручень: «За Вашим дорученням нами було розглянуто листа тов. Маланчука В.Ю. до ЦК КП України. В ньому принципово і правильно поставлені питання про недоліки, які мали місце в керівництві ідеологічною роботою, особливо в інтернаціональному вихованні трудящих. На липневому і жовтневому

[45] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 798, арк. 2.

(1972 р.) Пленумах ЦК КП України та нараді перших секретарів обкомів партії у ЦК цим недолікам було дано гостру політичну оцінку.

В зв'язку з обранням тов. Маланчука В.Ю. кандидатом в члени Політбюро, секретарем ЦК КП України спеціальні заходи по його листу нами не розроблялись, а поставлені в листі питання враховуються і здійснюються в практичній роботі»[46].

Дійсно, новий «ідеологічний» секретар ЦК Компартії України одразу розпочав ідеологічні та організаційні наступи не лише на безпосередніх своїх опонентів, а й на ті позитивні суспільні явища, які могли б сприяти посиленню національної свідомості українського народу. Період 1972–1979 рр. став часом відвертої ідеологічної реакції та ввійшов в історію України як «маланчукізм». У квітня 1979 р. Пленум ЦК КП України звільнив В.Ю. Маланчука із займаних партійно-номенклатурних посад «у зв'язку з переходом на іншу роботу». Цією «іншою роботою» стало завідування кафедрою історії КПРС у Київському політехнічному інституті. Новим секретарем ЦК з ідеології став О.С. Капто, випускник історико-філологічного факультету Дніпропетровського державного університету, земляк Л.І. Брежнєва і ВВ. Щербицького, вихованець комсомолу та з великим досвідом роботи у партійних органах. До призначення «ідеологічним секретарем» працював завідуючим відділом культури ЦК Компартії України.

Звільнення В.Ю. Маланчука теж відбулося у результаті номенклатурних інтриг, які він майстерно організовував проти своїх опонентів, але згодом став жертвою ним же введеного стилю владних стосунків. Інтриги проти Маланчука були підкріплені неприхованою і справедливою неприязню творчої і наукової інтелігенції, більшості «ідеологічного активу партії». Майже семирічне керівництво ідеологічною і науковою сферою в Україні з боку Маланчука залишило глибокі сліди, особливо у вивченні історії України дожовтневого періоду, суб'єктивному висвітленні історії Компартії України, тотальній русифікації партійного й державного апаратів, наукових установ, бездумного здійснення брежнєвсько-сусловської політики «злиття націй і народностей СРСР в єдину спільність — радянський народ». Про негативне ставлення сучасників до В.Ю. Маланчука свідчить багато документів, особливою емоційністю відзначаються спогади співробітників Інституту історії АН УРСР, зокрема Я.І. Дзири, який у своєму інтерв'ю згадав такий епізод. У 1973 р. на запрошення сина П.Ю.Шелеста Віталія помічник президента АН побував у них у гостях у Москві: «Петро Юхимович, каже, гримнув кулаком… став розпитувати, коли я йому розказав, що тут робиться, той розказує, і він гримнув кулаком і каже: «Доки це буде творитися?! Доки

[46] Там само. — Арк. 1.

будуть нищити Україну?! І, — сказав, — це все — падлюка цей Маланчук». Отак сказав. От він у Москві переживав, що ж робиться на Україні»[47].

Прихід до влади в Україні В.В. Щербицького та В.Ю. Маланчука означав консервативний поворот, у результаті якого історична наука в УРСР вкотре стала заручницею суспільно-політичного похолодання. Короткий період національно-культурного ренесансу, пов'язаний з іменем П.Ю. Шелеста, змінився тривалим, аж до горбачовської перебудови, застоєм та стагнацією. Знову через ідеологічні причини було понижено статус дожовтневого періоду історії України, яка віднині розцінювалася через призму шкідливої «ідеалізації патріархальщини». Українська історія зазнала ще більшого розчинення в історії СРСР, як і статус українського народу у «новій історичній спільності». Майже повністю відновилися сталінські історичні конструкції, а в управлінні історичною наукою — адміністративно-репресивні методи.

Починаючи з 1972 р., упродовж 1970-х рр. через командно-адміністративний тиск, вимоги не захоплюватися старовиною і зосередитися виключно на радянському періоді історії України в цілому досить помітно знизилась громадська активність у сфері краєзнавства та пам'яткоохоронної діяльності. Влада вкотре організувала черговий погром з тим, щоб продемонструвати «нові» методи і прийоми керування ідеологічною роботою, історичною наукою, краєзнавчим рухом і діяльністю у сфері історичної свідомості. Об'єктом показової критики було обрано М.П. Киценка та його діяльність із увічнення історії запорозького козацтва. Новій українській владі важливо було одразу показати Москві свою лояльність та заявити активними діями готовність проводити русифікаторську політику. Не випадково, що вже у червні, через місяць після обрання, В.В. Щербицький категорично заявив про «історичні» пріоритети: «Спостерігається прагнення ревізії минулого, вихваляння старовини, герби, підвищити авторитет гетьманів, пристосовуючись до інтересів націоналізму. Прагнення реабілітувати Мазепу, а Б. Хмельницького подати як зрадника, переглянути роль Петлюри, Центральної Ради, переоцінити роль Скрипника, Артема, протиставляючи їх. Створюється етнографічний музей-село. Запорізька Січ — а скільки ще інвалідів у підвалах… Багатьох необґрунтовано реабілітовано (Левинський, Хвильовий, Скрипник, Шумський, Антоненко-Давидович та ін.)»[48]. У цій типовій для компартійного керівництва риториці, пронизаній адмініструванням, зверхністю, захопленням і самовдоволенням своєю владою, містилась досить промовиста фраза, яка стала зручною для всіх начальників нижчого та місцевого рівнів:

---

[47] *Величенко С.* «Історія, історики й історіописання совєтських часів». Інтерв'ю з Ярославом Дзирою (Київ, осінь 1988 року) [Електронний ресурс] / Електрон. текст. дані. Режим доступу: http://historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1199-stepan-velychenko-istoriia-istoryky-i-istoriopysannia-sovietskykh-chasiv-interviu-z-yaroslavom-dzyroiu-kyiv-osin-1988-roku

[48] *Овчаренко Ф.Д.* Спогади. — К., 2000. — С. 256.

«Запорізька Січ — а стільки ще інвалідів у підвалах». Це був залізний аргумент, що дозволяв прикривати неувагу до питань культури, побуту, історії. Згортання історико-пошукових робіт, обмеження краєзнавчого руху, неувага до пам'яток історії та культури — все виправдовувалось нестачею коштів, необхідних ресурсів, бо для влади головне — «інваліди у підвалах».

Погром краєзнавчого руху, згортання робіт з увічнення історії запорозького козацтва були першим кроком влади, адже у цій справі можна було обійтися простим адмініструванням, тому що владна система була жорстко централізована.

Микола Петрович Киценко (1921–1982 рр.) — відомий в Україні краєзнавець, журналіст, партійний радянський працівник. У 1964–1973 рр. він був заступником голови Запорізького облвиконкому. Вивчав історію Запорожжя, піклувався відродженням та збереженням національної історико-культурної спадщини й духовності, історичних пам'яток українства. Тривалий період очолював Запорізьку обласну організацію товариства охорони пам'яток історії та культури. За його ініціативи було взято на облік для охорони 1182 пам'ятки історії культури запорізького краю. М.П. Киценко виступив ініціатором створення козацького меморіалу на о. Хортиця. У 1965 р. свої ідеї він виклав П.Т. Троньку, заступнику Голови Ради Міністрів Української РСР, який відвідав Запорізьку область. П.Т. Троньку ця ідея М.П. Киценка сподобалася і він взявся за її реалізацію[49]. Була підготовлена доповідна записка у ЦК КП України, у якій, зокрема, відзначалось, що «широковідомі події, пов'язані з існуванням запорізького козацтва та Запорізької Січі, незважаючи на їх прогресивну роль в історії нашої Вітчизни, в історії російського і українського народів, до цього часу увічнені вкрай незадовільно. Більше того, місця та пам'ятники давнини, пов'язані з історією запорізького козацтва, які повинні охоронятися державою, майже повністю зруйновані, а деякі з них (перші козацькі укріплення та Томаківці, Чортомлику та ряд інших в Дніпропетровській області, залиті Каховським морем»[50].

31 серпня Президія ЦК КП України, а 18 вересня 1963 р. і Рада Міністрів УРСР ухвалили Постанову «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорозького козацтва». Острів Хортиця оголошувався державним історико-культурним заповідником. М.П. Киценко цілковито поринув у створення меморіалу, глибоко вивчив наукові праці академіка Д.І. Яворницького, підтримував творчі зв'язки з О.М. Апанович, Я.І. Дзирою. У результаті наукових пошуків у 1967 р. виходить його книга «Хортиця в героїці і легендах». Програма увічнення історії козацтва за пропозицією М.П. Киценка передбачала спорудження 45 гранітних обелісків, 25 скульптурних зображень

---

[49] *Удод Л.І.* П.Т. Тронько: портрет на тлі епохи. — К.: Генеза, 2005. — С. 18–29.

[50] *Бажан О.Г., Ігнатуша О.М.* Збережемо тую славу. — К.: Рідний край, 1997. — С. 39–40.

видатних діячів українського козацтва, 50 стел, 21 пам'ятного каменя та 14 мармурових меморіальних дошок. Тематично-експозиційний план намічав зробити окрему етнографічну експозицію споруд: 1. Ядро Січі — січова площа, курені; 2. Запорізький табір; 3. Вали Сагайдачного; 4. Сторожова; 5. Запорізький зимівник — хутір із господарськими будівлями; 6. Запорізький гард — спеціальні споруди на річках, пристосованих до рибальських промислів; 7. Ретраншементи — система фортифікаційних споруд; 8. Гавань із «чайками»; 9. Кладовище запорізьких козаків. Планувалося спорудити тематичний парк та пам'ятники Б. Хмельницькому, М. Кривоносу, Д. Гуні, І. Сірку, М. Залізняку, а також п'ять скульптурних зображень, присвячених героям українського епосу — Байді, Богуславці, Бульбі, Голоті, Мамаю[51].

Масштабність робіт із увічнення пам'яті запорозького козацтва не могло не дратувати московське керівництво. За спогадами Я.І. Дзири, який багато років товаришував із М.П. Киценком, книжку про Хортицю «секретар ЦК Суслов топтав ногами. І Суслов дав вказівку, щоб дати негативну рецензію». П.Ю. Шелест, ще перебуваючи на посаді першого секретаря ЦК КП України, постійно стежив за ходом робіт на Хортиці, розуміючи, що Москва ставиться до будівництва комплексу негативно, неодноразово квапив П.Т. Тронька, щоб поспішав, бо може бути пізно. У своїх щоденникових записках П.Ю. Шелест неодноразово звертався до теми меморіального комплексу: «…розглядав питання, пов'язані зі створенням етнографічного музею України та меморіалу на честь Запорізької Січі на острові Хортиця… Чому нас цікавить античний світ, культура Сходу, Африки? А світ свого народу занедбали і віддали на поталу? Це можуть робити тільки люди примітивні, які зрадили свій народ і не пам'ятають свого коріння і своїх пращурів… Зайшла мова про створення музею Запорозької Січі на острові Хортиця. Гончар до цієї ідеї і задуму віднісся з великим інтересом і взяв активну участь у підготовці матеріалів, вніс багато розумних пропозицій»[52].

Механізм владної розправи над ідеєю увічнення історії козацтва та її організаторами і шанувальниками був добре відпрацьований. Була запущена репресивна адміністративна та ідеологічно-пропагандистська машина. Як було заведено, розпочалося все із ініціативи знизу. У квітні 1973 р. секретар Запорізького обкому партії В. Петрикін звернувся з листом до ЦК КПУ, у якому запропонував замість Хортицького музею історії запорозького козацтва спорудити музей історії Запоріжжя, у якому відобразити будівництво соціалізму у цьому краї. До протестів М.П. Киценка не прислухалися. Почалася реалізація програми, закладеної у партійних документах щодо критики книги П.Ю. Шелеста «Україно наша Радянська». Так само вчинили і з Киценком. Його було звільнено з посади заступника голови облвиконкому, а книгу «Хортиця в героїці і легендах» вилучено з бібліотек і книжкових

[51] *Удод Л.І.* П.Т. Тронько: портрет на тлі епохи. — С. 29–30.
[52] *Шелест Петро*. «Справжній суд історії ще попереду»… — С. 255.

крамниць. За свідченням Я.І. Дзири дійшло навіть до того, що у Дніпропетровську, у музеї цю книгу навіть спалювали. Хортицький проект став для всієї республіки рецидивом «українського буржуазного націоналізму». В.Ю. Маланчук, С.Д. Безклубенко, А.В. Мяловицький написали доповідну записку «Про серйозні недоліки, допущені при будівництві історико-культурного заповідника на о. Хортиця та впорядкування зазначеного комплексу», яка 20 серпня 1973 р. була розіслана членам та кандидатам у члени ЦК Компартії України. Автори цього документу вважали, що «заходи по увічненню козацтва набрали непотрібного розмаху… Ідейно-тематична спрямованість роботи над меморіальним комплексом не відзначалась належною класовою чіткістю і послідовністю, вся увага концентрувалася на національному моменті… На виконання робіт відволікалась велика кількість людей і витрачалися значні кошти»[53]. 25 жовтня 1973 р. Політбюро ЦК Компартії України прийняло рішення, у якому П.Т. Троньку вказувалось на допущені недоліки у роботі, незадовільне керівництво і свавільність. Розпочалася кампанія критики. М.М. Всеволожський, новий перший секретар Запорізького обкому партії, який законсервував будівництво комплексу, називав П.Т. Тронька «особистим емісаром Шелеста». А секретар Кримського обкому КПУ М. Кириченко з трибуни квітневого 1973 р. пленуму ЦК Компартії України говорив: «Товариш Тронько Петро Тимофійович, ну що ви охороняєте?.. Мені здається, що необхідно зберігати пам'ять про мільйони радянських людей, що загинули за наше щасливе майбутнє. А на це відпускається буквально гроші. А то по Запорізькій Січі… Ми вважаємо: у всьому повинна бути міра, щоб був класовий і партійний підхід»[54].

П.Т. Тронько тяжко переживав ці події, адже саме він розглядав і схвалював всі пропозиції щодо будівництва комплексу, контролював хід робіт, сподівався, що будівництво стане ще одним кроком до відродження історії українського народу. Але холод повіяв з центру. Почалася розправа з людьми, які відзначалися національною свідомістю. Пізніше П.Т. Тронько згадував: «Найактивнішого ентузіаста спорудження комплексу Хортицького заповідника — М.П. Киценка звільнили з роботи, після чого він невдовзі помер. Стягнення на засіданні Політбюро «за самоправність» оголосили і мені. Так сумно закінчилась в 1973 році розпочата передовою інтелігенцією потрібна і благородна справа відродження яскравих сторінок української історії»[55].

Історичну науку компартійне керівництво традиційно розглядало як дієве знаряддя реалізації ідеологічних настанов. А тому, крім «чистки» у владних коридорах, партія вела боротьбу за поновлення абсолютного

---

[53] *Удод Л.І.* П.Т. Тронько: портрет на тлі епохи. — С. 30.

[54] Там само. — С. 31.

[55] *Тронько П.Т.* Зберегти козацьку славу: Меморіал на о. Хортиця // Урядовий кур'єр. — 1995. — 11 липня.

контролю над «тілами і душами» істориків, що був дещо послаблений у хрущовсько-шелестівський період. Цього можна було досягнути лише проведенням ретельної «чистки» української радянської історіографії від усіх нелояльних, які «засвітилися» у ліберальні 1960-і роки, посиленням пильності цензури, удосконаленням структури і зміцненням керованості установами історичної науки. На особливому контролі була діяльність первинних партійних організацій в установах історичного профілю. Проводилась системна робота з інформування ідеологічного і пропагандистського активу про поточну діяльність партії, чим нав'язувались постулати та стереотипи компартійної ідеології. Обов'язковим стало для наукових працівників, які не були членами партії, відвідувати так звані відкриті партійні збори. Проводилась незчисленна кількість семінарів, конференцій, днів інформування, активів і всіляких інших зібрань для ідеологічної обробки наукового загалу. Склалась багатоступенева система безпосереднього і опосередкованого впливу влади на істориків. Якщо раніше ставилось питання про взаємовідносини історика і влади, то, розпочинаючи з 1972–1973 рр., мова вже йшла про прямий диктат влади по відношенню до історичної науки. Думка істориків уже мало цікавила можновладців.

Одними із перших жертв нового погрому в українській історіографії стала четвірка істориків-нонконформістів з Інституту історії АН УРСР. Восени 1972 р., формально посилаючись на постанову Президії АН УРСР від 31 липня 1972 р. «Про дальше вдосконалення тематичної спрямованості науково-дослідної роботи, структури та кадрового складу секції суспільних наук АН УРСР», за якою було скорочено фонд заробітної плати установ секції на 4%, з Інституту історії були звільнені фахівці з стародавньої та середньовічної історії України О. Апанович, М. Брайчевський, О. Компан, джерелознавець Я. Дзира[56]. Олена Апанович, пізніше, у 1996 р., пригадувала з яким цинізмом відбувалося оте звільнення: «Влітку 1972 р. я пішла у відпустку, путівка в мене була. А мене Шевелєв відкликав і дав якесь завдання. Потім другу путівку мені дали і я зібралася їхати з сином, а Скаба викликає мене і каже, що треба повернутись на роботу. Я йому: «Так я вже другу путівку купила». «Купите третю». І в обличчя мені розсміявся. Відкликали і оголосили наказ про звільнення. Він у мене є десь переписаний. Здається в ньому йшлося про упорядкування штатів, покращення тематики, 4% скорочення»[57]. (Мова йшла про наказ директора Інституту історії АН УРСР А.Д. Скаби № 152 від 12 вересня 1972 р.).

Олена Апанович, як ніхто інший, дуже добре відчувала ту атмосферу, яка наповнила академічні історичні установи, починаючи з 1972 р. «Значно

[56] *Санцевич А.В.* Інститут історії України Національної академії наук України: історіографічний нарис (до 60-річчя установи). — К., 1998. — С. 67.

[57] «Зрадники мені не подобаються»: Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Оленою Апанович… — С. 353.

посилився адміністративний і репресивний тиск правлячих властей на духовну сферу українського суспільства, — писала вона у 2000 р. — В українській науці тривало засилля єдиної марксистко-ленінської методології, категорично вимагалося дотримуватися тільки її концепції українського народу, беззастережно сприймати її постулати, формули і штампи, які набували своєрідних ритуальних ярликів. Серед них — гіперболізація класових суперечностей на основі абсурдного марксистсько-ленінського постулату про те, що класова боротьба є рушійною силою суспільства. Насправді ж, класова боротьба, як і громадянська війна, нарешті й кожна війна, є деструкцією. Збройне протистояння однієї частини нації другій її частині має наслідком руїну. Деструкція, руїна ніяк не може лежати в основі будь-якого розвитку. Апологетизувати російсько-українські зв'язки, однобічність у дотриманні культурних взаємовпливів, зокрема пріоритетність російської культури над українською. Абсолютизація принципу партійності в історичній науці мала наслідком нехтування об'єктивністю та відкидання концепції історизму. І все це відбувалося в атмосфері постійного приниження і переслідування української інтелігенції, жорстоких репресивних заходів проти тих, хто насмілився протистояти цьому страшному тиску»[58].

У 1972 р. почалися багаторічні переслідування з боку влади Ф.П. Шевченка. Спочатку його звільнили від керівництва «Українським історичним журналом», а згодом, у вересні 1972 р., — з посади директора Інституту археології АН УРСР. Щоб звільнити Ф.П. Шевченка з посади директора, було задіяно вже добре апробований механізм партійної апаратної екзекуції. 3 липня 1972 р. Парткомісія при ЦК КП України за результатами перевірки діяльності Інституту археології спрямувала свою доповідну записку «Про незадовільну діяльність парторганізації Інституту археології АН УРСР, роботу інституту в цілому та поведінку його директора Шевченка Ф.П.» голові цієї комісії І.С. Грушецькому. Дуже швидко, вже 5 липня 1972 р., той, своєю чергою, направив доповідну записку Першому секретареві ЦК КПУ В.В. Щербицькому. Через місяць, 5 вересня 1972 р. вийшла Постанова ЦК КПУ про наслідки перевірки заяв про неправильну поведінку директора Інституту археології АН УРСР Ф.П. Шевченка та нездорову обстановку у колективі інституту, у якій «за неправильне ставлення до парторганізації, грубі порушення партійних принципів у роботі з кадрами, допущені ідейно-теоретичні помилки і нещирість» Шевченку було оголошено партійну догану «з занесенням до облікової картки» і вказувалося Президії АН УРСР «вважати недоцільним перебування т. Шевченка Ф.П. на посаді» та на неподинокі факти незадовільного добору керівників наукових установ[59]. Подібна процедура покарання керівника установи передбачала прогнозовані

---

[58] *Апанович О.* Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина. — К., 2000. — С. 99.

[59] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 10, спр. 1314, арк. 36.

наслідки: обговорення постанови ЦК у партійних організаціях, усіх академічних установах, перевірка виконання, звіти, інформації, характеристики і т. д. У результаті створювалася атмосфера підозрілості, доносительства, страху. Про вільну наукову творчість годі вже було говорити. У документах справи Ф.П. Шевченка містилося багато партійно-владних установок щодо статусу історичної науки, місця вчених-істориків у системі ідеологічного впливу на суспільство. Такі директивні установки й визначали, в основному, порядок взаємодії влади і істориків. Ф.П. Шевченку закидали те, що в Інституті археології «завідуючі провідними відділами…є позапартійні», у тих структурних підрозділах, де немає жодного комуніста, «найбільше безідейності». Директор без погодження з партбюро затвердив склад вченої ради інституту. На новорічному вечорі групою співробітників інституту «виконувалась антирадянська сіоністська пісня». Ф.П. Шевченко недооцінював роль парторганізації у її впливі на наукові дослідження, підбір і розстановку кадрів. Із документів партійного контролю випливало, що директор (Ф.П. Шевченко) мав контролювати і нести відповідальність за поведінку і ідейність усіх працівників як в інституті, так і в домашньому побуті (хтось відмовився нести транспарант на першотравневій демонстрації, інший «спекулював золотими монетами і незаконно зберігав вогнепальну зброю» або розповсюджував антирадянський вірш).

Окремо виділялась група питань, які стосувалися власне наукових праць, методології історичних досліджень, концептуальних положень історичних робіт Ф.П. Шевченка. Критичні зауваження найвищого партійного органу стосувалися конкретно Ф.П. Шевченка, але адресувалися всім історикам як пересторога: так писати не можна, так думати заборонено, це буде розцінено як антипартійну і антирадянську діяльність. Йшов процес масового «виховання» всього покоління істориків 1970-х рр. Найбільший «гріх» Ф.П. Шевченка, на думку ЦК КП України, у тому, що він у науковій діяльності «припускав націоналістичні трактовки окремих історичних положень», «з позиції Грушевського і його «школи» заперечував спільність історії трьох братніх народів — російського, українського і білоруського», «переконував, що у всякому націоналізмі є не тільки негативні, але й позитивні риси», «він широко вживає термін «приєднання» України до Росії, часто пише «національно-визвольна» війна замість «народно-визвольна» і т. п. Окремо були згруповані претензії до Ф.П. Шевченка як головного редактора «Українського історичного журналу», який він очолював з моменту його започаткування у 1957 р. На думку ЦК, він «нерозбірливо» ставився до друкування в ньому статей та публікацій. Згадувались статті С. Злупка про В. Левинського, Є. Лугової, у якій стверджувалось, що Україна була колонією Росії, стаття Ф.П. Шевченка «Про суд історії» (№ 2 за 1967 р.) визнана такою, якій «не вистачає класової, партійної спрямованості, наступального характеру».

Майже у всіх партійних документах, які приймалися і публікувалися щодо критики книги П.Ю. Шелеста, діяльності М.П. Киценка, справи

Ф.П. Шевченка та багатьох інших містилась велика кількість критичних зауважень, вони були досить деталізовані, наводилась величезна кількість прикладів і прецедентів, назв творів і їх авторів. Все це робилося не випадково. Так формувалися прийоми і методи впливу партії на історичну науку і діяльність істориків: подібні тези доводились до видавництв і редакцій, віднині жоден фаховий редактор історичних видань не міг допустити публікування табуйованих положень, визначень, окремих фраз і т. д. На засіданнях відділів, історичних кафедрах вчені опрацьовували ці документи, організовували критику і самокритику власної наукової продукції, засуджували прояви «націоналізму», клялися у своїй «вірності ідеалам партії і соціалізму». Багато хто із вчених, особливо із великим академічним стажем, що пережили вже не одне подібне «хитання» партії, сприймали всі ці гучні кампанії як гру, певний ритуал, ставились до нових «настанов» скептично, як до таких, що скоро минуться. Але більшість істориків, щоб працювати і бути опублікованими, були змушені сприймати такі нові правила взаємин і слідувати ним. Склалася всезагальна атмосфера «схвалення» і «підтримки» всіх партійних рішень. Критика, як обов'язковий атрибут і умова розвитку історичної науки, трансформувалась у функцію партійного контролю за ідейністю науково-історичної літератури.

Маланчуківський погром прокотився всією Україною. Не «забув» він вчених-істориків м.Львова. З його подачі потрапив у перелік небажаних осіб Я. Дашкевич, стосовно якого до 1990 р. діяла заборона на цитування та публікацію його праць. Особливу увагу В.Ю. Маланчук звернув на професорсько-викладацький склад історичного профілю університетів і педінститутів. Партія розуміла ту роль, яку викладачі відігравали у ідейному впливові на студентство. У 1973 р. органами КДБ було «викрито антирадянську групу» з числа чотирнадцяти студентів Львівського університету ім. І.Я. Франка. Зазнав переслідувань Я.П. Кісь, професор історичного факультету, керівник наукового гуртка. У матеріалах справи зазначають, що вказаним гуртком (на кафедрі історії УРСР) керував «безпартійний викладач» Я.П. Кісь, який «спеціалізується на середніх віках і далі не зміг піти», ряд тем «звернені у минуле», «використовувалися праці І.П. Крип'якевича про Запорізьку Січ»[60]. Серед багатьох репресивних заходів щодо Я.П. Кіся був використаний також один із ефективних щодо впливу вченого на студентство: його було позбавлено можливості бути науковим керівником, мати аспірантів.

Партійний контроль і вплив торкався всього спектру дисциплін історичної науки. Перевірялася робота бібліотек історичного профілю. Було розкручено кілька гучних кампаній стосовно історичної бібліографії. За включення у бібліографічний покажчик «Українське радянське карпатознавство»

---

[60] *Яремчук В.П.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. — С. 393.

(1972 р.) робіт «українських буржуазних націоналістів та осіб з сумнівними політичними поглядами» (мова йшла про В. Кубійовича, С. Єфремова, В. Щербаківського, К. Грушевську, І. Брик, О. Дучимінську) були суворо покарані наукові співробітники Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії (Я. Прилипко, М. Зінич), а директора М. Сиваченка звільнили з посади. У тому ж таки 1972 р. був звільнений з Інституту археології відомий вчений І.Шовкопляс за те, що до бібліографічного покажчика «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1967 рр.)» були включені прізвища В. Антоновича, Ф. Вовка, М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, П. Курінного та ін., хоч книга вийшла задовго до початку маланчуківського погрому — у 1969 р.

Кадрова «чистка», що була проведена компартійною владою у 1972–1974 рр., зачепила і професійних істориків, і викладачів вищої школи, а також керівників інститутів історичного профілю і установ ідеологічного напрямку. Як відомо, у 1972 р. на місце А. Скаби в Інститут історії АН УРСР прийшов А. Шевелєв, в Інститут суспільних наук (м. Львів) замість М. Олексюка — В. Чугайов. У цьому ж році новим директором Інституту археології став І. Артеменко, а у 1974 р. в Інституті історії партії замість І. Назаренка директором став В. Юрчук. Відповідно, що ротація керівних кадрів відбулася і серед структурних підрозділів цих інституцій. Але кадрова революція не була самоціллю для республіканської влади, вона могла періодично повторюватися, про що й засвідчили наступні події вже кінця 1970-х — початку 1980-х рр. Головне для партії — підібрати корпус слухняних виконавців генеральної лінії партії, з допомогою яких можна було остаточно утвердити офіційне трактування української історії.

У 1970-х рр. популярною практикою стало проведення великих зібрань за участі істориків під керівництвом партійних органів. Тон задавала Москва, а на місцях подібні наради дублювала республіканська партійна влада. Так, у березні 1973 р. велика нарада була проведена у Москві, а 27–28 листопада 1974 р. аналогічна за представництвом, тематикою і ідеологічним змістом нарада відбулася і у Києві. Порядок денний цього форуму зводився до одного із лозунгів, які визначали тепер основну вимогу партії до істориків: «Про заходи по загальному розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві». Багато про що говорить склад учасників наради. Аудиторію, яка була об'єктом ідеологічної обробки з боку організаторів наради, складали вчені — наукові співробітники Інституту історії партії, Інституту історії АН УРСР, декани історичних факультетів університетів та педагогічних інститутів, керівники академічних інститутів, що входили до Секції суспільних наук АН УРСР, працівники видавництв і наукових та партійних журналів (редактори). Важливо відзначити також ще кілька категорій учасників, які виконували у партійній ідеологічній роботі іншу функцію, ніж вчені. У нараді брали також участь «відповідальні працівники» ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР, секретарі

Київського обкому і міськкому партії, завідуючі відділами науки і навчальних закладів обкомів партії, співробітники двох міністерств — вищої і середньої спеціальної освіти та народної освіти УРСР. АН УРСР представляв віце-президент І.К. Білодід, а уряд — заступник Голови Ради Міністрів П.Т. Тронько. Вважалося, що предметом обговорення стали дві доповіді від обох головних історичних установ — доповідь директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС В.І. Юрчука та доповідь директора Інституту історії АН УРСР А.Г. Шевелєва. Але головною, програмовою доповіддю став виступ завідуючого відділом науки і навчальних закладів ЦК КП України Ф.М. Рудича. Вважалося, що промова головного представника від ЦК не може бути доповіддю про стан справ, або звіт, чи предметом для аналізу і дискусій. Це був перелік директивних установок партії, що не міг піддаватися сумнівам, а братися до неухильного виконання, а тому й назва виступу Ф.М. Рудича була такою — «Деякі актуальні питання розвитку історичної науки в республіці».

Доповіді Ф.М. Рудича, В.І. Юрчука, А.Г. Шевелєва містили у собі програму діяльності партії на «історичному фронті» та оновлений (репресивний) механізм взаємодії з істориками. Партійні директиви були побудовані в оригінальний спосіб — спочатку наводився перелік помилок, які, на думку ЦК КПУ, були допущені істориками, а далі — вказівки щодо подальшої діяльності з тим, щоб кожен із вчених не потрапив у «чорний список» опальних. Такий прецедентний принцип спрацьовував у науковому академічному середовищі дуже ефективно: більше ніхто не відважувався ані піднімати вже засуджені партією теми, ані посилатися на роботи розкритикованих владою колег. За оцінкою В.П. Яремчука, «вони (доповіді тогочасних керівників «історичного фронту») містили найбільш повний перелік помилок, які слід було виправляти, у котрому, що цікаво, фактично не оминули жодного більш-менш помітного явища в історичній науці УРСР зламу 60–70-х рр., яке асоціювалося з «шелестівщиною»[61]. Цікаві рефлексії щодо цієї наради залишив у своїх щоденникових записах її учасник Ф.П. Шевченко: «Не хотілося записувати різних неприємностей. А все ж не втримався. Згадую кожен день нараду істориків, що відбулася 27–28 листопада. Аж до останнього дня не було мене навіть у списках учасників. Аж звечора 26/XI сказали, щоб я прибув на нараду. Можна уявити собі моє становище, бо знав, що будуть «склонять». Пізніше вияснилося, що доповідачі та й виступаючі одержували вказівку критикувати, не називаючи прізвищ. Але в доповіді А.Г. Шевелєва (для якої і я готував матеріал — текст) глухо, але згадувалося про «помилки», пов’язані з моєю особою»[62]. У доповіді Ф.М. Рудича, за встановленими вже на той час апаратними

[61] Там само. — С. 380.

[62] «Істину встановлює суд історії»: Зб. на пошану Ф.П. Шевченка. — Т. 1. Джерела. — К., 2004. — С. 633.

канонами, йшов обов'язковий перелік рішень ЦК КПРС, цитат із промов Л.І. Брежнєва, документів ЦК Компартії України («в нашій республіці ці питання також стали предметом пильної уваги»), посилань на аналогічні доповіді і висновки республіканського вождя — В.В. Щербицького. Зокрема, за допомогою посилань на доповідь Щербицького на травневому (1974 р.) пленумі ЦК КПУ було якраз і розпочато критику «помилок» істориків. Це теж було своєрідним правилом — апелювати у критиці до авторитету вищестоящого начальника, щоб уникнути можливої незгоди і уникнути непотрібної для влади дискусії. Загальна критика стосувалася всього загалу суспільствознавців і всіх істориків, яким закидалось слабке розроблення актуальних проблем «теорії і практики комуністичного будівництва», низький ідейно-теоретичний рівень, поверхова і спрощена «критика різного роду буржуазних і ревізіоністських теорій». Відлунням відомої антишелестівської постанови ЦК КПУ пролунала вже більш конкретна теза, що була адресована власне історикам, які досліджували українську історію: «В окремих дослідженнях мали місце факти ідеалізації старовини, відходу від класових, партійних критеріїв в оцінці суспільних явищ, неправильного трактування деяких подій історичного минулого. Автори окремих праць, підготовлених в Інститутах історії та археології АН УРСР, у Київському університеті, перебільшували роль деяких ліберальних і дрібнобуржуазних діячів, ідеалізували суспільний устрій Запорізької Січі, робили спроби представити український народ родоначальником слов'янства, допускали плутанину в тлумаченні суті національного питання і шляхів його розв'язання»[63]. З вуст партійного керівництва пролунав і так званий «інституційний пріоритет» влади щодо взаємодії наукових і вузівських історичних установ. Протягом 1973–1974 рр. ЦК КПУ здійснив ряд заходів з тим, щоб підвищити роль Інституту історії партії як «провідного наукового і координуючого центру в галузі суспільних наук у республіці». В.І. Юрчук, директор Інституту історії партії, виступаючи на цій республіканській нараді істориків, звернув увагу на систему координування науково-дослідної роботи з історії. У жовтні 1974 р. було оновлено персональний склад Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва, яку очолювали Інститут історії партії і Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти. За попередні десять років координаційна рада розглянула 3,5 тис тем кандидатських і докторських дисертацій. Діяльність цієї ради стала ще одним важелем партійного впливу на стан історичної науки і діяльність вчених-істориків. Про це промовець, В.І. Юрчук, заявив відверто: «Планування і координація наукових досліджень, як показав досвід, — справа складна. Адже вони не зводяться лише до того, щоб схвалити тему дисертації. Йдеться про необхідність цілеспрямованого впливу на весь

---

[63] *Рудич Ф.М.* Деякі актуальні питання розвитку історичної науки в республіці // УІЖ. — 1975. — № 2. — С. 12.

процес формування тематики в напрямку, потрібному партії, науці, про зосередження основних сил учених на розробці найважливіших, актуальних з політичного і наукового погляду проблем… Координаційна рада має більш рішуче впливати на спрямованість наукових досліджень, боротися з дрібнотем'ям і дублюванням, розпорошеністю наукових сил, аналізувати якість хоча б частини історико-партійних видань. Необхідно прагнути до того, щоб її рекомендації були в повній мірі авторитетними як для видавництв при складанні планів публікацій, так і для вчених рад вищих учбових закладів і наукових установ»[64]. Таким чином, було заявлено і реалізовано на практиці всеохоплюючий контроль за тематикою наукових досліджень, що реально означало повсюдне керівництво за діяльністю як істориків, так і установ, які публікували результати такої роботи.

В.П. Яремчук, проаналізувавши доповідь директора Інституту історії АН УРСР А.Г. Шевелєва «Розвиток досліджень з вітчизняної і зарубіжної історії в Українській РСР на сучасному етапі», правильно визначив адресність критики, що пролунала на нараді у так званому «глухому» форматі. «У виступі А. Шевелєва, — зазначає В.П. Яремчук, — окрім висловлення незгоди з «помилковими» трактуваннями діяльності М. Костомарова та М. Драгоманова, знаходимо також критику, що, як і у випадку з М. Брайчевським, вперше була оприлюднена в, так би мовити, ідеологічному форматі. Директор ІІАН УРСР звернув увагу на розробку в історичній науці УРСР питань етногенезу українського народу і формування української нації, вважаючи при цьому, що розпочата кілька років тому робота у цьому напрямку не була успішно завершена, бо дослідження велося лише в аспекті культури. Більше того, — продовжував він, — деякі вчені гіперболізували роль етнічних аспектів національного розвитку, применшуючи вирішальне значення соціально-економічних факторів у цьому процесі. Очевидно, ця ремарка стосувалася студій з проблем етногенезу українців К. Гуслистого, О. Апанович, І. Крип'якевича»[65]. Важливою для влади темою, яка почала нав'язуватися в історичній науці, що зводилась до тези «розвиток народного господарства українських земель в системі всеросійського ринку в епоху капіталізму», за визначенням А.Г. Шевелєва теж потребувала додаткової аргументації. Були піддані критиці «спроби, всупереч очевидним фактам, перебільшити роль Західної Європи для українських земель». На думку В.П. Яремчука, поза сумнівом, доповідач кидав цей докір авторам праць з історії української економіки В. Голобуцькому, О. Пономарьову, О. Компан, можливо О. Луговій.

---

[64] *Юрчук В.І.* Розвиток історико-партійної науки в республіці на сучасному етапі // УІЖ. — 1975. — № 2. — С. 17.

[65] *Яремчук В.П.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. — С. 381.

Цікавим з точки зору демонстрації технології партійного впливу на історико-наукове середовище в Україні є аналіз складу учасників наради, які виступили в обговоренні доповідей керівників «історичного фронту». Влада «потурбувалася» про представництво від провідних історичних інституцій, найкрупніших вузівських центрів, основних категорій наукових і науково-педагогічних працівників — деканів факультетів, завідуючих кафедрами, завідуючих відділами та ін. Всього в обговоренні виступили 21 особа, найбільше — від Інституту історії АН УРСР — 4 науковці (І.М. Мельникова, В.І. Клоков, П.М. Калениченко, Р.Г. Симоненко) та Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (Ю.Ю. Кондуфор, М.Я. Варшавчик, О.А. Бородін, В.О. Маркіна). Шестеро виступаючих представляли університети та педінститути — 2 від Харкова (Г.М. Окладной, О.О. Кучер), по одному — від Донецька, Одеси, Вінниці та Івано-Франківська. Але науковці від вузівських центрів представляли переважно історико-партійну науку (4 із 6), будучи завідуючими або викладачами кафедр історії КПРС. Виступили також начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О.Г. Мітюков, заступник Міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Б.П. Ковалевський, заступник головного редактора УРЕ І.І. Компанієць та ін. До речі, всі виступаючі в обговоренні (21 особа) мали наукові ступені доктора або кандидата історичних наук, тобто обговорення було забезпечено справді професійне. Після «антишелестівського» погрому партія вже мала достатній вплив на історико-наукове середовище щоб забезпечити зрежисованість виступів, добитися хоч-би ілюзорного схвалення партійної лінії в історичній науці. А тому виступи, як правило, містили у собі запевнення такого штибу: «історики з глибоким задоволенням і вдячністю сприйняли дії ЦК Компартії України, спрямовані на те, щоб корабель історичної науки нашої республіки йшов точно по марксистсько-ленінському, інтернаціоналістському фарватеру» (Ю.Ю. Кондуфор), «ця нарада позитивно вплине на розвиток історичної науки, …ЦК Компартії України останнім часом приділяє велику увагу проблемам розвитку історичної науки. Вчені республіки вдячні партії за таку турботу і увагу» (Н.М. Якупов). Майже всі виступаючі, особливо представники академічних і вузівських установ, говорили про подолання недоліків і помилок. І.І. Компанієць закликав і далі продовжити «боротьбу» проти редакційної політики «Українського історичного журналу» (за керівництва Ф.П. Шевченка), а саме публікації в ньому, на його думку, «нечітких статей» — «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?» та «Про суд історії». І.Г. Шульга, завідуючий кафедрою історії СРСР Вінницького педінституту, висловився за підвищення ролі Інституту історії АН УРСР як координуючого штабу з громадянської історії. В.О. Маркіна, завідуюча кафедрою історії середніх віків Київського університету, говорила про гостру кадрову проблему в історичній науці, а саме відсутності належного поповнення античників і медієвістів. Склалась парадоксальна ситуація, що в Україні жодна кафедра загальної історії не готує

античників і медієвістів. Такі фахівці прибували в Україну тільки із університетів Москви та Ленінграда. Українську історичну науку відтісняли від дослідження проблем всесвітньої історії, спонукали займатися вузькими регіональними та краєзнавчими питаннями.

Кадрова проблема в історичній науці Української РСР на цій нараді озвучувалася неодноразово. З одного боку називались цифрові показники, що характеризували якісний склад і здобутки вчених, а з іншого боку — про необхідність посилення ідейно-теоретичної підготовки вчених. На час проведення наради (листопад 1974 р.) в академічних інститутах та на кафедрах історії КПРС, історії СРСР та УРСР, історії стародавнього світу і середніх віків, нової і новітньої історії, допоміжних історичних дисциплін вузів республіки працювало всього понад 2 тис істориків. Серед вчених-істориків республіки 3 академіки та 6 членів-кореспондентів АН УРСР, 152 доктори і 1033 кандидати історичних наук. Б.П.Ковалевський акцентував увагу на деяких якісних змінах у середовищі вузівських вчених. За період з 1969 по 1974 рр. кількість докторів наук і професорів, які працюють на кафедрах історії КПРС, зросла більш, ніж удвічі, а кандидатів і доцентів — на 27,4%. Однак більшість провідних істориків, особливо вищої кваліфікації, зосереджена у Київському і Харківському університетах, а також — частково — в Одеському і Львівському. А у Донецькому університеті на п’яти історичних кафедрах не було жодного доктора наук. М.І. Турівненко, декан історичного факультету Донецького університету, говорив про досвід запрошення для читання спецкурсів відомих учених Московського і Харківського університетів, Інституту слов’янознавства та балканістики АН СРСР, Інституту археології АН УРСР. Очевидно, це був один із способів розв’язання кадрової проблеми. До армії істориків, як потенційного ідеологічного активу, влада зараховувала також понад 700 істориків-архівістів, які працювали у системі партійних і державних архівів республіки.

Але, на думку учасників наради істориків у ЦК Компартії України, найбільший загін істориків працює у школі (А.Г. Шевелєв). «Тому необхідно зміцнити з ними контакти, ширше використовувати форми творчого спілкування і допомоги… Треба розширити видання літератури для вчителів, організовувати для них цикли лекцій, постійно інформувати їх про найновіші досягнення радянської історичної науки», — говорив у своїй доповіді директор Інституту історії АН УРСР[66]. Досить швидко, а саме 17 грудня 1974 р., за матеріалами наради у ЦК КПУ, відбулась зустріч науковців Інституту історії АН УРСР з істориками-директорами шкіл республіки, у якій взяли участь близько 300 осіб. Директор А.Г. Шевелєв висвітлив основні напрямки наукової діяльності інституту, зокрема розповів про одне з найголовніших завдань — підготовку багатотомної «Історії Української

---

[66] *Шевелєв А.Г.* Розвиток досліджень з вітчизняної і зарубіжної історії в Українській РСР на сучасному етапі // УІЖ. — 1975. — № 2. — С. 42.

РСР». Професор Ф.Є. Лось поділився думками про участь науковців у підготовці підручників з історії УРСР для середніх шкіл. У доповідях П.П. Гудзенка та П.С. Соханя було зроблено науковий аналіз змісту курсів історії УРСР та нової і новітньої історії у середній школі. Директор середньої школи № 6 м. Надіївки Т.І. Міненкова висловила побажання вчителів-істориків про дальше зміцнення контактів з науковцями інституту. Як відзначається в інформаційному повідомленні про цю зустріч, а вони вже стали традиційними, «це сприяє наближенню історичної науки до практики, зокрема до педагогічної роботи, відіграє важливу роль у комуністичному вихованні молоді»[67].

Партійно-державний контроль у галузі історичної науки, посилення адміністративного впливу на вчених-істориків призвели закономірно до якісних змін соціального обличчя професійних істориків. За оцінкою В.П. Яремчука на середину 1980-х рр. істориків партії було понад 1500 осіб, чисельність фахівців з «цивільної» історії становила близько 2900 осіб[68]. Він відзначив також, на його думку, явне сповільнення зростання кадрів в історичній науці у зазначений час, що відповідало загальносоюзній керівній установці на стабільність кадрів, тенденції до різкого зниження темпів зростання наукових працівників починаючи з середини 1970-х рр. «Заморожування» кадрового складу наукових колективів історичних установ мало своїм наслідком їх старіння, тематичний застій, консерватизм як у змістовій, так і в організаційній стороні діяльності. У 1970–1980-х рр. намітилася стійка тенденція зростання середнього віку вчених, особливо помітне серед кандидатів і докторів наук керівного складу наукових установ. В історичній науці, як і загалом у країні, утверджувалася геронтократія. Старіння кадрів приносило в історичну науку не тільки знання, досвід, спадкоємність, але й консерватизм, заперечення нових ідей, монополізм, кругову поруку, корпоративну солідарність. Соціальне самопочуття вчених-істориків погіршувалося також внаслідок поступового зниження відносного рівня оплати наукової праці. За цим показником радянські науковці уже з середини 1970-х рр. поступалися працівникам сфери будівництва, транспорту, промисловості. У результаті історична наука втрачала привабливість, елітарність, що певною мірою було властиво їй раніше. У духовному житті українських радянських істориків окрім впливу соціально-економічних факторів досить значні зміни відбувалися у результаті адміністративно-командного тиску влади. Більшість дослідників схильні до думки про поглиблення у середовищі істориків УРСР в 1970-х — початку 1980-х рр. проявів конформізму, адже у той період майже не видно було проявів незалежної історичної думки.

---

[67] Зустріч учених з учителями-істориками // Український історичний журнал. — 1975. — № 2. — С. 156–157.

[68] *Яремчук В.П.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. — С. 409–410.

Після погромів початку 1970-х рр. представники покоління, яке активно працювало у «новаторські» 60-і роки хрущовської «відлиги», змушені були замовкнути через загрозу проскрипцій, які стали набагато жорстокішими, і зневіру у можливості хоч якось виявити свою творчу індивідуальність в умовах тотального ідеологічного пресингу та офіційного антиукраїнського наступу.

Окрім цього на загальний соціальний стан істориків періоду 1970-х — початку 1980-х рр., їх духовний світ та ціннісні орієнтації впливав закономірний процес зміни поколінь. У науку прийшли фахівці, народжені в умовах СРСР, які здобули освіту в 1960–1970-х рр., жили у відносно благополучному становищі. С.В. Кульчицький, аналізуючи свою власну духовну еволюцію, відзначав: «Нас не потрібно вже було репресувати, тому що ми поважали, або навіть любили радянську владу; ми жили у королівстві кривих дзеркал, але не розуміли цього»[69].

З початком 1980-х рр., коли посилилися кризові явища радянської суспільно-політичної системи, у середовищі вчених більш помітними стали соціальна апатія, втрата відчуття оптимізму, байдужість до офіційної ідеології, яка все відвертіше набувала ознак формалізму. Наукове середовище було заполонене пристосовницькими настроями. Сучасники фіксували у зазначений період наростання негативних процесів і у тому, що стосувалося власне морально-етичного виміру радянської історіографії, у тому числі й її «української складової». Йдеться про зниження рівня етичного «порогу» в науковій праці, що виявилося у помітному скороченні демократичних норм у відносинах у наукових колективах, процвітанні брутальності з боку управлінців та підлабузництва з боку підлеглих. Працівники Інституту історії АН УРСР, які трудилися у ньому у цей період, майже одностайно відзначали важкий морально-психологічний стан наукового колективу. О.І. Гуржій на основі спогадів свого батька — І.О. Гуржія та розмов із В.Г. Сарбеєм не раз відзначав глибокі душевні страждання цілого покоління вчених інституту. В.Г. Сарбею протягом тривалого часу не дозволяли друкувати його твори. «Настільки це було нестерпним для творчої людини, у якої надкрай вирувало бажання займатися наукою і писати, писати… Саме через такі обставини він і мусив підписуватися псевдонімами Бойко, Григоренко, Федоренко та ін.», — писав О.І. Гуржій[70]. Однак, як зізнавався сам вчений, настільки його гнітило недоброзичливе ставлення окремих своїх колег. Інколи доходило навіть до несправедливих в'їдливих образ, правда, за спиною В.Г. Сарбея. Вчений тільки відмахувався від відверто нахабних нападок: «Та ну його! Цю підлу особу ми добре знаємо!» За оцінкою О.І. Гуржія, який майстерно вник у психологічний світ кількох поколінь істориків Інституту історії України,

---

[69] *Кульчицкий С.В.* Почему он нас уничтожал? Сталин и украинский Голодомор. — К., 2007. — С. 19.

[70] *Гуржій О.І.* Порини. — Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. — С. 155.

багато хто із вчених знаходив свої власні способи самоствердження у науковому світі в умовах такої важкої морально-психологічної атмосфери. На прикладі життя і діяльності С.З. Заремби (1947–2003 рр.), на думку О.І. Гуржія можна переконатися у тому, як «роки споживацького життя в період так званого соціалізму накрили українське суспільство чорним крилом зневіри, бездуховності, нігілізму, бездушності і лакейського виконавства та улесливості перед ідеологами марксизму-ленінізму»[71]. Деякою мірою психологічно «відійти» від внутрішнього несприйняття зовнішньої дисгармонії в суспільстві С.З. Зарембі, як і більшості вчених, дозволяло глибоке захоплення історією, любов до історичної науки.

Можна зробити висновок, що адміністративно-репресивний механізм взаємин влади та істориків сприяв формуванню нового колективного соціального портрету українських радянських істориків.

Для сучасної української історіографії з огляду на необхідність створення її наукової історії, розробки методологічних засад, розширення джерельної бази та вироблення механізмів впливу на суспільну свідомість є, на нашу думку, досить важливим з'ясування кола проблем, які допомогли б охарактеризувати внесок усіх поколінь українських істориків, а не тільки тих, що працювали у сприятливих політичних та корпоративних умовах і змогли зробити максимальний внесок у розвиток української історичної науки. Професія історика існувала завжди, функціонували інституції історичної науки, викладалася шкільна історія (у предметній чи безпредметній формі), виходила історична періодика. У функціонуванні історії як суспільного феномену і наукової галузі ніколи не може бути пустоти, «пропащого» часу чи непродуктивної епохи. Подібні негативні оцінки даються, як правило, заднім числом і не можуть бути об'єктивними та справедливими. В останні два десятиріччя незаслуженому остракізму було піддано кілька поколінь українських радянських істориків, особливо періоду «розвиненого соціалізму» або «застою» (середина 1960-х — середина 1980-х рр.). Це те покоління українських істориків, яке, за влучною оцінкою професора Я.С. Калакури, «професійно та ідейно почало формуватися в добу хрущовської «відлиги», критики культу особи Сталіна, яке повірило деклараціям тодішніх партійних лідерів про те, що повернення до теорії і практики сталінізму не буде. Ми, — писав Я.С. Калакура, — боляче переживали й були глибоко розчаровані, коли просталінським силам удалося взяти реванш, повалити М. Хрущова, встановити авторитарний режим і відновити репресії супроти інакодумців»[72].

Дослідження діяльності українських радянських істориків 1960–1980-х рр. має значний науковий інтерес. Адже це покоління пережило по 3–4 світоглядні злами (відлига — застій — перебудова — незалежність).

[71] Там само. — С. 159.

[72] *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій. — К.: Генеза, 2012. — С. 3.

Реконструкція наукової діяльності істориків цього періоду є своєрідною реабілітаційною складовою формування образу і змістового наповнення ідеї неперервності (тяглості) української історіографії, утвердження думки щодо повноцінності кожного періоду розвитку української історії та історіографії, розуміння того, що в історії немає «пустих» або пропащих періодів. Одна із основних проблем історичної науки — взаємодія влади та історика — найбільш повно і рельєфно розкривається через вивчення політичних, ідеологічних та організаційно-наукових (інституційних) умов, у яких працювали українські радянські історики.

Передумови для неупередженого вивчення періоду 1960–1980-х рр. склалися саме тепер. Адже на початку 1990-х рр., в умовах становлення сучасної української державності та «націоналізації української історії» (Г.В. Касьянов) немислимо було аналізувати діяльність таких українських радянських істориків як А.В. Лихолата, А.Д. Скаби, О.К. Касименка, М.І. Супруненка, Ю.Ю. Кондуфора та ін. Сьогодні ми маємо можливість вивчати і давати об'єктивну оцінку всім учасникам історіографічного процесу, а не тільки кон'юнктурно вигідним. Українська історіографія постає більш повною, справжньою, коли на її сторінках одночасно постають такі постаті як Ф.П. Шевченко, М.І. Марченко, О.М. Апанович, М.Ю. Брайчевський, О.М. Компан та ін. з одного боку, так і В.Ю. Маланчук, К.К. Дубина, М.А. Рубач, І.С. Хміль, А.Г. Шевелєв та ін. — з іншого.

Ще одним підтвердженням актуальності дослідження стану історичної науки у 60–80-х рр. XX ст. є зростаючий інтерес до подібної проблематики у Російській Федерації (Г.Д. Алєксєєва, А.Я. Гуревич, А.М. Дубровський)[73], та у західних країнах (С.О. Єкельчик)[74].

Створення колективної біографії українських радянських істориків періоду 1960–1980-х рр. ґрунтується на методологічних засадах просопографії як спеціальної історичної дисципліни та репрезентативній джерельній базі. Українська історична наука вийшла на новий якісний рівень, освоївши новий тип історико-біографічного дослідження — просопографічний. Персоніфікація минулого постає тепер не в традиційному висвітленні звичайної біографії, а у поглибленому вивченні особистісно-індивідуального змісту конкретної особи, або групи осіб, зв'язаних між собою професійними, інтелектуальними та іншими зв'язками. Просопографія постає у ролі методу творення колективної біографії, що включає кілька обов'язкових прийомів: визначення кола досліджуваних осіб, дат їхнього життя, соціального

---

[73] *Алексеева Г.Д.* Историческая наука в России. Идеология. Политика (60–80-е годы XX века). — М.: ИРИ РАН, 2003. — 248 с.; *Гуревич А.Я.* История историка. — М.: РОСПЭН, 2004. — 288 с.; *Дубровский А.М.* Историк и власть: историческая наука в СССР и концепция истории феодальной России в контексте политики и идеологии (1930–1950-е гг.). — Брянск, 2005. — 800 с.

[74] *Єкельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. — К.: Критика, 2008. — 304 с.

походження, місць проживання, родинного статусу, освіти, діяльності. Основна увага фокусується на внутрішньому світі досліджуваних та визначенні впливу зовнішніх факторів (політика, ідеологія, повсякденне життя, історіографічна ситуація, організаційно-наукові (інституційні) форми та ін.). І.М. Старовойтенко, визнаний фахівець із проблем просопографії, прогнозуючи цій дисципліні «широкі дослідницькі перспективи», зважає на ряд компонентів, що, на її думку, мають складати найбільш повний просопографічний опис того чи іншого історичного діяча (або ж пересічної особистості): відтворення шляхів та умов формування особи чи групи осіб; особистісні характеристики (походження, вдача, темперамент, сюжети приватного життя, психологічний і фізичний стан, поведінка у різноманітних життєвих обставинах, взаємостосунки з оточенням); внутрішній світ особи (переживання нею особистих і громадських, суспільних подій, ставлення до них через рефлексії, відображені у певних джерелах — спогадах, мемуарах, листуванні); особливості приватного життя, побут, родинний статус та їх впливи на професійну діяльність і шляхи самореалізації особистості, фактори її суспільного визнання та ін. Такий підхід до просопографії дозволяє трактувати її як дисципліну, що покликана досліджувати людину як основну субстанцію історичного процесу (Н.І. Миронець, І.М. Старовойтенко)[75].

У сучасній українській історіографії, зважаючи на значний інтерес до просопографії, окреслено як коло загальнонаукових, методологічних проблем — співвідношення з історичною біографістикою, визначення домінуючого об'єкта дослідження (конкретна особа чи соціальна група), так і накопичено певну джерельну базу для персонологічних і просопографічних студій. До основних джерел просопографічних досліджень можна віднести як традиційні, добре досліджені — офіційні документи, судово-слідчі справи, довідково-статистичні документи, фотографії, кінодокументи, джерела особового походження (автобіографії, особові справи, анкети та ін.), листування, мемуари, літературні і наукові твори, маргіналії, чорнові записи та ін., так і новітні, що продиктовані сучасним станом фіксації суспільної інформації (електронне листування, обмін інформацією у соціальних мережах, соціальні опитування та ін.). Комплексне вивчення всіх наявних джерел різних видів дає підстави для формування повного просопографічного портрета як окремих істориків УРСР 60–80-х рр. XX ст., так і узагальненого, колективного портрета цього покоління українських радянських вчених.

На формування узагальнених, колективних рис українських радянських істориків періоду «розвиненого соціалізму» вирішальний вплив мали політичні та ідеологічні умови, що почали формуватися в Українській РСР після подій, започаткованих у жовтні 1964 р., коли було усунено від політичної діяльності М. С. Хрущова, що призвело до згортання реформ і переходу до

[75] Спеціальні історичні дисципліни: Довідник / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.). — К.: Либідь, 2008. — С. 424.

нового курсу та авторитаризму. На стан історичної науки безпосередній вплив в умовах повного одержавлення всієї наукової сфери мало припинення реабілітації, критики наслідків культу особи і злочинів Сталіна. Розгорнувся наступ на «шістдесятників», відновились політичні репресії щодо інакодумців і правозахисників. В Україні ці процеси посилилися ще й згортанням культурно-національного життя, тотальною русифікацією, нав'язуванням українській історіографії нових ідеологічних парадигм під прикриттям дружби народів та інтернаціоналізації суспільних відносин.

Політична, суспільна та історіографічна ситуація в Україні впродовж усього досліджуваного періоду (середина 1960-х — середина 1980-х рр.) не була однаковою. У ній простежувалися певні підперіоди, що характеризувалися своїми особливостями. У 1964–1972 рр., коли Українську РСР очолював П.Ю. Шелест із його своєрідним ставленням до національної історії, культури і мови, ще була можливість займатися власне українською історією. 1972–1979 рр. ознаменувалися повним погромом, масовими політичними репресіями, арештами, згортанням наукових проектів. Історіографічна ситуація різко погіршилася внаслідок панування головного ідеолога В.Ю. Маланчука. Під жорсткий партійний і цензурний контроль була поставлена діяльність Інститутів історії і археології, Інституту історії партії, університетських істориків, вузівських кафедр історії, редколегій «Українського історичного журналу», історичних наукових збірників. 1979–1982 рр. стали роками поступового назрівання кризи всієї суспільно-політичної системи у СРСР і УРСР. 1982–1987 рр. — період збурення суспільно-політичного життя, початок «перебудови» і масового зростання інтересу до історичного минулого.

Історіографічна ситуація безпосередньо впливає на формування історичних поглядів того чи іншого вченого. Відомий український історик О.В. Ясь, досліджуючи історичні погляди О.М. Компан, виокремлює певний «традиційний перелік чинників і передумов» формування історичних поглядів, а саме: соціокультурне середовище буття, інтелектуальну та духовну атмосферу творчості; ідейні впливи; самостійний авторський досвід, якого набуває історик[76]. Але, на думку О.В. Яся, оперування зазначеною низкою факторів і передумов ускладнюється, коли йдеться про історичні погляди українських радянських істориків 30–70-х рр. XX ст. Останні немовби заступаються офіційним радянським каноном. Адже ідеологічних норм та вимог історіописання мусили дотримуватися всі дослідники, які представляли українську радянську науку. Наукові погляди істориків, як правило, нівелювалися вимогами радянського метанарративу, що формувався у Москві ідеологами ЦК КПРС (М.А. Суслов та ін.). Відомий російський радянський

---

[76] *Ясь О.В.* Історичні погляди Олени Компан: До 90-річчя від дня народження // Історик Олена Компан: Матеріали до біографії. — К.: Видавничий дім «КМА», 2007. — С. 489.

історик А.Я. Гуревич у своїх мемуарах дуже влучно оцінив вплив домінуючого метанаративу на творчість істориків, їх способи і прийоми лавірування у таких нестерпних ідеологічних умовах. «Звичайно, і в 70-і, і на початку 80-х років, — писав А.Я. Гуревич, — ми продовжували жити, займатися науковою роботою, кожен у міру своїх здібностей і сил. Жахливо було те, що критерії науковості, вимоги, які ми висували до колег і до самих себе, досить часто були зовсім невисокими. Якщо стаття містить відповідні цитати «основоположників», а своєї думки небагато або й зовсім немає, вона проходила благополучно. Якщо ж хтось виступав із своїми оригінальними думками, це одразу викликало вибух пильності; цікавилися тим, звідки це взялося і куди веде, і результати могли бути негативними»[77].

Офіційний історичний канон нав'язував обов'язковий компонент наукових праць, а саме — критику буржуазних та інших подібних їм «фальсифікацій» історії. Крім обов'язкових цитувань «основоположників» кожен історик повинен був так само ритуально розвінчувати буржуазних дослідників. Той же А.Я. Гуревич так оцінював своєрідні світоглядні метаморфози своїх колег-істориків: «У радянських істориків тоді був модний такий жанр, як критика буржуазної історіографії, особливо сучасної… Це був внесок у боротьбу (а потрібно було неодмінно боротися), безпрограшний, хлібний жанр — за це давали ступені, друкували книги... І разом із тим деякі з авторів зовсім не дотримувалися тих висновків, на яких так наполягали у своїх творах, а із захопленням читали порочні праці цих буржуазних дослідників, дивувалися тонкощам їхніх думок, вмінню аналізувати матеріал, філігранності дослідницьких методів. Але потім з-під пера подібних критиків виходило щось зовсім протилежне»[78]. Серед істориків цього покоління дуже жваво обговорювався один із епізодів наукового життя, коли відомий історик М.А. Барг, порівнюючи філософські висновки Макса Вебера і Карла Маркса, піддавав офіційно нищівній критиці саме М. Вебера, а у приватній розмові переконливо говорив: «Карл Маркс — пігмей порівняно з Максом Вебером». Це справжня трагедія історика. Ця дворушність, здатність випалити офіційно, публічно одну істину, а потім сказати приятелю те, що ти думаєш насправді, — гірко відзначав А.Я. Гуревич — це симптом того часу.

До речі, КДБ Української РСР досить пильно слідкував як українські історики вивчали і використовували зарубіжні видання, які необхідно було нещадно критикувати як фальсифікаторські. Так, у червні 1975 р., В.В. Федорчук, голова КДБ при Раді Міністрів Української РСР, інформував В.В. Щербицького про те, що «співробітники відділу зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР, які мають право на користування зарубіжними націоналістичними виданнями (газети, журнали, книги), які регулярно надходять у фонд спеціального зберігання названого інституту,

[77] *Гуревич А.Я.* История историка. — С. 220.
[78] Там само. — С. 211.

конспекти і виписки з націоналістичної літератури безконтрольно виносять за межі кімнати спецфонду, зберігають їх вдома, у тому числі у житлових приміщеннях аспірантського гуртожитку. За даними ряду оперативних джерел, у деяких співробітників і аспірантів відділу — Руденка Л.В., Євтуха В.Б., Картунова О.В., Симоненка Р.Г., Бабія У.І., Димковського А.В. та інших у даний час за місцем їх проживання є домашні «архіви», у яких зберігаються виписки і конспекти націоналістичної літератури, що зроблені ними у процесі роботи над дисертаціями і плановими роботами»[79]. Такий жорсткий контроль за роботою істориків пояснювався тим, що у 1968 р. в Інституті історії АН УРСР було спеціально під вивіскою відділу зарубіжної історіографії сформовано групу з використання буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії СРСР і УРСР.

Українські радянські історики дедалі більше піддавалися політизації і використовувалися у ідеологічній боротьбі, націлювалися на насадження комуністичної свідомості у суспільстві, його зросійщення. Постійно зростала кількість російськомовних публікацій. Українська мова все менше і менше лунала у стінах Інституту історії АН УРСР. Про це з гіркотою згадував відомий історик із когорти «шістдесятників» Я.І. Дзира: «…я українською мовою розмовляв, бо після цього [1972 р.] в інституті жодна людина не розмовляє українською мовою, крім, може, Федора Павловича Шевченка. А так ніхто, ніякі ні відділи, ніякі засідання, нічого не ведеться українською мовою. А я постійно говорив українською мовою, за мною вже і Брайчевський ішов, і Компан ішла… Фактично в 72-му році поняття «українська історія», «українські джерела» було ліквідоване. І в той час намагання перевести на краєзнавство. Тобто джерела якоїсь там області, якогось там району, якогось там конкретного періоду, але уже таке узагальнення, національне — це слово викреслювали, «українське» скрізь викреслювалося»[80].

Колективний портрет покоління українських радянських істориків доповнювався неодмінно ще одним родовим явищем — своєрідним характером взаємовідносин у колективі академічної установи, кипінням пристрастей, тертям, протистоянням різних угруповань. Влада була об’єктивно зацікавлена у фрагментаризації творчих спільнот, поділі їх на окремі ворогуючі між собою угруповання, щоб полегшити їхню керованість і слухняність. Часто вона таку розпорошеність штучно організовувала й підтримувала. Майже кожен історик, який залишив свої спогади про роботу в Інституті історії

---

[79] *Бажан О.* Під пильним контролем КДБ // Історіографічні дослідження в Україні. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. — Вип. 22. — С. 127.

[80] *Величенко С.* «Історія, історик й історіописання совєтських часів». Інтерв’ю з Ярославом Дзирою (Київ, осінь 1988 року) [Електронний ресурс] / Електрон. текст. дані. Режим доступу: http://historians.in.ua/index.php/intervyu/1199-stepan-velychenko-istoriia-istoryky-i-istoriopysannia-sovietskykh-chasiv-interviu-z-yaroslavom-dzyroiu-kyiv-osin-1988-roku Дата звернення 09.11.2014 р.

АН УРСР після 1972 р., обов’язково писав про надзвичайно тяжку моральну атмосферу у колективі. Дуже часто посилався на таку ситуацію відомий український історик В.Г. Сарбей. «Від початку 70-х до 1978 р. не додавав наснаги для творчої роботи в інституті важкий морально-психологічний мікроклімат, багато в чому зумовлений загальними суспільними причинами в республіці: т. зв. «маланчуковщина», відтік або звільнення висококваліфікованих кадрів, існування «клану довірених осіб» директора, поступове розкрадання бібліотечного фонду тощо» (так оцінювали обстановку (становище) в інституті у приватних розмовах В.Г. Сарбей та О.І. Гуржій[81]).

Характерною рисою для покоління істориків 60–80-х рр. XX ст., що по суті визначало стиль взаємин історика та влади, була вразливість власне особи історика, його приватного життя, а не його наукові концепції, праці, фахові висновки чи інтерпретація тих чи інших подій. На кожного історика була «справа». Органи КДБ збирали компрометуючі документи і шантажували представників історичного цеху. Так, наприклад, критикуючи Ф.П. Шевченка «за націоналістичне трактування окремих історичних положень», КДБ Української РСР акцентував увагу на тому, що «за даними відділу кадрів Головного архівного управління НКВС СРСР за 1940 рік, батько Шевченка — Шевченко Павло Михайлович до Жовтневої революції служив у жандармерії. Дружина Шевченка — Меламуд Роза Калманівна, 1923 року народження, уродженка м. Липкани Молдавської РСР, у 1947 році мала переписку сімейного характеру з Румунією та Ізраїлем»[82].

Просопографічну палітру українських радянських істориків доби «застою» доповнюють ті враження, які справляли наші вчені за кордоном, коли брали участь у міжнародних конференціях, конгресах, намагалися скористатися зарубіжними архівосховищами. Незнання іноземних мов (не через власні інтелектуальні лінощі, а як наслідок цілеспрямованої державної політики щодо іншомовних комунікацій), слабка обізнаність із інституціями історичної науки за кордоном, невміння вести публічні дискусії — ось що кидалося у вічі при зарубіжних контактах. Відомий український історик у діаспорі Г.О. Костюк залишив спогади про зустріч у Нью-Йорку із співробітником Інституту історії АН УРСР І.С. Хмелем, який цікавився архівом В.К. Винниченка. «З усіх цих довгих розмов мені стало ясно, — писав Г.О. Костюк, — що цей київський гість цілковито в полоні офіційної доктрини КПРС. Він не шукає істини, він її вже має. Такий стандартний тип для мене просто нецікавий»[83].

Українські радянські історики 1960–1980-х рр. мали багато об’єднуючих рис, що стосувалися їхньої життєвої траєкторії, наукової кар’єри. Ця творча

---

[81] *Гуржій О.І.* Порини. — С. 156.

[82] *Бажан О.* Під пильним контролем КДБ. — С. 121.

[83] Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали. — К., 2007. — С. 326.

генерація, чия найпродуктивніша діяльність припала саме на 70–80-і рр. ХХ ст., мала кілька характерних поколіннєвих сутнісних ознак. Це були, як правило, особистості, що народилися у 1910–1930-х рр., ті, які згодом стали нонконформістами, походили переважно із західних областей України, базову освіту мали довоєнну, більшість були в евакуації, або ж учасниками Другої світової війни, статусне визнання (наукові ступені, посади, державні відзнаки) отримали у 60–70-х рр. ХХ ст.

Майже узагальнені риси офіційного типу українського радянського історика навів у своїй статті «Довкола Міжнародного історичного конгресу у Відні» І.П. Лисяк-Рудницький (1966 р.), де він зафіксував свої враження від розмови з професором К.К. Дубиною — тоді директором Інституту історії АН УРСР. «В особі проф. Дубини, — писав І.П. Лисяк-Рудницький, — маємо справу не з «чистим», «кабінетним» ученим, а з «науковцем-політиком». Позиція офіційного шефа історичної науки в УРСР має політичне значення. Його участь у партизанському русі послужила основою його пізнішої кар'єри. Партизанське минуле визначило й напрям наукових зацікавлень проф. Дубини. Його єдина книжкова публікація (до речі, російською мовою) стосується історії протигітлерівського руху опору на Україні. Своєю науковою спеціальністю Дубина називає «історію України радянського періоду». Він не володіє жодною західною мовою. Це саме було й з учасником Стокгольмського конгресу 1960 р., проф. В. Голобуцьким. Можна думати, що маємо тут справу не з відокремленими явищами, але з «нормальною» для сучасної української підрадянської інтелігенції справою»[84].

У спогадах істориків, чия діяльність припадала на 70–80-і рр. ХХ ст., є багато інформації щодо їх повсякденного життя, побутових умов. Так, наприклад, відомий історик, професор В.К. Якунін, називаючи цей час «найскладнішим етапом свого життя як історика», водночас відзначав, що «жив скромно, але не бідував. Зарплата в цей період піднялася до 320 крб. У дружини — 150 крб. На ці гроші у радянську епоху можна було жити безбідно»[85].

Покоління українських радянських істориків доби «розвиненого соціалізму» стало водночас і творцем, і жертвою загострення ідеологічної боротьби, протистояння з діаспорною історіографією. Радянські історики майже остаточно втратили український характер (за виключенням істориків-«шістдесятників»). Переважна більшість публікацій виявилася на маргінесі справжньої історичної науки, мала пропагандистське призначення, хибувала на «лакування» дійсності, відхід від історичної правди.

---

[84] Там само. — С. 218–219.

[85] *Якунин В.К.* История, идеология, политика. Жизнь и познание истории. — Днепропетровск: Герда, 2013. — С. 100.

* * *

Здобувши в 1991 р., державну незалежність, Україна отримала, нарешті, можливість пізнавати і творити свою власну історію. «Нова українська держава взялася складати свій родовід, який би свідчив про укоріненість сучасних політичних реалій у далекому минулому», — писав в 2007 р. відомий канадський історик Сергій Екельчик[86]. Завдання зі створення цілісної картини національної історії із множини розрізнених політичних, соціальних і культурних подій постала не тільки перед українськими істориками. У цьому сенсі українська ситуація не є унікальною, або винятковою. Навіть відсутність неперервної державницької традиції, що постійно закидається Україні як головний фактор повільного самоствердження, не є тільки українською проблемою. Зі схожими інтелектуальними викликами свого часу зіткнулися і німецькі, й італійські вчені, не кажучи вже про істориків країн, що утворились внаслідок розпаду Російської імперії (в тім числі у форматі Радянського Союзу). В епоху глобальних соціальних змін загострюється інтерес до узагальнюючих описів історичного процесу, до історичних метарозповідей. Так було на рубежі XIX–XX ст.ст., коли історики почали усвідомлювати недостатність національних історіописань, теж відбувається і зараз, на початку XXI ст. Це не означає, що історики реалізують лише історичні проекти глобального характеру. Інтерес до національної історії все ж переважає, але її бачення змінюється корінним чином. Історія країни (нації) уже не уявляється поза світовим контекстом, без співставлення з іншими типами історичного розвитку, без визначення місця власної країни у світовій історії.

Здобуття Україною незалежності чітко викристалізувало перед українською історією, її професіональним творенням так зване «соціальне замовлення»: не тільки давати повчальні приклади, вишукуючи аналогії в недалекому і давньому минулому, а й безпосередньо служити виробленню політичних рішень, стати основою державотворення, всебічно сприяти формуванню ідентичності.

Осмислення історичного минулого, ефективність розв'язання сучасних політичних і соціальних проблем залежить від взаємодії масової історичної свідомості та професійної історіографії. Історична наука (історіографія) як соціально усвідомлена діяльність з отримання на основі відрефлексованого методу а, отже, верифікованого знання про людину і суспільство в історичній цілісності, обов'язково стикається із об'єктивно сформованою свідомістю. І не завжди наукові історичні знання переважають у структурі масових, побутових, міфологізованих уявленнях соціуму про своє минуле. А коли більш сильні сусіди з тривалим історичним досвідом і добре розвиненою інфраструктурою трансляції історичних знань перешкоджають

[86] *Екельчик С.* История Украины: становление современной нации. — К.: К.И.С., 2010. — С. 29.

народу пройти самостійно власний шлях самопізнання, шлях до себе, тоді завдання перед історичною наукою можуть перетворитися в сізіфову працю. Вже на п'ятому році незалежності України вітчизняні філософи й історики попереджували про ідеалізацію українського народу — громадян України усіх національностей. Вчені отримали соціальне замовлення: необхідність адекватного сприйняття дійсності, самокритичність власної оцінки. «Багато з того, що колись у нас викликало замилування — незлостивість українського народу, його терплячість і витривалість, досить-таки прохолодне ставлення до будь-якої влади (та, навіть анархізм, махновщина) — в умовах розпаду владних структур СРСР повернулося проти самої України. І тому проблема проблем української загальнонаціональної ідеї — з'ясувати ступінь самоорганізації українського народу, його здатності самостійно творити державу на рівні вимог сучасної доби», — писали в далекому 1996 р. В. Кремень, Д. Табачник і В. Ткаченко[87]. Наступні двадцять років, на жаль, мало що додали до того, щоб ввести дискусію у наукові рамки: як і раніше спостерігається той самий «світоглядний розброд» і «буяння дослідницького дилетантизму», коли стає моторошно за долю України і розуміння загальнонаціональної ідеї. Масова суспільна свідомість більш охочіше звертається до «мороку древніх міфів» і прадавніх переказів, «доктрин соціальних утопій», новітніх міфологем псевдоісториків (шиловщина, канигінщина, «цивілізація укрів» та ін.).

Історіографія відновлення державного суверенітету й незалежності України, як стверджує Я. Калакура, ще не дала відповіді, чому так складно й суперечливо проходить реформування політичного, соціально-економічного й культурного життя[88]. Суспільство, реалізуючи своє соціальне замовлення історичній науці, не погоджується з тим, що з поля зору істориків, частина яких все ще перебуває в полоні ейфорії, випадає аналіз причин, чому фактично не відбулося реального оновлення структур влади, як колишній партійно-радянській правлячій еліті вдалося не тільки зберегти важелі влади, але й перерозподілити національне багатство на свою користь. Ігнорування державним керівництвом України необхідності історично зумовлених реформ призвело до великих суспільних потрясінь, що вилилися у два Майдани — 2004–2005 рр. і 2013–2014 рр. Українське суспільство неусвідомлено завищує свої вимоги до власної історії, намагаючись знайти в ній відповіді на всі питання сучасності. Одним із найголовніших лозунгів Майдану 2013–2014 рр. було «Вчіть історію!», що адресувалось як друзям для підсилення віри в перемогу, так і ворогам — для перестороги. Зацикленість на минулому викликало навіть з боку українських симпатиків своєрідну реакцію.

---

[87] *Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М.* Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). — К.: «ARC — UKRAINE», 1996. — С. 7.

[88] *Калакура Я.С.* Українська історіографія: курс лекцій. — К.: Генеза, 2012. — С. 445.

Колишній ізраїльський президент Шимон Перес, виступаючи на саміті Ялтинської європейської стратегії (Київ, 12 вересня 2015 р.), звернувся до українців із закликом подолати звичку постійного апелювання до історії. «Потрібно йти за наукою. У науки немає меж, обмежень, наука не має рефлексій, — говорив відомий інтелектуал і політик. — Не намагайтеся вирішити проблеми минулого, я не знаю, чи це взагалі можливо. Минуле взагалі не грає ніякої ролі. Просто вивчіть його, щоб ви не повторювали старих помилок. У минулого немає ні майбутнього, ні надії»[89]. Безперервне звернення до минулого утруднює шлях до майбутнього. Суспільство, яке хворіє «комеморитом», ускладнює собі розв'язання сучасних завдань. Очевидний парадокс українських реалій полягає в тому, що відсутність ясної програми соціально-економічних перетворень, яку покликана запропонувати суспільству його еліта, спонукає людей шукати кращі часи в минулому. Українському соціуму бракує розумного балансу між масовим історичним знанням, соціальною пам'яттю, науковою історією та соціальним оптимізмом. Багато що пояснюється позицією влади стосовно історичної науки і гуманітарної сфери в цілому. Все частіше лунають різкі негативні оцінки в засобах масової інформації, що відображає, очевидно, переважаючі суспільні настрої. «У владних урядових кабінетах (і не лише урядових — в усіх гілках влади) сидять люди з глибоко примітивним, печерним мисленням, неймовірно далекі від розуміння колосальної ролі історичної науки у становленні національної ідентичності та самосвідомості, в духовному змужнінні нації — тим паче, сьогодні, коли точиться запекла боротьба за історичну спадщину, по суті, за свідомість людей», —- писала газета «День» 22 квітня 2016 р[90].

Кожна історична епоха вимагає так само певного, відповідного їй, типу історичного знання. Переважання того чи іншого типу історіописання має як загальнокультурні, так і індивідуально-психологічні причини. Тобто, загальний стан історіозації суспільства має базуватися на сумі індивідуального світобачення. Особливо, якщо суспільство знаходиться на початкових етапах своєї консолідації. В Україні, з її 25-річною історією державної незалежності, склалася небезпечна поколіннєва диспропорція у сприйнятті історії. Громадяни, які отримали можливість вивчати справжню історію України в школах і вузах України після 1991 р., ще не стали переважаючою верствою населення держави. Досить висока питома вага людей, які знаходяться в стереотипах радянської системи освіти і виховання. В результаті відбувається не завжди толерантна взаємодія двох типів історичного мислення — повсякденне сприйняття історії на рівні дилетантів (сфера соціальної пам'яті) та професійне мислення істориків-дослідників (галузь історичної науки). В українському суспільстві наочно можна спостерігати симбіоз різних спо-

---

[89] *Перес Шимон*. Мрійте про більше // Новое время. — 12 вересня 2015 р.

[90] *Сюндюков І.* Царі й літописці. Історіописання та політика: колізії, конфлікти, гармонізація // День. — 22 квітня 2016 р.

собів та підходів до історії, які ще в 1874 р. класифікував відомий німецький філософ Фрідріх Ніцше (1844–1900). Він виділяв три підходи до історії — «монументальний», «антикварний» і «критичний»[91]. Монументальна історія покликана давати приклади, зразки поведінки. Це самий старий і найбільш стійкий тип як наукового, так і повсякденного історичного мислення. Антикварна історія поклоняється перед усіма проявами минулого, заперечуючи необхідність аксіологічних суджень. Критична історія — це вищий рівень ставлення до минулого, який «притягає минуле до суду історії». Необхідною умовою такого ставлення до минулого є сприйняття історії як процесу, що має свою внутрішню логіку розвитку. «Знання минулого у всі часи, — писав Ф. Ніцше, — визнавалось бажанням тільки в інтересах майбутнього і нинішнього, а не для ослаблення сучасності, не для підриву засад життєздатності майбутнього»[92]. Йому ж (Ф. Ніцше) належить думка про те, що історію можуть витримати тільки сильні особистості, слабких вона зовсім розчавлює. За аналогією тільки народи із розвинутою історичною самосвідомістю можуть займати місце серед цивілізованих суспільств, бути у фарватері суспільного прогресу. Чи достатнім є 27-річний відтинок незалежного буття, щоб Україна змогла справитися із своїм минулим? Питання може бути і риторичним, і таким, що матиме конкретні відповіді. Сучасні українські історики в повний голос заявляють про необхідність «подолання історії» — цивілізованого стрибка, який переводить країну на іншу траєкторію історичного розвитку. Україна має стати 26-м відсотком, — пише Я. Грицак, — тобто ввійти в число 25 процентів заможних країн[93].

Кожна держава, її владна верхівка незмінно черпають свою легітимність з історії, яку вони самі й сакралізують. Така функція історії, її наукова інтерпретація є закономірною і необхідною. Ніякі ідеологічні системи не можуть обійтися без власних інтерпретацій минулого. Але влада не повинна насаджувати суспільству свою ідеологію. Партійність історії означає її позанауковість.

Статус української історичної науки різко змінився із здобуттям Україною незалежності. «Після 1991 р. історична наука в Україні спрагло поглинала різноманітні знання, приховані за сімома печатками в радянську епоху, — писали В. Смолій і Ю. Левенець, — Іноді ця ненаситність зумовлювала хворобливі наслідки, наступну заангажованість та політизацію досліджень. Водночас у суспільстві зростав і скепсис до істориків. “Скільки можна переписувати історію?” — часто лунало в різних аудиторіях»[94]. При всіх

[91] *Ницше Ф.* О пользе и вреде истории для жизни. // Сочинения в 2-х т. — М.: Мысль, 1990. — Т. 1. — С. 158–230.

[92] Там само. — С. 179.

[93] *Грицак Я.Й.* 26-й процент, або Як подолати історію. — К., 2014; *Грицак Я.Й.* Куди рухається світ. — К., 2015 — 192 с.

[94] *Смолій В., Левенець Ю.* Парадокси історичного пізнання // Україна: політична історія. XX — початок XXI ст. — К.: Парламентське видавництво, 2007. — С. 11.

складностях розвитку власне історичної науки, все ж таки історики отримали можливість і спромоглися на створення безцензурної історії України. Історичне співтовариство може надати суспільству адекватну, наукову картину минулого України за останні 27 років. Для цього історична наука пройшла складний шлях методологічного оновлення, дисциплінарної перебудови, джерельних пошуків, інституційних трансформацій.

Історіографічні рефлексії щодо періоду 1991–2018 рр. в історії України передбачають, як мінімум, осмислення двох взаємозв'язаних процесів — становлення української державності сучасного типу, розбудова її економічної і соціальної системи, а також формування власне історичної науки з її новим методологічним інструментарієм. Важко собі уявити іншу, протилежну ситуацію, коли б довгі роки були потрачені на вибудову сучасної моделі історичної науки, формування нових поколінь професійних істориків, вільних від псевдонаукових комуністичних ідеологем, а потім — подавати суспільству нові історичні знання, що відповідали б сучасному соціальному замовленню. Ось чому історики разом з українським народом пережили ці 27 років в суперечливих пошуках обґрунтування своєї ідентичності й традицій державотворення, вочевидь тому дослідницьким гаслом багатьох історичних книг є захист однієї тези: «Ми інші й маємо право на власну історію»[95].

Це перше питання, на яке мали дати відповідь українські історики початку 1990-х рр. і така само категорична (а не провокативна) відповідь, що є результатом 27-річної напруженої і подвижницької діяльності не одного покоління вітчизняних учених.

З плином часу питання, сформульоване в 1995 р. Марком фон Гагеном в журналі «Slavic Review», стало банальним штампом, що переходило з однієї публікації в іншу. Майже всі, хто брався за створення синтетичного курсу історії України, повинні були навести аргументи на ствердження своєї позиції про те, що Україна має свою історію. Але проблема полягала в іншому — не цей буквальний зміст сентенції мав на увазі М. фон Гаген, та й задовго до нього неодноразово це питання лунало і в інтелектуальному середовищі, і в українському соціумі.

Ще в другій половині 90-х р. XIX ст. Василь Доманицький (1877–1910 рр.) — відомий український історик, літературознавець, громадсько-політичний діяч підготував публікацію на тему «Чи історія України єсть історія?»[96], що мала стати преамбулою до його «Загальної історії Малоросії». «Серед громад інших народів, — писав В. Доманицький, — виступає наново

---

[95] Там само. — С. 13.

[96] *Киян О., Токар Н.* За сто років до Марка фон Гагена: Василь Доманицький «Чи історія України єсть історія?» // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. ім. В. Винниченка Серія: Історичні науки. — Вип. 12. — Кіровоград, 2009 — С. 243.

наш народ на всесвітню працю, домагаючись своїх прав до оновлення свого посланництва в цивілізованій громаді. Але що це за народ? Чого ж ми пропавши раз між руїнами всесвітнього перевороту — підіймаємо тепер наново наші голови і стаємо поруч з іншими народами на новосвітній арені?»[97]. Як бачимо, у Доманицького це питання (чи має Україна історію?) адресоване перш за все до самих українців. Для історичного самовизначення найбільше важить самоідентифікація.

Згодом, дещо пізніше, а саме 6 квітня 1922 р., уже у французькому часописі «ля Лантерн» з'явилася стаття із назвою «Чи має Україна свою історію, чи вона є тільки німецькою вигадкою?»[98]. Ця публікація є свідченням того, що державність України могла сприйматись у Європі теж через призму її історичності. На думку автора, «незалежність цієї країни [України] була б без сумніву відродженням Сходу Европи». А далі — докір інтелектуальній Європі: «…Коли Європа — розвинена інтелектуально і культурно — не знає нічого про сучасну Україну, то як можна порозумітися на тому, щоб вона знала історію цієї країни, між іншим дуже цікаву».

В новітній час історики та інші інтелектуали не раз ставили один перед одним це саме питання. В 1991 р.(до проголошення незалежності України) в «Літературній Україні» Сергій Білокінь опублікував статтю «Чи маємо ми історичну науку?»[99]. А згодом, уже в 1995 р. найбільший резонанс отримала стаття Марка фон Гагена «Чи має Україна історію?»[100]. Першою, спонтанною відповіддю на це питання були статті С. Кульчицького[101]. «Справжню історію України, — писав С. Кульчицький, — ми знаємо погано. Держава, яка мала свої кордони і столицю, конституцію і гімн, герб, прапор і місце в ООН, опинилася без власної історії... Цей феномен має просте пояснення. Право на інтерпретацію історичних подій належало аж ніяк не українським історикам»[102]. І навіть в 2010 р. це питання — «Чи може Україна мати історію?» стало заголовком чергової публікації на тему самодостатності української історичної науки професора Ратгерського університету (США) Олександра Мотиля, який обстоював думку про те, що «нові національні

---

[97] Там само. — С. 245.

[98] ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 142. — Арк. 494–497.

[99] *Білокінь С.* Чи маємо ми історичну науку? // Літературна Україна. — 1991. — 10 січня

[100] *Hagen M., von*. Does Ukraine have a history // Slavic Review. — 1995. — Vol. 54. — № 3. — P. 658–673.

[101] *Кульчицький С.В.* Правда і тільки правда (суб'єктивні замітки «офіційного» історика) // Політика і час. — 1991. — № 3. — С. 65–73; *Кульчицький С.В.* Історія і час: Роздуми історика // УІЖ. — 1992. — № 4. — С. 3–10.

[102] *Кульчицький С.*В. Історія і час: Роздуми історика // Укр. істор. журн. — 1992. — № 4. — С. 3.

історичні наративи України, як і наративи інших нових незалежних держав, мають знайти своє місце серед усталених наративів, часом суперечливих»[103].

Питання про право і здатність України мати свою власну історію, як видно, озвучувалось і актуалізовувалось неодноразово. Брати під сумнів історичність української нації міг будь-хто, але відповідати і стверджувати право українців на історію (а отже, і на державність) покликані лише історики, які за 27 останніх років невпинно виконували чорнову,досить часто невдячну роботу, із нарощування історичних знань. Розгорнуті наукові дослідження з історії України є найефективнішою відповіддю нашим ідеологічно заангажованим опонентам, які постійно нагадують нам про спільне (а не самостійне) історичне минуле. «Саме сучасним історикам, — писав В. Смолій, — належить відповідальна місія окреслити контури минулого й сучасного України як розвинутої й достойної європейської держави, самостійного політичного гравця на міжнародній арені, рівного серед рівних суб'єктів геополітики»[104]. Внаслідок суттєвих трансформацій і змін, яких зазнала українська історична наука за останні роки, була, за словами академіка В. Смолія, сформована «нова інтелектуальна ідентичність вітчизняного історика». Якраз ця нова якість українських істориків змогла забезпечити позитивну відповідь: так, Україна має свою історію!

З точки зору сучасних філософів критерієм істини в науці є доказ. Українські історики були переконливими у доказовості права на власну історію.

Якщо проаналізувати мотиви, що спонукали М. фон Гагена в 1995 р. до постановки тепер уже сакрального питання («Чи має Україна історію?»), то в залежності від відповіді на нього, можна виділити кілька груп доказів на користь позитивного ствердження щодо історичності української нації. М. фон Гаген констатував прикрий факт, що європейці не усвідомили навіть після проголошення незалежності України тривалість і самобутність нашої історії. У їхній свідомості ми довго залишались «великою темною плямою — недо-Європою, недо-Росією, недо-нацією» (М. Рябчук). Бо для західної інтелектуальної традиції характерним є ототожнення понять «нації» і «держави». Так як західноєвропейські нації постали як нації державні, цей шлях розвитку і цей спосіб існування націй видається європейцям єдино можливим і правильним. В той же час східноєвропейські нації (не тільки Україна), які здебільшого були бездержавними, традиційно сприймалися на Заході як «недонації», як щось не зовсім повноцінне, сумнівне і не варте уваги. Це — перша і основна причина нерозуміння в Європі нашої історичності. Докази протилежного ставлення до історії України апелюють до «прощання з

[103] *Мотиль О.* Чи може Україна мати історію? // Problems of Post — Communism. — Vol. 57. — № 3. — May / June 2010.

[104] Історик і влада. Колективна монографія / Відп. ред. В. Смолій. — К.: Інститут історії України НАН України, 2016. — С. 7.

імперією», суверенності як державності, так й історичної науки, неспроможності моделей дослідження української історії через чиїсь перспективи (російську, польську та ін.). По-друге, українським історикам вдалось довести, що існуюча на Заході упередженість щодо нашої історії зумовлена переважанням тенденційних, проімперських концепцій, розроблених російськими та німецькими істориками ще в XIX столітті. Східна Європа (і Україна) розглядалася як сфера законних інтересів і домінування відповідно Німеччини та Росії. А тому будь-які спроби українців (або хорватів чи сербів) заявити про власні державницькі прагнення відкидались західними політиками й інтелектуалами як «націоналістичні». Заходу дуже імпонувала «культуртрегерська» роль у Східній Європі, а тому підтримку знаходили в першу чергу імперські історіографії.

Третя група причин ігнорування Заходом української проблематики, на думку Марка фон Гагена, полягала в специфічній політичній й інтелектуальній атмосфері, що склалася після Другої світової війни. Європа, налякана «нацизмом», упереджено ставилась і до «націоналізму» — поняття, близького як за фонетичною подібністю так і за історичними алюзіями. Не випадково, що навіть і в 1991 р. американський президент Джордж Буш застерігав українців від «самогубного націоналізму», а Орест Субтельний, небезпідставно, заявляв, що західні історики характеризували українських істориків тільки як українських націоналістів. Звідси походить і наступна риса західної історіографії — русоцентризм. Більшість західних дослідників, які займаються історією України, вивчали, як правило, російську мову, культуру й історію і не вивчали, як правило, української. Мимоволі ними були засвоєні ті ж самі антиукраїнські стереотипи. Таким чином, тільки після здобуття державної незалежності Україна могла створити найголовнішу передумову для того, щоб можна було впевнено стверджувати — Україна має свою історію! Здобувши свою історію, Україна отримала шанс проектувати своє майбутнє. Українські політики під тиском народного волевиявлення все впевненіше заявляють про цивілізаційний вибір України: «Україна може і повинна стати повноцінною частиною європейського дому. Україні потрібна Європа — як союзник, як якір, як джерело цінностей. Україна потрібна Європі — як нагадування про самий сенс європейського проекту і про те, що історія не завершена»[105].

Наступний важливий результат, якого досягло українське суспільство і українська історіографія, — це утвердження істини про принципову нормальність української історії. Досить тривалий час в українському соціумі, та й серед зарубіжних інтелектуалів, були розхожими, банальними фрази Володимира Винниченка стосовно трагічності української історії. «Читати українську історію треба з бромом, — записав 25 травня 1918 р. у своєму

---

[105] *Ложкін Б.Є.* Четверта республіка: Чому Європі потрібна Україна, а Україні — Європа. — Харків: Фоліо, 2016. — С. 203.

щоденнику Винниченко після прочитання чергових фрагментів «Історії України — Руси» М. Грушевського, — до того це одна з нещасних, безглуздих, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що одгризалися на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія — ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду,набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер? Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами вп'ялась і не хоче випустити... А всередині теж саме. Паршиві шанолюбці, національне сміття, паразити й злодії продають на всі боки: хто більше дасть... Ні, ні української історії, ні українських газет читати без брому, валер'янки або без доброї дози філософського застереження не можна»[106]. В. Винниченко, як письменник, мав право на літературне, образне і емоційне оцінювання історичної долі українства. Так само можна погодитися із прозорливістю і прогностичністю філософського світосприйняття Винниченком спроб України здобути незалежність та російського фактору в нашій історії. Слова, написані ним в 1918 р. про Москву, що не хоче «випустити» Україну із своїх імперських обіймів, читаються адекватно і в 2018 р. Але набір його епітетів про українську історію: нещасна, безглузда, безпорадна... і т. д., завжди викликав в українських істориків незгоду і заперечення. Великий патріот України Олександр Довженко, будучи закоханим в українську минувшину, розумів причини такого ставлення до історії. Через діалоги героїв «України в огні» письменник висловив свою власну позицію: у них [українців] немає державного інстинкту... вони не вивчають історії... у них від слова «нація» остався тільки прикметник[107]. Продовження роздумів — уже в щоденнику: «Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, — це Україна ... Де ж рождатися, де плодитися дезертирам, як не у нас»[108]. Історія, за образним висловом письменника, — це паспорт на загибель, бо ніхто не хотів вчитися на історичному факультеті, професорів заарештовували майже щороку...

Важко долався стереотип ненормальності української історії, її трагічності і безглуздості. В 1996 р. львівський історик Ярослав Грицак, публікуючи «Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст.», звернувся до потенційних читачів: — "Історія, яку тримає у руках шановний читач, можна назвати історією без брому". Її підставовою

---

[106] *Винниченко В.* Щоденник. — Т. 1: 1911–1920. — Едмонтон, Нью-Йорк: КІУС, УВАН. — 1980. — С. 285.

[107] *Довженко О.* Україна в огні // Довженко О. Зачарована Десна: Кіноповісті, оповідання, щоденник. — Харків: Фоліо, 2007. — С. 20.

[108] Там само. — С. 232.

тезою є ствердження принципової нормальності української історії. Це не означає, що вона має на меті замінити гіркий наркотик солодким. Українство було і залишається пораженим тяжкими хворобами. Нормальність української історії полягає у тому, що всі ці хвороби не є смертельними, а вони є радше хворобами росту національного організму»[109]. Українські історики погоджуються із думкою Я. Грицака про те, що представляти національну історію як суцільну мартирологію означає перетворювати її у справжню карикатуру. Досить довго вітчизняні історики були в полоні стереотипів щодо надмірної жертовності українського народу, йшли слідом за політиками (владою), сподіваючись на якісь преференції серед європейської спільноти на підставі вражаючих цифр і фактів мартирології. Треба зважати на той факт, що цією хворобою переболіли всі національні посткомуністичні історіографії у Центральній і Східній Європі. Своєрідність українського прикладу полягала в тому, що українські історики найчастіше займали оборонну, а не наступальну позицію. Досить довго українським історикам доводилося відбиватися від звинувачень в українському «расовому» положерстві, антисемітизмі, русофобії і т. п. в умовах, коли за такими стереотипними ярликами стояла чужа держава, інша офіційна ідеологія та наукове середовище.

Спроможність критичного перегляду національної спадщини, визнання національних гріхів, спокутування вини — це ознаки великої моральної сили національної історіографії, що може послужити основою для відновлення довіри до української історичної науки в академічному світі. У сучасній європейській соціогуманітаристиці на зміну абстрактному сцієнтизму прийшов культ моралі. Моральна оцінка історичних подій переважає над дискурсивно окресленим ставленням до фактів. Показовим в цьому сенсі є сюжети в історії багатьох народів, у яких нація або певна її частина постає у ролі жертви щодо інших націй, окремих осіб. Найбільш відомою і показовою в цьому відношенні є історична пам'ять єврейського народу про трагедію Голокосту — Шоа. Жертовна тема геноциду 1915 року панує в історичній пам'яті вірменського народу. Для польського народу список трагічних сторінок більший — поділи Польщі іноземними державами, століття бездержавності, радянсько-німецький договір 1939 р., Катинський розстріл, німецька окупація, Варшавське гетто, Волинська трагедія. Актуалізація прихованих в історичній пам'яті минулих образ ставала каталізатором нових міжнаціональних і міждержавних конфліктів. Відчуття жертви породжує реваншизм і провокує нові жертви. Людству дуже важко вирватися із цього кола конфліктів і воєн. Процес обтяження пам'яті націй віктимними спогадами триває, постійно в історії (уже в новітній) з'являються «нові народи-жертви»: боснійці, албанці, осетини, абхази, грузини, кримські татари...

[109] *Грицак Я.Й.* Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. — К.: Генеза, 1996. — С. 5.

Історична пам'ять в Україні, а також відповідно й тематика історико-наукових досліджень у перші роки незалежності зосереджувались на трагічних спогадах про «колоніальний статус», українську складову сталінських репресій, афганську війну, чорнобильську катастрофу, невідповідність державних кордонів етнічним тощо. Тема жертовності повністю домінувала під час проведення комеморативних практик. На офіційному рівні почалося відзначення днів пам'яті жертв політичних репресій, загибелі юнаків-студентів під Крутами, Голодомору, Голокосту, депортації кримських татар та ін. Для влади тема жертовності стала зручним поясненням невирішеності сучасних економічних і соціальних проблем(«раніше було ще гірше», «лише щоб не було війни»). Героїзація жертовності стала складовою офіційної політики пам'яті, директивно насаджувалась як тематика історичних наукових праць, архівних пошуків, документального підтвердження геноциду проти українського народу. Апогеєм штучної героїзації віктимності стала політика пам'яті президента В. Ющенка: «Це... святий опір, який українці чинили навіть у приречених обставинах Голодомору 1932–33 років..., — говорив Ющенко. — Безумовно, ми перемогли у цих боях. Ми виграли цю битву зі звірством. Ми боролися. Приречено і затято. Ми стали державою»[110].

Віктимізація історичної пам'яті українців призводить до безперервної ескалації трагізму. Наукові історичні факти або ігноруються, або приносяться в жертву політичній доцільності. Так сталося з ключовою темою для історичної політики в Україні другої половини першого десятиріччя 2000-х рр. Найавторитетніший дослідник Голодомору 1932–1933 рр. С. Кульчицький довів у своїх наукових працях, що кількість жертв складала від 3 до 3,5 млн. осіб. Однак згодом ця науково обґрунтована статистика зусиллями політичних діячів, публіцистів і деяких істориків поступово корелювала в бік збільшення, сягнувши 10 млн. осіб. Саме таку цифру з 2007 р. називав у офіційних промовах В. Ющенко. А голова СБУ В. Наливайченко 15 січня 2010 року заявив про кількість людських втрат в кількості 10 млн. 63 тис осіб, з яких 3 млн. 941 тис. померли безпосередньо від голоду і 6 млн. 122 тис. — становлять ненароджені[111]. Важко зрозуміти мотиви таких дій керівників держави, адже кількісні параметри жертв Голодомору мало впливають на історичну свідомість нації, утвердження української історіографії у європейському і світовому науковому просторі, а ось підрив довіри до державних органів і втрата порозуміння у суспільстві — очевидні. Подібні змагання у віктимності з допомогою історичного наративу давно викликають іронію серед європейських істориків. Ще в середині 1990-х років німецький

---

[110] *Ющенко В.* Промова в День пам'яті жертв Голодомору, 28 листопада 2009 р. // В. Ющенко. До нації: вибрані промови. — К.: НІСД, 2010. — С. 67.

[111] *Симоненко І.М.* Подолання віктимності історичної пам'яті українського суспільства // Стратегічні пріоритети. — 2010. — № 4 (17). — С. 40.

історик Вільфрід Їльге закликав українських та ізраїльських вчених припинити «змагання жертв» як контпродуктивний спосіб при досягненні суспільного консенсусу в реалізації історичної політики і здійсненні комеморативних практик[112]. Надмірна увага історичної науки до героїзації боротьби і жертв призводить до суттєвих методологічних дефектів у науці, яка стає однобокою, адже випадають з історичного наративу і економічний розвиток, і соціальні проблеми, і культурні надбання, і наукові досягнення. Показовим у цьому сенсі став навчально-методичний посібник львівського вченого В. Лизанчука «Геноцид, етноцид, лінгвоцид української науки: хроніка», в якому у концентрованому вигляді подаються як фізичні так асиміляційні втрати української науки від часів Київської Русі до сьогодення[113]. Депресивність, яка домінує в історичній науковій літературі, безпосередньо впливає на зміст історичної освіти, а тому й шкільні підручники відповідно стверджують ідею страждань і втрат українців, стабілізують, за висновком Г. Касьянова, комплекс національної меншовартості в українців[114]. Подолання комплексу віктимності є важливою як науковою, так і суспільно-політичною проблемою, адже надає можливість значною мірою гармонізувати й міжнаціональні відносини. Поглиблена трагічність історичної пам’яті не сприяє згуртуванню мультикультурного й багатонаціонального українського суспільства, а пошуки «кривдників» завдають шкоди добросусідським відносинам з іншими народами. Саме останні роки розвитку української історіографії довели суспільство і політикум в Україні до потреби відійти від парадигми культу жертовності й боротьби до розвитку культури мирного співіснування та розвитку. Про те, що така еволюція в українській історії, попри всі катаклізми, непослідовність, фрагментарність і незавершеність, все ж відбулася, свідчить історія вибачень української держави за злочини, вчинені українцями в роки Голокосту. Довго Україна йшла до цієї події. Ще у вересні 1991 р. під час заходів, присвячених 50-й річниці трагедії Бабиного Яру в Києві, Леонід Кравчук, голова Верховної Ради України, вибачався за участь українців у геноциді євреїв. Але тоді Л. Кравчук ще не був президентом, та й українську незалежність до 1 грудня 1991 р. ще ніхто не визнавав. В 2007 р. Віктор Ющенко виступив в ізраїльському Кнесеті, але йому й на думку не спало тоді вибачитися. Сталося це тільки 23 грудня 2015 р., коли на рівні президента Україна попросила вибачення за злочини, вчинені українцями в роки Геноциду. Ця подія свідчить про зрілість історичної свідомості, моральність нації і європейські амбіції України.

[112] *Їльге В*. Змагання жертв // Критика. — 2006. — № 5. — С. 14.

[113] *Лизанчук В*. Геноцид, етноцид, лінгвоцит української нації: хроніка. — Львів: ЛНУ ім. Франка, 2008. — С. 258 .

[114] *Касьянов Г.В.* Підручник з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників // Шкільна історія очима істориків-науковців. — К.: УІНП, 2008. — С. 81–85.

Справа в тому, що, за оцінкою Я. Грицака, «повоєнна конструкція Європи побудована на подоланні її ганебного минулого, і центральним символом є Голокост. Не тільки тому, що це одна з найтрагічніших подій. Але і тому, що за визначенням євреї були єдиним всеєвропейським народом. Вони мешкали в європейських країнах, тому їх знищення стало знищенням будь-якого європейського народу. З іншого боку — будь-який європейський народ причетний до знищення своїх і чужих євреїв»[115]. У об'єднаній Європі пам'ять про Голокост стала своєрідним спільним знаменням. Окрім цього ідентифікація євреїв з корінною нацією є тією точкою неповернення, пройшовши яку, можна з упевненістю говорити, що нація сформувалася. Україна як країна ще буде довго розділена питаннями політики, мови, історії. Але подолавши комплекс вини, Україна як нація все ж буде єдиною, що стоїть перед лицем спільної загрози.

Для остаточного усунення негативних наслідків тривалої віктимізації українського історичного канону науковці мають переконати політикум і все суспільство припинити інструменталізацію історії, тобто використання її у політичній боротьбі. Для України з її історичним досвідом та особливостями етнічного складу потрібно сформувати таку модель національної пам'яті, яка б водночас відповідала завданням націотворення, не викликала протистояння в суспільстві і не призводила до його поляризації і розколу. Історики зробили перший крок — зменшили надмірне акцентування на концепціях переслідувань і гноблення українського народу загарбниками і тоталітарними режимами, далі необхідно зробити наступний крок — переконати суспільство у принциповій нормальності української історії.

Українська історична наука впевнено засвоює кращі методологічні зразки європейського історіописання, де давно ствердилися критичний підхід до історії, оцінювання історичних тем і сюжетів з точки зору загальнолюдських принципів гуманізму. Загальнолюдські цінності реально існують і виконують певні функції в історіографічній практиці. Історики завжди порівнювали і будуть порівнювати (співвідносити) історичні події, персоналії, явища з ідеалами, нормами[116]. Аксіологічний підхід завжди був присутній у творчості українських істориків. На думку М. Грушевського, саме такий підхід до історії дає змогу сповна використати її виховуючий потенціал. Історія є «неустанною оцінкою історичних прецедентів, історичних діл, типів і індивідуальностей з становища сучасного моменту, його завдань і поглядів, його соціальних і моральних вимог, і таким же переоцінюванням, перемірюванням сучасних подій — включно до своєї власної індивідуальної діяльності,

---

[115] *Грицак Я.* Історія вибачень // http://nv.ua/ukr/opinion/grytsak/istorija-vibachen-94281.html («Новое время», 29 січня 2016 р.).

[116] *Удод О.* Аксіологічний підхід при формуванні змісту сучасної шкільної історичної освіти // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог. — К.: Генеза, 2000. — С. 57.

мірою і вагою історичних прикладів, взірців, і прецедентів минулого… Цього морального елементу з історичного навчення (й історичної творчості теж) не вдасться нічим вирвати, бо це річ глибоко людська, що має свої корені в самих основах людського життя, і нема чого й ігнорувати чи силуватись вирвати»[117].

Суспільство має усвідомити ту істину, яку давно розуміють історіографи, що особлива, надмірна концентрація уваги на історичних темах і сюжетах, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою українського народу, неминуче призводить не лише до героїзації, а й до віктимізації суспільної пам'яті, адже більшість із них не увінчалися перемогою. Така світоглядна й методологічна позиція аж ніяк не нівелює патріотичні почуття, а навпаки — стверджує свідоме ставлення до своєї Вітчизни, всіх сторінок її історії, як трагічних, так і переможних. Українцям необхідно відважитися також припинити практику замовчування суперечливих сторінок власної історії, коли українці самі виступали в ролі переслідувачів. Найбільшу шкоду національній ідентифікації та національно-патріотичним почуттям наносять неправда, фальсифікація та лакування історичних подій і явищ. «У сучасних історичних працях, — писав Я. Грицак, — часто можна надибати на тезу, що українці впродовж своєї історії були лише жертвами і не були відповідальними за ті насильства, які чинилися на їхній території. Правдою є, що українці понесли жахливі втрати від чужоземних режимів і страждали від своїх сусідів, що жили разом з ними на українській землі. Але українці теж завдавали кривди своїм «кривдникам». Міжнаціональні стосунки у минулому були далекими від ідилії, і нерідко представляли собою довгий ланцюг обопільних насильств і злочинів, коли вчорашня «жертва» жорстоко мстилася своєму насильнику»[118].

Відповідальне і свідоме ставлення до своєї національної історії обов'язково містить у собі й компонент покаяння, спокутування вини.

При постановці питання «як вивчати свою історію» українські вчені постійно звертаються до теми балансу трагічного, героїчного і переможного в нашій історії. Все менше і менше стає прихильників сентенції В. Винниченка про неминучість «бромізації» при прочитанні української історії. Крім традиційних аргументів про те, що і в інших народів за час їхнього історичного розвитку було не менше крові, а може й більше, ніж в Україні, лунають також й інші, більш сучасні методологічні підходи до того, як нам подолати трагізм, скигління і плачі. «Очевидно, — писали І. Пасічник і П. Кралюк, — справа не тільки і не стільки в реальній історії, подіях, що відбулися, а в їхньому прочитанні. У написаній історії так чи інакше

---

[117] *Грушевський М.С.* Історія і її соціально-виховуюче значення// На порозі нової України: статті і джерельні матеріали. — К., 1992. — С. 123.

[118] *Грицак Я.Й.* Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. — К.: Генеза, 1996. — С. 9.

відображена свідомість народу, його ментальність, зрештою, поширені серед нього стереотипи й міфи… У залежності від того, як трактуємо минуле, так ми сприймаємо сучасне і намагаємося моделювати своє майбутнє»[119]. Цей важливий світоглядний висновок означає дію одного із незмінних законів історіографії: історіографічна ситуація, тобто поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на стан історичної науки, а саме — соціально-економічних, політичних процесів, соціальне замовлення, характер ідеологічної боротьби, політика влади щодо історичної науки, загальна методологія наукового пізнання, зростання джерельної бази та ін., диктує загальний моральний настрій історіописання. Якщо суспільство втрачає моральні орієнтири, заражене соціальним песимізмом, тоді дуже малоймовірним видається затребуваність історії перемог і досягнень. Тільки здорове суспільство — через соціальне замовлення — може забезпечити створення адекватного історичного образу своєї минувшини, де були б збалансовані переможні, оптимістичні і трагічні її сторінки.

Сучасна українська історіографія має достатньо аргументів, джерел і фактів для того, щоб дати відповідь на запитання: чому українську історію подавали як історію поразок, а головніше — кому було вигідно, щоб наша історія виглядала саме такою?

Трактування історії залежало й залежить від запитів суспільства. Оскільки запити змінюються, то звідси йде постійне «пристосування» до сучасної ситуації. Але в українській ситуації майже у всі часи, окрім відтинку хронології 1991–2018 рр., домінуючим мотивом історіописання був не внутрішній соціальний запит, а зовнішній чинник — довгий час «нашу» історію писали не ми, а писали за нас, передусім, росіяни. Саме російські можновладці цілком свідомо акцентували увагу на моментах, які вигідні їм, тобто відповідали проімперським стереотипам. Замовчуванню піддавалися ті сторінки історії, які вважалися не зручними для російського суспільства. Дуже довго українська історична свідомість залишалася, за великим рахунком, частиною історії Російської імперії, СРСР, Російської Федерації. Хіба можна було, наприклад, українській історіографії займатися дослідженням Конотопської (Соснівської) битви 1659 року? Адже її оцінка з українського боку зовсім не співпадала з російським історичним каноном. Саме Конотопська битва руйнувала російські історичні міфи про те, що «росіяни ніколи не воювали з українцями», що українці — природжені анархісти, а тому не здатні до власного державного будівництва, що українці тільки те й робили, що думали про об’єднання з «російськими братами»[120].

Українська історіографія виходить з того, що «героїчно програні» битви треба пам’ятати, вивчати причини поразок, але, дбаючи про формування сучасної історичної свідомості українського суспільства, не варто, очевидно,

[119] *Пасічник І., Кралюк П.* Як вивчити свою історію // День. — 2007. — 8 грудня.
[120] *Сокирко О.* Тріумф в час Руїни. Конотопська битва 1659 р. — К.: Темпора, 2008.

так уперто вип'ячувати їх, думаючи тільки про те, щоб викликати жалість до себе. Дехто покликається на філософські сентенції поета — фронтовика Семена Гудзенка: «Нас не треба жаліти, адже і ми нікого б не жаліли» («Моє покоління», 1940 р.).

На всі відомі з історії завоювання і анексії можна подивитися з іншого боку. Факти можуть бути оцінені по-іншому через призму сучасних суспільних пріоритетів і домінуючих запитів. Не безспірною виглядає теза про завоювання українських земель монголо-татарами. Адже князі з династії Рюриковичів продовжували правити, були достатньо самостійними, хоч і вважалися васалами Золотої Орди. Давньоруські князі разом з ординськими ханами ходили воювати в Литву, Польщу, Угорщину. Так було в історії, і оцінювати ці події та явища варто через призму тих васально-сузеренних відносин, які панували в тогочасній Європі, а не ненадуманих «братерських» стосунках. Морально — правова система, як у внутрішньодержавних, так і зовнішніх стосунках теж була далекою від досконалості, але при цьому залишалась чи не єдиним регулятором суспільних відносин. І ці речі не варто замовчувати, а оцінювати, зважаючи на весь комплекс історичних факторів. Коли дивитися об'єктивно й ураховувати історичні реалії, то українські землі не завойовували литовці й поляки. Ввійшли ці землі до складу Великого князівства Литовського і Польщі переважно шляхом династичних шлюбів та певних політичних домовленостей. Не повинно викликати здивування загальновідоме фахівцям як українським, так і польським, що «найчисленнішою етнічно-мовною групою, яка виразно домінувала на теренах Великого Литовського Князівства, як перед Люблінською унією, так і після неї, — було населення, що послуговувалось руською мовою, або — як їх звали по-польськи — русини, тобто нинішні українці й білоруси… Вже тоді саме руська мова була урядовою мовою Великого Литовського князівства. Правлячі еліти в Литві довгий час уважали руську мову критерієм окремішності власної державності в рамках федеративної Речі Посполитої…»[121]. Такі, й подібні їм, оціночні судження непростих міжнаціональних і мовних процесів, що відбувалися в середньовічній Європі, не тільки наближають нас до з'ясування істини, а й відповідають переважаючим оцінкам європейської і сучасної польської історіографії.

Так само, за великим рахунком, можна стверджувати, що й Росія не завоювала Україну, а інкорпорувала її територію в результаті військово-політичних домовленостей. Власне в тому сенсі й сприймала «приєднання» України до Росії українська козацька верхівка. Підтвердження цієї тези можна знайти, наприклад, у поемі С. Дівовича «Розмова Великоросії з Малоросією» (1762 р.).

---

[121] Польща — нарис історії / За ред. В. Менджецького та Є. Брацжевича. — Варшава, 2015. — С. 97.

Під впливом переважаючої, більш могутньої російської історіографії українці тривалий час не звертали уваги на перемоги, які здобували українці. Як писали І. Пасічник і П. Кралюк, ми «знаємо про Берестечко і “забуваємо” про Хотин, знаємо про Батурин і Полтаву, а “забуваємо” про Конотоп і про те, що український щит був прибитий не тільки на воротах Царграду, але і Конашевичем — Сагайдачним на воротах Москви. Про блискучу перемогу українського князя Костянтина Івановича Острозького під Оршею, де він розгромив 80-тисячне московське військо і врятував Велике князівство Литовське від московської експансії, більшість українців навіть не чула. Так само не чула про розгром цим князем 20-тисячної татарської орди під Вишівцем»[122].

Українській історіографії варто також стверджувати у суспільній свідомості не тільки гордість за військові перемоги, а й показувати здобутки українців в інтелектуальній, культурній сфері.

«Переписування» історії — це не обов’язково фатальне її фальшування чи наслідки політичної кон’юнктури. Зміни оцінок і акцентів в історії, висвітлення раніше свідомо замовчуваних фактів є необхідною умовою творення сучасної наукової концепції української історії. Українська історіографія покликана здійснити своєрідну реконкісту в історичній науці. Початок цього тривалого процесу покладений в цілому успішним для неї першим двадцятип’ятиріччям самостійного існування.

Для ствердження тези про принципову нормальність української історії необхідно також позбутися ще одного стереотипу, що призводить до комплексу меншовартості та упослідженості української нації, а саме — про так званий колоніальний статус України в складі Російської імперії. Дуже давно в історичній думці під впливом недалекоглядних політиків, починаючи з XIX ст., побутував міф про Україну як колонію, як жертву російського гегемонізму. Свого часу ще І. Лисяк — Рудницький зауважував, що використання терміну «колоніалізм» істориками — економістами для визначення становища України в колишній царській імперії, запозиченого з марксистського арсеналу, не був «доконче щасливий». Інколи надмірний патріотизм та засліплення від ідеологічних концепцій не дозволяло українським історикам абстрагуватися від політичного тиску і дати неупереджену відповідь на питання, чи була Україна колонією Росії. Може більш об’єктивним є погляд зі сторони, із західного світу. Досить чіткі й однозначні висловлювання, а очевидно й категоричні відповіді на ці питання, містяться у роботах професора Кьольнського університету Андреаса Каппелера: «Україна не була класичною колонією Російської імперії. Була відсутня як просторова, культурна, расова дистанція, так і правова дискримінація українців в порівнянні з росіянами… Використане ще Леніним визначення “внутрішня колонія” було підхоплене українськими економіс-

[122] *Пасічник І., Кралюк П.* Як вивчити свою історію // День. — 8 грудня 2007.

тами 20-х рр.… Занадто багато говорить проти застосування поняття колонія. Наприклад те, що царський центр бачив в Україні частину матушки — Росії… В ієрархіях культур і лояльності росіяни й українці, навпаки, були природніми союзниками проти чужих»[123].

Іронією історії називають філософи той факт, що ми, українці, виплекали найбільшого свого ворога — агресивну імперську Росію. При цьому так і не хочемо усвідомлювати ворожості для нас цього ворога[124]. Багато в чому це пояснюється тим, що чимало українців долучилися до розбудови Російської імперії, як в середньовіччя, починаючи, наприклад з І. Мазепи, який допоміг Петру І утвердитися на престолі, так і в новітні часи — періоду Радянського Союзу. У нашій свідомості ще сприймається як парадоксальна, провокативна думка про те, що «українці створили росіян», що «Україна — то основа імперії Російської». А в Росії це добре розуміють, тому так вперто не хочуть «відпускати» Україну від себе, в Європу, бо знають, що без України Росії не буде.

Після проголошення незалежності України для української історичної науки стало зрозумілим, що історію треба вивчати і викладати по-новому. Необхідно було розв’язати цілу низку методологічних і змістових проблем. «Як викладати історію України після 1991 року?» — це був і політичний запит, і виклик для професійної історіографії. «1991 рік виопуклив те, — писав Я. Грицак, — що й так було вже очевидним для багатьох істориків: писати українську історію, як її писали перед тим, далі вже не можна … За означенням, кожна історія, що з’являється після 1991 року, має бути ревізіоністською»[125]. Однією із найскладніших проблем для української історіографії стала проблема дослідження і висвітлення «сучасної», «поточної», «близької» історії, тобто періоду, що настав після 1991 року. Різноманітність термінів, що вживається для означення цього періоду вже говорить про складність проблеми і розмаїття позицій щодо її тлумачення. Історики, що беруться описувати найближче події, потрапляють у серйозну когнітивну проблему — писати про події, явища, які ще не завершилися, і не могли бути в принципі завершеними. А це вже підривало основні підвалини історичної науки: історик повинен мати справу із подіями, фактами, явищами, які закінчилися, перетворилися в «минуле» у класичному розумінні цього слова. За образним висловом професора Г. Касьянова «хлібом історика» є архівні документи, спогади сучасників, культурні пам’ятки та ін., на основі чого можна вірогідно описати минулі події і дати адекватні оцінки. «Проте цей

---

[123] *Kappeler A*. Die Ukraine: Prozesse der Nationsbildung. — Köln: Böhlau Verlag, 2011. — St. 191–201.

[124] *Карпюк П*. Іронія історії: Чимало українців долучилися до розбудови новітньої російської імперії — Радянського союзу // День. — 1 квітня. — 2015.

[125] *Грицак Я.* Як викладати історію України після 1991 року? // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог. — К.: Генеза, 2000. — С. 65.

хліб ще недостатньо зачерствів, аби інтерес до нього виявляв тільки історик. Охочих скуштувати його значно більше», — іронізував історик[126].

Сучасна історія вразлива тим, що дійові її особи і свідки можуть особисто заперечувати думки та висновки історика, або можуть кілька разів взагалі змінити свою позицію. Адже в реальному українському політичному житті ми досить часто спостерігаємо зміни політичних позицій, партійної приналежності тих чи інших, навіть ключових, дійових осіб. Природно, що і їхнє ставлення до недавнього минулого теж зазнає змін. Складність позиції історика в подібних ситуаціях призводить до обмеження методологічного інструментарію вченого. Він може виступати тільки як безсторонній хроніст, фіксуючи дати та факти. Аксіологічні судження, історіософські узагальнення, прогностичність апріорі не можуть бути застосованими. Безперечно, що історику доводиться відчувати і значний моральний тиск, пов'язаний з його власними ідеологічними і політичними симпатіями, впливом суспільних настроїв. Щоб описувати «історію сучасності», історик повинен мати ім'я не тільки в науці, а й у політичному середовищі, бути свого роду публічним інтелектуалом і моральним авторитетом. А таких, звичайно, дуже і дуже мало. Тому нішу «історії сучасності» заповнюють не професійні наукові праці, а мемуарна література діючих і відставлених політиків, яка, природно, переповнена суб'єктивізмом в описуванні сучасних подій.

Такі методологічні проблеми взагалі піддають сумніву здатність адекватно описувати близьку історію. Тому часто лунають голоси про необхідність значного часового інтервалу між реальною подією і її описом в історичній праці, про так зване «відстоювання» історії, охолодження політичних пристрастей та ін. Беручи до уваги дані обставини, видається, що висвітлення подій і явищ останніх років і навіть десятиліть навряд чи може бути повним, чесним і об'єктивним. Якщо проаналізувати літературу, присвячену подіям останніх років, то вони, на думку професійних істориків, більше схожі на добротні політичні огляди, ніж виважений аналіз історика. Для будь-якого історичного твору , що має цінність, верхньою межею, так би мовити, є наявність архівної документації. Без надійної джерельної бази, зафіксованої і стабілізованої в архівах, історія перестає бути історією й перетворюється в добре інформовану журналістику. Далеко не всі документи, необхідні історикам для аналізу недавніх подій, їм — з відомих причин (державна таємниця, службова інформація, термін збереження) — є доступними. Якщо тільки не брати до уваги поодинокі факти, коли з політичною метою засекречені документи всупереч закону раптом викидаються в публічний простір з намірами дискредитувати опонента (як це трапилося з публікацією протоколів засідань РНБО від 28 лютого 2014 р., де обговорювалась ситуація в Криму).

---

[126] *Касьянов Г.* Україна 1991–2007: Нариси новітньої історії. — К.: Наш час, 2008. — С. 6.

Загрози для істориків є реальними ще й тому, що політичні сили, які перебувають при владі, зазвичай прагнуть за допомогою історичної науки «освятити» свою легітимність, намагаються «замовити» історію «під себе», підштовхуючи їх до конструювання вигідного їм минулого, особливо нещодавнього. На жаль, серед істориків чимало таких, які вельми піддатливі на подібний тиск і пишуть свої твори з огляду на сучасну політичну кон'юнктуру. Так сталося, наприклад, з тими публікаціями, які були присвячені «Помаранчевій революції» (навіть монографічні дослідження), але не могли передбачити, по суті, реванш антипомаранчевих сил і реставрацію попереднього режиму, а тому втратили свою наукову цінність. Так само повторилася історія, зігравши злий жарт із запопадливими "літописцями", які вже на початку 2015 р. видали під егідою Міністерства освіти і науки України навіть «науково — методичні матеріали»(!) на тему «Революції Гідності та агресія Росії проти України». На момент видруку цих «матеріалів», а тим більше їх доведення до навчальних закладів, більшість відомостей уже застаріли, втратили актуальність, не знайшли подальшого розвитку.

На Заході, за винятком Франції, де під «сучасною історією» зазвичай розуміють період, що починається з Французької революції кінця XVIII ст., під «сучасною історією», як правило, розуміється вивчення тієї частини нашого найближчого минулого, яке охоплює досвід, переживання, діяльність тих, хто ще живе разом з нами. Іншими словами, критерієм виступає середня тривалість людського життя — десь близько 70 років. Однак такий підхід, на думку українських істориків, має настільки очевидні вади (адже початкова й кінцева межа не можуть бути зафіксованими на більш — менш тривалий період), що його практичне застосування, без належного теоретико-методологічного обґрунтування, ув'язане з попереднім історичним періодом тощо, не виглядає доцільним[127] .

Лунають пропозиції називати «новітньою історією» період 1918–1991 рр., а період з 90-х рр. XX ст. називати сучасним, або сучасною історією, хоча зрозуміло, що через 10–20 років проблема знову постане на порядок денний. Інколи навіть пропонується вживати для подій початку XXI ст. термін «постсучасність», адже, на думку ініціаторів такої версії, поняття «сучасність» завершилось.

Не маючи чітких методологічних орієнтирів, українська історична наука останніх двох десятиліть накопичила значний масив літератури, в якій опис історії являє собою огляд поточно-історичних подій, які більше цікавлять політологів, соціологів, економістів та ін. Тобто історики попросту не можуть обійтись без міжнаукової інтеграції.

---

[127] *Сич О., Мінаєв А.* Новітня історія: зміст поняття та хронологічні межі // Історична панорама (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича). — 2012. — Вип. 15. — С. 143–144.

Попри методологічну невизначеність щодо статусу «сучасної», «новітньої» історії, хронологічних меж останніх періодів української історії, все ж в останнє десятиріччя почали переважати роботи, в яких автори доводять, що період після 1991 року цілком піддається інструментарію та методам історичної науки. «Мені здається, — писав професор Г. Касьянов, — історик, котрий дотримується норм і базових канонів свого ремесла, цілком здатний змалювати досить адекватну картину “недавньої історії”»[128]. Бути дослідником найближчої до нас часом історії — найскладніше. Проблема не тільки в неперервних політичних впливах, а ще й у необхідності мати досить високі професійні джерелознавчі навички. Адже історику доводиться працювати з величезним масивом джерел: неймовірна і фізично неосяжна кількість інформації, аналітики, інтерпретацій, міфів та вигадок щодня з'являється на шпальтах газет, в Інтернеті, на екранах телевізорів, у соціальних мережах, блогосфері і т. д. Політичне життя в Україні перетворилося на масштабні постановчі теле-шоу. Пропагандистські компанії приховують справжні дії і наміри політичних сил. Історику сучасності треба мати навички з політології, піарменеджменту , публічної історії, маніпулятивних технологій та ін., щоб за хитросплетінням реальної політики та хаосом невпорядкованих подій побачити або виявити генеалогії явищ і проблем, які виникають у «сучасній історії», але корінням сягають найвіддаленішого минулого. «Монополія на історію почала переходити до мас-медій, — писав П'єр Нора, — і віднині їм і належить. У наших сучасних суспільствах саме через них і тільки через них подія доходить до нас і не може нас оминути»[129]. Події «сучасної історії», образно кажучи, виробляються мас-медіа. Факти, явища, персони, які не удостоїлися уваги засобів масової інформації, приречені на історичне забуття. «Так, мас-медіа завдають історії шкоди, — розмірковує П'єр Нора, — й роблять подію монструозною [жахливою, непомірною]. Зовсім не тому, що вона за визначенням виходить за межі повсякденного, а тому, що притаманний системі надмір має тенденцію продукувати сенсаційне, постійно фабрикує нове, підживлює спрагу на події»[130]. Для історика сучасна «монструозна» (за П. Нора) подія стає ще більше жахливою, неприборкуваною, неосяжною. Адже що більше подій, то менше їх контролюєш. У традиційній системі подія за своєю функцією залишалась привілеєм. Саме історик надавав їй місце і значущість, і ніщо не проникало в історію без його дозволу. В сучасних умовах — глобалізованого інформаційного простору — віднині подія пропонує себе ззовні, з усією вагою даності, ще до своєї обробки, до роботи часу. Грандіозне введення безпосереднього в історичне, а пережитого — в міфічне відбувається саме тоді, коли історик виявляється дезорієнтований у

[128] *Касьянов Г.* Україна 1991–2007: Нариси новітньої історії. — К.: Наш час, 2008. — С. 7.

[129] *Нора П'єр.* Теперішнє, нація, пам'ять. — К.: КЛІО, 2014. — С. 24.

[130] Там само. — С. 26–27.

своїх звичках, не впевнений у своїх можливостях, не може знайти історичні аналогії, виявити певні тенденції, типові явища, тобто застосувати методологічний інструментарій власне історичного дослідження.

Утвердження історії як наукової дисципліни ґрунтується на чіткому розмежуванні теперішнього та минулого, на вірі в можливість повного пізнання минулого й відсторонення від пізнання теперішнього. Розвиток історіографії супроводжується відчуттям прогресу. Через ланцюжок подій, пов'язаних причинно-наслідковим зв'язком, історія добиралася до витоків: витоків нації, свободи, розуму, демократії, просвітництва і т. п. Сучасна історія, за П'єром Нора, починається з кінцем історії, що загарбала історичний дискурс, із кінцем можливої історіографії[131].

У європейській історії, зокрема у французькій, склалося скептичне ставлення до науковості і здатності адекватно дослідити сучасні події як об'єкт історичної науки. 20 листопада 1968 р. П'єр Нора у виданні «Le Nouvel Observateur» опублікував статтю під назвою «Ще зовсім сира історія»[132]. У ній сформульовано позицію, що характеризує ставлення історичної науки до сучасних подій, відображення «подієвої» історії у засобах масової інформації. За оцінкою П. Нора, «сучасні засоби інформації дивовижно наблизили події до мас… Вони [ЗМІ] — єдиний спосіб для нас брати безпосередню участь в історії». Публіка сприймає подію в розвитку, який вважає вже історичним. Поточні новини «невтомно видають на — гора зірок»саме тоді, коли вся наукова історія, навпаки, відвертається від події, шукає неперервності та довгі тривалості. За всього бажання ніхто не зможе, зрештою, виявити головного: значення події, те недоступне значення, до якого лише історія деколи має ключ, тобто насамперед час. Так, дійсно, головним суддею («ключем») по оцінці подій, їх науковій атрибутиці є тільки його величність — час. Людське життя, вся людська історія вимірюється часом, тільки він є головним критерієм історичності подій. Безпосередня, або, за П. Нора, «сира історія» є безсилою, тому що вона «успадковує подію такою, як її подала преса і яку вона не може докорінно поставити під сумнів, ризикуючи взагалі заперечити себе»[133]. Мистецтво професійного історика якраз і полягає в тому, щоб у цьому калейдоскопі подій, які мають ознаки «подієвої» історії, виокремити найбільш суттєві, які згодом можуть стати історичними, знайти своє логічне місце у загальних тенденціях і процесах. Історіограф має володіти прийомами генералізації наукового матеріалу, тобто сепарувати ті факти і явища, які найточніше відображають і характеризують той, чи інший історичний період. Про вразливість позиції історика, який вивчає «сучасну історію», свідчать численні приклади втручання свідків і учасників подій у зміст наукових і навчальних матеріалів. Так

[131] Там само. — С. 46.
[132] Там само. — С. 37–43.
[133] Там само. — С. 40.

трапилося, наприклад, у 2016 р. із навчальним посібником О. Гісема «Історія. Довідник, тестові завдання», в якому було поспішно автором зазначено, що «у всіх областях, крім Донецької і Криму, проходили мітинги на підтримку Євромайдану»[134]. Обурені громадяни почали звертатися до МОН, автора, видавництва з численними протестами і документальними підтвердженнями мітингів, акцій, які все таки проходили в Донецьку, Сімферополі, Севастополі у листопаді 2013 р. — лютому 2014 р., і учасниками яких вони безпосередньо були. Міносвіти поспішно скасувало свій гриф на це видання, залишивши автора один на один із «сирою історією» і її розгніваними учасниками…

Усі ці застереження насправді є неминучими ризиками і викликами, які «сучасна історія» пред'являє досліднику. При всіх проблемах методології дослідження поточних подій і безпосередньої, «сирої» історії, все ж її вивчати і фіксувати треба обов'язково. Особливо це стосується специфіки історичного минулого та історіографії України. Наша історична наука не може вдатися до прийому «відстоювання» чи «відлежування» сучасних подій, відтермінування їх наукового дослідження, довгого очікування, коли активні учасники відійдуть із авансцени і перестануть впливати на осмислення минулого. Така когнітивна ситуація можлива у суспільствах, де сформувалася стійка національна ідентичність, історична самосвідомість, а вітчизняна історія нараховує сотні років самостійного інституціального розвитку. В Україні ми не можемо «пожертвувати» останніми десятьма чи двадцятьма роками, відвернутися від них і не досліджувати методологічним інструментарієм історичної науки, віддавши це недавнє минуле на відкуп політології чи соціології. 27 років незалежності України вже знайшли своє законне місце в науковій історії нашої країни. Сформувалася ціла плеяда високопрофесійних фахівців, які створили непересічні наукові праці про «сучасну» історію України: О. Бойко, Г. Касьянов, В. Литвин, В. Баран, В. Даниленко, С. Падалка, О. Майборода, С. Кульчицький, Р. Офіцинський та ін.

З поняттями «сучасність», «сучасна історія» природнім чином пов'язане поняття «новітня історія». За визначенням О. Ярося, «новітня історія — це історична наука певного періоду чи доби, яка тією чи іншою мірою співвідноситься або асоціюється з концептом «сучасність». Іноді поняття «новітня історія» навіть уживаються як синоніми щодо сучасної історіографії або в буквальному розумінні як історіографії найближчої, наближеної чи останньої щодо сучасності»[135]. Новітня історіографія є своєрідним способом репрезентації й осмислення феномену сучасності.

---

[134] Міносвіти вилучило з програми підручник з історії через неправильну подачу подій Євромайдану // http:ipress. ua / news /minosvity — vyluchylo…

[135] *Ясь О.В.* Новітня історія. — ЕІУ. — К.: Наук. думка, 2010. — Т. 7. — С. 455.

У світовій історичній науці хронологічна локалізація істотно різниться як за своїми критеріями й засадами , так і за конкретним часовим відрізком. Новітня історія може охоплювати або прикметні тенденції і знакові студії (5–10 років), або — вихід на наукову авансцену нової генерації вчених (10–25 років), або — певний період історичної думки (30–50 років), або — поточну добу як критичний чи доленосний момент сучасності[136]. Інституалізація новітньої історіографії, виокремлення її у загальній дисциплінарній структурі як часової конструкції є наслідком саморефлексії академічної спільноти, її окремих представників, які прагнуть усвідомити своє місце і роль щодо попередників та їхньої наукової спадщини як із перспективи опрацювання локальних проблем, так і в методологічному й теоретичному розумінні. Всі ці закономірні етапи самоствердження пройшла українська історична наука за останні 27 років свого існування. Є всі підстави стверджувати, що в Україні є новітня історіографія, є науковий потенціал, методологічний інструментарій, джерельна база для адекватного дослідження і фіксації свого близького минулого, своєї «сучасної історії».

Сучасна українська історіографія (кінець 80-х рр. XX ст. — початок 2000-х рр.), як ніяка інша (ні з європейських аналогів, ні з інших часових відтинків вітчизняної історичної науки), отримала за останні 27 років цілу низку оцінок, визначень і ярликів. Вона поставала у інтелектуальних конструкціях вчених і публіцистів як націоналізована, легітимаційна, нормативна, в стані безперервної кризи, пострадянська, перехідна, політично спекулятивна, соціально містифікована і т. д. Кожна із цих характеристик має своє джерельне і логічне підґрунтя і має право на існування, бо відображають різні грані і багатоманітні точки зору на сталий складний суспільний і науковий феномен, яким є сучасна українська історіографія.

Майже всі дослідники погоджуються із висновком, що українська історична наука початку 1990-х рр. перебувала в стані кризи. Превалює думка, характерна для європейських і, особливо в тім числі, французьких істориків, що криза — це нормальний стан науки. Причинами кризи української історичної науки були ряд політичних, соціокультурних і когнітивних чинників. В СРСР зазнав краху тоталітарний комуністичний режим, на пострадянському просторі утворилися незалежні держави, суспільство трансформувалося в постімперське, відбулася деідеологізація історичної науки, сформувався національний загін істориків. Окрім власне українських чинників, кризу спричинили ряд глобальних факторів: перехід людства до інформаційного суспільства, збільшення потоків знань, зміна методологічного інструментарію, оволодіння вченими новітніми технологіями, стирання національних кордонів науки, зміна стратегій репрезентації наукового продукту і т. ін. За оцінкою І. Колесник, «криза сучасної української історичної науки має свою структуру: криза марксистської ідеології; ідейна та органі-

[136] Там само. — С. 456.

заційна вичерпаність націоналістично орієнтованої історіографії української діаспори; інституціональна та ідейна криза в Україні… Із нашого погляду, криза сучасної історичної науки в Україні являє собою перехідну добу, що характеризується існуванням протилежностей: старого і нового, емпіричного й теоретичного, логічного та образного, уявного й реального, досягнень і вад»[137].

Узагальнений стан українського суспільства початку 90-х рр. XX ст. можна характеризувати комплексним поняттям — криза ідентичності (соціальної, національної, політичної). Українське суспільство в 1991 р. різко перейшло від стабільного стилю («застою»?) життя радянської республіки до невизначеного, аморфного стану країни з перехідною економікою. Соціальні потрясіння кінця 1980-х — початку 1990-х рр. з особливою гостротою поставили перед громадянами одвічні питання: «Хто ми? Звідки ми? Куди йдемо?». Відповіді на них тодішня історична наука (як і вся соціогуманітаристика) не могла дати. А це вже означало кризу ідентичностей. За оцінкою В. Головка, «подібно до того, як самій державі було необхідно пройти важкий шлях до наповнення декларацій реальним змістом, так і історіографії до кардинально нових суспільних умов. Тому українську історіографію періоду 1990-х років можна визначити як пострадянську»[138]. Криза української пострадянської історичної науки тлумачилася дослідниками насамперед як криза марксистсько-ленінських ідеологічних засад, а з іншого боку як криза методологічних та соціальних основ науки. Тобто, головною причиною загальної кризи історичної науки розглядалася криза власне історичного пізнання, що була обумовлена відсутністю глибоких прозрінь і проривів у теоретичній сфері, ігноруванням евристичних методологічних прийомів, гіпотез та історіософських побудов[139]. О. Реєнт образно порівнював тогочасну українську історичну науку з флотом «без пізнавального прапора», маючи на увазі методологічну невизначеність більшості істориків, відсутність чітких наукових засад, апробованого методологічного інструментарію. Результатом цього, на його думку, є поява праць, що «в крайньому разі човгають рейками, прокладеними ідеологами партапарату радянської доби, а в гіршому — линуть у вільне плавання з вітрилами, в які дмуть вітри кон'юнктури»[140]. Ритуальне відречення від методологічно-ідеологічних конструкцій марксизму-ленінізму («класи і класова боротьба», «партійність науки», «соціально-економічні формації (п'ятичленка)», «інтер-

---

[137] *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2013. — С. 196.

[138] *Головко В.* Історіографія кризи історичної науки: український контекст. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. — С. 164.

[139] *Реєнт О.П.* Сучасна історична наука в Україні: шлях поступу // УІЖ. — 1999. — № 3. — С. 16.

[140] *Реєнт О.П.* Деякі проблеми історії України XIX — початку XX ст.: стан і перспективи наукової // УІЖ. — 2000. — № 2. — С. 3.

націоналізм», «революції — локомотиви історії» та ін.) в залежності від політичної і наукової кон'юнктури відбулося майже одномоментно. Марксистська термінологія (як історична , так і політологічна) була замінена на спорадично висмикнуті дефініції із західно-європейської та, діаспорної історіографій. Але за зміною термінології не відбулося зміни змісту робіт: більшість пострадянських істориків продовжували сповідувати традиції старої (радянської) науки, її організаційні форми. «Це яскраво виявилося, — писав Я. Калакура, — у спробах ряду істориків наукових інститутів та осередків поєднати формаційний і цивілізаційний підходи до періодизації світового та українського історичного процесу, формально «перелицювати» методологічні принципи марксистської історіографії, кон'юнктурно пристосувати їх до принципово нових конкретно — історичних умов незалежної України, її входження у світове співтовариство»[141].

Криза історіографії могла бути подолана зміною її теорії і методології. Але в перші роки незалежності попередня ізольованість української історичної науки від світової далася взнаки, тому сучасний науковий інструментарій оновлювався поступово, по мірі засвоєння передової західної методології. Цьому сприяло видання українською мовою, або надходження із Росії російськомовних перекладних видань теоретико-методологічних праць західних учених. За оцінками сучасних дослідників історіографічного процесу в Україні (Я. Калакура, Л. Зашкільняк, О. Ясь, І. Колесник, Г. Касьянов) великий вплив на українських істориків справили двотомник А. Тойнбі «Дослідження історії», книга К. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги». Ознайомленню із західною історією сприяли також публікації в Україні праць істориків діаспори — Л. Винара, О. Пріцака, О. Оглоблина, І. Лисяка-Рудницького, Р. Сербина, Р. Шпорлюка та ін. «Історичні есе» І. Лисяка-Рудницького (1919–1984), наприклад, сприяли переосмисленню термінології і періодизації українського національно-визвольного руху в контексті європейського історичного процесу. Початок 1990-х років став зірковим часом для української діаспорної історіографії в контексті її впливу на оновлення вітчизняної історичної науки, руйнуванні стереотипів радянської історіографії, залученні вітчизняних дослідників до західного наукового співтовариства, у реалізації масштабного проекту «повернення інтелектуальної спадщини». Ряд праць істориків діаспори на початку 1990-х років зайняли монопольне становище в Україні і стали служити навіть навчальними посібниками для вчителів, викладачів, студентів та учнів. Зокрема, великою популярність користувалися книги А. Жуковського та О. Субтельного «Нарис історії України» та О. Субтельного «Україна: Історія», хоч вони за авторським задумом не призначалися як навчальні посібники. Написані у популярній формі, вони на основі наукової схеми М. Грушевського, з

---

[141] *Калакура Я.С.* Українська історіографія: курс лекцій. — К.: Генеза, 2012. — С. 427.

акцентом на державотворчі процеси, висвітлювали історію українського народу від найдавніших часів до другої половини 1980-х рр. Далі в Україні був перевиданий двотомний «Нарис історії України» Д. Дорошенка, в 1992 з'явилася «Історія України» Н. Полонської-Василенко, синтез І. Нагаєвського «Історія української держави двадцятого століття» (1993 р.). Із спецхранів повернулися класичні праці з української історії. Відбулося тріумфальне повернення М. Грушевського, М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Єфименко, М. Аркаса та ін. Перевидання робіт класиків в незалежній Україні відбувалося, як правило, за безпосередньої участі українських істориків (наукові коментарі, примітки, переклад, передмови та ін.). Ці праці підготували до перевидання В. Сарбей, В. Смолій, Ф. Шевченко, О. Гуржій, В. Ричка, С. Кульчицький та ін.

Повернення класиків в українську історіографію, соборизація діаспорної і «материкової» історичної науки, відновлення національно-державницької схеми української історії були основним змістом першого етапу методологічної і змістової перебудови сучасної української історіографії. Але, як відомо, діаспорні історики не йшли далі популяризації та модернізації відомої схеми М. Грушевського. Згодом, через нечисленність та ідейну застарілість, історична наука української діаспори була не в змозі конкурувати з кадровим потенціалом та інтелектуальними можливостями науки в Україні.

З другої половини 1990-х рр. ініціатива з методологічної перебудови української історичної науки міцно належить вітчизняним історикам. Знаковою подією в методологічному переозброєнні істориків старшої генерації та методологічній підготовці молодого покоління стала Всеукраїнська наукова конференція «Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи» (Харків, 15–17 листопада 1995 р.). Лейтмотивом конференції звучала, зокрема, теза із доповіді Л. Зашкільняка про те, що «увага до теоретичних проблем історичної науки, на наш погляд, повинна вберегти дослідників від численних небезпек, пов'язаних як з підпорядкуванням ідеологічним або політичним доктринам, так і з намаганням спекулятивного конструювання нових міфологізованих стереотипів, котрі не мають нічого спільного з наукою»[142]. Чимало професійних істориків того часу, вбачаючи у самому означенні «методологія» якусь приховану ідеологію чи політику, вважали за краще уникати спілкування з будь-якою методологією! На харківській конференції, як ніколи раніше, було обговорено цілу низку методологічних проблем: світоглядні основи історичної науки, формування історичного мислення, інституціоналізація історіографії, предмет і структура методології історії, понятійний апарат історичної науки, традиції української

---

[142] *Зашкільняк Л.О.* Методологія історії: проблеми предмету і структура // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Республіканської наукової конференції (м. Харків, 15–17 листопада 1995 р.). — Харків, 1995. — С. 37.

національної історіографії та ін. Конференція засвідчила також наявність великих розбіжностей у підходах українських істориків до вузлових питань методології історії. Лунали голоси про «доповнення» формаційного підходу, про недопустимість «переінакшування» історії, про доцільність збереження та використання «науково-теоретичних досягнень марксизму-ленінізму»[143]. Сьогодні, в умовах більш-менш методологічної визначеності, з плином часу всі ті емоційно забарвлені дискусії щодо методології вже розглядаються спокійно, як закономірні прояви, хвороби росту новітньої української історіографії.

Перебудова методології української історичної науки відбувалася досить тривалий час (продовжується і зараз, бо завершеності, очевидно, цей процес не матиме ніколи) і проходила занадто суперечливо. Пояснення такого стану справ досить просте. Суто методологічні питання ніколи не були сильною стороною української історіографії. За радянських часів методологія історії перебувала під посиленим контролем комуністичної партії і могла розвиватися лише в столичних (московських) наукових установах і вузах. Українським історикам дозволялося лише тлумачити і доносити до читача напрацьовані «союзними» історикам постулати, здебільшого в методичному плані (Л. Мельник, А. Санцевич, В. Сарбей). Тобто, в радянській Україні не склалася традиція історико-теоретичних і методологічних студій. Початком системного зацікавлення українських істориків проблемами методології стали дослідження львівського історика Л. Зашкільняка. В процесі викладання університетських курсів ним були підготовлені і видані дві книги: «Вступ до методології історії» (1996 р.) і «Методологія історії від давнини до сучасності» (1999 р.). У них методологія історії розглядається як окрема наука, що вивчає природу, принципи і методи історичного пізнання, створення і поширення в суспільстві історичних знань. А в 2003 р. Л. Зашкільняк видав навчальний посібник «Сучасна світова історіографія». Завдяки його працям історики України дістали змогу ознайомитися із сучасними західноєвропейськими парадигмами історії, зокрема постструктуралізму, постпозитивізму, неомарксизму, когнітивно-соціологічної, соціокультурної, інформаційної та інших теоретико-пізнавальних моделей.

Про підвищення рівня теоретичних досліджень в українській історіографії свідчили також роботи, присвячені проблемам історіософії (В. Кремень, Д. Табачник, І. Бойченко, В. Потульницький, Ю. Павленко, О. Реєнт). Звернення до філософії історії було зумовлено наслідками довготривалого панування у сфері теорії історії чужих для українців «авторитетів». «Створилася ситуація, — писали В. Смолій і Ю. Левенець, — за якої природу історичного знання краще розуміли, як правило, філософи, аніж професійні історики. Сумні наслідки цього виявилися, як не парадоксально, саме зараз, в

[143] *Калакура Я.С.* Українська історіографія: курс лекцій. — К.: Генеза, 2012. — С. 430.

умовах плюралізму, коли можна ознайомитися з найфастичнішими трактуваннями тих або інших подій, починаючи від заперечення голодомору 1930-х рр. і до невтримного возвеличення окремих суперечливих фігур нашого минулого. Все це свідчить про недостатню методологічну культуру, про відхід від правил історичного мислення, що й зумовлює в тій або іншій формі відмову від вивчення історичної реальності в усьому розмаїтті суперечливості»[144].

Методологічна переорієнтація пострадянських істориків проходила одночасно з трансформацією всього українського суспільства від авторитаризму до демократії, з корінними перемінами в інших галузях соціогуманітаристики: філософією, політологією, правознавством, літературознавством, культурологією, соціологією та ін. Історики все більше беруть на озброєння здобутки суспільних наук. Особливий статус в плані методологічної переорієнтації пострадянської української історичної науки мала і має історіографія, яка висувається на передній план теоретико-методологічної праці. Історіографія поряд з науковими, пізнавальними, виховними функціями набуває широкого значення, стає засобом формування історичної і національно — державницької свідомості народу.

Теоретична і методологічна переорієнтація української історичної науки мала багатопланові наслідки, що впливали в цілому на зміцнення духовних основ нового українського суспільства. Багато хто з дослідників поділяє думку Г. Касьянова про те, що «наприкінці 1980-х років в українській історіографії розпочався процес, який умовно можна було б назвати «націоналізацією» історії. У найзагальнішому вигляді його суть полягала в процесі від писання історії в рамках класової парадигми до її переписування і переосмислення як історії національної»[145]. Після проголошення незалежності України «націоналізована» історія почала виконувати важливі інструментальні функції: легітимації новоствореної держави та відповідної державної еліти, формування просторових та часових уявлень про українську націю, ствердження правомірності та правонаступності існування української науки у свідомості громадян та сусідніх народів і країн. «Націоналізована» історіографія почала набувати однак нормативної історіографії, тобто стверджувати певний історіографічний канон, який політично, матеріально і морально підтримується державою та обслуговує офіційну ідеологію. Було навіть придумано термін для такої «ерзац. ідеології» (за Касьяновим) — «ідеологія державотворення». Історіографія знову повернулася до звичної для себе телеологічної парадигми: якщо раніше українська історія (у московській інтерпретації) виглядала як невпинний лінійний процес зміни суспільних формацій та класової боротьби, то тепер її пишуть (в незалежній Україні) як лінійний процес становлення нації та державності. Така зовнішня

[144] *Смолій В.А., Левенець Ю.А.* Парадокси історичного пізнання. — С. 12.
[145] Там само. — С. 57.

«перебудова» історичної науки легко задовольнила патріотично налаштовані кола громадськості, новий український істеблішмент і самих істориків, міцно прив'язаних до державних (бюджетних) інституцій. Громадянський сектор в історичній науці був відсутній, ознак публічної історії в Україні початку 1990-х років не спостерігалося.

«Націоналізована» історіографія заклала основні параметри тієї канонічної схеми, яка з більшими чи меншими варіаціями практикується в нормативній історіографії. Базові риси і концепти «національно-патріотичного канону», як симбіозу реінкарнованих «державницької» і «народницької» шкіл в українській історіографії, узагальнив професор Г. Касьянов. Базовий концепт — це телеологізм, ідея природності і закономірності («запрограмованості») виникнення українських націй і держави. По-друге, есенціалізм українська нація визначається як постійно наявна спільнота, а «національне відродження» — основна смислова лінія всієї поступальної історії. По-третє, етноцентризм, адже головним суб'єктом є український народ, який ототожнюється з українською нацією. Четвертий компонент історіографічного канону — це ідея ексклюзивності української історії, з претензіями на особливість, «трагічність», «віктимність» та ін. По-п'яте — лінійність і абсолютизація тяглості історії «етносу — народу — нації». «Неісторична» нація остаточно перетворюється на «історичну», а 1991 р. стає вінцем «тисячолітньої історії». Шостий компонент — національний історичний міф, тобто набір уявлень про національне минуле, знакових символів, які мають морально — політичну цінність і є необхідною складовою національної ідентичності.

«Націоналізація» історії, як і будь-яке інше явище в історіографії, мало як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних можна віднести такі, як різке посилення уваги до історичних джерел, які в минулому були під забороною, звільнення від фальсифікацій численних явищ і подій минулого України. Серед негативних такі, як спрощене, позанаукове, публіцистичне ставлення до історії, різке зниження фаховості і критичного ставлення до історичної продукції[146].

Через етап «націоналізації» історії пройшли практично всі європейські і світові історіографії. Але цей процес відбувався, як правило, в XIX ст., коли «націоналізм виявився наймогутнішою європейською політичною ідеологією», основним постулатом якого є об'єднання людей з допомогою мови, звичаїв, культури та історії[147]. В XIX ст. нації сформувалися завдяки націоналістам. Націоналісти вважали, що різні нації існували вічно і відповідали

[146] *Бондар В.В.* Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики // Історіографічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць. — Вип. 25. — К., 2014. — С. 97.

[147] *Тёрнер Ф.М.* Европейская интеллектуальная история от Руссо до Ницше. — М.: Кучково поле, 2016. — С. 210.

уявленню про вічно існуючі цінності, які протягом віків могли залишатися прихованими або пригніченими, але які в майбутньому обов'язково повинні отримати перемогу (Френк Тьорнер). Тому, за оцінкою вчених, XIX століття — це «великий період багатотомних національних історій». Такі праці писалися для того, щоб забезпечити етнічну групу історією її минулого. Дуже часто в такій історії підкреслювалися певні і бажані національні якості, і, окрім цього, пояснювалося, ким були давні історичні вороги даної групи. Такі національні історії повинні були сприяти виникненню свідомості громадян. Історія стає центральним інтелектуальним інструментом націоналізму поруч із пресою, словниками, підручниками з мов, музеями, шкільними системами і університетами[148]. Україна не змогла реалізувати свій національний проект в XIX ст. — столітті націй, національних революцій, розкладу імперії і утвердження національних держав. Запізніла «націоналізація» України стала в кінці XX ст., коли цивілізований світ уже пройшов цю стадію свого розвитку. А тому європейські інтелектуали з пересторогою поставилися до права українців на власну історію («Чи має Україна історію?»).

Українській історіографії необхідно швидше долати національні історичні канони з тим щоб ввійти в світовий науковий і інтелектуальний простір. Тим паче, що в Україні є для цього природні передумови: плинність кордонів, проникність культур, історично багатоетнічне суспільство. Це саме те, що за словами М. фон Гагена, може зробити українську історію дуже «сучасною» сферою досліджень[149]. За останні роки (початку XXI ст.) перші позитивні кроки уже зроблено: від «націоналізації» історії починається усвідомлений перехід до її урізноманітнення — методологічного, тематичного, стильового[150]. Має перспективи концепція «транснаціональної» історії, яка зосереджується на відносинах між культурами, суспільствами чи групами суспільств і свідомо долає кордони однієї культури чи країни. Ключовим стає поняття «трансферу», яке передбачає зосередження уваги на процесах адаптації та засвоєння культурних благ. Перспективами є пропозиції розглядати Україну як цивілізований і культурний кордон (С. Плохій). Написання багатоетнічної історії України є, безсумнівно, одним із способів подолання недоліків національного наративу української історії.

На сучасному етапі розвитку української історіографії є всі підстави стверджувати про подолання кризи історичної науки в Україні, які б аспекти вона в себе не включала («ідеологічна криза», «краще зростання», «парадигматична криза», «методологічна криза», «інтелектуальна криза», «криза поколінь», «криза образу» та ін.), відбулася в основному методологічна перебудова історичної науки, подолано негативні когнітивні наслідки раннього,

[148] Там само. — С. 215–224.

[149] *Hagen M von.* Does Ukraine have a History // Slavic Review. — 1995. — № 3. — P. 670.

[150] *Касьянов Г.В.* «Націоналізація» історії. — С. 140.

романтичного періоду так званої «націоналізації» історії. Українська історична наука всупереч низці об'єктивних і суб'єктивних причин, які є вмотивованими нетривалим періодом її самостійного існування, почала впевнений рух на зближення з європейською і світовою соціогуманітаристикою. За цей період українська історіографія накопичила достатньо інтелектуальний потенціал, джерельну базу, методологічний інструментарій, щоб адекватно досліджувати та описувати як давню, так і близьку свою історію.

Найголовнішим завданням українських істориків в умовах відновлення державної незалежності України стало створення фундаментальної, по-справжньому наукової історії українського народу. Реалізація цього завдання включала у себе переосмислення всієї попередньої історіографії, комплексне вивчення і нове прочитання джерел з історії України без будь-яких ідеологічних упереджень, на засадах наукового академізму та на традиціях національної і зарубіжної історіографії.

За 27 років незалежності України вітчизняні історики забезпечили виконання суперважливого завдання — створення справді наукової історії України. Ця робота триває і нині, адже важко визначити певний рубіж, його критерії, що дали б підстави стверджувати про абсолютну завершеність і досконалість сучасної моделі історичної науки в Україні. Про суперечливість і проблемність процесу творення сучасної історії України свідчать найважливіші етапи цього процесу. Підвалини діяльності українських істориків зі створення наукової історії були закладені в останні роки перебудови. Історик М. Коваль назвав 1990-й рік роком «корінного перелому», маючи на увазі значні події, що сталися у справі організації історичної науки та перебудови тематики історичних досліджень. У 1990 р. Інституту історії було повернуто його первинну (і сутнісну) назву — Інститут історії України, що мало символічне значення. В цьому ж, 1990-му році, було затверджено «Республіканську програму розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР», що являла собою унікальне історіографічне явище[151]. Попри її суперечливість і обмеженість, зважаючи на перехідну добу, «програма на той час являла дорожню карту розвитку української історичної науки на ціле десятиліття. За інсайдерською інформацією, практично ніхто з владних структур не контролював і не спрямовував виконання даної програми, тим більше вражаючим є факт її реалізації у багатьох пунктах з поправками, доповненнями, подальшим поглибленням ідей і засобів. Можна сказати, що саме завдяки цій програмі відбувся справжній "історіографічний переворот" у вітчизняній соціогуманітаристиці»[152].

[151] *Кульчицький С.В.* «Програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР на 1990–2000 рр.» як історіографічне явище // Історична наука на порозі XXI століття… — С. 140.

[152] *Колесник І.* Український історик та Влада: точка неповернення // Історик і влада. — С. 29.

Першим важливим здобутком українських істориків стало створення в 1995–1996 рр. двотомника «Історія України: нове бачення» (за загальною редакцією В. Смолія). Хоч структура обох книг, періодизації історії зовні мало чим відрізнялися від подібних синтетичних праць радянських часів, все ж авторам удалося вдалося справді по-новому підійти до оцінок багатьох подій української історії, особливо XX ст. Цей двотомник надовго став своєрідним орієнтиром певного осмислення української історії, послужив основою для підготовки навчального посібника «Історія України» (керівник авторського колективу В. Смолій), що вийшов у 1997 р. Лунали серед критиків іронічні сентенції щодо «нового бачення», але формула для означення перших робіт з історії України, що охоплювали весь її курс від найдавніших часів і до здобуття незалежності, була знайдена, на нашу думку, вдало. Нове бачення якраз відповідало суті тієї місії, яку довелося виконувати поколінню українських істориків початку 1990х рр.: відмовитися від одіозних схем радянської спадщини, взяти кращі наукові здобутки не одного покоління радянських істориків, повернути в науку імена і праці істориків національно-демократичного спрямування і подати свій погляд на давню і сучасну українську історію. І робота ця була виконана в дуже короткий термін.

Знаковою подією у творенні контурів нового українського гранд-наративу став реалізований в середині 1990-х років проект українських істориків за підтримки Бюро освітніх і культурних програм США — це тритомний «Довідник з історії України» (за редакцією І. Підкови і Р. Шуста) та навчальні посібники Н. Яковенко «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.» і Я. Грицака «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.». У цей час українські історики активно залучаються до участі в міжнародних проектах. За підтримки Ради міжнародних досліджень і обмінів (IREX) було започатковано проект зі створення паралельних навчальних посібників з історії України, Білорусі, Польщі й Литви силами національних авторів з подальшим перекладом їх національними мовами, щоб вивести «націоналізовані» історії у ширший інтелектуальний простір. За оцінкою Г. Касьянова, нариси Н. Яковенко (1997 р.) і Я. Грицака (1996 р.) «намагалися «розгерматизувати» історію України, подаючи її як історію взаємодії різних народів і націй регіону, в загальноєвропейському контексті. Це завдання їм вдалося реалізувати, але при цьому вони все ж таки написали саме національну історію з її головною ознакою — іменанетною наявністю української нації в цій історії»[153].

У 1998–2000 рр. було реалізовано унікальний проект — видання фундаментального п'ятнадцятитомника «Україна крізь віки» (творчий задум та загальна редакція В. Смолія). За оцінкою Я. Калакури, цей проект «можна розглядати як «генеральну репетицію» до створення багатотомної історії

[153] *Касьянов Г.* «Націоналізація» історії. — С. 72.

українського народу»[154]. Видання побудоване за проблемно-хронологічним принципом, кожна створена книга присвячена важливій епосі або періоду української історії (наприклад, т. 3 — «Давні слов'яни» (В. Баран), т. 4 — «Київська Русь» (М. Котляр), т. 7 — «Українська національна революція XVII ст.» (В. Смолій, В. Степанков), т. 10 — «Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.» (О. Реєнт, О. Рубльов), т. 14 — «Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.)» (В. Литвин)). «Сама назва проекту — «Україна крізь віки», — писав Г. Касьянов, — є досить промовистою. Цей проект визнано і освячено державою, на нього були виділені бюджетні кошти, декількох його авторів по закінченню вшановано Державною премією України… Його назву можна було поміняти на «України крізь віки». Оскільки єдність концепції не було дотримано, «серіал» вийшов як набір дуже різних за інтелектуальною якістю і концептуальним спрямуванням авторських версій окремих періодів української історії, іноді досить далеких від нормативної історіографічної схеми»[155].

Поява цих фундаментальних проектів («Україна крізь віки» та посібники Я. Грицака і Н. Яковенко) свідчили, з одного боку,про поступальний процес становлення української історичної науки на новій методологічній базі, а з іншого боку — про наявність суперечностей в українському історіографічному просторі щодо творення нормативного канону і спроб його оспорення. Все це свідчило про нову якість української історіографії — національна основа, орієнтація на європейські цінності, відсутність монополії на історіографічний канон, вільну наукову дискусію. Але за усіма суперечностями і недоліками початкового періоду розвитку історичної науки в незалежній Україні чітко простежувався її динамічний поступ і утвердження в європейській соціогуманітаристиці.

Дискусії, які розпочалися вже в середині 1990-х рр. щодо «нормативної історіографічної схеми» поставили на порядок денний тему українського гранд-наративу. Гранд-наратив трактується фахівцями як ідеологія, або система знань, норм мислення, стандартів історіописання. Так званий «класичний» гранд-наратив визнає наявність об'єктивних законів і причинно-наслідкових зв'язків в історії, характеризується чітко вираженим «європоцентризмом» (визнання цивілізаційної місії старої Європи), подає історію як безперервний лінійно-процесуальний розвиток подій, який, в свою чергу, має телеологічний характер (історичний процес завжди характеризується певною спрямованістю — збирання земель, утворення централізованої держави, формування (відродження) нації і т. п.).

Першим українським оригінальним гранд-наративом фахівці вважають історичну концепцію М. Грушевського. Узагальнивши теоретичний досвід та

---

[154] *Калакура Я.С.* Українська історіографія: курс лекцій. — К.: Генеза, 2012. — С. 437.

[155] *Касьянов Г.* «Націоналізація» історії. — С. 72.

авторські концепції М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, В. Антоновича, він створив досить струнку схему вітчизняної історії («звичайна схема української історії»), основою якої стали ідеї безперервності та телеологічності. Схема М. Грушевського протиставлялася офіційній російській історіографії, яка завжди відкидала будь-яку ідею про самостійність української історії. М. Грушевський легітимував ідею української незалежної держави та формування нації. «Концепція української історії М. Грушевського, — за оцінкою І. Колесник, — мала всі ознаки класичного гранд-наративу доби модерну. Ідея тяглості зв'язувала розрізнені періоди й розпорошені періоди українського минулого в єдине ціле, струнку концептуальну схему: княжа доба, литовсько-польський, козацько-гетьманський періоди, доба національного відродження. Імпліцитно схема М. Грушевського мала телеологічний характер, себто засадничою була ідея створення незалежної держави як результат попереднього розвитку українського народу»[156].

Свою, авторську концепцію української історії свого часу запропонував інтелектуальній спільноті І. Лисяк-Рудницький, поділяючи минуле України за класичною схемою — давня, середня і нова історія. «Українське XIX століття», 1780/1790–1914 рр., так зване «довге століття» характеризувалися у його схемі відмовою української еліти від ідеї автономії і прийняттям всеросійської державної ідеології. Звідси робиться висновок про «постколоніальну» ідентичність українців, комплекс меншовартості, «неісторичності».

Для гранд-наративу радянської доби характерними були марксистсько-ленінська схема української історії, ознаками якої були формаційно-класовий підхід, відновлення державницької схеми російської ліберальної буржуазії з ідеями «єдиної колиски», «сім'ї братніх народів», «старшого брата» і т. п.

Творення сучасного українського гранд-наративу співпали в часі з кризою класичного гранд-наративу. В 1979 р. Ж.-Ф. Ліотар констатував «смерть» класичного гранд-наративу: в умовах свободи не може бути обов'язкових норм, стандартів і схем метанарацій, реальними є лише досвід та вільний вибір.

Весь багаторічний досвід незалежної української історіографії свідчить про важкий процес пошуку нових основ для історіописання, елементів нової схеми української історії, компонентів сучасного гранд-наративу. Серед таких підходів можна виділити як переважаючий — національну історію як сукупність локальних наративів, звідси інтерес до регіональної чи локальної історії. Оформився новий напрям в історичній науці — регіоналістика

[156] *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2013. — С. 272.

(Я. Верменич)[157]. Популярним є поліперспективний підхід до національної історії. П. Магочій свою «Історію України» назвав «першою історією, яка намагається змалювати розвиток всіх народів та культур, які коли-небудь існували в Україні. Я не стану стверджувати, що попередні історії уникали всіх, хто не є етнічними українцями. Однак здебільшого ці народи згадуються лише як чинники негативного впливу на етнічних українців… У нашій історії росіяни, поляки, євреї, кримські татари, німці, румуни, греки поряд з іншими, що проживають на території України, розглядаються і розуміються як невід'ємна частина української історії, а не просто як супротивники етнічних українців у їх власній віковій боротьбі за національне виживання»[158]. А. Каппелер в «Малій історії України» теж акцентував увагу на відмові від «ексклюзивної концентрації історії етнічних українців», що має посилити значення політичної нації. Свого часу Я. Дашкевич запропонував оригінальну авторську концепцію української історії, яка відходила від засад класичного гранд-наративу. Його основною ідеєю був так званий «державний релятивізм», тобто чергування в історії України періодів державності та бездержавності.

Більшість сучасних українських істориків працюють і мислять у парадигмі національно-державницького метанаративу (у традиціях національно-державницького напряму). Синтетичні праці, узагальнюючі курси, підручники структурують «велику історію» України, як правило, за національно-державницьким принципом. На новітньому етапі розвитку української історіографії вкотре постало питання про сучасний український гранд-наратив. З цією метою на сторінках «Українського історичного журналу» в 2012 р. було започатковано дискусію на тему: «Сучасний український грнд-наратив: підходи, концепції, реалізація». Відкрив її вступною статтею академік В. Смолій («Лабораторія українського наративу»). Від початку 1990-х рр. українська історіографія накопичила величезну кількість текстів, які продукують новітнє прочитання й переосмислення національного минулого. Роботи українських істориків заклали основи для нового якісного прориву у вітчизняній історіографії. Але залишається багато проблем, які пов'язані з конструюванням і репрезентацією вітчизняної історії, насамперед із перспективи європейського та світового історичного процесів. В. Смолій перерахував найбільш спірні питання, що потребують розв'язання: «про співвідношення соціокультурних імпульсів, розриви і континуїтет в українській минувшині, її лінійне, нелінійне та гілчасте представлення,темпи й інтенсивність історичного руху, регіонально-просторову, етнокультурну конфігу-

---

[157] *Верменич Я.* Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації. — К.: Інститут історії України НАН України, 2012 — 284 с.; *Верменич Я.В.* Історична регіоналістика: Навч. посібник / За ред. В. Смолія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2014. — 412 с.

[158] *Магочій П.-Р.* Історія України. — К.: Критика, 2007. — С. 5–6.

рацію, тектонічні розлами та вузлові перетини, або точки біфуркації, пізнавальні можливості мікро- й макропідходів, побутування культурно-антропологічних, цивілізаційних і сцієнтичних образів минулого, етноцентризм та мультикультурація і т. п.»[159]. У дискусії взяли участь провідні українські історики, які опублікували в «Українському історичному журналі» матеріали з актуальних проблем історії українського народу, а саме — Ясь О. (про традиції українського гранд-наративу в контексті епістемологічних взірців та аксіологічних настанов культурних епох XVIII ст.), Касьянов Г., Толочко О. (про обмеженість національної історії та нові підходи при написанні синтезу історії України), Плохій С. (про необхідність залучення української історії до світового історичного наративу), Магочій П.-Р. (про невичерпність «національної історії», нові підходи у творенні національних наративів), Вerменич Я. (про локально-регіональні рівні вітчизняного наративу), Віднянський С., Мартинов А. (про проблеми взаємодії гранд-наративів національних історій в умовах процесу глобалізації). Учасники дискусії продемонстрували своє розуміння метанаративу як інтелектуального способу або теоретично-концептуального підходу до дослідження соціального явища. Метанаратив, зважаючи на його значення, розцінюється як «раціонально-впорядковане резюме» гранд-теорій дослідження, зокрема минулого українського народу. Провідні вітчизняні і поважні зарубіжні історики запропонували класичні, некласичні, неокласичні, постскласичні концептуальні підходи, які можуть розв’язати суперечності між значним обсягом накопичених історичних знань і традиційними способами їхньої верифікації із застосуванням методів діалектики й позитивізму, навіть із принципами толерантності (не абсолютності тверджень) і розумної актуалізації (полемічності)[160].

Сучасні проблеми творення українського гранд-наративу ускладнюються несистемною, хаотичною політикою історичної пам’яті, що є грубим симбіозом інструменталізації історії та вітчизняним варіантом взаємин у системі координат «історії і влади». Розколотість українського панівного класу наклалася на гетерогенність історичної пам’яті населення України, що утворило зручне поле для символізації змагань за владу та битв за електорат, які знов-таки відволікали цей електорат від соціальних проблем та поступово перетворювали гетерогенність на розколотість. Дехто з політиків твердить, що вперше в нашій історії гранд-наратив взято під захист держави законами Шухевича-В’ятровича, що загрожує його індоктринацією через усі контрольовані державою канони (мова йде про так звані «декомунізаційні закони» 9 квітня 2015 р.). Втручання держави порушило внутрішню логіку гранд-наративу, яка була присутня попри всі їхні вади, в класичному модерному та

[159] *Смолій В.А.* Лабораторія українського наративу (вступне слово головного наукового редактора) // УІЖ. — 2012. — № 5. — С. 4–5.

[160] *Віднянський С.В., Мартинов А.Ю.* Національні історії в метанаративі процесу глобалізації: з європейського досвіду // УІЖ. — 2013. — № 6. — С. 4.

радянському метанаративах. Об’єктивна тяглість української історії замінюється на символічну позаісторичну єдність героїв, які борються за одвічну ідею незалежності.

Українській історичній науці, безсумнівно, потрібний державний протекціоналізм. Інституції історичної науки, вчені-історики, громадські організації у сфері історичної пам’яті, представлення історії у ЗМІ повинні в певній мірі фінансуватися із бюджету, знаходити матеріальну і моральну підтримку як центральних, так і місцевих органів влади. Співпраця істориків і влади має базуватися на паритетних засадах. Перекос в бік адміністрування, посилення ролі держави може суттєво нашкодити формуванню сучасного українського гранд-наративу, про що застерігають вчені і громадськість. Суспільство не може скотитися знову до тоталітаризму, нав’язування державної ідеології, єдиної версії української історії.

Андреас Каппелер — відомий дослідник української історії — у травні 2015 р. зробив доповідь на конференції присвяченій Україні, на тему «Затінена Росією» («In Schatten Russia»), яка згодом, 9 червня 2015 р., була опублікована в газеті «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (число № 130). Заголовок досить красномовний, що адекватно відображає статус української історії в європейському соціумі і, водночас, дає відповідь на пресловуте питання М. фон Гагена «Чи має Україна історію?»

Події Євромайдану (2013–2014 рр.) потрапили у всі європейські ЗМІ, але Захід не готовий був адекватно реагувати на українську ситуацію, не знаючи її передісторії. Європейські інтелектуали самокритично визнали, що Україна в кінці XX та на початку XXI ст. не мала свого певного місця на когнітивній карті Європи. Навіть в 2014–2016 рр. йшли відкриті дебати, на яких знову й знову висловлювалися сумніви щодо існування української нації, мови та історії. В чому причини такого стану? Відповідь вкотре прозвучала однозначна: російський фактор. «Україна затінена Росією, яка вже понад століття має перше слово в інтерпретації історії Східної Європи, — писав А. Каппелер. — До сьогоднішнього дня Росія не визнала українців, як окрему націю, і розглядає як частину великого російського народу, так званого «руского мира». Таке розуміння перейняли і західні країни»[161]. Україну в Європі весь час сприймали через «другі руки». Спочатку — через польські окуляри, пізніше — через німецькі, коли з початком Другої світової війни Німеччина намагалася інструменталізувати українців для своєї політики щодо Росії, а згодом — щодо Радянського Союзу. Після Другої світової війни українці майже цілковито зникли з ментальної географічної карти Європи. Розпочався тридцятирічний спад сприйняття України. Велику державу Радянський Союз у Європі завжди сприймали як Росію, а її населення, в тім числі й українців, як росіян. «Історія України розчинилася в історії

[161] *Каппелер А.* Затінена Росією // http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1566-.

Росії, як було вже в XIX ст. Тінь Росії накрила Україну знов», — резюмував А. Каппелер. Навіть після розпаду СРСР Україна ще довго залишалася великою білою плямою на ментальній географічній карті. До 1980-х років у німецькомовних країнах не було написано майже жодної дисертації чи інших досліджень з історії України[162]. Події в Україні 2013–2015 рр. (Євромайдан, воєнний конфлікт на сході, російська анексія Криму) прискорили як запізніле прощання України зі своїм радянським минулим, так і європейське прозріння: прийшла пора, щоб Україна звільнилася від Росії і знову отримала стале місце на когнітивній географічній карті Європи.

Такий вимушений поворот європейського соціуму до проблеми історії України актуалізував уже майже призабуту дискусію навколо скандально відомої в 2003 р. і наступних роках книги Л. Кучми з промовистою назвою «Україна — не Росія». Автор виступив із рядом спірних тверджень, а тому книга викликала неоднозначну реакцію читачів і піддавалася критиці. В 2004–2005 рр. відбулася Помаранчева революція, другий президент України зійшов з найвищої політичної арени, а тому і його твердження «Україна — не Росія» почали призабувати. Л. Кучма поділився своїми оригінальними поглядами на історію України, на події XX століття та близьку історію, виклав свою точку зору, чому Україна не може бути Росією, про відмінності в національних російському і українському характерах, про різні погляди на культурно-історичне минуле і взаємні претензії. Характерно, що власне людські, приземлені розмірковування президента про історію відповідали у своїй переважній більшості таким же думкам і оцінкам більшості українців, які виросли і сформувалися в Радянському Союзі. Це був своєрідний зріз історичної пам'яті того покоління українців, що пережило розквіт і неминучий розпад СРСР. «Народ у пошуках імені» — це про українців, адже наш народ і наша земля протягом історії жили й були відомі зовнішньому світу під різними іменами. Із великим запізненням стало стверджуватися слово «українці». Причина цього, на думку Л.Кучми, полягає у «відсутності ясної самоідентифікації»: якщо навіть сьогодні, після того, як десятки та десятки мільйонів людей стільки років жили із записом «українці» у паспорті, соціологи говорять про незавершеність національної самоідентифікації українців, чого ж вимагати від людей XVIII–XIX століття»»[163]. Цікаві сентенції Л. Кучми щодо насаджуваної в радянські часи концепції «спільної колиски»та «старшого брата»: «Теза про «старшого» брата була узвичаєна сталінським Агітпропом з 1936 року, з огляду на необхідність відродження патріотизму найбільшого народу СРСР перед лицем німецької воєнної загрози. Тому мова йшла тільки про «старшого брата». Інші члени родини ніяк не згадувались. Але уява людей тут-таки все домислила сама. Якщо є старший, виходить, припускається наявність молодшого… А у нас [в Україні]

[162] Там само.
[163] *Кучма Л.Д.* Україна — не Росія. — М.: Время, 2003 — С. 74–75.

пригадували народні казки, у яких молодший брат завжди виявлявся розумнішим та щасливішим від усіх»[164]. Підводячи підсумки, Л. Кучма стверджував, що у Росії і України різні історичні долі, різний національний досвід, різне самовідчуття, несхожі культурно-мовні ситуації, принципово різні відносини з географічним та політичним простором, неоднакова ресурсна база, різна політична вага у світі, несумірні можливості для взаємовпливу. Книга «Україна — не Росія» неодноразово піддавалася критиці, як в Росії, так і в Україні з різних аспектів. Далася взнаки ментальна звичка піддавати обструкції людину, яка перестала щойно бути керівником № 1 в державі. Більше взялися за пошук міфічних авторів: хто за Л. Кучму написав цей фоліант. Поза увагою залишилась головна авторська ідея: на порядку денному стоїть завдання — створити «українця», небезпека не повернутися до свого українства актуальна для мільйонів громадян України. Щоб українців знали і поважали в Європі, щоб на Заході знали українську історію і могли чітко бачити Україну, а не сприймати її в «тіні Росії», необхідно, щоб самі українці усвідомили себе. Невипадково Л. Кучма цитує Івана Дзюбу: «Європейські держави створювалися без нагляду ООН, ЮНЕСКО і навіть Європарламенту, створювались мечем і вогнем …»[165]. Звернення президента до українців не було почуте українцями, фахові історики відмежувалися від книги як непрофесійної, автобіографічної, суб'єктивної. Не випадково відомий російський публіцист О. Горянін назвав казус з книгою «Україна — не Росія» непрочитаним посланням Леоніда Кучми[166].

Так склалася історія взаємин України і Росії, що без чіткого розмежування українського та російського історичних дискурсів неможливо ствердити власне українську національну історію, окреслити контури гранднаративу, вмонтувати вітчизняну історію у європейський і світовий контекст. Звернення Л. Кучми «Україна — не Росія» стало зовнішнім, радше політичним і емоційним, аніж інтелектуальним викликом для українських істориків. З цього приводу В. Потульницький зазначав, що тільки належне і доказове погодження перспектив всесвітньої історії з особливим врахуванням історії України сприятиме знаходженню згоди щодо трактування останньої самими українськими дослідниками. На його думку, становлення національної свідомості та онтологізація її у цій історичній спільноті відбувається на основі самовимірювання у двох векторах — векторі власної історії та векторі співвідношення, зіставлення з іншими народами та державами світу[167]. Заслуга українських істориків полягає у тому, що, наприклад, В. Антонович «від-

---

[164] Там само. — С. 76.

[165] Там само. — С. 71.

[166] *Горянин Александр*. Непрочитанное послание Леонида Кучмы // Отечественные записки. — 2007. — № (34).

[167] *Потульницький В.А*. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть // Укр. істор. журн. — 2000. — № 1. — С. 3.

сепарував» її від польської, а М. Грушевський — від російської. На сучасному етапі, — вважає В. Потульницький, — наша історія так і залишилася «на рівні сепарації, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу — погодження з всесвітньою історією»[168]. Частково ці проблеми активно розв'язуються в останні роки вченими Інституту історії України НАН України. В 2013 р. був реалізований дослідницький проект «Україна в російському історичному дискурсі: політика, наука, освіта». Велика увага була приділена аналізові сучасної політики Росії стосовно спільного минулого з Україною, балканськими країнами, Балтією та Центрально-Східною Європою. Утвердження української національної історії, — за твердженням авторів проекту (Г. Касьянова, В. Смолія, О. Толочка), — заперечували не просто радянські, великою мірою делегітимізовані інтерпретації минулого, але самі основи російської історичної схеми, як вона виникла на початку XIX ст. й існувала протягом наступних двох століть[169]. Кінець 1990-х — початок 2000-х років ознаменувався наростанням конфліктів як всередині новопосталих держав, і між ними, конфліктів, основою яких є суперечливі моменти національних («націоналізованих») історій. Найбільш помітні є конфлікти з питань трактування історії між Росією і Україною, Росією і Польщею та країнами Балтії, Україною і Польщею, Вірменією та Азербайджаном, Таджикистаном і Узбекистаном, Білоруссю та Литвою. У переважній більшості країн пострадянського простору образ Росії й Радянського Союзу подавався переважно у негативному контексті. Розмежуванню позицій українських і російських істориків спричинилися вкрай напружені дискусії щодо найбільш конфліктних тем в російсько-українських відносинах, які стосувалися переосмислення минулого під ідеологічну і політичну кон'юнктуру. Очевидно, що на першому плані була і є донині тема Голодомору 1932–1933 років та відповідальності за геноцид українців з боку союзного (московського) центру. Особливо дражливою для російських істориків і політиків є тема ОУН і УПА, участь українців у Другій світовій (Великій Вітчизняній) війні. В залежності від актуальних комеморативних заходів різного політичного забарвлення набували теми, пов'язані з Конотопською битвою, І. Мазепою, Полтавською битвою, Києво-Руською спадщиною та інші. Активна позиція українських істориків у цих «боях за історію» забезпечила до 2014–2015 рр. фактично повне виділення українського історичного дискурсу з-під російського впливу. Каталізатором цього болісного, бажаного і необхідного процесу стала російська агресія проти України на Донбасі та анексія Криму. Як стверджували українські історики і політики, В. Путін завершив процес становлення української державності, допоміг українцям позбутися відчуття

[168] Там само — С. 16.

[169] *Касьянов Г., Смолій В., Толочко О.* Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. — К.: Інституту історії України НАН України, 2013. — С. 11–12.

малоросійства[170]. Коли в 2015 р. російські історики (І. Данилевський, Т. Таїрова-Яковлева, О. Шубін, В. Мироненко) видали своє чергове бачення історії України в традиційному для них імперському дусі[171], українські історики та публіцисти виступили дружно, широким фронтом проти спроб подати «історію України без України» (Г. Єфіменко), проти «історії нашвидкуруч» (С. Гірік). «Погляд на будь-яку національну історію “ззовні” має свої переваги, — писав львівський історик О. Зайцев, — чужоземні історики мають більше шансів піднятися над міфами і упередженнями і притаманними кожній національній історіографії. Однак ці переваги може бути зведено нанівець, якщо йдеться про історію держави, щодо якої в суспільстві, до якого належить історик, сформовано образ ворога»[172]. Очевидно, що всі ті баталії навколо так званої «спільної історії» українців і росіян завершилися. У науковому українському історичному дискурсі, будемо сподіватися, остаточно ствердилася ідея самостійності вітчизняної історії. Ми довели перш за все собі, що Україна — не Росія, що Україна вийшла з тіні Росії, що Україна має власну історію.

Сучасний період розвитку української історіографії, що характеризується низкою нових явищ — глибокою трансформацією її теоретичних і методологічних засад, переоцінкою сфери взаємозв’язку між академічною історичною наукою і суспільством, зростання ролі історичного знання в інтелектуальному інструментарії сучасної людини, — принципово змінили статус і завдання історіографії. Поняття — визначення «українська історіографія завжди мало ідеологічний підтекст та політичні відтінки. За оцінкою І. Колесник, «малоросійська історіографія» XVIII–XIX ст. сприймалася як другорядна, вторинна щодо офіційної російської історіографії; «нова українська історіографія» на рубежі XIX–XX ст була пов’язана з національною ідеєю, самосвідомістю українства; «діаспорна українська історіографія» відчувала себе наступницею розгромленої української академічної науки; «українська радянська історіографія» протягом свого існування повинна була доводити власну лояльність офіційній ідеології, прихильність принципам марксизму-ленінізму[173]. «Сучасна українська історіографія» періоду незалежної України 1991–2018 рр. має стверджувати статус академічної науки, європейську орієнтацію, самостійність, вільну від впливів («перспектив»)

---

[170] Історик Станіслав Кульчицький: Путін відштовхнув Україну від Росії — і треба цьому радіти // http://glavk.ua/interviews / 1229652 - istoryk.

[171] Див: *Удод О.А*. Українсько-російські взаємини: історіографічні міркування й роздуми // УІЖ. — 2005. — № 2. — С. 167–177; *Удод О.А*. Імперські стереотипи і міфи: російська історіографія про зміст української історичної освіти // Історія України. — 2006. — № 15. — С. 1–5.

[172] *Зайцев О*. Історія України очима російських істориків // http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1825-oleksandr-zaitsev-istoriia-ukrainy-ochyma-rosiiskykh-istorykiv

[173] *Колесник І*. Українська історіографія: концептуальна історія. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2013. — С. 58–59.

чужоземних, насамперед, російської, повсякчас нагадувати Заходу, що Україна має свою історію. За часи незалежності українська історична наука стала інтегральною частиною світової історіографії, впевнено ввійшла до європейського і світового наукового простору.

У сучасну інформаційну епоху, період швидкого розвитку інформаційно-комунікативних технологій, «цифрової історії» змінився й статус історика. За радянських часів істориків вважали протагоністами ідеологічного сектору, що надавало їм престижу і впливовості у радянській системі. Після 1991р. професія історика перестала бути престижною, виявляється уже не модною, попит на фахових істориків скоротився. Дуже важко академічним історикам вписатися в «медійні історичні знання», «кліпове мислення». Публічна історія, доступність історичних знань, можливість усіх вільно висловлюватися на історичні теми є неодмінною ознакою інформаційного суспільства. Реаліті — історія, виробництво популярної історії стають центральними темами сучасних мас-медіа. На думку деяких істориків, спостерігається надмірність історії в медіа. Львівський історик В. Расевич під час форуму «Дискусії про історію в ЗМІ: на шкоду чи на користь?» (травень 2013, м. Львів) зазначив: «Симбіоз медіа та історії на сучасному етапі є шкідливим — це найпростіший спосіб мобілізації електорату — не треба нічого робити, а можна просто пишатися. І політики замість того, щоб проводити реформи, за допомогою указів переписують історію. Це неможливо, адже ефект не тривалий, він обмежується каденцією політика»[174]. Історія і історики відверто втягнуті у політичні процеси. Очевидною є небезпека інструменталізації історії з політичною метою. Це — найсерйозніший виклик для сучасної української історіографії. Чи вдасться їй зберегти свою академічну чистоту і не скотитися на рейки політичної кон'юнктури — це нагальне питання часу.

Розширені можливості сучасного інформаційного простору України надають історикам шанс заявити про себе не тільки як знавців минувшини, а й як публічних інтелектуалів. Це фахівці, які мають якісну освіту і спроможні самостійно створювати цікавий культурний продукт. Історики як публічні інтелектуали є своєрідними комунікаторами між світом «високих» ідей та світом масової культури, масової політики, масових медіа.

Українські історики зростали разом з українською незалежністю. Мабуть справедливо окреслив творче кредо історика — інтелектуала Я. Грицак у збірці своїх есеїв: «як історик я відчуваю себе щасливим, що живу в часи і в країні, коли й де вирішується майбутнє Європи і, правдоподібно, цілого світу, — і своїми текстами, у міру сил і можливостей я можу бути причетним до цієї великої історії»[175].

[174] «Надмірність історії в медіа шкідливе», — історик Василь Расевич // http://risu.org.ua/article_print.php?id=52482

[175] *Грицак Я.* Куди рухається світ. — К., 2015. — С. 9.

ВІД УПОРЯДНИКІВ

В історії кожної наукової установи можна виділити дві складові — інституційну та кадрову. Перша з них відображає актуальне бачення оптимальної форми державної чи громадської організації науки, масштабно-структурову побудову установ та їхньої взаємодії. Натомість саме друга з них є визначальною, адже присвячена тим, чиїм розумом і руками творився її літопис. Історія НАН України — це історія, передусім, діяльності її співробітників, які упродовж століття зберігали, примножували та передавали нащадкам науковий та інтелектуальний потенціал України.

Пропонований енциклопедичний довідник присвячений ученим, які працювали на ниві історії в структурних підрозділах НАН України з часу її заснування й до сьогодення. Дане видання є продовженням серії «Українські історики», започаткованої у відділі історії культури українського народу Інституту історії України НАН України в 1998 році, у рамках якої побачили світ три випуски. Комплекс цих видань дозволяє відтворити історію як академічної, так і позаакадемічної історичної науки загалом крізь призму біографій. За простою констатацією факту навчання, праці, захисту, публікації монографії, наукової відзнаки схована приватна біографія ученого, його нелегкий життєвий шлях, непростий вибір між науковим сумлінням і суспільно-політичною кон'юнктурою, щоденна наполеглива праця, успіхи першовідкривача і поразки аналітика, незбагненні драми довколадисертаційних залаштунків, радощі і хвилювання після публікації монографії тощо. За сухою хронологією та фактажем уважний дослідник зможе простежити динаміку поколінь українських академічних істориків, складе уявлення про зміну напрямків історичних досліджень, оцінить непростий характер стосунків істориків та влади.

Довідник містить 570 статей про українських академічних істориків. Визначальними критеріями відбору персоналій стали належність до численних установ НАН України (у тому числі філій, музеїв, бібліотек, відділень тощо) та провадження історичних досліджень. Відтак, до книги включені біографії співробітників НАН України суміжних наук (філологів, економістів, філософів та ін.), які мають праці з історичної тематики. Суб'єктивність даного критерію обумовлює можливу відсутність у переліку осіб, історичний аспект досліджень яких виражений нечітко.

До довідника відібрано біографії лише тих персоналій, які вже закінчили свій земний шлях. Принцип побудови довідника та структура матеріалів спрямовані на висвітлення передовсім професійної біографії ученого, його наукових досягнень. Загалом, статті мають єдину структуру і редакційно-технічне оформлення, хоча повнота інформативності біографічних та бібліографічних даних про кожну персоналію різна. Обсяг статті про кожного ученого, її архітектоніка обумовлені доступною інформацією про нього у

джерелах і літературі, а також позначені особливістю стилю і манерою письма авторів.

Джерелами інформації стали як традиційні документи (особові справи, мемуари, офіційні матеріали тощо), так і анкети, заповнені при підготовці попередніх довідників серії «Українські історики». Складність підготовки об'ємних енциклопедичних довідників про персоналії полягає в розпорошеності цінних т.зв. особових справ співробітників в різних установах не лише системи НАН України та труднощах їхнього використання. Суттєво доповнити інформацію про життєвий шлях і професійну кар'єру окремих персоналій майбутнім дослідникам напевно допоможуть слідчі та оперативні справи архіву радянських спецслужб.

Використовувалася і новітня наукова література, довідники, випущені низкою університетських та академічних центрів України. Зокрема, «Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник» / Голова редкол. проф. М.В. Поляков. — 2-е вид., перероб. і доп. — Д., 2008. — 596 с.; «Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 2: Історики (1905–1920, 1933–2000)» / Уклад.: Б.П. Зайцев, С.І. Посохов та ін. — Харків, 2001. — 350 с.: іл.; «Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том 1 (початок XIX — середина XX ст.)». — Одеса, 2009. — 480 с.; «Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліограф. словник» / Упоряд. Е.Г. Циганкова, Ю.М. Кочубей та ін. — К., 2001. — 260 с.; «Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, структура, працівники» / Відп. ред. Я. Ісаєвич. — Львів, 2001. — 336 с.; «Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014» / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — 668 с. та ін. З огляду на специфіку мережі Інтернет, як джерела інформації, упорядники уникали посилань на інтернет-ресурси, хоча дедалі більше наукової літератури розміщується там.

Випускаючи у світ дану працю, упорядники свідомі можливих упущень біографій окремих персоналій. Непопулярність подібних праць у радянські часи спричинилася до проведення широкої евристичної роботи, що надалі має бути продовжена. Водночас важко заперечити, що енциклопедичний довідник стане суттєвим кроком уперед на шляху до наповнення історії НАН України людьми, що не лише досліджували історію, але й творили її. Книга відображає одну з граней столітньої історії Академії, що за умови підготовки аналогічних видань про учених інших наук дозволить скласти її повнішу антроповимірну історію.

БІОБІБЛІОГРАФІЯ

АВАГЯН Олександр Беніамінович (12.11.1944, м. Київ — 25.07.1988, смт Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.) — археолог, реставратор, спелеолог.

1964 вступив на ф-т іноземних мов КДУ, потім перейшов до Київського пед. ін-ту, де 1981 закінчив іст. ф-т. Перший досвід археол. досліджень набув на початку 1960-х під кер. Є.В. Махно. 1981–1984 працював в архітек.-археол. загоні Ін-ту археології АН УРСР. Зі створенням Київської постійно діючої експедиції брав активну участь у дослідженні Подолу, Печерська, Верхнього міста й околиць Києва. 1985–1988 працював в Ін-ті «Укрпроектреставрація», де займався археол.-реставраційними роботами в середньовічних замках і палацах Меджибожа, Старокостянтинова Хмельницької обл., Острога Рівненської обл., Луцька, Тульчина Вінницької обл., Феодосії та Бахчисараю, Святогородського монастиря на Волині.

Один із засновників укр. скелео-археології (скелеїстики), організатор і керівник скелеологічних досліджень Києва. За результатами скелеологічних обстежень і розкопок київських печер розробив типологію монастирських печерних споруд. На базі обстежень сотень печер і підземель Києва, Чернігова, Поділля, Тернопільщини, Волині та Криму випрацював методику спелео-археологічних досліджень.

Тв.: Чумацький шлях. Пісні. — К., 1993; Пыль золотая: Сб. поэзии археологов. — М., 1994.

Літ.: Бобровський Т.А., Жолдак Б.О. Авагян Олександр Беніамінович // ЕСУ. — Т. 1. — К., 2001. — С. 45; Бобровський Т.А., Жолдак Б.О. Авагян Олександр Беніамінович // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / Редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль, 2004. — Т. 1: А–Й. — С. 18–19; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 328.

АДРІАНОВА-ПЕРЕТЦ Варвара Павлівна (30.04/12.05/.1888, м. Ніжин, тепер Чернігівської обл. — 06.06.1972, м. Ленінград) — укр. і рос. літературознавець, історик літератури, фольклорист, мовознавець, текстолог, бібліограф. Чл.-кор. АН УРСР (1926), чл.-кор. АН СРСР (1943). Дружина В.М. Перетца.

Закінчила 1910 Вищі жіночі курси (Київ), 1912 — Київський ун-т. З 1934 працювала в Ін-ті рос. літератури АН СРСР (Пушкінський дім), 1947–1951 — зав. сектора давньорус. літератури. Досліджувала укр. літературу XVI–XVIII ст., укр.-рос. літературу, мовні, культур. взаємини, укр. паломницьку літературу, укр. театр XVI–XVIII ст. та шкільні драми XVII–XVIII ст. тощо. Аналізувала пам'ятки давнього письменства, їхню мову, здійснювала текстологічну роботу (статті рос. мовою «Фразеологія і лексика "Слова о полку

Ігоревім”», 1966; «“Слово о полку Ігоревім” і пам’ятки рос. літератури XI–XIII ст.», 1968), вивчала мову, стиль, символіку укр. фольклору («Полтавські прислів’я в записах 1850-х років», 1927; «Казки про лисицю-сповідницю», 1932), нар. етимологію («Стара українська етимологія слова “горілка”», 1928). Автор праць «Сцена та костюм в українському театрі XVII–XVIII вв.» (1925), «До історії пародії на Україні в XVIII віці» (1928), «З історії сатирично-гумористичної рукописної української літератури XVII–XVIII ст.» (1957) та ін. А.-П., як і П. Житецький та В. Перетц, стверджувала, що саме давньоукр. пародійні та сатирично-гумористичні твори перекидали місток до нової укр. літератури та літературної мови на народнорозмовній основі. А.-П. була ініціатором видання та першим ред. «Трудов отдела древнерусской литературы». Під її кер. підготовлено три академ. курси історії рос. літератури, за її редакцією видано ряд пам’яток, зб. билин.

Літ.: Варвара Павловна Адрианова-Перетц. — М., 1963; Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы (Пушкинский дом) АН СССР. — Т. 24. Литература и общественная мысль Древней Руси: К 80-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР В.П. Адриановой-Перетц. — Ленинград, 1969; Крекотень В. Визначна дослідниця письменства і фольклору // Народна творчість та етнографія. — 1972. — № 5; Маховець Л.Є. Пам’яті В.П. Адріанової-Перетц // Радянське літературознавство. — 1972. — № 7; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003.

АЛЕШО Олександр Гаврилович (09.02.1890, с. Грушки Балтського пов. на Поділлі — 04.04.1922, м. Київ) — антрополог та етнограф.

Після закінчення Уманської класичної гімназії (1910) навчався в Київському та Петербурзькому ун-тах в групі географії та етнографії природничого відділу фіз.-мат. ф-ту. Учасник ряду наук. експедицій Рос. антропологічного т-ва по Київщині (1911), Уралу, Пермській, Уфимській та Оренбурзькій губ. (1912). За дорученням Етнограф. відділу Рос. Музею Олександра III здійснював антропологічні дослідження та збирав етногр. колекції на Херсонщині (1913–1914); учасник наук. експедиції в Малу Азію (1916). У травні 1917 призваний на військову службу, навчався в Павловському військовому училищі. Співробітник Рос. музею (1918). Чл. Комісії по складанню анкети для етнограф. вивчення населення України; д.чл. Рос. Географічного т-ва; Комісії по вивченню «племінного» складу населення Росії при РАН; Рос. антропологічного т-ва при Петербурзькому ун-ті та ін. 1918 переїхав до Києва, організував курси Природничого ф-ту, вечірні курси Укр. роб. клубу, де читав лекції з антропології та етнографії. Співробітничав з кооперативним вид-вом «Культура», став ред. у «Книгоспілці». З січня 1919 — д.чл.-секретар УНТ у Києві, голова його секції с/г нар. побуту, голова етнограф. секції Губкопису та ред. «Крайвидава» з антропології, етнографії та історії первісного суспільства. У 1918–1919 обирався головою

Музейної секції художньо-промислового відділу Міністерства освіти. Дослідник спадщини Ф.К. Вовка, засновник Музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН (29.III.1921), автор «Тимчасового статуту музею» (липень 1921). Керуючий (з 02.11.1921) секцією етнографії Археол. комісії ВУАН.

Тв.: Антропометричні досліди українського населення Уманського і Таращанського повітів на Київщині. — К., 1919.

Літ.: Носів А. О.Г. Алешо // Вісник сільськогосподарської науки. — Т. І, вип. 1. — К., 1922. — С. 40; Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. — К., 1989; Борисенко В.К., Франко О.О. Народознавчі студії О.Г. Алеші // Народна творчість та етнографія. — 1990. — № 4. — С. 20–23; Нестуля С. Археологічний комітет Всеукр. Академії наук: етапи становлення. — Полтава, 1997; Рукописний фонд ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. — Ф. 44, од. зб. 1–7; ЕСУ. — Т. 1: А. — К., 2001. — С. 379; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 1. — К., 2003. — С. 66; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 329–330.

АНДРІЄВСЬКИЙ Олександр Юхимович (15/03/.08.1869, с. Бирине, тепер село Новгород-Сіверського району Чернігівської області — 1930, м. Київ) — фольклорист. Народився в сім'ї селянина.

Вищу освіту здобув у Києві. Упродовж 1893–1917 працював учителем гімназій, інспектором і дир. Читинської та Владивостоцької гімназій, дир. нар. шкіл Тамбовської губ. Повернувшись до Києва у 1917, знову займався пед. діяльністю. З квітня 1921 — на наук. роботі у ВУАН, де підготував низку цінних праць, гол. чином з питань фольклористики.

Доклав багато зусиль, щоб продовжити й поглибити видану Б. Грінченком працю «Литература украинского фольклора. 1777–1900». Підготував 1-й т. «Бібліографії літератури з українського фольклору», що увібрав матеріал до 1916 включно. Працював над другим томом, проте його не завершив. Випуск монументального бібліогр. вид. з укр. фольклору обсягом у 850 с. був визначним досягненням укр. етнограф. науки. Вихід цієї праці високо оцінили академіки Ф. Колесса, В. Перетц та ін. дослідники укр. фольклору.

Тв.: Бібліографія літератури з українського фольклору. — Т. 1. — К., 1930.

Літ.: Сарана Ф., Королевич Н. Бібліограф-фольклорист // Літературна Україна. — 1969. — 26 серпня; ЕСУ. — Т. 1: А. — К., 2001. — С. 488–489; Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 1 — К., 2003. — С. 82–83.

АНДРІЯШЕВ Олександр Михайлович (20.08/01.09/.1863, м. Чернігів — 1939, м. Київ) — історик, архівіст, археограф, джерелознавець.

Закінчив Чернігівську класичну гімназію та іст.-філол. ф-т Київського ун-ту (1886), де під кер. В.Б. Антоновича підготував наук. працю «Очерк истории Волынской земли до конца XIV в.», яка отримала золоту медаль і премію ім. М.І. Пирогова. За участь в одному з політ. процесів не був залишений при ун-ті і не зміг знайти посаду в Україні. Працював в архівах Ревеля і Риги; закінчив у Петербурзі археол. ін-т (1905). Працюючи у Петербурзькій Археогр. комісії, досліджував історію Великого Новгорода. Брав участь в роботі XV (Новгород, 1911) та XVI (Москва, 1913) Археол. з'їздів. Повернувшись до Києва влітку 1917, прийняв посаду зав. відділом Київського ЦАДА. Опублікував низку джерелознавчих праць, зокрема «Актові книги Київського ЦАДА» (1929), зробив опис багатьох його колекцій. Був д.чл. Археогр. комісії при АН СРСР (Ленінград) та при ВУАН (Київ), почесним чл. Новгородського т-ва шанувальників старожитностей, чл.-ред. «Комісії біографічного словника», чл. Іст.-геогр. комісії та Комісії Старої України при ВУАН (з 1928 — її голова).

Тв.: Очерк истории Волынской земли до конца XIV в. — К., 1887; Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV в. // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — К., 1926; Літописне Болохово і Болоховські князі // Записки УНТ. — К., 1928. — Кн. 20.

Літ.: Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців. — Кам'янець-Подільський, 1993; Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX — на початку XX ст. — Хмельницький, 1995; Українські архівісти. — Вип. I. — К., 1999; ЕСУ. — Т. 1: А. — К., 2001. — С. 499; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 85–86.

АНІСІМОВ Юрій Олександрович (28.12.1918, м. Бєлий, Смоленської губ., Росія — 16.07.1985, м. Київ) — дослідник історії науки і техніки, д.і.н. (1980). Зі службовців.

1940-х працював у Ленінградському геологічному управлінні. Потім — курсант Ленінградського артилерійського училища. Учасник Другої світової війни, особа з інвалідністю.

У 1948 закінчив Ленінградський гірничий ін-т, 1948–1951 навчався в аспірантурі Ленінградського техн. ін-ту по каф. історія техніки. 1951–1953 — гол. інженер відділу історії техніки АН УРСР. Під кер. акад. АН УРСР В.В. Данилевського підготував і захистив канд. дис. «Основні етапи розвитку техніки буріння нафтових свердловин в дореволюційній Росії». Після чого працював с.н.с. цього самого відділу. 1953–1983 — зав. відділом історії техніки, який у 1963 р. ввійшов до складу Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Історія вивчення і використання залізорудної бази України (1861–1917 рр.)». 1983 вийшов на пенсію.

Досліджував історію розвитку гірничої справи та геологічних досліджень і техніки розвідки корисних копалин, використання мінеральних ресурсів для розвитку продуктивних сил, питання наук.-техн. прогресу та його зв'язок з соц.-екон. розвитком. Опублікував понад 100 праць.

Тв.: История машиностроения в Украинской ССР. — К., 1957; Геолог Леонід Іванович Лутугін. — К., 1959 (у співавт.); Видатний дослідник Донецького басейну Л.І. Лутугін (До 100-річчя від дня народження) // УІЖ. — 1964. — № 2; Йосип Захарович Штокало: (До 70-річчя з дня народження) // УІЖ. — 1967. — № 11 (у співавт.); Багатства надр України. — К., 1968; История технического развития угольной промышленности Донбасса. — В 2-х т. — К., 1969 (у співавт.); Научно-технический прогресс в Украинской ССР. — К., 1971; Рец. на: Ладивір І.І. Вклад учених АН УРСР у перемогу над фашистською Німеччиною. — К., 1970 // УІЖ. — 1971. — № 5; Розвиток металургії в Українській РСР. — К., 1972 (у співавт.); Видатний історик науки і техніки: (До 80-річчя з дня народження академіка АН УРСР В.В. Данилевського) // УІЖ. — 1978. — № 10; Феодосий Николаевич Чернышов. 1856–1917. — М., 1985.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1533; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

АНТИПОВИЧ Костянтин Єрофійович (25.12.1899, м. Луків Люблінської губ. (нині Польща) — 1949 [?]) — дослідник історії міст Правобережної України XVIII–XIX ст., промисловості Донецького басейну кінця XIX — початку XX ст., сфрагіст.

1918 закінчив Першу чоловічу гімназію у Полтаві. 1918–1919 — навчався на іст.-філол. ф-ті Київського ун-ту, 1921–1923 — у Київському ІНО. 1924–1925 під кер. проф. О.П. Оглоблина працював над темою «Розвій міст на Вкраїні в кінці XVII і першій половині XIX ст.». Викладав у заводській школі при цукровому заводі у с. Заливанщина на Вінниччині (1919–1921); київських труд. школах № 2, 61 та 70 (1923–1925); Перших київських медичних курсах (з 1926). Від 1928 — завідувач трудової школи № 74 у Києві.

1925–1928 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН у Києві, створеної та очолюваної акад. М.С. Грушевським. Під кер. проф. П.В. Клименка та член-кор. ВУАН В.І. Щербини готував промоційну роботу «Приватно-панські міста на Правобережній Україні в кінці XVIII та в XIX ст.» (захист не відбувся).

1929–1933 — співробітник Комісії для виучування соц.-екон. історії України XVIII–XIX ст. при ВУАН, Іст.-геогр. комісії при ВУАН. З 1929 — викладач, з 1930 — проф. Київського ІНО. 1934 — н.с. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН. Одночасно чл. Комплексної бригади ВУАН по вивченню Сталінщини (Донбас), підготував роботу «Монополістичний капіталізм на Ста-

лінщині» (5 др. арк. + 2 др. арк. документів). Після закриття Іст.-археогр. ін-ту працював київським обл. інспектором охорони пам'яток культури, був співробітником Всеукр. музейного городка. Рятуючись від репресій, переїхав до Автономної республіки німців Поволжя, працював у Німецькому пед. ін-ті у м. Енгельс (ін-т закритий у вересні 1941). Подальша доля невідома; дата смерті непевна.

Автор ґрунтовної сфрагістичної статті «Київська міська печатка» (Ювілейний збірник на пошану акад. Д.І. Багалія. — Т. 1. — К., 1927), історіогр. дослідження «Праці В.І. Щербини з історії м. Києва» (Щербина В.І. Нові студії з історії Київа. — К., 1926), а також низки рецензій на роботи М.Є. Слабченка, О.П. Оглоблина, різноманітні видання УАН та ін.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; Енциклопедія українознавства. — Словникова частина. — Т. 1. — Париж, Нью-Йорк, 1955; Верба І., Юркова О. Український сфрагіст Кость Антипович: замальовка до портрета // Шоста наук. геральдична конф. (Львів, 27–29 берез. 1997 р.): Матеріали. — Львів, 1997; Юркова О. Сфрагістична розвідка Костянтина Антиповича // Там само; Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930). — К., 1999; Білокінь С. Антипович Костянтин Єрофійович // Довідник з історії України. — 2-е вид. — К., 2001; 3-е вид. — К., 2008; Короткий В. Антипович Кость Єрофійович // ЕСУ. — Т. 1. — К., 2001; Юркова О. Антипович Костянтин Єрофійович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Юркова О.В. Антипович Кость Єрофійович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 1. — К., 2003.

АПАНОВИЧ Олена Михайлівна (09.09.1919, м. Мелекес Симбірської губ., нині м. Димитровград Ульяновської обл., Росія — 21.02.2000, м. Київ) — дослідник історії України середніх віків, к.і.н. (1950), лауреат Держ. премії ім. Т.Г.Шевченка (1994), лауреат премії Антоновичів (1995, США).

1936 закінчила сш в Харкові й вступила до Всесоюзного ком. Ін-ту журналістики в Москві. У зв'язку з його ліквідацією продовжила навчання у Харківському пед. ін-ті (ф-т рос. мови і літератури), який закінчила 1941. Працювала кореспондентом та інструктором Башкирського радіокомітету (1942–1944). 1944 повернулась до Києва. 1944–1950 — н.с., с.н.с., з 1946 — нач. відділу давніх актів ЦДІА УРСР. 1945–1948 — аспірантка ЦДІА УРСР. Канд. дис. «Участь запорозького козацтва в російсько-турецькій війні 1768–1774 рр.» захистила 1950 в Ін-ті історії АН УРСР (наук. кер. — д.і.н. К.Г. Гуслистий). 1950–1956 — м.н.с., з 1956–1972 — с.н.с. відділу феодалізму Ін-ту історії АН УРСР. 1972 звільнена «за пропаганду буржуазно-націоналістичних ідей і дружні взаємини з репресованими дисидентами» (формально «за скороченням штатів»). 1994 поновлена на роботі. 1972–1986 — с.н.с. відділу рукописів ЦНБ АН УРСР, 1987–1991 — заст. вченого секретаря

Комісії АН УРСР з розробки наук. спадщини Вернадського. 1995–2000 — с.н.с. відділу історії України середніх віків Ін-ту історії України НАН України.

Досліджувала історію України XVI–XVIII ст., зокрема історію козацтва, Запорізької Січі, життя і творчість В.І. Вернадського, питання книгознавства, історії рукописної книги XVI–XVIII ст.

Тв.: По місцях боїв Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. — К., 1954; Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50–70-х рр. XVII ст. — К., 1960; Боротьба українського народу проти соціального і національного гноблення XVI–XVII ст. в творчості Т. Шевченка // Історичні погляди Т.Г. Шевченка. Зб. наук. праць. — К., 1964; Матеріали українських архівів про економічні зв'язки України з країнами Сходу в XVI–XVIII ст. // Архіви України. — 1966. — № 4; Відображення суспільно-політичних поглядів українського народу проти соціального і національного гноблення в історичних піснях XVIII ст. // УІЖ. — 1968. — № 5; Збройні сили України першої половини XVII ст. — К., 1969; Рукописная светская книга XVIII ст. на Украине. — К., 1983; Искусство в жизни и творчестве В.И. Вернадского // Научное и социальное значение деятельности В.И. Вернадского. — Л., 1989; Розповіді про запорізьких козаків. — К., 1991; Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі. — К., 1993; В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — К., 1994 (у співавт.); Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. — К., 1994 та ін.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-п. — Спр.857; Олена Михайлівна Апанович: бібліогр. покажч.: (до 75-річчя від дня народження і 50-річчя наук. діяльності) / Упоряд. С. Даневич; авт. вступ. ст.: Л.А. Дубровіна, В. Гром. — К., 1994; Під знаком Кліо. На пошану Олени Апанович. — Дніпропетровськ, 1995; Історія українського середньовіччя: козацька доба. Зб. наук. праць. На пошану історика — лауреата Державної премії ім. Т.Г. Шевченка Олени Михайлівни Апанович. — К., 1995; Богачевська-Хом'як М. Людина повної посвяти науці // Неопалима купина. — 1995. — № 7/8; Берегиня козацької історії. Бібліографічний покажчик творів О.М. Апанович. — Запоріжжя, 1996; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Олена Михайлівна Апанович. Біобібліогр. покажчик. (До 80-річчя від дня народження і 55-річчя наукової діяльності) / Упоряд. С. Даневич; авт. вступ. ст.: Л.А. Дубровіна, В. Гром. — К., 1999; Жуковський А.І. Апанович Олена Михайлівна // ЕСУ. — Т. 1. — К., 2001. — С. 607–608; Шевченківські лауреати 1962–2001: Енциклопедичний довідник. — К., 2001. — С. 25–26; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 110–111; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Савченко С.В. «Це — пісня моєї душі»: Олена Апанович у збереженні

пам'яток Запорізької Січі в кінці 1980 — на початку 1990 років // Сумська старовина. — 2014. — № XLI–XLII. — С. 107–116.

АРТЕМЕНКО Іван Іванович (15.09.1924, с. Гаврилівка Ново-Воронцовського р-ну Херсонської обл. — 27.04.1989, м. Київ) — археолог, чл.-кор. АН УРСР (1982) та Німецького Археол. ін-ту (1984), засл. діяч науки УРСР, лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки (1980), громад. діяч.

По закінченні іст. ф-ту Дніпропетровського ун-ту (1948) працював н.с. місцевого іст. музею, в 1951–1955 — заст. дир. по наук. частині. В 1955–1958 — аспірант, 1958–1970 — м.н.с., 1970–1972 — с.н.с., 1972–1973 — зав. сектором охоронних археол. досліджень на новобудовах в Ін-ті археології АН СРСР. Брав участь в археол. експедиціях: Придніпровській 1956–1965, очолював Середньодніпровську 1968–1980 та Трипільську комплексну 1981–1987. 1963 захистив канд. дис. «Культура Верхнього та Північних районів Середнього Подніпров'я за доби бронзи (племена середньодніпровської культури)». 1965–1966 — вчений секретар Ін-ту археології АН СРСР із закордонних наук. зв'язків; 1962–1972 — голова комісії по організації та координації археол. досліджень на новобудовах СРСР. З 1973 — дир. Ін-ту археології АН УРСР, з 1986 — зав. відділом археології доби енеоліту та бронзового віку. 1977–1978 досліджував Мар'янівську культуру середньої бронзи (Сумська обл.). 1977 захистив докт. дис. «Середнє та Верхнє Подніпров'я в кінці енеоліту та за доби бронзи (середина III — початок I тисячоліття до н.е.)». Здобув визнання у наук. світі СРСР та за кордоном як дослідник первісної археології Східної Європи (Півн. України, Сх. Білорусії та суміжних районів Росії), а також етногенезу східних слов'ян і балтів. Ред. (або ж автор) багатьох колект. праць: «Історія БРСР» у 5-ти тт., I т. «Історії Української РСР» у 8-ми тт. (Держ. премія, 1980) та 10-ти тт., I т. «Історії Києва» у 3-х тт., I т. «Археології УРСР» в 3-х тт.; наук. збірників: «Первобытная археология — поиски и находки» (К., 1980), «Древности Среднего Поднепровья» (К., 1981), «Курганы в зонах новостроек Молдавии» (Кишинев, 1984), «Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины» (К., 1987); відп. секретар бібліогр. покажчика «Археология УССР. 1918–1980» (К., 1989).

Автор 150 наук. та наук.-попул. публікацій. Провадив значну наук.-організаційну роботу як чл. бюро Відділення історії, філософії та права АН УРСР, голова Наук. Ради з проблеми «Археологічні дослідження на території УРСР», голова Вченої Ради Ін-ту археології АН УРСР. На громадських засадах керував метод. семінаром Ін-ту, був чл. секції Комітету по Держ. преміях у галузі науки та техніки при РМ УРСР, чл. Наук.-метод. ради Міністерства культури УРСР, заст. голови правління УТОПІК, лектором і пропагандистом. Мав держ. нагороди СРСР, зокрема — орден «Дружби народів» (1982).

Тв.: Среднеднепровская культура // Советская археология. — 1963. — № 2; О памятниках раннего этапа среднеднепровской культуры // Краткие

сообщения Института археологии. — М., 1963. — Вып. 93; Верхнее Поднепровья в эпоху позднего неолита и бронзы // Там само. — 1964. — Вып. 101; Неолитические стоянки и курганы эпохи бронзы близ с. Ходосеевки // Памятники каменного и бронзового веков Евразии. — М., 1964; Племена Верхнего и Среднего Поднепровья периода бронзы. — М., 1967 / Материалы и исследования по археологии СССР. — № 148; 50 лет Институту археологии АН УССР. — К., 1984 (у співавт.); Боги созданы людьми. — К., 1989 (у співавт.).

Літ.: Круц В.О. Захист докторської дисертації І.І. Артеменком // УІЖ. — 1978. — № 8; І.І. Артеменко: Некролог // Археологія. — 1989. — № 3; И.И. Артеменко: Некролог // Археология. — 1990. — № 3; Словник-довідник з археології / Гаврилюк Н.О. та ін. — К., 1996; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — К., 1997; НАНУ. Персональний склад: 80 років. 1918–1998. — К., 1998; ЕСУ. — Т. 1: А. — К., 2001. — С. 668–669; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 127–128; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 317–319.

Іконогр.: Археологія. — 1989. — № 3. — С. 155; НАН України. Персональний склад. — К., 1998. — С. 101.

АУЛІХ Вітольд Вітольдович (26.01.1928, ? — 21.11.1994, м. Львів) — укр. археолог, дослідник пам’яток слов’ян та княжої доби Прикарпаття і Волині.

Закінчив Львівський ун-т (1950). Від 1953 — в ІСН АН УРСР (нині Ін-т українознавства НАН України). 1960 захистив канд. дис. 1956–1964 дослідив Зимнівське городище поблизу м. Володимир-Волинський; результати опубл. 1972 у монографії «Зимнівське городище — слов’янська пам’ятка VI–VII ст. н. е. в Західній Волині». Від 1969 досліджував Галич (давній).

Автор бл. 100 наук. праць, у т.ч. співавтор колект. монографій «Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час» (1976), «Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині ранньослов’янського і давньоруського періодів» (1982), «Археология Украинской ССР. Т. 3. Раннеславянский и древнерусский периоды» (1986), «Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды)» (1990).

Літ.: Петегирич В., Оприск В. Життєвий шлях і наукова творчість Вітольда Ауліха (до 70-річчя від дня народження) // Постаті української археології. — Львів, 1998; ЕСУ. — Т. 1: А. — К., 2001. — С. 801; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 152.

АЧКІНАЗІ Ігор Веніамінович (25.06.1954, м. Сімферополь — 10.03.2006, м. Сімферополь) — історик, етнолог-кримознавець, к.і.н. (2000). Лауреат премії ім. Є. Пейсаха Кримського фонду культури (2004).

Закінчив Сімферопольський ун-т (1981), аспірантуру там само. Працював вченим секретарем Кримського відділення Ін-ту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України (1989–2005). Досліджував історію та етнокультуру народів Криму. Брав участь у наук. конференціях з проблем історії Криму, іудаїки (Москва, 2000, 2003), релігієзнавства (Сімферополь, 1991; Севастополь, 2002; Керч, 2003).

Автор понад 85 наук. публікацій.

Тв.: К вопросу об этногенезе крымчаков в советской историографии // МАИЭТ. — Вып. 1. — Симферополь, 1990; Крымчаки. Историографический обзор по публикациям XIX — начала XX века // Там само. — Вып. 2; Кримчацька мова. Історіографія та джерела. До постановки проблеми // Східний світ. — 1995. — № 1; К проблеме сохранения культурного наследия крымчаков // МАИЭТ. — 2003. — Вып. 10. — С. 623–636; Крымчаки. Краткий очерк этнической истории // Къырымчахлар. Культурное наследие крымчаков. — Симферополь, 2005. — № 1. — С. 7–19.

Літ.: Памяти И.В. Ачкинази // Историческое наследие Крыма. — Симферополь, 2006. — № 12–13. — С. 216; Къырымчахлар. Культурное наследие крымчаков. — Симферополь, 2007. — № 2–3; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 36.

БАБЕНЧИКОВ Володимир Петрович (15/27/.07.1885, м. Санкт-Петербург, нині РФ — 25.07.1974, м. Сімферополь) — дослідник археології та історії Криму доби раннього заліза та середньовіччя, к.і.н. (1957). Удостоєний звання «Ударник труда» (1932); нагороджений медаллю «За оборону Севастополя 1941–1942 г.».

Закінчив Московський ун-т (1913). 1923 став заст. дир. Севастопольського музею краєзнавства, 1926 — н.с. Севастопольського військово-іст. музею. 1944 переїхав до Сімферополя, працював гол. Хранителем Центрального краєзнавчого музею Кримської АРСР та зав. відділом Великої вітчизняної війни. До 1937 брав участь у роботі Ескі-Керменської експедиції Держ. академії історії матеріальної культури, від 1945 — Тавро-скіфської експедиції ІІМК ім. М.Я. Марра АН СРСР і Держ. музею образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна. 1948 став н.с. сектору історії та археології Кримської наук.-досл. бази АН СРСР, реорганізованого в 1952 у відділ історії та археології Кримського філіалу АН СРСР. 1956–1961 — співробітник відділу античної та середньовічної археології Криму Ін-ту археології АН УРСР. 1957 захистив канд. дис. «Некрополь Неаполя Скифського».

Головні інтереси були націлені на дослідження пам’яток Гераклейського півострова, вивчення історії варварського населення пізньоримського часу Інкерманської долини, аланів і слов’ян у складі населення середньовічного

Криму, «готського питання», пізньоскіфської культури Криму. В складі Інкерманської експедиції Кримської наук.-досл. Бази АН СРСР і Музею печерних міст (м. Бахчисарай) досліджував могильники пізньоримського часу в долині р. Чорна біля Севастополя (1948–1952). Керував Коктебельським загоном, що провадив розкопки поселення VIII–IX ст. на г. Тепсень (1949–1960).

Поєднував наук. діяльність з викладацькою та просвітницькою: до 1935 викладав літ-ру та історію в Загальноосвітньому технікумі (м. Севастополь), керував екскурсійним відділом Севастопольського відділення Т-ва пролетарського туризму та екскурсій. Від 1927 був секретарем правління Севастопольського відділення Рос. т-ва з вивчення Криму. 1929 обраний членом Таврійського т-ва історії, археології та етнографії. Читав лекції в Сімферопольському ун-ті.

Тв.: Панорама штурма 6 июня 1855 г.: путеводитель по картине. — Севастополь, 1927; Раскопки средневекового поселения в с. Планерском (1949–1951 гг.) // КСИИМК. — 1953. — 49; Некрополь Неаполя Скифского // История и археология древнего Крыма. — К., 1957; Итоги исследования средневекового поселения на холме Тепсень // История и археология средневекового Крыма. — М., 1958; Чорноріченський могильник // АП. — 1963. — 13.

Літ.: Гарагуля В.К. «Это настолько естественно защищать свою Родину…»: отец и сын Бабенчиковы — учасники обороны Севастополя в 1854–1855 и 1941–1942 годах // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. — 1995. — № 12. — С. 40–46; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 18; Акимченков В.В. Севастопольский музей краеведения и крымоведческие исследования // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. — К.; Глухів. — 2010. — Вип. 3. — С. 332–336; Акимченков В.В. «Академия в миниатюре»: Севастопольский музей краеведения (1923–1939). — К.; Симферополь, 2012. — С. 78–90; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 333–334.

БАБІЙ Борис Мусійович (25.07.1914, с. Гурівці Козятинського р-ну Вінницької обл. — 1993, м. Київ) — дослідник історії держави та права, д.юр.н. (1964), проф. (1966), чл.-кор. АН УРСР (1967), акад. АН УРСР (1972), засл. діяч науки УРСР (1974), лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1981). З селян.

1931 закінчив Гуровецьку сш, курси газетних працівників при Київському обкомі КП(б)У, 1932 — літпрацівник, відп. секретар редакції газ. «Колективна праця», одночасно навчався на вечірньому робітфаці. 1933–1934 — навчався на комсомольському відділенні Всеукр. ком. ін-ту журналістики (Харків), 1934–1935 — відп. секретар і зав. відділом редакції районої (потім окружної) газ. «Прикордонна зірка» (Могилів-Подільський Вінницької обл.). 1935 вступив до Всеукр. ком. ін-ту рад. будівництва і права

(Харків), 1936 перевівся на II курс юр. ф-ту КДУ. 1939–1940 — прокурор карно-судового відділу Прокуратури УРСР. 1940–1947 служив у Радянській армії на прокурорських посадах. Учасник Другої світової війни. 1947–1949 — ст. викладач і заст. декана юр. ф-ту КДУ. 1949–1969 — вчений секретар, с.н.с., зав. відділом, заст. зав. сектором держави і права АН УРСР.

Дослідник історії держави і права. 1950 захистив канд. дис. «Встановлення радянської влади в Західній Україні в 1939 р. і возз'єднання її з Українською РСР». 1963 захистив докт. дис. «Державне будівництво та право Української РСР в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.)». 1969–1974 — заст. дир., зав. відділом Ін-ту держави і права АН УРСР, 1974–1988 — дир. Ін-ту держави і права АН УРСР, 1968–1988 — чл. Президії АН УРСР, Академік-секретар Відділення історії, філософії і права АН УРСР.

Автор понад 290 наук. праць. Як автор, гол. редактор, чл. редколегії брав участь у багатьох колект. працях, зокрема: Питання історії держави і права УРСР. — Т. 1. — К., 1952; — К., 1953; — К., 1955; — К., 1958; Нариси з історії держави і права Української РСР. — К., 1957; Історія держави і права Української РСР (1917–1960). — К., 1961; Історія держави і права Української РСР. В 2-х т. — Т. 1. 1917–1937 рр. — К., 1967; Україна в період розгорнутого будівництва комунізму. В 5-ти кн. — Кн. 3. — К., 1967; История советского государства и права. В 3-х кн. — М., 1968; История государства и права Украинской ССР. — К., 1976; Образ жизни, рожденной Октябрем. — К., 1977; Історія Української РСР. — Т. 3. — К., 1978; Т. 4. — К., 1978; История Академии наук УССР. — К., 1979; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; История Украинской ССР. Т. 2. — К., 1982; Академия наук УСРР. 1982. — К., 1983, чл. головної редколегії 2-го видання УРЕ, чл. науково-консультативної ради при Комісії з підготовки і видання Зведення Законів УРСР, чл. Головної редколегії «Зібрання діючих законів УРСР» у 24 т., «Радянської енциклопедії історії України» та ін. За колективну працю «История государства и права Украинской ССР» (К., 1976), наук. керівником, відп. редактором і автором якої був Б., 1981 відзначений Держ. премією УРСР в галузі науки й техніки. Виконував значну громадську роботу. Нагороджений орденом «Вітчизняної війни» I ступеня двічі, орденом «Вітчизняної війни» II ступеня, орденом «Знак пошани», медалями.

Тв.: Возз'єднання Західної України з Українською РСР. — К., 1954; Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917–1920 рр. — К., 1956; В.І. Ленін і будівництво Української Радянської держави. — К., 1957; Українська Радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.). — К., 1961; До 25-річчя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. — К., 1964; Україна в сузір'ї братніх республік. — К., 1966 (у співавт.); Союз РСР і роль України в його утворенні. — К., 1972; Правовые исследования в Академии наук УССР (1919–1973 гг.). — К., 1974; Очерк развития правовых исследований в Украинской ССР. — К., 1984.

Літ.: Історія Академії наук Української РСР. В 2-х кн. — К., 1967; РЕІУ. — К., 1969. — Т. 1; УРЕ, 2-е вид. — К., 1977. — Т. 1; Академія наук Української РСР. — К., 1979; Радянський енциклопедичний словник. — М., 1981; Український календар, 1984. — Варшава, 1984; Борис Моисеевич Бабий / Сост. Г.А. Оскома; вступ. ст. А.П. Таранова; редкол.: К.М. Сытник (пред.) и др. Биобиблиография ученых УССР/АН УССР. — К., 1984; Мурашин Г., Кульчицький В. Ювілей вченого (До 70-річчя з дня народження юриста Б.М. Бабія) // Радянське право. — 1984. — № 7; Бабій Борис Мусійович // Правова держава. — 1994, вип. 5; Національна академія наук України: Персональний склад. 1918–1998. — К., 1998; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 28; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 158.

БАГАЛІЙ Дмитро Іванович (26.10/07.11/.1857, м. Київ — 09.02.1932, м. Харків) — фахівець з історії Слобідської, Лівобережної та Південної України XIV–XVIII ст., архівознавець, історіограф, педагог, громад.-політ. діяч, доктор історії, чл. ВУАН (з 1918). Автор праць присвячених історії Київської Русі, Харкова і Харківського ун-ту, життєвому й творчому шляху Г.С. Сковороди. З родини ремісника-лимаря.

Після закінчення 2-ої київської гімназії у 1876–1880 навчався на іст.-філол. ф-ті Київського та Харківського ун-тів. У грудні 1876 брав участь у студентському виступові проти грубощів викладача латини І.В. Цвєтаєва, внаслідок чого разом з 9 першокурсниками був виключений на півроку з ун-ту, тому другий семестр закінчував у Харкові. Учень В.Б. Антоновича, який залучив студента до архівних розшуків, археол. роботи тощо. Магістерську дис. «История Северской земли до половины XIV в.» захистив у 1882, докт. — «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства» — в 1887. Проф. (з 1887) і ректор (1906–1910) Харківського ун-ту. Один з організаторів іст. архіву та етнограф. художнього музею Харкова. Голова видавничого комітету Харківського т-ва поширення писемності в народі. Голова правління Харківської громад. б-ки (1893–1910). 1901 обраний чл. Харківської міськ. думи, в якій очолив музейну комісію. Очолював підготовчий комітет з проведення XII археол. з'їзду в Харкові (1902). Разом із В. Вернадським і А. Кримським очолив роботу зі створення УАН. Визнанням наук. і громад. заслуг вченого стало його обрання першим віце-президентом УАН і першим головою іст.-філол. відділення УАН (1918–1920, 1929–1930).

Голова Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури (1922–1929), дир. Наук.-досл. ін-ту укр. культури (1930–1932), Наук.-досл. ін-ту Тараса Шевченка (1926–1932), голова Харківського наук. т-ва (1921–1922), Укр. Центр. бюро Секції наук. працівників (1925–1932), заст. голови. Брав

активну участь в архівному будівництві. У 1883 обраний на громад. засадах охоронцем фондів, а з 1884 — зав. Харківського іст. архіву. У 1919 очолив Всеукр. комісію охорони пам'яток мистецтва і старовини. У жовтні 1921 під його керівництвом створено наук.-досл. каф. історії України, керівником якої він був до кінця життя. 1930 каф. була реорганізована в багатогалузевий Наук.-досл. ін-т історії укр. культури ім. академіка Д. Багалія. Став одним з авторів положення про ГАУ НКО України, яке з 1921 перетворилося на єдиний архівний орган в УСРР. Займав керівні посади у Головархіві, згодом перетвореним в Укрцентрархів. Налагоджував видавничу діяльність архівних установ.

Автор понад 200 наук. праць.

Тв.: История Северской земли до половины XIV в. Историческая монография — К., 1881; Генеральная опись Малороссии: Эпизод из деятельности первого правителя Малороссии гр. П.А. Румянцева-Задунайского // Киевская старина. — 1883. — Кн. 11; Займанщина в Левобережной Украине XVII–XVIII ст. // Там само, кн. 12; Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства // ЧОИДР. — 1886; Очерки из истории колонизации и быта Степной окраины Московского государства. — М., 1887; Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. — Х., 1889; Магдебурское право в Левобережной Малороссии // ЖМНП. — 1892. — Ч. 280. — № 3; Опыт истории Харьковского университета. — Т. I–II. — Х., 1893–1898, 1904; Украинская старина (Очерки, заметки, материалы из стародавнего харьк. быта и культуры). — Вып. 1. — Х., 1896; Харьков за 250 лет его существования (с 1655 по 1905). — Х., 1905 (у співавт.); Історія Слобідської України. — Х., 1918; Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку. — Х., 1920; Нарис української історіографії. — Т. I–II. — К., 1923–1925; Т.Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївці. — Харків, 1925; Декабристи на Україні. — Харьков, 1926; Український мандрований філософ Г.С. Сковорода. — Х., 1926; Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. — Т. 1. [Х]: ДВУ. — 1928; Т.Г. Шевченко — поет пригноблених мас. — Х., 1931; Два нових документи про готування польського повстання на Україні 1863 року. — К., 1933; Вибрані праці. — Т. 1. — Х., 1999.

Літ.: Барвинский В.А. Труды Д.И. Багалия по истории Малороссии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — 1911. — Т. 20; Профессор Дмитрий Иванович Багалей: К тридцатилетней годовщине его учено-педагогической деятельности (1880–1910 гг.). — Х., 1912; Історія Слобідської України проф. Д.І. Багалія. — Харків, 1918; Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятидесятих роковин наукової діяльності. — К., 1927; Сарбей В.Г., Кравченко В.В. Академік АН УРСР Д.І. Багалій (До 125-річчя з дня народження) // УІЖ. — 1982. — № 11; Кравченко В.В. Д.И. Багалий: Научная и общественно-политическая деятельность. — Харьков, 1990; Дмитро Іванович Багалій —

професор Харківського університету: біобібліог. покажч. / Уклад.: Ю.Г. Шевченко, Р.А. Ставинська, М.Г. Швалб; наук. ред. В.В. Кравченко; ред. О.П. Котух. — Харків, 1992; Малий словник історії України / Відпов. ред. В.А. Смолій. — К., 1997; Багалій Дмитро Іванович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 17–19; Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія // Д.І. Багалій. Вибрані праці. — Т. 1. — Харків, 1999; Кравченко В. Багалій Дмитро Іванович // Архівісти України. — Вип. І. — К., 1999; Біобібліографічний словник учених Харківського униіеврситету. — Т. 2: Історики (1905–1920, 1933–2000). — Харків, 2001. — С. 13–26; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 46; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 2003. — С. 159–161; Шаров І. Вчені України: 100 видатних імен. — К., 2006; Павлова Т.Г. О.Л. Багалій: доля історика // Багалій О.Д. Історія військових поселень в Україні. Із неопублікованої спадщини. — Харків, 2007. — С. 5–32; Дмитро Багалій // Видатні постаті в історії України XX ст.: Короткі біограф. нариси. — К., 2011. — С. 20–23.

БАГАЛІЙ-ТАТАРИНОВА Ольга Дмитрівна (07.10.1890, м. Харків — 1942, м. Харків) — дослідниця історії України XIX ст., архівіст, бібліограф, бібліотекознавець. Середня донька академіка Д.І. Багалія, його секретар і помічниця.

Закінчила іст.-філос. ф-т Вищих жіночих курсів у м. Москві (1914), тримісячні курси бібліотекарів у м. Харкові (1918) та архівознавчі курси у м. Харкові (1923). У 1918–1933 (з перервою) — бібліотекар б-ки ім. В.Г. Короленка у м. Харкові. У 1920–1925 — асистент на каф. рос. історії, зав. кабінетом історії України Харківського ІНО. Читала курси історіогр. Росії та історію соц. рухів в Росії. У 1922–1927 — архівіст (з перервою) Харківського іст. архіву. Впорядковувала, описувала і виявляла документи з історії масонства, зокрема з історії руху декабристів на Слобідській Україні, з історії військових поселень на Півд. Україні в І-й половині XIX ст. У 1922–1925 — аспірантка, у 1925–1933 — секретар іст. секції, н.с. Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури (з 1930 — Ін-т) ім. акад. Д.І. Багалія. У 1930–1934 — нештатний співробітник Комісії для виучування соц.-екон. історії України XVIII–XIX ст. в зв'язку з історією рев. боротьби (голова — акад. Д.І. Багалій, керівничий — проф. О.П. Оглоблин, вчений секретар — Н.Д. Полонська-Василенко). У 1932 після смерті акад. Д.І. Багалія описувала і впорядковувала його архів. Виступила одним з організаторів видання і перевидання творчої спадщини акад. Д.І. Багалія у 15 томах (проект не був реалізований). У 1934–1935 — н.с. Ін-ту Тараса Шевченка. З 1935 на пенсії. У 1936–1941 на акордних засадах співпрацювала з Ін-том укр. літератури АН

УРСР. Під час нім. окупації на початку 1942 була зарахована до групи істориків і архівістів на чолі з дир. Головного іст. архіву ім. В. Антоновича В.В. Міяковським для написання історії архівної справи в Україні.

Тв.: Нариси з історії військових поселень на Україні // Наукові записки Науково-дослідчої катедри історії української культури. — Х., 1927. — № 6; До джерел про декабристський рух на Україні // Архівна справа. — 1926. — Кн. 2/3; Дещо про архіви Парижу // Там само. — 1928. — Кн. 5/6; Матеріали до історії декабристського руху на Україні // Нариси з соціально-економічної історії України. — Т. 1. — К., 1932; Записки І.Є. Бецького про лютневі дні 1848 р. в Парижі // Архівна справа. — 1927. — Кн. 2/3; Матеріали до історії польського постання на Правобережній Україні 1863 року // Там само. — 1933. — № 7/8 (у співавт.).

Літ.: Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественная деятельность. — Х., 1990; Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І. Багалія. — Х., 1994; Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні. — К., 1999; Богдашина О., Верба І. Листи Н.Д. Полонської-Василенко до О.Д. Багалій-Татаринової // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 3. — К., 1999; Матяш І. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. — К., 1999; Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. — К., 2000; Наука и научные работники СССР. — Часть VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; ЕУ. — Т. 1; Богдашина О.М. Кравченко В.В. Багалій-Татаринова Ольга Дмитрівна // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. — Вип. 1 (XIX ст. — 1930-ті рр.). — К., 1999; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 46–47; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 161.

БАГРІЙ Роман Степанович (01.12.1927, с. Шили нині Збаразького р-ну Тернопільської обл. — 01.09.1993, м. Львів) — археолог, музеєзнавець.

Після закінчення школи в с. Новосілки на Тернопільщині в 1947 вступив на іст. ф-т Львівського ун-ту. З 1952 працював вчителем у с. Королівка Борщівського р-ну Тернопільської обл. У 1954 свою діяльність пов’язав з Львівським іст. музеєм, де на посадах н.с., зав. відділу, в. о. дир. музею (1976–1978) працював над створенням експозицій з історії первісного суспільства, Київської Русі та музею зброї «Арсенал». З 1957 одночасно працював у ІСН АН УРСР (м. Львів), у 1979–1993 — н.с. ін-ту, кер. його Львівської археол. експедиції, здійснював розкопки Окописька у с. Йосипівка Буського р-ну (1969), літописного Плісненська (1971–1972, 1988), князівської фортеці Тустань в с. Урич Сколівського р-ну на Львівщині, пошуки могили

князя Льва в с. Лаврів (1973), досліджував центральну частину Львова, де на площі І. Підкови виявив рештки міського оборонного муру та міський шпиталь, згадані в писемних джерелах 1385 (1970-і), Замкову Гору, де в півн. частині виявлено білокам'яну оборонну вежу XI ст. (1982–1983).

Тв.: Раскопки у с. Урыч Львовской области // Археологические открытия 1973 г. — М., 1974. — С. 241; Сокальский клад // Археологические открытия 1974 г. — М., 1975. — С. 255. (у співавт.); Львівський історичний музей: путівник. — Львів: Каменяр, 1976 (у співавт.); Работа древнерусского отряда Львовской экспедиции // Археологические открытия 1976 г. — М., 1977. — С. 264–265 (у співавт.); Работы Львовской городской экспедиции // Археологические открытия 1979 г. — М., 1980. — С. 250; Раскопки во Львове // Археологические открытия 1982 г. — М., 1983. — С. 241. (у співавт.); Работы Львовской экспедиции // Археологические открытия 1985 г. — М., 1986. — С. 302; Шлях сера Вальтера Скотта на Україну: («Тарас Бульба» М. Гоголя і «Чорна рада» П. Куліша в світлі історичної романістики Вальтера Скотта). — К.: Журнал «Всесвіт», 1993. — 290 с.

Літ.: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаєвич. — Л., 2001. — С. 155.

БАЗИЛЕВИЧ Василь Митрофанович (крипт.: Б-ь, В.Б.; 31.12.1892, м. Київ — 04.09.1943, за ін. дан. — 1942, м. Таганрог) — дослідник історії декабристського руху в Україні, джерелознавець, архівіст, музеєзнавець, педагог, д.чл. Істор. т-ва ім. Нестора-літописця (1917–1930), Т-ва друзів церковної культури (1917), Іст.-літ. т-ва при Київському ун-ті. З родини мирового судді.

Середню освіту здобув у І-й київській гімназії. З 1910 — студент іст.-філол. ф-ту Київського ун-ту, з 1911 — чл. іст.-етногр. гуртка М.В. Довнар-Запольського та дописувач до «Киевлянина». 1915 закінчив ун-т зі срібною медаллю і залишений при каф. рос. історії для підготовки до здобуття проф. звання. З 1916 викладав історію в гімназіях, вузах і пед. курсах м. Києва. З червня 1918 — асистент Київського археол. ін-ту, де викладав розроблені ним курси «Російські урядові архіви», «Архіви Петрограда й Москви з оглядом українських документів» тощо на архівно-археогр. відділенні (1918–1922). Упродовж 1918–1921 склав магістерські іспити. Був чл. Комісії соц.-екон. історії України ВУАН. 1919–1926 заст. зав. Музею війни і революції при Київському ун-ті (1924 переданий до Істпарту). Як представник укр. архівістів брав участь у роботі II союзної конференції краєзнавства в Москві (грудень 1924). Читав курс «Архівне законодавство на Заході» на Вищих археол. курсах при наук.-досл. каф. мистецтвознавства. 1927–1932 — співробітник Київської інспектури охорони пам'яток культури і природи. 1929 на архівних курсах при КЦІА читав курси «Історія архівної справи на Заході», «Хронологія, дипломатика, геральдика, сфрагістика»; тоді ж виступив у

ВУАН з доповіддю «Праці Л.П. Добровольського з історії декабризму на Україні». З грудня 1932 — співробітник Всеукр. іст. музею. 1933–1934 викладав допоміжні іст. дисципліни на Всеукр. музейних курсах. Після трьох арештів (1927, 1933, 1935) був позбавлений волі на 5 років. Покарання відбув у сх. Сибіру. З 1940 — наук. кер. Таганрозького краєзнавчого музею. Був розстріляний німцями за намагання перешкодити вивезенню музейних експонатів.

Наук. спадщину ученого становлять бл. 50 публікацій із спеціальних іст. дисциплін, історії Києва та його пам'яток, історії декабристського руху в Україні. Б. виявив, опрацював й опублікував значну кількість іст. джерел з історії декабризму («Декабристи на Київщині». — К., 1925; «Повстання декабристів на Україні. За матеріалами КЦІА». — Х., 1926 та ін.). Архівні матеріали про Базилевича знаходяться у ЦДАГО України, ЦДАВО України, Ін-ті рукопису НБУ ім. В. Вернадського НАНУ, Держ. архіві м. Києва та ін.

Тв.: Отчет о занятиях в Московских архивах. — К., 1915; Из лекций по геральдике. — К., 1923; Переподготовка архивных работников // Червоний архівіст. — 1924. — № 1; Питання архівної справи на 2-й союзній конференції краєзнавства в Москві // Там само. — 1925. — № 1/2; Задачи местных архивов к юбилею декабристов // Там само; Червоний архівіст // Бібліографічні вісті. — 1925. — № 1/2; Декабрист О.П. Юшневський. Спроба біографії // Декабристи на Україні. — Т. 2. — К., 1930; Пушкин в Таганроге. — Таганрог, 1940.

Літ.: ЕУ. — Т. 1. — 1955. — С. 82; EOU. — Vol. 5. — P. 189; Білокінь С.І. Подвиг науковця // Прапор комунізму. — 1987. — 19 серпня; Белоконь С.И. Подвиг Базилевича // Таганрогзька правда. — 1987. — 12 ноября; Казьмирчук Г.Д., Сілкін А.В. В.М. Базилевич і зародження краєзнавчого напрямку в українському декабристознавстві 1920-х рр. // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». — Ч. І. — К., 1995. — С. 37–39; Матяш І. В.М. Базилевич // Українські архівісти. — Вип. І. — К., 1999. — С. 29–32; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 86; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003.

БАЛАГУРІ Едуард Альбертович (24.09.1931, м. Хуст, нині Закарпатської обл. — 26.01.2004, м. Ужгород) — історик, археолог, д.і.н. (1983), педагог, проф. (1987), громад. діяч Закарпаття. З робітничої сім'ї.

Середню освіту отримав у сш № 1 м. Ужгорода (1949). 1955 закінчив іст. ф-т УжДУ (спеціалізація — археологія). 1955–1958 — н.с., згодом — зав. відділом Закарпатського обл. краєзнавчого музею. 1957–1961 — аспірант відділу археології Львівського ІСН АН УРСР (наук. кер. — М.Ю. Смішко). Все життя Б. був пов'язаний з УжДУ: 1961 — викладач каф. загальної історії, 1963 — ст. викладач, 1963–1985 — доц., 1985–1988 — проф. каф. загальної історії, 1988–1993 — проф. каф. історії стародавнього світу, середніх віків та

історіографії. Керуючи каф. історії стародавнього світу та середніх віків (1993–2001), читав основні («Археологія», «Історія Стародавньої Греції та Риму») та спеціальні курси («Етнокультурні процеси в українських Карпатах», проблема походження слов'ян в сучасній історіографії», «Індоєвропейська прабатьківщина та етногенез народів Європи», «Проблемні питання ранньої історії угорців» та ін.). Канд. дис. «История племен позднебронзового периода в Среднем Поднестровье (культура Ноа)» захистив 1964, докт. «Эпоха бронзы верхнего Потисья» — 1983. 1991–1996 — декан іст. ф-ту. Був ініціатором створення при УжДУ (1971) постійно діючої археол. експедиції та госпдоговірної групи для регулярного проведення розкопок. Під керівництвом Б. за 30 років праці в співробітництві із залученими ним вченими сусідніх країн (Угорщини, Чехословаччини, Болгарії, Румунії, Польщі) на території Закарпаття було відкрито бл. 400 пам'яток. Один з ініціаторів заснування НДІ карпатознавства (1992), в якому керував наук. темою «Стародавнє населення верхнього Потисся в контексті історії Карпатського ареалу».

Володіючи угор., румун., польс., чеською та нім. мовами, з 1961 опублікував бл. 200 праць наук., навч.-метод. та краєзнавчо-публіцистичного характеру у вітчизняних («Археологія», «Науковий вісник УжДУ», «Карпатика», «Acta Hungarica») та зарубіжних журналах, поєднав укр. археол. та іст. науку з європейською. Він співпрацював з наук. т-вом області Саболч-Сатмар (Угорщина), Закарпатським угорськомовним наук. т-вом (м. Ужгород), Укр. т-вом охорони пам'яток історії та культури. Дослідження Б. мають важливе значення для загальної давньої історії Європи.

Тв.: Археологічні пам'ятки Закарпаття. — Ужгород, 1971; Исследование археологических памятников Закарпатья за годы советской власти // Slovenska Archeologia. — 1975. — № 2; Закарпаття — земля слов'янська: Нариси. — Ужгород, 1976 (у співавт.); Стародавні металурги Українських Карпат. — Ужгород, 1978; Исследование древней истории Закарпатья. — Ужгород, 1982; Славяно-венгерские взаимосвязи в IX–X вв. в Восточно-Карпатском регионе // Материалы VI Междунар. конгресса славянской археологии. — М., 1990; Історія Ужгорода. — Ужгород, 1994 (у співавт.); Історія Мукачева. Т. 1 (від найдавніших часів до 1918 р.). — Ужгород, 1998 (у співавт.); Роль Чехословацької АН у вивченні археологічних пам'яток Закарпаття (20–30-ті рр.) // Закарпаття в складі Чехословаччини. Проблеми відродження і національного розвитку: Доп. наук. семін. — Ужгород, 1999. — С. 151–155; Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. — Ужгород, 2001.

Літ.: Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. — Ужгород, 1991. — С. 22; Закарпатське угорськомовне наукове товариство: Біогр. дов-к. — Ужгород, 1995. — С. 14–15 (Угор. м.); Пеняк П.С. З історії археологічної науки Закарпаття // Археологія. — 1995. — № 1. — С. 141; Библиографический указатель (Хунгарологи Армении, Грузии, России, Украины, Эстонии). — Ужгород, 1997. — С. 9; Мезенцева Г. Дослід-

ники археології України: Енц. словн.-дов. — Чернігів, 1997. — С. 36; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. — Ужгород, 2001. — С. 81; Давня історія України і суміжних регіонів: Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Е.А. Балагурі. — Ужгород, 2001 (Carpatica — Карпатика / УжДУ. Ін-т карпатознавства. — 2001. — Вип. 13); Віднянський С., Черняков І. Дослідник давньої історії українських Карпат (До 70-річчя Е.А. Балагурі) // Науковий вісник УжДУ. Серія: Історія. — 2002. — Вип. 6. — С. 10–12; ік.; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 127; Мандрик І.О., Олашин М.В. Археолог, педагог, громадський діяч (До 70-річчя від дня народження проф. Е.А. Балагурі) // Там само. — С. 5–10; Некролог // УІЖ. — 2004. — № 6. — С. 153–154; Під покровительством музи Кліо: Історичному факультету УжДУ — 60 років. — Ужгород, 2005. — С. 56–57, ік.

БАЛКОВИЙ Петро Миколайович (24.06.1904, с. Знаменівка Новомосковського пов. Катеринославської губ., нині Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл. — помер у м. Київ) — дослідник історії нім.-рад. війни, к.і.н. (1949).

1915 закінчив земську школу, 1919 — Новомосковське вище початкове училище. Під час громадянської війни перебував у червоних партизанах. У 1920-і працював на виборних посадах у рад. та кооперативних установах. 1926–1928 — у лавах Червоної армії. 1928–1931 — на парт. роботі. 1935 закінчив Ком. ун-т ім. Артема (м. Харків). 1935–1936 — аспірант Ін-ту історії ВУАМЛІН. 1936–1940 — лектор, зав. відділу музею В.І. Леніна у м. Києві. Учасник Другої світової війни. 1946–1950 — м.н.с., с.н.с. Комісії з історії Великої Вітчизняної війни АН УРСР. Канд. дис. «Винищувальні батальйони України в період оборонних боїв Червоної армії (червень 1941 — липень 1942 рр.)» (1949). 1950–1952 — с.н.с. воєнно-іст. відділу, 1952–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1964 — відділу історії соц. і ком. будівництва Ін-ту історії АН УРСР. Нагороджений орденом «Червоної зірки», медалями «За оборону Сталінграду» і «За перемогу над Німеччиною».

Тв.: Народне ополчення радянської України. — К., 1961; Війна без флангів. Партизансько-повстанська боротьба українського народу проти білогвардійців та інтервентів в 1918–1920 рр. — К., 1966; Українська РСР у Великій вітчизняній війні 1941–1945 рр. — К., 1967 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1–л. — Спр. 771; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. І. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 481.

БАЛУШКІН Олександр Михайлович (14.08.1945, м. Миколаїв — 26.11.2006, м. Миколаїв) — археолог, дослідник доби бронзи.

1975–1981 навчався на іст. ф-ті КДУ. 1967–1972 входив до активу Миколаївського краєзнавчого музею як член Миколаївської групи Одеського

археол. т-ва. На громад. засадах займався реставрацією кераміки, брав участь у встановленні охоронних знаків на пам'ятках археології та переоформленні археол. експозиції музею. 1967–1972 брав участь в експедиціях Ін-ту археології АН УРСР під кер. О.Г. Шапошнікової, Г.Т. Ковпаненко та Миколаївського краєзнавчого музею. З 1973 був співробітником Ін-ту археології: лаборантом, ст. лаборантом (1981), м.н.с. (1989). Очолював Богданівський загін Миколаївської експедиції, який здійснив масштабні дослідження поселення сабатинівської культури поблизу с. Виноградний Сад (Миколаївська обл.). Стажувався в лабораторії Г.Ф. Коробкової (м. Санкт-Петербург), оволодів методикою трасологічного аналізу кам'яних і кістяних знарядь.

Автор розробок щодо встановлення та розвитку стародавніх ремесел: Чинбарського, швацького та косторізного.

Тв.: Курганная группа близ с. Старогорожена // Древности Поингулья. — К., 1977 (у співавт.); Ямное погребение с булавой из Поингулья // Древнейшие скотоводы степей юга Украины. — К., 1987 (у співавт.); Костяные изделия сабатиновской культуры по материалам поселения Ташлык и Виноградный Сад на Южном Буге // Проблемы первобытной археологии Северного Причорноморья. — Хермон, 1990. — Ч. 1.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 334.

БАРАБОЙ Абрам Зіновійович (05.02.1902, с. Томашпіль Ямпільського пов. Подільської губ., нині Вінницької обл. — 15.04.1983, м. Київ) — дослідник історії України XVII–XX ст., доц. (1946), с.н.с. (1956), д.і.н. (1966).

З 1915 працював на сірниковій фабриці в Одесі. 1918 склав екстерном іспити за 8 класів зош. З 1919 викладав історію в школах і технікумах. 1936 закінчив іст. ф-т КДУ і вступив до аспірантури по каф. історії України. Канд. дис. «Причини приєднання України до Росії у 1654 р.» (1939). 1938–1941 — доц. каф. історії СРСР КДУ. У 1941–1946 — в Червоній армії: офіцер-політпрацівник, викладач танкового училища. У 1946–1947 — зав. каф. історії СРСР Омського пед. ін-ту. З 1947 викладав історію СРСР, історію КПРС, основи марксизму-ленінізму у вузах Києва. 1953–1954 — м.н.с., 1954–1959 — с.н.с. відділу археографії, 1959–1962 — відділу допоміжних іст. дисциплін Ін-ту історії АН УРСР. З 1962 — на пенсії. Докт. дис. «Правобережна Україна у передреформений період: Нариси соціально-економічного розвитку, селянського і різночинного революційного руху» захистив в Ін-ті історії АН СРСР (1966).

Досліджував історію визвольної війни укр. народу 1648–1657 рр., революційний рух селян і різночинної інтелігенції 40–60-х рр. XIX ст. на Правобережній Україні. Опублікував понад 30 наук. статей у збірниках, журналах, бл. 50 статей в УРЕ. Брав участь у підготовці 2-томної «Історії Української РСР»; документальних збірниках «З історії утворення комнезамів на Україні» (К., 1958); «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни

(1919–1920 рр.)» (К., 1957); «Отмена крепостного права на Украине» (К., 1961) та ін.

Тв.: К вопросу о причинах присоединения Украины к России в 1954 // Историк-марксист. — 1939. — № 2; Історія СРСР: Методичний посібник для студентів-заочників історичних факультетів університетів і педагогічних інститутів. — К., 1940, 1941; Історія СРСР: Методичні вказівки для студентів-заочників педагогічних шкіл. — К., 1940; Правобережная Украина в 1848 г. // Исторические записки. — 1950. — Т. 34; Харьковско-киевское тайное революционное общество 1856–1860 гг. // Исторические записки. — 1955. — Т. 52; Селянський антикріпосницький рух у Київській губернії у 1855 р. // Вісник АН УРСР. — 1957. — № 4; Розшарування і початок розкладу селянства Правобережної України в першій половині XIX ст. // УІЖ. — 1960. — № 4; Революції і реформи в суспільному розвитку. — К., 1970.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 406; В.П. 70-річчя А.З. Барабоя // УІЖ. — 1972. — № 4; [Некролог] // Там само. — 1983. — № 7; РЕІУ. — Т. 1. — К., 1969; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 214; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

БАРАНОВИЧ Олексій Іванович (1892, м. Старокостянтинів Волинської губ., тепер Хмельницької обл. — 03.05.1961, м. Москва, РФ) — історик, д.і.н. (1951), педагог, громад. діяч. З родини священика.

Закінчив Житомирську гімназію та іст. відділ іст.-філол. ф-ту Петроградського ун-ту (1916). 1916–1920 викладав історію у чоловічій та жіночій гімназіях рідного міста. 1918 — працівник архівного відділу Головного управління у справах мистецтв та національної культури. 1920–1921 — зав. відділом повітнаросвіти (м. Старокостянтинів). 1922 — голова повітвідділу спілки Робітос. 1920–1923 — зав. трудовою школою і одночасно (з 1921) — зав. педкурсами. З 1923 — постійний нештатний співробітник Комісії для складання іст.-геогр. словника укр. землі ВУАН, одночасно викладач райпартшколи (1923–1924), вчитель культурознавства трудшколи № 102 і голова місцевкому Робос № 247. З жовтня 1924 до жовтня 1926 — аспірант каф. історії України ВУАН, одночасно кер. семінарів з укр. історії в КІНГу (1925–1926), з 1926 — викладач історії госп-ва та культури України в тому ж вузі. Протягом 1923–1926 прочитав шість доповідей на іст. та іст.-екон. секціях УАН та дві на кафедрі. 24.10.1926 захистив наук. працю «Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст.», з 1927 став штатним н.с. кафедри. У 1927–1930 працював над темою «Магнатська верства та її господарство на Волині в XVII–XVIII ст.». Протягом 1930–1933 рр. прочитав у ВУАН п'ять доповідей, був активним дописувачем газ. «За радянську Академію» (1930–1932). Після розгрому ВУАН з 1934 працював у вузах і

наук.-досл. установах Москви, не полишаючи укр. тематики. 1946 захистив канд. дис. «Помещичий город времен Речи Посполитой (Староконстантинов XIV–XVIII ст.)». Плідним періодом наук. діяльності Б. була праця в Ін-ті історії АН СРСР (з 1951), де вчений захистив докт. дис., продовжував вивчення укр. історії, зокрема рідного міста, брав активну участь у колект. наук. працях як автор і редактор. Один із визначних дослідників соц.-екон. історії України, а також Білорусі, Польщі і Литви XIV–XVIII ст., в яких Б. спростував хибні твердження про так звані «запустіння» України в середні віки, про начебто прогресивну місію польської колонізації укр. земель та інші. Знавець архівів і архівної справи. Матеріали про життя і діяльність Б. зберігаються в музеї м. Старокостянтинова, в ІР НБУ ім. В. Вернадського НАНУ (ф. X) і в ЦДАВО України (ф. 1235).

Тв.: З історії заселення Південної Волині // ЗІФВ УАН. — 1925. — Т. VI; З проблем марксівської теорії пізнання // Життя і революція. — 1925. — № 9; Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст. // Студії з історії України. — 1926. — Т. І. — С. 1–90; 1930. — Т. 3. — С. 61–116; Окр. вид.: — К., 1926; «Пан Тадеуш» Міцкевича як історичний документ // Україна. — 1928. — Кн. 4 (29). — С. 34–35; Панське господарство в ключі Володарськім за часів Коліївщини // Ювілейний збірник на пошану академікові М.С. Грушевському. — К., 1928. — Т. 1. — С. 274–279; Панське місто за часів Польської держави: Старий Костянтинів // ЗІФВ УАН. — 1928. — Т. XVII. — С. 1–63; Окр. вид.: — К., 1928; Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. — К., 1930; Залюднення України перед Хмельниччиною. — К., 1931; Історія на службі колоніальної політики Польщі // Записки історико-археографічного інституту. — К., 1934. — С. 227–249; Помещичий город времен Речи Посполитой (Староконстантинов XIV–XVIII ст.): Автореф. // Известия АН СССР. Серия истории и философии. — М., 1947. — Т. IV. — С. 183–185; Упадок города Речи Посполитой: Староконстантинов в XVIII в. // Вопросы истории. — 1947. — № 8. — С. 30–49; Население предстепной Украины в XVI в. // Исторические записки. — М., 1950. — Т. 32. — С. 198–232; Новый город западной Украины XVI в.: Основание Староконстантинова // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. — 1951. — Т. 3. — С. 236–263; Фольварки Вишневецкого ключа во второй половине XVIII в. // Академику Б.Д. Грекову ко дню 70-летия. — М., 1952. — С. 303–310; Хозяйство фольварка на юге Волыни в XVIII в. // Материалы по истории земледелия СССР. — М., 1952. — Т. 1. — С. 411–458; Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. — М., 1955; Украина // Очерки истории СССР: Период феодализма. Конец XV в. — начало XVII в. — М., 1955. — С. 710–735; Украина и Белоруссия; Воссоединение Украины с Россией // Очерки истории СССР: Период феодализма. XVII в. — М., 1955. — С. 667–712 (у співавт.); К изучению магнатских архивов Украины // Проблемы источниковедения. — М., 1956. — Т. 5. — С. 146–158; Правобережная Украина // Очерки истории СССР: Период фео-

дализма. Россия во второй половине XVIII в. — М., 1956. — С. 593–600; Украина накануне освободительной войны середины XVII в.: Социально-экономические предпосылки войны. — М., 1959; Опустошение и восстановление Правобережной Украины во второй пол. XVII и начале XVIII вв. // История СССР. — 1960. — № 5. — С. 148–158; К вопросу о запустении и заселении украинских земель в XVI — начале XVII вв. // Вопросы социально-экономической истории и источниковедения периода феодализма в России. — М., 1961. — С. 40–42.

Літ.: ЕУ. — 1955. — Т. 1. — С. 91; А.И. Баранович: Некролог // История СССР. — 1961. — № 5. — С. 246; О.І. Баранович: Некролог // УІЖ. — 1961. — № 5. — С. 173; А.И. Баранович: Некролог // Вопросы истории. — 1961. — № 8. — С. 214; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. — Париж; Чікаго, 1962. — С. 9, 63, 70, 284 (ЗНТШ. — Т. 173); Сарбей В.Г. // РЕІУ. — 1969. — Т. 1. — С. 109; Швидько А.К. Вопросы социально-исторического развития Правобережной Украины 16–18 вв. в трудах А.И. Барановича // Некоторые вопросы отечественной историографии и источниковедения. — Днепропетровск, 1976. — Вып. 3. — С. 112–118; УРЕ. — К., 1977. — Т. 1. — С. 353; ЕИ. — 1984. — Vol. I. — P. 176–177; Санцевич А.В., Комаренко Н.В. Развитие исторической науки в Академии Наук УССР, 1936–1986 гг. — К., 1986. — С. 66; Євтушок М. О.І. Баранович: учений, людина // Радянське Поділля. — 1992. — 12 лют.; Історія АН України, 1918–1923: Док. і мат-ли. — К., 1993. — С. 515; [Особова справа О.І. Барановича] / Публ. С.І. Білоконя // Український історичний журнал. — 1996. — № 5. — С. 108–115; Верба І., Юркова О. Київська історична школа М. Грушевського // Український історик. — 1996. — № 1/4; Юркова О. Дослідження О.І.Барановичем магнатського господарства Волині XV–XVIII ст. на терені науково-дослідчої кафедри історії України в Києві (1924–1930) // Там само. — С. 314–318; Ворончук І. // Українські архівісти. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 37–40; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 230; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 183; Олексій Баранович (1897–1961): біобібліогр. нарис до 120-річчя від дня народження. (Дослідники Волині. Дати і долі; вип. 2) / Уклад. Л. Дейнека. — Луцьк, 2012.

БАРВІНОК Володимир Іванович (22.07.1879, с. Охрамієвичі Чернігівської губ. — 1943, м. Київ) — історик Церкви, візантолог, бібліограф, книгознавець, архівіст, живописець. Один з представників київської школи літургістів проф. О.О. Дмитрієвського.

Закінчив Чернігівську духовну семінарію (1901), КДА (1905), Санкт-Петербурзький археол. ін-т (1908), іст.-філол. ф-т Санкт-Петербурзького ун-

ту (1911), де 1911 отримав ступінь магістра богослов'я. До кінця 1917 працював у центр. установах Священного синоду. Одночасно (1912–1917) викладав історію у Петроградському реальному училищі А.І. Гельда. З 1918 працював в Україні. 1918–1919 сприяв комплектуванню фондів щойно створеної Нац. б-ки Укр. Держави (нині — НБУВ). 1918–1919 працював у Департаменті сповідань УНР (пізніше Мін-во сповідань).

1919–1928 — співробітник Іст.-філол. відділу ВУАН з окремих наук. доручень. 1924–1933 працював у Всеукр. Археол. комітеті (ВУАК): 1928–1930 — секретар Софійської комісії та мистецького відділу ВУАК, 1930–1933 — секретар ВУАК. Одночасно у 1920-х рр. працював в Укр. наук. ін-ті книгознавства. Помер під час окупації Києва природною смертю.

Автор праць з історії православної церкви та її діячів, статей іст.-юр. змісту, рецензійних заміток. Описував стародруки київських книгозбірень, Щекавицької та Андріївської церков, латинські та польські стародруки в архівах і б-ках Петербургу та Москви. Допомагав акад. М.І. Петрову в підготовці розвідок з історії староукр. письменства. У середині 1930-х рр. передав велику домашню бібліотеку КДУ.

Тв.: Никифор Влеммид и его сочинения. — К., 1911 (магістерська дис.); Об обязанностях государей по воззрению Никифора Влеммида. — К., 1911; Об изображениях святых апостолов Петра и Павла. — СПб., 1912; Символизм русской иконописи 16–17 вв. — К., 1912; Загальний огляд стародруків київських бібліотек. — К., 1924; Балканські слов'яни в історії Візантії за IV-го Хрестового походу // Юбілейний збірник на пошану акад. Д. Багалія. — Ч. 1. — К., 1927.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; Історія Національної академії наук України. 1924–1938: Документи і матеріали. — К., 1998; Історія Національної академії наук України. 1929–1933: Документи і матеріали. — К., 1998; Шушківський А.І. Барвінок Володимир Іванович // Енциклопедія сучасної України. — Т. 2. — К., 2003; Юркова О. Барвінок Володимир Іванович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Юркова О.В. Барвінок Володимир Іванович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 1. — К., 2003. — С. 188; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 241–242; Рева Л.Г. В.И. Барвинок и его «Обзор библиографии церковнославянских старопечатных книг» (1925 г.) // Федоровские чтения — 2005. — М., 2005; Рева Л. Володимир Барвінок — автор зводу бібліографії українських рукописних книг і стародруків // Ніжинська старовина. — Вип. 14. — Ніжин, 2012; Ковальчук Г.І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936). — К., 2015.

БАРВІНСЬКИЙ Богдан Олександрович (15.07.1880, м. Тернопіль — 1962, м. Львів) — дослідник історії шляхти в Польщі, Австрії, Росії, розвитку

освіти та історії духовенства України, чл. НТШ (1902), д.чл. НТШ (1914), архівіст, археограф, бібліотекознавець, педагог. Син відомого вченого і громад.-політ. діяча Олександра Б., родина якого 1888 переїхала до Львова.

Навчався у школі ім. М. Шашкевича та в акад. гімназії. Вступив на філос. ф-т Львівського ун-ту. 1901–1903 (з перервою), будучи студентом, працював в Архіві городських і земських актів, путівник по якому видав пізніше («Крайовий архів...», Львів, 1917). З 1909 — практикант, 1913–1917 — асистент б-ки Львівського ун-ту. Брав участь у роботі іст.-філос. секції НТШ, був її секретарем (до 1918). У вересні–листопаді 1919 — бібліотекар Ін-ту «Народний дім» у Львові. У 20-ті викладав у Львівській гімназії сестер Василіанок, у Львівському ун-ті. 1924–1925 був генеральним секретарем НТШ, допомагав у роботі б-ки. 1939–1941 — дир. б-ки Львівського держ. ун-ту, автор короткого нарису її історії нім. мовою («Kurzer Abriss der Geschichte der Universitats Bibliothek in Lemberg. 1784–1941»). В 1944–1947 працював у Львівській філії б-ки АН УРСР. Готував до видання збірник документів «До історії греко-католицького сільського духовенства і сільських парафій в Галичині XVI–XVIII ст.». Підготував іст.-генеалогічні монографії «Рід Айхінгерів в Польщі й на Руси в XVI–XVIII ст.» (1928) та «Рід Хмельницьких» (1930). Листувався з істориками, письменниками, громад.-культ. діячами України: М. Грушевським, В. Гнатюком, М. Павликом, Уляною Кравченко, О. Маковеєм, С. Томашівським, І. Крип'якевичем, К. Студинським, І. Кревецьким, митрополитом А. Шептицьким.

Автор значної кількості наук. праць, статей та рецензій укр., нім. та польс. мовами. Друкувався у виданнях «ЛНВ», «ЗНТШ», «Записки Чину Св. Василія Великого» та ін. Документи про життя і діяльність Б. знаходяться у відділі рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ та в ЦДІА України у м. Львів.

Тв.: З'їзд Галицького князя Данила з угорським королем Белою IV в Пресшбурзі 1250 року: Історико-критичний аналіз. — Львів, 1901; Ким свідчився Отокар?: Проба інтерпретації оповідання Галицько-волинської літописи // ЗНТШ. — Т. 47. — 1902; Бунт в с. Мшанця, 1717 // Там само. — Т. 54. — 1903; Метрики в сільській практиці XVIII ст. // Там само. — Т. 56. — 1903; Жигмонт Кейстутович великий князь литовсько-руський (1432–1440): Історична монографія. — Жовква, 1905; Кілька причинків до часів великого князя Свидригайла (1430–1433) // ЗНТШ. — Т. 76. — 1907; Пісня про ведмедівську попівну і здобуття м. Ведмедівки турками 1667 р. // Руслан. — 1907. — № 213; Історичні причинки: розвідки, замітки, матеріали до історії України–Руси. Т. 1–2. — Жовква; Львів, 1908–1909; Історичний розвій імені українсько-руського народу. — Львів, 1909; Польська персоніфікація «України» з 1644 р. // ЗНТШ. — Т. 121. — 1914; Предтеча університету ім. Франца I у Львові // Там само. — Т. 125. — 1918; Слідами гетьмана Мазепи // Там само. — Т. 129. — 1920; Т. 144–145, 1926; Родинні літописи, їхнє історичне й культурно-побутове значення // Стара Україна. — № 1. —

1924; Пом'яники усопших // Там само. — № 6. — 1924; Причинки до польсько-укр. геральдики і сфрагістики // ЗНТШ. — Т. 138–140. — 1925; Д-р Юліан Целевич, його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших та новіших дослідів // Збірник іст.-філол. секції НТШ. — Т. 15. — Львів, 1927; Конашевич в Перемиській землі в XV і XVI ст.: генеалогічно-історична монографія // ЗНТШ. — Т. 100. — 1930; Те ж: окр. вид. — Львів, 1930; Назва «Україна» на Закарпатті / УВАН. — Вінніпег, 1952. — (Назвознавство; № 4).

Літ.: Грушевський М. До справи хронологічної зв'язки в Галицько-волинському літописі, кілька заміток до статті Б. Барвінського // ЗНТШ. — Т. 52. — 1903; Дорошенко Д. Огляд української історіографії. — Прага, 1923 (К., 1996); ЕУ. — Т. I. — 1955; EY. — Vol. I. — 1984; Павлишин С. Рід Барвінських в історії української культури // Вісник НТШ. — Львів, 1993. — № 6–7; Сварник Г. Барвінський Б.О. // Українські архівісти. — Вип. I. — К., 1999; Біобібліографічний словник учених Харківського університету. — Т. 2: Історики (1905–1920, 1933–2000). — Харків, 2001. — С. 28–31; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 242–243; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003.

БАРВІНСЬКИЙ Віктор Олександрович (28.10 (09.11).1885, с. Базаліївка Вовчанського пов. Харківської губ. (нині с. Чугуївського р-ну Харківської обл.) — бл. 1940, Тайшетлаг ГУЛАГ НКВС СРСР) — дослідник історії Лівобережної України XVII–XVIII ст., зокрема питань заселення і становища селян до і після Хмельниччини, архівіст, історик права. Учень Д.І. Багалія.

Після закінчення у 1904 Харківської 2-гої чоловічої гімназії навчався на іст.-філол. ф-ті Харківського ун-ту. Під кер. Д. Багалія у 1907 написав дипломну працю «Крестьяне в Левобережной Украине XVII–XVIII ст.», що була відзначена золотою медаллю. 1909 залишений при каф. рос. історії ун-ту як професорський стипендіат. Одночасно викладав історію у середніх освітніх установах Харкова. 1915–1919 працював у бібліотеці Харківського ун-ту. З 1919 — приват-доц. Харківського ун-ту, викладач Академії теоретичних знань, Харківського ІНО (1920–1924). Чл. Харківського іст.-філол. т-ва.

1922–1934 — д.чл. Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури ім. акад. Д.І. Багалія, у 1923–1926 керував іст. секцією кафедри. 1926–1927 — нештатний непостійний співробітник Комісії для виучування західноруського та укр. права при ВУАН, одночасно — зав. відділу архівознавства архівної секції Всеукр. комітету охорони пам'яток мистецтва та старовини і ЦАУ УСРР (1921–1925), вчений архівіст та інспектор-інструктор ЦАУ УСРР. З 1929 — зав. ЦАДА у Харкові, пізніше — с.н.с. архіву.

04.08.1937 заарештований і за сфальсифікованим звинуваченням в участі у контррев. антирад. нац. організації засуджений до 10 років ув'язнення в

таборах. У лютому 1940 почався перегляд справи, 30.12.1940 її було закрито через смерть вченого за нез'ясованих обставин (дата смерті не встановлена). Реабілітований 1959.

Тв.: До історії закріпощеня селянства в Лівобічній Україні // Записки НТШ. — Т. LXXXI. — Кн. 1. — Львів, 1908; Выборы сотника в местечке Носовке в 1735 году // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — Т. 18. — Харьков, 1909; Причинок до історії «свобідних маєтностей» // Записки НТШ. — Т. LXXXII. — Кн. 2. — Львів, 1908; Матеріяли до історії суспільного та економічного побуту Лівобережної України в XVIII столітю // Записки НТШ. — Т. XC. — Кн. IV. — Львів, 1909; Из истории казачества Левобережной Украины // ЖМНП. — 1910. — № 1; Комиссия Экономии описных на Е.И.В. маетностей, причины ее учреждения и ее деятельность // Труды XIV Археологического съезда. — Т. 3. — М., 1911; Труды Д.И. Багалея по истории Левобережной Украине // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — Т. 20. — Харьков, 1911; Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка 1729–1730 // Труды Полтавской ученой Архивной комиссии. — Вып. 9. — Полтава, 1912; Новый литературный памятник времени Мазепы. — Харьков, 1912; Дмитрий Петрович Миллер: Биографический очерк // Вестник Харьковского историко-филологического общества. — Вып. 5. — Харьков, 1914; Заметки по истории финансового управления в Гетманщине // Сборник Харьковского историко-филологического общества в честь проф. В.П. Бузескула. — Харьков, 1914; К вопросу об упырях // Вестник Харьковского историко-филологического общества. — Вып. 5. — Харьков, 1914; Исторический очерк Харьковской губернии. — Харьков, 1918; Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 р. // Архівна справа. — 1925. — Кн. 1; Українські архівні фонди в межах РСФРР // Архівна справа. — 1925. — Кн. 1 (у співавт.); Замітки до історії мануфактури в Лівобережній Україні XVIII ст. // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. — № 2–3. — Харків, 1926; До біографії поручика І.І. Сухинова // Декабристи на Україні. — Харків, 1926; До питання про індукту та евекту в Гетьманщині // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. — № 6. — Харків, 1927; 1-й Всеукраїнський з'їзд архівних робітників у Харкові (8–13 травня 1926 р.) // Архівна справа. — 1927. — Кн. 2–3; Євген Михайлович Іванов: З нагоди 30-річчя науково-архівної роботи // Там само. — 1928. — Кн. 5–6; До 50-річчя заснування Харківського центрального історичного архіву (1880–1930) // Там само. — 1930. — № 3; До історії архівної справи в Гетьманщині за часів Розумовського // Радянський архів. — 1931. — № 2; Архівна справа у Польщі // Там само. — 1931. — Кн. 4–5; До історії польського повстання (1830–1831) на Україні // Архів Радянської України. — 1932. — № 1–2; Всеукраїнський центральний архів стародавніх актів у Харкові: історія та короткий огляд фондів // Архів Радянської України. —

1932. — № 6 (у співавт.); Архівознавство. Елементарний підручник. — Харків, 1932 (у співавт.).

Бібліогр.: Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 2: Історики (1905–1920, 1933–2000). — Харків, 2001.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; Енциклопедія українознавства. — Словникова частина. — Т. 1. — Париж, Нью-Йорк, 1955; Бутич І.Л. Барвінський Віктор Олександрович // РЕІУ. — Т. 1. — К., 1969; Гузій І.В. Історія Чернігівщини у науковій спадщині В.О. Барвінського // Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства. — Чернігів, 1985. — Ч. 1; Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д.І. Багалія (1921–1934 рр.). — Харків, 1994; Дело В.А. Барвинского // Історія і теорія історичної науки та освіти: Харківський історіографічний збірник. — Вип. 1. — Харків, 1995 (сост. О. Рябченко); Усенко І.Б. Барвінський Віктор Олександрович // Юридична енциклопедія. — Т. 1. — К., 1998; Історія Національної академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. — К., 1998; Бутич І., Коваль О. Барвінський Віктор Олександрович // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — Вип. I (XIX ст. — 1930-ті рр.). — К., 1999; Юркова О. Барвінський Віктор Олександрович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Юркова О.В. Барвінський Віктор Олександрович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 1. — К., 2003. — С. 189; Бутич І.Л. Барвінський Віктор Олександрович // Енциклопедія сучасної України. — Т. 2. — К., 2003. — С. 242–243; Маслійчук В. Віктор Барвінський, історик Гетьманщини // Січеславський альманах. — Вип. 1. — Дніпропетровськ, 2005; Бутич І., Коваль О. Барвінський Віктор Олександрович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліографічний довідник. — К., 2007; Бутич І., Юркова О. Барвінський Віктор // Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія. Т. 1. — К., Львів, Тернопіль, 2012.

БАТІГ Роман Онуфрійович (29.09.1920, м. Львів — дата смерті невідома) — історик.

У 1939 закінчив Львівську торговельну школу. Учасник Другої світової війни, учасник бойових дій у складі рад. військ. Після закінчення парт. школи при Львівському обкомі партії, з 1948 працював у парт. та рад. органах Львова. У 1956 закінчив ВПШ при ЦК Компартії України. У 1960–1963 працював на посаді м.н.с. в ІСН АН УРСР, досліджував історію міст і сіл Львівської обл. У 1964 перейшов на викладацьку роботу в Львівський держ. ун-т, з 1978 працював у зооветеринарному ін-ті.

Літ.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ: Наукова діяльність. Структура. Працівники. — Львів, 2001. — С. 158.

БАЧИНСЬКИЙ Анатолій Діомидович (псевд.: С. Анатольєв, А. Демидов; 21.05.1933, м. Одеса — 08.04.1995, м. Одеса) — дослідник історії України XVIII–XX ст., історії козацтва й Задунайської Січі, Придунайських земель України, укр.-болгар. зв'язків у XIX — на поч. XX ст., археограф, к.і.н. (1969), проф., засл. працівник культури України. Із службовців. Батько О. Бачинської.

1957 закінчив іст. ф-т ОДУ ім. І.І. Мечникова. 1957–1963 працював с.н.с. Одеського обл. держ. архіву, 1963–1995 — на каф. історії УРСР, історіографії та джерелознавства, історії України ОДУ ім. І.І. Мечникова. Від 1987 — чл. Бюро наук. Ради АН УРСР (НАНУ) з проблем іст. науки, а також Археографічної комісії. Одночасно викладав в Одеському політех. ін-ті, Одеському ін-ті вдосконалення вчителів, у народ. ун-ті охорони пам'яток історії та культури. Від 1992 — відповід. ред. неперіод. наук. зб. «Історичне краєзнавство Одещини», голова Одеської обл. організації Всеукр. т-ва краєзнавців. Очолював кілька археогр. експедицій на Одещині. Брав участь у підготовці «Історії міст і сіл УРСР». В останні роки життя — проф. каф. історії України. Нагороджений орденом Кирила й Мефодія II ступ., Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. На честь Б. в Одесі встановлено меморіальні дошки. Канд. дис. «Народна колонізація Придунайських степів в XVIII — на початку XIX ст.» захистив в ОДУ.

Тв.: В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях Украинской ССР. — К., 1984; Січ Задунайська. 1775–1828. — Одеса, 1994; Непокоренный Дунай. — Одесса, 1985; Буджацька заграва. — Одеса, 1995; Дай руку, другар. — Одесса, 1965 (у співавт.); Истински другари. — Одесса, 1969. (болгар. мовою, у співавт.); Истоки: Очерки исторических связей Одессы и Варны. — Одесса, 1990 (у співавт.); Козацтво на Півдні України. 1828–1869 рр. — Одеса, 1995 (у співавт.); Задунайська січ і заселення придунайських степів в кінці XVIII — на початку XIX ст. // Историческое краеведение Одесщины. Сборник материалов. — Одесса, 1992. — Вып. 1; З боротьби ОУН–УПА проти фашистських загарбників у Степовій Україні в роки другої світової війни, 1942–1944 рр. // Південь України під час другої світової війни (1939–1945): Матеріали республіканського наукового симпозіуму. — Одеса. 1993. — Вип. 1.

Бібліогр.: Анатолій Діомидович Бачинський. Бібліограф. покажчик. — Одеса, 1994.

Дж. і літ: Анкета А.Д. Бачинського; Бачинский Анатолий Диомидович // Славчева Ц. Историческата българистика в чужбина: 1980–1985: Библиографический справочник — София, 1987; Анатолій Діомидович Бачинський (Біобібліогр. учених ун-ту; Вип. Історики) / Упоряд. Л.В. Новікова; авт. вступ. ст. В.М. Хмарський; ред. С.М. Кириченко. — Одеса, 1994; Бачинська О.А., Самойлов Ф.О. Українсько-болгарські зв'язки в працях А.Д. Бачинського (1933–1995) // Україна і Болгарія: Віхи іст. дружби. — Одеса, 1999; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські істо-

рики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 332; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 207; Анатолій Діомидович Бачинський: до 75-річчя з дня народження: (біогр. матеріали) / Упоряд.: О.А. Бачинська, Г.С. Левченко, Л.В. Новікова, В.М. Хмарський; ред. В.М. Хмарський. — Одеса, 2008.

БАЧИНСЬКИЙ Михайло Опанасович (30.09.1887, Олександрія Херсонської губ. — 29.12.1937, м. Одеса) — дослідник соц.-екон. історії Степової України XIX ст. Народився у родині нар. вчителя.

1906 закінчив гімназію в Єлісаветграді і вступив на іст. відділ іст.-філол. ф-ту Київського ун-ту Св. Володимира. Через рік, як політ. неблагонадійного, його було виключено з ун-ту. 1909 знову вступив до ун-ту, який закінчив 1912 з дипломом першого ступеня. Дипломна робота «Колонізація Новоросійського краю в XVIII ст.». 1912–1914 працював вчителем у Стародубській чоловічій гімназії по курсам вступу до філософії та історії. У цей же час був зав. місцевого іст.-археол. музею. Восени 1914 перевівся до Павлоградської чоловічої гімназії, де протягом трьох років крім вище згаданих предметів також викладав латину. 1917 перебрався до Олександрії, де упродовж восьми років викладав предмети з історії та укр. мови в різних освітніх закладах: вчительські курси (1917), гімназія і вчительська семінарія (1917–1920), соц.-екон. школа (1920–1922), пед. технікум (1922–1925). 1921–1924 на вчительських курсах читав метод. курси викладання в трудшколах історії культури та рідної мови. З вересня 1925 — в Одесі, де пед. діяльність продовжував у різних навч. закладах: перша торгово-промислова профшкола (1925–1930), вечірній роб. ун-т (1926–1933), курси українізації (1928–1930), театральна школа (1934–1937), роб. ф-т кредитно-екон. ін-ту (1935–1937), ОДУ (1936–1937), мед. ін-т (1937). Через політ. та екон. обставини цього часу був змушений погодитися на викладання переважно укр. та латин. мов. В Одесі розпочав активну наук. роботу, яка відбувалась під кер. М. Слабченка, який запросив його до семінару підвищеного типу при Одеському ІНО в якості слухача (1926), став викладачем семінару з латин. мови. У квітні 1927 став аспірантом Одеської секції Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури при тому ж ін-ті. В обліковій картці аспіранта М. Слабченко згодом записав: «вийде з нього блискучий вузівський викладач і цікавий науковий дослідник». У семінарі виступав з багатьма доповідями, наприклад «Лютневий 1917 року переворот в Одесі», а деякі доповіді були надруковані в місцевих збірках. Основною його наук. роботою в семінарі була промоційна праця «Торгівля Запоріжжя з Кримом», але в цей час він також опрацьовував тему «Позашкільна освіта на Півдні України». З відкриттям 1926 ОНТ, яке діяло як одеська філія ВУАН, став його активним членом. Наприкінці 1920-х М. Слабченко залучив його до підготовки до друку Архіву Коша Нової Запорозької Січі. На рубежі десятиріч видання архіву Коша на деякий час

загальмувалось, а вже 1932 він з іншими науковцями на чолі з Н. Полонською-Василенко знову повернувся до його видання. 16.02.1931 заарештований співробітниками НКВС за звинуваченнями у справі «Українського національного центру». І хоч через деякий час був звільнений, але звинувачення в «націоналізмі» в тих умовах стало для нього роковою віхою. 26.12.1937 знову заарештований. Цього разу слідчими було підготовлено більше «компроментуючих» фактів: знайомство з В. Винниченком, М. Слабченком; членство в партії укр. есерів та ін. Вирок — «вища міра покарання» був виконаний 29.12.1937. 1958 за постановою Президії Одеського обл. суду було винесено рішення про повну безпідставність обвинувачень.

Тв.: Історія революційного руху на Олександрійщині в 1917–1922 рр. — Олександрія, 1922; Голод на початку 90-х років на Херсонщині і діяльність М.В. Левитського // Записки Одеського наукового при Українській академії наук товариства. Секція соціально-історична. — 1927. — Ч. 1; Головні економічні течії 30–40-х років XIX ст. на Степовій Україні // Там само. — 1928. — Ч. 3.

Літ.: Бачинський А.Д. Михайло Бачинський учень Михайла Слабченка // Академік Михайло Єлисейович Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях. — Одеса, 1995; Хмарський В.М. Про участь М.Є. Слабченка у підготовці до видання архіву Коша Нової Запорозької Січі // Там само; Одеський Мартиролог. — Т. 1. — Одеса, 1997; Історія НАН України. 1924–1928. — К., 1998; Левченко В.В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти // ЗІФ. — Одеса, 2003. — Вип. 13; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009.

БЕВЗО Олександр Арефійович (21.08.1901, с. Маркуші Бердичівського р-ну Житомирської обл. — 24.11.1981, м. Київ) — дослідник історії України середніх віків, к.і.н. (1962).

1925–1929 навчався на ф-ті профосвіти КІНО, одержав кваліфікацію викладача іст.-екон. наук. 1947–1959 — м.н.с. відділу археографії, 1959–1963 — відділу допоміжних іст. дисциплін, 1963–1967 — відділу історії міст і сіл УРСР, одночасно з 1963 — керівник наук. архіву Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Львівський літопис і Острозький літописець» (1962, наук. кер. — к.і.н. А.З. Барабой).

Основна проблематика досліджень стосувалась питань історії феодалізму, джерелознавства. Автор багатьох статей в УРЕ, упорядник ряду колект. праць, зокрема «Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы» (у 3-х тт. — М., 1953).

Тв.: Словарь малоупотребляемых и непонятных слов и выражений // Воссоединение Украины с Россией. — Т. 2, 3. — М., 1953; Про правила друкування історичних документів, писаних українською мовою в XVI–

XVIII ст. // Вісник АН УРСР. — 1958. — № 2; «Львівський літопис» і «Острозький літописець» як джерело для вивчення історії України в II пол. XVI — I пол. XVII ст. // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. — 1960. — Т. 13; «Львівський літопис» і «Острозький літописець»: Джерелознавче дослідження. — К., 1970, 2-е вид. — К., 1971.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 616; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 483.

БЕРЕЗОВЕЦЬ Дмитро Тарасович (18.10.1910, м. Новоград-Волинський — 29.05.1970, м. Київ) — археолог, фахівець зі слов'янської та давньоруської археології, к.і.н. (1969).

1941 закінчив Військову Академію механізації та моторизації. Від 1929 лаборант Бердичівського краєзнавчого музею. З початком Другої світової війни — в діючій армії. Потрапив у полон під час відступу 1941. У концтаборі очолив загін опору. Після визволення з полону звільнений з військової служби.

1946–1970 — м.н.с. відділу слов'яно-руської археології Ін-ту археології АН УРСР. 1969 захистив канд. дис. «Северяне (перед образованием Киевской Руси)».

Б. виділив волинцівську та пеньківську культури, дослідив епонімні пам'ятки: могильник і селище VIII ст. поблизу с. Волинцеве на Сумщині (1948, 1949, 1965, 1966), низку поселень VI–VIII ст. в пониззі Тясмину поблизу с. Пеньківка (1956–1959). Перший інтерпретував вилинцівську культуру як пам'ятки літописних сіверян, пеньківську — як старожитності уличів. До кола наук. інтересів Б. входили також черняхівська й салтівська культури, історія сх. слов'ян і населення степової частини території України середини — другої половини I тис.

1929–1930 брав участь у розкопках Райковецького городища під кер. Т.М. Мовчанівського. Працюючи в Ін-ті, керував роботою 24 експедицій. Зокрема, досліджував Лохвицький могильник черняхівської культури, Верхньосалтівське городище та могильник і Нетайлівське поселення та могильник салтівської культури.

Автор 50 праць, зокрема розділів у виданнях: Археологія Української РСР, т. 3 (К., 1975), Археология Украинской ССР, т. 3 (К., 1986).

Тв.: Дослідження на території Путивльського району Сумської області // АП. — 1952. — III; Харівський скарб // Археологія. — 1952. — VI; До питання про літописних сіверян // Археологія. — 1953. — VIII; О датировке черняховской культуры // СА. — 1963. — № 3; Поселения уличей на р. Тясмине // МИА. — 1963. — 108; Слов'яни й племена салтівської культури // Археологія.– 1965. — XIX.

Літ.: Дмитро Тарасович Березовець (1910–1970) [Некролог] // Археологія. — 1970. — 24. — С. 231; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 509; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 339.

БЕРЛО Ганна Львівна (05/17/.09.1859, с. Вороньків Переяславського пов. Полтавської обл., тепер Бориспільського р-ну Київської обл. — 1942, м. Київ) — дослідниця історії укр. інтелігенції XIX–XX ст., педагог, громад.-культ. діячка. Походила із старовинного, але збіднілого дворянського роду. Рано втратила батьків.

Вчилася у підготовчому пансіоні Карла фон-Кремера (Бориспіль, 1868–1870); закінчила із золотою медаллю так звану «міністерську» (Ольгинську) гімназію (Київ, 1876). Мала нахил до медицини, але через скрутні матеріальні обставини залишилася в гімназії на посаді класної наставниці, з середини 1878 — викладачки рос. мови. 1881–1904 працювала також і у новоствореній приватній жіночій гімназії В. Ващенко-Захарченко. Мала приватних учениць із національно-свідомих укр. родин. Слухала публічні лекції в Ун-ті з історії (В.Б. Антоновича), з історії зарубіжних літератур (М.П. Дашкевича) та історії рос. мови і літератури (В.Л. Малиніна). Автор підручника з рос. граматики у 2-х частинах (перша витримала 10 видань, друга 1905–1911 — 5). Була причетна до справ Старої громади та видавництва «Вік». На початку 90-х у групі науковців під кер. В.Б. Антоновича активно працювала над складанням біогр. словника укр. діячів. Знала 5 іноземних мов (англ., нім., польс., фр. й італ.), опублікувала переклад новели В. Кіплінга «Чудо Пуран-Багата» (під псевд. «Г. Альбова»), віршів Г. Гейне, П. Шеллі (у львівській газ. «Руслан»). Писала картки до майбутнього словника Б. Грінченка, працювала в заснованій ним «Просвіті» (1906–1910). Була у першому складі УНТ (з 1908). Опублікувала в «Чтениях» іст. т-ва Нестора-літописця (т. 17–18) іст. розвідку про свого предка А. Берло (як відповідь на статтю О.М. Лазаревського «Из семейной хроники Берлов» у «Киевской старине», 1899, № 1). На пропозицію В.Л. Модзалевського стала н.с. Постійної комісії для складання Біогр. словника діячів УАН (1919–1929) і покинула пед. працю. Протягом 1927–1929 опублікувала у виданнях Академії цінні спогади про громад.-наук. життя Києва майже за 70 років. Листування Б. та ін. матеріали зберігаються у ЦДІА України, ЦДАМЛМ України, в Ін-ті рукописів НБУ ім. В. Вернадського НАНУ.

Тв.: Учебник русской грамматики для младших классов средних учебных заведений. Этимология. — К., 1903; Биографический очерк Арсения Берло, епископа Переяславского и Бориспольського. — К., 1904; Учебник русской грамматики для средних учебных заведений. — Ч. 2. Синтаксис. — К.; СПб, 1905; З листування Василя Доманицького // За сто літ. — Кн. І. — К., 1927; З минулого. Баришпільський пансіон і П.П. Чубинський // Україна. — 1927. — Кн. 3; З київського життя 1880–1890 рр. // Там само. — 1928. — Кн. 4;

Мої знайомства з деякими українськими діячами // Там само. — 1929. — Березень–квітень (№ 33).

Літ.: Грушевський М. Велике діло // Україна. — 1929. — № 1; Лотоцький О. Сторінки минулого. — Т. І. — Варшава, 1932; Полонська-Василенко Н.Д. Видатні жінки України. — Вінніпег; Мюнхен, 1969; Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія Наук. — К., 1993; Гирич І. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам'яті професор Володимира Антоновича. — К., 1994; Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки в громадському житті України. 1884–1939. — К., 1995; Брайчевська О.А., Ляшко С.М., Чишко В.С. Про традиції та джерелознавчу базу національної біографічної школи (кінець XIX — поч. XX ст.) // Українська біографістика. — Вип. І. — К., 1996; Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. — К., 1997; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 528; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 241.

БЄЛОУСОВ (БІЛОУСОВ) Сергій Миколайович (06/18/.03.1897, м. Тула, РФ — 02.07.1985, м. Київ) — дослідник історії України, ком. партії, проф. (1932), к.і.н. (1947).

Після закінчення 1909 початкової школи працював учнем у кустарній зброярській майстерні, друкарні, у 1913–1920 — на тульському зброярському заводі. З 1920 — на комсомольській, парт. та громад. роботі. 1924–1926 — навчався на курсах марксизму Ком. академії при ЦВК СРСР. 1930–1933 навчався в Іст.-парт. ін-ті Ін-ту червоної професури при ВЦВК СРСР у Москві. Одночасно у 1926–1929 — викладач роб. ф-ту Нижньогородського держ. ун-ту, у 1931 — викладач історії партії у І Московському обл. ком. ун-ті, у 1932–1933 керував каф. історії партії та парт. будівництва ІІ-го Московського обл. комвузу у Тулі. 1932 надано звання проф. по каф. історії партії. 1933 постановою ЦК ВКП(б) направлений нач. політуправління Грушковської МТС Одеської обл. За успішне виконання держ. завдань нагороджений орденом Леніна (1934). 1934–1936 — відп. секретар Бобринецького райкому КП(б)У Одеської обл.

У грудні 1936 — червні 1941 — дир. Ін-ту історії АН УРСР. 1937–1939 — чл. Київського міськкому КП(б)У, секретар парторганізації АН УРСР. З початком війни мобілізований. Був комісаром батальйону, начальником соціально-екон. циклу ІІ-го Харківського танкового училища, комісаром, нач. політвідділу І-го туркестанського кулеметного училища (м. Кушка). 1946 демобілізований в званні підполковника. 1946–1951 — с.н.с. відділу історії рад. періоду Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Українська Радянська Соціалістична республіка у боротьбі за завершення будівництва соціалістичного суспільства (1935 — червень 1941)» (1947).

Піддавався критиці. В атестаційній характеристиці за 1947 вказувалося: «В своїй минулій роботі в Інституті історії України тов. Бєлоусов як директор і редактор видань Інституту допустився ряду політичних помилок, на що було вказано в постанові ЦК КП(б)У від 29.08.1947 р. “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР”». 1951–1955 — в.о. зав. відділу історії рад. періоду, 1955–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1964 — с.н.с. відділу історії Великої Жовтневої соц. революції та громад. війни Ін-ту історії АН УРСР. Одночасно працював за сумісництвом в Ін-ті підвищення кваліфікації викладачів марксизму-ленінізму при КДУ.

Автор понад 70 наук. та наук.-попул. праць. Один з ініціаторів і співавторів «Історії Української РСР» в 2 т. Брав участь у підготовці УРЕ, БСЭ, виступав наук. редактором ряду монографій, збірників, брошур. Підготував понад 20 кандидатів наук. Відзначений урядовими нагородами СРСР, УРСР і Туркменської РСР.

Тв.: Боротьба українського народу проти панської Польщі. — К., 1940; Возз’єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. — К., 1951 (1956 перевидана у Братиславі); Відбудова і розвиток народного господарства та культури Української РСР в четвертій п’ятирічці (1946–1950). — К., 1953; КПРС — натхненник і організатор комуністичного будівництва на Україні. — К., 1960.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 468; Стоян П.К. Сергій Миколайович Бєлоусов: До 70-річчя з дня народження // УІЖ. — 1967. — № 5; П.С. 75-річчя С.М. Бєлоусова // Там само. — 1972. — № 6; Відзначення 80-річчя С.М. Бєлоусова // Там само. — 1977. — № 5; У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. док. і матер.: У 2 ч. — К., 1996; Коваль М.В., Рубльов О.С. Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя (1936–1956) // УІЖ. — 1996. — № 6; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941 / Упоряд. О.В. Юркова. — К., 2001; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 249; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 574; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

БЄЛЯКЕВИЧ Іван Іванович (03.06.1905, м. Херсон — 09.07.1984, м. Львів) — історик, сходознавець. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1948), медалями «За перемогу над Німеччиною» (1946), «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні» (1946), «За бойові заслуги» (1967), «50 років Збройним Силам СРСР» (1969), Ленінською медаллю «За доблесну працю» (1970), Золотою почесною відзнакою Т-ва польс.-рад. дружби (1973).

Закінчив екон. ф-т ОдІНГ (1927) 1920–1921 і 1923–1930 на комсомольській роботі в Одеському порту, 1921–1923 — співробітник особливого відділу ВНК–ГПУ м. Одеси, 1930–1935 — працював в Одеському ін-ті інженерів водн. транспорту, 1935–1942 — в Одеському пед. ін-ті, 1941–1942 — зав. каф. історії в Семіпалатинському пед. ін-ті (Казахстан), 1942–1944 — зав. каф. загальної історії Іркутського ун-ту, 1944 — декан ф-ту міжнар. відносин Київського ун-ту. 1945–1946 — с.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії АН УРСР (за сумісництвом). З 1944 працював у Львівському ун-ті: ректор (1944–1948), декан іст. ф-ту (1950–1952), зав. каф. історії нового часу (1948–1961), доц. (1961–1978).

Досліджував історію Азії та Африки, участь поляків у подіях 1914–1917 в Росії.

Автор бл. 70 наук. робіт.

Тв.: Економічний стан сучасного Іраку // Східний світ. — 1929. — № 3; Турция и попытки Германии избавиться от русского фронта в период первой мировой войны // Труды Восточно-Сибирского государственного университета. — Т. 2. — Иркутск, 1944; Польські інтернаціоналісти в боротьбі проти корніловського заколоту // УІЖ. — 1968. — № 5; Антивоєнні виступи в І-й польській стрілецькій дивізії на південно-Західному фронті влітку 1917 р. // Українське слов'янознавство. — Вип. 1. — Львів, 1970.

Літ.: Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів // Михайло Грушевський і українська історична наука. — Львів, 1999; Козицький А. Дослідження історії країн Азії та Африки у Львівському університеті (др. пол. 40-х — 60-і рр. XX ст.) // Вісник Львівського університету. — Вип. 37. — Ч. 1. — 2002; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 583–584; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 45–46.

БІБІКОВ Сергій Миколайович (14.09.1908, м. Севастополь — 21.11.1988, м. Київ) — археолог, дослідник проблем первісного заселення Сх. Європи, історії та хронології мезоліту Півд. СРСР, землеробсько-скотарських племен IV–II тис. до н.е. Півд.-Сх. Європи, д.і.н. (1954), проф., чл.-кор. АН УРСР (1958), засл. діяч науки Української РСР (1975), лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1977), чл.-кор. Центр. археол. ін-ту ФРН (Берлін).

Середню освіту здобув у м. Севастополь. Наприкінці 1920-х рр. доля звела його з відомим археологом, фахівцем у галузі палеоліту Г. Бонч-Осмоловським. У його експедиціях Б. пройшов початкову школу археології, за його ж порадою вступив до Ленінградського ун-ту, по закінченні якого (1931) прийнятий на роботу до Ін-ту історії матеріальної культури АН СРСР. Як археолог Б. формувався в оточенні таких видатних учених, як П. Єфименко, В. Ровдонікас, М. Артамонов, О. Окладников, Б. Піотровський, П. Борисковський. За 20 років він пройшов шлях від н.с. до кер. установи. 1955

переїхав до Києва, де 33 роки працював в Ін-ті археології АН УРСР, з яких 14 був його дир. Великою заслугою Б. перед укр. археологією є надання їй іст. спрямування. Його знаменитий заклик «за речами бачити людей, що їх породили» став фактично програмою роботи укр. археологів.

За авторської участі та за редакцією Б. були створені такі фундаментальні праці: «Нариси стародавньої історії УРСР» (1967), 3-томна «Археологія Української РСР» (1971–1975). Йому належить також ідея написання багатотомної «Давньої історії України». Теор. узагальнення Б. завжди мали широку джерелознавчу базу. Її складали, зокрема, результати здійснених ним розкопок у Криму, на Уралі, річках Дністер і Дніпро. Надзвичайно вагомий внесок зробив Б. у вивчення трипільської культури, успішно продовживши справу В. Хвойки, М. Біляшівського, М. Макаренка. Його монографія «Поселение Лука Врублевецкая на Днестре» (1953) і досі є кращою. Приголомшливе враження на наук. світ справила монографія Б. «Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта» (1981), у якій запропоновано безпрецедентну гіпотезу про музику в палеоліті. За сучасною класифікацією, мізинські кістки можуть бути віднесені до підгрупи музичних інструментів ударного типу. Експеримент музиканта В.Колокольникова підтвердив правильність висновку Б. Це відкриття набуло широкого міжнар. розголосу, а книгу Б. перекладено багатьма мовами світу. Усе творче життя Б. займався проблемою взаємин людини і природи. Їй присвячено низку ґрунтовних праць, у яких висвітлено питання кризи мисливського госп-ва в кам'яному віці, палеоекономіки та палеодемографії в мезоліті й неоліті України. Висновки, яких дійшов учений, багато в чому змінили традиційну марксистську схему лінійного поступового іст. розвитку первісного суспільства. Є всі підстави говорити про шк. Б., яка не обмежується лише Україною. Його учні й послідовники працюють у Росії, Молдові, Азербайджані та ін. країнах. Лауреат Держ. премії УРСР. Нагороджений орденом «Знак Пошани».

Автор понад 100 наук. праць.

Тв.: Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре. — М.–Лгр., 1953; Деякі вузлові питання археологічної науки на Україні // Вісник Академії наук. — 1957. — № 6; Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. — М., 1981.

Дж. і літ.: Архів Інституту Археології НАН України. — Особова справа Бібікова С.М.; УРЕ. — Т. 1. — К., 1977; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 257; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 619; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 305–306.

БІДЗІЛЯ Василь Іванович (23.03.1936, с. Сасове Закарпатської обл. — 09.01.1999, м. Київ) — археолог, фахівець з археології раннього залізного

віку та латенського часу, к.і.н. (1966). За видатні відкриття у галузі скіфської археології (дослідження Гайманової могили) відзначений премією ЦК КПУ та РМ Української РСР (1971), лауреат Держ. премій УРСР в галузі науки і техніки (1977, 1980).

1960 закінчив КДУ. 1960–1965 — м.н.с. відділу слов'янсько-руської археології Ін-ту археології АН УРСР; 1965–1966 — учений секретар Ін-ту. 1966 захистив канд. дис. «Латенская культура на территории Закарпатья». Від 1968 — с.н.с. сектору археол. досліджень на новобудовах України, 1974–1977 — відділу археології ранніх слов'ян, 1977–1988 — ініціатор створення та зав. лабораторії (з 1984 — відділу) фізико-хімічних методів в археології. Лабораторія стала базовою у вивченні давньої історії чорної металургії на сході Європи, започаткувала в стінах Ін-ту дослідження з палеоботаніки та палеозоології, технології керамічного виробництва тощо. Від 1994 — с.н.с. сектору скіфосарматської археології, готував до видання Гайманову Могилу (завершив С.В. Полін) та кургани Гайманового поля.

У 1960–1961 досліджував виявлений уперше спец. центр чорної металургії VI–VII ст. біля м. Гайворон. 1962–1964 — здійснив розкопки поселення та металургійного центру зарубинецької культури в Лютежі; 1968 в Каховській експедиції досліджував курганний могильник доби бронзи та скіфського часу поблизу с. Любимівка під Каховкою. 1969–1974 керував однією з найбільших в Україні Північно-Рогачицькою експедицією (з 1971 — Запорізька постійно діюча новобудовна експедиція на правах відділу), яка здійснила величезний обсяг розкопок курганних могильників скіфського часу та доби бронзи в межиріччі Дніпра та Молочної, серед них — всесвітньовідомий скіфський царський курган Гайманова Могила. Наприкінці 1970–1980-х досліджував металургійні центри поблизу Умані та Житомира, с. Синиця на Уманщині.

Роботи Б. з дослідження металургійних центрів у Гайвороні, Лютежі та Галіш-Ловачці заклали фундамент вивчення початкових етапів історії чорної металургії в Східній Європі. Займався також проблемою кельтів на схід від Карпат.

Автор бл. 70 праць, зокрема розділів у виданнях: Археологія Української РСР, т. III (К., 1975); Археология Украинской ССР, т. 3 (К., 1986); История Украинской ССР, т. 1, кн. 1 (К., 1977); Історія Української РСР, т. 1 (К., 1981); Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э. — первой половине I тысячелетия н.э. (М., 1993. Серия «Археология СССР»). Низка праць лишилась у рукописах.

Тв.: Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. — К., 1971; История черной металлургии и металлообработки на территории УССР (III в. до н.э. — III в. н.э.). — К., 1983 (у співавт.); Скифский царский курган Гайманова Могила. — К., 2012 (у співавт.).

Літ.: Пам'яті Василя Івановича Бідзілі // Археологія. — 1999. — № 1. — С. 195–197; ЕСУ. — Т. 2: Б–Біо. — К., 2003. — С. 743; Полин С.В. Иссле-

дователь Гаймановой Могилы Василий Иванович Бидзиля // Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский курган Гайманова Могила. — К., 2012. — С. 12–31; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 341–342.

БІЛЕЦЬКИЙ Степан Теодорович (14.08.1904, м. Львів — 04.08.1989, м. Львів) — дослідник середньовічної історії, іст. географії та картографії України, архівіст, джерелознавець. Член НТШ (1937), к.і.н. (1959).

1925–1934 навчався на гуманістичному та мат.-природознавчому ф-тах Львівського ун-ту ім. Яна Казимира. Магістерська дис. «Взаємини Данила Романовича з Польщею і Литвою. 1205–1264 рр.» (1934). 1934–1937 — безробітний. 1937–1938 — працівник Ревізійного союзу укр. кооперативів. 1940–1941, 1944–1946 — м.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії України АН УРСР. Працював над темою «Територіальний поділ Галицько-Волинської держави XIII–XIV ст.». 1941–1944 — архіваріус Львівського обл. архіву. 1946–1949 — художник, м.н.с. Етнограф. музею АН УРСР. 1949–1951 — с.н.с. Львівського іст. музею. 1951–1969 — м.н.с. відділу історії України ІСН АН УРСР. Канд. дис. «Класова боротьба у місті Львові у середині XVII ст.» (1959, захист в Ін-ті історії АН УРСР).

Автор недрукованих картосхем з історії Галицько-Волинського князівства, які після його смерті пропали. Одна карта міститься в Атласі української мови.

Тв.: Ярослав Осмомисл, князь Галицький // Літопис Червоної Калини. — 1937. — № 10; Боротьба плебеїв і селян м. Львова проти міського патриціату напередодні Визвольної війни 1648–1654 рр. // Віковічна дружба народів-братів. — Львів, 1954; Перша історична згадка про місто Львів (1256 р.) // Нариси історії Львова. — Львів, 1956; Система управління міста // Там само; Боротьба львівських міщан проти засилля шляхти в першій половині XVII ст. // З історії західноукраїнських земель. — Вип. 1. — К., 1957; Розвиток ремесла і промислів у місті Львові в середині XVII ст. // Там само. — Вип. 2. — К., 1957; Соціальна структура населення Львова в середині XVII ст. // Там само. — Вип. 4. — К., 1960; Боротьба підмайстрів з майстрами у Львові в середині XVII ст. // Там само. — Вип. 5. — К., 1960; Боротьба львовских армян против унии и Ватикана // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. — К., 1965; Велика Горожанка // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. — К., 1968.

Літ.: Праці наукових співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР. Бібліографічний покажчик. — Львів, 1970; Сливка Ю. Академік Іван Петрович Крип'якевич. Спогади. — Львів, 2000; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Кришталович У. Білецький Степан Теодорович // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник: у 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. —

К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011; Кришталович У. Білецький Степан // Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія. Т. 2. — К., Львів, Тернопіль, 2014.

БІЛИЙ Володимир Васильович (27.10.1894, с. Костянтинівка Костянтиноградського пов. Полтавської губ. (нині Сахновщинського р-ну Харківської обл.) — 22.11.1937, м. Київ) — етнограф, фольклорист, краєзнавець, літературознавець.

Син селянина с. Дієвки на Катеринославщині. Закінчив Катеринославське реальне училище та слов'яно-рос. відділ іст.-філос. ф-ту Київського ун-ту Св. Володимира (1920). Володів нім., англ., фр., польс. та стародавніми мовами. 1920–1922 викладав у середніх навч. закладах Переяслава, 1922–1924 вчителював у Києві.

1924–1925 — зав. етнограф. відділу Катеринославського краєвого музею, 1925–1926 — аспірант Катеринославської наук.-досл. каф. українознавства по літ. секції, з 1926 — аспірант каф. мовознавства і літератури при Київському ІНО. Одночасно у 1924–1930 — н.с., а з 1931 — керівник Етнограф. комісії ВУАН, редактор її друкованого органу «Етнографічний вісник». 1934 звільнений з ВУАН за результатами чистки.

Досліджував фольклор Катеринославщини, Переяславщини, Полтавщини, вивчав творчість Г. Сковороди, К. Зинов'єва. Брав участь в археол. розкопках поблизу Нікополя. Збирав матеріали про народні вірування; розповіді про події 1917–1920. Автор праць з етнографії, зокрема про дніпровських лоцманів, чумаків; статей з історії укр. літ-ри.

Арештований 20.06.1937 у Києві, звинувачений у проведенні антирад. націоналістичної пропаганди і засуджений до розстрілу.

Тв.: Типи сучасного села: З етнографічного блокноту // Життя й революція. — 1925. — № 6–7; № 9; З скарбів катеринославського краєвого музею // Зоря. — Катеринослав, 1925. — Ч. 8; Коротенькі пісні («частушки») рр. 1917–1925 // Етнографічний вісник. — 1925. — Кн. 1 (у співавт.); Оповідання селянина про те, як він права добивався у денікінців // Там само; Автобіографія чи Спомини революції // Там само. — 1926. Кн. 2; До історії збірки А.Л. Метлинського: «Народные южно-русскія песни» (1854) // Там само; До звичаю кидати гілки на могили «заложних» мерців // Там само. — 1926. — Кн. 3; Я.П. Новицький (1847–1925): [Некролог] // ЗІФВ ВУАН. — Кн. VII–VIII. — К., 1926; Судова справа С.Д. Носа за матеріалами «IV Отделенія» // ЗІФВ ВУАН. — Кн. X. — К., 1927; До характеристики акад. Володимира Гнатюка як збирача і записувача // Там само; З матеріалів до історії етнографії (Листування Я.П. Новицького) // Там само; Харківські вчені 1880-х років в українській літературі // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XIII–XIV. — К., 1927; З неопублікованих матеріалів М. Закревського // Етнографічний вісник. — 1927. — Кн. 4; З матеріалів до історії української етнографії // Там само. —

Кн. 5; Посвято (попразднество) в народній практиці // Там само. — 1928. — Кн. 7; Уваги до життєпису М.В. Закревського // Там само. — Кн. 6; Українська література і царська цензура: З архівних матеріялів // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XVIII. — К., 1928; Стислий огляд головнішої літератури про дніпровських лоцманів // ЗІФВ ВУАН. — 1929. — № 91. — Ч. 1; Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання // Дніпропетровський крайовий історично-археологічний музей: Збірник. — Т. 1. — Дніпропетровськ, 1929; Стислий огляд головнішої літератури про дніпровських лоцманів // Матеріали до вивчення виробничих об'єднань: Дніпровські лоцмани. — Вип. 1. — К., 1929; Лоцманські пісні // Там само; Оповідання українських завмиральників // Етнографічний вісник. — Кн. 9. — К., 1930; Література про чумаків // ЗІФВ ВУАН. — 1931. — № 91. — Ч. 2; Радянська етнографія в інтерпретації католицької школи // Україна. — 1932. — Кн. 3.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Т. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; Бабенко Л.Л. Ціна гідності — смерть (В.В. Білий) // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1991 (передрук: Реабілітовані історією. Полтавська область: Науково-документальна серія книг. — Кн. 5. — К., Полтава, 2007); Чабан М.П. Етнограф і краєзнавець Володимир Білий: Вчений-подвижник. — Дніперопетровськ, 1991; Чабан М.П. Етнограф і краєзнавець Володимир Білий // Вчений-подвижник. — Дніпропетровськ, 1991; Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Вип. 1. Листи вчених до Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1997; Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років. — К., 2002; Сидоренко Н. Білий Володимир Васильович // Українська журналістика в іменах. — Вип. 9. — Львів, 2002; Чабан М.П. Білий Володимир Васильович // Енциклопедія сучасної України. — Т. 2. — К., 2003. — С. 783; Кузьминська О.Д. Білий Володимир Васильович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 1. — К., 2003. — С. 279; Юркова О. Білий Володимир Васильович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006.

БІЛИК Порфирій Антонович (09.11.1900, с. Бересточа Лубенського пов. Полтавської губ. — 22.02.1951, Карагандинський ВТТ, Казахстан) — дослідник історії України поч. XX ст., архівіст.

1915–1919 навчався у Лубенській вчительській семінарії. 1919–1926 працював бібліотекарем, учителем у школах на Полтавщині та у Харкові. 1923–1927 навчався у Харківському ІНО, 1926–1928 — в семінарі підвищеного типу Н.Ю. Мірзи-Авак'янц. Одночасно з 1927 — помічник вченого архівіста Харківського крайового іст. архіву, техн. секретар Центр. перевірочної комісії при ЦАУ УСРР. 1928–1931 — аспірант Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури ім. акад. Д.І. Багалія. 1930–1932 — вчений секретар Археогр. комісії ЦАУ УСРР. 1938–1941 — с.н.с. сектора історії України періоду капіталізму Ін-ту історії України АН УРСР. Готував моно-

графічне дослідження «Україна в роки імперіалістичної війни і друга буржуазно-демократична революція». 1941–1943 перебував в окупованому Києві, 1942 — співробітник Музею-архіву переходової доби м. Києва. 1944 заарештований, звинувачений у «пособництві німецьким загарбникам» та антирадянській агітації і засуджений до 10 років позбавлення волі. Помер у Карагандинському ВТТ. Реабілітований 1993.

Тв.: Причини першої світової імперіалістичної війни // Пролетарська правда. — 1938. — 26 липня; Як українські націоналісти знущались з пам'яті поета // Там само. — 3 жовтня; До 18 річниці розгрому Врангеля // Там само. — 21 жовтня; Селянські повстання на Україні на початку XX сторіччя // Там само. — 1939. — 24 травня; Первый съезд волисполкомов Украины // Советская Украина. — 1939. — 30 мая; Дні мобілізації 1914 року на Київщині // Пролетарська правда. — 1939. — 4 серпня; Двадцятиріччя звільнення Києва від денікінців // Вісті. — 1939. — 16 грудня; Розвиток української культури на початку XX ст.: Україна в період першої імперіалістичної війни і другої російської буржуазно-демократичної революції (1914–1917) // Історія України. Короткий курс. — К., 1940.

Літ.: У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. документів і матеріалів: У 2 ч. — К., 1996; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 книгах. — Кн. 1: 1936–1947. — К., 2011.

БІЛОЗОР Володимир Павлович (13.01.1952, с. Завтурове Кіровоградської обл. — 16.04.2014, м. Київ) — археолог, фахівець з археології раннього залізного віку, к.і.н. (1986), доц.

1975 закінчив іст. ф-т КДУ. 1975–1980 — ст. лаборант відділу скіфської археології Ін-ту археології АН УРСР. 1980–1982 — с.н.с. Держ. музею іст. коштовностей України. 1982–1985 навчався в аспірантурі Ін-ту археології. Захистив канд. дис. «Скифские каменные изваяния VII–IV вв. до н.э.» (1986). З 1987 — н.с. відділу археології раннього залізного віку Ін-ту археології АН УРСР.

Досліджував археологію та історію населення Півн. Причорномор'я доби раннього заліза, пам'ятки кімерійського та скіфського монументального мистецтва. Брав участь у понад 40 експедиціях у різних регіонах України, зокрема в розкопках кургану скіфської еліти Соболева Могила та багаторічних дослідженнях зольників у межах Великого укріплення Більського городища. Доц. каф. історії та культурології Нац. ун-ту культури та мистецтва.

Автор бл. 60 праць, зокрема розділу в «Історії українського мистецтва», (т. 1, К., 2008).

Тв.: Могила киммерийского воина у Джанкоя в Крыму // СА. — 1980. — №№ (у співавт.); Кімерійська проблема у світлі останніх досягнень віт-

чизняної археології // Зб. наук. праць Київського інституту культури. — 1993; Про жертовники з людськими черепами в ур. Царина на Більському городищі // Від Кіммерії до Сарматії. — К., 2004.

Літ.: Бессонова С.С., Скорий С.А. До 60-річчя Володимира Павловича Білозора // Археологія. — 2010. — № 1. — С. 144–145; Пам'яті Володимира Павловича Білозора // Археологія. — 2014. — № 2. — С. 145; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 343.

БІЛЯШІВСЬКИЙ Микола Федотович (псевд. і крипт.: Б., Н.Б., М. Княжевич, М.К., М.П. Горянський; 12/24/.10.1867, м. Умань, тепер Черкаської обл. — 21.04.1926, м. Київ, похований у Каневі на Княжій Горі) — археолог, етнограф, музеєзнавець, мистецтвознавець, громад. діяч, акад. ВУАН (1919), почесний акад. Укр. академії мистецтв (1918), д.чл. УНТ у Києві, НТШ, Іст. т-ва Нестора-Літописця, Московського археол. т-ва, Московського т-ва природознавства, антропології й етнографії при Московському ун-ті, Одеського т-ва історії та старожитностей, чл.-кор. Московського нумізматичного т-ва.

1885 закінчив Другу київську гімназію. 1887–1890 навчався на юр. ф-ті Київського ун-ту, де одночасно слухав лекції В.Б. Антоновича і А.В. Прахова. 1891 закінчив Новоросійський ун-т (Одеса). 1892–1894 — вільний слухач на природничому ф-ті Московського ун-ту. 1894–1897 — зав. архіву колишнього фінансового управління Царства Польського при Варшавській казенній палаті. Один з організаторів музею у м. Городок (нині Рівненської обл.) на Волині (1895). 1902–1923 — дир. Київського художньо-промислового й наук. музею імп. Миколи Олександровича (пізніше — Держ. музею, згодом Всеукр. іст. музею ім. Т. Шевченка). 1906 обраний чл. Держ. думи, де входив до складу Української парламентарної громади.

1913–1914 — інспектор київських художньо-промислових шкіл. Під час I світової війни уповноважений Імп. Санкт-Петербурзької академії наук з охорони пам'яток культури в Галичині та Буковині. 1917–1918 — голова Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Генеральному секретарстві освіти Української Центральної Ради. 1922–1926 — чл. УЦР ВУАК.

Досліджував археол. пам'ятки на території України від кам'яного віку до раннього середньовіччя (дюнні станції по Дніпровському узбережжю, городище Княжа Гора під Каневом, Люшинський могильник під Варшавою, Борисівське городище на Липовеччині й ін.). Збирав і вивчав зразки укр. нар. мистецтва й нар. поезії, розшукував та збирав рукописи й мистецьку спадщину Т.Г. Шевченка.

Редактор «Археологической Летописи Южной России», чл. редакції «Киевской старины». Учасник багатьох археол. з'їздів.

Архів ученого зберігається в ІР НБУВ й Ін-ті літератури ім. Т.Г. Шевченка. Автор понад 300 праць.

Тв.: Могильник в урочище Остроня вблизи г. Заславля Волынской губернии. — К., 1888; Церковище возле дер. Монастырек Каневского уезда Киевской губрении // Киевская старина. — 1889. — Кн. 1; Монетные клады Киевской губернии. — К., 1889; Княжа Гора. — 1890; Первобытный человек по берегу р. Днепра вблизи г. Киева. — 1890; О топографическом описании монетных кладов, найденных в России. — М., 1893 (у співавт.); Раскопки на Княжей горе в 1891 г. // Киевская старина. — 1893. — № 1; Раскопки на Княжей горе в 1892 г. // Там само. — 1893. — № 4; Рассказы крестьян с. Пекарей о Т.Г. Шевченко // Там само. — 1894. — № 2; Дюнные стоянки неолитической эпохи на берегах реки Западного Буга в среднем его течении // Труды 11-го археол. съезда в Киеве. — Т. 1. — Москва, 1901; Ближайшие задачи археологии юга России // Археологическая летопись Южной России. — 1903. — № 1; Дещо про українську орнаментику // Сяйво. –1913. — № 3; Виставка «Народне мистецтво Буковини й Галичини». — 1917; Наші національні скарби. — К., 1918; Борисівське городище (незакінч. монограф.). — К., 1928.

Бібліогр.: Примак А.Ф. Микола Федотович Біляшівський (1867–1926): Біобібліографічний покажчик. — К., 2009.

Літ: Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914). — М., 1915. — Т. 2: Биографический словарь членов Общества. Список трудов членов Общества, помещенных в изданиях Общества; Багалій Д. Записки про наукові праці М.Т. Біляшівського // ЗІФВ ВУАН. — Кн. IX. — К., 1926; Винницький А. Біляшівський, його життя та музейна робота // Там само; Курінний П. Академік Микола Теодотович Біляшівський як археолог // Там само; Ляскоронський В. М.Т. Біляшівський як нумізмат // Там само; Щербаківський Д. М.Т. Біляшівський і українське мистецтво // Там само; Єфремов С. М.Ф. Біляшівський на громадській роботі // Там само; Грушевський М.С. Академік Микола Федотович Біляшівський. 1867–1926. (Некролог) // Україна. — 1926. — № 2–3; Ернст Ф. Академік М.Ф. Біляшівський: [Некролог] // Життя і революція. — 1926. — № 4; Курінний П.П. Академік Микола Біляшівський // Трипільська культура на Україні. — 1926. — Вип. 1; Сафронієв М.С. М.Ф. Біляшівський. (Сторінки з історії Бібліотеки КПІ) // Вісті Київського політехнічного інституту. — К., 1926. — Кн. 1; Мощенко К. Академік Микола Біляшівський як музейний робітник // Український музей. — Зб. 1. — К., 1927; Енциклопедія українознавства. — Словникова частина. — Т. 1. — Париж, Нью-Йорк, 1955; Бахмат К.П. 100 років з дня народження відомого археолога та етнографа М.Ф. Біляшівського // УІЖ. — 1967. — № 10; Кілієвич С.Р. Академік М.Ф. Біляшівський — засновник Державного історичного музею УРСР // Архіви України. — 1967. — № 6; Бахмат К.П. До століття з дня народження М.Ф. Біляшівсього // Археологія. — 1969. — Т. 22; РЕІУ. — Т. 1. — К., 1969; УЛЕ. — Т. 1. — К., 1988; Біляшівські Б.М. і М.М. Будівничий української культури (про М.Ф. Біляшівського) // Репресоване

краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1991; Наумова Н. М.Ф. Біляшівський і спадщина Т.Г. Шевченка // Образотворче мистецтво. — 1991. — № 2; Антонова О. Доля вченого // Хроніка 2000. — № 45/46; Нестуля С. Невідомі сторінки автобіографії М.Ф. Біляшівського // Титульний етнос: здобутки, втрати. — Полтава, Опішне, 2002; Примак А.Ф. Становлення М.Ф. Біляшівського як вченого і дослідника минувшини // Історія України: маловідомі імена, події, факти. — Вип. 17. — К., Донецьк, 2001; Піскун В. М.Ф. Біляшівський — вчений і державний діяч // 100 років Державного музею українського народного декоративного мистецтва. — К., 2001; Дідух Л.В. Суспільно-політична діяльність М.Ф. Біляшівського на початку ХХ ст. // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». — К., 2002. — Т. 20; Листування: М.Ф. Біляшівський — Ф.К. Вовк // Старожитності Південної України. — Запоріжжя, 2002. — Вип. 8; Юркова О. Біляшівський Микола Федотович // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Горбик В.О., Піскова Е.М. Біляшівський Микола Федотович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 1. — К., 2003. — С. 295; Біляшівський Б.Б. Біляшівський Микола Федотович // ЕСУ. — Т. 2. — К., 2003. — С. 860; Дідух Л. Етнографічні та мистецтвознавчі студії академіка М.Ф. Біляшівського // Історичний журнал. — 2004. — № 4; Попельницька О.О. М.Ф. Біляшівський — перший директор Національного музею історії України // УІЖ. — 2008. — № 2; Ковалевська О.О. Діяльність Миколи Біляшівського в роки Першої світової війни // Там само; Інститут археології НАН України. 1918–2014. — К., 2015; Ковалів Ю., Музичко О. Біляшівський Микола // Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія. Т. 2. — К., Львів, Тернопіль, 2014.

БЛІФЕЛЬД Давид Ісакович (10.10.1908, м. Волочиськ Хмельницької обл. — 26.02.1966, м. Київ) — археолог, дослідник історії сх. слов'ян у період утворення давньоруської держави та давньоруських міст; ранньофеодальних могильників, к.і.н. (1943).

1928 — працював завідувачем клубу в м. Волочиськ, потім — в м. Проскурові (нині — м. Хмельницький) зав. б-кою Будинку працівників освіти. 1933 — закінчив проскурівський технікум політосвіти і залишився працювати там викладачем. 1939 — закінчив іст. ф-т КДУ ім. Т. Шевченка, а в 1941 — аспірантуру при Ін-ті археології АН УРСР. По закінченню аспірантури був зарахований м.н.с. ін-ту. За станом здоров'я був звільнений від служби в рад. армії, знаходився разом з ін-том в евакуації в Уфі і Москві (1941–1943). Працював м.н.с. ІСН, Ін-ту історії та археології АН УРСР. 1943 — захистив канд. дис. «Археологічні пам'ятки Башкірії середини І тисячоліття н.е.». З 1944 і до кінця життя працював в Ін-ті археології АН УРСР с.н.с. відділу слов'янської археології. Займався історією сх. слов'ян періоду утворення Київської Русі, вивчав давньоруські міста, їхню економіку, культуру, іст.

топографію, соціальний склад населення. Провадив польові археол. дослідження у Києві, Переяславі-Хмельницькому, Білгороді, Надпоріжжі, басейні нижньої течії Десни, Чернігові та його околицях. Досліджував археол. комплекс у Шестовиці.

Автор 25 наук. публікацій, в тому числі двох розділів у колект. праці «Нариси стародавньої історії Української РСР» (К., 1957) та трьох розділів «Археології Української РСР» у 3-х томах (К., 1971–1975).

Тв.: Сучасний стан археологічних і архітектурних пам'яток Чернігова // Археология. — 1947. — Т. 1; До питання про Боричів узвіз стародавнього Києва // Там само. — 1948. — Т. 2; Висла печатка з Білогородки // Там само. — 1950. — Т. 3; Дослідження древнього Білгорода // Археологічні пам'ятки. — 1952. — Т. 3; До питання про ремесло та ремісників у Київській Русі IX–X ст. // Археология. — 1954. — Т. 9; К исторической оценке дружинных погребений в срубных гробницах Среднего Поднепровья IX–X вв. // Советская археология. — 1954. — Т. XX; Раскопки курганов в Чернигове // КСИАУ. — 1955. — Вып. 4; Древньоруський могильник в Чернігові // Археология. — 1965. — Т. 18; Давньоруські пам'ятки Шестовиці. – К., 1977.

Дж. і літ.: Архів Ін-ту археології НАНУ. Особова справа Бліфельда Давида Ісаковича; Советская археология. — М., 1967. — № 3. — С. 324; Археологія. — 1998. — Т. 20. — С. 235–236; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — С. 163; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 346–347.

БОВАНЕНКО Дмитро Євменович (23.09.1900, м. Київ — 12.02.1942, Верхній Хатинах Магаданської обл.) — дослідник історії екон. думки в Україні. З селянської родини.

Закінчив КІНО (1924). Чл. іст. семінару підвищеного типу при КІНО під кер. проф. О.П. Оглоблина (1923–1927). У 1926–1927 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН М.С. Грушевського. Працював над темою «Техніка сільського господарства та її вплив на організацію праці напередодні реформи 1861 року» (наук. кер. — О.Ю. Гермайзе). 1927–1930 — аспірант каф. марксизму-ленінізму при ВУАН. Одночасно працював як викладач політекономії в КІНГу. 1930–1934 — чл. Комісії для виучування соц.-екон. історії України XVIII–XIX ст. при ВУАН. З 1937 — ст. референт у Держплані УРСР.

Заарештований 10.09.1937 і засуджений до 10 років ВТТ. Помер під час ув'язнення.

Тв.: До історії політичної економії на Україні // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. — К., 1927. — Т. 1; Економічна концепція Сергія Подолинського // Прапор марксизму. — 1928. — № 2; Науковий центр марксистської думки на Україні // Червоний шлях. — 1929. — № 5–6.

Літ.: Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Записки НТШ. — Париж; Чикаго, 1962. — Т. 173; Верба І.В. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні. — К., 1999; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Наука и научные работники СССР. — Т. 6. Научные работники без Москвы и Ленинграда. — Л., 1928. — С. 38; ЕУ. — Т. 1. — С. 142; EoU. — Vol. 1. — P. 287; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 309; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 110–111; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006.

БОГОЛЮБОВ Олексій Миколайович (12/25/.03.1911, м. Ніжин Чернігівської обл. — 01.11.2004, м. Київ) — математик, історик науки і техніки, д.техн.н. (1966), проф. (1972). Чл.-кор. АН УРСР (1969), засл. діяч науки і техніки (2001). Батько — проф. богослов'я ун-ту св. Володимира.

1931–1936 навчався на фіз.-мат. ф-ті ХДУ, 1936–1938 — у Харківському механіко-машинобудівному ін-ті. Викладав в Харківському механіко-машинобудівному ін-ті, навч. комбінаті Харківського тракторного з-ду, Харківському іспанському дитячому домі. Був репресований. Відбував покарання в Норільському таборі, де працював на інженерних посадах. 1945–1953 — ст. інженер служби гол. механіка будівництва Великої збагачувальної фабрики, заст. гол. механіка будівництва, нач. прокатного цеху Норильського металургійного комбінату. Звільнений 1954. 1954–1955 — гол. механік на будівництві в Черкасах. 1955–1962 — співробітник Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти України. 1956–1971 — викладач, доц., 1971–1981 — проф. Київського інженерно-будівельного ін-ту. 1962–1963 — м.н.с., с.н.с. Ін-ту математики АН УРСР. У 1963 в Ін-ті механіки АН УРСР захистив канд. дис. «Розвиток теорії механізмів та машин у працях вчених XVIII — першої половини XIX століття». 1963–1975 — с.н.с. сектора історії техніки і природознавства Ін-ту історії АН УРСР. 1975–1989 — гол.н.с. Ін-ту математики АН УРСР. Док. дис. «Історія механіки машин» (1965). Досліджував питання історії математики, механіки, машинознавства, загальні проблеми історії науки і техніки. Один із фундаторів наукової школи з історії математики в Україні. Написав цикл наук.-іст. праць з історії культ. зв'язків між Іспанією і Росією.

Нагороджений медаллю ім. Олександра Койре Міжнар. академії історії науки в Парижі (1971), премією ім. М.М. Крилова АН УРСР (1997). Командор ордена «За громадянські заслуги» — від короля Іспанії (1996), почесний доктор С.-Петербурзького ун-ту шляхів сполучень (1999).

Створив єдину в Україні наук. школу з історії математики. Опублікував понад 300 праць.

Тв.: История механики машин. — К., 1964; Развитие проблем механики машин. — К., 1967; Августин Бетанкур. Научно-биографический очерк. — М., 1968; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1967 (у співавт.); Научно-технический прогресс в Украинской ССР. — К., 1967 (у співавт.); Механика в СССР за 50 лет. — М., 1967 (у співавт.); История отечественной математики: В 4-х т., 5 кн. — К., 1967–1970 (у співавт.); Машина і людина. — К., 1969; Теория механизмов и машин в историческом развитии идеи. — М., 1976; Доктор Робер Рук. — М., 1980; Роботи і маніпулятори. — К., 1986 (у співавт.).

Дж. і літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1007; Анкета Боголюбова О.М.; Ю.Л. Члени-кореспонденти АН УРСР, обрані в грудні 1969 р.: О.М. Боголюбов, К.Г. Гуслистий, Ф.П. Шевченко, А.М. Шлепаков // УІЖ. — 1970. — № 3; УРЕ. — Т. 1. — К., 1977; Митропольский Ю.А. Добровольский В.А. Алексей Николаевич Боголюбов (к семидесятилетию со дня рождения) // Украинский математический журнал. — 1996. — № 2; Митропольский Ю.А., Ковальчук Л.В., Федосова С.А., Коломиец В.Г. Алексей Николаевич Боголюбов (к 80-летию со дня рождения) // Украинский математический журнал. — 1991. — № 6; Материалы к биографии ученых // Вопросы истории естествознания и техники. — М., 1991. — Вип. 3; Очерки истории естествознания и техники. — 1991. — № 139; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Кошляков В.М., Митропольський Ю.О., Самойленко А.М., Урбанський В.М. Олексій Миколаєвич Боголюбов (до 90-річчя від дня народження) // Український математичний журнал. — 2001. — № 3; Зубов И.К. Алексей Николаевич Боголюбов (к 100-летию со дня рождения) // Математика в высшем образовании. — № 9. — 2001; Олексій Миколайович Боголюбов: біобібліогр. (Біобібліогр. укр. вчених) / Упоряд. Г.І. Врадій, М.О. Пустовойтов; відп. ред. М.О. Пустовойтов. — К., 2001; Боголюбов О.М. // ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 141; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Національна академія наук України. Персональний склад. 1918–2003. — К., 2003; Кияни: Біографічний словник. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 489.

БОГУСЕВИЧ Володимир Андрійович (24.07.1902, м. Тотьма — 18.07.1978, м. Київ) — археолог, спеціаліст у галузі давньоруської археології, архітектури і мистецтва, к.і.н. (1940). Нагороджений орденом Червоної Зірки та медалями за участь у Другій світовій війні.

1925 закінчив іст.-археол. відділення Ленінградського пед. ін-ту, 1929 — аспірантуру ДАІМК. 1929–1931 — н.с. ДАІМК. 1931–1935 — заст. дир. Псковського краєзнавчого музею. 1935–1941 — заст. дир. Управління Новгородських держ. музеїв. Наук. ступень, імовірно, присуджено за монографію

«Военно-оборонительные сооружения Новгорода, Старой Ладоги, Порхова и Копорья» (Новгород, 1940).

Після війни працював у Києві: заст. дир. Музею-заповідника Києво-Печерська лавра (1945–1946); надалі — с.н.с., зав. відділу слов'яно-руської археології Ін-ту археології АН УРСР. 1962 вийшов на пенсію.

Досліджував давньоруські пам'ятки Новгорода (1937–1941), Києва (1948, 1950–1952, 1957), Чернігова (1947–1949, 1951, 1953), Воїня (1956), Вира (1958–1959), Путивля (1960), В'яханя (1959), Остра (1961), городище зарубинецької культури Пилипенкова Гора і слов'янське поселення поблизу Канева (1947, 1948).

1932–1935 викладав у Псковському пед. ін-ті; 1941–1942 — Тургеньському пед. училищі (Казахстан); 1947–1950 — КДУ.

Автор 67 праць, зокрема 4 монографій, розділів у колект. виданнях, наприклад «Історія Української РСР», т. 1 (К., 1953).

Тв.: Современный и древний Псков: путеводитель. — Псков, 1932 (у співавт.); Археологические исследования Новгорода. — Новгород, 1939 (у співавт.); Новгород Великий. — Л., 1939 (у співавт.); Военно-оборонительные сооружения Новгорода, Старой Ладоги, Порхова и Копорья. — Новгород, 1940; Про походження і топографію древнього Києва за археологічними даними // Археологія. — 1952. — VII; Роботи Чернігівської експедиції // АП. — 1952. — III; Розкопки у Путивльському кремлі // Археологія. — 1963. — XV.

Літ.: Археологи Великого Новгорода: биограф. справочник. — Великий Новгород, 2002. — С. 26; Волкова С.А. Богусевич Владимир Андреевич // Псковский биографический словарь. — Псков, 2002. — С. 50–51; Маркина Г.К. В.А. Богусевич и Новгородский музей // Ежегодник Новгородского государственного объединенного музея-заповедника. — Новгород, 2003. — С. 48–51; Трояновский С.В. К 100-летию В.А. Богусевича (1902–1978 гг.) // Там само. — С. 41–48; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 152; Волкова С.А. В.А. Богусевич и историческая экспозиция в Поганкиных палатах в 1930–1935 гг. // Псков. — 2004. — № 20. — С. 28–33; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 347–348.

БОДЯНСЬКИЙ Олександр Всеволодович (23.10.1916, с. Петропіль Запорізької обл. — 29.02.1992, с. Петропіль Запорізької обл.) — археолог-краєзнавець.

Із шкільних років зацікавився археологією. Працював м.н.с. Запорізького краєзнавчого музею (1937–1939), Київського центр. іст. музею (1939–1941), лаборантом Дніпропетровського іст. музею (1942–1943). У 1942 брав участь у нім. експедиції на території України під кер. колишнього рад. археолога М.О. Міллера. У березні 1944 був мобілізований до армії, служив рядовим до кінця 1945. 1946 вступив на іст. ф-т Дніпропетровського ун-ту, але перервав навчання на п'ятому курсі. Працював співробітником Дніпропетровського

іст. музею (1946), ст. лаборантом Ін-ту археології АН УРСР (1946–1976), співробітником Запорізького обл. краєзнавчого музею (1977–1992).

Працюючи в Ін-ті археології та його експедиціях, відкрив і досліджував численні пам'ятки різного часу в Надпоріжжі та Нижньому Подніпров'ї, зокрема, палеолітичні стоянки Орел, Ненаситець І, Скубова Балка, Кайстрова Балка VI, Ворона І, Підпоріжний ІІ, неолітичні на островах Кізлевий, Сурський, Шулаїв, неолітичні могильники Вовнизький Другий, Лисогірський, Ненаситецький і Мар'ївський, енеолітичні Капулівський і Петро-Свистунівський.

Автор і співавтор 30 публікацій, 24 звітів, переданих до наук. архіву Ін-ту археології. Добуті ним мат-ли зберігаються в Ін-ті археології (фонд № 3), Нац. музеї історії України, Запорізькому обл. краєзнавчому музеї, Нац. заповіднику «Хортиця», Дніпропетровському іст. музеї ім. Д.І. Яворницького.

1996 на честь Б. у м. Запоріжжя названо вулицю.

Тв.: Неолітична стоянка на острові Шулаєвому // АП. — 1949. — ІІ; Неолітичний могильник біля Ненаситецького порога // Археологія. — 1951. — V; Археологічні дослідження в межах порожистої частини Дніпра в 1947–1948 рр. // АП. — 1952. — IV; Мустьерская стоянка у скалы Орел (в Днепровском Надпорожье) // КСИАУ. — 1960. — 9; Енеологічний могильник біля с. Петро-Свистунове // Археологія. — 1968. — XXI; Нова палеолітична стоянка в Надпоріжжі // Археологія. — 1971. — 4.

Літ.: Череватенко Л. Яким голосом озветься земля? // Вітчизна. — 1976. — № 7. — С. 174-188; Сушко К.І. Повернення // ДСПК. — 1992. — ІІІ. — С. 191–196; Нагорна Г., Шершньова І. (уклад.). Бодянський Олександр Всеволодович (1916–1992): Бібліогр. Список. — Запоріжжя, 1995; Кузьменко В.В. Бодянський О.В. — дослідник старожитностей Придніпров'я // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Зб. наук. праць V Всеукр. наук.-практ. конф. — Запоріжжя; Сімферополь, 2003. — С. 192–195; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 168; Ляшко С.М. «Робітник самостійного значення» // Музейний вісник. — 2004. — № 4. — С. 92–94; Сердюк М.Й. Внесок О.В. Бодянського в поповнення археологічної колекції Дніпропетровського історичного музею // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. Зб. мат-лів загальноукр. наук. конф. з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчя заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 2009. — С. 230–238; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 349–350.

БОЄВ Юрій Олексійович (29.04.1928, м. Дербент, Дагестан — 14.07.2002, м. Київ) — дослідник проблем сходознавства та міжнародних відносин, зокрема нової та новітньої історії країн Близького Сходу, Балканських країн, Туреччини, внутрішньої та зовнішньої політики Франції,

д.і.н. (1967), проф. (1970). Акад. міжнар. Слов'янської АН (1997). Засл. діяч науки і техніки України.

1949 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ. 1949–1954 навчався в аспірантурі Київського пед. ін-ту. 1954 перейшов до аспірантури Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Імперіалістична політика Франції на Балканах напередодні і в період балканських війн 1912–1913 років» (1955, наук. кер. — к.і.н. В.А. Жебокрицький). Працював вч. секретарем Президії АН УРСР. 1956–1963 — м.н.с, ст.н.с відділу всесвітньої історії і міжнар. відносин, 1963–1967 — с.н.с. відділу нової і новітньої історії зарубіжних країн Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Експансія Франції на Близькому Сході (1889–1914 рр.)» (1967). З 1967 — на викладацькій роботі: доц., проф. Київського мед. ін-ту, ВПШ при ЦК КПУ, КДУ. 1982–1989 — зав. каф. всесвітньої історії Київського пед. ін-ту. Голова асоціації пед. вузів СНД з проблем всесвітньої історії. Підготував 3 докт. та 10 канд. наук. Один з фундаторів Міжнар. Слов'янської АН, вч. секретар академії.

Опублікував понад 120 праць, в т.ч. 8 монографій, 12 брошур, низку статей в УРЕ.

Тв.: Політика Франції на Балканах напередодні першої світової війни. — К., 1958; Молодотурецька революція та політика держав // УІЖ. — 1958. — № 5; Традиційні зв'язки народів СРСР та Франції. — К., 1960 (у співавт.); Близький Схід в зовнішній політиці Франції 1898–1914 рр. Нариси історії дипломатичної боротьби Франції за Близькій Схід. — К., 1964; Паризька комуна та сучасність. — К., 1971; Історичне значення Паризької Комуни. — К., 1971; Атакуючий клас. — К., 1977; Актуальні проблеми світового революційного процесу. — К., 1978; СРСР — Франція. — К., 1979; Критика буржуазних концепцій політики держав на Близькому Сході. — К., 1979; Мілітаризм та екологія. — К., 1989; Історія моралі. — К., 1992.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр.615; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; Историки-слависты СССР: Биобиблиогр. словарь-справочник. — М., 1981. — С. 50; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Боєв Ю.О. [Некролог] // УІЖ. — 2003. — № 2; Малюченко Л.А. Боєв Юрій Олексійович // ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 169; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 490; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліограф. словник. — К., 2011. — С. 49–50.

БОЙКО Анатолій Васильович (14.03.1960, м. Запоріжжя — 27.12.2010, м. Запоріжжя) — дослідник історії півд. України XVIII–XIX ст., джерелознавець, д.і.н. (2001), проф. (2003). Засл. працівник освіти України (2008).

Б. належав до знаної у світі джерелознавчої школи професора Миколи Ковальського. У 1991 захистив канд. дис. «Торгівля Південної України (1775–1825)». З листопада 1989 працював на різних посадах в Запорізькому нац. ун-ті, з 1994 р. — в ІУАД імені М.С. Грушевського НАНУ, де в 1999

очолив новоутворене Запорізьке відділення. З 1997 — голова правління Запорізького наук. т-ва імені Я. Новицького. 2001 захистив докт. дис. «Джерела з соц.-екон. історії Південної України останньої чверті XVIII ст.». З 2003 — керівник Запорізької філії Сх. ін-ту українознавства імені Ковальських.

Основним напрямком дослідження Б. було джерелознавство та історія Півд. України XVIII–XIX ст. У 2000–2010-ті він створив наук. школу дослідників Півд. України XVIII–XX ст., доробок якої ліг в основу наук. спростування концепції «Новоросії». Започаткував фундаментальні археограф. проекти «Джерела з історії Південної України» (видано 10 т.), «Усна історія Степової України» (видано 11 т.), «Старожитності Півд. України», «Запорозька спадщина», «Вознесенські старожитності», «Новицький Я. Твори у 5-ти томах».

Упродовж 2000–2010 організовував масштабні археограф. та етнограф. експедиції в півд. областях України, внаслідок яких створено та опубліковано представницький корпус джерел усної історії Степової України, а також на виконання міжнар. гранту Британської б-ки розміщено на її сайті. Був організатором 25-ти міжнар. і всеукр. конференцій, конгресів, семінарів, круглих столів. Наук. консультант трьох докт. дис., наук. кер. дванадцяти захищених канд. дис.

Автор і упорядник понад 170 наук. праць (зокрема, 6 монографій, 12 археограф. видань, 150 наук. статей).

Тв.: Запорозький зимівник останньої чверті XVIII століття. — Запоріжжя, 1995 (Історія запорозького козацтва; Вип. 1); Джерела з історії Південної України останньої чверті XVIII століття в архівосховищах Москви та Петербурга: покажчик справ. — Запоріжжя, 1996 (Запорозька спадщина; Вип. 1); Південна Україна останньої чверті XVIII століття. — Частина 1: Аграрні відносини. — Запоріжжя: Тандем-У, 1997. — 204 с.; Джерела з історії ярмарок Південної України останньої чверті XVIII — першої половини XIX століття. — Запоріжжя, 2000 (Старожитності Південної України; Вип. 6); Південна Україна останньої чверті XVIII століття: Аналіз джерел. — К., 2000; Джерелознавство історії Південної України. — К., 2004; Наративні джерела з історії Південної України останньої чверті XVIII–XIX століття. — К., 2005.

Літ.: Брехуненко В. Анатолій Бойко. — Київ, 2011. — 64 с.; Дячок О.О., Білівненко С.М. Анатолій Васильович Бойко (1960–2010) // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць. — Дніпропетровськ, 2011. — № 1 (3). — С. 137–141; Швидько Г.К. Дослідник історії Півдня України Анатолій Бойко // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. — Вип. 8. — Дніпропетровськ: НГУ, 2011. — С. 4–9; Пам'яті професора Анатолія Васильовича Бойка // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. — Вип. 8. — Дніпропетровськ: НГУ, 2011. — С. 239–242; Бойко Анатолій Васильович //

Наукова школа професора А.В. Бойка: персоналії та доробок / Упорядники: Ігор Лиман, Вікторія Константінова. — Запоріжжя, 2011. — С. 53–100.

БОЙКО Іван Давидович (30.09.1899, с. Володькова Дівиця Ніжинського пов. Чернігівської губ., нині с. Червоні Партизани Носівського р-ну Чернігівської обл. — 05.06.1971, м. Київ) — дослідник історії України середніх віків, д.і.н. (1964).

Після закінчення іст.-екон. ф-ту Ніжинського ІНО (1923) працював учителем в школі. 1929–1930 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України у Києві, 1930–1932 — Харківського ін-ту укр. культури ім. акад. Д.І. Багалія. 1931–1935 — вчений архівіст, с.н.с. Центр. іст. архіву (Харків), викладав у ХДУ. Канд. дис. «Польське повстання 1863 р. на Україні» (1940). В роки Другої світової війни працював зав. каф. історії СРСР та історії України в Об'єднаному УДУ в м. Кзил-Орда (Казахстан) та зав. каф. історії України в ХДУ. 1945–1948 — зав. навчальної частини Республіканської парт. школи при ЦК КПУ, проректор з наук.-видавничої частини та зав. каф. історії СРСР ВПШ при ЦК КПУ. 1947–1948 — в.о. зав. відділу історії феодалізму, 1948–1952, 1956–1963 — с.н.с. відділу феодалізму Ін-ту історії АН УРСР. Чл. делегації рад. істориків на X Міжнар. конгресі іст. наук у Римі (1955). З 1963 — на пенсії. Докт. дис. «Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст.» (1964). 1966–1971 — с.н.с. — конс. відділу етнографії Ін-ту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Переяславська рада та її історичне значення. — К., 1954; Триста років возз'єднання України з Росією. — К., 1953; Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. — К., 1963.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 404; Учені вузів Української РСР. — К., 1968; РЕІУ. — Т. 1. — К., 1969; [Некролог] // УІЖ. — 1971. — № 8; EoU. — Vol. 1. — 1984; У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. документів і матеріалів: У 2 ч. — К., 1996; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; ЕІУ. — Т. 1. — К., 2003; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 192; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 325; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

БОЛДІН Ярослав Іванович (29.09.1941, м. Свердловськ, нині Єкатеринбург, РФ — 30.09.1993, м. Київ) — дослідник археології тюркомовних народів середньовіччя.

1963 закінчив іст.-філос. ф-т КДУ. З 1964 в Ін-ті археології АН УРСР: ст. лаборант (1964, 1965, 1970–1972), м.н.с. відділів новобудовних експедицій і давньоруської та середньовічної археології (1972–1981). Польова діяльність пов'язана з новобудовними експедиціями. Дослідив численні кургани в Кримській, Херсонській, Дніпропетровській, Запорізькій обл.

Автор понад 10 праць.

Тв.: Багате поховання кочовика на Херсонщині // Тези пленарних і секційних доповідей. — Одеса, 1972; О решетчатых гробовищах в погребениях поздних кочевников юга Украины // Открытия молодых археологов Украины. — К., 1976. — Ч. 2; Скифские курганы у с. Владимировка // Курганы юга Днепропетровщины. — К., 1977 (у співавт.).

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 350.

БОЛТАРОВИЧ (Іванців) Зоряна Євгенівна (03.01.1935, с. Задвір'я Буського р-ну Львівської обл. — 16.07.1992, м. Львів) — дослідниця історії укр. етнографії, нар. медицини та ветеринарії українців, етнограф, музеєзнавець, культуролог, громад. діяч, д.і.н. (1992), д.чл. НТШ (1992, посмертно), чл. наук. ради Укр. асоціації нар. медицини.

Середню освіту здобула у Львові, у 1957 закінчила філол. ф-т ЛДУ. До 1962 учителювала у сш № 63 м. Львова. Впродовж 1962–1992 працювала в Укр. держ. музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР, з 1982 — Львівському відділенні ІМФЕ ім. М.Т. Рильського АН УРСР у відділі етнографії, ст. лаборантом, з 1973 — м.н.с., з 1980 — с.н.с., з 1992 — Ін-ті народознавства НАНУ. Заст. голови секції етнографії та фольклористики відродженого у Львові 1989 р. НТШ. Канд. дис. «Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.» (1980), докт. дис. «Народна медицина українців» (1992).

Учасниця численних етнограф. експедицій на Гуцульщину (1972, 1973, 1980), Бойківщину (1974, 1975, 1976), Полісся (1980, 1981, 1982, 1983, 1986), Південь України (1989).

Автор бл. 100 наук. і наук.-попул. праць з етнографії.

Тв.: Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. — (К., 1976); Народне лікування українців Карпат кінця XIX — початку XX століття. — (К., 1980; Народна медицина. Історія і практика. — К., 1994; Бойківщина. — К., 1983 (у співавт.); Гуцульщина. — К., 1987 (у співавт.); Общественный и семейный быт и духовная культура населения Полесья. — Минск, 1987 (у співавт.); Поділля. — К., 1994 (у співавт.).

Літ.: Шевчук С.І. Книга з етнокультурних взаємин // НТЕ. — 1978. — № 1. — С. 88; Артюх Л.Ф. Монографія про народну медицину // НТЕ — 1982. — № 1. — С. 70; Чмелик Р. Зоряна Болтарович // НТЕ. — 1993. — № 2. — С. 14–16; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Структура та керівний склад НТШ: Довідник Товариства ім. Т.Г. Шевченка: За роки 1989–1990. —

Львів, — Львів, 1993. — Ч. 82. — С. 57; Кирчів Р. Кілька слів про авторку та її працю // Болтарович З. Народна медицина: Історія і практика. — К., 1994. — С. 273–284; Глушко М. Науковий доробок Зоряни Болтарович (до 60-річчя з дня народження) // Народознавчі зошити. — 1995. — № 1. — С. 13–16; Горинь Г. Про Зоряну Болтарович // Там само. — С. 16; Гвоздевич С. Зоряна Болтарович — дослідниця народної медицини українців // Народознавчі зошити. — 2005. — № 1–2. — С. 195–196; Дем'ян Г. Спрямована у прийдешність // Там само. — С. 208; Глушко М.С. Болтарович Зоряна Євгенівна // ЕСУ. — Т. 3. Біо–Бя. — К., 2004. — С. 239; Гвоздевич С. Болтарович Зоряна // Мала енциклопедія українського народознавства / за ред. С. Павлюка. — Львів, 2007. — С. 694.

БОЛТЕНКО Михайло Федорович (02/04/.09.1888, м. Осовець, нині Польща — 06.05.1959, м. Одеса) — фахівець з античної історії та археології, класичної філології, к.і.н. (1944), д.чл. ВУАК.

1912 закінчив іст.-філол. ф-т Новоросійського ун-ту по відділенню класичної філології. 1912–1920 — викладач одеських гімназій, один з ініціаторів створення Одеського археол. ін-ту (1921–1923). Від 1921– н.с., зав. відділу, гол. хранитель, дир. (1930–1932) Одеського археол. музею. 1934 за хибним доносом був заарештований і засуджений до 10 років ув'язнення. 1939 звільнений через стан здоров'я. 1939 — доц., зав. каф. Одеського ун-ту, одночасно (від 1944) — с.н.с. Ін-ту археології АН УРСР. 1944 захистив канд. дис. «"Сказочные муравьи" Геродота и историческая реальность».

Б. відкрив усатівську культуру, розробив хронологічну й стратиграфічну шкалу розвитку поселення на о. Березань від архаїчної до середньовічної доби. Брав участь у розкопках Тіри та о. Березань (від 1909). Провадив розкопки в м. Усатове (1921–1946), керував дослідженнями на о. Березань (1924–1947), чл. Наук. ради Ольвійської експедиції (1924–1932).

Д.чл. Одеського т-ва історії та старожитностей (від 1913), чл. Трипільської комісії ВУАК (1925–1930), д.чл. Німецького наук. т-ва праісторичних старожитностей, чл.-кор. Берлінської академії наук.

Автор 32 праць, значна частина наук. спадщини вченого не опублікована.

Тв.: Раскопки Усатово-Большекуяльницкого поля культурных остатков // Вісник Одеської комісії краєзнавства. — 1925. — № 2/3; Кераміка з Усатова // Трипільська культура на Україні. — К., 1926. — № 1; Стародавня руська Березань // Археологія. — 1947. — № 1; Исторические судьбы острова Березани // ЗОАО. — 1960. — № 1 (34); Остров Березань и его исследования. Ч. I: Исследования по 1900 г. // МАСП. — 2009. — № 9.

Літ.: Пам'яті М.Ф. Болтенка // МАПП. — 1959. — № 2. — С. 197–198; Славин Л.М. Михаил Федорович Болтенко [Некролог] // КСИАУ. — 1960. — № 10. — С. 144–146; Петренко В.Г. Михаил Федорович Болтенко // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей. 1839–1989. — Одесса, 1989. —

С. 41–43; Клейман И.Б. В начале славных дел (М.Ф. Болтенко и раскопки в Аккермане в 1912 г.) // Stratum plus. — 2000. — № 3. — С. 85–87; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 239; Колесниченко А.Н., Полищук Л.Ю. Михаил Федорович Болтенко (1888–1959) // МАСП. — 2009. — № 9. — С. 319–320; Колесниченко А.Н. М.Ф. Болтенко и археологические исследования на о. Березань: неизвестные страницы личного архива М.Ф. Болтенко // История археологии: личности и школы. — СПб., 2011. — С. 181–186; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 351.

БОРОВСЬКИЙ Ярослав Євгенович (20.07.1937, м. Ямпіль Вінницької обл. — 15.10.2003, м. Київ) — археолог, дослідник давньоруського язичництва, к.філол.н. Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1983).

Закінчив філол. ф-т КДУ. Після закінчення аспірантури та захисту канд. дис. «Слово Данила Заточника (проблема текстологічного аналізу та питання авторства)» став співробітником Київської постійно діючої експедиції відділу археології Києва в ін-ті археології АН УРСР. 1972 брав участь в етапних розкопках на Подолі. Від 1973 Б. декілька десятиліть очолював Ярославський загін, був заст. начальника Старокиївської експедиції. Провадив дослідження в найважливіших районах стародавнього Києва: «місті Володимира», «місті Ярослава», Копиревому кінці, на горах Щекавиця й Дитинка. З-поміж відкриттів — язичницьке капище X ст., ротонда XII–XIII ст., церква св. Георгія, церква Федора та ін.

Знавець писемних джерел, мови, літератури та історії, Б. був чл. редкол. та відп. секретарем збірників і видань відділу археології Києва, які вийшли завдяки його енергії та старанню.

Автор понад 200 публікацій, зокрема розділів у колект. працях: Новое в археологии Киева (К., 1981); Історія Києва, т. 1 (К., 1986); Давня історія України, т. 3 (К., 2000); Історія української культури, т. 1 (К., 2001).

Тв.: Походження Києва. Історіографічний нарис. — К., 1981; Мифологический мир древних киевлян. — К., 1982; Світогляд давніх киян. — К., 1992.

Літ.: [Івакін Г.Ю.]. До 65-річчя Ярослава Євгеновича Боровського // Археологія. — 2002. — № 3. — С. 146–147; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 355; Його ж. Пам’яті Ярослава Боровського // Софія. — 2005. — № 1. — С. 222–225; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 353.

БРАГІНЕЦЬ Андрій Степанович (01.12.1903, с. Малі Канівці Чорнобаївського р-ну Полтавської обл. — 27.04.1963, м. Львів) — філософ, дослідник історії філос. і наук. ідей в Україні XVIII–XIX ст., д.філос.н. (1939).

1934 закінчив іст. ф-т ХДУ. 1934–1937 — аспірант, 1937–1939 — ст. викладач, зав. каф. діалектичного та іст. матеріалізму ХДУ. 1939–1941 — зав. каф. філософії, декан іст. ф-ту ЛДУ. Учасник Другої світової війни. 1946 — с.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії АН УРСР. 1946–1963 — зав. каф. філософії, проректор з навч. і наук. роботи ЛДУ. Сприяв розвиткові українознавчих досліджень у Львівському ун-ті, намагався протидіяти антиукраїнським кампаніям. Досліджував історію філософії й сусп.-політ. думки в Україні XVIII–XIX ст., зокрема філос. і громад.-політ. погляди І. Франка та М. Драгоманова.

Тв.: Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. — Львів, 1956; Іван Франко видатний атеїст-просвітитель. — Львів, 1956; Боротьба В.І. Леніна проти буржуазної реакційної філософії. — Львів, 1959; Нариси історії філософії (домарксистський період). — Львів, 1967.

Літ.: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Стеблій Ф.І. Брагінець Андрій Степанович // ЕСУ. — Т. 2. — К., 2003. — С. 412; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011.

БРАЙЧЕВСЬКИЙ Михайло Юліанович (06.09.1924, м. Київ — 23.10.2001, м. Київ) — історик, археолог, історіософ, дослідник історії слов'янських народів. Д.чл. УВАН. Лауреат премій ім. М.С. Грушевського НАН України (1997) та Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів (США, 1992).

1948 закінчив іст. ф-т КДУ. 1948–1960 — м.н.с., н.с., 1970–1972 — с.н.с. Ін-ту археології АН УРСР. Канд. дис. «Римська монета на території України» (1955, захист в Ін-ті історії матеріальної культури АН СРСР, Москва). 1960–1968 — с.н.с. відділу історії феодалізму Ін-ту історії АН УРСР. 1968 та 1972 звільнений з акад. Ін-тів історії та археології за громад. діяльність та поширення самвидавом статті «Приєднання чи возз'єднання?», написаної навесні 1966 для УІЖу. Упродовж 1972–1978 не працював за фахом. Йому було заборонено друкуватися, а на його праці не можна було давати покликів. У 1990-і рр. — пр.н.с. відділу давньоруської археології Ін-ту археології. Докт. дис. «Східні слов'яни в I тис. н.е.» (1989, захист в Ін-ті археології АН УРСР). Досліджував археологію та історію слов'янських народів, зокрема питання антського періоду в історії сх. слов'ян, розселення слов'ян на візантійських землях, виробничі взаємини сх. слов'ян в період переходу від первіснообщинного ладу до феодалізму. Висвітлював проблеми відносин між Україною та Росією в контексті Переяславської угоди 1654 р., виникнення Києва, утвердження християнства.

Автор бл. 500 наук. праць. Архів зберігається в Ін-ті рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського.

Тв.: Антський період в історії східних слов'ян. — К., 1952; Римські монети на території України. — К., 1959; К истории расселения славян на

византийских землях. — М., 1961; Коли і як виник Київ. — К., 1963; Машинный библиографический поиск в области археологии Украины. — К., 1963; Біля джерел слов'янської державності. — К., 1964; Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції. — К., 1966; Культурное воздействие античного Причерноморья на племена восточноевропейской лесостепи от конца галльштатта до римского периода. — Варшава, 1969; Производственные отношения у восточных славян в период перехода от первобытнообщинного строя к феодализму. — М., 1969; Утвердження слов'янства на Русі. — К., 1988; Скарби знайдені і не знайдені. — К., 1992; Конспект історії України. — К., 1994; Історіографія історичного поступу. — Нью-Йорк, Торонто, К., Львів, Мюнхен, 1994; Вступ до історичної науки. — К., 1995; Вибрані твори: Іст.-археол. студії; Публіцистика. — Нью-Йорк; К., 1999.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 680; EoU. — Vol. 1. — 1984; Ісаєвич Я.Д. «Приєднання чи возз'єднання» М. Брайчевського — переломна подія в українській історіографії // Старожитності Русі-України. — К., 1994; Ісаєвич Я.Д. М. Брайчевський і його концепція історії України // Український історик. — 1994. — Т. XXXI; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 365; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 421; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Іваницька Л.В. Михайло Брайчевський // Видатні постаті в історії України XX ст.: Кор. біограф. нариси. — К., 2011. — С. 51–54; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 355–357.

БРАТЧЕНКО Станіслав Никифорович (03.09.1936, м. Красний Луч Луганська обл. — 21.02.2011, м. Київ) — археолог, дослідник доби бронзи Сх. Європи, к.і.н. (1969). Народився в родині робітників — колишніх селян, які втекли на Донбас з Таганрозької округи під час голодомору.

1954 вступив на іст. ф-т Ростовського ун-ту, а невдовзі перевівся до Ленінградського ун-ту, який закінчив 1959. Від 1955 працював в археол. експедиціях Ростовського краєзнавчого музею та Ін-ту археології АН СРСР. 1959–1960 був співробітником Музею історії донського козацтва (м. Новочеркаськ, РФ), 1960–1964 — н.с. і зав. музею «Танаїс» (філіал Ростовського краєзнавчого музею), створеного за його участю. Провадив розвідки й розкопки пам'яток різного часу, зокрема відкрив Левенцівську та Каратаївську унікальні фортеці доби середньої бронзи.

Після аспірантури в Ін-ті археології АН УРСР (1964–1967) став співробітником Археол. музею. 1969 захистив канд. дис. «Периодизация памятников средней бронзы бассейна Нижнего Дона». З 1977 працював у відділі

археології енеоліту–бронзового віку Ін-ту археології. У 2003 війшов на пенсію.

У 1970-і Б. очолював експедиції, що провадили дослідження в Луганській і Донецькій обл. Разом зі своїм учителем Д.Я. Телегіним він упровадив методику розкопок курганів механізмами — паралельними траншеями, що дозволяли робити найменші втрати в стратиграфічних спостереженнях. Загалом понад 30 сезонів провів у полі.

Б. зробив вагомий внесок у вивчення катакомбної культури: її генезу, поширення та періодизацію. Значущий його доробок і у вивченні культури Бабине: встановив її відносну хронологію, ареал поширення, охарактеризував основні типи пам'яток і матер. культури та сформулював концепцію її походження. Також виділив кам'янсько-левенцівську групу пам'яток.

Автор приблизно 80 праць, розділів у колект. працях: Археологія Української РСР, т. 1 (К., 1971); Археология Украинской ССР, т. 1 (К., 1985).

Тв.: Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. — К., 1976; Донецька катакомбна культура раннього етапу. — Луганськ, 2001; Рідкісні бронзові знаряддя з катакомб Сіверськодонеччини та Донщини ІІІ тис. до н.е. — Луганськ, 2001 (у співавт.); Могили бронзової доби в басейні р. Деркул // Мат-лы и исследования по археологии Восточной Украины. — Луганск, 2003. — № 1; Прадавня Слобожанщина: Сватівські могили-кургани ІІІ тис. до н.е. та майдани // МДАСУ. — 2004. — № 2; Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века. — К., 2012.

Літ.: До 60-річчя Станіслава Никифоровича Братченка // Археологія. — 1996. — № 3. — С. 155–156; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 433; Литвиненко Р.О. Бабинська культура у фокусі археологічних студій С.Н. Братченка (до 70-річчя вченого) // Археологія. — 2007. — № 3. — С. 116–119; Гершкович Я.П. Пам'яті Станіслава Никифоровича Братченка // Археологія. — 2011. — № 3. — С. 145–146; Санжаров С.М. та ін. Пам'яті Станіслава Никифоровича Братченка // МДАСУ. — 2011. — № 11. — С. 7–14 (є список осн. праць); Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 357–358.

БУДА Сергій Олексійович (04/16/.10.1866, м. Миргород Полтавської губ. нині Полтавської обл. — 1942, м. Київ) — дослідник історії рев. рухів в Україні, журналіст, перекладач.

1890 закінчив Полтавську гімназію. 1896–1898 вчився в Юріївському (Дерптському) ветеринарному ін-ті (не закінчив). 1899–1914 — працював у газетах та часописах («Киевская газета», «Киевские отклики», «Киевские отголоски», «Киевские вести», «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Право», «Рада», «Украинская жизнь», Українська хата» та ін.). 1908 редагував «Киевскую искру» — літ. додаток до газ. «Киевские вести». У 1890–1900-х брав дієву участь в рев. русі: 1895 був арештований у справі рев. організації братів Мельникових у Харкові. У жовтні 1905 збройно

виступив проти єврейських погромів у Києві. 1913–1914 працював у відділі статистики Київського округу шляхів, 1914–1915 у Київському губ. земстві, 1916–1919 — у Комітеті півд.-зах. фронту Всерос. союзу міст.

У 1919–1930 — співробітник Постійної комісії для складання словника живої укр. мови при ВУАН, Комісії для дослідів над громад.-політ. течіями на Україні при ВУАН, с.н.с. Музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка. 1930 звільнений з ВУАН комісією по чистці акад. апарату. 1926 працював також архівістом у Київському ЦАДА. 1930–1941 — літ. співробітник київських вид-в. Автор низки праць з історії рев. рухів в Україні. Зібрав архів. матеріали до історії укр. книжки у Києві до серед. 1870-х рр. Переклав рос. мовою кілька оповідань І. Франка та А. Хомика, що вийшли окремим виданням 1906 у С.-Петербурзі. Перекладав на укр. мову твори О. Дюма, А. Франса, Р. Роллана, А. Чехова, В. Короленка, М. Горького та ін. Чл. Спілки рад. письменників УРСР.

Особовий фонд зберігається у ЦДАВО України.

Тв.: За український університет. — К., 1912; Памятник Т.Г. Шевченко // Украинская жизнь. — 1912. — № 3; Украинский театр // Там само. — № 11; З селянських настроїв по революції 1905 року: Сторінка зі споминів // Україна. — 1925. — Кн. 4; Перед польським повстанням 1863 р.: З архівних матеріалів // Там само. — Кн. 5; «Світопреставління» в 1857 р. // Там само. — 1926. — Кн. 1; До історії революційно-народницького руху на Україні в першій половині 70-х років. Іван Трезвінський, один з «193-х» // Там само. — Кн. 4; Заслання М.В. Ковалевського: Ненадрукована стаття і листи М.В. Ковалевського // За сто літ. — 1928. — Кн. 2; Українські переклади революційної літератури 1870-х років // За сто літ. — 1928. — Кн. 3; Донос на Кулішеві «Листи з хутора» // ЗІФВ ВУАН. — 1929. — Кн. XXV; До біографії С.А. Подолинського // За сто літ. — 1930. — № 5; Реставрація могили Т. Шевченка в 1883–1884 р. // Радянська література. — 1939. — № 5.

Літ.: Енциклопедія українознавства. — Словникова частина. — Т. 1. — Париж, Нью-Йорк, 1955; Історія Національної академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. — К., 1993; Історія Національної академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. — К., 1998; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Юркова О.В. Буда Сергій Олексійович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 1. — К., 2003. — С. 387; Железняк М.Г. Буда Сергій Олексійович // ЕСУ. — Т. 3. — К., 2004. — С. 515.

БУЖЕВИЧ Аврам (Абрам) Йосипович (Іосев-Беров; 04.05.1898, м. Богопіль Подільської губ. — 1985) — дослідник історії євреїв.

Середню освіту здобув в Одесі, де закінчив 8 класів у гімназії І. Раппопорта. 1917–1921 працював викладачем історії в школі та дитячому будинку № 3. 1918 вступив на іст.-філол. ф-т Новоросійського ун-ту, з реорганізацією якого 1920 став студентом ОГСІ. Після річного існування останнього від

1921 до 1925 навчався на соц.-іст. відділені ф-ту проф. освіти Одеського ІНО. З отриманням фахової освіти викладав у внз Одеси, в тому числі в Одеському ІНО, в якому від 1927 в якості позаштатного викладача єврейського сектору керував пед. практикою та вів історію класової боротьби. Брав участь у роботі декількох наук. установ: член соц.-іст. секції ОКК при ВУАН та гуртка єврейської історії, н.с. Іст. т-ва при єврейському секторі Одеського ІНО та музею єврейської культури ім. Менделе Мойхер-Сфорима, працівник Одеського іст.-краєзнавчого музею. В останньому працював від 1932 до 1937 та після війни. У післявоєнний період також працював с.н.с. музею оборони Одеси. Про післявоєнний період життя дані відстуні. За спогадами С. Борового наприкінці 1980-х мешкав в Одесі.

Основним напрямком наук. інтересів була єврейська тематика — історія євреїв у Росії в XIX–XX ст. Був одним із перших, хто почав вивчати цю тематику. На засіданнях Іст. т-ва виступав з доповіддю про групи єврейської самооборони у роки громад. війни. Однією з небагатьох праць була невелика стаття про єврейські землеробські колонії, які створювались на Одещині у ІІ-й пол. XIX ст.

Тв.: Одеські євреї наприкінці 1870-х і початку 1880-х років: Доп. 29 лютого 1928 р. // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 4–5. Секція соціально-історична. — Одеса, 1929.

Літ.: Солодова В. Судьба мезуя // Егупец. — 2002. — № 10; Левченко В.В. Єврейское высшее образование в Одессе (1917–1930-е гг.): история, опыт, традиции // Одесса и еврейская цивилизация: Сб. мат. VI междунар. науч. конф. Одесса, 5–7 ноября 2007 г. — Одесса, 2008; Левченко В.В. Иудаика в Одессе в 20–30-е гг. XX столетия: история и персоналии // Одесса и еврейская цивилизация: Сб. мат. VII междунар. науч. конф. Одесса, 5–7 ноября 2008 г. — Одесса, 2009; Левченко В.В. Становление иудаики в контексте трансформации исторической науки в Украине (1917–1930-е гг.) // XVI ежегодная междунар. междисцип. конф. по иудаике. Москва, 3–5 февраля 2009 г. — М., 2009; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009.

БУЗЕСКУЛ Владислав Петрович (08.03/24.02/.1858, с. Попівка на Катеринославщині, тепер смт Зарічне Донецької обл. — 01.06.1931, м. Харків) — дослідник історії античності, педагог, д.і.н. (1895), проф. (1890), чл.-кор. Імператорської АН (1910), акад. АН СРСР (1922), акад. АН УРСР (1925). Дійсний статський радник; нагороджений орденами св. Анни 2-го ступеня, св. Станіслава 1-го та 2-го ступеня, св. Володимира 4-го ступеня.

Закінчив Другу Харківську класичну гімназію (1876), іст.-філол. ф-т Харківського ун-ту (1880) і з того часу працював викладачем всесвітньої історії (історія Греції, середньовіччя, Давній Схід) у приватних жіночих гімназіях. З 1885 майже 40 років працював у Харківському ун-ті: — приват-доц., з 1890 —

ординарний проф., з 1901 — декан іст.-філол. ф-ту. 1888 захистив магістерську дис. «Перікл», 1895 — докт. дис. «Афінська Політія Аристотеля як джерело для історії державного ладу Афін до кінця V ст.». 1910 був обраний чл.-кор. Російської АН.

Після більшовицького перевороту був почесним головою наук.-досл. каф. історії європ. культури в Харкові. Після закриття 1920 Харківського ун-ту викладав на Тимчасових вищих пед. курсах, потім в Академії теоретичних знань та соц.-іст. секції ф-ту проф. освіти Харківського ІНО до 1924. З 1921 — керівник наук.-досл. каф. всесвітньої історії (пізніше каф. європейської культури при Харківському ІНО). 1921–1922 — голова Наук. т-ва при Харківському ІНО. 1926 обраний Почесним головою іст.-етнологічного відділу Всеукр. наук. асоціації сходознавців, яка була утворена в Харкові.

Головні праці присвячені екон. та соц. історії стародавньої Греції, джерелознавству й проблемам історіографії. Вивчав старожитності Півн. Причорномор'я. Читав курси лекцій з історії стародавньої Греції, нової історії, всесвітньої історіографії, спецкурс «Історія Афінської демократії» та ін. Наприкінці 1930 — на початку 1931 підданий критиці за свої праці, як «буржуазні».

Автор понад 100 статей, а також популярних книжок про афінську демократію, про крітсько-мікенську цивілізацію, шкільну справу у стародавніх греків, про Перікла.

Тв.: Всемирная история Ранке // ЖМНП. — 1885. — август; Михаил Назарович Петров // Там само. — 1887. — № 3; Перикл: Историко-критический этюд. — Х., 1889; «Афинская полития» Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в. — Х., 1895; Генрих Зибель как историк-политик // Записки Харьковского университета. — 1896. — Кн. 4. — С. 201–235; История афинской демократии. — СПб, 1909; Введение в историю Греции. І вид. — 1902, ІІ вид. — 1903, ІІІ вид. — Пг., 1915; Краткое введение в историю Греции. — Х., 1910; Исторические этюды. — СПб., 1911; Античность и современность. — СПб., 1913; Античность и современность. Современные темы в античной Греции. Изд. 2-е, доп. — СПб., 1914; Древнейшие в мире библиотеки и архивы // Наука на Украине. — 1922. — № 4; Античность и современность. — Л., 1924; Открытия XIX и начала XX в. в области истории древнего мира (у 2-х кн.). — Петроград, 1924; Древнегреческий мир; Изучение древностей северного побережья Черного моря и их значение с точки зрения греческой и мировой культуры // ВУАН. — 1927; Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. — Ч. 1–2. — Л., 1929, 1931, третя у рукопису. Працю «Введение в историю Греции» було премійовано АН і перекладено чеською мовою.

Літ.: Нетушил И. Отчет о диспуте В.П.Бузескула // Записки Харьковского университета. — 1895. — Кн. 3; Сборник статей в честь професора В.П. Бузескула. — Харьков, 1914; Гольдин С. Проф. В.П. Бузескул как

историк античного мира. — Харьков, 1914; Записка об ученых трудах В.П. Бузескула // Известия РАН. — Сер.6. — 1922. — Т. 16. — С. 111–121; Жебелев С.А. В.П. Бузескул: Некролог // Известия АН СССР. Отдел общественных наук. — Сер. 7. — 1931. — № 10; Л.Е. Памяти академика В.П. Бузескула // Вестник древней истории. — 1946. — № 4; Каптерев С. Хронологический указатель трудов В.П. Бузескула // Там само. — 1946. — № 4; Синяговський Г.П. В.П. Бузескул // УІЖ. — 1958. — № 4; Історія Академії наук Української РСР. — Кн. II. — К.,1967; История АН Украинской ССР. — К., 1979; Мезенцева Г. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997; Малий словник історії України / Відп. ред. В.А. Смолій. — К., 1997; Бузескул Владислав Петрович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та членкореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 116; Фролов Э.Д. Русская наука об античности. Историографические очерки. — СПб., 1999; Матвеева Л.В. Фукидид и новейшая историческая наука XIX века (О Бузескуле) // Сходознавство. — 1999. — № 7–8; Біобібліографічний словник учених Харківського університету. — Т. 2: Історики (1905–1920, 1933–2000). — Харків, 2001. — С. 33–40; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Брега Г.С. Бузескул Владислав Петрович // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 392; Матвеева Л.В. Владислав Бузескул — историк своего времения. — К., 2008; Матвеева Л.В. Бузескул Владислав Петрович // ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 551–552; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліограф. словник. — К., 2011. — С. 54.

БУКАТЕВИЧ Назарій Іванович (21.10.1884, м. Любомиль Володимиро-Волинського пов. Волинської губ. — 14.12.1984, м. Одеса) — дослідник чумацтва, укр. етнографії і фольклору, історії укр. та рос. мов, діалектології, к.філол.н. (1943), д.чл. ВУАН (1923).

1912 закінчив іст.-філол. ф-т Юр'ївського ун-ту. 1911–1920 перебував на посаді викладача рос. мови і словесності Седлецької жіночої гімназії. 1915 разом з гімназією евакуйований до Одеси. Від 1 листопада за сумісництвом розпочав працювати викладачем рос. мови в Одеському мореходному училищі. На початку 1920-х став викладати в Одеському ІНО (1923–1927) та Одеському ін-ті нар. госп-ва (1926–1930). 1926 переведено до рангу професорів 2-ї категорії. Практична наук. діяльність зосереджена у роботі етнограф.-лінгвістичної секції ОКК при ВУАН, д.чл. якої він став 1923. Працював на посаді проф. в ін-ті соціального виховання (1930–1933) і пед. ін-ті (1933–1937) та на посаді доц. в укр. пед. ін-ті (1937–1938) і ОДУ. У цей час його наук. інтереси були зосереджені на історії рос. мови, зокрема на її іст. синтаксисі. Пед. діяльність науковця була перервана 15 липня 1938 арештом за «антирадянську підривну роботу на ідеологічному фронті, про-

паганду антирадянської буржуазно-націоналістичної трактовки у момент читання лекцій». Після більш як річного перебування у в'язниці, 10.11.1939 постановою особливої наради при НКВС СРСР вченого було заслано на 5 років у Казахстан. Реабілітований 02.09.1958. У засланні продовжував вести наук. дослідження проблем мовознавства. 1943 захистив канд. дис. «Предлоги и предложные сочетания в древнерусском языке».

По закінченню війни повернувся до Одеси, де 08.08.1945 став доц. та зав. каф. рос. мови філол. ф-ту ОДУ, яку беззмінно очолював майже 30 років. 01.02.1948 обрано заст. декана цього ж ф-ту. За післявоєнне десятиріччя у наук. праці важливою подією стало видання фундаментальної роботи «Опыт исторического изучения предлогов и предложных сочетаний в русском литературном языке» (1957), яка отримала схвальні відгуки спеціалістів. Найбільшим внеском в дослідження історії України є його праці з вивчення чумацтва — брошура «Чумацтво на Україні. Історично-етнографічні нариси» — що була однією з перших іст. книжок на цю тему. Протягом всієї професійної діяльності поєднував плідну наук. роботу з пед., віддавши цьому понад 60 років. Помер на 101-у році життя.

Тв.: Чумацтво в XVII–XVIII століттях // Вісник ОКК при ВУАН. — 1925. — Ч. 2–3; Чумацтво на Україні // Записки ОІНГ. — 1928. — Т. 1; Чумацтво на Україні. Історично-етнографічний нарис. — Одеса, 1928; Чумацтво ІІ-ї пол. ХІХ сторіччя // Записки іст.-філол. відділу ВУАН. — 1930.

Літ.: Карпенко Ю. Столітній ювілей // Мовознавство. — 1984. — № 5; Карпенко Ю.А., Ищенко Д.С. Замечательный юбилей: (К 100-летию Н.И. Букатевича) // Русский язык в школе. — 1984. — № 5; Перегінчук Т.М. Дослідження професора Н.І. Букатевича та чумацький епос на Україні // Літературно-мистецька Одеса в ІІ-й пол. ХІХ ст.: Тези доп. та повід. регіональної наук.-творчої конф. — Одеса, 1992; Одеський Мартиролог. Т. 1. — Одеса, 1997; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 557; Шишов В.Ф. Букатевич Назарій Іванович // ПОНУ. — Т. 2. — Одеса, 2005; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. ХІХ — середина ХХ ст.). — Одеса, 2009.

БУРАКОВ Анатолій Віссаріонович (14.10.1919, с. Буракови В'ятської губ., РФ — 30.08.2001, с. Парутине Миколаївської обл.) — археолог, дослідник античних старожитностей Півн. Причорномор'я, к.і.н. (1970). За участь у Другій світовій війні нагороджений 12 урядовими нагородами, зокрема Орденом слави ІІІ ступеню, орденом «Червоної Зірки», медаллю «За відвагу» та ін.

1951 закінчив іст. ф-т Ленінградського ун-ту. 1951–1953 — м.н.с. Ін-ту археології АН УРСР; 1953–1986 — зав., с.н.с., учений секретар, наук. кер. реставраційних і консерваційних робіт заповідника «Ольвія». 1970 захистив канд. дис. «Козырское городище ольвийской хоры».

Досліджував історію Ольвії та її хору, межі та розвиток цього поліса, фортечні споруди, матеріальну та духовну культуру його населення. Керував роботою загонів, які досліджували слов'яно-руські селища та пам'ятки пізньобронзової доби, зокрема Зміївське поселення білозерської культури, в зоні будівництва Каховського гідровузла (1951–1952). Надалі провадив розкопки Козирського городища поблизу Ольвії (1954–1968), брав участь у розкопках городищ ольвійської хори Мис, Пітухівка 2, Стара Богданівка 2, Дніпровське 2, Станіслав, Скелька, Золотий Мис (1972–1979). Здійснив розвідку від узбережжя Одеської затоки до півн. Таврики (1973–1978). Член правління Очаківського та Миколаївського відділень УТОПІК.

Автор бл. 40 праць, у т.ч. двох монографій.

Тв.: Ольвия. — К., 1959 (у співавт.); Поселення епохи бронзи біля с. Зміївки // АП. — 1961. — X; Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры. — К., 1976; Кам'яний склеп ольвійського некрополя // Археологія. — 1979. — 31; Земляной склеп ольвийского некрополя // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. — К., 1980; Сельская округа Ольвии. — К., 1989 (у співавт.).

Літ.: Буйських С.Б. До 75-річчя Анатолія Віссаріоновича Буракова // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 154–155; Його ж До 80-річчя Анатолія Віссаріоновича Буракова // Археологія. — 1999. — № 4. — С. 145–146; Його ж. Пам'яті Анатолія Віссаріоновича Буракова // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 145–148; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 597–598; Буйських С.Б. А.В. Бураков — исследователь причерноморских древностей Украины. — АДІУ. — 2012. — С. 51–57; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 362–363.

БУТИЧ Іван Лукич (псевд.: І. Білкун, І. Вільний, І. Недоля та ін.; 21.09.1919, с. Усівка Пирятинського р-ну Полтавської обл. — 09.05.2007, м. Київ) — фахівець з проблем археографії, архівознавства, джерелознавства, видавничої діяльності, к.і.н. (1950), д.чл. НТШ у м. Львові (1992), лауреат премії ім. М.С. Грушевського (1995). Із селян.

Закінчивши іст. ф-т Київського ун-ту (1945), працював с.н.с. наук.-видавничого відділу Архівного управління МВС УРСР. 1950 захистив канд. дис. «Селянський рух на Слобідській Україні у другій половині XVIII ст.». 1953–1971 — начальник наук.-видавничого відділу Архівного управління при РМ УРСР. Відп. секретар (з 1950) і відп. редактор (1958–1965) «Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР», 1965–1971 — ж. «Архіви України». Співред. міжвідомчого збірника «Історичні джерела та їх використання» (1964–1971). Ст.н. редактор редакції «Історії міст і сіл Української РСР» (1971–1991). З 1991 — пр.н.с. ІУАД ім. М.С. Грушевського.

Автор і упорядник багатьох публікацій з архівознавства, джерелознавства, археографії, дипломатики, бібліогр. покажчиків, рецензій, довідок

про діячів науки і культури. Головною сферою його діяльності була підготовка до друку багатьох фундаментальних збірників джерел із суспільно-політичної, наук. і культурної історії України, зокрема про Т.Г. Шевченка (1963), І.Я. Франка (1966), Лесю Українку (1971) та ін.

Тв.: Генеральний опис Лівобережної України 1763–1769 рр.: Покажчик населених пунктів. — К., 1959 (співупорядн.); Документи Богдана Хмельницького. — К., 1961 (співупорядн.); Архів — літопис народу. — К., 1970; Кирило-Мефодіївське товариство. — Т. 1–3. — К., 1990 (співупорядн.); Чернігівщина: Енциклопед. довідник. — К., 1990 (у співавт.); Щоденник О.Ф. Кістяківського (1874–1885). — Т. 1–2. — К., 1994–1995 (співупорядн.); Універсали Богдана Хмельницького: 1648–1657. — К., 1998 (співупорядн.); Михайло Драгоманов. Документи і матеріали: 1841–1994. — К., 2001 (співупорядн.); Універсали Івана Мазепи: 1687–1709. — Ч. І. — К., 2002 (співупорядн.).

Біобібліогр.: Бутич Іван Лукич: До 80-річчя від дня народження та 50-ї річниці наукової діяльності: біобібліогр. (Наук.-дов. вид. з іст. України; вип. 50) / Упоряд. М. Лозинська. — К.: [б.в.], 1999. — 59 с.: іл.

Літ.: Загорецька О. Ювілей вченого історика-археографа Івана Лукича Бутича // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1999. — Т. 4. — С. 213-214; Сохань П.С. Іван Лукич Бутич: життєвий і творчий шлях // Іван Лукич Бутич: До 80-річчя від дня народження та 50-ї річниці наукової діяльності: Біобібліографія. — К., 1999. — С. 5–8; Волга Л. Пророк, що дивиться в минуле // Урядовий кур’єр. — 1999. — 21 вересня; Загорецька О. Бутич Іван Лукич // Українські архівісти. Біобібліогр. довідник. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002. — С. 29–30; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 416; ЕСУ. — Т. 3: Біо–Бя. — К., 2004. — С. 563; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006. — С. 28–29; Гирич І. Бутич І.Л. (1919–2007) // УАЩ. — К., 2007. — Вип. 12. — С. 850–854; Гирич І. Патріарх української архівістики // Пам’ятки України. — 2008. — № 3. — С. 120–123; Його ж. З листування І. Бутича з І. Крип’якевичем // Там само. — С. 138–143; Бутич М. І. Бутич у спогадах. Про Івана // Там само. — С. 123–128; Глизь І. Дві наради // Там само. — С. 128–130; Гирич І. Іван Бутич — патріарх архівної справи // Архіви України. — 2009. — № 6. — С. 274–279; Федорук Я. Людина зі світлим обличчям // Там само. — С. 132–136; Бутич М. Дещо про архів Івана Бутича // УАЩ. — 2009. — Вип. 13/14. — С. 801–804.

ВАЙНШТЕЙН Осип Львович (06.12.1894, м. Бендери Бессарабської губ. — 1980, м. Ленінград) — історик-медієвіст, історіограф, д.і.н. (1940).

1900 родина переїхала до Одеси, де 1915 він закінчив із золотою медаллю гімназію та вступив на іст.-філол. ф-т ІНУ. Під впливом відомих вчених Є. Щепкіна, М. Біциллі, В. Крусмана студент почав приділяти увагу

наук. роботі, наслідком чого, на ІІІ курсі, стала написана робота «Початок розколу у францісканському ордені», яка була відзначена золотою медаллю. По закінченню ун-ту 1919, за пропозицією Є. Щепкіна, залишений на каф. загальної історії для підготовки до проф. звання. З реорганізацією 1920 Новоросійського ун-ту, магістерську програму продовжував опрацьовувати в ОГСІ (1920–1921) та Одеському ІНО (1921–1922). Одночасно з навчанням в аспірантурі розпочав пед. діяльність. У гімназіях, школах та курсах викладав історію, політекономію та латин. мову. 1921 працював лектором при губкомі політ. освіти. 1922 приступив до роботи в Одеському ІНО, в якому спочатку рік працював зав. іст. кабінетом, а 1923, як позаштатний викладач, приступив до викладання курсу лекцій з історії середньовіччя на ф-ті проф. освіти та курсу лекцій з нової історії на ф-ті соціального виховання. У 1925/26 навч. році в якості проф. розпочав читати курс лекцій з історії зах. Європи, але вже з наступного року і включно до 1930 займав посаду позаштатного викладача. Після реорганізації 1930 Одеського ІНО — доц. Одеського ін-ту проф. освіти (1930–1933) та ОДУ (1934–1935). З 1923 працював у Центр. наук. бібліотеці міста, де займав посади зав. бібліограф. відділом, вч. секретаря, заст. дир. та дир. (1931–1933). Широта діапазону його наук. інтересів охоплювала загальну історію Зах. Європи, методологічні питання іст. науки, її зв’язки з історією філософії та громад. думки, аналіз творчості Вольтера, Фур’є, соц.-екон. історія Франції часів Великої революції і паризької комуни, історія середньовічної Флоренції. Брав активну участь у роботі наук. т-в: чл. соц.-іст. секції ОКК при ВУАН (1923–1930), д.чл. іст.-етнологічного відділу одеської філії ВНАС (1926–1930), чл. Т-ва істориків-марксистів (1926–1935), чл. Комісії з історії іст. знань при АН СРСР (до 1947). Був одним із засновників Т-ва істориків-марксистів, учасником його першого Всесоюзного з’їзду (1928–1929), де виступив з доповіддю «Французькі купецькі колонії у Леванті». У цей час проводив громад. роботу: голова правління Будинку вчених (1932–1934), чл. обл. секції наук. працівників (1933–1935), чл. обл. комітету союзу працівників вш (1934–1935). 1934 атестаційною комісією НКО затверджено у званні проф., в липні 1935 очолив каф. історії середніх віків Ленінградського держ. ун-ту (1935–1951). Кер. одного з відділів Ін-ту історії матер. культури АН СРСР. 1938 без захисту канд. дис. присуджено наук. ступінь к.і.н. 1940 як докт. дис. захистив працю «Историография истории средних веков в связи с развитием исторической мысли от начала средних веков до наших дней». 1951, під час кампанії боротьби з космополітизмом, його було звільнено з посади проф. Ленінградського держ. ун-ту. Після цього очолив каф. історії у новоствореному Киргизькому держ. ун-ті в м. Фрунзе. 1955 в якості с.н.с. увійшов до групи всесвітньої історії Ленінградського відділення Ін-ту історії АН СРСР, в якому працював до останніх днів свого життя.

Тв.: Fragment inedit sur Voltair // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. — 1924. — Т. I. — № 7; Очерки по истории французской

эмиграции в эпоху Великой французской революции (1789–1796). — Харьков, 1924; Парижская коммуна и Французский банк // Историк-марксист. — 1926. — Т. I; Научно-исследовательская работа по истории Западной Европы в советских вузах в 1924–1926 гг. по их публикациям (Библиографическая заметка) там само. — Т. III; Тенденційність флорентійських хроністів в освітленні гвельфівського перевороту 1267 р. // Ювілейний збірник на пошану акад. М.С. Грушевського. — Т. 1. — К., 1928; Строганов у Франції 1842–1845 рр. // Збірник заходознавства. — К., 1930. — Вип. 2; Етюди й розвідки з історії Паризької комуни. — Одеса, 1931; История Парижской коммуны. — М., 1932; Феодализм в западной Европе. В 2 ч. — М., 1932 (у співавт.); История средних веков (учебник). В 2-х т. — М., 1938–1939 (у співавт.); Историография истории средних веков в связи с развитием исторической мысли от начала средних веков до наших дней (учебник для ист. ф-тов гос. ун-тов и пед. ин-тов). — М.–Лгр., 1940; Россия и 30-летняя война 1618–1648 гг. Очерки по истории внешней политики Московского государства в I пол. XVII века. — Лгр., 1947; Западноевропейская средневековая историография. — М.–Лгр., 1964; История советской медиевистики. 1917–1966. — Лгр., 1968; Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX–XX вв. — Лгр., 1979.

Літ.: Дякин В.С. К 70-летию О.В. Вайнштейна // Новая и новейшая история. — 1965. — № 1; К 70-летию О.Л. Вайнштейна // Средние века. — 1965. — Вып. 22; Калуцька Л.П., Фрідман Г.В. З історії радянської медієвістики // Вісник Харківського університету. Серія історія. — 1975. — Вип. 4. — № 75; Осип Львович Вайнштейн: (Некролог) // Всемирная история. — 1980. — № 12; Алексеев-Попов В.С. Осип Львович Вайнштейн: (Некролог) // Французский ежегодник, 1980. — М., 1981; Рамм Б.Я. Научная и общественная деятельность О.Л. Вайнштейна (1894–1980) // История и историки: Историографический ежегодник, 1983. — М., 1987; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 26; Тоцький П.М. Вайнштейн Осип Львович // ПОНУ. — Т. 2. — Одеса, 2005; Полевщикова Е.В. О.Л. Вайнштейн и изучение именных фондов Научной библиотеки ОНУ им. И.И. Мечникова в 1920-е гг. // Вісник ОНУ. — Т. 12. — Вип. 4. — Одеса, 2007; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009.

ВАРНЕКЕ Олександр Борисович (07.08.1904, м. Казань — 1938) — історик України, сходознавець. Народився у родині відомого мистецтвознавця та історика античної культури Б. Варнеке.

1910 родина переїхала до Одеси, де її голові було запропоновано посаду проф. ІНУ. Початкову освіту дістав дома, а середню — в одній з місцевих гімназій. 1922–1925 навчався на іст. відділенні ф-ту професійної освіти Одеського ІНО, по закінченню якого вчителював у трудових школах. На поч. 1927 подав заяву на вступ до аспірантури Одеської секції наук.-досл. каф.

історії укр. культури при Одеському ІНО (кер. — М.Є. Слабченко), але Головне управління наук. установами НКО двічі відкладало його затвердження. У зв'язку з цим він подав заяву до наук.-досл. каф. при Одеській ЦНБ і 06.12.1927 його затверджено аспірантом цієї установи. Під час навчання в аспірантурі гол. напрямком його наук. інтересів став розвиток залізничного транспорту в Україні в ІІ-й пол. ХІХ ст. Не дивлячись на навчання в аспірантурі наук. б-ки, був неофіційним учнем М. Слабченка. Під його впливом звернув увагу на історію укр. економіки та екон. думки ХІХ ст. 1926–1930 був чл. іст.-етнологічного відділу Одеської філії ВУНАС, де досліджував історію ногайців. Брав участь у ІІ-у Укр. з'їзді сходознавців (Харків, 1929). Наприкінці 1920-х зблизився з М. Грушевським та його наук. школою, був співробітником іст. установ УАН. На початку 1930-х заарештований. Подальша доля та обставини смерті невідомі.

Тв.: Экскурсия в Одесский историко-археологический музей (Краеведческие задачи обществоведения) // Наша школа. — 1925. — Ч. 3/4; Залізничне будівництво на Україні в 1860-х рр. // Записки Одеського наукового при Українській Академії наук товариства. Секція соціально-історична. — 1927. — Ч. 1; До соціально-економічної історії таврійських ногайців // Бюлетені Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. — 1927; До історії залізничного транспорту на Україні (За даними Одеського Архіву) // Записки історико-філологічного відділу УАН. — 1927; Р.В. Орбінський // Записки Одеського наукового при Українській Академії наук товариства. Секція соціально-історична. — 1928. — Ч. 3; До історії залізничного будівництва на Україні: Доповідь 18 листопада 1926 р. // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 4–5. Секція соціально-історична. — Одеса, 1929; До історії робітничого питання в Донбасі І-ї пол. ХІХ ст.: Доповідь 16 лютого 1928 р. // Там само; Українська періодична преса в Одесі 1917–1921 років // Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. — 1929. — Ч. 2/3; Класова боротьба серед ногайців на початку ХІХ ст. // Східний світ. — 1930. — № 12; Публічні бібліотеки Англії. — К., 1930.

Літ.: Левченко В.В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському ІНО // ЗІФ. — Одеса, 2003. — Вип. 13; Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882–1952). — Дніпропетровськ, 2004. — С. 12, 169, 173; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 86; Левченко В.В. Викладання та дослідження археології в Одеському ІНО (1920–1930) // Стародавнє Причорномор'я. — Одеса, 2005. — С. 80; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. ХІХ — середина ХХ ст.). — Одеса, 2009.

ВАСИЛЕНКО Микола Прокопович (01.04.1867, с. Єсмань Глухівського пов., нині с. Червоне Сумської обл. — 03.10.1935, м. Київ) — дослідник історії держави і права, проф., акад. УАН (1918), д.чл. НТШ (1911), Іст. т-ва Нестора-літописця (з 1919 — його голова), громад.-політ. діяч.

Навчався на іст.-філол. ф-ті Юр'ївського (Тартуського) ун-ту. Після його закінчення працював педагогом та журналістом у Києві. Плідно співпрацював з ж. «Киевская старина». 1905 редагував газету нац.-демокр. напряму «Киевские отклики», за що був засуджений до однорічного ув'язнення. Після звільнення склав екстерном екзамени у Новоросійському (Одеському) ун-ті за курс юр. ф-ту. З 1908 чл. УНТ у Києві, редактор його «Записок». 1909 обраний приват-доц. Київського ун-ту св. Володимира, але позбавлений права викладати. 1917 — призначений куратором Київської шкільної округи. У травні 1918 затверджений гетьманом П. Скоропадським міністром освіти. Перебуваючи на посаді міністра освіти, проводив політику українізації освітніх закладів, став одним з ініціаторів створення Київського держ. укр. ун-ту і Кам'янець-Подільського держ. укр. ун-ту, відкриття УАН. 1921 обраний президентом ВУАН, проте не затверджений рад. урядом на цій посаді. У 1920–1929 рр. — голова соц.-екон. відділу ВУАН. У 20-х рр. очолював Комісію по вивченню укр. права, редагував її видання. 1924 засуджений за «процесом центру дій» до 10 років ув'язнення, згодом амністований. За його редакцією вийшли: «Записки соціально-економічного відділу». — 1926; «Праці Комісії для виучування історії західно-руського та укр. права». — 1926. З 1929 позбавлений змоги займати керівні посади в УАН. Був одружений з Н. Полонською-Василенко.

Тв.: До історії малоросійської історіографії і малоросійського суспільного устрою. — 1894; Перші кроки по введенню положень 19 лютого 1861 р. в Чернігівській губ. — 1902; О.М. Бодянський та його роль у вивченні Малоросії. — 1904; Політичні погляди М. Драгоманова. — 1912; Нариси з історії Західної Русі і України. — 1916; Павло Полуботок. — 1925; Як скасовано Литовський статут. — 1926; Територія України в XVII ст. — 1927; Правове положення Чернігівщини за польської доби. — 1928; Матеріали до історії українського права. — 1929.

Дж. і літ.: ЕУ. — Т. І. — С. 212; Микола Прокопович Василенко / АН УРСР, Ін-т держави і права. — К., 1990. — С. 56; Микола Прокопович Василенко (Біобібліогр. вчених УРСР / АН УРСР) / Упоряд. В.В. Вороненко. — К., 1990: портр.; Підкова І.З., Шуст Р.М. Довідник з історії України. — Т. І. — К., 1993. — С. 81–82; Микола Прокопович Василенко / Л.В. Матвєєва та ін. — К., 1991. — С. 268; ІР НБУВ НАНУ. — Ф. 40 (Василенко Микола Прокопович); Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біогр. довідник. — К., 1998. — С. 70–71; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 109; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 441–442.

ВВЕДЕНСЬКИЙ Андрій Олександрович (21.07.1891, м. Пермь, Росія — 13/14?/.09.1965, м. Київ) — дослідник історії Росії та України XV–XVIII ст., допоміжних іст. дисциплін, д.і.н. (1943), проф. (1951).

1912 закінчив Пермську класичну гімназію, 1920 — ф-т сусп. наук Петроградського ун-ту. Там само навчався в аспірантурі, 1921 захистив канд. дис. з історії давньоруської адвокатури (опубл.: Русский ист. жур. — 1921. — № 7). У 1920–1930-х рр. викладав у вузах Ленінграда, Вологди, Вітебська. 1938–1941 — зав. каф. історії народів СРСР КДУ, 1941–1943 — Уральського ун-ту (м. Свердловськ), 1943–1944 — Об'єднаного укр. ун-ту в м. Кзил-Орда. Докт. дис. «Очерки по истории Строгановых в XVI–XVII вв.» (1943). З 1944 — зав. каф. історії СРСР, з 1951 — проф. каф. архівознавства і допоміжних іст. дисциплін КДУ. Розробив і читав спеціальні курси з палеографії, метрології, дипломатики, іст. хронології та історії архівної справи в зарубіжних країнах. 1952–1956 — с.н.с. відділу історії феодалізму в Ін-ті історії АН УРСР (за сумісн.), з 1944 — чл. Вченої ради Ін-ту. Підготував близько 100 кандидатів і докторів наук.

Автор понад 150 наук. праць. Досліджував вотчинне феод. гос-во, історію техніки виробництва, питання дипломатики і джерелознавства.

Тв.: Торговый дом XVI–XVII веков. — Ленинград, 1924; З минулого російської дипломатії // Юбілейний збірник на пошану акад. Д. Багалія. — К., 1927; Іван Грозний. — К., 1946; Дом Строгановых в XVI–XVII веках. — М., 1962; Лекции по документальному источниковедению истории СССР (Дипломатика). — К., 1963; Допоміжні історичні дисципліни. — К., 1963 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 233; Введенський А.О. [Некролог] // УІЖ. — 1965. — № 11; РЕІУ. — Т. 1. — К., 1969; У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. док. і матеріалів: У 2 ч. — К., 1996; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські архівісти: Біобібліогр. довідник: у 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Українські історики ХХ ст.: Бібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 452; Стрельський Г.В. Введенський Андрій Олександрович // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 174; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 498–499; Професор Андрій Введенський. — К., 2013.

ВЕЙМАРН Євген Володимирович (02.11.1905, м. Севастополь — 09.11.1990, похований у м. Москва) — дослідник археології та історії Криму, к.і.н. (1947).

Закінчив Московський ун-т (1928). Працював в іст.-археол. групі Севастопольського музею краєзнавства (1923–1925), с.н.с. відділу іст. географії та картографії та археол. відділу (1928–1948). Від 1933 завідував кабінетом нумізматики Держ. іст. музею (з перервою на військову службу на Далекому Сході 1941–1945). Фронтовик, нагороджений орденом «Отечественной войны» II ступеня, медалями «За боевые заслуги», «За победу над Японией», «За победу над Германией». У 1948 перейшов до сектору історії та археології Кримської наук.-досл. бази АН СРСР (з 1952 — відділ історії та археології Кримського філіалу АН СРСР, з 1956 — відділ античної та середньовічної археології Криму Ін-ту археології АН УРСР), де працював с.н.с. і завідував Бахчисарайською археол. станцією. 1947 йому присудили наук. ступінь к.і.н. 1975 вийшов на пенсію.

Тематика досліджень: «аборигенне» населення Півд.-Зах. Криму на межі римської та середньовічної доби, алани та слов'яни в складі населення середньовічного Криму, «готське питання», «печерні міста», князівство Феодоро. Брав участь у роботах Ескі-Керменської експедиції (1928–1934, 1936, 1937), Херсонської (1928, 1932), Феодосійської та Ай-Тодорської (1935), Кримської експедиції Ін-ту історії матеріальної культури та Севастопольського музейного об'єднання, що досліджувала Мангуп (1938). Очолював Кримську експедицію (1939, 1940), Інкерманську (1948–1950), яка провадила розкопки пізньоримських-ранньосередньовічних могильників: Інкерманського, Чорноріченського, біля вис. Сахарна голівка та фортеці Каламіта (Інкерман). Керував Чуфут-Кальською експедицією (1956–1959), Баклинською (1959, 1960), яка досліджувала ранньосередньовічний могильник біля с. Скалисте Бахчисарайського р-ну. Очолював новобудовну Півн.-Кримську експедицію (1962–1965). Керував Мангупським загоном Кримської експедиції (1967–1975).

1953–1972 викладав курс «Основи археології» в Сімферопольському пед. ін-ті.

Тв.: Сюйренское укрепление // ИГАИМК. — 1935. — 117 (у співавт.); К вопросу о славянах в Крыму // Вопросы истории. — 1952. — № 4 (у співавт.); Оборонительные сооружения Эски-Кермена (опыт реконструкции) // История и археология среднвекового Крыма. — М., 1958; «Пещерные города» Крыма в свете археологических исследований 1954–1955 гг // СА. — 1958. — № 1; Археологічні роботи в районі Інкермана // АП. — 1963. — XIII; «Корабль» на Каче. — Симферополь, 1976 (у співавт.); Скалистинский могильник. — К., 1993 (у співавт.).

Літ.: Піоро І.С. Складна доля археолога (до 85-річчя Євгена Володимировича Веймарна) // Археологія. — 1990. — № 4. — С. 144–148; Герцен А.Г. Памяти Е.В. Веймарна // Проблемы истории «пещерных городов» в Крыму. — Симферополь, 1992. — С. 3–4; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 185; Дворченко Е.П., Вдовиченко И.И. Е.В. Веймарн и Бахчисарай // Бахчисарайский историко-археологический сборник. — 2008. — № 3. — С. 362–367;

Акимченков В.В. «Академия в миниатюре»: Севастопольский музей краеведения (1923–1939). — К.; Симферополь, 2012. — С. 30, 67.

ВЕРВЕС Григорій Давидович (15.04.1920, с. Петрове, нині смт Кіровоградської обл. — 09.01.2001, м. Київ) — укр. філолог-славіст, д.філол.н. (1960), чл.-кор. АН УРСР (1978), акад. НАНУ (1995).

1942 закінчив Об'єднаний укр. ун-т у м. Кзил-Орда (нині м. Кизилорда, Казахстан). Учасник Другої світової війни. Нагороджений двома орденами Червоної Зірки та медалями. З 1945 — в Ін-ті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР (нині НАН України). Був ученим секретарем, з 1958 — зав. відділом. Наук. роботу поєднував з викладацькою та громад. — як чл. кількох наук. рад, комітетів і комісій НАНУ. Протягом тривалого часу був заст. голови Укр. комітету славістів. З 1976 очолював Укр. комітет Міжнар. асоціації з вивчення і поширення слов'янства під егідою ЮНЕСКО, брав участь (як автор і кер.) у низці досліджень ЮНЕСКО, зокрема в підготовці багатотомних «Нарисів історії культури слов'ян».

Автор бл. 300 наук. праць, у т.ч. 16 монографій. Друкуватися почав з 1946. Наук. інтереси позначені широким спектром проблем: взаємодія слов'янської спільноти; теоретико-методичні питання сучасної компаративістики; місце і роль літератури укр. народу в творенні духовних цінностей загальнолюдського значення.

Біобібліогр.: Вервес Григорій Давидович: біобібліогр. до 80-річчя (Біобібліогр. вчених України / НАН України) / Упоряд. Л.В. Бєляєва. — К., 2000. — 100 с.;

Літ.: 70-річчя члена-кореспондента АН УРСР Г.Д. Вервеса // Вісник АН УРСР. — 1990. — № 4; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 479; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 257.

ВЕРЗІЛОВ Аркадій Васильович (псевд.: Ковчинець; 08/22/.12.1867, с. Ковчин Чернігівського пов. і губ. — 14.07.1931, м. Чернігів) — дослідник історії, географії і народної культури Півн.-Сх. України, народознавець. З сім'ї священика.

Закінчив Чернігівську класичну гімназію, іст.-філол. ф-т ун-ту св. Володимира, під кер. В.Б. Антоновича брав участь в археол. розкопках у Чернігові. По закінченні ун-ту працював у Київському ЦАДА, за документами якого написав першу наук. працю «Очерки торговли Южной России 1480–1569» (Чернігів, 1898). З 1893 жив у Чернігові, був чл. Чернігівської громади, секретарем міської думи, обирався міським головою (1906, 1909, 1913 та 1918). З листопада 1900 став чл. ЧГУАК, 1902 працював над програмою збирання археол., іст. та етногр. старожитностей, прочитав на засіданні комісії ряд доповідей з історії Чернігівщини; активно друкувався в місцевій пресі й у ж. «Україна». Учасник днів І. Котляревського в Полтаві (1903).

Брав участь у підготовці та проведенні XIV Археол. з'їзду (1908). 1917 очолив I Укр. гімназію; 1919–1922 читав історію України в учбових закладах Єлисаветграда і Чернігова. Вийшовши на пенсію 1928, викладав історію й економіку краю у технікумі землевпорядкування. Був ученим секретарем Чернігівського наук. т-ва; чл. Постійної комісії при ВУАН (запрошений 1924 особисто М. Грушевським) для складання біографічного словника укр. діячів як автор біографій М.А. Вербицького, П.М. Добровольського, П.Я. Дорошенка, М.М. Коцюбинського (Труды ЧГУАК, вип. 5, 7, 8. — Чернігів, 1903, 1908, 1911). Залишив також цікаві спогади про Чернігівську громаду, широко використані М. Грінченко у праці «Чернігів і Північне Лівобережжя» (К.,1928). Помер від раку.

Тв.: Наукове життя в Чернігові в 1914–1924 // Україна. — 1925. — Кн. 3; Антонович і Костомаров: З споминів // Там само. — 1928. — Кн. 6; Журнали засідань ЧАК // Труды ЧГУАК. — Чернигов, 1903–1915. — Вып. 5–12; Униатские архимандриты в Чернигове // Там само. — 1903. — Вып. 5.

Літ.: Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле. — Ч. 2. — Львів, 1923; Курас Г.М. Український історик та краєзнавець А.В. Верзілов // V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України» (жовт.1991): Тези. — К.; Кам'янець-Подільський, 1991; Курас Г.М. Черниговская архивная комиссия и ее вклад в изучение истории Украины: Автореф. ... к.и.н. — К., 1992; Дослідник Чернігівщини // Український історичний календар, 1996. — К., 1995; Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники і опоненти. — К., 1996; Коваль О. // Українські архівісти. — К., 1999. — Вип. I; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 483; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 266; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004.

ВЕСЕЛОВ Василь Васильович (1892, м. Кременчук — 18.09.1966, ?) — археолог, дослідник пам'яток Керченського півострова.

1918 — закінчив КПІ. Працював інженером шляхів сполучення на будівництві залізничної переправи через Керченську протоку; захопився археологією, займався розвідками і збором античних пам'яток. 1956 — вийшов на пенсію і повністю зайнявся археологією. 1956–1964 — постійний учасник Східно-Кримського загону Причорноморської експедиції Ін-ту археології АН СРСР під кер. І.Т. Кругликової, розвідувального загону Боспорської експедиції (1956), Сухо-Чальтрського загону Нижньо-Донської експедиції (1957) та Коктебельського загону Кримського відділу Ін-ту археології АН УРСР (1959). Був інспектором по охороні пам'яток культури. Свої колекції античних пам'яток передав у Керченський музей, а античну скульптуру — в Музей образотворчого мистецтва (Москва).

Тв.: Новые находки в Керчи // Советская археология. — 1963. — № 2; Плита из Керчи с изображением грифона // Короткие сообщения Института Археологии АН УССР. — К., 1956. — Вип. 6.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів. 1997. — С. 71.

ВЕСЕЛОВА (Погорельцева) Олександра Михайлівна (17.08.1939, с. Колотилівка Красноярузького р-ну Білгородської обл. — 20.06.2015, м. Київ) — дослідниця історії України XX ст., сталінізму та укр. суспільства, голодомору 1932–1933 та голоду 1946–1947 рр. в Україні, діяльності ОУН і УПА, к.і.н. (1982). Засл. працівник культури України (2005).

Закінчила Дніпропетровське пед. училище, працювала в школі. 1965 закінчила КДУ. 1965–1970 працювала в КДУ та Президії АН УРСР. З 1970 — м.н.с., з 1984 — с.н.с. відділу ком. будівництва, з 1998 — с.н.с. відділу історії України 20–30-х рр. XX ст. Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «Підготовка та виховання кваліфікованих кадрів робітничого класу в системі профтехосвіти УРСР (1966–1970 рр.)» (1982, наук. кер. — д.і.н., проф. А.В. Санцевич).

Була редактором та відповідальна за випуски десяти зб. документів, свідчень очевидців голодоморів 1930-х і 1940-х років й матеріалів наук. конф.: Голод-геноцид 1933 року в Україні: іст.-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків (Київ, Нью-Йорк, 2000).

Тв.: Молодая смена рабочего класса: Подготовка рабочих кадров в системе профтехобразования УССР (1966–1970 гг.). — К., 1983; Историография истории Украинской ССР. — К., 1986 (у співавт.); Развитие социально-классовой структуры населения Украинской ССР (60–80-е годы). — К., 1988 (у співавт.); Україна незалежна: Час випробувань, сподівань. — К., 1993 (у співавт.); Голод в Україні 1946–1947: Документи і матеріали. — К., Нью-Йорк, 1996 (гол. упоряд., чл. редкол.); Національне примирення чи конфронтація?: Зб. док. — К., 1999 (автор-упоряд.); Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. — 2-е вид., допов. — К., Нью-Йорк, 2000 (у співавт.); Історія України XX — початку XXI століття. — К., 2004 (у співавт.). Редактор та відповідальна за випуск 10 збірників документів, свідчень очевидців голодоморів 30-х і 40-х рр. XX ст. й матеріалів наукових конференцій: Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків. — К., Нью-Йорк, 2000; Голодомори в підрадянській Україні. — К., Львів, Нью-Йорк, 2003; Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка. — К., Нью-Йорк, 2003; Усна історія у вивченні геноциду українського народу голодом 1932–1933 років // Краєзнавство. — 2009. — № 3/4; Відданість Україні: труди й дні Маріяна Коця // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — Вип.20. — К., 2011; Голодомори 1930-х і 1940-х рр. в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — Вип. 21. — К., 1012.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вид. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 500–501; Марочко В. Веселова Олександра Михайлівна [Некролог] // УІЖ. — 2015. — № 3. — С. 235–236; Веселов В. Голодомори й лихоліття «мами за законом» // Україна молода. — 2016. — 26 травня.

ВЕТШТЕЙН Рі(и)ва Йонівна (25.12.1912, м. Брусилів Житомирської обл. — 04.02.1999, м. Київ?) — фахівець з античної археології, к.і.н. (1953).

1939 закінчила іст. ф-т Київського ун-ту. 1939–1941 — асистент відділу скіфо-античної археології Ін-ту археології УАН. 1941–1943 (в евакуації) — викладач історії сш у м. Воткінськ Удмуртської АРСР. 1946–1951, 1963–1967 — м.н.с. відділу скіфо-античної археології; 1954–1956 — заповідника «Ольвія». 1953 захистила канд. дис. «Керамическое производство Ольвии первых веков нашей эры». 1956–1963 — позаштатний лектор Республіканського екскурсійного бюро, методист Дитячої туристичної станції, будинку нар. творчості та Київського іст. музею. До 1971 брала участь у роботі Ольвійської експедиції, провадила розкопки ольвійської цитаделі; а також Гаврилівській, Любимівській, Білгород-Дністровській, Золото-Балківській, Салтівській, Кочетківській, Кіровській та ін.

Тв.: Розкопки курганів біля Ворошиловграда // АП. — 1956. — VI; Раскопки на римской цитадели Ольвии // КСИА АН УССР. — 1957. — 7; Керамічні випалювальні печі Ольвії перших століть нашої ери // АП. — 1958. — VII; Розкопки внутрішньої лінії оборонних споруд Гаврилівського городища // АП. — 1960. — IX.

Літ.: До 80-річчя Ріви Йонівни Ветштейн // Археологія. — 1992. — № 4. — С. 48–149; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 325; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 366–367.

ВИЄЗЖЕВ Ростислав Іванович (05.10.1903, м. Київ — 1965, м. Київ) — фахівець у галузі слов'янської археології.

Навчався у Київському археол. ін-ті (1923–1925). 1925–1927 служив у Червоній армії. 1927–1941 працював топографом, геодезистом у Геологічному управлінні України. В Ін-ті археології АН УРСР працював 1946–1965: м.н.с., ученим секретарем Ін-ту.

Брав участь в експедиціях: Райковецькій (1946, 1947); Тясминській (1946); Верхньо-Тетерівській (1947, 1949, нач. експедиції); «Великий Київ» (1948–1951); Канівській (1948); Пороській (1949, нач. загону); Верхньо-Бузькій (1950); Гаврилівській (1951); Давньоруській (1955, 1957, 1958, нач. загону). 1953 працював у Новгородській експедиції Ін-ту археології АН СРСР.

Автор 26 праць.

Тв.: Археологічні пам’ятки нижньої течії р. Гнилоп’яті // АП. — 1952. — № 3; Археологічні пам’ятки верхньої течії р. Гнилоп’яті та нижньої течії р. Гуйва // АП. — 1955. — № 5; Будівлі «Малого городища» X–XII ст. в с. Городську // АП. — 1962. — № 12.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 165–166; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 368.

ВИСОТСЬКА Тетяна Миколаївна (15.05.1926, м. Рязань, РФ — 14.03.2013, ?) — археолог, дослідниця пізньоскіфських старожитностей Криму, д.і.н. (1990).

1944–1949 навчалася на іст. ф-ті Московського ун-ту. Від 1958 працювала у відділі античної та середньовічної археології Ін-ту археології АН УРСР (нині Кримський філіал). 1968 захистила канд. дис. «Поздние скифы в Юго-Западном Крыму», 1990 — докт. дис. «Поздние скифы в Крыму (история и культура)».

Першою кримською пам’яткою, в дослідженні якої взяла участь В., був Неаполь Скіфський. Під кер. Є.В. Веймарна брала участь у розкопках середньовічного печерного міста Чуфут-Кале та в розкопках Перекопського валу й рову. 1959–1969 вона керувала розкопками городища Алма-Кермен, що дали принципово важливі результати. Багато років (1969–1984) дослідниця очолювала розкопки Усть-Альмінського городища та некрополя — однієї з найбільших пізньоскіфських пам'яток Півд.-Зах. Криму. Надалі дослідниця разом з колегами опрацювала матеріали некрополя округи Херсонеса «Радгосп 10», результатом чого стала колект. монографія.

Автор і співавт. 5 монографій і понад 70 статей, редактор збірників.

Тв.: Поздние скифы в Юго-Западном Крыму. — К., 1972; Неаполь — столица государства поздних скифов. — К., 1979; Этнический состав населения крымской Скифии (по материалам археологических источников) // Материалы к этнической истории Крыма VII в. до н.э. — VII в. н.э. — К., 1987; Скифские городища. — Симферополь, 1989 (2-е изд., испр. и доп.); Усть-Альминское городище и некрополь. — К., 1994; Общее и особенное в культуре поздних скифов Крыма // У Понта Евксинского (памяти П.Н. Шульца). — Симферополь, 2004; Население округи Херсонеса в первой половине I тыс. новой эры (по материалам некрополя «Совхоз № 10») // Stratum plus. — 2003/2004. — № 4 (у співавт.; монографія в журналі).

Літ.: ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 449; Древняя Таврика. Посвящается 80-летию Татьяны Николаевны Высотской. — Симферополь, 2007. — С. 5–11 (список праць, укладач О.В. Старовойтова); Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 369–370.

ВИСОЦЬКИЙ Сергій Олександрович (15.07.1923, м. Полтава — 19.12.1998, м. Київ) — археолог, дослідник давньоукр. графіті, д.і.н (1978). Син інженера-будівельника.

Закінчив іст.-філос. ф-т КДУ (1956). Працював у заповіднику «Софійський музей» (1956–1967) н.с., вченим секретарем, зав. відділом фондів. З 1967 в Ін-ті археології АН УРСР — спершу на посаді с.н.с., у 1982–1985 — зав. сектором археології Києва, з 1985 — пр.н.с.-консультантом. Виявив, дослідив та видав понад 400 графіті XI–XVII ст., що збереглись у Софійському соборі, Михайлівській церкві Видубицького монастиря, Кирилівській церкві, на Золотих воротах та ін. Автор тритомового епіграфічного корпусу графіті XI–XVII ст. «Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV» (Вып. I. К., 1966; №№ 1–98; канд. дис.), «Средневековые надписи Софии Киевской: По материалам граффити XI–XVII вв.» (Вып. 2. К., 1976; №№ 99–292; докт. дис.), «Киевские граффити XI–XVII вв.» (Вып. 3. К., 1985; №№ 293–416). Дослідження графіті свідчить про безперервність писемної традиції від Київської Русі до України XVII ст. За цю роботу одержав премію АН УРСР (1979). Підсумкова праця «Київська писемна школа X–XII ст.: До історії української писемності» (Львів; К.; Нью-Йорк, 1998). У монографії «Светские фрески Софийского собора в Киеве» (К., 1989) атрибутував зображення кн. Ольги та Костянтина Багрянородного. 1969 висунув пропозицію для збереження руїн Золотих воріт відбудувати їх у первісному вигляді. У 1972–1973 провів ретельне археол.-архітектурне дослідження пам’ятки, на підставі чого за його участю було розроблено проект її відбудови. За цикл праць з історії середньовічного Києва одержав Держ. премію УРСР (1983).

Автор понад 120 наук. та наук.-попул. праць.

Тв.: Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. — Вып.1. — К., 1966; Генуезька фортеця в Судаку. — К., 1968; Давньоруські написи Софії Київської XI–XIV ст.: Доп. рад. делегації на VI Міжнар. з’їзді славістів (Прага, серп. 1968). — К., 1968; Культура Київської Русі // Історія Української РСР. — Т. I. — К., 1977; Древнерусские надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVII вв. — К., 1976; Про що розповіли давні стіни. — К., 1978; Золотые ворота в Киеве. — К., 1982; Киевские граффити XI–XVII вв. — К., 1985; Светские фрески Софийского собора в Киеве. — К., 1989; Княгиня Ольга і Анна Ярославна — славні жінки Київської Русі. — К., 1991; Київська писемна школа X–XII ст. (До історії української писемності). — Львів, 1998.

Літ.: Марущак Ю. Автограф Святополка // Радянська Україна. — 1969. — 21 вересня; Пачкова С.П. Захист докторської дисертації С.О.Висоцьким // УІЖ. — 1979. — № 2. — С. 124–125; Плачинда С. Древні стіни розповідають // Літературна Україна. — 1980. — 11 квітня. — № 30; Драч І. З графіті Софії Київської // Там само. — 1980. — 15 липня. — № 56; Хто є хто в Україні: Політики, підприємці, військові, науковці, діячі культури, спортсмени. — К., 1996. — С. 81; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів,

1997. — С. 166; Боровський Я.Є. 75-річчя доктора історичних наук С.О. Висоцького // УІЖ. — 1998. — № 4. — С. 157–159; Пам’яті С.О. Висоцького // Археологія. — 1999. — № 1. — С. 193–194; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 513; ЕСУ. — Т. 4: В–Вог. — К., 2005. — С. 452; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 370–371.

ВІВЧАРИК Михайло Миколайович (09.04.1941, м. Косів Івано-Франківської обл. — 07.12.2003, м. Київ) — дослідник історії України ХХ ст., історії нац. та міжнац. відносин, проблем політології, докт. політології (1994). Чл. Спілки журналістів України (з 1964).

У 1947–1958 виховувався у дитячому будинку, адже його батьки загинули у період Другої світової війни. Трудову діяльність почав у 1958 робітником. 1961–1967 — навчався на іст.-філол. ф-ті Івано-Франківського держ. пед. ін-ту. 1962–1968 — працював учителем у Яблунівській школі Косівського р-ну Івано-Франківської обл. 1968–1971 — дир. Яблунівської сш роб. молоді. 1970–1975 активно займався журналістикою: 1971–1972 працював ред. газ. «Радянський хімік» м. Дрогобич у Львівській обл.; 1972–1974 — навчався на ф-ті журналістики ВПШ при ЦК КПУ, після закінчення якої був направлений на роботу на посаду заст. ред. газ. «Шахтар Червонограда» на Львівщині.

1975–1985 — працював в апараті правління Республіканського т-ва «Знання УРСР» ст. референтом і відп. секретарем Республіканської Ради з координації лекційної пропаганди. 1982 захистив канд. дис. «Діяльність Комуністичної партії України по інтернаціональному вихованню трудящих села в умовах розвинутого соціалізму (1971–1975 рр.)» (захист у ВПШ при ЦК КПУ, наук. кер. — д.і.н. М.В. Коваль). Нагороджений медаллю «1500-річчя м.Києва» (1982). У 1985 в Ін-ті історії АН УРСР: н.с. відділу історії науки і техніки. 1986–1999 ст.н., пр.н.с. відділу сучасної історії України Ін-ту історії України НАНУ. 1994 захистив дис. докт. політології «Етнополітичні процеси в українському селі» в Ін-ті держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ.

Звільнився з Ін-ту історії України НАНУ 19 листопада 1999 у зв’язку з переходом на іншу роботу.

Автор понад 250 наук. праць.

Тв.: Развитие механизации и электрификации сельского хозяйства УССР. — К.: Наукова думка, 1988. (у співавт.); На принципах дружбы и сотрудничества. — Львов, 1989 (у співавт.); Колоситься нива дружби. — К., 1989; Право бути українцем // Вісті з України. — 1991. — липень (№ 26); Відроджена правда // Друг читача. — 1991. — 4 вересня; Національні процеси в українському селі в умовах демократизації суспільства // УІЖ. —

1991. — № 1. — С. 98–104; Дозвольте бути незалежним // Рада. — 1992. — 12 червня; Культурно-освітнє відродження національних меншин. — К, 1992; Національні відносини на Україні: нові явища і тенденції // Україна 90-х: шлях до незалежності. — К., 1992; Українці в світі: східна і західна діаспора // УІЖ. — 1993. — № 12. — С. 57–68; Національна ідея в контексті розбудови незалежної держави // Розбудова держави. — 1993. — № 14; Етнополітичні процеси в Україні // Там само. — 1994. — № 5; Україна незалежна: сторінки історії. — Київ–Донецьк, 1995 (у співавт.); Є народ — воскресне нація // Народна армія. — 1995. — 7 березня; Плекати національну свідомість // Освіта. — 1996. — 21 лютого; Правда про русифікаційні процеси в Україні // Журналіст України. — 1996. — № 5–6; Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К., 1996 (у співавт.); Національна ідея в державотворчих процесах України // Матеріали наукової конференції 22 серпня 1997 р. «Незалежність України: історичні витоки та перспективи». — К., 1997; По шляху до консолідації нації // Розбудова держави. — 1996. — № 2; Українське село: Етнонаціональний вимір (70-ті — середина 90-х рр.). — К., 1998; Україна в етнонаціональному вимірі. — К., 1999 (у співавт.); Нарис історії України XX століття. — К., 2002 (у співавт.); Білоруси в Україні // Енциклопедія історії України. У 10-ти томах. — Т. 1. — К., 2003. — С. 288–289; Естонці в Україні // Там само. — Т. 3. — К., 2005. — С. 49; Українська нація: витоки, становлення і сьогодення / Навч. посібник. — К., 2003 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ Архів Інституту історії України НАНУ. 1999 рік; Вчені Інституту історії України. Біобібліограф. довідник / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX ст.: Бібліогр. довід. / Серія «Українські історики». Вип. 2: у 2 ч. — Ч. 2. — К.. 2004; Інститут історії України Національної Академії наук України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 502.

ВО́БЛИЙ Костянтин Григорович (15/27/.05.1876, с. Царичанка Кобеляцького пов. Полтавської губ., нині смт Дніпропетровської обл. — 12.09.1947, м. Київ) — дослідник екон. географії. Батько В. Воблого. Д-р політ. економії і статистики (1911), проф. (1911). Акад. АН УРСР (1919). Засл. діяч науки УРСР (1944).

Закінчив КДА (1900), юр. ф-т Варшавського ун-ту (1904). Отримав ступінь канд. права і золоту медаль за працю «Заатлантическая эмиграция, ее причины и следствия» (1904) та був залишений в ун-ті для підготовки до проф. звання. Від 1906 — у Київському ун-ті: приват-доц.; у 1909 захистив магістер. дис. «Очерки по истории польской фабричной промышленности»; у 1911 — докт. дис. «Третья профессионально-промышленная перепись в Германии»; 1909–1920 — проф.; 1939–1941 та 1944–1947 — зав. каф. екон. географії; водночас у 1912–1917 — проф., 1917–1919 — ректор Київського комерційного ін-ту; 1928–1930 — віце-президент ВУАН; 1939–1942 — зав.

відділу економгеографії, 1942–1947 — дир. Ін-ту економіки АН УРСР; від 1945 — чл. Держплану УРСР.

Основні напрями наук. досліджень: економіка і нар. госп-во України, комплексне вирішення проблеми Дніпра, екон.-геогр. районування. Дав визначення предмета страхування як науки; розглянув питання фінансової політики та страхових капіталів; дослідив розміщення, формування та розвиток цукрової промисловості і формування та розвиток найманої робочої сили на цукроварнях.

Тв.: Проблема воспитания по Канту (Очерк из истории педагогики). — Варшава, 1904; Статистика: Курс лекций, читанный в Университете св. Владимира в осеннем семестре 1907–08 г. — К., 1908; Очерки по истории польской текстильной промышленности. — Т. 1. — К., 1909; Статистика: Пособ. к лекциям. — К., 1909; 1912; 1918; 1922; 1924; Производительные силы Галиции: Статистико-экон. очерк. — К., 1915; Основы экономии страхования. — К., 1915; 1923; Начальный курс политической экономии: История, теория и финансы. — К., 1918; Экономическая география Украины. — К., 1919; Польский текстильный рынок. — К., 1924; Нариси з історії російсько-української цукрово-бурякової промисловості. — Т. 1–3. — К., 1928–31; Проблема Великого Дніпра. — К., 1936; Нарис історії України. — Уфа, 1942; Торонто, 1944; Київ — серце України. — К.; Л., 1944; Фізико-географічний огляд // Економічна географія Радянської України. — К., 1945; Народне господарство Радянської України. К., 1945 (співавт.); Відбудова цукрової промисловості УРСР і шляхи її подальшого розвитку. — К., 1946; До економіки районування УРСР. — К., 1947.

Біобібліогр.: Воблий Костянтин Григорович (Біобібліогр. вчених УРСР / АН УРСР) / Уклад. О.С. Ровнер. — К., 1968. — 78 с.: 1 л. портр.

Літ.: Ровнер О.С. К.Г. Воблий. — К., 1968; Щербань Т. К.Г. Воблий: До 120-річчя від дня народження // ЕУ. — 1996. — № 4; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003; Пістун М.Д. Костянтин Григорович Воблий — видатний український економіко-географ. — К., 2006.

ВОЙНА Олексій Дорофійович (псевдоніми: Войтенко О.Д., Олексєєнко, Дорошенко, Дніпровський, Волощук, Тесленко О.Д., Гриценко, Снятенко; 07.11.1907, м. Бар Кам'янець-Подільської губ. — 23.09.1957, м. Київ) — дослідник проблем всесвітньої історії та міжнар. відносин, дипломат, к.і.н. (1949).

Працював чорноробом, візником, молотобойцем, котельником, навчався на роб. ф-ті Одеського с/г ін-ту. 1930–1934 навчався в Московському ін-ті нар. госп-ва, 1934–1935 працював у Нар. комісаріаті харчової промисловості СРСР, 1935–1936 навчався в аспірантурі ін-ту ім. Г.В. Плеханова, 1936–1938 в Ін-ті по підготовці дипломатичних і консульських працівників НКЗС СРСР. З 1936 по 1952 обіймав різні посади в системі МЗС СРСР: 1938–1941

працював у посольстві СРСР в Швеції, в 1941–1943 — у посольстві СРСР в Англії. 1944 відряджений до УРСР, де почав працювати у щойно створеному МЗС. Як офіційний представник УРСР брав участь у роботі Паризької мирної конференції, в перших сесіях Генеральної Асамблеї ООН. Канд. дис. «Захист Індонезійської республіки радянськими делегаціями в Раді Безпеки» (1949). 1951–1952 — радник посольства СРСР в Англії. З серпня 1952 і до кінця життя — зав. відділу загальної історії та міжнар. відносин Ін-ту історії АН УРСР, який фактично і створив. Нагороджений медалями.

Автор понад 70 наук. та наук.-попул. праць.

Тв.: Войтенко А.Д. Американский империализм во главе мировой реакции. — М., 1947; Тесленко А.Д. Политические партии и общественные организации Индонезийской республики // Большевик Украины. — 1948. — № 3. Войтенко О.Д. Україна в боротьбі за свободу і незалежність Індонезії // Вітчизна. — 1949. — № 1; Тесленко А.Д. Обнищание трудящихся масс капиталистических стран. — М., 1950; Войтенко А.Д. Борьба индонезийского народа за свою независимость. — К., 1950; Успешное экономическое и культурное сотрудничество стран демократического лагеря. — М., 1954.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 242; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 1. — 1955; Пам’яті Олексія Дорофійовича Войни: [Некролог] // УІЖ. — 1957. — № 2; У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. док. і матеріалів: У 2 ч. — К., 1996; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 1. — К., 2003. — С. 602–603; ЕСУ. — Т. 4: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 38; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ВОЛКОВИНСЬКИЙ Валерій Миколайович (15.06.1948, м. Тараща Київської обл. — 28.06.2006, м. Київ) — дослідник історії України XIX–XX ст., архівознавець, археограф. Д.і.н. (1996). Лауреат премії ім. М.С. Грушевського НАН України (1995). «Отличник архивного дела СССР» (1986). Нагороджений дипломом Держ. архівного управління при РМ УРСР за кращі наук. праці й метод. розробки в галузі архівознавства, документознавства та археографії (1987).

1971 закінчив іст. ф-т КДУ. 1971–1975 — с.н.с. відділу публікації документів ЦДАЖР УРСР. З 1975 — с.н.с. наук.-видавничого відділу Головархіву УРСР. 1979–1990 — чл. колегії Головархіву УРСР, заст. голови ред. ж. «Архіви України», з 1988 — нач. відділу використання й публікації документів. Брав участь у підготовці до видання 20 збірників документів та матеріалів, за що був нагороджений медаллю ВДНГ СРСР (1985). 1990–1995 — заст. гол. ред. «УІЖ». 1996–2006 — гол. ред. тижневика «Історія України». 1990–1991 — с.н.с. ІІП при ЦК КПУ. 1991–1996 — с.н.с., 1996–2006 — пр.н.с. відділу історії України XIX — поч. XX ст. Ін-ту історії України НАНУ.

Канд. дис. «Участь трудящих Української РСР в зміцненні Червоної Армії (1921–1925)» (наук. кер. — д.і.н. С.В. Кульчицький). Докт. дис. «Нестор Махно в історії національно-визвольних і соціальних змагань в Україні» (1996).

Тв.: М.В. Фрунзе на Україні. — К., 1985; Павел Петрович Постышев. — К., 1987; Армія і народ. 20–30-і роки. — К., 1990; Християн Раковський: Політ. портрет. — К., 1990 (у співавт.); Махно і его крах. — М., 1991; Батько Махно. — К., 1992; Нестор Махно: легенди і дійсність. — К., 1994; Історія України в особах XIX–XX ст. — К., 1995 (у співавт.); Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: Історичні нариси. — К., 2002 (у співавт.); Революційний тероризм в Російській імперії і Україна (друга половина XIX ст. — початок XX ст.). — К., 2006.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Даниленко В.М. Волковинський Валерій Миколайович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 505; Волковинський Валерій Миколайович: [Некролог] // УІЖ. — 2006. — № 4; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 88; Кульчицький С. Слово про друга. Пам'яті Валерія Волковинського // Історик на зламі епох. Станіслав Кульчицький: Матеріали до біобібліографії. Інтерв'ю. Спогади. — К., 2016.

ВЯЗЬМІТІНА Марія Іванівна (22.04.1896, с. Круподеринці Бердичівського пов. на Житомирщині — 03.04.1994, м. Київ) — археолог, мистецтвознавець, сходознавець, фахівець з мистецтва країн ісламського Сходу, к.і.н. (1947).

Після закінчення Фундуклеївської жіночої гімназії навчалась на Київських вищих жіночих курсах, які закінчила у 1922 зі ступенем к.філол.н. У 1923–1924 — на мистецтвознавчому відділенні Археол. ін-ту, після закриття якого продовжувала освіту в семінарі Д.М. Щербаківського. У 1927–1929 — аспірантка на каф. О.П. Новицького при Музеї мистецтва ВУАН у Києві та при відділі Близького сходу Харківської філії наук.-досл. каф. мистецтва. Учениця В.М. Зуммера, разом з ним брала участь в експедиціях республіками рад. Сходу, під час яких нею зібрано цінні колекції предметів декоративно-ужиткового мистецтва народів ісламського Сходу. У 1930 створила і очолила відділ мистецтва Сходу при Музеї мистецтва ВУАН. Паралельно організовувала виставки, читала курс лекцій з історії мистецтв Близького Сходу на музейному відділі Київського художнього ін-ту. Брала участь у І та ІІ Сходознавчих з'їздах.

Після ліквідації сходознавчих установ у 1934 працювала в бібліотеці Ін-ту геології та мінералогії ВУАН (1934–1935), коректором на книжковій фабриці (1935), зав. б-кою Київського будинку архітекторів (1936–1941). В

роки окупації сприяла збереженню фондів зачинених б-тек. У 1944–1948 брала участь в організації фундаментальної наук. б-ки Академії архітектури. Систематично працювала у Півд.-Туркменській комплексній археол. експедиції (Термез, 1937–1940, 1946–1949). У 1948–1970 працювала в Ін-ті археології АН УРСР, де досліджувала пам'ятки мистецтва скіфо-сарматської доби на території України.

Тв.: Ісламські збірки Харківського державного художньо-історичного музею // Мистецтвознавство. Зб. Харківської секції наук.-досл. каф. мистецтвознавства. — Харків, 1928. — № 1. — С. 129–145; Мистецтвознавство країн ісламу. Каталог. — К., 1930; Сарматские погребения у с. Ново-Филипповка // Вопросы скифо-сарматской археологии. — М., 1954; Сарматські поховання в долині р. Молочної // АП. — 1960. — VIII; Золота балка. — К., 1962; Ранние памятники скифского звериного стиля // СА. — 1963. — № 2; Культура населения Нижнего Днепра после распада единой Скифии // СА. — 1969. — № 4; Золотобалковский могильник. — К., 1972; Сарматское время. Городища нижнего Днепра // Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 2. — Ч. 1. — С. 184–240.

Літ.: До 95-річчя Марії Іванівни Вязьмітіної // Археологія. — 1991. — № 4. — С. 149–151; Пам'яті Марії Вязьмітіної [Некролог] // Археологія. — 1995. — № 1. — С. 152–155; Корпусова В.М. З історії київської інтелігенції XX ст. (до сторіччя народження М.І. Вязьмітіної) // Музейні читання. Матеріали наук. конф. Музею іст. коштовностей України — філіалу Національного музею історії України. 17–18 грудня 1996 року. — К., 1998. — С. 8–11; Korpusowa W. Pamięci Marii Wiazmitiny — ukraińskiego badacza Sarmatów i Scytów // Archeologia Polski Srodkowowschodniej. — T. III. — 1998. — S. 310–312; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 243; Кочубей Ю.М., Циганкова Е.Г. Орієнтальне мистецтвознавство в Україні в 20–30-х рр. XX ст. В.М. Зуммер. — К., 2005. — С. 47–49; Циганкова Е.Г. Сходознавчі установи в Україні. — К., 2007. — С. 153–154; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 64; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 374–375.

ГАВРИЛЕНКО Тодор Матвійович (крипт.: Т.Г.; 08.06.1899, с. Новопавлівка Полтавської волості Херсонського пов. Херсонської губ. (нині Баштанського р-ну Миколаївської обл.) — 23.03.1939, Хабаровський край, нині Магаданська обл., РФ) — дослідник історії первісного суспільства на території України й історії Запоріжжя, етнограф, учень акад. М.С. Грушевського.

1924–1928 навчався у Київському ІНО. 1925 був одним з організаторів та керівників Гуртка культури укр. слова (ГУКУС'а), 1926 організував і до 1930 керував етнограф. секцією краєзнавчого гуртка Київського ІНО. 1925–1928 — кандидат в аспіранти, 1928–1930 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН у Києві, створеної та очолюваної акад. М.С. Грушевським. 1925–1930 — співробітник Культ.-іст. комісії ВУАН.

1927–1930 брав участь в етнограф. експедиціях на територію сучасної Миколаївської обл. та Дніпрельстану. 1930–1933 — н.с. каф. передісторії України Д.І. Яворницького при ВУАН. 1934–1936 — н.с. Ін-ту історії матеріальної культури ВУАН. 1936–1937 — вчителював.

Арештований 11.06.1937 за сфальшованим обвинуваченням у контрреволюційній діяльності та участі у контрреволюційній терористичній організації. Засуджений до 5 років позбавлення волі. Покарання відбував у Маріїнську (нині Кемеровська обл.), потім у Хабаровському краї (нині Магаданська обл.) РСФРР. Помер під час ув'язнення. Реабілітований 1964.

Автор статей та численних рецензій у ж. «Україна», «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». Рукописи праць зберігаються в ІР НБУВ й Наук. архіві Ін-ту археології НАНУ.

Тв.: Старші форми економічного побуту на Великому Лузі. Вівчарство і рибальство // Первісне громадянство. — 1929. — Вип. 3; Запорожець Данило Несват // Україна. — 1929. — Липень–серпень; Погляди акад. М.М. Покровського на історію докласового суспільства у східних слов'ян // Там само. — 1932. — Кн. 1–2.

Літ.: Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади: Кн. 1. — Едмонтон, 1987 (перевидано: К.: Смолоскип, 2008); Юркова О. Історики київської школи М.С. Грушевського — дослідники Запорожжя // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості: Матеріали міжнар. наук. конф. — К.; Запоріжжя, 1997; Юркова О. Київська історична школа істориків М.С. Грушевського: долі науковців // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 1998 — № 1/2; Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930). — К., 1999; Юркова О.В. Гавриленко Тодор Матвійович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 2. — К., 2004; Юркова О.В. Гавриленко Тодор Матвійович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Юркова О.В. Гавриленко Тодор Матвійович // ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006.

ГАЄВСЬКИЙ Андрій Миколайович (13.12.1921, х. Нова Гребля Радомишльського р-ну Житомирської обл. — 21.12.1977, м. Київ) — дослідник історії України XX ст., к.і.н.

Учасник Другої світової війни. 1946–1950 навчався на іст. ф-ті КДУ. 1951 закінчив ВПШ при ЦК КПУ. 1951–1962 — на парт. роботі в апараті ЦК КПУ та в Житомирському обкомі партії. Канд. дис. «Марксистсько-ленінське виховання комуністів в післявоєнний період (1945–1956)» (1956). 1962–1964 — заст. гол. редактора ж. «Комуніст України». 1964–1969 — с.н.с. відділу історії соц. і ком. будівництва Ін-ту історії АН УРСР та одночасно заст. відпов. редактора УІЖу. 1969–1977 — заст. начальника Київської вш МВС СРСР ім. Ф.Е. Дзержинського по політико-виховній роботі. Нагороджений орденами «Червоної Зірки» (1943), «Вітчизняної війни» I та II ступенів (1945), «Трудового Червоного прапору» (1958), багатьма медалями.

Тв.: Житомирська обласна партійна організація // УРЕ. — Т. 5. — К., 1961; Зміцнення Волинської губернської організації на основі рішень X з'їзду РКП(б). — К., 1963; Житомирська область // Історія міст і сіл УРСР. — К., 1973.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 721; [Некролог] // УІЖ. — 1978. — № 2; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ГАЛАНТ Ілля (Еліягу) Володимирович (25.02.1867, м. Ніжин — 1939? [1941], ?) — гебраїст, дослідник історії ритуальних звинувачень і погромів.

До революції служив секретарем цукрозаводчика Бродського. Чл. Ніжинського іст.-філол. т-ва. Негативно поставився до монографії Я. Шульгина про Коліївщину. Штатний редактор відділу Комісії для складання біогр. словника УАН (засн. 26 лист. 1918). Керівничий і секретар Єврейської іст.-археогр. комісії (1924–1928). На його праці відгукувались Л. Толстой та І. Каманін. За большевиків зазнавав нападів від прорежимних активістів (І. Ліберберг). Звільнений з ВУАН 1933. Подальша доля невідома.

Тв.: К истории уманской резни 1768 г. // Киевская старина. — 1895. — Ноябрь. — С. 209–229 и отдельно; Молитва в память уманской резни // Там само. — 1895. — Март. — С. 92–97 и отдельно; К истории поселения евреев в Польше и Руси вообще и в Подолии в частности. — СПб., 1897; К истории благотворительных еврейских учреждений на юге России. — СПб., 1903; Ритуальный процесс в Дунай-городе в 1748 г. — К., 1904 (Изд. 2. — К., 1911); Киевский митрополит Петр Могила и его отношение к евреям. — К., 1905; Арендовали ли евреи церкви на Украине? — К., 1909 (Изд. 2. — К., 1914); Жертвы ритуального обвинения в Заславле в 1747 г. (По актам Киев. центр. архива). — К., 1909 (Изд. 2. — К., 1912); Черты еврейской оседлости. — К., 1910 (Изд. 2. — М., 1915); Два ритуальных процесса: По актам Киевского центрального архива. — К., 1921 (Изд. 2. — К., 1924); Виселення жидів із Києва 1835-го // Збірник праць жидівської історично-археографічної комісії. — Кн. 1. — К., 1928. — С. 149–197; Из прошлого: Дрентельн и погромы 1881 г. // Еврейский вестник: научно-литературный сборник. — Лгр., 1928.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. — С. 74; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. — Париж; Чікаго, 1962. — С. 64, 75 (ЗНТШ. — Т. 173); Боровой С. Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993. — С. 184–187; Єфремов С. Щоденники. — К., 1997. — С. 460, 496–497; Історія НАНУ, 1924–1928. — С. 608; Циганкова Е. Перша сходознавча комісія ВУАН // Київська старовина. — 1999. — Вер.–жовт. — № 5 (329). — С. 32, 41; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 25; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські

історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 321; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 65–66.

ГАМРЕЦЬКИЙ Юрій Маркович (01.01.1930, м. Шепетівка Хмельницької обл. — 28.01.2003, м. Сан-Франциско, США) — дослідник історії революції 1917 р. і громад. війни, д.і.н. (1970).

1948–1953 навчався на іст. ф-ті КДУ. 1953–1957 — учитель історії в сільських школах Тернопільської обл., дир. школи Києво-Святошинського р-ну Київської обл. 1957–1960 — аспірант, 1960–1966 — м.н.с., 1966–1985 — с.н.с., 1985–1986 — зав. сектора, 1986–1992 — гол.н.с. відділу історії Великої Жовтневої соц. революції та громад. війни Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Радянська історіографія Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (1963, наук. кер. — д.і.н. М.А. Рубач). Докт. дис. «Ради робітничих депутатів України в 1917 р.» (1970). У 1968 як стипендіат ЮНЕСКО перебував у ФРН, Австрії та Франції. 1992 вийшов на пенсію і виїхав за межі України.

Брав участь у таких колект. роботах, як багатотомна «Історія України» (Т. 6. — К., 1977, 1984 укр. та рос. мовами); «Историография истории Украинской ССР» (К., 1986); «Великий Жовтень і Україна» (К., 1987); «Историография Великой Октябрьской социалистической революции на Украине» (К., 1987).

Тв.: Ради України в 1917 р. Липень–грудень 1917 р. — К., 1974 (у співавт.); В.І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні. — К., 1967 (у співавт.); Ради робітничих депутатів України в 1917 році (період двовладдя). — К., 1966; Триумфальное шествие Советской власти на Украине. — К., 1987 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1969; А.М. Захист докторської дисертації Ю.М. Гамрецьким // УІЖ. — 1971. — № 3; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Кондратенко Л.В., Першина Т.С. [Некролог] // УІЖ. — 2003. — № 3; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 508; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 366.

ГАМЧЕНКО Сергій Свиридович (07.10.1859, с. Ратне Ковельського пов., нині смт Волинської обл. — 1934, м. Житомир) — дослідник ранньослов'янських та давньоруських пам'яток на території України, чл.-кор. Київського т-ва старожитностей і мистецтва, чл. Іст. т-ва Нестора-літописця, чл. Рос. археол. т-ва (з 1906).

Закінчив Київську гімназію. 1876–1880 навчався на вечірньому відділенні двох ф-тів Київського ун-ту (фіз.-мат. та іст.-філол.). Під кер. В.Б. Антоновича брав участь у розкопках біля Житомира. 1883 закінчив Військове училище в Москві і на протязі багатьох років суміщав службу в армії з

археол. розвідками і розкопками. Жив у Житомирі, де 1900 організував Т-во дослідників Волині та 1886–1903 провадив розкопки на Житомирщині. 1904 перевівся по службі до Петербурга. За дорученням Археол. комісії 1909–1913 досліджував пам'ятки трипільської культури в басейні Півд. Бугу. 1911 закінчив Археол. ін-т і захистив дис. Під час Першої світової війни служив у Казані в чині генерала. 1918 повернувся до Житомира і почав працювати зав. археол. відділом Волинського наук.-дослід. музею. 1919–1923 відкрив на берегах р.Тетерів та її приток невідомі науці кургани, селища і безкурганні могильники з ліпною керамікою, яка отримала згодом назву кераміки корчацького типу. 1924–1926 досліджував пам'ятки городсько-усатівського типу на Поліссі. Зробив значний внесок у вивчення черняхівської культури на території Черкаської обл. 1926 був запрошений до Києва, проводив дослідження в цьому місті й у районі будівництва Дніпрогесу. 1928 був обраний віце-президентом ВУАК АН. Після розкопок (1930) в Хмельницькій обл. вийшов на пенсію, повернувся до Житомира, де помер під час голоду. Чимало його праць лишилися неопублікованими, деякі з них зберігаються в архіві Ін-ту археології НАНУ.

Тв.: Житомирський могильник. — Житомир, 1888; Раскопки в бассейне р. Случи // Тр. XI АС. — М., 1901; Спостереження над даними дослідів трипільської культури 1909–1913 рр. // Трипільська культура на Україні. — Вип. I. — К., 1926; Розкопки 1926 р. в Києві // Коротке звідомлення Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 р. — К., 1927; Житомир за першоджерелами передісторичної археології // Записки ВУАК. — К., 1930. — I; Могильний некрополь біля с.Полонного на Волині // Хроніка археології та мистецтва. — Вип. I — К., 1930; Житомир за першоджерелами передісторичної археології // Записки Всеукраїнського археологічного комітету. — Т. I. — К., 1931.

Дж. та літ.: Лагодовська О.Ф. С.С. Гамченко [Біографічний нарис] // НА ІА НАНУ. — Ф. 12. — Спр. 251; Макаревич М.Л. С.С. Гамченко // КСИА АН УССР. — 1960. — Вып. 10. — С. 141–143; Памяти С.С. Гамченко // Славяне накануне образования Киевской Руси. — М., 1963; Кузнецов С.М., Линка Н.В. Научный архив С.С. Гамченко // Там само; Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX — на початку XX ст. — Хмельницький, 1995; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — С. 138; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 48; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 366; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 377–378.

Іконогр.: Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997 (на вкладці).

ГАНЖА Іван Хомич (02.12.1923, м. Донецьк — 02.10.2000, м. Київ) — дослідник історії України XX ст., проблем колгоспного селянства, к.і.н. (1954). Нагороджений медаллю ім. А.С. Макаренка (1983).

1942–1945 — на фронтах Другої світової війни. 1951 закінчив іст. ф-т УжДУ. 1951–1954 навчався в аспірантурі Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Колгоспне будівництво на Україні» (1954, наук. кер. — д.і.н., проф. М.А. Рубач). 1954–1959 — м.н.с. відділу археографії, 1960–1968 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. 1968–1971 — викладач, доц., в.о. зав. каф. історії та архівознавства Київського держ. ін-ту культури, 1971–1991 — доц. каф. історії СРСР та УРСР, заст. декана, декан іст. ф-ту Київського пед. ін-ту. Досліджував проблеми колгоспного будівництва в Україні, земельну політику радянської влади в Україні.

Тв.: З історії боротьби за встановлення Радянської влади на Україні. — К., 1957; Очерки истории коллективизации сельского хозяйства союзных республик. — М., 1963; Перші колгоспні господарства на Україні (1917–1920 рр.). — К., 1966; Історія селянства Української РСР. — Т. 2. — К., 1967 (у співавт.); Шляхом, осяяним Леніним. — К., 1969 (у співавт.); Історія колективізації сільського господарства Української РСР: У 3-х тт. — К., 1962–1971 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 683; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Кармазіна М. Уклін учителю // Історичний журнал — 2006. — № 5; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 508–509.

ГАНУСЕЦЬ Олександр Іванович (16.05.1923, с. Ворзель Київської обл. — 04.04.1985, м. Київ) — тюрколог, к.і.н. (1962).

Закінчив Московський Військовий ін-т іноземних мов (1949), за фахом інструктор-референт з тур. мови. З 1958 працював у Секторі держави і права АН УРСР, с.н.с. (1966). З 1968 — ст. викладач каф. історії міжнар. відносин і зовнішньої політики КДУ, з 1970 — доц., 1972–1983 — заст. декана ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права.

Автор багатьох статей з проблем міжнар. політики країн Сходу, був упорядником та автором коментарів до IV т. 5-томника творів А. Кримського, перекладав на укр. мову твори тур. письменників Фахрі Ердінча, Азіза Несіна.

Тв.: Державний устрій Туреччини в період республіки. — К., 1961; Близький і Середній Схід сьогодні. — К., 1964; Сусідам треба дружити (про деякі факти з історії радянсько-турецьких відносин). — К., 1966; Шляхом добросусідства і дружби (Ленінські принципи зовнішньої політики та становлення і розвиток відносин між СРСР і суміжними країнами Сходу). — К., 1969; Рух неприєднання — впливова міжнародна сила. — К., 1978.

Дж. і літ.: ДАК, ф. 1246, оп. 4-Л, спр. 20/85; Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. — К., 2006. — С. 263, 277; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 66–67.

ГАПУСЕНКО Іван Максимович (21.08.1924, с. Шишаки Полтавщина — ?) — дослідник історії України доби середньовіччя.

1954 закінчив іст. ф-т ХДУ. 1945–1947 служив в рад. армії, після чого працював в колгоспі, вчився в ун-ті, викладав історію в школах Херсонської та Полтавської обл. 1958–1961 — аспірант, 1961–1981 — м.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Боротьба Київської Русі за Північне узбережжя Чорного моря» (1963, наук. кер. — акад. АН УРСР І.П. Крип'якевич). Одночасно у 1970–1972 працював в Ін-ті театрального мистецтва, а також в ЦНБ АН УРСР. Досліджував історію Київської Русі, проблеми Визвольної війни укр. народу 1648–1654 рр., життя й творчість акад. АН УРСР Д.І. Яворницького.

Тв.: Киевская Русь и Северное Причерноморье // УІЖ. — 1961. — № 6. — С. 51–60; Боротьба східних слов'ян за вихід до Чорного моря. — К., 1966; Классовая борьба в Украине в эпоху феодализма в украинской советской историографии // УІЖ. — 1966. — № 12. — С. 109–114; Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. та возз'єднання України з Росією в українській історіографії // УІЖ. — 1968. — № 12; Советские историографические исследования по истории Украины периода феодализма // УІЖ. — 1968. — № 1. — С. 141–144; Дмитро Іванович Яворницький. — К., 1969; Освещение движения декабристов на Украине в советской историографии (у співавт.) // УІЖ. — 1975. — № 12. — С. 121–127; Д.І. Яворницький як історик // УІЖ. — 1980. — № 12.

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Викладачі, співробітники та студенти історичного факультету Харківського національного університету — учасники Великої Вітчизняної війни. — Х., 2006; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 509; Іван Максимович Гапусенко // Гуржій О.І. Спогади про батька та навколо нього. — К., 2019. — С. 328–332.

ГАРАСИМЧУК (Герасимчук) Василь Іванович (10.01.1880, с. Ільковичі нині Сокальського р-ну Львівської обл. — 01.09.1944, м. Львів) — дослідник історії укр. козаччини, археограф. Учень М.С. Грушевського, д.і.н. (1912). Чл. НТШ (1903).

1900–1904 — вчився на філос. ф-ті Львівського ун-ту. 1904–1905 — служив у австрійському війську. 1905–1906 — працював в Археограф. експедиції НТШ у Кракові, Варшаві, Петербурзі над збиранням документів до історії Руїни 1657–1667. 1906–1914 викладав в гімназіях Станіслава, Перемишля, львівській жіночій учительській семінарії, працював над підготовкою документів з історії козаччини (видані не були). Докт. дис. «Іван Виговський

і Юрій Хмельницький» (1912). Під час Першої світової війни перебував в австрійському війську. З 1919 на пед. роботі: спочатку проф. Львівського укр. ун-ту, з 1920 — викладав у гімназії м. Стрия. 1925–1930 співпрацював з іст. установами М.С. Грушевського у ВУАН: з 1925 чл. Комісії для вивчення історії Зах. України, з 1927 — д.чл. Археограф. комісії, з 1928 — д.чл. Наук.-досл. каф. історії України у Києві. З 1929 — д.чл. Іст. секції ВУАН. 1927–1929 працював в археогр. експедиції, повторно збирав і копіював загублені акти до 1651–1665, готував їх до друку. Однак 1931 друк був припинений, збірка документів удруге загубилася. Її невелика частина була видрукувана 1994 під назвою «Матеріали до історії козаччини XVII віку».

На початку 1930-х переїхав до Львова, де викладав у гімназіях. 1940–1941 — с.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії АН УРСР, досліджував початки державності на західноукраїнських землях до X ст., боротьбу укр. народу проти експансії Польщі, Криму і Туреччини у 1660–1700 й політ. життя в Зах. Україні у 1850–1914. Під час нім. окупації 1941–1944 — співробітник укр. вид-ва. Рукописи зберігаються у ЦДІА України у м. Львові.

Тв.: Виговський і Юрій Хмельницький // Записки НТШ. — Т. 59–60. — Львів, 1904; Виговщина і Гадяцький трактат // Там само. — Т. 87–89. — Львів, 1909; Чуднівська кампанія // Там само. — Т. 113–114. — Львів, 1912; Михайло Грушевський як історіограф України // Там само. — Т. 133. — Львів, 1922; Смерть Івана Виговського // Ювілейний збірник на пошану акад. М.С. Грушевського. — Т. 1. — К., 1928; До питання про «Статті» Б.Хмельницького // Записки НТШ. — Т. 100. — Львів, 1930.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 1. — Париж, Нью-Йорк, 1955; EoU. — Vol. II. — 1988; Гарасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Василь Гарасимчук: Життя і творчість (1880–1944) / Львівські історичні праці. Джерела. — Вип. 1. — Львів, 1994; Федорук Я. Василь Гарасимчук: його життя і відносини з Михайлом Грушевським // Український історик. — 1996. — № 1–4; Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Юркова О.В. Герасимчук (Гарасимчук) Василь Іванович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 2. — К., 2004; Юркова О.В. Герасимчук (Гарасимчук) Василь Іванович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Качкан В.А. Герасимчук (Гарасимчук) Василь Іванович // ЕСУ. — Т. 5. — К., 2006; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 книгах. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011; Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. — Львів, 2016.

ГАРАСИМЧУК Роман Петрович (12.01.1900, с. Купновичі Старі, нині Купновичі Самбірського р-ну Львівської обл. — 03.05.1976, м. Львів) — укр. етнограф, мистецтвознавець, музеєзнавець, громад.-культ. діяч, канд. мистецтвознавства (1957).

Закінчив Львівську консерваторію (1925) і Львівський ун-т (1935). Доктор філософії за спеціальністю «етнологія» (1939). Працював у Львові: Культ.-іст. музей НТШ (1935–1940); у рад. час — Держ. етнографічний музей; Львівський відділ Ін-ту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (1944–1951); ІСН (1951–1955); Держ. музей етнографії та художнього промислу АН УРСР (1955–1970). Зі студентських років проводив польові народознавчі дослідження в зах. областях України. Автор праць з етнографії полонинського госп-ва гуцулів, про традиційні народні промисли, побут і культуру українців Полісся, музейно-експозиційну роботу, застосування картографічної методики в етнограф. дослідах. Працював над реалізацією запропонованого ним і схваленого Президією АН УРСР у 1940 проекту «Атлас народної матеріальної культури західних областей України». Був співавтором проекту побудови у Львові музею під відкритим небом («Парку української культури»). Центральне місце в наук. діяльності Г. зайняло дослідження нар. танців. Однак, не зважаючи на високу оцінку його монографій і рекомендації до друку фахівців-учених та хореографів-практиків, ці праці не змогли пробитися до видання, а їхній автор до здобуття рад. докт. наук. ступеня. Лише окремі їх фрагменти оприлюднені в свій час статтями, а двотомник студій про нар. танці українців Карпат зміг побачити світ щойно в умовах незалежної України. Був відомим як ініціатор і популяризатор музейно-освітньої роботи, організатор і керівник самодіяльних хорів, авторитетний експерт і консультант проф. і аматорських хореографічних колективів. Його високо цінував, зокрема, П. Вірський.

Тв.: Etnografia połonin huculskich. — Lwów, 1938 (у співавт.): Tańce huculskie. — Lwów, 1939; Народні танці українців Карпат. — Кн. 1. Гуцульські танці; Кн. 2. Бойківські і лемківські танці. — Львів, 2008.

Літ.: Бібліографія праць наукових співробітників Державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. — Львів, 1976. — С. 62–64; Маковецька Х. Той, хто «працював з серцем» // Народознавчі зошити. — Львів, 2000. — № 6; Моздир М. Вчений-народознавець // Там само; Кирчів Р. Унікальний дослідник // Там само; Павлюк С., Кирчів Р. Унікальне дослідження і його автор // Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. — Кн. 1. Гуцульські танці. — Львів, 2008.

ГЕНІНГ Володимир Федорович (10.05.1924, с. Подсосново Славгородського р-ну Алтайського краю, РФ — 30.10.1993, м. Київ, похований в с. Горенка) — археолог, д.і.н. (1974), проф. (1985). Зі службовців.

У роки війни через нац. належність (походив з родини поволзьких німців) був мобілізований до трудармії на будівництво залізниці Свіяжськ–

Ульянівськ. З 1945 працював учителем історії, географії, нім. мови. У 1952 закінчив іст.-філол. ф-т Пермського держ. ун-ту ім. О.М. Горького зі спеціальності історик-археолог. Потому два роки працював учителем. З 1954 — нач. Удмуртської археол. експедиції, заст. дир. з наук. роботи Удмуртського республіканського музею в м. Іжевськ. Одночасно викладав курс «Археологія Прикам'я» в Удмуртському пед. ін-ті. У 1955–1958 навчався в аспірантурі Ін-ту мови, літератури та історії Казанської філії АН СРСР. З 1958 — м.н.с. того ж ін-ту. З 1960 — доц. каф. історії СРСР Уральського держ. ун-ту (м. Свердловськ). У 1959 в Ін-ті археології АН СРСР захистив канд. дис. «Пьяноборская культура среднего Прикамья». 1960–1974 — доц. каф. історії Уральського ун-ту. 1974 в Ін-ті археології АН СРСР захистив докт. дис. «Этническая история Южного Прикамья в I тыс. н.э.». Тоді ж переїхав до Києва. З 1974 до 1987 — заст. дир. з наук. роботи Ін-ту археології АН УРСР. 1979 організував відділ теорії й методики археол. досліджень того ж ін-ту і очолював його до 1991.

Автор понад 200 праць.

Тв.: Этнический процесс в первобытности. — Свердловск, 1970; Очерки по истории советской археологии (У истоков формирования основ советской археологии. 20-е — первая половина 30-х гг.). — К., 1982; Объект и предмет науки в археологии. — К., 1983; Этническая история Западного Приуралья на рубеже нашей эры. — М., 1988; Проблемная ситуация в современной археологии. — К., 1988 (у співавт.); Структура археологического познания: Проблемы социально-исторического исследования. — К., 1989; Формализованно-статистические методы в археологии. — К., 1990 (у співавт.); Древняя керамика: методы и программа исследования в археологии. — К., 1992; Синташта. Археологические памятники арийских племен Урала — Казахстанских степей. — Челябинск, 1992; Очерки философии социоархеологии. — К., 1992 (у співавт.).

Дж. і літ.: Науковий архів ІА НАН України. — Особова справа Генінга В.Ф.; До ювілею В.Ф. Генінга [65-річчя] // Археологія. — 1989. — № 4. — С. 154–156; Бунятян Е.П. Памяти В.Ф. Генинга // Российская археология. — 1994. — № 3; Володимир Федорович Генінг (1924–1993) // Археологія. — 1994. — № 1; Бунятян К.П. В.Ф. Генінг: Сторінки життя та творчості // Археологія. — 1997. — № 3; Генинг Владимир Федорович. Библиогр. указатель. — Екатеринбург, 1999; 120 лет археологии Восточного склона Урала. Первые чтения памяти Владимира Федоровича Генинга. — Свердловск, 1999; В.Ф. Генинг и достижения отечественной археологии // Российская археология: достижения XX и перспективы XXI вв. Материалы научной конф. Россия, Удмуртия. — Ижевск, 2000; Сучасні проблеми археології. Пам'яті Володимира Федоровича Генінга. — К., 2002 (список праць, с. 23–32); Свердловская научная археологическая школа В.Ф. Генинга. — Ижевск, 2003 (Материалы и исследования Камско-Вятской археологической экспедиции. — 9); Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія

«Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 81; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 463; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 379–381.

ГЕППЕНЕР Микола Володимирович (псевд.: М. Обачний; 12.09.1901, м. Кронштадт, нині Ленінградської обл., РФ — 17.10.1971, м. Київ) — архівіст, археограф, славіст, палеограф.

Закінчив літ. ф-т Київського ІНО (1924) та аспірантуру Всенар. б-ки України (1930), де працював у 1927–1938: ст. бібліотекар, в. о. зав. відділу рукописів; 1938–1941 — н.с. відділу історії давньої укр. літератури Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка. У 1941 захистив канд. дис. «Повісті про Троянську війну в літературі східних слов'ян XV–XVI ст.». Під час нім. окупації Києва працював у Крайовій б-ці при міській управі. Наприкінці вересня 1943 супроводжував транспорт київських архів. матеріалів XVI–XVIII ст. (фонди ЦДІА України) та рідкісних бібліотечних фондів Всенар. б-ки України спочатку до м. Кам'янець-Подільський (нині Хмельницької обл.), згодом — до с. Триїсти (Чехія), де німці сконцентрували найціннішу частину укр. архівів, а у лютому 1945 сприяв їх поверненню. 1945–1947, 1956–1964 та 1968–1971 — м.н.с., зав. б-ки Київського НДІ ортопедії; 1948–1956 — бібліограф б-к стоматології та мед. ін-тів. Проводив археогр. і палеогр. дослідження слов'ян. та укр. рукописних книг XI–XIV ст.; давніх укр. й білорус. літ-р; бібліографії слов'ян. рукописних книг і стародруків; переклад пам'яток укр. літ-ри XIV–XV ст. Під час 2-ї світ. війни сприяв урятуванню книжкових і рукописних зібрань установ АН УРСР і Наркомосу, приватних б-к та архівів укр. вчених і письменників, зокрема П. Попова, М. Холодного, О. Богомольця, Н. Медведєвої, С. Серенсена, І. Ле, В. Сосюри, А. Малишка, Н. Рибака, П. Тичини, М. Рильського, С. Шелухіна, які після війни були повернуті власникам.

Тв.: До історії старої повісті: «Стефаний та Іхніал» за рукописом Всенародної бібліотеки України в Києві // ЗІФВ ВУАН. — 1927. — Кн. 2; К истории перевода о Трое Гвидо де Колумна // Сб. статей, посвящ. акад. А. Орлову. — Ленинград, 1934; Відділ рукописів бібліотеки Академії наук УРСР // Вісті АН УРСР. — 1937. — № 1; Рукописна спадщина Т.Г. Шевченка // Пам'яті Т.Г. Шевченка: Ювілей. зб. АН УРСР. — К., 1939; Слов'янські рукописи 11–14 ст. — К., 1968.

Дж. та літ.: ІР НБУВ — Ф. 169. Геппенер Микола Володимирович (1901–1971), 175 од. зб.; Дубровіна Л. М.В. Геппенер — український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН України // Український археогр. щорічник. — К., 1993. — Вип. 2; Особові архівні фонди Інституту рукопису НБУВ: Путівник / Ред. колегія: О.С. Онищенко (відп. редактор). — К., 2002. — С. 99–100.

ГЕРАСИМЕНКО Михайло Петрович (21.11.1902, с. Лебедин Чигиринського пов. Київської губ. — 26.11.1962, м. Львів) — дослідник екон. історії України, д.екон.н. (1961). Із селян.

1923–1926 навчався в КІНГ. У 1926–1934 — викл., зав. каф. цього ж закладу; 1935–1941 працював в організаціях системи харчової промисловості у м. Воронежі; 1946–1952 — ст. викл., доц. Львівського торг.-екон. ін-ту; 1952–1961 — зав. відділом економіки Ін-ту сусп. наук АН України. 1949 в Ін-ті економіки АН УРСР захистив канд. дис. «Особливості аграрного розвитку українських земель колишньої Галицької Русі в епоху феодалізму». 1961 — докт. дис. «Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства».

Тв.: Микола Коперник. Видатний економіст епохи раннього капіталізму. — К., 1953; Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. — К., 1955; 2-е вид. — К., 1960 (у співавт.); Аграрні відносини в Галичині в епоху кризи панщинного господарства. — К., 1959; Класи і соціальні групи в Галичині в кінці XVIII ст. // З історії західноукраїнських земель. — Вип. 2. — К., 1957; З літопису народного гніву // Жовтень. –1957. — № 2; Пауперизація і соціальне розшарування сільського населення в Галичині в першій половині XIX ст. // УІЖ. — 1959. — № 1.

Дж. і літ.: Анкета М.П. Герасименка; Злупко С. Я завжди залишатимуся учнем Михайла Герасименка // Львівський політехнік. — 1977. — 27 черв. — 3 лип. — С. 13; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаєвич. — Львів, 2001. — С. 177–178; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 87; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 536.

ГЕРМАЙЗЕ Осип Юрійович (Йосиф Георгійович, до хрещення 1900 — Самуїл-Йосиф Генріх; 05.08/23.07/.1892, м. Київ — 22.09.1958, помер на засланні) — дослідник історії України XVII–XX ст., археограф, джерелознавець, педагог., доц. (1921), проф. (1925). З родини дрібних ремісників.

1910 закінчив 3-ю київську гімназію і вступив на іст. відділення іст.-філол. ф-ту Київського ун-ту. За участь у політ. демонстраціях й як активний чл. УСДРП у квітні 1911 був ув'язнений. Поновлений на навчанні в ун-ті у вересні 1912. 1916 закінчив ун-т. Володів нім., фр. та польс. мовами. Розпочав працювати в УНТ під кер. М. Грушевського. З 1917 викладав історію в укр. гімназіях, читав лекції з історії України для вчителів Києва, Гадяча, Кролевця, Миргорода, Умані, розробляв навч. плани для Укр. ун-ту (відкр. 1918). З 1919 — в іст.-географ. і археол. акад. комісіях ВУАН: 1919–1924 — секретар Постійної комісії для складання іст.-географ. словника укр. землі при ВУАН; 1921–1925 — член комісії з вивчення громад.-політ. рухів в Україні. 1921 — секретар гуманітарного відділу й чл. Президії УНТ. 1923–

1925 — організатор і кер. іст.-архівного семінару при Київському іст. архіві ім. В. Антоновича. 1924–1929 — кер. Археогр. комісії ВУАН. Готував до видання «Коденську книгу судових справ», «Акти про гайдамаччину». Уклав і видав матеріали до історії визвольного руху за часів Першої світової війни. З квітня 1924 — в акад. установах, які очолював М. Грушевський. 1924–1926 — кер. секції методології та соціологічного обґрунтування історії Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН. 1926–1929 — кер. секцією історії України наук.-дослід. каф. марксизму-ленінізму при ВУАН, доклав зусиль до створення Наук. т-ва істориків-марксистів. 1927–1929 входив до комісії з підготовки до видання Архіву Коша Запорозької Січі. Одночасно працював у вузах м. Києва. Вивчав соц.-політ. історію України ІІ-ї пол. XVII ст., соц.-екон. відносини Гетьманщини XVII–XVIII ст., досліджував історію гайдамаччини XVIII ст. та рев. руху XIX — поч. XX ст.

26 липня 1929 заарештований у справі «СВУ», в квітні 1930 засуджений до 5 років позбавлення волі з позбавленням прав на два роки. Покарання відбував в Ярославському ізоляторі, на Соловках, ін. місцях. Після звільнення жив у Саратовській обл. Ще двічі (у 1937 та 1944) був засуджений «за контрреволюційну і антирадянську діяльність» (разом на 20 років). Реабілітований у 1958, а по справі «СВУ» — 11 серп. 1989 у зв'язку з відсутністю у діях засуджених складу злочину.

Автор більше 50 наук. праць.

Тв.: Коліївщина в світлі новознайдених матеріалів // Україна. — 1924. — Кн. 1–2; М. Костомаров в світлі автобіографії // Там само. — 1925. — Кн. 3; Рух декабристів і українство // Там само. — 1925. — Кн. 6; Українські соціялісти та основоположники наукового соціялізму // Життя й революція. — 1925; Нариси з історії революційного руху на Україні. — Т. 1: Українська революційна партія (РУП). — К., 1925; 25-ліття Революційної Української партії (РУП) // Життя й революція. — 1925; Україна та Дін у XVII ст. // Записки КІНО. — К., 1928; — Кн. ІІІ; Нариси з історії революційного руху на Україні. — К., 1926. — Т. І; Історична література і бібліографічний огляд за 1926 р. // Україна. — 1926. — Кн. 2; М.П. Драгоманов в українській історіографії // Там само. — 1926. — Кн. 2; В.Д. Антонович в українській історіографії // Там само. — 1928. — Кн. 5; Праця Київського Українського Наукового Товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України // Там само. — 1929. — Кн. 32; Коденська книга судових справ // Український архів. — К., 1931. — Т. 2.

Літ.: Україна. — 1925. — Кн. 1–2; Скляренко Є.М. У сфабрикованій справі «СВУ» (Й.Ю. Гермайзе) // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1991; Водотика С.Г., Кондрашов В.Ф. О.Ю. Гермайзе // УІЖ. — 1992. — № 12; Водотика С., Мазур І. Творча спадщина визначного українознавця. До сторіччя з дня народження Осипа Гермайзе // Київська старовина. — 1992. — № 6; Репресоване «відродження». — К., 1993; ЕУ. — Т. 1. — К., 1993; Казьмирчук Г.Д. Юність Осипа Гермайзе // Яковлівські читання. — Черкаси,

2000; Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Українське декабристознавство. — К.; Черкаси, 2002; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Гермайзе Осип Юрійович // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 92–93; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Незабутні постаті. — К., 2005; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 556.

ГЕ́РРМАНН Йоахим (Herrmann Joachim; 19.12.1932, м. Любнітц, Німеччина — 25.02.2010, м. Берлін) — німецький історик, археолог. Акад. Німецької АН (1974), іноз. чл. АН України (1990).

Закінчив ун-т Гумбольдта у Берліні (1958). У 1970–1990 — дир. Центр. ін-ту давньої історії і археології Німецької АН. Наук. праці у галузі історії та археології слов'ян раннього середньовіччя. Під його кер. проведено розкопки кількох ранньослов'янських городищ та селищ у Сх. Німеччині. Автор наук. праць: «Kultur und Kunst der Slawen in Deutschland» («Культура і мистецтво слов'ян у Німеччині», 1965), «Frühe Kulturen der Westslawen. Zwischen Hradschin und Vineta» («Ранні культури західних слов'ян. Між Градшином та Вінетою», 1971), «Die Menschwerdung. Zum Ursprung des Menschen und der menschlichen Gesellschaft» («Становлення людини. До походження людини та людського суспільства», 1984). Ред. та автор розділів колектив. монографій: «Die Slaven in Deutschland» («Слов'яни у Німеччині», 1970, 1985), «Wikinger und Slawen» («Вікінги та слов'яни», 1982; рос. вид. — 1986), «Welt der Slawen» («Світ слов'ян», 1986), «Deutsche Geschichte» («Німецька історія», у 10 т., 1988), «Zu Burgen und Handelsplätzen im westslawischen Gebiet» («Щодо городищ та торгових місць у західнослов'янських областях», 2002).

Літ.: Matthias Willing. AlthistorischeForschung in der DDR (Historische Forschungen. Band 45). Duncker&Humblot, Berlin 1991; Lothar Merthens. Das Lexikon der DDR-Historiker. — Saur, München 2006 — S. 285; Bernhard Gramsh, Horst Klengel. Joachim Herrmann (1932–2010) // Berichtder Römisch-Germanischen Kommission. № 91. — 2010. — S. 7–21; Sebastian Brather. Prof. Dr. Joachim Herrmann 19.12.1932–25.2.2010 // Zeitschrift für Archäologiedes Mittelalters. — № 38. — 2010. — S. 211–214; Sebastian Brather. Joachim Herrmann (1932–2010). Archäologe // Friedrich Beck, Klaus Neitmann (Hrsg.): Lebensbilder brandenburgischerArchivare und Historiker. Landes-, Kommunal- und Kirchenarchivare, Landes-, Regional- und Kirchenhistoriker, Archäologen, Historische Geografen, Landes- und Volkskundler des 19. und 20. Jahrhunderts (Brandenburgische historische Studien. Band 16). be.bra-wiss.-verl. — Berlin 2013.

ГІЛЯРОВ Сергій Олексійович (11.01.1887, м. Москва — 08.02.1946, м. Київ) — дослідник історії мистецтва, музеолог, проф.

1887 сім'я переїхала до Києва. 1905 після закінчення І-ї київської гімназії вступив на природничий ф-т ун-ту св. Володимира, 1906 перейшов на іст.-філол., спеціалізувався з історії мистецтва у проф. Г. Павлуцького. Після закінчення ун-ту викладав у приватних київських гімназіях історію, теорію педагогіки, логіку, психологію. 1915 зарахований асистентом на каф. історії мистецтв в ун-ті, де 1917 організував і очолив «Т-во дослідників мистецтв». У 1918–1919 працював у Міністерстві освіти діловодом відділу пластичних мистецтв. З 1919 співробітник Музею мистецтв ВУАН, що відкрився на основі збірок Ханенка (нині Київський музей зах. та сх. мистецтва), згодом — уч. секретар, з 1926 — заст. дир. музею й охоронець. Багато зусиль доклав для дослідження, систематизації та обліку збірок, повернення до Києва колекції мистецтвознавця Василя Олександровича Щавинського й окремих творів, що належали Ханенкам, був ініціатором створення при музеї аспірантури. В 1930-х викладав в археол., художньому (1938 — зав. каф. історії мистецтв і архітектури), театральному, інженерно-будівельному ін-тах, читав лекції з історії філософії у Київському ун-ті. З 1935 чл. Спілки архітекторів УРСР, з 1938 — чл. правління Спілки художників УРСР. Під час гітлерівської окупації проживав у Києві й працював у музеї. Після визволення міста був призначений дир. Київської музейної групи при Управлінні в справах мистецтв УРСР. 30 грудня 1945 був заарештований і звинувачений у пособництві гітлерівцям. 08.02.1946, не доживши до вироку, помер від запалення легень у лікарні Лук'янівської в'язниці.

Автор понад 70 статей, публікацій з історії мистецтва.

Тв.: Цикл нарисів про видатних зарубіжних митців: Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Донателло, Веласкеса, Дом'є та ін. (1938), Архітектура Києва передвоєнної доби. — К., 1936, два каталоги збірок музею мистецтв ВУАН. — К., 1927, 1931; Новознайдений твір Кранаха в Музеї Мистецтва ВУАН. — К., 1919; І.М. Крамской. Авторизований переклад М.Я. Каниковича. — К., 1941.

Літ.: ЕУ. — Т. І. — С. 380; Історія українського мистецтва. Т. 5. — К., 1967; Західноєвропейський живопис. — К., 1981; Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук (нарис історії) / Репринтне видання. — К., 1993. — С. 67, 174; Збірник на пошану українських вчених, знищених більшовиками, Москвою. — Париж; Чикаго, 1962. — С. 34, 64; Гіляров Сергій Олексійович // Мистецтво України: Біогр. довідник. — К., 1997. — С. 150; Крутенко Н. С. Гіляров // Пам'ятки України. — 1998. — № 1. — С. 98–109; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 105–106; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 616.

ГЛАДСТЕРН Олександр Миколайович (16.03.1887, м. Варшава, Польща — 17.12.1937, м. Москва, РФ) — правознавець, фахівець з міжнар. права й історії міжнар. відносин, проф. (1924).

У 1904–1911 перебував за кордоном, де слухав лекції з природничих і юр. наук у Політехнічній школі (Фрідберг, Німеччина), Лілльському ун-ті (Франція) та ін. У 1912–1916 навчався на юр. ф-ті Харківського ун-ту. З 1917 — в Іркутську, читав лекції з різних галузей права у Нар. ун-ті (1918–1920). 1920–1924 працював в Іркутському держ. ун-ті на каф. міжнар. права. З метою вивчення історії міжнар. відносин Китаю з капіталістичними державами провів півроку в Китаї (кінець 1922 — початок 1923) — в Шанхаї, Пекіні та ін. Результатом роботи була праця «Китай и иностранные державы в первый период Китайской революции». 1924–1930 — проф. Харківського ін-ту нар. госп-ва, викладав міжнар. право, історію міжнар. відносин, Конституції РСФРР. 1925–1932 — заст. дир. Всеукр. наук. асоціації сходознавства (пізніше — Ін-т сходознавства), чл. комісії теорії і історії права каф. права Укр. ін-ту марксизму-ленінізму (1928–1930). З 1932 працював у Всесоюзній академії зовнішньої торгівлі у Москві. 16.03.1937 заарештований за звинуваченням у причетності до контрреволюційної організації. 11.12.1937 засуджений до страти. Реабілітований 15.12.1956.

Літ.: Історія Національної академії наук України. 1929–1933. Документи і матеріали. — К., 1998. — С. 33, 350; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 657; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010.

ГНАТЮК Володимир Михайлович (09.05.1871, с. Велеснів, нині село Монастириського р-ну Тернопільської обл. — 06.10.1926, м. Львів) — етнограф, фольклорист, громад. діяч. Чл.-кор. Петерб. АН, д.чл. НТШ (1899), акад. ВУАН (1924). З багатодітної селянської родини.

Навчався на філос. ф-ті Львівського ун-ту. Протягом 1894–1897 приймав участь у виданні ж. «Житє і слово», в роботі комітету з відзначення 25-літнього ювілею діяльності І. Франка та М. Грушевського. З 1901 — секретар НТШ, з 1916 — гол. етнограф. комісії НТШ, редактор усіх її видань. Співредактор «Літературно-наукового вістника» (1898–1906), на початку 1920-х рр. — дир. «Української видавничої спілки» (під його редакцією вийшло бл. 60 томів етнограф. видань). Співробітник численних періодичних видань зі зв'язків з укр. діаспорою.

Він був одним із діячів, який розвивав національну культуру, збираючи і публікуючи нар. поетичну творчість. Був глибоким теоретиком і дослідником фольклористики та етнографії, публіцистом, редактором і видавцем творів укр. письменства, мав неабиякий хист у справі перекладацькій та мовознавчій. Залишив у спадок енциклопедичні джерела: понад 300 бібліогр. наук. праць, з-поміж них — двадцять томів з укр. фольклору та етнографії. Під впливом І. Франка В. Гнатюк став професійним фольклористом. Пере-

буваючи в центрі громад. життя України, активно співпрацював у ж. «Житє і слово». Навчаючись в ун-ті, досконало оволодів іноземними мовами, глибоко вивчав фольклор слов'янських народів.

Тв.: Знадоби до галицько-руської демонології. — Львів, 1904; Вибрані статті про народну творчість. — Нью-Йорк, 1981; Нарис української міфології. — Львів, 2000.

Бібліогр.: Гнатюк Володимир Михайлович: бібліогр. друк. пр. (Довідник / Альберт. ун-т, Канад. ін-т укр. студій) / Уклад. М. Мушинка. — Едмонтон, 1987. — 148 с.; бібліогр. покажч. (Наук.-довід. вид. Сер. 1. Бібліогр. / НТШ у Львові, Комісія бібліогр. і книгознавства; т. 3) / Упоряд.: М. Мороз, М. Мушинка; відп. ред. О. Купчинський; літ. ред. І. Гринда. — Львів, 1992. — 151 с.; Відомий фольклорист, етнограф, літературознавець: біобібліогр. покажч. (Наук. б-ка) / Уклад. О.Б. Конончук [та ін.]. — Тернопіль, 2007. — 67 с.

Літ.: Гришаєнко Н.І. Видатний учений-фольклорист // Українська мова і література в школі. — 1991. — № 5; Яценко М.Т. Володимир Гнатюк: набутки і уроки // Слово і час. — 1991. — № 5; Етнонаціональний розвиток України: Терміни, персоналії, визначення. — К., 1993; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 127; ЕСУ. — Т. 5: Вод–Гн. — К., 2006. — С. 706–707.

ГНАТЮК Володимир Якович (08.06.1893, м. Житомир — 1952, ?) — дослідник історії України XIX ст., польс.-укр. літ. взаємин доби романтизму, літературознавець, архівіст, педагог, д.філол.н. (1938).

1916 закінчив Петроградський іст.-філол. ін-т. 1918–1928 викладав у середніх навч. закладах Житомира й Житомирщини. 1928–1931 — вчений архівіст Волинського окружного архіву, кер. Іст.-археогр. кабінету. З 1925 — н.с. наук.-досл. каф. мовознавства при ВУАН. 1928 — кореспондент і співробітник комісії слов'янських літератур наук.-досл. Ін-ту Тараса Шевченка в Харкові. Делегат I Всеукр. з'їзду наук. робітників від Волині (1925). 1928–1931 — проф. Волинського ІНО, Житомирського ін-ту соціального виховання, 1931–1933 — проф. та зав. каф. Криворізького ін-ту проф. освіти, 1933 — проф. Польського пед. ін-ту у Києві. Звільнений у серпні 1933 за необґрунтованими звинуваченнями в буржуазному націоналізмі.

Згодом працював у ВБУ, Всеукр. музейному городку, з 1934 викладав в Одеському держ. пед. ін-ті, 1937–1938 — в.о. декана ф-ту іноземних мов та зав. каф. всесвітньої літератури Саратовського держ. пед. ін-ту, з 1938 був зав. каф. всесвітньої літератури Калінінського держ. пед. ін-ту. У червні 1938 у Ленінградському пед. ін-ті ім. О. Герцена захистив докт. дис. «Очерки из истории польского романтизма. Развитие и крушение одного романтического течения» на звання д.філол.н. Під час короткотермінової окупації м. Калініна (нині м. Твер, РФ) нацистами працював у міській управі. Після звільнення міста Червоною армією у січні 1942 за «співпрацю з окупантами та зраду

Батьківщини» арештований та засуджений до 10 років концтаборів. Незабаром після звільнення у 1952 помер. Реабілітований 1991.

Тв.: До історії Бібіковських інвентарів на Волині // Записки Волинського землеустрійного технікуму. — 1926. — Кн. II; Впливи Максимовича на польсько-українську школу // Україна. — 1927. — Кн. 6; Тимко Падура в українському історично-культурному процесі // Червоний шлях. — 1927. — № 12; До перебування Коцюбинського в Житомирі // Науковий збірник за 1928 рік. — К., 1928; Попередник Шевченкових гайдамаків: Нотатки з приводу століття «Zamku Kaniowskiego» Гощинського // Червоний Шлях. — 1928. — Кн. 3; Ярмаркове українофільство в житті та літературі (Балагульщина) // Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського. — Т. 2. — К., 1928; Падуєв, Рилеєв і декабристи // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — Кн. XVIII. — К., 1929; Шевченко в стосунках з поляками // Червоний шлях. — 1930. — № 3; Спиридон Осташевський у світлі українського бурлеску // Літературний архів. — 1930. — №№ 1–2; 3–4; Тимко Падура. Критично-біографічний та історико-літературний нарис. — Харків–Київ, 1931; Очерки по истории польского романтизма. О развитии и крушении одного течения. — Саратов, 1937 (рукопис дисертації).

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Л., 1928; Кондратюк Р.Ю., Костриця М.Ю. В.Я. Гнатюк — архівіст, літературознавець, патріот // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Зб. наук. праць. — К., 1998; Верба І., Кондратюк Р., Костриця М. Гнатюк Володимир Якович // Українські архівісти: Біобібліогр. покажч. — Вип. І (XIX ст. — 1930-і рр.). — К., 1999; Юркова О. Гнатюк Володимир Якович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Юркова О. Гнатюк Володимир Якович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 2. — К., 2004; Лица филологов: из истории кафедры литературы Тверского университета. 1919–1986. — 2-е изд. — Тверь, 2002; Кондратюк Р.Ю., Костриця М.Ю. Архівіст, літературознавець (Гнатюк Володимир Якович) // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Житомирська область: У семи книгах. — Кн. 2. — Житомир, 2008; Радишевський Р.П. Володимир Гнатюк — невідомий дослідник українсько-польської правобережної літератури // Гнатюк В. Українсько-польська правобережна література. Вибрані праці. — К., 2008; Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, сильветки / Київські полоністичні студії. — Т. 17. — К., 2010; Єршов В.О. Репресії проти викладачів Житомирського педінституту імені Івана Франка (1929–1941) // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Житомирська область: У семи книгах. — Кн. 5. — Житомир, 2011.

ГНИП Павло Іванович (18.03.1902, с. Жабенці Ориненського р-ну Хмельницької обл. — 12.04.1970, м. Київ) — дослідник історії науки і техніки України, к.техн.н. (1949).

1924–1929 навчався на механічному ф-ті КПІ. Після його закінчення працював викладачем у Кам'янець-Подільському та Київському с/г вузах. 1963–1966 — с.н.с. сектора історії природознавства і техніки Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Історія розвитку газогенераторів» (1949, наук. кер. — акад. В.В. Данилевський).

Тв.: Розвиток газифікації України. Історико-технічний нарис. — К., 1963, Учений-металург В.П. Іжевський. (До 100-річчя з дня народження) // УІЖ. — 1963. — № 4; Перший на Україні та в Росії: (До 75-річчя київського трамвая) // УІЖ. — 1967. — № 6; Нариси з історії природознавства і техніки. — К., 1950–1970 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 521; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 513–514.

ГОВОРОВА Раїса Павлівна (21.12.1904, м. Сквира Київської обл. — ?.09.1970, ?) — дослідниця історії науки і техніки, к.техн.н. (1956).

1931 закінчила Київський хіміко-технол. ін-т дослідницький ф-т. 1931–1934 — н.с. Ін-ту прикладної мінералогії. 1934–1936 — н.с. наук.-досл. сектору Київського індустріального ін-ту. 1936–1950 — м.н.с. Ін-ту органічної хімії. 1950–1954 — м.н.с., з 1957 — с.н.с. Ін-ту теплоенергетики АН УРСР. Канд. дис. на наук. ступінь к.техн.н. (1956). 1963–1967 — с.н.с. відділу історії техніки сектора історії техніки та природознавства Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Каталітична стабілізація бензину // Збірник Інституту теплоенергетики АН УРСР. — Т. 18. — К., 1958; Одержання моторних палив з смоли напівкоксування бурого вугілля України // Труды I Всесоюзного Совещания по комплексному энерготехнологическому использованию топлив. — К., 1958; Історія АН УРСР. — К., 1967 (у співавт.).

Дж. і літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. 1-л. — Спр. 620; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 514.

ГОЛІЙЧУК Федір Якович (17.04.1879, с. Перевозець, нині Калуського р-ну Івано-Франківської обл. — 19.07.1949, м. Львів) — дослідник історії колонізації галицького Підкарпаття в XVI–XVII ст., сусп. і екон. відносин в галицькій землі у XV ст., історії козаччини XVIII ст. Представник львівської іст. школи М.С. Грушевського. Чл. НТШ (1903).

Навчався у Station Станіславській (1892–1897), Стрийській (1898–1900) та другій Перемиській (1900–1901) гімназіях, на філос. ф-тах Віденського (1901–1902) та Львівського (1902–1906) ун-тів. Викладав у гімназіях Львова та Перемишля. 1918–1921 — проф. Укр. ін-ту для дівчат у Перемишлі, 1919–1929 — Перемиської чоловічої гімназії. 1940–1941, 1944–1946 — с.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії України АН УРСР. Працював над темою «Політика Австрії супроти галицьких українців в 1860–1870 рр.». Після розформування відділу — на пенсії.

Тв.: Пилип Орлик у Галичині // Наук. зб., присвячений М. Грушевському. — Львів, 1906; Хмельницький і Сокальські Бернардини // ЗНТШ. — Т. 71. — Львів, 1906; Лист Мазепи до гетьмана коронного Ієронима Любомирського з 1703 р. // Там само. — Т. 75. — Львів, 1907; Петро Дорошенко і Крехівські василіяни // Там само. — Т. 76. — Львів, 1907.

Літ.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011; Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. — Львів, 2016.

ГОЛОБУЦЬКИЙ Володимир Олексійович (15/28/.07.1903, с. Великий Бір Суразького пов. Чернігівської губ., нині Брянської обл., РФ — 21.01.1993, м. Київ) — дослідник історії укр. козацтва, фахівець з екон. історії України, д.і.н. (1948), проф. (1949), лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1980). Зі священицько-дворянської родини.

В 1926–1927 навчався на природничому відділенні Кубанського пед. ін-ту. З 1927 по 1930 — на іст.-екон. відділенні пед. ф-ту Північнокавказького держ. ун-ту в Ростові-на-Дону, яке і закінчив. 1930–1934 — викладач у школах м. Грозного. 1934–1937 — аспірант, викладач пед. ін-ту ім. О.І. Герцена в Ленінграді. 1937–1940 — доц. і зав. каф. історії народів СРСР Краснодарського пед. ін-ту. Канд. дис. «Дипломатичні зносини Московського уряду з Богданом Хмельницьким до Земського Собору 19 лютого 1651 р.» (1938, захист в Ленінградському пед. ін-ті, наук. кер. — акад. АН СРСР Б.Д. Греков). 1940–1942 — доц. каф. історії народів СРСР Ленінградського пед. ін-ту. Пережив перші місяці блокади; отримав контузію під час обстрілу міста.

1942–1943 — викладач у пед. училищі с.Аксубаєво Аксубаєвського р-ну Татарської АРСР. У 1943–1947 — зав. каф. історії СРСР Казанського держ. ун-ту. Докт. дис. «Чорноморське козацтво: Нарис соціальної історії» (1947, захист в Ленінградському держ. ун-ті.

1947–1949 — зав. каф., декан іст. ф-ту Чернівецького держ. ун-ту. 1947–1949 — с.н.с., 1949–1950 — зав. відділу історії народів СРСР, 1951 — зав. відділу історіографії та фондів, 1951–1954 — с.н.с. відділу археографії, 1954–

1958 — с.н.с. відділу історії феодалізму, 1958–1961 — зав. відділу історії феодалізму, 1974–1979 — с.н.с.-консультант відділу дружби народів Ін-ту історії АН УРСР.

1950–1953 — зав. каф. історії СРСР Київського пед. ін-ту. 1953–1960 — проф. каф. історії нар. госп-ва СРСР в Київському екон.-фінан. ін-ті. 1961–1971 — зав. каф. історії нар. госп-ва в названому ін-ті. 1972–1984 — с.н.с.-консультант Ін-ту економіки АН УРСР.

Під час роботи в Ін-ті історії АН УРСР призначався головою міжвідомчої археогр. комісії з підготовки відзначення 300-річчя приєднання України до Росії. На перших порах очолював наук. колектив з підготовки тритомника док-тів і мат-лів до 300-річчя приєднання України до Росії, він був одним з активних опонентів терміну «возз'єднання», але під тиском партійного диктату змушений був пристати на нову офіційну термінологію. У 1956 висувався ученою радою Ін-ту історії АН УРСР у чл.-кор. АН УРСР.

Брав участь в наук. форумах за кордоном. Єдиний серед укр. істориків — представників УРСР — брав участь у роботі XI-го Міжнар. конгресу іст. наук (Стокгольм, 1960). Нагороджений медалями: «За оборону Ленінграду» та «За перемогу над фашистською Німеччиною» (1945) та Орденом Трудового Червоного Прапору (1960); Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1979).

Тв.: Богдан Хмельницький — великий син українського народу. — К., 1954; Богдан Хмельницкий — великий сын украинского народа. — М., 1954; Воссоединение Украины с Россией. — М., 1954 (у співавт.); Освободительная война украинского народа под руководством Б. Хмельницкого (1648–1654 гг.). — М., 1954; Росія і визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. — К., 1954; Запорожье в XVIII в. // Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во II-й пол. XVIII в. / Под ред. А.И. Барановича и др. — М., 1956; Черноморское казачество. — К., 1956; Запорожское казачество. — К., 1957; Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр. — К., 1961; Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. — К., 1962; Гомін, гомін по діброві: Іст. розповіді. — Вид. 2. — К., 1968; Економічна історія Української РСР: Дожовтневий період. — К., 1970; Экономическая история СССР. Учебник для экономических вузов / Под ред. В.Т. Чунтулова. — М., 1978 (у співавт.); Історія Української РСР: У 8-и тт. 10 кн. / Гол. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (гол. ред.) та ін. — К., 1979. — Т. I, кн. 2. — К., 1979 (у співавт.); История Украинской ССР. В 10 тт. / Глав. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (глав. ред.) и др. — Т. II. — К., 1982 (у співавт.); Історія народного господарства Української РСР: В 3-х тт., 4-х кн. / Гол. ред. кол.: І.І. Лукінов (гол. ред.) В.О. Голобуцький та ін. — Т. I — К., 1983 (у співавт.); Запорозьке козацтво. — К., 1994; Запорізька Січ в останні часи свого існування. (1734–1775 рр.). — Дніпропетровськ, 2004; Чорноморське козацтво. — Дніпропетровськ: Січ, 2008.

Біобібліогр.: Юсов С.Л. Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993): біобібліогр. / С.Л. Юсов; відп. ред. В.М. Даниленко. — К., 2006. — 158 с.: портр.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1327; Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. — 1966. — № 3. — С. 115–123; Ермолаев И.П., Вышленкова Е.А. Кафедра отечественной истории до XX в. // Жить историей: 60 лет историческому факультету Казанского университета / Отв. ред. проф. Ю.И. Смыков. — Казань: Книга памяти Республики Татарстан, 1999. — С. 13–14; Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький) // Історичний журнал. — 2003. — № 4–5. — С. 118–124; Мороз В. Подвиг громадянина і вченого // Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.). — Дніпропетровськ, 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 137; Михайлина П., Федорук А. Видатний український історик XX століття (до 100-річчя від дня народження В.О. Голобуцького) // Буковинський журнал. — 2005. — № 1. — С. 77–83; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 47–48; Гуржій О.І. Порини. — Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. — 2008. — С. 144–149; Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга (Доля історика в лабетах тоталітарної системи) // Голобуцький В.О. Чорноморське козацтво. — Дніпропетровськ, 2008. — С. 5–20; Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. — Острог, 2009; Юсов С. Історик Володимир Голобуцький (1903–1993): життя, наукова та педагогічна діяльність. — К.: ІІУ НАНУ, 2011.

ГОНЧАРОВ Володимир Кирилович (15.07.1909, м. Замостя, нині Польща — 1987, м. Київ) — фахівець з давньоруської археології.

1929 по закінченні Бердичівського кооперативного технікуму отримав спеціальність бухгалтера. 1929–1930 — лаборант, 1932–1934 — зав. відділу археології Бердичівського краєзнавчого музею. 1930–1931 — військова служба в артилерійському полку в Краснодарі. У березні 1934 запрошений на роботу до ІІМК АН УСРР: лаборант, асистент, н.с. відділу феодалізму. 1941–1942 брав участь у військових діях. Після двох поранень демобілізований за інвалідністю та евакуйований у Башкирську АРСР. У липні 1944 поновлений на роботі в Ін-ті на посаді в.о. с.н.с. 1947–1975 — м.н.с. відділу слов'яно-руської археології.

Вивчав давньоруські міста і городища, їх фортифікацію та планіграфію, матеріальну культуру, соціальне та духовне життя. Виділив райковецьку культуру, названу за розкопаним ним поселенням Лука-Райковецька. 1929–1933 під кер. Т.М. Мовчаніського брав участь у дослідженнях Бердичівського музею, зокрема розкопках Райковецького городища. 1933–1941 досліджував Райковецьке, Городське та Вишгородське давньоруські городища, Десятинну церкву, Михайлівський і Софійський собори у Києві. Здійснив розкопки в Коростені (1939). У повоєнний час брав участь і очолював дослідження в Райках (1946–1948), Городську (1947), Колодяжині (1947–1953), Любечі (1949), Пліснеську (1950), Галичі (1951), Києві (1955), Воїні (1956, 1957), на городищі Іван (1960–1967) та ін.

Автор бл. 40 праць, зокрема двох монографій, розділів у виданнях: Нариси стародавньої історії УРСР (К., 1957), Археологія Української РСР, т. 3 (К., 1975).

Тв.: Посад і сільські поселення коло Райковецького городища // АП. — 1949. — I; Райковецьке городище. — К., 1950; Розкопки древнього Городська // АП. — 1952. — 3; Лука Райковецкая // МИА. — 1963. — 108; Древньоруське місто Воїнь. — К., 1966.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 168; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 161; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 386–387.

ГОРБАНЬ Микола Васильович (08.12.1899, с. Миколаївка Костянтиноградського пов. Полтавської губ. — 19.04.1973, м. Ташкент, за іншими даними — м. Омськ) — дослідник проблем іст. краєзнавства, архівознавець, історіограф історії України, громад. діяч. З сім'ї земських учителів.

Закінчивши гімназію у Кобеляках (1917), навчався на іст.-філол. ф-ті Київського ун-ту (1917–1918). Вступивши до Укр. партії соціалістів-революціонерів (1917), брав участь у діяльності «Просвіти» і Ради об'єднаних студентських громад м. Києва, у підпільній боротьбі проти нім.-австрійських окупантів (1918) і денікінського режиму (1919), арештовувався. 1919 переїхав до Харкова, а звідти — в Костянтиноград, де працював у Відділі нар. освіти місцевого ревкому, вчителем, ревізором культосвітньої секції робітничо-селянської інспекції. З 1920 — студент іст.-філол. ф-ту Харківського ун-ту, а після його закінчення — аспірант. Навчання і наук. роботу поєднував з працею у різних установах освіти й культури.

У 1924–1928 — н.с. Ін-ту сходознавства, з 1928 — зав. сектором в Ін-ті історії укр. культури. З середини 20-х рр. активний діяч різних іст. комісій ВУАН. З 1929 — д.чл. та вчений секретар Археогр. комісії. 6.04.1931 його було заарештовано у справі т.зв. УНЦ і вислано до Алма-Ати (Казахстан), а потім, після нового звинувачення у справі Укр. військової організації (грудень 1933) — до Тобольська (РФ). Після звільнення 1937 працював в архівних установах та внз Омська й Ташкента. І навіть після повної реабілітації 1960 йому не судилося повернутися в Україну.

Наук. спадщина налічує бл. 300 праць, з яких лише 40 видано в Україні.

Тв.: Гайдамаччина: Наук.-попул. нарис. — Х., 1923; Гайдамаччина 1750 р. // Науковий збірник наук.-дослідн. каф. історії України. — Х., 1926. — Т. 2–3. — С. 97–115; «Записки о Малой России» О. Шафонського // Науковий збірник за 1926 р. — Х., 1926; Слово и дело государево. — Х., 1930; Архивные богатства Казахстана: Путеводитель. — Алма-Ата, 1932; Тобольский архив. — Тобольск, 1937; Омский областной государственный архив: Путеводитель. — Омск, 1950; Харківський «Пасквіль» 1800 р. // Прапор. — 1957. — № 12; Обзор фонда сибирского генерал-губернатора. — Омск, 1959.

Літ.: Лобурець В.Є. Покликання — краєзнавець (М.В. Горбань) // Репресоване краєзнавство. — К., 1992. — С. 225–228; Рошевська Л.П. Микола Горбань — історик-краєзнавець // IV Респ. наук. конф. з іст. краєзнавства: Тези доп. і повідомл. — К., 1989. — С. 81; Сенченко І.Ю. Було колись (спогади) // Україна. — 1989. — № 14. — С. 19; Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. — К., 1996. — С. 77–78; Швидько Г. Горбань Микола Васильович // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — Вип. I. — К., 1999. — С. 96–98; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 157–158; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 180–181; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 69.

ГОРБАТЮК Володимир Тимофійович (27.07.1912, с. Віла-Ярузька, нині Чернівецького р-ну Вінницької обл. — 12.06.1953, м. Львів) — дослідник історії України XIX ст., к.і.н. (1951).

Закінчив с/г профшколу (1929), навчався на іст. ф-ті Одеського ін-ту соціального виховання (1930–1933), на курсах підготовки та перепідготовки викладачів сусп. наук вузів і технікумів при ЦК КП(б)У (1933). 1933–1934 викладав у технікумі політ. освіти у м. Вознесенськ Одеської (нині Миколаївської) обл. 1934–1936 навчався на останніх курсах на іст. ф-ті ОДУ, який закінчив з відзнакою. 1937–1940 — доц., в.о. зав. каф. історії України ОДУ. Одночасно у 1936–1939 навчався в аспірантурі ОДУ, в т.ч. у 1938–1939 під кер. с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР О.П. Оглоблина. 1940 призваний на військову службу на лекторську роботу. З початком війни у липні 1941 під час боїв під Мінськом потрапив до полону, перебував у мінському таборі для військовополонених. Після вдалої втечі повернувся до рідного села, де керував підпільною більшовицької групою. З липня 1944 — доц., в.о. зав. каф. історії України, декан іст. ф-ту ОДУ. З листопада 1944 — до травня 1948 — доц., в.о. зав. каф. історії України, декан іст. ф-ту ЛДУ, одночасно у 1945–1946 — с.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії України АН УРСР. З травня 1948 — ст. викладач каф. історії СРСР ЛДУ, одночасно з 1948 — викладач історії СРСР Вечірнього ун-ту марксизму-ленінізму, з 1952 — зав. каф. цього ун-ту. Працював над темою «Ленінська “Искра” і боротьба за соціал-демократичну партію на Україні». Канд. дис. «Розвиток капіталізму в землеробстві і буржуазний розклад селянства на Україні в II-й пол. XIX ст.». 1952–1953 — в.о. заст. дир., секретар парторганізації, зав. відділу історії України ІСН АН УРСР у м. Львові. Відзначився як ініціатор та активний учасник ідеологічних кампаній проти львівської школи М.С. Грушевського.

Тв.: Історичні погляди великого революційного демократа Т.Г. Шевченка. Кирило-Мефодіївське братство // Праці Одеського державного університету. — Т. 1. — Одеса, 1939; М.С. Грушевський та його так звана школа //

Наукові записки Львівського університету. — Т. 1. — Львів, 1946; Викорінимо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його школи // Вільна Україна. — Львів, 1946. — 3 серпня, 4 серпня; За окончательный идейный разгром буржуазно-националистической «школы» Грушевского. Сокращённая стенограмма лекции, прочитанной для пропагандистов обкома КП(б)У // Львовская правда. — Львов, 1946. — 22 сентября; 25 сентября; До питання про утворення української народності // Доповіді та повідомлення Львівського державного університету. — Вип. 2 (історичний). — Львів, 1949.

Літ.: Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів // Український історик. — 1996. — Т. 1–4 (128–131); Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій. — Львів, 1999; Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). — Львів, 2000; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Петровський Е.П. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 13. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 книгах. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011; Хмарський В. Випускники історичного факультету ОДУ імені І.І. Мечникова — співробітники Інституту історії України НАН України // Південь України у вітчизняній та європейській історії: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 25–26 вересня 2014 року): зб. наук. праць. — Одеса, 2014.

ГОРБИК В'ячеслав Олександрович (31.07.1936, м. Мурманськ, РФ — 06.09.2016, м. Київ) — дослідник всесвітньої історії, історії України XX ст., іст. краєзнавства, д.і.н. (1982), проф. (1992). Засл. працівник культури України (1993).

1959 закінчив іст.-філос. ф-т КДУ. 1959–1961 — ст. лаборант, 1961–1964 — аспірант, 1964 — м.н.с., учений секретар ін-ту, с.н.с., з 1983 — зав. відділу історико-краєзнавчих досліджень Ін-ту історії України НАН України. Канд. дис. «Політика консерваторів щодо робітничого класу Англії (1959–1964)» (1965, наук. кер. — д.і.н. І.М. Мельникова). Докт. дис. «Основні напрямки еволюції буржуазних партій Великої Британії (1945–1979 рр.)» (1982). Професор (1992).

Розробляв проблеми іст. краєзнавства, в т.ч. пам'яткознавства. Як заст. голови Головної редколегії 28-томного енциклопед. видання «Зводу пам'яток історії і культури України» координував роботу місцевих редколегій і

багаточисельного авторського колективу. Автор 300 наук. та наук.-попул. праць.

Тв.: Правлячий клас і робітничий рух в Англії (1959–1964). — К., 1968; Смог над Альбіоном: Проблеми зовнішньої та внутрішньої політики сучасної Англії. — К., 1969; Політичні тупики торі. — К., 1973; Антиробітнича політика консерваторів та становище трудящих в післявоєнній Англії. — К., 1974; Консервативна та ліберальна партія в політичній системі післявоєнної Англії. — К., 1977; Британія: Суперечності і проблеми. — К., 1980; Культура і наука Чернігівщини дожовтневого і радянського часу в пам’ятках. Матеріали до «Зводу пам’яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР». Чернігівська область. — К., 1986 (у співавт.); Історичне краєзнавство в УРСР. — К., 1988 (у співавт.); Пам’ятники України: проблеми збереження і дослідження. — К., 1994 (у співавт.); До питання про історичне районування України // УІЖ. — 1995. — № 1, 2 (у співавт.); Історико-культурна спадщина України: Проблеми дослідження та збереження. — К., 1998 (відпов. ред., у співавт.); Актуальні питання виявлення і дослідження пам’яток історії та культури. — К., 1999 (відпов. ред., у співавт.); Київ: Енцикл. видання. — К., 2001 (у співавт.); Київ: Енцикл. видання. — Кн. 1, Ч. 1. — К., 1999; Кн. 1, Ч. 2. — К., 2005 (упоряд., у співавт.); Воєнна історія України в пам’ятках. — К., 2003 (у співавт.); Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: Біогр. довід.: У 2 ч. — К., 2005 (відпов. ред., у співавт.). Пам’ятки історії та культури України. Каталог–довідник. Зошит 1. — К., 2005 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Пінчук Ю.А. Захист докторської дисертації В.О. Горбиком // УІЖ. — 1982. — № 6; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 2: У 2 ч. — Ч. 1. — К., Львів, 2003; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам’янець-Подільський, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 228.

ГОРДІЄВСЬКИЙ Михайло Іванович (23.05.1885, с. Зеленькі Київської губ. — 1938, м. Одеса) — історик педагогіки. З родини священика.

Після закінчення 1905 Київської духовної семінарії вступив на іст.-філол. ф-т ІНУ, по закінченні (1910) залишено на каф. філософії з метою підготовки для отримання звання професора під кер. М. Ланге. По закінченні аспірантури (1915) склав магістерський іспит і був зарахований приват-доц. та магістрантом на каф. філософії. У цей же час він працював учителем історії в реальній школі та жіночій гімназії. У 1915–1917 приват-доц. і магістр на каф. філософії ІНУ та ОВЖК, а 1918–1920 — доц. цих закладів. активний діяч укр. нац.-визв. руху в Одесі. Як член укр. партії соціалістів-революціонерів 1917 був кандидатом до Установчих зборів у Херсонському окрузі від

губкомів селянських депутатів, а в січні 1919 делегатом трудового конгресу. Упродовж 1917–1919 — публікувався в газ. «Українське слово», «Наше село», «Вільне життя», «Молода Україна», «Боротьба» та працював редактором ж. «Основи». Був членом т-в «Просвіти» й «Українська хата». 1920 доц. Одеського ІНО та ОГСІ, де викладав логіку, історію педагогіки, методологію сусп. наук. 1921–1930 — проф. Одеського ІНО та ОІНГ, де викладав історію педагогіки, історію пед. течій. Від 14 січня до 1 листопада 1926 — декан ф-ту соціального виховання Одеського ІНО. У 1920-ті керував наук.-досл. каф. педагогіки і педології при Одеському ІНО (1927–1930), очолював наук.-метод. комісію Одеського губкому політ. освіти з питань українізації (1924–1926), був чл. Одеського бібліогр. т-ва (1926–1930), посідав три посади в ОНТ при ВУАН (голова т-ва, пед. секції та підсекції історії педагогіки). Пед. секція під його постійним керівництвом готувала доповіді з історії педагогіки та методики викладання. 1930–1933 — проф. ОІСВ та ОФХМІ, де викладав історію педагогіки, методологію сусп. наук, сучасні пед. течії, історію сусп. наук. 1934–1938 — проф. каф. історії стародавнього світу іст. ф-ту ОДУ. 27.03.1938 заарештований як «учасник і керівник контрреволюційної есерівської організації за проведення шпигунської роботи». Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР в Одесі прийняла рішення про розстріл вченого, який того ж дня виконали. Репресіям було піддано його дружину — Олену Оттівну, яка працювала викладачем нім. мови в ОДУ та ін-ті зв’язку. 1992 Генеральна прокуратура України припинила справу за відсутністю доказів.

Тв.: Кант і Песталоцці. — Одеса, 1928; М.І. Пірогов і «Одесский Вестник» // Записки Українського бібліограф. т-ва в Одесі. — 1930. — Ч. 4; Наукова й громадсько-педагогічна діяльність професора М.М. Ланге // Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. — 1930. — № 1; Л.А. Смоленський (з нагоди 25-річчя смерті). До історії українського руху в Одесі // Шквал. — 1930. — № 35 (22 грудня).

Літ.: Левченко В.В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти // ЗІФ. — Одеса, 2003. — Вип. 13. — С. 132, 135; Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882–1952). — Дніпропетровськ, 2004. — С. 74–75, 125, 128, 164, 218–219; Зленко Г.Д. Лицарі досвітніх огнів в історії «Просвіти». — Одеса, 2005. — С. 120–125; Петровський Е.П. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — Вип. 13. — К., 2005. — С. 265–266, 270; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 242; Левченко В.В., Петровський Е.П. «Арештували як українського есера...» (до біографії професора філософії та педагогіки Одеського державного університету Михайла Гордієвського) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 2008. — № 1–2; Левченко В.В., Петровський Е.П. Забуте ім’я // Реабілітовані історією. Одеська

область. — Одеса, 2009; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009.

ГОШКО Юрій Григорович (28.04.1917, с. Старичі Яворівського р-ну Львівської обл.— 23.09.2004, м. Львів) — етнограф, дослідник матеріальної та духовної культури укр. народу, д.і.н. (1970), проф., засл. діяч науки і техніки України (1997).

Закінчив Львівський пед. ін-т (1947). 1951–1958 — дир. Львівського іст. музею, 1958–1982 — дир. Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР; у 1982–1988 — керівник Львівського відділення ІМФЕ ім. М. Рильського АН УРСР; від 1988 — гол.н.с. Ін-ту народознавства НАН України. У 1970 захистив докт. дис. «Громадський побут робітників Західної України (1920–1939 рр.)». Г. багато спричинився до розвитку етнограф. науки в Україні. Був наук. редактором понад 20 колект. та індивідуальних монографій, збірників, ряду путівників та каталогів музейних виставок.

Тв.: Громадський побут робітників Західної України (1920–1939). — К., 1967; Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. — Л., 1999; Промисли і торгівля в Українських Карпатах XV–XIX ст. — К., 1991; Бойківщина: Іст.-етнограф. дослідж. — К., 1986; Гуцульщина: Іст.-етнограф. дослідж. — К., 1987 (у співавт.); Етнографія України: Навч. посіб. — Л., 1993; Населення Українських Карпат XV–XVIII. Заселення міграції. Побут. — К., 1976; Дацко В. Яворова віть: Народознавчі зошити, № 3, 1997.

Літ.: Юрій Григорович Гошко: Бібліогр. покажч. — Л., 1987.

ГРАБОВЕЦЬКИЙ Володимир Васильович (24.07.1928, с. Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. — 04.12.2015, м. Івано-Франківськ) — дослідник історії національно-визвольних змагань XV–XVIII ст., історії Запорізького козацтва XVI–XVIII ст., історії Зах. України з найдавніших часів до поч. XX ст., д.і.н. (1968), проф. (1980), засл. діяч науки і техніки України (1995).

Після закінчення іст. ф-ту ЛДУ (1947–1952) працював учителем історії сш. 1953–1956 — аспірант ІСН АН УРСР у м. Львові. Канд. дис. «Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVIII ст.» захистив в Ін-ті історії АН УРСР у 1958 (наук. кер. — акад. АН УРСР І.П. Крип'якевич). 1953–1975 — с.н.с. відділу історії України ІСН АН УРСР у м. Львові. 1968 у КДУ захистив докт. дис. «Антифеодальна боротьба Карпатського опришництва XV–XIX ст.». 1975–1990 — проф. каф. історії СРСР і УРСР Івано-Франківського пед. ін-ту ім. В. Стефаника; 1990–2004 — зав. каф. історії України Прикарпатського ун-ту ім. В. Стефаника.

Автор 1055 наук. і наук.-популярних праць.

Тв.: Народний герой Олекса Довбуш. — Львів, 1957; Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVIII ст. — К., 1962; Карпатське опришництво XV–XVIII ст. — Львів, 1966; Західноукраїнські землі у період

народно-визвольної війни 1648–1654 рр. — К., 1972; Гуцульщина XVIII–XIX ст. — Львів, 1979; Олекса Довбуш. — Львів, 1994.

Біобібліогр.: Грабовецький Володимир Васильович: бібліогр. покажч. / Уклад.: В.М. Бурдуланюк, В.П. Васьків. — Івано-Франківськ, 1988. — 59 с.: портр.; Бібліогр. покажч. / Упоряд.: В. Полєк, М. Сигидин; авт. вступ. ст. В. Полєк. — Івано-Франківськ, 1993. — 86 с.: портр.; Академік Володимир Васильович Грабовецький: бібліогр. покажч. / Авт. вступ. ст. та упоряд. М.М. Вегеш. — 5-е вид. — Ужгород, 2003. — 128 с.: іл.

Дж. і літ.: Анкета В.В. Грабовецького; Михайлина Павло. Володимир Грабовецький — історик України. — Івано-Франківськ, 1993; Бурнашов Ганнадій. Лицар із роду опришків. — Івано-Франківськ, 1995; Вегеш Микола. Володимир Грабовецький — видатний історик України. — Івано-Франківськ, 1996; Історик України: Ювіл. зб. на пошану акад. В. Грабовецького. — Івано-Франківськ, 1998; Вегеш М., Горбат Л. Короткий життєпис акад. В. Грабовецького. — Івано-Франківськ, 1998; Бурнашов Г. Академік Володимир Грабовецький. — Тернопіль, 2003; В. Грабовецький. З думою про Україну. Автобіогр. замітки. Спогади. — Ужгород, 2003; Академік Володимир Грабовецький — учасник наукових конференцій 1954–2004: наук. покажч. / Упоряд. В. Скоморовський. — Івано-Франківськ, 2004. — 43 с.: іл.; Володимир Грабовецький. До 75-річчя від дня народження. — Ужгород, 2003; Володимир Грабовецький у спогадах і листах. — Ужгород, 2003; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 352; Академік Володимир Грабовецький: крізь призму інтернет джерел: вебліогр. покажч. / Уклад. І. Фатафутдінова. — Івано-Франківськ, [2013].

ГРАНЧАК Іван Михайлович (07.10.1927, с. Нове Давидково, тепер Мукачівського р-ну Закарпатської обл. — 13.01.2000, м. Ужгород) — дослідник актуальних проблем новітньої історії Угорщини, Чехословаччини та України, д.і.н. (1968), проф. (1969). Із селян.

Закінчив шкільне відділення Мукачівського пед. училища (1947), іст. ф-т УжДУ (1952) та аспірантуру Ін-ту історії АН УРСР (1955). 1967 захистив докт. дис. «Робітничий клас Угорщини та його боротьба проти білого терору в другій половині 1919–1925 рр.».

З 1955 — в УжДУ: ст. викладач (1955–1957), доц. (1957–1961) та зав. каф. всесвітньої історії (1961–1969, 1970–1993); проф. каф. нової та новітньої історії (1993–1996), декан іст. ф-ту (1980–1981), проректор з навч. роботи (1981–1985). У 1969–1970 — зав. Ужгородського відділу історії європейських соц. країн Ін-ту історії АН УРСР. У 1996–2000 — зав. каф. історії і сусп. дисциплін Ужгородського держ. ін-ту інформатики, економіки і права (у 2004–2012 — Закарпатський держ. ун-т). Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (1997) та Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1975).

Автор понад 500 публікацій.

Тв.: Віковічна дружба українського і російського народів. — К., 1953; Партизанський рух на Закарпатті в роки другої світової війни (1939–1944). — Ужгород, 1959; Очерки новой и новейшей истории Венгрии. — М., 1963 (у співавт.); Історія південних і західних слов'ян. — К., 1966 (у співавт.); Новейшая история международного рабочего движения (1917–1965). — М., 1967. — Т. 2–4 (у співавт.); Робітничий рух Угорщини. 1919–1925. — [Львів], 1968; Незгасний факел ленінізму: (Ленін і Угорщина). — Ужгород, 1970 (у співавт.); История Венгрии: В 3 т. — М., 1972. — Т. III (у співавт.); Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945–1970 рр.). — К., 1972 (у співавт.); Місто над Ужем [Про Ужгород]: Історичний нарис. — Ужгород, 1973 (у співавт.); Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття. — Ужгород, 1973 (у співавт.); Олекса Олексійович Борканюк. — Ужгород, 1974; Бела Кун — выдающийся деятель венгерского и международного революционного движения. — М., 1975 (у співавт.); Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. — Uzshorod, 1975; Робітництва горде ім'я. — Ужгород, 1976 (у співавт.); Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. — Т. 5–7. — К., 1977–1984 (у співавт.); Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. — Ужгород, 1980 (у співавт.); Чехословакия в социалистическом содружестве. — К., 1984 (у співавт.); Город над Ужем: Ист. очерк. [Пер. с укр. с доп. и изм.]. — Ужгород, 1984 (у співавт.); Закарпаття в сім'ї народів СРСР: До 40-річчя возз'єднання Закарпаття з УРСР. — К., 1985; Історія південних і західних слов'ян. — К., 1987 (у співавт.); Magyarország tőrténete: Segédkönyv az USZSZR magyar tanitási nyelvű iskoláinak tanárai és tanulói számára. — Uzsgorod, 1989. — I. rész (у співавт.); Нариси історії Закарпаття: В 3 т. — Ужгород, 1993–2003 (у співавт.); Осередок освіти, науки, культури: Ужгородському державному університету — 50 років. — Ужгород, 1995 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 776; Професор Іван Гранчак: до 70-річчя від дня народж. / Упоряд. і ред. М. Зимомря. — Ужгород: Патент, 1997. — 179 с.: іл.; Комаренко Т. Гранчак Іван Михайлович // Вчені Інституту історії України: Бібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — К., 1998. — Вип. 1. — С. 66; Гранчак Іван Михайлович: [Некролог] // УІЖ. — 2000. — № 3. — С. 158–159; Іван Гранчак (1927–2000) // Проблеми слов'янознавства: Зб. наук. пр. — Львів, 2000. — Вип. 51. — С. 374; Памяти Ивана Михайловича Гранчака: [Некролог] // Славяноведение. — 2000. — № 4. — С. 124; Віднянський С. Гранчак Іван Михайлович // Українські історики XX століття: Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — Київ; Львів, 2003. — С. 72; Віднянський С.В. Гранчак Іван Михайлович // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 374; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 374; Олашин М.В. Гранчак Іван Михайлович // Енциклопедія Закарпаття: визначні особи XX століття. — Ужгород, 2007. — С. 103.

ГРЕБЕНКІН Костянтин Федорович (30.05.1902, ст. Барановичі Мінської губ. — 13.07.1937, м. Київ) — дослідник історії України поч. ХХ ст., історії КПУ.

До 1919 працював у Донбасі у копальнях та на металургійних заводах. 1920 перебував у лавах Червоної армії. Чл. ВКП(б) з 1920. У 1920-х навчався та працював. 1925 закінчив 3-річний курс Ленінградського ком. ун-ту ім. тов. Зинов'єва. 1932 закінчив Ін-т червоної професури у Москві. 1933–1936 — с.н.с. Ін-ту історії ВУАМЛІН, заст. редактора ж. «Історик-більшовик» (1934). Брав участь у підготовці курсу «Історія України». 1936–1937 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР.

Арештований 04.04.1937 і звинувачений в участі у «контрреволюційній право-лівацькій троцькістській терористичній організації». За вироком військової колегії Верховного суду СРСР розстріляний. Реабілітований 1958.

Тв.: В Наук[ово]-д[ослідному] Інституті історії ВУАМЛІН'у // Під марксо-ленінським прапором. — 1934. — № 1; На поводі у класового ворога // Історик-більшовик. — Харків, 1934. — № 1; На поводу у классового врага: Рец. на кн.: Архів Радянської України, 1932–1934 // Историк-марксист. — М., 1934. — Т. 3 (37); Матеріали до історії селянських революційних рухів на Чигиринщині (1875–1879 рр.). — Б/м, 1934 (ред.); Історичне значення ІІІ з'їзду РСДРП (більшовиків) (1905 рік — 25 (12) квітня — 1935 рік) // Комуніст. — 1935. — 24 квітня.

Літ.: Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941 / Упоряд. О.В. Юркова. — К., 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011.

ГРІНЧЕНКО Володимир Антонович (15.07.1900, с. Мохурівка Полтавської губ. — 19.04.1948, м. Полтава) — археолог, музеєзнавець.

Археол. діяльність розпочав на початку 1920-х рр. лаборантом Центр. пролетарського музею Полтавщини, дослідником Дніпрельстанівської археол. експедиції. 1932, після закінчення Харківського ІНО, вступив до аспірантури при Укр. НДІ матеріальної культури. Працював зав. відділу рабовласницького суспільства в Харківському іст. музеї. 1936 запрошений до Києва на роботу в Центральний іст. музей (нині Національний музей історії України), від 1937 — в.о. дир. музею. Багато зробив для збереження цінних колекцій київських музеїв. 1938 — зав. фондів Ін-ту археології АН УРСР. У квітні 1939 заарештований органами НКВС за «контрреволюційну діяльність». Покарання відбував у ВТТ Красноярського краю (нині територія РФ). 1947, після повернення до Києва, працював в Ін-ті археології АН УРСР. 1948 змушений виїхати до Полтави, де й помер від серцевого нападу. 1956 реабілітований.

Тв.: Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі // Археологія. — 1950. — Т. 3.

Літ.: Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава, 1990; Нестуля О.О. Сплюндрована доля (В.А. Грінченко) // Репресоване краєзнавство. (20–30-і роки). — К., 1991; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 207; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 510.

ГРІНЧЕНКО Микола Олексійович (крипт.: М.Г.; 22.04/04.05/.1888, м. Київ — 27.11.1942, м. Уфа, Республіка Башкортостан, РФ) — фахівець з історії укр. музики, історик-музикознавець, фольклорист, педагог, музично-громадський діяч, проф. (1930), засл. діяч мистецтв УРСР (1941).

Нар. в сім'ї робітника заводу «Арсенал». Початкову муз. освіту здобув у Придворній співацькій капелі в С.-Петербурзі (1897–1901). У Києві закінчив у 1912 муз. училище Рос. муз. тов-ва. Згодом закінчив один курс іст.-філол. ф-ту Київського держ. укр. ун-ту. 1918–1921 навчався на іст.-філол. ф-ті Кам'янець-Подільського держ. укр. ун-ту, який і закінчив.

З 1921 був лектором історії муз. культури в Кам'янець-Подільському ІНО. Тут уперше розробив і почав читати курс історії укр. музики. 1922–1925 був викладачем історії музики й нар. творчості Муз.-драматичного ін-ту ім. М. Лисенка в Києві, у 1925–1928 був його ректором, а в 1928–1934 — проректором з навч. роботи. З його ініціативи відбулася українізація освітнього процесу. Він сам читав усі муз.-іст. курси, що стосувались укр., рос., західноєвропейської музики, вперше почав викладати тут курси історії опери, муз. критики, муз. історіографії та історії укр. муз. фольклористики. Водночас у 1920-ті був чл. президії Муз. т-ва ім. М. Леонтовича (Київ), очолював його видавн. і наук.-дослід. відділи; з 1926 — ред. «Української музичної газети»; 1929–30 був співроб. Кабінету муз. етнографії ВУАН; від 1930 — зав. муз.-худож. частини Радіоцентру; з 1930 — ред. ж. «Музика» тощо.

На поч. 1930-х його доробок в галузі історії укр. музики було піддано нищівній критиці за «націоналістичні» погляди, орієнтацію в концептуальних положеннях на праці М. Грушевського. 1933 був заарештований, хоча і невдовзі звільнений. 1934–1941 — проф. Київської консерваторії. Один з ініціаторів 1-ї Респ. наради кобзарів і лірників, худож. кер. Етногр. ансамблю кобзарів (1939). 1938–42 — зав. відділу пісенного фольклору, в.о. заст. дир. Ін-ту укр. фольклору АН УРСР, а в 1942 став дир. Ін-ту нар. творчості та мистецтв АН УРСР (нині ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України), який під час евакуації перебував в Уфі.

Помер в Уфі. 1953 перепохований у Києві на Байковому кладовищі.

Один з найвизначніших укр. істориків-музикознавців. Автор основоположних праць з історії укр. музики. Передусім, він автор першої в історії укр. культури ґрунтовної енциклопедичної праці «Історія української му-

зики», що була опублікована в 1922 за постановою президії Муз. т-ва ім. М. Леонтовича. Видання відіграло помітну роль у становленні не лише нац. музикознавства, а й укр. культурології. Через шість років вчений завершив другу редакцію книги обсягом понад 1000 арк., де, зокрема, одним із перших здійснив докладне, усебічне теоретичне дослідження творчості М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, М. Леонтовича. На жаль, в силу політ. причин книга залишилася в рукописному вигляді (зберігається в особовому фонді вченого в ІМФЕ ім. М. Рильського).

З його публікаціями в галузі історії укр. музики пов'язана її кристалізація як наук. і навч. дисципліни, в них сконцентрувався процес виокремлення історії укр. музики із загальнорос. муз.-іст. схеми, що був започатк. в укр. музикознавстві у ІІ-й пол. ХІХ ст. У його працях систематизовано наявний на той час емпіричний матеріал у сфері нац. муз. культури. Він є автором численних нарисів про творчість укр. композиторів: М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка, М. Леонтовича, М. Вериківського, Л. Ревуцького та ін.

Тв.: Украинская музыка и её представители // Баян: музыкально-певческий журнал. — Тамбов, 1908 — № 7–9; 1909. — № 1; «Гайдамаки». Останній твір К.Г. Стеценка // Україна. –1919. — № 37; Микола Віталійович Лисенко // Там само. — № 83; Шевченко і Лисенко (етюд) // Наш шлях, (Кам.-Подільський). — 1920. — № 48; Історія української музики. — К., 1922; Музичне мистецтво на селі: порадник для керівників хорами та оркестрами на селі. — К., 1924 (упор., співавтор); Українська опера // Музика. — 1927. — № 1. — С. 39–44; Музичні силуети: Левко Ревуцький // Там само. — № 2. — С. 13–20; Музично-драматичний інститут ім. Лисенка у Києві. Коротка історія його розвитку // Державний музично-драматичний інститут ім. Лисенка: 1903–1918–1928. — К., 1928. — С. 3–24; Кобзар Федір Кушнерик. (До 65-річчя з дня народження і 30-річчя кобзарської діяльності). — К., 1940 (співавт.); Остап Вересай: До 50-річчя з дня смерті // Нар. творчість. — 1940. — № 6; Шевченко і музика. — Х., 1941; Нарис історичного розвитку української народної музики // Мист-во, фольклор, етнографія: наук. записки. — Т. 1–2. — К., 1947; Українські народні думи // Грінченко М.О. Вибране; упоряд. і ред. М. Гордійчука. — К., 1959 — С. 15–54; Українська народна інструментальна музика // Там само. — С. 55–103; Українські радянські народні пісні // Там само. — С. 126–176; Коломийки // Там само. — С. 104–121; Історія української музики. 2-е вид. — Нью-Йорк, 1961;

Дж. і літ.: АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. — Ф. 36, 912 од. зб. (1865–1942); Путівник по особовим фондам АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. — К., 2005. — С. 73–99; Грінченко А. Спогади про батька // Музика. — 1988. — № 5. — С. 27–29; Юдіна В. М.О. Грінченко. — К., 1945; Микола Олексійович Грінченко (1888–1942) // Мистецтво, фольклор, етнографія: Наук. зап. АН УРСР. — Т. 1–2. — К., 1947; Гордійчук М. М.О. Грінченко // НТЕ. — 1957. — № 4; Бакаєва Г.

Фундатор українського музикознавства // Музика. — 1987. — № 3. — С. 4–5; Іваненко В. Дослідник історії української музичної культури М.О. Грінченко // НТЕ. — 1988. — № 3; УЛЕ. — Т. 1. — К., 1988. — С. 499; Немкович О.М. Микола Грінченко: Нарис про життєвий і творчий шлях. — К., 1988; Мистецтво України: Біографічний довідник. — К., 1997. — С. 180; Гнатюк Л.А. Микола Грінченко і становлення вищої музичної освіти в Україні // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. — 2000 — № 1(4). — С. 11–29; Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Грінченко Микола Олексійович // Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка в особах. — Т. 3. — С. 94–103; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 2004; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006; Немкович О.М. Видатний український історик-музикознавець: (М.О. Грінченко) // Музична україністика: сучасний вимір: зб. наук. статей пам'яті композитора й музикознавця, док. мистецтвознавства, проф. Антона Мухи. — К., 2009. — Вип. 3. — С. 141–155.

ГРУШЕВСЬКА Катерина Михайлівна (крипт.: К.Г.; 21.06.1900, м. Львів — 30.03.1943, Темлаг НКВС СРСР, нині Республіка Мордовія, РФ) — дослідниця історії укр. обрядовості, міфології, укр. нар. думки. Донька М.С. Грушевського.

1917–1918 слухала лекції на правничому відділі Київського нар. укр. ун-ту та природничому ф-ті Київського держ. укр. ун-ту. Під час еміграції (Женева, Прага, Відень) у 1919–1924 — вчений секретар Укр. соціологічного ін-ту, створеного М.С. Грушевським, одночасно 1919–1920 вчилася в Женевському ун-ті. З 1924 працювала у ВУАН: 1924–1930 — штатний н.с. Каф. історії укр. народу; 1924–1930 — вчений секретар Культ.-іст. комісії й Комісії іст. пісенності, 1925–1928 — н.с., 1928–1930 — д.чл. Наук.-досл. каф. історії України в Києві, 1925–1930 очолювала Кабінет примітивної культури кафедри. 1926–1930 редагувала наук. часопис «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» (вийшло 8 випусків). Д.чл. НТШ з 1927. 1927–1928 перебувала у наук. відрядженні в Парижі, Берліні й Відні. 1931–1934 жила у Москві разом з батьками, одночасно в 1931–1933 перебувала на посаді н.с. Культ.-іст. комісії при ВУАН. 1934 — н.с. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН, 1934–1937 — н.с. Ін-ту історії матеріальної культури ВУАН, 1937–1938 — н.с. Ін-ту укр. літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР.

11.07.1938 безпідставно заарештована як учасниця «антирадянської націоналістичної організації». 16.04.1939 засуджена Військовим трибуналом Київського особливого військового округу до 8 років позбавлення волі, позбавлення прав на 5 років та конфіскації особистого майна. До весни 1940 перебувала у «женкомандировке» у Магадані, потім етапована до радгоспу «Ельґен» у Бухті Нагаєва, а у липні 1940 — до Москви, де переглядалась її справа. Померла під час заслання. Реабілітована 1959.

Укладала корпус «Українських народних дум». У 1935–1937 підготувала до друку І-шу частину 10-го тому «Історії України-Руси» М.С. Грушевського (вийшла в 1936) та 6-й том «Історії української літератури» М.С. Грушевського. Архів зберігається у ЦДІА України у м. Київ. Автор понад 60 наук. праць.

Тв.: Примітивні оповідання, казки і байки Африки і Америки. — К., Відень, 1923; З примітивної культури: Розвідки і доповіді. — К, 1924; Дума про пригоду на морі поповича: причинок до дослідження звичаїв, зв'язаних з подорожуванням // Первісне громадянство. — 1926. — Вип. 1–2; До соціології старцівства // Там само. — 1926. — Вип. 3; З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства // Там само. — 1927. — Вип. 1–3; Українські народні думи. Т. 1 корпусу. — К., 1927; Т. 2 корпусу. — Харків, К., 1931 (перевидано: К., 2004–2007); Про дослідження статевих громад в первіснім суспільстві // Первісне громадянство. — 1929. — Вип. 1; Українські народні думи у французьких перекладах // Записки НТШ. — 1930. — Т. 99 (передрук: Б/м, 1949); Вибрані праці: У 3 т. / Упорядкування та передмова С. Мишанича. — Донецьк, 2006.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 2. — Париж, Нью-Йорк, 1957; EoU. — Vol. 2; УЛЕ. — Т. 1. — К., 1988; Малик Я. Катерина Грушевська. — Львів, 1991; Верба І. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // УІЖ. — 1996. — № 5; Матяш І. Катерина Грушевська: Життєпис, бібліографія, архіви. — К., 1997; Горинь В. Катерина Грушевська: повернення з Ельґена: Замість рецензії на книжку Ірини Матяш "Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви" (Київ, 1997) // Дзвін. — 1998. — № 10; Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930). — К., 1999; Горинь В. Катерина Грушевська (1900–1943). …Що стояла на сторожі «огню в світогляді українського народу». — Львів, 2000; Матяш І. «Зірка першої величини». Життєпис К.М. Грушевської. — К., 2002; Матяш І. Катерина Грушевська: Життя і діяльність. — К., 2004; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Матяш І.Б. Грушевська Катерина Михайлівна // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 2. — К., 2004. — С. 230; Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). — К., 2006; Матяш І.Б. Грушевська Катерина Михайлівна // Енциклопедія сучасної України. — Т. 6. — К., 2006. — С. 555–556; Горинь В. Справа Катерини Грушевської у світлі нових документів // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. — Вип. 15. — Львів, 2006–2007; Матяш І. Українські народні думи: дослідження, видання, виконавці: історіографічний нарис, бібліографічний покажчик. — К., 2008; Федорук Я.О. Нездійснений проект видання «Українських народних дум» Катерини Грушевської у «Гар-

вардській серії українознавства» // Український археографічний щорічник. — Вип. 18. — К., 2013.

ГРУШЕВСЬКА (уроджена Парфененко) Ольга Олександрівна (16/04/.01.1878, м. Шуя, нині Івановської обл., РФ — 20.05.1961, м. Київ) — дослідниця історії України XVIII–XIX ст., києвознавець, літературознавець, шевченкознавець, бібліотекар. Дружина О.С. Грушевського.

Закінчила іст. відділ Вищих жіночих курсів у Києві та Петербурзькі правничо-іст.-літ. курси ім. Раєва (1914). Держ. іспити склала при Петроградському ун-ті. 1914–1917 слухала лекції з мовознавства в Петроградському ун-ті й з бібліотекознавства при бібліотеці РАН. З 1917 проживала в Києві. 1917–1918 — постійний секретар Комітету по заснуванню Укр. держ. ун-ту, секретар правління, діловод й скарбник Укр. держ. ун-ту, 1918–1925 — помічник бібліотекаря Укр. держ. ун-ту, бібліотекар Київського ІНО. 1925–1927 — постійний нештатний співробітник б-ки Іст.-філол. відділу ВУАН, 1919–1927 — нештатний співробітник, 1927–1930 — штатний співробітник Комісії для складання іст.-географ. словника укр. земель при ВУАН. Звільнена з ВУАН за результатами чистки. З 1931 — бібліотекар Київського хіміко-технол. ін-ту та інших внз.

Після арешту у 1938 чоловіка О.С. Грушевського та небоги К.М. Грушевської неодноразово зверталась до керівних держ. та парт. діячів, в т.ч. до Й. Сталіна, з листами про перегляд їх справ. Під час окупації Києва в роки Другої світової війни була членом комісії укр. громад. і культ. діячів при відділі суспільної опіки Київської міської управи (1942), завідувала б-кою Цукротресту (1943).

Зберегла та передала архів родини Грушевських до ЦДІА України у м. Києві (1956).

Тв.: З Петербурзьких років Шевченка // Шевченківський збірник. — СПб., 1914; Оксана // Там само; З новіших дослідів про Т. Шевченка. — К., 1918; З діяльності Куліша в 1850-х роках // Науковий збірник за рік 1924. — К., 1925; Київська форпостна лінія // Історично-географічний збірник. — Т. І. — К., 1927; Київські суперечки з приводу шинкування // Науковий збірник за рік 1928. — К., 1928; Гетьманські універсали м. Києву // Історично-географічний збірник. — Т. ІІ. — К., 1928; З історії кріпацтва в XVIII в. на Гетьманщині // Там само; З минулого м. Стародуба // Там само. — Т. ІІІ. — К., 1929.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 2. — Париж, Нью-Йорк, 1957; УЛЕ. — Т. 1. — К., 1988; Проценко Л. Київський некрополь: Путівник-довідник. — К., 1994; Верба І. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // УІЖ. — 1996. — № 5; Гісцова Л.З. ЦДІАК України. До історії фонду Грушевських // Архіви України. — К., 1996. — № 1–3; Історія Національної академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. — К., 1998; Юркова О.В. Грушевська Ольга Олександрівна // Українські істо-

рики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Юркова О.В. Грушевська Ольга Олександрівна // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 2. — К., 2004. — С. 231; Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). — К., 2006; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 556.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (псевд.: М. Заволока, Михайло Заволока, М. Сергієнко; 17/29/.11.1866, м. Холм, тепер Хелм, Польща — 25.11.1934, м. Кисловодськ, Росія, похований у Києві) — фахівець з широкого кола питань вітчизняної та світової історії, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор укр. науки, громад.-політ. і держ. діяч, д.чл. ВУАН (1923) та АН СРСР (1929). Народився в сім'ї вчителя греко-уніатської гімназії.

Закінчив І-у Тифліську класичну гімназію (1886). Писав реферати з історії розвитку науки в Україні, оповідання. За сприянням І.Нечуя-Левицького надрукував перший твір «Бех-аль-Джугур» (1886). Закінчив іст. відділення іст.-філол. ф-ту Ун-ту св. Володимира у Києві (1890). Наук. працю розпочав під кер. В.Б. Антоновича. Після закінчення ун-ту був залишений для подальшої наук. і пед. роботи як проф. стипендіат. У травні 1894 захистив магістерську дис. «Барское староство. Исторические очерки» і дістав ступінь магістра. За рекомендацією В.Б. Антоновича призначений на посаду ординарного проф. каф. «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського ун-ту (1894).

У Львові розпочав активну наук.-організаційну діяльність в НТШ. Очолив іст.-філос. секцію НТШ, редагування «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» (1895–1913), створив і очолив Археограф. комісію НТШ (1896–1913), голова НТШ (1897–1913). Реорганізуючи НТШ в акад. установу світового рівня (створення б-к, музеїв, збирання архівного матеріалу), М.Г. сприяв переходу науки в Галичині від поодиноких індивідуальних іст. пошуків до організованого, колект. і систематичного вивчення історії України. Притягнув до співпраці значні наук. сили (І. Франка, В. Гнатюка). До приїзду М.Г. до Львова в Галичині ніхто спеціально не займався підготовкою наук. кадрів нац. істориків. Він першим звернув увагу на цю важливу проблему, створивши власну наук. школу істориків України (І. Крип'якевич, В. Герасимчук, С. Томашівський, І. Джиджора, М. Кордуба, І. Кревецький, О. Терлецький). За роки керування М.Г. НТШ розпочала видавати «Жерела до історії України-Руси» (т. I–II, 1895–1897), «Матеріали до історії суспільних і економічних відносин західної України» (1905), «Розвідки і матеріали до історії України-Руси» (1896–1902), «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (1910). Для згуртування літ. сил разом з І. Франком М.Г. заснував і видавав «Літературно-науковий вісник» (Львів, 1898–1905, Київ, 1905–1907), був одним з організаторів Укр. видавничої спілки (1899), у Петербурзі часопису «Український студент» (1913), у Києві

газ. «Рада» (1906) і часопису «Україна» (1907–1914). Організував публічні університетські курси у Львові, відкрив на власні кошти приватну вчительську семінарію у Коломиї (1904). Працював у ділянці археології. Провів розкопки в с. Комарник (віднайдено бронзові мечі) і в с. Чехи (досліджено похоронне поле).

В травні 1904 у С.-Петербурзі М.Г. надрукував статтю «Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (Сборник статей по славяноведению), в якій сформулював концепцію самостійного розвитку укр. іст. процесу, окремішного від своїх сусідів як походженням, так і політ., господарським і культ. життям (перевидано 1991 у Києві та Нью-Йорку).

М.Г. надрукував декілька популярних курсів загальної історії України. 1904 у С.-Петербурзі вийшов його короткий курс історії України рос. мовою «Очерки истории украинского народа» (перевидано 1906, 1911, 1913, 1990), а у 1911 у Львові і Києві «Ілюстрована історія України» рос. і укр. мовами (перевидано 1912, 1913, 1990), збірка «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914). Організував археогр. експедиції НТШ до б-к та архівів Варшави, Кракова, Москви, Києва, Харкова.

Д.чл. Іст. т-ва Нестора-літописця (1890), д.чл. НТШ (1893), чл. укр.-рус. пед. т-ва у Львові (1894), чл.-кор. Краківської АН (1895), чл. Археогр. комісії Московського археол. т-ва (1900), чл. Одеського т-ва історії та старожитностей (1901), д.чл. Чеської АН (1914).

Після революції 1905–1907 переніс свою наук. діяльність до Києва. 30.04.1907 обраний головою заснованого ним УНТ. 12.01.1908 обраний ред. періодичного органу УНТ «Записки Українського наукового товариства у Києві» (1908–1914).

Сусп.-політ. і громад. діяльність розпочав у Галичині, але розгорнув на Наддніпрянській Україні. Був одним із засновників Укр. національно-демократичної партії (1899, згодом з нею розійшовся). Підтримував ідею автономії укр. земель в складі Австро-Угорщини. У Петербурзі 1906 був одним із засновників часопису «Український вісник» — органу укр. парламентської громади І Державної думи. Надрукував збірник «Освобождение России и украинский вопрос». У вересні 1907 за участю М.Г., який увійшов до його керівництва, створено нелегальне позапартійне укр. громад. об'єднання «ТУП». Політ. платформу М.Г. базував на принципах конституційного парламентаризму і автономії України. Як публіцист М.Г. активно критикував діяльність укр. галицьких політиків, звинуватив їх в опортунізмі та угодовстві з пропольськими органами влади краю.

11.12.1914 заарештований жандармерією у Києві і звинувачений в австрофільстві та причетності до створення формувань січових стрільців. Відправлений на заслання до Симбірську, склав головування в УНТ. У вересні 1916 переїхав до Москви, де розгорнув активну громад.-політ. діяльність. Відновив роботу московської філії ТУП, брав участь у виданні «Украинской жизни». Прагнув об'єднати опозиційні укр. сили.

Період УЦР (березень 1917 — квітень 1918) — найвищий злет громад.-політ. і держ. діяльності М.Г., який ув'язував цю діяльність з іст. реаліями часу і виробляв різну тактику в досягненні побудови Укр. держави. Він був головним ідеологом укр. революції, творцем її концепції і разом з УЦР пройшов шлях від обмеженої нац.-територіальної автономії до становлення самостійності України.

20.03.1917 УЦР у Києві заочно обрала М.Г. головою (одностайно обраний 19.04.1917 на Укр. нац. конгресі). Приєднався до УПСР. М.Г. у публіцистичних статтях 1917–1918 («Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть» та інші) обґрунтував стратегію вирішення державної незалежності України.

10.06.1917 брав участь у проголошенні I Універсалу УЦР. Як голова УЦР М.Г. добивався від рос. Тимчасового уряду поступок для України. 20.11.1917 УЦР під головуванням М.Г. III-м Універсалом проголосила УНР. Наступ більшовиків на Київ викликав появу IV Універсалу УЦР. 9.01.1918 (фактично 11.01.1918) на засіданні УЦР під головуванням і на пропозицію М.Г. УЦР проголосила УНР самостійною, вільною і суверенною державою укр. народу, проте проголошена самостійність була суперечливою і не мала абсолютного характеру, бо її легітимність покладалася в Україні на майбутні Українські установчі збори у федеративному зв'язку з республіками колишньої Рос. імперії.

Надавав великого значення конституційному процесу в Україні. Під керівництвом М.Г. розроблялася Конституція незалежної УНР (прийнята 29.04.1918).

У зв'язку з держ. переворотом, здійсненим генералом П. Скоропадським 29.04.1918, перейшов на нелегальне становище. Ліквідація УЦР поклала край держ. діяльності М.Г. У підпіллі займався наук. працею, брав участь в обговоренні питання про заснування УАН. Відстоював думку, що УАН необхідно засновувати на базі УНТ. Розробив концепцію УАН як громад. асоціації вчених, що розвиватиме переважно гуманітарні та суспільні науки. У лютому 1919 переїхав до Кам'янця-Подільського, а потім до Станіславу. У березні 1919 емігрував до Чехословаччини. Жив у Празі і Відні як представник закордонної делегації УПСР.

Заснував УСІ (діяв спочатку у Празі, потім у Відні) — установу, яка поставила своїм завданням стежити за світовим соц. рухом, соціологічними дослідженнями, популяризувати їх серед укр. громадянства. Переглянув свої погляди з питань держ. будівництва. Запропонував концепцію укр. національної держави-республіки з безкласовим соціальним ладом («Початки громадянства. Генетична соціологія», 1921). Розпочав роботу над багатотомною «Історією української літератури». 19.07.1920 направив листа до ЦК КП(б)У, в якому заявив, що УПСР поділяє завдання III-го Інтернаціоналу і запропонував КП(б)У піти на співпрацю з УПСР. Висловив бажання повернутися в УСРР. 02.11.1923 Політбюро ЦК КП(б)У прийняло ухвалу про

дозвіл М.Г. повернутися в УСРР. 31.12.1923 на спільному зібранні ВУАН М.Г. заочно обрано акад. по каф. історії укр. народу. 07.03.1924 прибув до Києва, де розгорнув велику наук.-організаційну і наук. роботу. Прагнув згуртувати представників різних шкіл укр. істориків, створював для них єдиний координаційний центр. Створив НДКІУ, очолив Археогр. комісію ВУАН, створив і очолив низку акад. комісій ВУАН в ділянці укр. історії. Редагував відновлений ним часопис «Україна» (1924–1930). Редагував засновані ним видання Історичної секції ВУАН «Наукові збірники», «За сто літ», «Студії з історії України НДКІУ», «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». На базі НДКІУ створив київську іст. школу (О.І. Баранович, К.М. Грушевська, М.М. Ткаченко, С.В. Шамрай, В.Д. Юркевич та інші). З київської іст. школи на відміну від її прямої попередниці — львівської іст. школи виходили дві групи спеціалістів — з історії України та з соціології, етнографії і фольклору. Надавав великого значення іст.-соціологічним дослідженням. Працював над «Історією України-Руси» та «Історією української літератури».

12.01.1929 загальні збори АН СРСР обирають Грушевського д.чл. 25.04.1929 на засіданні загальних зборів АН СРСР поставив питання про потребу створення в її складі Ін-ту укр. історії. 1929 року почався погром Іст. установ М.Г. У листопаді-грудні 1929 сесія Ради ВУАН почала ліквідовувати комісії, якими керував М.Г. (остаточно ліквідувала 1933 р.). У вересні 1930 закрито НДКІУ. У січні 1931 на засіданні Іст. установ ВУАН замість іст. секції, очолюваної М.Г., був створений іст. цикл. Більшість співробітників і учнів М.Г. було заарештовано і заслано.

07.03.1931 переїхав до Москви. 23.03.1931 заарештований органами ДПУ у Москві і звинувачений у керівництві контррев. організацією «Український національний центр», але незабаром звільнений. Останні роки працював над укр. історіографією XVII–XVIII ст. Написав тези «Про українську історіографію XVIII ст. Декілька міркувань», «Самовладець Руїни і його пізніші відображення», друкувався у виданнях АН СРСР. У жовтні 1934 з підірваним здоров'ям виїхав на лікування до Кисловодську. 25.11.1934 після нескладної операції помер. Перевезений до Києва і похований на Байковому кладовищі.

Наук. спадщина М.Г. надзвичайно велика і різноманітна. Він є автором майже 2 тисяч праць в галузі укр. і світової історії, історіографії, літератури, соціології, етнографії, археології, спец. іст. дисциплін. М.Г. є творцем укр. наук. історіографії, автором схеми укр. іст. процесу від найдавніших часів до 1925 року включно. Ця схема була покладена ним в основу монументальної «Історії України-Руси», довів її до середини XVII ст. Час від середини XVII ст. і до 1925 р. в Україні, поданий М.Г. в численних популярних синтетичних курсах з нац. історії України і в статті «1825–1925» (Україна, 1925, кн.6), в схемі розглядався через призму національно-визвольного і культурницького руху. В своїй основі був представником народницького напряму в укр. історіографії.

Важливим етапом в розвитку наук. літературознавства стала фундаментальна багатотомна праця М.Г. «Історія української літератури» (т. I–V, 1922–1927, перевидана у Нью-Йорку, 1959 та у Києві 1993). Заслуга М.Г. полягає у виробленні концепції історії укр. літератури та періодизації її розвитку від початків словесності на Україні до XVII ст. і пов'язанні цього розвитку з нац.-культ. відродженням в Україні.

Бібліографія праць М. Грушевського: Ювілейний збірник на пошану акад. Михайла Грушевського. — Т. III. — К., 1928. — С. 1–32; Lubomur R. Wynar. Mukhailo Hrushevs'ky. 1866–1934. Bibliographic Sources. — New-York, Munich, 1985. — P. 3–51; Академік М. Грушевський: Матеріали до бібліографії. 1914–1934 / Упор. В. Грановський. — К. 1991. — Вип. 1.

Бібліографія праць про М. Грушевського: Винар Л. Бібліографія праць про Михайла Грушевського // Український історик. — 1966. — № 1/2. — С. 122–129; 1984. — № 1/4. — С. 291–319; Вибрана бібліографія праць Л. Винара про М. Грушевського // Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали. — Нью-Йорк, Київ, Торонто, 1995. — С. 297–298.

Тв.: Автобіографія. — Б/м, 1906; Автобіографія: друкується як рукопис. — К., 1926; Спомини / Публікація С. Білоконя // Київ. — 1988. — № 9–12; 1989. — № 9–12; На порозі нової України. — К., 1991; Історія України-Руси: В 11 томах, 12 книгах. — К., 1991–1998; Історія української літератури: В 6-ти томах, 9 книгах. — К., 1993; Щоденник (1888–1894). — К., 1997; Із літературної спадщини. — Нью-Йорк, Київ, 2000.

Осн. дж. матеріали про М. Грушевського: Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського: З нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності: У 3-х тт. — К., 1928; Документальні матеріали М.С. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН УРСР: Каталог / Уклав С. Кіржаєв. — К., 1991; Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. — К., 1992; Архів М. Грушевського / Передмова та публікація І. Гирича // Київська Старовина. — 1992. — № 1; Верстюк В.Ф., Пиріг Р.Я. М.С. Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності. — К., 1996; Епістолярна спадщина Михайла Грушевського: Покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м.Києві / Упор. І. Гирич. — К., 1996; Листування Михайла Грушевського. — Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто, 1997; Михайло Грушевський: Між історією та політикою (1920–1930-ті роки): Зб. док. і матер. — К., 1997; Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.). — Львів, Нью-Йорк, 1998.

Літ.: Грушевський Михайло Сергійович: Науковий збірник, присвячений професору Махайлу Грушевському від його учнів і друзів з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). — Львів: З друк. НТШ, 1906. — 562 с.; Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського: з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових

роковин наук. діяльности. Ч. 3. Матеріяли до бібліографії друкованих праць академіка М.С. Грушевського за 1905–1928 рр. / Упоряд. Д. Балика [та ін.]; допов. В. Дорошенка. — Київ: Держ. трест «Київ-друк», 1929. — 104 с. — портр.; Верстюк В.Ф. М.С. Грушевський і перший період діяльності Центральної Ради // Там само; Крип'якевич І. Михайло Грушевський: життя і діяльність. — Львів, 1935; Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) // Український історик. — 1966. — № 1/2; Копиленко О. «Українська ідея» М. Грушевського: Історія і сучасність. — К., 1991; Академік М.С. Грушевський: матеріали до бібліогр. про життя і діяльність за 1914–1939 рр. з україно- та російськомовної еміграційної та окупаційної періодики 1914–1944 рр.: (з фондів б-ки Головархіву УРСР та ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН УРСР) / Уклад. Б.В. Грабовський; відп. ред. Б.М. Гончар; Гол. арх. упр. при КМ України. — Київ: Ін-т математики АН України, 1991. — Вип. 1. — 25 с.; Заруба В. Розгром і знищення київської школи істориків Михайла Грушевського // Український історик. — 1991. — № 3/4; 1992. — № 1/4; Потульницький В. Наукова діяльність М.С. Грушевського в еміграції. 1919–1924 рр. // УІЖ. — 1992. — № 2; Пиріг Р.Я. Життя і діяльність М. Грушевського: Останнє десятиліття. — К., 1993; Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С. Грушевський і Academia: Ідея, змагання, діяльність. — К., 1993; Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. — Київ, Кембрідж, 1991; Смолій В.А., Сохань П.С. Видатний історик України // Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1. — К., 1994; Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали. — Нью-Йорк, Київ, Торонто, 1995; Білокінь С.І. Київська школа акад. М.С.Грушевського // УІЖ. — 1996. — № 5; Верба І., Юркова О. Київська історична школа М.С. Грушевського: організаційно-технічні моменти // Український історик. — 1996. — № 1/4; Верба І.В. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х років // УІЖ. — 1996. — № 5; Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД: Трагічне десятиліття: 1924–1934. — К., 1996; Грушевський Михайло Сергійович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 34–37; Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. — Львів, 1999; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Михайло Грушевський — перший президент України, академік: біобібліогр. (1885–2000 рр.) / Уклад. Б.В. Грановський; бібліогр. ред. С. Іванисенко. — Київ: Геопринт, 2001. — 384 с.: портр.; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 232–235; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 557–560.

ГРУШЕВСЬКИЙ Олександр Сергійович (12.08.1877, м. Ставрополь, Росія — 1943(?), с. Іртишськ, нині м. Павлодарської обл., Казахстан) — дослідник історії України XIV–XVIII ст., літературознавець, етнограф, педагог, проф. Молодший брат М.С. Грушевського, учень В. Антоновича. Із сім'ї інспектора, потім директора нар. школи Терської обл.

1899 закінчив іст.-філол. ф-т Київського ун-ту, після чого перебував у тривалому наук. відрядженні в Австрії та Німеччині. З 1900 викл. історії у Новоросійському ун-ті, приват-доц. Вперше тут 1906 почав викладати укр. мовою, за що був звільнений. Потім приват-доц. Петербурзького ун-ту. 1918–1919 — проф. Київського ун-ту, в 20-х — КІНО. Д.чл. НТШ (Львів). Співпрацював в україномовних нар. тижневих газ. «Село» і «Засів», заснованих М.С. Грушевським. Був головою архівно-бібліотечного відділу Міністерства освіти УНР. З початку 20-х працював в.о. заст. гол. іст. секції ВУАН, дир. постійної комісії для складання іст.-географ. словника України, кер. секції соц.-екон. історії наук.-дослід. каф. історії України, д.чл. Археогр. комісії, ред. «Історико-географічного збірника ВУАН» (вийшло три томи).

Автор понад 100 наук. праць з історії, історіографії, етнографії, історії літератури, серед них монографій: «Пинское полесье» (1901), «Очерки истории Туровского княжества» (1902), «Города Великого княжества Литовского в XIV–XVI ст.» (1918); численних розвідок з політ. та соц. історії України XVI–XVIII ст., укр. історіографії XVII–XIX ст., праць з історії літератури: серія нарисів про укр. письменників XIX–XX ст. «З сучасної української літератури» (в ЛНВ й окремо 1909); «Шевченківська література за останні роки» (Україна, 1917, кн. 1–2); статей «Невільницький цикл Т. Шевченка» (ЛНВ, 1918, кн. 2–3); «Повісті Куліша з середини 1850 р.» (Україна, 1927, кн. 1–2); «Галицька молодь та Куліш в 1860 р.» (Зап. іст.-філ. від., 1928, кн. XX) та ін., надрукованих в «Университетских известиях» (Київ), «Журнале Министерства народного просвещения» (СПб.), «Известиях отделения русского языка и словесности. Императорской Академии наук» (СПб.), «Записках НТШ» (Львів), в «Основе» (Одеса) й ін. З 1930 не видав жодної праці. 31.07.1933 звільнений з роботи, а 9.08.1938 заарештований як «один з керівних учасників антирадянської укр. націоналістичної терористичної організації...», який «проводив підривну роботу на ідеологічному фронті». Винним він себе не визнав і нікого не обмовив. На основі вигаданих свідчень 5.10.1939 Особлива нарада при НКВС СРСР засудила його до п'яти років заслання до Казахстану, де він працював рахівником, перебуваючи під наглядом міліції. Помер в одній із сільських лікарень у 1942 за твердженням місцевих жителів; за іншими даними — 1943 в с. Іртишськ. Офіційних даних про його смерть та місце поховання не знайдено. Реабілітований у вересні 1989.

Літ.: ЕУ. — 1957. — Т. 2. — С. 455–456; ЕоИ. — Vol. 2. — 1984. — P. 253; Тронько П.Т. Приреченість школи Грушевського // Репресоване краєзнавство. — К., 1991. — С. 13–14; Куштинський М. Некрополь України.

Довідн. про місце поховання або місця смерті іст. і культ. діячів України від давнини до сучасності // Дніпро. — 1991. — № 4. — С. 204; Пиріг Р. Доля брата М.С. Грушевського — Олександра була типовою для української інтелігенції 1930-х років // Літературна Україна. — 1993. — 15 лип.; Курас І. Короткий довідник з історії України. — К., 1994. — С. 65; Б. Кравців. Зібр. тв. — Т. 3. — К., 1994. — С. 179; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 235–236; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 560; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009.

ГУДЗЕНКО Пантелеймон Петрович (09.08.1907, с. Дернове нині Тростянецького р-ну Сумської обл. — 10.08.1994, м. Київ) — історик-архівіст, археограф, дослідник історії України XX ст., д.і.н. (1966), проф. (1969). Засл. діяч науки і техніки УРСР (1977). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1980).

1931 закінчив іст. фак-т Харківського ін-ту професійної освіти, 1934 — історико-архівну аспірантуру. 1930–1948 — на наук.-адміністративній роботі в архівних органах УРСР: с.н.с., зав. відділу, заст. нач. Архівного управління НКВС УРСР, 1943–1948 — нач. Архівного управління МВС УРСР. Під час Другої світової війни перебував в складі оперативної групи НКВС УРСР на Південному, Сталінградському, Воронезькому і Першому Українському фронтах, що займалась виявленням та вивченням трофейних архівів. Канд. дис. «Реставрація буржуазно-поміщицького монархізму на Україні 1918 р.» (1947). 1948–1950 — с.н.с., зав. відділу фондів, заст. голови з наук. роботи Комісії з історії Вітчизняної війни при АН УРСР. 1950–1951, 1955–1959 — с.н.с. відділу археографії, 1951–1955 — зав. відділу археографії, одночасно у 1950–1952 — вч. секретар Відділення суспільних наук АН УРСР, 1959–1960 — зав. відділу допоміжних іст. дисциплін, 1960–1964 — зав. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва, 1964–1977 — зав. відділу соціалістичного будівництва, одночасно у 1967–1971 — заст. дир. ін-ту з наук. роботи, 1977–1981 — с.н.с.-консультант Ін-ту історії АН УРСР. Докт дис. «Соціалістична націоналізація промисловості в Українській РСР. 1917–1920 рр.» (1966). Автор праць з історії України новітнього періоду та археографії, відп. ред. і чл. редколегій ряду фундаментальних праць з історії України.

Тв.: Робітничий клас України в боротьбі за соціалістичну націоналізацію промисловості. — К., 1957; Соціалістична націоналізація промисловості в Українській РСР. 1917–1920 рр. — К., 1965; Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. — Т. 2. — К., 1968 (у співавт.); Трудові почини робітничого класу, 1921–1937: На матеріалах Української РСР. — К., 1980 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1446; РЕІУ. — Т. 1. — К., 1969; [Некролог] // УІЖ. — 1995. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські архівісти: Біобібліогр. довід.: у 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 244; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Пантелеймон Петрович Гудзенко (1907–1994 рр.): історик, архівіст, археолог і організатор науки. — К., 2009

ҐУДЗІ́Й Микола Каленикович (21.04/03.05/.1887, м. Могилів-Подільський, нині Вінницької обл. — 29.10.1965, м. Москва) — літературознавець, історик літератури. Д.філол.н. (1936, без захисту дис.). Акад. АН УРСР (1945).

Закінчив Ун-т св. Володимира у Києві (1911), брав участь у семінарі В. Перетца, залишений для підготовки до проф. звання, від 1915 — приват-доц. 1918–1921 — у Таврійському ун-ті (Сімферополь). Від 1922 — проф. 2-го Московського ун-ту (від 1930 — Московський пед. ін-т); водночас 1938–1947 — зав. відділу давньої рос. літератури та літератури XVIII ст. Ін-ту світової літератури АН СРСР (Москва). Під час Другої світової війни викладав у Свердловському пед. ін-ті. Від 1945 — в Ін-ті літератури АН УРСР (Київ): зав. відділу рос. літератури, 1952–1961 — відділу давньої укр. літератури. Досліджував давню і нову рос. літературу: творчість протопопа Аввакума, М. Ломоносова, О. Пушкіна, М. Гоголя, В. Тютчева, Л. Толстого, Н. Тихонравова, О. Веселовського та ін. Автор підручника «История древней русской литературы» (Москва, 1938; 7-е вид. — 1966; англ. перекл. — Нью-Йорк, 1949), уклав «Хрестоматию по древней русской литературе XI–XVII вв.» (Москва, 1935; 8-е вид. — 1973). Низка праць Ґ. присвяч. давній і новій укр. літературі, рос.-укр. літ. зв’язкам. Від 1914 досліджував «Слово о полку Ігоревім», йому належить наук. видання тексту пам’ятки, переклад рос. мовою, наук. коментар і понад 30 статей, у яких розкрито іст. зміст поеми, простежено зв’язки з давньорус. літературою та іст. традицією. Обстоював оригінальність «Слова…». Опрацював історіографію літератури Київської Русі, простежив її традиції в давній укр. та білорус. літературах, а також зв’язки з давніми неслов’янськими літературами. Для акад. «Истории русской литературы» (Москва; Ленинград, 1943; 1945) опрацював Галицько-Волинський літопис і творчість Ф. Прокоповича. З його передмовою та за заг. ред. видано «Українські інтермедії XVII–XVIII ст.» (К., 1960). Підтримував офіційну рад. версію про твори періоду Київської Русі як спільне надбання укр., рос. і білорус. літератур та тезу про єдність укр. і рос. літератур. Досліджував творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка у зв’язках із рос. літературою. Ініціатор видання, один з авторів і ред.

тематичних зб. «Русско-украинские литературные связи» (Москва, 1951) та «Російсько-українське літературне єднання» (К., 1953). Голова редколегії вид. «Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: У 6 т.» (К., 1963). Монографія «Лев Толстой» (Москва, 1944) перекладена нім., польс., іспан., чес., угор., румун., сербо-хорват., словен., китай., япон. мовами.

Тв.: Письма Шевченко к С. Т. Аксакову // Искусство. — 1927. — Кн. 2–3; Французская буржуазная революция и русская литература. — Москва, 1944; Невидані листи П.О. Куліша до Аксакових // РЛ. — 1957. — № 19; Литература Киевской Руси и древнейшие инославянские литературы. — Москва, 1958; Олександр Іванович Білецький. — К., 1959.

Літ.: Николай Каллиникович Гудзий (К 70-летию со дня рожд. и 45-летию научно-пед. деятельности). — Москва, 1957; Білецький О.І. Микола Каленикович Гудзій (До 70-річчя з дня народження) // Радянське літературознавство. — 1957. — № 3; Воспоминания о Николае Каллиниковиче Гудзии. — Москва, 1968; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004.

ГУЛЕВИЧ Віктор Наумович (24.11.1921, м. Київ — 27.12.2010, м. Київ) — дослідник історії міжнар. відносин, європейської та всесвітньої історії, політ. і соц.-екон. проблем Німеччини нового й новітнього часу, один з фундаторів укр. германістики, д.і.н. (1981), проф. (1991).

Учасник бойових дій під час радянсько-фінської та Другої світової війн. Нагороджений орденами Вітчизняної війни I ст., Червоної Зірки, багатьма медалями. 1947–1952 навчався на ф-ті міжнар. відносин КДУ, 1952–1955 навчався в аспірантурі КДУ, після закінчення якої перебував на викладацькій роботі. Канд. дис. «Російсько-німецькі відносини в період російсько-японської війни і першої російської революції (1904–1907)» (1956, наук. кер. — В.А. Жебокрицький). 1956–1959 — викладач КДУ. 1959–64 — зав. відділу всесвітньої історії УРЕ АН УРСР. 1964–1978 — с.н.с. відділу нової і новітньої історії зарубіжних країн Ін-ту історії АН УРСР. 1978 переведений до новоствореного ІСЕПЗК АН УРСР (з 1991 — Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України), де працював с.н.с. а з 1986 — пр.н.с. Докт. дис. «Боротьба миролюбних сил ФРН проти мілітаризму та реваншизму (1955–1969)» (1981, захист у КДУ). Проф. (1991). Автор бл. 200 публікацій.

Тв.: Миролюбні сили ФРН у боротьбі проти мілітаризму та реваншизму. 1955–1966 рр. — К., 1968; Під впливом ідей Великого Жовтня 1917–1924. — К., 1969; Міжнародна солідарність у боротьбі проти фашизму. 1933–1945. — К., 1970; Хто надихає і підтримує неонацизм у ФРН. — К., 1971; У боротьбі проти загрози неонацизму в ФРН. 1965–1971. — К., 1972; Класи і політичні партії ФРН. — К., 1975; Пути формирования и источники пополнения рабочего класса развитых капиталистических стран. — К., 1980; Социальная природа буржуазных партий в современном капиталистическом мире. — К., 1980; Социальная структура и социальная политика США, Великобритании,

ФРГ, Франции и Канады. — К., 1980; Социально-экономическая и политическая дискриминация трудящихся в капиталистическом мире. — К., 1980; Массовое движение солидарности: традиции и современность. — К., 1983; Международная солидарность трудящихся против фашизма и угрозы войны. 1933–1939. — К., 1984; Дискриминация в мире капитала. — К., 1985 (англ. мовою); Укрепление социалистического содружества и политика западных держав. — К., 1985; Антифашистская солидарность в годы II мировой войны. 1939–1945. — К., 1987; Революционные антивоенные традиции в германском рабочем движении: Страницы истории. — К., 1988; Международная солидарность сил мира и прогресса. 1945–1955. — К., 1990; Витрати й долі німецьких переселенців // Віче. — 1996. — № 10.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1194; Проблемы истории Германского государства в трудах В.Н. Гулевича и С.Н. Власова // Вопросы германской истории. Историки и их труды. — Днепропетровск, 1996; Комуніст України. — 1969. — № 10; 1972. — № 10; УІЖ. — 1969. — № 7; 1972. — № 11; 1976. — № 6; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 604.

ГУПАЛО Костянтин Миколайович (08.12.1947, м. Ужгород — 07.03.2010, м. Київ) — археолог, дослідник київського Подолу. Лауреат Держ. премії УРСР у галузі науки і техніки (1983).

Юність пройшла в м.Корсунь-Шевченківський, де школярем брав участь в археологічних розкопках. З 1965 навчався на іст. ф-ті Дніпропетровського ун-ту, з 1967 — Київського. В студентські роки брав участь у розкопках літописного Чучина та на Закарпатті. Після закінчення ун-ту (1970) став м.н.с. Київської постійно діючої експедиції, очолив Подільський загін. Тоді розпочалися масштабні дослідження на Подолі по трасі прокладання метрополітену. Розкопки 1971–1975 на Червоній (Контрактовій) площі, Житньому ринку, вулицях Хорива, Волоська, Верхній та Нижній Вал, Жданова (Сагайдачного) поклали початок планомірного дослідження головного посаду столиці Русі, церкви Успіння Богородиці Пирогощі, інших монументальних споруд стародавнього Києва.

1983 Г. перейшов до новоствореного Музею історії Києва, був заст. дир. з наук. роботи, очолював роботу зі збереження та впорядкування археол. матеріалів з розкопок Києва. Після 1985 завідував відділом у Корсунь-Шевченківському краєзнавчому музеї. Потім переїхав до м. Рига (Латвія), де мешкав 20 років. У 1990-х — на початку 2000-х працював завучем і викладав укр. мову в школі, був одним з очільників укр. діаспори в Латвії. В останні роки життя повернувся до Києва, керував департаментом з наук. досліджень та музеєфікації у Слов'янському фонді, займався натурним відтворенням

«міста Володимира» та інших об’єктів давнього Києва у «Парку Київська Русь» (с. Копачів Київської обл.).

Тв.: Давньокиївський Поділ у світлі нових археологічних досліджень // Стародавній Київ. — К., 1975 (у співавт.); До питання про формування посаду давнього Києва // Археологічні дослідження стародавнього Києва. — К., 1976; Новое в археологии Киева. — К., 1981 (у співавт.); Деревянные постройки древнекиевского Подола // Древности Среднего Поднепровья. — К., 1981; Подол в древнем Киеве. — К., 1982.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 394–395.

ГУРА Віктор Костянтинович (20.05.1950, м. Київ — 03.11.2014, м. Київ) — дослідник проблеми «третього світу», зокрема Близького та Середнього Сходу і Півн. Африки, д.і.н. (1992), проф. (2001).

1972 закінчив з відзнакою іст. ф-т КДУ ім. Тараса Шевченка. Після закінчення навчання працював: 1972–1973 — стажист-дослідник відділу історії країн зарубіжного Сходу Ін-ту історії АН УРСР; 1973–1978 — м.н.с.; 1977 — захистив канд. дис. «Соціально-політичний розвиток Марокко (1956–1975 рр.)»; 1978–1981 — м.н.с., вчений секретар відділу країн, що розвиваються ІСЕПЗК АН УРСР; 1981–1992 — с.н.с. відділу контрпропаганди ІСЕПЗК АН УРСР; 1985 — стипендіат ЮНЕСКО, стажування у Франції; 1986 — с.н.с.; 1992 — д.і.н., захистив докт. дис. з питань відносин України з країнами Близького Сходу. 1992–2013 — зав. відділу країн Азії та Африки ІСЕМВ НАНУ; 2001 — проф.; 2005 — учасник міжнар. конференції сходознавців у Києві; 2013–2014 — зав. відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Підготував 20 канд. і докт. наук.

Автор понад 50 наук. праць.

Тв.: Особенности социально-экономического развития Туниса и Марокко, 50–70-е гг. — К.: Наук. думка, 1982. — 98 с.; Гура В.К., Несук Н.Д. Проблемы и пути развития освободившихся стран Африки / В.К. Гура, Н.Д. Несук. — К.: Наук. думка, 1981. — 192 с.; Гармонизация технологических и социокультурных подходов к возрождению Субсахарской Африки как перспектива преодоления эволюционного кризиса субконтинента // Цивилизационная структура современного мира в 3-х томах, 4-х книгах. Т. 3: Цивилизации Востока в условиях глобализации. Кн. II: Китайско-дальневосточный цивилизационный мир и африканская цивилизационная общность. Глобальные трансформации и уроки для Украины. — К.: Наукова думка, 2008. — С. 345–354; Глобализация и современный арабо-мусульманский мир // Цивилизационная структура современного мира в 3-х томах, 4-х книгах. Т. 3: Цивилизации Востока в условиях глобализации. Кн. 1: Мусульманско-афроазийская и Индийско-южноазиатская цивилизации. — К.: Наукова думка, 2008. — С. 107–167; Глобальные измерения и «Третий

мир» в начале третьего тысячелетия // Цивилизационная структура современного мира в 3-х томах, 4-х книгах. Т. 3: Цивилизации Востока в условиях глобализации. Кн. II: Китайско-дальневосточный цивилизационный мир и африканская цивилизационная общность. Глобальные трансформации и уроки для Украины. — К.: Наукова думка, 2008. — С. 354–366; Критические «пороги развития» стран Субсахарской Африки — производные феномены современной мир-системы // Цивилизационная структура современного мира в 3-х томах, 4-х книгах. Т. 3: Цивилизации Востока в условиях глобализации. Кн. II: Китайско-дальневосточный цивилизационный мир и африканская цивилизационная общность. Глобальные трансформации и уроки для Украины. — К.: Наукова думка, 2008. — С. 336–344; Факторы эволюции стран Субсахарской Африки в условиях глобализации // Цивилизационная структура современного мира в 3-х томах, 4-х книгах. Т. 3: Цивилизации Востока в условиях глобализации. Кн. II: Китайско-дальневосточный цивилизационный мир и африканская цивилизационная общность. Глобальные трансформации и уроки для Украины. — К.: Наукова думка, 2008. — С. 325–335; Гура В.К., Кузубов В.В., Чумак В.А. Африка: проблеми економічного розвитку / В.К. Гура, В.В. Кузубов, В.А. Чумак. — К.: ПБП «Фотовідеосервіс», 1994. — 96 с.

Літ: Сходознавство і візантологія в Україні в іменах / бібліографічний словник / упорядник: Е.Г. Циганкова, Ю.М. Кочубей; ред.кол.: Матвєєва Л.В. (головн. ред.). — К.: Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, 2011. — С. 77.

ГУРЖІЙ Іван Олександрович (15.09.1915, с. Худяки, нині Черкаського р-ну Черкаської обл. — 31.10.1971, м. Київ) — дослідник історії України XVIII–XIX ст., джерелознавець, д.і.н. (1953), проф. (1955), чл.-кор. АН УРСР (1958).

1932–1934 після закінчення короткотермінових пед. курсів вчителював у Черкаській та Одеській обл., 1934–1936 навчався на мовно-літ. ф-ті Черкаського і Полтавського пед. ін-тах. 1941 закінчив іст. ф-т ОДУ. Учасник Другої світової війни. 1945–1948 — аспірант Ін-ту історії України АН УРСР. Канд. дис. «Повстання турбаївців (1789–1794 рр.)» (1948, наук. кер. — к.і.н., доц. К.Г. Гуслистий). 1948 — м.н.с., 1948–1955 — с.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст.» (1953). Проф. (1955). 1955–1958 — зав. відділу історії феодалізму, з 1958 — заст. дир. Ін-ту історії АН УРСР з наук. роботи. 1953–1955 за сумісн. — зав. відділу методики історії Наук.-досл. ін-ту педагогіки УРСР. 1961–1963 — заст. голови Відділу сусп. наук АН УРСР, потім акад.-секретар Відділу економіки, історії, філософії та права, чл. Президії АН УРСР (до 1968). 1969–1971 — зав. відділу історіографії та джерелознавства. Працював у складі Нац. комітету істориків СРСР.

Автор бл. 300 наук. праць, в яких висвітлюються соціальні рухи, розклад феод.-кріпосної системи, розвиток промисловості, сільського господарства, торгівлі, зародження роб. класу. Підготував 30 кандидатів і 8 докторів наук, був чл. Експертної комісії ВАК СРСР.

Тв.: Повстання селян в Турбаях (1789–1793). — К., 1950; Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України І пол. XIX ст. — К., 1954; Зародження робітничого класу України (кінець XVIII — пол. XIX ст.). — К., 1958; Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з кінця 80-х років XVIII ст. до 1861 р.). — К., 1958; Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). — К., 1962; Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. — К., 1968; Видатні радянські історики. — К., 1969 (у співавт.); Фрідріх Енгельс про Україну. — К., 1970.

Біобібліогр.: Іван Олександрович Гуржій: бібліогр. покажч. / [Уклад.]: С.П. Костюк, В.В. Грабовецький. — Львів, 1965. — 29 с.; Костюк С.П., Грабовецький В.В. Іван Олександрович Гуржій: Бібліогр. покажчик. — Львів, 1965.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 859; Санцевич А.В. 50-річчя члена-кореспондента АН УРСР І.О. Гуржія // УІЖ. — 1965. — № 11; РЕІУ. — Т. 1. — К., 1969; [Некролог] // УІЖ. — 1971. — № 12; Іван Олександрович Гуржій: Бібліографія вчених Української РСР. — К., 1974; Іван Олександрович Гуржій / Бібліогр. склав Т.М. Шелюх; вступ. ст. А.В. Санцевич. — К., 1974. — 54 с.: портр.; Санцевич А.В., Федоренко В.Г. 60-річчя з дня народження І.О. Гуржія // УІЖ. — 1975. — № 8; Історія та історіографія України: Зб. наук. праць. Присвячується пам'яті члена-кореспондента АН УРСР Івана Олександровича Гуржія. — К., 1985; EoU. — Vol. II. — 1988; Чухліб Т.В. Вшанування пам'яті І.О. Гуржія [Інститут історії України НАН України, 1995 р.] // УІЖ. — 1996. — № 1; Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів. № 2. Пам'яті видатного вченого-історика члена-кореспондента Національної академії наук України Івана Олександровича Гуржія. — К., 1998; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Гуржій Іван Олександрович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 134–135; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 256; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 525–526; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 654.

ГУРИСТРИМБА Василь Васильович (1899, с. Волоське Катеринославської губ. — 25.10.1937, м. Київ) — дослідник історії України поч. XX ст., історії партії., к.і.н. (1935).

Чл. ВКП(б) з 1925. 1934 закінчив відділення історії народів СРСР Ін-ту червоної професури при ВЦВК СРСР у Москві. 1934–1936 — с.н.с., вч. секретар Ін-ту історії ВУАМЛІН. 1935 захистив канд. дис. У квітні 1936 брав участь у конф. молодих учених УСРР, де виступив із доповіддю «КП(б)У в боротьбі з денікінщиною». 1936–1937 — с.н.с. Ін-ту історії України. Одночасно 1936–1937 працював у Партвидаві при ЦК КП(б)У у відділі із підготовки до видання творів В.І. Леніна укр. мовою, готував коментарі. Брав участь у підготовці підручника «Історія України» (не опубл.). Арештований 05.09.1937 за сфальшованим звинуваченням в участі у «контрреволюційній троцькістській терористичній антирадянській націоналістичній організації». За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР розстріляний. Реабілітований у 1960.

Тв.: Про роботу Інституту історії УАМЛІН // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1935. — № 4; Другий похід Антанти [Оброблений матеріал до розділів підготовлюваного до друку III-го тому курсу з історії України] // Там само. — № 6.

Літ.: Дзеніс О. На соціально-економічній секції // Вісті. — 1936. — 29 березня; Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941 / Упоряд. О.В. Юркова. — К., 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011.

ГУСЛИСТИЙ Кость Григорович (01.10/18.11/.1902, м. Олександрівськ Катеринославської губ., нині м. Запоріжжя — 21.02.1973, м. Київ) — дослідник історії України періоду середніх віків, укр. культури та етнографії, д.і.н. (1963), доц. (1936). Чл.-кор. АН УРСР (1969). Засл. діяч науки УРСР (1968).

1928 закінчив Дніпропетровський ІНО. Аспірант Дніпропетровської каф. українознавства (1928–1930, кер. — акад. Д.І. Яворницький) та Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури ім. акад. Д.І. Багалія (1930–1931, кер. — акад. Д.І. Багалій). 1931–1934 — н.с. Наук.-досл. ін-ту історії укр. культури, 1934 — т.в.о. дир. цього ін-ту. Одночасно 1932–1934 — доц. каф. історії СРСР Всеукр. Ком. с/г ун-ту ім. Артема, 1932–1933 — доц. каф. історії України ХДУ, 1934–1945 — с.н.с., керівник іст. сектора Наук.-досл. ін-ту Тараса Шевченка. 1934–1936 — м.н.с. Ін-ту історії ВУАМЛІН. У квітні 1936 брав участь у роботі Конференції молодих вчених УСРР, де виступив з доповіддю «Шляхетсько-магнатська диктатура на Україні в першій половині XVII ст.». У липні 1936 Президія ВУАМЛІН без захисту дис. присудила наук. ступінь к.і.н. та звання доц.

1936–1941 — с.н.с. сектора історії України доби феодалізму Ін-ту історії України АН УРСР. Одночасно доц., в.о. проф. каф. історії СРСР КДПІ. Канд. дис. захистив в КДУ (1939). Під час війни перебував в евакуації. 1941–1944 — с.н.с. Ін-ту історії і археології АН УРСР. 1944–1945 — с.н.с., 1945–1947 — зав. відділу, 1947–1954 — с.н.с. відділу історії феодалізму Ін-ту історії АН УРСР. 1944–1945 — дир. ЦДІА УРСР. 1944–1952 — доц. Київського держ. пед. ін-ту. 1954–1971 — заст. дир. з наук. роботи та зав. відділу етнографії Ін-ту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Докт. дис. «Питання історії України та етнічного розвитку укр. народу (період феодалізму)» (1963, за сукупністю праць, захист у КДУ). 1966–1971 — чл. президії і заст. голови Респ. правління УТОПІК.

Один з основних авторів першого тому двотомної праці «Історія Української РСР» (1953, 1955, 1967, 1969). Керував підготовкою колект. монографії «Українці» (у скороч. вигляді опубліковано в I томі «Народы европейской части СССР» серії «Народы мира» (М., 1964). Чл. редколегії УРЕ, «Історії українського мистецтва», «Історії міст і сіл УРСР. Київська область» та ін. Співавтор видань «Історія України: Короткий курс» (К., 1940), «Нариси історії України» (Уфа, 1942, 1943).

Тв.: Повстання селян в селі Турбаях: Зб. док. — Харків, 1932 (упоряд.); Нариси з історії України. — Вип. І. Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII ст. — К., 1937 (у співавт.); Вип. 2. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1539 р.). — К., 1939; Вип. 3. Визвольна боротьба укр. народу проти шляхетської Польщі. — К., 1941; Історико-етнічний розвиток українського народу в другій половині XVII — першій половині XIX ст. // Народна творчість та етнографія. — 1961. — № 3; К вопросу об этногенезе и начальном этапе этнического развития украинской народности // VII Междунар. конгресс антропологии и этнографических наук. — М., 1964; До питання про утворення української нації. — К., 1967.

Бібліогр.: Кость Григорович Гуслистий (біобібліогр. вчених УРСР / АН УРСР) / Уклад. К.І. Скокан; вступ. ст. Є.С. Шабліовський. — К., 1972. — 54 с.: 1 л. портр.

Літ:. Крупницький Б. Українська історична наука під Совєтами, 1920–1950. — Мюнхен, 1957; Рильський М. Слово про історика // Вечірній Київ. — 1958. — 27 жовт.; РЕІУ. — Т. 1. — К., 1969; Ю.Л. Члени-кореспонденти АН УРСР, обрані в грудні 1969 р.: О.М. Боголюбов, К.Г. Гуслистий, Ф.П. Шевченко, А.М. Шлепаков // УІЖ. — 1970. — № 3. — С. 145–147; [Некролог] // Там само. — 1973. — № 5; EoU. — Vol. II. — 1988; У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. док. і матеріалів: У 2 ч. — К., 1996; Удод О.А. Кость Гуслистий — історик України. — К., 1998; Гуслистий Кость Григорович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 136–138; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські

історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські архівісти: Біобібліогр. довід.: у 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 259; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 527–528; ЕСУ. — Т. 6: Го–Гю. — К., 2006. — С. 678.

ГУТЯНСЬКИЙ Степан Корнійович (01.08.1916, с. Губарівка нині Богодухівського р-ну Харківської обл. — 04.06.1979, м. Київ) — історик, дослідник історії культури України, к.і.н. (1962), засл. працівник культури УРСР. Нагороджений орденом «Знак Пошани» та багатьма медалями.

1938–1945 навчався на заочному відділенні іст. ф-ту Житомирського пед. ін-ту (з перервою). Учасник Другої світової війни. 1943–1947 — служив у лавах НКВС. 1955–1958 — аспірант Ін-ту історії АН УРСР, 1958 — м.н.с. групи історіографії, 1959 — м.н.с. відділу археографії, 1959–1963 — м.н.с. відділу допоміжних іст. дисциплін, 1963–1979 — с.н.с. відділу історіографії та джерелознавства Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Культурне будівництво на Україні в роки громадянської війни. 1919–1920 рр.» (1962). 1969–1979 — директор ЦНБ АН УРСР.

Автор понад 60 наук. праць про становлення, зміцнення і розвиток укр. культури, проблеми бібліотекознавства, в тому числі колект.: «Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади» (Київ, 1973); «Історія Української РСР» у 8-ми томах; «История Центральной научной библиотеки Академии наук УССР».

Тв.: Здійснення ленінських принципів народної освіти на Україні. — К., 1960; В.І. Ленін і культурне будівництво на Україні. 1917–1920. — К., 1965; Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади. — К., 1973 (у співавт.); История Центральноі научной библиотеки Академии наук УССР. — К., 1979 (у співавт.); З історії книги на Україні. — К., 1978 (відповід. ред.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1329; Гутянський С.К. [Некролог] // УІЖ. — 1979. — № 8; Українські вчені. — К., 1997; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 261; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 528.

ДАНИЛЕВИЧ Василь Євтимович (Юхимович) (28.01/09.02/.1872, м. Курськ, РФ — 15.11.1936, м. Київ) — дослідник історії Слобожанщини,

генеалогії козацької старшини, археології та нумізматики України, чл. Іст. т-ва Нестора-літописця та УНТ. Із сім'ї службовця.

Вчився в Уманській прогімназії, у Київській 4-й гімназії (1884–1891). Закінчив іст.-філол. ф-т Київського ун-ту (1895). Був учнем В.Б. Антоновича. 1894 отримав золоту медаль за працю «Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV ст.» (опубл. 1896). Вчителював у Баку, Дерпті та Ревелі. Від 1901 — в Харкові. Склавши 1902 магістерські іспити в Харківському ун-ті, став його приват-доц., а також викладачем у жіночих гімназіях. Проводив археол. розкопки, брав участь у діяльності Харківського іст.-філол. т-ва. 1907–1915 — проф. Київського ун-ту (згодом — КІНО), де наполегливо запроваджував вивчення укр. іст. джерел, викл. жіночих курсів. 1919–1920 працював у Комітеті для заснування Всенар. б-ки України, в комісіях УАН (біогр. словника діячів України, живої укр. мови, іст.-геогр. словника укр. землі). У 30-ті рр. — проф. Ін-ту червоної професури, голова підсекції матеріальної культури наук.-досл. каф. історії України ВУАН; разом з К.М. Мельник розкопував ранньоскіфські кургани.

Автор більш як 50 наук. праць. За відданість українознавству, за відмову паплюжити М. Грушевського був репресований рад. владою.

Тв.: Монетные клады Киевской губернии до первой четверти XV столетия // Тр. IX АС. — М., 1895. — Т. 1; Очерки истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. — К., 1896; Донецкое городище и город Донец // АЛЮР. — 1904. — № 4/5; Время образования Слободских черкасских полков // Сборник статей, посвящ. В.О. Ключевскому... — М., 1909; Историческая география России. — Ростов-на-Дону, 1917; О.Я. Єфименко // Наше минуле. — К., 1918. — Кн. 3; Археологічна минувшина Київщини. — К., 1925; Проф. В.Б. Антонович та Археологічний музей ІНО // Записки КІНО. — К., 1928. — Кн. 3.

Літ.: Життєпис проф. В.Є. Данилевича (складений їм самим) // Записки іст.-філол. відділу УАН. Кн. І. — К., 1919; Праці В.Є. Данилевича // Там само; Багалій Д. Оцінка наукових праць проф. В.Є.Данилевича // Там само. — С. 89–90 (список праць, С. 86–89); Козловская В.Е. Памяти проф. В.Е. Данилевича // СА. — 1937. — IV. — С. 313–315; Крупницький Б. З студентських спогадів історика // Україна. — Париж, 1951. — № 6; Закоханий в історію України // Український історичний календар, 1996. — К., 1995; Грушевський М.С. Щоденник (1888–1894 рр.). — К., 1997; Біобібліографічний словник учених Харківського університету. — Т. 2: Історики (1905–1920, 1933–2000). — Харків, 2001. — С. 51–55; Ляшко С.М. Про участь В.Ю. Данилевича у підготовці та роботі XII Археологічного з'їзду в 1902 р. у Харкові // Археологія. — 2003. — № 2. — С. 132–135; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 285; ЕСУ. — Т. 7: Г–Ді. — К., 2007. — С. 190; Гомоляков А.О. Участь В.Ю. Данилевича у діяльності історичного товари-

ства Нестора-літописця // Література та культура Полісся. — 2008. — 42. — С. 189–197; Його ж. Роль В.Ю. Данилевича у створенні та діяльності Археологічного інституту в Києві // Там само. — 2011. — 62. — С. 247–259; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 395–396.

ДАНИЛЕНКО Валентин Миколайович (06.07.1913, с. Ново-Михайлівка Таврійської губ., нині с. Новомихайлівка Чернігівського р-ну Запорізької обл. — 09.10.1982, м. Київ) — археолог, фахівець у галузі первісної доби, проблем етногенезу, д.і.н. (1970). Нагороджений орденами Червоного прапора, Вітчизняної війни першого ступеня, Червоної Зірки та медалями.

Закінчив іст. ф-т Мелітопольського пед. ін-ту (1935). Працював н.с. Мелітопольського краєзнавчого музею (1932–1936) та вчителював. 1936–1937 працював учителем у м. Валдай Ленінградської обл. (нині місто Новгородської обл.) та місцевому краєзнавчому музеї. 1937 повернувся до Мелітополя та продовжив працювати в Краєзнавчому музеї. 1939–1941 навчався в аспірантурі ІІМК АН СРСР в Ленінграді. Учасник Другої світової війни. Від 1946 працював в Ін-ті археології АН УРСР: н.с. (1946–1949), зав. відділу первісної археології (1949–1953), с.н.с. до 1982. 1949 захистив канд. дис. «Нижнепалеотическое стойбище Круглик как исторический памятник», а 1970 — докт. дис. за монографією «Неолит Украины».

Наук. дослідження Д. пов’язані з проблемами етнокультутного розвитку та відтворення космо- і міфологічних уявлень населення Півд.-Сх. Європи доби палеоліту, мезоліту, неоліту, мідного віку, бронзового віку та ранніх слов’ян. Ним атрибутовано кілька археол. культур епохи неоліту та енеоліту. Наприкінці 1940 — поч. 1950-х рр. на околицях м. Київа відкрив низку поселень ранніх слов’ян, серед яких пам’ятки виділеної в подальшому київської культури. Проводив розкопки в Надпоріжжі, на Півд. Бузі, Донбасі, досліджував усесвітньо відому археол. пам’ятку Кам’яна Могила в Приазов’ї (1947, 1969–1974).

Автор 55 наук. праць, у т.ч. трьох монографій.

Тв.: Неолит Украины. — К., 1969; Сурсько-Дніпровська культура // Археологія Української РСР. — К., 1971. — Т. 1; Энеолит Украины. — К., 1974; Кам’яна Могила. — К., 1986.

Літ.: Даниленко Валентин Николаевич // СА. — 1983. — № 2; Титова О.М., Конча С.В. Видатний вчений, непересічна особистість // Кам’яна доба України. — 2002. — 1. — С. 6–10; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 287; ЕСУ. — Т. 7: Г–Ді. — К., 2007. — С. 194; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 396–397.

ДАНИЛЕНКО Віталій Миколайович (21.03.1936, м. Куп'янськ Харківської обл. — 16.10.2007, м. Сімферополь) — археолог, фахівець з античної та середньовічної історії Криму, к.і.н., доц.

Навчався у Харківському ун-ті (1954–1959). 1959–1961 — н.с. Херсонеського іст.-археол. музею, очолював відділ розкопок. Навчався в аспірантурі на каф. всесвітньої історії Уральського ун-ту (1961–1964). 1967 захистив канд. дис. «Стелы эллинистического Херсонеса как исторический источник».

1969–1991 працював в Ін-ті археології АН УРСР у відділі античної та середньовічної археології Криму: м.н.с., с.н.с., завідувач (1985–1988). Надалі працював у Кримському відділенні Ін-ту сходознавства НАН України: зав. відділу (1992–1995), с.н.с. (1995–1997). 1999–2003 керував Наук.-досл. центром кримознавства Республіканського комітету АР Крим з охорони культурної спадщини. Досліджував соц.-екон. розвиток, політику та культуру Херсонеса Таврійського в елліністичну, римську та середньовічну епохи, середньовічні «печерні» міста Криму, вивчав історію дослідження Тавриди й охорону пам'яток історії та культури в Росії та Криму наприкінці XVIII — початку XX ст.

Провадив розкопки, переважно, в Херсонесі. 1960–1962 здійснив роботи з розкопок і реставрації мурів Херсонеса, зокрема «вежі Зенона» (спільно з С.Ф. Стржелецьким). Очолював експедиції, що досліджували портовий район міста: Кримську Уральського ун-ту (1963–1967), об'єднану Херсонеського музею, Уральського, Харківського та Пермського ун-тів (1963–1965), експедицію Сімферопольського пед. ін-ту (1967, 1968), відділу античної та середньовічної археології Криму (1969–1971), Сімферопольського ун-ту (1986). У 1972, 1973 досліджував склепи біля «вежі Зенона». У 1970–1990-і брав участь в експедиціях з вивчення середньовічних пам'яток Мангупу, Сюрені, Старого Криму, спільній експедиції Нац. Заповідника «Херсонес Таврійський» і Техаського ун-ту на хорі Херсонеса, Лодзинського ун-ту, яка досліджувала готські старожитності біля м. Гданськ (Польща).

Викладав у Сімферопольському ун-ті: доц. (1971–2003), заст. декана (1972–1974), декан іст. ф-ту (1974–1977).

Тв.: Херсонесские акротерии // Античная древность и средние века. — 1965. — 3; Просопография Херсонеса IV–II вв. до н.э.: по эпиграфическим данным Северного Причерноморья // Там само. — 1966. — 4; Надгробные стелы // Сообщения Херсонесского музея. — 1969. — 4; Башня Зенона. — Симферополь, 1974 (у співавт.); Жилые дома Херсонеса XIII–XIV вв. // Архитектурно-археологические исследования в Крыму. — К., 1988; Монастырь Чильтер-Коба: архитектурный аспект // История и археология Юго-Западного Крыма. — Симферополь, 1993.

Літ.: Виталию Николаевичу Даниленко — 60 лет // Археология Крыма. — Симферополь, 1997. — Т. 1. — № 1. — С. 195–196; Віталій Миколайович Даниленко [Некролог] // Археологія. — 2007. — № 4. — С. 119; Спивак И.А. Памяти Виталия Николаевича Даниленко // Бахчисарайский историко-архео-

логический сборник. — 2008. — 3. — С. 389–395; Херсонесский колокол: посвящается 70-летию со дня рождения и 50-летию научной деятельности Виталия Николаевича Даниленко. — Симферополь, 2008 (список праць: С. 7–13); Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 397–398.

ДАНИЛЮК Юрій Зіновійович (17.07.1958, м. Київ — 04.08.2005, м. Київ) — дослідник історії України XX ст., іст. краєзнавства, пам'яткознавства, к.і.н. (1991). Засл. працівник культури України (1993). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеню.

1980 закінчив іст. ф-т КДУ. З 1980 — стажист-дослідник, м.н.с., н.с., с.н.с., пр.н.с. відділу регіональних проблем історії України Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «Розвиток громадських форм історичного краєзнавства в 1960–1980-х рр.» (1991, наук. кер. — акад. АН України П.Т. Тронько). 1992 КМУ затверджений заст. Голови Головної редколегії наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією», керівником Центру з розробки архівів колишніх рад. спецслужб НАНУ. Ініціатор створення і гол. ред. ж. «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ» (з 1994), чл. редколегій ряду наук. періодичних видань. В 1991 на I установчому з'їзді обраний заст. Голови правління Всеукр. спілки краєзнавців. Гол. наук. секретар УАІН.

Тв.: Пам'ятники історії і культури Української РСР. — К., 1987 (у співавт.); Історичне краєзнавство в Українській РСР. — К., 1989 (у співавт.); Досвід і проблеми охорони пам'яток історії та культури в Українській РСР. — К., 1989 (у співавт.); Репресоване краєзнавство. — К., 1992 (у співавт.); Реабілітовані історією. — К., 1992 (у співавт.); З любов'ю до України. — К., 1995; Кримські татари 1944–1994. — К., 1995 (у співавт.); Кримські татари, 1944–1994 рр.: Статті. Документи. Свідчення очевидців. — К., 1995 (співупоряд.); Опозиція в Україні (друга половина 50-х — 80-і рр.). — К., 1996 (у співавт.); Операція «Френтік». — К., 1998 (співупоряд.); Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60–80-х рр. XX ст.: Зб. док. та матеріалів. — К., 1999 (співупоряд.); Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х — 1980-ті рр. — К., 2000 (у співавт.); Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х — 1980-ті роки). — К., 2000 (у співавт.); Опозиція в Україні (друга половина 50-х — 80-ті рр. XX ст.). — К., 2000 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Данилюк Юрій Зіновійович // УІЖ. — 2005. — № 5; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Тронько П. Слово про учня (Пам'яті Юрія Зіновійовича Данилюка) // Історія України. Маловідомі імена, події,

факти. — Київ, 2007; ЕСУ. — Т. 7: Г–Ді. — К., 2007. — С. 217; Покликання бути людиною: пам'яті Юрія Зіновійовича Данилюка (1958–2005) / Упоряд.: В.І. Дмитрук, Р.Ю. Подкур, І.І. Ставнюк. — К., 2008.

ДАШКЕ́ВИЧ Всеволод Якович (20.05/02.06/.1907, м. Овруч Волинської губ., нині Житомирської обл. — 06.01.1988, м. Київ) — журналіст, етнограф.

Закінчив Харківський ІНО (1926). Відтоді працював на каф. історії укр. культури Етнограф.-краєзнавчої секції при цьому ін-ті; 1930–1942 — зав. літературної ред. газ. «Комуніст»; 1942–1944 — літ. ред. Укр. радіокомітету; 1944–48 — зав. відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР (м. Київ); від 1948 — працював у пресі.

Автор низки публікацій з етнографії та фольклористики у періодиці. Отримав звання чл.-кор. АН УРСР (1945).

Тв.: До питання про звичай гріти мерців на Україні // Бюлетень етнографічної комісії УАН. — 1928. — № 7; Програма для збирання відомості про звичай гріти мерців на Україні // Там само; Із взаємин старої письменности й сучасного фольклору // Наукові записки Харківської НДІ кафедри історії української культури ім. Багалія. — 1930. — Т. 9. — Вип. 2; Видатний науковий центр фольклористики (До 135-річчя Харків. держ. ун-ту ім. Горького) // НТЕ. — 1940. — № 4.

Літ.: Павлюк І. Дашкевич Всеволод Якович // Українська журналістика в іменах. — Л., 2004. — Вип. 11.

ДАШКЕВИЧ Ярослав Романович (псевд.: Вульченко А., Іваненко Д., Іванович С., Козаченко С., Корибут С., Косинерський Н., Малахівський Д., Пісковий С., Романенко Д., Спаський Д., Степанів Ярослав, Ярович Д., Ярославич Д., Ярченко Я., NN, Stepaniv Jaroslav та ін.; 13.12.1926, м. Львів — 25.02.2010, м. Львів) — укр. історик, сходознавець та археограф, д.і.н. (1994), проф. (1996).

Народився у родині адвоката, колишнього генерал-хорунжого армії УНР Романа Дашкевича та викладачки гімназії, колишнього чотара Укр. галицької армії Олени Степанів. Закінчив Акад. гімназію у Львові (1944). Навчався у Львівському мед. ін-ті (1944), на філол. ф-ті ЛДУ ім. І.Франка (1944–1949) та у Нафтовому ін-ті ім. І. Губкіна в Москві (1949). Одночасно працював як бібліотекар і бібліограф у Львівській бібліотеці АН УРСР. У грудні 1949 арештований органами МДБ. Засуджений 1950 на 10 років позбавлення волі. Відбував ув'язнення у пересильних в'язницях у Львові, Харкові, Петропавловську та ін. містах і ВТТ у Спаську та Караганді (1949–1956). Після звільнення повернувся до Львова. Безробітний (1956–1957). Бібліограф ІСН АН УРСР (1957–1966). Захистив канд. дис. «Вірменські колонії на Україні в джерелах та літературі XV–XIX ст.» за монографією в Ін-ті історії АН Вірменської РСР (1963). С.н.с., в.о. зав. відділом Музею етнографії та художніх

промислів АН УРСР (1967–1972). Безробітний (1966–1967, 1973–1974, 1978–1990). Нач. відділу допоміжних іст. дисциплін (1973), с.н.с. ЦДІА УРСР у Львові (1974–1978). Кер. Львівського відділення Археогр. комісії АН УРСР (1990–1991), Львівського відділення (з 1991), заст. дир. (з 1993) Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ, пр.н.с. Ін-ту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАНУ. За сукупністю наук. праць на підставі доповіді «Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України (друга половина XIX–XX ст.)» присуджено вчений ступінь д.і.н. (1994). Проф. (1996). Кер. Сходознавчої комісії НТШ у Львові (з 1990), чл. Президії НТШ, голова іст.-філос. секції НТШ (з 1991), зав. каф. сходознавства ЛНУ ім. І. Франка.

Автор понад 1 тис. наук. праць, у т.ч. студій з укр. історіографії, джерелознавства та спец. іст. дисциплін (археографії, бібліографії, дипломатики, іст. географії та картографії, сфрагістики та ін.), етнографії, сходознавства, укр.-вірменських, укр.-тур., укр.-єврейських відносин та ін., а також численних публіцистичних творів. Президент Іст. т-ва Нестора-літописця (з 1998), д.чл. УВАН, НТШ, Рос. геогр. т-ва, Укр. іст. т-ва та низки ін.

Бібліогр.: Ярослав Романович Дашкевич: Біобібліогр. довідник. — К., 1993; Бібліографія праць Ярослава Дашкевича (1992–1994) // Mappa Mundi: Зб. наук. пр. на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів; К.; Нью-Йорк, 1996; Бібліографія дальших праць, рецензій, виступів Я.Р. Дашкевича, присвячених стосункам Вірменії та України // Вірменія і Україна [Зб. наук. статей та рецензій, 1954–1989]. — Львів; Нью-Йорк, 2001; Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик / Авт. вступ. ст. А. Содомора; уклад. М. Кривенко; наук. ред. Л. Ільницька. — Львів, 2006.

Тв.: Словник польських скорочень. — К., 1959; Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (Историографический очерк). — Ереван, 1962; Матеріали І.О. Левицького як джерело для біографічного словника // Історичні джерела та їх використання. — К., 1966. — Вип. 2; Армянская колония в Каменец-Подольске в 50–60-х годах XVI в. (Половецкие акты армянского суда 1559–1567 гг. как исторический и юридический источник) // Документы на половецком языке XVI в. — М., 1967; Украинско-армянские связи в XVII веке: Сб. документов. — К., 1969; A Turkish Document in Ukrainian from the Mid-sixteenth Century: On the Origin of the Ukrainian Cossacks // Harvard Ukrainian Studies. — 1977. — Vol. 1. — No. 1; Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники исследования темы) // Древнейшие государства на территории СССР: Мат-лы и исследования (1982 г.). — М., 1984; К средневековой сфрагистике армян Украины // Banber Matenadarani / Вестник Матенадарана. — Ереван, 1986. — Т. 15; Закарпаття в українській етнографічній літературі XIX ст.: Бібліогр. покажчик. — К., 1989; Репертуар української книжки 1798–1916 роки — коли він буде? // Україна: Наука і культура: Щорічник. — К., 1990. — Вип. 24; Символи, символи... — Львів,

1990; Русь і Вірменія. Конфесійні та культурні контакти IX — першої половини XIII століть // ЗНТШ (Львів). — 1993. — Т. 225; Україна вчора і нині: Нариси, виступи, есе. — К., 1993; Ясир з України (XV — перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема // Український археографічний щорічник: Нова серія. — Т. 5, вип. 2. — К., 1993; Русь і Сирія: взаємозв'язки VIII–XIV століть // ЗНТШ (Львів). — 1994. — Т. 228; Угорська експансія на золотоординське Поділля 40–50-х років XIV ст. // Україна в минулому. — К.; Львів, 1994. — Вип. 5; Хам чи Яфет: В'ячеслав Липинський і Українська революція // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ–Луцьк–Кременець, 2–6 червня 1992 р.). — К.; Філадельфія, 1994; Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріали конф. (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.). — Нью-Йорк; Львів, 1995; Павло Тетеря, незрозумілий гетьман (1662–1665) // Неопалима купина. — 1995. — № 1/2; Даніель Бовуа та вивчення історії польсько-українських відносин // Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). — К., 1996; Україна–Іспанія–Португалія у XVII ст.: контактні зв'язки // Україна XVII ст. між Заходом і Сходом Європи: Мат-ли Першого Українсько-італійського симпозіуму (13–16 вересня 1994 р.). — К.; Венеція 1996; Ostgalizien: ethnische Situation, nationale Mythen und Mentalitäten // Das Bild vom. Anderen Identitäten, Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen. — Frankfurt am Main; Berlin; Bern, 1998; Боплан в українській та російській історіографії (до 1990 р.) // Боплан і Україна: Зб. наук. пр. — Львів, 1998; Постмодернізм та українська історична наука // Українські проблеми. — 1999. — № 1/2; Типологія актів з історії щоденного життя Львова (Вірменська колонія кінця XVI — початку XVII ст.) // Український археографічний щорічник: Нова серія. — Т. 6/7, вип. 3/4. — К., 1999; «Весна народів» 1848 року та її передісторія в Україні // Вісник Львівської комерційної академії. Сер.: Гуманітарні науки. — Львів, 2000. — Вип. 3; Вірменія і Україна [Зб. наук. статей та рецензій, 1954–1989]. — Львів; Нью-Йорк, 2001; Київ у церковно-національній ідеології Русі-України // Різдво Христове 2000: Статті й матеріали. — Львів, 2001; Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії України» // Український археографічний щорічник: Нова серія. — Т. 8/9, вип. 5/6. — К., 2001; Шотландія і Україна, або про межі історичного компаративізму // Схід-Захід. — Харків, 2001. — Вип. 4; Акція «Волинь». Волинський казан та його творці: Волинські події у сучасній польській історичній науці // Воля і Батьківщина. — 2003. — Ч. 1/2; Вільгельм Габсбург і українська ідея (До 110-ліття з дня народження) // Розбудова держави. — 2005. — № 1/4; Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава: Статті й матеріали. — Львів, 2005; Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упоряд. М. Капраль, Г. Свар-

ник, І. Скочиляс. — Львів, 2006; Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упоряд. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. — 2-ге вид., виправл. й доповн. — Львів, 2007; Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / Упоряд. Р. Дзюбан, Г. Сварник. — Львів, 2009; «…пишу Тобі листа…». Листи Ярослава Дашкевича до Анни Кос (123 листи за 1970–1984 рр.) / [Упоряд. А. Кос]. — Львів, 2010; Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Упоряд. А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. — Львів, 2011; «…Учи неложними устами сказати правду». Історична есеїстика (1989–2008) / Авт. передмови І. Гирич; бібліографічний додаток М. Капраль, Н. Халак; іменний покажчик Н. Гудз, Л. Марченко. — К., 2011; Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть / Упоряд. І. Гаюк. — Львів, 2012; Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960–1986) / Упоряд. А. Фелонюк. — Львів, 2012; Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упоряд. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс, А. Фелонюк. — 3-є вид., доповн. — Львів, 2015; Україна і Схід / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. — Львів, 2016.

Літ.: «Дивитись на історію не крізь рожеві або чорні окуляри» (Інтерв'ю з Я.Р. Дашкевичем; записав І.Б. Гирич) // Старожитності. — 1992. — № 16/17. — С. 4–5; Дашкевич Ярослав Романович: Ярослав Романович Дашкевич: біобібліогр. довідник (Наук.-довід. вид. з іст. України; вип. 20) / Підгот.: І. Головня, О. Шиліжинська: редкол. О. Лігостова [та ін.]; АН України, Археограф. коміс., Ін-т укр. археограф. — Київ: Ін-т укр. археограф. АН України, 1993. — 84 с.; Mappa Mundi: Зб. наук. пр. на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів; К.; Нью-Йорк, 1996; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003. — С. 92–94; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 296; Ярослав Дашкевич // Вісник НТШ (Львів). — 2006. — Ч. 36: осінь–зима; Ярослав Дашкевич: біобібліогр. покажч. / Уклад. М.Кривенко; авт. вступ. ст. А. Содомора; наук. ред. Л. Ільницька; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів: [ЛНБ ім. В. Стефаника], 2006. — 263 с.: іл.; Гирич І. Ярослав Дашкевич — історіограф новітньої України. Спроба есею // Історіографічні дослідження в Україні. — Вип. 18. — К., 2008. — С. 280–313; Помер проф. Ярослав Дашкевич // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 2010. — 5 березня. — № 10. — С. 2; Стех Я. Достойний доброї пам'яті рід // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 2010. — 21 травня. — № 21. — С. 26; Лицар духу: Меморіальний збірник, присвячений професору Ярославові Дашкевичу / Упоряд. І. Гирич, А. Гречило, Н. Кіт та ін. — Львів, 2011; Федорук Я. На перехресті століть: Ярослав Дашкевич та історичне середовище. Спогади. — К., 2017.

ДЕМИДЕНКО Лариса Антонівна (09.03.1937, м. Київ — 1983, м. Київ) — дослідниця історії Болгарії, к.і.н. (1967).

1959 закінчила іст. ф-т МДУ ім. М. Ломоносова. Працювала в ІМФЕ АН УРСР: бібліограф відділу етнографії (1959), м.н.с. цього ж відділу (1959–1969). Канд. дис. «Культура та побут болгарського населення в УРСР» (1967). 1969–1972 — м.н.с. відділу зарубіжної історіографії Ін-ту історії АН УРСР. Чл. правління Укр. відділення Т-ва рад.-болгар. дружби, чл. редакційної комісії Секції сусп. наук Укр. т-ва дружби і культ. зв'язку із зарубіжними країнами. 1972–1983 — на викладацькій роботі.

Тв.: Громадський побут болгар Одещини // Народна творчість та етнографія. — 1965. — № 2; Сімейна обрядовість болгар Одещини // Народна творчість та етнографія. — 1966. — № 3; Культура и быт болгарского населения УССР (На материалах колхозов болгарского района Одесской области). — К., 1970.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 861; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ДЕМ'ЯН Григорій Васильович (02.06.1929, с. Грабовець Сколівського р-ну Львівської обл. — 12.04.2013, м. Славсько, Львівської обл.) — історик, краєзнавець, етнограф, літературознавець, фольклорист, педагог, к.і.н. (1989).

Закінчив іст. ф-т ЛДУ (1960), аспірантуру УжДУ (1971). 1945–1989 — учитель у Славську Сколівського р-ну Львівської обл. та Веренчанці Заставнівського р-ну Чернівецької обл. 1989–2010 — н.с., с.н.с. Львівського відділення ІМФЕ НАНУ. Д.чл. НТШ (1992), нар. депутат ВР України (1994–1998).

Нагороди та відзнаки: Республіканська премія ім. П. Чубинського (1989), Пам'ятна медаль НАНУ до 125-річчя з дня народження М. Грушевського (1992); Фонду духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького (1992); Грамота за заслуги в національно-визвольній боротьбі в утвердженні та розбудові держави з нагоди 100-річчя з дня народження С. Бандери (2009), Почесна грамота НАНУ за багаторічну плідну працю в галузі досліджень історії, фольклору укр. народу (2009). Диплом I ступеня переможця XVII конкурсу ім. Мирона Утриска (м. Турка) за книгу «Український повстанський фольклор (2013, посмертно).

Автор понад 1500 праць. Упорядник творів К. Малицької «Малі герої» (1991), В. Мазура «Ми плекали віру у визволення України» (2000). Автор фольклористичних праць: «Українські повстанські пісні 1940–2000-х років: історико-фольклористичне дослідження» (2003).

Тв.: Двадцять п'ять повстанських пісень // Україна в минулому: Зб. статей. — Київ–Львів, 1993. — Вип. 3. — С. 10–42; Українські повстанські пісні 1940–2000-х років: історико-фольклористичне дослідження. — Львів, 2003. — 581 с.; Народні пісні в записах Григорія Ількевича. — Львів, 2003; Українська фольклористика в Галичині кінця XVIII — початку XIX ст. —

Львів, 2004. — 224 с.; Український повстанський фольклор: Матеріали до бібліографічного покажчика. — Львів, 2005. — 208 с.; Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах. — Львів, 2006. — 568 с.; Народні пісні з Бойківщини / зап. Г. Дем'яна. — Т. 1. — Львів, 1979 (рукопис) // Науковий архів рукописних фондів ІМФЕ. — Ф. 14-3. — Од. зб. 43. — 520 арк.; Матеріали наукової експедиції в зону будівництва водосховища на річці Стрий: Народні пісні / зап. Г. Дем'ян. Львів, 1980 (рукопис) // НАРФ ІМФЕ. — Ф. 14-5. — Од. зб. 466а; Матеріали Дністровської експедиції 1978 р. — Львів, 1980 (рукопис) // Домашній архів Г. Дем'яна. — 307 арк.; Дитячий фольклор. Вибрані записи 1945–1985 років / зап. Г. Дем'яна. 1985 // НАРФ ІМФЕ. — Ф. 14-2. — Од. зб. 1097. — 129 арк.; Ономатологічні легенди і перекази бойків і гуцулів. 1983 // НАРФ ІМФЕ. — Ф. 14-3. — Од. зб. 1034. — 110 арк.

Біобібліогр.: Григорій Дем'ян (до 80-ліття від дня народження та 50-річчя наукової діяльності). Бібліографічний покажчик / упоряд. В. Сокіл та Г. Сокіл. — Львів, 2009. — 208 с.

Літ.: Сокіл В., Сокіл Г. Дослідник української народної культури, історії та побуту XIX–XX століть: (До 75-річчя Григорія Дем'яна // НТЕ. — 2004. — № 4. — С. 28–33; Павлюк С. Громадянська одержимість Григорія Дем'яна // Народознавчий зошит. — 2009. — № 1–2. — С. 2–3; Сокіл Г., Сокіл В. Життя і праця на утвердження української нації // Там само. — С. 4–13.

ДЕНИСЕНКО Василь Семенович (04.04/22.03/.1896, м. Великий Токмак Бердянського пов. Таврійської губ., нині Запорізької обл. — 04.08.1964, м. Київ) — етнограф, історик. Учень М.С. Грушевського. З селян.

Після закінчення гімназії служив у війську (1915–1917). Навчався на слов'яно-укр. відділі іст.-філол. ф-ту Київського укр. держ. ун-ту (1919–1920), після його реорганізації — на літературно-лінгвістичному циклі ф-ту профосвіти Київського ІНО (1921–1923) та на етнологічному ф-ті Київського археол. ін-ту (1921–1923), не закінчив через ліквідацію ін-ту. Одночасно викладав укр. мову та літературу у київських школах, робітфаках, українознавчих курсах, вищих навч. закладах.

1924–1927 — кандидат в аспіранти, 1927–1930 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України ВУАН М.С. Грушевського по відділу первісної культури. 09.07.1930 захистив промоційну працю на тему: «Похоронні і поминальні трапезування в комплексі заходів колективу у випадку смерті члена громади». У 1930–1933 — асистент, н.с. Культ.-іст. комісії ВУАН. Після звільнення у 1933 з ВУАН змушений виїхати з України.

1934–1944 працював на півночі СРСР (Салехард): на Казимській базі (1934–1936), у складі Казимської експедиції (1936–1939), у 1939–1944 — дир. Ямало-Ненецького окружного заполярного музею. 1944 за викликом М.Т. Рильського виїхав до Києва, де 1944–1947 працював с.н.с., вченим секретарем ІМФЕ АН УРСР. У 1947–1958 працював у Наук.-досл. ін-ті історії архітектури Академії архітектури УРСР та КДУ ім. Т.Г. Шевченка.

Тв.: «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» Хв.К. Вовка у першій — болгарській і другій — французькій редакції // Первісне громадянство. — 1928. — Вип. 2–3; Фольклор Вітчизняної війни // Радянська Україна. — 1945. — 6 верес.; Львівський етнографічний музей // Там само. — 1945. — 24 листоп.

Літ.: Заруба В. Розгром і знищення київської школи істориків Михайла Грушевського // Український історик. — 1991–1992. — № 3–4, 1–4; Верба І. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // УІЖ. — 1996. — № 5; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930). — К., 1999; Юркова О.В. Денисенко Василь Семенович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 2. — К., 2004. — С. 334; Денисенко І.В. У будинку Михайла Грушевського // Зона. — 2004. — № 18; Денисенко І. Уривки з минулого. — К., 2005; Юркова О.В. Денисенко Василь Семенович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). — К., 2006; Саєнко В.М., Козир В.В. Історик школи Грушевського Василь Денисенко: усна традиція та писемна біографістика // Музейний вісник. — 2014. — № 14.

ДЗИРА Ярослав Іванович (12.05.1931, с. Трушевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. — 21.08.2009, м. Київ) — історик-джерелознавець, історіограф, літературознавець, мовознавець, шевченкознавець, публіцист, перекладач. К.філол.н. (1968), акад. Києво-Могилянсько-Мазепинської академії (Канада, 1991), чл. Спілки письменників України (1991), заст. голови Укр. іст. т-ва (Нью-Йорк, США). З селянського роду.

У 1947 був виключений з 10 класу Нижанковицької сш (закінчив Новоміську сш). З 1948 вчителював, у 1949 звільнений за звинуваченням в укр. буржуазному націоналізмі. Працював у Добромильському райфінвідділі. У 1952 закінчив Дрогобицький учительський ін-т. Чи не перший із галичан закінчив філол. ф-т КДУ ім. Т. Шевченка (1958; із відзнакою). Із відзнакою захистив дипломну роботу «Фонетичні особливості мови проповідей Йоаникія Галятовського “Ключ розуміння царства небесного”». 1958–1961 аспірант Ін-ту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Друкується з 1959. 1962–1972 — м.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Літопис Самійла Величка і творчість Т. Шевченка» захистив 1968 в ОДУ ім. Мечникова (наук. кер. — акад. АН УРСР О.І. Білецький). Відп. секретар редкол. «Історіографічні дослідження в Українській РСР» (вип. 1–6). 1972 звільнений з роботи «за пропаганду буржуазно-націоналістичних ідей і дружні взаємини з репресованими дисидентами» (офіційно — за скороченням штатів). Протягом 17 років йому було заборонено друкуватись, на його праці не можна було покликатись. Між 1972 і 1987 з’явилась лише низка статей у «Шевченківському словнику» (вид. УРЕ, 1976–1977). Протягом 11 років вчений заробляв на випадкових

роботах, включаючи фізичні. У 1983–1990 працював учителем англ. мови у вечірній школі. 1995 постановою бюро Президії НАН України від 26 грудня 1994 поновлений на роботі в Ін-ті історії на посаді с.н.с. відділу спеціальних іст. дисциплін із анулюванням перерви у стажі роботи (працював до 2006). Чл. редколегій видань «Український історик» (з 1990), «Розбудова держави» (з 1994), «Історіографічні дослідження в Україні» (вип. 7–10), «Спеціальні історичні дисципліни» та ін. З 1992 заст. голови Київського осередку Укр. іст. т-ва проф. М. Брайчевського. Розкрив невідомі джерела Шевченкової творчості, досліджував зв'язки М. Гоголя з Україною. Опублікував ґрунтовні розвідки про укр. літописання XVII ст., із спеціальних іст. дисциплін. Підготував до друку «Літопис Самовидця» (К., 1971). Вперше в історіографії прокоментував «Історію русів» (К., 2001; вийшла із словником, іменним та географ. покажчиками). На оригінальних археогр. засадах підготував до друку козацький реєстр 1649 року, мікроаналіз записів у якому привів вченого до великих наук. узагальнень. Автор спогадів про І. Світличного, О. Компан, Ф. Шевченка, І. Гуржія. У рукопису — спогади про культ М. Грушевського в середовищі укр. інтелігенції років застою. Статті в довідкових виданнях та альманаху «Видатні діячі України минулих століть: Золоті імена України» (К., 2001). Охоче займався просвітницькою роботою. Переклав із словацької роман Г. Зелінової «Чардаш диявола» (К., 1971). До 70-річчя вченого вийшла 2-томова «Збірка наукових праць» на пошану Д. «Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики». Число 8–9. Част. 1–2 (К., 2002) із списком його праць (300 записів). Чл. Наук.-метод. ради репресованих, володар Почесного диплома Американського біограф. ін-ту (1999). Його біографію занесено до довідника «Життя славетних» та видання «Who's Who» (США). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2005).

Автор понад 330 публікацій.

Тв.: Літопис Самовидця. — К., 1971; Геній і платні коментатори його творчості // Сучасність. — 1989. — № 5. — С. 104–108; Диктант для цілого народу. — К., 1989; Історія прадідівської літери «Ї» // Український історик. — Ч. 104–107. — 1990. — С. 71–77; Найдорожчий скарб. — К., 1990; Гетьмани України. — К., 1991; Михайло Грушевський та козацьке літописання. — Нью-Йорк, Торонто, 1993; Іван Виговський як реформатор українського правопису та основоположник національної діалектології // Конотопська битва 1659 року: Зб. наук. праць. — К., 1996. — С. 43–77; Чия ж насправді «Історія русів» // Слово просвіти. — 1996. — № 6; Козацький правопис поета: Чи маємо академічне видання творів Т.Шевченка // Mappa mundi: Зб. наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. — С. 616–634; Автопортрет нації. — К., 1997; Тернистими стежками // Доброокий: Спогади про І.Світличного. — К., 1998. — С. 325–329.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Брайчевський М. Ярославу Дзирі — 60 // Літературна Україна. — 1991. 20 черв. —

№ 25. — С. 3; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. — К., 1998. — С. 86–87; Івакін Г. Слово про історика // Брайчевський М. Вибрані твори. — Нью-Йорк; К., 1999. — С. 16; Світличний І. Голос доби. Кн. 1: Листи з «Парнасу». — К., 2001; Овсієнко В. Свідчить Олена Апанович // Матеріали 10-х Липневих академічних читань. — Вип. 1. — К., 2002. — С. 49; Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. — Ч. 8–9: Зб. наук. праць на пошану відомого вченого, історика-українознавця, акад. Української Могилянсько-Мазепинської Академії наук (м. Оттава, Канада) Ярослава Івановича Дзири: У 2 ч. — К., 2002; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 7: Г–Ді. — К., 2007. — С. 549.

ДІДЕНКО Григорій Дем’янович (03.12.1911, м. Бахмач, нині Чернігівської обл. — ?) — дослідник історії України ХХ ст., к.і.н. (1949), д.і.н. (1963).

1928–1930 — працював на залізниці і вчився на вечірньому робітфаці. 1934 закінчив іст. ф-т Ніжинського пед. ін-ту, 1942 — ВПШ, 1949 — АСН при ЦК ВКП(б). 1933–1936 і 1952–1957 викладав у вузах України. 1939–1951 — на звільненій партійній роботі, 1951–1954 — дир. Ін-ту партії при ЦК КПУ, 1954–1956 — заст. гол. вченого секретаря Президії АН УРСР. 1957–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1965 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Робітничий клас України в роки народного господарства (1921–1925 рр.)». З 1965 — зав. каф. марксизму-ленінізму Київського торгово-економічного ін-ту.

Тв.: Зміцнення Радянської влади на селі після перемоги Жовтневої революції (1918). — К., 1957; Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921–1925). — К., 1962.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 522; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; Вчені Інституту історії України. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 533; ЕСУ. — Т. 7: Г–Ді. — К., 2007. — С. 671.

ДЛОЖЕ́ВСЬКИЙ Сергій Степанович (22.09/04.10/.1889, м. Кам’янець-Подільський, нині Хмельницької обл. — 24.10.1930, м. Одеса) — мовознавець, археолог, краєзнавець.

Закін. іст.-філол. ф-т Ун-ту св. Володимира у Києві (1911), стажувався у Ляйпцизькому ун-ті (Німеччина). У 1914–1918 — приват-доц., доц., екстраординар. проф. каф. класичної філології Київського ун-ту; також викладав на Вищих жіночих курсах А. Жекуліної (1915) та на пед. курсах при Київському учбовому окрузі (1916); у 1917 — лектор і декан Київського народного ун-ту; 1918 — чл. оргкомітету з організації Таврійського ун-ту в м. Сімферопіль

(нині АР Крим); 1919–1920 — приват-доц. Новоросійського ун-ту в Одесі; 1920–1921 — проф. Одеського гуманітарного громад. ун-ту; 1921–1930 — проф., проректор, декан ф-ту виховання і член правління Одеського ІНО; водночас 1920–1930 — дир. Одеського іст.-археол. музею. Від 1918 співпрацював з ВУАН, зокрема Всеукр. археол. комітетом (від 1928 його дійс. чл.); від 1923 — голова Одеської комісії краєзнавства; від 1926 — крайовий інспектор з охорони пам'яток матеріальної культури та природи. Дійсний чл. Кам'янець-Подільського наук. при ВУАН т-ва, Одеської філії Всеукр. асоціації сходознавців, Таврійського т-ва історії, археології та етнографії. 1927–1930 — заст. голови, голова Ольвійської археол. експедиції. Досліджував питання загального мовознавства, історії археології, епіграфіки, музейної справи. Разом із Б. Фармаковським і М. Болтенком проводив розкопки в Ольвії. Учасник 1-го (1927) і 2-го (1929) Укр. сходознавчих з'їздів, Керченської археол. конференції (1926), конгресу з проблем етрускології в Італії (1928), 1-го Міжнар. археол. з'їзду в Берліні (1929).

Тв.: Проблемы международного языка. — О., 1921; К истории античной Менипеи // Журнал Одеських вищих шкіл. — 1922. — № 1; Плутарх в листуванні Сковороди // Збірник пам'яті Сковороди. — О., 1923; Вірші Сковороди й Мурет (До проблеми літ. джерел Сковороди) // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. — 1924. — Т. 1, № 3; До ольбійських декретів на пошану Протогена й Мікерата // Записки історико-філологічного відділу УАН. — К., 1926. — Кн. 7–8; Новий Ольбійський декрет на честь Агатокла-Евоката // Юбілейний збірник на пошану акад. Д. Багалія. — К., 1927; Одеський державний історико-археологічний музей // Український музей. — 1927. — Вип. 1; Територія Південної України щодо її зв'язку зі стародавнім малоазійським культурним комплексом: Ольбія та Мілет // СС. — 1928. — № 2; Про археологічні розкопки в Ольвії в рр. 1924, 1925, 1926 // Там само. — № 3–4; Епіграфічні дрібниці (З нових матеріалів Північного побережжя Чорного моря) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. — Ч. 4–5. Секція археологія. — О., 1930; Амфорні ручки з клеймами Ольбійських розкопів р. 1926 // Записки Всеукраїнського археологічного комітету. — К., 1930. — Т.1.

Літ.: М.Т. С.С. Дложевський (1889–1930): Некролог // СС. — 1930. — № 6; Семенів М.М. Професор Сергій Степанович Дложевський (1889–1930) // Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. — 1930. — Ч. 4; Бібліографія праць проф. С.С. Дложевського // Там само; Корпусова И.В. С.С. Дложевский и Одесская комиссия краеведения // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей. 1839–1989. — О., 1989; Водотика С.Г. С.С. Дложевський як музейний діяч // Проблемы музееведения и краеведения: Тезисы докладов и сообщений. — Хн., 1990; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 5.

ДМИТРОВ *Леонід Дмитрович* (04.07.1885, м. Київ — 30.05.1965, м. Київ) — археолог, дослідник скіфо-сарматської, античної та слов'яно-руської археології, к.і.н. (1972). Нагороджений медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне» (1945).

1909 закінчив археолог. Ін-т у Петербурзі. Від 1928 н.с. ВУАК — Ін-ту археології. Під час Другої світової війни був в евакуації в Уфі та Москві, читав лекції в госпіталях, працював викладачем. 1942 захистив у Москві дис. «Перекоп. Ров и вал».

Провів у полі 25 сезонів: наглядав за земляними роботами на новобудовах Києва (1928–1931); брав участь у розкопках Ольвії та Березані (1928–1939); керував Нікопольською експедицією, яка провадила розкопки скіфських курганів біля Чортомлика та брав участь у комплексній Перекопській експедиції (1935, 1936); провадив розкопки в Ізмаїлі й Тірі (1945–1950), на пізньоскіфському Любимівському городищі (1951, 1952).

У повоєнний час викладав у Київському пед. ін-ті та Київському ун-ті.

Автор 25 праць.

Тв.: Болота-торфовища і історія матеріальної культури // НЗ ІІМК. — 1936. — № 4/5; Перекоп. Ров и вал. — К., 1940; Білгород-Дністровська археологічна експедиція (1945–1946 рр.) // АП. — 1949. — II; Археологічне вивчення Нікопольщини (1935–36 рр.) // Археологія. — 1950. — III; Любимівське городище рубежу н.е. // АП. — 1961. — X (у співавт.).

Літ.: Л.Д. Дмитров [Некролог] // Археологія. — 1966. — XX. — С. 233; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 26; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 405.

ДОБРОВ Геннадій Михайлович (09.03.1929, м. Бахмут Донецької обл. — 04.01.1989, м. Київ) — дослідник проблем наукознавства, історії науки і техніки, д.екон.н. (1967), проф. (1970), чл.-кор. АН УРСР (1988), чл.-кор. Міжнародної академії історії наук (Париж) (1965), акад. Міжнар. академії гуманітарних і природничих наук. З робітників.

1950 закінчив механіко-машинобудівний ф-т КПІ. 1950–1953 — аспірант Ін-ту теплоенергетики АН УРСР. Канд. дис. «Першість СРСР у створенні вугледобувних комбайнів» (1953, наук. кер. — д.техн.н. С.В.Шухардін). 1953–1955 — н.с. Ін-ту теплоенергетики АН УРСР; 1955–1961 — секретар Київського обкому ЛКСМУ; 1963–1964 — с.н.с., 1964–1970 — зав. відділу історії техніки сектора історії техніки та природознавства Ін-ту історії АН УРСР. 1967 в Ін-ті економіки АН УРСР захистив докт. дис. по монографії «Наука о науке. Введение в общее науковедение» (1966, наук. ступінь — д.екон.н). 1971–1976 — заст. дир. Ін-ту кібернетики АН УРСР; 1976–1983 — керівник наук. напрямку у Міжнар. ін-ті системного аналізу; 1984–1986 — заст. дир. Ради по вивченню виробничих сил АН УРСР; 1986–1989 — керівник Центру досліджень наук.-техн. потенціалу і історії науки АН УРСР (нині — Ін-т досліджень наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва).

Основна проблематика досліджень — наукознавство, історія науки і техніки. Автор понад 500 праць. Нагороджений орденом «Знак Пошани», орденом НДР «Червоний прапор праці» І ступеня, медалями СРСР.

Тв.: История советских угледобывающих комбайнов. — М., 1958; Наука о науке. Введение в общее науковедение. — К., 1966, 1970, 1989; Век великих надежд: судьбы научно-технического прогресса ХХ ст. — К., 1964 (у співавт.); Машинные методы переработки историко-научной информации. — М., 1969 (у співавт.); Потенциал науки. — К., 1969 (у співавт.); Организация науки. — К., 1970 (у співавт.); Управління наукою. — К., 1971 (у співавт.); Прогнозирование науки и техники. — М., 1969, 1977; Беседы об управлении. — М., 1974 (у співавт.); Наука: информация и управление (информационные проблемы управления наукой). — М., 1977 (у співавт.); Научно-технический потенциал. Структура, динамика, эффективность. — К., 1987 (у співавт.); Новий погляд на історію заснування Академії наук України // Вісник АН УРСР. — 1989. — № 4.

Бібліогр.: Геннадий Михайлович Добров (1929–1989): библиогр. указ. / Авт. предисл., вступ. ст. и сост.: О.И. Воверене, М.В. Васина; отв. ред. М.Г. Добров. — К., 1990. — 41 с.

Дж. і літ.: Анкета Доброва Г.М.; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Добров Геннадий Михайлович (1929–1989) / НАН Украины, Центр исслед. науч.-техн. потенциала и истории науки им. Г.М. Доброва; отв. ред. М.Г. Добров. — Киев: [Феникс], 1999. — 126 с.; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 418–419; Добров Геннадій Михайлович (1929–1989) / Відп. ред. Б.А. Маліцький. — 2-е вид., переробл. й допов. — К., 2004. — 127 с.; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 107.

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Аркадій Вікторович (02.03.1885, с. Полтавці на Катеринославщині — 27.06.1956, м. Київ) — археолог, педагог, к.і.н.

Дитячі та юнацькі роки провів в Одесі, де отримав середню освіту, а згодом вступив на іст.-філол. ф-т ІНУ, який закінчив 1912. До вступу до ун-ту 1905 почав працювати в музеї ОТІС. Під керівництвом Е. Штерна вивчав первісні старожитності, що зберігалися у скарбницях музею. 1910 з метою ознайомлення з місцевим музеєм старожитностей вирушив до Херсону. Під час перебування у цьому місті він також знайомиться з відомим археологом В. Гошкевичем. По закінченню ІНУ, одночасно з обранням його чл.-кор. ОТІС, розпочав власну археол. практику. Це були розкопки кургану у передмісті Одеси Слободка-Романовка (1912–1913). 1914–1932 працював н.с. Херсонського музею, викладачем Херсонського ІНО. 1914–1928 провів

розкопки кількох курганів, досконало обстежив береги р. Інгульц, від впадіння у Дніпро до с. М. Сейдеменуха, провів розкопки землеробських поселень по Інгульцу, дослідив поселення доби бронзи біля м. Берислава та с. Нова Олександрівка. Чл. археол. секції Одеської комісії 1928 залучався до робіт Дніпропетровської археол. експедиції, що працювала в зоні майбутнього затоплення водосховища Дніпрогресу. З 1932 до 1938 він працював у Дніпропетровському іст.-археол. музеї. 1939 повернувся до Одеси, де працював в іст.-археол. музеї. 1940 його було зараховано на посаду с.н.с. Ін-ту археології АН УРСР. 1948–1949 читав курс археології на іст. ф-ті КДУ ім. Т.Г. Шевченка. 1951 вчений повернувся до досліджень на території Херсонщини, що було пов'язано з його очолюванням однієї з великих охоронних експедицій по вивченню пам'яток у зоні будівництва Каховської ГЕС. 1954 його обрано зав. відділу первісної археології Ін-ту археології АН УРСР, тобто він став фактичним керівником усіх археол. досліджень первісної доби в Україні.

Тв.: Раскопки кургана в предместье Одесы «Слободка-Романовка». — Одесса, 1914; Древние земледельческие поселения по берегам Ингульца // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 2–3. — Одеса, 1925; Погребения под плитами близ Большой Сейдеминухи (Снигиревского района Херсонского округа) // Там само.

Літ.: Лагодовская Е.Ф. А.В. Добровольский (1885–1956) [Некролог] // КСИА АН УССР. — 1957. — 7. — С. 113–114; Оленковський М.П. Добровольський Аркадій Вікторович // Вони прославили наш край: Бібліографічний довідник. — Вип. 1. — Херсон, 2000. — С. 23–27; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 113; Історія НАН України. 1934–1937. — К., 2003. — С. 509; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 406–407.

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ *Леонід Павлович* (09.08.1867, с. Медвин, нині Богуславського р-ну Київської обл. — 17.09.1929, м. Київ) — дослідник історії Києва і Київщини, педагог-методист, проф., н.с. ВУАН, чл. УНТ, Іст. Тов-ва Нестора-літописця. З родини військовослужбовця, яка 1877 переїхала до Києва.

Навчаючись 1877–1885 в I Київській гімназії, вже з 4-го класу мусив приватними лекціями підтримувати батьків та рідних. Закінчив іст.-філол. ф-т Київського ун-ту св. Володимира (1890). Працював вихователем при пансіоні II Київської гімназії, шкільним учителем історії. Був визначним знавцем топографії старого Києва, його околиць та Київщини («Межигорье», 1903; «Змиевы валы близ Киева», 1908 та ін.), керував екскурсіями по місту. Систематично збирав бібліографію, іст. літературу, записував нар. пісні іст. характеру. За рад. влади працював у Комісії старого Києва ВУАН, на жіночих курсах, викладав у КІНО методику історії й суспільствознавства,

згодом залишився лише керівником спецсемінару, який через деякий час закрили. На початку 1922 тяжко захворів; жив переважно за рахунок літ.-наук. статей, які друкував у виданнях УАН. З 1928 завідував бібліотекою школи № 6. Не отримавши наукової пенсії, жив у тяжких умовах, але невтомно працював. Залишив після себе цікаві спогади, кілька незакінчених рукописів і велику бібліотеку, яку заповів Іст. секції ВУАН.

Тв.: Повстання декабристів на Україні. — Х., 1906; Забуті межі давньої Київщини. — К.,1909; К вопросу о древних укреплениях в окрестностях Киева. — К., 1912; Городище у д. Почтовой Виты. — К., 1912; Київська козаччина 1855 р. — К., 1915; Польський історик Руликовський про Київську землю. — К., 1928; Повстання Чернігівського полку / Ред. Д. Багалій. — Х., 1929.

Літ.: Синявський А. Л.П. Добровольський // Вісті ВУАН. — 1929. — № 7/8; Те ж: А. Синявський. Вибрані праці. — К., 1993; Некролог // Хроніка археології та мистецтва. — Ч. І. — К., 1930; — К., 1993; Синявський А. Л.П. Добровольський у споминах: Замість некрологу // Україна. — 1930. — № 7/8; Щербина В.І. Л.П. Добровольський як знавець Києва й Київщини (1867–1929) // ІР НБУВ. — Ф. Х. — № 14878. — 16 арк.; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 420; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 117; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 407–408.

ДОВЖЕНОК Василь Йосипович (24.04.1909, с. Кропивна Стародубської вол. Чернігівської губ., нині Стародубський р-н Брянської обл., Росія — 16.12.1976, м. Київ) — археолог, педагог, громад. діяч, дослідник історії й археології слов'ян і Київської Русі, проблем давньоруського господарства, феодальних виробничих відносин, виникнення давньоруських міст, військової справи в той час та ін., д.і.н. (1962), проф. (1967). Нагороджений орденом «Знак пошани» за заслуги і розвиток іст. науки (1967). Лауреат держ. Премії Української РСР у галузі науки і техніки (1977). Із селян.

Після школи працював 3 роки на будівництві шахт у Донбасі (м. Щербаківка). 1930 вступив на відділення музеє- й мистецтвознавства Київського худ. ін-ту, який закінчив достроково 1934. Працюючи у Київському іст. музеї, одночасно вчився в аспірантурі на каф. історії України Київського ун-ту. З 1938 — співробітник Ін-ту археології АН УРСР, викл. історії СРСР у Київському пед. ін-ті. 1940 захистив канд. дис. «Селянські рухи на Правобережній Україні в 40-х роках XIX ст.». З 1941 — доц. Після демобілізації повернувся до Ін-ту археології (с.н.с., з 1954 і до кінця життя — зав. відділом слов'янсько-руської археології). 1962 захистив докт. дис. «Землеробство древньої Русі до середини XIII ст.». З 1967 — проф. Керував багатьма археол. експедиціями — розкопками ранньо-слов'янських і давньоруських

поселень і городищ (Вишгород — 1947, руїни поселень на р. Рось — 1949, старий Галич — 1951, Сахнівка, Іванківці, Комарівка, Волинцеве, Воїнь, Чучин, х. Половецький та ін.). На I Конгресі слов'янської археології (Варшава, 1965) був обраний віце-президентом Міжнародної асоціації археологів-славістів.

Автор бл. 120 наук. праць (деякі з них отримали міжнар. визнання) й публіцистичних статей про охорону пам'яток минулого. Один з ініціаторів та засновників УТОПІК (1966). Незакінченою лишилася оригінальна праця Д. «Археологія і літописи».

Тв.: Військова справа в Київській Русі. — К., 1950; О времени сложения феодализма в Древней Руси // Вопросы истории. — 1950. — № 8 (у співавт.); Землеробство древньої Русі до середини XIII ст. — К., 1961; Древньоруське місто Воїнь. — К., 1966 (у співавт.).

Літ.: [Захист докт. дис.] // УІЖ. — 1962. — № 2; [Вшанування з нагоди 60-річчя] // Там само. — 1969. — № 9. — С. 155–156; Некролог // Там само. — 1977. — № 2. — С. 158–159; Толочко П.П. В.Й. Довженок — археолог та історик // Толочко П.П. Від Русі до України. — К., 1977; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 188; Толочко П.П. В.И. Довженок — археолог и историк (к 100-летию со дня рождения) // Матеріальна та духовна культура Південної Русі. — К.; Чернігів, 2012. — С. 13–19; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 410–411.

Іконогр.: Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — Рис. 30.

ДОКОНТ Ніна Григорівна (01.05.1922, с. Манівці Подільської обл., нині Хмельницької обл. — 03.03.1991, м. Одеса) — історик, єгиптолог.

Закінчила іст. ф-т Одеського ун-ту (1947). Працювала в Одеському Археол. музеї АН УРСР. З 1965 — с.н.с. та зав. Єгипетського залу, з 1970 — зав. відділом «Золотої скарбниці». Брала участь у Всесоюзній сесії з вивчення Стародавнього Сходу (Ленінград, 1962); у Третій всесоюзній конф. з історії, культури та філософії Стародавнього Сходу (Москва, 1966).

Автор 11 публікацій.

Тв.: Кабінет «Стародавній Єгипет» (IV–I тис. до н.е.) // Одеський державний археологічний музей. Путівник. — Одеса, 1959. — С. 35–39; Стародавньоєгипетська глиняна жіноча статуетка з колекції ОДАМ // Матеріали з археології Північного Причорномор'я. — Вип. 11. — Одеса, 1959. — С. 161–163; Памятники ювелирного искусства в «Золотой кладовой» Одесского археологического музея // Там само. — Вып. 8. — Одесса, 1976. — С. 232–237; Древнеегипетские памятники в Одесском государственном археологическом музее // ВДИ. — М., 1965. — № 2. — С. 206–212; Памятник Древнего Египта // Одесский археологический музей. Путеводитель. —

Одесса, 1970. — С. 56–63; Памятник Древнего Египта. «Золотая кладовая» // Там само. — Одесса, 1975. — С. 21–28; Кочевническое погребение XI в. у с. Мирное // Археологическое исследование Северо-Западного Причерноморья. Сб. науч. трудов. — К., 1978. — С. 193–196; Памятник Древнего Египта // Одесский археологический музей АН УССР. — К., 1983. — С. 93–104, 181–183; Каталог памятников Древнего Египта Одесского Археологического музея. — Одесса, 1983 (рукопис, у співавт.).

Літ.: Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 83–84.

ДОЛИНСЬКИЙ Олександр Васильович (13.07.1924, м. Київ — 27.11.2003, м. Київ) — історик, джерелознавець, педагог, к.і.н. (1975). Учасник Другої світової війни.

1945–1950 навчався на іст. ф-ті КДУ, 1950–1953 аспірант цього ж вузу. Після закінчення аспірантури працював ст. викладачем каф. нової історії КДУ.

1958–1960 — заст. дир. з наук. роботи в Держ. архітектурно-іст. заповіднику «Софійський музей» (нині — Нац. заповідник «Софія Київська»), 1960–1964 — наук. ред. Головної редакції «УРЕ». 1964–1992 — ст. викладач каф. архівознавства КДУ. Читав курси «Архівознавство», «Загальне документознавство», спецкурси з палеографії, дипломатики, метрології, хронології, керував виробничою та науковою практикою студентів, керував роботою студентського наук. гуртка. 1975 захистив канд. дис. «Первые советские публикации дипломатических документов». 1981 — доц. каф. архівознавства, одночасно — обов'язки заст. декана з питань зарубіжних зв'язків і роботи з іноземцями, голова Ради інтернаціональної дружби іст. ф-ту. 1980–1990-х читав лекції на курсах підвищення кваліфікації для працівників архівних установ, викладав палеографію у Київському художньому ін-ті. На той час в його наук. доробку було бл. 40 статей в УРЕ, наук. журналах і збірниках.

З 1991 розпочав свою співпрацю з ІУАД ім. М.С. Грушевського, до якого остаточно перейшов працювати у 1992 на посаду с.н.с. Працював над темою «Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни», очолив дослідницьку групу з названої теми. Результатом багаторічної її роботи стало створення тематичного архіву з історії українських культурних цінностей у роки Другої світової війни. Спеціально для Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при КМУ підготував підбірку документів Оперативного штабу райхсляйтера Розенберґа щодо його діяльності в Україні.

Тв.: Киевский университет. 1834–1984: Документы и материалы. — К., 1984; Документы великого созидания: Источники по истории Украинской ССР / Авт. кол.: В.А. Замлинский (рук.), Л.Е. Беренштейн, А.В. Долинский и др. — К., 1986; Долинський О., Дубик М., Себта Т., Сохань О. Доля україн-

ських культурних цінностей в роки Другої світової війни в рамках Бременського проекту «Доля переміщених радянських скарбів мистецтв під час і після Другої світової війни» // Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка» і комп'ютеризація архівної справи в Україні. — Київ, 1996. — С. 175–180 (Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи. Зб. наук. праць; Вип. І); Долинський О., Себта Т. Нові документи з історії втрачених у роки Другої світової війни колекцій: Воронцовський палац в Алупці // Архіви України. — № 1–3. — К., 2005. — С. 579–647.

Літ.: Войцехівська І. О.В. Долинський // Архіви України. — 2003. — № 4–6. — С. 323–324; Себта Т. Долинський Олександр Васильович // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Вип. 8/9. — Київ; Нью-Йорк, 2004. — С. 799–801.

ДОМБРОВСЬКИЙ Олег Іванович (25/07/.10.1914, м. Феодосія — 15.10.1994, м. Сімферополь) — археолог, дослідник старожитностей Криму. Нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1984). Лауреат премії ім. В. Хвойки Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури (1991), Лауреат Держ. Премії Республіки Крим (1996, посмертно).

1949 закінчив Ін-т живопису, скульптури та архітектури Академії мистецтв СРСР за спеціальністю мистецтвознавець. Трудову діяльність розпочав 1945: художник-реставратор у Тавро-Скіфській експедиції Держ. Музею історії мистецтв ім. О.С. Пушкіна та ІІМК ім. М.Я. Марра (1945–1948), зав. реставраційної лабораторії Кримського філіалу АН СРСР (1948–1956). Від 1956 м.н.с., учений секретар (до 1983) відділу археології Криму Ін-ту археології АН УРСР.

Осн. напрями наук. інтересів — розкопки та реставрація археолог. пам'яток, дослідження християнського живопису середньовічного Криму, античних і візантійських мозаїк Херсонеса та півд. берега Криму, історія та археологія середньовічної Таврики. 1954–1994 очолював Херсонеську експедицію, яка вивчала античний театр у Херсонесі, середньовічну забудову півд.-сх. району міста, храм «з ковчегом». 1964–1969 керував Південнобережною експедицією, яка провадила розкопки т.зв. ісарів півд. берега Криму, зокрема фортецю в Горзувітах, укріплення на горі Аю-Даг, монастир Панеа в Симеїзі, ур. Ласпі, салтівське поселення Тау-Кипчак та ін.

Вчений розробив методику, що витримала перевірку часом, та реставрував мозаїчні панно Херсонеса та Симеїза, допомагав у відновленні мозаїчних настилів в Аполлонії Іллірійській (Албанія), був наук. кер. аналогічних робіт у Дзалісі (Грузія). Завдяки йому в Криму сформувалася реставраційна школа, яка діє й нині.

Викладав на каф. стародавнього світу і середніх віків Сімферопольського держ. ун-ту.

09.03.1995 Карстова комісія НАНУ постановила: «Учитывая большой вклад О.И. Домбровского в изучение археологии закарстованных территорий

Крыма, с целью увековечения его памяти назвать пещеру Басман 5, числящуюся лишь под кадастровым номером (275-8), пещерой Домбровского. Внести все необходимые изменения в кадастр карстовых полостей Крыма».

Тв.: Фрески средневекового Крыма. — К., 1966; Крепость в орзувитах. — Симферополь, 1972; Столица феодоритов. — Симферополь, 1973 (у співавт.); Аю-Даг — «Святая гора». — Симферополь, 1975 (у співавт.); Солхат и Сурб-Хач. — Симферополь, 1978 (у співавт., усі в серії «Археологические памятники Крыма); Архитектурно-археологическое исследование Загородного крестообразного храма Херсонеса // МАИЭТ. — 1993. — 3; Херсонесская галечная мозаика и некоторые аспекты истории античного искусства // Северо-Западный Крым в античную эпоху. — К., 1994; Византийские мозаики Херсонеса Таврического. — Poznań, 2004 (Архитектура ранневизантийских сакральных построек. — Т. III).

Літ.: Filip J. Enzyclopadisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1966. — S. 300; Когонашвили К.К. Краткий словарь истории Крыма. — Симферополь, 1995. — С. 78–79; Дублянский В.Н. Пещера им. О.И. Домбровского на Басмане // Археологические исследования в Крыму — 1994. — Симферополь, 1997. — С. 290-291; Жизнь, отданная Крыму // Пилигримы Крыма — Осень'99 (Путешествия по Крыму, путешественники о Крыме). IV Крымская Междунар. научно-практ. конф. — Симферополь, 2000. — Т. 1. — С. 146–154; Брега Тавриды. — 2000. — № 2/3. — С. 262–267; Буров Г.М. Энциклопедия крымских древностей. Археологический словарь. — К., 2006. — С. 69–70; Сухоруков В.Н. Крым в лицах и биографиях. 3-е изд. — Симферополь, 2008. — С. 137–140; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 248; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 412–413.

ДРАЧУК Віктор Семенович (11.11.1936, с. Руде, Білоцерківського р-ну Київської обл. — 16.08.1989, м. Київ) — дослідник давніх тамгоподібних зображень, піктограм, емблем та геральдики, д.і.н. (1981), громад. діяч, чл. Спілки журналістів СРСР.

Вчився на іст. ф-ті КДУ ім. Т. Шевченка, де був організатором і беззмінним головою студентського наук. т-ва й написав 5 праць у галузі історії та допоміжних дисциплін. По закінченні ун-ту (1958) і до кінця життя, яке трагічно увірвалося, працював с.н.с. Ін-ту археології АН УРСР, з 1968 — у відділі археології Криму. 1972 захистив канд. дис. «Системы знаков Северного Причерноморья. Тамгообразные знаки Северопонтийской периферии античного мира первых веков нашей эры». Дослідженню скіфо-сарматських (так званих «загадкових») знаків присвятив понад 40 наук. праць. 1981 захистив докт. дис. «Основные геральдические системы на территории СССР». Брав участь у роботі Мезинської (1958), Радомишльської (1959), Кременчуцької (1960) археол. експедицій. 1978–1979 під його керівництвом було проведено експедицію по вивченню наскальних зображень Криму в урочищі

Сари-Куя; 1980–1982 організував роботу євпаторійського загону Півд.-Кримської експедиції, який провів дослідження давньої Керкінітиди. Наук. роботу Д. поєднував із суспільно-літературною діяльністю.

Автор бл. 100 наук. й наук.-попул. книг («Написи на камені», 1971; «Розповідає геральдика», 1977; «Шляхами тисячоліть», 1978 й ін.), більшість яких була створена на кримському матеріалі. Вони неодноразово видавалися мовами народів СРСР та за кордоном.

Тв.: Німа мова століть: Пошуки і знахідки українських археологів / Передм. П. Гвоздецького. — К., 1968; В боротьбі мужніло плем'я молоде. — Сімферополь, 1970; Написи на камені. — К., 1971; Шаг в неведомое. — Симферополь, 1971; Таємниці геральдики. — К., 1974; Системы знаков Северного Причерноморья... — К., 1975; Дорогами тысячелетий: О чем поведали письмена. — М., 1976; К., 1978; Керкинитида — Гезлев — Евпатория. — Симферополь, 1978; Рассказывает геральдика. — М., 1977; Евпатория. — Симферополь, 1979 (у співавт.).

Літ.: Пінчук Ю.А. Захист докторської дисертації В.С. Драчуком // УІЖ. — 1981. — № 9. — С. 158–159; Некролог // Археологія. — 1990. — № 1; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 392; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 413.

Іконогр.: Археологія. — 1990. — № 1. — С. 157.

ДУБИНА Кузьма Кіндратович (23.10.1906, с. Підгороднє, нині с. Новопавлівка Межівського р-ну Дніпропетровської обл. — 22.09.1967, м. Київ) — дослідник історії України періоду німецько-радянської війни, д.і.н. (1966). Засл. діяч науки УРСР (1967).

1936 закінчив Ленінград. ін-т журналістики (заочно), 1936–1937 навчався на відділі підготовки кадрів Ін-ту червоної професури при ВУЦВК. 1937–1939 — заст. голови РАТАУ. 1939–1941 — зав. каф. марксизму-ленінізму Київського авіаційного ін-ту. 1941–1943 — відп. працівник апарату, лектор ЦК КП(б)У. 1943–1949 — дир. Укрдержвидаву. Канд. дис. захистив в АСН при ЦК ВКП(б) (1949). 1951–1956 — викладав у вузах Києва. 1956–1964 — дир. Ін-ту підвищення кваліфікації викладачів сусп. наук при Київському ун-ті. 1964–1967 — дир. Ін-ту історії АН УРСР. Був головою Вченої ради Ін-ту, чл. вчених рад КДУ та Ін-ту історії партії при ЦК КПУ, гол. ред. УІЖу (1967), відп. ред. «Радянської енциклопедії історії України», чл. редколегії жур. «Комуніст України». Очолював правління Укр. добровільного т-ва охорони пам'ятників історії та культури. За сукупністю робіт на тему «Ленінська теорія соціалістичної революції» захистив докт. дис. (1966, захист в Ін-ті історії партії при ЦК КПУ). Підготував 18 к.і.н. Нагороджений орденами Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора, «Знак пошани», шістьма медалями СРСР, а також Бойовим Хрестом і двома медалями

Чехословаччини. Редактор і співавт. праць: Історія Української РСР (в 2-х т.). — К., 1967; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: В 3-х т. — К., 1967–1969.

Тв.: 778 трагічних днів Києва. — К., 1945; Ленінська теорія соціалістичної революції і її всесвітньо-історичне значення. — К., 1959; В годы тяжелых испытаний. — К., 1962; Немеркнучий подвиг: Захист українським народом завоювань Жовтня в роки Великої Вітчизняної війни. — К., 1963; Історія Української РСР (наук.-попул. нарис.). — К., 1967 (у співавт.). Нариси історії Комуністичної партії України. — К., 1961; 1964 (у співавт.).

Бібліогр.: Гудзенко Л.М., Шелюк Т.М. Бібліографія наукових і науково-популярних праць К.К. Дубини // УІЖ. — 1966. — № 10.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 624; До 60-річчя з дня народження К.К. Дубини // УІЖ. — 1966. — № 10; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; EoU. — Vol. 1. — 1984; До 60-річчя з дня народження К.К. Дубини // УІЖ. — 1966. — № 10; Дубина К.К. [Некролог] // Робітнича газета. — 1967. — 24 вересня; Дубина К.К. [Некролог] // УІЖ. — 1967. — № 10; [Некролог] // Вопросы истории. — 1968. — № 2; Бібліографія наукових і науково-популярних праць К.К. Дубини // УІЖ. — 1996. — № 10; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 486–487; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 462–463.

ДУБРОВСЬКИЙ Василь Васильович (крипт.: В.Д.; псевд.: Історик, Іллінський, Б. Лісковицький, В. Чорногай, І. Захаревський-Лісковицький, В. Чорногай; 19.05.1897, м. Чернігів — 23.04.1966, м. Річмонд, США) — дослідник соціальних відносин в Україні XVIII–XIX ст., політ. історії Гетьманщини, укр. пам'яткознавства, музеєзнавства та ін., музеолог, публіцист, перекладач, ред., культ. і громад.-політ. діяч. Із сім'ї священика.

Закінчив духовне училище й духовну семінарію у Чернігові (1915). По закінченні Ніжинського іст.-філол. ін-ту ім. кн. Безбородька (1919) був залишений при каф. історії України професорським стипендіатом. 1920–1925 читав курс історії України в Чернігівському ІНО. 1923–1925 — аспірант Харківської наук.-дослід. каф. історії укр. культури під кер. акад. Д.І. Багалія; 1925 захистив дис. «Селянські рухи на Україні після 1861 р.». У 1924–1930 працював в іст. секції ВУАН, був інспектором охорони пам'яток культури в Управлінні наук. установ (1925–1929), викладав історію України у Харківському ІНО. 1929 був представником від УкрНауки УСРР у Підготовчому комітеті при Головнауці РСФРР до І Всесоюзного археол. з'їзду, учасником семінару Азійського музею РАН (Ленінград). 1925–1933 — відп. секретар Шевченківського комітету, 1926–1933 — відп. секретар Централь-

ної комісії увічнення пам'яті М. Коцюбинського, 1925–1929 — голова іст. секції Харківського наук. т-ва, з 1928 — чл. комісії Лівобережжя й Слобідської України ВУАН. 1930–1933 — н.с. при каф. історії укр. культури ім. акад. Д.І. Багалія й Всеукр. наук. асоціації сходознавства як тюрколог. У листопаді 1933 був заарештований за «контрреволюційну діяльність» та «буржуазний націоналізм». Засуджений 1934 до 5 років ув'язнення в таборах, з червня 1934 до серпня 1939 перебував у Байкало-Амурському таборі на ст. Урульга (Забайкалля). Після звільнення склав докторантський іспит при Ін-ті історії АН СРСР, але через своє минуле не отримав цього звання. Був змушений учителювати на провінції до початку війни. Після відступу рад. військ став проф. Харківського ун-ту і головою заснованої «Просвіти». Наприкінці літа 1943 виїхав з родиною на захід, перебував у Німеччині (Герсфельд, Штутгарт, Мюнхен). Був обраний д.чл. Празького наук. т-ва й НТШ, чл. УВАН; був ред. «Коротких вістей» (з 1952), ж. «Український селянин». З 1956 — в США (м. Річмонд). Працював у місцевому музеї, у вільний час — в архіві штату, де виявив багато матеріалів з історії громад. війни 1861–1865 рр., які пізніше опублікував. Активно друкувався в пресі США, Канади, Аргентини, Німеччини. Був чл. Вірджінської іст. асоціації, чл.-кор. УВАН у США, член управи УІТ, чл. редколегії ж. «Український історик».

Автор 15 монографій, ряду спогадів, значної кількості статей, перекладів, рецензій тощо. Багато рукописних праць Д. загинуло під час війни або було конфісковано ДПУ, зокрема 3-томна монографія «Данило Апостол і його гетьманство» та 5 томів матеріалів до неї, «Акти про кріпаків» у 2-х томах.

Тв.: Історико-державні заповідники та пам'ятки України. — Х., 1921; Україна і Близький Схід в історичних взаєминах // Східний Світ. — 1922. — № 2; Чергові завдання сучасного музейного будівництва на Україні // Український музей. — 1927; Українська наука на 10-ті роковини Жовтня // Культура і побут. — 1927; Потрібна охорона історичних пам'яток м. Чернігова // Там само. — 1927. — № 15; Селянські рухи на Україні після 1861 р. Чернігівська губернія. — К., 1928; Нариси з історії Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні в I пол. XIX ст. — Х., 1928; Селянські втечі на Лівобережній Україні // Чернігів і Північне Лівобережжя. — К., 1928; Про Гілянський похід 1725 // Ювілейний збірник ВУАН на пошану М.С. Грушевського. — Т. І. — К., 1928; Сторінка з історії архіву Генерального Військового Суду // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — Т. XVII. — 1928; Музеї на Україні. — Х., 1929; Пропащі справи з архіву Генерального Військового Суду // Збірник наук.-досл. кафедри історії української культури. — Т. Х. — Х., 1930; Розкопування Ольвії 1926 р. // Україна. — 1930. — № 3; Життя й діла Феодосія Углицького. — Х., 1930; З побуту українських монахів другої половини 18 ст. — Х., 1930; Перша фабрика на Україні. — Х., 1930; Історико-культурні заповідники та пам'ят-

ники України. — Х., 1930; До питання про міжнародну торгівлю в I пол. 18 ст. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — Т. XXVII. — К., 1931; Рефік Халід. «Ятик Еміне» / Пер. з турец. — Х., 1933; Омар Сейф Еддін. Оповідання / Пер., передм. і комент. — Х., 1932; Якуб Кадрі — Нур Баба / Пер. з турец., передм. і комент. — Х., 1933; Батько Нестор Махно — український національний герой. — Герсфельд, 1945; Україна й Крим в історичних взаєминах. — Женева, 1946; СРСР як федерація. — Майнц; Кассель, 1946; Машина масового вбивства. — Мюнхен, 1954; Найновіша концепція історії України // Український збірник. — Кн. 6. — Мюнхен, 1956; М. Скрипник, як я його бачив // Там само. — Кн. 10. — Мюнхен, 1957; Сторіччя «Російської Легенди» в Америці // Шевченківський альманах УНС на 1964 р. — Джерсі-сіті; Нью-Йорк, 1963; Мій учитель — професор Г.А. Максимович // Український історик. — 1964. — № 4; Спогад про професора М.Н. Петровського // Там само. — № 2/3; Професор В.Г. Ляскоронський // Там само. — 1965. — № 3/4; Другий відділ БАМЛАГу у ГПУ–НКВД. — Нью-Йорк, 1965; Богдан Хмельницький і Туреччина // Український історик. — 1975. — № 3/4; [Листи до Д.І. Яворницького] // Епістолярна спадщина Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1997. — С. 235–240.

Літ.: Список друкованих праць проф. В. Дубровського. — Корнберг, 1948; ЕУ. — Т. 2. — 1957. — С. 602; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків. — Париж, Чікаго, 1962 (ЗНТШ. — Т. 173). — С. 81; Биковський Л. Проф. В. Дубровський // Український історик. — 1966. — № 1–2. — С. 92–97; Бульбенко Ф. Проф. В. Дубровський // Наша батьківщина. — Нью-Йорк, 1966. — 15 лип.; Короткий життєпис проф. В.В. Дубровського // Церква і життя. — 1966. — № 55; EoU. — Vol. I. — 1984. — P. 766; Історик Василь Дубровський // Український історичний календар. 1996. — К., 1995. — С. 125–126; Епістолярна спадщина Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1997. — С. 804–805; Ясь О. // Малий словник історії України. — К., 1997. — С. 142–143; Сенкусь М. Програма ніжинців // Слово і час. — 1998. — № 3. — С. 58; Історія НАНУ. 1929–1933: Документи і матеріали. — К., 1998. — С. 341–342; Українські архівісти. Вип. I. — К., 1999. — С. 126–129; Чабан М. В.В. Дубровський // Українська журналістика в іменах. — Львів, 1999. — Вип. 6. — С. 90–94; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 489–490; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 491–492; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 88–89.

ДЯДИЧЕНКО Вадим Архипович (17/30/.05.1909, м. Чернігів — 24.08.1973, м. Київ) — дослідник суспільно-політичної історії Лівобережної України XVII–XVIII ст., д.і.н. (1960), проф. (1962).

1929 закінчив соц.-екон. відділ Чернігівського ін-ту соц. виховання. 1929–1935 — доц. іст. ф-ту Миколаївського пед. ін-ту. 1935–1936 — асистент Ін-ту історії УАМЛІН. 1936–1938 — аспірант, 1938–1940 — н.с., 1940–1941 — с.н.с. сектора історії феодалізму Ін-ту історії України АН УРСР. Канд. дис. «Семен Палій» (1940). 1941–1944 — с.н.с. Ін-ту історії і археології України АН УРСР у м. Уфі. 1944–1948, 1955–1961 — с.н.с. відділу історії феодалізму, 1948–1955 — в.о. зав. відділу історії феодалізму, 1961–1973 — зав. відділу історії феодалізму (в т.ч. 1963–1966 — зав. відділу історії досоціалістичних формацій) Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — поч. XVIII ст.» (1960). Проф. (1962). За сумісн. — доц. (1935–1941, 1944–1959), проф. (з 1962) КДУ. Брав участь у написанні колективних праць: «Нарис історії України» (Уфа, 1942); «Історія УРСР» (в 2-х т. — К., 1953, 1955); «Визвольна війна 1648–1654 рр. і возз'єднання України з Росією» (К., 1954); «Очерки истории исторической науки в СССР» (Т. 1. — М., 1955); «250 років Полтавської битви» (К, 1959); «Розвиток історичної науки в Українській РСР» (К, 1970). Співавтор шкільних підручників з історії УРСР.

Тв.: Семен Палій. — Уфа, 1942; Мазепа — зрадник українського народу. — К., 1946; Розгром шведських загарбників на початку XVIII ст. — К., 1950; Критика буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії України кінця XVII — першої чверті XVIII ст. // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. — Кн. 6. — К., 1954; Боротьба українського народу за возз'єднання України з Росією. — К., 1954 (у співавт.); Антифеодальні повстання в Росії і на Україні в XVII–XVIII ст. — К., 1954; Суд і судочинство на Лівобережній Україні в кінці XVII — на поч. XVIII ст. // Вісник АН УРСР. — 1958. — № 8; Полтавська битва. — К., 1962; Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. — К., 1963 (у співавт.); Розвиток історичної науки в Українській РСР. — К., 1970 (у співавт.); Нариси з історії СРСР: Епоха феодалізму. — К., 1971.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 900; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 2. — 1957; Дубровський В. Найновіша совєтська концепція історії України // Український збірник. — Кн. 6. — Мюнхен, 1956; Оглоблин О. Думки про сучасну українську совєтську історіографію. — Нью-Йорк, 1963; Гордієнко Б., Захарчишина П. Обговорення короткого курсу посібника «Допоміжні історичні дисципліни» // Наук.-інформ. бюл. АН УРСР. — 1964. — № 4; Учені вузів УРСР. — К., 1968; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; [Некролог] // УІЖ. — 1973. — № 9; EoU. — Vol. 1. — 1984; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Близняк М.Б. Життєвий і творчий шлях Вадима Архиповича Дядиченка (1909–1973): До 30-річчя з дня кончини видатного історика // Грані. — 2003. — № 5 (31). — С. 56–63; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 2. — К., 2004. — С. 508;

Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 208.

ДЯТЛЕНКО Микола Дмитрович (26.11.1914, с. Куличка Сумської обл. — ?) — дослідник історії України періоду Другої світової війни, к.і.н. (1955). Учасник Другої світової війни 1941–1945. Нагороджений двома орденами Червоного Прапору, орденом Червоної Зірки та 7 медалями. З селян.

1946 закінчив філол ф-т. КДУ. 1946–1950 працював у МЗС УРСР, 1950–1951 — зав. відділом у ж. «Україна», 1951–1952 — ред. ж. «Більшовик України». 1955 закінчив АСН при ЦК КПРС, де спеціалізувався в галузі історії міжнар. відносин і світового роб. і національно-визвольного руху. 1955–1959 — ред. ж. «Комуніст України», зав. ред. в «УРЕ». 1959–1964 — на творчій роботі (літератор-перекладач). 1964–1974 — с.н.с. відділів історії зарубіжних країн Сходу, нової та новітньої історії, Великої Вітчизняної війни Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Боротьба СРСР проти використання Сполученими Штатами Америки ООН як засобу агресії проти Китаю та Кореї (1950–1953 рр.)» захистив в АСН при ЦК КПРС. З 1974 на творчій роботі.

Опублікував понад 50 праць. Досліджував проблеми міжнар. солідарності у боротьбі проти фашизму, питання антифашистського опору в Німеччині, Австрії та ін. країнах Європи.

Тв.: Україна і Близький та Середній Схід. — К., 1968 (у співавт.); Міжнародна солідарність в боротьбі проти фашизму. 1933–1945 рр. — К., 1970 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 947; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 537–538; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 584.

ДЯЧЕНКО Василь Дмитрович (01.11.1924, м. Київ — 23.10.1996, м. Київ) — антрополог, к.і.н. (1962). З родини відомого київського архітектора.

1947–1952 — навчався на іст. ф-ті МДУ ім. М. Ломоносова. 1952–1957 — студент-заочник каф. антропології біолого-ґрунтознавчого ф-ту МДУ. Протягом цих років працював: у бібліотеці МДУ, викладав історію в сш та медучилищі. З 1955 — наук. діяльність пов'язана з Україною. Очолив постійно діючу Укр. антропологічну експедицію в ІМФЕ АН УРСР. 1956–1963 — особисто обстежив за широкою антропометричною та антропоскопічною програмою понад 100 етнотериторіальних груп України, Росії, Білорусії. Канд. дис. «Антропологічний склад українського народу» захистив на Вченій Раді НДІ та Музею антропології МДУ 1962. З 1964 — с.н.с. групи антропології ІМФЕ АН УРСР. 1974–1990 — співробітник Ін-ту археології

НАН України, пізніше — с.н.с. сектору палеоантропології і відділу давньоруської та середньовічної археології. Брав участь у роботі експедицій на території стародавнього Києва.

Автор бл. 90 праць.

Тв.: Антропологічний склад українського народу. — К.: Наукова думка, 1965; Антропологічна характеристика // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. — К., 1983; Антропологічна характеристика // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. — К., 1987; Не тільки чорнії брови, карії очі (антропологічні типи на етнічній території українського народу) // Віче. — 1992. — № 4; Антропологічна характеристика населення // Поділля. — К., 1994 (у співавт.); Антропологический состав средневековых восточных славян // Проблемы эволюционной морфологии человека и его рас. — М., 1986; Антропологический состав и расселение // Украинцы. Макет тома серии «Народы и культуры». — Кн. 1: Этническая история. Антропология. Язык. Расселение. — Москва, 1994.

Літ.: Пам'яті Василя Дмитровича Дяченка // Археологія. — 1997. — № 2; Сегеда С. Пам'яті вченого // Народознавчі зошити. — Двомісячник. — 1997. — Зошит 4 (16). — Липень — серпень; ЕСУ. — Т. 8: Дл–Дя. — К., 2008. — С. 589; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 414.

ЕРНСТ Федір (Теодор-Ріхард) Людвігович (28.10/09.11.1891, м. Київ — 28.10.1942, м. Уфа, РФ) — дослідник історії укр. мистецтва, мистецтвознавець.

Навчався в Берлінському (1909–1910) та Київському (1910–1914, у Г. Павлуцького) ун-тах. Написав працю про київську архітектуру XVII–XVIII ст., за яку нагороджений золотою медаллю. У 1914 як нім. підданий засланий за Челябінськ. Після прийняття присяги (квітень 1917) повернувся до Києва, де навесні 1919 закінчив ун-т. Перші наук. розвідки почав друкувати ще 1913. У монографії «Українське мистецтво XVII–XVIII віків» (К., 1919) один з перших визначив предмет укр. мистецтвознавства. З кінця 1917 працював у галузі охорони пам'яток, у 1919 як вчений інструктор ВУКОПМИС'у, з 1920 вчений експерт Губкопмис'у, у 1926–1930 київський краєвий інспектор по Київщині, Волині, Поділлю й Чернігівщині при Наркомосі УСРР. 2.03.1919 обраний ред. мистецтва Біогр. комісії ВУАН (у картотеці понад 5 тис. імен). Проф. Київського археол. (1922–1924) та Київського худ. ін-тів. У 1919–1925 завідував бібліотекою й музеєм при кол. УДАМ. Чл. комісій з організації Лаврського музею культів, Київської картинної галереї (нині Музей рос. мистецтва), Музею мистецтв ВУАН (нині Музей мистецтв ім. Ханенків). З грудня 1923 — зав. худ. відділом Всеукр. іст. музею ім. Шевченка. За 10 років роботи збільшив його у 15–20 разів, довівши до 5,5 тисяч експонатів (1930). Влаштував бл. 10 тематичних виставок, видаючи до них каталоги. Д.чл. Софійської комісії та Всеукр. археол.

комітету ВУАН. З 1929 другий чл. паритетної комісії з обміну культурними цінностями між РСФСР та УСРР (призначення від ВУЦВК). Вдруге заарештований 23.10.1933. Трійка при колегії ГПУ УСРР 29.05.1934 вирішила його ув'язнити на 3 роки у виправно-трудові табори. Створив музей Біломор-Балтійського каналу в Повенці, у 1936–1937 завідував музеєм будівництва каналу Москва–Волга у м. Дмитрові. У 1937–1938 — заст. дир. Казахської нац. худ. галереї. У грудні 1937 став чл. Спілки рад. художників. З липня 1938 працював у Башкирському держ. худ. музеї (з травня 1940 — заст. дир.). На всіх цих посадах працював науково, друкуючись у місцевих газетах. Третій арешт 16.07.1941. Розстріляний. Реабілітований.

Автор монографій про Шевченка-маляра на тлі його доби, І. Рєпіна й М. Мурашка (не видані), численних розвідок, присвячених Г. Нарбутові, Г. Гольпайну, Гроте. Києвознавчі праці про надгробок П. Румянцева-Задунайського у Лаврі, дерев'яну Златоустівську церкву в старому місті, бурсу, контракти й контрактовий будинок. Уклав путівник «Київ» (1930). Провів сотні екскурсій по місту, читав прилюдні лекції.

Тв.: Київські архитекти XVIII віку // Наше минуле. — 1918. — Ч. 1. — С. 98–118; Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г. — К., 1918; Контракти і контрактовий будинок у Київі. — К., 1923 (на обкл.: 1924). 96, IV с., 15 табл.; Український портрет. — К., 1925 (разом із Д. Щербаківським); Георгій Нарбут: Життя й творчість // Георгій Нарбут. — К., 1926. — С. 11–86; Київська архітектура XVII віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — К., 1926. — С. 125–165; Портретист Гольпайн // Український музей. Зб. 1. — К., 1927. — С. 95–120; Д.М. Щербаківський // Бібліологічні вісті. — 1928. — № 1 (18). — С. 127–136.

Літ.: Ернст Федір (Теодор-Ріхард) Людвігович: бібліогр. покажч. (Мистецьке життя Сумщини) / Упоряд. С.І. Білокінь. — Суми, 1987; ред. О.Д. Кузьменко; Сум. обл. орг. УТОПІК, Секція пам'ятників мистецтва [та ін.]. — Суми: [б.в.], 1987. — 34 с.; Білокінь С. Федір Ернст і Київ // Наука і культура: Україна. — Вип. 22. — К., 1988; Його ж. Федір Ернст // Сучасність. — 1990. — Ч. 7–8 (351–352). — С. 86–98; Нестуля О. Україна стала його долею // Репресоване краєзнавство. — К.; Хмельницький, 1991. — С. 101–113; Тези доп. та повідом. наук. конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження історика мистецтва Федора Людвіговича Ернста. — Суми, 1991; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 47; ЕСУ. — Т. 9: Е–Ж. — К., 2009. — С. 237; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 416.

ЄВДОКИМОВ Геннадій Леонідович (08.09.1947, м. Рига, Латвія — 01.04.2001, м. Київ) — археолог, дослідник доби бронзи — раннього заліза.

1972 закінчив іст. ф-т КДУ. Студентом брав участь в експедиціях Ін-ту геології АН СРСР в Якутії. 1966–1968 працював на заводі «Маяк» у Києві. Від 1968 працював в Ін-ті археології АН УРСР: лаборант, н.с. Під кер. С.М. Бібікова та В.Г. Збеновича провадив розвідки трипільських пам'яток і камеральну обробку матеріалів поселення Гребені. Працював у багатьох новобудовних експедиціях: Керченській, Каховській, Херсонській. Середньо-Дніпровській, Південно-Бузькій та ін. Брав участь у розкопках відомих скіфських курганів: Мордвинівського (1967, 1968), любимівських і червоноперекопських (1967–1969), Гайманової Могили (1969, 1970), Товстої Могили (1971). 1977 очолив Краснознам'янську експедицію. Серед відкриттів цієї експедиції — кургани доби енеоліту, поховання скіфів у бойовому обладунку, кургани-святилища половецького часу, половецький музика, сотні ямних, катакомбних та ін. поховань, а також найбільший могильник білозерської культури біля с. Брилівка Херсонської обл. Обгрунтував виділення ранньокатакомбного типу пам'яток у Нижній Наддніпрянщині та запропонував тричлену періодизацію катакомбних поховань Надчорномор'я.

Автор і співавтор багатьох звітів і понад 50 праць.

Тв.: Ранньотрипільське поселення поблизу с. Бернашівка на Вінниччині // Археологія. — 1971. — 10 (у співавт.); Курганы эпохи бронзы Верхнетарасовского могильника // Курганы юга Днепропетровщины. — К., 1977; Курганный могильник белозерского времени у с. Первомаевка // Древнейшие скотоводы степей юга Украины. — К., 1987; Погребения эпохи поздней бронзы Астаховского могильника. — К., 1992 (препринт); Скифские изваяния VII–III вв. до н.э. — М., 1994 (у співавт.).

Літ.: Гершкович Я.П. Слово про Г.Л. Євдокимова [Некролог] // Археологія. — 2001. — № 4. — С. 165–166; Данилко Н.М. Євдокимов Геннадій Леонідович // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. II. — С. 161; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 417.

ЄВСЄЄВ Іван Федорович (22.02.1912, с. Старий Салтів, нині Вовчанського р-ну Харківської обл. — 07.07.1973, м. Київ) — дослідник історії східноєвропейських країн, д.і.н. (1966).

1928–1933 працював робітником на підприємствах Харкова. 1933 за путівкою комітету комсомолу Харківського електромеханічного заводу відряджений на навчання до Харківського юр. ін-ту, який закінчив 1937. 1937–1954 працював в урядових установах: Наркоматі юстиції, Президії Верховної Ради УРСР, Раді Міністрів УРСР, де займав посади помічника Голови РНК УРСР, помічника першого заст. Голови Ради Міністрів УРСР, радника заст. Голови Ради Міністрів УРСР. Учасник Другої світової війни. Канд. дис. «Народні комітети Закарпатської України» (1951, наук. ступінь — к.юр.н.). 1954–1963 — с.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1963–1973 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн Ін-ту історії АН

УРСР. Докт. дис. «Співробітництво Української РСР і Польської Народної Республіки (1944–1960 рр.)» (1966). Автор понад 50 наук. праць. Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ст., орденом «Знак пошани», медалями.

Тв.: Народные комитеты Закарпатской области — органы государственной власти (1944–1945). — М., 1954; Непорушна дружба народів соціалістичних держав — втілення ідей Великого Жовтня. — К., 1957; Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944–1960). — К., 1962.

Літ.: РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; [Некролог] // УІЖ. — 1973. — № 9; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 102; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 538; ЕСУ. — Т. 9: Е–Ж. — К., 2009. — С. 342.

ЄВТУШЕНКО Анатолій Пилипович (16.01.1910, с. Спасова Новгородківського р-ну Кіровоградської обл. — ?) — історик, музеєзнавець, дослідник історії України рад. періоду, к.і.н. (1961). Учасник Другої світової війни. З селян.

1933 закінчив Кіровоградський ін-т соціального виховання. 1938–1939 навчався у Київському пед. ін-ті. 1938–1940 — лектор, зав. сектора пропаганди і агітації Київського обкому КП(б)У. 1946–1951 — чл. пропагандистської групи, консультант відділу пропаганди ЦК КП(б)У. 1951–1953, 1959–1962 — дир. музею-заповідника «Києво-Печерська лавра». 1953–1959 — дир. іст. музею. Канд. дис. «Суцільна колективізація сільського господарства у степовій частині Української РСР (1929–1933 рр.)» (наук. кер. — к.і.н. П.К.Стоян) захистив в Ін-ті історії АН УРСР. 1962–1972 — м.н.с. відділу історії капіталізму, історії досоціалістичних формацій, історії комуністичного і соціалістичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. З 1972 — на пенсії.

Тв.: Радгоспи: Шлях становлення і розквіту (1917–1980): На матеріалах Української РСР. — К., 1982 (у співавт.); Глибоко вивчати ленінську спадщину // УІЖ. — 1970. — № 1.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 863; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 539–540.

ЄВТУШЕНКО Олександр Іванович (09.07.1959, м. Красноярськ, РФ — 19.02.2009, м. Біла Церква Київської обл.) — археолог, дослідник палеоліту, к.і.н. (1996).

Закінчив КДУ 1983. Викладав в сш № 5 м. Біла Церква (1982–1986). Був гол. хранителем Пермського обласного краєзнавчого музею (РФ, 1986–1989),

керував археологічним загоном Камської археолого-етнографічної експедиції (1996–1998). Повернувшись в Україну, працював у наук.-виробничому кооперативі «Археолог» при Ін-ті археології АН УРСР (1989–1993). Від 1993 — м.н.с., с.н.с. відділу первісної археології Кримського філіалу Ін-ту. 1996 захистив канд. дис. «Локально-хронологічний підрозділ мустьєрських індустрій Північно-Східного Середземномор'я».

Займався проблемою техніко-типологічної варіабельності мікокського технокомплексу Сх. Європи, геоархеологічною характеристикою процесу акумуляції літологічних і культурних відкладів на палеолітичних пам'ятках та експлуатацією сировинних ресурсів палеолітичною людністю Криму. Брав участь у роботах Кримської палеолітичної експедиції (1981–1990), Міжнар. кримської палеолітичної експедиції (1992–2006), керував розкопками середньопалеолітичних пам'яток Карабі-Тамчин, Чокурча І, Сари-Кая, Карабай І і ІІ.

Тв.: Двустороннее мустье Крыма: проблемы культурно-типологической дифференциации индустрий // Археологический альманах. — 1996. — 5; Караби-Тамчин — новая среднепалеолитическая стоянка Крымского высокогорья // Варіабельність середнього палеоліту України. — К., 2003; Карабай I — палеолитическая стоянка в Восточном Крыму. — Донецк, 2012 (Археологический альманах. — 26; у співавт.); Siuren I: stratigraphic and archaeological sequences from 1990s excavations // Siuren I rock-shelter. From Late Middle Paleolithic and Early Upper Paleolithic to Epi-Paleolithic in Crimea. — The Paleolithic of Crimea. — Liège, 2012. — Vol. IV (ÉRAUL. — 129).

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 418.

ЄВФИМОВСЬКИЙ (Єфимовський) Володимир Степанович (11.07.1899, с. Берестовець, нині Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — 04.01.1942, м. Ленінград) — дослідник історії України XVII–XVIII ст., теорії й практики архівної та археогр. роботи, архівіст, археограф. З родини священика.

Навчався у Чернігівському духовному училищі (1908–1913), Чернігівській духовній семінарії (1913–1918) та Ніжинському іст.-філол. ін-ті кн. Безбородька (з 1920 — Ніжинський ІНО) (1918–1922) (закінчив іст. відділення ф-ту профосвіти Ніжинського ІНО). 1922–1923 — аспірант Ніжинської наук.-досл. каф. історії культури і мови при ІНО. Одночасно у 1923–1926 працював ніжинським окружним інструктором Чернігівського губ. архівного управління, архівним регістратором, зав. бібліотеки та кабінету наук. занять, зав. рукописного відділу, вченим архівістом Чернігівського губ. іст. архіву. У 1924–1930 працював у ВУАН: 1924–1930 — нештатний співробітник Постійної комісії для складання іст.-геогр. словника укр. земель та Археогр. комісії; 1926–1929 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України у Києві. Тоді ж брав участь в Археогр. експедиції до московських архівів. 1930 захистив промоційну працю «Московські городові воєводи на Україні за часів Богдана

Хмельницькего в 1654–1657 роках» і отримав звання н.с. У 1930–1933 працював у Харківському центр. іст. архіві вченим архівістом, виконував обов'язки асистента по курсу джерелознавства в Ін-ті червоної професури. 1934 — архівіст Новгородського відділення Ленінградського обл. архіву, 1934–1939 — н.с., с.н.с. Ленінградського обл. архіву Жовтневої Революції. 1939–1941 — н.с., с.н.с. Центр. держ. архіву нар. госп-ва, ЦДІА СРСР (м. Ленінград). Досліджував історію України XVII–XVIII ст., розробляв питання теорії та практики архівної та археогр. роботи. Помер під час блокади Ленінграду, похований на Волковському кладовищі у братській могилі.

Тв.: Крестьянское движение на Черниговщине в 1905 р. // Летопись Революции. — 1925. — № 2; Гайдамака Семен Тихий перед Генеральним Судом (1752–1753) // Україна. — 1925. — Кн. 3; До історії військового суду та земельних відносин на Україні за Хмельниччини // Науковий збірник за рік 1927. — К., 1927; Волнения крестьян в удельных имениях Грузии в 1905–1906 гг. // Красный архив. — 1941. — Кн. 3; Комитеты деревенской бедноты Северной области: Сборник документов. — Л., 1947 (один з упорядників).

Літ.: Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Євфимовський Володимир Степанович. Український історик, архівіст, активний учасник краєзнавчого руху 20-х років // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1991; Юркова О. Українська Сівера в працях істориків київської школи М.С. Грушевського // Сіверщина в долі істориків та в історичних дослідженнях. — К., Новгород-Сіверський, 1996; Її ж. Володимир Степанович Євфимовський: біобібліографічний начерк // Архіви України. — 1998. — № 1–6; Її ж. Київська історична школа М.С. Грушевського: долі науковців // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 1998. — № 1/2; Коваленко О., Юркова О. Євфимовський Володимир Степанович // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — Вип. I (XIX ст. — 1930-і рр.). — К., 1999; Коваленко О.Б. На варті духовних скарбів України: архівісти Чернігівщини 20–30-х рр. // Сіверянський літопис. — 1999. — № 2; Юркова О.В. Володимир Євфимовський: доля одного з учнів М.С. Грушевського // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 1. — К., 1999; Її ж. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930). — К., 1999; Її ж. Євфимовський (Єфимовський) Володимир Степанович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Її ж. Євфимовський Володимир Степанович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 3. — К., 2005; Коваленко О., Острянко А. Неопубліковані нариси Володимира Євфимовського з історії Чернігово-Сіверщини // Сіверянський літопис. — 2006. — № 4; Ткаченко В.В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше пожовтневе двадцятиріччя: Навч. посіб. — К., 2007; ЕСУ. — Т. 9: Е–Ж. — К., 2009. — С. 355; Реабілітовані історією: У 27 т. Чернігівська область / Упор. О.Б. Коваленко, О.В. Лисенко, Р.Ю. Подкур, О.М. Потапенко. — Кн. 6. — Чернігів, 2016; Юркова О.В. Унікальна світлина з ювілею Михайла Грушевського 1926 року //

Бюлетень Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці. — 2016. — Число 41 (57); Її ж. Світлина з ювілею М. Грушевського 1926 р.: проблеми атрибуції // УІЖ. — 2016. — № 6.

ЄЛІСЕЄВ Валентин Федорович (24.12.1946, м. Пугачов Саратовської обл., РФ — 22.09.2006, м. Миколаїв) — археолог, дослідник доби бронзи.

1973 закінчив іст. ф-т ОДУ. Потому два сезони працював в Інгульській експедиції Ін-ту археології АН УРСР. 1975–1998 був співробітником Ін-ту: ст. лаборант, з 1989 — м.н.с. Працював у Миколаївській експедиції, досліджував могильники та поселення доби бронзи — раннього заліза. Вивчав будівельну справу осілого населення степового Побужжя доби пізньої бронзи. Чл. Бюро секції археології Т-ва охорони пам'яток історії та культури Миколаївської обл.

Тв.: Погребения предскифского периода в Южном Побужье // Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья. — К., 1984 (у співавт.); Новое о домостроительстве эпохи поздней бронзы в Степном Побужье // Історія, етнографія, культура. Нові дослідження — Миколаїв, 1995; Некоторые вопросы домостроительной эпохи бронзы в Степном Побужье // Сабатиновская и срубная культуры: проблема взаимосвязей Востока и Запада в эпоху поздней бронзы. — К.; Николаев, Южноукраинск, 1997.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 419.

ЄРОФЕЇВ Іван Федорович (08.10/26.09/.1882, с. Андрушівка, нині Погребищенського р-ну Вінницької обл. — 27.11.1953, смт. Ворзель Київської обл.) — дослідник у галузі спец. іст. дисциплін, біографіст, письменник, літературознавець, етнограф і фольклорист.

Середню освіту отримав у 3-й Київській г-зії. Закінчив іст.-філол. ф-т Ун-ту Св. Володимира (1907). В студентські роки деякий час займався в «Семинарии русской филологии» під керівництвом проф. В. Перетца, а також у етнограф.-іст. гуртку проф. М. Довнар-Запольського. Після закінчення ун-ту працював у школах Сімферополя; в цей же час — співроб. Таврійської архівної комісії. За дорученням комісії брав участь у впорядкуванні архів. справ Криму XVII — поч. XX ст. Був обраний її представником на XIV археолог. з'їзді у Чернігові.

З 1921 працював в Харкові: викладач в серед. навч. закладах і ВНЗ, н.с. каф-ри історії укр. культури ВУАН. У 1920-х працював також співроб. Музею Слобідської України, де заснував рукописний відділ і зібрав колекцію етногр., худ. та рукоп. експонатів. Збирав фольклорні та етногр. мат-ли під керівництвом акад. М. Сумцова.

1934 переїхав до Києва. Викладав латину в медич. школах та ін-тах.

Брав участь у роботі низки наукових комісій та товариств: Укр. комітету охорони пам'ятників культури, Київського наук. т-ва, Ленінградського наук.

т-ва вивчення укр. літ-ри, історії та етнографії, Спілки селянських письменників «Плуг» тощо.

Досліджував творчість укр. письменників, історію укр. театру. Опублікував низку праць про укр. науковців та культурних діячів. Вивчав питання міжнац. літературно-мистецьких зв'язків. Фахівець в галузі шевченкознавства, зокрема, публікував маловідомі та архівні мат-ли про сучасників Т. Шевченка, перекладачів, ілюстраторів «Кобзаря». Один із упорядників збірки документів «Устим Кармалюк» (1948). Автор іст. повісті «Олекса Довбуш» (1945). Один з укладачів латинсько-українсько-російського словника медичної термінології.

Тв.: Українські думи і їх редакції. — К., 1910; До питання про Кармалюка // Червоний шлях. — 1924. — № 6; До питання про старі українські міри, вагу та грошовий облік // Роботи з метрології. Ч. 2. — Х., 1927; Проф. Д.М. Щербаківський // Культура та побут. — 21 червня 1927; Паніванівська легенда про Г.С. Сковороду // Матеріали до етнології і антропології. — Л., 1929. — Т. 21–22; Олекса Довбуш. — К., 1945.

Дж. і літ.: АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. — Ф. 36: кол. 1, 53 од. зб. (1903–1945); Путівник по особовим фондам АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. — К., 2005. — С. 116–120; Кравців Б. Розгром українського літературознавства 1917–1937 рр. // Збірник на пошану укр. учених знищених большевицькою Москвою. — Париж; Чікаго, 1962. — С. 285. (Записки НТШ / Іст.-філософ. секція; т. 173); УЛЕ. — К., 1990. — Т. 2; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005; Новійчук В. Забуте ім'я // НТЕ. — 2005. — № 6. — С. 72–74.

ЄФИ(І)МЕНКО Петро Петрович (21.11.1884, м. Харків — 15.04.1969, м. Ленінград, Росія) — дослідник палеоліту, слов'янської археології та етнографії, доктор археології (1934), проф., акад. АН УРСР (1945), почесний чл. Королівського антропол. ін-ту Великобританії та Ірландії (1943), Міжнар. союзу доісториків (1958), Італійського ін-ту доісторії й праісторії у Флоренції (1960). З родини відомих діячів науки й культури П.С. та О.Я. Єфименків.

1904–1906 — студент іст. ф-ту Харківського ун-ту, 1906 виключений за рев. діяльність, 1906–1912 навчався на фіз.-мат. ф-ті (природознавчий відділ — спеціальність «доісторична археологія») Петербурзького ун-ту, по закінченні якого залишений там в аспірантурі. Цікавився археологією, історією й етнографією. Брав участь у Харківському (1902) і Катеринославському (1905) археол. з'їздах. Тоді ж написав свої перші наук. праці. 1906 за підготовку покажчика літератури з історії, археології та етнографії Харківської губ. був удостоєний премії ім. О.О. Потебні. Здійснив дворічну (1913–1915) кругосвітну подорож, відвідав наук. центри і музеї Зах. і Півд. Європи, Півн.-Сх. Африки, Півд. Азії, Китаю та Японії. 1915 обраний чл. Рос. геогр., антропол.

й археол. т-в. 1915–1923 — н.с. іст. музею в Москві. 1923 повернувся в Ленінград і з цього року працював в Ермітажі, Музеї антропології та етнографії, ленінградському відділенні Ін-ту матеріальної культури АН СРСР, проф. Ленінградського ун-ту. 1934 Президія АН СРСР присудила йому наук. ступінь доктора археології. Д.чл. Держ. академії Історії матер. культури у Ленінграді. 1945–1954 — дир. Ін-ту археології АН УРСР. 1954 повернувся в Ленінград.

Археол. дослідження проводив на ріках Оскол і Донець, під Воронежем (1926–1927), у Середньо-Волзькій експедиції (1927–1928), у Татарстані (ананьєвська культура, 1943), очолював багаторічну експедицію «Великий Київ».

Автор понад 80 наук. праць. Був кер. колект. праці «Нариси стародавньої історії Української РСР» (К., 1957). Гол. ред. періодичних видань «Археология» (з 1947); «Археологічні пам'ятки УРСР» (з 1949); «Краткие сообщения Института археологии» (з 1952); «Советская археология». Підготував десятки кандидатів та докторів наук. Нагороджений орденом Леніна.

Тв.: Первобытное общество. — Вид. I. — 1934 наз.: Дородовое общество; Вид. 2. — 1938; Вид. 3. — К., 1953; Сучасний стан радянської науки про викопну людину // Вісник АН УРСР. — 1950. — № 1; Кріпость Ярослава Мудрого в Києві // Там само. — 1952. — № 12; Костенки I. — М.; Л., 1958.

Літ.: Борисковский П.П. К 80-летию Петра Петровича Ефименко // Советская археология. — 1964. — № 4; УІЖ. — 1969. — № 8; Борисковский П.И., Григорьева Г.П. Список печатных трудов П.П. Ефименко // СА. — 1964. — № 4. — С. 56–58; Історія Академії наук Української РСР. — Кн. II. — К., 1967; Петр Петрович Ефименко [Некролог] // СА. — 1970. — № 1. — С. 310–312; История Академии наук Украинской ССР. — К., 1979; Бибиков С.Н. Петр Петрович Ефименко: к 100-летию со дня рождения // СА. — 1984. — № 4. — С. 287–290; Франко О.О. Академік АН УРСР П.П. Єфименко: до 100-річчя з дня народження // УІЖ. — 1984. — № 11. — С. 143–145; Борисковский П.И. Петр Петрович Ефименко: воспоминания ученика // СА. — 1989. — № 3. — С. 253–259; Мезенцева Г. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 17; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Кухарчук Ю.В. Петро Петрович Єфименко (до 120-річчя від дня народження) // Археологія. — 2004. — № 3. — С. 135–140; Сапожников І.В., Кухарчук Ю.В. Кам'яна доба України та Петро Петрович Єфименко. (До 120-річчя від дня народження вченого: 21/09./11.1884–18.04.1969 // Кам'яна доба України. — Вип. 6. — К., 2004. — С. 6–22; Саєнко В.М. Токмацькі витоки родини Єфименків. (До 120-літньої річниці від народження П. Єфименка) // Музейний вісник. — Вип. 4. — Запоріжжя, 2004. — С. 88–92; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 300–304.

ЄФРЕМОВ Сергій Олександрович (псевд.: С. Александрович, Волосожар, Земець, Киянин, Тр. Лановий, Липовчанин, С. Охріменко та ін.; 06.10.1876, с. Пальчик Звенигородського пов. Київської губ., нині село Катеринопільського р-ну Черкаської обл. — 31.03.1939, тюрма в м. Ярославль, нині — РФ) — громад., політ. і держ. діяч, публіцист, літературознавець. Ідеолог і теоретик укр. революції 1917–1921. Дійсний чл. НТШ. Акад. УАН (1919; з 1921 — ВУАН). Народився у родині священика.

1891–1996 навчався в Київській духовній семінарії. Закінчив юрид. ф-т Київського ун-ту (1901). Літературно-публіцистичною діяльністю займався з серед. 90-х рр. XIX ст., друкувався в рос. та укр. часописах «Русское богатство», «Киевская старина», «Громадська думка», «Рада» та ін. Виступав на захист забороненого укр. слова, знайомив читачів з укр. літ. Один із фундаторів видавництва «Вік» (1895–1918).

Політ. діяльність розпочав зі студентських років. Від 1897 — чл. Загальної безпартійної укр. організації. 1904 Є., Б. Грінченко та Ф. Матушевський створили Укр. демократичну партію, був чл. її ради. Невдовзі із групою однодумців вийшов з Укр. демократ. партії, створивши Укр. радикальну партію, яка 1905 за його ініціативи об’єдналася з Укр. демократ. партією, отримавши назву Укр. радикально-демократична партія. Належав до ліберального крила укр. нац. руху, стояв на нац.-культурницьких позиціях, виступав за поступовість і поміркованість політ. боротьби, з 1908 — чл. кер-ва Т-ва укр. поступовців.

Є. позитивно сприйняв Лютневу революцію 1917. Був одним з ініціаторів і учасників утворення УЦР, заст. голови УЦР, чл. Малої ради, ген. секретарем міжнац. справ у першому укр. уряді — Генеральному секретаріаті УЦР 1917–1918. У червні 1917 очолив наступницю ТУП — Укр. партію соціалістів-федералістів. Активізував літ.-публіцистичну діяльність. 1917–1919 лише в газ. «Нова рада» опубл. понад 900 його матеріалів із найактуальніших проблем того часу.

Є. негативно поставився до Жовтневого перевороту в Петрограді 1917, вбачав у ньому небезпеку для укр. нац. руху, виступав за створення єдиного нац. фронту. Засудив гетьманський переворот 1918, відмовився від співробітництва з урядом Укр. Держави, залишаючись головою УПСФ. Співробітничав із Укр. національним союзом, але був противником протигетьманського повстання 1918. У часи Директорії УНР відійшов від активної політ. діяльності. 1919 працював в УАН. Зазнав переслідувань від рад. властей та денікінського режиму в Україні 1919–1920.

Із встановленням рад. влади в Києві (червень 1920) перейшов на нелегальне становище і змушений був переховуватися. 1921 на прохання ВУАН був амністований, повернувся до адміністративної та наук. роботи: віце-президент ВУАН (1922–1928), чл. госп. управи (1924–1928), фактично керував повсякденною роботою академії, залишивши політ. діяльність. У 1920-ті опублікував низку ґрунтовних наук. досліджень з історії літератури та літературознавста.

Є. не приховував свого негативного ставлення до ком. ідеології, рад. влади. Від серед. 1920-х зазнавав постійних переслідувань і цькувань від парт. органів та керівництва ВУАН. 1928 його звільнено з усіх посад, які він займав в академії. 21 липня 1929 заарештовано, в квітні 1930 засуджено в справі «СВУ» як одного з її кер. на 10 років тюремного ув'язнення.

Реабілітований 11 серпня 1989.

Тв.: Літературно-критичні статті. — К., 1993; Історія українського письменства. — К., 1995; Щоденник. 1923–1929. — К., 1997.

Літ.: Спис праць С.О. Єфремова // Записки Історично-Філологічного Відділу ВУАН. — 1923. — Кн. 2–3; Кримський А. Життєпис і літературна діяльність С.О. Єфремова // Там само; Верстюк В.Ф., Осташко Т.В. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005.

ЖЕБОКРИЦЬКИЙ Віктор Андрійович (02.05.1906, с. Жидівська Гребля, нині с. Чапаєвка Таращанського р-ну Київської обл. — 29.03.1975, м. Київ) — дослідник всесвітньої історії, балканіст, д.і.н. (1962). Із селян.

1921 закінчив семирічку, 1931 — робітфак. 1931–1934 — навчався на іст. ф-ті КДУ, потім — в аспірантурі на каф. нової історії. Канд. дис. «Політика Німеччини на Балканах в 1912 році» (1940). 1941 — доц., заст. декана іст. ф-ту КДУ.

Влітку 1941 вступив добровольцем до лав Червоної армії. Розпочав службу в діючій армії, потім призначений на викладацьку роботу у військово-навчальних закладах. З 1945 викладав в КДУ, 1950–1952 — зав. каф. нової історії, 1952–1962 — зав. каф. історії міжнар. відносин і зовнішньої політики СРСР, 1962–1975 — проф. каф. нової історії і міжнар. відносин. Одночасно 1948–1951 викладав у ВПШ при ЦК КПУ, 1949–1953 — в заочній ВПШ при ЦК КПРС. 1962 за праці про Болгарію напередодні і в період Балканських воєн 1912–1913 надано наук. ступінь д.і.н. Одночасно 1947–1949 — с.н.с., 1949–1955 — с.н.с. відділу історії країн народної демократії Ін-ту історії АН УРСР (за сумісн.).

Автор понад 150 наук. та наук.-попул. праць з історії І Інтернаціоналу, Паризької комуни, рев. подій 1917 р. в Росії та слов'янських країнах, історії України. Опублікував серію біографічних нарисів про Г. Димитрова, Д. Благоєва, А. Бебеля, Дж. Гарібальді. Центральне місце в його наук. дослідженнях займали питання історії Болгарії, національно-визвольного руху на Балканах. Під керівництвом та за його безпосередньою участю було видано перший в Україні підручник «Історія південних та західних слов'ян». Підготував понад 20 кандидатів і докторів наук. Нагороджений орденом «Знак Пошани», болгар. «Орденом Кирила і Мефодія» І ступеня, медаллю «За победу над Германией».

Тв.: Болгария накануне Балканских войн 1912–1913 гг. — К., 1960; Болгария во время Балканских войн 1912–1913 гг. — К., 1961; Історія

південних і західних слов'ян. — К., 1966 (у співавт.); Оновлена Болгарія. — К., 1975.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 211; Боєв Ю.О., Кізченко А.Ф., Петерс І.А. Віктор Андрійович Жебокрицький: До 60-річчя з дня народження // УІЖ. — 1966. — № 4; Учені вузів Української РСР. — К., 1968; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; Жебокрицький В.А. [Некролог] // УІЖ. — 1975. — № 6; Историки-слависты СССР: Библиограф. словарь-справочник. — М., 1981; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 144–145; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 541; ЕСУ. — Т. 9: Е–Ж. — К., 2009. — С. 520.

ЖИТЕЦЬКИЙ Гнат (Ігнат) Павлович (15.02.1866 м. Кам'янець-Подільськ, нині м. Кам'янець-Подільський — 08.04.1929, с. Буча, нині с-ще міськ. типу Ірпінської міськради Київської обл.) — історик, архівіст і літературознавець. Д.чл. НТШ. Син П. Житецького, двоюрідний небіж І. Житецького.

Закінчив іст.-філол. ф-т Київ. ун-ту (1899). 1898–1903 — ред. від. рос. та укр. історії вид-ва «Просвещение», 1919 — ред. час. «Книжковий вісник», 1890–1924 — учитель середніх навч. закладів у С.-Петербурзі та Києві, 1922–1929 — один із засн. і зав. від. рукописів Всенар. бібліотеки України. Особисто причетний до комплектування українознавчого рукописного фонду цієї бібліотеки. 1926–1928 у зв'язку зі створенням Центр. архіву брав активну участь у роботі Комісії з розподілу рукописного матеріалу між архівами, музеями і бібліотеками. Ж. — автор праць з історії сусп.-політ. думки України XVII–XIX ст. та історіографії, археологічних публікацій, літературознавчих розвідок, значну частину яких присвятив Т. Шевченкові. Вивчав творчість М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Костомарова та багатьох ін. укр. і рос. письменників та учених.

Тв.: Графиня Е.М. Румянцева. — К., 1888; Литературная деятельность Иоанна Вишенского. — К., 1890; Первый ректор Киевского университета (М.А. Максимович) // Русская школа. — 1904. — № 10/11; Граматика Мелетія Смотрицького // Книжний вісник. — 1919. — № 2; «Київська старина» за часи Ф. Лебединцева. (1882–1887) // Україна. — 1925. — № 6; Перші роки «Київської старини» та М.І. Костомаров // Україна. — 1926. — № 4; Листування М.С. Лєскова з професором П.О. Терновським. — К., 1927; Листування О.М. Лазаревського і М.І. Костомарова // Україна. — 1927. — № 4; Київська громада за 60-х років. — К., 1928; «За сто літ». — 1929, кн. 4; Новий уривок з автобіографії М.І. Костомарова. П'ять листів П.П. Чубинського до М.І. Костомарова // Там само.

Літ.: Плачинда В.П. Павло Гнатович Житецький. — К., 1987; Українські архівісти: Біобібліографічний довідник, вип. 1. — К., 1999; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 151–152; ЕСУ. — Т. 9: Е–Ж. — К., 2009. — С. 578.

ЖУКОВСЬКИЙ Аркадій Іларіонович (12.01.1922, м. Чернівці — 02.10.2014, м. Чернівці) — дослідник історії Буковини та історії Церкви, географ, педагог, д.чл. НТШ (1972), іноземний чл. НАНУ (1992), лауреат премії Фонду Шевченка (1995), громад.-політ. діяч.

У період Другої світової війни емігрував разом з родиною до Австрії. 1949 здобув вищу освіту в м. Грац. 1969 захистив докт. дис. в УВУ (Мюнхен), 1976 — докт. дис. в Сорбонні (Париж). 1960–1988 — проф. Ін-ту Східних мов і цивілізацій Паризького ун-ту, з 1969 — також проф. УВУ в Мюнхені, продекан філос. ф-ту. 1968 обраний наук. секретарем, а з 1987 — головою НТШ в Європі. 1989–1995 президент Бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі. Автор, співред., а з 1985 — гол. ред. багатотомної «Енциклопедії Українознавства», чл. редколегії та ред. відділів релігії й історії англомовної ЕУ. Крім наук.-організаційної праці, автор монографій та окремих розділів у колект. виданнях, зокрема «Історія Буковини» (1956, 1991–1993), «Петро Могила і питання єдності церков» (1969, 1996), «Нарис історії України» (1991), «Historie de L'Ukraine» (1993).

Бібліогр.: Аркадій Жуковський: Бібліографія (До 75-річчя від дня народж.) / Упоряд. О. Кучерук; НАНУ. Ін-т археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. — К., 1997.

Літ.: ЕУ. — Т. 2. — 1957. — С. 701; Аркадію Жуковському — 75. — Чернівці, 1997; НАНУ: Персональний склад: 80 років. — К., 1998. — С. 185; ЕСУ. — Т. 9: Е–Ж. — К., 2009. — С. 668–669.

ЖУРАВСЬКИЙ Юрій (Юліан) Йосипович (24.10.1937, с. Буртіно Кам'янець-Подільської, тепер Хмельницької обл. — 21.08.1991, м. Харків) — к.і.н. (1971), проф. (1991).

Навчався в сільській школі, а потім переїхав до Харкова, де в 1952 закінчив семирічну школу № 80. У 1952–1955 продовжив навчання в Харківському технікумі культпросвітпрацівників, після закінчення якого отримав призначення на роботу в с. Зачепилівка, де працював дир. районного будинку культури. В 1956–1959 служив у Рад. Армії. В 1959 — дир. Будинку культури заводу «Електротяжмаш». Одночасно навчався на заочному відділенні іст. ф-ту Харківського ун-ту. В 1965 закінчив іст. ф-т і перейшов працювати ст. інспектором навч. частини ун-ту. В 1966–1971 — нач. навч. частини ХДУ. У 1966–1970 навчався в заочній аспірантурі при каф. історіографії, допоміжних іст. дисциплін та методики історії. З 1967 — викладач з погодинною оплатою, з 1971– ст. викладач, доц. каф. У 1971 захистив канд. дис. «В.И. Ленин, вождь Великого Октября, в советской историографии

1917–1927 годов» (ХДУ, наук. кер. — проф. В.І. Астахов). У 1975 затверджений у званні доц. В 1991 Вченою радою ХДУ йому було надано звання проф. У 1973–1977 — заст. декана і в.о. декана ф-ту, в 1987–1991 — декан ф-ту. В 1984–1991 — зав. каф. історіографії, джерелознавства та археології.

Викладав загальні курси з історіографії історії СРСР та історії СРСР, спеціальні курси. Опублікував понад 100 наук. та наук.-попул. праць, навч.-метод. посібників. Був відп. редактором «Вестника Харьковского университета» (серія «История»), чл. спеціалізованої ради ф-ту, головою вч. ради іст. ф-ту в 1987–1991. Очолював Харківську регіональну секцію Комісії АН УРСР з історіографії та джерелознавства, був чл. наук.-технічної Ради з іст. освіти Мінвузу України. Під його наук. кер. захищено 2 канд. дис. Брав активну участь у громад. житті. В 1990 проходив стажування у Великотирнівському ун-ті (Болгарія).

Тв.: Історична література перших років Радянської влади про В.І. Леніна // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — К., 1970. — Вип. 3. — С. 84–98; Университет в предвоенные годы и в период Великой Отечественной войны / Б.К. Мигаль, Ю.Й. Журавський // Харьковский государственный университет, 1805–1980: ист. очерк. — Харьков, 1980. — Разд. 2. — С. 62–93; Д.И. Багалей как историк Харьковского университета / Б.К. Мигаль, Ю.И. Журавский // ВХУ. — 1983. — № 238: История и культура досоциалистических формаций. — С. 40–48; Историческая наука в Харьковском университете (1933–1983) / В.И. Кадеев, Ю.И. Журавский // ВХУ. — 1984. — № 266: Социалистическое и коммунистическое строительство в СССР и странах социалистического содружества. — С. 110–119; Памятники истории и культуры Украины XIV — первой половины XIX века / Ю.И. Журавский, Б.К. Мигаль // Бесценные сокровища народа: [пособие для нар. ун-тов / М.Ф. Партолин, Г.М. Окладной, Е.С. Анисимова и др.]. — К., 1984. — Гл. 9. — С. 113–160; Історик-декабрист В.Д. Сухоруков / Ю.Й. Журавський, Б.П. Зайцев // УІЖ. — 1986. — № 10. — С. 109–114; Харьковский университет в годы Великой Отечественной войны / Ю.И. Журавский, Б.П. Зайцев, Б.К. Мигаль. — Харьков, 1989; 2-е вид. [укр. мовою], випр. і доп. — Харків, 2010; Исторический факультет Харьковского университета: очерк истории / Ю.И. Журавский, Б.П. Зайцев, Б.К. Мигаль // ВХУ. — 1991. — № 357: Историческая наука в Харьковском университете: (К 185-летию ХГУ). — Вып. 24. — С. 3–24; Материалы к биобиблиографическому словарю преподавателей исторического факультета (советский период) / Ю.И. Журавский, Б.П. Зайцев, С.М. Куделко // ВХУ. — 1992. — № 363: История. — С. 159–176; 1993. — № 374: История. — Вип. 27. — С. 104–124; Харківський колегіум: його викладачі та вихованці / Ю.Й. Журавський, Б.П. Зайцев // Український історичний збірник. — Харків, 1992. — Вип. 37. — С. 121–129.

Бібліогр.: Юрій Йосипович Журавський — професор Харківського університету: бібліогр. покажч. / Упоряд. В.Д. Прокопова; ред. Н.М. Кузьменко. — Харків, 1992. — 16 с.

Літ.: Біобібліографічний словник учених Харківського університету. — Т. 2: Історики (1905–1920, 1933–2000). — Харків, 2001. — С. 169–173; Історичний факультет Харківського національного університету ім. В. Каразіна. — Харків, 2004. — С. 79–98: спогади В.М. Духопельникова, С.І. Посохова, Б.П. Зайцева, М.З. Бердути, О.М. Головка, С.М. Куделка про Ю.Й. Журавського // Юрій Йосипович Журавський: спогади, документи, матеріали / [уклад. Б.П. Зайцев та ін.; відп. ред. С.І. Посохов]. — Харків, 2008.

ЗАГОРСЬКИЙ (до 1942 — Нємцев) Павло Семенович (28.06.1909, с. Кайдаки Катеринославського пов. Катеринославської губ. — ?, м. Київ) — дослідник історії рад. України 20–30-х рр. XX ст., к.і.н. (1950).

Після смерті батьків у 1919 виховувався у дит. будинку. 1923–1925 — навчався у школі батрацької молоді, а після її закінчення працював трактористом у комуні «Маяк». 1926–1928 навчався в окружній рад. парт. школі, 1928–1931 — у Дніпропетровському ІНО. 1931–1935 — директор і викладач Вовчанського с/г технікуму, ред. районної газети, служив у Червоній армії. 1935–1938 викладав у Харківському пед. ін-ті та навчався в аспірантурі. 1938–1941 — штатний лектор Харківського обкому КП(б)У. Редактор газ. «Вісті ВУЦВК» (1938–1941). Учасник Другої світової війни. Після демобілізації у 1948 — лектор, зав. редакційно-видавничим відділом Т-ва для поширення політ. і наук. знань УРСР, продовжив навчання в аспірантурі Київського пед. ін-ту. Канд. дис. «Революційна діяльність Ф.А. Артема (Сергєєва)» (1950). 1951–1959 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства Ін-ту історії АН УРСР. 1950–1955 за сумісн. працював в Ін-ті підвищення кваліфікації сусп. наук КДУ. Підготував 15 канд. наук. Нагороджений медалями «За перемогу над Німеччиною» і «30 років Радянської армії». Опублікував понад 40 праць.

Тв.: Комуна «Маяк». — Харків, 1930; Революційна діяльність Артема (Ф.А. Сергєєва). — К., 1951, 1957; Боротьба за реконструкцію народного господарства України (1930–1934). — К., 1957 (у співавт.); Нариси історії комітетів незаможних селян. — К., 1960 (у співавт.).

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 542.

ЗАЙЦЕВ Володимир Миколайович (08.07.1913, м. Чернігів — 1977, м. Київ) — дослідник історії країн Сходу, к.і.н. (1947).

Навчався в технікумі річкового транспорту, працював матросом і помічником капітана пароплава на Дніпрі. 1934–1939 навчався на іст. ф-ті, 1939–1941 — аспірант каф. новітньої історії КДУ. Учасник Другої світової війни. Канд. дис. «Туреччина в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)». 1947–1958 — викладав історію країн зарубіжного Сходу в КДУ та Житомирському держ. пед. ін-ті. 1958–1963 — ст.н. редактор «Української радянської

енциклопедії». 1963–1975 — с.н.с. відділів історії міст і сіл УРСР, багатотомної «Історії Української РСР», історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. Під його керівництвом написані томи багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» по Житомирській, Кіровоградській, Ровенській і Чернівецькій областям. Здійснював науково-методичну та науково-організаційну роботу при написанні та підготовці до видання 26-томної праці «Історія міст і сіл Української РСР», за що був нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Тв.: Народы Африки в борьбе за свободу и независимость. — К., 1959; Рабіндранат Тагор. — К., 1962; Україна кінця XVI — першої половини XVII ст. в описах і мемуарах іноземців // УІЖ. — 1966. — № 8.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1011; [Некролог] // УІЖ. — 1978. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 542–543.

ЗАМКОВИЙ Петро Володимирович (15/25?/.02.1928, с. Малий Караш(щ)ин Макарівського р-ну Київської обл. — 11.11.1989, м. Київ) — дослідник історії України XX ст., архівіст, археограф, к.і.н. (1964), доц.

У роки німецько-радянської війни працював слюсарем депо ст. Курорт Борове Акмолинської обл. (Казахстан), у паровозному депо у Києві. 1947–1952 навчався на іст. ф-ті КДУ. 1952–1960 працював в Архівному управлінні МВС УРСР. 1960–1967 — охоронець фондів, с.н.с. Ін-ту історії партії при ЦК КП України. Канд. дис. «Боротьба більшовиків України за здійснення ленінського гасла про робітничий контроль над виробництвом у період переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну (березень–жовтень 1917 р.)» (наук. кер. — к.і.н. П.І. Павлюк). 1967–1971 — ст. викладач, доц. каф. історії Київського ін-ту культури. 1971–1986 — с.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. 1986–1989 — зав. відділу архівних фондів ЦНБ АН УРСР. За роботу над багатотомною «Історією Української РСР» відзначений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Тв.: Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918). — К., 1962; У полум'ї революцій: Робітничий клас України в трьох російських революціях. — К., 1987 (у співавт.); Більшовики — організатори відсічі наступові буржуазії на робітничий клас України в липні — жовтні 1917 р. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. — Вип. 2. — К., 1976; Більшовики України — організатори робітничого контролю над виробництвом в 1917 р. // УІЖ. — 1963. — № 5; З'їзд підготовки Жовтня // Комуніст України. — 1967. — № 7; З історії «селянської республіки» на Сумщині // УІЖ. — 1985. — № 12.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1680; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські архівісти: Біобібліогр. довідник: у

3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ЗАМЛИНСЬКИЙ Володимир Олександрович (24.06.1930, містечко Андрушівка Житомирської обл. — 23.12.1993, м. Київ) — дослідник історії України, джерелознавства, історіографії, архівознавства, археографії, генеалогії та ін. спеціальних іст. дисциплін, д.і.н. (1979), проф. (1985).

Закінчив Московський іст.-архівний ін-т (1964). Працював учителем, дир. Волинського обл. парт. архіву, с.н.с. Ін-ту історії партії при ЦК КПУ. У 1975–1981 — заст. гол. ред. «УІЖу». Протягом багатьох років був чл. редколегій жур. «Архіви України», «Пам'ятки України», відродженої «Київської старовини». Чл. спеціалізованих вчених рад Ін-ту історії АН УРСР, Ін-ту історії партії, іст. ф-ту КДУ. У 1982–1993 — зав. каф. архівознавства та джерелознавства КДУ ім. Т.Г. Шевченка.

Автор понад 300 наук. публікацій, серед яких 16 індивід. монографій, статті і нариси з проблем вітчизняного джерелознавства, історіографії, архівознавства, усної нар. творчості, генеалогії козацьких родів, гетьманів України, міської і родової геральдики, іст. географії, археографії. Під його керівництвом видано також кілька колективних праць і збірників документів: «Днепр — река героев. Свидетельства всенародного подвига» (К., 1983); «В борьбе против фашизма» (К., 1985); «Документы Великого созидания. Источники по истории Украинской ССР» (К., 1986); «Лето 1941. Украина. Хроника событий» (К., 1991); «Специальные исторические дисциплины. Учебное пособие» (К., 1992); «Історія України в особах. IX–XVIII ст.» (К., 1993).

Тв.: З вірою в перемогу. — К., 1976; Несокрушимое единство. — К., 1984; Перемогу кували єдиною сім'єю. — К., 1985; Подвигом прославлены. — К., 1985; Роль «Архівів України» у підготовці кадрів істориків-архівістів у Київському державному університеті ім. Т. Шевченка // Архіви України. — 1986. — № 6; Діяльність кафедри джерелознавства та архівознавства Київського державного університету ім. Т. Шевченка по підготовці кадрів істориків-архівістів // Там само. — 1988. — № 3; Современное состояние источниковедения и специальных исторических дисциплин и задачи их дальнейшего развития на Украине // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Тезисы докл. и сообщ. V Всесоюзной конфер. 30 мая — 1 июня 1990. — К., 1990; Лето 1941. Украина. Хроника событий. — К., 1991.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 2013; Джеджула Ю., Войцехівська І. Думка, перервана на злеті // Київська старовина. — 1994. — № 3. — С. 102–106; Лоханський Й. Слово про земляка // Новини Андрушівщини. — 1994. — 24 груд.; Войцехівська І. Вшанування пам'яті вченого // Пам'ять століть. — 1996. — № 2. — С. 153; Войцехівська І. Замлинський Володимир Олександрович // Джерелознавство історії України. Довідник. —

К., 1998. — С. 170–171; Войцехівська І.Н., Замлинська О.В. Хронологічний покажчик праць В.О. Замлинського // Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів. — К., 2001. — Чис. 6 (7). — Ч. 2. — С. 406–430; Калакура Я.С., Войцехівська І.Н. Особові архівні фонди фундаторів архівної освіти в Київському університеті імені Тараса Шевченка професорів В. Стрельського та В. Замлинського // Архівіст: Ювілейний збірник: Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. — Вип. 5. — К., 2002. — С. 30–43; Войцехівська І.Н. Замлинський Володимир Олександрович // Історичний факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004. — С. 202; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 245–246; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 10: З–Зор. — К., 2010. — С. 214.

ЗАРЕМБА Сергій Захарович (псевд.: Копистеринський; 23.01.1947, с. Підбереззя Горохівського р-ну Волинської обл. — 27.01.2003, м. Київ) — дослідник історії України доби середньовіччя, краєзнавець, пам'яткознавець, д.і.н. (1996). Чл. Укр. комітету Міжнар. ради з питань пам'яток і визначних місць — ICOMOS. Засл. діяч науки і техніки України (1997).

1969 закінчив іст. ф-т Одеського держ. ун-ту. 1969 — методист бюро пропаганди при правлінні Одеської обл. організації УТОПІК. 1969–1970 — служба в Рад. армії. 1970–1971 — консультант правління Одеської обл. організації УТОПІК. 1971–1974 — аспірант Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Хронологія українського літописання другої половини XVII — початку XVIII ст.» захистив 1974 в Ін-ті історії АН УРСР (наук. кер. — д.і.н. О.І. Каменцева, д.і.н. В.Г. Сарбей). 1974–1979 — м.н.с. відділів історії феодалізму, джерелознавства та допоміжних іст. дисциплін; 1979–1986 — с.н.с. відділу іст.-краєзнавчих досліджень Ін-ту історії АН УРСР. Досліджував історію укр. літописання, питання іст. краєзнавства. Один з організаторів Всеукр. наук. конференції з іст. краєзнавства (з 1980). 1986–1990 — доц. каф. історії Київського інженерно-будівничого ін-ту. З 1990 — заст. голови УТОПІК. 1991–2003 — дир. Центра пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК. Докт. дис. «Українське пам'яткознавство: Історія, теорія, сучасність».

Чл. редколегій часописів «Київська старовина», «Вісник УТОПІК», періодичних збірок наук. праць «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (вип. 1–11), «Проблеми архівознавства і джерелознавства», гол. редактор збірки наук. статей «Праці Центру пам'яткознавства» (вип. 1–5). З 2007 Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК регулярно проводять наукові Зарембівські читання (2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017). 2011 у Києві встановлено меморіальну дошку на будинку, де жив історик (Оболонська площа, 3).

Тв.: Памятники истории и культуры Украинской ССР: Каталог-справочник. — К., 1987 (у співавт.); Куликівська битва 1380 р. та її історичне

значення. — К., 1980; Хронологія українського літописання (друга половина XVII — початку XVIII ст.). — К., 1987; Українське пам’яткознавство. Історія, теорія, сучасність. — К., 1995; Українське товариство охорони пам’яток історії та культури. Історичний нарис. — К., 1998; Нариси з історії українського пам’яткознавства. — К., 2002.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1631; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Заремба Сергій Захарович: [Некролог] // УІЖ. — 2003. — № 2; Овчаренко П. Заремба Сергій Захарович // Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам’янець-Подільський, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Український історик Сергій Заремба: Документи та матеріали до біографії / Упор. Т.І.Ківшар. — К., 2007. — 204 с.: фотогр.; Тронько П.Т. Сергій Захарович Заремба — історик, пам’яткознавець, особистість // Перші Зарембівські читання. Матеріали Перших Всеукраїнських наукових читань, присвячених 60-річчю від дня народження українського історика та пам’яткознавця Сергія Захаровича Заремби (1947–2003) (м. Київ, 23 січня 2007 р.): Зб. статей. — К., 2007; Гуржій О.І. Мої пам’ятні зустрічі з С.З. Зарембою // Там само; Григор’єва Т.Ф. Історико-краєзнавчі дослідження в науковому доробку доктора історичних наук С.З. Заремби // Там само; Булаєвська Н.І. Пам’яткоохоронна діяльність Сергія Захаровича Заремби на Київщині // Там само; Примак А.Ф. Унесок С. Заремби в підготовку наукових кадрів // Там само; Палій А.Г. Спогади про наставника // Там само; архієпископ Володимир (Поліщук) Світлої пам’яті Сергія Захаровича Заремби // Там само; Заремба О.С. Заремба Сергій Захарович // Енциклопедія сучасної України. — Т. 10. — К., 2010. — С. 317; Горбач Т.С. Науковий шлях С.З. Заремби (за матеріалами особового фонду Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського) // Рукописна та книжкова спадщина України. — Вип. 19. — К., 2015; Бичковська Г.М. Пам’яткознавчий аспект в діяльності Сергія Захаровича Заремби // Питання історії науки і техніки. — 2016. — № 4; Новікова-Вигран О.С. С.З. Заремба — історик, пам’яткознавець // Зарембівські читання: Матеріали Шостих Всеукраїнських Зарембівських наукових читань «Українське пам’яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвячених 70-річчю від дня народження доктора історичних наук С.З. Заремби (м. Київ, 18 квітня 2017 р.): Збірник наук. праць. — К., 2017; Бичковська Г.М. С.З. Заремба — засновник українського наукового пам’яткознавства // Там само; Мицик Ю.А. Спогади про Сергія // Там само.

ЗАХАРУК Юрій Миколайович (12.04.1914, м. Вінніпег, Канада — 12.04.1997, м. Москва, РФ) — археолог, фахівець у галузі історії первісного суспільства, теорії й методології археології, д.і.н. (1981).

Закінчив іст. ф-т Одес. ун-ту (1938). Працював у Житомирському краєзнавчому музеї (1939–1940), навчався в аспірантурі Ін-ту археології АН

УРСР (1940–1941, 1946–1948). Учасник Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945. Працював в ІСН у Львові (1949–1960), Ін-ті археології АН УРСР (1960–1971).

1953 захистив канд. дис. з пізньотрипільських пам'яток Сх. Волині та Середньої Наддніпрянщини. Керував археол. експедиціями, зокрема: «Великий Київ», Волино-Подільською, Волинською, Дністровською. Від 1960-х рр. зосередився на розробці проблем теорії та методології археології. 1971 переїхав до Москви, де в Ін-ті археології АН СРСР обіймав посаду заст. дир. з наук. роботи, а від 1986 — пр.н.с.

Тв.: Софіївський тілопальний могильник // Археологічні пам'ятки УРСР. — 1952. — Т. 4; Дослідження пам'яток пізньої бронзи та раннього заліза на Волині // Археологічні пам'ятки УРСР. — 1956. — Т. 6; Методологические проблемы археологической науки. — М., 1981; Археология: наука историческая или источниковедческая? // Советская археология. — 1989. — № 3; Археология: Критерий научности // Первобытная археология. — К., 1989.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997; Пам'яті Юрія Миколайовича Захарука // Археологія. — 1998. — № 3; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 289–290; ЕСУ. — Т. 10: З–Зор. — К., 2010. — С. 379; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 309–311.

ЗВІЗДЕЦЬКИЙ Богдан Андроникович (14.10.1958, с. Студянка Рівненської обл. — 16.09.2006, м. Київ) — археолог, дослідник древлянських градів, к.і.н.

1984 закінчив іст. ф-т КДУ. 1986–1989 навчався в аспірантурі Ін-ту археології АН УРСР. Захистив дис. «Городища IX–XIII ст. на території літописних древлян». В Ін-ті працював з 1984: ст. лаборант, з 1989 — м.н.с., н.с., с.н.с. відділу давньоруської археології. 1990–1995 — учений секретар відділу.

1990 очолив Житомирську експедицію. Здійснив значний обсяг польових робіт з виявлення, фіксації та дослідження пам'яток на території літописних древлян, зокрема, що постраждали від аварії на ЧАЕС. Розкопав широкими площами низку городищ, поселень і курганів VIII–XIII ст. на території Гульська, Новоград-Волинського, Коростеня, Малина.

Тв.: Давньоруські кургани на північній околиці м. Коростеня // Дружинні старожитності центрально-східної Європи. — Чернігів, 2003; Літописний Возвягль в контексті археологічних досліджень // Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі XII–XIII ст. — К.; Старокостянтинів; Кам'янець-Подільський, 2004; Про деякі особливості древлянських городищ VIII–X ст. — К., 2004; Городища на території літописних древлян IX–XIII ст. — К., 2008.

Літ.: Богдан Андроникович Звіздецький [Некролог] // Археологія. — 2006. — № 4. — С. 108–109; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 424.

ЗЕНІНА Алла Миколаївна (03.10.1930, с. Лучинець Копайгородського, нині Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл. — 23.06.1988, м. Київ) — дослідниця історії міжнаціональних зв'язків України XX ст., к.і.н. (1970). Лауреат Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1984).

1953 закінчила іст. ф-т ХДУ, 1953–1956 навчалася в аспірантурі цього ун-ту. З 1956 — на виклад. роботі: викл. каф. історії КПРС ХДУ, з 1958 — Південносахалінського ун-ту марксизму-ленінізму, 1960–1966 — викл., 1966–1972 — ст. викл. каф. історії КПРС ХДУ. Канд. дис. «Діяльність Харківської партійної організації по підвищенню активності профспілок на виробництві (1956–1961 рр.)» (1970). 1973–1976 — м.н.с. відділу проблем історії народів СРСР, 1976–1985 — с.н.с. відділу історії дружби народів СРСР Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Великий советский народ. — К., 1976 (у співавт.); История Украинской ССР. — К., 1979 (у співавт.); Дружба и братство украинского и русского народов. — Кн. II. — К., 1982 (у співавт.); Нерушимая дружба украинского и белорусского народов. — К., 1978 (у співавт.); Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма. — К., 1980 (у співавт.); Боевое содружество советских партизан в годы Великой Отечественной войны 1941–1944. — К., 1985.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1632; Вісті АН УРСР. — 1983. — № 9; Вісті АН УРСР. — 1985. — № 5; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 353; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ЗОЛОТАРЬОВ Мирон Ілліч (29.12.1945, м. Севастополь — 06.07.2004, м. Севастополь) — археолог, дослідник античної археології та історії Криму, к.і.н. (1987).

Закінчив іст. ф-т Сімферопольського ун-ту. 1970 почав працювати в Херсонеському іст.-археолог. музеї (нині заповідник «Херсонес Таврійський»). З 2002 був заст. дир. з наук. роботи та зав. античним відділом у Кримському філіалі Ін-ту археології АН УРСР. 1987 захистив дис. «Херсонес и Ольвия в VI–II вв. до н.э. (проблемы взаимоотношений)».

Розробляв проблеми грецької колонізації Півн. Причорномор'я, взаємостосунків античних міст, історії Херсонеса Таврійського в доримську добу. Вперше виявив у Херсонесі рештки шару пізньоархаїчного — ранньокласичного часу та заглиблені житла («землянки»), звернув увагу на чимало до того доволі слабко вивчені матеріали (чорно- й червонофігурна, іонійська та сіроглиняна кераміка, рання теракота). Займався проблемами містобудівельної історії Херсонеса, встановлення місця та варіанту реконструкції священної ділянки — теменоса, розробкою типології та періодизації житлової забудови міста (разом з А.В. Буйських), визначенням меж Херсонеської держави в IV ст. до н.е.

Брав участь у розкопках протейхизми й херсонеського театру. 1974–2004 керував експедицією з дослідження півн.-сх. району Херсонеса (квартал I–III, VI, C, XCVII), паралельно очолював сумісні експедиції з американськими колегами біля т.зв. базиліки 1935 р. (1994–1998), харківськими (об'єкт Казарма, 1992–1998), австрійськими (т.зв. базиліка Крузе, 1998). Брав участь у розкопках Березані та Пічвнарі (Грузія).

Автор понад сотні праць. Йому належить провідна роль у відродженні «Херсонесского сборника». В останні роки життя викладав у філіалі Московського держ. ун-ту в Севастополі.

Тв.: Новые факты о древних морских путях в Понте Эвксинском // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. — Тбилиси, 1979; Херсонесская архаика. — Севастополь, 1993; Теменос античного Херсонеса (Опыт архитектурной реконструкции) // ВДИ. — 1994. — № 3 (у співавт.); К изучению иудейских древностей Херсонеса Таврического // Археологія. — 1997. — № 1 (у співавт); Ранние этапы градостроительства в Херсонесе Таврическом // Хсб. — 2005. — XIV.

Літ.: Мирону Ильичу Золотареву 50 лет // Археология Крыма. — 1997. — № 1. — С. 197; Светлой памяти Мирона Ильича Золотарева посвящается // Хсб. — 2005. — XIV. — С. 7–8; Буйських С.Б., Буйських А.В. Слово про друга (до 60-річчя Мирона Ілліча Золотарьова) // Археологія. — 2005. — № 4. — С. 108–110; Зубарь В.М. Летопись археологических исследований Херсонеса–Херсона и его округи (1914–2005 гг.). — Симферополь, 2009. — Т. II (60-е гг. XX в. — 2005 г.). — С. 254–257, 261–268, 271–272 та ін.; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 426–427.

ЗОЦЕНКО Володимир Миколайович (02.03.1953, м. Ніжин — 04.12.2009, м. Київ) — археолог, дослідник зв'язків Давньої Русі з Балтійським регіоном, к.і.н. (1984).

1970 вступив на іст. ф-т Ніжинського пед. ін-ту, продовжив навчання в Чернігівському пед. ін-ті, який закінчив 1974. Потому вчителював, був заст. дир. Остерського краєзнавчого музею (1974–1976). Зі студентських років брав участь у розкопках Києва на Старокиївській Горі (1970), Подолі (1971–1973), де був учасником відкриття знаменитих зрубів. Навчаючись в аспірантурі (1975–1977) і ставши співробітником Ін-ту археології АН УРСР, продовжував дослідження Подолу, де пройшов шлях від землекопа до начальника експедиції (2007). За його участю та під керівництвом тут досліджено низку давньоруських і середньовічних пам'яток. Провадив також розкопки у Вишгороді (1979–1981), де дослідив житлові та господарські комплекси X–XIII ст., здобув нові мат-ли із забудови іст. топографії цього давньоруського міста.

Надзвичайно ерудований дослідник. Знавець давньоруських, балтських і скандинавських старожитностей, дослідник найперше цікавився зв'язками

Давньої Русі з півн. країнами. 1984 захистив канд. дис. «Историко-экономические связи Киева с Юго-Восточной Прибалтикой в IX — начале XIII вв.», працював над створенням каталога скандинавських старожитностей на території України.

Був доц. ДА та Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія».

Автор понад 150 праць.

Тв.: О происхождении и использовании янтаря в Киеве (X — первая половина XIII в.) // Археологические исследования Киева 1978–1983 гг. — К., 1985; Ремісничий осередок XI–XII ст. на Київському Подолі // Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984–1989 рр. — К., 1993 (у співавт.); Пути проникновения скандинавов в Среднее Поднепровье в IX–X вв. // Тр. V Междунар. Конгресса славянской археологии. — М., 1987. — Т. III. — Вып. 1а: Секция V. Города, их культурные и торговые связи; Скандинавский импорт бронзы в Южную Русь // Днђслово. — К., 2008; Скандинавские древности и топография Киева «дружинного периода» // Ruthenica. — 2003. — № 2; Скандинавские древности Южной Руси: Каталог. — Paris, 2011 (у співавт.).

Літ.: Пам'яті Володимира Миколайовича Зоценка // Археологія. — 2010. — № 2. — С. 128–130; Сагайдак М. Володимир Миколайович Зоценко [Некролог] // АНТ. — 2010. — 22/24. — С. 144–146; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 12; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 427–428.

ЗУБАР Віталій Михайлович (05.02.1950, м. Харків — 20.03.2009, м. Київ) — фахівець у галузі історії та археології античних держав Півн. Причорномор'я, с.н.с. (1989), д.і.н. (1991).

1967–1982 навчався на іст. ф-ті ХДУ. 1972–1975 — аспірант Ін-ту археології АН УРСР. З 1975 працював в Ін-ті археології НАНУ: 1975–1982 — м.н.с., 1982–1992 — с.н.с., з 1992 — пр.н.с. відділу античної археології. Останні 10 років викладав античну археологію у Києво-Могилянській академії. 1982 в Ін-ті археології АН УРСР захистив канд. дис. «Некрополь Херсонеса Таврійського I–IV ст. н.е.» (наук. кер. — д.і.н., проф. О.І. Тереножкін). 1991 там само захистив докт. дис. «Херсонес Таврійський та Римська імперія (середина I ст. до н.е. — VI ст. н.е.)».

Багато років очолював роботу експедиції з дослідження некрополя Херсонеса Таврійського. Брав участь у спільному з Ін-том класичної археології Техаського ун-ту США укр.-амер. проекті з дослідження Херсонесу. Був наук. кер. багатьох аспірантів та магістрів.

Автор і співавт. близько 20 монографій, наук.-попул. книг, метод. посібників, підручників, а також понад 370 наук. статей.

Тв.: Некрополь Херсонеса Таврического I–IV вв. н.э. — К., 1982; Херсонес Таврический и проникновение христианства на Русь. — К., 1988 (у співавт.); Херсонес Таврический в античную эпоху (экономика и социальные

отношения). — К., 1993; Історія стародавнього світу. — К., 1997 (у співавт.); Херсонес Таврический и Римская империя. Очерки военно-политической истории. — К., 1998; Античний світ Північного причорномор'я. Нариси історичного та соціально-економічного розвитку. Навч. посібн. — К., 1999; От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III — первая половина VI в.). — К., 2000 (у співавт.); Жизнь и гибель Херсонеса. — Харьков, 2001 (у співавт.); Римское военное присутствие в Таврике // Stratum plus. — 2001–2002. — № 4. — С. 8–179; Херсонес Таврический в середине I в. до н.э. — VI в. н.э. Очерки истории и культуры. — Харьков, 2004 (відповід. ред. і співавт.); Херсонес Таврический и население Таврики в античную эпоху. — К., 2004; Херсонес Таврический в третьей четверти VI — середине I в. до н.э. — К., 2005 (відповід. ред. і співавт.); Антична цивілізація в Північному Причорномор'ї // Археологія України. Навч. посібн. — К., 2005. — С. 274–343; История и методика раскопок античного некрополя Херсонеса Таврического // Сугдейский сборник. — К., 2005. — Вып. 2. — С. 670–707; У истоков христианства в Юго-Западной Таврике: эпоха и вера. — К., 2002 (у співавт.); Таврика и Римская империя. — К., 2005; Етнічна історія Південно-Західної та Південної Таврики за античної доби (VI ст. до н.е. — VI ст. н.е.) // Етнічна та етнокультурна історія України. — К., 2005. — С. 149–190; Древняя история Крыма. Энциклопедия. — Симферополь, 2005; Боспор Киммерийский в античную эпоху. Очерки социально-экономической истории. — Симферополь–Керчь, 2006 (у співавт.); История изучения сельскохозяйственной округи Херсонеса в конце XVIII — в середине третьей четверти XX в. // Боспорские исследования. — 2006. — Вып. 10. — С. 295–360; Хора Херсонеса Таврического на Гераклейском полуострове: история раскопок и некоторые итоги изучения. — К., 2007; Северо-Западное Причерноморье в античну эпоху. — Симферополь, 2007 (у співавт.); Археологическое изучение Херсонеса Таврического и его окрестностей между двумя мировыми войнами (1914–1941 гг.) // Боспорские исследования. — 2007. — Вып. 17. — С. 199–279.

Дж. і літ.: Анкета В.М. Зубаря; Некролог // Дзеркало тижня. — 2009. — № 12 (740). — 5–12 квітня; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 19; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 428–429.

ЗУ́ММЕР Всеволод Михайлович (14/26/.09.1885, с. Тальне Уманського пов. Київської губ., нині місто Черкаської обл. — 06.12.1970, м. Остер Козелецького р-ну Чернігівської обл.) — мистецтвознавець. Д-р історії і теорії мист-в (1924). Чл. Істор. т-ва Нестора-літописця (1917), НТШ (1918), Софійського комітету ВУАН (1923), Азербайджанського археол. комітету (1924), Всеукр. наук. асоціації сходознавства (1927), СХУ (1958).

Закінчив Ун-т св. Володимира у Києві (1916, залишений до 1921 для підготовки до звання проф.), Московський археол. ін-т (1917), Ун-т марксизму-ленінізму при Московському міськкомі ВКП(б) (1950). Викладав 1918–1923 у Києві, зокрема в археол. ін-ті; 1923–1927 — в Азербайджанському ун-ті (Баку): зав. каф. історії мистецтв, від 1924 — проф.; водночас від 1924 — викл. Азербайджанської вищої художньої школи. Від 1924 — чл.-кор. Кавказького іст.-археол. ін-ту в Тифлісі (нині Тбілісі). Здійснив кілька експедицій на території Азербайджану (1924), в Середню Азію (1926, 1930–1931), до Криму (1926–1927), Туреччини (1928–1929). Від 1928 — в Україні. Засн. і дир. Харківського художньо-іст. музею. Репресований 1933, перебував від 1937 на засланні у Бамлазі. Працював у Середньоазіатському ун-ті (Ташкент, 1940–1949): від 1943 — зав. каф. історії мистецтв; водночас зав. відділу мініатюри і каліграфії Ін-ту східних рукописів АН Узбекської РСР, н.с. Ін-ту мистецтвознавства (1945–1946). Звільнений 1950. Після повернення в Україну не отримав дозволу жити в Києві, 1952 оселився у м. Остер. Проф. Київського інженерно-будівельного ін-ту (1950–1951); н.с. Остер. краєзнав. музею (1952–1956). Готував статті до УРЕ (К., 1953–1964). Співпрацював з музеями України, РФ, Азербайджану, Узбекистану. Реабіліт. 1958. Один із фундаторів орієнтального мистецтвознавства в Україні у 1920-х рр. Наук. дослідження: пам'ятки укр., рос. мистецтва, сх. народів, соціології мистецтва, музеєзнавства і художньої критики. Автор низки статей, присвячених творчості Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Іванова, В. Верещагіна, І. Рєпіна, М. Ґе.

Тв.: Система библейных композиций А.А. Иванова // Искусство. — 1914. — № 7–12; К., 1915; Стилі східної мініатюри. — Х., 1927; Врубель у Кириличній церкві // Ювілейний збірник на пошану акад. Д. Багалія з нагоди 70-ї річниці життя та 50-х роковин наук. діяльності. — К., 1927. — Ч. 1; Соціологічне вивчення мистецтва // Культура і побут. — 1928. — № 14; Турецкие музеи. — Баку, 1929; Кирилівський заповідник // Всесвіт. — 1929. — № 8; Живописная традиция Востока по данным миниатюры. — Баку, 1930; Вехи развития искусства Азербайджана // Художественная культура Советского Востока. — Москва; Ленинград, 1931.

Літ.: Кочубей Ю.М., Циганкова Е.Г. Орієнтальне мистецтво в Україні в 20–30-х рр. ХХ ст. В.М. Зуммер (1885–1970). — К., 2005; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 44.

ЗУЦ Всеволод Леонідович (14.05.1923, м. Київ — 22.04.2011, м. Санкт-Петербург, РФ) — археолог, фахівець з античної археології, редактор іст.-археолог. літ-ри, к.і.н.

1949 закінчив іст. ф-т Київського ун-ту. 1949–1952 — м.н.с., 1960–1964 — аспірант Ін-ту археології АН УРСР. Захистив канд. дис. «Ольвійська держава догетського часу». 1964–1986 працював у видавництві «Наукова думка», завідував редакцією історії, археології та етнографії Гол. редакції УРЕ. Досліджував проблеми державного устрою та життєдіяльності Ольвії в VI–

І ст. до н.е. Брав участь у роботі Ольвійської експедиції (1947–1949, 1961–1965), Великий Київ (1950), Бериславської (1951) та ін.

Тв.: До питання про утворення Ольвійської держави // Археологія. — 1965. — XIX; Територія Ольвійської держави догетського часу // Археологія. — 1969. — XXII; Державний лад Ольвії в VI–I ст. до н.е. // УІЖ. — 1970. — № 9; Про античну форму власності в Ольвії // Археологія. — 1971. — 3; Громадянська община ольвіополітів догетського часу // Археологія. — 1975. — 16.

Літ.: Мороз Л.С. Зуц Всеволод Леонідович [Некролог] // УІЖ. — 2011. — № 5. — С. 234; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 430–431.

ІВАКІН Гліб Юрійович (30.01.1947, м. Київ — 22.05.2018, м. Київ) — фахівець з археології історії Києва, медієвіст, д.і.н. (1997), проф. (2004), чл.-кор. НАН України (2009). Лауреат Держ. премій УРСР і України в галузі науки і техніки (1983, 2002).

Закінчив іст. ф-т КДУ (1970). Після служби в армії працював с.н.с. Держ. іст.-культурного заповідника «Софійський музей» (1973–1974). Від 1974 працював в Ін-ті археології АН УРСР у відділі археології Києва, де й пройшов усі сходинки наук. поступу. 1985 захистив канд. дис. «Киев во второй половине XIII — первой половине XVI вв.», 1997 — докт. за монографією «Історичний розвиток Києва XIII — першої половини XVI ст.». Заст. дир. Ін-ту археології з наук. питань (з 2003), зав. відділу археології Києва (з 2008).

Пріоритетний напрям досліджень науковця — стан і розвиток Києва після погрому 1240. Дослідник працював у всіх головних іст. районах Києва та досліджував об'єкти середньовічного часу. До середини 1990-х провадив розкопки на Подолі (зруби на трасі будівництва метрополітену, ремісничі майстерні на вул. Щекавицька, вірменська церква XIV–XV ст., католицький храм XVII ст., квартали Гончари та Кожум'яки XVII–XVIII ст. та ін.), зокрема керував Подільським загоном Київської експедиції (1980–1984). 1996 очолив Архітектурно-археол. експедицію, яка здійснила низку масштабних досліджень, націлених на відновлення зруйнованих у XX ст. визначних пам'яток. Найперше це церква Успіння Богородиці Пирогощі (1976–1979, 1996, 1997), Михайлівський Золотоверхий монастир (1996–1999), територія Печерського монастиря з Успенським собором і трапезною XII ст. (1996–1999). У 2005–2011 здійснено нові дослідження решток Десятинної церкви, які дали принципово важливі факти про процес зведення храму та його архітектурний тип. Дослідження на Старому арсеналі, де створено музейний комплекс «Мистецький арсенал», дозволило зібрати понад 10 тонн джерел, не рахуючи інших численних знахідок, що суттєво поповнили уявлення про життя киян у XVII–XVIII ст.

Г. Івакін був членом наук. і наук.-метод. рад Міністерства культури, Мінрегіонбуду України, Головного управління з охорони культурної спад-

щини Київської міськдержадміністрації, нац. заповідника «Софія Київська», Нац. Києво-Печерського іст.-культурного заповідника; членом наглядових рад Нац. іст.-культурного заповідника «Стародавній Чернігів», Нац. іст.-культурного заповідника «Чигирин» і держ. іст.-культурного заповідника у м. Керч. Співпрацював з Т-вом охорони пам'яток історії та культури, брав участь у створенні Зводу пам'яток історії та культури України; брав участь у відродженні Нац. ун-ту «Києва-Могилянська академія», де викладав кілька років.

Як заввідділу археології Києва і заст. дир. Ін-ту виконував значну роботу як організатор і редактор багатьох видань, організатор різних наук. заходів. Як секретар Укр. нац. комітету візантистів у співпраці із Всесвітньою асоціацією візантистів займався організацією конференцій, налагоджував зв'язки між вченими, стажування укр. дослідників. Був заст. голови Вченої ради для захисту докт. дис.; членом ради для захисту дис. Ін-ту сходознавства ім. А. Кримського; членом експертної ради з іст. наук Департаменту атестацій Міністерства освіти України.

Автор бл. 300 праць, співавтор фундаментальних колективних досліджень: Новое в археологии Киева (К., 1981); История Киева (К., 1986); Археология Украинской ССР, т. 3 (К., 2000); Історія українського мистецтва, т. 2 (К., 2010) та ін.

Тв.: Киев в XIII–XV веках. — К., 1982; Оповіді про стародавній Київ. — К., 1982; О церкви Успения Богородиці Пирогощи // Древние славяне и Киевская русь. — К., 1989; Связи Киева с Византией во второй половине XIII–XV вв. // Южная Русь и Византия. — К., 1991; Історичний розвиток Києва XIII — середина XVI ст. — К., 1996; Визначні пам'ятки Києва. — К., 2005 (у співавт.); Київ: Історико-біографічний енциклопедичний довідник. — К., 2007 (у співавт.); Некрополь церкви Спаса на Берестове и «погребение Юрия Долгорукого» // РА. — 2008. — № 2; Церковь Рождества Богородицы Десятинная Петра Могилы (история, археология, изобразительные источники) // Ruthenica. — 2010. — IX (у співавт); О «юбилее» Софийского собора в Киеве // Первые каменные храмы Древней Руси. — СПб., 2012 (Тр. Гос. Эрмитажа. — LXV); Архітектурно-археологічні дослідження церкви Богородиці Десятинної в Києві у 2008–2011 рр. // Слов'яни і Русь: археологія та історія. — К., 2013 (у співавт.).

Літ.: Сагайдак М.А. До 60-річчя Гліба Юрійовича Івакіна // Археологія. — 2007. — № 2. — С. 120–122; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 432–434.

ІВАНИЦЬКИЙ Віктор Федорович (20.11.1881, с. Калужське Херсонської губ., нині Херсонської обл. — лютий 1955, м. Кам'янець-Подільський) — гебраїст, історик стародавнього Сходу. Походив з родини священика.

Закінчив Одеську духовну семінарію (1902) та КДА (1906), учень В.П. Рибинського, у 1906–1907 — професорський стипендіат каф. давньої

історії єврейського народу, з 1907 — в.о. доц. там само, з 1912 — доц., згодом екстраординарний проф., з 1918 — ординарний проф. Читав курси з історії давнього Сходу, давньої історії євреїв, історії та літератури Вавилоно-Ассирії, культури передньої Азії, іст. географії Ханану та ін., вів спеціальні семінари з давньоєврейської, арамейської і новоассирійської мов. У 1911–1920 викладав на вищих жіночих курсах, 1918–1920 — у Київському ун-ті, у 1920–1925 — у Археол. ін-ті; водночас працював у ВУАН: 1919–1929 — в Гебраїчній (єврейській іст.-археогр. комісії), 1922–1924 — комісії по складанню енциклопед. словника. З 1921 — працював у Нар. б-ці України, у 1924–1932 — заст. дир. У 1933 — звільнений під час «чисток», переїхав до Йошкар-Оли, де працював у Республіканській бібліотеці зав. довідково-бібліогр. відділом. Після війни повернувся в Україну. Останні роки життя провів у Кам’янці-Подільському.

Досліджував головним чином історію александрійської єврейської діаспори. В фундаментальній монографії «Филон Александрийский» подав докладний систематичний аналіз всіх творів Філона і матеріали до біографії славетного коментатора Святого письма. Ця робота справедливо названа свого роду енциклопедією, оскільки ні до, ні після у вітчизняній літературі не з’являлося такої широкої праці на цю тему. Знання багатьох нових і старих мов, зокрема, старої єврейської із декількома її діалектами, дозволяли автору досліджувати таке складне іст.-культ. явище як іудейський еллінізм.

Тв.: Филон Александрийский. Жизнь и обзор литературной деятельности. — К., 1911 (магістерська дис.); Иудейско-арамейские папирусы с о. Элефантины // Труды КДА. — 1914. — Ноябрь–декабрь, окр. відб.: К., 1914; К вопросу о рехавитах // Там само. — 1915. — Май. — С. 39–69, окр. відб.: К., 1915; Письмо Аристея к Филократу. Перевод и комментарии // Там само. — 1916. — Июль–декабрь; О происхождении иудейского эллинизма Александрии // Там само. — 1917. — Т. 1. — Февраль. — С. 253–269; Жидівська мова у Г.С. Сковороди // Збірник праць Жидівської історично-археографічної комісії. — Кн. 1. — К., 1928. — С. 98–104.

Дж. і літ.: ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 3041; Александр Мень, прот. Библиологический словарь. — Т. I. — 2002. — С. 148–149; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 397; Ковальчук Г.И. К 80-летию Отдела старопечатных и редких изданий НБУВ // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. — К., 2006. — Вып. 4. — С. 367–379; Мансурова Л.Р. Главный библиограф Национальной библиотеки им. С.Г. Чавайна Республики Марий Эл в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 // Библиотековедение. — 2006. — № 3. — С. 105; Циганкова Е.Г. Сходознавчі установи в Україні. Радянський період. — К., 2007. — С. 16–17, 71; Степченко О.П. Іваницький Віктор Федорович, заступник директора ВБУ, завідуючий бібліотекознавства, стародруків та орієнталії в 1920–1933 // Українські вчені-фундатори спеціалізованих відділів Націо-

нальної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (1918–1934). — К., 2008. — С. 53–65; Цыганкова Э.Г., Василюк О.Д. Виктор Федорович Иваницкий (1881–1955) — историк Древнего Востока, гебраист и библиограф // Східний світ. — 2010. — № 2. — С. 147–160; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 101–102; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 71.

ІВАНИЦЬКИЙ-ВАСИЛЕНКО Сергій Михайлович (27/15/.02.1883, м. Золотоноша Полтавської губ., нині Черкаської обл. — 10.02.1984, м. Київ) — історик права, дослідник історії магдебурзького права в містах Литви, Білорусі та України, шляхетського землеволодіння Гетьманщини після 1654, правового становища укр. земель після Люблінської унії 1569.

Закінчив юр. ф-т Київського ун-ту (1908). 1909–1918 працював помічником присяжного повіреного, діловодом Київської Маріїнської громади сестер-жалібниць, секретарем болгар. консульства у Києві. 1918–1919 — секретар-юрисконсульт Київського вчительського кооперативу. Одночасно у 1918 — службовець Департаменту законодавчих справ Держ. канцелярії Укр. Держави.

У 1920-х — на початку 1930-х працював у ВУАН: н.с. Комісії для виучування звичаєвого права (1920), Комісії для виучування західноруського та укр. права (1920–1929, у 1920–1922 її секретар), секретар президії ВУАН (1929–1932), дир. вид-ва ВУАН (1932–1934). У 1924–1929 — відповід. секретар Київської секції наук. працівників профспілки працівників освіти. Опрацьовував бібліографію литовсько-руського та укр. права, складав покажчик до матеріалів, що стосуються України, з «Полного собрания Законов Российской империи».

1934–1936 — співробітник ЦАДА. 1936–1958 — юрисконсульт у різних господарських організаціях у Києві та Алма-Аті (у 1941–1944), Держарбітражі при Раді Міністрів УРСР (у 1948–1953 — держ. арбітр), Міністерстві культури УРСР.

Тв.: Киевская Мариинская община сестер милосердия: Исторический очерк. — К., 1913; Закони про опіку над недолітками в джерелах Магдебурзького права Західної Руси й Гетьманщини // Праці Комісії для виучування історії західноруського та вкраїнського права. — Вип. 1. — К., 1925; Державне землеволодіння польської шляхти в Гетьманщині // Там само. — Вип. 1. — К., 1925; Нове в історії міст під Магдебурзьким правом в Великому князівстві Литовському // Там само. — Вип. 6. — К., 1929; Повернута в минуле аграрна політика ліберальної буржуазії (з приводу праць академіка М.П. Василенка з історії кріпаччини на Україні) // Україна. — 1932. — № 2. У 2001 І.Б. Усенко опублікував доповіді вченого на засіданні Комісії для виучування історії західно-руського та вкраїнського права «Джерела Магдебурзького права в Західній Русі й Гетьманщині» та «Історико-догматичне виучування джерел Магдебурзького права в Західній Русі й Гетьманщині» у щорічнику «Правова держава» (вип. 12).

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 3. — Париж, Нью-Йорк, 1959; EoU. — Vol. II; Вороненко В.В., Кістерська Л.Д., Матвєєва Л.В., Усенко І.Б. Микола Прокопович Василенко. — К., 1991; Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. — К., 1993; Історія Національної академії наук України. 1923–1928: Документи і матеріали. — К., 1998; Академічна юридична думка. — К., 1998; Усенко І. Іваницький-Василенко С.М. // Юридична енциклопедія. — Т. 2. — К., 1999; Усенко І.Б. Сергій Михайлович Іваницький-Василенко і його дослідження джерел Магдебурзького права // Правова держава. — Вип. 12. — К., 2001; Юркова О.В. Іваницький-Василенко Сергій Михайлович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 3. — К., 2005. — С. 397–398; Юркова О.В. Іваницький-Василенко Сергій Михайлович // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Усенко І.Б. Іваницький-Василенко Сергій Михайлович // ЕСУ. — Т. 11. — К., 2011. — С. 75.

ІВАНОВА Ганна Павлівна (21.03.1903, м. Санкт-Петербург — 27.03.1963, м. Сімферополь) — мистецтвознавець, археолог, канд. мистецтвознавства (1938), д.і.н. (1962), громад. діячка. З сім’ї педагога.

1925 закінчила Ленінградський (тепер С.-Петербурзький) ун-т. 1923–1926, 1928–1934 працювала в приміських палацах-музеях Ленінграда, 1926–1928 в Музеї Академії художеств і Рос. музеї. 1938 закінчила аспірантуру при Ермітажі і захистила канд. дис. 1942–1945 працювала в Худ. музеї ім. О. Радіщева в Саратові, 1945–1947 — заст. дир. Керченського іст.-археол. музею ім. О. Пушкіна. Протягом 1947–1957 працювала на каф. історії мистецтв Ленінградського ун-ту, 1957–1963 — с.н.с. Сімферопольського відділу античної і середньовічної археології Криму Ін-ту археології АН УРСР.

Сприяла створенню лапідарію в Херсонеському музеї, читала наук.-попул. лекції з питань мистецтвознавства і атеїзму, надавала консультації, складала рецензії, була ред. багатьох наук. і наук.-попул. робіт. В останні роки займалась дослідженням і класифікацією майже неопублікованої колекції скульптури античного Херсонесу.

Автор понад 40 наук. і наук.-попул. праць з питань історії античного мистецтва і археології Півн. Причорномор’я, серед яких: Искусство античных городов Северного Причерноморья (1953); Скульптура и живопись Боспора (1961); Скульптура Херсонеса (1976).

Літ.: Ганна Павлівна Іванова: Некролог // Археологія. — 1964. — Т. XVII. — С. 213–214; А.П. Иванова: Некролог // Советская археология. — 1964. — № 1. — С. 363; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — С. 78; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 401; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 112.

ІВАНЦОВ Іван Овсійович (11.09.1904, с. Великий Браталів, нині Любарського р-ну Житомирської обл. — 30.10.1941, м. Київ) — історик, археолог. Із селян.

1924 закінчив трирічні пед. курси ім. Драгоманова в Житомирі, 1926 — Шепетівський педтехнікум. У 1920-і роки брав активну участь у просвітницькому русі, поширенні іст.-культ. знань, ліквідації неписьменності, українізації освіти та держустанов на Шепетівщині. Вступив на заочний відділ ІНО, 1933 перевівся на іст. ф-т Київського ун-ту. 1934 — аспірант цього ж ун-ту. 1935 нагороджений Почесною грамотою КДУ, мав подяки за високу успішність та громадську роботу: 1935 — чл. Ради Будинку вчених. За рішенням Наук. Ради КДУ входив до складу комісії у справах аспірантури, заст. голови профспілкового комітету ун-ту. Після І курсу відрахований з аспірантури та виключений з партії через батьків, розкуркулених у 1930. 1935 запрошений ст. викладачем каф. історії СРСР Київського пед. ін-ту, викладав історію України. Під наук. керівництвом К. Гуслистого готував дис. «Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635–1638 рр.». Дослідження закінчив 1939, але дис. не захистив. Читав лекції з історії України в молдавських внз. З 01.01.1938 — с.н.с. Ін-ту археології АН УРСР. Брав участь у розкопках території Михайлівського Золотоверхого собору, Десятинної церкви. Розкопав, дослідив і описав унікальні археол. пам’ятки «житло художника» та «житло ремісника». Публікував у київській пресі статті про давній Київ, виступав перед громадськістю Києва, використовуючи свої звіти про розкопки 1938–1940 років, 50 діапозитивів. Був залучений до колективу зі створення «Історії Києва» у 4-х томах, яким керувала Н. Полонська-Василенко. Свою частину «Стародавній Київ» (до 1240) закінчив у І-й пол. 1941, підготував до друку, проілюстрував фотографіями, малюнками, картами, планами. Одночасно працював над атласом «Топографія древнього Києва». Відомий як дослідник іст.-археол. діяльності Т.Г. Шевченка.

Після початку Другої світової війни зарахований до стрілецького полку Півд. фронту. 12 липня 1941 з полком вирушив із Києва, потрапив в оточення, т.зв. «Полтавський котел». Пробирався з однополчанами-киянами до Києва. Опинився в окупації, рятував архів та експонати Ін-ту археології, підбирав патріотів-істориків для перешкоджання вивозу нацистами іст. та культ. цінностей. 30 жовтня 1941 виданий гестапівцям, розстріляний у Бабиному Яру.

Напередодні виходу на фронт відніс свої 3 машинописні примірники «Стародавнього Києва» з ілюстративними матеріалами до співробітниці Ін-ту археології Є.В. Махно на зберігання. «Топографічний атлас Древнього Києва» залишив також у колеги-товариша В.Й. Довженка.

Тв.: Щоденник розкопок Михайлівського Собору. — 1938; Т.Г. Шевченко — історик-археолог // Історичний журнал. — 1939. — № 4; Шевченко і археологія // Пам’яті Шевченка. Зб. статей до 125-річчя з дня народження. —

К., 1939; Виникнення Києва в VII–VIII ст. н.е. Стенограма 4 наук. сесії КДПІ. — К., 1941 (машинопис); Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635–1638 рр. — К., 2002; Стародавній Київ. — К., 2003; Археологічні розкопки у Києві 1938–1940-і роки // Повернення. Зб. доп. наук. конф., присвяченої 100-літтю з дня народження українського історика та археолога Івана Овсійовича Іванцова (1904–1941 рр.). Київ, 29 вересня 2004 р. — К., 2005.

Наук. архів Ін-ту археології: Три блокноти «Розкопки території Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1938 р.». — Ф.К. № 8-0, 81, 83; Торгівля Київської Русі IX–XIII ст. — Ф. 12, 42 (рукопис).

Літ.: Боровський Я.Є. Походження Києва. Історіограф. нарис. — К., 1981. — С. 90–92, 139; Формозов А. Страницы истории русской археологии. — М., 1986. — С. 202, 570–572; Іванцова-Костенко Г.І. Трудне повернення Іванцова І.О. // Вісті з України. — 1995. — № 6; Іванцова-Костенко Г.І., Сагайдак М.А. Повернути добре ім’я // Слово і час. — 1998. — № 4–5; Раскіна О. Історія одного воскрешення // Дзеркало тижня. — 2002. — № 23. — С. 16; Івакін Г.Ю. Пам’яті Івана Овсійовича Іванцова // Археологія. — 2004. — № 3; Бондаренко О. Відроджене ім’я // Київ і кияни. — К., 2005; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 406; Повернення. Зб. доп. наук. конф., присвяченої 100-літтю з дня народження українського історика та археолога Івана Овсійовича Іванцова (1904–1941 рр.). Київ, 29 вересня 2004 р. — К., 2005; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 142; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 435–436.

ІВАСЮТА Михайло Кирилович (01.06.1923, с. Загір’я Львівської обл. — 28.08.1992, м. Львів) — дослідник історії аграрних відносин в західних землях України в ХХ ст., д.і.н., проф.

1947 закінчив іст. ф-т Львівського пед. ін-ту. 1958–1973 — зав. відділом історії України, 1969–1973 — заст. дир. з наук. роботи ІСН АН України. 1973–1986 — проф. каф. історії України Львівського ун-ту, в якому 1953 захистив канд. дис. «Боротьба Тернопільської партійної організації за колективізацію сільського господарства обл. 1939–1950 рр.» (наук. кер. — Брагінець А.С.). З 1963 — в Ін-ті історії АН України. Докт. дис. «Історія колгоспного будівництва в західних областях України».

Автор бл. 100 наук. праць.

Тв.: Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.). — К., 1958; Розвиток колгоспного ладу в західних областях України. — К., 1960; З історії революційного руху на Тернопільщині в роки окупації її панською Польщею (1926–1939) // З історії західноукраїнських земель. — Вип.І. — Львів, 1957; Становище селянства західних областей Української РСР під час

тимчасової німецько-фашистської окупації і його боротьба з загарбниками // З історії західноукраїнських земель. — Вип. 5. — Львів, 1960; розділи і статті в: Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР (К., 1962); Історія селянства УРСР. — Т. 2. — К., 1967; Нариси історії Львова. — Львів, 1956; Історія міст і сіл УРСР та ін.

Дж. і літ.: Анкета М.К. Івасюти (заповнена Ф.І. Стеблієм); Учені вузів УРСР. — К., 1968. — С. 182; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970. — С. 238; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 408; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 160.

ІГНАТІЄНКО Варфоломій Андріанович (25/13/.08.1892, с. Озеряни Козелецького пов. тепер Бобровицького р-ну Чернігівської обл. — 11.11.1937, м. Умань Київської нині Черкаської обл.) — бібліограф, дослідник історії книги і преси. Автор праць з історії укр. книги і преси. З селян.

Після закінчення 2-го Київського комерційного училища (1909–1914) навчався на екон. відділенні Київського комерційного ін-ту (1914–1917). Чл. УПСР (1917–1918). У 1917 — гласний Київської міської думи від УПСР. Одночасно за доби Центральної Ради працював у генеральному секретаріаті торгівлі, у 1918 вик. об. тех. секретаря делегації УНР у Бресті на переговорах з Німеччиною. 1917–1919 — технічний працівник споживчої кооперації т-ва «Народна торгівля». 1919–1922 працював у кооперативній організації «Дніпросоюз».

1922–1931 — н.с., керівник Бібліогр. комісії Укр. наук.-досл. ін-ту книгознавства (УНІК). Одночасно у 1920-х працював у ВУАН: аспірант Наук.-досл. каф. історії України М.С. Грушевського у ВУАН (1924–1927, промоційної роботи не захистив), співробітник Комісії для дослідів над громад.-політ. течіями на Україні, соц.-екон. відділу Ін-ту укр. наук. мови. Також у 1920-х працював у Книжковій палаті, викладав у київських школах, у Торгово-кооперативній профшколі, був чл. правління кооперативного видавництва «Спілка» (1922–1923). Після звільнення з УНІКу у 1931 в результаті чистки викладав у київських сш, дослідження історії періодики припинив. 01.09.1937 незаконно арештований і звинувачений в участі у міфічній «Уманській контрреволюційній організації», що була начебто пов’язана з підпільним центром УПСР. За постановою Трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР розстріляний, а його майно конфісковане. Реабілітований 1959 і 1990.

Тв.: Історія української преси та її вивчення // Бібліологічні вісті. — 1923. — № 3; Українська книжка й преса в історичному розвитку // Книга: місячник літератури, критики й бібліографії. — 1923. — № 3; Українська преса в 1922 році // Бібліологічні вісті. — 1923. — № 1, 2; Українська преса 1905–1907 рр. // Життя й революція. — 1925. — № 11; Українські нелегальні

видання рр. 1914–1917 // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 1; Українська преса (1816–1923 рр.): Історико-бібліографічний етюд. — К., 1926; Листування в справі української преси в 1915–1916 рр. // Бібліологічні вісті. — 1929. — № 4; Бібліографія української преси (1816–1916 рр.) / Труди Інституту книгознавства. — Т. IV. Праці Бібліографічної секції. — Х., К., 1930.

Літ.: Максименко Ф.П. До питання про історію української преси (з приводу праці Ігнатієнка В.А. «Українська преса, 1816–1923». — К., 1926) // Бібліотечний журнал. — 1926. — № 4/5; Клясова боротьба в книгознавстві: стенограма засід. Київ. Т.В.М.Д. — К., 1932; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 3. — Париж, Нью-Йорк, 1959; EoU. — Vol. II; Український радянський енциклопедичний словник. — Т. 1. — К., 1986; Сарана Ф.К. Ігнатієнко Варфоломій Андріанович // Українська літературна енциклопедія. — Т. 2. — К., 1990; Історія Національної академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. — К., 1998; Вальо М. На шляху до створення бібліографії української преси // Мартинюк М. Українські періодичні видання (1914–1939). — Л., 1998; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Ковальчук Г.І. Співробітники УНІКу — жертви політичних репресій // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Вип. 2. — К., 1999; Її ж. Варфоломій Андріанович Ігнатієнко // Українська періодика: Історія і сучасність. Доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 травня 2000 р. — Львів, 2000; Юркова О.В. Ігнатієнко Варфоломій Андріанович // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Її ж. Ігнатієнко Варфоломій Андріанович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 3. — К., 2005. — С. 410; Ковальчук Г.І. Ігнатієнко Варфоломій Андріанович // Укр. бібліографи: Біогр. відомості. Профес. діяльність. Бібліографія. — Вип. 1. — К., 2008; Ігнатієнко Варфоломій Андріанович // Бондар Ю.В. Енциклопедія для видавця та журналіста. — К., 2010; Ковальчук Г.І. Ігнатієнко Варфоломій Андріанович // Енциклопедія сучасної України. — Т. 11. — К., 2011. — С. 185; Ігнатієнко Варфоломій Андріанович // Волобуєва А., Сидоренко Н. Формування преси Києва (1835–1918). — Т. 1. — К., 2011; Ковальчук Г.І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936). — К., 2015.

ІГНАТОВСЬКИЙ Всеволод Макарович (19.04.1881, с. Токарі, нині Брестської обл., Білорусь — 04.02.1931, м. Мінськ) — історик, педагог, держ. та парт. діяч. Акад. Білоруської АН (1928), акад. ВУАН (1929).

Закінчив Віленське духовне училище (1896), 1896–1902 навчався в Литовській та Могильовській духовних семінаріях; 1902–1905 на іст. відділенні Петербурзького іст.-філол. ін-ту, 1905–1906 і 1909–1911 — на іст.-філол. ф-ті Юр'євського (нині Тартуський) ун-ту. 1906–1909 викладав у школах Гродненської та Олонецької губ., 1911–1920 — у школах м. Мінськ (нині столиця Білорусі) та в Мінському вчительському ін-ті (1915–1918

працював у м. Ярославль (нині місто в РФ), куди Мінський учительський ін-т був евакуйований у роки Першої світової війни).

1915 організував культурно-освітню організацію «Наш край» (від 1917 — «Малада Бєларусь», лівоесерівського спрямування). 1920 на базі «Маладой Бєларусі» створив Білоруську ком. організацію, що пізніше влилася до Ком. партії (більшовиків) Литви та Білорусі. В липні 1920 брав участь у підписанні «Декларації про оголошення незалежності Радянської соціалістичної республіки Білорусь». У липні–грудні 1920 — чл. Військово-рев. комітету Білорусі, від серпня 1920 — нарком землеробства Білоруської СРР, від 1921 — нарком освіти. 1924 очолив відділ агітації і пропаганди ЦК Компартії (більшовиків) Білорусії. У 1920-ті — один із творців і провідників політики білорусизації.

Одночасно з липня 1921 — один з фундаторів та чл. правління Білоруського держ. ун-ту, декан пед. ф-ту цього ун-ту. 1926–1928 — дир. Ін-ту білоруської культури, а після того, як його було реорганізовано в Білоруську АН обраний першим президентом Білоруської АН (1928). 1929–1931 — перший дир. Ін-ту іст. наук Білоруської АН. 1930 очолив каф. історії Білорусії Іст.-філол. відділу ВУАН.

Автор праць з історії Білорусі, особливу увагу приділяв висвітленню історії польського повстання 1863–1864 на території Білорусі.

Наприкінці 1930 — поч. 1931 був безпідставно звинувачений у «веденні боротьби проти нац. політики партії», зв'язках з контррев. організацією «Союз визволення Білорусі», «націонал-демократичних помилках». Виключений з лав Компартії (більшовиків) Білорусії та знятий з посади президента Білоруської АН. У груд. 1930 на засіданні ком. фракції президії ВУАН також розглядалося питання про виключення І. з дійсних членів ВУАН. Покінчив життя самогубством. Реабілітований 1990.

Тв.: Гісторыя Беларусі ў 19 і ў пачатку 20 сталецця. — Мінск, 1923; Белоруссия: территория, население, экономика. Важнейшие моменты истории. — Минск, 1924; Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. — Мінск, 1926; 1863 год на Беларусі: Нарыс падей. — Мінск, 1930.

Літ.: Ігнаценка І., Кароль А. Усевалад Ігнатоўскі і яго час. — Мінск, 1991; Брыгадзін П. І., Мацяс І. Д. Усевалад Ігнатоўскі: Палітычны дзеяч, вучоны. — Мінск, 1998; Історія Національної академії наук України. 1929–1933. Документи і матеріали. — К., 1998; Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі: (До 70-годдзя ўтварэння). — Мінск, 1999; Національна академія наук України. Персональний склад. 1918–2003. — К., 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005.

ІКОННІ(И)КОВ Володимир Степанович (09/21/.12.1841, м. Київ — 26.11.1923, м. Київ) — історик, джерелознавець, історіограф, проф., педагог. Д.чл. РАН (1914), акад. ВУАН (1921). З дворян Київської губ.

Освіту отримав у київському кадетському корпусі. 1861 вступив на іст.-філол. ф-т ун-ту св. Володимира. Після закінчення навчання 1865 залишився на ф-ті для підготовки до звання професора. 1867 захистив дис. «Максим Грек. Історико-літературне дослідження» і отримав ступінь магістра. У 1866–1867 — приват-доц. Харківського ун-ту. З 1868 працював у Київському ун-ті: доц. (1868–1870), екстраординарний (1970), ординарний (1871), а з 1892 — засл. проф. каф. рос. історії, у 1877–1880 та 1883–1887 — декан іст.-філол. ф-ту. 1869 в Новоросійському ун-ті захистив докт. дис. «Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории». У 1874–1877 і 1893–1895 — голова Київського іст. т-ва Нестора-літописця. Протягом 1871–1887 — чл. наглядової ради Київського учбового округу. Один із засновників, а з 1904 — голова Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві. Значний період своєї наук. діяльності присвятив вивченню іст.-культ. зв'язків Візантійської імперії з Київською Руссю та Московією.

Від 1893 — чл.-кор., з 1914 — ординарний акад. Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук у відділенні рос. мови та словесності. З 1921 — обраний на акад. Укр. Академії наук, де очолював Комісію для видання пам'яток новітнього письменства та Археографічну комісію.

Наук. доробок вченого становить понад 700 праць з історії, джерелознавства та археографії.

Тв.: Максим Грек: Ист.-лит. исследование. — К., 1865–1866, изд. 2, испр. и доп. — К., 1915; Скептическая школа в русской историографии. — К., 1871, Граф И.С. Мордвинов: Ист. монография. — СПб., 1873; Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета св. Владимира (1834–1884). — К., 1884; Опыт русской историографии. — К., 1892–1908. — Т. 1. — Кн. 1–2; К., 1908. — Т. 2. — Кн. 1–2; Киев в 1654–1855: Ист. очерк. — К., 1904; Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826–1827 гг. (1905).

Дж. і літ.: ЦДІАК України. — Ф. 849. — Спр. 103; Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. университета св. Владимира (1834–1884). — К., 1884. — С. 228–234; Список трудов профессора В.С. Иконникова. — [К., 1914?]. — 8 с.; Некролог // Україна. — 1924. — Кн. 3. — С. 183; Сарбей В. Один з перших істориків-академіків АН УРСР // УІЖ. — 1966. — № 12. — С. 130–132; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970. — С. 273; Дмитрієнко М.Ф., Войцехівська І.П. 150-річчя від дня народження історика // УІЖ. — 1991. — № 12. — С. 141–148; Історична школа Київського університету. — К., 1993. — С. 85–88, 89–92; Радзивілл О. В.С. Іконніков та В.Б. Антонович: Єдність протилежностей? // Академія пам'яті проф. В. Антоновича. — К., 1994. — С. 177–187; Войцехівська І. Від предків до нащадків: (Життєпис В.С. Іконнікова) // Пам'ять століть. — 1997. — № 3. — С. 75–91; Її ж. Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліографія. — К., 1998; Іконні(и)ков Володимир Степанович: Войцехівська І.Н. Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліогр. (Арх. та бібліогр. джерела укр.

іст. думки; вип. 2) / І.Н. Войцехівська; авт. передм. Я.Р. Дашкевич; відп. ред. Л. Дубровіна. — К., 1998. — 130 с.; Вернадский Г.В. Русская историография. — М., 1998. — С. 258–259; НАНУ: Персональний склад: 80 років. — К., 1998. — С. 34, іконогр.; Іконников Володимир Степанович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 47–50; Войцехівська І. Володимир Іконников. Джерелознавчі студії. — К., 1999; Українські архівісти. — Вип. І. — К., 1999. — С. 153–156; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 439; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 103; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 283.

ІЛЛІНСЬКА Варвара Андріївна (19.09.1920, м. Іжевськ Удмуртської АРСР — 11.12.1979, м. Київ) — археолог, дослідниця раннього залізного віку, д.і.н. (1971). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1977).

Навчалася на іст. ф-ті Ленінградського ун-ту (1937–1941), в аспірантурі Ін-ту археології АН УРСР (1945–1948). 1945 почала працювати в Ін-ті м.н.с., надалі — с.н.с. відділу археології раннього залізного віку. 1949 захистила канд. дис. «Памятники скифского времени в Посулье», 1971 — докт. «Скифский период в Днепровской Лесостепи Левобережья».

Зробила суттєвий внесок у дослідження історії населення, періодизацію та хронологію старожитностей передскіфського та скіфського часу лісостепової смуги України; різних категорій скіфської матеріальної культури та мистецтва звіриного стилю. За 1945–1974 брала участь майже в 40 експедиціях. Крім досліджень поселень у Дніпровському Лісостеповому Лівобережжі (Посулля, басейн Псла), здійснила розкопки скіфських курганів у Дніпровському Правобережжі (басейн Тясмину), Лівобережному терасовому Лісостепу та Північнопричорноморському Степу.

Автор понад 70 праць, зокрема розділів у виданнях: Археологія Української РСР, т. ІІ (К., 1971); Історія Української РСР, т. 1, кн. 1 (К., 1977); История Украинской ССР, т. 1 (К., 1981); Археология Украинской ССР, т. 2 (К., 1986).

Тв.: Культовые жезлы скифского и предскифского времени // МИА. — 1965. — 130; Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). — К., 1968; Андрофаги, меланхлени, будини або скіфи? // Археологія. — 1970. — ХХІІІ; Золоті прикраси скіфського архаїчного убору // Археологія. — 1971. — 4; Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. — К., 1975; Скифия VII–IV вв. до н.э. — К., 1983 (у співавт.).

Літ.: Памяти Варвары Андреевны Ильинской // СА. — 1981. — № 2. — С. 317; Скорий С.А. «Гаряче бажаю продовжити навчання…, спеціалізуючись по скіфо-сарматському періоду» (до 90-річчя від дня народження

В.А. Іллінської) // Археологія. — 2010. — № 3. — С. 142–149; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 297; Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. — К., 2012. — С. 639; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 438–439.

ІСАЄВИЧ Ярослав Дмитрович (07.03.1936, с. Верба, нині село Дубенського р-ну Рівненської обл. — 24.06.2010, м. Львів) — історик, д.і.н. (1978), проф. (1981), чл.-кор. (1990), акад. АН України (1992, від 1994 — НАН України), засл. діяч науки і техніки України. Почесний доктор Гродненського ун-ту ім. Янки Купали (1993), іноз. чл. Польс. АН (1994). Син Д. Ісаєвича.

Навчався в сш в м. Стрий. Закінчив іст. ф-т Львівського ун-ту (1957). 1957–1958 працював ст. лаборантом каф. історії пд. і зх. слов'ян Львівського ун-ту. Від 1958 — в Ін-ті сусп. наук АН УРСР (нині — Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України): м.н.с. (1958–1965), с.н.с. (1965–1984), зав. від. іст.-культ. пам'яток (1984–1989). 1967–1969 — за сумісництвом доц. Львівського ун-ту, 1981–1983 — проф. Івано-Франківського пед. ін-ту. 1961 захистив у Львівському ун-ті канд. дис. «Місто Дрогобич у XV–XVIII ст.». Докт. дис. «Історія друкарства на Україні та його роль у міжслов'янських культурних зв'язках (XVI — перша половина XVII ст.)» захистив у Московському ун-ті (1978). 1989 обраний дир. ІСН АН УРСР. 1993–1998 — акад.-секретар Відділення історії, філософії та права НАНУ. 1993–1999 — голова Міжнародної асоціації україністів, голова і чл. оргкомітетів багатьох міжнар. та всеукр. наук. форумів, учасник міжнар. конгресів іст. наук (18-го і 19-го), голова Нац. комітету істориків. 1988–1990 — професор-гість відділення славістики і н.с. Укр. наук. ін-ту Гарвардського ун-ту (США). Виступав з лекціями і доповідями в багатьох закордонних ун-тах — Альбертському (Канада), Токійському (Японія), Мельбурнському (Австралія), Варшавському (Польща) та ін.

Тв.: Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. — К., 1966; Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. — К., 1972; Юрій Дрогобич. — К., 1972; Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. — Львів, 1975; Преемники первопечатника. — М., 1981; Літературна спадщина Івана Федорова. — Львів, 1989; Early Modern Belarus, Russia and Ukraine: Culture and Cultural Relations // Journal of Ukrainian Studies. — 1992, vol. 17, Summer-Winter, № 1–2; Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 2. — Львів, 1995; Україна давня і нова: народ, релігія, культура. — Львів, 1996; Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. — Львів, 2001; Історія української культури. — Т. 2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). — К., 2001 (гол. ред., член авторського колективу).

Бібліогр.: Ярослав Ісаєвич: бібліогр. покажч. / Упоряд. М. Боянівська; авт. вступ. ст. М. Ільницький, ред. Ю. Ясіновський. — Львів, 1999. — 195 с.: іл., портр.; Бібліографія публікацій Ярослава Ісаєвича, 1990–2000 рр. — 2004. — 22 с.; Ярослав Ісаєвич: бібліогр. 1999–2005 / Упоряд.: Л. Горішня, Б. Пікулик; відп. ред. Ю. Ясіновський. — Львів, 2006. — 28 с.: іл.

Літ.: Kasinec E. Jaroslav Isajevych as Historian of the Ukrainian Book // Recenzija. — 1974. — Fall-Winter. — Vol. 5, № 1. — P. 12–24; Передрук: Kasinec E. Slavic Books and Bookmen. Papers and Essays. — New York, 1984. — P. 60–72; Книговедение. Энциклопедический словарь. — М., 1982; Ісаєвіч Яраслаў Дзмітрыевіч // Францыск Скарына і яго час. Энцыклопедычны даведнік. — Мінск, 1988; Славяноведение в СССР. Биобиблиографический словарь. — Нью-Йорк, 1992; Ільницький М. Ярослав Ісаєвич: історик на тлі доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 5. — Львів, 1998; Просфонима: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 5. — Львів, 1998; Хто є хто в українській політиці. — Вип. 4. — К., 1998; Хто є хто в Україні. — К., 1999; Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К.–Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 3. — К., 2005. — С. 536–537; 70-річчя академіка НАН України Я.Д. Ісаєвича // Вісник НАН України. — 2006. — № 3; Я.Д. Ісаєвич [Некролог] // УІЖ. — 2010. — № 5; ЕСУ. — Т. 11: Зор–Как. — К., 2011. — С. 527.

ІСТОМІН Михайло Павлович (17/05/.10.1855, м. Київ — після 1932) — історик, археограф, мистецтвознавець, літературознавець, педагог. Д.чл. Іст. т-ва Нестора-Літописця (1880), Одеського т-ва історії та старожитностей (1890), Московського археол. т-ва (1898), Іст.-філол. т-ва при Новоросійському ун-ті, чл. Віленської Археогр. комісії (1901), Італійського іст. т-ва у Римі (1909).

Навчався на іст.-філол. ф-ті Київського ун-ту, здобув ступінь магістра (1878). 1879–1899 — викладав історію у Київському, Керченському та Одеському ін-тах шляхетних дівчат, 1899–1919 — вчитель історії та літератури у віленській та київських жіночих гімназіях, 1919–1924 викладав у київських трудових школах. 1924–1930 — співробітник Іст. секції ВУАН, зокрема Комісії Старого Києва та Правобережної України.

Учасник археол. з’їздів у Вільно (1893), Ризі (1896) та Києві (1899). Для останнього влаштував першу в Україні виставку старожитнього малювання та іконографії XVI–XVIII ст. Разом з І.М. Каманіним уклав «Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актовых книг Киевского Центрального архива при Университете св. Владимира» (вип. 1, К., 1890).

Архів зберігається в ІР НБУ ім. В.І. Вернадського.

Тв.: К истории пограничных столкновений России и Польши в XVIII в. // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. — Кн. 2, отд. 1. — К.,

1888; О северских князьях половины XII ст. Всеволоде и Игоре Ольговичах и о княжении их в Киеве // Там само; К истории живописи Киево-Печерской Лавры в XVIII в. — К., 1894; К вопросу о древней иконописи Киево-Печерской Лавры. — К., 1897; Наброски по иконографии Волынского Епархиального Древлехранилища. — Житомир, 1900; Проф. Ф.А. Терновский в его важнейшем историческом труде // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. — Кн. 22, вип. 1–2. — К., 1911; Поэт мировой скорби. Байрон. Критико-биографический очерк и отрывки из произведений Байрона. — Петроград–Київ, б/р.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; Історія Національної академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. — К., 1998; Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. — К., 2002; Юркова О.В. Істомін Михайло Павлович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 3. — К., 2005. — С. 547–548; Її ж. Істомін Михайло Павлович // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Її ж. Істомін Михайло Павлович // ЕСУ. — Т. 11. — К., 2011. — С. 548–549.

КАЛЕНИЧЕНКО Павло Михайлович (17.03.1923, с. Андріївка нині Широківського р-ну Дніпропетровської обл. — 30.06.1983, м. Київ) — дослідник історії Польщі, укр.-польс. відносин, д.і.н. (1970), проф. (1978).

Навчався на фіз.-мат. ф-ті Львівського ун-ту (1940–1941). Учасник Другої світової війни. Після демобілізації продовжив навчання і 1949 закінчив міжнар. відносин ф-т КДУ. 1949–1954 — літ. працівник міжнар. відділу, зав. відділу редакції газ. «Радянська Україна». Водночас навчався в аспірантурі відділу іст. країн народної демократії Ін-ту історії АН України. 1954–1957 — м.н.с., 1957–1963 — с.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1963–1968 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії заруб. країн, 1968–1969 — зав. відділу заруб. історіографії, 1972–1973 — зав. відділу історіографії і джерелознавства, 1973–1981 — зав. відділу джерелознавства та допоміжних іст. дисциплін, 1981–1983 — с.н.с.-консультант Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Прогресивна польська еміграція в СРСР в роки Другої світової війни» (1956, наук. кер. — к.і.н. Ф.П. Шевченко). Докт. дис. «Великий Жовтень і революційна боротьба польських трудящих (1917–1920 рр.)». 1957–1962 — заст. відп. ред., у 1972–1976 — гол. ред. УІЖу, чл. редколегії міжвідомчого республік. зб. «Питання нової та новітньої історії» (з 1965), наук.-реферативного бюлетеня «Зарубіжні видання про Україну» (з 1968). 1967–1976 одночасно працював на каф. історії європейських соціалістичних країн КДУ. З 1958 — чл. правління, з 1969 — заст. голови Укр. відділення т-ва рад.-польс. дружби.

Автор понад 250 наук. праць. Брав участь у підготовці колективних праць, в тому числі 3-томника «Вінок дружби», багатотомної «Історії Укра-

їнської РСР», «Атласу історії України» та ін. Підготував понад 10 докторів та кандидатів наук. Нагороджений трьома медалями СРСР за участь у Великій Вітчизняній війні, медаллю «За доблесну працю» та нагородами уряду Польщі: «Братерство по зброї», «1000-річчя Польської держави». Удостоєний почесного звання «Заслужений діяч польської культури».

Тв.: Польська прогресивна еміграція в СРСР в роки другої світової війни. — К., 1957; З історії революційного руху в Польщі (кінець 1918 р. — початок 1919 р.) // УІЖ. — 1958; Молоде покоління Польщі. — К., 1960; 1000-ліття Польської держави. — К., 1966; Участь польських трудящих в Жовтневій революції і громадянській війні в Україні. — Варшава, 1969 (польс. мовою); Співробітництво Радянської України та Народної Польщі (1944–1969 рр.). — К., 1969; Участь польських трудящих в Жовтневій революції і громадянській війні в Україні. — Варшава, 1969 (польс. мовою); Великий Жовтень і революційний рух у Польщі (листопад 1917 — жовтень 1919 рр.). — К., 1971; Брати по класу — брати по зброї: Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні. 1917–1920 рр. — К., 1973; Граница дружбы и мира: О советско-польском приграничном сотрудничестве. 1956–1979. — Львів, 1980 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1542; Кравченко В.В. Захист докторської дисертації П.М. Калениченком // УІЖ. — 1971. — № 2; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; [Некролог] // УІЖ. — 1983. — № 3; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; До 75-річччя від дня народження доктора історичних наук П.М. Калениченка (1923–1983) // УІЖ. — 1998. — № 5; Історіографічні дослідження в Україні. — Вип.13: У 2 ч. Україна–Польща: історія і сучасність: Зб. наук. праць і спогадів про Павла Михайловича Калениченка (1923–1983). — К., 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 551; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 31–32; ЕСУ. — Т. 12: Кал–Киї. — К., 2012. — С. 25.

КАМАНІН Іван Михайлович (11.09.1850, с. Димер, тепер м. Димер Київської обл. — 11.01.1921, м. Київ) — дослідник історії України XV–XVIII ст., зокрема козацтва. Із сім’ї військовослужбовця.

Середню освіту здобув у Другій Київській гімназії. 1868–1872 навчався на іст.-філол. ф-ті Ун-ту св. Володимира. 1872–1883 — акцизний наглядач на Київській тютюновій фабриці; з 1883 — на посадах бібліографа, архіваріуса, в 1890–1921 — дир. Київського ЦАДА. Дописувач часопису «Киевская старина», учасник археол. з’їздів; працював у комісіях для складання іст.-географ. та біограф. словників України. З 1918 викладав архівознавство і палеографію в Київському археол. ін-ті, неодноразово порушував питання про створення в Києві архівного ін-ту. 1919–1921 — голова комісії ВУАН для вивчення історії зах.-руського й укр. права. 1883 видав «Палеогра-

фический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV–XVII вв.», за яку одержав Уваровську премію від Рос. АН. Під його наглядом підготовлено до друку «Мамоничівське видання Литовського статуту 1588 року». Крім цього, готувалися до видання два випуски «Палеографічного збірника українського письма XVII–XVIII ст.».

Автор понад 200 наук. праць з історії України XVII–XVIII ст.

Тв.: К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого (1894); Очерки гетманства Петра Сагайдачного; Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого; Об экспертизе древних подложных документов. — М., 1900; Метрический метод в палеографии // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. Т.II. — 1905; Невидані спомини І.М. Каманіна про В.Б. Антоновича // Україна. — 1928. — № 6. — С. 66–70.

Дж. і літ.: ІР НБУВ, Ф. 83. Каманін Іван Михайлович (1850–1921), 69 од. зб. (1878–1919); Панашенко В.В. Український історик-архівіст // УІЖ. — 1971. — № 5. — С. 100–102; Ситник О. Український історик Іван Каманін // Укр. історик. — 1991. — № 1/2. — С. 115–132; Укр. архівісти. — Вип. І. — К., 1999. — С. 157–159; Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 2: У 3 ч. — Ч. 2. — К., 2004.

КАМІНСЬКИЙ Євген Євменович (10.02.1950, с. Непедівка Козятинського р-ну Вінницької обл. — 18.02.2011, м. Київ) — фахівець у галузі політології та історії міжнародних відносин, один з фундаторів сучасної української школи американістики, д.і.н. (1993), проф. (1999), заслуж. діяч науки і техніки України (2008).

У 1972 закінчив з золотою медаллю сш у м. Козятин, у 1967–1972 навчався у Київському держ. пед. ін-ті іноз. мов (фак-т ісп. мови) — закінчив з відзнакою У 1972 працював постійним позаштатним кореспондентом «Робітничої газети». 1972–1973 — служив у десантних військах Збройних сил СРСР. 1974–1980 — редактор відділу преси та інформації у Т-ві культурних зв'язків з українцями за кордоном (Тов-во «Україна»). 1980–1990 — працював у відділі зарубіжних ідеологічних течій ІСЕПЗК АН УРСР: м.н.с. (1980–1985); с.н.с. (1985–1989); пров.н.с. (1989–1990). 1991–2011 — працював в ІСЕМВ НАН України завідувачем відділів: проблем міжнародного співробітництва з діаспорою (1991–1993); Америки (1993–1994); Америки та Європи (1994–2000); трансатлантичних досліджень (2001–2011). Докт. дис. «Політика США в українському питанні (1917–1990 рр.)» захистив в ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка (1993). 1992–1998 — наук. кер. укр. частини спільного проекту з Атлантичною Радою США. 1992–2005 — член Наук. ради МЗС України. 1995–1996 — наук. кер. укр. част. спільного проекту ІСЕМВ НАН України та Центру міжнар. і східноєвропейських досліджень Кельнського ун-ту (ФРН). Голова спеціалізованої вченої ради в ІСЕМВ НАН України по захисту докт. і канд. дис. за спеціальністю «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» (2000–2011).

Автор понад 20-ти монографій, понад 200 наук. статей, близько 50-ти аналітичних матеріалів.

Тв.: Українці в США // Політика і час. — 1991. — № 12. — С. 82–86; Політика США щодо України: Витоки, концептуальні основи, практична реалізація. — К.: Політична думка, 1998. — 547 с. (у співавт. з Дашкевичем А.); Два ювілеї. США-Україна: становлення партнерства // Президентський вісник. — 2001. — С. 7–9; Українсько-американські відносини на початку XXI-го століття // Дослідження світової політики: зб. наук. праць. — 2003. — Вип. 23. — С. 3–20; Организационное завершение проекта «Евро-Американская цивилизация» и новый мировой порядок // Цивилизационная структура современного мира. Т.II. Макрохристианский мир в эпоху глобализации. — К., 2007. — С. 47–56; Америка і світ після президентських виборів у США // Зовнішні справи. — 2008. — № 12. — С. 17–20; Світ переможців і переможених: Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття: монографія. — К., 2008. — 336 с.; Стратегічне протистояння між США і Росією та перспектива відтворення двополюсного світу // Антологія творчих досягнень. — 2008. — Вип. 4. — С. 161–169; Сучасний світовий безлад: причини і наслідки // Дослідження світової політики: зб. наукових праць. — 2008. — Вип. 45. — С. 57–66; Українська РСР на міжнародній арені епохи холодної війни // Особливості еволюції міжнародної системи після Другої світової війни. — К., 2009. — С. 184–197; Позиційна парадигма президентів США Б. Обами та Франції Н. Саркозі // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2009. — Вип. 84. — Ч. 1. — С. 13–25; Україна в мінливому світі глобалізації // Науковий вісник Дипломатичної академії наук. — 2009. — Вип. 15. — С. 106–114; Економіка США і актуальні геополітичні перспективи // Геоекономічні сценарії розвитку і Україна. — К., 2010. — С. 147–166; Прискорення геополітичного часу і соціальна диференціація актори міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2010. — Вип. 93. — Ч. 1. — С. 13–20; Українська перспектива в нових внутрішніх і міжнародних умовах розвитку // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2010. — Вип. 95. — Ч. 1. — С. 3–10; Сутнісні концептуальні аспекти побудови відносин з Російською Федерацією (або, що усвідомив Барак Обама і чого не сприйняв Віктор Ющенко) // Україна і Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наук. статей. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — 2010. — С. 55–68.

Літ.: Ковальчук О. Камінський Євген Євменович // Українські історики XX століття: Біобібліографічний довід. — К.; Л. 2003. — Вип. 2: Ч. 1. — С. 128–129; Помер видатний український американіст // День. — 24 лютого 2011. — № 33; Євген Євменович Камінський — видатний український вчений / Матеріали міжвідомчої наукової конференції «Американістика у вітчизняній політичній науці: концептуальні та прикладні аспекти», присвяченій пам'яті Є.Є Камінського // Актуальні проблеми міжнародних від-

носин. — 2012. — Вип. 107. — Ч. 1. — С. 3–4; Україна. США. Світ (Вибрані праці. Є. Камінський) / Наук. ред. О.В. Потєхін. — К., 2012. — 495 с.; Гузенко І.Ю. Камінський Євген Євменович // ЕСУ. — Т. 12: Кал–Киї. — К., 2012. — С. 124–125.

КАНІВЕЦЬ В'ячеслав Ілліч (30.01.1927, м. Київ — 11.07.1972, м. Сиктивкар, РФ) — історик, археолог, к.і.н.

1950 закінчив каф. археології іст. ф-ту КДУ. 1950–1953 — аспірант Ін-ту археології АН УРСР (кер. — П.П. Єфименко). Потому — м.н.с. відділу первісної археології. 1954 захистив канд. дис. «Памятники высоцкого типа как исторический источник». 1955 перейшов на роботу до Ін-ту історії, мови та літ-ри Дагестанської філії АН СРСР: 1958–1972 — с.н.с. відділу історії Комі філії АН СРСР.

Працюючи в Україні, провадив розкопки в західних регіонах, віднайшов і продовжив розкопки Висоцького могильника. З переїздом до Росії організував дослідження пам'яток первісної археології та середньовіччя в басейні р. Печора, відкрив і дослідив пам'ятки доби верхнього палеоліту та мезоліту на півн. Сході Європи, заснував серійне видання «Материалы по археологии европейского Северо-Востока» (1962). Фундатор першого колективу археологів у Комі філії АН СРСР. Трагічно загинув у р. Печора під час експедиції.

Тв.: З археології України: Вопросы хронологии высоцкой культуры // КСИА АН УССР. — 1955. — 4; Бронзовий вік // Нариси стародавньої історії Української РСР. — К., 1957 (у співавт.).

Літ.: Крушельницька Л., Бандрівський М. Вклад В'ячислава Канівця у дослідження пам'яток висоцької культури // Постаті української археології. — Львів, 1998. — С. 58–60; Савельева Э.А. Вячеслав Ильич Канивец (к 85-летию со дня рождения) // Историко-филологические науки. Известия Коми научного центра УрО РАН. — Сыктывкар, 2012. — 4 (12). — С. 87–92; ЕСУ. — Т. 12: Кал–Киї. — К., 2012. — С. 218; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 440–441.

КАРАЦУБА Степан Ісакович (24.03/05.04/.1897, х. Очеретова Балка побл. станиці Новокорсунська, нині Краснодар. краю, РФ — 20.01.1984, м. Київ) — історик авіації.

Навч. у Тифліс. (1915–1918) та Катериносл. (1918–1919) землемір. учщах, Кубан. політех. ін-ті (РФ, 1919–1921), закін. Київ. політех. ін-т (1929), де відтоді й викладав за сумісн. теорію авіації та орг-цію авіац. ремонту. Працювати почав за наймом ще з 6-ти р.; від 1925 — на Київ. авіац. з-ді, де пройшов шлях від робітника до гол. інженера (від 1930). Репрес. 15 березня 1937, упродовж 10-ти р. працював у виправно-труд. таборах на Далекому Сх., в Бурятії, від літа 1943 — в НДІ у м. Загорськ (нині Сергієв Посад, РФ). Після звільнення працював нач. тех. відділу на мех. з-ді плоскодрукувал. машин «Молот» (м. Єйськ Краснодар. краю). Реабіліт. 1956. Відтоді пра-

цював на з-ді «Київполіграфмаш». Чл. бюро та заст. голови секції історії авіації і космонавтики Укр. відділ. Рад. національного об'єдн. істориків природознавства і техніки (від 1963), член УТОПІК.

Упродовж багатьох років здійснював пошук. роботу, впорядковував і популяризував матеріали з історії повітроплавання та авіації в Україні. Автор низки статей у періодиці, зокрема у часописах «Нариси з історії природознавства і техніки».

Тв.: Планери Київського політехнічного інституту // Нариси з історії природознавства і техніки. — 1965. — Вип. 5; З історії літакобудування на Україні. — 1970. — Вип. 11; Олександр Данилович Карпека (з історії Київської школи авіації) — 1970. — Вип. 12; Київське товариство повітроплавання. — 1972. — Вип. 16; Авіаційне науково-технічне товариство при Київському політехнічному інституті (1923–1926 рр.). — 1974. — Вип. 18; Праці Ф.Ф. Андерса в галузі дирижаблебудування. — 1975 — Вип. 20; Из истории авиации и космонавтики. Киевские пионеры авиации — Делоне Николай Борисович (отец) и Делоне Борис Николаевич (сын). — 1968. — Вып. 6; Киевское общество воздухоплавания (1909–1916 гг.). — 1972. — Вып. 15.

Дж. та літ.: ІР НБУВ — Ф. 275. Карацуба Степан Ісакович (1897–1984). — 1790 од. зб. (кін. XIX ст. — 1983); Павлюченко В.И. Из авиационной биографии Карацубы С.И.: К 100-летию со дня рождения // Авіатор. — 1997. — 18 верес.; Особові архівні фонди Інституту рукопису НБУВ: Путівник / Ред. колегія: О.С. Онищенко (відп. ред.). — К., 2002. — С. 210–211.

КАРАЧКІВСЬКИЙ Михайло Федорович (04.10/22.09/.1899, с. Кормильча Кам'янецького пов. Подільської губ. тепер Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. — 01.01.1950, м. Ганновер, Німеччина) — дослідник історії цехів в Україні та історії Поділля. Один із представників «київської школи» акад. М.С. Грушевського. Походив з родини народного вчителя.

1917 закінчив Кам'янець-Подільську чоловічу гімназію, а у 1923 — соц.-екон. відділ ф-ту профосвіти Кам'янець-Подільського ІНО. Під час навчання був секретарем, пізніше заст. голови Рев. студентського виконавчого комітету (1921), одночасно викладав історію культури в школах та на робфаках. У 1923–1924 — аспірант Кам'янець-Подільської наук.-досл. каф. нар. госп-ва та культури Поділля. Під кер. проф. П.В. Клименка досліджував тему «Організація Кам'янецьких цехів кінця XVIII і початку XIX ст.». Виключений із складу каф. через «відсутність марксівського світогляду».

1924–1933 працював у ВУАН: нештатний співробітник Іст.-геогр. комісії (1924–1933), співробітник Комісії старої історії України (1926–1929), Українсько-молдавської комісії (1928–1930), асистент, н.с. Комісії історії Києва і Правобережжя (1930–1933). 1925–1928 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України М.С. Грушевського. Під кер. проф. П.В. Клименка та чл.-кор. ВУАН В.І. Щербини досліджував тему «Київське цехове ремісництво XIX ст.».

Промоційний захист не відбув. Одночасно викладав екон. географію та укр. мову у школах та вузах Києва. Після звільнення з ВУАН в результаті чистки викладав у спеціальних та середніх навч. закладах Києва.

Під час окупації Києва працював інспектором відділу освіти Київської обл. управи, інспектором нежитлового фонду житлового відділу Шевченківської районної управи м. Києва. У жовтні 1941 — на поч. 1942 — н.с. Ін-ту історії України. У березні 1942 як дир. Ін-ту історії України підписав Акт про передачу майна Ін-ту історії України, що ліквідовувався, до Ін-ту геології ВУАН. 1942 був висвячений на священика УАПЦ. З липня 1943 — член Союзу гетьманців-державників. З 1944 на еміграції, проживав у Ганновері (Німеччина), був духовним опікуном і законовчителем укр. гімназії в таборі для переміщених осіб у Ганновері. У вересні 1946 кооптований до Укр. православн. богословсько-наук. ін-ту. Написав наук.-популярні кн. «Священна історія Старого Заповіту» (1946) та «Священна історія Нового Заповіту» (надрук. 1964).

Особовий архівний фонд зберігається в Архіві-музеї ім. Дмитра Антоновича УВАН у США (м. Нью-Йорк, США).

Тв.: Архівна спадщина київських цехів // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XI. — К., 1927; До історії Кам’янецьких цехів: Статут цеху олійників 1774 р. // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XVII. — К., 1928; Розмежування Волинської та Подільської губерній 1799 р. // Історично-географічний збірник. — Т. 2. — К., 1928; Опис Поділля з 1819 року В. Рудницького (до історії Поділля поч. XIX в.) // Студії з історії України Науково-дослідчої катедри історії України в Київі. — Т. 2. — К., 1929; Північно-Західня Балтщина (Історично-географічні матеріяли на підставі подорожі влітку 1928 року) // Історично-географічний збірник. — Т. 3. — К., 1929; Київські цехи за литовсько-польської та ранньої московської доби // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — Зб. 1. — К., 1930; Матеріяли до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку // Історично-географічний збірник. — Т. 4. — К., 1931.

Літ.: Зборовець В. Кам’янець-Подільська науково-дослідча катедра в 2-му півріччю 1923 року // Червоний шлях. — 1924. — № 3; Ohloblyn O. Ukrainian Historiography. 1917–1956 // The Annals of Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, Vol. V–VI. — 1957. — No 4 (18). — 1–2 (19–20); Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Юркова О. Карачківський Михайло Федорович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Мацько В. Білий цвіт на калині. — Хмельницький, 2001; Оглоблин О. Українська історіографія. 1917–1956 / Пер. з англ. — К., 2003; Завальнюк О.М. Історія Кам’янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). — Кам’янець-Подільський, 2006; Юркова О.В. Карачківський Михайло Федорович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 4. — К., 2007. — С. 107; ЕСУ. — Т. 12: Кал–Киї. — К., 2012. — С. 311; Українська

діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В.А. Просалової. — Донецьк, 2012; Юркова О. Унікальна світлина з ювілею Михайла Грушевського 1926 року // Бюлетень Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці. — 2016. — Число 41 (57); Її ж. Світлина з ювілею М. Грушевського 1926 р.: проблеми атрибуції // УІЖ. — 2016. — № 6.

КАРПЕНКО Олександр Юхимович (15.04.1921, с. Слобода, нині Чернігівського р-ну Чернігівської обл. — 14.04.2013, м. Івано-Франківськ) — учений, педагог, громад. діяч, д.і.н. (1966), проф. (1978). З селянської родини козацького походження.

1938 по завершенні шкільної освіти зарахований до Чернігівського вчительського ін-ту на іст. ф-т. У жовтні 1938 направлений на роботу вчителем історії в Малодівицьку неповну сш Чернігівської обл., одночасно продовжував навчання в ін-ті, який закінчив у червні 1940. В жовтні 1940 був призваний на дійсну військову службу до лав Червоної армії. Під час Другої світової війни брав участь у захисті зах. кордонів України, в обороні Києва та Харкова, в Сталінградській битві 1942–1943. Війну закінчив командиром артилерійської батареї гвардійського полку. В лютому 1946 демобілізований. 1947 закінчив Київський пед. ін-т. 1947–1948 — слухач відділення міжнар. відносин при Республіканській партійній школі. 1948–1949 — викл. Київського пед. ін-ту іноземних мов. 1949–1952 — зав. відділом фондів та обслуговування читачів Львівської наук. бібліотеки АН УРСР. 1952–1953 — учений секретар, 1953–1960 — с.н.с. ІСН АН УРСР. 1953 в Ін-ті історії АН УРСР захистив канд. дис. «Селянські повстання у Львівському воєводстві у 1932–1933 рр.» (наук. кер. — Ф.П. Шевченко). 1960–1970 — доц. каф. історії СРСР Львівського ун-ту. 1966 у Харківському ун-ті захистив докт. дис. «Іноземна воєнна інтервенція на Україні 1918–1920 рр.». У грудні 1970 був звільнений з роботи в ун-ті за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» і влаштувався в Держ. музей етнографії та художнього промислу АН УРСР на посаду с.н.с., де працював до 1978. З 1978 — проф., 1986–1990 — зав. каф. історії СРСР і УРСР, 1990–1995 — проф. каф. історії України Івано-Франківського пед. ін-ту ім. В. Стефаника. 1995–2004 — зав. відділу регіональних проблем Ін-ту політ. і етнонаціональних досліджень НАНУ та Прикарпатського нац. ун-ту імені В. Стефаника. З 2004 — дир. Наук. центру досліджень укр. нац.-визвол. руху Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника та Ін-ту політ. і етнонац. досліджень НАНУ.

Досліджував проблеми історії України та Польщі новітнього часу, проблеми міжнар. відносин.

Тв.: Селянські повстання в Галичині в 1933 році // Вісник АН УРСР 1953. — № 9; Селянські повстання в Польщі в 1932–1933 рр. — К., 1955; Встановлення Радянської влади у Східній Галичині в 1920 р. // УІЖ. — 1957. — № 3; З історії революційного руху в Західній Україні // Вісник АН УРСР. — 1957. — № 8; Деякі питання з історії Комуністичної партії Західної

України (1924–1925 р.) // УІЖ. — 1958. — № 3; Проспект «Нариси історії КПЗУ». — Львів, 1959; Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918–1920. — Львів, 1964; Міжнародний імперіалізм — організатор загарбання західноукраїнських земель // Торжество історичної справедливості. — Львів, 1968; Шляхом Великого Жовтня. — Івано-Франківськ, 1981; До питання про утворення КПЗУ // УІЖ. — 1989. — № 2; Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях // УІЖ. — 1993. — № 1; Історія України. Програма курсу для гуманітарних спеціальностей. — К., 1993; Статус Східної Галичини у міжнародноправових аспектах (1918–1923) // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія. — Івано-Франківськ, 1998. — Вип.1; Про хронологічні межі існування Західно-Української Народної Республіки // Там само. — 2000. — Вип. 3; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали, т. 1–5, кн. 1–8. — Івано-Франківськ, 2001 (кер. роботи, укладач, відп. ред.); З історії Західно-Української Народної Республіки: До 85-річчя з дня народження професора О.Ю. Карпенка. — Івано-Франківськ, 2006.

Літ.: Переслідують учених // Український самостійник. — 1971. — № 12; Жерноклеєв О.С. 80-річчя доктора історичних наук, професора О.Ю. Карпенка // УІЖ. — 1982. — № 1; Великочий В. Мудрий вчитель і справжня людина // Світ молоді. — 2001. — 4 трав.; Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис: На пошану професора Карпенка. — Івано-Франківськ, 2001. — № 5–6; Кугутяк М. Він повертає українській історії її справжнє обличчя // Галичина. — 2001. — 12 черв.; ЕСУ. — Т. 12: Кал–Киї. — К., 2012. — С. 381.

КАРПИНЕЦЬ Іван Іванович (26.12.1898, м. Рудки, нині Львівської обл. — 17.11.1954, м. Львів) — історик, музеєзнавець. Учень І.П. Крип'якевича.

1918–1920 — стрілець Укр. Галицької Армії. 1921–1923 навчався у Львівському таємному ун-ті, 1923–1925 — на філос. ф-ті Львівського ун-ту. Дис. «Проблема міст Галичини від 1772 р.» (1932, доктор філософії). З 1932 — учитель укр. та нім. мови у приватних школах Львова. З 1936 працював у бібліотеці НТШ, чл. іст.-філос. секції НТШ. У 1937–1939 — хранитель фондів Музею НТШ. Брав участь у впорядкуванні архіву УГА ЗОУНР та організації відділу іст.-воєнних пам'яток при Музеї НТШ. 1940–1941 — м.н.с., 1944–1946 — с.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії України АН УРСР. Після ліквідації відділу переведений на роботу до Києва до Ін-ту історії України АН УРСР, але через хворобу невдовзі відрахований. 1942 працював хранителем фондів Держ. архіва м. Львова. Викладач нім. мови у Львівському зооветеринарному (1948–1950) та Львівському торгово-економічному (1950–1954) ін-тах.

Тв.: Історія 8-ої Галицької бригади (давнішої «Групи Рудки» або «Групи Гофмана») // Літопис Червоної Калини. — 1932–1935, Галицькі залізні гути та їх продукція в рр. 1772–1848 // ЗНТШ. — Т. 154. — Львів, 1937.

Літ: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 3. — 1959; Домбровський О. Іван Карпинець — наш призабутий історик (1898–1954) // Український історик. — 1997. — № 1–4; Стеблій Ф. Іван Карпинець (1898–1954). — Львів, 1999; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Ковальчук О. Карпинець Іван Іванович // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004. — С. 190–191; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 126; ЕСУ. — Т. 12: Кал–Киї. — К., 2012. — С. 388.

КАСИМЕНКО Олександр Карпович (23.06.1905, с. Великі Буримівці, нині Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. — 13.01.1971, м. Київ) — дослідник історії України середніх віків, д.і.н. (1955), проф. (1961). Лауреат Держ. премії СРСР за участь у створенні «Історії міст і сіл Української РСР» у 26 т. (1976, посмертно).

1926 закінчив гуманітарний ф-т Полтавського ІНО. До 1941 викладав у вузах і технікумах Полтави і Житомира, 1941–1946 на звільненій партійній роботі, редактор жур. ЦК КП(б)У «Партійне життя». 1945–1951 — зав. каф. історії міжнар. відносин КДУ. 1947–1964 — дир. Ін-ту історії АН УРСР, одночасно 1957–1963 — зав. відділу загальної історії та міжнар. відносин, 1964 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Панська Польща — плацдарм боротьби Антанти проти Радянської Росії (1918–1919 рр.)» (1946). Докт. дис. «Російсько-українські взаємовідносини 1648 — початку 1651 рр.» (1955). Проф. (1961). 1964–1971 — заст. гол. редактора «УРЕ». Автор праць з історії України, іст. зв'язків укр. і рос. народів.

Тв.: Возз'єднання України з Росією і його історичне значення. — К., 1954; Російсько-українські взаємовідносини 1648 — початку 1651 рр. — К., 1955.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 526; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 3. — 1959; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; [Некролог] // УІЖ. — 1971. — № 3; Лещенко М.Н., Симоненко Р.Г. 70-річчя з дня народження О.К. Касименка // УІЖ. — 1975. — № 8; EoU. — Vol. II. — 1988; Скляренко Є.М. Життя, віддане науці // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. — Вип. 2. — К., 1997; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. /

Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 129; ЕСУ. — Т. 12: Кал–Киї. — К., 2012. — С. 424.

КИЗЯ Лука Єгорович (21.02.1912, с. Жихове, нині Середино-Будського р-ну Сумської обл. — 29.12.1974, м. Київ) — дослідник історії Другої світової війни, історії партизанського руху під час війни, д.і.н. (1966). Нагороджений орденами Червоного Прапора, Трудового Червоного прапора, Богдана Хмельницького I ступеня, медалями, а також орденами Польської Народної Республіки та Чехословацької Соціалістичної Республіки.

1940 закінчив Чернігівський учит. ін-т, 1940–1941 — дир. сш на Сумщині. Учасник Другої світової війни: 1942–1944 — комісар партизанського загону, потім з'єднання партизанських загонів і чл. штабу партизанського руху Ровенської обл., секретар Середино-Будського підпільного райкому, секретар Ровенського обкому КП(б)У. 1944–1951 — дир. республіканської виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників». 1948 закінчив Київ. пед. ін-т. Канд. дис. «Партизанський рух на Рівненщині в роки Великої Вітчизняної війни» (1949). 1951–1956 — голова правління Укр. т-ва культ. зв'язків з закордоном, доц. іст. ф-ту КДУ. 1956–1959 і 1964–1967 — заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти, 1961–1964 — постійний представник УРСР при ООН. 1959–1961 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1967–1974 — с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Основні питання партизанського руху на Україні у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945)» (1966).

Тв.: Народні месники: З історії партизанського руху на Рівненщині. — Львів, 1960; Правди не затьмарити. Проти буржуазної фальсифікації історії партизанського руху. — К., 1965; Основные вопросы партизанского движения на Украине в период Великой Отечественной войны (1941–1945). — К., 1966.

Літ.: РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; В.С. Відзначення 60-річчя Л.Є. Кизі // УІЖ. — 1972. — № 5; [Некролог] // УІЖ. — 1975. — № 3; EoU. — Vol. II. — 1988; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 200–201; ЕСУ. — Т. 12: Кал–Киї. — К., 2012. — С. 638–639.

КИЯНИЦЯ Петро Антонович (08.12/25.11/.1899, с. Янівка, тепер с. Іванівка Богуславського р-ну Київської обл. — [після 1953]) — дослідник історії рев. рухів в Україні, журналіст, парт. функціонер. Походив з селянської родини.

1915–1917 навчався у Стеблевському вищому початковому училищі, 1917–1920 — у Київському вчительському ін-ті, 1921–1922 — в Київському ін-ті нар. госп-ва та 1922–1926 — у Київському ІНО. 1924–1926 — кандидат

в аспіранти, 1926–1927 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН М.С. Грушевського, 1927–1929 — аспірант Київської наук.-досл. каф. марксизму і ленінізму при ВУАН, у 1928–1929 працював в Комісії з національного питання при ВУАН. Одночасно займав керівні посади в міських та губ. парт. та рад. органах: депутат Київської міської ради (1921), секретар Київського губкому УКП(б) (1923–1924), інструктор відділу друку Київського губкому КП(б)У (1925). 1930 працював головою райпрофспілки м. Борисполя, завідував районним відділом нар. освіти у с. Велика Олександрівка Бориспільського р-ну. З 1931 працював у Харкові, редагував газ. «За культурну революцію» (1931–1933). 1933–1935 працював в м. Первомайському (тепер Миколаївської обл.) зав. районного відділу нар. освіти.

1923–1924 кілька разів арештовувався за роботу в УКП(б). Арештований 03.09.1935 і звинувачений у контрреволюційній укапістській діяльності та належності до Укр. військової організації. Засуджений до 7 років виправно-трудових таборів. Удруге засуджений нар. судом м. Бердичева Житомирської обл. у 1950, звільнений 28.02.1953. Подальша доля невідома. Реабілітований по справі 1935 р. у 1990.

Досліджував історію рев. рухів в Україні. Автор значної кількості статей в періодичній пресі, рецензій та погромницької статті «Національно-буржуазна легенда про декабристів» (Україна. — 1932. — № 1–2).

Літ.: Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Юркова О. Кияниця Петро Антонович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Її ж. Кияниця Петро Антонович // ЕСУ. — Т. 13. — К., 2013. — С. 128.

КІВЛИ́ЦЬКИЙ Євген Олександрович (08.02.1861, м. Санкт-Петербург — 04.01.1921, м. Київ) — укр. історик, педагог, бібліограф, бібліотекознавець, публіцист, письменник, редактор ж. «Киевская старина» (1889–1893), перший дир. Всенар. б-ки України при ВУАН (1919–1920).

Після смерті батька разом із матір'ю переїхав на Чернігівщину. Закінчив іст.-філол. ф-т Ун-ту св. Володимира у Києві зі ступенем канд. н. (1889). Служив у Київському дворянському депутатському зібранні, займався пед. діяльністю, зокрема читав лекції з історії на заг.-осв. курсах для нар. учителів у Ніжині, Києві, Чернігові, викладав у 4-й Київській жіночій гімназії, Київському кафедральному корпусі та жіночій гімназії О. Дучинської. Водночас був секр.-ред. ж. «Киевская старина» (1890–1892), пом. бібліотекаря Ун-ту св. Володимира (1891–1898), співпрацював із ред. «Энциклопедического словаря Брокгауза и Эфрона» (1892–1907), газ. «Кіевские отклики» (1904–1906) та ін. Чл. низки наук. і просвітн. т-в, зокрема Іст.-філол. т-ва при Ніжинському іст.-філол. ін-ті, Іст. т-ва Нестора-літописця, Укр. наук. т-ва. 1917–1918 — інспектор Київського навчального округа, зав. справами рос. школи у Департаменті нар. освіти УНР; від лютого 1919 — ст. бібліотекар,

зав. бібліотечного відділу, від жовтня того ж року до жовтня 1920 — голова ради бібліотекарів (із виконанням дир. обов'язків) Всенар. б-ки України (Київ). Зробив значний внесок у формування бібліотечного фонду, відповідно до постанови Нар. комісаріату освіти УСРР займався охороною б-к і розподілом книг, збиранням архів. фондів. Ініціював видавництво часопису «Книжковий вісник» (1919).

Дж. та літ.: ІР НБУВ — Ф. 71. Ківлицький Євген Олександрович (1861–1921), 1251 од. зб. (1703–1920); Гнатенко Л.А. Євген Ківлицький — перший директор Всенародної бібліотеки України // Бібліотечний вісник. — 1996. — № 1. — С. 8–10; Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 1918–1941. — К.: НБУВ, 1998. — С. 30; Кучинський М. Багатовимірність таланту // Історичний календар 2001. — К., 2001; Особові архівні фонди Інституту рукопису НБУВ: Путівник / Ред. колегія: О.С. Онищенко (відп. редактор). — К., 2002. — С. 219–220; Степченко О.П. Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів НБУ ім. В.І. Вернадського (1918–1934). — К., 2008. — С. 67–76.

КІЛІЄВИЧ Стефанія Ромуальдівна (04.11.1929, с. Маївка Вінницької обл. — 07.01.2000, м. Київ) — фахівець з давньоруської археології, к.і.н. (1976). Кавалер ордена «Знак пошани» (1967), нагороджена кількома медалями, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1982), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1983).

1938–1941 навчалася на іст. ф-ті Київського пед. ін-ту, завершила освіту у листопаді 1941 в евакуації на іст. ф-ті Воронезького пед. ін-ту. В роки Другої Світової війни завідувала навч. частиною і викладала історію у Ново-Перунівській школі Алтайського краю (1941–1943). 1943 була інструктором Київського обкому в м. Тула. Повернувшись до Києва, 1944–1970 працювала с.н.с. і зав. відділу Київської Русі у Держ. іст. музеї. З 1970 до виходу на пенсію у 1986 працювала в Ін-ті археології АН УРСР у відділі археології Києва. 1976 захистила канд. дис. «Киевский детинец IX — первой половины XIII вв.».

Була активним польовим дослідником. 1945–1946 брала участь у Переяслав-Хмельницькій, Пороській і Київській експедиціях. З 1958 провадила розкопки на Старокиївській горі, дослідила пам'ятки V–IX і X–XIII ст., а також давнішнього часу (неоліту — раннього залізного віку). За матеріалами розкопок склала карту київського дитинця, що слугує джерелом не тільки для археологів, а й містобудівників і архітекторів.

Дослідниця була активним діячем УТОПІК від часу його заснування, багато років керувала лекторієм «Про що розповідає археологія».

Автор понад 60 праць, зокрема співавт. кол. монографії «Новое в археологии Киева» (К., 1981).

Тв.: Дослідження Старокиївської гори // Стародавній Київ. — К., 1975; Розкопки Великого Ярославого двору в Києві (1972–1973 рр.) // Археологія. —

1977. — 21; Детинец Киева IX — первой половины XIII в. — К., 1982; На горе Старокиевской. — К., 1982.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1977. — С. 173; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 161; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 445.

КЛИМЕНКО Пилип Васильович (06.11.1887, с. Ярославка, тепер Бобровицького р-ну Чернігівської обл. — 08.07.1955, м. Козелець Чернігівської обл.) — дослідник історії цехів в Україні й історії укр. міст XVI–XVIII ст. Учень М. Довнар-Запольського.

1899–1907 навчався у Ніжинській чоловічій гімназії, 1907–1908 — на екон. відділенні Політех. ін-ту в С.-Петербурзі, 1908–1912 — на відділі рос. історії іст.-філол. ф-ту Київського ун-ту. 1912–1914 — працював у Київському центр. архіві давніх актів. 1914–1918 — професорський стипендіат Київського ун-ту. 1915–1916 працював у Москві. 1918 — проф. Київського археол. ін-ту, 1918–1919 — приват-доц., проф., декан іст.-філ. ф-ту Кам'янець-Подільського ун-ту, 1920–1923 — Кам'янець-Подільського ІНО. 1921 зазнав арешту. 1922–1923 — керівник Кам'янець-Подільської наук.-досл. каф. історії та економіки Поділля, 1923 — чл. Київської наук.-досл. каф. історії України акад. М.П. Василенка, 1925–1930 — д.чл. Наук.-досл. каф. історії України акад. М.С. Грушевського. Співробітник Археогр. комісії ВУАН (1924–1933) й Археогр. комісії ЦАУ УСРР (1931–1932). 1932–1933 — зав. відділу феодалізму Всеукр. іст. музею ім. Т.Г. Шевченка.

Звільнений з роботи 1933. Незаконно арештований 1938 і засуджений до 6 років позбавлення волі та 3 років поразки в правах. Покарання відбував у м. Солікамськ, нині Пермський край РФ. Звільнений 1943. Після війни проживав у м. Козельці у будинку для престарілих. Покінчив життя самогубством. Реабілітований 1959.

Автор бл. 50 праць. Архів зберігається в Ін-ті архівознавства НБУ ім. В.І. Вернадського (ф. № 354).

Тв.: Грамоти Миндовга Ливонському орденові // Записки Кам'янець-Подільського державного Українського університету. — Кам'янець-Подільський, 1920. — Т. 2; Западно-русские цехи XVI–XVIII вв. — К., 1914; Графіка шрифту в Острозькій біблії // Українська книга XVI–XVIII ст. — К., 1926; Місто і територія на Україні за часів Гетьманщини (1654–1767 рр.) // ЗІФВ ВУАН. — К., 1926. — Кн. VII–VIII; Цехи на Україні. Т. 1. — Вип. 1. Суспільно-правні елементи цехової організації. — К., 1929.

Бібліогр.: Сторінки історії київського міського транспорту: Пам'ятка вечора (13 березня 1985 р., Музей історії м. Києва). / Упор. М. Суслопарів. — К., 1985.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; ЕУ. — Словникова частина. —

Т. 3. — Париж, Нью-Йорк, 1959; EoU. — Vol. II; Компан О.С., Суслопаров М.З. До 80-річчя з дня народження П.В. Клименка // УІЖ. — 1967. — № 6; Дивний І. Український історик Пилип Клименко (1887–1955): Документальний біографічний нарис // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 1. — К., 1996; Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии (В.Б. Антонович, М.В. Довнар-Запольский и их ученики). — М., Брянск, 1997; Історія Національної академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. — К., 1998; Матяш І. Пилип Клименко: портрет історика-архівіста на тлі доби // Матяш І.Б. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси. — К., 2001; Юркова О.В. Клименко Пилип Васильович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Волкотруб Г. Життя та творчість П.В. Клименка у працях українських та зарубіжних дослідників // Студії з архівної справи та документознавства. — Т. 12. — К., 2004; Юркова О.В. Клименко Пилип Васильович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 4. — К., 2007. — С. 348–349; Верба І., Карпусь Д. Київська історико-економічна школа М.В. Довнар-Запольського. — К., 2012; Юркова О.В. Клименко Пилип Васильович // ЕСУ. — Т. 13. — К., 2013. — С. 308; Наумова Н.А. Клименко Пилип Васильович // Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: путівник. — Київ, 2017.

КЛОКОВ Всеволод Іванович (25.06.1917, м. Усть-Катава Челябінської обл., РФ — 11.10.2004, м. Київ) — дослідник історії Другої світової війни. Герой Радянського Союзу (1945), д.і.н. (1962), чл.-кор. АН УРСР (1978), засл. діяч науки УРСР (1977), лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1970). Нагороджений орденом Леніна, багатьма орденами та медалями СРСР; Золотою медаллю ім. Я. Пуркіне (ЧССР, 1977); Почесною відзнакою Президента України, Відзнакою Президента України II ступеня.

1939 закінчив ф-т інженерів паровозного госп-ва Томського електромеханічного ін-ту інженерів залізничного транспорту. 1936–1940 — асистент каф. опору матеріалів. Учасник Другої світової війни, воював в партизанських з'єднаннях О.Ф. Федорова та на території Словаччини. 1945–1949 — зав. сектора персоналій Героїв Радянського Союзу Комісії з історії Великої Вітчизняної війни АН УРСР. Канд. дис. «Дії партизан України по порушенню роботи залізничних комунікацій в тилу німецько-фашистських загарбників» (1948). 1949–1950 — зав. відділу використання документальних матеріалів Архівного управління МВС УРСР. 1950–1952 — с.н.с. воєнно-історичного відділу, 1952–1955 — с.н.с. відділу історії радянського періоду, 1955–1963 — с.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1963–1969 — зав. відділу загальної історії та міжнар. відносин, відділу нової і новітньої історії зарубіжних країн, 1969–1988 — зав. відділу історії Великої Вітчизняної вій-

ни, 1988–2004 — гол.н.с. відділу історії Другої світової війни Ін-ту історії України НАН України. Докт. дис. «Боротьба народів слов'янських країн проти німецько-фашистських загарбників» (1962).

Опублікував понад 400 праць.

Тв.: Борьба народов славянских стран против фашистских поработителей (1939–1945 гг.). — К., 1961; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.): У 3-х тт. — К., 1967–1969 (у співавт., відзначена Держ. премією УРСР в галузі науки і техніки); Всемирно-исторический подвиг. — К., 1975; Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине, 1941–1944: Историографический очерк. — К., 1978; Ковельский узел. — К., 1981; Действия партизан Украины на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистских войск, 1941–1944. — К., 1984; Народная борьба в тылу немецких завоевателей на Украине (историографический очерк). — К., 1985. Партизаны Словацких гор. — К., 1986; Вынужденное признание: Рост международного авторитета Советского Союза в результате побед в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. — К., 1991; О стратегии и тактике советских партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине (1941–1944). — К., 1994.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Чехословацкая историческая энциклопедия. — Прага, 1962; Руденко Н.М. Відзначення 50-річчя В.І. Клокова // УІЖ. — 1967. — № 8; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; Вшанування В.І. Клокова з нагоди його ювілею // УІЖ. — 1977. — № 9; История Академии наук Украинской ССР. — К., 1979; EoU. — Vol. II. — 1988; УСЭ. — Т. 5. — К., 1981; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; [Некролог] // УІЖ. — 2004. — № 6; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 355; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 349.

КЛЮШИНЦЕВ Володимир Миколайович (20.06.1947, м. Тбілісі, Грузія — 15.03.1998, м. Миколаїв) — археолог, дослідник доби бронзи степової смуги України, к.і.н. (1994).

1964 став членом Одеського археолог. т-ва. 1966 був інспектором з охорони пам'яток археології Миколаївської обл. Одночасно (до 1972) керував археолог. секцією Т-ва з охорони пам'яток історії та культури в м. Жовтневе. 1969 вступив на іст. ф-т КДУ, який закінчив 1975. Від 1969 брав участь в експедиціях Ін-ту археології АН УРСР: Ольвійській та Інгульській. Від 1972 — співробітник Ін-ту: лаборант відділу охоронних археолог. досліджень, н.с. відділу польових досліджень і виставок. 1994 захистив канд. дис. «Поселения сабатиновской культуры Степного Побужья».

Був активним учасником охоронно-рятівних досліджень пам'яток у зонах новобудов півдня України. В Миколаївській експедиції очолював

Бузький загін, з 1994 був заст. начальника експедиції. Один з організаторів семінару «Культуры: срубная и сабатиновская», наук.-практич. конференції «АЭС в научно-практических исследованиях» (Південноукраїнськ, 1991), конференції «Історія Гарду на бузі» (там само, 1992), а також виставки «Южноукраинская АЭС и археология» на честь 20-річного ювілею міста (там само, 1995).

Тв.: Погребение литейщика на реке Ингулец // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. — К., 1991; Поселения земледельцев и скотоводов позднего бронзового века гранитно-степного Побужья. — К., Южноукраинск, 1995; Сабатиновская культура в Побужье (поселения и жилища) // Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимосвязей Востока и Запада в эпоху поздней бронзы. — К.; Николаев; Южноукраинск, 1997.

Літ.: Пам'яті Володимира Клюшинца // АЛЛУ. — 2000. — № 1/2. — С. 133; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 448.

КО(А)ЦЕВАЛОВ (Kotsevalov) Андрій Степанович (10/22/.10.1892, м. Харків — 20 (за інш. даними — 26).02.1960, м. Нью-Йорк, США) — історик, дослідник античної епіграфіки Півн. Причорномор'я. Доктор з історії (1926) та д.філол.н. (1940), проф. (1940).

1917 закінчив із відзнакою класичне відділення іст.-філол. ф-ту Харківського ун-ту, залишений проф. стипендіатом. Магістр. дис. (1922). 1921–1930 — н.с. Харківської наук.-досл. каф. історії європейської культури, 1930–1933 — зав. секції епіграфіки Укр. ін-ту історії матеріальної культури, 1933 — н.с. Укр. наук.-досл. ін-ту історії культури. Докт. дис. «Матеріальна культура грецьких колоній північного узбережжя Чорного моря» (1926). 1935–1941 — н.с. Ін-ту археології АН УРСР, 1937–1941 — проф. класичної філології Харківського ун-ту, 1941 — н.с. Ін-ту історії України АН УРСР. 1943 виїхав до Німеччини. Від 1952 — у США. Проф. УВУ, д.чл. і кер. секції античної історії УВАН у США та НТШ у США.

Автор низки праць з античної епіграфіки та історії давньогрецьких колоній Півн. Причорномор'я. Архів (зокрема рукопис «Підручника давньогрецької мови») зберігається в УВАН.

Тв.: Тезисы к диссертации А.С. Коцевалова «Материальная культура греческих колоний северного побережья Черного моря» // СС. — 1927. — № 1; Торговля хлебом греческих колоний северного Черноморья // Наук. зап. Наук.-дослід. каф. історії європ. культури. — 1927. — Вип. 2: Історія і література; Деякі дані про науку й літературу в грецьких колоніях північного побережжя Чорного моря // СС. — 1928. — № 5; Заметки к Катуллу // Наук. зап. Наук.-дослід. каф. історії європ. культури. — 1929. — Вип. 3; Нариси з історії економічного життя грецьких колоній на північному узбережжі Чорного моря // Зб. заходознавства: Історія, економіка, література, лінгвістика. Виданий на пошану академіка М.С. Грушевського з нагоди шістдесятої

річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. — К., 1929; Syntaxis inscriptionum antiguarum colooniarum Graecarum orae septentrionalis Ponti Euxini. — Leopoli, 1935; Эпиграфические памятники из ольвийских раскопок в Ольвии в 1935 и 1936 гг. // Ольвия. — К., 1940. — Т. 1; Побут скитів за Страбоном // Чорноморський збірник. — Одеса, 1944. — Кн. 5; Античная история и культура Северного Причерноморья в советском научном исследовании. — Мюнхен, 1955; Античное рабство и революция рабов в советской исторической литературе: исследования и материалы. — Мюнхен, 1956; Кризис науки об античной древности в Советском Союзе // Вестник Института по изучению СССР. — 1957. — № 1(22); Borysthenes-Borysthenites and Tanais-Tanaites // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1959. — Vol. 7. — No. 1/2.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 3. — 1959. — С. 1153; Домбровский А. Сорокалетие научной деятельности проф. А.С. Коцевалова // Вестник по изучению СССР. — 1959. — № 2; Проф. А. Коцевалов // Віра й культура (Вінніпег). — 1960. — № 6; Домбровський О. Пам'яті А.С. Коцевалова // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1960. — 9 березня. — № 45. — С. 7; Dombrovsky A. Andriy Kotsevalov // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1960. — Vol. 8. — No. 1/2. — P. 219–224; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // ЗНТШ (Париж; Чикаго). — 1962. — Т. 173. — С. 124; EoU. — Vol. 2. — Toronto; Buffalo; London, 1988. — P. 635; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998. — С. 155–156; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004. — С. 211–212; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 568; Історики Харківського університету: біобібліографічний довідник (1905–2012 рр.). — Харків, 2012. — С. 148–149; ЕСУ. — Т. 15: Кот–Куз. — К., 2014. — С. 55.

КОВАЛЕВСЬКИЙ Борис Павлович (07.08.1922, с. Кропивна Климівського р-ну Брянської обл., Росія — 27.10.1994, м. Київ) — дослідник історії СРСР та України рад. періоду, д.і.н. (1971), проф. (1976). Із селян.

1940 закінчив пед. училище, працював вчителем неповної сш. Учасник Другої світової війни. 1950 закінчив іст. ф-т ДДУ. 1954–1958 — аспірант АСН при ЦК КПРС. Канд. дис. «Зміцнення союзу робітничого класу і селянства в перший період боротьби за крутий підйом сільського господарства (1953–1957)». 1958–1964 — зав. сектора відділу науки і культури ЦК КПУ. 1964–1967 — заст. голови комітету по друку при Раді міністрів УРСР, нач. Головліту. 1967–1973 — зав. відділу історії комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. 1971 в Ін-ті історії АН УРСР захистив докт. дис. «Подальше зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства в період комуністичного будівництва 1959–1970 рр. (На матеріалах Україн-

ської РСР)». З 1973 — заст. міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, 1978–1984 — дир. ЦНБ АН УРСР, з 1984 — на пед. роботі (в т.ч. — зав. каф. Київського автодорожного ін-ту).

Тв.: Пережитки капіталізму в свідомості людей та шляхи їх подолання. — К., 1960 (у співавт.); Комунізм і класи. — К., 1965; Укрепление союза рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма. 1959–1970. — К., 1972; Творці щасливої долі. — К., 1981.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 906; Халаїм Н.П. Захист докторської дисертації Б.П. Ковалевським // УІЖ. — 1971. — № 12; [Некролог] // УІЖ. — 1995. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Ковальчук Г. Керівники ВБУ–НБУВ (1918–1998) // Бібліотечний Вісник. — 1998. — № 5; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 375.

КОВАЛЕНКО Леонід Антонович (12.03.1907, с. Ступичне нині Катеринопільського р-ну Черкаської обл. — 22.06.1985, м. Кам'янець-Подільський) — дослідник проблем нової історії зарубіжних країн, історіографії, д.і.н. (1965), проф. (1966).

До 1926 працював у сільському господарстві, з 1926 — бібліотекар, зав. клубу, співробітник газ. «Радянська нива» (м. Біла Церква). 1930–1931 навчався на робітфаці в Білій Церкві, 1931–1936 — на іст. ф-ті КДУ. Одночасно працював учителем історії в школах і технікумах Києва. 1939–1941 і 1944–1945 — аспірант КДУ. Учасник Другої світової війни. 1944 після тяжкого поранення демобілізований. В 1945 в КДУ захистив канд. дис. «Французька буржуазна революція кінця XVIII ст. і Україна». 1945–1947 — с.н.с., 1951–1954 — с.н.с. відділу історіографії і фондів Ін-ту історії АН УРСР. 1947–1956 — зав. каф. загальної історії Житомирського пед. ін-ту, 1956–1961 — доц. каф. загальної історії УжДУ. 1961–1963 — доц., 1963–1984 — зав., 1984–1985 — проф. каф. загальної історії Кам'янець-Подільського держ. пед. ін-ту. 1965 в КДУ захистив докт. дис. «Демократичні течії в історіографії України XIX ст.».

Автор понад 100 наук. праць.

Тв.: Про приєднання Правобережної України до Росії // Наукові записки Житомирського педагогічного інституту. — 1950. — Т. 1; Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г. Шевченко // Вопросы истории. — 1951. — № 1; Житомир. Історичний нарис. — Житомир, 1951; Події визвольної війни укр. народу і боротьба за возз'єднання України на Східній Волині // Наукові записки Житомирського педагогічного інституту. — 1955. — Т. 2; Історичні погляди Івана Франка // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. — 1956. — Т. 8; Очерки истории исторической науки в СССР. — Т. 1–3. — М., 1955–1963 (у співавт.); Велика французька буржуазна рево-

люція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. — К., 1973; Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. — К., 1983.

Літ.: Винокур І.С., Степанко О.Д. 60-річчя професора Л.А. Коваленка // УІЖ. — 1967. — № 5; Историки-слависты СССР: Биобиблиогр. справочник. — Харьков, 1969; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; [Некролог] // Прапор Жовтня. — 1985. — 25 черв.; [Некролог] // УІЖ. — 1985. — № 9; Кукурудзяк М.Г. Науково-педагогічна діяльність професора Кам'янець-Подільського педагогічного інституту Л.А. Коваленка // Тези доповідей 12-ої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. — Вінниця, 1993; На пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка (до 90-річчя від дня народження). Историч. дослідження. — Кам'янець-Подільський, 1997; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 381; Копилов С.А., Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість. — Кам'янець-Подільський, 2008. — 192 с.; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 446.

КОВАЛІВСЬКИЙ Андрій Петрович (20.01/01.02/.1895, с. Розсохувате, Золочівського пов. Харківської губ. — 29.11.1969, м. Харків) — історик-сходознавець, джерелознавець, етнограф, дослідник іст. укр. культури; д.і.н. (1951), проф. (1958), засл. діяч н. УРСР (1965).

Походив з козац. роду (XVII ст.). Син видатного педагога, творця системи профтехосвіти П.Г. Ковалівського. Навчався у Харківському ун-ті (фіз.-мат. ф-т), Лазаревському ін-ті східних мов у Москві. Завершив навчання у пореволюційному Харківському ун-ті (романо-германське відділення філол. ф-ту).

З 1922 працював на Харківській наук.-дослід. каф. історії України (з 1925 — історії укр. культури). У рамках дослідницьких проектів каф-ри вивчав історію укр. культури від давнини до сучасності. З середини 1920-х, паралельно з вивченням історії укр. культури, розгорнув активну організаційну і дослідницьку роботу в галузі сходознавства. Він був одним із засновників Всеукр. наук. асоціації сходознавців (1926), і діяльним учасником усіх її установ, в тому числі і створеного згодом Ін-ту Сходознавства, був чл. редколегії ж. «Східний світ» (1927–1930). Основним напрямком його перших орієнталістичних досліджень було вивчення сучасної культури сх. народів як СРСР, так і зарубіжжя. Заслугою є переклад, дешифровка й коментування унікального Мешхедського рукопису — тв. Ібн Фадлана, секретаря посольства Багдадського халіфа ал-Муктадіра до країни булгар волзьких у 921–922. Досягненням укр. орієнталістики став збірник здійснених у Харкові або виданих там перекладених творів сх. авторів разом з нарисом К. про вивчення Сходу в Харків. університеті та Харкові у XVIII–XX ст.

З рукописної спадщини вченого особливо цінними є переклад тв. араб. історика X ст. ал-Масуді.

Від 1934 — н.с. Ін-ту сходознавства АН СРСР (Ленінград, нині С.-Петербург). У 1937 був присвоєний ступінь канд. наук без захисту дис. У 1938 вчений був репресований (засудж. до 5-ти р. таборів). 1944 повернувся до Харкова, працював у пед. ін-ті; від 1948 — у Харківському ун-ті: 1951–1964 — зав. каф. історії нового часу, 1964–1969 — зав. каф. історії середніх віків. До 1951 історик оформив дослідження твору Ібн Фадлана у вигляді докт. дис., яку успішно захистив.

Тв.: Питання економічно-соціальної методи в літературі. — Х., 1923; Розвиток етичних поглядів Г. Сковороди в зв'язку з його життям // Науковий збірник Харківської наук.-досл. кафедри історії України. — Ч. 1. — 1924. — С. 69–98; Історичний коментар та економічно-соціальне з'ясування літературного твору // Коцюбинський М. Fata morgana. — Х., 1926. — С. 167–207; З історії української критики. — Х., 1926; Виробничі культи в давній Україні (соціологічна студія на підставі писаних пам'яток) // Науковий збірник Харківської наук.-досл. кафедри історії укр. культури. — Ч. 2–3. — 1926. — С. 141–176; Вірування // Багалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. — Т. 1. — К., 1928. — С. 216–251; Старі українотурецькі засоби водного транспорту // 2-й Укр. сходознав. з'їзд: Тези доп. — Х., 1929; Харків (Культурно-історичний нарис). — Х., 1930; Политика народного образования в современном Египте // Записки Ин-та Востоковедения АН СССР. — Т. 5. — 1936. — С. 137–182; Чуваши и булгары по данным Ахмеда ибн-Фадлана. — Чебоксары, 1954; Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. — Х., 1956; Славяне и их соседи в первой половине X в., по данным Аль Масуди // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений. — М., 1973. — С. 62–86; Нарис життя і наукової творчості академіка А.Ю. Кримського // Країни Сходу: історія і сучасність. — К., 1974. — С. 120–152.

Дж. і літ.: ЦДАМЛМ України. — Ф. 149. — Оп. 1. — 267 од. зб.; Оп. 2. — 7 од. зб., (1957–1969 рр.); Рашба Н.С., Черніков І.Ф. Андрій Петрович Ковалівський (До 70-річчя з дня народження і 40-річчя науково-педагогічної та громадської діяльності) // УІЖ. — 1965. — № 1; Заслужений діяч науки України професор А.П. Ковалівський. Біобібліографія. — Х., 1966; Андрій Петрович Ковалівський: Некролог // УІЖ. — 1970. — № 2; В.И. Астахов, В.Н. Бейлис и др. Памяти Андрея Петровича Ковалевского: [историк, востоковед] // Народы Азии и Африки. — 1970. — № 3. — С. 244–246; Андрей Петрович Ковалевский: Биобиблиография. — Х., 1966; Бібліографія А.П. Ковалівського // Східний світ. — 1995, № 2; 1996, № 1; Кочубей Ю. Міжнародний резонанс наукової діяльності А.П. Ковалівського // Східний світ. — 1995. — № 2; 1996. — № 1; Митряєв А. Життєвий і творчий шлях видатного українського сходознавця Андрія Петровича Ковалівського // Східний світ. — 1995. — № 2. — С. 7–23; Малиновська Н.М. А.П. Кова-

лівський — основні віхи життя та творчості // Хазарский альманах / Редкол.: В.К. Михеєв (гл. ред.), А.И. Айбабин, и др. — Т. 4. — К.; Харьков, 2005. — С. 5–13; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 384; Малиновська Н.М. Життєвий шлях і науковий доробок А.П. Ковалівського (1895–1969 рр.). Автореф. … канд. іст. наук. — Харків, 2009; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 461.

КОВАЛЬ Віктор Савович (10.06.1925, м. Київ — 15.01.2014, м. Київ) — дослідник історії Другої світової війни, укр. проблематики у міжнар. відносинах (1939–1945), національно-визвольної боротьби ОУН–УПА, к.і.н. (1959).

1949 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ. 1949–1957 — викладав у школі. 1957–1958 — бібліограф відділу загальної історії, 1958–1963 — м.н.с., с.н.с. відділу загальної історії і міжнар. відносин, 1963–1995 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн, 1995–1999 — с.н.с. відділу спец. іст. дисциплін Ін-ту історії України НАНУ. Від 1999 — на пенсії. Канд. дис. захистив в Ін-ті історії АН УРСР по монографії «Боротьба в США з питань політики щодо СРСР в роки Великої Вітчизняної війни (липень 1942 р. — червень 1943 р.)» (1959).

Сфера наук. досліджень — Друга світова війна. Напрями: 1) політика і стратегія США; 2) Україна у міжнар. відносинах; 3) політика і стратегія Німеччини; 4) національно-визвольна боротьба ОУН–УПА. Перші три напрями досліджень представлені в працях вченого в рад. період його творчості. В них іноді висловлювалися нетрадиційні для рад. історіографії погляди й судження. В одній із праць (1963) вказав, що укр. уряд Я. Стецька був створений у 1941 всупереч волі німців. В 1979 вперше у своїй монографії згадав про протокол до рад.-нім. пакту про ненапад. В праці «США во второй мировой войне» (К., 1976) доводив, що США не чекали взаємного виснаження сторін у німецько-рад. війні, як це твердила рад. іст. наука. У книзі «Барбаросса» (1982) вперше дав докладний аналіз гітлерівського тоталітаризму, показав його схожість зі сталінським режимом в СРСР. У червні 1991 підготував для ВР УРСР довідку про ОУН і УПА, в якій показав, що бійці УПА вели визвольну боротьбу.

Брав участь у колект. працях «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, 1941–1945 рр.» (Т. 1–3. — К., 1967); «Україна і зарубіжний світ» (К., 1970); «Історія Української РСР» (у 8 т., 10 кн. — Т. 7. — К., 1977, співавт.); «История Украинской ССР» (в 10 т. — Т. 8. — К., 1984, заст. відп. ред., співавт.); «Международная солидарность в борьбе против фашизма» (в 4 т. — Т. 2. — К., 1986).

Тв.: Правда о заговоре против Гитлера 20 июля 1944 г. — К., 1960; В роки фашистської навали: Україна в міжнародних відносинах у період Великої Вітчизняної війни. — К., 1963; Они хотели украсть у нас победу: Очерки внешней политики США во второй мировой войне, 1939–VI.1943. —

К., 1964; Міжнародний імперіалізм і Україна, 1941–1945. — К., 1966; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, 1941–1945 рр. — Т. 1–3. — К., 1967 (у співавт.); Подвиг народний: Україна у Великій Вітчизняній війні. — К., 1970; Україна і зарубіжний світ. — К., 1970; США во второй мировой войне: некоторые проблемы внешней политики, 1939–1941. — К., 1976; Історія Української РСР. — Т. 7. — К., 1977 (у співавт.); Возз'єднання західноукраїнських земель та міжнародні відносини, 1939–1941. — К., 1979; «Барбаросса»: истоки и история величайшего преступления империализма. — К., 1982; Изд. 2-е. — К., 1989; История Украинской ССР. — Т. 8. — К., 1984 (заст. відповід. ред., співавт.); Международная солидарность в борьбе против фашизма. — Т. 1–4. — К., 1986; Политика и стратегия США во второй мировой войне: Проблема парирования угрозы из Европы до перелома в войне. — К., 1987; Радянсько-німецький пакт. — К., 1989; Довкола радянсько-польської війни 1939 року. — К., 1991; Путь к Бабьему яру. Германский антисемитизм: история, теория, политика. — К., 1991; Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. — Т. 4: Україна у Другій світовій війні (1939–1945). — К., 2003 (у співавт.); Українська соборність. Ідея, досвід, проблеми. — К., 1999 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 2: У 2 ч. — Ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 385; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 465.

КОВАЛЬ Михайло Васильович (11.06.1933, м. Київ — 15.09.2001, м. Київ) — дослідник історії України періоду Другої світової війни, д.і.н. (1975), проф. (1989). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1970), засл. діяч науки і техніки України (1996). Нагороджений Почесною грамотою Президії АН УРСР (1983). Чл. Спілки журналістів України. Зі службовців.

1957 закінчив іст.-філос. ф-т КДУ. 1957–1961 — ред. видавництва АН УРСР. Працював в Ін-ті історії України АН УРСР: 1961 — м.н.с., з 1965 — с.н.с.; з 1986 — гол.н.с., 1987–2000 — зав. відділу історії України періоду Другої світової війни. Одночасно 1972–1988 — заст. гол. редактора, 1988–1994 — гол. редактор УІЖу та 1983–1995 — проф. Київського пед. ін-ту. 1964 в Ін-ті історії АН УРСР захистив канд. дис. «Українська культура у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)». Докт. дис. «Громадсько-політична діяльність трудящих України у період Великої Вітчизняної війни» (1975).

Ініціатор період. видання «Сторінки воєнної історії України». Одночасно викладав в Київському держ. пед. ін-ті. Підготував 15 кандидатів та кількох докторів наук.

Опублікував бл. 400 праць, у т.ч. 7 індивід. монографій.

Тв.: Борьба населения Украины против фашистского рабства. — К., 1979; Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення. — К., 1994; Україна: 1939–1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії. — К., 1995; Історія України: Підручник для 10–11 класів. — К., 1992 (у співавт.); Визволення України від нацистських окупантів: погляд через півстоліття // Україна у Другій світовій війні. Уроки історії та сучасність. — К., 1995; Україна в Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945). — К., 1999; Друга світова війна і Україна (1939–1945 рр.). Історіософські нотатки. — К., 1999;

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вісник АН УРСР. — 1971; УРЕ. — Т. 5. — К., 1981; Першина Т.С. Захист докторської дисертації М.В. Ковалем // УІЖ. — 1975. — № 6; Вітчизна. — 1995. — № 5; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; [Некролог] // УІЖ. — 2001. — № 6; Кульчицький С. Михайло Коваль — дослідник «непарадної» війни в Україні // День. — 2001. — № 186. — 13 жовтня; Денисенко Г., Сущенко В., Шмарьова Т. Лицарі науки // Дзеркало тижня. — 2003. — № 21 (446); Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 385–386; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 472.

КОВАЛЬ Михайло Климентійович (05.09.1913, с. Гнідин Бориспільського р-ну Київської обл. — ?, м. Київ) — дослідник історії селянства, к.і.н. (1952). Із селян.

1938 закінчив Київський пед. ін-т. 1938–1956 — викладач Київського пед. ін-ту. Канд. дис. «Успіхи розвитку сільського господарства України на кінець відбудовчого періоду (1923–1925 рр.)» (1952). 1956–1960 — ст. викладач історії СРСР КДУ. 1960–1970 — м.н.с. відділів історії радянського суспільства, історії соціалістичного і комуністичного будівництва, історіографії та джерелознавства Ін-ту історії АН УРСР.

Опублікував бл. 30 праць.

Тв.: КНС в боротьбі за зміцнення радянської влади на Україні. — К., 1952; Здійснення ленінського декрету про землю на Україні в 1917–1920 рр. — К., 1953; Зміцнення союзу робітничого класу і селянства на Україні на кінець відбудовного періоду (1923–1925). — К., 1954; Історична наука і формування світогляду людини. — К., 1963; Видатний історик-марксист і державний діяч М.М. Покровський // УІЖ. — 1963. — № 4; До питання про створення та діяльність наукових історичних установ на Україні в перші роки радянської влади // УІЖ. — 1965. — № 4.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 777; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

КОВАЛЬСЬКИЙ Микола Павлович (19.03.1929, м. Острог, Рівненської обл. — 05.10.2006, м. Острог, Рівненської обл.) — укр. історик, фахівець з питань джерелознавства історії України XVI–XVII ст., історії друкарства в Україні, іст. бібліографії, музеєзнавства, археографії і спец. іст. дисциплін, д.і.н. (1985), проф. (1985), голова Острозького осередку Укр. іст. т-ва. Засл. діяч науки і техніки України (1991), акад. Міжнар. слов'янської АН (1998), д.чл. УВАН в США (2000), Відмінник освіти України (1999). Народився в учительській сім'ї, належав до відомого роду волинської інтелігенції та громад. діячів (його дядько, М.М. Ковальський, був чл. Української Центральної Ради*,* чоловік його тітки Л. Биковський — знаний укр. бібліограф, один із засновників УВАН*)*.

1947 закінчив Острозьке пед. училище. 1947–1952 — студент іст. ф-ту ЛДУ ім. І.Я. Франка, 1953–1956 — аспірант ЛДУ. 1950–1953 — учитель у м. Острог, 1956–1959 — методист кабінету педагогіки Львівського обл. ін-ту удосконалення вчителів. 1958 захистив канд. дис. «Зв'язки західноукраїнських земель з Російською державою (друга половина XVI–XVII ст.)». Ст. викладач іст. ф-ту ЛДУ (1958–1959), н.с., зав. відділу етнографії в Укр. держ. музеї етнографії та художніх промислів АН УРСР у Львові (1959–1963*)*, доц. і декан Криворізького загальнонаук. ф-ту ДДУ ун-ту (1963–1965). У 1965 отримав звання доц. Працював доц. каф. історії СРСР та УРСР (1965–1972), деканом іст.-філол. ф-ту ДДУ (1970–1971), доц. (1972–1978), проф. (1985–1994), зав. каф. історіографії та джерелознавства ДДУ (1978–1994). Захистив докт. дис. «Джерела з історії України XVI — першої половини XVII ст.» (Московський держ. ун-т). Наук. ступінь д.і.н. та вчене звання проф. (каф. історіографії та джерелознавства) отримав у 1985.

К. є творцем загальновизнаної школи з джерелознавства історії України («дніпропетровська», «школа Ковальського»), яка розробляє переважно проблеми джерелознавства історії України ранньомодерної доби (XV–XVIII ст.), стояв біля джерел відродженої Археогр. комісії, потім — ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ, певний час (1991–1992) очолював Дніпропетровське відділення цієї наук. установи. Був одним з ініціаторів відродження 1994 найстарішого вищого навч. закладу України — Острозької академії (нині — Нац. ун-т «Острозька академія»), був його першим проректором з наук. праці (від 1994), зав. каф. історії та культурології, створив в Острозі філію Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Автор понад 500 друк. праць, у т.ч. 38 монографій, навч. і метод. посібників, брошур, понад 300 наук. статей. Його праці відзначалися широтою джерельної бази, знанням матеріалів вітчизняних та зарубіжних архівосховищ, досконалим володінням методикою комплексного аналізу та наук. класифікації джерел, розробленням методів їх досліджень. Чимало праць К. присвячено певним комплексам джерел *(*Литовська метрика*,* записки іноземців, джерела до життя й діяльності друкаря І. Федорова); дослідженню

спадщини видатних істориків (В. Антонович, Д. Яворницький, І. Крип'якевич та ін.), регіональній історії (історія Волині, насамперед Острога, Галичини, насамперед Львова, Дніпропетровщини), спец. іст. дисциплінам (археографія, бібліографія, іст. краєзнавство, хронологія).

Тв.: Источниковедение истории Украины XVI — первой половины XVII в. — Ч. 1–4. — Днепропетровск, 1977–1979; Источники по социально-экономической истории Украины XVI — первой половины XVII в.: структура источниковой базы. — 1982; Анализ архивных источников по истории Украины XVI–XVII вв. — 1984; Історія України. — Ч. 1. Від стародавньої історії до XVII століття. Конспекти лекцій. — 1993 (у співавт.); Етюди з історії Острога: Нариси. — 1998.

Бібліогр.: Микола Павлович Ковальський: матеріали до біобібліогр. / передм. Л. Винар; вступ. ст. А. Атаманенко. — Острог, 2002. — 147 с.: іл.

Дж. і літ.: Архів ДНУ. — Ф. 1, оп. 4, спр. 5107; Дніпропетровський історико-археографічний збірник. На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. — Дніпропетровськ, 1997. — Вип. 1; Осягнення історії. Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. — Острог; Нью-Йорк, 1999; Плохій С.М. Життєва місія М.П. Ковальського // Дзеркало тижня. — 2006. — № 43; Світленко С.І. Подвижник українського джерелознавства // Бористен. — 2007. — № 3. — березень; Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 4. — К.: Наукова думка, 2007. — С. 387–388; Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник. — 2-е вид., перероб. і доп. — Дніпропетровськ, 2008; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 529; Мельник О.В. Наукова, освітянська та громадська діяльність Миколи Ковальського (1929–2006 рр.): Дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. — Острог, 2017.

КОВПАНЕНКО Галина Тихонівна (31.08.1923, м. Нікополь Дніпропетровської обл. — 24.03.2013, м. Київ) — фахівець з археології раннього залізного віку, к.і.н. (1963).

Навчалася на іст. ф-ті Краснодарського ун-ту (1943–1944) та КДУ (1944–1948). Надалі працювала в Ін-ті археології АН УРСР: м.н.с. (1948–1968), с.н.с. (1968–1985), пр.н.с. відділу археології раннього залізного віку. 1963 захистила канд. дис. «Племена скифского времени на Ворскле». 1989 вийшла на пенсію.

Досліджувала етнокультурну історію населення передскіфського та скіфського часу Лісостепового Подніпров'я. Провадила розкопки пам'яток на Ворсклі, в Пороссі та Потясминні, на Дністрі. З-поміж них такі відомі кургани як Бутенки, Носачів, Квітки, Вільшана, Червона Могила. Багато років досліджувала Трахтемирівське городище на Росі, а також кургани на Півд. Бузі.

Автор понад 60 праць, зокрема 4 монографій.

Тв.: Племена скіфського часу на Ворсклі. — К., 1967; Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. — К., 1981; Саматское погребение I в. н.э. на Южном Буге. — К., 1986; Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья. — К., 1989 (у співавт.); Ольшана: погребение предскифского времени в Днепровской Правобережной Лесостепи // Stratum plus. — 2003–2004. — № 3. — С. 265–288 (у співавт.).

Літ.: До ювілею Галини Тихонівни Ковпаненко // Археологія. — 1993. — № 4. — С. 146–147; Скорий С.А. До ювілею Галини Тихонівни Ковпаненко // Археологія. — 2003. — № 3. — С. 157–158; Пам'яті Галини Тихонівни Ковпаненко (31.08.1923–24.03.2013) // Археологія. — 2013. — № 2. — С. 151; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 565; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 450.

КОЗАК Деонізій (Денис) Никодимович (02.04.1944, с. Кречовичі біля м. Переворська (нині Пшеворськ), Польща — 23.10.2014, м. Київ) — археолог, фахівець у галузі ранньослов'янської археології, д.і.н. (1988), проф. Двічі лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1991, 2002). Чл.-кор. Німецького археолог. ін-ту (1998).

1972 закінчив іст. ф-т Львівського ун-ту. Працював учителем історії. 1974–1977 навчався в аспірантурі Ін-ту археології АН УРСР. 1978 захистив канд. дис. «Племена пшеворской культуры в междуречье Днестра и Западного Буга». 1988 — докт. дис. «Этнокультурное развитие населения Северо-Западной Украины в первой половине I тыс. н.э.».

Від 1977 н.с., с.н.с. відділу археології ранніх слов'ян. 1987 — учений секретар Ін-ту, 1991 — заст. дир., зав. відділу охоронних археолог. досліджень і виставок, від 2002 — відділу археології ранніх слов'ян (нині — археології ранніх слов'ян і регіональних археолог. досліджень).

К. провідний спеціаліст з дослідження історії та археології ранніх слов'ян. Виявив і ввів до наук. обігу пам'ятки етнокультурних спільностей рубежу ер — першої чверті I тис., які належали давньослов'янським племенам, відомим в іст. джерелах під назвою «венеди», та їх безпосереднім предкам. Обґрунтував основні етапи формування слов'янського етносу в західному регіоні України, розглядаючи їх у контексті європейської історії.

Протягом 35 років К. дослідив десятки пам'яток у Подністров'ї та на Волині, зокрема поселення Підберізці, Линів, Городок, Пасіки-Зубрицькі, Сокільники, Загаї, Велика Слобідка, Боратин, Гірка Полонка, Хрінники; могильники в Звенигороді, Гриневі, Баєві та ін. Ввів до наук. обігу сотні комплексів у діапазоні від енеоліту до давньоруського та пізньосередньовічного часу.

Був проф. каф. археології та середньовічної історії ЛНУ. Під його кер. захищено 8 дисертацій. Він засновник і дир. Міжнар. Благодійного фонду «Скарби України–Руси», Всеукр. громадської організації «Спілка археологів України», держ. підприємства «Рятівна археологічна служба Інституту археології НАН України».

Автор понад 250 праць, зокрема 9 монографій, наук.-попул. книжок і розділів у колективних монографіях: Этнокультурная карта территории УССР (К., 1985); Археология Украинской ССР, т. 3 (К., 1986); Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период (К., 1990); Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат, т. 1 (Львів, 1999); Давня історія України, т. 3 (К., 2000); Етнічна історія давньої України (К., 2000); Історія Української культури, т. 1 (К., 2001); Україна: хронологія розвитку: т. 1 (З давніх часів до пізньої античності) (К., 2007); т. 2 (Давні слов'яни. Київська Русь) (К., 2009).

Тв.: Пшеворська культура у верхньому Подністров'ї і західному Побужжі. — К., 1984; Етнокультурна історія Волині (І ст. до н.е. — IV ст. н.е.). — К., 1991; Пам'ятки давньої історії Волині у с. Линів. — К.; Луцьк, Львів, 1994; Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок. — К., 1999 (у співавт.); Давні землероби Волині. — К., 2004 (у співавт.); Венеди. — К., 2007; Етюди давньої історії України. — К., 2010; Давні слов'яни. Археологія та історія. — К., 2012 (у співавт.); Поселення неврів, слов'ян і германців на Стирі. — К., 2012.

Літ.: Шкоропад В.В. Слово про ювіляра // Археологічні дослідження Львівського університету. — 2007. — 7. — С. 9–12; До 60-річчя Дениса Никодимовича Козака // Археологія. — 2004. — № 1. — С. 153–154; До 65-річчя Дениса Никодимовича Козака // Археологія. — 2009. — № 3. — С. 123–124; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 612; Абашина Н.С. та ін. Світлої пам'яті Деонізія Никодимовича Козака // Археологія. — 2014. — № 4. — С. 146–147; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 451–453.

КОЗЛОВСЬКА Валерія Євгенівна (20.06.1889, с. Бурімка, нині Ічнянського р-ну Чернігівської обл. — 06.05.1956, м. Ютіка, США) — археолог і музеєзнавець. Д.чл. археол. групи УВАН та НТШ.

Вищу освіту здобула на Київських Вищих жіночих курсах (диплом Київського ун-ту, 1915). Працювала під керівництвом В. Хвойки. Після смерті останнього (1914) зайняла його посаду зав. археол. відділу міського музею, що був згодом перетворений в Археол. музей ВУАН (у ньому зберігалося бл. 100 тис. експонатів, майже половину з них вона упорядкувала і заінвентаризувала самостійно). Була співробітницею (певний час — уч. секретарем) Всеукр. археол. комісії при ВУАН, а також ученим секретарем мистецької секції ВУАН. Провела 44 розвідки та розкопи. 1933 звільнена з усіх займаних посад «як ідеологічно ворожий елемент».

Залишила бл. 40 наук. праць, присвячених дослідженням трипільської культури, ранніх слов'ян та князівської доби, а також статті про Е. Штерна та Д. Щербаківського. Друкувалася у збірках «Коротке звідомлення ВУАК за 1925–1926 роки» (1926–1927) і «Чернігів і північне Лівобережжя» (1928). Редагувала зб. «Трипільська культура на Україні» (1926) та «Хроніка архео-

логії та мистецтва» (ч. 1–3. 1930–1931). Проілюструвала низку дитячих казок та ін. книжок.

Під час окупації УРСР у роки Другої світової війни працювала у Львівському археол. музеї (1943) та Ін-ті археології у Гохштедті (нині м. Гюхштедтан-дер-Донау, Німеччина; 1944–1945). Від 1945 мешкала в таборах Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй в Ашаффенбурзі, Мюнхені (Варнер-Казерне) та старечому будинку Піонір-Казерне Міжнародної організації у справах біженців в Розенхаймі. 1950 виїхала до США.

Літ.: Пастернак Я. Археологія України. — Торонто, 1961; Павлова В. В.Є. Козловська — археолог і музейний діяч Києва // Київ і кияни. — Вип. 5. — К., 2005; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 437; ЕСУ. — Т. 13: Киї–Кок. — К., 2013. — С. 672; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 454–455.

КОЗУБОВСЬКИЙ Федір Андрійович (крипт.: Ф.К.; 05.08 (за іншими даними 15.07).1895, Волинська губ. — 02.09.1938, м. Київ) — археолог, музеєзнавець, бібліограф, краєзнавець. З селян. 1897 сім'я переїхала до с. Богушевого, нині Пінського р-ну Брестської обл., Білорусь.

Закінчив учительську семінарію (1912) та Смоленський учительський ін-т (1915). 1916 мобілізований до армії, вчився в Кавалерійській військовій школі м. Тула. 1917 — командир ескадрону 16-го гусарського полку. Того ж року демобілізувався.

1912–1913 та 1917–1918 вчителював у м. Слуцьку та Луненці, нині Брестської обл., Білорусь. На поч. 1918 почав співпрацювати з більшовиками. 1918–1919 організував та командував загонами поліських партизан, був одним з організаторів Поліського збройного повстання 1918–1919. Чл. Поліського рев. крайового комітету і заст. голови РВС Поділля. 1919 на чолі сформованих ним частин продовжував боротьбу у лавах Червоної армії. Був захоплений у полон, сидів у Брест-Литовській в'язниці. Засуджений до страти, але втік. 1920 — командир партизанського загону-полку на боці Червоної армії. Чл. КП(б)У з 1928.

1921–1925 викладач шкіл та педкурсів у Слуцьку (Білорусь), Овручі, Коростені. З 1922 — інспектор Коростенського відділу освіти. З 1923 — співробітник Волинського наук.-досл. музею. 1924–1929 — засновник та дир. Коростенського окружного краєзнавчого музею. З 1926 з доручення Всеукр. археол. комітету самостійно проводив археол. дослідження на Коростенщині (розкопки поселень доби міді-бронзи та городищ і курганних поховань Київської Русі). Фундатор і секретар Коростенського наук. т-ва. 1929–1933 — аспірант з археології при Одеському археол. музеї. 1930–1932 проводив археол. дослідження на Півд. Бузі. 1929–1932 — дир. Одеської держ. бібліотеки.

У 1920-х — член археол. секції Волинського музею, Одеської комісії краєзнавства, президії Одеського Укр. бібліогр. т-ва, археол. секції Одеського наук. при ВУАН т-ва, Т-ва істориків-марксистів.

1933–1934 — вч. секретар ВУАН. 1934–1936 — дир. Ін-ту історії матеріальної культури АН УРСР, одночасно у січні–травні 1934 в.о. дир. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН. Організовував археол. експедиції на Чернігівщині, Черкащині, в Ольвії і на Перекопі. Наприкінці квітня 1936 заарештований за сфальсифікованими звинуваченнями у контрреволюційній діяльності. Розстріляний. Реабілітований 1958.

Тв.: Записки про досліди археологічні коло м. Коростеня року 1925. — Коростень, 1926; Коростенський окружний музей краєзнавства // Червоний шлях. — 1925. — Кн. 8; Археологічні дослідження на території Богесу 1930–1932 рр.: Підсумки археологічних розвідкових робіт в районі майбутнього підтоплення Бозької гідроелектроцентралі. — К., 1933; Задачі історії матеріальної культури в другій п'ятилітці // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. — 1934. — Кн. 1; Стоянки родових громад на поліських дюнах // Там само. — 1934. — Кн. 1; Історичне коріння української буржуазної археології // Там само. — 1934. — Кн. 2; Первісна стоянка на р. Бакшалі коло с.Анетівки (середній басейн р. Буга) // Там само. — 1935. — Кн. 5–6; Нова палеолітична стоянка [Чулатове-1 Чернігівської обл.] // Там само. — 1935. — Кн. 5–6; Акад. М.Я. Марр та історія матеріальної культури // Вісті УАН. — 1935. — № 1.

Літ.: Шовкопляс І.Г. До 75-річчя від дня народження Ф.А. Козубовського // УІЖ. — 1970. — № 8; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997; Данилюк Ю.З., Юренко С.П. Козубовський Ф.А. — директор Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. — Вип. 3. — К., 1998; Юркова О. Козубовський Федір Андрійович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького. 1829–1999: Бібліографічний покажчик. — Одеса, 2004; Бур'ян Л.М. Бібліотека і репресії 1930-х років // Скарбниця культури: зб. статей. — Вип. 3. — Одеса, 2004; Юренко С.П. Козубовський Федір Андрійович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 4. — К., 2007. — С. 439; Солодова В.В. Козубовський Федір Андрійович // Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009; Юренко С.П. Козубовський Федір Андрійович // ЕСУ. — Т. 13. — К., 2013. — С. 684; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 291–294; Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934). — К., 2016; Археологічний музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали / Авт.-упор. А. Яненко. — К., 2017.

КОЛЕ́ССА Філарет Михайлович (17.07.1871, с. Татарське, нині Піщани Стрийського р-ну Львівської обл. — 03.03.1947, м. Львів) — фольклорист-славіст, етномузиколог, етнограф, літературознавець, композитор. Д-р слов'ян. філології (1918), акад. ВУАН (1929). Брат О. Колесси, батько М. Колесси та Д. Колесси-Залесько, дід Ксенії та Харитини Колессів, прадід Галини та Яреми Колессів, Адріана та Ореста Ґелитовичів. З родини священика.

Закінчив Стрийську гімназію (1891), де також диригував гімназійським хором. Навчався у Віденській духовній семінарії (1891–1892), на філос. ф-ті Львівського ун-ту (1892–1896). Прослухав курс гармонії у Віденському ун-ті в А. Брукнера (1891–1892). Під час навчання у Відні брав участь у Слов'янському співочому т-ві при церкві св. Варвари, збирав казки, пісні, вірування. Перша публікація — «Людові вірування на Підгір'ю в селі Ходовичах Стрийського повіту» (Л., 1898, передмова І. Франка). Під впливом творчості О. Нижанківського та М. Лисенка здійснив обробки нар. пісень-в'язанок «Вулиця» (1895), «Квартети на хор мужеський» (1896; 1898), «Обжинки» (1898), «Наша дума. Українсько-руські народні пісні» (1902) тощо.

Під керівництвом О. Огоновського студіював ритміку нар. пісень у Львівському ун-ті. 1902–1904 підготував понад 50 транскрипцій інструментальної музики й пісень із Гуцульщини до кн. В. Шухевича «Гуцульщина» (Л., ч. 3–4). 1905 завершив монографію «Ритміка українських народних пісень» (видана 1907 у Києві за підтримки І.Франка). 1906–1907 здійснив поїздку до Відня, Берліна та Стокгольма, де знайомився з матеріалами фоногр. архівів, із принципами порівнял. музикознавства та його представниками — Е.-М. Горнбостелем і Й. Абрахамом у Берліні, брав участь у семінарах славіста В. Яґича, музикознавця Г. Адлера у Віденському ун-ті. Як чл. Етнограф. комісії НТШ співпрацював з І. Франком, В. Гнатюком, С. Людкевичем, О. Роздольським, виступав як транскриптор зібраних комісією фольклор. матеріалів. 1909 разом із В. Гнатюком і О. Роздольським видав «Гаївки» («Матеріали до української етнології», Л., 1909, т. 12), до яких подав 180 мелодій, класифікувавши їх за складочисловими ознаками і структурою строфи, та статтю про їх ритміку і звукоряди. 1908 з ініціативи Л. Українки й К. Квітки виїхав в експедицію на Полтавщину для запису дум на фонограф. Зібрані від кобзарів і лірників Полтавщини матеріали, згодом доповнені фоногр. записами О. Сластіона з Полтавщини й Лесі Українки від кобзаря Г. Гончаренка з Харківщини, вийшли в транскрипціях К. у 2-том. праці «Мелодії українських народних дум» (К., 1910–1913; 2-е вид. — К., 1969; передрук. в «Українських народних думах», К., 2007). Цикл праць К. про думи доповнили «Українські народні думи» (1920), «Про ґенезу українських народних дум» (1921; обидві — Львів), «Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питанням про наверстування дум» ([Б. м.], 1937). На матеріалі фольклор. експедиції К. у півд. р-ни Закарпаття (1910, 1929) видано зб. «Народні пісні з Південного Підкарпаття» (1923) і «Народні пісні

з Підкарпатської Русі» (1938; обидві — Ужгород); експедиції на Лемківщину (1911, 1912) — фундаментальну працю «Народні пісні з Галицької Лемківщини» (Л., 1929).

На запрошення славіста К. Мошинського 1932 здійснив фольклорно-лінгвіст. експедицію у Центр. Полісся, де записав 220 поліс. пісень і 26 інструм. мелодій (видані в «Музичному фольклорі з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського», К., 1995). На замовлення Міжнар. ін-ту інтелектуальної співпраці при Лізі націй підготував бібліографію укр. муз. фольклору (Париж, 1934). Славіст. інтереси К. — теоретика й історика науки — знайшли відображення в його розвідці «Балада про дочку-пташку в слов'янській народній поезії» (Л., 1937), праці «Історія української етнографії» (К., 2005), де значне місце відведено історії слов'ян. фольклористики. У літературознавстві вагоме місце посіли праці К. «Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка» (1939), новаторська з погляду вивчення ритміки й фольклорно-літ. зв'язків поета, а також «Народнопісенна ритміка в поезіях Івана Франка» (1941), «Леся Українка і український музичний фольклор» (1946; усі — Львів). Від 1939 — проф., зав. каф. фольклору та етнографії Львів. ун-ту, кер. Львів. відділ. ІМФЕ АН УРСР, водночас від 1940 — дир. Львів. етногр. музею. Того ж року опубл. його ст. «Об украинском фольклоре» («Новый мир», № 9), «Хмельниччина в українських народних піснях і думах» («Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету», т. 1) тощо. Помітну частину спадщини вченого становить Лисенкіана, багата фактич., епістоляр. матеріалом: «Кілька слів про збирання та гармонізування народних пісень з доданням листів Миколи Лисенка» (1905), «Як розумів Микола Лисенко проблему гармонізації українських народних пісень» (1937), «Народний напрям у творчості М. Лисенка», «Спогади про Миколу Лисенка» (1947; усі — Львів).

Наук. спадщина К. стала новим етапом у розвитку укр. фольклористики. Його праці відзначаються єдиною системою транскрипції та класифікації пісень і дум, впровадженням інновац. діакрит. знаків, що пояснюють і доповнюють нотний текст, пильною увагою до типології слов'ян. пісенності, впровадженням до кожної його фольклор. зб. слов'ян. паралелей. Велика заслуга К. у розробленні теор. засад аналізу нар. ритміки («Ритміка українських народних пісень» // «Записки НТШ», Л., 1906, т. 72), дум, їхньої структур. класифікації; дослідженні речитатив. форм в укр. поезії й музиці, зокрема теор. обґрунтування й впровадження в транскрипційну практику аналіт. таксона «словесно-музична стопа» (пісенне коліно). К. розробляв іст. періодизацію ладового розвитку муз. фольклору. Фольклорні зб. К. визначають регіон. особливості муз. фольклору Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини та Центр. Полісся. К. — видат. систематик словесно-муз. фольклору («Українська усна словесність», Л., 1938), один із фундаторів структур. типології в слов'ян. фольклористиці. К. вперше підняв проблеми етногенезу на матеріалі обряд. пісень («Старинні мелодії українських обрядових пісень

(весільних і колядок) на Закарпатті» // «Науковий збірник т-ва “Просвіта”», Уж., 1934, т. 5). Посмертна публікація моногр. розвідки порівнял.-істор. напряму — «Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості» («Записки НТШ», Л., 2001, т. 242) стала суттєвим внеском К. до європ. міфол. науки. Як композитор сприяв розвитку хор. мист-ва в Галичині, популяризації укр. фольклору шляхом його муз. обробок не тільки в Україні, а й за її межами. Наук. і громад. діяльність К. суттєво вплинула на розвиток вітчизн. та зарубіж. науки і культури. 1997 НАНУ заснувала премію ім. К. Його ім’ям названо вулицю у Львові.

Тв.: Народні пісні з Галицької Лемківщини / зібр., упоряд. і пояснив Ф. Колесса // Етнографічний збірник. — Львів, 1929. — Т. 39–40. — 469 с.; Мелодії українських народних дум // Матеріали до української етнології. — Львів, 1910. — Т. 13. — 178 с.; 1913. — Т. 14. — 195 с.; Музикознавчі праці. — К., 1970; Фольклористичні праці. — К., 1970; Музичні твори. — К., 1972; Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського. — К., 1995. — 432 с.; Історія української етнографії / передм. Г.А. Скрипник. — К., 2005. — 368 с.

Бібліогр.: Філарет Колесса (1871–1947): бібліогр. покажч. пр. і критичної літ. (Наук.-довід. вид. Сер. І. Бібліогр.; т. 2) / Упоряд. М. Мороз; відп. ред. С. Грица. — Львів, 1992. — 61 с.

Літ.: Квітка К. Філарет Колесса // Музика. — 1925. — № 11; Грушевська К. Праці Ф. Колесси // Укр. нар. думи. — К., 1927; Шуст Я. Ф.М. Колесса. — Л., 1958; Грица С. Праці Ф. Колесси і питання українсько-слов’янських фольклорних взаємозв’язків // НТЕ. — 1961. — № 4; Грица С. Ф.М. Колесса. — К., 1962; Юзвенко В. Ф.М. Колесса — дослідник народної творчості // Колесса Ф.М. Фольклористичні праці. — К., 1970. — С. 3–14; Грица С. Видатний дослідник фольклору Слов’янщини // НТЕ. — 1971. — № 4; Іваненко В. Видання праць Філарета Колесси // Там само. — 1974. — № 5; Мушинка М. Філарет Михайлович Колесса та його місце в українській фольклористиці // Колесса Ф. Українська усна словесність. — Едмонтон, 1983. — С. 11–59; Грица С. Культурологічні спрямування в науковій діяльності Філарета Колесси // Січ. — 1991. — № 7; Фільц Б. Високоцінний внесок в українську фольклористику // НТЕ. — 1996. — № 5–6; Грица С.Й. Структурно-типологічний напрям у працях академіка Ф.Колесси // Проблеми етномузикології. — К., 1998. — Вип. 1; Родина Колессів в духовному та культурному житті України кінця XIX — XX століття: Зб. наук. пр. та мат. — Л., 2005; Скрипник Г. Подвижник українського народознавства // Колесса Ф. Історія української етнографії. — К., 2005. — С. 3–17; ЕІУ. — Т. 4. — К., 2007; Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця XIX — першої третини XX століття. — Львів, 2011. — С. 251–257; Грица С.Й. Колесса Філарет Михайлович // ЕСУ. — К., 2014. — Т. 14. — С. 46–47.

КОЛОСОВ Юрій Георгійович (11.03.1924, с. Деребчин Вінницької обл. — 01.02.2002, м. Київ) — археолог, дослідник проблем історії первісного суспільства доби палеоліту на території України, д.і.н. (1995).

У 1949 закінчив іст. ф-т КДУ. 1949–1951 — у складі карстово-спелеологічного відділу Кримської філії АН СРСР обстежував підземні лабіринти Криму та Уралу, зокрема Кунгурську печеру. 1952 — м.н.с. іст.-археол. відділу філії. З 1954 — працює в Ін-ті археології АН УРСР на посаді м.н.с. 1967 — захистив канд. дис. «К истории населения Крыма в раннепалеолитическую эпоху». З 1972 — с.н.с. Ін-ту археології АН УРСР. 1985 захистив в Ін-ті археології АН УРСР докт. дис. «Ранний палеолит Крыма (Культурно-хронологическая периодизация. Аккайская мустьерская культура)».

Учасник багатьох археол. експедицій у Криму. Відкрив стоянки Карань-Коба, Ішуньська, Фронтове III, Лугове, гроти Водопадний і Красний та ін. Понад 20 років досліджував групи пам’яток у районі Білої Скелі.

Автор 100 наук. праць.

Тв.: Шайтан-Коба — мустьерська стоянка Криму. — К., 1972; Белая Скала. — Симферополь, 1975; Вивчення кам’яного віку на Україні // Археологія. — 1978. — Вип. 26; Мустьерские стоянки района Белогорска. — К., 1983; Аккайская мустьерская культура. — К., 1986.

Дж. і літ.: Архів Ін-ту археології НАНУ. Особова справа Колосова Юрія Георгійовича; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — С. 19; Археологія. — 1998. — № 4. — С. 168–172; ЕСУ. — Т. 14: Кол–Кос. — К., 2014. — С. 117; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 460.

КОЛОТУХІН Віталій Олександрович (08.07.1936, с. Ново-Боровлянка Алтайського краю, РФ — 23.02.2007, м. Сімферополь) — археолог, фахівець з археології доби бронзи — раннього заліза Криму, к.і.н. (1988).

1971 закінчив іст. ф-т ОДУ. З 1972 працював у складі Півн.-Кримської експедиції, з 1974 — у штаті Ін-ту археології АН УРСР, з 1976 — у відділі археології Криму. 1990–1992 — співробітник Таврійського ун-ту та Кримського відділення Ін-ту сходознавства. З 1992 очолював сектор, згодом був заст. дир. з наук. роботи Кримського філіалу Ін-ту археології. 1988 захистив канд. дис. «Население предгорного и горного Крыма в конце II — первой половине I тыс. до н.э.».

Досліджував добу бронзи та ранній залізний вік степового та гірського Криму. Розробив періодизацію доби бронзи в Криму, визначив генезу кількох археологічних культур, ввів до наук. обігу значний масив археолог. матеріалу.

1980–1990 очолював Півн.-Кримську експедицію, яка провадила розкопки курганів доби бронзи та скіфського часу в Степовому Криму. Також провадив розвідки та розкопки пам’яток білозерської та кизил-кобинської культур, розкопки поселення пізньої бронзи в Сімферополі та поселення

середньої бронзи біля с. Планерське, могильники пізньобронзового часу Суучхан і Донське, таврські могильники та поселення біля с. Дружне, могильники на плато Капак-Таш і біля с. Перевальне. Кілька сезонів досліджував поселення доби пізньої бронзи Бай-Кіят і Бурун-Елі у Півн.-Зах. Криму.

Автор понад 30 публікацій, зокрема 4 монографій.

Тв.: Горный Крым в эпоху поздней бронзы — начале железного века. — К., 1996; Киммерийцы и скифы Степного Крыма (подкурганные погребения Степного Крыма начала железного века). — Симферополь, 2000; Поздний бронзовый век Крыма. — К., 2004; Курганные древности Крыма (по материалам раскопок Северо-Крымской экспедиции в 1983–1986 гг. Сакский район Крымской области). — Запорожье, 2000 (у співавт.).

Літ.: Буров Г.М. Энциклопедия крымских древностей. — К., 2006. — С. 118; Колтухов С.Г., Тощев Г.Н. Виталий Александрович Колотухин // ССПК. — Запоріжжя, 2007. — С. 257–260; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 461.

КОМПАН Олена Станіславівна (19.03.1916, м. Єнакієве нині Донецької обл. — 17.07.1986, м. Київ) — дослідниця середньовічної історії України, історіософ, д.і.н. (1964). Дружина письменника І. Сенченка.

1934 вступила до Польського пед. ін-ту, а після його ліквідації продовжила навчання на іст. ф-ті КДУ (закінчила у 1939). 1939–1940 — ст. методист Київської дитячої екскурсійно-туристської станції. 1940–1941 — наук. працівник Чернівецького обл. іст. музею. Під час війни евакуювалась до Ферганської обл. 1944–1947 — зав. відділу історії XIX ст. Київського держ. іст. музею. 1947–1950 — аспірантка, 1950–1955 — м.н.с. відділу історіографії та фондів, 1955–1956 — м.н.с., 1956–1972 — с.н.с. відділу історії феодалізму Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Формування робітничого класу залізорудної та металургійної промисловості Півдня України 80–90 рр. XIX ст.» (1950, наук. кер. — к.і.н. Ф.Є. Лось). Докт. дис. «Міста України в другій половині XVII ст.» (1964). Брала участь у русі шістдесятників. Активно працювала в УТОПІК, де займала активну громадянську позицію. 12.09.1972 звільнена «за пропаганду буржуазно-націоналістичних ідей і дружні взаємини з репресованими дисидентами» (формально — внаслідок бюджетного скорочення «неперспективної тематики»). Протягом довгих років діяла заборона на її виступи в пресі.

Тв.: Вплив визвольної війни українського народу на розвиток антифеодального руху в Польщі. — К., 1954; Участь міського населення у визвольній війні українського народу, 1648–1654 рр. — К., 1954; Перша збірка українських приказок // Вітчизна. — 1958. — № 12; До питання про заселеність України в XVII ст. // УІЖ. — 1960. — № 1; Устим Кармалюк: Іст.-біогр. нарис. — К., 1960 (у співавт.); Міста України в другій половині XVII ст. — К., 1963; Єдність світового історичного процесу. — К., 1966; Ономастика як допоміжна історична дисципліна // Історичні джерела та їх

використання. — Вип. 2. — К.; 1966; Порівняльно-історичний метод і всесвітньо-історичний аспект дослідження пізнього феодалізму // УІЖ. — 1966. — № 1; Український Ренесанс: Роздуми історика // Літературна Україна. — 1967. — 17 жовт.; Культурна спадщина в світлі марксистсько-ленінської теорії. — К., 1970; Проблеми українського середньовіччя // Середні віки на Україні. — Вип. 1. — К., 1971.

Дж. та літ:. НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 866; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; EoU. — Vol. II. — 1988; Наше слово. — Варшава. — 1967. — 8 січ.; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Число 4. — Ч. I–II: Пам'яті докт. іст. наук О.С. Компан. — К., 2000; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003; Ясь О. Історичні погляди Олени Компан (До 90-річчя від дня народження) // УІЖ. — 2006. — № 4; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 488–489; ЕСУ. — Т. 14: Кол–Кос. — К., 2014. — С. 209.

КОМПАНІЄЦЬ Іван Іванович (23.03.1921, м. Єлисаветград, нині Кропивницький — 15.11.1975, м. Київ) — дослідник історії України ХХ ст., д.і.н. (1962), проф. (1965). Засл. діяч науки УРСР. Лауреат Держ. премії СРСР в галузі науки і техніки за участь у підготовці 26 т-ої «Історії міст і сіл Української РСР» (1976, посмертно).

1938–1945 навчався на іст. ф-ті ОДУ (з перервою). Учасник Другої світової війни. 1945–1946 — комсорг ЦК ВЛКСМ Одеського ун-ту. 1946–1949 — аспірант Ін-ту історії України АН УРСР. Канд. дис. «Буковина на початку ХХ ст. (1900–1918)» (1949, наук. кер. — к.і.н. Ф.О. Ястребов). 1949–1951 — м.н.с., 1951–1961 — с.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1963–1966 — с.н.с. відділу досоціалістичних формацій, 1967–1972 — с.н.с. відділу історії капіталізму, 1972–1974 — с.н.с. відділу історії дружби народів СРСР. Докт. дис. «Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 роки)» (1962, захист в Ленінградському держ. ун-ті). 1959–1975 одночасно працював у Гол. редакції УРЕ (зав. редакції історії СРСР і УРСР, археології та етнографії, з 1967 — заст. гол. ред. УРЕ). Заст. голови Гол. редакції «Радянської енциклопедії історії України» та 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». 1975 — зав. каф. історії України КДУ. Досліджував історію України, зокрема західноукраїнських земель, проблеми пролетарського інтернаціоналізму та дружби народів СРСР. Опублікував бл. 200 праць.

Тв.: Боротьба за Радянську владу на Буковині. — К., 1950; Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Вели-

кого Жовтня (1917–1918). — К., 1957; Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900–1919 рр.). — К., 1960; Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях. — К., 1970.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 955; Відзначення 50-річчя І.І. Компанійця // УІЖ. — 1971. — № 6; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; [Некролог] // УІЖ. — 1976. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 4. — К., 2007. — С. 489; ЕСУ. — Т. 14: Кол–Кос. — К., 2014. — С. 211.

КОНДУФОР Юрій Юрійович (30.01.1922, с. Зубані Глобинського р-ну Полтавської обл. — 10.01.1997, м. Київ) — історик, компартійний діяч, д.і.н. (1965), проф. (1968). Акад. АН УРСР (1985), засл. діяч науки України (1992).

1939–1940, 1946–1949 навчався на іст. ф-ті ХДУ. 1940–1946 служив у танкових частинах Забайкальського військового округу у Монголії, брав участь у боях з Квантунською армією. 1949–1952 — аспірант, 1952 — доц. каф. марксизму-ленінізму ХДУ. Канд. дис. «Боротьба робітничого класу і біднішого селянства України за хліб у період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. 1919 рік» (1952, наук. кер. — к.і.н. Г.Ю. Немірова). Одночасно з 1952 — керівник лекторської групи, зав. відділу пропаганди та агітації Харківського обкому КПУ, 1958–1968 — зав. відділу науки та культури ЦК КПУ. Докт. дис. «Союз робітничого класу і селянства в період громадянської війни» (1965, наук. конс. — акад. АН СРСР І.І. Мінц, захист в АСН при ЦК КПРС). 1968–1978 — зав. каф. історії рад. суспільства, одночасно з 1973 — декан іст. ф-ту КДУ. Проф. (1968).

1978–1993 — дир. Ін-ту історії України НАН України, з 1994 — радник дирекції. Одночасно 1985–1993 — зав. відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громад. війни, 1979–1988 — гол. редактор «УІЖ». На початку 1990-х сприяв створенню в Ін-ті історії України обстановки ідеологічного плюралізму та можливості дослідження принципово нових тем, хоча сам залишився на старих методологічних позиціях. Підготував 3 докторів і 15 кандидатів наук. Делегат XXI, XXII, XXIII і XXVI з'їздів КПУ, на яких обирався кандидатом, а на XXVII з'їзді — чл. ЦК КПУ, делегат XXVI і XXVII з'їздів КПРС. Депутат Верховної Ради УРСР V, VI та VII скликань.

Опублікував понад 250 праць, в яких досліджував і популяризував т.зв. ленінську теорію соціалістичної революції, історію Жовтневої революції в Україні, а також рішення чергових партійних з'їздів. Брав участь у колективних працях, у т.ч. «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні»

(К., 1973); «Великое содружество народов — братьев. К 60-летию образования Союза ССР» (К., 1982); «Історія Української РСР. Короткий нарис» (К., 1981; рос. мовою, К., 1983); «Социалистическое строительство на Украине в годы гражданской войны» (К., 1986); «Великий Жовтень і Україна» (К., 1987) та ін. Очолював авторські колективи видань «Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920» (К, 1968, Т. 2); «Могутня радянська держава» (К., 1972); «Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма» (К., 1978) та ін. Гол. ред. «Історії Української РСР» (у 8 т., 10 кн., К., 1977–1979, Держ. премія УРСР в галузі науки і техніки, 1980), «Истории Украинской ССР» (в 10 т., К., 1981–1985), «Історії Києва» (в 3 т., 4 кн., К., 1986–1987), циклу праць з історії іст. зв'язків і дружби укр., рос., білоруського і молдавського народів з 6-ти томів (К., 1978–1982, Держ. премія УРСР в галузі науки і техніки, 1984), «Истории рабочих Донбасса» (в 2 т., К., 1981).

Тв.: Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 році. — Х., 1953; Революционные события 1905–1907 гг. в Харькове и губернии. — Х., 1955 (у співавт.); Пролетариат Харькова в борьбе за победу Октября. — Х., 1957 (у співавт.); Пролетаріат Харкова у трьох революціях. — Х., 1959 (у співавт.); Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны в ходе проведения продовольственной политики 1918–1920 гг. — К., 1964; Великий Октябрь и защита его завоеваний. — К., 1971; История СССР: Поступающим в вузы. — К., 1977, 1980, 1983, 1987, 1988 (у співавт.); Великий Октябрь на Украине. — К., 1986.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Учені вузів Української РСР. — К., 1968; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982; [Некролог] // УІЖ. — 1997. — № 2; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Зб. наук. праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: В 2 т. — К., 2004; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 5. — К., 2008. — С. 21–22; ЕСУ. — Т. 14: Кол–Кос. — К., 2014. — С. 276.

КОПЕРЖИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович (04.11.1894, с. Глібів на Поділлі — 18.03.1953, м. Ленінград, РФ) — етнограф, бібліограф, історик літератури та театру.

1897 родина переїхала до Кам'янця-Подільського, де він навчався у гімназії, яку закінчив 1913. Того ж року вступив на іст.-філол. ф-т С.-Петербурзького ун-ту. Під час навчання він став одним із учнів філолога, акад.

В. Перетца, що сприяло його захопленню наукою. Після закінчення 1918 ун-ту повернувся до Кам'янця-Подільського, де викладав літературу у сш і брав участь у розбудові держ. укр. ун-ту. У перші роки його існування молодий вчений був проф. стипендіатом, а в 1920–1922 — приват.-доц. і проф. історії укр. літератури. На початку 1923 через невідомі обставини зі штату Кам'янця-Подільського ІНО його було звільнено. Того ж року переїхав до Ленінграду, де протягом майже трьох років викладав історію літератури в Ленінградському держ. ун-ті, а також був інструктором комітету політ. освіти. Продовжив роботу і в наук. напрямку. Під кер. В. Перетца опрацьовував наук. студії з історії укр. літератури XVI–XIX ст., виконував обов'язки секретаря, очолюваного акад. Т-ва дослідників укр. історії, письменства та мови (1923–1926) і наук. співробітника дослідницького ін-ту порівняльного вивчення мови і літератури Заходу та Сходу (1924–1926). З 1925 жив і працював в Одесі. В Одеському ІНО спочатку як викладач, обраний правлінням ін-ту, читав лекції з історії класової боротьби в Україні та історії рев. руху, а від 1927/1928 навч. року як позаштатний проф. вів курс історії укр. літератури. Пед. діяльність в ін-ті зумовила його тісні контакти з багатьма колегами, в тому числі з акад. М. Слабченком. За підтримки останнього в короткий термін він став одним з провідників українознавства та наук. життя в Одесі, через що мусив відмовитися від лекцій з укр. мови на роб. ф-ті Одеського ІНО. 1926–1928 — зав. відділом україністики ЦНБ. Чл. ОКК при ВУАН, ОНТ при ВУАН, Укр. бібліограф. т-ва, Одеської філії ВУНАС, на засіданнях яких виступив з низкою доповідей. Основними темами його досліджень були історія укр. літератури, історія театру, етнографія, історія укр. книги в Одесі. 1928 звільнився з Одеського ІНО та переїхав до Києва, де після більш ніж річних клопотань М. Грушевського перед Головним управлінням наук. установами Наркомату освіти його було затверджено позаштатним д.чл. кабінету первісної культури НДКІУ. Для аспірантів каф. читав курс «Початок культури слов'янських племен». В цей час також був співробітником гуманітарних установ ВУАН — комісії давнього укр. письменства, етнограф. комісії, культурно-іст. комісії, кабінету примітивної культури і нар. творчості (з 1926 кореспондент) і комісії новітньої історії України (виконуючий обов'язки керівника). У листопаді 1929 секретарював на зборах колективу ВУАН, скликаних з приводу викриття «СВУ». Після закриття 1930 НДКІУ і реорганізації АН працював на каф. укр. етнографії при ВУАН (1931–1933). Був н.с. (з грудня 1929 — д.чл.) київської філії Ін-ту літератури ім. Т.Г. Шевченка. 1933 засуджений і висланий з УСРР і хоча того ж року влаштувався на роботу до Ін-ту антропології та етнографії АН СРСР у Ленінграді, у вересні 1933 його знову заарештували у справі «Російської Національної партії» («справа славістів»). Навесні 1934 засуджений до трьох років виправних робіт і засланий спочатку до с. Малоархангельського (Курська обл.), потім до Іркутську. Відбувши термін покарання, залишився в цьому місті, де 1937–1945 в якості проф. і зав. каф. рос. мови

працював у пед. ін-ті, у 1942–1945 працював проф. ун-ту. З 1945 до дня смерті — проф. каф. слов'янської філології в Ленінградському держ. ун-ті, читав курс лекцій з сербської, хорватської і болгарської літератур. У наук. напрямку його значним внеском було дослідження питань зв'язків рос. та слов'янських літератур. 1956 реабілітований.

Тв.: Декілька джерел до вивчення історії постанови драматичних утворів Котляревського // Червоний шлях. — № 8–9. — 1924; Український письменник XVI століття Василь Суразький // Науковий збірник за рік 1926. — Т. XXI. — К., 1926; Музичне життя на Чернігівщині в другій половині XVIII та на початку XIX століття / Науковий збірник за рік 1927. — Т. XXIV. — К., 1927; Бібліографічні уваги до історії української книги 80–90-х років XIX століття в Одесі // Праці Одеської Центральної Наукової бібліотеки. — Т. I. — 1927; Уваги до історії цензури й тексту творів Мих. Коцюбинського «П'ятизлотник» і «На віру». — Одеса, 1927; З історії театру на Чернігівщині (1750–1830 рр.) // Чернігів і Північне Лівобережжя. — К., 1928; Огляд видань Одеського наукового при Українській АН товариства // Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. — Ч. 1. — 1928; М.Ф. Комаров у суперечках з цензурою наприкінці 80-х і на поч. 90-х років // Україна. — Кн. 33. — 1929.

Літ.: Сафронов Г.И. К.А. Копержинский (К десятилетию со дня смерти) // Славянская филология. — Лгр., 1964; Гуменюк М.П. К.О. Копержинський — бібліограф і книгознавець // Формування і використання фондів. — К., 1984; Савенок Л.А. Кость Копержинський і Одеса (до 100-річчя від дня народження вченого-славіста) // Одесі–200. — Ч. II. — Одеса, 1994. — С. 30–32; Юркова О.В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999. — С. 306–309, 315–318; Левченко В.В. Викладання та дослідження історії України в Одеському інституті народної освіти (1920–1930) // Проблемы славяноведения. — Вып. 7. — Брянск, 2005. — С. 175; Левченко В.В. Організаційно-дослідницька діяльність вчених Одеси в наукових установах Всеукраїнської Академії наук // ЗІФ. — Вип. 18. — Одеса, 2007. — С. 247–248; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 178–180.

КОПИЛОВ Федір Борисович (1901 — 10.10.1985, м. Київ) — археолог, к.і.н. (1948).

Спершу реалізував себе як актор, мав хороший бас, озвучував роль дяка у фільмі «Богдан Хмельницький». Згодом захопився археологією.

Працювати в Ін-ті археології розпочав після повернення Ін-ту з евакуації (за деякими свідченнями з 1937). 1944–1946 займав посаду м.н.с. у відділі археології первісного суспільства. Станом на 07.03.1945 був зав. лабораторією реставрації та консервації. 1946 очолив Посульську археолог. експедицію. 1946–1950 — м.н.с. відділу археології слов'янських племен та міст Київської Русі. Ця доба була пріоритетною в його дослідженнях. 1948 захистив канд. дис. «Слов'янські городища басейну р. Сули».

Роботи К. завершили цілий етап початкових досліджень залишків давньоруських фортифікацій Сули: більшість городищ були обміряні, принципово вирішені загальні питання культ.-іст. атрибуції одношарових укріплень.

Тв.: Любимівське городище рубежу нашої ери // АП. — 1961. — X; Посульська експедиція 1945–1946 рр. // АП. — 1949. — I; Зрубне поховання біля Десятинної церкви // Археологія. — 1951. — V; Археологічні розвідки в районі нижньої течії р. Десни // АП. — 1952. — III; Археологічна розвідка на р. Хорол в 1949 р. // АП. — 1955. — V; Археологическое изучение остатков Запорожских Сечей // КСИА. — 1955. — 4.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 464–465.

КОРДИШ-ГОЛОВКО (Kordysh-Holovko) Неоніла Леонтіївна (17.04.1902, Придніпров'я — 24.03.1996, м. Міннеаполіс, штат Міннесота, США) — історик й археолог. Донька відомого фізика, почесного чл. Краківської АН Л.М. Кордиша.

1930 закінчила іст. відділ Київського ІНО. Від 1928 — студентка-практикантка під керівництвом В. Козловської, лаборантка, аспірантка, н.с. (1932–1935) археол. відділу Всеукр. іст. музею ім. Т. Шевченка (від 1931 — Археолог. музей ВУАН). 1935–1939 — н.с., зав. відділу трипільської культури Центр. іст. музею; 1939–1941 — с.н.с. Ін-ту археології АН УРСР; 1941–1943 — зав. відділу трипільської культури Ін-ту праісторії та ранньої історії в окупованому Києві. У грудні 1941 разом із В. Козловською зустрічалася з угорським археологом Нандором Феттіхом, який був відряджений до Києва нацистським міністерством А. Розенберга. 1944 емігрувала до м. Мюнхен, де до 1945 була н.с. Ін-ту праісторії та ранньої історії. Після війни працювала в Мюнхені, співпрацювала з американською окупаційною адміністрацією, зокрема упорядковувала й ідентифікувала археологічні колекції для відправки їх до музеїв, із яких вони були вивезені нацистським режимом. Від 1950 — у США. Чл. Секції античної історії УВАН у м. Нью-Йорк. Пізніше очолювала Кабінет археології та антропології при іст. секції УВАН. У 1993–1996 мешкала у Домі опіки для старих у м. Міннеаполіс. Авторка низки праць з археології пізньонеолітичної доби, трипільської культури та музеєзнавства. Чл. УВАН, УІТ, Наук. т-ва ім. Т. Шевченка у Нью-Йорку. Брала участь у розкопках Ольвії (1928, 1929, 1932), на горі Киселівка в Києві (1932), в експедиціях на Київщині та Уманщині, зокрема на розкопках поселення Коломийщина I, Володимирівка (друга половина 1930-х), у Нікопольській експедиції під кер. Л.Д. Дмитрова (1935), обстежувала скіфське городище в околицях Немирова (1941). Вивчала технологію виробництва кераміки, промисли та ремесла населення усатівської та трипільської культур, зокрема виготовлення текстилю.

Тв.: Звіт про розкопки житла (площадки) № 9 (Розкопки 1936 р.) // Трипільська культура. — К., 1940. — Т. 1; Рибальство трипільської куль-

тури. — Авгсбург, 1949 (Серія Археологічна / УВАН; Зб. II, ч. 2); Notes on Weaving in the Trypillyan Culture of the Ukraine // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1951. — Vol. 1 — No. 2; Stone Age Dwelling in the Ukraine // Archaeology. — 1953. — Vol. 6. — No. 3; Settlements Plans of the Tripillian Culture of the Ukraine // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1953. — Vol. 3. — No. 1.

Літ.: Дучимінська О. У тієї, якої долоні дотикали давнину (Зустріч з пані Неонілою Кордиш-Головко) // Наше життя. — 1961. — № 7; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // ЗНТШ (Париж; Чикаго). — 1962. — Т. 173. — С. 66, 86; Шовкопляс І.Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966): Бібліографія / Бібліогр. ред. А.Д. Ульянова. — К., 1969; Неоніла Кордиш-Головко (некролог) // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1996. — 27 березня. — № 59. — С. 3; Домбровський О. В пам’ять Н. Кордиш-Головко // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1996. — 24 квітня. — № 77. — С. 3; Домбровський О. Археолог Неоніла Кордиш-Головко // Укр. історик. — 1997. — № 1/4. — С. 325–327; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004. — С. 207–208; Відейко М.Ю. Кордиш-Головко Неоніла Леонтівна // Енциклопедія Трипільської цивілізації. — Т. 2. — К., 2004. — С. 246–247; Феттіх Н. Київський щоденник (3.XII.1941–19.I.1942) / Пер. з угорської С. Мадяр; наук. ред. О. Федорук. — К., 2004. — С. 57; ЕІУ. — Т. 14: Кол–Кос. — К., 2014. — С. 455–456; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 466.

КОРДУБА Мирон Михайлович (псевд. та крипт.: К. М.К., Кор. М., (ОО), Буковинець, Норим К., Омікрон, Фуфі та ін.; 02.03.1876, с. Острів, нині Тернопільського р-ну Тернопільської обл. — 02.05.1947, м. Львів) — історик, докт. філософії (1898), проф. (1920). Чл. НТШ (1903). Народився в сім’ї грекокатолицького священика.

1893 закінчив гімназію в м. Львів. 1893–1898 навчався у Львівському, згодом — Віденському ун-тах. Учень М. Грушевського. 1898 захистив докт. дис. з філософії «Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві XIII ст.». 1898–1900 — працівник б-ки Віденського ун-ту. Від 1900 до березня 1919 — викладач історії та географії 2-ї гімназії в м. Чернівці. Брав активну участь у громад. та політ. житті, був президентом студентського т-ва «Січ» у Відні (1897), ред. його альманаху «Січ» (1898) та політ. часопису «Україна» (1913–1914). Діяльний співробітник Археограф. комісії НТШ. 1906–1912 за дорученням М. Грушевського опрацьовував у архівах Бухареста (Румунія), Відня та Москви матеріали з історії Хмельниччини. За результатами роботи підготував 12-й том «Жерел до історії України-Руси» (1911). Досліджував історію Галицько-Волинської держави, історію козач-

чини, вітчизняну історіографію, спец. іст. дисципліни, зокрема іст. географію. У роки Першої світової війни співпрацював із «Союзом визволення України», друкувався в його виданнях, керував культурно-освітньою роботою серед 30 тис. укр. бранців у Зальцведельському таборі військовополонених (Пруссія). 1918 — чл. буковинського Крайового комітету Української нац. ради ЗУНР, згодом — радник посольства ЗУНР у Відні (1918–1919). У жовтні 1920 призначений екстраординарним проф. Кам'янець-Подільського держ. укр. ун-ту, проте більшовицька окупація міста унеможливила це призначення. 1920–1928 — проф. Академічної гімназії у Львові. Одночасно 1921–1925 — співорганізатор, проф., декан філос. ф-ту Львівського таємного укр. ун-ту. Голова Іст.-філософічної секції НТШ (1920–1934) і чл. багатьох комісій НТШ. Від 1926 — чл. Археограф. комісії ВУАН, з 1928 — Іст. секції ВУАН, з 1927 — чл.-кор. Укр. соціологічного ін-ту в Празі (Чехословаччина). У березні 1928 приїжджав до Києва, брав участь у жалобному засіданні Іст. секції ВУАН з приводу 20-річчя з дня смерті В. Антоновича (25 березня). Після повернення до Львова оприлюднив свої враження від подорожі до УСРР, як на прикметну рису повсякденного побуту в рад. Україні вказав на «поліційну систему надзору і настирливої, дошкульної контролі приватного життя». Був одним із авторів «Української загальної енциклопедії» (3 т., 1930–1933). У січні 1929 — вересні 1939 — проф. історії України гуманітарного ф-ту Варшавського ун-ту (спершу — позаштатний екстраординарний, потім, з лютого 1934, — екстраординарний, з вересня 1937 — ординарний проф.). 1933 був делегатом 7-го Міжнар. конгресу іст. наук (проходив у Варшаві). Завдяки спілкуванню з укр. (еміграційною й галицькою) та польс. політ. елітами в столиці Польщі, а також з польс. слухачами свого семінару у Варшавському ун-ті (серед них був і видатний польс. інтелектуал, речник польс.-укр. порозуміння Є. Ґедройц) налагодив контакти з тією частиною польс. інтелектуалів, які з огляду на засадничі інтереси своєї нації виступали за діалог з українцями перед обличчям імперської загрози з боку Росії. Не раз зустрічався зі своїм колишнім учнем по Академічній гімназії у Львові І. Кедриним-Рудницьким, у той час співредактором «Діла» (1922–1939) й водночас варшавським кореспондентом цього щоденника й пресовим референтом (1925–1931) Укр. парламентської репрезентації. І. Кедрин-Рудницький у своїх мемуарах згадує про нього як про людину, яка належить до гурту тих, хто «має почуття відповідальности за долю свого народу» і робить все, що в спромозі, щоб «долю тому народові облегшити».

Друкувався в «Biuletynie Polsko-Ukraińskim», знайшов особливий тон для викладу тем із сумного реєстру «найважливіших болячок української дійсності» у 2-й Речі Посполитій, що ними легковажила, нехтувала й водночас «спричинювала їх та помножувала польська національна політика». На шпальтах «Літературно-наукового вістника» ініціював дискусію про походження нації української, що дала поштовх вітчизн. історіософській та істо-

ріографічній думці. Публікувався у фахових європ. (нім., польс., франц.) виданнях: «Le monde slave», «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte», «Kwartalnik Historyczny», «Przegląd Historyczny» та ін.

Від 1934 — д.чл. варшавського Ін-ту досліджень національних справ, з 1938 — почесний чл. Укр. наук. ін-ту у Варшаві.

28 серпня — 4 вересня 1938 К. брав участь у 8-му Міжнар. конгресі іст. наук (відбувся у Цюриху, Швейцарія).

Напередодні 8-го Міжнар. конгресу іст. наук у Цюриху відбулися наради Федерації іст. т-в Сх. Європи (Fédération des sociétés historiques de l'Europe Orientale), що об'єднувала 41 наук. т-во (у т. ч. укр. інституції — НТШ у Львові й Укр. наук. ін-т у Варшаві) з вивчення історії Сх. Європи і слов'янства. 26 серпня 1938 на загальних зборах делегати обрали виконавчий комітет федерації. К. став скарбником виконкому. Того ж року у Варшаві як 7/8-й том щорічника федерації («Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale») з'явився його розлогий огляд вітчизн. іст. літ. на рад. теренах, датований осінню 1932.

З початком Другої світової війни опинився в нім. зоні окупації. Із закриттям 1940 Варшавського ун-ту й ліквідацією Укр. наук. ін-ту переїхав до Холма (нині м. Хелм, Польща), викладав там історію в укр. г-зії. Найважливішою подією цього часу в житті К. стала публікація Укр. вид-вом у Кракові його «Історії Холмщини і Підляшшя». Від 1941 — д.чл. Укр. іст.-філол. т-ва у Празі. У грудні 1941 переїхав до Львова, працював у Бібліотеці НТШ, вчителював в укр. гімназії. З поверненням до міста рад. адміністрації був запрошений до роботи у Львівський ун-т і 7 серпня 1944 призначений в.о. проф. історії України, а з вересня 1945 — зав. каф. історії півд. і зах. слов'ян. Одночасно 1944–1946 був с.н.с. Львівського відділення Ін-ту історії України АН УРСР.

У повоєнні роки як представник іст. школи М. Грушевського став об'єктом морального терору, піддавався публічним інквізиціям, проте зберіг відданість науці, категорично відмовившися паплюжити пам'ять і спадщину свого вчителя.

Автор понад 500 наук. і наук.-попул. праць. Його неопублікована праця «Бібліографія історії України» (понад 50 тис. карток) зберігається в Ін-ті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

Тв.: Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві 13 ст., т. 1. — Львів, 1900; Ілюстрована історія Буковини. — Чернівці, 1906; Молдавсько-польська границя на Покуттю по смерті Стефана Великого // Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці у Галичині (1894–1904). — Львів, 1906; Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.) // ЗНТШ, 1907, т. 78, кн. 4; Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1911, т. 12: Матеріяли до історії української козаччини, т. 5: Акти до Хмельниччини (1648–1657); Боротьба за польський престіл по смерти Володислава IV // Жерела до історії

України-Руси. — Т. 12. — Львів, 1911; Північно-західна Україна. — Відень, 1917; Територія і населення України. — Відень, 1918; Простір і населення України. — Львів, 1921; Академік Михайло Грушевський як історик: З нагоди ювілею // ЛНВ. — 1926. — Кн. 12; Звязки В. Антоновича з Галичиною // Україна. — 1928. — Кн. 5 (30); Враження з поїздки до Києва // Діло. — 1928. — 15 квіт., ч. 84; Найновіші теорії про початки Руси // ЛНВ. — 1929. — Кн. 12; В посольстві до гетьмана: Уривок із щоденника // Літопис Червоної Калини (Львів). — 1930. — Ч. 10–12; Найважніший момент в історії України // ЛНВ. — 1930. — Кн. 6; Причинки до урядничої служби Куліша: Від губернського секретаря до надворного радника // ЗНТШ (Львів). — 1930. — Т. 100, ч. 2; В обороні історичної правди // ЛНВ. — 1931. — Кн. 5; Ще кілька слів у справі «Найважнішого моменту в історії України»: Акад. Степанови Смаль-Стоцькому у відповідь // Там само. — 1931. — Кн. 10; W sprawie uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie // Biuletyn Polsko-Ukraiński (Warszawa). — 1933. — № 2 (4); Kilka dat z dziejów dążeń spoleczeństwa ukraińskiego do uzyskania własnego uniwersytetu // Там само. — 1934. — № 4 (39); Michał Hruszewśkyj jako uczony: Wspomnienia // Przegląd Historyczny. — 1935. — Т. 32, z. 2; Rozwój imperjalizmu rosyjskiego. — Warszawa, 1935; Brzuchowiecki (Brjuchowećkyj) Iwan Martynowicz (1623–1668); Chanenko Michal (ok. 1620 — ok. 1680); Chmielnicki Bohdan Zenobi (ok. 1595–1657); Chmielnicki Jerzy (1640 — ok. 1681); Chmielnicki Michal (? — 1620); Chmielnicki Pawel (um. po r. 1678); Chmielnicki Tymosz (1632–1653) // Polski Słownik Biograficzny, t. 3. — Kraków, 1937; Два міжнародні історичні з'їзди в Цюріху // Діло. — 1938. — 4 верес. — Ч. 195; La littérature historique soviétique-ukrainienne: Compte rendu 1917–1931. — Varsovie, 1938; Що кажуть нам назви осель? — Львів, 1938; Болеслав-Юрій II: Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави: З нагоди 600-ліття його смерти. — Краків, 1940; Богдан Хмельницький у Белзчині й Холмщині. — Краків, 1941; Історія Холмщини й Підляшшя. — Краків, 1941.

Літ.: Дорошенко Д. Огляд української історіографії. — Прага, 1923; К., 1996; Кравченко І. Фашистські концепції Грушевського і його школи в українській історіографії: Акад. Грушевський і його школа після повернення з білоеміграції // Записки Історично-археографічного інституту (К.). — 1934. — № 1; Пісковий С. [Дашкевич Я.]. М.М. Кордуба та його «Бібліографія історії України» // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — 1963. — № 6; Кедрин І. Життя–події–люди: Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, 1976; Bączkowski W. Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński. «Niepodległość» (New York — London), 1986–1991. — Т. 19, 21, 24; Пріцак О. Мирон Кордуба і його життя // Дзвін. — 1990. — № 7; Його ж. Мій шлях історика // Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. — К.–Кембрідж, 1991; Giedroyc J. Autobiografia na cztery ręce. — Warszawa, 1994; Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті рр. XX ст.). —

К., 1994; Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали. — Т. 1. — К., 1995; Антонюк Н.В. Українське культурне життя в «Генеральній губернії» (1939–1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. — Львів, 1997; Гирич І.Б. Організація М.С. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894–1914 рр.) // УІЖ. — 1997. — № 1; Пріцак О. Мемуаристика Мирона Кордуби // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету. — 1997. — Вип. 1; Його ж. Краєзнавча діяльність Мирона Кордуби // Там само. — 1999. — Вип. 2; Чорній В. Заснування та перший період діяльності кафедри історії слов'ян Львівського університету ім. І. Франка. (1945–1947) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 1998. — Вип. 33; Maternicki J. Warszawskie Crodowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej. — Rzeszów, 1999; Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). — Львів, 2000; Купчинський О. З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського (1927 р.) // На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. — К.–Нью-Йорк–Торонто–Париж–Львів, 2000; Рубльов О.С. З історії наукових контактів Галичини і Наддніпрянщини 1920-х рр.: відвідини УСРР львівськими істориками М. Кордубою та І. Крип'якевичем // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. — Вип. 14. — К., 2001; Дашкевич Я. Мирон Кордуба зблизька // Пам'ять століть. — 2001. — № 6; Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX — перша половина XX ст.). — Тернопіль, 2001; Зайцева З.І. Мирон Кордуба й українські наукові товариства // УІЖ. — 2002. — № 6; Рубльов О. Мирон Кордуба та Іван Крип'якевич: спроба паралельних біографій у загальноукраїнському науковому контексті 1920—1930-х рр. // Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). — К., 2004; Юсова Н. Питання щодо «спільноруськості» Київської Русі у доробку Мирона Кордуби // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). — Вип. 4. — К., 2004; Листи М. Кордуби до М. Грушевського і Ф. Вовка. — Запоріжжя, 2005; Великопольська У. Малознана праця Мирона Кордуби «Методольогія історії»: спроба аналізу // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2005. — Вип. 39/40; Дашкевич Я. Мирон Кордуба зблизька // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. — Львів, 2007; Піх О.М. Картотека Мирона Кордуби «Бібліографія історії України»: структура та принципи складання // УІЖ. — 2007. — № 4; Pedycz W. Myron Korduba (1876–1947) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. — Rzeszów, 2007.

КОРОПЕЦЬКИЙ (Koropeckyi) Іван-Святослав (24.06.1921, с. Струпків, нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. — 12.11.2012, м. Елкінс-Парк, штат Пенсильванія, США) — економіст та історик екон. думки. Чл. УВАН, Амер. екон. асоц., НТШ, іноз. чл. НАНУ (1992).

Походив із родини священика. Початкову освіту здобув у Самборі. У 1931–1939 навчався у Станіславській гімназії. Брав участь у Другій світовій війні у складі 14-ої гренадерської дивізії СС «Галичина». Після війни майже рік перебував в американському полоні. Закінчив Ерлангенський ун-т (ФРН, 1950). Здобув ступінь доктора політичної економії в Укр. вільному ун-ті у Мюнхені (ФРН, 1951). Від 1952 у США. 1957 здобув ступінь магістра у Вищій школі бізнесової адміністрації Колумбійського ун-ту. У 1957–1959 працював ст. економістом у Нью-Йорку. Лектор (1960–1962), асистент проф. в Нотр-Дамському ун-ті (1962–1963). Захистив докт. дис. «Економічні інвестиції в українській промисловості 1928–1937 рр.» в Колумбійському ун-ті у Нью-Йорку (США; 1964). Доцент, ад'юнкт-професор, професор Темплського ун-ту у м. Філадельфія (штат Пенсильванія, США; 1964–1992). Від 1992 на пенсії. Президент Міжнар. укр. екон. асоц. (1992–1996). Фундатор-редактор щорічника «Ukrainian Economic Review» (1995–1998, вийшло три номери), на видання якого використав власні кошти.

Автор низки праць, зокрема семи монографій, присвячених економіці України, порівнянню екон. систем, історії укр. екон. думки, а також студій про видатних укр. учених-економістів І. Вернадського, М. Бунге, К. Воблого, К. Гаттенбергера, В. Голубничого, М. Туган-Барановського, О. Миклашевського, І. Янжула та ін. За редакцією К. опубліковані вибрані твори В. Голубничого (Едмонтон, 1982) та ряд інших праць. Член Братства дивізійників «Галичина». 4 грудня 2008 Світова рада НТШ нагородила К. медаллю М. Грушевського.

Тв.: Location Problems in Soviet Industry Before World War II. The Case of the Ukraine. — Chapel Hill, 1965; The Economic Profession in the Ukraine // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1973/1978. — Vol. 13. — No. 35/36; National Income of the Soviet Union Republics in 1970: Revision and Some Applications // Economic Development in the Soviet Union and Eastern Europe: Papers from the First International Slavic Conference. — New York, 1975; The Ukraine within the USSR. An Economic Balance Sheet. — New York, 1977; A Century of Moscow-Ukraine Relations: An Interpretation // Harvard Ukrainian Studies. — 1981. — Vol. 5. — No. 4; Economics of Soviet Regions. — New York, 1981; Selected Contributions of Ukrainian Scholars to Economics. — Cambridge, 1984; Українські економісти XIX століття та західна наука. — К., 1993; Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. — К., 1995; Економічні праці: Зб. вибраних статей. — К., 1998; Про Україну, економіку і про себе. — Т. 4. — К., 2003.

Літ.: Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada. — Champaign, 1975. — P. 152; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 5. — К., 2008. — С. 180–181; Горкіна Л., Довбенко М. Літописець і теоретик економіки України. З нагоди 90-річчя

іноземного члена НАН України І.-С. Коропецького // Вісник НАН України. — 2011. — № 8. — С. 44–47; Колодій Я. Послужив Україні і як вояк, і як вчений // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 2013. — 18 січня. — № 3. — С. 16; Національна академія наук України: Персональний склад. 1918–2013. — К., 2013. — С. 322; ЕСУ. — Т. 14: Кол–Кос. — К., 2014. — С. 577.

КРАВЦОВ Дмитро Овсійович (26.10.1898, с. Журавка, нині Варвинського р-ну Чернігівської обл. — 1983, м. Ленінград, нині Санкт-Петербург, РФ) — дослідник історії України XVII та XIX ст., археограф, к.і.н. (1940). З селян.

1913–1916 навчався у Вейверській учительській семінарії (під час Першої світової війни перебувала у Вільно, В. Сорочинцах Полтавської губ., Охтирці Харківської губ.). 1918–1920 — слухач іст.-філол. ф-ту Київського укр. держ. ун-ту, 1921 — Вищих пед. курсів, 1921–1922 — іст. циклу ф-ту профосвіти Вищого ІНО. Одночасно вчителював. 1924–1927 — кандидат в аспіранти, 1927–1930 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України у Києві. Під кер. М.С. Грушевського і О.С. Грушевського готував промоційну роботу на тему «Запорожжя в часи Хмельниччини». Чл. Археогр. комісії ВУАН, у 1926–1931 працював у складі Археогр. експедиції у Москві. Готував до друку зб. документів «Разінщина на Україні».

1931 виїхав до Ленінграду, брав участь у роботі Т-ва дослідників укр. історії, письменства та мови у Ленінграді, пізніше працював у геологічному управлінні у Куйбишеві, згодом в Іркутську. 1940 у Ленінграді захистив канд. дис. (укр. мовою) «Україна і разінський рух». 1939–1957 працював доц. та деканом у Куйбишевському плановому ін-ті, потім знову у Ленінграді. 1979–1980 передав на зберігання до відділу рукописів ЦНБ (тепер ІР НБУ ім. Вернадського) особистий архів, спогади та виписки, зроблені під час Археогр. експедиції до Москви у 1926–1931.

Тв.: Гетьман Мазепа в українській історіографії XIX в. // ЗІФВ ВУАН. — Кн. VI. — 1925; Брюховецький і відьми // Україна. — 1927. — Кн. 5; Археографічна експедиція Катедри історії України ВУАН // Там само. — 1929. — Грудень (у співавт.); «Спогади про Т.Г. Шевченка» М.Й. Мікешина і царська цензура // Радянське літературознавство. — 1966. — № 10; Чернышевский и цензура (1884–1903) // Пропагандист великого населения: Из истории Дома-музея Н.Г. Чернышевского. — Саратов, 1984.

Літ.: Ohloblyn O. Ukrainian Historiography. 1917–1956 // The Annals of Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, Vol. V–VI. — 1957. — No 4 (18). — 1–2 (19–20); Білокінь С. До питання про авторство «Словника українських псевдонімів». Документи і матеріали // Mappa Mundi. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди 70-річчя. — Львів, Київ, Нью-Йорк, 1996; Дудко В. Проспект невиданого збірника Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді // Київська старовина. — 1997. — № 1/2; Юркова О. «Важно, щоб безумством

тремтіла Ваша душа...»: З епістолярної спадщини М.Є. Слабченка // Український археографічний щорічник. — Вип. 3/4. — К., 1999; Юркова О. Дмитро Кравцов та його спогади про археографічну експедицію до московського «Древлєхранилища» // Український історик. — 2002. — Ч. 1–4; Оглоблин О. Українська історіографія. 1917–1956 / Пер. з англ. — К., 2003; Юркова О. Кравцов Дмитро Овсійович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Її ж. Кравцов Дмитро Овсійович // ЕСУ. — Т. 15. — К., 2014. — С. 123.

КРАВЧЕНКО Василь Григорович (25.04./08.05/.1862, м. Бердянськ — 20.03.1945, м. Ростов-на-Дону) — дослідник питань етнографії та історичного краєзнавства, фольклорист, гром. діяч. Народився в сім'ї селян.

У 1880 закінчив Феодосійський вчительський ін-т, де захопився етнографією. За зв'язки з діячами укр. визвольного руху був позбавлений права викладання. Після закінчення юнкерської школи в Одесі відбував військову службу на Волині, не полишаючи при цьому своїх, наук. уподобань: зібрані ним у той час численні народознавчі матеріали були опубліковані в «Этнографических материалах» Б.Д. Грінченка (Чернігів, 1887).

В 1900 став одним із засновників і найактивнішим членом Т-ва дослідників Волині, головою його етнографічної секції. З 1911 по 1920 у «Трудах Общества исследователей Волыни» було видано три збірки етнограф. матеріалів К. З 1907 брав активну участь в організації і діяльності житомирського т-ва «Просвіта», спрямованій на відродження національної свідомості й укр. культури, постійно публікує народознавчі матеріали у часописах «Буковина», «Поступ», «Зоря», «Діло», «Літературно-науковий вісник», «Громадська думка», «Рада», «Маяк», «Світло».

Петербурзька Академія наук у 1912 присвоїла К. звання проф. етнографії. У 1913 став дир. Волинського Центр. музею в Житомирі. У 1912 царська влада закрила житомирську «Просвіту» і відправила К. (1914) на заслання до Володимирської губ. Повернувшись до Житомира (1917), став членом міської Ради і губпродкому, працював зав. міського та земського самоврядування (1918). З липня 1920 — зав. етнограф. відділом Волинського науково-дослідного музею, який протягом 20-х був справжнім центром усієї краєзнавчої роботи в регіоні. Одночасно читав лекції з етнографії України студентам Житомирських вищих пед. курсів і місцевого ІНО, працював у багатьох комісіях ВУАН.

17 вересня 1929 був заарештований у сфабрикованій органами ДПУ «справі» вигаданої «Спілки визволення України». І хоча за відсутністю доказів «провини» 9 березня наступного року К. було звільнено з-під варти, він втратив усі посади й залишився без будь-яких засобів до існування. У той час його запросив на роботу в Дніпропетровськ дир. іст. музею проф. Д.І. Яворницький, який у 1931 надав йому посаду зав. етнограф. відділом

музею. Але восени 1933 К. був звинувачений у «націоналізмі» та знову звільнений з роботи. Він переїхав до свого сина Михайла, який мешкав у Ростові-на-Дону. В 1939 Михайла Кравченка було заарештовано як «ворога народу» і заслано в Магадан. Не дочекавшись звільнення єдиного сина, він помер у Ростові-на-Дону (1945). Значна частина зібраного видатним народознавцем фольклорних та інших етнограф. матеріалів не видавалась і зберігається в музеях та архівах.

Тв.: Свадьба в Курозванах. — Житомир, 1902; Будничная жизнь. — Житомир, 1902; Этнографические материалы, собранные В.Г. Кравченком в Волынской и смежных с ней губерниях // Труды Общества исследователей Волыни. — Житомир, 1911. — Т. V; Этнографические материалы, собранные в Волынской и соседних губерниях. — Житомир, 1914; Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. — Житомир, 1920 (Праці Товариства дослідників Волині. — Т. XV).

Дж. і літ.: АНФРФ ІМФЕ НАНУ, Ф. 15. Кравченко Василь Григорович (1862–1945), 714 од. зб. (1869–1945); Держ. архів Житомирської обл. — Ф. Р-266. — Оп. 1. — Спр. 456; Дмитрук Н. 45 років етнографічної діяльності В.Г. Кравченка // Народна творчість та етнографія. — 1990. — № 3. — С. 65–66; Костриця М.Ю., Мокрицький Г.П. Народознавець і «ворог народу» (В.Г. Кравченко) // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1992. — С. 84–93; Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX — початку XX ст. — Хмельницький, 1995. — С. 207–208; Кіраль С. Спогади Василя Кравченка про Трохима Зіньківського // Київська старовина. — 1997. — № 3–4. — С. 157–174; Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) // Історія в школі. — 2000. — № 4. — С. 32; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 2: У 3 ч. — Ч. 2. — К., 2004.

КРАВЧЕНКО Іван Іванович (20.06.1899, с. Троїцьке Київської губ., нині с. Довголевське Рокитнянського р-ну Київської обл. — 18.02.1953, м. Київ) — дослідник історії соціально-економічних відносин в Україні в XVIII–XX ст., архівіст, д.і.н (1952), проф. (1952). Походив з родини селянина-незаможника.

У 1917–1921 — чл. КП(б)У. Учасник громад. війни і визвольних змагань в Україні. У 1917 — товариш голови міської ради в м. Радомишлі, 1918 — чл. окружного повстанського комітету, у 1919 — заст. голови повітвиконкому, у 1919–1920 — чл. Київського губвиконкому, голова комісії по ліквідації в м. Києві царських та тимчасового уряду установ. У 1920–1921 — чл. ВУЦВК УСРР. Закінчив Заболотську пед. школу (1921) та КІНО (1924). Чл. Іст. семінару підвищеного типу при КІНО (1923–1926). Під кер. проф. О.П. Оглоблина розробляв тему «Аграрна фабрика на Україні в умовах кризи 20–40-х рр. XIX ст.». Аспірант Наук.-досл. каф. історії України у Києві

М.С. Грушевського (1925–1928), де досліджував тему «Великопанське господарство на Поділлі в першій половині ХІХ ст.» (наук. кер. — проф. О.Ю. Гермайзе і проф. П.В. Клименко). Чл. Археогр. комісії ВУАН (1930–1934), Комісії для виучування соціально-економічної історії України ХІХ–ХХ ст. ВУАН (1929–1934), Комісії реврухів в Україні при ВУАН (1930). Розробляв питання соціально-економічної історії України XVIII–XX ст. Брав участь у підготовці збірок документів «Матеріали до історії київського Арсеналу», «Матеріали до історії польського повстання 1831 р.», «Матеріали до історії польського повстання 1863 р.», «Матеріали до історії робітничого класу і робітничого руху на Правобережжі», «Матеріали до історії соціальних рухів на Україні XVIII ст.», «Матеріали до історії української буржуазії на Правобережжі в XIX–XX ст.». Викладач КІНО (1928–1933). Вчений архівіст Київського центр. іст. архіву у м. Києві (1930). Секретар іст. циклу ВУАН (1933–1934). Активно виступав проти школи М.С. Грушевського. Вчений секретар, дир. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН (1934). Н.с. Київського обл. іст. архіву (1934–1936). Співробітник, заст. дир. з наук. питань ЦНБ АН УРСР (1936–1940). Під його керівництвом у бібліотеці розроблявся важливий бібліогр. проект «Бібліографія актово-документального матеріалу з історії України». Викладач Моздокського вчительського ін-ту (1941–1942), Ростовського ун-ту (1942–1944), викладач, декан іст. ф-ту, проректор Чернівецького держ. ун-ту (1944–1952). Брав активну участь у «радянізації» Західної України. З 1952 зав. каф. історії нар. госп-ва у Київському фінансово-екон. ін-ті.

Тв.: Боротьба за радянську владу на Радомшлі // Під гнітом німецького імперіалізму (1918 р. на Київщині). — Х., 1927; Ямпільський маєток наприкінці XVIII та в першій чверті XIX століття // Студії з історії України Науково-дослідчої катедри історії України у Київі. — К., 1929. — Т. 2. — С. 56–95; Фашистські концепції Грушевського і його школи в українській історіографії: Академік Грушевський і його школа після повернення з білоеміграції // Записки Історично-археографічного інституту . — К., 1934. — Т. 1. — С. 9–54; Збирання і публікація фольклору в Сталінградській обл. // Український фольклор. — 1938. — Кн. 1. — С. 181–182; Народна творчість донських козаків // Там само. — 1938. — Кн. 5–6. — С. 115–124.

Літ.: Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції: 20–50-ті роки ХХ ст. — К., 1994; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського. — К., 1999; Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні. — К., 1999; Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. — К., 2000; Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928. — С. 192; РЕІУ. — Т. 2. — С.493; EoU. — Vol. 2. — P. 663; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; ЕСУ. — Т. 15: Кот–Куз. — К., 2014. — С. 137.

КРАВЧЕНКО Надія Михайлівна (04.11.1935, м. Київ — 22.12.2001, м. Київ) — археолог, краєзнавець, фахівець у галузі історії ранніх слов'ян, к.і.н., доц., почесний проф. Київського ін-ту «Слов'янський ун-т», засл. працівник освіти України.

Після закінчення іст. ф-ту Московського ун-ту ім. М. Ломоносова (1959) працювала ст. лаборантом в Ін-ті археології АН УРСР. Там же закінчила аспірантуру, захистила канд. дис. З 1969 — викладач Київського держ. пед. ін-ту ім. О.М. Горького (нині — Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова), керівник студентської археол. експедиції (1969–1993 рр.). З 1994 — проф. Київського ін-ту «Слов'янський ун-т».

Автор понад 100 наук. праць, в т.ч. монографії «Погребальные обряды племен черняховской культуры» (М., 1983, у співавт.), підручника «Археологія та стародавня історія України» (К., 1992, у співавт.), монографічного дослідження «Косановский могильник (по материалам раскопок В.П. Петрова, Н.М. Кравченко)» (МИА, № 139. — М., 1967). Одна із авторів «Археологии Украинской ССР», т. 3 (К., 1986). Працювала в галузі слов'янської археології, пам'яткознавства. Брала участь у десятках археол. експедицій в Україні, Росії, Молдові. Чимало її учнів в Ін-ті археології НАН України.

Тв.: Музей в інтер'єрі районного міста // Пам'ятки України. — 1998. — № 1; Путешествие в первое тысячелетие нашей эры. — К., 2000; Фастівщина: сторінки історії. — Фастів, 2003 (у співавт.); Памятники археологии познеримского времени Правобережной Киевщины. — К., 2007 (у співавт.).

Дж. і літ.: Анкета Н.М. Кравченко; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Бузян Г. Кравченко Надія Михайлівна // Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К.–Кам'янець-Подільський, 2003; ЕСУ. — Т. 15: Кот–Куз. — К., 2014. — С. 141; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 471.

КРАПІВІНА Валентина Володимирівна (29.08.1950, м. Дніпропетровськ — 30.03.2013, м. Київ) — фахівець з античної археології, к.і.н. (1988).

1973 закінчила іст. ф-т КДУ. Надалі працювала в Ін-ті археології АН УРСР: ст. лаборант, м.н.с. (1980), н.с. (1989), від 1992 — с.н.с. відділу античної археології. 1988 захистила канд. дис. «Ольвия в первые века нашей эры (по данным археологии)». Досліджувала історію, економіку та культуру Ольвії I–IV ст., контакти поліса з варварським оточенням і Римською імперією. Від 1976 провадила розкопки в Ольвії; 1982 стала заст. нач. експедиції, 1995 очолила її. Входила до складу Наглядової ради НІАЗ «Ольвія», Польового комітету Ін-ту, Укр.-румунської комісії з історії, археології, етнології і фольклористики при Президії НАНУ.

1999–2000 викладала «Основи археології» в Нац. академії мистецтв України. Член Одеського іст.-археолог. т-ва.

Автор понад 200 праць, зокрема двох індивідуальних та семи колективних монографій.

Тв.: Сероглиняная керамика Тиры, Ольвии и памятников черняховской культуры. — К., 1990 (у співавт.); Ольвия. Материальная культура I–IV вв. н.э. — К., 1993; Ольвия. Античное государство Северного Причерноморья. — К., 1999 (у співавт.); Olbina Pontica in the III–IV centuries AD // Ancient Greek Colonies in the Black Sea. II. — Oxford, 2007; Тира, Ольвия и варвары в III в. н.э. // Международные отношения в бассейне Черного моря в скифо-античное и хазарское время. — Ростов-на-Дону, 2009; Методика полевых археологических исследований античных памятников (на примере Ольвии Понтийской) // Методика полевых археологических исследований. — Вып. 4: Греческие и варварские памятники Северного Причерноморья. Опыт методики российских и украинских полевых исследований. — М., 2011; The Population of Olbina Pontica in the First Centuries AD. The Etnic Problem // Antiquites istro-pontica: Melanges d'histore ancienne offerts a Alexandru Suceveanu. — Cluj-Napoca, 2011; Ольвія Понтійська. Греко-римський та пізньоантичний період. — К., 2014.

Літ.: Дослідник української античності (до ювілею Валентини Володимирівни Крапівіної) // Археологія. — 2010. — № 4. — С. 138–139; Пам’яті Валентини Володимирівни Крапівіної // Археологія. — 2013. — № 2. — С. 149–150; ЕСУ. — Т. 15: Кот–Куз. — К., 2014. — С. 193; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 472.

КРИЛО́ВСЬКИЙ Амвросій Семенович (19.11.1853, м. Угнів, нині Сокальського р-ну Львівської обл. — грудень 1930, м. Київ) — історик, археограф, бібліограф, джерелознавець.

Закінчив КДА (1886), де відтоді працював бібліотекарем. Укладач «Систематического каталога книг библиотеки Киевской духовной академии» (1890–1915). Автор книги «Львовское ставропигиальное братство» (1904) та «Систематического каталога книг библиотеки КДА (бывшей Полоцкой униатской библиотеки)» (1906; обидві — Київ). Після закриття КДА (1919) разом з нею перейшов у підпорядкування Ун-ту св. Володимира у Києві. Від 1923 працював у Всенар. б-ці України (Київ), від 1924 був у складі Комітету для опису видань, надрукованих на терені України у XVI–XVIII ст. 1928 вивчав питання збирання й опису присвят, передмов, післямов в укр. стародруках XVI–XVIII ст. Чл. Істор. т-ва Нестора-літописця.

Дж. та літ.: ІР НБУВ — Ф. 184. Криловський Амбросій Семенович (1853–1930), 172 од. зб. (1870–1929); Дениско Л.А. С. Криловський як член Комітету по опису українських стародруків XVI–XVIII ст. при Археографічній комісії ВУАН // Наукові праці НБУВ. — 2000. — Вип. 4; Особові архівні фонди Інституту рукопису НБУВ: Путівник / Ред. колегія: О.С. Онищенко (відп. редактор). — К., 2002. — С. 274–275; Дениско Л.А.

Амбросій Семенович Криловський (1853–1930) // Вісник Книжкової палати. — 2005. — № 1. — С. 48–52; Степченко О.П. Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського (1918–1934). — К., 2008.

КРИМСЬКИЙ Агатангел Юхимович (псевд. і крипт.: А. Хванько, Хванько Кримський, Ївхимець, Панько Рогач, Мирза-Джафар, А. Е. К., А. К., А. Кр. та ін.; 03/15/.01.1871, м. Володимир-Волинський, Волинської губ., нині Волинської обл. — 25.01.1942, м. Кустанай, Казахська РСР) — укр. сходознавець, історик, літературознавець, мовознавець, письменник, публіцист і перекладач.

Походив з родини поштового чиновника, пізніше гімназійного вчителя історії та географії, який походив із білорусько-татарського роду, засновник якого — мулла з Бахчисарая переселився до м. Мстиславля (тепер Могилівської обл. Білорусі) й одружився з місцевою жінкою. Навчався у Звенигородському міському училищі (1876–1881), протогімназії Острога (1881–1884), Другій Київській гімназії (1884–1885) та Колегії Павла Галагана (1885–1889). Вищу освіту здобув у Лазаревському ін-ті східних мов у Москві (1889–1892) та на іст.-філол. ф-ті Московського ун-ту (1892–1896) під кер. відомих рос. учених В. Міллера, Р. Брандта, М. Соколова та В. Гер'є. Знавець багатьох східних, класичних і західноєвропейських мов. За свідченням сучасників наприкінці життя володів понад 50-ма мовами. У 1895 отримав пропозицію посісти каф. руської філології Львівського ун-ту, яку відхилив з огляду на сходознавчі зацікавлення. 1896–1898 — у наук. відрядженні у Сирії та Лівані на стипендію від Лазаревського ін-ту. Співпрацював з арабськими наук. часописами, зокрема з філол. ж. «Аль-Машрік». Працював в арабських рукописних сховищах і бібліотеках, зокрема в Бейруті. Зібрав багато документів і матеріалів, які опрацьовував до кінця життя. Викладав арабську, перську та турецьку мови у Лазаревському ін-ті східних мов (1898–1918). Проф. Лазаревського ін-ту (1900). Влітку 1917 був відряджений РАН до Трапезунда, окупованого рос. армією, зі спеціальною місією забезпечити охорону місцевих пам'яток історії та культури. Від 1918 — у Києві. Чл. Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН. Один із академіків-засновників УАН (1918). Незмінний секретар та голова Першого іст.-філол. відділу УАН (1918–1929). За мінливих військово-політичних умов у Києві протягом 1918–1920 виявив неабиякий дипломатичний хист задля збереження УАН, зокрема домагався виділення харчів, одягу, землі під городи та ін. Ініціював створення низки інституцій у структурі ВУАН. За проектом К. 1925 засноване Київське відділення наук. асоціації сходознавства. Очолював Кабінет арабо-іран. філології, Діалектологічну і Правопису комісії ВУАН. Голова Комісії для вивчення візантійського письменства та впливу його на Україну (1926), до якої залучив багатьох знавців східних і класичних мов, зокрема колишніх викладачів

КДА. Професор всесвітньої історії Київського ун-ту (1918–1921), директор Ін-ту укр. наукової мови (1921–1929). Намагався захистити колег-учених, зокрема акад. М. Василенка, від репресій рад. каральних органів. У травні 1928 був переобраний секретарем ВУАН, але рад. уряд не затвердив його на цій посаді. Наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років усунутий з усіх акад. посад і від наук.-викладацької роботи внаслідок чисток після процесу у т. зв. справі «Спілки Визволення України». Відтоді до кінця 1930-х був в опалі. Мешкав переважно у Звенигородці у скрутних матеріальних умовах. Від 1937 працював в Ін-ті мовознавства АН УРСР, зокрема від 1938 зав. відділу укр. мови. У зв’язку з відзначенням 70-річного ювілею від дня народження нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1941). Засл. діяч науки УРСР (1940). Заарештований 20 липня 1941 за звинуваченням в антирад. діяльності. У жовтні того ж року етапом прибув до Кустанайської в’язниці НКВС, де помер у тюремній лікарні. Реабілітований 1957 за ініціативою академіка Л. Булаховського.

Автор численних праць з історії, літератури та культури арабських народів, передусім Ірану, Туреччини і Близького Сходу, студій з семітології, історії ісламу, оглядів сирійської й абіссинської літератури, досліджень про роль слов’янського елементу в Османській імперії, робіт з історії Хазарії, Криму та ін., а також оглядів з історії укр. літератури і мови, фольклору та етнографії. Виконав багато перекладів з арабської, перської, турецької мов, арабського та турецького фольклору, передусім творів Антари, аль-Мааррі, Джама, Міхрі-хатун, Омара Хайяма, Сааді, Халіфа Зія, Хафіза, Міхрі-Хітум, Фірдоусі та низки ін., а також творів ряду західноєвроп. авторів. Переклав низку творів Т. Шевченка турецькою мовою та присвятив кілька статей його творчій спадщині. Як письменник відомий своїми поезіями на східні теми — трьома збірками «Пальмове гілля» (1901, 1908, 1922), прозовою збіркою «Бейрутські оповідання» (1906), романом «Андрій Лаговський» (1905), збіркою «Повістки й ескізи з українського життя» (1895) та ін. Значна частина прозових творів К. була заборонена рос. цензурою. Залишив значну епістолярну спадщину.

У 1890–1900-х співпрацював із багатьма галицькими часописами, зокрема із «Зорею», «Народом», «Правдою» та ін. Разом із К.Михальчуком підготував «Программу для собирания особенностей малорусских говоров» (1910) для С.-Петербурзької АН. У 1918 за ініціативою К. засновано Комісію живої укр. мови для створення укр.-рос. словника. Під кер. та за участі К. були складені «Найголовніші правила українського правопису» (1921). Окрім того, видав низку пам’яток як додаток до «Української граматики», а також у книзі «Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам’ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.» (1922, співавт. О. Шахматов). Ряд студій К. присвячено українській літературній мові, як-от «Практический курс для изучения малорусского языка» (1906), «Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднеп-

ровья» (1907–1908. Т.1–2), «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (1922) та ін. Приділяв значну увагу укр. літературному процесу, опублікував низку праць з літературознавства, зокрема студії «Про лубочну українську літературу» (1893), «Про рукописи Руданського, про їх відносини між собою та про поетові листи» (з додатком двох листів Руданського до його брата, 1895), «Знадоби для життєпису Степана Руданського (1833–1873)» (1926, співавт. М. Левченко) та ін.

Чл. багатьох наук. інституцій і т-в, зокрема секретар Східного відділу Московського археол. т-ва (1900–1918). Редагував друкований орган цього т-ва «Древности восточные» та «Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом восточных языков». Написав більшу частину статей, присвячених Близькому та Середньому Сходу в рос. енциклопедіях Брокгауза і Ефрона та братів Гранат. Підготував ряд відомих сходознавців, зокрема А. Горстера, Я. Кемаля, Б. Міллера, В. Мінорського, А. Олесицького, С. Олфер'є, А. Тейле, Г. Чиркова та ін. У 1970 Генеральна асамблея ООН внесла К. до переліку видатних діячів світу. У 1991 засновано премію НАНУ ім. К.

Бібліогр.: Бібліографічний покажчик друкованих писань проф. А.Ю. Кримського // Записки історично-філологічного відділу УАН. — Кн. 1. — К., 1919; Кримський Агатангел Юхимович: Бібліографічний покажчик писань академіка А.Ю. Кримського. — К., 1926; А.Ю. Кримський: Бібліографічний покажчик / Уклад. Л.Р. Рубінзон, Г.С. Іванова. — К., 1941; А.Ю. Кримський: Бібліографічний покажчик (1889–1971). — К., 1972; А.Ю. Кримський. Бібліографічний покажчик / Упоряд. О.Д. Василюк, Ю.М. Кочубей. — К., 2016.

Тв.: Иоанн Вишенский, его жизнь и сочинения // Киевская старина. — 1895. — № 9–10; Филология и Погодинская гипотеза (Дает ли филология малейшие основания поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевского о галицко-волынском происхождении малоруссов?) // Киевская старина. — 1898. — № 6, 9; 1899. — № 1, 6, 9; Мусульманство и его будущность. Прошлое ислама, современное состояние мусульманских народов, их умственные способности, их отношение к европейской цивилизации. — М., 1899; Лекции по истории Ирана: Арсакиды, Сасаниды и завоевание Ирана арабами. — М., 1990; Ислам, его возникновение и старейший период истории. — М., 1901; Лекции по истории семитских языков. — Вып. 1–2. — М., 1902–1903; Лекции по Корану. — Вып. 1. — М., 1902; История арабов, их халифат, их дальнейшие судьбы и краткий очерк арабской литературы. — М., 1903; Семитские языки и народы. — Ч. 1–3. — М., 1903–1912; Бейрутські оповідання. — К., 1906; Из истории Турции (От основания государства до XVI века): Конспект лекций. — М., 1909; История Персии, ее литературы и дервишской теософии. — М., 1909–1917. — Т. 1–3; История Турции и ее литературы. — М., 1910–1916. — Т. 1–2; История арабов и арабской литературы. — Ч. 1–3. — М., 1911–1913; Історія Персії та її письменства. —

К., 1923; Хафиз та його пісні (бл.1300–1389) в його рідній Персії XVI в. та в новій Європі. — К., 1924; Перський театр, звідки він узявсь і як розвивавсь. — К., 1925; Вступ до історії Туреччини. — Вип. 3: Європейські джерела XVI в. — К., 1926; Знадоби для життєпису Степана Руданського (1833–1873). — К., 1926 (у співавт.); Історія Туреччини та її письменства. — Т. 2. — Вип. 2. — К., 1927; Оповідання арабського історика XI в. Абу-Шоджі Рудраверського про те, як охрестили Русь // Юбілейний збірник на пошану акад. Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятидесятих роковин наукової діяльності. — Ч. 1. — К., 1927; До історії вищої освіти у арабів та дещо про Арабську академію наук. — К., 1928 (у співавт.); Розвідки, статті та замітки. — К., 1928; Вибрані твори. — К., 1965; Поезії. — К., 1968; История новой арабской литературы: XIX — начало XX вв. — М., 1971; Пальмове гілля. Екзотичні поезії. — К., 1971; Твори: У 5 т. — К., 1972–1973; Письма из Ливана. — М., 1975; Низами и его современники. — Баку, 1981; Історія Туреччини: Звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності. — К.; Львів, 1996; Епістолярна спадщина Агатангела Кримського: У 2 т. — К., 2005. — Т. 1: 1890–1917; Т. 2: 1918–1941; Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. — Черкаси, 2009; Вибрані сходознавчі праці: У 5 т. — К., 2007–2010. — Т. 1: Арабістика; Т. 2–3: Тюркологія; Т. 4–5: Іраністика; Андрій Лаговський: роман. — К., 2011; Повістки та ескізи. — К., 2011.

Літ.: Білоштан Я. А.Ю. Кримський — український письменник // Літературний журнал. — 1941. — № 1. — С. 111–118; Н.Д. [Полонська-Василенко Н.] Агатангел Кримський // Україна (Париж). — 1949. — № 2. — С. 121–128; Полонська-Василенко Н. До біографії акад. А. Кримського // Наша культура (Вінніпег). — 1953. — № 7. — С. 7–10; Мухин М. З життєпису академіка А. Кримського // Визвольний шлях. — 1963. — № 6. — С. 637–642; № 7. — С. 743–759; № 8. — С. 879–887; Бабишкін О.К. Агатангел Кримський: Літературний портрет. — К., 1967; Гурницький К.І. А.Ю. Кримський в радянській історіографії // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — Вип. 4. — К., 1971. — С. 48–62; Гурницький К.І. Кримський як історик. — К., 1971; Полонська-Василенко Н.Д. Академік Агатангел Юхимович Кримський (1871–1941) // Укр. історик. — 1971. — № 3/4. — С. 90–98; Гурницкий К.И. Агафангел Ефимович Крымский. — М., 1980; Веркалець М.М. А.Ю. Кримський у колі своїх сучасників. — К., 1990; Борисенко В. Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф (До 120-річчя з дня народження) // Народна творчість і етнографія. — 1991. — № 3. — С. 39–42; Пріцак О. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження // Україна. Наука і культура. — Вип. 25. — 1991. — С. 103–120; Гирич І.Б., Кіржаєв С.М. До історії ВУАН. М. Грушевський і А. Кримський (З приводу «Осібної гадки академіка М. Грушевського до протоколу спільного зібрання УАН від 17 жовтня 1927 року») // Український археографічний щорічник:

Нова серія. — Т. 4, вип. 1. — К., 1992. — С. 332–351; Веркалец М.Н. Проблема духовности тюркских народов в исследованиях А.Е. Крымского. — К., 1994; Матвєєва Л. Тяжкий хрест опального академіка [А.Ю. Кримський] // Віче. — 1995. — № 9. — С. 134–146; Матвєєва Л.В., Циганкова Е.Г. А.Ю. Кримський — неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування. — К., 1997; Ляхоцький В.П. Агатангел Кримський та Іван Огієнко: до проблеми персонального історичного порівняння // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — Вип. 4. — К., 1998. — С. 313–321; Циганкова Е.Г. Академік Агатангел Кримський // Члени-засновники Національної академії наук України: Зб. нарисів. — К., 1998. — С. 60–91; Павличко С.Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. — К., 2000; Курас І.Ф. Великий учений-гуманіст (До 130-річчя академіка А.Ю. Кримського) // Київська старовина. — 2001. — № 2. — С. 118–126; V Сходознавчі читання А. Кримського. — К., 2001; Матеріали ювілейної сесії секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, присвячені 130-річчю від дня народження А.Ю. Кримського. — К., 2002; Агатангел Кримський: Нариси життя і творчості / Відп. ред. О.Д. Василюк та ін. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 5. — К., 2008. — С. 362–364; Останіна Г.Г. Агатангел Кримський: особливості поетики художньої творчості. К., 2008; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010. — С. 146–150; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 125–126; ЕІУ. — Т. 15. — К., 2014. — С. 441–442; Василюк О.Д. Агатангел Кримський та український правопис // Рукописна та книжкова спадщина України. — Вип. 19. — К., 2015. — С. 20–30.

КРИП'ЯКЕВИЧ Іван Петрович (псевд.: Vialor, Іван Петренко; 25.06.1886, м. Львів — 21.04.1967, м. Львів) — історик-медієвіст, книго- і краєзнавець, фахівець в галузі сфрагістики, археології, дипломатики, нумізматики, д.і.н. (1939), проф. (1941). Д.чл. НТШ (1911). Акад. АН УРСР (1958). Засл. діяч науки УРСР (1961). Учень М.С. Грушевського.

1909 закінчив філос. ф-т Львівського ун-ту. Д-р філософії (1911). Учителював у гімназіях Львова (1912–1928, 1934–1939) та Жовкви (1929–1934). Керував іст.-філос. секцією НТШ (1934–1939). Редагував жур. «Дзвінок» (1912–1914), «Ілюстрована Україна» (1913–1914), «Історичний вісник» (1923), «Записки НТШ: Праці історико-філософської секції» (1924–1937). Проф. і зав. каф. історії України, декан іст. ф-ту Львівського ун-ту (1939–1941, 1944–1946), одночасно зав. Львівського відділу Ін-ту історії України АН УРСР (1940–1941, 1944–1946). 12.09.1946–18.06.1948 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР (примусово переведений до Києва). Одночасно 1947–1948 — зав. відділу стародруків ЦНБ АН УРСР. Працював над темою «Листи і універсали Б. Хмельницького». 1948–1950 — с.н.с. Укр.

держ. музею етнографії та худ. промислу АН УРСР у Львові. Зав. відділу історії України (1952, 1953–1959), дир. (1953–1962) ІСН АН УРСР у Львові. 1962 вийшов на пенсію. Редагував зб. «З історії західноукраїнських земель» (Вип. 1–5, 1957–1960) та «З історії Української РСР» (Вип. 6–8, 1962–1963). Чл. правління Т-ва культурних зв'язків з українцями за кордоном, депутат Львівських міської та обласної Рад депутатів трудящих.

Тв.: Матеріали до історії української козаччини. — Т. І // Жерела до історії України-Руси. — Т. VIII. — Львів, 1908; Козаччина в політичних комбінаціях 1620–1630 рр. // ЗНТШ. — Т. 117/118. — Львів, 1914; Археографічні праці Миколи Костомарова // Там само. — Т. 126/127. — Львів, 1918; Український державний скарб за Богдана Хмельницького // Там само. — Т. 130. — Львів, 1920; До історії українського Державного Архіву в XVII в. // Там само. — Т. 134/135. — Львів, 1924; Мемуари українців XVI–XVII ст. // Стара Україна. — 1924. — Ч. 9/10; Нарис історії українського ловецтва до кінця XVIII в. — Львів, 1925; Студії над державою Богдана Хмельницького // ЗНТШ. — Т. 138/140, 144/145, 147, 151. — Львів, 1925–1931; Середньовічні монастирі в Галичині // Записки Чину Св. Василія Великого. — Т. 2. — Вип. 1/2. — Жовква, 1926; З історії Гуцульщини. — Львів, 1929; Історичні проходи по Львові. — Львів, 1932; Велика історія України. — Львів, 1935 (у співавт.); Історія українського війська. — Львів, 1936 (у співавт.), Історія української культури. — Львів, 1937 (у співавт.); Князь Ярослав Осмомисл. — Львів, 1937; Богдан Хмельницький. — К., 1954; Бібліографія історії України в дожовтневий період // УІЖ. — 1958. — № 5; Стан і завдання української сфрагістики // УІЖ. — 1959. — № 1; Документи Богдана Хмельницького. — К., 1961 (у співавт.); Джерела з історії Галичини періоду феодалізму, до 1772 р. — К., 1962; Літописи XVI–XVIII ст. в Галичині // Історичні джерела та їх використання. — Вип. І. — К., 1964.

Бібліогр.: Іван Петрович Крип'якевич: короткий бібліогр. покажч. / Склад. О.Д. Кізлик; ред. І.С. Павлюк. — Львів, 1958. — 23 с.: портр.; Іван Петрович Крип'якевич: бібліогр. покажч. / Склад. О.Д. Кізлик; відп. ред. М.К. Івасюта. — Львів, 1966. — 78 с.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 3. — 1959; Грабовецький В. Наукові праці акад. І.П. Крип'якевича з архівознавства і допоміжних історичних дисциплін // Науково-інформаційний бюлетень АН УРСР. — 1961. — № 6; Івасюта М.К. Іван Петрович Крип'якевич: До 80-річчя з дня народження // УІЖ. — 1966. — № 6; Стеблій Ф.І. 80-річчя академіка І.П. Крип'якевича // Там само. — 1966. — № 9; [Некролог] // Там само. — 1967. — № 6; Гуржій І.О., Петренко В.С. Видатні радянські історики. — К., 1969; Трусевич С.М. 90-річчя з дня народження академіка АН УРСР І.П. Крип'якевича // УІЖ. — 1976. — № 9; EoU. — Vol. II. — 1988; Дашкевич Я. Іван Крип'якевич — історик України // Крип'якевич І.П. Історія України. — Львів, 1990; Гаврилов Б.М. Відзначення ювілею акад. АН УРСР І.П. Крип'якевича [м. Івано-Франківськ] // УІЖ. — 1991. — № 5; Вчені Інституту історії України:

Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — Львів, 2001; Українські архівісти: Біобібліогр. довід.: у 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). — К., 2004; Заболотна І.М. Археографічна діяльність та джерелознавчі студії І.П. Крип'якевича: дис. … к.і.н. / КНУ ім. Тараса Шевченка. — К., 2005; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 5. — К., 2008. — С. 390–395; ЕСУ. — Т. 15: Кот–Куз. — К., 2014. — С. 482.

КРИСТЕР Арнольд Едмундович (30.10.1886, м. Київ — 24.10.1937, м. Київ) — дослідник історії права, правознавець, проф. (1920).

Закінчив юр. ф-т Ун-ту св. Володимира у Києві (1911). Магістр цивільного права. Навчався в Бернському та Тюрінзькому ун-тах (Німеччина, 1913–1914). З 1920 — проф. Київського ун-ту (з 1921 — Київського ІНО). Проректор з учбової частини Київського ін-ту нар. госп-ва. Керівничий Комісії для виучування народного права України ВУАН (1922–1928). Заст. голови Правничого т-ва (1922). Заст. голови, зав. семінару для виучування цивільного і звичаєвого права ВУАН (1922–1924). Голова (1927–1930), н.с. (1930–1937) Комісії для виучування рад. права (з 1930 — Комісія рад. права і будівництва). Комісія велику увагу приділяла розробці республіканського законодавства, зокрема розробила проект закону про організацію сільських рад, вивчала правове становище Червоної армії. За редакцією А.Е. Кристера виходило періодичне видання «Наукові досліди та розвідки Комісії радянського права». 10.02.1937 заарештований органами ОДПУ УРСР. 23.10.1937 розстріляний. Реабілітований 10.02.1959.

Тв.: Євген Трубецький // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. — 1923. — Т. I; Приватне право та студіювання його в новітній західноєвропейській літературі // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. — 1926. — Т. II–III; Академік Олекса Михайлович Гуляєв та його наукова творчість // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. — 1926. — Т. II–III; Академік В.М. Гордон // Там само. — Т. IV; Духівниці XVI–XVII вв. // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія. — К., 1927; Приналежності та складові частини речей історії російського та українського права // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. — 1927. — Т. V–VI.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928. — С. 197; Історія Національної академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. — К.,

1998; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Записки НТШ. — Париж, Чикаго, 1962. — Т. 173; Усенко І.Б. Юридична академічна наука у 1918–1941 роках // Академічна юридична думка / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. — К., 1998; ЕУ. — Т. 3. — С. 1190; Українські історики XX ст. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 5. — К., 2008. — С. 395–396; ЕСУ. — Т. 15: Кот–Куз. — К., 2014. — С. 490.

КРОНИ(І)К Олександр Львович (01.06.1901, м. Вільно Віленської губ., нині Вільнюс, Литва — 20.12.1976, м. Київ, похований на Лук'янівському військовому цвинтарі) — дослідник історії Буковини, к.і.н. (1950).

Закінчив Військову школу ім. ВЦВК (Москва) у 1927, Вищу школу НКВС (Москва, 1935), Військову академію РККА ім. Фрунзе (1939). 1919–1947 в лавах Червоної армії пройшов шлях від солдата до генерала. Нагороджений 8 орденами: орденом Червоної Зірки, орденом Леніна (1945), орденом Кутузова, 3-ма медалями. 1947 р. він був звільнений в запас (по хворобі). 1947–1950 — ст. викл. історії СРСР Чернівецького держ. ун-ту. 1950 закінчив річну аспірантуру при Ін-ті історії України АН УРСР. Канд. дис. «Буковина в роки Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)» (1950, наук. кер. — Ф.П. Шевченко). 1950–1952 — с.н.с. військово-іст. відділу, 1952–1953 — с.н.с. відділу історії феодалізму Ін-ту історії України АН УРСР. 1958 — зав. секції воєнних наук Київського т-ва по розповсюдженню політ. і наук. знань. Досліджував питання військової історії, опублікував ряд статей з історії Буковини. Написав монографію «Полководське мистецтво Богдана Хмельницького» (не надрукована).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 80; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 570.

КРУЦ Володимир Опанасович (23.11.1938, м. Київ — 03.10.2014, с. Легедзине Черкаської обл.) — археолог, дослідник трипільської культури, к.і.н. (1974). Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (2002); засл. працівник культури України (2009).

1957–1962 навчався на іст.-філос. ф-ті КДУ. Відтоді працював в Ін-ті археології АН УРСР: ст. лаборант, від 1966 — м.н.с. відділу первісної археології. 1974 захистив канд. дис. «Население Среднего Поднепровья в эпоху меди». Від 1978 був уч. секретарем Ін-ту археології, потому с.н.с. (1981). Займався палеоекономічними й палеодемографічними реконструкціями, особливо поселень-гігантів трипільської культури. 2003 вийшов на пенсію. Надалі працював в Ін-ті за контрактами.

Польову діяльність розпочав у Київській експедиції (60-ті — початок 70-х рр. XX ст.) — досліджував могильник софіївського типу біля с. Завалівка, поселення трипільської культури біля сіл Софіївка, Чапаївка та Козаровичі. Брав участь у Вільнянській новобудовній експедиції (кінець 1960-х, заст. начальника), яка досліджувала кургани доби бронзи в Запорізькій обл. У середині 1970-х очолював Бортницьку новобудовну експедицію з дослідження курганів доби бронзи та скіфського часу в Київській обл., в другій пол. 1970-х — Поліську експедицію, яка досліджувала поселення трипільської культури на р. Случ. Від 1981 керував тальянівським загоном Трипільської експедиції, яку очолив 1989. Досліджував поселення трипільської культури біля сіл Мошурів, Піщана, Доброводи, Чечеркозівка, Косенівка, останнім часом — поселення-гігант Тальянки.

Автор понад 100 праць.

Тв.: Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. — К., 1977; К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днепра // Первобытная археология. Материалы и исследования. — К., 1989; Питання демографії племен трипільської культури // Археологія. — 1993. — № 3; «Osedla-giganta» oraz niektore problem demograficzne kultury Trypolskiej // Archeologia Polski. — 1991. — XXXIX. — Zeszyt 1/2; Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2001 г. — К., 2001 (у співавт.); Животноводство в экономике трипольской культуры // Stratum plus. — 2001/2002. — № 2; Досліди з трипільського домобудівництва // МДАПВ. — 2007. — 11 (у співавт.).

Літ.: До 60-річчя Володимира Опанасовича Круца // Археологія. — 1998. — № 4. — С. 172–173; Дяченко О.В. До 75-річчя Володимира Опанасовича Круца // Археологія. — 2014. — № 1. — С. 140–141; Дяченко О. та ін. Пам'яті Володимира Опанасовича Круца // Археологія. — 2014. — № 4. — С. 145–146; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 476–477.

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Лариса Іванівна (05.04.1928, м. Стрий Львівської обл. — 12.11.2017, м. Львів) — археолог, дослідниця культур Прикарпаття та Волині бронзового — початку залізного віків, д.і.н. (1991), проф., д.чл. і голова археол. комісії НТШ. Нагороджена Орденом Княгині Ольги III ст. (2008), почесними грамотами Президії НАН України (1998, 2002, 2003), Верховної Ради України (2003), Міністерства освіти і науки (2003) та ін. 2002 отримала першу премію фонду Воляників-Швабінських при УВУ у США, 2004 — міжнародну літературно-мистецьку премію ім. Олени Теліги.

1947–1960 — художник-реставратор, з 1960 — н.с., з 1974 с.н.с. відділу археол. ІСН АН УРСР у Львові. Керувала понад 40 археол. експедиціями. 1973 в Ін-ті археології АН УРСР захистила канд. дис. «Племена Верхнього Подністров'я і Західної Волині в ранньому залізному віці», 1991 у цьому ж Ін-ті — докт. дис. «Північно-Східне Прикарпаття в епоху пізньої бронзи і

раннього заліза (Проблеми етнокультурних процесів)». 1991–2003 — дир. ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ.

Автор понад 200 друк. праць, зокрема 14 монографій (у т.ч. й у співавт.), спогадів, есе та ін., відпов. ред. численних наук. видань.

Тв: Північне Прикарпаття і західна Волинь за доби раннього заліза. — К., 1976; Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. (рубіж епох бронзи і заліза). — К., 1985; Украинские Карпаты. История. — К., 1989; Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Дністра, Вісли і Прип'яті. — К., 1993; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Документи, факти, коментарі. — Львів, 1996; Чорноліська культура Середнього Придністров'я. — Львів, 1998; Рубали ліс. (Спогади галичанки). Перше і др. видання. — Львів, Нью-Йорк, 2001; Культура Ноа на землях України. — Львів, 2006; Рубали ліс. (Третє доповн. вид.). — Львів, 2008.

Бібліогр.: Лариса Крушельницька: бібліогр. покажч. / Уклад. Л.С. Заяць; передм. М.А. Вальо; відп. ред. М.М. Романюк. — Львів, 1998. — 82 с.: портр.; Лариса Крушельницька: бібліогр. покажч. / Уклад. С. Когут; передм. М.А. Вальо; відп. ред. М.М. Романюк. — Львів, 2008. — 169 с.: портр.

Літ.: Анкета Л.І. Крушельницької; Enzyklopädisches Handbuch zur Uhr- und Frügeschichte. — Band 2: Praha, 1987; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — С. 116–117; Вальо М. Крушельницька Л.І. // Українська журналістика в іменах. — Вип. 5. — Львів, 1998. — С. 133–138; Українські історики XX ст.: Біобібліограф. довідник / Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К.; Львів, 2003. — С. 167–168; Лариса Крушельницька: Штрихи до наукової біографії // Записки НТШ.— Т. 253. — Львів, 2004.— С. 5–14; Коцюбинська М., Костенко Л. Премії ім. О. Теліги потребують певної біографії // Жіночий світ. — К., 2004. — Чис. 3. — С. 5; Крушельницька Л.І. // Імена України. — К., 2007. — С. 268; Енциклопедія історії України. — Т. 5 — К., 2008. — С. 422–423; ЕСУ. — Т. 15: Кот–Куз. — К., 2014. — С. 580.

КТИ(І)ТАРЕВ Сергій Олександрович (23.09.1903, м. Вінниця — ?) — дослідник історії революційного руху початку XX ст., к.і.н. (1951). З робітників.

1925 закінчив Вінницький ІНО. 1937–1940 навчався, 1946–1947 викладав в Київському пед. ін-ті. 1947–1950 — с.н.с., зав. відділу Київського філіалу Центрального музею В.І. Леніна. 1950–1952 — м.н.с. відділу історії рад. періоду, 1952–1955 — с.н.с. відділу історіографії і фондів, 1955–1964 — с.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. 1951 в Ін-ті історії АН УРСР захистив канд. дис. «Кореспонденції ленінської "Іскри" про революційний рух на Україні».

Опублікував бл. 40 праць.

Тв.: Перша російська революція та її історичне значення // Наукові записки Ін-ту історії АН УРСР. — 1955. — Вип. 6; Ленінська «Искра» і

піднесення революційного руху на Україні. — К., 1959; Ради робітничих і солдатських депутатів в 1905 р. на Україні // Радянська Україна. — 1955. — 19 жовтня; Наукове повідомлення про відзначення 90-річчя О.Г. Шліхтера // УІЖ. — 1958. — № 5; Ленінська «Искра» і Україна // Вітчизна. — 1960. — № 4.

Джс. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 421; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 571.

КУБИШЕВ Анатолій Іванович (26.04.1938, м. Старобільськ Луганської обл. — 04.01.2001, м. Київ) — археолог, дослідник пам'яток раннього залізного віку, ранніх слов'ян і Давньої Русі.

1960 закінчив іст.-філос. ф-т КДУ. Відтоді працював в Ін-ті археології АН УРСР: ст. лаборант (1960–1966), м.н.с. (1966–1989), н.с. (1990–2001) відділу новобудовних експедицій.

Провадив розкопки давньоруського поселення біля с. Комарівка (1964–1968); Пирогівського могильника зарубинецької культури (1966–1972) в Середньому Подніпров'ї. Брав участь у дослідженнях Київської, Кременчуцької, Півд.-Бузької, Півд.-Української, Дніпровської експедицій. 1974–1995 очолював Херсонську експедицію, що провадила розкопки курганів на півдні України, зокрема дослідила Братолюбівський курган з оригінальними золотими виробами.

Автор понад 60 праць.

Тв.: Підсумки вивчення Пирогівського могильника // Слов'яно-руські старожитності. — К., 1971; Про датування одного типу амфор часів Київської Русі // Археологія. — 1972. — 1; Поселення Дніпровського Лівобережжя X–XIV ст. — К., 1995 (у співавт.); Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-Западном Приазовье). — К., 1997 (у співавт.); Братолюбовский курган. — К., 2009 (у співавт.).

Літ.: Болтрик Ю.В., Скорый С.А. Памяти Анатолия Ивановича Кубышева (1938–2001) // РА. — 2001. — № 4. — С. 187–188; Полін С.В., Симоненко О.В. Пам'яті Анатолія Івановича Кубишева. Слово про Начальника // Археология. — 2001. — № 1. — С. 137–138; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 478.

КУДЛАЙ Олександр Степанович (11.10.1903, с. Грунь Сумської обл. — 1980, м. Київ) — дослідник історії України 20–50-х рр. XX ст., д.і.н. (1967).

1925 закінчив Полтавський пед. технікум, 1933 — іст.-екон. ф-т Сумського пед. ін-ту (екстерном). 1933–1936 навчався в Ін-ті червоної професури на заочно-філос. відділенні. 1941 закінчив ад'юнктуру Військово-політичної академії ім. В.І. Леніна у Москві. Учасник Другої світової війни: начальник політвідділу 377 стрілкової дивізії, комісар 372-ї стрілкової дивізії. Був

тяжко поранений. До 1957 перебував в рядах Збройних Сил СРСР (начальник циклу суспільних наук Вищої офіцерської школи зв'язку, начальник політуправління військового округу). Нагороджений орденами Бойового Червоного Прапору, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, 5 медалями. Канд. дис. «Боротьба трудящих Харківщини під керівництвом Комуністичної партії за відбудову промисловості і сільського господарства (1921–1925 рр.)» (1955, наук. кер. — к.і.н. О.М. Тимофєєв). 1958–1959 — с.н.с. Ін-ту історії партії при ЦК КПУ, 1959–1960 — м.н.с., с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1967 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. З 1967 — зав. каф. марксизму-ленінізму Київського держ. худ. ін-ту. Докт. дис. «Робітничий клас України в боротьбі за відбудову і розвиток промисловості (1945–1955 рр.)» (1967).

Тв.: Боротьба трудящих Харківщини за відбудову господарства (1921–1925 рр.). — Харків, 1961; Від комуністичних суботників до бригад комуністичної праці. — К., 1962; Робітничий клас Української РСР у боротьбі за відбудову і розвиток промисловості в післявоєнний період (1945–1950). — К., 1965. Один з упорядників збірника «Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов и конференций» (К., 1958).

Літ.: [Некролог] // УІЖ. — 1980. — № 8; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 571–572.

КУДРЕНКО Анатолій Ілліч (15.08.1947, м. Донецьк — 24.04.1994, м. Миколаїв) — археолог, фахівець з античної археології, к.і.н. (1992).

1976 закінчив іст. ф-т ДонДУ. 1982–1994 — зав. відділу археології Нижнього Побужжя, дир. Ольвійського іст.-археол. заповідника. 1992 захистив канд. дис. «Благоустрій античних міст Північного Причорномор'я». Вивчав планування, водопостачання, каналізацію, декор житлових будинків Півн. Причорномор'я. Брав участь у розкопках різних районів Верхнього міста Ольвія. Здійснив значну роботу з консервації архітектурно-будівельних пам'яток міста, створення лапідарію та музею, облаштування заповідника.

Тв.: О водоснабжении Ольвии в IV–II вв. до н.э. // Античная культура Северного Причерноморья. — К., 1984; Винодельни первых веков нашей эры в Ольвии // Античная культура Северного Причерноморья в первые века нашей эры. — К., 1986 (у співавт.); Благоустрій античних міст Північного Причорномор'я в I–IV ст. н.е. // Археологія. — 1988. — Вип. 63.

Літ.: Пам'яті Анатолія Ілліча Кудренка // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 155; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 479.

КУДРЯВЦЕВ Петро Павлович (24.08/05.09/.1868, с. Алексєєвське Тульської губ., Росія — літо 1940, м. Київ) — дослідник історії філософії, осві-

тянської справи в Україні, історії Києва; філософ, теолог, біографіст, візантолог, літературознавець, магістр богослов'я (1910).

Народився у родині священика. Початкову освіту здобув у Єфремовському духовному училищі. Закінчив Тульську духовну семінарію (1888) та КДА (1892). Від 1893 працював у Подільській дух. семінарії (м. Кам'янець-Подільський, нині Хмельницької обл.), водночас викладав у Подільському жіночому училищі; від 1897 — у КДА: від 1909 — екстраординар., від 1910 — ординарний проф. каф. історії філософії. Паралельно з працею у академії, викладав у Фребелівському ін-ті та жіночих гімназіях.

З початку століття очолював «ліве» крило київської дух.-акад. професури, виступаючи натхненником усіх її започаткувань щодо реформи системи дух. освіти. Один із ініціаторів створення і перший голова Київського реліг.-філос. т-ва (1908–1918), чл. (від 1914), товариш голови Наук.-філос. т-ва при Ун-ті св. Володимира у Києві. На Помісному Соборі в 1917 був обраний членом Соборної Ради, заст. чл. Вищої церков. ради, чл. Предсоборної Ради; брав участь у роботі підвідділу богослужбових мов.

Делегат Київського єпархіального з'їзду (1917) та Всеукр. Православного Церковного Собору (1918). У 1918 — голова Вченого комітету при міністрі сповідань гетьманського уряду, який займався організацією перекладів Біблії та богослужбових книг укр. мовою.

У 1919–1921 — нештатний проф. іст.-філол. ф-ту Таврійського ун-ту по каф. історії і давньої філософії та чл. Реліг.-філос. т-ва у Сімферополі. З 1919 — співробітник іст.-філол. відділення ВУАН. За дорученням ВУАН збирав матеріали до історії філос. студій в Україні. Співпрацював з акад. комісіями: для складання біограф. словника діячів України (з 1924), у справі вивчення історії Києва та Єврейською іст.-археогр. комісією (з 1928); входив до Всеукр. наук. асоціації сходознавства.

У 1929–1930 очолював Візантологічну комісію ВУАН, намагався зробити її діяльність більш систематизованою та цілеспрямованою. Першочерговим завданням вважав видання Візантологічного збірника, який був підготовлений до друку. Однак у 1930 під час «чистки» вчений був вигнаний із лав науковців. На початку 1930-х засуджений на табірні роботи, звільнили через 3 роки через хворобу серця. У серпні 1938 знову заарештований, звільнений в квітні 1939. Після звільнення продовжив роботу в АН УРСР.

Автор бл. 250 праць.

Тв.: К вопросу об отношении христианства к язычеству. — К., 1903; Проф. Маркеллин Алексеевич Олесницкий // ТКДА. — 1905. — № 4. — С. 1–30; Проф. Петр Иванович Линицкий (Некролог) // Там само. — 1906. — № 6; Абсолютизм или релятивизм? К уяснению задач современной философии. — Вып. 1. — К., 1908; От Бэкона до Маха [К уяснению исторического значения чистого эмпиризма новейшего времени] // ТКДА. — 1908. — № 4, 5, 8, 9; Из недавнего прошлого. Несколько данных для характеристики перелома, происшедшего в русском общественном сознании в нач. девятидеся-

тых годов. — СПб., 1912; Россия и Царьград. — К., 1916; До історії освіти на Україні. Два невидані уривки з автобіографічної записки О.М. Новицького // Записки іст.-філол. відділу ВУАН. — Кн. 13–14. — К., 1927; Академічне видання Шевченкового «Журналу» // Там само. — Кн. 21–22. — К., 1929; До пояснення «Енеїди» Котляревського, Ч. IV, строфа 50 // Там само. — Кн. 23. — К., 1929; Ще дві слови про О.М. Новицького // Там само. — Кн. 25. — К., 1929; Єврейство, євреї та єврейська справа у творах І. Франка // Збірник праць Єврейської історико-археографічної комісії. — Кн. 2. — К., 1929; Освітні мандрівки вихованців Київської Академії за кордон у XVIII ст. // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — Зб. 1. — К., 1930.

Дж. і літ.: ЦДАМЛМ України. — Ф. 1326. — Оп. 1. — 6 од. зб., (1908 — б/д.); ІР НБУВ. — Ф. 139. — 75 од. зб., (1890–1930); Булатова С.О. Кудрявцев Петро Павлович // Особові архівні фонди Інституту рукопису. Путівник. — К., 2002. — С. 287–288; Ткачук М.Л. Київська академічна філософія XIX — поч. XX ст.: методологічні проблеми дослідження. — К., 2000; Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник / Авт. кол.: В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик та ін. — К., 2002. — С. 111–112; Петро Кудрявцев: з рукописної спадщини / упоряд. Л.А. Пастушенко // Наукові записки НаУКМА: Київська Академія. — 2004. — Т. 35. — С. 89–96; Пастушенко Л.А. Петро Кудрявцев: віхи життя та творчості // Мультиверсум. Філософ. альманах. — К., 2005. — № 50. — С. 83–94; Пастушенко Л.А. Історико-філософська спадщина Петра Кудрявцева. Автореф. дис. … канд. філософ. наук. — К., 2007; ЕСУ. — Т. 15: Кот–Куз. — К., 2014. — С. 648.

КУЗНЄЦОВ Володимир Іванович (06.1886, м. Пльос, нині Іванівської обл., РФ — 1953, м. Київ) — дослідник історії науки і техніки, к.хім.н. (1936). Зі службовців.

1906–1913 навчався на хіміч. відділенні Харківського технол. ін-ту. 1913–1915 — стипендіат каф. технології органічної речовини Донського політех. ін-ту (м. Новочеркаськ, Росія). 1913–1914 працював у лабораторії органічних речовин Московського вищого тех. училища. 1914–1915 — асистент каф. технології органічних речовин у Новочеркаську. З 1915 — асистент каф. цукрового виробництва Харківського технол. ін-ту. 1917–1918 та з 1927 — зав. лабораторією цукрового виробництва (одночасно 1919–1920 — асистент з аналітичної хімії). З 1920 — проф. каф. води і палива. Одночасно 1921–1927 викладав на каф. с/г та лісової технології Харківського с/г ін-ту. 1936 в Ін-ті хімічної технології присуджений наук. ступінь к.хім.н. без захисту дисертації. 1946–1950 — співробітник відділу палива Ін-ту органічної хімії і технології АН УРСР, з 1963 — н.с. відділу історії техніки Ін-ту історії АН УРСР.

Учасник Другої світової війни. Нагороджений орденом Леніна, медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

Тв.: Перспектива химической переработки бурых углей. — К., 1946; К вопросу о комплексном использовании бурых углей одного из месторождений Украинской ССР // Труды по проблеме комплексного использования бурых углей и торфа УССР. — Т. 1. — К., 1951.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 427; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

КУК Василь Степанович (псевд.: Юрко Леміш, Василь Коваль та ін.; 02.01.1913, с. Красне Золочівського пов., нині Буський р-н Тернопільської обл. — 09.09.2007, м. Київ, похований у с. Красне) — політ. та військовий діяч, історик, дослідник історії укр. культури XVIII ст. та аграрної історії поч. ХХ ст., політ. історії Зах. України 1918–1941. Чл. «Пласту» (з 1925), «Просвіти» та «Соколу» (з 1928), ОУН (з 1929).

Навчався на юр. ф-ті Люблінського ун-ту в Польщі (з 1932), але 1934 був заарештований. З травня 1938 до початку війни перебував на нелегальному становищі. Закінчив військову школу ОУН у Кракові (1941). У серпні 1941 арештований гестапо, втік. З 1942 служив в УПА, 1944 кооптований чл. Укр. гол. визвольної ради, командир групи УПА-Південь (1944–1949), 1947 на пропозицію Гол. Проводу ОУН Р. Шухевича обраний його заст., після його загибелі став Гол. Проводу, Гол. командиром УПА в ранзі полковника та Гол. Генерального секретаріату УГВР. 1950–1954 керував нац.-визв. боротьбою в Україні. 23.05.1954 захоплений спецвідділом КДБ у полон. На підставі постанови Верховної Ради СРСР від 21.07.1960 звільнений з ув'язнення. 1961–1969 — н.с., с.н.с. ЦДІА УРСР у м. Києві. 1964 закінчив повний курс іст.-філос. ф-ту КДУ. 1969–1972 — в.о. с.н.с. відділу історіографії та джерелознавства Ін-ту історії АН УРСР. Підготував канд. дис. «Роль Селянського поземельного банку у проведенні аграрної столипінської реформи на Україні», але до захисту не був допущений. Працював над темою «Українське національне питання і українські політичні партії та організації на західних українських землях, 1918–1941» (1971 тему знято, оскільки вчений не мав дозволу для роботи над спецфондами архівів). Разом з Я. Дзирою з січня 1972 почав готувати до друку літопис Г. Граб'янки. У червні 1972 звільнений з роботи (за офіційною версією — не пройшов по конкурсу, фактично за перший розділ монографії «Марксизм-ленінізм про українське національне питання»). 1972–1986 працював товарознавцем у промисловому об'єднанні «Побутреклама». 1993–1995 — н.с. ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ. Нагороджений Золотим хрестом заслуги від Президії бувших вояків українців у Великій Британії (1994) та ін. Володів польс., англ., нім., лат., грецькою, старослов'янською та рос. мовами.

Тв.: Пашні буряки (про конспірацію; підпільне видання, 1938, під псевд. Лука Лемішка); Про що говорить нам державний бюджет СССР на 1945–

1946 рр. (підпільне видання, 1944 під псевд. Василь Лиманич. Передрук: Літопис УПА. — Т. 16. — Торонто, 1987); Нові дані про Артема Ведельського-Веделя // Українське музикознавство. — Вип. 5. — К., 1969; М.П. Ділецький та його музична спадщина // Наша культура. — Варшава. — 1969. — № 6; Харківські школи — Колегія та Додаткові класи // УІЖ. — 1970. — № 7; А.Л. Ведель: Лекція. — К., 1971; Про аутентичність рукописної збірки А. Веделя // Музична спадщина. — Т. 2. — К., 1996.

Літ.: EoU. — Vol. II. — 1988; Содоль П. Українська Повстанча армія. 1943–1949: Довідник. — Нью-Йорк, 1994; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. — Львів, 1995; Коротка автобіографія Василя Кука — полковника УПА Коваля. — К., 1996; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські архівісти: Біобібліогр. довідник: У 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Вовк О. Останній генерал УПА: До біографії Василя Кука // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 2003. — № 1. — С. 254–257; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 573; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 5. — К., 2008. — С. 456–458; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 22.

КУКУРУДЗЯК Микола Григорович (01.03.1938, с. Острівчани, нині Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. — 21.06.1999, м. Кам'янець-Подільський) — дослідник історії Правобережної України та Буковини другої пол. XIX — поч. XX ст., д.і.н. (1987), проф. (1988). Засл. працівник освіти України.

1956 закінчив Кам'янець-Подільський культурно-освітній технікум. 1956–1958 — зав. сільським клубом. 1958–1961 — служив в лавах збройних сил СРСР. 1961–1966 навчався на іст. ф-ті Чернівецького держ. ун-ту. 1966–1968 — учителював, 1968–1971 навчався в аспірантурі по каф. історії СРСР і УРСР Чернівецького держ. ун-ту. 1972–1974 — м.н.с. відділу історії Півн. Буковини Ін-ту історії АН УРСР у Чернівцях. Канд. дис. «Розвиток промисловості і формування робітничого класу на Буковині в другій половині XIX — на початку XX ст.» (1973, наук. кер. — Г.Д. Габ). З 1974 — ст. викладач, доц., проф., зав. каф. всесвітньої історії Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту. Докт. дис. «Робітничий клас Північної Буковини у другій половині XIX — на початку XX ст.» (1987).

Автор понад 150 наук. праць.

Тв.: Проникнення іноземного капіталу в економіку Буковини (кінець XIX — поч. XX ст.) // УІЖ. — 1972. — № 2; Характеристика промислових робітників Буковини кінця XIX — поч. XX ст. // До питання історії народів СРСР. — Вип. 13. — 1972; Місіонери добродійності і милосердя. — Кам'янець-Подільський, 1994; Історико-краєзнавчий нарис села Кременчуки. Красилівський р-н Хмельницька обл. — Поділля, 1995.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 958; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; [Некролог] // УІЖ. — 1999. — № 6; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 31.

КУЛИК Іван Тихонович (13.11.1902, с. Привільне, нині Привільнянського р-ну Миколаївської обл. — ?) — дослідник історії України періоду громад. війни і Другої світової війни, к.і.н. (1940).

До 1918 працював по найму і робітником на заводі «Наваль». 1918–1921 — партизан та червоногвардієць на фронтах громад. війни, 1921 — комісар райполітбюро Всерос. надзвичайної комісії, 1922–1929 — на звільненій комсомольській і профспілковій роботі. 1929–1933 навчався на іст. ф-ті Дніпропетровського ІНО, 1934–1937 — на іст.-парт. відділі Ін-ту червоної професури при ВУЦВК. 1937–1941 — с.н.с. Ін-ту історії партії при ЦК КП(б)У. 1940 за сукупністю праць присвоєний наук. ступінь к.і.н. Учасник Другої світової війни, політпрацівник. 1945–1950 — с.н.с. Ін-ту історії партії при ЦК ВКП(б) та Комісії з історії Великої Вітчизняної війни АН УРСР. 1950–1952 — с.н.с. воєнно-іст. відділу, 1952–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1963 — с.н.с. відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громад. війни Ін-ту історії АН УРСР.

Опублікував понад 100 наук. праць.

Тв.: Провал підступних планів іноземного імперіалізму проти Радянської України. — К., 1953; Київ в роки Жовтневої революції та громадянської війни. — К., 1957; Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. — К., 1957 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 428; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 574.

КУЛИНИЧ (КУЛІНИЧ, КУЛІНІЧ) Іван Маркович (15.08.1924, с. Грушківка Кам'янського р-ну Черкаської обл. — 28.09.2002, м. Київ) — дослідник історії міжнар. відносин, д.і.н. (1970). Лауреат премії ім. Д.З. Мануїльського АН УРСР (1976), засл. діяч науки УРСР (1984).

1953 закінчив іст. ф-т ЛДУ. 1953–1957 — аспірант, 1957–1958 — м.н.с. відділу загальної історії, 1958–1963 — м.н.с., с.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1963–2002 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн, с.н.с., гол.н.с. відділу історії міжнар. зв'язків України Ін-ту історії України НАН України. Канд. дис. «Становище і боротьба робітничого класу Болгарії на початку XX ст. (1907–1912 рр.)» (1958, наук. кер. — д.і.н. В.А. Жебокрицький). Докт. дис. «Загарбницька політика німецького імперіалізму щодо України наприкінці XIX — на початку XX ст.» (1970).

Автор понад 350 наук. праць. Нагороджений 3 орденами і 15 медалями.

Тв.: Економічне співробітництво УРСР з країнами соціалізму. — К., 1962; Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). — К., 1963; Економічні та культурні зв'язки УРСР і НДР. — К., 1966; Українсько-німецькі історичні зв'язки. — К., 1969; Перша на німецькій землі. — К., 1974; Траса братерського співробітництва. — К., 1980; Київ і міста-побратими. — К., 1981; Нариси з історії німецьких колоній в Україні. — К., 1995 (у співавт.); Економічні та культурні зв'язки Української РСР з Німецькою Демократичною Республікою (1949–1965). — К., 1996.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Стрілко А.А. Захист докторської дисертації І.М. Кулiничем // УІЖ. — 1970. — № 9; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; Шевченківський словник. — Т. 1. — К., 1977; Историческа българистика в чужбина 1944–1980. Библиографский справочник. — София, 1983; Румянцева В.В. Вшанування члена-кореспондента АН УРСР Ф.П. Шевченка, доктора історичних наук І.М. Кулинича, доктора історичних наук, професора А.В. Санцевича у зв'язку з їх ювілеями // УІЖ. — 1984. — № 11; Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. пр. — Вип. 5: На пошану Івана Марковича Кулинича у зв'язку з його 70-річчям. — К., 1995; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; [Некролог] // УІЖ. — 2003. — № 1; Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. пр. — Вип. 13: Пам'яті д-ра іст. наук, проф. Івана Марковича. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 5. — К., 2008. — С. 466; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 69.

КУРАС Іван Федорович (03.10.1939, с. Немирівське Балтського району Одеської обл. — 16.10.2005, м. Київ) — історик, політолог, етнополітолог, д.і.н. (1982), акад. (1995), засл. діяч науки і техніки України (1998). З селян.

Після здобуття середньої освіти навчався на іст. ф-ті ОДУ ім. І.І. Мечникова, який закінчив у 1962. З 1962 працював н.с. Кіровоградського обл. парт. архіву, одночасно викладав у Кіровоградській філії Харківського політех. ін-ту. З 1964 — в аспірантурі КДУ. Канд. дис. «Більшовики на чолі національно-визвольного руху трудящих України в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень–грудень 1917 р.)» захистив у КДУ 1967, до 1970 працював там викладачем. 1967 був призначений на посаду викладача в ун-ті. З 1970 по 1972 — с.н.с. ІІП при ЦК КПУ, 1972–1982 — в апараті ЦК КПУ: інструктор, консультант, зав. сектором відділу науки і навч. закладів. Докт. дис. «Торжество і крах дрібнобуржуазних націоналістичних партій на Україні» захистив 1981 в Ін-ті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Продовжив працювати в ІІП, де 1983–1991 був заст. дир. з архівних справ, згодом — науки. 1988 — чл.-кор., академік-секретар Відділення історії, філософії і права АН УРСР. Один з ініціаторів

перетворення ІІП на Ін-т політ. наук у системі ЦК КПУ (1988), а в 1991 очолив створений на його базі Ін-т нац. відносин і політології (з 1998 — Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАНУ).

У 1993 І. Курас виступив одним із засновників Укр. академії політ. наук і став одним із її перших дійсних членів. У 1995 був обраний акад. НАНУ, 1998–2005 — член Президії та віце-президент НАНУ. 1994–1997 — віце-прем'єр-міністр з питань гуманітарної політики; 2002–2005 — нар. депутат України.

Взяв активну участь у створенні та діяльності нац. фонду «Взаєморозуміння і примирення», який вирішував питання соціальної допомоги ФРН колишнім рад. громадянам, які постраждали від нацистського переслідування, від трудової експлуатації, колишнім в'язням нацистських концтаборів, гетто. За наук. і держ. заслуги І. Курас був удостоєний почесного звання засл. діяча науки і техніки України (1998), лауреата Держ. премії України в галузі науки і техніки (1999), орденів Дружби народів (1986), князя Ярослава Мудрого V (1999) та IV (2003) ступенів, італійського «Великий хрест» (1997), Великого князя Литовського Гедимінаса IV ступеня (1998), Почесної грамоти Верховної Ради України (2004).

2005 рішенням Президії НАНУ Ін-ту політ. і етнонаціональних досліджень НАНУ було присвоєно його ім'я.

Автор понад 250 праць.

Тв.: Курс лекцій з історії КПРС. Ч. І. [1883–1920]. — К., 1970. — 410 с. (у співавт.); Братерський союз народів. Комуністична партія — організатор утворення і зміцнення Союзу Радянських Соціалістичних республік. — К., 1972. — 275 с. (у співавт.); В авангарді революційних мас. Більшовики на чолі народних мас України у Жовтневій революції. — К., 1977. — 205 с. (у співавт.); В борьбе за власть советов на Украине. — К., 1977. — 247 с. (у співавт.); Нариси історії Комуністичної партії України: кол. моногр. — 4-е вид., доп. — К., 1977. — 844 с.; Очерки истории Коммунистический партии Украины. — Изд. 4-е, доп. — К., 1977. — 814 с. (у співавт.); Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К., 1978. — 314 с.; Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций: кол. моногр. — К., 1981. — 666 с.; Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). — К., 1986. — 185 с.; Осуществление ленинской национальной политики в СССР. — К., 1987. — 238 с. (у співавт.); Штаб непокоренных: (Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны). — К., 1988. — 330 с. (у співавт.); Маршрутами історії: кол. моногр. — К., 1990. — 655 с. (у співавт.); Скрипник М.О. Вибрані твори / упоряд.: І.Ф. Курас, С.С. Діброва, Б.І. Канцелярук [та ін.]. — К., 1991. — 617 с.; Сучасні політичні партії та рухи на Україні: інформ.-довід. матеріали / упоряд.: В.Д. Андрієнко, В.К. Василенко, І.Ф. Курас [та ін.]. — К., 1991. — 351 с.; Етнополітичний розвиток України:

досвід, проблеми, перспективи / Ю. Шаповал, І. Курас, Л. Нагорна, В. Євтух, В. Швед. — К., 1997. — 211 с.; Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: словник-довідник. — К., 1997. — 272 с. (у співавт.); Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. — К., 1998. — 352 с. (у співавт.); Етнополітика: історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. — К., 1999. — 656 с.; Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література. — К., 1999. — 559 с. (у співавт.); Україна: інтелект нації на межі століть: кол. моногр. — К., 2000. — 508 с. (у співавт.); Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). — К., 2001. — 246 с. (у співавт.); Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти. — К., 2002. — 326 с. (у співавт.); Етнополітологія. Перші кроки становлення. — К., 2004. — 736 с.; Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практики. — К., 2003. — 382 с. (у співавт.); Розвиток соціогуманітарних досліджень у Національній академії наук України: до 85-річчя Національної академії наук України. — К., 2003. — 208 с. (у співавт.).

Бібліогр.: Іван Федорович Курас: біобібліогр. (Біобібліогр. вчених України / НАН України) / Упоряд.: Ю.І. Шаповал, В.О. Перевезій. — К., 2005. — 51 с.; Ніколаєць Ю. Біобібліографія академіка НАН України Івана Федоровича Кураса // 25 років Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — К., 2016. — С. 40–58.

Літ.: Шаповал Ю.І. Курас Іван Федорович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 5. — К., 2009. — С. 512; Шаров І. Вчені України: 100 видатних імен. — К., 2006;

КУРІННИЙ Петро Петрович (04/16/.05.1894, м. Умань — 25.11.1972, м. Мюнхен) — дослідник історії культури та історіографії, археолог, етнограф, мистецтвознавець, проф. (1947). Син адвоката.

Закінчив 1917 іст.-філол. ф-т ун-ту св. Володимира, де з 1915 був секретарем іст.-етногр. гуртка. Учень М.В. Довнар-Запольського. Викл., потім дир. укр. гімназії ім. Б. Грінченка в Умані (1916–1924), засновник і дир. іст. музею Уманщини. Чл. Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва на Україні (з 1917). Д.чл. і секретар ВУАК при ВУАН (1924–1933). Дир. заповідника — Всеукр. музейного містечка (1924–1933). Чл. комісій ВУАН — археогр., старого Києва та ін. Заарештований (1933), протягом 5 років не мав права працювати за спеціальністю. С.н.с. ін-тів археології та історії АН УРСР (1938–1941), консультант Центр. іст. музею у Києві (1938–1941). 1943 емігрував до Німеччини. Проф. УВУ в Мюнхені на каф. археології та етнографії. Один з організаторів УВАН (1945). Після переїзду її осередку до Америки залишився президентом УВАН в Європі. Н.с. Ін-ту мартилогії в Мюнхені (1946). Чл. НТШ (з 1947), проф. церковної археології Богословсько-педагогічної академії (з 1947). Д.чл. Міжнар. вільної

АН у Парижі (з 1951). 1954–1961 очолював укр. ред. американського Ін-ту для вивчення історії та культури СРСР, що видав 17 томів «Українських збірників» (1954–1960) та низку монографій. Досліджував трипільську культуру, її топографічні межі та зв'язки з іншими культурами. Довів, що київський храм, відомий як Михайлівський, насправді був присвячений Св. Дмитрові Солунському (1060). У мюнхенській газ. «Шлях перемоги» (1954) надрукував серію нарисів про укр. учених-гуманітаріїв (М. Біляшівський, К. Мельник-Антонович, Г. Павлуцький, Д. Щербаківський та ін.). У рукопису залишилась монографія «Совітська етнографія на службі соціялістичного будівництва СССР» (1955), до складу якої входить докладний (108 с.) начерк історії укр. етнографії, а також кілька монографій з археології України.

Тв.: Покажчик історичного музею Уманщини в році 1918-му. — Умань, 1919; Лаврські інтролігатори XVII–XVIII століття. — К., 1926; відбитка з вид.: Труди Укр. наук. ін-ту книгознавства, т. 1; Монументальні пам'ятки Трипільської культури. — К., 1927; відбитка з вид.: Трипільська культура на Україні, т. 1; Білогрудівські кам'яні стелі. — К., 1932; відбитка з вид.: Записки ВУАК, т. 1; Історичні плани Києва: Альбом. — Авгсбург, 1947 (у співавт.); Пречиста Діва в українському образотворчому мистецтві // Зб. «Вінок Марії». — Мюнхен, 1947; Большевицька агресія проти України, 1917–1921 // Український збірник. — Кн. 1. — 1954; Історія археологічного знання про Україну. — Мюнхен, 1970; передрук: Полтава, 1994; Передісторія та рання історія України на підставі археологічних джерел. — Мюнхен, 1970.

Літ.: ЕУ. — IV (1962). — С. 1240; Полонська-Василенко Н. П.П. Курінний // Наукові записки УВУ. — Мюнхен. — 1965–1966. — Ч. 8. — С. 5–18; Полонська-Василенко Н. Проф. П. Курінний // Шлях перемоги. — 1972. — 10–17 груд.; Плющ В. Проф. П. Курінний // Шлях перемоги. — 1974. — 23 черв.; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 5. — К., 2008. — С. 522–523; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 222; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 481–482.

КУРНОСОВ Юрій Олексійович (29.03.1924, м. Конотоп Сумської обл. — 03.09.1996, м. Київ) — дослідник історії України XIX–XX ст., зокрема проблем соціальної історії України, її культури, д.і.н. (1973), проф. (1984). З родини залізничників.

Учасник Другої світової війни. 1946–1951 навчався на іст. ф-ті КДУ. 1951–1955 — уч. секр. Держ. іст. музею УРСР, 1955–1957 — ред. вид-ва АН УРСР. 1957–1960 — ред.-організатор УІЖу, 1960–1965 — м.н.с. відділів феодалізму та історії соціалістичного і комуністичного будівництва, 1965–

1985 — с.н.с. відділів історії міст і сіл УРСР та історії комуністичного будівництва, 1985–1990 — зав. сектора інтелігенції відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва, 1990–1996 — пр.н.с.-конс. відділу історії культури укр. народу Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «Становище селянства Правобережної України і класова боротьба в 40–50 рр. XIX ст.» (1960, наук. кер. — чл.-кор. АН УРСР І.О. Гуржій). За наукове дослідження «Внесок інтелігенції Української РСР у комуністичне будівництво (1959–1970)» Вченою радою Ін-ту історії АН УРСР надано вчений ступінь д.і.н. (1973).

Опублікував понад 170 наук. та наук.-попул. праць. Здійснював наук.-метод. та наук.-організаційну роботу при написанні та підготовці до видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» (укр. і рос. мовами). Брав участь у написанні бл. 40 колект. праць, у т.ч. багатотомній «Історії Української РСР», «Історії Києва» та ін. Один з авторів п'ятьох видань підручника «Історія України» для учнів 10–11 класів сш (К., 1989–1995). Деякі праці вийшли англ., угорською та румунською мовами. Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ст., медалями, Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

Тв.: У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. — К., 1964 (у співавт.); Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих. 1959–1965. — К, 1968; Інтелігенція Української РСР і науково-технічний прогрес. 1959–1970. — К., 1975; Інакомислення в Україні (60-ті — перша половина 80-х рр. XX ст.). — К., 1994.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Спр. 2169; Войцехівський А.А. Захист докторської дисертації Ю.О. Курносовим // УІЖ. — 1973. — № 7; Ю.О. Курносов [Некролог] // УІЖ. — 1997. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 576; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 5. — К., 2008. — С. 525–526; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 233.

КУРЦ Борис Григорович (24.06.1885, м. Київ — 1937?) — дослідник історії Китаю, та рос.-китайських взаємин XVI–XVIII ст., джерелознавець. Народився в сім'ї вихідців із Чехії.

Закінчив іст.-філол. ф-т Ун-ту св. Володимира (1910). Під кер. проф. М.В. Довнар-Запольського підготував і захистив дипломну роботу «Политические и торговые отношения России с Китаем в XVIII в.», за яку отримав золоту медаль. Чл. іст.-етногр. гуртка при Ун-ті св. Володимира під кер. проф. М.В. Довнар-Запольського (1910–1919). Магістр історії (1919). Працював в московських і шведських архівах. Переклав і видав низку важливих документів з історії України другої половини XVII ст., зокрема донесення шведського комісара в Москві де Родеса та шведського посла

Кільбургера. Паралельно займався й іншими наук. проблемами, зокрема вивчав діяльність Земських соборів в аспекті поєднання монархічного та виборного елементів у рос. державності, досліджував історію торгівельних відносин Росії з іншими країнами. Проф. Київського комерційного ін-ту (1917–1920), Київського ін-ту нар. госп-ва (1920–1927), Київського археол. ін-ту (1918–1924). Співпрацював з Київською філією Всеукр. наук. асоціації сходознавців (1925–1930), співробітник Комісії для дослідів з історії Близького сходу та Візантії при ВУАН (1930–1934). Працював у ділянці синології, зокрема досліджував держ. монополію Росії у торгівлі з Китаєм у XVII–XVIII ст. Написав низку праць, які залишилися переважно в рукописах («Зовнішня торгова монополія Росії з Китаєм у XVII–XVIII ст.», «Огляд літератури про Схід, що вийшла на Україні 1924–1932 рр.», «Колониальная политика России и Китая в XVII–XVIII вв.», «Русско-китайские сношения в XVI, XVII и XVIII ст.» та ін.). Чимало уваги приділяв опрацюванню джерел історії Китаю. Засновник напрямку торгівельно-екон. досліджень рос.-китайських відносин XVI–XVIII ст. і перший історіограф укр. сходознавства. Заарештований у 1937. Ймовірно, загинув на засланні.

Тв.: Донесение Родеса и Архангельско-Балтийский вопрос в половине XVII века // ЖМНП. — 1912; Состояние России в 1650–1655 гг. по донесению Родеса. — М., 1914; Сочинение Кильбургера о русской торговле в царствование Алексея Михайловича. — К., 1915; Колониальная политика России и Китая в XVII–XVIII вв. // Новый Восток. — 1927. — № 19; Из истории торговых сношений России с Китаем в XVII ст. // Там само. — № 23/24; Звістки чужоземців як історичне джерело // ЗІФВ ВУАН. — К., 1928. — Кн. XIX. — С. 93–102; Як повстала державна караванна (валкова) торговля Росії з Китаєм у XVII віці // ЗІФВ ВУАН. — К., 1929. — Кн. XXI–XXII. — С. 249–296; Занепад російсько-китайської торговельної монополії в II пол. XVIII в. // ЗІФВ ВУАН. — К., 1929. — Кн. XXV. — С. 235–275; Русско-китайские сношения в XVI, XVII и XVIII ст. — X., 1929.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928. — С. 207; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Записки НТШ. — Париж, Чикаго, 1962. — Т. 173; Скачков П.Е. Очерки истории русского китаеведения. — М., 1977; Кіржаєв С., Ульяновський В. Причиною до студій української орієнталістики 1920–1930-х років: незнаний збірник «Україна і Схід» // Україна в минулому. — К., Львів, 1993. — Вип. IV; Кіктенко В.О. Борис Курц і становлення української синології // Сходознавство. — 1997. — № 1; Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии (В.Б. Антонович, М.В. Довнар-Запольский и их ученики). — М., 1997; Матяш І. Перший український осередок фахової підготовки архівістів (до 80-ліття Київського археологічного інституту) // Київська старовина. — 1998. — № 6. — С. 53–73; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2,

ч. 1. — К., Львів, 2003; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 128–129; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 251.

КУЧЕРА Михайло Петрович (21.11.1922, с. Березівка Гомельської обл., Білорусь — 04.06.1999, м. Київ, похований на Байковому цвинтарі) — фахівець у галузі давньоруської археології, давньоруських захисних споруд, д.і.н. (1988). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1977).

Після закінчення школи, в липні 1941, був призваний до лав Червоної армії. Брав участь у бойових діях на території Росії, Білорусі та Польщі в складі Західного, Брянського та 2-го Білоруського фронтів. Відзначений бойовими нагородами — орденом Червоної Зірки, медалями «За боевые заслуги», «За оборону Москвы», «За победу в Великой Отечественной войне»; медалями Польщі — «За заслуги на поле боя», «За Варшаву», «За Победу».

Закінчив іст. ф-т КДУ (1952), аспірантуру Ін-ту археології АН УРСР (1952–1955). 1960 захистив канд. дис. «Древний Плеснеск», 1988 — докт. дис. «Змиевы валы Среднего Поднепровья и их роль в истории Киевской Руси». Працював в Ін-ті археології: 1956–1965 — м.н.с., 1966–1973 — с.н.с., 1974–1986 очолював відділ польових досліджень, від 1990 — пр.н.с.-консультант відділу давньоруської та середньовічної археології.

Досліджував давньоруські городища, захисні споруди, фортифікацію та військову справу земель-князівств Півд. Русі, хронологію й типологію давньоруської та середньовічної кераміки, генезис давньоруської та пізньосередньовічної культури, етнокультурний і адміністративний розвиток племінних об'єднань і давньоруських земель. К. довів, що Змійові вали — це захисні споруди давньоруського часу, а також визначив походження, датування та призначення Траянових валів. Дослідник зробив значний внесок у паспортизацію іст.-археол. спадщини та вдосконалення методів археол. польових досліджень.

Польова діяльність К. багатогранна. Від кінця 1950-х до початку 1970-х досліджував давньоруські городища Плісненськ, Сокільці, Стара Ушиця, Проців, Бушево, біля хут. Миклашевського, Кизивер, Луцьке й Васильківське, укріплені пам'ятки чорних клобуків, замчища Поділля та ін. 1974–1988 очолював експедицію з вивчення Змійових валів, 1988–1992 — Траянових валів. 1970–1990 здійснив масштабні розвідки з вивчення городищ Волині, Поділля та Середнього Подніпров'я. Його розкопки 1989–1994 фортеці XVI–XVII ст. в Чигирині та садиби Хмельницьких у Суботові поклали початок систематичному дослідженню археол. старожитностей козацької доби.

Автор 110 наук. праць, зокрема розділів у виданнях: Археологія Української РСР, т. 3 (К., 1975), Археология Украинской ССР, т. 3 (К., 1986).

Тв.: Про одну группу середньовічної кераміки на території УРСР // Слов'яно-руські старожитності. — К., 1969; Переяславское княжество //

Древнерусские княжества X–XIII вв. — М., 1975; Поселения Среднего Поднепровья. Городища. Селища (Общие сведения) // Древнерусские поселения Среднего Поднепровья. — К., 1984; «Траянові» вали Середнього Подністров'я // Археологія. — 1992. — № 4; Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. — К., 1999; Замчище-садиба Б. Хмельницького в Суботові на Черкащині // Проблеми давньоруської та середньовічної археології. — К., 2010 (АДІУ. — 1).

Літ.: До 70-річчя Михайла Петровича Кучери // Археологія. — 1992. — № 4. — С. 151–152; Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. — 1999. — № 3. — С. 139–140; Пам'яті Михайла Петровича Кучери // Археологія. — 1999. — № 2. — С. 157; Сагайдак М. Михайло Петрович Кучера (1922–1999) // АНТ. — 2000. — 4/6. — С. 111; Томашевський А.П. До 90-річчя Михайла Петровича Кучери // Археологія. — 2012. — № 3. — С. 137–140; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 309; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 485–486.

КУЧЕРОВ Пантелеймон Степанович (01.08.1902, ст. Казанська, нині Верхньодонського р-ну Ростовської обл., РФ — 25.06.1973, м. Київ) — дослідник історії науки і техніки, к.техн.н. (1937). Чл.-кор. АН УРСР (1939). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапору, медаллю.

1915 почав працювати на шахтах Донбасу. 1928 закінчив гірничо-механічний ф-т Сталінського гірничого ін-ту. 1929–1933 — аспірант, 1933–1944 — викладач, зав. каф. гірничих машин Сталінського гірничого ін-ту. Одночасно зав. відділу виробничо-техн. пропаганди Донецького обкому КП(б)У, відп. секр. обл. бюро Спілки наук. працівників, голова президії Сталінського обкому профспілки працівників вищої школи. 1937 ВАКом СРСР присвоєний наук. ступінь к.техн.н. без захисту дисертації. 1944–1958 — зав. відділу гірничих машин і механізмів, заст. дир., дир. Ін-ту гірничої механіки АН УРСР. 1963–1964 — с.н.с. відділу історії техніки сектора історії техніки і природознавства Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Прогресс советской техники угледобычи // Известия АН УССР. — 1950. — № 7; Развитие горной науки на Украине за 40 лет Советской власти. — К., 1957; Достижения горной науки в УССР // Известия АН УССР. — 1957. — № 9; Бурые угли УССР. — К., 1947 (у співавт.); История технического развития угольной промышленности Донбасса: В 2-х тт. — К., 1969 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 574; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 4. — 1962; Історія Академії наук Української РСР. — Кн. 2. — К., 1967; История Академии наук Украинской ССР. — К., 1979; EoU. — Vol. II. — 1988; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 5. — К., 2008. — С. 544; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 317.

ЛАВРОВ Павло Арсентійович (12.07.1903, с. Радовці, нині Деражнянського р-ну Хмельницької обл. — 01.06.1973, м. Київ) — дослідник історії України поч. ХХ ст., д.і.н. (1956).

1923–1924 навчався в Кам'янець-Подільській радпартшколі. 1924–1926 — секретар сільського осередку у с. Заньковці, зав. відділу пропаганди Деражнянського райкому ЛКСМУ. 1926–1927 — навчався на роб. ф-ті Кам'янець-Подільського с/г ін-ту, 1927–1928 — на роб. ф-ті Київського ІНО, 1929–1933 — на ф-ті соціально-екон. відносин Київського ін-ту проф. освіти. 1933–1938 — аспірант каф. історії України КДУ. Одночасно 1934–1938 — викладач, ст. викладач, 1939–1941 — декан іст. ф-ту, зав. каф. історії УРСР КДУ. Канд. дис. «Селянський рух на Поділлі під проводом Устима Кармелюка» (1939). 1941–1946 — у лавах Червоної армії, викладав соц.-екон. цикл у військових навч. закладах. 1946–1949 — доц., 1949–1973 — зав. каф. історії України КДУ. 1946–1947 — с.н.с., 1947–1951 — зав. відділу історії рад. періоду Ін-ту історії України АН УРСР (за сумісн.). Докт. дис. «Робітничий рух на Україні в роки нового революційного піднесення (1910–1914)» (1956).

Автор понад 150 наук. праць з історії роб. класу, селянства, більшовицьких організацій України. Нагороджений двома орденами «Знак пошани», медалями.

Тв.: Рабочее движение на Украине в 1913–1914 гг. — К., 1957; Украинская советская историография о рабочем движении на Украине в 1912–1914 гг. — М., 1962; Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема. — К., 1966.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 4. — 1962; Вовк А.А. Шістдесятиріччя П.А. Лаврова // УІЖ. — 1964. — № 1; РЕІУ. — Т. 2. — К., 1970; [Некролог] // УІЖ. — 1973. — № 6; EoU. — Vol. III. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 578; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 393.

ЛАВРОВ Юрій Павлович (29.04.1932, м. Київ — 29.08.2000, м. Київ) — дослідник соціально-екон. історії України кінця ХІХ — поч. ХХ ст., укр. національного руху, к.і.н. (1967). Син історика П.А. Лаврова.

1956 закінчив іст. ф-т КДУ. 1956–1958 викладав історію у сш на Київщині. 1958–1961 — ст. лаборант, 1961–1969 — м.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. 1969–1971 — уч. секретар Відділення економіки, історії, філософії і права АН УРСР. 1971–2000 — с.н.с. відділу історії України кінця ХІХ — поч. ХХ ст. Ін-ту історії України НАН України. Канд. дис. «Робітники металургійної промисловості України і їх революційна

боротьба в 1885–1904 рр.» (1967, наук. кер. — д.і.н. Ф.Є. Лось). Автор понад 60 наук. праць.

Тв.: З історії революційного робітничого руху на Україні на початку XX ст. // З історії суспільно-економічного розвитку та класової боротьби на Україні (XVI — поч. XX ст.). — К., 1963; Іноземні капіталовкладення у металургійну промисловість Півдня України (друга пол. XIX — поч. XX ст.) // УІЖ. — 1964. — № 3; Склад робітників металургійної промисловості України наприкінці XIX — на поч. XX ст. // Там само. — 1965. — № 7; Металурги України в авангарді революційної боротьби. — К., 1970; Розміщення металургійної промисловості на Україні у 70–90-х роках XIX ст. // Український історично-географічний збірник. — Вип. 2. — К., 1972; 80-річчя Київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» // УІЖ. — 1977. — № 3; Антинародна діяльність з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії в період революції // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. — Вип. 9. — К., 1983; Ставлення гірничопромислової буржуазії Півдня Росії до робітничих законів царського уряду 1886 та 1892 років // УІЖ. — 1984. — № 8; Загальний страйк на Півдні Росії і гірничопромислова буржуазія // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. — Вип. 13. — К., 1987; Организации рабочих и съезды горнопромышленников Юга России // Рабочий класс Украины в общероссийском революционно-освободительном движении. — К., 1988.

Дж. та літ:. НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вісник АН УРСР. — 1970. — № 8; Народна творчість та етнографія. — 1970. — № 4; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; [Некролог] // УІЖ. — 2000. — № 6; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 578.

ЛАГОДОВСЬКА Олена Федорівна (15.07.1899, м. Одеса — 13.12.1958, м. Київ) — археолог, к.і.н. Народилася в сім'ї вчителів.

Закінчила ф-т сусп. наук Ін-ту нар. госп-ва в м. Житомир (1925). Протягом 1926–1930 проходила аспірантську підготовку при Держ. археол. ін-ті матеріальної культури і при Ленінградському ун-ті. Протягом 1939–1958 працювала в Ін-ті археології АН УРСР (нині Ін-т археології НАН України): с.н.с., зав. відділу первісної археології (з 1949).

Основною темою досліджень стали унікальні пам'ятки Усатівського комплексу пізньотрипільської культури. Разом з М.Ф. Болтенком, В.І. Селіновим провела розкопки багатьох пам'яток цього незвичайного для Півн. Причорномор'я зібрання старожитностей III тис. до н. е.

Переїхавши до Києва в Ін-т археології, продовжувала розкопки Усатівського курганного могильника біля Одеси, починаючи з 1940. До розкопок в Усатові повернулася і після Другої світової війни, організувавши роботи експедиції у 1946–1948.

У роки Другої світової війни в евакуації в Уфі (тепер РФ) продовжувала займатися проблемами усатівської культури. Повернувшись до Києва разом з

Ін-том археології, протягом 1945–1946 досліджувала кам'яні закладки Надпоріжжя.

Іншим напрямком роботи стали дослідження пізньотрипільських пам'яток на Волині (Войцехівка) та Побужжі (Сандраки), які дали їй змогу порівняти матеріальну культуру Трипілля та Усатова. Новим моментом у її наук. творчості став могильник комарівської культури біля с.Войцехівки.

Важливі наук. результати були досягнуті в ході дослідження Михайлівського поселення ямної культури у 50-х роках минулого століття. Видана вже після смерті Л. праця «Михайлівське поселення» (К., 1962) у співавторстві з М. Макаревичем та О. Шапошніковою стала найвидатнішим дослідженням з проблем ямної культури на території всієї Сх. Європи.

Тв.: Михайлівське поселення (Археологічна пам'ятка України середини III — початку II тис. до н.е. Херсонська обл.). — К., 1962 (у співавт.).

Літ.: Телегин Д.Я. Е.Ф. Лагодовская (некролог) // Советская археология. — 1959. — № 4; Елена Федоровна Лагодовская // Краткие сообщения Института археологии. (Академия наук Украинской ССР). — 1960. — № 9; Черняков І.Т. До 100-річчя з дня народження О.Ф. Лагодовської // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. — 1999. — № 1(3); Його ж. Олена Лагодовська // Археологія, мистецтво, культура. — 2000. — № 4–6; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 193–195; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 435; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 488.

ЛАДИВІР Іван Іванович (05.01.1936, с. Бехтерщине Великобагачанського р-ну Полтавської обл. — 25.03.2003, м. Київ) — дослідник історії України періоду Другої світової війни, к.і.н. (1969). Нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Зі службовців.

1960 закінчив іст.-філос. ф-т КДУ. 1965–1968 — аспірант Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Вклад вчених Академії наук Української РСР у боротьбу радянського народу проти фашистських загарбників (1941–1945 рр.)» (1968, наук. кер. — чл.-кор. АН УРСР Ф.П. Шевченко). 1968–1971 — м.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. Останнє місце роботи — уч. секретар Відділення історії, філософії і права Президії НАНУ.

Тв.: Вклад вчених Академії наук Української РСР у боротьбу радянського народу проти фашистських загарбників (1941–1945 рр.). — К., 1970; Вклад вчених АН УРСР у зміцнення економіки і розвиток культури братніх республік у роки Великої вітчизняної війни // Вісник АН УРСР. — 1970. — № 5; Вклад вчених АН Української РСР у перемогу над фашистською Німеччиною // Там само. — 1975. — № 4.

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 578–579.

ЛАЗАРЕВСЬКА Катерина Олександрівна (01.09/20.08/.1879, Конотопський пов. Чернігівської губ. — 16.09.1939, м. Київ) — дослідниця історії України XVII–XIX ст., археограф, палеограф. Донька О.М. Лазаревського.

Закінчила Київську жіночу приватну гімназію А. Бейтель із золотою медаллю (1897). 1898 отримала свідоцтво домашньої виховательки з правом викладання рос. мови, математики, історії та географії. 1904 була вільною слухачкою Київського худ. училища. 1919 обрана лектором по каф. англ. мови Укр. відділу Пед. ін-ту при Фребелівському т-ві у Києві.

З 1919 р. працювала у ВУАН: спеціаліст-палеограф І-го (Іст.-філол.) відділу (з 1919), чл.-співробітник Постійної комісії для складання іст.-геогр. словника укр. землі (з 1919), співробітниця Комісії для складання іст. словника укр. мови (1919–1928), постійна співробітниця, секретар, в.о. керівничого Комісії для виучування історії Лівобережної та Слобідської України (1925–1928), співробітниця Комісії для дослідження нової укр. історіографії (1928–1930) та Археогр. комісії ВУАН (з 1927, 1930–1933 — її секретар). Чл. іст. секції ВУАН (з 1927). У лютому–листопаді 1934 — м.н.с. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН. З 1936 працювала в рукописному відділі Всенар. бібліотеки України.

Досліджувала питання історії України XVII–XIX ст., зокрема історію цехового устрою України. Склала палеографічний нарис для передмови до видання «Сказаніе о войне козацкой з поляками Самійла Величка» (К., 1926), була упоряд. видань «Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку» (Укр. архів. — К., 1929. — Т. 1), «Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку» (Укр. архів. — К., 1931. — Т. 4), у 1931–1933 готувала до друку «Генеральне слідство про маєтності Миргородського та Полтавського полків», «Місто Стародуб у XVIII ст. за Рум'янцевською ревізією», опис архівної збірки О.М. Лазаревського, матеріали до історії Смелянської цукроварні. Була упоряд. проекту технічних правил для археогр. видань (1933). Разом із С. Шамраєм уклала іменний та геогр. покажчики до обох частин 9-го тому «Історії України-Руси» М.С. Грушевського (1928–1931). Готувала до видання зб. документів «Господарство великого феодала Київської Лаври» та «Селянські революційні війни 1648 р.» (1934). Провела коректуру тексту видання «Руської правди», підготовленого С.В. Юшковим (1934).

Тв.: Матеріали до історії цехів на Лівобережній Україні XVII–XIX вв. // ЗІФВ ВУАН. — Кн. VI. — К., 1925; Книга глухівського цеху калачницького // Український археографічний збірник. — Т. 1. — К., 1926; Київські цехи в другій половині XVIII та на початку XIX віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — К., 1926; Господарство незаможного пана на Конотопщині в першій половині XIX в. // Український археографічний збірник. — Т. 2. — К., 1927; Заможний двір на Стародубщині у першій половині XVIII в. До історії будівництва на Україні (з публ. документів) // Україна. — 1929. — Вересень.

Літ.: Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. — К., 1919; Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Записки НТШ. — Т. 173. — Париж, Чикаго, 1962; Білокінь С. Раритети української бібліографії у збірках Олександра Лазаревського та Михайла Хмирова // Київська старовина. — 1998. — № 4; Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. — К., 1993; Історія Академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. — К., 1998; Едиційна археографія в Україні у XIX–XX ст.: Плани, проекти, програми видань. — Вип. 1. — К., 1993; Лазаревский А.А. Pro domo sua: Про мой дом. Семейная хроника (XVII–XX вв.). — СПб., 1998; Юркова О. Історично-Археографічний інститут: десять місяців діяльності // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — Вип. 5. — К., 2001; Юркова О. Лазаревська Катерина Олександрівна // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Білокінь С.І. Лазаревська Катерина Олександрівна // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 6. — К., 2009; Його ж. Лазаревська Катерина Олександрівна // ЕСУ. — Т. 16. — К., 2016. — С. 460.

ЛАПІН Володимир Васильович (28.01.1928, с. Слобідська Кіровської обл. — 19.04.1981, м. Київ, похований на батьківщині) — археолог, фахівець з античної археології, к.і.н. (1964).

1956 закінчив іст. ф-т Ленінградського ун-ту. 1956–1959 — м.н.с. заповідника «Ольвія», 1959–1961 — аспірант Ін-ту археології АН УРСР, надалі — м.н.с. античного/скіфо-античного відділу; 1972–1977 — с.н.с. Археологічного музею. 1964 захистив канд. дис. «Проблемы греческой колонизации Северного Причерноморья». 1977 перейшов на роботу до Київського ун-ту.

Вчений різнобічних інтересів, висунув оригінальну концепцію античної колонізації Півн. Причорномор'я. 1960–1980 керував розкопками античного поселення на о. Березань, 1969 брав участь у розкопках античного поселення Дідова Хата та могильника елліністичного часу в с. Мала Корениха Миколаївської обл.

Автор 36 праць.

Тв.: Мраморная женская головка из Ольвии // КСИА АН УССР. — 1960. — 9; Північне Причорномор'я напередодні античної колонізації // Археологія. — 1962. — XIV; Греческая колонизация Северного Причерноморья (Краткий очерк отечественных теорий колонизации). — К., 1966; Групповая находка ольвийских «дельфинов» на Березани // МАСП. — 1971. — 7; Эллинистические колодцы в прибрежной части Ольвии // КСИА АН УССР. — 1960. — 10.

Літ.: Станицына Г.А. Личный фонд В.В. Лапина (обзор документов) // Borysthenika (Тезисы юбилейных чтений к 70-летию В.В. Лапина). — К., 1998. — С. 22–23; Вона ж. Неопубликованные работы В.В. Лапина в научном

архиве Института археологии НАН Украины // Vita Antiqua. — 2009. — № 7/8. — С. 293–296; Буйських С.Б. В.В. Лапін — визначний вітчизняний антикознавець XX ст. (до 85-річчя від дня народження) // Археологія. — 2013. — № 4. — С. 117–121; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 490.

ЛЕВЕНЕЦЬ Юрій Анатолійович (06.08.1961, м. Бугуруслан Оренбурзької обл. — 08.10.2013, м. Київ) — історик, політолог, фахівець у галузі практичної політології, д.і.н. (2001), акад. НАНУ (2009), засл. діяч науки і техніки (2011).

Народився у сім'ї військовослужбовця. Після переїзду родини до міста Кременчука Полтавської області розпочав навчання у середній школі, яку закінчив у 1968. 1979 — лаборант Київського Наук.-дослід. ін-ту санітарної техніки, паралельно навчався на іст. ф-ті КДУ ім. Т.Г. Шевченка (з 1980 — на стаціонарі).

Після закінчення ун-ту 1983 отримав направлення на роботу в Полтавський пед. ін-т ім. В. Короленка на посаду асистента каф. історії КПРС. 1983–1986 — аспірант КДУ ім. Т.Г. Шевченка. В роки навчання в аспірантурі зосередився на питаннях історії рев. руху в Росії та Україні, його взаємодії з політ. еміграцією за кордоном. По закінченні аспірантури він викладав в ун-ті. 1987 захистив канд. дис.

З лютого 1990 працював в Ін-ті політ. досліджень при ЦК КПУ. Зі створенням на його базі Ін-ту нац. відносин і політології АН України (1991) працював у ньому на посаді с.н.с., став біля джерел нового напряму політ. досліджень — етнополітології, одночасно приділяючи увагу питанням теорії та історії політ. науки, політ. історії України.

З грудня 1994 був уч. секретарем Ін-ту, секретарем спец. Вченої ради з захисту канд. та докт. дисертацій, а з липня 1996 — заст. дир. з наук. роботи, докладав зусилля до поширення горизонтів інститутської тематики, виступив одним з ініціаторів втілення нових перспектив ін-ту у його нову назву — Ін-т політ. і етнонаціональних досліджень НАНУ (1998).

У 2001 захистив докт. дис. Був обраний на посаду директора Ін-ту політ. і етнонац. досліджень НАНУ (2006). Підтвердженням наук. авторитету вченого стало його обрання чл.-кор. (2006), а згодом акад. НАНУ (2009).

За час роботи в ін-ті з-під пера Л. вийшло понад 50 наук. праць. Значна їх частина присвячена вивченню правових, соц.-політ. та етнопсихологічних механізмів регулювання міжетнічних конфліктів, закономірностям політ. процесів, діалектиці відносин між державою і громадянським суспільством, механізмів досягнення і збереження стабільності у країні. Він започаткував в Україні такі стратегічні напрями політології, як дослідження трансформації сутності влади в XXI ст., адаптував і розвинув класичну теорію коаліцій та коаліційних процесів у політиці.

Представляв акад. науку у політологічному т-ві, він долучився до становлення Укр. академії політ. наук (1993), а в 2007–2013 очолював її.

Виступив одним з ініціаторів створення «Політичної енциклопедії», здійснював керівництво підготовкою ряду нац. доповідей з найбільш гострих і актуальних проблем укр. суспільства. У 2012 Президія НАНУ призначила його очільником Гол. ред. колегії майбутньої «Великої Української Енциклопедії». Створив наук. центр політ. технологій, працював зі студентами Ін-ту політ. наук. Був знаний як впливовий політтехнолог та політконсультант.

Був секретарем Координаційної ради з питань внутрішньої політики при Президентові України (1998–2000), чл. колегії Держ. комітету у справах національностей та міграції (2006–2007), чл. колегії МЗС України (з 2008) і Науково-експертної Ради при КМУ.

Тв.: Історія України: Події. Дати. Факти: довідник / В.Ю. Крушинський, Ю.А. Левенець. — 2 вид., доп. і перероб. — К., 1993. — 175 с.: табл.; Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX — початок XX століття). — К., 2001. — 572 с.; Виборчий процес: міфи і реалії. — К., 2006. — 180 с.; Держава у просторі громадянського суспільства. — К., 2006. — 272 с.; Національні відносини в Україні у XX ст.: зб. документів і матеріалів / [упоряд.: М.І. Панчук (кер.), І.Л. Гошуляк, Ю.А. Левенець та ін.]. — К., 1994. — 559 с.; Вибори-98 (підсумки, аспекти структурування українського суспільства і парламенту) / [Ю.А. Левенець та ін.]. — К., 1998. — 112 с.; Парламент України: Вибори'98: документи, статистика, бібліографія / [Ю. Левенець та ін.]. — К., 1998. — 423 с.; Президент України. Бібліографічний покажчик / [Ю. Левенець та ін.]. — К., 2000. — 272 с.; Національні меншини в Україні на початку XX ст. / Ю. Левенець, Н. Макаренко, М. Геник // Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. — К., 2000. — С. 10–55; Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі?: [збірник] / Редкол.: І.Ф. Курас (голова), Ю.А. Левенець (заст. голови) та ін. — К., 2002. — 295 с.; Політична історія України. XX століття: у 6 т. / редкол.: І.Ф. Курас (голова), Ю.І. Шаповал (заст. голови), Ю.А. Левенець та ін. — К., 2002–2003; Національна інтеграція в політкультурному суспільстві: Український досвід 1991–2000 років / Редкол.: І.Ф. Курас, Ю.А. Левенець та ін. — К., 2002. — 374 с.; Україна: політична історія. XX — початок XXI століття / Редкол.: В. Смолій (співголова), Ю. Левенець (співголова) та ін. — К., 2007. — 1027 с.; Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності: [комплексне дослідж.] / Редкол.: В.М. Литвин (голова); Ю.А. Левенець (ред.) та ін. — К., 2008. — 986 с.; Україна та Росія: як зміцнити фундамент стратегічного партнерства: Історичні, соціокультурні та геополітичні чинники розвитку відносин між двома державами і народами / Редкол.: Ю.А. Левенець (голова) та ін. — К., 2008. — 319 с.; Сучасна українська політика: Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України / Редкол.: Ю.А. Левенець (голова) та ін. — К., 2009. — 447 с.; Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / Редкол.: Б.Є. Патон (голова), В.М. Геєць (заст. голови),

Ю.А. Левенець (заст. голови) та ін. — К., 2009. — 630 с.; Проблеми української політики: Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України / Редкол.: Ю.А. Левенець та ін. — К., 2010. — 416 с.; Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва: зб. наук. праць / Редкол.: Ю.А. Левенець (гол. ред.) та ін. — К., 2010. — 207 с.; Regional Human Development Report: Beyond transition Towards Inclusive Societies / United Nations Development Programme: Regional Bureau for Europe and CIS / Country teams: Ukraine: Katerina Rybalchenko (coordinator), Anna Gvelesiani, Victor Kotygorenko, Yuriy Levenets, Ella Libanova, Olena Makarova, Natalia Sitnikova, Tatyana Bolila. — Bratislava, 2011. — 112 p.; Національна доповідь про людський розвиток 2011: Україна: на шляху до соціального залучення / [Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова та ін.]. — К., 2011. — 123 с.; Національний суверенітет України в умовах глобалізації: нац. доповідь / Редкол.: В.М. Геєць Ю.А. Левенець (ред.), — К., 2011. — 111 с.; Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 2011. — 808 с.; Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз: [монографія] / Ю.А. Левенець та ін. — К., 2011. — 455 с.; Політичні проблеми сучасної України: Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України / Редкол.: Ю.А. Левенець (голова) та ін. — К., 2012. — 599 с.; Держава і суспільство в Україні: історія та сучасність / [Р.В. Балабан та ін.; редкол.: Ю.А. Левенець та ін]; НАН України, Ін-т політичних і етнонаціональних дослідж. ім. І.Ф. Кураса. — К., 2013. — 181 с.; Парламентські вибори 2012 року в Україні: [наук. дослідж.] / Редкол.: Ю.А. Левенець (голова) та ін. — К., 2013.

Бібліогр.: Калакура О. Біобібліографія академіка НАН України Юрія Анатолійовича Левенця // 25 років Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — К., 2016. — С. 93–108.

ЛЕВИТСЬКИЙ Володимир Фавстович (06.06.1854, с. Старостинець Сквирського пов. Київської губ., нині с. Старостинці Погребищенського р-ну Вінницької обл. — 26.10.1939, ?) — історик нар. госп-ва та екон. думки. Д-р політ. економії та статистики (1899), проф. (1900). Академік ВУАН (1925). Народився в сім'ї священика.

Початкову освіту здобув удома та в місцевій сільс. школі. Продовжив навчання в Київській духовній семінарії (після 4-го — філос. курсу звільнився). 1874 вступив до Новоросійського ун-ту в Одесі, закінчив його зі званням кандидата прав (канд. робота — «О народном кредите в России»). 1876–1877 підготував курс «Лекции по политической экономии». 1881 був направлений у наук. відрядження до Німеччини для вивчення там екон. наук. Відвідував лекції в Гейдельберзькому ун-ті, брав участь в екон. семінарах проф. Г. фон Шмоллера (1839–1917) в Берліні, вивчав госп. побут країни, зокрема, зразкові землеробські госп-ва та пром. підпр-ва. 1883 повернувся

з-за кордону. 1884 склав іспит на ступінь магістра політ. економії в Московському ун-ті. Цього ж року захистив роботу («Вопрос о методе политической экономии в новейшей германской литературе») на право викладання в Демидівському (Ярославському) юр. ліцеї і був обраний там приват-доц. по каф. політ. економії. 1890 отримав у Московському ун-ті ступінь магістра політ. економії і статистики за працю «Задачи и методы науки о народном хозяйстве». 1 січня 1891 був призначений на посаду екстраординарного проф. по каф. політ. економії та фінансового права в Демидівському (Ярославському) юр. ліцеї. Читав там курси фінансового права та історії політ. економії. 1893, після отримання повідомлення про обрання його кандидатури юр. ф-том Харківського ун-ту на каф. поліцейського (адм.) права, переїхав до Харкова. 1894 опублікував працю «Предмет, задача и метод полицейского права». 1899 захистив у Московському ун-ті дис. «Сельскохозяйственный кризис во Франции 1862–1892 гг.» й отримав ступінь д-ра політ. економії та статистики. 1899 написав курс лекцій з політ. економії. 1900 був призначений ординарним проф. каф. поліцейського права Харківського ун-ту. У січні 1902 став ординарним проф. каф. політ. економії та статистики цього ун-ту. 1905 під його редакцією було опубліковано «Введение в курс полицейского права». Читав лекції з політ. економії та статистики. Його навч. курси не раз видавались у вигляді літографій і мали великий успіх у студентів. Розробив і читав курс «Історія політичної економії у зв’язку з історією господарського побуту». На той час це був перший підручник з екон. історії в Російській імперії. З початком Першої світової війни брав участь у різноманітних громад. організаціях, створених для допомоги армії, очолював т. зв. шпитальну комісію. Від серпня 1914 був гласним міської думи в м. Харків. Після встановлення в Харкові рад. влади працював (від 1919 і до 1931) професором Харківського с/г ін-ту (до 1921 — Харківський ін-т с/г та лісництва). 1924–1926 викладав там курс економіки с/г. У березні 1925 обраний академіком ВУАН по каф. історії нар. госп-ва. У цей період досліджував питання історії нар. госп-ва стародавнього світу. Після виходу на пенсію написав спогади «Павло Михайлович Дашкевич: Спомини приятеля» (1932). Про життя Л. після 1931 достовірних відомостей поки що немає. Деякі матеріали з архіву Л. зберігаються в Ін-ті рукопису НБУВ.

Тв.: Вопрос о методе политической экономии в новейшей германской литературе // Юридический вестник. — 1884. — № 12; Вопрос о чиншевом владении // Русская мысль. — 1886, кн. 3; Вечно наследственная аренда земель // Юридический вестник. — 1885. — № 6–7; Задачи и методы науки о народном хозяйстве. — Ярославль, 1890; Предмет, задача и метод полицейского права // Записки Харьковского университета. — 1894; Земледельческие артели Херсонской губернии // Русская мысль. — 1896, кн. 9; Сельскохозяйственный кризис во Франции 1862–1892 гг. — Х., 1899; Некоторые черты современного положения экономических знаний // Русское экономическое обозрение. — 1901. — № 9; Значение кустарных промыслов в народном

хозяйстве // Народное хозяйство. — 1902, кн. 2; Аграрный вопрос в России с точки зрения основных течений в развитии современного народного хозяйства. — Б/м, 1906; История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. — Х., 1914.

Літ.: Левитский Владимир Фавстович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. — Т. 17. — СПб., 1896; Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). — Х., 1908; Історія Академії наук Української РСР. — Кн. 1. — К., 1967; Академія наук України. Персональний склад, 1918–1993. — К., 1993; Коропецький І.С. Українські економісти XIX століття та західна наука. — К., 1993; Лортикян Э.Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. — Х., 1995; Левитський Володимир Фавстович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. — К., 2002; Нариси з історії Харківського національного економічного університету. — Х., 2005. Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 647.

ЛЕВИЦЬКИЙ Іван Федорович (06.01.1896, м. Народичі, нині Житомирської обл. — 1952, м. Харків) — археолог, музеєзнавець. З сім'ї священика.

Закінчив 4 класи Волинської духовної семінарії. Навчався у Ветеринарному ін-ті в Харкові, який полишив за власною ініціативою після 4-го курсу. На початку 1920-х налагоджував освітянську та музейницьку справи на Житомирщині. Провадив археол. розвідки на Овруцькому кряжі, зокрема відкрив палеолітичну стоянку Довгиничі та кілька мезо-неолітичного часу. Впритул зайнявся археологією Сх. Волині в 1924–1930, коли працював у Волинському наук.-досл. музеї (м. Житомир). Окрім численних розвідок, провадив розкопки курганів доби бронзи — слов'янського часу в околицях Народичів, неолітичних стоянок, зокрема в ур. Піщане, дослідив низку кам'яних гробниць культури кулястих амфор біля сіл Колодяжне, Суємці, Анета, Кикова та ін. Видані вченим матеріали й нині становлять основний фонд пам'яток культури кулястих амфор Сх. Волині.

1930 Л. очолив палеолітичну групу Дніпрогесівської експедиції. 1931 переїхав до Харкова та став інспектором з охорони пам'яток культури і природи, від кінця 1930-х працював н.с. у Центр. іст. музеї в Харкові. Від 1934 до кінця життя був також співробітником Ін-ту історії матер. культури / Ін-ту археології. Відкрив і досліджував палеолітичні пам'ятки в балках Осокорівка, Біляєва, Ямбург, Дубова, Жуча, біля сіл Волоське, Майорка, Звонецьке, Чаплі та ін. 1935 керував дослідженнями Гінцівської стоянки. З його ім'ям пов'язані також роботи в Амвросіївці, Богодухові та Коростені. Працюючи в Харкові, провадив археол. дослідження на території міста і в його околицях: біля с. Безлюдівка, в Саржинім Яру, біля ст. Мерефа.

Дослідник опікувався проблемами охорони пам'яток культури на Волині, а надалі в республіканських масштабах в Укрнауці Наркомату просвіти УРСР. Вчений доклав багато зусиль до формування музейних зібрань і створення археол. експозиції в музеях Овруча, Коростеня, Житомира, Харківського іст. музею.

Автор 15 публікацій, а також посібників, наук.-попул. статей.

Тв.: Пам'ятки мегалітичної культури на Волині // Антропологія. — 1928. — I; Довгинецька палеолітична стація // Антропологія. — 1929. — III; Стоянка в ур. Піщаному біля Народич // Антропологія. — 1930. — IV; Гонцівська палеолітична стоянка // Палеоліт і неоліт України. — К., 1949. — Т. I. — Вип. 3; Розкопки палеолітичної стоянки на балці Осокоровій в 1946 р. // АП. — 1949. — II; Дослідження стоянки на торвищі Мостова в 1948 р. // АП. — 1952. — IV.

Літ.: Рудинский М.Я. И.Ф. Левицкий [Некролог] // КСИА. — 1954. — 3. — С. 106–107; Рибальченко Л.Л. І.Ф. Левицький — дослідник найдавнішого минулого України // Історичне краєзнавство і культура: VIII Всеукр. наук. конф. — К.; Харків, 1997. — Ч. II. — С. 274–277; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 662; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 491.

ЛЕВИЦЬКИЙ Орест Іванович (13.12.1848, с. Маячка Кобеляцького пов. Полтавської губ., нині Новосанжарський р-н Полтавської обл. — 09.05.1922, с. Драбів Золотоніського пов. Полтавської губ.) — дослідник родинного і звичаєвого права, побуту, сімейних відносин, правового становища укр. жінки в XVI–XVII ст., історії укр. церкви, селянства і судочинства, архівіст, археограф, белетрист. Народився в сім'ї священика.

Закінчив початкову школу (1857–1859), Полтавське духовне училище і семінарію (1859–1869). Навчався на юр. та іст.-філос. ф-ті Київського ун-ту (1870–1874). Учень В.Б. Антоновича. Відп. секретар Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (1874–1921) та її перший історіограф. Викладач рос. мови в Четвертій Київській прогімназії (1874–1909) та географії в музичному училищі (1876–1877). Помічник зав. Центрального архіву у Києві (1879–1887). Один з фундаторів УАН та її перших академіків по відділу соц. наук (1918), секретар (1918–1920) та голова (1920–1922) відділу соц.-екон. наук. Заст. Президента (1919–1921) та Президент (1922) УАН. Голова комісії по каф. звичаєвого права при УАН.

Активний громад. діяч. Чл. Київської громади, д.чл.-співробітник Рос. геогр. т-ва Південно-західного відділу (з 1876), д.чл. (з 1878), чл. ради (1885–1902) та заст. голови (1902–1905) іст. т-ва Нестора-літописця. Д.чл. Київського юр. т-ва (відділ звичаєвого права, з 1881) та НТШ у Львові (з 1911), чл. УНТ в Києві (1907–1914). Почесний чл. Полтавської губ. архівної комісії (з 1906) та церковно-іст.-археол. комітету (з 1906). Голова правничого т-ва (з 1921) та правничо-термінологічної комісії. Чл. комітету для охорони пам'яток історії та мистецтва (1918–1922).

Наук. діяльність розпочав ще в студентські роки. За дипломне дослідження «Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII века» одержав ступінь магістра. Значні досягнення вченого в археографії. З його ім'ям пов'язані перші наук. видання ряду літописів, іст. творів, актових матеріалів «Архива Юго-Западной России» з ґрунтовними вступними статтями, текстологічними примітками та наук. коментарями.

Автор понад 200 наук. праць з історії України XVI–XIX ст.

Власний архів, колекцію іст. документів та бібліотеку вчений у 1921 передав до ВУАН. Нині вони зберігаються в ІР НБУ НАН України ім. В.І. Вернадського.

Тв.: Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII в. — К., 1875; Внутреннее состояние Западно-Русской церкви в Польско-Литовском государстве в конце XVI ст. и уния. — К., 1884 (Передмова до т. 6, ч. 1 «Архива Юго-Западной России». Окрема відбитка); Очерк народной жизни в Малороссии во второй половине XVII в. — К., 1902; Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. — К., 1909.

Бібліогр.: Орест Левицький (1848–1922): біобібліогр. покажч. (Вчені Полтавщини) / Авт.-уклад. В.О. Мокляк. — Полтава, 1993. — 111 с.; Сарбей В.Г. Академік УАН Орест Іванович Левицький (1848–1922 рр.): життєпис, бібліогр. його праць і праць про нього / В.Г. Сарбей, Л.Г. Москвич; ред. В.А. Смолій. — К., 1998. — 151 с.

Літ.: Грушевський М. Левицький Орест Іванович // Україна. — 1924. — Кн. 1–2; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 667–668.

ЛЕВЧЕНКО Микола Захарович (1903, м. Київ — 1934, м. Київ) — етнограф, літературознавець. Народився в родині робітника тютюнової фабрики. Названий син акад. А.Ю. Кримського.

Закінчив 2-гу Київську класичну гімназію (1920), іст. відділення КІНО (1923). Також навчався в Київському археол. ін-ті (1921) та одночасно працював бібліотекарем у Всенародній бібліотеці України. Чл. Іст. семінару підвищеного типу при КІНО під кер. проф. О.П. Оглоблина (1923–1927). У 1923–1929 — зав. друкарнею ВУАН, наук. секретар канцелярії Іст.-філол. каф. ВУАН. З 1924 — постійний позаштатний співробітник Кабінету арабоіранської філології, з 1928 — д.чл. Етнографічної та Діалектологічної комісій ВУАН, наук. консультант Кабінету вивчення Поділля у Вінниці. Заарештований 1929 у справі «Спілки визволення України» і засуджений до 10 років позбавлення волі. Покарання відбував у Біломорбалттаборі в Карелії, де психічно захворів. Після звільнення у 1934 повернувся до Києва, де покінчив життя самогубством. Реабілітований 1973.

Тв.: З поля фольклористики та етнографії: Ст. та записи. — Вип. I–II. — К., 1927–1928; Казки та оповідання з Поділля в записах 1850–60-их рр. — Вип. I–II / Передм. акад. А.М. Лободи. — К., 1928.

Літ.: Циганкова Е. Маловідомий сюжет з академічного життя // Вісник Національної академії наук України. — 1996. — № 3/4. — С. 54–56; Свідчення-спомини М. Левченка / Публ. Е. Циганкової // Вісник Національної академії наук України. — 1996. — № 3/4. — С. 57–76; А.Ю. Кримський — неодмінний секретар Всеукраїнської академії наук. Вибране листування / Упор. Л. Матвєєва, Е. Циганкова. — К., 1997; Національна академія наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. — К., 1998. — С. 622; Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні. — К., 1999; ЕУ. — Т. 4. — С. 1271; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 16: Куз–Лев. — К., 2015. — С. 697.

ЛЕЙПУНСЬКА Ніна Олександрівна (09.05.1930, м. Харків — 22.12.2008, м. Київ) — археолог, фахівець з античної археології, к.і.н. (1975).

1954 закінчила іст. ф-т КДУ. 1956–1960 навчалася в аспірантурі Держ. іст. музею (м. Москва). 1975 захистила канд. дис. «Амфоры из Ольвии VI–IV вв. до н.э.». 1969–2003 — м.н.с., с.н.с. Археолог. музею Ін-ту археології НАНУ.

Досліджувала історію, економіку, торгівлю, матеріальну та духовну культуру населення Ольвії, різні категорії виробів. Автор фундаментальних публікацій результатів розкопок житлових кварталів Ольвії, низки досліджень амфорної тари та інших знахідок, соц.-екон. розробок. Паралельно провадила музейну роботу, брала участь у створенні експозиції Археол. музею (розділ скіфо-антична археологія), підготовці виставок.

1956–2008 з невеликими перервами працювала в Ольвійській експедиції, керувала розкопками окремих ділянок. Продовжила та завершила розпочаті її вчителем Л.М. Славіним розкопки центрального житлового кварталу в районі агори (1972–1979). Дослідила залишки комплексу зах. Міської брами (1978–1984), житлові квартали елліністичного часу в Нижньому місті на ділянці НГС (1985–2006).

Автор понад 120 праць, з-поміж яких розділи в колект. монографіях: Археологія Української РСР, т. II (К., 1971); Археология Украинской ССР, т. 2 (К., 1986); Давня історія України, т. 2 (К., 1998); Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье (К., 1999).

Тв.: Керамическая тара из Ольвии (опыт изучения амфор VI–IV вв. до н.э.). — К., 1981; Центральний житловий квартал Ольвії // Археологія. — 1994. — № 2; Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави на прикладі Ольвії // Палеоекономіка раннього залізного віку на території України. — К., 2004 (у співавт.); Артеміда Ольвійська //

Археологія. — 2007. — № 1; Olbian-Scythian Trade: Exchange Issues in the Sixth to Fourth Centuries BC // D. Braund & S.D. Kryzhitskiy (ed.). Classical Olbia and the Scythian World. From the Sixth Centuries BC to the Second Century AD. — Oxford, 2007; Опыт классификации керамики из архаических комплексов (по материалам Центрального квартала Ольвии) // БИ. — Керчь, 2010. — XXIV; The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th century BC to the 4th century AD. — Aarhus University Press, 2010. — T. 1, 2 (Black Sea Studies — 13, co-author); Olbia. Fouilles, histoire, culture. Un Élat antique sur le littoral septentrional de la Mer Noire (second quart du Vle siècle avant notre ère — troisième quart IVe siècle de notre ère). — Paris, 2011 (co-author).

Літ.: Крапівіна В.В. Світлої пам'яті Ніни Олександрівни Лейпунської // Археологія. — 2009. — № 1. — С. 120–121; Крыжицкий С.Д., D. Pierre. Nina Alexandrovna Lejpunskaya, pilier d'Olbia — in memoriam // PONTICA. — 2009. — XLII. — P. 363–370 (Suppl. I); Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 492; ЕСУ. — Т. 17: Лег–Лощ. — К., 2016. — С. 32.

ЛЕЩЕНКО Леонід Овдійович (02.06.1931, с. Городниця Ладиженського р-ну Київської обл., нині Уманський р-н Черкаської обл. — 24.12.2013, м. Київ) — дослідник історії заруб. країн, д.і.н. (1985), проф. (1991).

Закінчив з відзнакою ф-т міжнар. відносин КДУ ім. Т. Шевченка (1954). 1954–1957 — аспірант Ін-ту історії АН УРСР; 1959 — захистив канд. дис. «Утворення КНР та китайсько-американські відносини в 1949–1955 рр.». 1957–1961 — м.н.с. відділу загальної історії та міжнар. відносин Ін-ту історії АН УРСР; 1961–1965 — вчений секретар Ін-ту історії АН УРСР; 1965–1978 с.н.с. відділу нової й новітньої історії зарубіжних країн Ін-ту історії АН УРСР; 1974–1975 — стипендіат ЮНЕСКО, стажування у Канаді, США та Великобританії; 1978–1991 — керівник відділу зовнішньополітичних концепцій ІСЕПЗК АН УРСР; 1985 — захистив докт. дис. на основі монографії «Фермерський рух у Канаді (1900–1939)», яка була опублікована у 1982; 1991–1992 — зав. відділом Півн. Америки ІСЕМВ НАНУ; 1992–1993 — зав. каф. в Ін-ті міжнар. відносин КДУ ім. Т. Шевченка; 1993–1996 — радник-посланник Посольства України у КНР; 1997–2013 — гол.н.с. відділу країн Азії та Африки ІСЕМВ НАНУ; 1999–2013 — проф. каф. зовнішньої політики і дипломатії, а згодом — каф. регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС України. Л. також був чл. Наук. ради при МЗС України, чл. Президії Української Ради Миру, виконавчим головою Т-ва «Україна-Канада», чл. правління Т-ва «Україна-Китай», відп. ред. збірника наук. праць «Дослідження світової політики» ІСЕМВ НАНУ, з 1990 — чл. редколегії «Журналу українознавчих досліджень» Альбертського ун-ту (м. Едмонтон, Канада), головою наук.-метод. ради з питань міжнар. політики Т-ва «Знання» України. У 2003 отримав подяку Президента України. Нагороджений Почесними грамотами Президії НАНУ (2001) і МЗС

України, золотою медаллю Т-ва «Знання» України (2008), медалями: «Ветеран праці» (1984) та «За трудову відзнаку» (1987). За визначні досягнення та особистий внесок у взаєморозуміння між народами у 1983 отримав звання Почесного громадянина м. Балтімор (штат Меріленд, США).

Автор понад 140 наук. праць.

Підготував понад 10 канд. та докт. наук.

Тв.: Україна на міжнародній арені. 1945–1949. — К., 1969; Провал американської політики ізоляції Китаю. — К., 1959; СРСР і Канада в антигітлерівській коаліції. Демократичні сили Канади у боротьбі проти фашизму, за союз і бойове співробітництво з СРСР 1941–1945 рр. — К., 1973; Фермерское движение Канады (1900–1939 гг.). — К., 1982; Атифашистская солидарность в годы Второй мировой войны (1939–1945). — К., 1987 (у співавт.); Воссоединение родины — приоритетная задача внешней политики КНР // Украина — Китай: Информ.-аналит. обозрение. — 2000. — № 1. — С. 12–14; Внутрішня і зовнішня політика КНР в контексті глобалізаційних процесів // Зб. наук. праць ІСЕМВ НАНУ. — Вип. 14. Схід і сучасність. — К., 2001. — С. 72–82; Українсько-китайські відносини: здобутки і перспективи // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — К., 2001. — Вип. 5. — С. 149–154; Китай и Индия в процессах мировой и региональной интеграции // Цивилизационная структура современного мира. Цивилизация Востока в условиях глобализации. Кн. 1. — К.: Наукова думка, 2008. — С. 530–540; Sacral Art in Tradition of the Northern Buddhism in Ukraine / L. Leshchenko // Journal of Russian Studies. — № 8. — June 2008. — Taiwan. — P. 119–133; Феномен сучасного Китаю: витоки та вплив на моделі світсистемного устрою // Антологія творчих досягнень. Вип. 6. — К.: ІСЕМВ НАНУ, 2011. — С. 137–141.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1217; EoU. — Vol. III. — 1993; EoU / edited by Danylo Husar Struk. — Vol. 3. — University of Toronto Press, 1993. — P. 89; Бондарчук П. Лещенко Леонід Овдійович // Українські історики XX ст.: бібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. I. — К., Львів, 2003. — С. 184–185; Інститут історії України НАН України. 1936–2006 / Відп. ред. акад. НАН України В.А. Смолій. — К., 2006. — С. 579–580; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах / бібліографічний словник / Упор.: Е.Г. Циганкова, Ю.М. Кочубей; ред. кол.: Матвєєва Л.В. (гол. ред.). — К., 2011. — С. 135; Гура В.К. До 80-річчя доктора історичних наук, професора Л.О. Лещенка // УІЖ. — 2011. — № 4. — С. 228–231; Савін О.Ф. Історія села Ладижинки в контексті історичного розвитку Уманщини (з найдавніших часів до початку третього тисячоліття): монографія. — Умань, 2012. — С. 319–322; Нагайчук В.І., Черніков І.Ф. Лещенко Леонід Овдійович — визначний вчений-сходознавець, педагог, дипломат // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Серія «Історичні науки». — Вип. 20: Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. — Ч. 1. — К., 2013. — С. 244–248; Віднянський С.В., Гура В.К., Кочубей Ю.М.,

Кулинич М.А., Нагайчук В.І., Ціватий В.Г., Шергін С.О. Лещенко Леонід Овдійович // УІЖ. — 2014. — № 1. — С. 233–236; ЕСУ. — Т. 17: Лег–Лощ. — К., 2016. — С. 131.

ЛЕЩЕНКО Микола Никифорович (11.02.1911, с. Бурчак Михайлівського р-ну Запорізької обл. — 09.02.1991, м. Київ) — дослідник історії України другої половини XIX — початку XX ст., д.і.н. (1960), лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1980). Нагороджений орденом Червоної Зірки, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Закінчив іст. ф-т Одеського ун-ту. З 1933 служив в Червоній армії на різних посадах: курсантом, командиром танку, викл. історії СРСР, основ марксизму-ленінізму, в гарнізонній партшколі при політвідділі спецвійськ Київського гарнізону. 1939–1941 навчався у Військово-політ. академії ім. Леніна (заочно). Учасник Другої світової війни, людина з інвалідністю. 1945–1949 — викладач основ марксизму-ленінізму КДУ. 1949–1951 — с.н.с. відділу історії капіталізму, 1951–1953 — зав. відділу історіографії та фондів, 1953–1955 — зав. відділу історіографії, 1955–1975 — с.н.с. відділу історії капіталізму, 1975–1984 — в.о. зав. відділу історії дружби народів, 1984–1986 — с.н.с.-консультант Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905–1907 рр.» (1949). Докт. дис. «Селянський рух в Україні в зв'язку з проведенням реформи 1861 р.» (1960).

Опублікував бл. 300 праць. Брав участь у підготовці колект. багатотомних праць «Історія Української РСР» (Т. 1. — К., 1967); «Історія селянства Української РСР» (Т. 1. — К., 1967). За роботу «История Украинской ССР» (Т. 3. — К., 1978; Т. 4. — К., 1978) удостоєний Держ. премії УРСР.

Тв.: Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905–1907 рр. — К., 1955; Селянський рух на Україні в роки першої рос. революції. — К., 1956; Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е гг. XIX ст.). — К., 1959; Класова боротьба в українському селі на початку XX ст. — К., 1968; Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму (60–90-ті роки XIX ст.). — К., 1970; Українське село в революції 1905–1907 рр. — К., 1977.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1698; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; EoU. — Vol. III. — 1993; Олійник Л.В., Бузало В.Й. Вшанування доктора історичних наук М.Н. Лещенка з нагоди його 70-річчя // УІЖ. — 1981. — № 4; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; ЕСУ. — Т. 17: Лег–Лощ. — К., 2016. — С. 131.

ЛИСЕНКО Василь Гаврилович (15.09.1932, м. Таганрог Ростовської обл. — 06.03.1975, м. Київ, похований у Черкасах) — дослідник історії міжнаціональних відносин, к.і.н. (1968).

1956 закінчив іст. ф-т Кишинівського ун-ту (Молдова). 1956–1958 — дир. Ромазанської семирічної школи Ришканського р-ну Молдавської РСР. 1958–1961 — працівник Черкаського обкому ЛКСМУ, 1961–1963 — консультант-методист, 1963–1969 — інструктор відділу пропаганди і агітації Черкаського обкому КПУ. Канд. дис. «Зміцнення економічного та культурного співробітництва між Молдавською і Українською РСР (1959–1965 рр.)» (1968). 1969–1973 — м.н.с. відділу історії комуністичного будівництва, 1973–1975 — с.н.с. відділу проблем історії народів СРСР (з 1973 — історії дружби народів СРСР) Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: В единой семье к единой цели. — Кишинев, 1971; Чуття єдиної родини. — Дніпропетровськ, 1968 (у співавт.); Героїчна сторінка в літописі Великої Вітчизняної війни. — Черкаси, 1968 (у співавт.); Славна перемога. — Черкаси, 1968 (у співавт.); Мости братерства: До 30-річчя утворення Молдавської РСР. — К., 1970.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1021; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 580–581.

ЛИСЕНКО Микола Миколайович (03.11.1914, с. Харсики Лохвицького пов. Полтавської губ., нині Чорнухинський р-н Полтавської обл. — 02.01.1995, м. Київ) — дослідник історії України XIX ст., фахівець у галузі історії освіти в Україні, методики викладання історії, д.і.н. (1975). З селян.

1921–1932 навчався в 7-річній трудовій школі і Чорнухинському с/г технікумі. У 1932–1935 працював агрономом в Україні та Росії. 1935–1940 навчався на іст. ф-ті ХДУ, 1937–1940 за сумісн. викладав історію СРСР. По закінченню ун-ту працював учителем історії на Ворошиловградщині. Учасник Другої світової війни (в армії з 1940). 1945 вступив до аспірантури Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «До питань тактики декабристів» (1949, наук. кер. — к.і.н. Ф.О. Ястребов). 1949–1951 — м.н.с., 1951–1954 — с.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії України АН УРСР. 1954–1955 — заст. дир. з наук. роботи Київського іст. музею. З 1955 і до кінця життя — в Укр. наук.-досл. ін-ті педагогіки: зав. відділу методики викладання історії та суспільствознавства, пр.н.с.-консультант. Докт. дис. «Суспільно-політичний рух на Україні в першій чверті XIX ст.» (1975). Від 1987 — на пенсії.

Автор понад 20 монографій, підручників, посібників, понад 100 наук. статей.

Тв.: Повстання декабристів на Україні. — К., 1952; Декабристський рух на Україні. — К., 1954; Повстання Чернігівського полку (З історії декабристського руху на Україні). — К., 1956; Методика використання краєзнавчого

матеріалу на уроках історії СРСР. — К., 1961; Киев: Путеводитель-справочник. — К., 1964 (у співавт.); Методика викладання історії Української РСР: У 2-х ч. — К., 1970–1971, вид. 2-е, переробл. і доп. — К., 1985; Патріотичне виховання учнів у процесі вивчення історії. — К., 1976; Історія України (З прадавніх часів до 1917 року): В 2-х т. — Дніпропетровськ, 1994 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 125; Г.П. Захист докторської дисертації М.М. Лисенком // УІЖ. — 1976. — № 4; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 581; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 17: Лег–Лощ. — К., 2016. — С. 215.

ЛИХОЛАТ Андрій Васильович (12.12.1914, с. Россоховатка Катеринопільського р-ну Черкаської обл. — 16.12.1993, м. Київ) — дослідник історії України ХХ ст., історії СРСР, д.і.н. (1963). Засл. діяч науки УРСР (1984), лауреат премії ім. Д.З. Мануїльського АН УРСР (1978), лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1980).

1940 закінчив іст. ф-т КДУ. До цього працював зоотехніком в Київській обл. 1940–1942 навчався у ВПШ при ЦК ВКП(б), 1942–1957 — керівник пропаганд. групи в Управлінні пропаганди, консультант, зав. сектора суспільних наук відділу науки і вузів ЦК ВКП(б). Канд. дис. «Боротьба українського народу під керівництвом більшовицької партії проти петлюрівської Директорії» (1947). 1957–1961 — зав. сектора Ін-ту історії партії при ЦК КПУ — філіалі ІМЛ при ЦК КПРС. 1961–1993 — с.н.с. відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни, зав. відділу історії комуністичного будівництва, пр.н.с. відділу сучасної історії України Ін-ту історії України АН України. Докт. дис. (1963). Підготував 15 кандидатів і 5 докторів наук. Нагороджений орденом Вітчизняної війни, медалями, грамотою ЦВК СРСР. Опублікував понад 230 праць, з них понад 20 монографій.

Тв.: Здійснення ленінської національної політики на Україні (1917–1920). — К., 1967; Под ленинским знаменем дружбы народов: Единство действий трудящихся Украины и России в борьбе за победу и укрепление Советской власти. — М., 1970; В единой семье народов. — М., 1979 (у співавт.); Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма. — М., 1976; Национализм — враг трудящихся. Анализ исторического опыта борьбы с национализмом. — М., 1986.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 2022; РЕІУ. — Т. 3.– К., 1971; УІЖ. — 1971. — № 8; Радянська Україна. — 1978. — 28 квіт.; Шевченко Л.А. Присудження А.В. Лихолату премії ім. Д.З. Мануїльського // УІЖ. — 1978. — № 5; Радянська Україна. — 1979. — 27 квіт.; Маковій-

чук І.М. Вшанування доктора історичних наук професора А.В. Лихолата у зв'язку з його 70-річчям // УІЖ. — 1985. — № 2; EoU. — Vol. III. — 1993; [Некролог] // УІЖ. — 1994. — № 2/3; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 17: Лег–Лощ. — К., 2016. — С. 330.

ЛІНКА Надія Володимирівна (25.08.1896, м. Кронштадт, нині РФ — 18.05.1981, м. Київ) — дослідниця ранньослов'янської та давньоруської археології.

1924–1928 навчалася на іст. ф-ті КІНО. Від 1930 — екскурсовод, 1933 — зав. відділу пам'яток Всеукр. держ. культ.-іст. заповідника «Всеукраїнське музейне містечко», створеного в приміщеннях ліквідованої на той час Києво-Печерської лаври. 1939–1941 — зав. відділу Київської Русі Іст. музею. Через сімейні обставини лишилася в Києві в період окупації 1942–1943, працювала техн. працівником в Археол. музеї. Після звільнення міста була поновлена на посаді в Іст. музеї. 1952 перейшла на роботу до Софійського музею Академії архітектури УРСР та за сумісництвом почала працювати в Ін-ті археології: 1957–1963 — м.н.с., зав. наук. архіву, де здійснила значну роботу з його впорядкування та наук. опрацювання.

Досліджувала печери Києво-Печерської лаври, пам'ятки зарубинецької культури та слов'янські другої половини І тис. в Середньому Подніпров'ї. Працюючи в експедиції Великий Київ, здійснила розвідку в Канівському р-ні Черкаської обл., а також брала участь у дослідженнях городища зарубинецької культури Пилипенкова Гора та поселення райковецької культури Макарів Острів поблизу с. Пеньківка.

Тв.: Печери Київської Лаври. — К., 1931; Копиївський скарб // Археологія. — 1952. — II; Зарубинецкое поселение на Пилипенковой горе близ г. Канева // Там само. — 1959. — 70; Раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось // Там само; Раннеславянское поселение на р. Тясмине // МИА. — 1963. — 108 (три останні у співавт.).

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 142; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 496.

ЛІСЕВИЧ Іван Тимофійович (12.12.1928, с. Янгенці Деражнянського р-ну Хмельницької обл. — 30.09.2003, м. Київ) — дослідник історії міжнар. відносин та історії Польщі, к.і.н. (1966).

1953 закінчив іст.-філол. ф-т Львівського держ. пед. ін-ту. 1951–1963 — на пед. роботі. З 1963 — аспірант, с.н.с. відділу загальної історії і міжнар. відносин, відділу історії міжнар. зв'язків України Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «Українсько-румунські культурні зв'язки 1944–1964 рр.» (1966, наук. кер. — чл.-кор. АН УРСР І.М. Мельникова).

Тв.: Культурне будівництво у народній Польщі 1944–1948. — К., 1986; Традиції духовного взаємозбагачення слов'янських народів, їх значення для сучасності // Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів. — К., 1988; В затінку двоглавого орла. — К., 1993; Українсько-польське культурне співробітництво в 70-х роках XX ст. // Міжнародні зв'язки України: Наук. пошуки і знахідки. — Вип. 4. — К., 1993; Родом з України. — К., 1995; До питання про українсько-польський союз 1920 р. // Там само. — Вип. 7. — К., 1998; У відблиску польських багнетів: Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень–червень 1920 р.). — К., 2002.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ЛОБОДА Андрій Митрофанович (26/14/.06.1871, м. Свенцяни, нині м. Швянчьоніс, Литва — 01.01.1931, м. Київ) — фольклорист, літературознавець, етнограф, педагог, історик театру, проф., д.і.н. (1917), акад. ВУАН, чл.-кор. РАН, д.чл. НТШ (1924). З сім'ї дрібного службовця, уродженця Чернігівської губернії.

1890 закінчив Катеринославську класичну гімназію, 1894 — слов'яно-рос. відділення іст.-філол. ф-ту Київського ун-ту. Учень проф. П. Владимирова, М. Дашкевича, Т. Флоринського. 1895–1897 — професорський стипендіат, а потім приват-доц. Київського ун-ту. 1904 захистив магістерську дис. (присвячена дослідженню рос. билин про сватання). Цього ж року зайняв посаду екстраординарного проф. Київського ун-ту. Став одним з ініціаторів повторного відкриття (1906) і проф. Вищих жіночих курсів у Києві. Від 1915 був гол. ред. «Университетских известий». Від 1917 (після захисту докт. дис. про шекспіріану в Росії; праця не опубл.) став ординарним проф. каф. рос. мови і літератури, пізніше — зав. каф. рос. літератури Київського ун-ту. Від 1921 очолював Етнографічну комісію при ВУАН. 13 лютого 1922 обраний акад. ВУАН по спеціальності етнографія, 1923 — віце-президентом ВУАН (займав цю посаду до 1925). Цього ж року очолив секцію літератури Київської наук.-досл. каф. мовознавства, став чл. Центрального бюро краєзнавства при РАН. 1924 обраний д.чл. філол. секції НТШ. 1 грудня цього ж року став чл.-кор. РАН. Був засновником і гол. ред. (1925–1930) часопису «Етнографічний вісник». 1927 нагороджений Великою золотою медаллю Всесоюзного геогр. т-ва за значний внесок в укр. народознавство, розвиток краєзнавчого руху.

Опублікував бл. 100 наук. праць, основні з них присвячені дослідженням східнослов'янського, переважно рос., героїчного епосу («Белорусская народная поэзия и русский былинный эпос», 1895, «Русский богатырский эпос», 1896, «Русские былины о сватании», 1902), історії укр. і рос. фольклористики. Серед його доробку — статті про П. Куліша, М. Максимовича,

О. Пипіна, В. Антоновича, О. Веселовського. Підготував 2-ге видання книги М. Драгоманова «Нові українські пісні про громадські справи», ініціював створення та редагував покажчик, укладений О.Ю. Андрієвським, «Бібліографія літератури з українського фольклору» (1930, т. 1). Надавав перевагу іст. методові дослідження, критикував настанови міфологічної школи, намагався вивчати пам'ятки в соц.-іст. і культ.-побутовому контексті. За деякими даними, його арештували на поч. 1920-х рр., за ін. — в листопаді 1928 (поки що, однак, ці відомості документально не підтверджені).

Особовий фонд Л. зберігається в НБУ імені В.І. Вернадського НАНУ.

Бібліогр.: Академік Андрій Лобода. Його життєпис і список наукових праць // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — Кн. 4. — К., 1924.

Літ.: Перетц В.Н. А.М. Лобода (некролог) // Известия АН СССР. — 1931. — № 5; Попов П.М. Академік А.М. Лобода як фольклорист // Народна творчість та етнографія. — 1959. — № 2; Музиченько С. Андрій Лобода // Там само. — 1971. — № 3; Березовський И.П. Лобода А.М. // Славяноведение в дореволюционной России. — М., 1979; Перченок Ф.Ф. К истории Академии наук // In memoriam: Исторический сборник памяти Ф.Ф. Перченка. — М., СПб., 1995; Клименко І.В. Лобода Андрій Митрофанович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. — К., 2002; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 17: Лег–Лощ. — К., 2016. — С. 571.

ЛОЛА Олександр Петрович (25.07.1912, с. Мотовилівка Київської обл. — 06.1974, м. Київ) — дослідник історії України середніх віків, к.і.н. (1953).

1941 закінчив іст. ф-т Житомирського держ. пед. ін-ту. Учасник Другої світової війни. Нагороджений двома орденами Вітчизняної війни, орденом Червоної Зірки та 7 медалями. 1946–1948 — інспектор шкіл відділу нар. освіти Київської обл. 1948–1951 — аспірант, 1951–1954 — м.н.с. відділу історії феодалізму, 1954–1961 — учений секретар ін-ту, 1961–1965 — с.н.с. відділу історії феодалізму, 1965–1972 — с.н.с. відділу історії міст і сіл Української РСР Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Боротьба українського народу за возз'єднання України з Росією в роки визвольної війни 1648–1654 рр.» (1953). Опублікував бл. 60 праць.

Тв.: Зв'язки України з Росією напередодні і під час визвольної війни 1648–1654 рр. — К., 1954; Максим Кривоніс: Короткий історичний нарис. — К., 1957; Гайдамацький рух на Правобережній Україні 20–60 рр. XVIII ст. — К., 1965; Коліївщина. — К., 1968 (у співавт.). Один із авторів колективних праць: Історія міст і сіл Української РСР: Харківська область (К., 1967), Полтавська область (К., 1968).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 869; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 583.

ЛОСЬ Федір Євдокимович (19.06.1908, с. Півнівщина, нині с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. — 21.06.1980, м. Київ) — історик, д.і.н. (1953), проф. (1954). Засл. діяч науки УРСР (1961). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1980). З селян.

Після закінчення 1931 Чернігівського ін-ту соціального виховання вчителював у сш м. Волочиськ, а згодом — у Городнянському пед. технікумі (Чернігівська обл.). 1935 вступив до аспірантури Ін-ту історії Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських ін-тів, вивчав сільс. громаду поч. XX ст. 1940 захистив дис. «Аграрна політика Столипіна і її запровадження на Україні», одним з перших в Україні здобув звання к.і.н. У роки окупації УРСР вермахтом разом з Ін-том історії України АН УРСР був евакуйований до м. Уфа (нині столиця Башкортостану, РФ). Займав посади комісара військово-патріотичного пункту, ученого секретаря та парторга цього ін-ту. Виступав у пресі з патріотичними статтями на іст. тематику, брав активну участь у створенні першого в СРСР короткого курсу з історії України. 1944 повернувся до Києва. Цього ж року вийшла друком його перша монографія «Україна у роки Столипінської реакції». 1953 захистив докт. дис. «Робітничий клас України та його революційна боротьба на початку XX ст. (1900–1907)». Відтоді зосередився на дослідженні історії роб. класу напередодні та в період революції 1905–1907. Став засновником таких наук. напрямів в укр. рад. історіографії, як «Формування робітничого класу України та його революційна боротьба», «Буржуазно-демократична революція 1905–1907 рр. в Україні», «Україна в роки столипінської реакції». 1948–1958 був заст. дир. Ін-ту історії АН УРСР з наук. роботи, 1958–1962 та 1966–1978 керував відділом історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. Під його кер. відділ підготував збірник документів і матеріалів «Революция 1905–1907 гг. на Украине» у 2-х томах (К., 1955). Брав участь у підготовці до видання «Української радянської енциклопедії», «Радянської енциклопедії історії України». Наук. діяльність поєднував з педагогічною. 1944–1950 — зав. каф. історії СРСР і України Київського пед. ін-ту, 1940–1941, 1944–1947 — викл. ВПШ при ЦК КП(б)У, 1944–1946 — викл. Київського ун-ту, 1949–1965 — проф. каф. історії КПРС Ін-ту підвищення кваліфікації викладачів сусп. наук при Київському ун-ті, а 1965–1971 — зав. каф. історії Київського ін-ту культури. Під його кер. підготували і захистили канд. дис. 50 науковців. Загалом опублікував бл. 200 наук. праць, 15 підручників з історії України, брав участь у бл. 20 колективних монографіях, зб. ст., зб. матеріалів і документів.

Тв.: Україна в роки столипінської реакції. — К., 1944; Революція 1905–1907 рр. на Україні. — К., 1955; Формирование рабочего класса Украины и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. — К., 1955; Состояние и задачи изучения истории рабочего класса Украины. — М., 1959 (у співавт.); К вопросу о периодизации советской исторической науки // История СССР. — 1960. — № 4; Робітничий клас України в 1907–1913 роках. — К., 1962; Стан і завдання вивчення історії робітничого класу

України // УІЖ. — 1962. — № 5; Развитие исторической науки на Украине (1917–1963) // Вопросы истории. — 1964. — № 1; Класова боротьба в українському селі. 1907–1914. — К., 1976 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1393; Волощенко А.К. 60-річчя професора Ф.Є. Лося // УІЖ. — 1968. — № 9; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — К., 1998; Інститут історії України Національної академії наук України: 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009. — С. 583–584; ЕСУ. — Т. 17: Лег–Лощ. — К., 2016. — С. 687.

ЛУГОВСЬКИЙ Борис Львович (24/12/.05.1898, м. Тобольськ, нині Тюменської обл., РФ — жовтень 1937, м. Чернігів) — історик, етнограф, фольклорист, краєзнавець, музеєзнавець.

Закінчив Чернігівське реальне училище (1916), навчався у Петроградському політех. ін-ті, Київському ун-ті, Чернігівському ІНО. У 1920-х працював у Чернігівському держ. музеї, очолював його етнограф. відділ, в.о. секретаря Ради музею. Один із засновників Чернігівського наук. т-ва (1920), його секретар, згодом голова Етнограф. секції. Одночасно у 1925–1930 — н.с. Іст. секції ВУАН, нештатний постійний співробітник Комісії іст. пісенності ВУАН, співпрацював з Кабінетом примітивної культури Наук.-досл. каф. історії України у Києві М.С. Грушевського. Досліджував побут та репертуар професійних нар. співців і музикантів (старців) на Чернігівщині. На початку 1930-х виїхав до Харкова, 1932–1933 навчався в аспірантурі Укр. наук.-досл. ін-ту історії України в Харкові. 1934–1936 працював у Путивльському краєзнавчому музеї, з 1937 — у Чернігівському міському бюро «Союздруку». У серпні 1937 заарештований у сфабрикованій справі «укр. контрреволюційної організації на Чернігівщині». В ув'язненні покінчив життя самогубством.

Частина опрацьованих вченим матеріалів зберігається в Наук. архіві Ін-ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАНУ. З 2016 в Чернігові є вулиця Бориса Луговського.

Тв.: Соціальна сатира з ярмаркового старечого репертуару // Україна. — 1926. — Кн. 4; Чернігівські старці: «Стареча топографія Чернігова» // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. — 1926. — Вип. 3; Автобіографічні відомості лірника Аксентія Шолоха // Там само. — 1929. — Вип. 1.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Луговський Борис Львович, український етнограф, музейний працівник, активний учасник краєзнавчого руху 20-х років // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1991; Нолл В. Вступна стаття до публікації: Луговський Б. Матеріали до ярмаркового репертуару та побуту старцівства в Західній

Чернігівщині // Родовід. — 1993. — № 6; Арендар Г., Лихачова С. Чернігівський історичний музей у 20–90-ті роки // Родовід. — 1996. — Ч. 2 (14); Історія Національної академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. — К., 1998; Коваленко О.Б. Нові відомості до біографії Бориса Луговського // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. — Чернігів, 2001; Юркова О. Луговський Борис Львович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Ткаченко В.В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше пожовтневе двадцятиріччя. — К., 2007; Коваленко О.Б. Луговський Борис Львович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 6. — К., 2009; Коваленко О.Б. Луговський Борис Львович // ЕСУ. — Т. 18. — К., 2017. — С. 60.

ЛУКАНЬ Роман, о. (в миру Лукань Степан Дмитрович) (17.09.1907, с. Старуня Надвірнянського повіту Станіславського воєводства, Австро-Угорщина, нині Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. — 28.11.1943, м. Львів) — дослідник історії Церкви, укр. друкарства, журналіст.

Навчався у держ. гімназії в Станіславові. Закінчив гімназію у Львові, філос. студії у Добромилі та богословські у Жовкві. 1933 висвячений священиком Чину св. Василя Великого, побував у монастирях Бучача, Крехова та ін. 1934–1943 — архіваріус Центр. василіанського архіву в монастирі св. Онуфрія у Львові та редакцій «Записок ЧСВВ» і «Альманаху слов'янських богословів», зав. Центр. василіанської б-ки у Львові. З середини 1930-х — член Бібліогр. комісії та співробітник Іст.-філософ. секції НТШ.

Після встановлення радянської влади у Західній Україні і далі був священиком василіанського монастиря св. Онуфрія у Львові. У лютому–вересні 1940 працював бібліотекарем Львів. відділу Ін-ту історії АН УРСР, був звільнений з посади через чернечий стан. У роки німецької окупації повернувся до монастиря. Трагічно загинув в автокатастрофі.

Досліджував історію міст і сіл України та Білорусії, їх монастирів та церков, готував бібліогр. покажчики з історії, релігії, літератури, освіти, книгодрукування в Україні.

Літ.: о. Роман Лукань ЧСВВ: [Некролог] // Львівські вісті. — Львів, 1943. — 30 листоп.; Остання дорога о. Романа Луканя ЧСВВ // Там само. — 2 грудня; К-ий М. Посмертна згадка. о. Роман Степан Лукань ЧСВВ // Краківські вісті. — Краків, 1943. — 3 грудня; Крип'якевич І. Пам'яті о. Романа Луканя: Некролог // Краківські вісті. — 1943. — 5 груд.; Федорович М. Пам'яті ченця-науковця (Над свіжою могилою о. Романа Луканя, ЧСВВ) // Там само. — 24 грудня; Дорошенко В. о. Роман Лукань // Наші дні. — Львів, 1944. — Ч. 2. — Лютий; Когут О.М. За пальмою св. Йосафата: На могилу бл. п. о. Романа-Степана Луканя, ЧСВВ // Місіонар. — 1944. — Ч. 1; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 4. — 1962; Кришталович У. Листи Івана Йосафата Скрутеня до Романа Луканя // Україна модерна. — Ч. 1. — Львів,

1996; Антонюк Н. Лукань Роман-Степан // Українська журналістика в іменах. — Вип. 3. — Львів, 1996; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Юркова О. З історії створення та діяльності Львівського відділення Інституту історії України (1940–1941 рр.) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. збірник. — Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога. — К., 2001; Купчинський О. Роман-Степан Лукань // Вісник НТШ. — 2003. — Ч. 29; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011; Фелонюк А. Два листи Омелянка Пріцака до о. Романа Луканя від 1941 року // Український археографічний щорічник. — Вип. 13/14. — К., 2009; Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. — Вип. 22. — К., 2012; Антонюк Н.В. Лукань Роман-Степан Дмитрович // ЕСУ. — Т. 18. — К., 2017. — С. 77.

ЛУКАЧ Бейло Іштванович (21.12.1939, с. Мочола Берегівського р-ну Закарпатської обл. — 06.03.1998, м. Київ) — дослідник історії Угорщини і міжнар. відносин, к.і.н. (1971), проф.

1959–1964 навчався на іст. ф-ті УжДУ. 1965–1966 — ст. економіст планової комісії Ужгородського райвиконкому, 1966 — референт Закарпатської обл. організації т-ва «Знання». 1966–1969 — аспірант, 1969–1972 — м.н.с. відділу історії зарубіжних соціалістичних країн Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Зміцнення союзу робітничого класу і селянства в процесі будівництва соціалізму в Угорщині (1957–1965 рр.)» (1971, наук. кер. — д.і.н. І.М. Мельникова). 1972–1973, 1975–1995 — доц. каф. історії, 1973–1975 — декан ф-ту культ.-освітньої роботи, 1995–1998 — проф., зав. каф. музеєзнавства та охорони пам'яток Київського держ. ін-ту культури. Одночасно з 1994 викладав у Нац. ун-ті «Києво-Могилянська Академія», з 1996 — у Дипломатичній академії України при МЗС України.

Тв.: Історія Угорщини в працях українських радянських істориків (1945–1967 рр.) // УІЖ. — 1969. — № 4; Зміцнення союзу робітничого класу з селянством на завершальному етапі будівництва основ соціалізму в Угорщині (1959–1962 рр.) // З історії зарубіжних соціалістичних країн. — К., 1971; Союз рабочего класса и крестьянства в социалистической Венгрии (1957–1970). — К., 1974; Укрепление союза рабочего класса и крестьянства в Венгрии (1963–1970 гг.) // Из истории социалистического строительства в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. — М., 1979; Деякі питання розвитку угорської промисловості в 1948–1955 рр. // Зб. наук. праць Київського державного інституту культури. — Вип. 2. — К., 1994; Історія Угорщини в працях українських істориків (1945–1994) // Питання історії культури України. — К., 1995; Українсько-угорські відносини наприкінці IX — у

середині XIII століть // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — Вип.1. — К., 1998.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 870; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Пагиря В., Роглєв Х. Закарпатці в Києві. — К., 2000; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 585.

ЛЮТМАН Адам Францович (1908, м. Львів — 1942, м. Краків, Польща) — дослідник історії Галичини XIX ст., магістр історії (1931).

Закінчив Львівський ун-т. Магістерська дис. «Суспільно-економічні погляди польського протестантизму у XVI ст.» (1931). 1940–1941 — м.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії АН УРСР. Брав участь у підготовці розділу про західноукр. землі у другій половині XIX ст. для 4-томної «Історії України». Загинув у нацистському концтаборі. Рукописи зберігаються у Відділі рукописів Львівської наук. бібліотеки ім. В. Стефаника НАНУ.

Літ.: Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Юркова О. З історії створення та діяльності Львівського відділення Інституту історії України (1940–1941 рр.) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. збірник. — Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога. — К., 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011; Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. — Вип. 22. — К., 2012.

ЛЯСКОРОНСЬКИЙ Василь Григорович (24.12.1859, м. Золотоноша, тепер Черкаської обл. — 01.01.1928) — історик, археолог, етнограф, нумізмат і картограф, проф. (1909). Народився у сім’ї вчителя.

1885 закінчив Ун-т св. Володимира (випускна робота була відзначена срібною медаллю). Був учнем В. Антоновича, за порадою якого досліджував творчість Гійома де Боплана як картографа пізньосередньовічної України.

Деякий час служив у 3-й Київській гімназії. З 1903 приват-доц. Московського ун-ту. 1904 здійснив археол. екскурсію до Полтавської губ. З 1907 працював приват-доц. Ун-ту св. Володимира. З 1909 був проф. Ніжинського іст.-філол. ін-ту князя Безбородька.

Нагороджений 4-ма орденами і однією пам’ятною срібною медаллю, за вислугу років мав чин статського радника.

За рад. доби приймав участь у роботі ВУАН, з 1924 обіймав посаду штатного постійного співробітника Етнографічно-фольклорної комісії при ВУАН, завідував нумізматичним відділом музею Києво-Печерської Лаври. Упродовж 1925–1927 був чл. Всеукр. археол. комітету. Водночас з 1926 був

членом-співробітником археол. секції мистецького відділу Ін-ту укр. наук. мови. Досліджував різнопланові проблеми вітчизняної та зарубіжної історії. Розробляв питання істор. географії, нумізматики, істор. топографії та допоміжних істор. дисциплін. Л. зробив вагомий внесок у розвиток укр. і рос. археол. науки.

Однією з найголовніших праць Л. слід вважати фундаментальну монографію «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.» (1897).

Захистивши дис., за рішенням Ради ун-ту св. Володимира від 28 травня 1899 здобув ступінь магістра рос. історії. Проте на вимогу В.С. Іконникова, Т.Д. Флоринського та деяких інших викладачів іст.-філол. ф-ту його позбавили права викладати в цьому вузі. Причиною цього було, насамперед, упереджене ставлення до Л. як до учня В.Б. Антоновича, якого у свій час було звинувачено у так званій «українській інтризі» (зусиллях, спрямованих на допущення на XI археол. з'їзді укр. мови в доповідях та дебатах поряд з іншими мовами).

1921 він повернувся до Києва, а наступного року дістав посаду проф. у Київському археол. ін-ті на каф. мистецтвознавства, де викладав курс загальної нумізматики. Особливо історика цікавили монети давньогрецького, римського і візантійського походження. Незабаром інститут було закрито, і Л. лишився без офіційної посади.

Одразу після переїзду до Києва включився в роботу ВУАН, брав участь в археол. секції, Софійській та етнограф. комісіях, іст. секції — по відділах старого Києва і Чернігова та первісної культури, а також у комісіях наук.-термінологічного словника й краєзнавства. Наприкінці 1927 Л. обрали також до складу комісії сходознавства. Він був найдіяльнішим чл. ВУАК. Завідуючи нумізматичним відділом Лаврського заповідника, тимчасово виконував і обов'язки його дир. Йому було доручено редагування Лаврського збірника. В серпні 1925 проф. Л. очолив комісію ВУАН з питань дослідження могильника Софіївського собору.

Восени 1927 з ініціативи Л. розпочалося дослідження підмурівка Золотих Воріт. Однак вченому довелося працювати в осінню негоду майже самотужки. Йому вдалося відкрити залишки давнішньої брами, яка існувала на місці Золотих Воріт до 1037.

В Ін-ті рукопису НБУВ зберігається 568 одиниць його архіву.

Тв.: Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., относящиеся к Южной России. — К., 1898.

Літ.: Мельник-Антонович К. Василь Григорович Ляскоронський: Некролог // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — 1929. — Кн. 24; Ситник О.М. Василь Григорович Ляскоронський // УІЖ. — 1990. — № 2; Скирта М.Л. Ляскоронський Василь Григорович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. — К, 2002; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 497–498; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 408.

ЛЯЩЕНКО Аркадій Якимович (26.01/07.02/.1871, м. Київ — 12.09.1931, м. Ленінград) — дослідник історії схід.-слов. літератури, зокрема давньоруської; історіограф, літературознавець, бібліограф, педагог. Д.чл. Т-ва любителів рос. словесності (1903), Слов'ян. наук. комісії (1922), НТШ у Львові (1927),Чл.-кор. ВУАН (1926), АН СРСР (1928).

Закінчив Житомирську чол. гімназію (1888), іст.-філол. ф-т С.-Петербурзького ун-ту (1892). Від 1893 викладав історію рос. словесності у навч. закладах С.-Петербурга, зокрема 1902–1917 — у Петров. комерц. училищі; водночас 1893–1897 — ред. вид-ва Т-ва любителів давньої писемності; 1901–1904 — ред. «Литературного вестника»; 1903–1904 — президент Рос. бібліол. т-ва у С.-Петербурзі. Дійс. та почес. чл. Т-ва дослідників Волині (Житомир); співорганізатор (1921) і дійс. чл. Т-ва дослідників укр. історії, письменства і мови (Петроград); від 1921 — ст. бібліотекар, від 1922 — зав. Слов'ян. відділ. б-ки АН СРСР.

Тв.: Повторительный курс русской истории. — К., 1888; «Волынские губернские ведомости» в 1838–1887 гг. // Живая старина. — 1893. — № 2. — С. 265–278; «Журнал Министерства народного просвещения»: алфавитный указатель неофициальной части за 1867–1891 гг. — Спб., 1894; Указатель к «Летописи русской литературы Тихонравова». — СПб., 1896; О молении Даниила Заточника. — СПб., 1896; О сочинениях Феодосия, писателя XII века». — СПб., 1901; Перлюстрований лист П. Куліша до С.Т. Аксакова // Україна. — К., 1924. — Кн. 4. — С. 83; Сага про Олафа Тріггвасона й літописне оповідання про Ольгу // Україна. — К., 1926. — Кн. 4. — С. 3–23; Летописные сказания о смерти Олега Вещего // ИОРЯС, XXIX. — Л., 1925. — С. 254–288; Билина про Івана Гостиного сина (київсько-чернігівське сказання про чудового коня) // Чернігів і північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріяли. — К., 1928. — Вип. XII. — С. 235–261 (Записки УАН. Історична секція; т. 23); Киев и Σαμβατάς у Константина Багрянородного // Докл. АН СССР, сер. В. — М.–Л., 1930, — № 4. — С. 66–72; Кілька власних імен в «Історії» Длугоша: матеріали до історії української мови в 15 ст. // ЗНТШ, т. 99. — 1930. — Ч. 1: Праці філологічні. — С. 317–321.

Дж. і літ.: СПФ АРАН. — Ф. 156. Лященко Аркадий Иоакимович. — Оп. 1, 34 ед.хр. (1778–1931); оп. 2, 533 ед. хр. (1884–1931); Калитин В. Хронологический список главнейших литературных трудов А.И. Лященко и отзывы о них // Доклады и отчеты Русского библиолог. общ-ва. Новая серия. Вып. 2. — СПб, 1913; Калитин В. Аркадий Иоакимович Лященко: К 25-летию учен.-лит. деятельности // Доклады и отчеты Русского библиолог. общ-ва. Новая серия. Вып. 2. — СПб., 1913. — С. 48–58; Никольський Н., Истрин В., Лавров П., Перетц В., Ляпунов Б. Записка об ученых трудах А.И. Лященко // Известия АН СССР. VII серия. Отд. гуман. наук. — 1928. — № 8–10; Перетц В.Н. Аркадий Иоакимович Лященко // Известия АН СССР. VII серия. Отд. обществ. наук. — 1931. — № 10; Федоров Л. А.И. Лященко // Вестник Академии наук СССР. — 1931. — № 10; Берков П.Н. А.И. Лященко //

Slavia. — 1932. — № 3–4; Перетц В.Н. Список важнейших работ, опубликованных членом-корреспондентом Академии наук СССР и Всеукраинской Академии наук А.И. Лященко // Труды Ин-та славяноведения АН СССР. — 1932. — Т. 1. — С. 375–376; УЛЕ. — К., 1995. — Т. 3: К–Н. — С. 248; ЕСУ. — К., 2017. — Т. 18. — С. 426–427.

МАГУРА Сильвестр Сильвестрович (02.01.1897, с. Гусине Холмського пов. Люблінської губ., нині Польща — 08.01.1938, м. Київ) — археолог, музеєзнавець, дослідник пам'яток трипільської культури.

Закінчив гімназію у м. Ревель. Навчався в Київському ун-ті (1917–1920) та Київському ІНО (1922–1925). 1920–1922 вчителював у м. Гайсин на Вінничині. З 1925 — співробітник археол. відділу Всеукр. іст. музею ім. Т.Г. Шевченка, брав участь у розкопках залишків поселення трипільської культури на Черкащині та міста-держави Ольвія. 1927–1930 — аспірант Всеукр. іст. музею. Одночасно брав участь у діяльності ВУАКу, чл. її Трипільської комісії. 1931 захистив промоційну працю «Обробка кістки та рогу у слов'ян Київської землі за часів раннього феодалізму (княжих часів)» на звання «наукового співробітника в галузі археології». 1930 брав участь у роботі Дніпрогесівської археол. експедиції під кер. акад. Д.І. Яворницького, у 1932–1933 — у розкопках на Замковій горі у Києві. 1934–1937 — с.н.с. Ін-ту історії матеріальної культури ВУАН, керівник Трипільської експедиції. 1935 проводив розкопки на території «міста Володимира» у Києві. 14.12.1937 за звинуваченням у належності до вигаданої «антирадянської укр. націоналістичної організації» заарештований і засуджений до розстрілу. Реабілітований 1960.

Тв.: Питання побуту на підставі залишків трипільської культури // Трипільська культура на Україні. — Вип. 1. — К., 1926; Бібліографічний покажчик з археології // Записки ВУАК. — К., 1930. — Т. 1; До питання про стару слов'янську кераміку часів родоплемінного ладу (З приводу розкопів на горі Киселівці в Києві 1932 р.) // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. — К., 1934. — Кн. 1; Розкопи на горі Киселівці в Києві 1933 р. // Там само; Дослідження так званої «трипільської культури» // Там само. — 1935. — Кн. 3/4; Експедиція 1934 р. для дослідження пам'яток трипільської культури // Там само. — 1937. — Кн. 2.

Літ.: Козловська В. Провідник по археологічному відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Київі. — К., 1928; Miller M. Archaeology in the U.S.S.R. — New York, 1956; Пастернак Я. Археологія України. — Торонто, 1961; Міллер М. Доля українських археологів під Совєтами // Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. — Париж, Чікаго, 1962; Шовкопляс И.Г., Дмитренко Н.Г. Археология Украинской ССР: Библиографический указатель, 1918–1980. — К., 1989; Шовкопляс Г.М. Сильвестр Сильвестрович Магура (1897–1937) // Археологія. — 1992. — Вип. 1; Мезенцева Г. Дослідники археології України:

Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997; Куріло О. Нариси розвитку археології у музеях України. — К., 2002; Історія Національної академії наук України (1934–1937): Документи і матеріали. — К., 2003; Білокінь С. Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено, 1920–1941 // До джерел: Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя: У 2 т. — Т. 2. — К., Львів, 2004; Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т. — К., 2004; Юркова О. Магура Сильвестр Сильвестрович // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Білокінь С.І., Юренко С.П. Магура Сильвестр Сильвестрович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 6. — К., 2009; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015; Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934). — К., 2016. — С. 499–500; Археологічний музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали / Авт.-упор. А. Яненко. — К., 2017; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 467.

МАКАРЕВИЧ Михайло Леонтійович (21.07.1901, м. Бердичів — 1988, м. Київ) — дослідник трипільської культури. Учасник Другої світової війни.

Закінчив музейний відділ пед. ф-ту Київського художнього ін-ту (1930). Від 1929 — практикант-асистент, лаборант, м.н.с. ВУАК. 1934–1941 — н.с. сектору історії докласового суспільства Ін-ту матеріальної культури (від 1938 — Ін-ту археології). 1946–1963 — м.н.с. відділу археології первісного суспільства. 1948–1949 — учений секретар Ін-ту. 1961 вийшов на пенсію.

Наук.-досл. роботу розпочав у 1927 під час стажування на розкопках поселень трипільської культури. Учень С.С. Гамченка, разом з ним брав участь у розкопках поселень біля сіл Білий Камінь, Колодяжне, Стіна. 1934–1940 працював у Трипільській експедиції на поселеннях Коломийщина I, Володимирівка, Городськ. 1940–1960-ті провадив розкопки поселень раннього етапу трипільської культури на Півд. Бузі: Сабатинівка II, Гренівка, Гайворон (спільно з В.М. Даниленком). 1953 разом з В.М. Даниленком досліджував Червонохутірський могильник під Києвом. 1956–1958 продовжив розкопки поселень трипільської культури біля с. Стіна (Стіна 4 і 2), розвідав близько 30 пам’яток пізнього етапу трипільської культури на Житомирщині, з яких розкопував поселення Паволоч. У 1950-і брав участь в експедиціях на новобудовах у зоні Каховського водосховища та Кременчуцької ГЕС, зокрема в розкопках поселення Михайлівка.

Тв.: Середньобузька експедиція по дослідженню пам’яток трипільської культури // АП. — 1952. — 4; Трипільське поселення біля с. Паволочі // Там само; Исследования в районе с. Стена на Южном Буге // КСИА АН УССР. — 1960. — 10; Об идеологических представлениях у трипольских племен // ЗОАО. — 1960. — 1; Михайлівське поселення. — К., 1962; Скифская генеалогическая легенда // СА. — 1963. — № 1 (дві останні у співавт.).

Літ.: Відейко М.Ю. Макаревич Михайло Леонтійович // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. ІІ. — С. 320–321; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 502–503; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 540.

МАКАРЕНКО Микола Омелянович (04.02.1877, с. Москалівка, тепер Роменського р-ну Сумської обл. — 04.01.1938, м. Томськ) — дослідник стародавньої та середньовічної історії України, археолог, мистецтвознавець, музеєзнавець, пам'яткоохоронець, професор.

Після Лохвицької гімназії навчався в Петербурзькій школі техн. малювання барона А.Л. Штігліца, 1902–1905 — у Петербурзькому археол. ін-ті. Дослідницьку діяльність розпочав в Ермітажі, співпрацюючи з Імп. Археол. комісією, друкувався у часописі «Старые годы», викладав на Вищих жіночих архітектурних курсах, вивчав мистецьку спадщину Т. Шевченка й М. Ломоносова. 1918 переїхав до Києва. З 1919 — дійсний член УАН, голова Секції мист-в. У складі Софійської комісії та Археол. комітету досліджував Софійський собор, пам'ятки Київської Русі, Києво-Печерської Лаври, Михайлівського Золотоверхого собору. Брав участь в археол. розкопках Ольвії, Спаського собору у Чернігові, Крейдищанського комплексу поблизу Сум, Маріупольського могильника, вивчав археологічні пам'ятки на місці майбутнього Дніпрогесу. З 1920 н.с. Іст.-філол. відділу УАН, брав участь у створенні бібліографії літератури про київську архітектуру часів середньовіччя, складав технічну документацію для реставрації стародавніх храмів. З 1921 по 1924 — дир. Музею мистецтв ВУАН, що відкрився на основі збірок Ханенка, частину яких повернув до Києва, упорядкував колекцію, налагодив експозиційну, лекційну, науково-дослідну роботу, створив музейну бібліотеку, підготував путівник. У 1926 за дорученням Археологічного комітету ВУАН опрацьовував творчу спадщину мистецтвознавця Григорія Павлуцького, опікувався збереженням бібліотеки та колекції вченого. 1932 — кер. сектора рабовласницького сусп-ва при Секції історії матеріал. культури ВУАН. 1934 його заарештували за відмову підписати акт про знесення Михайлівського Золотоверхого собору, вислали на 3 роки до Казані, де він викладав у худ. технікумі, був консультантом Центр. музею. В 1936, після повторного арешту, відправлений на 3 роки у виправно-трудові табори в Томськ. 1937 постановою «трійки» засуджений до вищої міри покарання. Реабілітований 1989.

Автор понад 170 наукових праць.

Тв.: Ломоносов и мозаическое дело в России (1911); З артистичної спадщини Шевченка (1914); Могилы городища Полтавской губернии (1917); Музей Мистецтв УАН. Провідник (1924); Чернігівський Спас: археологічні досліди року 1923 (1929); Мистецтво книги (1924); Городище «Монастырище» (1925), Орнаментація української книги XVI–XVIII ст. (1926); Скульптура і різьбарство Київської Русі передмонгольських часів (1930); Маріупольський могильник (1933).

Літ.: ЕУ. — Т. 4. — С. 1436; Білодід О.І. Про Макаренка // Археологія. — 1989. — № 1. — С. 121–131; Граб В.И. Дело Н.Е. Макаренко // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи. — Суми; Ромни, 1990. — С. 30–31; В.Б. Звагельський. Невтомний у праці // Репресоване краєзнавство. — К., 1991. — С. 161–167; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 143–144; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 503–505; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 546.

МАКАРЕНКО Олександр Андрійович (22.04.1920, м. Алупка, — ?) — дослідник історії міжнар. відносин України ХХ ст., міжнар. роб. руху, д.і.н. (1965). Лауреат премії АН УРСР ім. Д.З. Мануїльського (1982). З робітників.

Почав працювати креслярем конструкторського бюро з-ду «Червоний екскаватор» (м. Київ). Навчався в Київському авіаційному ін-ті, Казанському авіаційному ін-ті, на партійних курсах в Новосибірську. 1943–1945 — на комсомольській роботі. Працював дир. Чернівецького обл. будинку нар. творчості. 1945–1946 навчався на міжнар. ф-ті КДУ, 1946–1950 — на іст. ф-ті Чернівецького держ. ун-ту. 1954 закінчив АСН при ЦК КПРС. 1954 захистив канд. дис. 1954–1958 — на партійній роботі. 1958–1963 — с.н.с. відділу загальної історії та міжнар. відносин, 1963–1964 та з 1969 — с.н.с. відділу нової і новітньої історії Ін-ту історії АН УРСР, вчений секретар Бюро Відділення суспільних наук АН УРСР (за сумісн.). 1964–1969 — зав. відділу пролетарського інтернаціоналізму Ін-ту філософії АН УРСР.

Автор понад 30 праць.

Тв.: Мировой пролетариат — Стране Советов. Движение зарубежного рабочего класса в защиту и помощь Советской стране. 1921–1923 гг. — К., 1963; Міжнародні відносини і Радянська Україна (1924–1929). — К., 1963; Преодолевая происки мировой реакции // Украинская ССР в международных отношениях. 1924–1929 гг. — К., 1964; Провал імперіалістичних намірів щодо України (1924–1929 рр.). — К., 1967; Строительство коммунизма и проблемы сближения социалистических наций. — К., 1969; Україна і зарубіжний світ. — К., 1970 (у співавт.); Єдність інтернаціональних і національних інтересів трудящих. — К., 1971 (у співавт.); Могучая сила пролетарской солидарности: Поддержка зарубежным пролетариатом Советской страны в 1921–1925 гг. — М., 1976; Рух солідарності зарубіжних трудящих проти загрози нової антирадянської інтервенції (1924–1929) // УІЖ. — 1978. — № 7.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 432, 1222; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України

НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 587; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 548.

МАКАРЧУК Степан Арсентійович (03.01.1930, с. Дуліби Гощанського р-ну Рівненської обл. — 02.04.2014, м. Львів) — історик, дослідник етнічної історії України, д.і.н. (1985), проф. (1987), засл. діяч науки і техніки України (1999).

У 1951 закінчив Гощанську сш, 1956 — з відзнакою іст. ф-т ЛДУ ім. І. Франка; 1956–1959 перебував на пед. роботі у Львівській обл.; 1959–1963 — м.н.с. музею етнографії та художнього промислу АН УРСР; 1963–1965 — зав. відділу етнографії (м. Львів); 1973–1984 викладав у ЛДУ ім. І. Франка; завідував каф. історії УРСР; 1989–1995 — зав. каф. історії та етнографії України; 1995–2001 — зав. каф. етнології. З 2001 — проф. каф. етнології ЛНУ. 1976–1994 — декан іст. ф-ту. Засл. проф. ЛНУ ім. І. Франка.

Брав участь у громад. житті поза ун-том: 1967–1993 — член президії правління, заст. голови, 1993–1994 — голова Львівської обл. організації «Знання»; 1986–1991 — двічі обирався депутатом Львівської міської ради. Під його керівництвом було захищено 21 канд. і 4 докт. дис. 1986 — нагороджений Почесною грамотою Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти України. Мав урядові нагороди: Почесну грамоту Президії ВР України (1977); орден Дружби Народів (1986).

Тв.: Нові риси в побуті робітників Прикарпаття // Матеріали з етнографії та мистецтва. — Вип. 7–8. — К., 1963; Рабочая семья на Украинском Прикарпатье // Этнографическое изучение быта рабочих. — М., 1968; Український етнос (виникнення та історичний розвиток). — К., 1982; Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в периоды империализма. — Львов, 1983; Історичні передумови возз'єднання українських земель. — К., 1989 (у співавт.); Галицьке москвофільство в кінці XIX — на початку XX ст. // Історичні дослідження: Історія. — Вип. 16. — К., 1990; Український етнос (виникнення та історичний розвиток). — К., 1992; Етнографія України. — Львів, 1994 (ред., у співавт.); Львів: історичні нариси. — Львів, 1996 (у співавт.); Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР. — Львів, 1997; Москвофільство: витоки та еволюція ідей // Вісник ЛДУ: Серія історична. — Вип. 32. — Львів, 1997; Писемні джерела з історії України. — Львів, 1999; Історичні неписемні джерела. — Львів, 2002; Історичні неписемні джерела. — Львів, 2006; Звичаєве право // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. — Львів, 2006; Етнічна історія України. — К., 2008; Галичина: етнічна історія. — Львів, 2009 (гол. ред. і автор статей).

Літ.: Кондратюк К. Життя як довга нива // Вісник ЛДУ. Серія історична — 1999. — Вип. 34; Українські історики XX ст.: Біобібліографічний довідник, вип. 2, ч. 1. К.–Львів, 2002; Хто є хто в Україні. — К., 2004.

МАКОВІЙЧУК Іван Михайлович (17.10.1930, с. Новоселиця Літинського р-ну Вінницької обл. — 17.10.1991, м. Київ) — дослідник історії України другої пол. ХХ ст., д.і.н. (1984).

1951 закінчив Вінницьке пед. училище, працював вчителем, журналістом в районній та обласній газетах Вінницької обл. 1962 закінчив Заочну ВПШ при ЦК КПРС (Москва), перебував на партійній роботі. Канд. дис. «Ленінська тема у партійно-радянській пресі України (1966–1970 рр.)» (1971). 1975–1986 — с.н.с. відділу історії комуністичного будівництва, 1986–1991 — зав. сектора селянства відділу соціалістичного і комуністичного будівництва, 1991 — зав. відділу сучасної історії Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Радянська преса — могутній засіб комуністичного виховання і організації мас в умовах розвинутого соціалізму (На матеріалах Української РСР)» (1984). Підготував 8 кандидатів наук.

Тв.: Поезія героїзму. Про відродження ратних і трудових подвигів радянського народу в сучасній українській поезії. — К., 1967; Преса Радянської України в умовах розвинутого соціалізму. — К., 1978; Братерство і єднання культур. — К., 1981; Советская печать — могучее средство организации и воспитания масс (На материалах Украинской ССР. 1960–1980). — К., 1982; Перебудова і гласність: Роль засобів масової інформації і пропаганди в перебудові життя радянського суспільства. — К., 1988; Голод на Україні у 1946–1947 роках // УІЖ. — 1990. — № 8.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1920; Пінчук Ю.А. Захист докторської дисертації І.М. Маковійчуком // УІЖ. — 1985. — № 7; [Некролог] // УІЖ. — 1992. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 587–588; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 595.

МАКСИМЕЙКО Микола Олексійович (17/05/.06.1870, с. Волошнівка, нині село Роменського р-ну Сумської обл. — 14.04.1941, м. Харків) — історик права, проф. (1903), доктор права (1915). Народився в селянській родині.

Початкову освіту здобув у приходській школі та прогімназії. Навчався в Колегії Павла Галаґана (1884–1888) та на юр. ф-ті ун-ту св. Володимира (1888–1892), після закінчення якого був залишений стипендіатом при каф. історії рос. права для підготовки магістерської дис. З 1897 — приват-доц. Харківського ун-ту та чл. Харківського іст.-філол. т-ва, з 1900 — Харківського юр. т-ва. З 1903 — екстраординарний, упродовж 1905–1918 — ординарний проф. каф. історії рос. права Харківського ун-ту.

Проводив активну громад. та пед. діяльність. Викладав на жіночих та роб. курсах, читав лекції з історії права в Харківському нар. ун-ті (1903–1915). Приймав участь у роботі багатьох наук. т-в, зокрема, Харківського

іст.-філол. т-ва та Т-ва поширення в народі грамотності. Доклав чимало зусиль для організації XII Археол. з'їзду, який відбувся у Харкові.

1905 разом із проф. Харківського ун-ту М. Сумцовим, Д. Багалієм, Т. Буткевичем, входив до складу Ради з питань про усунення обмежень Емського указу 1863, яка виступала за скасування утисків укр. культури. 1915 захистив дис. «Опыт критического исследования Русской правды» та здобув ступінь доктора наук.

У період подій 1917–1921 займав вичікувальну позицію. 1919, як і більшість викладачів Харківського ун-ту, співпрацював з Акад. союзом на допомогу Добровольчій армії. Проте 1920, під враженням від розгорнутого денікінцями терору, більшість діячів масово перейшли на бік рад. влади. Приймав активну участь в організації правового відділення при Ін-ті нар. госп-ва та був першим деканом юр. ф-ту цього закладу. Через різке погіршення стану здоров'я 1920 змушений був переїхати на Полтавщину, де викладав у школах та читав лекції серед населення. 1920–1924 працював ученим консультантом кодифікаційного відділу нар. комісаріату юстиції УСРР, а також проф. правового відділення при Ін-ті нар. госп-ва. Разом із рад. ученими-правниками С. Вереткою, З. Висоцьким, В. Дністрянським, О. Малицьким, П. Момотом, Ю. Яворським проводив дискусію щодо шляхів розвитку укр. юр. термінології на шпальтах юр. видань. Упродовж 1924–1926 — проф. Харківського геодезичного та землевпорядного ін-ту.

1926–1934 очолював секцію історії укр. права Наук.-досл. ін-ту історії укр. культури імені акад. Д. Багалія. 1928 змушений був виступити на загальному засіданні співробітників НДІ історії укр. культури ім. акад. Д. Багалія з публічною критикою своїх поглядів як «буржуазно-націоналістичних». Така акція врятувала М. від переслідувань. Упродовж 1934–1940 приймав участь у роботі Комісії АН УРСР з вивчення західноруського і укр. права. У 1940–1941 — с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР.

Праці вченого присвячені політ. ладу та праву Литовсько-Руської держави. Зробив значний внесок у дослідження «Руської правди». Його наук. спадщина складається з 20 монографій, статей, доповідей.

Тв.: Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. — Харьков, 1902; Опыт критического исследования Русской правды. — Вып. 1. — Харьков, 1914; Система Руської правди в її поширеній редакції. — К., 1926; Інтерполяції в тексті поширеної Руської правди. — К., 1929.

Літ.: Скакун О.Ф. М.О. Максимейко — історик (до 100-річчя від дня народження) // УІЖ. — 1970. — № 7; Його ж. М.О. Максимейко як історик права // Проблеми правознавства. — 1972. — № 21; Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри української культури ім. акад. Д.І. Багалія (1921–1934). — Харків, 1994; Її ж. Розвиток історико-правової думки в Російській імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). — Харків, 2000; Бондарук Т.І. Західноруське право: дослідження і дослідники (Київська історико-юридична школа). — К., 2000; Національна академія наук

України. Персональний склад. 1918–2003. — К., 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 588; Остапенко С.В. Науково-педагогічна та громадська діяльність М.О. Максимейка: Автореферат дис. ... канд. іст. наук. — Харків, 2008; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 613.

МАКСИМОВ Євген Володимирович (28.01.1921, м. Київ — 02.08.2008, м. Київ) — археолог, славіст, д.і.н. (1983), лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1991). Нагороджений медаллю «За трудову доблесть» (1986).

1949 закінчив іст. ф-т КДУ. Відтоді працював в Ін-ті археології АН УРСР: м.н.с. (1949–1970), с.н.с. (1970–1986), пр.н.с. (1986–1998) і н.с., зокрема відділу археології ранніх слов'ян від дня його створення 1974. 1968 захистив канд. дис. «История населения Среднего Поднепровья на рубеже нашей эры», 1983 — докт. дис. «Зарубинецкая культура по материалам Украины (Древние славяне во II в. до н. э.)».

Дослідив городища зарубинецької культури Пилипенкова Гора та Бабина Гора, могильники Дідів Шпиль, Пирогів, Козаровичі; поселення київської культури Козаровичі; городища зарубинецької та райковецької культури Монастирок. Брав участь у дослідженні античних міст Ольвія й Тіра, пізньоскіфського поселення та могильника Золота Балка на Нижньому Дніпрі, городищ скіфського часу Хотів і Ходосівка в Середньому Подніпров'ї, ранньоскіфського могильника Лука Врублівецька на Дністрі, поселень київської культури Ульянівка, Роїще.

За ініціативою дослідника створено першу в Середньому Подніпров'ї заповідну іст.-культурну територіїї «Трахтемирів», де в умовах унікального ландшафту Канівщини сконцентровані десятки пам'яток різних археол. культур.

М. був членом редколегії періодичних видань «Археологія», «Археологічні пам'ятки УРСР», «Краткие сообщения Института археологии АН УССР», 1971–1985 — заст. гол. редактора видання «Археологія» (№ 1–58).

Автор понад 200 праць, зокрема розділів у колект. виданнях: «Нариси стародавньої історії Української РСР» (К., 1957); «Археологія Української РСР», т. 3 (К., 1975); «Этнокультурная карта Украинской ССР», т. 3 (К., 1985); «Археология Украинской ССР», т. 3 (К., 1986); «Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период» (К., 1990).

Тв.: Античний імпорт на Середньому Подніпров'ї в зарубинецький час // Археологія. — 1963. — XV; Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — К., 1972; Зарубинецкая культура на территории УССР. — К., 1982; Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре. — К., 1988 (у співавт.); Древности скифского времени Киевского Поднепровья. — Полтава, 2008 (у співавт.).

Літ.: Дослідник давньослов'янської історії України // Старожитності І тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003. — С. 5–7; Абашина Н.С. Євген Володимирович Максимов. До 90-річчя від дня народження // Археологія. — 2011. — № 2. — С. 149–150; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 505–506; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 625.

МАЛЄЄВ Олександр Феоктисович (05/17/.04.1879, ? — не раніше 1930, ?) — історик рев. рухів.

Після отримання середньої освіти з 1902 до 1904 викладав у недільних школах та нар. ун-тах Катеринослава, Запоріжжя, Одеси. 1910 закінчив іст.-філол. ф-т ІНУ. 1911–1919 викладав у приватних жіночих гімназіях. Зі встановленням в Одесі рад. влади призначався на провідні посади губ. відділу нар. освіти (губвно): зав. підвідділу соціального виховання, заст. зав. губвно, голова правління робітників освіти, зав. шкільного підвідділу, зав культурно-освітнім відділом. З березня 1922 як представника культвідділу Одеського губкому професійно-технічної та спеціально-наук. освіти затверджено чл. наук. бюро того ж комітету. Брав участь у становленні ОІНГ, а 1 вересня 1921 обраний його викладачем. Був деканом роб. ф-ту цього закладу (1921 — жовтень 1929), а 1924 увійшов до складу бюро ректорату. 1922 призначений викладачем (від 1925 проф.) історії класової боротьби, історії соціалізму, історії рев. рухів, нової та новітньої історії, історії ВКП(б) в Одеському ІНО і ОІНГ (обидва — 1922–1930). Брав участь у роботі наук. т-в: наук. співробітник наук.-дослідної каф. марксизму-ленінізму (1922–1923), чл. соціально-іст. секції ОКК при ВУАН (1923–1930), чл. іст.-етнологічного відділу Одеської філії ВУНАС (1929–1930). З 1930-х подальша доля невідома.

Основними напрямками досліджень вченого були: рев. рух 1905, суспільні процеси, історія євреїв. Він був одним із ініціаторів та авторів збірки пам'яті Є.Щепкіна.

Тв.: Еврейские погромы на Украине. — Одесса, 1920; Введение в основные вопросы ленинизма и истории классовой борьбы России и Запада в связи с общими указаниями по историческому материализму // Наша школа. — 1924. — № 4–5; Рабочее и революционное движение на Запорожье. — Одесса, 1925; Одесса в 1905 году. Краткий исторический очерк к 20-летию революции 1905 г. — Одесса, 1925; Революция 1905 г. на море. Краткий исторический очерк к 20-летию революции 1905 г. — Одесса, 1925; Проф. Е.Н. Щепкин в революционные дни 1905 г. и 1919–1920 гг. // Памяти профессора Е.Н. Щепкина. — Одесса, 1927.

Літ.: Левченко В.В. Історія в Одеському інституті народної освіти: викладання та дослідження // ЗІФ. — Вип. 12. — Одеса, 2002. — С. 235–236; Левченко В.В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти // ЗІФ. — Одеса, 2003. — Вип. 13. — С. 132–134; Левченко В.В.

Ротація професорсько-викладацького складу з гуманітарних дисциплін в Одеському інституті народної освіти // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — № 17 (37). — Одеса, 2006. — С. 144–146; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 223–224.

МАЛИНОВСЬКИЙ Оникій (Йоаникій) Олексійович (17.11.1868, м. Острог Волинської губ., нині Рівненської обл. — 12.01.1932, м. Київ) — дослідник історії права, укр. учений-юрист, історик, громад. діяч. Народився у сім'ї ремісника.

Навчався в Острозькій гімназії, потім — у колегії Павла Галагана в Києві та на юр. ф-ті Київського ун-ту св. Володимира. Після закінчення ун-ту (1892) працював викладачем законодавства в Київському кадетському корпусі й приватним учителем. 1895–1899 — стипендіат для підготовки до професорського звання каф. рос. історії Київського ун-ту. 1899–1911 працював проф. права Томського ун-ту. Там став доктором права, захистивши дис. «Рада Великого княжества Литовского в сравнении с боярской думой древней Руси» (праця була видана у Томську в двох частинах у 1904 і 1912).

1911 звільнено з роботи та притягнено до кримінальної відповідальності (засуджено до смертної кари). Лише загальна амністія, оголошена до 300-річчя дому Романових, врятувала М. від ув'язнення. В 1913 йому дозволили обійняти посаду проф. історії права у Варшавському ун-ті. Восени 1918, коли велася робота по заснуванню УАН, планувалося обрати його до її складу. Однак воєнні дії в Україні завадили це зробити. Влітку 1919 М. працював в управлінні народної освіти «Особливої наради при Головнокомандуючому збройними силами Півдня Росії» (денікінського цивільного уряду). За діяльність на цій посаді, а також антибільшовицькі публікації, зокрема виступи проти «червоного» терору, М. у червні 1920 був заарештований чекістами і засланий до виправних таборів, де перебував до квітня 1925. У червні 1925 М. було обрано д.чл. ВУАН. Він очолював Комісію по вивченню звичаєвого права України, секцію кримінального права у Комісії рад. права, Т-во правників при ВУАН, був актиним співробітником Комісії по вивченню історії західноруського та укр. права, Археогр. комісії й інших акад. установ.

З'являються друком його нові наук. праці «Кара і засоби соціального захисту» (1926), «Радянські виправно-трудові установи, порівнюючи з буржуазними тюрмами» (1928), «Про студії над злочинами та злочинністю» (1928), а в 1929 — монографія «Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни».

Після процесу «Спілки визволення України» у ВУАН розпочалася масова «чистка кадрів» і М. затаврували як «великодержавника, який у радянський час прагнув позбутися, але все ж не позбувся хибних методо-

логічних підходів». Влітку 1930 його виключили зі складу д.чл. Академії й звільнили з роботи, залишивши без будь-яких засобів до існування. Так у злиднях та забутті М. прожив ще трохи більше року. Після смерті вченого його праці (понад 100 назв) було вилучено з відкритого користування, а могилу на Байковому кладовищі в Києві зруйновано. У 1992 його реабілітовано і поновлено в списках АН України.

Тв.: Учение о наказании по Литовскому статуту. — К., 1894; Ссылка в Сибирь. Публичные лекции. — Томск, 1900; Древнейшая русская аристократия. — К., 1903; Рада Великого княжества Литовского в сравнении с боярской думой Древней Руси. — Томск, 1904–1912. — Ч. 1–2; Народ и власть в русской истории. — К., 1905; Начальная страница из истории русской интеллигенции. — Томск, 1909; Кровавая месть и смертные казни. — Томск, 1908–1909. — Т. 1–2; Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни. — К., 1929; Малиновський О. Із щоденників / Публ. Шабат М., передм. і коментар Усенко І.Б. // Вісник АН України. — 1993. — № 10.

Літ.: Малиновский Иоаникий Алексеевич // Новый энциклопедический словарь. — Пг. [Б.г.]. — Т. 25. — С. 515; Малиновский Иоаникий Алексеевич // Сибирская советская энциклопедия. — Новосибирск; М., 1932. — Т. 3; Борисенок С. Російське великодержавництво в концепції «історії західноруського права» // Україна. — 1932. — № 3; Малиновський Йоаникій // ЕУ. — Т. 4. — Париж; Нью-Йорк, 1962; Цыганкова Э.Г. Иоаникий Алексеевич Малиновский (1868–1932) // Очерки истории естествознания и техники. — 1991. — Вып. 40; Усенко І.Б., Циганкова Е.Г. Академік О.О. Малиновський // Правова держава. — 1992. — Вип. 2–3; Усенко І.Б., Циганкова Е.Г. У пошуках історичних коренів сучасності: До 125-річчя від дня народження О.О. Малиновського // Вісник НАН України. — 1993. — № 9; Академія Наук України. Персональний склад. 1918–1993. — К., 1993. — С. 87; Циганкова Е.Г., Усенко І.Б. Малиновський Оникій (Йоаникій) Олексійович // Українська біографістика. — Вип. 1. — К., 1996. — С. 90–93; Абаїмов В., Стрельська Л. Право на життя і його ціна в історії (за мотивами біографії і творів О.О. Малиновського) // Історія в школі. — 2001. — № 2. — С. 39–43; № 3–4. — С. 30–39; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; ЕСУ. — Т. 18: Лт–Мал. — К., 2017. — С. 696.

Іконогр.: Українська біографістика. — Вип. 1. — К., 1996. — С. 90.

МАНУЇЛЬСЬКИЙ Дмитро Захарович (парт. псевд. — «Мефодій», «Фома», «Іван Безграмотний»; 21.09/03.10/.1883, с. Святець Кременецького пов. Волинської губ., нині Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. — 22.02.1959, м. Київ, похований на Байковому кладовищі) — рад. парт. та держ. діяч., перший секретар ЦК КП(б)У (1921–1923), міністр закордон. справ УРСР (1944–1953). Дослідник історії міжнар. відносин, міжнар. роб. і комуністичного рухів, д.і.н. (1940), проф. (1940), акад. АН УРСР (1945).

Нар. у сім’ї православного священика. 1895–1903 навчався в Острозькій гімназії, 1903–1906 — на іст.-філол. ф-ті Петербурзького ун-ту. Один із керівників Кронштадтського, потім Свеаборзького збройних повстань 1906, після поразки яких заарештований і засуджений до 5 років заслання в Якутській губ., однак невдовзі втік із в’язниці. 1907 емігрував до Франції. 1907–1910 навчався на юр. ф-ті Сорбонського ун-ту. 1912–1913 нелегально працював у Москві та Петербурзі, потім знову емігрував, проживав у Франції та Швейцарії. У травні 1917 повернувся до Росії, у серпні 1917 як член орг-ції «міжрайонців» вступив до партії більшовиків, учасник Жовтневого перевороту. З грудня 1917 — чл. колегії Наркомпроду РРФСР.

З 1918 скерований ЦК РКП(б) для організації більшовицького руху в Україні. З травня 1918 — заст. голови делегації РСФРР на мирних переговорах між Українською Державою та РСФРР. У липні-серпні 1919 голова політ. комітету оборони Києва, а в листопаді головував на Гомельській нараді 1919 опозиційних діячів КП(б)У, скликаній фракцією т. зв. федералістів. 1919–1920 — чл. Всеукраїнського ревкому, чл. Тимчасового Бюро ЦК КП(б)У, 1920–1921 — чл. мирної делегації на переговорах з Польщею, 1920–1921 — нарком земельних справ УСРР. 1920–1923 — чл. політбюро ЦК КП(б)У, перший секретар ЦК КП(б)У, ред. газ. «Комуніст». 1921 — держ. звинувачувач на суд. процесі «Української партії соціалістів-революціонерів». 1923–1952 — чл. ЦК ВКП(б).

З 1922 працював у Комінтерні: 1923–1928 — чл. Президії виконкому, 1928–1943 — секретар виконкому, голова делегації ВКП(б) у Комінтерні. 1944–1953 — заст. голови Ради Міністрів УРСР, 1946–1952 — міністр закордонних справ УРСР.

Очолював укр. делегацію на міжнар. конф. у Сан-Франциско у квітні 1945, яка оформила створення ООН, та на Паризькій мирній конф. 1946. Брав участь у роботі перших сесій ГА ООН, на яких виступав з промовами, спрямованими проти діяльності укр. еміграції. 1948–1949 — Голова Ради безпеки ООН. Пропонував М. Хрущову обмінятися дипломатичними представництвами з іншими країнами, щоб підняти престиж України і підготувати ґрунт для вступу в ООН інших рад. республік. З його ініціативи в КДУ відкрито ф-т міжнар. відносин. 1945–1946 — виступив ініціатором, ідеологом і керівником нової кампанії боротьби проти «українського буржуазного націоналізму», розгорнув широкомасштабну акцію з переслідування та цькування укр. інтелігенції.

Д.і.н., проф. (1940, без захисту дис.). 1945–1948 — с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР, 1953–1959 — чл. вченої ради Ін-ту. 1972 засновано премію ім. Д.З. Мануїльського АН УРСР.

Тв.: Германская революция и СССР. — Х., 1923; Исторический перелом в германской компартии. — Х., 1926; Год после VI конгресса. Вопросы X пленума ИККИ. — М.–Л., 1929; — Компартии и кризис капитализма. Доклад на XI пленуме ИККИ. — М.–Л., 1931; Революционный кризис,

фашизм и война. — М., 1934; Итоги социалистического строительства в СССР. — М., 1935; Гитлеровская тюрьма народов — М., 1942; Народ-герой, народ-воїн. — К., 1944; Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. — К., 1946; Ленін і Сталін про завдання вивчення історії радянського суспільства // Наукові записки Інституту історії. — Т. 3. — К., 1950.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 4. — 1962; Зав'ялов Б.М. Дмитро Захарович Мануїльський. — К., 1967; Коммунистический Интернационал: Краткий исторический очерк. М., 1969; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; Суярко Л.О. Дмитро Захарович Мануїльський. — К., 1979; Його ж. Д.З. Мануильский: революционер, дипломат, ученый. — К., 1983; Антонюк Д.І. Д.З. Мануїльський як історик: До 100-річчя з дня народження // УІЖ. — 1983. — № 10. — С. 73–80; Деятели СССР и революционного движения России: Энциклопедический словарь Гранат. — М., 1989; Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). — К., 2005; EoU. — Vol. III. — 1993; Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. — К., 2004 — Т. 2; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 589; Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 6. — К., 2009.

МАРАХОВ Григорій Іванович (18.08.1918, с. Кевсала, нині Іпатівського р-ну Ставропольського краю, РФ — ?) — дослідник нової та новітньої історії України, сусп.-політ. рухів XIX–XX ст. та польс.-укр. зв'язків, д.і.н. (1965), проф. (1967). Із селян.

1941 закінчив іст. ф-т Краснодарського держ. пед. ін-ту. Учасник Другої світової війни. 1945–1946 — викладач історії КПРС Київського держ. пед. ін-ту; 1946–1948 викладав у Київському будівельному ін-ті. 1954 в Ін-ті історії АН УРСР захистив канд. дис. «Революційний рух в військах Південно-Західного фронту (1914–1917 рр.)». 1958–1959 — с.н.с. відділу археографії, 1959–1963 — с.н.с. відділу історії країн нар. демократії Ін-ту історії АН УРСР. 1963–1970 — зав. каф. марксизму-ленінізму Укр. поліграфічного ін-ту. З 1970 — викладач Ін-ту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ. 1965 у Ленінградському держ. ун-ті захистив докт. дис. «Польське повстання 1863 р. на Правобережній Україні».

Тв.: Связи великих мыслителей // Советская Украина. — 1957. — Вып. 7; Из истории революционной борьбы // Там само. — Вып. 10; Из революционного прошлого // Там само. — 1958. — Вып. 3; Братерська дружба польського і радянського народів // Наукові записки Ін-ту історії АН УРСР. — 1956. — Вип. 7; Андрій Красовський — борець проти кріпосництва і самодержавства. — К., 1961; Общественно-политическое движение на Украине: Сб. документов: В 2 т. — К., 1963–1964 (кер. колективу упоряд.); Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине. — К., 1967; Социально-политическая борьба на Украине в 20–40-е годы XIX в. — К., 1979; Социально-политическая борьба на Украине в 50–60-е годы XIX в. — К., 1981;

Киевский университет в революционно-демократическом движении. — К., 1984.

Літ.: РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; Сосновчик С.О. Вшанування професора Г.І. Марахова з нагоди його 60-річчя // УІЖ. — 1978. — № 11; EoU. — Vol. III. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 590.

МАРКУСЬ Василь Васильович (псевд.: Василь Марко; 27.12.1922, с. Бедевля, нині село Тячівського р-ну Закарпатської обл. — ?) — політолог, історик, автор низки праць, що присвячені порівнянню політ. систем, міжнар. політиці та міжнар. праву, викладач, редактор, видавець. Д-р права (1956). Іноз. член НАНУ (1994), член НТШ, УВАН, Українського історичного товариства, Американського політичного наукового товариства та ін.

Закінчив гімназію в Хусті. З травня по грудень 1942 був ув'язнений угор. військ. судом за участь в укр. молодіжному підпіллі в Закарпатській Україні, яке діяло під проводом ОУН проти окупантів. 1943–1944 — студент філол. ф-ту Будапештського ун-ту. 1948 в УВУ отримав наук. ступінь д-ра філософії. 1951 навч. в ун-ті в Швейцарії. 1951–1958 працював в НТШ і в редакції «Енциклопедії українознавства» в Сарселі (Франція). 1956 в ун-ті в Парижі (Франція) захистив докт. дис. з права. З 1965 — громадянин США. 1959–1962 викладав рос. мову і культуру в ун-тах США. 1962–1988 — проф. політ. наук в ун-ті Лойоли в Чикаго (США). 1994–1995 — гол.н.с. Ін-ту соціології НАН України. Член редколегії «Енциклопедії українознавства», «Ukraine: A Concise Encyclopedia», «Encyclopedia of Ukraine», гол. ред. «Енциклопедії української діаспори», співредактор журналів «Український самостійник» (Мюнхен, Німеччина), «Українська діаспора» (Київ–Чикаго).

Тв.: Приєднання Закарпатської України до Радянської України. — Лювен, 1956 (фр. мовою; укр. переклад — К., 1993); УРСР в зовнішній політиці та її статус в міжнародному праві: 1918 — 1923. — Париж, 1959 (фр. мовою); Питання національної політики СРСР. — Нью-Йорк, 1960 (у співавт.); Півстоліття ОУН (1929–1979) // Сучасність. — 1979. — № 4; Українські політичні партії на еміграції в 1945–1955 роках // Там само. — 1984. — № 10; Зовнішні аспекти процесів українського відродження 1920-х років в УРСР // Там само. — 1986. — № 2; Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921–1939): Міжнародно-правна та порівняльна аналіза // Там само. — 1986. — № 12; Політична і державно-правна еволюція українського Закарпаття. — Ужгород, 1993; Берестейська унія з сучасної перспективи. — К., 1995; Василь Марко. Спомин (літературні спроби — публікації 40-х років). — Ужгород, 1995.

Літ.: Збірник на пошану З. Кузелі. — Париж, Нью-Йорк, Мюнхен, 1962; Ukrainians in North America: A Bibliographical Directory. — Champaign, 1975; Ільницький В. Велике бачиться здалеку // Закарпатська Україна. — 1992. —

20 лютого; Національна Академія Наук України: Персональний склад: 1918 — 1998. — К., 1998; Мишанич О. Василь Марко // Василь Марко. Спомин (літературні спроби — публікації 40-х років). — Ужгород, 1995; Українські історики XX століття: Біобібліографічний довідник. — Вип. 2, ч. 1 / Серія «Українські історики». — К., Львів, 2003. — С. 212–213; Ковальчук О.О. Маркусь Василь // Енциклопедія історії України. — Т. 6 — К., 2009.

МАРТИНЕНКО Богдан Анатолійович (27.12.1955, м. Київ — 07.03.2003, м. Київ) — дослідник історії Другої світової війни та міжнар. відносин цього періоду, к.і.н. (1982).

1973–1978 — навчався на ф-ті міжнарод. відносин та міжнар. права КДУ. 1978–1981 — аспірант, 1981–1992 — м.н.с. відділу історії Великої Вітчизняної війни, с.н.с. відділу зарубіжної історіографії і проблем ідеологічної боротьби Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Канада в міжсоюзних відносинах в роки Другої світової війни (1939–1945)» (1982, наук. кер. — к.і.н. В.С. Коваль).

Тв.: Канада во второй мировой войне. Формирование «Североатлантического треугольника» 1939–1941. — К., 1986; Історія застерігає. — К., 1986, (у співавт.); Нацистские военные преступники в США и других странах НАТО. — К., 1988.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1979; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009. — С. 591.

МАРТИНЕНКО Володимир Никифорович (06.10.1923, с. Горбулів Черняхівського р-ну Житомирської обл. — 18.04.1988, м. Київ) — дослідник всесвітньої історії, історії міжнар. відносин, дипломат, к.і.н. (1964).

1940 після закінчення сш вступив до Київського авіаційного ін-ту. З початком війни — на фронті. Брав участь в обороні Києва, визволенні України, в Берлінській операції. Після демобілізації навчався на ф-ті міжнар. відносин КДУ, який закінчив у 1951. Працював в Укр. т-ві дружби і культурного зв'язку з закордоном, на партійній роботі. 1961–1964 навчався в АСН при ЦК КПРС, де захистив канд. дис. (1964). З 1965 працював у посольстві СРСР у Канаді, заст. міністра закордонних справ УРСР. 1973–1979 — постійний представник УРСР при ООН, 1980–1984 — міністр закордонних справ УРСР у ранзі Надзвичайного і повноважного посла. 1984–1988 — с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. Обирався депутатом Верховної Ради УРСР 10-го скликання, делегат XXVI з'їзду КПРС та XXVI з'їзду КПУ. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, Великої Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки, Дружби народів, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР, медалями. Брав участь як чл. редколегії у підготовці зб. документів і матеріалів «Українська РСР на міжнародній арені

(1971–1975 рр.)» (К., 1981); довідника «Українська РСР у міжнародних організаціях» (К., 1984).

Тв.: Канада в лабетах американських монополій. — К., 1964.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1796; Мартиненко В.Н. [Некролог] // УІЖ. — 1988. — № 8; EoU. — Vol. III. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009.

МАРЧЕНКО Михайло Іванович (19.09.1902, с. Гатне, нині Києво-Святошинського р-ну Київської обл. — 22.01.1983, м. Київ, похований у с. Гатне) — дослідник історії України XVII–XIX ст., д.і.н. (1961), проф. (1962).

1918 закінчив двокласну земську школу. Секретар ревкому і комбіду с. Гатне (1919); зав. сільбуду Боярської сільгосппрофшколи (1920–1923). До 1926 служив у РСЧА. Очолював споживчу кооперацію с. Гатне (1926–1928); сільгоспкомуну ім. Г. Петровського (с. Гостомель Київської округи; 1928–1930); був головою сільради с. Нові-Петрівці Київської обл. (1930–1932). 1932–1934 навчався на іст. відділенні, 1934–1937 — аспірант Ін-ту червоної професури при ВУЦВК. 28.08.1937 Секретаріатом ЦК КП(б)У направлений на роботу до Ін-ту історії АН УРСР зав. сектору феодальної доби. Одночасно працював зав. каф. історії Київського пед. ін-ту. Був секретарем парторганізації Ін-ту історії України, депутатом Київської міськради (1937–1939). Мобілізований з початком Другої світової війни, з 7.09.1939 — ст. інструктор відділу пропаганди Політуправління Київського особливого військового округу. 16.10.1939 Політбюро ЦК КП(б)У призначений ректором Львівського ун-ту. Канд. дис. «Боротьба Росії й Польщі за Україну у перше десятиліття після приєднання України до Росії, 1654–1664 рр.» (1940, захист в КДУ). З посади ректора звільнений Оргбюро ЦК КП(б)У 23.08.1940 як такий, що «не справляється» з обов'язками (рішення затверджене ЦК ВКП(б) 6.11.1940). Повернувся до Києва на посаду зав. сектору феодальної доби Ін-ту історії України АН УРСР. 23.06.1941 заарештований НКДБ УРСР як «активний укр. націоналіст», 8.07.1941 етапований з Києва, утримувався у в'язницях у Томську, Маріїнську, Новосибірську. У листопаді-грудні 1941 у Томській тюрмі № 3 прочитав для в'язнів кілька лекцій. Звільнений за браком доказів 12.02.1944, працював у Новосибірському пед. ін-ті, викладав історію СРСР на курсах підвищення кваліфікації вчителів та у військовому училищі. З 1945 викладав у Київському пед. ін-ті, де 1956 на партзборах виступив зі спогадами про перебування у ГУЛАГу, висловивши думку, що «українська культура за роки радянської влади розвивалася менше, ніж в дореволюційні роки, що зараз немає майже українських шкіл і ми маємо факти, коли в школах діти не можуть навчатися українською мовою». Після

ліквідації 1956 іст. ф-ту Київського пед. ін-ту до кінця життя — проф. іст. ф-ту КДУ. Докт. дис. «Українська історіографія (з давніших часів до середини XIX ст.)» (1961, захист у Ленінградському держ. ун-ті). Проф. (1962).

Наук. праці переважно з укр. історіографії та історії вітчизняної культури. Як людина незалежних поглядів зазнавав утисків влади. Дід відомого правозахисника В. Марченка.

Тв.: До питання розвитку феодальних відносин на Україні в рр. 1650–1660 // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського держуніверситету ім. І. Франка. — Т. І. — Львів, 1940; Боротьба Росії і Польщі за Україну (1654–1664 рр.). — К., 1941; Історичне минуле українського народу в творчості Т.Г. Шевченка. — К., 1957; Видатний історик України О.М. Лазаревський. — К., 1958 (у співавт.); Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). — К., 1959; Історія української культури: З найдавніших часів до середини XVII ст. — К., 1961.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 4. — 1962; Винар Л. [Рец. на кн.:] Марченко М.І. Українська історіографія з давніх часів до середини XIX ст. — К., 1959 // Український історик. — 1965. — № 3–4; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; Сургай Г.І. Відзначення 70-річчя М.І. Марченка // УІЖ. — 1973. — № 1; [Некролог] // Там само. — 1983. — № 3; Помер проф. Михайло Марченко // Нові дні (Торонто). — 1983. — Квітень, № 398; Марченко В. Занапащена Кліо // Марченко В. Творчість і життя. — К., 2001; Його ж. Відкритий лист до діда, історика М. Марченка // Там само; Михайло Марченко (1902–1983): патріот, репресований історик // Зона: Часопис Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих. — К., 1993. — № 4; Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті рр. XX ст.). — К., 1994; У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. док. і матеріалів: У 2-х ч. — К., 1996; Рубльов О.С. Маловідомі сторінки біографії українського історика: М.І. Марченко // УІЖ. — 1996. — № 1; Михайло Марченко: Документи / Публ. О.С. Рубльова // Там само. — 1996. — № 1–3; Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР (1936–1941 рр.) / Упоряд. О.В. Юркова. — К., 2001; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Історичний ф-т Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Білокінь С. На зламах епохи: Спогади історика. — Біла Церква, 2005; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009.

МАСЛОВ Василь Іванович (21.12.1884/02.01.1885/, м. Ічня, Чернігівської обл. — 22.03.1959, м. Київ) — укр. літературознавець, історик літератури, етнограф, к.філол.н. (1944). Брат Сергія Маслова.

1903 закінчив із золотою медаллю Прилуцьку гімназію. Того ж року вступив на іст.-філол. ф-т Московського ун-ту. 1904 перевівся до Київського ун-ту, який закінчив у 1909. Ще студентом почав займатися наук. роботою під керівництвом проф. В. Перетца. 1910 затверджений штатним стипендіатом на каф. рос. мови і словесності при Київському ун-ті. 1914 — магістр, від 1915 — приват-доц. Київського ун-ту, від 1917 — приват-доц. Вищих жіночих курсів. 1915–1920, крім лекцій з рос. літератури і практичних занять, викладав рос. мову і літературу в київських гімназіях. Викладав на пед. курсах, реорганізованих у Прилуцький пед. технікум (1920–1927).

1927 очолив Прилуцький окружний музей, створений на базі сокиринської колекції пам'яток старовини і мистецтва Г. Ґалаґана і Прилуцького повітового музею. У музеї заснував «Відділ культурних робітників Прилуччини», де концентрувалися документи і матеріали, пов'язані з життям та діяльністю Є. Гребінки, М. Костомарова, М. Маркевича, Г. Ґалаґана, Т. Шевченка. Завдяки його енергійним заходам музей перетворився в краєзнавчий осередок, який займався вивченням Прилуччини. Ініціатор створення 1927 при міському кабінеті політ. освіти музейної секції, співробітники якої підготували реєстр пам'яток історії, культури і природи Прилуччини. Започаткував видання «Бюлетеня Прилуцького окружного музею», в якому друкувалися розвідки місцевих дослідників, а також київських вчених С. Маслова і М. Макаренка.

1929 М., унаслідок наклепу, зведеного секретарем Прилуцького істпарту І. Ідліним, було знято з посади зав. музеєм. Від 1930 — н.с. ВУАН, працював у фольклорно-етнограф. комісії, після реорганізації — в Ін-ті історії матеріальної культури ВУАН. Від вересня 1937 — виконуючий обов'язки проф. каф. рос. літератури у Київському пед. ін-ті, зав. каф. рос. літератури, голова Держ. комісії на літературному ф-ті заочного сектору ін-ту. Читав лекції з історії рос. літератури XVIII — першої половини XIX ст., спецкурси з історії рос.-укр. культурних і літературних зв'язків у другій половині XIX ст.

У часи німецької окупації Києва — референт при пед. ін-ті, після його закриття — при шкільному відділі. Займався дис. роботою за темою: «Томас Мур в російській літературі», запланованою напередодні війни. За фундаментальну наук. працю «Літературна діяльність К.Ф. Рилеєва», опубліковану 1912, після публічного захисту 1944 М. присвоєно наук. ступінь к.філол.н. Від 1944 наук.-пед. діяльність М. пов'язана з КДУ, де він працював ст. викладачем, від 1946 — доц., керував студентським гуртком з історії рос. літератури XIX ст. Автор праць з історії укр. і рос. літератури, фольклору, етнографії, археології. М. належить кілька неопублікованих праць: «Українське минуле в російській літературі пушкінської доби»; «Вплив декабристського руху на українську літературу 19 ст.»; «Джерела поезії декабристів» та ін.

Помер 22 березня 1959 року у Києві, похований на Лук'янівському цвинтарі.

Тв.: Литературная деятельность К.Ф. Рылеева. — К., 1912; Українська етнографія першої половини XIX ст. // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури ВУАН. — Кн. 2. — К., 1937; Рільниче знаряддя і техніка доби феодалізму за матеріалами Райковецького городища. — Б/м., 1935; Рибальське знаряддя феодальної доби на Середньому Придніпров'ї. — Б/м, 1936; До питання про народність М.Ю. Лермонтова. — Б/м, 1939; Народність і фольклор у декабристів. — Б/м, 1941; Пушкин и декабристы. — К., 1951.

Літ.: Сергій Маслов. 1902–1927 (Укр. бібліологи; 25) / Укр. наук. Ін-т книгознавства. — К., 1927. — 50 с.: [1] л. портр.; Історія Київського університету. 1834–1959. — К., 1959; Попов П.М. Маслов Василь Іванович: Некролог // Вісник Київського університету: Серія філології та журналістики. — Вип. 1. — 1959; Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Маслов Василь Іванович. Український літературознавець та історик, музейний працівник, активний учасник краєзнавчого руху 20-х років // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). — К., 1991; Ткаченко В.В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше пожовтневе двадцятиріччя: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — С. 147–149; Воронкова Т. І. Архів Василя Івановича Маслова (1884–1959) // Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. — Вип. 1. — К., 1993; Ковальчук Г.І. Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957): біобібліогр. нарис (Видатні діячі укр. книги; вип. 4) / Г.І. Ковальчук, Н.Ф. Королевич; К., 1995. — 42 с.; Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Українське декабристознавство. — К.; Черкаси, 2002; Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Вивчення руху декабристів у Київському університеті ім. Тараса Шевченка в 1944–1991 роках // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. — Вип. 65/66, 67. — К., 2003; Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Маслов Василь Іванович // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле і сьогодення. — К., 2004; Латиш Ю.В. Василь Маслов: життя та наукова праця (до 125-річчя відомого українського декабристознавця) // Соціальна історія. — Вип. 4. — К., 2008; Матеріали до біографії Василя Маслова // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали. — Т. 6. — К., 2009; Денисенко Г.Г. Маслов Василь Іванович // ЕІУ: Т. 6: Ла–Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — К., 2009. — С. 545.

МАСЛОВСЬКИЙ Віталій Іванович (07.07.1935, с. Мощона, нині Ковельського р-ну Волинської обл. — 27.10.1999, м. Львів) — дослідник сусп.-політ. процесів у Зах. Україні 1920–1940-х рр. XX ст., д.і.н. (1985).

1954–1955 працював інструктором Луківського РК ЛКСМУ. 1955–1960 навчався на іст. ф-ті ЛДУ ім. І.Франка. 1960–1963 — вчитель історії і ви-

хователь середньої школи-інтернату № 7 (м. Львів), 1963–1968 — заст. дир. цього навч. закладу. 1968–1974 — м.н.с. відділу історії України ІСН АН УРСР. Канд. дис. «Боротьба трудящих західних областей УРСР проти класово ворожих елементів у період соціалістичних перетворень на селі (1944–1950 рр.)» захистив 1974 у ЛДУ. З 1974 у Львівському держ. політех. ін-ті: ст. викладач каф. історії КПРС (1974–1975), в.о. доц. (1975–1977), доц. (1977–1982). З 1982 — в ІСН АН УРСР: с.н.с. (1982–1986), пр.н.с. (1986–1993). Докт. дис. «Класова боротьба на селі у західних областях Укр. РСР в період побудови основ соціалізму (1939–1950 рр.)» захистив у Ін-ті історії АН УРСР (1985). Чл. Союзу журналістів СРСР (1987).

Автор понад 100 праць.

Тв.: Українські буржуазні націоналісти — запеклі вороги соціалістичних перетворень в західних областях України. — Львів, 1972; Політична робота партійних організацій західних областей УРСР в боротьбі з бандами українських буржуазних націоналістів і куркульства в період соціалістичних перетворень на селі (1944–1950 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. — 1972. — Вип. 57. — С. 116–122; Лицарі злочину // Жовтень. — 1972. — № 8. — С. 102–105; Жовто-блакитна мафія. — Львів, 1975; Дорога в безодню. — Львів, 1978; Любов і ненависть Галана // Пост імені Я. Галана. — Кн. 8. — Львів, 1981. — С. 224–232; Зброя Ярослава Галана. — Львів, 1982; В борьбе с врагами социализма. — Львов, 1984; Історія Львова. — К., 1984 (у співавт.); 40-летие победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. — Львов, 1985 (у співавт.); Злочини гітлерівців у Львові // Пост імені Я. Галана. — Кн. 20. — Львів, 1987. — С. 68–81; Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. — К., 1989 (у співавт.); Обвиняет земля. — М., 1991 (ред. і упор.); С. Бандера // Організація українських націоналістів: політичні портрети. — Львів, 1991. — С. 6–23; Трагедія Галицького єврейства. — Львів, 1997; З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. — М., 1999; Масловський В. Холокост евреев Украины. Начало. Галичина. — 2005.

Літ.: Бондаренко З. Правда й Батьківщина завжди одна // Вільна Україна. — 2005. — № 14; Бійці не вмирають // Комуніст. — 2005. — 15 липня; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010.

МАТЕЙКО Катерина Іванівна (06.12.1910, с. Поздяч, нині Лешно біля Перемишля, Республіка Польща — 22.12.1995, м. Львів) — етнолог, культуролог, к.і.н. (1955), музеєзнавець, д.чл. НТШ (1992), дослідниця традиційної культури українців (народна кераміка, одяг, домашні ремесла і промисли). З селян.

Початкову освіту здобула в рідному селі, 1929 — закінчила приватну жіночу гімназію «Інститут для дівчат» у Перемишлі. 1932–1937 — навчалася у Львівському ун-ті на гуманітарному ф-ті, де студіювала педагогіку, психо-

логію, філософію, етнологію. 1937 отримала диплом магістра філософії. Учителі — відомі вчені — А. Фішер, Я. Фальковський. Була активісткою громад. і просвітницької роботи в «Пласті», «Союзі українок»; «Гуртка україністів», «Гуртка прихильників книжки»; «Товариства українських греко-католицьких студентів», «Обнова», «Марійської дружини студенток» тощо.

У 1939–1980-х працювала у Львівському музеї етнографії. Працювала у відділі етнографії, була охоронцем фонду народної кераміки. Канд. дис. «Українська народна кераміка XIX–XX ст.: Історико-етнографічне дослідження» (1955). З 1980 — на пенсії.

Автор понад 50 праць.

Тв.: Народна кераміка західних областей Української РСР XIX–XX ст. — К., 1959; Художня кераміка західних областей Української РСР. — К., 1962; Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. — Львів, 1969 (у співавт.); Українське народне мистецтво: кераміка і скло. — К., 1974; Державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР. — К., 1976; Український народний одяг. — К., 1977; Бойківщина. — К., 1983 (у співавт.); Гуцульщина. — К., 1987 (у співавт.); Полесье. Материальная культура. — К., 1988 (у співавт.); Український народний одяг. Етнографічний словник. — К., 1996; Співавтор підготовлених, але не виданих праць «Українці» та «Атлас матеріальної культури українців».

Літ.: Праця філологічної групи українських науковців // Львівські вісті. — 1943. — № 296; Катерина Матейко: [Некролог] // За Вільну Україну. — 1995. — 28 грудня; Никорак О.І. Катерина Матейко // Хроніка НТШ. — Львів, 1996. — С. 135–137; Никорак О.І. Науковий доробок Катерини Матейко (1910–1995) // Народознавчі зошити. — 1996. — № 4. — С. 217–221; Здоровега Н. Катерина Матейко зблизька // Там само. — С. 222–224; Никорак О.І. Катерина Матейко (штрих до життєпису з нагоди дев'яностоліття від дня народження та п'ятої річниці з дня смерті) // Мистецтвознавство, 2000. — Львів, 2000. — С. 175–186; Горинь Г.Й. Катерина Матейко: штрихи до творчого портрета на відстані часу // Народознавчі зошити. — 2000. — № 6. — С. 1102–1103; Никорак О.І. Катерина Матейко // Мала енциклопедія українського народознавства. — Львів, 2007. — С. 763; Никорак О.І. Етнолог Божою милістю — Катерина Матейко // Українки в історії: нові сторінки / редкол.: В. Борисенко, А. Атаманенко, Л. Тарнашинська [та ін.]. — К., 2010. — С. 68–73; Никорак О. Катерина Матейко — видатна українська вчена (до століття від дня народження) // Мистецтвознавство, 2010. — Львів, 2010. — С. 231–242; Івашків Г. Повідомлення про урочисте засідання Вченої ради на вшанування 100-ліття від дня народження Катерини Іванівни Матейко // Мистецтвознавство, 2010. — Львів, 2010. — С. 280–281; Гвоздевич С. Звіт Катерини Матейко з експедиції у гончарний осередок Львівщини // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т. CCLX. Праці секції етнографії та фольклористики. — Львів, 2010. — С. 704–710; Никорак О. Наукова спадщина

Катерини Матейко в українському народознавстві (до 100-ліття від дня народження) // Народознавчі зошити. — Львів, 2011. — № 4. — С. 576–585; Гонтар Т. Дослідник і охоронець народної культури // Народознавчі зошити. — Львів, 2011. — № 4. — С. 586–590; Гвоздевич С. Катерина Матейко — дослідниця української народної кераміки. — С. 591–597; Остапик О. Катерина Іванівна Матейко — етнограф, музейник, мистецтвознавець, дослідник народної культури. // Народознавчі зошити. — Львів, 2011. — № 4. – С. 598–604; Моздир М. Такою її пам'ятаю // Там само. — С. 605–607; Никорак О. Наукові праці дійсного члена НТШ, кандидата історичних наук Катерини Іванівни Матейко // Там само. — С. 611–614; Герус Л. Народна іграшка у дослідженнях Катерини Матейко // Там само. — С. 615–623.

МАТВЄЄВА (Васечко) Леся Василівна (12.07.1930, с. Харківці Пирятинського р-ну Полтавської обл. — 04.07.2012, м. Київ) — історик науки, к.екон.н. (1968), с.н.с. (1975), д.і.н. (1996), проф. (2008). Засл. діяч науки і техніки України (2004). Лауреат премії ім. А. Кримського НАНУ (2004).

1950–1955 навчалася на іст. ф-ті КДУ. Працювала викладачем історії в сш м. Києва. 1957–1959 — референт відділу політ. економії Ін-ту економіки АН УРСР. 1959–1963 — м.н.с. сектору історії будівельної техніки НДІ теорії та історії архітектури і будівельної техніки Академії будівництва й архітектури УРСР. 1963–1966 — аспірант відділу історії нар. госп-ва та екон. думки Ін-ту економіки АН УРСР. Науковий ступінь к.екон.н. отримала 1968 за дисертацію «Развитие строительства как отрасли народного хозяйства (на материалах Украинской ССР)». 1966–1970 — м.н.с. відділу зарубіжних країн Ін-ту економіки АН УРСР.

1970–1986 — с.н.с. відділу історії техніки відділення історії природознавства і техніки Ін-ту історії АН УРСР, яке 1986 перепідпорядкували ЦДПІН ім. Г.М. Доброва АН УРСР. Як фахівець із соціально-екон. історії, брала участь у написанні колективних монографій, присвячених розвиткові економіки України, зокрема «Історія Української РСР» (1978); «Развитие металлургии в Украинской ССР» (1980); «Історія народного господарства Української РСР» (1983). У 1986–1991, залишаючись на посаді с.н.с. ЦДПІН ім. Г.М. Доброва АН УРСР, одночасно с.н.с. відділу історії науки і техніки Ін-ту надтвердих матеріалів АН УРСР. Була членом авт. колективу монографій: «История механики в России (до 1917 г.)» (1987); «Создатели новой техники в Украинской ССР» (1991).

З 1991 — в Ін-ті сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України: с.н.с., пр.н.с. відділу Україна та Схід (з 1998); дир. (1999–2012); зав. відділу історіографії та джерелознавства (2000–2012). Докт. дис. «Національна академія наук України: етапи розвитку та доля вчених (історико-джерелознавче дослідження)». Досліджувала історію науки України II пол. XIX та XX ст., зокрема в галузі історії ВУАН, сходознавства, візантології. Гол. ред.: «Східний світ», «Сходознавство», член редколегій: «Хазарский альманах», «Бос-

порские исследования», «Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии». Гол. редактор серії видань «Наукова спадщина сходознавців». Чл. та голова спец. вченої ради по захисту дисертацій Ін-ту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України (1996–2000, 2003–2012). Член Міжнар. комітету сходознавців (2000). Нагороджена почесною грамотою Верховної Ради України «За особливі заслуги перед Українським народом» (2005), відзнакою МОН України «За наукові досягнення» (2008).

Член оргкомітету ICANAS-37 (2004), голова оргкомітету щорічних сходознавчих читань А. Кримського.

Автор понад 200 наук. праць, у т.ч. 20 монографій та книг.

Тв.: Микола Прокопович Василенко. — К., 1991 (у співавт.); А.Ю. Кримський — неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. — К., 1997 (у співавт.); Юлиан Кулаковский. — К., 2002; Нариси з історії Всеукраїнської Академії наук. — К., 2003; Отто Юльевич Шмидт. — К., 2006; Владислав Бузескул — историк своего времени. — К, 2008; Нариси з історії сходознавства. — К., 2008; Виктор Григорович — первый украинский славяновед-византолог. — К., 2010; Византинист Фёдор Успенский. — К., 2013.

Бібліогр.: Леся Василівна Матвєєва: біобібліогр. покажч. / Упоряд. О.С. Мавріна, І.В. Отрощенко. — К., 2010. — 64 с.: фото.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1703; Вчені Інституту історії України. Бібліографічний довідник. Серія: Українські історики. — Вип. 1. — К., 1998; Хто є хто в Україні. — К., 2000, 2004, 2007; Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник. — К., 2001; Імена України. — К., 2002, 2007; Кияни. Біографічний словник. — К., 2004; Україна наукова: довідково-іміджове видання. — Т. 1. — К., 2005; Національна Академія наук України: 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування. — К., 2008; Бубенок О.Б. Історичні дослідження в Інституті сходознавства ім. А. Кримського НАН України // Східний світ. — 2008. — № 3; Бубенок О.Б. Матвєєва Леся Василівна // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 6: Ла–Мі. — К., 2009. — С. 550; Мавріна О.С., Бубенок О.Б. До ювілею Лесі Василівни Матвєєвої // Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л.В. Матвєєвої. Зб. наук. статей. — К., 2010. — С. 8–12; Циганкова Е.Г. Л.В. Матвєєва — історик науки // Там само. — С. 13–24; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. Біобібліографічний словник. — К., 2011; Леся Василівна Матвєєва. Некролог // Східний світ. — 2012. — № 3.

МАТІЙКО Микола Михайлович (16.06.1914, с. Івки Богуславського р-ну Київської обл. — 13.03.1990, м. Київ) — дослідник історії техніки.

1931–1941 — журналіст газет Київщини. Учасник Другої світової війни. 1946–1947 — вчитель фізики в школі, 1947–1963 — ред. Держтехвидаву УРСР, ст.ред. та ред. вид-ва «Радянська школа». 1952 закінчив фіз.-мат. ф-т Київ. держ. пед. ін-ту. 1963–1982 — ст. інженер, м.н.с., с.н.с. відділу історії

техніки сектора історії техніки та природознавства Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Розвиток зварювальної науки і техніки в Українській РСР» (1970, наук. кер. — чл.-кор. АН СРСР, акад. АН УРСР К.К. Хрєнов, чл.-кор. АН УРСР І.О. Гуржій).

Тв.: Развитие дуговой электросварки в СССР. — М.–Л., 1960; Развитие дуговой электросварки на Украине. — К., 1960 (у співавт.); Евгений Оскарович Патон. — К., 1961 (у співавт.); Вклад ученых в науку об электричестве. — К., 1977 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1496; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 593–594.

МАХНО Євгенія Володимирівна (26.02.1913, м. Єлисаветград, нині Кропивницький — 09.09.1992, м. Київ) — археолог, фахівець з ранньослов'янської археології, к.і.н. (1949).

1939 закінчила іст. ф-т Київського ун-ту. В Ін-ті археології почала працювати ще студенткою, а по закінченню навчання отримала посаду асистента. До 1941 під кер. В.П. Петрова брала участь у підготовці корпусу пам'яток зарубинецької та черняхівської культур. 1944 була поновлена в Ін-ті на посаді м.н.с., від 1962 — с.н.с. 1949 захистила канд. дис. «Памятники культуры полей погребений в междуречье Рось–Тетерев». 1964–1973 була відряджена до Ін-ту історії консультантом з пам'яток археології в підготовці багатотомного видання «Історія міст і сіл УРСР», підготувала археолог. частину для всіх томів. Від 1975 працювала в Переяслав-Хмельницькому держ. іст.-культ. заповіднику.

Мала широкий спектр наук. зацікавлень — від доби бронзи до давньоруського часу. Брала участь у роботі 48 експедицій, у 35 з них була нач. експедиції або загону. Досліджувала Жуківецьке, Ягнятинське та Ново-Липівське поселення, Успенський, Кантемирівський, Соснівський, Переяслав-Хмельницький, Сумський і Компаніївський могильники черняхівської культури, городище зарубинецької культури у Великих Дмитровичах, сарматські пам'ятки в Усть-Кам'янці, Бериславі, Каїрах.

Брала активну участь у роботі УТОПІК.

Автор понад 50 праць, зокрема розділу в «Археології Української РСР», т. 3 (К., 1975).

Тв.: Раннеславянские (зарубинецко-корчеватовские) памятники в Среднем Поднепровье // СА. — 1955. — XXIII; Памятники черняховской культуры на территории УССР (материалы к составлению археологической карты) // МИА. — 1960. — 82; Бериславське поселення та могильник перших століть нашої ери // АП. — 1961. — X; Знову про локальні варіанти черняхівської культури // Археологія. — 1970. XXIV; Типи поховань та планування Компаніївського могильника // Середні віки на Україні. — К., 1971.

Літ.: Абашина Н.С. Євгенія Володимирівна Махно // Археологія. — 1994. — № 1. — С. 131–133; Абашина Н.С., Станиціна Г.О. До 100-річчя Євгенії Володимирівни Махно // Археологія. — 2014. — № 3. — С. 108–115; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 509–510.

МАХНОВЕЦЬ Леонід Єфремович (31.05.1919, с. Озера, нині село Бородянського р-ну Київської обл. — 19.01.1993, м. Київ) — літературознавець, археолог, історик, перекладач, д.філол. н. (1966).

Після 4-го курсу філол. ф-ту Київського ун-ту пішов на фронт, отримав 10 бойових нагород. Закінчив Київський ун-т (1947) та аспірантуру при Ін-ті укр. літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. 1950 захистив канд. дис. «Іван Франко як дослідник оригінальної української літератури XVI–XVIII вв.» (наук. кер. — акад. М. Гудзій). 1950–1955 — н.с. Держ. музею Т. Шевченка, 1955–1972 — Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, з якого був безпідставно звільнений. Лише запрошення на роботу до Гарвардського ун-ту змусило кер-во УРСР повернути М. до наук. діяльності. 1975–1985 — н.с. Ін-ту археології АН УРСР. Дослідник історії літератури і культури України, зокрема періоду Київської Русі; перекладач і коментатор «Слова о полку Ігоревім» (1970) та «Літопису Руського» (1990), до останнього М. уклав детальні покажчики (іменно-особовий, географічно-археологічно-етнографічний), генеалогічні таблиці, карти та топографічні плани. За цю подвижницьку працю 1990 отримав Держ. премію України ім. Т. Шевченка.

Автор та співавтор понад 400 наук. праць, упорядник та редактор багатьох видань Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка / АН України, в якому зберігається частина його бібліотеки. Особистий фонд М. — у ЦДАМЛМ України.

Тв.: Сатира і гумор української прози XVI–XVIII вв. — К., 1964; «Слово о полку Ігоревім» та його поетичні переклади і переспіви. — К., 1967; Слово о полку Ігоревім. — К., 1970 (вступна стаття, редагування текстів, ритмічний пер., примітки); Григорій Сковорода: Біографія. — К., 1972; «Літопис Руський» за Іпатським списком. — К., 1989; Про автора «Слова о полку Ігоревім». — К., 1989.

Літ: Загребельний П. та ін. Створити музей «Слова»: Лист до редакції // Робітнича газета. — 1985. — 28 червня; Брайчевський М. Крізь товщу століть // Літературна панорама. — К., 1990; Ставицький О. У чорному 72-му…: Спогади // Київ. — 1992. — № 6; Дзюба І. та ін. Леонід Махновець: Некролог // Літературна Україна. — 1993. — 4 лютого; Малик В. «Слово» та його автор // Малик В. Князь Ігор: Роман. — К., 1999; Мишанич О.В. Махновець Леонід Єфремович // УЛЕ. — Т. 3. — К., 1995; Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997; Слово о полку Ігоревім. — К., 1999; Герасимова Г.П. Махновець Леонід Єфремович // Енциклопедія історії України. — Т. 6: Ла–Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — К., 2009.

МАЦЕЙКО Юрій Михайлович (20.10.1928, м. Бердичів, Житомирської обл. — 2013, ?) — дослідник історії міжнар. відносин, сходознавець, дипломат, с.н.с. (1978), д.і.н. (1985), лауреат премії ім. Д.З. Мануїльського АН УРСР (1975), засл. діяч науки і техніки України (1995).

У 1951 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ. 1951–1954 аспірант Ін-ту історії АН УРСР. У 1955 під кер. д.і.н., проф. О.К. Касименка захистив канд. дис. «Англо-американське суперництво в арабських країнах Близького Сходу (1946–1952 рр.)». 1954–1956 — лектор Ради наук. пропаганди АН УРСР, Т-ва по розповсюдженню політ. і наук. знань. 1956–1961 — другий секретар, згодом перший секретар та помічник міністра МЗС УРСР. 1961–1977 працював у постпредставництві УРСР при ООН (США), брав участь в XI–XXXI сесіях ГА ООН. З 1978 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії країн Зах. Європи та Америки Ін-ту історії АН УРСР, того ж року переведений до новоствореного ІСЕПЗК АН УРСР на посаду с.н.с. відділу проблем зарубіжних країн, що розвиваються, з 1986 — пр.н.с. Докт. дис. «ООН: соціально-економічні перетворення в країнах, що розвиваються» захистив 1985. 1992–2010 — пр.н.с., зав. відділу міжнар. організацій та багатосторонніх відносин (1992–1995), гол.н.с. відділу міжнародних глобальних стратегій (1995–2002), пр.н.с. відділу глобалістики, геополітики та геоекономіки (2002–2010) ІСЕМВ НАНУ. У 1995 — член Нац. організаційного комітету з відзначення 50-річчя від дня заснування ООН.

Нагороджений орденом «Знак пошани», медаллю «За доблестный труд», медаллю «У пам'ять 1500-річчя Києва», почесною відзнакою МЗС України II ступеня, почесною грамотою МЗС України як ветеран дипломатичної служби за особливий внесок у становлення та розбудову дипломатичної служби.

Тв.: ООН у системі міжнародних відносин. — К., 1955; У боротьбі за ліквідацію колоніалізму: зовнішньополітична боротьба Радянського Союзу за остаточну ліквідацію колоніалізму та участь у ній Української РСР. — К., 1974 (у співавт.); ООН и социально-экономические преобразования в развивающихся странах. — К., 1983; В боротьбі з колоніалізмом. — К., 1983; Развивающиеся страны: проблемы ограничения деятельности транснациональных корпораций. — К., 1989; Про зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Рух неприєднання сьогодні // Політика і час. — 1995. — № 3; Оновлення миротворчості ООН — загальна вимога часу // Дипломатична академія України. Науковий вісник. — К., 2000. — Вип. 3; Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2001 (у співавт.); Глобальное устойчивое развитие. — К., 2006 (у співавт.); Глобальні стратегії Євросоюзу. — К., 2009 (у співавт.); Глобальна корпоративна система. — К., 2011 (у співавт.).

Дж. та літ.: Інститут архівознавства НБУВ. — Ф. 438. — Оп. 3-зв. — Спр. 66. — 212 арк.; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998.

МАШКІН Олександр Миколайович (11.08.1961, м. Алма-Ата, Казахська РСР — 20.05.2017, м. Київ) — дослідник соц.-екон. та політ. історії України кінця XVIII — початку XX ст., к.і.н. (1995).

Наук.-допоміжну роботу розпочав із посади зберігача фондів відділу зберігання, обліку та наук.-допоміжного апарату Київського міського держ. архіву (1978–1979). Навчався на іст. ф-ті КДУ ім. Т.Г. Шевченка (1979–1984). З 1984 розпочав роботу в Ін-ті історії АН України: 1984–1986 — стажер-дослідник відділу історії капіталізму; 1986–1995 — м.н.с. відділу історії України XIX — початку XX ст.; 1995–2009 — н.с.; з 2009 — с.н.с.; 2011 присвоєно вчене звання с.н.с. 1995 захистив канд. дис. «Історія зародження та розвитку акціонерних об'єднань у с/г машинобудуванні України (XIX — поч. XX ст.)» (наук. кер. — д.і.н. В.Г. Сарбей), яка фактично відкрила новий напрям в укр. іст. науці: дослідження історії акціонування промислових підприємств у XIX — на початку XX ст. (до 1917 р.). Учасник ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (1986).

Автор 3 монографій та бл. 200 статей з вітчизняної та всесвітньої історій, зокрема, досліджував історію іноземців на теренах Наддніпрянської України в XVIII–XIX ст. Друкувався в наук. та наук.-попул. виданнях України, РФ, Нідерландського Королівства, Болівії; зокрема, автор багатьох наук.-освітніх та метод. публікацій в журналі «Історія в школі», вчитель-методист, 2006 нагороджений знаком «Відмінник освіти України».

Тв.: Іноземці в соціально-економічному житті України кінця XVIII — першої половини XIX ст. — К., 2008. — 450 с.; Выдающиеся личности России: история без мифов. — Ростов-на-Дону, 2009. — 500 с.; Іноземці в Україні у XVIII — першій половині XIX ст.: звички, поведінка, вподобання, елементи побуту // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2010. — Вип. XVII. — С. 247–267; П.А. Столипін та Україна // УІЖ. — № 2. — 2012. — С. 73–98; Іноземці в соціально-економічному житті Києва на завершальному етапі Першої світової війни (січень — 22 лютого 1917 року) // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Вип. XXIV. — К., 2015.

Дж.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів.

МЕЖБЕРГ Наум Ісакович (24.08.1898, м. Одеса. — 14.04.1972, м. Ужгород) — дослідник рев. подій початку XX ст. на Одещині. З робітників.

Закінчив юр. ф-т Одеського ін-ту нар. госп-ва (1926) та аспірантуру Одеського ІНО (1931). За деякими даними, напередодні Другої світової війни захистив канд. дис., але не зміг це підтвердити документально після реабілітації.

Трудову діяльність розпочав 1917 складачем типографії братів Кульберг і Шпендер (м. Одеса). 1917–1923 — брав участь у бойових діях під час громадянської війни. 1926–1927 — викладач історії Одеського торговопромислового технікуму. 1927–1929 працював на аналогічній посаді на ро-

бітфаці місцевого с/г ін-ту. 1931–1933 — доц., проф. місцевого Ін-ту соціального виховання. Навчаючись в аспірантурі, почав працювати за сумісництвом н.с. (1929–1932), пізніше заст. дир. Одеського Істпарту (1932–1934). 1933–1935 — проф. ОДУ. 1935–1937 — проф. історії (за іншими даними, зав. каф.) Київського ун-ту (за сумісництвом — н.с Ін-ту історії ВУАМЛІНа). 1937 репресований і до реабілітації у 1955 перебував на засланні. 1955–1956 — співробітник «Желдориздата» (м. Одеса). З 1956 працював в УжДУ — ст. викладачем (1956–1958, 1964–1971) та викладачем (1958–1961, 1963–1964) каф. історії СРСР, бібліотекарем вузівської бібліотеки (1961–1963). Нагороджений орденом Червоної Зірки (1967).

Тв.: Экономика Одесщины и рабоче-крестьянское движение в 1914–17 гг.: (Предпосылки Октября в Одессе). — Одесса, 1927 (у співавт.); Боевой путь котовцев. — Одесса, 1930 (у співавт.); До 10-річчя «Процесу 17». — Одеса, [1930]; Червневі події 1905 року в Одесі: (Потьомкінські дні). — Одеса, 1930; Другий період Радянської влади на Одещині (квітень-серпень 1919 р.). — Одеса, 1931 (у співавт.); Жовтневі події 1905 р. в Одесі. — Харків; Одеса, 1931; Процес 17. — Харків; Одеса, 1932; В.І. Ленін про періодизацію Великої Жовтневої соціалістичної революції та про етапи розвитку радянського суспільства (1917–1922): Конспект лекції по спецкурсу «Історіографія Великої Жовтневої соціалістичної революції» для студентів історичного факультету. — Ужгород, 1965; Ужгород: [Іст. нарис] // Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Закарпатська область. — К., 1969. — С. 77–110 (у співавт.).

Літ.: Михайлов А. За свою, Радянську! [Про учасника громадянської війни Н.І. Межберга] // Закарпатська правда. — 1967. — 14 груд. — С. 2; Поздоровлення ювілярові [Н.І. Межбергу] // Там само. — 1968. — 25 серп. — С. 4; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 230–232; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010.

МЕЖЕНКО Юрій Олексійович (справжнє прізвище — ІВАНОВ) (06/18/.06.1892, м. Харків — 24.11.1969, м. Київ) — книгознавець, бібліограф, історик культури, літературознавець.

1917 закінчив філол. ф-т Московського ун-ту. 1918 — співробітник бібліотечно-архівного відділу Міністерства нар. освіти, 1919 — зав. справами (директор) Гол. Книжкової палати. Чл. комітету для заснування та голова Ради бібліотекарів (перший дир.) (1920–1922), ст. бібліотекар (1922) Всенар. бібліотеки України. 1922–1931 — дир. Укр. наук. ін-ту книгознавства. Редагував жур. «Бібліологічні вісті» (1923–1931) та «Труди» УНІКу» (Т. 1–4; 1926–1930). Як один з провідних фахівців укр. книгознавства зазнав переслідувань, внаслідок чого виїхав до Росії. 1934–1945 — гол. бібліотекар Держ. публічної бібліотеки ім. М.Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді. 1945–1948 — дир. Бібліотеки АН УРСР. Керував підготовкою «Репертуару укра-

їнської книги, 1798–1914 рр.». 1946–1948 — в.о. зав. відділу археографії Ін-ту історії України АН УРСР (за сумісн.). Після повторних переслідувань виїхав до Ленінграда. 1950 вийшов на пенсію. 1960–1962 — зав. ред. бібліографії Гол. редакції УРЕ в Києві. Протягом 1911–1969 зібрав колекцію «Шевченкіани» (понад 15 тис. од.).

Тв.: Міжнародна децимальна бібліографічна класифікація. — К., 1919; Творчість індивідуума і колектив // Музагет. — 1919. — № 1/3; Бібліотечна техніка. — К., 1921 (на обкл. 1922); Європа чи Просвіта // Життя й революція. — 1925. — № 5; Перспективи розвитку великих і наукових бібліотек на Україні // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 2; Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 4; Актуальні питання української бібліографії // Життя й революція. — 1927. — № 9; Українська книжка часів Великої революції. — К., 1928 (відбитка з вид.: Життя й революція. — 1927. — № 10–12); Чужомовне письменство в українських перекладах: Бібліогр. покажчик // Життя й революція. — 1929. — № 4–8; До питання про виявлення динаміки літературного процесу бібліографічним методом // Бібліологічні вісті. — 1930. — № 2; Русская техническая периодика, 1800–1916 гг. — М.; Лгр., 1955.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 4. — 1962; EoU. — Vol. III. — 1993; Королевич Н.Ф. Український бібліограф Юрій Меженко (1892–1969): біобібліогр. нарис (Видатні діячі укр. книги; вип. 1) / Н.Ф. Королевич. — К., 1993. — 60 с.; Юрій Олексійович Меженко (1892–1969): матеріали до біогр. (Наук.-довід. вид. з іст. України; вип. 31) / Уклад.: Т.А. Ігнатова, Н.В. Казакова, Н.В. Стрішенець; авт. вступ. ст.: Ф.К. Сарана, І.Г. Шовкопляс. — К., 1994. — 175 с.; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 595; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009; «Нескорений лицар української книги»: Юрій Олексійович Меженко (18.06.1892–24.11.1969): метод-біобібліогр. матеріали (Сер. «Видатні книгознавці») / Уклад.: М.С. Фенько, Л.М. Зніщенко; наук. ред. та відп. за вип. М.П. Зніщенко.

МЕЗЕНЦЕВА Галина Георгіївна (15.09.1923, м. Київ — 24.11.1997, м. Торонто, Канада) — археолог, музеєзнавець, фахівець у галузі археології давніх слов'ян та Київської Русі, д.і.н. (1969), проф. (1970).

Закінчила іст. ф-т (1946), аспірантуру при каф. археології Київського ун-ту (1946–1949). 1950 захистила канд. дис. «Теракоти Ольвії та їх значення як історичного джерела», 1969 — докт. дис. «Давньоруське місто Родень: Княжа гора». 1950–1976 працювала на каф. археології та музеєзнавства Київського ун-ту ст. викладачем (1950–1959), доц. (1959–1970), проф. (1970–1976), викладала курси з археології Київської Русі, стародавніх слов'ян, історії і теорії музейної справи та краєзнавства. 1976–1986 працювала у

відділі Півн.-Зах. Причорномор'я Ін-ту археології АН УРСР, де започаткувала дослідження на цій території слов'янських пам'яток, зокрема у м. Білгород-Дністровський; викладала в Одеському ун-ті курси: «Археологія Давньої Русі», «Культура Київської Русі», «Музеєзнавство». З 1986 обіймала посаду с.н.с. давньоруського відділу Ін-ту археології АН.

Їй належить значний доробок в укр. археол. науці. Досліджувала античні міста Півн. Причорномор'я, Канівське поселення полян та давньоруські міста — Київ, Родень, Білгород, Білгород-Дністровський, керувала Канівською (1957–1964), Білгородською (1965–1975), Білгород-Дністровською (1977–1983) археол. експедиціями.

Автор понад 100 наук. та наук.-попул. праць. За 11-ма її сценаріями були зняті наук.-попул. та учбові фільми: «У истоков Киевской Руси» (у 3-х частинах). К., 1964; «Древній Київ», ч. 1. К., 1971; «З глибин віків», ч. 2–3. К., 1971; «Час залишає сліди», ч. 4. К., 1972; «Свідки минулого». К., 1973; «Древній Білгород», ч. 1–3. К., 1970–1973; «Місто над Десною» (Чернігів), ч. 1–2. К., 1974.

Тв.: Музеї України. — К., 1959; Нариси музейної справи. — К., 1959 (у співавт.); Канівське поселення полян. — К., 1965; Давньоруське місто Родень Княжа Гора. — К., 1968; Про топографію стародавнього Білгорода // УІЖ. — 1968. — № 8; Музеєзнавство. — К., 1980; Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997.

Дж. та літ.: НА ІА НАНУ. — Оп. 2. — Ф. Мезенцева Галина Георгіївна (1923–1997) — 158 од. зб. за 1946–1985 рр.; Бібліографічний покажчик наукових праць співробітників кафедри археології та музеєзнавства. — К., 1996. — С. 21–25; Галина Мезенцева // Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997; Пам'яті Галини Георгіївни Мезенцевої // Археологія. — 1998. — № 3; Самойленко Л.Г. Мезенцева Галина Георгіївна // Історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009. — С. 586–587.

МЕЛЬНИК-АНТОНОВИЧ Катерина Миколаївна (19.11.1859, м. Хорол на Полтавщині — 12.01.1942, м. Київ, похована на Байковому цвинтарі поруч з чоловіком, В.Б. Антоновичем) — археолог, чл. Археол. комісії ВУАН, д.чл. ВУАК.

1877 закінчила Полтавську гімназію, 1878–1882 навчалася на Вищих жіночих курсах при іст.-філол. відділі Ун-ту св. Володимира. Здобула європейську освіту, студіюючи мови у Швейцарії. З 1879 під кер. В.Б. Антоновича вивчала археологію та історію України, допомогала йому в організації роботи Музею старожитностей і Мюнц-кабінету. 1888–1913 — консерватор і лаборант Археол. музею ун-ту. На початку 1890-х склала та систематизувала каталог колекції старожитностей приватного музею

О.М. Поля (м. Катеринослав). Від 1919 працювала в Археол. секції та бібліотеці ВУАН. 1929 долучилася до складання археол. мапи України. 1930 через «чистку кадрів» була звільнена з роботи.

Відкрила палеолітичні стоянки та досліджувала печерні поселення поблизу м.Студенця на Поділлі; започаткувала вивчення неолітичних селищ на Волині, Катеринославщині, Київщині, Полтавщині та Слобожанщині; 1879–1881 досліджувала «кладовища поганського часу» в Києві біля Львівської площі; 1881 — кургани «кімерійської та скіфської доби» під Кременчуком; від 1888 — пам'ятки Дніпровських порогів; 1896–1899 разом з В.Б. Антоновичем — пам'ятки Волині; 1910 брала участь у розкопках В.В. Хвойки в Білгородці; 1925 керувала розкопками в садибі Софійського собору у Києві.

Чл. Одеського т-ва історії та старожитностей, Іст. т-ва Нестора-литописця, НТШ у Львові, Укр. наук. т-ва у Києві, Полтавської архівної комісії, Московського археол. т-ва (1903), почесний чл. Київського археол. ін-ту. Учасниця V–XIV Археол. з'їздів, організатор XI (Київ, 1899) і XII (Харків, 1902) Археол. з'їздів, автор каталогів їх виставок.

Тв.: Следы мегалитичных будовель на Украине // Литературный сборник. — Львів, 1886. — II; Раскопки в земле лучан, произведенные в 1897 и 1898 гг. // Труды XI съезда археологов. — М., 1901. — Т. I; Раскопки курганов в Харьковской губернии в 1900–1901 г. // Там само. — М., 1905. — Т. I; Майданові городища на Україні // Записки Українського наукового товариства в Києві. — 1908. — III; Археологічні досліди на Кременчужчині (1925 р.) // КЗ ВУАК за 1925 р. — К., 1926; До археологічної статистики степової Полтавщини // Ювілейний збірник на пошану акад. М.С. Грушевського. — К., 1928 (Зб. Іст.-філол. відділу ВУАН. — 76).

Літ.: Шовкопляс Г.М. Катерина Миколаївна Мельник-Антонович (1850–1942) // Музейні читання. — К., 2000. — С. 6–12; Руденко Г.Г. Внесок К.М. Мельник-Антонович у археологічне дослідження Катеринославщини // Проблеми археології Подніпров'я. — Дніпропетровськ, 2009. — С. 124–129; Його ж. Життєвий та творчий шлях К.М. Мельник-Антонович // Історія та культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. — Дніпропетровськ, 2009. — С. 121–129; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 513–514.

МЕЛЬНИКОВА Ірина Миколаївна (24.10.1918, м. Мена Чернігівської обл. — 03.11.2010, м. Київ) — дослідниця всесвітньої історії XX ст. (європейські країни), міжнар. відносин, зовнішньої політики і міжнар. зв'язків України. Чл.-кор. АН УРСР (1973). Лауреат премії АН УРСР ім. Д.З. Мануїльського (1976). «Відмінник освіти України» (1996). Засл. діяч науки і техніки України (2002).

1940 закінчила іст. ф-т КДУ. 1940–1941 і 1942–1945 — аспірантка КДУ і Об'єднаного УДУ. Канд. дис. «Політика російського уряду по відношенню

до України в 1725–1740 рр.» (1946, наук. кер. — д.і.н., проф. А.О. Введенський). 1947–1957 — працювала в Ін-ті слов'янознавства АН СРСР. 1957–1963 — с.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1963–1965 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн, 1965–1988 — зав. відділу історії міжнар. відносин соціалістичних країн, з 1988 — гол.н.с. відділу історії міжнар. зв'язків України, з 1996 — гол.н.с. відділу всесвітньої історії та міжнар. відносин Ін-ту історії України НАН України. Докт. дис. «Класова боротьба в Чехословаччині в період тимчасової часткової стабілізації капіталізму (1924–1929 рр.)» (1961). Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапору, Дружби народів і Жовтневої революції.

Тв.: История Чехословакии. — М., 1960 (у співавт.); Классовая борьба в Чехословакии в 1924–1929 гг. — М., 1962; Украинская ССР и зарубежные социалистические страны. — К., 1965 (у співавт.); Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні. — К., 1967 (у співавт.); Великий Жовтень і міжнародний робітничий та національно-визвольний рух. — Львів, 1967 (у співавт.); Інтернаціональна сила ленінських ідей. — К., 1970 (у співавт.); З історії зарубіжних соціалістичних країн. — К., 1971 (у співавт.); На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966–1970 рр.). — К., 1974 (у співавт.); За дружбу з країною Великого Жовтня. Діяльність товариств дружби з СРСР в європейських соціалістичних країнах. — К. 1977 (у співавт.); Породненные социалистическим интернационализмом. Дружественные связи и сотрудничество породненных областей и городов УССР и братских стран социализма. — К., 1980 (у співавт.); Сотрудничество общественных организаций стран социализма. — К., 1983 (у співавт.); Деятельность обществ дружбы с СССР в странах социалистического содружества. — К., 1987 (у співавт.); Укрепление братской дружбы и сотрудничества стран социалистического содружества. — К., 1987 (у співавт.); Украинско-чехословацкие интернациональные связи. — К., 1989 (у співавт.); Україна і Європа (1990–2000 рр.): Анот. іст. хроніка: В 2 ч. — К., 2001 (у співавт.); Зовнішня політика України в умовах глобалізації: Анот. іст. хроніка. — К., 2004 (у співавт.).

Дж. та літ: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; В.К. Відзначення ювілею професора І.М. Мельникової // УІЖ. — 1969. — № 1; Хміль І.В. Нове поповнення АН УРСР (І.М. Мельникова і В.І. Юрчук) // Там само. — 1974. — № 3; Кулинич І.М., Віднянський С.В. Вшанування чл.-кор. АН УРСР І.М. Мельникової з нагоди її ювілею // Там само. — 1978. — № 12; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; Историки-слависты СССР. Биобиблиографический словарь-справочник. — М., 1981; EoU. — Vol. III. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Євсеєнко І.В. Вшанування члена-кореспондента НАН України І.М. Мельникової з нагоди її ювілею [м. Київ, 1998 р.] // УІЖ. — 1999. — № 1; Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довідник. Серія

«Українські історики». — Вип. 2: У 2 ч. — Ч. 1. — К., Львів, 2003; Слово про вченого: Ірина Миколаївна Мельникова // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 12: Міжвідом. зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України І.М. Мельникової. — К., 2003; Віднянський С., Знаменська М. Вчений, інтелігент, вчитель: нотатки до славного ювілею члена-кореспондента НАН України І.М. Мельникової // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 17. — К., 2008; Горенко О. Ірина Миколаївна Мельникова: Жіночий голос історії або досвід дружби як система принципів // Там само; Черніков І. Доброзичливість і принциповість // Там само; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009.

МИХАЙЛИНА Павло Васильович (25.01.1923, с. Винятинці Заліщицького р-ну Тернопільської обл. — 11.03.2012, м. Чернівці) — дослідник проблем соц.-екон. та сусп.-політ. історії України XVI–XVII ст., д.і.н. (1981), проф. (1988).

Учасник Другої світової війни. Нагороджений орденами Вітчизняної війни II ст., «За мужність», медалями «За відвагу», «За визволення Варшави», «За взяття Берліну», «За перемогу над Німеччиною» та ін. Після закінчення місцевої семирічки навчався у Заліщицькій гімназії, 1945–1947 — на іст. ф-ті Чернівецького учител. ін-ту, 1947–1951 — на іст. ф-ті Чернівецького держ. ун-ту. Одночасно — н.с. Чернівецького обл. краєзнавчого музею, згодом — вчений секретар, зав. відділу. 1951–1954 — аспірант каф. історії СРСР та УРСР Чернівецького держ. ун-ту. 1954–1960 — працював у відділі пропаганди і агітації Чернівецького обкому КПУ. Канд. дис. «Міста України у Визвольній війні 1648–1654 рр.» (1958, наук. кер. — д.і.н., проф. В.О. Голобуцький). З 1960 — викладач, з 1963 — доц. каф. історії СРСР і УРСР Чернівецького держ. ун-ту. 1969–1978 — зав. Чернівецького відділу Ін-ту історії АН УРСР. 1978 переведений до новоствореного ІСЕПЗК АН УРСР. 1978–1988 — зав. Чернівецького відділу ІСЕПЗК АН УРСР. Докт. дис. «Становище міського населення України та його участь у визвольній боротьбі українського народу (від Люблінської унії 1569 р. до визвольної війни 1648–1654 рр.)» (1981). Під час роботи в Ін-ті історії АН УРСР опублікував майже 100 наук. праць. Проф. (1988).

Ініціатор створення окремої каф. історії України у Чернівецькому держ. ун-ті, яку очолив у 1990. Брав участь як відп. редактор та співавтор у колективних працях «Нариси з історії Північної Буковини» (К., 1980), багатотомних «Історії Української РСР» у 8 т., «Истории Украинской ССР» в 10 т., «Історії міст і сіл України. Чернівецька область»; монографіях «Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов» (К., 1980) та «Неспроможність буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Радянської Буковини» (К., 1987); «Українській Радянській Енциклопедії».

Тв.: Участь міського населення України у визвольній боротьбі українського народу проти польсько-шляхетського поневолення, за возз'єднання з Росією (кінець XVI ст.). — Чернівці, 1969; З історії соціально-економічного життя українських міст (кінець XVI — перша половина XVII ст.) // УІЖ. — 1969. — № 11; Висвітлення історії північної Буковини XV–XVI ст. на сторінках слов'яно-молдавських літописів // Архіви України. — 1969. — № 4; До питання про становище міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVI — першій половині XVII ст. — Чернівці, 1971; Міста України у період феодалізму. — К., 1975; Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.). — К., 1975; Становище міського населення України і його участь у визвольній боротьбі українського народу (від Люблінської унії 1569 до визвольної війни 1648–1654). — К., 1981; Міста України — центри ремісничого виробництва (друга половина XVI — перша половина XVII ст. // Питання історії України: Зб. наукових статей. — Вип. 1. — Чернівці, 1997; Герой України — Северин Наливайко // Буковинський журнал. — 1997. — Ч. 1; Історики України: ювілейний збірник на пошану академіка Володимира Грабовецького. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 1998 (член редколегії); До питання про національний склад міського населення України // Питання історії України: Зб. наукових статей. — Чернівці, 2000. — Т. 4.

Бібліогр.: Павло Васильович Михайлина: бібліогр. покажч.: (до 75-річчя від дня народж.) / Вступ. ст. та бібліогр. покажч. підгот. О. Масан. — Чернівці, 1998. — 34 с.: портр.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1229; Чернівецький державний університет: 100 років ЧДУ. — Львів, 1975; Калиниченко С.Б. Захист докторської дисертації П.В. Михайлиною // УІЖ. — 1982. — № 1; Академия наук Украинской ССР: 1982. — К., 1983; Розвиток науки в західних областях Української РСР за роки радянської влади. 1939–1989. — К., 1990; Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX — XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали. — Кам'янець-Подільський, 1993; Чернівецький університет. 1875–1995: Сторінки історії. — Чернівці, 1995; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 2: У 2 ч. — Ч. 1. — К., Львів, 2003; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича: Імена славних сучасників. — К., 2005.

МИШКО Дмитро Іванович (09.11.1907, с. Карпилівка, нині Лубенського р-ну Полтавської обл. — 197?, м. Київ) — дослідник історії України середніх віків, д.і.н. (1964).

До 1930 працював в с/г 1930–1932 навчався в Ніжинському пед. технікумі, у 1933–1937 — на екон. ф-ті Лубенського пед. ін-ту, іст. ф-ті Полтавського пед. ін-ту та на іст. ф-ті ХДУ. 1938–1941 — аспірант Ін-ту історії України АН УРСР. 1941 мобілізований до лав Червоної армії, восени

1941 направлений до Ферганської обл. Узбецької РСР, де працював викладачем у школі. 1943–1944 — с.н.с. Ін-ту історії і археології АН УРСР (м. Уфа, м. Москва), 1944–1973 — с.н.с. відділу історії феодалізму Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Чигиринські походи 1677–1678 рр.» (1947). Докт. дис. «Соціально-економічні умови формування укр. народності» (1964). Брав участь у написанні колект. праць з історії України та СРСР, підготовці 26-томної «Історії міст і сіл України».

Автор понад 100 наук. і наук.-попул. праць.

Тв.: Київ. — К., 1954; Іван Богун. — К., 1956; Українсько-російські зв'язки в XIV–XVI ст. — К., 1959; Северин Наливайко. — К., 1962; Соціально-економічні умови формування української народності: Становище селян і антифеодальні рухи на Україні в XV — першій половині XVI ст. — К., 1963; Ювеналій Дмитрович Мельников. — К., 1970 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 909; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; EoU. — Vol. III. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009.

МІРЧУ́К Петро Юрійович (псевд.: Залізняк; 26.06.1913, с. Добрівляни, нині Стрийського р-ну Львівської обл. — 16.05.1999, м. Філадельфія, шт. Пенсильванія, США) — історик, громадсько-політ. діяч. Д.чл. НТШ і УВАН.

Навчався у Львівському ун-ті (1932–1933, 1937–1939) й Карловому ун-ті в Празі. Чл. ОУН, референт її крайової екзекутиви, ред. часописів «Молоде село», «Наш світогляд». За участь в укр. нац. русі неодноразово був заарештован польс. владою. Від 1939 продовжував навчання в УВУ (Прага), де 1941 захистив докторат із права та повернувся в Галичину. У вересні того ж року заарештований гестапо, ув'язнений у нім. концтаборі. Після звільнення 1945 мешкав у Німеччині. Голова Центр. еміграц. союзу укр. студентства (1945–1947), чл. Проводу Закордонних частин ОУН (1948–1952). Родина М., яка перебувала на території УРСР, зазнала репресій: 1948 загинули батько, мати і старша сестра, двох молодших сестер засуджено до 10-ти р. таборів. У 1950 емігрував до США. Здобув ступінь магістра з бібліотекарства в Ун-ті Дрекселя (Філадельфія, 1960), докторат з історії — в УВУ (1969). Працював адвокатом, ред., журналістом, бібліотекарем, викладав політ. науки в коледжах. Очолював Союз укр. політв'язнів у США, був довголіт. чл. крайової управи Організації оборони чотирьох свобід України та крайової управи Укр. конгресового комітету Америки. Співред. часописів «Визвольний шлях», «Гомін України», «Українська трибуна», «Український самостійник». Автор низки монографій і багатьох публікацій з історії укр. визв. руху, діяльності ОУН й УПА, спогадів «У німецьких млинах смерті» (Нью-Йорк; Лондон, 1957).

Тв.: Акт відновлення Української державності 30 червня 1941 року: його генеза та політичне й історичне значення. — Нью-Йорк, 1952; Українська повстанська армія. 1942–1952. — Мюнхен, 1953; Українська визвольна справа і українська еміграція. — Торонто, 1954; Євген Коновалець. У 20–річчя смерті. — Торонто, 1958; Микола Міхновський. Апостол української державності. — Філадельфія, 1960; Українська державність. 1917–1920. — Філадельфія, 1967; Нарис історії Організації українських націоналістів. — Мюнхен, 1968; In the German Mills of Death: 1941–1945. — New York, 1970; Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) командир Армії безсмертних. — Нью-Йорк, 1970; Торонто–Львів, 2007; Коліївщина: Гайдамацьке повстання 1768 р. — Нью-Йорк, 1973; Українська Повстанська Армія. 1942–1945: Док. і мат. — Л., 1991; Марко Проклятий та інші твори. — Л., 2003; Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-є вид. — К., 2007.

Літ.: Давиденко В. Нова праця д-ра Петра Мірчука // Вісник Організації оборони чотирьох свобід України. — 1968. — № 10; Бл. п. д-р прав та філософічних наук Петро Мірчук: [Некролог] // Свобода. — 1999, 21 трав.; Життя і труд для України // Гомін України. — 2006, 14 лип.

МІЯКОВСЬКИЙ Володимир Варламович (псевд.: В. Порський, Б. Стохід, В. Світлицький, В. Варламов, Б. Янівський; 06/18/.07.1888, м. Ковель, нині Волинської обл. — 22.03.1972, м. Нью-Йорк, США) — історик-архівіст, літературознавець.

Після закінчення І-ї Київської гімназії (1906) вступив на юр. ф-т Київського ун-ту; з 1907 — у Петербурзі; з 1908 — студент іст.-філол. ф-ту Петербурзького ун-ту, з якого у січні 1911 був виключений за політ. діяльність. Повернувся в Україну, працював у Полтаві (1910–1912). Відновив навчання в Петербурзькому ун-ті, працював у наук. гуртку М. Грушевського (1912–1913). 1913 закінчив ун-т, викладав у гімназіях Петербурга (1913–1917); чл. Всерос. учительського союзу (1917). Підготував ряд наук. праць (1913–1918) про О. Радищева. Працював над описом цензурного архіву «Главного Управления по делам печати» (1917). Чл. редколегії жур. «Голос минувшого» та іст.-літ. студійного гуртка. Співробітник період. видань «Русский библиофил», «Научно-исторический журнал», «День» й ін. Працював в «Історично-літературному товаристві» при Петербурзькому ун-ті, бібліотекар його іст.-філол. ф-ту, секретар Комісії для рецензування дитячих книг при «Обществе распространения техн. знаний» (1913–1917). У грудні 1917 переїхав в Україну. Інструктор архівно-бібліотечного відділу Гол. управління мистецтв і нац. культури (1918); пом. голови та кер. Описового відділу Архівного управління (1919). 1920–1925 — голова Київського губ. архівного управління, дир. Київського центр. іст. архіву ім. В. Антоновича. Співпрацював з установами УАН: секретар Комісії для дослідів над історією громад. течій 40–60-х рр. XIX ст. (1919); чл. Комісії новітнього письменства й Комісії біогр. словника, ред. його іст.-літ. частини.

Автор коментарів до тт. III–IV повного зібрання творів Т. Шевченка (за ред. С. Єфремова). Брав участь у роботі секції мистецтвознавства, бібліогр. комісії, архіву УНТ (1920–1922); комісіях ВУАН: д.чл. Археогр. комісії та Археол. комітету, чл. Книгознавчої комісії (20-ті рр.). Співробітник Наук.-досл. ін-ту книгознавства; д.чл. Ін-ту Т. Шевченка (1927), зав. Кабінетом біографії Т. Шевченка й рукописного відділу, з 1926 — зав. будинку-музею Т. Шевченка. Співробітник видань «Літературно-наукового вісника», «Нашого минулого», «України», збірників «Шевченко», «За сто літ» й ін. (20-ті рр.). 21.08.1929 заарештовано в т.зв. «справі СВУ», до 1933 — на засланні. Після повернення працював у мед. установах Києва (1934–1941). 1941–1942 намагався відновити діяльність ВУАН, працював в Ін-ті літератури та фольклору, організував роботу Центр. архіву ім. В. Антоновича. 1943–1944 — у Львові. З 1944 працював у Музеї Визвольної боротьби України (Прага), чл. Іст.-філол. т-ва, згодом його секретар. 1945 переїхав до м. Аугсбурга (Баварія): співзасновник і вчений секретар УВАН, голова її Музею-Архіву (1945–1947). З 1947 — чл. НТШ; д.чл. УВАН (1948); проф. УВУ в Мюнхені (1948). У 1950 переїхав до США. Секретар УВАН, дир. Архіву-музею при УВАН в США (1952–1956). Ініціатор видання річників УВАН «Шевченко» (10 вип., 1952–1964), співред. англомовного збірника про Т. Шевченка (1962). Посмертно реабілітований 1989.

Автор бл. 100 наук. праць.

Тв.: Революційні відозви до українського народу: З матеріалів «Нашого минулого», 1850–1870-х рр. — К., 1920; З нових матеріалів до історії Кирило-Мефодіївського Братства // Україна. — 1924. — № 1–2; Декабристи на Україні / За ред. С. Єфремова та В. Міяковського. — К., 1926; Повне зібрання творів Т. Шевченка. Коментарі до тт. III–IV / За ред. С. Єфремова. — К., 1927; Шевченко і Костомаров // Шевченко. — Річн. 7. — 1958; Кобзар 1860 р. з власноручними поправками Шевченка // Там же. — Річн. 10. — 1964; Недруковане й забуте: Громадські рухи XIX ст. Новітня укр. літ-ра / Ред. М. Антонович. — Нью-Йорк, 1984.

Бібліогр.: Вибрана бібліографія праць Володимира Міяковського // Український історик. — 1969. — № 1–3. — С. 144–148.

Літ.: Антонович М. Володимир Міяковський // Український історик. — 1969. — № 1/3. — С. 95–105; 1972. — № 1–2. — С. 116–118; Некролог // Ukr. Quart. — 1972. — Vol. 28, № 2. — P. 217–218; Филипович О. В.В. Міяковський: Спогади // Сучасність. — 1984. — № 4. — С. 107–116. (Додаток: Листи В. Міяковського); Кравців Б. Зібрані твори. Т. 3. — К., 1995. — С. 211–212; Міяковська-Радиш О. Оглядаючись у минуле // Сучасність. — 1995. — № 4. — С. 162–166; Борисюк Т. Замість післямови // Там само. — С. 167; Білокінь С. Володимир Міяковський — діяч української книги // Вісник Книжкової Палати. — 1998. — № 2. — С. 39–43; Білокінь С. Таємниці архівів не вічні // Сучасність. — 1998. — № 10. — С. 57–80; Українська журналістика в іменах. Вип. 5. — Львів, 1998. — С. 369–372;

Українські архівісти. — Вип. 1. — К., 1999. — С. 227–231; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 6. — К., 2009.

МОВЧАНІВСЬКИЙ Феодосій (Тодось) Миколайович (09.05.1899, с. Берестовець, нині Уманського р-ну Черкаської обл. — 10.05.1938, м. Київ) — дослідник проблем археології та музеєзнавства, музейний працівник. З сім'ї священика.

1918 закінчив чотири класи Одеської духовної семінарії, через хворобу повернувся в Берестовець. 1919 очолив місцеву школу, заснував осередок «Просвіти», хату-читальню, музей при школі. З 1922 — дир. Краснопільської трудової школи, зав. сільським клубом. 1922–1924 — дир. Уманського окружного музею. П.П. Курінний залучив М. до участі у розкопках Білогрудівського могильника й поселення стародавніх землеробів с. Трипілля. Організував музеї в с. Краснопілка (1922), с. Верхнячка (1924). 1925 переїхав до Бердичева, де у приміщенні колишнього монастиря «Босих кармелітів» було відкрито Окружний краєзнавчий музей. Доклав багато зусиль щодо оголошення в 1928 цього монастиря заповідником. З березня 1928 — спочатку дир., а з вересня 1928 по 1932 — заст. дир. держ. іст.-культ. заповідника по наук. частині. 1926 створив соц.-іст. музей (з 1931 — Всеукр.), 1928–1930 — експозицію з історії монастиря «Босих кармелітів» і католицизму на Україні, 1929 — музей революції. Розгорнув активну діяльність по збереженню іст.-культ. спадщини Бердичівщини. З 1931 — чл. Укр. комітету охорони пам'яток та культури. 1925–1930 брав участь у Бузькій, Ольвійській археол. експедиціях, досліджував могильник біля с. Скраглівка, трипільські пам'ятки в с. Плисків. 1929–1930 відкрив Райковецьке городище — залишки давньоруського міста-фортеці XI–XII ст. 1933 переїхав до Києва, в 1934–1937 працював пр.н.с. ВУАКу, вченим секретарем і зав. відділом слов'янської й давньоруської археології в Ін-ті історії матеріальної культури. Ініціював створення в ін-ті спеціального іст.-археол. відділу для наук. обробки знахідок, організував комплексні Київську і Вишгородську експедиції, досліджував Десятинну церкву та «Перуновий пагорб» у Києві. У лютому 1938 заарештований за причетність до «Укр. націоналістичної терористичної організації», засуджений до вищої міри покарання. Місце поховання — Биковнянський ліс в околиці Києва. Реабілітований 12.05.1971.

Автор робіт з археології та музейництва.

Тв.: Бердичівський державний історико-культурний заповідник: Путівник. — Харків, 1931; Обработка металла на Украине в XII–XIII вв. по материалам Райковецкого городища // Проблемы истории докапиталистических обществ. — 1934. — № 5. — С. 83–92; Райковецьке городище XI–XIII ст. // Наукові записки ІІМК УАН. — 1935. — № 5–6. — С. 125–176; Експедиційні роботи інституту історії матеріальної культури в 1935 р. (1935); Матеріали

дослідної роботи Райковецької археологічної експедиції в 1934 р. // Там само. — 1937. — № 2. — С. 35–65; Археологічна розвідка на території колишнього Михайлівського собору в Києві // Там само. — С. 123–127.

Літ.: Нестуля О.О. Неспокій серця (Ф.М. Мовчанівський) // Репресоване краєзнавство. — К., 1991. — С. 209–215; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 518–519.

МОВША Тамара Григорівна (20.04.1922, м. Любеч Чернігівської обл. — 04.03.2003, м. Київ) — археолог, дослідниця трипільської культури, к.і.н. (1975). Лауреат премії ім. В. Хвойки (1993).

1945 закінчила іст. ф-т Київського ун-ту. Працювала н.с. Київського держ. іст. музею (нині Нац. музей історії України). 1952–1977 очолювала відділ докласового (первісного) суспільства. Впорядковувала археолог. фонди, опрацьовувала матеріали колекцій з розкопок В.В. Хвойки, М.Ф. Біляшівського, М.Я. Рудинського, С.С. Гамченка, В.П. Петрова, С.С. Магури, В.Є. Козловської, П.П. Курінного, М.О. Макаренка, займалася експозиційною роботою. 1975 захистила канд. дис. «Антропоморфная пластика Триполья (реалистический стиль)».

Від 1977 працювала в Ін-ті археології АН УРСР, була співробітником відділу первісної археології. 1989 вийшла на пенсію. До кінця життя завідувала Музеєм трипільської культури в Переяслав-Хмельницькому іст.-культ. заповіднику, в створенні якого брала активну участь.

Польові дослідження розпочала 1946 в Трипільській (Дніпровській) експедиції під кер. Т.С. Пассек на поселенні Володимирівка. Надалі провела десятки сезонів у Середній Наддністрянщині: керувала розкопками поселень Солончени II (1955, 1956), Цвіклівці (1960, 1961), Жванець-Щовб і Жванець-Лиса Гора (1962–1980), Велика Слобідка, ур. Хрещате (1976–1979), Ломачинці, ур. Вишнева (1979, 1980). У 1980-і очолювала загін Трипільської експедиції з вивчення поселень-гігантів у межиріччі Півд. Бугу та Дніпра, досліджувала поселення Доброводи та Косенівка, провадила розвідки на Черкащині. 1984–1985 Києво-Трипільська експедиція під кер. М. здійснила розвідки та обстеження трипільських поселень на Київському Правобережжі. Важливим аспектом діяльності М. була охорона пам'яток археології. Протягом багатьох років вона очолювала секцію археології Київської обл. організації УТОПІК.

Автор 150 праць, зокрема розділів у колект. працях «Археологія Української РСР», т. 1 (К., 1971) і «Археология Украинской ССР», т. 1 (К., 1985).

Тв.: О связях племен трипольской культуры со степными племенами медного века // СА. — 1961. — № 2; Періодизація і хронологія середнього та пізнього Трипілля // Археологія. — 1971. — № 5; Нові дані про антропо-

морфну реалістичну пластику Трипілля // Археологія. — 1975. — № 11; Петренська регіональна група трипільської культури // Археологія. — 1984. — № 45; Взаємовідносини Трипілля–Кукутені з синхронними культурами Центральної Європи // Археологія. — 1985. — № 51; Антропоморфные сюжеты на керамике культур Трипольско-Кукутенской общности // Духовная культура древних обществ на территории Украины. — К., 1993; Зв'язки Трипілля–Кукутені зі степовими енеолітичними культурами (До проблеми індоєвропеїзації Європи) // Записки НТШ. Праці археологічної комісії. — 1998.

Літ.: Бузян Г.М., Якубенко О.О. Мовша Тамара Григорівна // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. ІІ. — С. 338–339; Бузян Г., Білоуська В., Тетеря Д. Буклет «Видатні дослідники трипільської культури. Тамара Григорівна Мовша (до 90-річчя з дня народження)». — Переяслав-Хмельницький, 2012.

МОДЗАЛЕВСЬКИЙ Вадим Львович (28.03/09.04/.1882, м. Тифліс — 03.08.1920, м. Київ) — фахівець у галузі генеалогії та архівознавства, мистецтвознавець. Виходець зі старовинного козацького роду.

1911–1917 — дир. Музею укр. старожитностей ім. В.В. Тарновського (м. Чернігів), голова Чернігівської архівної комісії. 1917 — комісар по охороні пам'яток Чернігова й губернії. З 1918 — голова Архівно-бібліотечного відділу Міністерства освіти (пізніше Головного управління мистецтв і нац. культури), нач. Архівного управління та Всеукр. головархіву. Був секретарем комісії по створенню УАН, автором її статуту (1918). Плідно працював в УНТ, комісіях УАН, Всеукр. комітеті охорони пам'яток мистецтв і старовини. Опублікував багато архівних документів, залишив щоденник (1896–1917), великий особистий архів.

Тв.: Малороссийский родословник. Тт. 1–4. — СПб., 1908–1914 (підготовлений до друку 5-й том лишився у рукопису); Малороссийский гербовник. — СПб., 1914 (у співавт.); Очерки по истории Лохвицкой, Сенчанской, Чернуской, Куренской и Варвинской сотен. — 1906; Перший військовий підскарбій (1663–1669) Роман Ракушка-Романовський // Зап. іст.-філол. відділу УАН. — Кн. І–ІІІ. — 1919–1923; Гути на Чернігівщині. — К., 1926.

Дж. і літ.: ІР НБУВ, Ф. 12. Модзалевський Вадим Львович (1882–1920), 1027 од. зб. (XVIII ст. — 20-ті роки XX ст.); Ткаченко М. З нової історіографії Чернігівщини // Чернігів і Північне Лівобережжя. — К., 1928; ЕУ — Т. 5. — 1966. — С. 1634; Коваленко О.Б. В.Л. Модзалевський як історик України // УІЖ. — 1972. — № 4; Белоконь С.И. Генеалогические материалы в архиве В.Л. Модзалевского // Археологический ежегодник за 1979 год. — М., 1981. — С. 266–273; Білокінь С.І. Матеріали з історії мистецтва в архіві В.Л. Модзалевського: (Етюди з мистецтвознавчого джерелознавства) // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Вип. 1. — К., 1992. — С. 186–210; Його ж. Вчений, якого я люблю // Україна: Наука і культура. —

Вип. 29. — К., 1996. — С. 240–249; Його ж. Модзалевський В.Л. // Українська літературна енциклопедія. — Т. 3. — К., 1995. — С. 400; Його ж. Сторінками загиблого «Діаріуша» // Пам'ятки України. 1998. — Ч. 1 (118). — С. 30–57; Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. — К., 1996; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 2: У 3 ч. — Ч. 1. — К., Львів, 2003.

МОЗОЛЕВСЬКИЙ Борис Миколайович (04.02.1936, с. Миколаївка, нині село Веселинівського р-ну Миколаївської обл. — 13.09.1993, м. Київ) — археолог-скіфознавець, к.і.н. (1980), поет.

1964 закінчив Київський ун-т. 1965–1968 працював у вид-ві АН УРСР «Наукова думка». 1968 — заст. нач. Півн.-Рогачицької експедиції Ін-ту археології АН УРСР. Але наприкінці сезону звільнений за антирадянські вірші. Надалі взимку працював кочегаром, влітку, за договором, — заст. нач. експедиції. Наприкінці 1969 очолив Орджонікідзевський загін і провів перші власні розкопки.

1970 дир. Орджонікідзевського гірничо-збагачувального комбінату. Г.Л. Середа уклав угоду з Ін-том археології на 10 років про розкопки курганів в зоні марганцевих кар'єрів, для чого була створена Орджонікідзевська експедиція на чолі з М. 1971 його ім'я пролунало на весь світ через знахідку в кургані Товста Могила унікальної золотої пекторалі. Знахідки з Товстої Могили та М. були відзначені бронзовою медаллю ВДНГ СРСР (1975).

1979 видав книжку про Товсту Могилу — першу у вітчизняному й світовому скіфознавстві публікаційно-аналітичну роботу, яка дає повне уявлення про скіфський царський курган, 1980 захистив за нею дисертацію. Від 1983 — с.н.с., з 1986 і до останніх днів життя — зав. відділу скіфської археології в Ін-ті археології АН УРСР.

Був одним з найавторитетніших дослідників скіфських курганів. Розкопав кургани Хомина (1970), Денисова (1972), Реп'яхувата (1974), Жовтокам'янська Товста (1974, 1975), Бабина, Водяна (1986), Соболева (1991, 1992) могили, Завадські могили (1973–1991) і багато ін., розпочав сучасне дослідження Чортомлика (1979). Здійснив розвідки в степах України в пошуках великих скіфських курганів (1984, 1985, 1989, 1990). Останні роки працював над докт. дис., присвяченою проблемам етногеографії Скіфії.

Автор понад 60 праць і низки поетичних збірок, зокрема: «Червоне вітрило» (1976), «Веретено» (1980), «Кохання на початку осені» (1985), «І мить, як вік...» (1986), «Дорогою стріли» (1991), що поряд з інтимною лірикою містять худ. бачення скіфського світу.

Тв.: Товста Могила. — К., 1979; Скіфський степ. — К., 1983; Мелитопольский курган. — К., 1988 (у співавт.); Етнічна географія Скіфії. — К., 2005; Курганы скифского Герроса IV в. до н.э. (Бабина, Водяная и Соболева Могилы). — К., 2005 (у співавт.).

Бібліогр.: Мозолевський Борис Миколайович: Життя у сяйві пекторалі: Борис Мозолевський у спогадах: до 75-річчя від дня народж.: біобібліогр. вид. (Сер. «Дослідники рідного краю») / Упоряд. І. Голуб. — Дніпропетровськ, 2011. — 71 с.

Літ.: Слово скорботи про Бориса Миколайовича Мозолевського // Археологія. — 1993. — № 4. — С. 9–12; Бунятян Е.П., Скорый С.А. Памяти Бориса Николаевича Мозолевского // РА. — 1994. — № 2. — С. 252–253; Череватенко Л. «Степе мій, полиновий і тирсовий...» // Дніпро. — 1996. — № 11; Мозолевский Б.Н., Полин С.В. Курганы скифского Герроса IV в. до н.э. (Бабина, Водяная и Соболева Могилы). — К., 2005. — С. 9–12; Полін С.В., Скорий С.А. До 70-річчя Б.М. Мозолевського: штрихи до портрета // Археологія. — 2006. — № 1. — С. 78–79; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010; До 75-річчя Бориса Мозолевського // Археологія. — 2011. — № 2. — С. 141–142; Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. — К., 2012. — С. 641–642; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 522–523.

МОЛОДЧИКОВ Олександр Володимирович (17.08.1919, м. Київ — 11.10.1997, м. Київ) — дослідник іст. географії та картографії, книгознавства, к.і.н. (1962).

1938–1941 навчався на іст. ф-ті КДУ, а з серпня 1941 — на іст.-філол. ф-ті Саратовського ун-ту, з березня 1942 — у Воєнному ін-ті іноземних мов Червоної армії (курси перекладачів). У грудні 1942 був відряджений до Москви у розпорядження Укр. штабу партизанського руху. 1943 направлений у тил ворога, був заст. командира партизанського загону у з'єднанні О. Сабурова. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями «Партизану Вітчизняної війни I ступеня», «За відвагу» та ін. 1945–1951 — співробітник МВС–МДБ УРСР. 1951–1966 працював у Держ. публічній бібліотеці АН УРСР, де вступив до аспірантури і закінчив яку в 1954. Канд. дис. «Радянська книга в культурній революції на Україні (1917–1925 рр.)» (1962). 1966–1968 — вчений секретар Відділу економіки, історії, філософії і права АН УРСР. 1969–1984 — с.н.с. відділу історіографії та джерелознавства Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Советская книга в культурной революции на Украине. — К., 1961; Українська радянська книга (1917–1964). — К., 1964; Відзначення 400-річчя російського книгодрукування (у Києві) // УІЖ. — 1964. — № 3. — С. 149; Книга і преса. — К., 1974 (вид. 1 і 2); Книгодрукування на Україні. 1574–1974. — К., 1974 (у співавт.); Важлива ділянка вітчизняної культури: (До 400-річчя книгодрукування на Україні) // УІЖ. — 1974. — № 2. — С. 30–38; IX з'їзд товариства «Знання Української РСР [м. Київ] // УІЖ. — 1977. — № 6. — С. 155–158 (у співавт.); Лекційна пропаганда Інституту історії АН УРСР у 1975–1976 рр. // УІЖ. — 1977. — № 3. — С. 158–159 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1601; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 600.

МОРГІ(И)ЛЕВСЬКИЙ Іполит Владиславович (12.09.1889, с. Радовка Оренбурзької обл. — 07.12.1942, м. Київ) — візантолог, історик архітектури, проф. (1923), д.чл. ВУАК (1929), чл.-кор. Академії архітектури СРСР (1941).

1909 закінчив Тифліське реальне училище, 1918 — хімічне відділення КПІ, інженер-технолог будівельних матеріалів. Працював фахівцем у відділі охорони старовини й мистецтва Гол. управління мистецтва та нац. культури (1918–1919) під кер. М.Ф. Біляшівського, був асистентом проф. Б.С. Лисіна у Київській будівельній школі, керуючим розкопками і обмірами руїн т.зв. Зарубської церкви XII ст. поблизу Переяслава (1918); помічником зав. Секції архітектури «Підвідділу по ліквідації майна релігійних установ» Всеукр. комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (1919), співробітником-фахівцем Музейно-екскурсійно-виставкової секції київського губернського відділу наросвіти (1920); секретар Укр. археол. комітету (1920–1923). Одночасно виконував доручення як позаштатний н.с. Ін-ту філософії та іст.-філол. відділу ВУАН, від 1924 — постійний співробітник цього відділу. 1926 — фундатор і перший дир. Музею староукр. будівельної техніки у Всеукр. музейному містечку. 1926–1927 — декан архітектурного ф-ту, від 1933 — проф. Київського будівельного ін-ту. 1933 увійшов до складу бригади з вивчення св. Софії сектору феодалізму СІМК. У другій половині 1930-х — керівник відділу пам'яток Всеукр. музейного містечка. В окупованому Києві працював у Софійському іст.-архітектурному заповіднику.

1921–1942 читав курс історії архітектури у київських ін-тах: археол. (1920–1921), Академії мистецтв та архітектурному (1923), політех. (1924), художньому (1923–1942). Водночас працював у ВУАН: чл. Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва (1920), чл. Всеукр. архітектурного комітету (1924). Очолював правління Київської філії ВУНАС (1928). 1924 обраний н.с. Академії історії матеріальної культури в Ленінграді, 1930 — д.чл. Комісії для вивчення історії Близького Сходу та Візантії при ВУАН. 1940 — член наук. ради постійної комісії з реставрації та збереження архітектурних пам'яток Академії архітектури СРСР.

Вивчав історію архітектури, архітектурну археологію, давньоруське й візантійське зодчество. Досліджував східні впливи в укр. архітектурі. Засновник київської школи архітектурної медієвістики рад. періоду. Вивчав архітектурні пам'ятки Ольвії та Херсонеса, досліджував архітектурні пам'ятки Вірменії, Грузії, Середньої Азії, робив описи та обміри храмів Стамбула, Вітебська, Новгорода, Полоцька, Пскова, Смоленська. Брав участь у дослідженні давньоруського Зарубського монастиря (1918), Софійського собору в Києві (1920–1930), Спасо-Преображенського собору (1923) та

Успенської церкви Єлецького монастиря в Чернігові (1924–1926), Канівської Успенської церкви, Кирилівської церкви у Києві (1926). За матеріалами власних досліджень виконав першу науково обґрунтовану реконструкцію Софії Київської, втіливши її в макеті. Завдяки його обмірам і точній фіксації споруд Михайлівського Золотоверхого монастиря стало можливим відтворення архітектури собору у наш час.

Тв.: Про історично-архітектурний дослід над собором Спаса у Чернігові // ЗІФВ ВУАН. — 1924. — 4; Дослід пам'яток старого чернігівського будівництва в рр. 1923–1925 // Україна. — 1925. — 1/2; Київська Софія в світлі нових спостережень // Київ та його околиця в історії і пам'ятках / За ред. М. Грушевського. — К., 1926. — С. 81–108; Спасо-Преображенський собор у Чернігові за новими дослідами // Чернігів та Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали / За ред. М. Грушевського. — К., 1928. — С. 169–183; Успенська церква Єлецького монастиря в Чернігові // Там само. — С. 197–204; Conant K.J., Cross S.H., Morgilevski H.V. The Earliest Medieval Churches of Kiev // Speculum. — Cambridge, 1936. — Vol. XI. № 4 (Oct.). — P. 477–499.

Літ.: Асеев Ю.С. Ипполит Владиславович Моргилевский // Строительство и архитектура. — 1980. — № 8. — С. 30; Його ж. Собори наших душ: Справа професора Моргилевського // Пам'ятки України. — 1990. — № 1. — С. 42; Його ж. Іполит Владиславович Моргілевський // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень. Тези наук. конф. Нац. заповідника «Софія Київська». — К., 1996. — С. 4–5; Скібіцька Т.В. Храми його долі (роздуми над фототекою І.В. Моргілевського) // Geneza Journal. — 1997. — № 1. — С. 163–171; Кот С.І. Моргілевський Іполит Владиславович // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: біограф. довідник. — К., 2005. — Ч. ІІ. — С. 61–65; Ненашева О.Ю. Історик архітектури Іполит Моргілевський і Музей-Архів Переходової доби часів фашистської окупації Києва: За матеріалами ДАКО // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. — К., 2006. — Вип. 3. — Ч. 2. — С. 103–126; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. — К., 2011. — С. 154–155; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 523–524.

МУЗИЧКА Андрій Васильович (19.12.1886/1887/, с. Доброводи Збаразького пов. на Тернопільщині — 1966, м. Семипалатинськ РФ) — історик літератури, к.філол.н. (1958). З селян.

Навчався у нар. школі у селі, потім у гімназії в Тернополі, згодом в акад. гімназії Львова. 1907–1911 навчався на відділеннях класичної філології (латина і грецька мови), нової філології (укр. література і мова, польська і німецька мови) та філософії філол. ф-ту Львівського ун-ту, після чого вчителював у гімназіях на Львівщині та Тернопільщині. Початок Першої

світової війни застав його у Тернополі, де він працював викладачем у гімназії ім. Франца-Йосипа I та ще у деяких школах і гімназіях. Паралельно з пед. діяльністю від 1911 був чл. громадських львівських т-в «Товариство Шевченка», «Наша школа» та місцевих філій «Січі» і «Просвіти», де пропагував ідеї укр. нац. відродження. 1916 працював учителем у приватній гімназії у Тернополі, 1917–1918 — лектором укр. літератури у Кам'янець-Подільську, а 1918 знову повернувся до Тернополя, де викладав у гімназії. 1918 брав участь у підготовці та здійсненні Листопадового чину та підтримав проголошення ЗУНР. 1919 переїхав до Одеси, де працював в укр. учительському ін-ті. 1920 управління вищими навч. закладами міста зарахувало його лектором укр. відділення Одеського ІНО, в якому протягом десяти років (1920–1930) він вів лекції з укр. мови та літератури (підготовчий курс), новітньої укр. літератури, укр. новелістики (семінарій), укр. письменництва XIX ст., укр. літератури XIX ст. У вересні 1920 радою Правління Одеського ІНО його було обрано бібліотекарем ін-ту, зав. укр. семінарієм та секретарем укр. відділення. 1926 переведено до штату проф. 2 групи, 1928 на засіданні Правління Одеського ІНО — до першої (вищої) групи. Проводив метод. (чл. факультативної комісії та постійний заст. Голови підкомісії мови та літератури громадознавчої предметної комісії) та громад. діяльність — чл. Всерос. Союзу робітників освіти (з липня 1920), очолював професійну спілку — секцію наук. робітників, брав участь у губ. з'їзді робітників нар. освіти (1921), очолював бібліогр. гурток при Одеському ІНО, виступав з доповідями у роб. клубах, брав участь у роботі Пленуму Всеукр. секції наук. робітників у Харкові (1928). За розпорядженням НКО від 1925 — чл. Держ. наук.-метод. комітету, 1926 був делегований представником ін-ту до Вченої ради ЦНБ Одеси. 1929, як представник Одеси, брав участь у виборах академіків до ВУАН. Проводив активну наук.-досл. роботу. 1926 обрано чл. ОНТ при ВУАН, а 1927, як автор кількох монографій з дослідження історії новітнього письменства, став штатним співробітником Комісії для видання пам'яток новітнього укр. письменства ВУАН. Під час роботи у комісії разом з іншими вченими проводив роботу над виданням текстів творів класиків укр. літератури Г. Квітки-Основ'яненка, В. Стефаника, М. Черемшини, І. Франка, Л. Українки. 1927 на засіданні Великої президії Укрнауки його було затверджено д.чл. Одеської секції Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури при Одеському ІНО (кер. — М. Слабченко), але, згодом, відмовився у ній працювати. Будучи заангажованим у вир наук. боротьби, у гущавину зіткнення ідеологій під час створення іст. наук. шкіл (М. Грушевського, Д. Багалія, М. Яворського), у вченого погіршилися взаємовідносини не тільки з акад. С. Єфремовим, проф. М. Слабченком, а із багатьма іншими вченими. На початку 1930-х заарештований та засуджений на п'ять років заслання. 1932–1936 жив і працював в Уфі, де викладав у Башкирському держ. пед. ін-ті ім. К.А. Тімірязєва. Після відбуття покарання вчений повернувся до Одеси, де вже через кілька років вдруге — 1938, за зви-

нуваченням про участь у контррев. організації, був заарештований. 1939 Особливою Нарадою при НКВС СРСР засуджений до п'яти років заслання. 1956 реабілітований. 1958 захистив канд. дис. «Леся Украинка и ее творчество». Незважаючи на всі намагання жити і працювати в Україні, органи рад. влади не дозволили йому цього зробити.

Тв.: Леся Українка: її життя, громадська діяльність і поетична творчість. — Одеса, 1925; Життєва путь Івана Франка // Життя й революція. — 1926. — № 5; До питання про освіту М. Коцюбинського // За сто літ. — 1927. — Кн. I; Шляхи поетичної творчості І. Франка. — Одеса, 1927; Журнальна українська лірика 1926 р. // Червоний шлях. — 1927. — № 4; Марко Черемшина (літературний псевдонім Івана Семанюка) // Червоний шлях. — 1927. — № 6; Марко Черемшина (Іван Семенюк). — Одеса, 1928; Революция 1905 года и творчество Леси Украинки // Ученые записки. — Вып. 1. — Семипалатинск, 1955.

Літ.: Одеський Мартиролог. — Т. 1. — Одеса, 1997. — С. 371; Левченко В.В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти // ЗІФ. — Одеса, 2003. — Вип. 13. — С. 132–135; Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є.Слабченко (1882–1952). — Дніпропетровськ, 2004. — С. 128, 162–163, 218–222; Левченко В.В. Організаційно-дослідницька діяльність вчених Одеси в наукових установах Всеукраїнської Академії наук // ЗІФ. — Вип. 18. — Одеса, 2007. — С. 247, 250; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 248–251.

НАБЕРУХІН Аркадій Ісайович (08.09.1937, м. Ізяслав Хмельницької обл. — 25.05.1998 пропав безвісти в м. Еліста, Республіка Калмикія) — дослідник історії Калмикії та історії України 30–40-х рр. XX ст., к.і.н. (1970). Засл. діяч науки Калмикії (1987).

1960 закінчив Московський іст.-архівний ін-т. 1960–1964 працював в архівних установах м. Еліста Калмицької АРСР. 1966–1970, 1975–1992 — зав. відділу, заст. дир. Калмицького ін-ту суспільних наук, 1970–1975 — в.о. доц. Калмицького держ. ун-ту. Канд. дис. «Жовтнева революція і громадянська війна в Калмикії. 1917–1920 рр.» (1970, захист в Ін-ті історії СРСР АН СРСР). 1993–1998 — с.н.с. відділу регіональних проблем історії України Ін-ту історії України НАНУ. У січні 1997 — травні 1998 працював в Калмикії над підготовкою видання «Калмыкия с древнейших времен до наших дней».

Тв.: Очерки истории Калмыцкой АССР: эпоха социализма. — М., 1970 (у співавт.); Крах национально-буржуазного реформизма в Калмыкии (1917–1920 гг.) // Вопросы истории. — 1973. — № 6 (у співавт.); Установление и упрочение советской власти в Калмыкии. 1918–1919. — Элиста, 1973; Советская Калмыкия в составе СССР. — Элиста, 1983 (у співавт.); Калмыкия

в трех российских революциях. — Элиста, 1987; 1944 рік: детатаризація Криму // Кримські татари: 1944–1994. — К., 1995; Михайло Маркович Кіллерог // Зневажена Кліо. — К., 2005.

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Кутовая Н., Яковенко Л. Уже два месяца продолжаются поиски украинского ученого без вести пропавшего в Калмыкии // Факты. — 1998. — 20 июля; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

НАДІНСЬКИЙ Павло Наумович (справжні ім’я та прізвище — Савелій Посягін; 03.12.1894, м. Уфа — 25.09.1962, м. Сімферополь) — дослідник історії Криму, к.і.н. (1951).

Учасник громадянської війни. Навчався на парт.-політ. курсах Комуністичної академії ім. Я. Свердлова у Москві. З 1922 — на парт. і держ. роботі, 1931–1933 — секретар Кримського обл. комітету ВКП(б), 1933–1935 — перший секретар Сімферопольського міськкому ВКП(б). Попри наявність інвалідності займався наук.-досл. роботою. 1935 почав займатися краєзнавчою роботою. 1941–1945 евакуювався в Уфу, писав статті до місцевої газети. Один із активних організаторів Відділу історії і археології Кримського філіалу АН СРСР. 1947–1948 опублікував нариси «Суворов в Крыму», «Л.Н. Толстой в Крыму». Найбільш відомою працею Н. стала «Очерки по истории Крыма (с древнейших времен до 1920 года)». 1948–1954 — м.н.с., с.н.с. сектора історії Кримської наук.-досл. бази АН СРСР. 1954–1956 — с.н.с. групи історії відділу історії та археології Кримського філіалу АН УРСР. 1951 за сукупністю наук. праць вченою радою Ін-ту історії АН СРСР надано наук. ступінь к.і.н. У відповідності з постановою Президії АН УРСР від 20.04.1956 «Про організацію Кримського філіалу АН УРСР і створення групи історії в м. Сімферополі» наказом по Ін-ту історії АН УРСР від 30 липня 1956 зараховано с.н.с. Кримської групи Ін-ту історії АН УРСР і призначено її керівником (працював до 1958). У зв’язку із загостренням хвороби своєю заявою на ім’я директора ін-ту попросив звільнити його від виконання службових обов’язків з 16 листопада 1960 р.

Опублікував понад 50 праць з різних питань іст. минулого Криму.

Тв.: Страницы из жизни крымского комсомола. — Симферополь, 1938; Суворов в Крыму. — Симферополь, 1947; Л.Н. Толстой в Крыму. — Симферополь, 1948; Очерки по истории Крыма. — Ч. 1–2, Симферополь, 1951–1957.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 303; Новиков І.А. Славний шлях комуніста-історика // УІЖ. — 1961. — № 2; [Некролог] // УІЖ. — 1962. — № 2; Петров В.П., Шамко К.М. Життя — подвиг (до 85-річчя з дня народження П.Н. Надінського) // УІЖ. — 1979. — № 2; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–

2006. — К., 2006; Скрипник П.І. Надінський Павло Наумович // ЕІУ: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7: Мі–О. — К., 2010.

НАЗАРОВ Володимир Володимирович (14.01.1956, м. Брест, Білорусь — 09.11.2004, м. Київ) — фахівець з античної археології.

1973–1975 навчався на іст. ф-ті Сімферопольського ун-ту, 1975–1979 — на іст. ф-ті КДУ. 1979–1982 — лектор (екскурсовод) у Києво-Печерському заповіднику; надалі — ст. лаборант (1982–1990), м.н.с. відділу античної археології Ін-ту археології АН УРСР. Підготував канд. дис. «Военное дело Ольвии догетской эпохи (VI–I вв. до н.э.)». Досліджував археологію античних міст Півн. Причорномор'я, військову справу Ольвійського поліса.

З 1982 брав участь у розкопках Ольвійської, Херсонеської, Березанської, Ольвійської периферійної експедицій, провадив підводні дослідження в акваторії о. Березань (1980–1990-і) і Тендрівської коси (1984). 1989–2004 очолював Березанську експедицію.

На честь дослідника названо вулицю в с.Рибаківка Миколаївської обл.

Автор бл. 90 праць.

Тв.: До питання про морську справу ольвіополітів // Археологія. — 1994. — № 2; Во владениях Понтарха (Подводные исследования у о-ва Березань) // Летопись Причерноморья. Археология, история, нумизматика. — Херсон, 1999. — 1; Гидроархеологическая карта черноморской акватории Украины. — К., 2003.

Літ.: Туровская Л. Затонувший корабль [Памяти В.В. Назарова] // Киевский вестник. — 2005. — № 5. — С. 6; Зуев В.Ю. Владимир Владимирович Назаров (1956–2004) // Материалы Березанской (Нижнебутской) археологической экспедиции. — СПб., 2006. — Т. 1. — С. 127–134; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 528–529.

НАЗАРЕВСЬКИЙ Олександр Адріянович (12.12.1887, Златопіль, нині в складі м. Новомиргород Кіровоградської обл. — 30.09.1977, м. Київ) — фахівець з археографії, палеографії, бібліографії, дослідник історії студентського руху, укр. і рос. літератур (зокрема, давніх), літературознавець, філолог, педагог, к.філол.н. (1940), проф. (1962). Д.чл. Іст. т-ва Нестора-літописця, Т-ва любителів стародавньої писемності (С.-Петербург), Іст.-літ. т-ва при ВУАН, Комісії для дослідів над громадськими течіями в Україні ВУАН, Комісії давнього укр. письменства при ВУАН.

Нар. у родині вчителя гімназії. Середню освіту здобув в Уманській гімназії. Закінчив іст.-філол. ф-т ун-ту Св. Володимира (1910). В ун-ті став учасником «Семинария русской филологии», яким керував В.М. Перетц і який остаточно визначив його подальшу долю. Проф. стипендіат по каф. рос. мови та словесності (1911–1914).

Викладав рос. літературу в київській жіночій гімназії Дучинської (1912–1919); пізніше — на посаді приват-доц. (з 1914), в.о. доц. (з 1919), позаштатний проф. (1920–1930) каф. рос. мови та словесності в Київському ун-ті. Викладав на Вищих жін. курсах (1917–1921), в Народному ун-ті (з 1918), у Київському археолог. ін-ті та Роб.-сел. ун-ті (з 1920), в ІНО (1920–1929); керував заняттями членів «Семинария» В.М. Перетца (секція рос. літератури, секція теорії літератури) (1924–1926). Працював зав. (з осені 1925), дир. (1930–1931) б-ки Київського ІНО; доц. Київського ін-ту соц. виховання (1932–1934); с.н.с. відділу давньої укр. літератури Ін-ту літератури ім. Шевченка (1928–1956); ст. бібліотекарем, т.в.о. зав. (1934) та заст. зав. відділом рукописів (1935–1937), н.с. (1935–1937) б-ки АН УРСР; доц. КДУ (1940).

1940 захистив дис. «Древняя украинская повесть и вопросы ее изучения» та отримав наук. ступінь к.філол.н. Під час окупації Києва працював бібліотекарем відділу рукописів та стародруків б-ки АН. Після війни вчений відновив свою пед. діяльність у КДУ, читаючи загал. та спец. курси з давньої рос. літератури та літератури XI–XVII ст., історії рос. літератури XVIII ст., палеографії, джерелознавства та текстології, давньорус. повісті, апокрифічної літ-ри, військової повісті давньої Русі, «Слова о полку Ігоревім», питань техніки літературознавчого дослідження. Зав. каф. рос. літ-ри (1943–1944), с.н.с. (з 1949), проф. каф. рос. літ-ри іст.-філол. ф-ту.

Автор понад 100 наук. праць з історії укр. та рос. літ-ри, текстології, бібліографії, фольклористики, мистецтвознавства, пушкіністики, гоголіани, історії укр. та білорус. мов, історії культури, історії студ. руху в Києві тощо. Брав участь в текстологічній підготовці 10-томного видання творів Т. Шевченка.

Тв.: «Хождение Богородицы по мукам» в нових Українських списках XVII–XVIII вв. // Записки Укр. наук. товариства в Києві. — Кн. II. — К., 1908. — С. 173–216; Язык Евангелия 1581 года. В переводе В. Негалевского // Университетские известия. — К., 1911. — № 8. — С. 1–40; № 11. — С. 41–78; № 12. — С. 79–139; К истории киевского музыкантского цеха // Чтения в Ист. об-ве Нестора Летописца. — Кн. 23, вып. 2. — К., 1913; Заметки об имени автора и списках «Повести о некой брани» // Русский филологический вестник. — М., 1916. — № 3. — С. 162–165; До історії вищої жіночої освіти на Україні (з життя київських жіночих курсів 70–80 рр.) // Життя й революція. — К., 1927. — № 4. — С. 111–118; Київське студентство 50 років тому (Напередодні «березневого руху» 1878-го року) // Записки Київського ін-ту народної освіти. — К., 1927. — Кн. 2. — С. 59–68; Студентські хвилювання в Києві року 1876-го // Життя й революція. — К., 1927. — № 6. — С. 389–397; «Березневий рух» київських студентів 1878 р. // За сто літ. — К., 1928. — Кн. II. — С. 102–122; Ювілей Київського університету і студентські заколоти 1884 р. // Там само. — С. 224–250; До студій над давньою українською повістю // Записки Іст.-філол. відділу УАН. — К., 1928. — С. 25–34; Знадоби до історії давньої повісті. I. Повістевий репер-

туар київських рукописних збірок. Розвідка // Записки Іст.-філол. відділу ВУАН. — К., 1929. — Кн. XXV; До історії київської громади 1870-х років // За сто літ. — Кн. 5. — Харків; К., 1930. — С. 208–212; Історичний курс української літератури. — К., 1930; Автор «Слова о полку Игореве» и его общественно-политические взгляды // КДУ ім. Т.Г. Шевченка. Наукові записки. — К., 1951. — Т. X, вип. 3. — С. 195–212; Библиография древнерусской повести. Библиографический указатель. — М., 1955; «Задонщина» в исследованиях последнего десятилетия // ТОДЛ. — М.–Л., 1956. — Т. XII. — С. 546–575; Очерки из области русской исторической повести начала XVII столетия. — К., 1958; До тлумачення деяких так званих «темних місць» у тексті «Слова о полку Ігоровім» // Матеріали до вивчення історії української літератури. — Т. I. Давня українська література. Доба феодалізму — до кінця XVIII ст. — К., 1959. — С. 188–195; До вивчення давньої повісті в українській літературі // Там само. — С. 311–319; О литературной стороне грамот и других документов Московской Руси начала XVII в. — К., 1961; Из истории русско-украинских литературных связей. Старинные книжные легенды и их связи с русским и украинским фольклором. — К., 1963.

Дж. і літ.: ЦДАМЛМ України. — Ф. 7. — Оп. 1. — 101 од. зб. (1870–1968 рр.); ІР НБУВ. — Ф. 78. — 2154 од. зб. (поч. XX ст. — 1977 р.); Воронкова Т.І. Назаревский Александр Адрианович // Особові архівні фонди Інституту рукопису. Путівник. — К., 2002. — С. 376–381; УРЕ. — К., 1962. — Т. 9; Заславский И.Я. Александр Адрианович Назаревский // Вопросы русской литературы. Межведом. республ. сборник. — Вып. 3(9). — Львів, 1968. — С. 84–88; Крекотень В. Пам’яті вченого-філолога // Радянське літературознавство. — 1978. — № 3; Крекотень В.И. Труды А.А. Назаревского по истории восточнославянских литератур XI–XVII вв. // ТОДЛ. — Т. 37 — Л., 1983. — С. 402–408; УЛЕ. — К., 1995. — Т. 3: К–Н.

НАУЛКО Всеволод Іванович (08.12.1933, м. Тараща Київської обл. — 01.11.2018, м. Київ) — історик-етнолог, археограф, д.і.н. (1976), проф. (1980), чл.-кор. НАНУ (1997). Засл. працівник освіти України (2003). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2013). З сім’ї вчителів.

1951–1956 навчався на геогр. ф-ті КДУ ім. Т. Шевченка, після закінчення якого працював інженером-картографом, н.с. ІМФЕ ім. М. Рильського АН УРСР. Закінчив аспірантуру в Ін-ті етнографії АН СРСР. 1964–1971 — н.с. ІМФЕ ім. М. Рильського АН УРСР. 1971–1977 — доц., 1978–1986 — проф. каф. історії стародавнього світу та середніх віків, 1987–1992 — проф. каф. археології, етнографії та музеєзнавства іст. ф-ту КДУ. За цей період був чл. Вченої ради по створенню Республіканського музею нар. архітектури та побуту, працював у Держкомітеті по обрядовості при Верховній Раді України, представляв Україну в Адміністративній раді етнології та фольклористики Європи. 1964 захистив канд. дис. «Етнічний стан населення Української РСР» під кер. К.Г. Гуслистого і С.І. Брука, а 1976 — докт. дис.

«Розвиток міжетнічних зв'язків на Україні». 1997 обраний чл.-кор. НАНУ за спеціальністю «етнологія». З 1992 — зав. відділом пам'яток духовної культури і зав. сектором етнограф. та фольклорної спадщини ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ, проф. Київського славістичного ун-ту (2001). Основна проблематика досліджень: етнологія, етнічна демографія, археографія України і укр. діаспори.

Автор понад 500 наук. праць.

Тв.: Етнічний склад населення Української РСР. — К., 1965; Географічне розташування народів в УРСР. — К., 1966; Карта сучасного етнічного складу населення України. — К., 1966; Развитие межэтнических связей на Украине. — К., 1975; Культура и быт украинского народа. — К., 1977 (у співавт.); Этнография восточных славян. — М., 1983 (у співавт.); Українці (англ. мовою) // Культура і побут населення України: Навч. посібн. для вузів. — К., 1991, 1993 (у співавт.); Encyclopedia of World Cultures. — Chicago, 1994; Д.П. Де ля Фліз. Альбоми. У 2-т томах. — К., 1996, 1999 (авт. і кер. видання); Хто і відколи живе в Україні. — К., 1998; Етнонаціональні процеси в Україні: історія і сучасність. — К., 2001 (авт. і кер. видання); Культура народів слов'янських країн. — Вип. 1–2. — К., 2002–2004; Пошуки. Роздуми. Студії: Збірник наук. праць до 80-річчя від дня народження. — К., 2013.

Літ.: Географічна енциклопедія України. — Т. 3. — К., 1993; Всеволод Иванович Наулко // Краснопольский А.Е. Отечественные географы (1917–1992): Биографический справочник. — Т. 2. — СПб, 1993; Всеволод Іванович Наулко. Бібліографія вчених НАН України. — К., 1998; Всеволод Іванович Наулко. Бібліографія. Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. — К., 1998; Імена України. Біографічний щорічник. — К., 2002. — С. 381 (фото); Піскун В. Від глибин етнографічного пізнання до міжнаціонального порозуміння // Українознавство–2003. — Календар-щорічник. — К., 2002; Всеволод Іванович Наулко: До 70-річчя від дня народження та 45-річниці науково-педагогічної діяльності: Біобібліографія. — К., 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010. — С. 227–228; З любов'ю до народів. Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Всеволода Івановича Наулка з нагоди 80-річчя від дня народження / Гол. редкол. П.С. Сохань. — К., 2013.

НЕРОД Володимир Олександрович (03.06.1933, с. Рясне Краснопільського р-ну Сумської обл. — 03.01.1999, м. Київ) — дослідник спеціальних іст. дисциплін, джерелознавець, к.і.н. (1979).

1956 закінчив ф-т журналістики КДУ. Працював літ. працівником київських газ. «Робітнича трибуна», «Комсомольская ГЕС», «Вечірній Київ», ред. відділу ж. «Наука і життя», заст. гол. редактору УІЖу. С.н.с. відділу укр. історіографії Ін-ту історії України НАН України. Канд. дис. «Інтернаціональні зв'язки трудящих Радянської України і Польщі (1929–1933 рр.)» (1979, наук. кер. — д.і.н. П.М. Калениченко, к.і.н. В.П. Чугайов).

Тв.: Интернациональные связи трудящихся Украинской ССР и Польши (1929–1933). — К., 1983; Літопис комуністичного будівництва. Хроніка найважливіших подій в Українській РСР (1963–1970). — К., 1986 (у співавт.); Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория. — К., 1988 (у співавт.); Історична спадщина у світлі сучасних досліджень. — К., 1995 (у співавт.); Історія у вимірах статистики: Огляд статистичних публікацій в Україні 1919–1990. — К., 1998.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-с. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998.

НЕСТЕРЕНКО Олексій Олексійович (20.02/04.03/.1904, с. Пристань, нині Сумської обл. — 03.11.1997, м. Київ) — економіст, історик нар. госп-ва, д.екон.н. (1950), проф. (1951). З селян.

1926–1930 — навчався в Харківському ін-ті ком. освіти, по закінченні якого працював у середніх і вищих навч. закладах м. Сталінград та області, де викладав політекономію; одночасно працював на адміністративній роботі в органах нар. освіти. 1938–1941 аспірант каф. політекономії Московського ун-ту ім. М.В. Ломоносова, де захистив канд. дис. 1941–1945 служив в діючій армії. Після війни повернувся в Україну. 1945–1951 працював доц. і зав. каф. політекономії, зав. каф. історії нар. госп-ва КДУ. В 1950 захистив докт. дис., 1951 отримав звання проф. 1951–1953 — дир. ІСН АН УРСР у Львові, зав. відділу економіки, 1953–1965 — дир. Ін-ту економіки АН УРСР; з 1966 проф. Київського торг.-екон. ін-ту.

Тв.: Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины. — К., 1954; Розвиток промисловості на Україні. — Т. 1–3. — К., 1959–1966; Закономерности социально-экономического развития города и деревни. — К., 1975; Возвышение потребностей в условиях развитого социализма. — К., 1981

НЕЧИПОРЕНКО Прокіп Іванович (03.10/21.09/.1889, с. Красне, нині Бахмацького р-ну Чернігівської обл. — [після 1930?]) — історик-архівіст, педагог. З селян.

1907–1908 працював на шахтах Донбасу. 1910 — вчитель нелегальної укр. школи на Київщині. 1911–1913 — службовець стат. бюро Полтавського губ. земства. 1913 витримав іспит на звання початкового вчителя. 1913–1915 викладав у земських школах на Волині. 1915–1918 навчався у Феодосійському вчительському ін-ті, після вчителював на Полтавщині. У травні 1918 заарештований нім. владою і відправлений до Брест-Литовського, звільнений в кінці листопада 1918. 1919–1920 — секретар редакцій ж. «Кооперация и жизнь» (Конотоп), «Полтавський кооператор» (Полтава). 1919 вступив на іст.-філол. ф-т Харківського ун-ту (згодом Полтавський ІНО, закінчив у 1924). Одночасно вчителював. 1923–1925 — лаборант Полтавського ІНО.

З 1925 працював у Харкові секретарем книготорговельного відділу Книгоспілки. 1925–1927 — кандидат в аспіранти, 1927–1930 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України у Києві при ВУАН. Працював під кер. О.Ю. Гермайзе. Захистив промоційну працю «Низове Посем'я XVIII ст.» (1930). 1926–1930 також брав участь у роботі Археогр. комісії та Комісії історії Лівобережної України ВУАН. 1929–1930 — вчений архівіст Полтавського крайового іст. архіву. З 1930 викладав у Сумському ін-ті соціального виховання. Подальша доля невідома.

Досліджував соц.-екон. розвиток окремих районів України, зокрема район Посем'я.

Тв.: Умови робітничої праці на Батуринських та Глухівських «національних строєніях» (На підставі архівних матеріалів 1740–60 рр.) // Історично-географічний збірник. — Т. 1. — К., 1927; Фабрики Розумовського на Посем'ї // ЗІФВ ВУАН. — Т. XI. — К., 1927; «Національні строєнія» 1748–1765 рр. на Посем'ї та їх відношення до господарства гетьмана Розумовського // Студії з історії України Науково-дослідчої катедри історії України у Київі. — Т. 2. — К., 1929; Про «порції» та «раціі» на Гетьманщині 1725–1750 рр.: Матеріяли про загальні норми податку та як їх здійснювано у полках Чернігівському та Ніженському // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XX. — К., 1929; Історично-економічне значіння р. Сойму (р. Сойм як рухова сила) // Історично-географічний збірник. — Т. 4. — К., 1931.

Літ.: Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Її ж. Нечипоренко Прокіп Іванович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Її ж. Нечипоренко Прокіп Іванович // ЕІУ: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010.

НЕЧИТАЙЛО Аннета Леонідівна (15.11.1935, ст. Старомінська Краснодарського краю, РФ — 05.03.2008, м. Усть-Джегута Карачаєво-Черкеської республіки, РФ) — археолог, дослідниця доби енеоліту–бронзи Східної Європи та Кавказу, д.і.н. (1995).

1958 закінчила іст. відділення Ставропольського пед. ін-ту. 11 років працювала в Ставропольському краєзнавчому музеї, провадила розкопки Усть-Джегутинського могильника, надалі керувала новобудовною експедицією. 1969 вступила до аспірантури Ін-ту археології АН УРСР. 1973 захистила канд. дис. «Верхнее Прикубанье в эпоху средней бронзы» та очолила наук. фонди. Брала участь у польових дослідженнях. 1991 видала монографію, яка стала основою докт. дис. «Динамика исторических связей населения степной Украины и Северного Кавказа (эпоха энеолита — бронзы)», захищеної в Москві 1995. В останні роки разом з Д.Я. Телегіним опрацювала матеріали новоданилівської та середньостогівської культур. 2006 вийшла на пенсію.

Автор понад 160 праць.

Тв.: Верхнее Прикубанье в бронзовом веке. — К., 1978; Суворовский курганный могильник. — К., 1979; Связи племен степной Украины и Северного Кавказа в эпоху бронзы. — К., 1991; Среднестоговская и новоданиловская культуры энеолита Азово-Черноморского региона. — Луганск, 2001 (у співавт.).

Літ.: Пустовалов С.Ж. Пам'яті Аннети Леонідівни Нечитайло // Археологія. — 2008. — № 4. — С. 112–113; Його ж. Аннета Леонідівна Нечитайло [Некролог] // РА. — 2009. — № 4. — С. 184–185; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 533.

НЄДЄЛІН Олексій Іванович (10.03.1903, с. Рябінкі, тепер Єлецького р-ну Липецької обл., Росія — ?) — дослідник військової та політ. історії, к.і.н. (1947), доц. (1947). Із селян.

1929 закінчив іст.-літ. ф-т Кримського пед. ін-ту (м. Сімферополь). 1933–1934 — аспірант Московського пед. ін-ту. З 1934 — на пед. роботі в м. Горькому: викладав у комвузі, у вищій с/г школі, пед. ін-ті. 1942–1946 — зав. каф. марксизму-ленінізму індустріально-будівельному ін-ту. 1946–1952 викладав і завідував каф. історії СРСР в обл. парт. школах, спочатку у м. Горькому, а потім у м. Сімферополі. Канд. дис. «Утворення та зміцнення Радянської влади у Нижньому Новгороді» (1947). 1952–1954 — с.н.с. сектора історії Кримської наук.-досл. бази АН СРСР, 1954–1956 — с.н.с. групи історії відділу історії та археології Кримського філіалу АН УРСР. 1956–1958 — с.н.с., 1958–1961 — керівник Кримської групи Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Великий русский полководец Суворов // Горьковский коммунист. — 1940; Швейцарский поход Суворова // Там само. — 1941; Александр Суворов // Там само. — 1942; Гвардия. — Горький, 1942; Дмитрий Пожарский // Научные труды Горьковского пединститута, 1944.

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

НЄПРІНА (Митрофанова) Валентина Іванівна (01.01.1932, с. Усть-Горєвая Пермської обл. — 02.01.2013, м. Київ) — археолог, дослідниця неоліту півночі України, к.і.н. (1973).

Після закінчення Пермського ун-ту (1954) переїхала до Києва та працювала в Ін-ті археології АН УРСР: спочатку на договірних засадах, від 1959 — у штаті; пройшла шлях від лаборанта до пр.н.с. 1973 захистила канд. дис. «Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине». 1991 вийшла на пенсію.

Відкрила, дослідила та ввела до наук. обігу численні неолітичні пам'ятки басейнів Десни, Сейму та Сули, систематизувала матеріали ямково-гребінцевої кераміки Півн.-Сх. України, виділила лисогубівську ранньонеолітичну

культуру, досліджувала проблеми походження неоліту та проявів неолітичних традицій в культурі ранньої бронзи півн. України, питання господарства неолітичних племен.

Автор 50 праць, зокрема двох монографій.

Тв.: Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. — К., 1976; Кремневый комплекс нижнего слоя Лисогубовского неолитического поселения // Орудия каменного века. — К., 1978; Памятники каменного века Левобережной Украины. Хронология и периодизация. — К., 1986 (у співавт.); Неолитические традиции в культуре ранней бронзы на северо-востоке Украины // Каменный век на территории Украины. — К., 1990.

Літ.: До 70-річчя Валентини Іванівни Нєпріної // Археологія. — 2002. — № 1. — С. 143; Кротова О.О. До 80-річчя Валентини Іванівни Нєпріної // Археологія. — 2012. — № 1. — С. 140–141; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 532–533.

НІКІШЕНКО Сергій Олександрович (05.04.1962, м. Київ — 30.08.2003, м. Київ) — дослідник історії, культури та зовнішньої політики Китаю, Тайваню, китайської політ. системи, к.і.н. (1997).

Середню освіту отримав в № 51 та № 94 Київських загальноосвітніх школах. Після закінчення школи працював служителем Держ. музею укр. нар. декоративного мистецтва. 1986 закінчив іст. ф-т КДУ ім. Т.Г. Шевченка. 1986–1988 — ст. хранитель архівосховища кінодокументів в ЦДАКФФД, 1988–1989 — ст. редактор комерційного відділу Республіканського виробничо-творчого об'єднання «Український відеоцентр», 1989–1991 — референт відділу кап. країн Укр. т-ва дружби і культ. зв'язку з заруб. країнами. 1991 — м.н.с. Ін-ту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. 1991–1997 — м.н.с. відділу Сучасного Сходу Ін-ту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України. 1993–1994 — першим з укр. китаєзнавців перебував на наук. стажуванні в КНР (Уханський ун-т). Канд. дис. «Сталі концепції у зовнішній політиці КНР (відносини з Японією, Кореєю та В'єтнамом)» захистив в Ін-ті сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАНУ (1997). 1997–1999 — с.н. конс. відділу досліджень сусп.-політ. процесів, 1999–2003 — с.н. конс. відділу зовнішньополіт. стратегії Нац. ін-ту стратегічних відносин при Президенті України. 1997–1998, 2000–2001 — асист. каф. нової та новітньої історії заруб. країн іст. ф-ту КНУ імені Тараса Шевченка. 1996–2003 — ст. викладач Києво-Могилянської академії. 2001–2002 — викладач Ін-ту східних мов Київського нац. лінгвістичного ун-ту. 2001–2003 — ст. викладач Острозької академії.

Тв.: Концепция «одно государство — два строя» в политике КНР // Актуальные проблемы китаеведения. Тезисы выступлений на республиканской конференции китаеведения. — К., 1988; Молодежь Китая сегодня // Контрасты. — К., 1989; За штурвалом гиганта // Капитал. — 1995. — № 9; Семь ключей // Капитал. — 1995. — № 8; Управляют не царствуя // Капитал. —

1995. — № 10; Вплив китайської культурної традиції на формування культури країн Далекого Сходу та Індокитаю (політичний аспект) // Тези доповідей Третьої щорічної наукової конференції «Україна: людина суспільство, природа» присвяченій 400-й річниці народження і 350-й річниці смерті Петра Могили. — К., 1997; Китайсько-в'єтнамські відносини 1979–1988 рр. (конфлікт 1979 р. та проблема Камбоджі) // Питання нової та новітньої історії. — 1997. — Випуск 43; Сталі концепції у зовнішній політиці КНР (відносини з Японією, Кореєю та В'єтнамом). Автореф. к.і.н. — Київ, 1997; Тайвань в системі міжнародних відносин // Сходознавство. — 1997. — № 1; Україна — Китай: стелися шовковий шлях // Віче. — 1997. — № 4; Взлет четырех драконов // Підтекст. — 1998. — № 49–50, № 51–52; Российские когти для китайского дракона // Підтекст. — 1998. — № 29, № 30; Никишенко С.А. Макао возвращается под власть Китая // Украина — Китай: информационно-аналитическое обозрение. — 1999. — № 1; Азійсько-Тихоокеанський регіон // Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. — К., 1999 (у співавт.); Кандидат в «азіатські тигри». Що дають В'єтнаму нові відносини з країнами АТР і Європою // Політика і час. — 1999. — № 3 (у співавт.); Країни Азійсько-Тихоокеанського регіону — США — Російська Федерація — Україна // Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. — К., 1999 (у співавт.); «Китайский дракон» на днепровских склонах // Версії. — 2000. — № 23; Налоговые стимулы в специальных экономических зонах Тайваня // Украина — Китай: информационно-аналитическое обозрение. — 2000. — № 1; Вільні економічні зони Китаю // Політика і час. — 2001. — № 4; Через тернии к звездам // Украина — Китай: информационно-аналитическое обозрение. — 2001. — № 1(4) спецвыпуск; Концепції КНР у галузі національної безпеки (зовнішньополітичний аспект) // СС. — 2003. — № 2; Проблема перспективного партнерства України у регіонах Далекого Сходу та Південно-Східної Азії // Стратегічна панорама. — 2000. — № 3–4 (у співавт.).

Дж. та літ.: Архів КНУТШ. 2001/суміcн. Спр. 48-пвс.; Кіктенко В.О. Нарис з історії українського китаєзнавства (XVIII — перша половина XX ст.: дослідження, матеріали, документи). — К., 2002; Нікішенко С.О. Некролог // СС. — 2003. — № 3.; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. — К., 2011. — С. 161–162; Кіктенко В.О. Дослідження Китаю в незалежній Україні // Україна–Китай. — 2017. — № 1(7).

НОВИКОВ Іван Архипович (25.01.1907, с. Старий-Кленськ Раненбурзького пов. Рязанської губ., Росія — ?) — дослідник міжнаціональних зв'язків в СРСР, к.і.н. (1958). З селян.

1950 закінчив іст. ф-т Московського пед. ін-ту. Служив у лавах Радянської армії. Канд. дис. «Боротьба КПРС за подальше зміцнення дружби народів в період проведення нової Конституції і завершення будівництва соціалізму в передвоєнні роки (1935 — червень 1941 рр.)» (1958). 1960–1961 — с.н.с., з 1961 — керівник Кримської групи Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Дружба народов СССР — источник могущества Советского государства и его вооруженных сил. — М., 1959; Славний шлях комуніста-історика (Про П.Н. Надінського) // УІЖ. — 1961. — № 2. — С. 162–163; Партія в період іноземної інтервенції та громадянської війни (1918–1920 рр.) // УІЖ. — 1988. — № 9. — С. 98–109.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 340; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

НОВИЦЬКИЙ Віктор Ізмайлович (15/03/.02.1884, м. Двінськ Вітебської губ. — 14.10.1938, м. Київ) — історик-правник, архівіст. Онук Ореста Новицького.

Вихованець юр. ф-ту Ун-ту св. Володимира. 1912–1915 працював у Московському архіві Міністерства юстиції. Учений архівіст, згодом — зав. 2-го відділу київського Центр. архіву стародавніх актів (1920–1932), чл. і 1-й секретар Комісії ВУАН для виучування історії західноруського та укр. права.

Вивчав летичівські фасцикули. Зберігав архів роду Тимковських, який передав до ЦАДА. 1907–1917 — чл. Партії соціалістів-революціонерів. З 1921 — чл. масонської ложі «Заря». Після недовгого ув'язнення (1932–1933) працював на випадкових роботах. Вдруге заарештований 9 червня 1938. Страчений. Реабілітований.

Автор праць «Снеми Руської землі X–XII вв.» («Праці Комісії для виучування західноруського та вкраїнського права», вип. 3. Київ, 1927), «Давнє Лукомор'я» («Записки Історично-філологічного відділу ВУАН», т. 24. Київ, 1929 і окремо), «Державне минуле України як предмет науки» («Україна», кн. 36, 1929), «Історична праця професора О.Є. Преснякова і розмежування великоруської та укр. історіографії» («Україна», кн. 40, 1930) та ін. Зробив бібліогр. огляд іст. літератури за 1928–1929 (у співавт. з В. Юркевичем; «Україна», кн. 43, 1930).

Літ.: Дзюба О. Новицький В.І. // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — Вип. 1. — К., 1999; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010.

НОВИЦЬКИЙ Олекса Петрович (19/07/.04.1862, м. Симбірськ — 24.09.1934, м. Київ) — історик мистецтва, пам'яткознавець та пам'яткоохоронець, музейник і громад. діяч. Д.чл. ВУАН з 1922. Належав до старовинного козац. роду, започаткованого полковником І.Ф. Новицьким.

Закінчив фіз.-мат. ф-т Московського ун-ту (1887). Займав посаду помічника бібліотекаря в Іст. музеї та бібліотекаря Московського училища живопису, скульптури і архітектури. Був чл. Московських археол., нумізматичного, архітектурного та художнього т-в. Видавав ж. «Русский художест-

венный архив» (1892–1894). Обирався делегатом на 14-й та 15-й Археол. з'їзди. 1909 став чл. Чернігівської губ. вченої архівної комісії та УНТ, 1914 — НТШ. Брав активну участь у діяльності укр. громади в Москві, укр. секції Т-ва слов'янської культури, організував її наук. підсекцію, а також 2 шевченківські виставки 1911. За дорученням ген. секретарства освіт. справ УЦР складав реєстр укр. архівів та мистецьких пам'яток у Москві. 1918–1922 в Криму завідував Феодосійською фундаментальною бібліотекою, працював у Таврійському ун-ті та Феодосійському ІНО. З 1922 — у Києві, де займав низку керівних посад у ВУАН (чл. управи, в.о. неодмінного секретаря, секретар 1-го відділу) та Археол. ін-ті. Реорганізував і очолив Всеукр. археол. комітет (1924–1933). Керував Секцією, Кафедрою та Кабінетом укр. мистецтва ВУАН, був дир. Музею укр. діячів науки та мистецтва і Укр. театрального музею. Ініціював відновлення та був головою Софійської комісії ВУАН (1923–1933). Досліджував Шевченкову мистецьку спадщину, історію укр. і рос. мистецтва. Підготував академічний том, що містив мистецьку спадщину Т. Шевченка.

Тв.: Художественная галерея Московского Публичного и Румянцевского Музея. — М., 1889; Краткий исторический обзор картинной галереи П.М. Третьякова. — М., 1893; Опыт полной биографии А.А. Иванова. С атласом. — М., 1895; Передвижники и их влияние на русское искусство. — М., 1897; История русского искусства. — Т. 1–2. — М., 1902–1905; Граф Ф.П. Толстой. — К., 1912.; Тарас Шевченко як маляр. — Львів, М., 1914; Тарас Шевченко. — К., 1930; До питання про походження дерев'яної української архітектури. Ювілейний збірник на пошану академіка Д.Г. Багалія. — Ч. 3. — К., 1927; Здобутки українського мистецтвознавства та археології за десятиріччя після Жовтневої Революції // Пролетарська правда. — 1927. — № 255, 6 листопада.

Літ.: Тарахан-Береза З.П. Олекса Новицький — дослідник і популяризатор творчості Тараса Шевченка // Образотворче мистецтво. — 1987. — № 5; З життя академічних кіл Києва 20-х рр. (за листами з архіву академіка О.П. Новицького) // Хроніка-2000. — 1997. — № 17–18; Бонь О. Академік О.П. Новицький і музей Українських діячів науки та мистецтва // Київська старовина. — 1999. — № 6; Його ж. О.П. Новицький і діяльність української громади в Москві // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — Вип. 2. — К., 1997; Його ж. Олекса Новицький та Михайло Грушевський: до історії взаємин // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — Вип. 20–21. — К., 2003; Його ж. Академік Олекса Петрович Новицький: наукова та громадська діяльність. — К., 2004; Його ж. «…Методологія в мене не відповідає сучасним вимогам, зато мої знання їм необхідні» // Сумська старовина. — 2007. — XXI–XXII; Його ж. Зусилля академічної громадськості по перевезенню в Україну колекцій П.П. Потоцького та В.О. Щавинського в 1920-х роках // Сумська старовина. — 2008. — XXIV; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. —

Т. 7. — К., 2010; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 287–290.

НОВИЦЬКИЙ Яків Павлович (14.10.1847, с. Аули, тепер Дніпропетровської обл. — 19.05.1925, м. Запоріжжя) — дослідник питань краєзнавства, етнографії та археології, педагог.

З 1868 працював учителем на Запоріжжі, Маріупольщині. Збирач археол. колекцій та старожитностей. З 1876 д.чл. Півд.-зах. відділу імп. Рос. геогр. т-ва. 1880 вчителював у с. Білоцерківка Олександрівського пов. Засновник і перший дир. (1913–1925) Олександрівського іст. музею. З 1919 працював у військовому комісаріаті, потім — у губерніальному відділі нар. освіти. 1919–1925 зав. місцевим архівом, що був ним створений, 1924 — обраний чл.-кор. ВУАН. 1905 обирався чл. Харківського іст.-філол. т-ва, Катеринославського наук. т-ва, Катеринославської вченої Архівної комісії, чл. правління Катеринославського музею ім. Поля, ряду установ ВУАН.

Автор бл. 40 праць з історії, етнографії, археології.

Тв.: Малорусские народные предания и рассказы; Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные в Екатеринославской губернии в 1874–1894 гг.; История города Александровска (Екатеринославской губернии) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии 1770–1806 гг.; С берегов Днепра (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования; Старожитные уезды Екатеринославской губернии — Новомосковский и Павлоградский; Материалы для истории запорожских казаков (из запорожского Сечевого архива за 1770 и 1771 годы). — Екатеринослав, 1909; Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875–1905 гг. — Екатеринослав, 1908; Описание границ и городов бывшей Азовской губернии (1775–1783). Архивные источники. — Олександрівськ, 1910; Слобода «Вольная Гупаловка» Александровского уезда. — Екатеринбург, 1887.

Літ.: ЕУ. — Т. 5. — С. 1786; Чабаненко В.А. Шукач фольклорно-етнографічних скарбів (До 40-річчя з дня смерті Я.П. Новицького) // Народна творчість та етнографія, 1965. — № 6. — С. 80–81; Турченко Ф.Г., Бровко Б.А. Я.П. Новицький — людина і краєзнавець // Репресоване краєзнавство. — К., 1991. — С. 56–59; Етнографічні дослідження Південної України. Зб. наук. праць Всеукр. ювілейної конф., присвяченої 145-річчю з дня народження Я.П. Новицького (6–8 жовтня 1992 р.). — Запоріжжя, 1992; Ляшко С.М. Новицький Яків Павлович // Українська біографістика. Зб. наук. праць. — К., 1996. — Вип. I. — С. 93–95; Яків Павлович Новицький: бібліогр. список / [уклад.]: Г. Нагорна, І. Шершньова. — Запоріжжя, 1996. — 22 с. — (Дослідники рідного краю; вип. 1); Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010.

НОСОВ (Носів) Анатолій (Анатоль) Зіновійович (11./12/.07.1883–1941) — археолог, антрополог, етнолог, н.с., очільник Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Ф. Вовка.

Народився на Полтавщині у дворянській родині, за іншими даними, в сім'ї чиновника. 1903 закінчив Двінське реальне училище (Вітебська губ.) і наступного року вступив до Ново-Олександрівського ін-ту с/г і лісництва. 1908 подав прохання відрахувати із Ін-ту та вступив до Санкт-Петербурзького ун-ту на фіз.-мат. ф-т природничого розряду (закінчив 1913). Учень Ф.К. Вовка. Брав участь у дослідженнях та обробці матеріалів із Мізина і зробив про це доповіді в Російському антроп. т-ві при Санкт-Петербурзькому ун-ті. Студентом брав участь в експедиції кн. Д.Е. Ухтомського в Монголію, досліджував етнограф. та антроп. матеріали. 1911 був відряджений етнограф. відділом Російського музею в Сербію, де зібрав значну етнограф. колекцію та робив антроп. обміри населення.

1918 переїхав до Києва і працював бібліотекарем Всеукр. бібліотеки, виконував тут обов'язки секретаря. Також працював у Комісії із складання «Енциклопедичного словника» і «Словника діячів України», був чл. Всеукр. комітету ВУАН, чл. Комісії краєзнавства. 1921 після заснування Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Ф. Вовка, був н.с., а після смерті О.Г. Алешо (1922) очолив його. Брав участь у збиранні та опрацюванні матеріалів з антропології України. Разом з М.Я. Рудинським був редактором трьох випусків ж. «Антропологія». Водночас був дир. Держ. лісостепового заповідника ім. Т.Г. Шевченка, працював в Ін-ті укр. мови, був лектором Київського ін-ту нар. госп-ва.

1929 був заарештований у справі «Спілки визволення України», в лютому 1933 — у справі «Укр. військової організації» та засуджений на 5 років ув'язнення у ВТТ. Після заслання працював у Ялті в Краєзнавчому музеї. Був чл. Всеукр. археол. комітету, Укр. наук. т-ва (з 1918), Комісії краєзнавства ВУАН. 1989 реабілітований.

Тв.: К антропологии сербов Королевства // Ежегодник Русского антропологического общества при Императорском Санкт-Петербургском университете. — СПб., 1913. — IV; Матеріали до антропології України: Українці Поділля // Етнографічний вісник. — 1927. — 5; Матеріали до антропології України: Українці Кубані // Антропологія. — 1928. — 1; До антропології кримських татар // Антропологія. — 1929. — 2; До антропології болгарів // Антропологія. — 1930. — 3.

Літ.: Наука и научные работники СССР: Без Москвы и Ленинграда. — Л., 1928. — VI. — С. 286; Чорна Л.О. Із когорти повернених імен репресованих українських науковців: Анатолій Зіновійович Носів // Гуржіївські історичні читання. — Черкаси, 2011. — 4. — С. 115–117; Вибр. наук. праці акад. В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 2 (Листування з українськими вченими). — Кн. 2 (Листування: Д–Я, ч. 1 Д–Н). — С. 697; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 534–535.

ОБОЛДУЄВА Тетяна Григорівна (21.01.1908, м. Тюмень — 1995, м. Москва) — фахівець у галузі археології Середньої Азії, сарматського часу, к.і.н. (1947).

1927 вступила на етнологічний ф-т Першого Московського ун-ту, 1928 перевелася на східний ф-т Середньоазійського ун-ту (м. Ташкент), який закінчила 1930. До 1944 працювала в ДАІМК, музеях Ленінграда (зокрема Ермітажі), Таджикистану, Узбекистану. 1944–1949 — н.с. відділу скіфо-античної/скіфо-сарматської археології Ін-ту археології АН УРСР. Надалі — співробітник Керченського держ. краєзнавчого музею. 1947 захистила канд. дис. «Курганы каунчинской и джунской культур в Ташкентской области». Від 1952 до виходу на пенсію в 1963 працювала в редакційно-видавничому відділі (1955–1962 — відп. секретар редколегії КСИИМК/КСИА), секторі скіфо-сарматської археології ІІМК/ІА АН СРСР.

Досліджувала старожитності Середньої Азії, розвиток давніх культур Ферганської долини. У Києві підготувала рукопис «Памятники сарматских племен на Украине» (зберігається в наук. архіві Ін-ту археології). Брала участь у численних експедиціях на території Середньої Азії, експедиціях ДАІМК на будівництві каналів Москва–Волга (1932) та Волга–Дон (1934). 1946 очолювала укр.-молдавську градіщенську експедицію, дослідила курган на р. Когильник поблизу сіл Градіште та Валя Пержей.

Нагороджена медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне», значком «Участник строительства Большого Ферганского канала».

Автор бл. 20 праць.

З поміж праць з археології України: Сарматські кургани біля м. Мелітополя // АП. — 1952. — № 4.

Літ.: Брыкина Г.А. Оболдуева Татьяна Григорьевна // Институт археологии: история и современность. — М., 2000. — С. 181–183; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 536–537.

ОГЛОБЛИ(І)Н Олександр Петрович (псевд.: Олесь Мезько [за прізвищем батька]; 06.12./24.11/.1899, м. Київ — 16.02.1992, м. Лудлов, шт. Массачусетс, США) — дослідник сусп.-політ. та екон. історії кінця XVII — поч. XIX ст., історіограф, д.і.н. (1941). Мати вченого належала до старшинсько-шляхетського роду Лашкевичів.

Закінчив III Київську чоловічу гімназію (1917, з золотою медаллю) та іст.-філол. ф-т Київського ун-ту св. Володимира (1919). 1919–1921 — викладав у київських школах. 1921–1922 — доц., 1922–1933 — проф. Вищого ІНО, де завідував каф. історії України. 1921–1922 — проф. Київського археол. ін-ту та 1927–1930 — проф. Київського ін-ту нар. госп-ва. Після публічного захисту в Одесі дис. «Передкапіталістична фабрика на Україні» першим з укр. істориків удостоєний наук. ступеня доктора історії укр. культури (1926). 1926–1934 — д.чл. Харківської наук.-досл. каф. історії укр.

культури ім. акад. Д.І. Багалія та Одеської наук.-досл. каф. історії України. 1930–1931 — заарештований органами ДПУ УСРР. Після ув'язнення і т.зв. дискусії (1931), метою якої була дискредитація вченого, працював заст. дир. Всеукр. іст. музею (1931–1932) та дир. Всеукр. Центр. архіву стародавніх актів (1932–1934). 1934 — с.н.с. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН, 1935–1937 — с.н.с. Ін-ту історії матеріальної культури АН УРСР. 1937–1941 — с.н.с., зав. сектора історії України доби капіталізму Ін-ту історії України АН УРСР, 1937–1941 — проф. іст. ф-ту КДУ. 1938–1940 — зав. каф. історії України ОДУ. Наук. ступінь д.і.н. одержав 1941 у Москві без захисту дис.

У вересні–жовтні 1941 — голова Київської міської управи. 1942 — організатор і дир. Музею-архіву переходової доби в Києві. 1943 переїхав до Львова, а влітку 1944 — до Праги. 1944–1945 — проф. УВУ в Празі, 1946–1951 — у Мюнхені. Проф. Богословської пед. академії УАПЦ (1946), д.чл. НТШ (1947) та УВАН (1948). З 1951 у США. Голова іст. секції (1951), Президент (1970) і почесний Президент (1987) УВАН у США. Д.чл. Інтернац. Вільної Академії наук в Парижі (1953). Голова Укр. генеалогічного і геральдичного т-ва (1963). Голова (1965), почесний голова (1981) Укр. іст. т-ва, чл. редколегії його друкованого органу «Український історик». Проф.-гість Гарвардського ун-ту (1968–1970). З кінця 1940-х редагував іст. відділ «Енциклопедії українознавства». За його редакцією і з його вступною статтею видано «Історію русів» (Нью-Йорк, 1956).

Тв.: Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетьманщине. — К., 1925; Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика. — К., 1925; Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика). — К., 1930; Українсько-московська угода 1654. — Нью-Йорк; Торонто, 1954; Люди Старої України. — Мюнхен, 1959; Гетьман Іван Мазепа і його доба. — Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1960; Думки про сучасну українську совєтську історіографію. — Нью-Йорк, 1963; Ukrainian Historiography 1917–1956 // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — Vol. V–VI. — 1957 (перевидано із перекладом укр. мовою: Українська історіографія. 1917–1956. — К., 2003).

Літ.: Оглоблин Олександр Петрович: Винар Л. Олександер Оглоблин: біобібліографія / Винар Любомир. — Рим: Накладом «Записок ЧСВВ», 1958. — 30 с.; Сарбей В.Г. Пан Оглоблін в ролі фальсифікатора української історіографії // УІЖ. — 1960. — № 5; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 5. — 1966; Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977; Бойко Ю. Проф. д-р О.П. Оглоблин як історик духовно-політичного розвитку козацької України // Український історик (Мюнхен, Нью-Йорк, Торонто). — 1975. — Ч. 1–2; Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899–1992): Біографічна студія. — Нью-Йорк, Торонто, Київ, 1994; Винар Л. Олександр Оглоблин як дослідник гетьмана Івана Мазепи і його доби // Український історик. — 1989. — Ч. 4; Верба І. Гетьман історичної науки. Життя і діяльність О.П. Оглоблина в Україні // Старожитності (Київ). —

1993. — Ч. 14–19; 1994. — Ч. 1–2; EoU. — Vol. III. — 1993; Верба І.В. О.П. Оглоблин // УІЖ. — 1995. — № 5, 6; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Верба І. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні. — К., 1999; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Історичний факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010.

ОКІ(И)НШЕВИЧ (Okinshevich) Лев Олександрович (псевд. і крипт.: Л. Вароніч, Leo A. Yaresh, Л.О., Л.О-ч та ін.; 07.02.1898, м. С.-Петербург — 07.11.1980, Гиллкрест Гайтс, передмістя Вашингтона, штат Меріленд, США) — історик права, правник і бібліограф.

Походив із родини юриста білоруського походження та викладачки фр. мови в жіночій гімназії з російсько-чеського роду. Навчався в Колегії П. Галагана (1912–1916), Київському ун-ті (1916, 1918–1920). 1917 — на початку 1918 служив прапорщиком у рос. армії, зокрема на Румунському фронті. Закінчив юр. ф-т КІНГ (1921), який був переведений туди з ун-ту, а також аспірантуру при Наук.-досл. каф. історії України М. Грушевського (1928). Від 1921 — чл. Комісії для виучування західно-руського та укр. права, секретар цієї інституції (1922–1929). Учень академіка М. Василенка. У 1928 захистив дис. на основі своєї монографії «Центральні установи України–Гетьманщини XVII–XVIII ст.» (К., 1929. Ч. 1: Генеральна рада). Дир. вид-ва ВУАН (1929–1931), заст. секретаря соц.-екон. відділу ВУАН (1931–1932). Належав до неформального кола поміркованих акад. учених (О. Гермайзе, О. Дорошкевич, М. Кравчук та ін.), які прагнули уникнути безпосереднього конфлікту із рад. владою за рахунок паліативних поступок, але все ж таки намагалися зберегти національний характер ВУАН. На початку 1930-х під тиском парт. функціонерів написав кілька «викривальних» статей, в яких «розвінчував» іст. візії та концепції ряду відомих укр. істориків, передусім М. Грушевського та М. Слабченка. Проф. історії народів СРСР та України, вчений-бібліограф Ніжинського пед. ін-ту у вересні–грудні 1933, з якого звільнений 15 грудня 1933 як «буржуазний націоналіст». Через загрозу арешту виїхав до Казахстану, де працював юрисконсультом на будівництві комбінату з видобутку міді (1934–1937). 1937 через хворобу сина перебрався до Смоленська. На початку нім.-рад. війни був мобілізований, потрапив у полон, але був звільнений, де відновив наук. діяльність та повернувся до Києва. За часів нім. окупації працював юрисконсультом у Київській міській управі та у Наук.-досл. ін-ті краєзнавства. Від 1944 — на еміграції. У другій половині 1940-х перебував у таборах для переміщених осіб у м. Регенсбург (Зах. Німеччина). Проф. (1945), декан ф-ту права і сусп.

наук (1947–1949) УВУ у м. Мюнхен. Від червня 1949 — у США. Стипендіат фундації Форда за дослідницькою програмою вивчення СРСР при Колумбійському ун-ті (1951–1954). Працював у Бібліотеці Конгресу США у м. Вашингтон (1954–1969). Від 1975 — голова правничої комісії НТШ у США. Д.чл. НТШ, УВАН та УІТ.

Автор праць з історії права України-Гетьманщини XVII–XVIII ст., бібліогр. оглядів рад. історіографії історії США та Латинської Америки, спогадів. Брав активну участь у наук. полеміці укр. еміграції кінця 1940-х — початку 1950-х щодо методологічних та теоретичних проблем конструювання й представлення історії України і Білорусі, зокрема стосовно належності України до цивілізацій або культ.-іст. типів. Обстоював тезу про рухливість цивілізаційної межі за віссю Схід / Захід, яка в різні іст. епохи пересувалася в просторовому й культ. сенсі на укр. і білоруських землях. Написав рецензійну статтю на фундаментальну студію А. Тойнбі «Осягнення історії», в якій розглянув останню у розрізі східноєвропейської минувшини. 1947 р. запропонував оригінальну періодизацію історії укр. права.

Бібліогр.: Бібліографія проф. Лева Окіншевича // Падох Я. Лев Окіншевич — видатний історик державного права України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. — Нью-Йорк; Мюнхен, 1985. — С. 31–38.

Тв.: Наука історії українського права: Право державне // Україна. — 1927. — Кн. 1/2; Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст.: У 2 ч. — К., 1929–1930. — Ч. 1: Генеральна рада; Ч. 2: Рада старшини; Націонал-демократична концепція історії права України в працях акад. М. Грушевського // Україна. — 1932. — Кн. 1/2; Шлях до фашизму (Історично-юридичні праці М.Є. Слабченка) // Україна. — 1932. — Кн. 3; Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства. — Мюнхен, 1947; Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. — Мюнхен, 1948; Огляд історії філософії права. — Мюнхен, 1948. — Ч. 1; Проф. Андрій Яковлів: Ювілейна згадка 1872–1947 // Сьогочасне й минуле. — 1948. — № 1; Вступ до науки про право і державу. — Мюнхен, 1949; Дослідник Самовидця (Пам'яті М.Н. Петровського) // Україна (Париж). — 1952. — № 7; Пра «Цывілізацыйныя Асновы» беларускага гістарычнага працэсу // Запісы Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва (New York). — 1953. — № 2; History Civilization of Eastern Europe in the Work of Arnold Toynbee // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, 1952. — Vol. 2. — No. 2; Latin America in Soviet writings: a bibliography. — Baltimore, [1966]; Пам'яті М.П. Василенка (З нагоди сторіччя з дня його народження) // Правничий вісник (Нью-Йорк). — 1971. — Кн. 3; United States history & historiography in postwar Soviet writings 1945–1970. — Santa Barbara, 1976; Моя академічна праця в Україні / Ред. О. Романів; передм. Я. Падоха. — Львів, 1994; Між Заходом і Сходом // Розбудова держави. — 1997. — № 7/8.

Літ.: Я.П. [Падох Я.] Помер св. п. проф. Лев Окіншевич // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1980. — 12 листопада. — № 238. — С. 3;

Я.П. [Падох Я.] Помер св. п. проф. Лев Окіншевич // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1980. — 21 листопада. — № 245. — С. 4; Odarchenko P. Lev Oleksandrovych Okinshevich (1898–1980): (Obituary) // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, 1978/1980. — Vol. 14. — No. 37/38. — P. 342; Водотика С.Г. Механізм реалізації політичної влади в Гетьманщині протягом другої половини XVII ст. в оцінці Л.О. Окиншевича // Укр. козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: (Мат-ли Четвертих Всеукр. істор. читань). — К.; Черкаси, 1994. — С. 158–161; Лебедзева В. Леў Акіншэвіч пра гысторыю Беларусі // Спадчына. — 1996. — № 6. С. 32–38; Падох Я. Лев Окіншевич — видатний історик державного права козацької України // Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні / Ред. О. Романів; передм. Я. Падоха. — Львів, 1996. — С. 8–24; Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (У персоналіях). — К.; Донецьк, 1997. — С. 188–191; Ясь О.В. Лев Окіншевич та його есе «Між Заходом і Сходом» // Розбудова держави. — 1997. — № 7/8. — С. 102–107; Лебедева В. Лев Окиншевич и Беларусь // Історіографічні дослідження в Україні (Пам'яті чл.-кор. НАН України Ф.П. Шевченка). — Вип. 7. — К., 1999. — С. 253–259; Одарченко П. Професор Лев Олександрович Окіншевич // Одарченко П. Видатні українські діячі. Статті. Нариси. — К., 1999. — С. 39–43; Партноў А. Леў Акіншэвіч — гісторык украінскі і беларскі // Беларускій гістарычны агляд. — 1999. — Т. 6. — № 1/2. — С. 248–255; Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999. — С. 20–21, 27, 88–89, 129, 135, 162–163, 209–211, 246–247, 250, 301, 321, 332, 343, 351, 355, 399; Яремчук В.П. Призабуті постаті укр. історіографії XX століття: Біографічні нариси [К. Харлампович, О. Малиновський, Л. Окіншевич, Я. Кісь]. — Острог, 2002. — С. 65–97; Острянко А.М. Ніжин у долі Льва Окіншевича // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. — Дніпропетровськ, 2003. — С. 129–139; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006. — С. 162–164; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 7. — К., 2010. — С. 555; Ясь О. Лев Окіншевич і теорії циклічності історії // Хроніка 2000. — Вип. 4(90): Україна-Білорусь. — Кн. 1. — К., 2011. — С. 175–197; Universitas Libera Ucrainensis, 1921–2011. — Мюнхен, 2011. — С. 187, 188, 189, 330, 427, 435, 470, 487; Яремчук В.П. Історик українського права Лев Окіншевич // Часопис Національного університету «Острозька академія». — Серія «Право». — 2012. — № 2(6): [Електронний ресурс]. — Режим доступу:http://lj.oa. edu.ua/articles/2012/n2/12yvpplo.pdf; Ясь А. Великое княжество Литовское и циклическая традиция историописания в рецепции Льва Окиншевича // Беларусь, Расія, Украіна: дыялог народаў і культур / серыя «Гістарыяграфічныя даследванні». — Гродна, 2013. — С. 131–140.

ОКСМАН Еммануїл Григорович (16.01.1889, м. Вознесенськ Херсонської губ. — 1961, м. Москва) — археолог, історик літератури.

По закінченні місцевої гімназії у серпні 1917 вступив в Одеське піхотне училище, але у зв'язку з початком громад. війни його не закінчив. Протягом 1918 подавав прохання про вступ на іст.-філол. ф-т ІНУ та Катеринославського гірничого ін-ту, але через ті ж обставини, що й у першому випадку, продовжити навчання не зміг. Вищу освіту отримав в Одеському ІНО, закінчивши 1923 археол. відділ, а 1924 відділ мови та літератури ф-ту проф. освіти. 1923–1928 викладав рос. мову в одній з проф. шкіл міста. 1925 проводив практичні заняття з краєзнавства на курсах підвищення кваліфікації вчителів при Одеському ІНО. З жовтня 1925 — аспірант наук.-досл. каф. ОДІАМ, де проводив підготовку до участі в археол. експедиціях на о. Березань та до Ольвії, студіював звіти проф. Е. Штерна про розкопки на о. Березані по «Запискам Одеського товариства історії і старожитностей» та проф. Р. Пренделя за «Працями VI археологічного з'їзду», займався реєстрацією березанських знахідок. Був у наук. відрядженні у Ленінграді, де під керівництвом проф. О. Вальдгауера працював у Держ. музеї Ермітаж, Держ. академії історії матеріальної культури. Разом з М. Болтенком провів сортування, опис і підготовку для монтування на картоні речей з останніх розкопок біля с. Усатово (1921–1926), В. Куяльнику (1921–1926) та на о. Березань (1927), які потім були продемонстровані під час доповіді на Всеукр. археол. комітеті у Києві та виставці досягнень археології за 10 років існування рад. влади. Під час ІІ-ї Всесоюзної конференції археологів у м. Севастопіль (1927) брав участь в екскурсіях до Гераклейського півострова, Георгіївського монастиря та острова Св. Климента. Наслідком його аспірантської роботи стала промоційна робота «Тірінт та його розкопування», яку він успішно захистив на прилюдному засіданні наук. ради ОІАМ. Від 1929 — н.с. музею та позаштатний викладач Одеського ІНО. Протягом 1920-х брав участь у діяльності етнограф.-лінгвістичної секції ОКК при ВУАН, філії Наук. ін-ту ім. Т.Г. Шевченка, Укр. наук. бібліограф. т-ва, тюркської комісії Одеської філії ВУНАС. З січня 1927 працював в Одеській Публічній бібліотеці, спочатку старшим бібліотекарем, а згодом консультантом з питань укр. етнографії та літератури, де провів бібліографування наук. спадщини одного з перших істориків Одеси А. Скальковського. 22.10.1930 «за розголошення секретних свідчень та приховування про свою службу» у частинах білогвардійської армії заарештований, а 18.02.1931 судова трійка при колегії ДПУ УРСР винесла рішення про його ув'язнення на 10 років до втт. Покарання відбував у Дмитлазі НКВС. Після дострокового звільнення 1934 був переведений вільнонайманим на будівництво каналу Москва–Волга, де працював інспектором техн. інспекції при гол. інженері. 16.09.1937 вдруге заарештований та засуджений трійкою НКВС за контррев. діяльність з повторним вироком. На місце відбування покарання — Магаданська обл., він прибув тільки 16.07.1940. Після звільнення 1947, через те, що не мав права

поселятися у місті, повернувся до роботи у геологорозвідувальній партії. Спочатку направили в Абаканський район Красноярського краю, а потім до Калузької обл. 16.05.1949 заарештований втретє та за вироком від 29.06.1949 відправлено у заслання на поселення. Після довгих поневірянь й багатьох апеляцій, у 1955 вироки від 1937 і 1949 були призупинені. Повернувся до Москви, де помер від інсульту.

Тв.: Деяка література по справах охорони пам’яток матеріальної культури // Збірник Одеської крайової комісії охорони пам’яток матеріальної культури та природи. — Одеса, 1927 (у співавт.); До життєпису А.Л. Метлинського // ЗІФВ ВУАН. — Кн. 15. — К., 1927; Новознайдений лист С.В. Руданського // Там само; Невиданий лист Я. Головацького // Там само; Сокровища Эрмитажа в католических церквях Степной Украины // Вторая конференция археологов СССР в Херсонесе. 10–13 сентября 1927 г. по случаю столетия Херсонесских раскопок. — Севастополь, 1927; В.Б. Антонович і Одеське «Общество истории и древностей» (З нагоди 20-річчя з дня смерті) // ЗІФВ ВУАН. — Кн. 21–22. — К., 1929; До життєпису Р.Г. Судковського // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 4–5. — Одеса, 1930; Лист академіка Гільденштедта // Там само; Невиданий лист І.П. Бларамберга про Ольвію // Там само; література по справах охорони пам’яток матеріальної культури: [Бібліографічний покажчик] // Там само.

Літ.: Одеський мартиролог. — Т. 1. — Одеса, 1997. — С. 393; Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на півдні України: Аполлон Скальковський // ЗІФ. — Вип. 6. — Одеса, 1998. — С. 6; Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. — Одеса, 2002. — С. 20; Зленко Г.Д. Оксман Е.Г. // Бібліографи Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького. Бібліограф. довідник. — Одеса, 2002. — С. 167–169; Левченко В.В. Діяльність науково-дослідної кафедри Одеського історико-археологічного музею (1922–1930) // Проблемы славяноведения. — Вып. 6. — Брянск, 2004. — С. 106–108; Левченко В.В. Викладання та дослідження археології в Одеському інституті народної освіти (1920–1930) // Стародавнє Причорномор’я. — Одеса, 2005. — С. 80; Левченко В.В. Тричі засуджений Еммануїл Григорович Оксман (1889–1961): до 110-річчя від дня народження // Південний Захід. Одесика. — Вип. 7. — Одеса, 2009; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. ХІХ — середина ХХ ст.). — Одеса, 2009. — С. 268–271.

ОЛЕКСЮК Мирослав Миронович (06.06.1925, с. Пониква, нині село Бродівського р-ну Львівської обл. — 28.04.1998, м. Львів) — філософ, організатор наук. життя в зах. областях України, д.філос.н. (1963), проф. (1966).

Із 1941 — з родиною в евакуації в Середній Азії, брав участь у Другій світовій війні на Далекосх. фронті (1943–1945). Закінчив Львівський ун-т (1950) та аспірантуру при ньому (1953). Викладав історію та філософію у

Львівському ун-ті (1953–1964). 1964–1973 — дир. ІСН АН УРСР, зав. відділу філософії, 1973–1983 — с.н.с. цього відділу, далі — н.с.-консультант (до 1990). Досліджував філос. течії на західноукр. землях, ідеологічну боротьбу в краї в 1920–1930-х рр. Канд. дис. «Філософські та суспільно-політичні погляди Лесі Українки» (1955), докт. — «Степан Тудор та ідеологічна боротьба на Західній Україні у 20–30-х роках XX ст.» (1963). Піддавався незаслуженій критиці рад. парт. органами «за помилки в роботі ін-ту, відхід від марксистсько-ленінських принципів у своїх наук. публікаціях».

Автор 6-ти монографій, понад 100 статей.

Тв.: Атеїстичні погляди Лесі Українки (1958); Філософсько-атеїстичні погляди Степана Тудора (1962); Боротьба матеріалізму проти ідеалізму на західноукраїнських землях у 20–30 рр. XX ст. (1969); Ленінська ідейна спадщина і прогресивна преса Західної України (1972); Прогресивна преса Західної України в боротьбі на захист СРСР (1973); «Сельроб» у боротьбі за соціалізм (1973). Керівник авторського колективу монографії «Торжество історичної справедливості» (1968).

Літ.: І.П. [Патер І.]. Олексюк Мирослав Миронович // Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України: Наукова діяльність. Структура. Працівники. — Львів, 2001; Горинь В. Олексюк Мирослав Миронович // Філософський енциклопедичний словник. — К., 2002; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010.

ОЛІЙНИК Леонід Васильович (17.11.1910, с. Савинки Чернігівської обл. — ?) — дослідник історії України середніх віків, історик-краєзнавець, к.і.н. (1947, повторно — 1964). З селян.

1930–1933 навчався в Чернігівському ІНО (не закінчив). 1933 вступив до аспірантури (діючим на той час законодавством це дозволялось особам з незакінченою вищою освітою) Харківського ін-ту укр. культури, але в зв'язку з його ліквідацією в 1934 був звільнений від навчання. 1934–1959 викладав історію в педучилищі та пед. ін-тах (1941–1944 — в евакуації), в т. ч. 1948–1956 — зав. каф. історії України Ніжинського пед. ін-ту. 1940–1941, 1945–1947 — аспірант Ін-ту історії України (без відриву від виробництва). Канд. дис. «Повстання полтавського полковника Мартина Пушкаря (1657–1658 рр.)» захистив 1947 (наук. кер. — чл.-кор. АН УРСР М.Н. Петровський). 1959 на підставі того, що не мав документу про закінчену вищу освіту, був позбавлений наук. ступеня к.і.н.

1960 закінчив іст. ф-т Луганського пед. ін-ту. 1964 ВАК СРСР на основі рішення Об'єднаної ради суспільних наук АН УРСР після повторного захисту надав наук. ступінь к.і.н. за роботу «Спільна боротьба українського та російського народів проти польсько-шляхетської агресії (1654–1667 рр.)». 1960–1964 — редактор-організатор УІЖу, 1964–1973 — м.н.с., с.н.с. відділу історії міст і сіл Української СРСР, 1973–1974 — с.н.с. відділу історії феодалізму Ін-ту історії АН УРСР.

Опублікував бл. 50 праць.

Тв.: Селянський рух на Чернігівщині в 1905–1907 рр. — К., 1959; Украинская ССР в созвездии братских республик Советского Союза. — К., 1972; В Радянськім Союзі ти щастя знайшла. — К., 1972.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 963; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 607.

ОРЛОВ Руслан Сергійович (30.09.1949, м. Кривий Ріг — 23.09.2013, м. Київ) — фахівець з давньоруської та середньовічної археології.

1974 по закінченні Київського художнього ін-ту отримав кваліфікацію мистецтвознавця. Від 1970 працював техніком-художником і художником квартальника «Археологія», надалі — м.н.с. відділу давньоруської та середньовічної археології Ін-ту археології АН УРСР НАНУ (1977–2010).

Досліджував історію культури, ужиткове та ювелірне мистецтво Київської Русі та її сусідів, слов'ян переддержавного періоду. Займався пам'яткоохоронною діяльністю. Брав участь у розкопках пам'яток візантійського періоду в Криму, курганів доби бронзи — раннього заліза у півн. Причорномор'ї (новобудовні експедиції в Запорізькій, Миколаївській, Херсонській обл.), зарубинецько-київських пам'яток у Козаровичах, волинцевського поселення в Холосівці, давньоруського поселення Автуничі, слов'яно-руських комплексів у Кам'яному, Новгород-Сіверському та Блистові, літописних міст Київської землі — Юр'єва, Василева, Вишгорода.

Автор понад 150 праць, зокрема розділів у виданнях: Археология Украинской ССР, т. 3 (К., 1986); Давня історія України, т. 3 (К., 2000); Історія української культури. Т. 1 (К., 2001); Історія української архітектури (К., 2003).

Тв.: Південноруське село IX–XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури). — К., 1997 (у співавт.); Південноруський центр художньої металообробки X ст. // Археологія. — 1984. — 44; Вишгород. Минуле і сучасність. — К., 2005.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 185; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 539.

ОСТРОВЕРХОВ Анатолій Степанович (03.03.1945, с. Веселе Миколаївської обл. — 28.10.2013, м. Одеса) — археолог, дослідник доби раннього заліза, фахівець зі стародавнього скла та склярства, к.і.н. (1978).

Закінчив іст. ф-т ОДУ (1971). Після навчання в аспірантурі Ін-ту археології АН УРСР (1972–1975, наук. кер. — О.І. Тереножкін) 1976 став співробітником новоствореного відділу археології Півн.-Зах. Причорномор'я (ст. лаборант — с.н.с.). 1978 захистив канд. дис. «Экономические связи Ольвии,

Березани и Ягорлыцкого поселения со Скифией (VII — середина V вв. до н.э.)». Від 2009 — с.н.с. Одеського археол. музею.

Займався проблемами античної та скіфської археології. Найбільший внесок зробив у вивчення давньоруського скла та склярства на території України: виявив найдавніші «скляні» вироби на території Сх. Європи в пам'ятках пізнього Трипілля та ямної культури, обгрунтував ідею школи склярства, що функціонувала на Європейському континенті в XII–VIII ст. до н.е.

Брав участь у багатьох експедиціях (Ольвійська, Білгород-Тірська, Ніконійська, Дністро-Дунайська), які досліджували кургани різного часу, поселення та інші пам'ятки. Разом з С.Б. Охотниковим дослідив о. Зміїний (Левке) зі святилищем Ахіла та його акваторію. Останнім часом значну увагу приділяв вивченню історії укр. козацтва на півд. України, різних аспектів краєзнавства.

Автор понад 225 праць, зокрема 13 монографій.

Тв.: Технология античного стеклоделия. Архаика (по археологическим материалам Северного Причерноморья). — К., 1993; Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином). — К., 1993 (у співавт.); Археологические древности Буджака. Курганы восточного побережья озера Сасык. — Одесса, 1995 (у співавт.); Стеклянная посуда скифо-сарматского времени как историческое явление в памятниках Украины, Молдовы и Российского Подонья. — Одесса, 2000 (у співавт.); Древнейшее археологическое стекло Восточной Европы (конец IV тыс. до н.э. — первая половина VII в.н.э.) // Stratum plus. — 2001/2002. — № 2; Древние «фаянсы» в памятниках эпохи бронзы — начала железа в Восточной европе (III — первая половина I тыс. до Р.Х.) // Stratum plus. — 2003/2004. — № 2.

Літ.: Охотников С.Б., Суботін Л.В. До 60-річчя Анатолія Степановича Островерхова // Археологія. — 2005. — № 1. — С. 109–110; Буйських С.Б., Охотников С.Б., Суботін Л.В. Пам'яті Анатолія Степановича Островерхова // Археологія. — 2014. — № 1. — С. 143–144; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 540–541.

ОТАМАНОВСЬКИЙ Валентин Дмитрович (псевд.: Валентин Злотополець; 14.02.1893, с. Яблунівка Черкаського пов. на Київщині, нині Черкаської обл. — 10.03.1964, м. Харків) — дослідник історії права, методики краєзнавчої праці, краєзнавчої бібліографії, історії медицини та аптекарської справи, бібліограф, краєзнавець, видавець, д.і.н. (1956), проф. (1957). Знав 17 мов.

Вступив до Київського ун-ту Св. Володимира (1912), перевівся на механічне відділення КПІ (1913–1917), перейшов на юр. ф-т Київського ун-ту (1917), останні курси якого прослухав у Віденському ун-ті (1918–1920). Здав екстерном іспити у Краснодарському пед. ун-ті, отримав диплом історика (1945), що вимагався для допуску до захисту канд. дис.

За час навчання у КПІ входив до Укр. Студентської Громади, працював головою «Термінологічної комісії» при гуртковi «Натураліст», де займався укр. наук. термінологією. Брав участь у виданні нелегальної газ. «Вільна думка», організації культурологічного вид-ва «Вернигора» (1916). Вів лекційну роботу на учительських курсах Київського повітового земства, у військових частинах Київської залоги (1916–1920). Надрукував кілька своїх перекладів з фр. («Робінзон Крузо» Д. Дефо, «Огляд зоології» Аляра), видав власну повість для молоді «Син України» (у співавт.) (1917). Співробітничав з жур. «Шлях». Голова «Братства самостійників» (1917). Уповноважений Комітету Півд.-Зах. фронту Всерос. Союзу міст (1916).

1917 — обраний до УЦР від Укр. партії соціалістів-самостійників, від представництва відмовився (у липні 1917). Учасник бою під Крутами.

Вид-вом «Вернигора» відряджений до Відня, завідував технікою друку. Поєднував посаду представника вид-ва «Вернигора» (1918–1920) з роботою відп. коректора Київського пед. вид-ва «Українська школа» (друкувало у віденській друкарні підручники та посібники), коректор слов'янських мов у друкарні мехитаристів та геогр. вид-ві Фрайтага Бернта.

1920 з Відня повернувся до Києва для написання дис. з історії магдебурзького права в Україні, переїхав до Вінниці (1920–1929). Працював у Подільській філії с/г кооперативного союзу «Централ» (1920).

1920 — зав. укр. відділом Вінницької філії Всенародної б-ки ВУАН, згодом — дир. філії. З відкриття 1924 при Вінницькій філії ВБУ Кабінету виучування Поділля — консультант з історії права, з 1925 — очолював наук.-координаційну діяльність Кабінету, створив книжковий відділ «Подоліка», що мав чи не найповніший фонд літератури та періодичних видань про Поділля. Кабінет видав 26 випусків своїх праць. 1925–1928 здійснював організацію та наук.-метод. керівництво мережею краєзнавчих осередків на Поділлі (засноване Вінницьке округове краєзнавче т-во, Кам'янець-Подільське наук. т-во при ВУАН (1925), Комісія для вивчення Вінниці та її околиць (1927), Тульчинське краєзнавче т-во (1927)). Ініціатор увічнення пам'яті М. Коцюбинського — відкриття меморіального музею письменника (1927), встановлення йому пам'ятника; відп. секретар округової комісії по увічненню пам'яті М. Коцюбинського. Здійснював заходи щодо охорони могил М. Євшана, Д. Марковича, П. Ніщинського, С. Руданського, дбав про збереження склепу М. Пирогова, старовинних будівель у Вінниці (у тому числі «Мурів»). За його пропозицією під державну охорону була взята і впорядкована могила П. Ніщинського в с. Ворощилівка, до реєстру пам'яток республіканського значення по Вінницькій окрузі був внесений склеп М. Пирогова в с. Шереметка. Сприяв утворенню пункту астрономічних спостережень (1925–1927), Музею історії друку (1928) при Кабінеті. 1926 — співробітник іст.-юр. комісії ВУАН, Комісії для вивчення західноруського та укр. права, позаштатний співробітник Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН.

1929 безпідставно звинувачений у організації Вінницького відділу «СВУ», заарештований та засуджений до 5 років суворого режиму та поразкою у правах на 2 роки. 1934 повторно засуджений, відправлений на дворічне заслання до Татарії. Мешкав у Казані. Працював товарознавцем у вид-ві, згодом у наук. бібліотеці Казанського ун-ту рядовим працівником, заст. дир. Звільнений через доноси (1935). Всі попередні праці були конфісковані, укр. архіви недосяжні, але продовжував працювати над темами з історії Поділля.

Викладав латин. мову у вузах Краснодару, Ташкента, Сімферополя, Саратова, Ленінграда (1940–1950), перекладав іноземними мовами статті місцевих науковців для видання їх за кордоном. Весь час перебував під наглядом НКВС. Повернувся в Україну 1958 — зав. каф. латини мед. ін-ту у Харкові.

Завершив роботу над двома дис. — нім. мовою про історію магдебурзького права на Поділлі в XIV–XVIII ст. на здобуття доктора права у Віденському ун-ті та укр. — «Вінницька міщанська громада від XV до кінця XVIII ст.: Еволюція правного стану та устрою на тлі суспільно-господарського розвитку території та міста» на здобуття наук. ступеню в УСРР. Захистив у Московському ун-ті канд. дис. «Вінниця як тип українського міста південного Правобережжя XIV–XVIII ст. Еволюція правового стану на фоні соціально-економічного розвитку Побужжя XIII–XVII ст. і процесу утворення станів. Історико-юридичне дослідження» (1946). Докт. дис. «Міста Правобережної України під владою шляхетської Польщі від середини XVII — до кінця XVIII ст. Проблема виникнення та розвитку українського феодального міста» захистив у Ленінградському ун-ті (1956).

Пленумом Верховного Суду України реабілітований посмертно за відсутності в діях складу злочину (1989).

Автор понад 50 наук. праць з історії Поділля.

Тв.: Охорона пам’яток природи Поділля // Червоний край. — 1925. — 28 січ.; Вінницька філія Всенародної бібліотеки України // Нова книга. — 1925. — № 4/6; Філія Всенародної Бібліотеки при ВУАН, її устрій та праця // Червоний шлях. — 1925. — № 5; Звідомлення про діяльність Кабінета виучування Поділля Він. Філії Всенародньої Бібліотеки України при ВУАН з 13 трав. 1924 р. по 1 квіт. 1925 р. // Савостіянов О. Дика рослинність Поділля. — Вінниця, 1925; Вінницька міщанська громада до кінця XVIII ст. — еволюція правового положення та устрою на основі соціально-господарського розвитку території та міста. Рукопис. — 1926. — Т. 1–2; Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінета виучування Поділля. — Вінниця, 1926; Бібліографія краю («Топобібліографія») як одне з основних завдань наукової бібліотеки, та організація топобібліографічної праці на Україні // Бібліотечний збірник. — К., 1926. — Ч. 1; Вінницька філія Всенародної бібліотеки України // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 3; До увічнення пам’яті письменника М. Коцюбинського // Червоний край. — 1926. — 25 квіт.; Заходи до увічнення пам’яті М. Коцю-

бинського // Культура і побут. — 1926. — 25 квіт.; Вінниця та її минуле // Вінниця, її околиці та Вінницька округа. — Вінниця, 1927; Діяльність Вінницької Окружної Комісії для увічнення пам'яті М. Коцюбинського // Бюлетень Вінницької округ. інспектури нар. освіти. — 1928. — № 6; До питання про рід поета Степана Руданського // Записки іст.-філолог. відділу Української Академії наук. — 1929. — Кн. 25; До історії медицини та аптечної справи у Вінниці й Вінницькому повіті другої половини XVIII ст. // Зб. пам'яті акад. Т.Г. Яновського. — К., 1930; Медицинское прошлое южного Правобережья XVIII в.: Материалы по истории русской медицины. — Саратов, 1952; Отечественные лекари-новаторы второй половины XVIII в., создавшие более прогрессивное направление в лечении чумы и роль их как зачинателей рациональной терапии. — Саратов, 1958; Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII вв. и магдебургское право // Вопросы истории. — 1958. — № 3; Реформы в Речи Посполитой, направленные на создание государственной системы здравоохранения, и их значение для Правобережной Украины // Советское здравоохранение. — 1959. — № 7; Перші аптеки на Україні // Фармацевтичний журнал. — 1960. — № 2; И.А. Ролле и Ю.Д. Талько-Грынцевич: (К истории рус. пол. науч. связей) // Советское здравоохранение. — 1962. — № 8; Розвиток аптечної справи на Україні з середини XVII до початку XIX ст. // Фармацевтичний журнал. — 1963. — № 5, № 6; Вінниця. Історичний нарис. — Вінниця, 1964 (у співавт.); Борьба медицины с религией в Древней Руси. — М., 1965; Вінниця в XIV–XVII століттях. — Вінниця, 1993.

Літ.: Філонов Л. Краєзнавець Отамановський // Вітчизна. — 1990. — № 11. — С. 191–192; Кот С.І. Честі своєї не зрадив (В.Д. Отамановський). — Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). — К.; Хмельницький, 1991. — С. 133–142; Кароєва Л.Р., Шпильова Л.М. Валентин Дмитрович Отамановський // Подільська старовина. — Вінниця, 1993. — С. 6–13; Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. — Кам'янець-Подільський, 1993. — С. 304–305; Автобіографія ув'язненого Валентина Отамановського // Там само. — С. 13–20; Отамановський В. Моє каяття // Там само. — С. 20–29; Воловик В.П. В.Д. Отамановський у спогадах // Там само. — С. 30–31; Прокопчук В.С. В.Д. Отамановський — пам'яткоохоронець // Там само. — С. 31–33. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2-х т. — Т. 2. — К., 1997. — С. 391; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 7. — К., 2010.

ОТРЕШКО Валерій Михайлович (09.02.1949, м. Грозний — 29.11.1999, м. Київ) — археолог, фахівець античної археології, к.і.н. (1990). З сім'ї журналістів.

З 1969 — лаборант, згодом — м.н.с. і с.н.с. відділу античної археології Ін-ту археології АН УРСР, навчався на вечірньому відділенні іст. ф-ту КДУ, який закінчив 1972. 1975–1978 навчався в цільовій аспірантурі Ін-ту археології АН СРСР (м. Москва). 1990 захистив канд. дис. «Ольвійська хора VI–V ст. до н.е.» — перше в антикознавстві спеціальне дослідження сільських поселень Ольвійського полісу. Монографія про демографію античних міст Півн.-Зах. Причорномор'я залишилась незавершеною.

Проблематика досліджень — грецька колонізація півн. Причорномор'я; історія, політика, економіка, палеодемографія регіону в епоху архаїки; проблеми виникнення й становлення Ольвійського поліса та його хори, критерії визначення меж Ольвійської держави; матеріальна й духовна культура давньогрецького населення Нижнього Побужжя, його етно-соціальний склад, характер стосунків з варварським середовищем.

Брав участь у розвідці пам'яток Нижнього Побужжя (1973–1977), яка відкрила понад 350 різночасових античних сільських поселень, у розкопках Ольвії та поселення на о. Березань. Досліджував пізньоархаїчні поселення Каборга 1 і велика Чорноморка 2 (Березанський лиман), Козирка 9 і Чортувате 7 (Бузький лиман).

Д.чл. Одеського археол. т-ва (1985).

Автор 65 наук. публікацій, зокрема розділів у колект. виданнях: Археология Украинской ССР, т. 2 (К., 1986); Культура населения Ольвии и ее округи в архаическое время (К., 1987); Сельская округа Ольвии (К., 1989); Античные поселения Нижнего Побужья (Археологическая карта) (К., 1990).

Тв.: Посвящения Ахиллу Понтарху как один из критериев определения границ Ольвийского государства // Памятники древних культур Северного Причерноморья. — К., 1979; Каллипиды, алазоны и поселения Нижнего Побужья // СА. — 1981. — № 1; З історії Ольвійського полісу в IV–I ст. до н.е. // Археологія. — 1982. — Вип. 41; Хора Ольвии // Археология УССР. — Т. 2. — К., 1986; К проблеме формирования Ольвийского полиса // Ольвия и ее округа. — К., 1986 (у співавт.); Сельская округа Ольвии. — К., 1989 (у співавт.); Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). — К., 1990 (у співавт.); Про основи економіки Березанського поселення // Археологія. — 1994. — № 2; Население Нижнего Побужья в архаическое время // Ольвийские древности. — К., 2009.

Літ.: Отрешко Валерій Михайлович // Мезенцева Г. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 90; Русяєва А., Мазарати С. Валерий Михайлович Отрешко // Записки Історико-філологічного товариства Андрія Білецького. — Вип. 3. — К., 1999. — С. 223–225; Пам'яті Валерія Михайловича Отрешка // Археологія. — 1999. — № 4. — С. 170–171; Буйських С.Б. Валерій Михайлович Отрешко // АНТ. — 2000. — № 4–6. — С. 112–113; Його ж. О научном наследии В.М. Отрешко // Ольвийские древности. — К., 2009. — С. 13–15 (список праць, с. 16–18); Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські

історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 541–542.

ПАВЕЛКО Валентина Устимівна (01.11.1922, с. Поташня Канівського р-ну Черкаської обл. — 2004, м. Київ) — дослідниця історії Чехословаччини, країн Сх. Європи та міжнар. відносин, к.і.н. (1968).

Після закінчення в 1940 сш навчалася на курсах підготовки учителів для зах. областей України. Працювала вчителькою у с. Манево Солотвинського р-ну Станіславської (нині Івано-Франківської) обл. 1941–1944 працювала на залізниці, а після закінчення у 1945 спец. курсів при МЗС СРСР — у МЗС УРСР, представництві СРСР в ООН. 1948 — ст. лаборант Ін-ту історії України АН УРСР. 1949–1955 — навчалася на іст. ф-ті Київського держ. пед. ін-ту. 1956–1959 — стенографістка, ст. лаборант відділу історії країн нар. демократії, відділу археографії, 1959–1973 — м.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн, 1973–1982 — с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Співробітництво Радянської України і Чехословацької Соціалістичної республіки в галузі культури (1945–1965 рр.)» (1968, наук. кер. — д.і.н. І.М. Мельникова).

Тв.: Дружба народів — дружба культур: Українська РСР в радянсько-чехословацькому культурному співтоваристві. 1945–1970 рр. — К., 1973; Вклад УРСР у наукове і культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами. — К., 1970 (у співавт.); На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами. 1966–1970 рр. — К., 1974 (у співавт.); За дружбу со страной Великого Октября. Деятельность обществ дружбы с СССР в европейских социалистических странах. — К., 1977 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1501; Историки-слависты СССР: Биобиблиогр. словарь-справочник. — М., 1981; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 608.

ПАВЛЕНКО Юрій Віталійович (07.03.1957, м. Київ — 05.09.2012, м. Київ) —укр. філософ, історик, культуролог, поет, д.філос.н. (1995), проф. (2007).

Закінчив філос. ф-т КДУ (1979). 1979–1992 працював в Ін-ті археології АН УРСР (з 1985 — с.н.с.), 1992–1993 — доц. Укр. Академії мистецтв, з 1994 — пр.н.с., з 2005 — гол.н.с. ІСЕМВ НАНУ, з 2007 — також пр.н.с. Ін-ту економіки та прогнозування НАНУ.

Нагороджений премією ім. І.М. Туган-Барановського НАНУ (1999, спільно з Ю.М. Пахомовим і С.Б. Кримським). Головний ред. культурологічних ж. «Collegium» (2001–2008) та «Софія» (з 2005).

Тв. «Избранное». — К.: Феникс, 2014. — 990 с. (повна бібліографія його творів).

Літ.: Избранное. — К., 2014. — 990 с.

ПАВЛЕНКОВ Володимир Іванович (24.08.1957, м. Моршанськ Тамбовської обл. — 22.11.2009, м. Євпаторія) — дослідник античних пам'яток Криму.

Навчався в Сімферопольському ун-ті (1984–1990). Працював у Євпаторійському краєзнавчому музеї (1979–1993); Республіканському комітеті з охорони пам'яток історії та культури (1993–1996); Кримському філіалі Ін-ту археології (1996–2002); надалі в Республіканському комітеті з охорони культурної спадщини.

Займався античною історією та археологією Півн. Причорномор'я. Брав участь у розкопках античних поселень Біляус, Ново-Федорівка, Лазурне (1974, 1975), античного городища Чайка, поселення Маяк (1975, 1979, 1980), Керкинітіди (1981, 1982, від 1993 щорічно).

Тв.: Фрагмент портретной эмблемы с Южно-Донузлавского городища // СА. — 1988. — № 1; Рец. На: Э.И. Соломоник. Граффити с хоры Херсонеса. — К.: Наукова думка, 1984 // ВДИ. — 1988. — № 3 (у співавт.); Stamped Pottery of Ammastris // Archaelogia (Warszawa). — 1989. — XL (у співавт.); О сарматах и боспорцах и их тамгах в северо-Западном Крыму // Крымский музей. 1995–1996 гг. — Симферополь, 1996; Начало македонской экспансии в Причерноморье // Древнее Причерноморье. — Одесса, 1996. — VI.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 544–545.

ПАВЛИК Остап Якович (15.01.1890, с. Лавриків Рава-Руського пов. Львівського воєводства, Австро-Угорщина, нині Жовківський р-н Львівської обл. — 05.11.1937, м. Київ) — дослідник соціально-екон. й політ. історії Зах. України II пол. XIX — поч. XX ст. Учень М.С. Грушевського.

Закінчив гімназію у Львові. 1913–1914 вчителював у приватній укр. школі ім. М. Шашкевича у Перемишлі. 1914 мобілізований до австрійського війська, восени того ж року пораненим потрапив до рос. полону. Перебував у таборах для військовополонених у Тамбові, Верхньоудинську (нині Улан-Уде), Томську. 1916 переведений на чорнові роботи до Мінської губ. Після Лютневої революції 1917 перебрався до Києва, де працював у кооперативних організаціях. Одночасно 1917–1920 навчався на іст.-філол. ф-ті Укр. держ. ун-ту, потім на Вищих прискорених пед. курсах, 1923–1925 — на іст.-соц. відділі Київського ІНО. Вчителював на Звенигородщині (1920–1922) та у Києві (1922–1927). 1925–1927 — кандидат в аспіранти, 1927–1930 — аспірант акад. Наук.-досл. каф. історії України у Києві М.С. Грушевського. 14.09.1930 захистив промоційну працю «Українсько-польська угода і заснування радикальної партії в Галичині» (наук. кер. — акад. М. Грушевський).

Одночасно 1927–1933 — співробітник Комісії історії Зах. України при Каф. історії України ВУАН, 1928–1930 — секретар Всеукр. іст. музею.

20.08.1931 заарештований у т.зв. справі «Українського національного центру», проте через 4 місяці за браком доказів звільнений. У лютому–березні 1934 — н.с. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН, звільнений під час «чистки». Потому викладав у київських середніх та вищих навч. закладах. 14.06.1937 вдруге заарештований і звинувачений у намаганні повалити рад. владу «для встановлення самостійної соборної укр. буржуазно-демократичної республіки». 28.10.1937 засуджений до розстрілу. Похований у лісі під хутором Биківня поблизу Києва. Реабілітований 1989.

Тв.: Буковина до 1848 року // Україна. — 1928. — Кн. 1; Ізидор Шараневич і його історичне діло (З нагоди 100-ліття народження) // Там само. — 1929. — Липень–серпень.

Літ.: Юркова О. Київська школа академіка М.С. Грушевського: долі науковців // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 1998. — № 1/2; Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930). — К., 1999; Її ж. Павлик Остап Якович // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). — К., 2004; Юркова О.В. Павлик Остап Якович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 7. — К., 2010.

ПАВЛЮК Павло Іванович (05.11.1909, с. Велика Дорога Ніжинського пов. Чернігівської губ., нині Лосинівського р-ну Чернігівської обл. — 16.10.1992, м. Київ) — історик-архівіст, дослідник історії України ХХ ст., к.і.н. (1947).

1927–1929 навчався у Мринському пед. технікумі, 1929–1932 — Ніжинському ін-ті соц. освіти, 1932–1933 — Харківському ін-ті пед. проф. освіти. 1933–1936 — аспірант Центр. архів. управління УСРР у м. Харкові. Одночасно 1934–1941 — асистент, ст. викладач Харківського пед. ін-ту каф. історії СРСР і України. З 1934 — м.н.с., з 1936 — с.н.с. Центр. іст. архіву. Ред. «Науково-інформаційного бюлетеня» Архівного управління УРСР. 1939–1943 — заст. дир. з наук. роботи. З 1943 і до закінчення війни очолював роботу прифронтових оперативних груп. Після війни працював заст. начальника з наук. роботи Архівного управління МВС УРСР. Канд. дис. «Харківська Червона Гвардія 1917–1918 рр.» (1947). 1950–1954 — с.н.с. відділу археографії Ін-ту історії АН УРСР (за сумісн.). 1954–1976 — заст. дир. ІІП при ЦК КПУ (він же — зав. партархіву). Редактор та упорядник ряду довідників, зб. документів і матеріалів, у т.ч.: «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939–1949 рр.)» (К, 1949); «Воссоединение Украины с Россией» (В 3-х т. — М., 1953); «Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного дви-

жения украинского народа за образование СССР» (К., 1972). Склав ряд метод. посібників з архівознавства. Чл. редколегії жур. «Комуніст України». Нагороджений орденами і медалями СРСР, Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Тв.: Харківська Червона гвардія (лютий 1917 р. — березень 1918 р.). — Х., 1948; Нариси історії Комуністичної партії України. — К., 1961 (у співавт.).

Дж. та літ:. НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 183; Відзначення 60-річчя П.І. Павлюка // УІЖ. — 1970. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські архівісти: Біобібліогр. довідник: у 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 609–610.

ПАНІБУДЬЛАСКА Володимир Федорович (14.07.1929, с. Петриківка, нині смт Дніпропетровської обл. — 26.07.2011, м. Київ) — дослідник історії міжнаціональних відносин, д.і.н. (1976), проф. (1981). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1984). Академік укр. академій іст. та політ. наук. Засл. діяч науки і техніки України (2001). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2007). З селян.

По закінченні сш вчився живопису в Дніпропетровському художньому училищі, потім у художньому ін-ті. 1954 закінчив іст. ф-т ДДУ. Працював вчителем сш № 54 м. Дніпропетровськ. 1958–1961 — аспірант каф. історії КПРС КДУ. Канд. дис. «Комуністична партія — організатор і керівник комсомолу України. 1919–1920 рр.» (1961, наук. кер. — Й.Д. Ремезовський). Після захисту працював м.н.с., с.н.с. Ін-ту історії партії при ЦК КПУ. 1964–1977 — м.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва, с.н.с. відділу історії комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. 1976 захистив докт. дис. «Зміцнення дружби і інтернаціональної єдності народів СРСР в умовах розвинутого соціалізму». 1977–2009 — зав. каф. історії КПРС і наук. комунізму Київського інженерно-будівельного ін-ту, кер. каф. політ. наук. Після переходу на викладацьку роботу продовжував займатися наук.-досл. діяльністю.

Був членом правління сусп. наук Укр. т-ва дружби і культ. зв’язків із зарубіжними країнами, працював на керівних посадах у т-ві «Знання».

Підготував 3 докторів та понад 30 канд. наук. У 1995 призначено Головою наук. експертної ради при Міністерстві освіти й науки України за фаховим напрямом «Історія». Також працював в її секції «Філософія та історія», був членом редколегії «УІЖ» й часопису «Проблеми міграції», керівником наук. програми «Етнонаціональна історія України».

Автор понад 300 праць. Тривалий час досліджував проблеми історії СРСР, УРСР, проблеми міждержавних та міжнаціональних відносин, історії КПРС, КПУ, комсомолу, виховної роботи з молоддю тощо. З 1991 почав

активно розробляти політологічну тематику. Його наук. діяльність була сконцентрована навколо питань соборності України, консолідації укр. суспільства, етнонаціональної історії України та політології. Був членом ред. колегій та авт. колективів фундаментальних видань «Історія Української РСР» та «Історія міст і сіл Української РСР».

Тв.: Дружба і співробітництво укр. народу з братніми народами СРСР. 1959–1965 рр. — К., 1967; Інтернаціоналістська єдність радянської молоді. — К., 1978; В единой семье народов. — М., 1979 (у співавт.); Сила великої дружби. — К., 1982; Ленінська політика інтернаціоналізму. — К., 1986 (у співавт.); Ленінська національна політика у дії. — К., 1987.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1125; Плющ М.Р. Захист докторської дисертації В.Ф. Панібудьласкою // УІЖ. — 1976. — № 9; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 611; Савойська С.В. Наукове кредо Володимира Панібудьласки у новітніх парадигмах історично-політичного простору. — К., 2012.

ПАНЧЕНКО Петро Пантелеймонович (16.10.1928, с. Мгар Лубенського р-ну Полтавської обл. — 20.04.2016, м. Київ) — дослідник аграрної історії, сусп.-політ. процесів новітньої історії України, д.і.н. (1982), проф. (1985). Засл. діяч науки і техніки України (1998).

Після закінчення Лубенського екон. технікуму, навчався на іст. ф-ті ЛДУ (закінчив 1956). Перебував на журналістській, пед. роботах, у комсомольсько-молодіжному русі, в органах місцевої влади на Львівщині, активний учасник радянізації Західної України. Канд. дис. «Ідеологічна діяльність партійних організацій України на селі в роки семирічки (1959–1965 рр.)» (1971, наук. кер. — к.і.н. А.З. Падалка). 1972–1974 працював у вузах м. Києва. 1974–1984 — с.н.с., 1984–1986 — зав. відділу історії техніки, 1986–1991 — гол.н.с., 1991–2001 — зав. відділу сучасної історії України Ін-ту історії України НАН України. Докт. дис. «Розвиток суспільно-політичного життя села (1959–1980 рр.)» (1982), з 1985 — проф.

Осмислюючи концептуальні засади тоталітаризму, включився у вивчення таких трагічних для українства подій як голодомори 1930–1940-х рр., Чорнобильської катастрофи. Співпраця із запорізькими колегами дозволила долучитися до підручникотворення. 1997–1998 серед професійних пріоритетів з'явилася військова історія, розробляв наук.-пошукові напрямки в «Книзі Пам'яті України». Співорганізатор Української академії іст. наук (1999).

2003 склав повноваження (за віком) працівника Ін-ту історії України НАН України, перейшов на роботу до Держ. наук. с/г б-ки Нац. академії аграрних наук України. Брав участь у підготовці чотиритомового видання «Сільське господарство України від минулого до сьогодення», підручника «Аграрна історія України» та ін.

Учасник Другої світової війни. Нагороджений 14 урядовими відзнаками, зокрема, орденами Трудового Червоного Прапора та «Знак пошани», відзначений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, Почесним Знаком цивільної оборони СРСР, дипломом Укр. пед. т-ва та ін.

Тв.: Про впровадження елементів наукової організації праці в роботу. — К., 1970; Творчі пошуки. — Львів, 1971; Научные основы развития общественно-политической жизни села. — К., 1979; Развитие сельского хозяйства Украинской ССР. 1959–1980. — К., 1980; Развитие общественно-политической жизни современного села УССР. 1960–1984. — К., 1985; Украинское село на пути научно-технического прогресса: достижения и просчеты (60–80-е годы). — К., 1989; Новітня історія України. Ч. 2 (1945–1995): Підручник для 11 кл. загальноосвітніх шкіл. — К., 1995 (укр. та рос. мовами, у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Пінчук Ю.А. Захист докторської дисертації П.П. Панченком // УІЖ. — 1981. — № 6; Швидкий В.П. Панченко Петро Пантелеймонович // Вчені Інституту історії України НАН України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998. — С. 237–238; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 611–612; Падалка С.С. Панченко Петро Пантелеймонович [Некролог] // Український історичний журнал. — 2016. — № 3. — С. 234–235.

ПАНЧУК Май Іванович (01.05.1937, с. Попільня Житомирської обл. — 04.08.2018, м. Київ) — дослідник історії національно-визвольних рухів в Україні, національних відносин, дослідник у галузі політ. історії України, проблем етнології та етнополітології, д.і.н. (1983), проф., акад. АН ВШ України (1997).

1960 закінчив іст. фак-т КДУ, згодом — аспірантуру. До 1965 працював у Полтавському обкомі комсомолу, викладав історію в Київському технологічному ін-ті харчової промисловості. З 1969 — лектор ЦК КПУ. 1969 — с.н.с., зав. сектора ІІП при ЦК КПУ. Канд. дис. «Партійні організації залізничного транспорту України в роки Великої Вітчизняної війни» (1968, наук. кер. — д.і.н. І.І. Шевченко). Докт. дис. «Ідейно-організаційне зміцнення КПЗУ і посилення її керівної ролі у боротьбі трудящих західноукраїнських земель за соціальне і національне звільнення, за возз'єднання з Радянською Україною» (1983). 1991 — гол.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. 1991–1996 — заст. директора, з 1996 — гол.н.с., зав. відділу національних меншин Ін-ту політ. і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 1996–1998 — перший заст. голови та голова ВАК України. З 2005 — голова Експертної ради ВАК України з іст. наук.

Під наук. керівництвом П. підготували та захистили 32 канд. та 5 докт. дисертацій. Входив до складу ред. колегій «УІЖ», «Історичного журналу», жур. «Політичний менеджмент», зб. наук. пр. «Наукові записки ІПіЕНД» та «Сучасна українська політика».

Автор понад 400 публікацій, співавтор навч. посібників з історії України, політології для студентів вищих навчальних закладів.

Тв.: Ідейно-організаційне зміцнення Компартії Західної України і посилення її впливу на «маси». — К., 1983; Білі плями «героїчного літопису». — К., 1987; В авангарді боротьби за возз'єднання. — К., 1989; Національні відносини в Україні у XX ст.: Зб. док. і матеріалів. — К., 1994 (кер. авт. колективу, у співавт.); Національні меншини України в 20–30-х рр. XX ст.: Історико-картографічний атлас. — К., 1996 (кер. авт. колективу, у співавт.); Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. — К., 2000 (кер. авт. колективу, у співавт.); Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. — К., 2001 (у спіавт.); Крим в етнополітичному вимірі. — К., 2005; Закарпаття в етполітичному вимірі. — К., 2008; До питання політичного русинства // Віче. — 2009. — № 7. — С. 55–60; Політичні контексти етнонаціональної пам'яті // Наукові записки ІПіЕНД. — 2010. — Вип. 2(46). — С. 59–75; Концепція регіоналізму в сучасних етнополітичних дослідженнях // Гілея. — 2011. — № 49. — С. 598–606 (у співавт.); Політологічні розвідки. — К., 2012; До питання про ідентифікацію громадян України // Наукові записки ІПіЕНД. — 2013. — Вип. 5 (67). — С. 11–25; Етнічні та етносоціальні домінанти демографічних процесів у Галичині наприкінці 1950–1960-х років // Наукові записки ІПіЕНД. — 2015. — Вип. 4(78). — С. 240–258 (у співавт.); Динаміка національно-громадянської та регіональної ідентичності громадян України та її зв'язок з подіями на Донбасі в 2013–2015 рр. // Гілея. — 2015. — Вип. 103. — С. 322–330 (у співавт.).

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998.

ПАРАСУНЬКО Онуфрій Арсенович (12.06.1913, с. Озаринці, нині Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. — 13.07.1992, м. Київ) — дослідник історії України ІІ-ї пол. XIX — поч. XX ст., д.і.н. (1963), проф. (1966). Засл. діяч науки УРСР (1981). З селян.

1930 закінчив Могилів-Подільський пед. технікум, працював вчителем у сільських школах на Вінничині. 1940 закінчив юр. ф-т КДУ. 1940–1941 — проректор Чернівецького держ. ун-ту. Учасник Другої світової війни. Нагороджений орденом Червоної Зірки, Вітчизняної війни I ступеня, медалями. 1946–1948 — заст. декана юр. ф-ту КДУ, 1948–1949 — ст. викладач основ марксизму-ленінізму Київського заочного юр. ін-ту. Канд. дис. «Загальний страйк у Києві у 1903 році» (1949). 1949–1963, 1967–1971 — с.н.с. відділу історії капіталізму, 1963–1967 — зав. відділу історії міст і сіл УРСР Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. захистив за монографією «Положение и борьба рабочего класса Украины (60–90-е гг. XIX в.)». 1971–1992 — зав. каф. історії СРСР Київського держ. ін-ту культури.

Автор більше 100 наук. праць.

Тв.: Массовая политическая забастовка в Киеве в 1903 г. — К., 1953; Положение и борьба рабочего класса Украины (60–90-е годы XIX в.). — К., 1963.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 883; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; [Некролог] // УІЖ. — 1992. — № 10/11; EoU. — Vol. III. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 612; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8: Па–Прик. — К., 2011.

ПАРХОМЕНКО Володимир Олександрович (09/22/.09/1880, м. Сміла Полтавської губ., нині Черкаської обл. — 1942, м. Ленінград, нині м. С.-Петербург, РФ) — історик-медієвіст, проф. (1921). Походив із родини полтавського священика.

Закінчив Полтавську семінарію, Петербурзьку духовну академію. 1905 — викладач церк. історії в Полтавській духовній семінарії. 1906 — д.чл. Полтавської вченої архівної комісії. 1908 вийшла друком його монографія «Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733–1785) в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени: Опыт церковно-политического исследования», яку 1912 захистив у КДА як магістерську дисертацію. 1912 — викладач історії Тифліського вчительського ін-ту, інспектор нар. училищ. Із вересня 1917 по грудень 1918 — дир. укр. гімназії в Каневі, потім займався викладанням в Археол. ін-ті в Києві та обіймав посаду приват-доц. каф. рос. історії Київського ун-ту. Наприкінці 1918 переїхав із сім'єю до Полтави, а звідти — до Криму, де був обраний приват-доц. Таврійського ун-ту й виконував обов'язки діловода Кримського Міністерства нар. освіти, викладач Кубанського політехн. ін-ту. 1921 — н.с. ВУАН, штатний співробітник Археол. комітету (1923), співробітник Софійської комісії (1922–1923) і проф. ІНО в Києві. Найвагомішим внеском у науку стала його теорія походження давньоруської державності, яка розроблялася впродовж 1913–1925.

Наприкінці 1924 переїхав до Полтави на роботу в ІНО, а з березня 1925 — проф. ІНО в Дніпропетровську. Очолював Дніпропетровське Наук. т-во при ВУАН, співпрацював з Д.І. Яворницьким, брав участь у Дніпропетровській археол. експедиції. Досліджував проблему взаємовідносин Русі зі Степом.

Заарештований 30.09.1929 за звинуваченням у належності до «Спілки визволення України». Рішенням Судової Трійки при колегії ДПУ УСРР від 28.01.1930 засуджений до 10-ти років концтаборів. Заслання відбував у Карелії. 06.06.1933 як особа з інвалідністю, за клопотанням сестри Ольги, був достроково звільнений з ув'язнення. Після лікування в Сочі переїхав до Леніграда, де влаштувався на роботу в місцеву філію АН СРСР.

Автор 132 праць, зокрема 4 монографій, 4 брошур, понад 100 статей, археограф. публікацій, заміток, оглядів, рецензій тощо. Тематика праць

охоплює різні аспекти ранньої історії східного слов'янства і походження руської державності, взаємовідносини Русі зі степовими етносами та державами, історію християнства на Русі і церкви XVIII ст. Окремі роботи стосуються історії Гетьманщини, укр.-татар. взаємовідносин, історії освіти в Україні.

Реабілітований посмертно 13.06.1989.

Тв.: Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733–1785) в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени: Опыт церковно-политического исследования. — Полтава, 1908; Изд. 2-е, перераб. — Полтава, 1910; Древнерусская княгиня святая равноапостольная Ольга. — К., 1911; Начало христианства Руси. — Полтава, 1913; Христианство в Киевской Руси при Ярополке, брате Владимира Святого. — Харьков, 1913; У истоков русской государственности (VIII–IX вв.). — Ленинград, 1924; Початок історично-державного життя на Україні. — К., 1925; Русь і Степ (рукопис цієї книги було вилучено під час арешту вченого, і доля його невідома).

Дж. і літ.: ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 3. — Спр. 419; Оп. 4. — Спр. 634; Оп. 5. — Спр. 567–568; Оп. 12. — Спр. 5715; ДАК. — Ф. Р-346. — Оп. 1. — Спр. 7; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Записки НТШ. — Т. 173. — 1962; Ричка В.М. За сфабрикованим звинуваченням (В.О. Пархоменко) // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К. 1991; Його ж. Дослідник сивої давнини (В.О. Пархоменко) // Реабілітовані історією. — К., Полтава, 1992; Голуб А. Іще одна зневажена доля... Трагічні сторінки життя історика В. Пархоменка // Бористен. — 1994. — № 12; Повернення із небуття: Докум. і матер. про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті. — Дніпропетровськ, 1995; Епістолярна спадщина Д.І. Яворницького. — Вип. 1: Листи вчених до Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1997; Портнов А. Володимир Пархоменко: Дослідник ранньої історії Русі. [Серія: Історики України, № 6]. — Львів, 2003; Професори Дніпропетровського національного університету: Біограф. довідник. — Дніпропетровськ, 2003; Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник. — 2-е вид., переоб. і доп. — Дніпропетровськ, 2008; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8: Па–Прик. — К., 2011.

ПАРХОМЧУК Станіслав Максимович (30.11.1925, с. Човнова нині Володимир-Волинського р-ну Житомирської обл. — 02.07.1975, м. Київ) — дослідник історії Румунії, міжнар. відносин, національно-визвольних рухів країн Азії та Африки, д.і.н. (1965), проф. (1971). Лауреат премії ім. Д.З. Мануїльського АН УРСР (1975). З селян.

В роки Другої світової війни був бійцем партизанського загону ім. Чапаєва, що діяв на Волині. 1949 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ. 1951–1953 — слухач Вищої дипломатичної школи МЗС СРСР. Працював у РМ

УРСР, в Укр. т-ві дружби і культурних зв'язків із закордоном, зав. сектора наук. зв'язків АН УРСР з зарубіжними організаціями. 1957–1963 — с.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1963–1970 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн, 1970–1975 — зав. відділу історії країн зарубіжного Сходу Ін-ту історії АН УРСР. 1963–1965 — одночасно радник Європейського відділення ООН. Канд. дис. «Роль Радянського Союзу у боротьбі румунського народу за звільнення від фашистського ярма і встановлення народно-демократичного ладу у Румунії (1941–1945 рр.)» (1956, наук. кер. — к.і.н. О.Ф. Єрмоленко). Докт. дис. «Революційна боротьба румунських трудящих за розвиток країни по демократичному шляху, за мир і дружні відносини з СРСР». Наук. діяльність поєднував з викладацькою роботою у вузах Києва. Був заст. голови правління Укр. відділення т-ва рад.-румун. дружби. Удостоєний п'яти урядових нагород.

Тв.: Румунський народ у боротьбі за соціалізм. — К., 1959; Народження нової Румунії. — К., 1961; Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії. — К., 1967; У боротьбі за ліквідацію колоніалізму: Зовнішньополітична боротьба Радянського Союзу за остаточну ліквідацію колоніалізму та участь у ній Української РСР. — К., 1974 (у співавт., премія ім. Д.З. Мануїльського).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1012; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; Пархомчук С.М. [Некролог] // УІЖ. — 1975. — № 8; Хворостяний І.М., Несук М.Д. 50-річчя з дня народження С.М. Пархомчука // УІЖ. — 1976. — № 2; EoU. — Vol. 3. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 613; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. — К., 2011. — С. 173; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8: Па–Прик. — К., 2011.

ПАСТЕРНАК (Pasternak) Ярослав Іванович (02.01.1892, м. Хирів Старосамбірського пов., Галичина, нині Старосамбірського р-ну Львівської обл. — 30.11.1969, м. Торонто, Канада) — дослідник археології, сфрагістики, етнограф та історик мистецтва.

Походив із родини священика. Вивчав археологію, класичну філологію та антропологію у Львівському ун-ті (1910–1914). Працював в Укр. національному музеї у Львові (1913–1914), в якому опікувався колекціями церковної старовини й вів інвентарні книги. Брав участь у Першій світовій війні у складі австро-угорського війська. 1919–1920 у складі Сьомої бригади Укр. галицької армії. Влітку 1920 перебував у таборі інтернованих укр. вояків у м. Ліберець (Чехо-Словаччина). Поновив студії з археології та історії у Карловому ун-ті у Празі (1922–1926). Захистив докт. дис. «Руські Карпати в археології» у Карловому ун-ті у Празі (1926). Учень чеського археолога та етнолога Л. Нідерле. Працював асистентом археол. відділу Чеського народ-

ного музею у Празі (1922) та Держ. археол. ін-ту у Празі (1923–1928). Д.чл. НТШ (1929). Дир. Культ.-іст. музею НТШ у Львові (1928–1939). Секретар Історично-філософічної секції (1929–1939) та Етнографічної комісії НТШ (1930–1938). Викладач, доц., проф. Греко-католицької богословської академії у Львові (1932–1939, 1942–1944). Проф. Львівського ун-ту ім. І. Франка (1939–1941). С.н.с. Львівського відділу Ін-ту археології АН УРСР (1940–1941). Дир. Львівського держ. археол. музею (1940). На еміграції від 1944. Співробітник Ін-ту опіки над пам'ятками у Відні (1944–1945). Доц. (1935), проф. археології УВУ (1946). Викладав як гостьовий професор у Боннському ун-ті ім. Фрідріха-Вільгельма (1946–1949). Від травня 1949 — у Торонто (Канада). Проф. Укр. католицького ун-ту у Римі (1963).

Автор понад 300 праць з археології, первісної історії, історії археол. досліджень, історії мистецтва укр., чеською, польс., нім. й англ. мовами, а також біоісторіогр. нарисів про В. Доманицького, М. Міллера, І. Шаранevича, В. Щербаківського та ін. Чл. Чеського археол. т-ва у Празі (1925), Львівського археол. т-ва (1929), Австрійського археол. т-ва (1944), Археол. ін-ту Америки (1950), Американського археол. т-ва (1956), Укр. іст. т-ва (1964) та ін. Д.чл. Греко-Католицького Богословського т-ва (1935). 1936 здійснював наук. студійні подорожі в ун-тах Румунії, Угорщини та Чехо-Словаччини. 1938 виступав із доповідями про археол. відкриття в Галичі-Крилосі у Берліні та Бреслау (Німеччина). Брав участь у Сьомому Міжнар. археол. конгресі у Варшаві (1933), археол. конгресах у Києві (1940), Ленінграді (1941) та Торонто (1950). Брав участь у 62-х археол. експедиціях у різних регіонах Чехословаччини, на Галичині та Закарпатті, а також в Австрії та Канаді, зокрема в археол. експедиціях із дослідження королівського замку Градчани у Празі (1925–1928) та княжого Галича-Крилоса (1932–1941). Керував дослідженням ряду пам'яток Старого Галича, зокрема Успенського собору на Княжій горі та саркофагу галицького князя Ярослава Осмомисла.

Тв.: Коротка археологія західноукраїнських земель. — Львів, 1932; Перша бронзова доба в Галичині в світлі нових розкопок // ЗНТШ (Львів). — 1933. — Т. 152; Найстаріші часи Карпатської України // Карпатська Україна: географія — історія — культура. — Львів, 1939; Перші розкопки на «Золотому тоці» у Криласі // Сьогочасне й минуле (Львів). — 1939. — № 1; Звідкіля назва «Галич»? // Студентський прапор (Львів) — 1944. — № 1; Старий Галич: археологічно-історичні досліди у 1850–1943 рр. — Краків; Львів, 1944; Привісні печатки княжої доби на Україні // Рід та знамено (Франкфурт). — 1947. — № 4; Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині // Наук. зб. УВУ: Ювілейне вид. — Мюнхен, 1948. — Т. 5; Княжий город Львів // Наш Львів: ювілейний зб. 1252–1952. — Нью-Йорк, 1953; Вадим Щербаківський — археолог-дослідник // Київ (Філадельфія). — 1957. — № 1; Угнівщина у глибині віків // Угнів та Угнівщина: Історико-мемуарний зб. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1960; Археологія

України: Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. — Торонто, 1961; Етногенеза слов'ян у новій археологічній літературі // ЗНТШ (Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней). — 1962. — Т. 169: Зб. на пошану З. Кузелі; Орієнтаційні пункти праісторії України // Календар «Нового Шляху» на 1962 р. — Вінніпег, 1962; Михайло Олександрович Міллер (у його 80-ліття) // Наук. записки УВУ: Філософ. ф-т. — Мюнхен, 1963. — № 7; Нашийні гривні в Україні // ЗНТШ (Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто). — 1963. — Т. 177: Зб. на пошану 70-річчя народин Р. Смаль-Стоцького; Княжий город Перемишль у світлі нових археологічних досліджень // Овид (Чикаго). — 1964. — № 3; Підводна археологія (Думки з приводу Другої Міжнародної конференції) // Укр. історик. — 1965. — № 3/4; Важливі проблеми етногенези українського народу в світлі археологічних досліджень. — Нью-Йорк, 1971; Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лігвістичних дослідженнях // ЗНТШ (Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен). — 1975. — Т. 189; Бойківщина в глибині віків // Бойківщина. — Філадельфія; Нью-Йорк,1980. — Т. 1; Ярославщина і окраїни Засяння в світлі археологічних джерел // Ярославщина і Засяння. 1931–1947. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986.

Літ.: Біографічні нотки авторів: Пастернак Ярослав // ЗНТШ (Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней). — 1962. — Т. 169: Зб. на пошану З. Кузелі. — С. 568–569; Дольницький М. Визначний археолог проф. др. Ярослав Пастернак // Терем (Дітройт). — 1962. — Ч. 1. — С. 3–6; Домбровський О. Ярослав Пастернак, яким я його знав // Свобода (Джерзі Сити; Нью-Йорк). — 1969. — 17 грудня. — № 230. — С. 2; Помер проф. д-р Ярослав Пастернак, видатний український учений-археолог // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1969. — 2 грудня. — № 219. — С. 1; Ярослав Пастернак (некролог) // Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції-С (Париж). — 1969. — № 11. — С. 6–7; Верига В. Дослідник підземного архіву України (Пам'яті проф. д-ра Ярослава Пастернака) // Укр. історик. — 1970. — № 4. — С. 90–96; Домбровський О. Декілька недрукованих листів проф. Ярослава Пастернака // Укр. історик. — 1971. — № 3/4. — С. 106–113; Винар Л. Біографічні і бібліографічні матеріали Я. Пастернака // ЗНТШ (Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен). — 1975. — Т. 189. — С. 113–118; Лучків І. Ярослав Пастернак: Бібліографічний покажчик // Ювілейний зб. наук. праць з нагоди 100-річчя НТШ і 25-річчя НТШ у Канаді. — Торонто, 1977. — С. 162–222; Петегирич В., Павлів Д., Филипчук М., Ярослав Пастернак і українська археологія // Studia Archaeologica. — 1993. — № 4. — С. 7–9; Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. — 2-е вид. — Полтава, 1994. — С. 134–135; Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. — К., 1997. — С. 12–13; Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). — Львів, 2000. — С. 142; Коваль І., Миронюк І. Ярослав Пастернак — дослідник старожитностей України. — Ів.-Франківськ, 2006. — С. 201–206; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник.

Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006. — С. 177–179; Universitas Libera Ucrainensis, 1921–2011. — Мюнхен, 2011. — С. 288, 565, 577; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 8. — К., 2011. — С. 86–87; Ситник О. Ярослав Пастернак — визначний український археолог XX ст. (до 120-річчя з дня народження) // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 17. — 2013. — С. 11–21.

ПАШКО Яків Юхимович (10.10.1907, м. Кременчук Полтавської губ. — 1984, м. Київ) — дослідник історії Другої світової війни, к.і.н. (1951). З робітників.

1927 закінчив школу ФЗУ в м. Кременчук і до 1931 був на комсомольській роботі. 1931–1932 прослухав 2 курси Комуністичного ун-ту ім. Артема в Харкові, 1933–1937 навчався на іст. ф-ті Ін-ту червоної професури при ВУЦВК. 1937–1939 — с.н.с. музею В.І. Леніна в м. Київ. 1939–1941, 1945–1957 — на парт. роботі. Учасник Другої світової війни, брав участь в обороні Києва. 1957–1968 — гол. ред. ж. «Комуніст України». Канд. дис. захистив в АСН при ЦК КПРС. 1968–1981 — с.н.с. відділу історії соціалістичного будівництва, 1981–1984 — с.н.с. відділу історії Великої Вітчизняної війни Ін-ту історії АН УРСР. Автор бл. 30 опубл. праць.

Тв.: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу у 1941–1945 рр. — К., 1967 (у співавт.); Місто-герой на Дніпрі. — К., 1969; Историческая победа в битве за Днепр и Киев. — К., 1973.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1456; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 613–614.

ПЕЛЕНСЬКИЙ (Peleński) Йосип Гаврилович (за інш. даними Григорович; 31.12.1879, м. Комарно, Галичина, Австро-Угорщина — 29/27/.11.1957, м. Львів) — історик мистецтва, археолог, мистецтвознавець, дослідник церковної архітектури та пам'яток.

Закінчив Академічну гімназію у Львові (1902), філос. відділ Краківського ун-ту (1908). Здобув ступінь доктора філософії з мистецтва за дис. «Античні і старохристиянські базиліки» (наук. кер. — проф. М. Соколовський) у Краківському ун-ті (1911). Брав участь у Першій світовій війні. Д.чл. НТШ (з 1917). Заст. голови комісії НТШ з історії мистецтва. Чл. консерваційного (реставраційного) відділу при Галицькому намісництві (1917). Проф. Укр. держ. Кам'янець-Подільського ун-ту (1918–1920). Управитель гімназії «Рідна школа» у м. Комарно (1920–1945). 1942–43 працював у Держ. архіві м. Львова. Від червня 1945 у Львівському відділі Ін-ту археології АН УРСР, від 1951 в ІСН АН УРСР: с.н.с., к.і.н.

Автор праць з історії дерев'яної архітектури, пам'яток давнього Галича, Львова та візантійського мистецтва. Підготував кілька наук. монографій. Проводив археол. дослідження в Криласі (Галичі) в 1909 та 1911.

Тв.: Geneza i rozwój pierwszych košciotow // Przewodnik naukowy i literacki. — Lwów, 1907. — T. 35. — Zesz. 4–6; З руїн Галича // ЗНТШ (Львів). — 1909. — Т. 91; Новий стиль // Літературно-науковий вісник. — 1909. — Кн. 4; Halicz w dziejach sztuki šredniowiecznej: na podstawie badań archeologicznych i źródel archiwalnych. — Kraków, 1914; Ряшів, західна твердиня Галицької держави // Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності: У 3 ч. — К., 1928. — Ч. 1; Таємниці стольного града // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 5–6; 1992. — № 1–2.

Літ.: EoU. — Vol. 3. — Toronto; Buffalo; London, 1993. — P. 826; Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. — К., 1997. — С. 11; Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М.М. Романюка. — Вип. 4 — Львів, 1997; Романюк Т., Лукомський Ю. Нереалізовані можливості. З життя й діяльності д-ра Йосипа Пеленського (до 120-річчя від дня народження) // Поступ. — Львів, 2000. — № 1. — С. 10; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, структура, працівники / Відп. ред. Я. Ісаєвич. — Львів, 2001. — С. 276; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004. — С. 274–275; Автобіографія Пеленського Й. (1920 р.) // Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного університету в іменах (1918–1921 рр.). — Кам'янець-Подільський, 2006. — С. 390; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 8. — К., 2011. — С. 108.

ПЕЛЕЩИШИН Микола Андрійович (19.12.1933, с. Кобильниця Руська Любачівського пов., нині — Республіка Польща — 15.07.1999, м. Львів, похований на цвинтарі у с. Брюховичі на околиці Львова) — укр. історик, археолог, етнограф, д.і.н. (1989), проф., д.чл. НТШ.

1952 закінчив Руднівську сш. 1952–1957 навчався на іст. ф-ті Львівського ун-ту ім. І. Франка (закінчив з відзнакою). 1957 працював в Львівському обл. держ. архіві. З осені 1957 почав працювати під кер. відомого археолога над опрацюванням археол. знахідок та підготовці наук. звіту про археологічні пам'ятки в с. Зимне.

1958 з посади м.н.с. відділу археології Ін-ту суспільних наук АН УРСР у Львові розпочав довгий та плідних шлях в археології, котрий тривав понад 40 років. Перша друкована наукова праця «Нові матеріали до археологічної карти Волині» (1961). 1966 захистив канд. дис. «Стародавнє населення Західної Волині та його етнокультурні зв'язки (5–3 тис. до н. е.)».

Упродовж 1966–1969 провів низку археол. робіт на території Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської обл. З по-

чатку 1970-х об'єктом уваги ученого стали поселення стжижовської, лендельської, поморської та інших археол. культур. Велику увагу дослідник надавав дослідженню пам'яток трипільської культури Зах. Волині. Згодом «матричними» в археології України стали іст. пам'ятки трипільських племен, які були досліджені ним поблизу волинських сіл Костянець, Листвин, Голишів, Хорів, Лози, Тадані, Зимне та багато ін.

З другої половини 1980-х основним об'єктом уваги дослідника стало Розточчя. З одного боку, ці землі досі залишалися слабо дослідженими, а з іншого, внаслідок освоєння нових потужностей Яворівське виробниче хімічне об'єднання «Сірка» у місцях відкритого добування сірчаної сировини проводило широкомасштабні землерийні роботи. На прилеглих до сірчаних кар'єрів землях та у місцях споруджуваних комунікацій знаходилося чимало археол. пам'яток. Завдяки функціонуванню НДЛ-81, починаючи з 1986, археол. експедиція Львівського ун-ту розпочала багатолітні наук. дослідження цього регіону. На той час у межах укр. Розточчя було відомо близько тридцяти різночасових археол. пам'яток. Більшість з них не досліджувалась, а лише зафіксована внаслідок розвідкових робіт.

1971–1989 працював на посаді доц. каф. історії стародавнього світу і середніх віків, захистив докт. дис. «Стародавнє населення Західної Волині та його етнокультурні зв'язки (V–III тис. до н. е.)» (1989). 1989 по 1999 обіймав посаду зав. каф. археології, античності і середньовіччя ЛНУ імені І. Франка. Опублікував понад 120 наук. праць.

Тв.: Нові поселення стжижовської культури // Археологія. — 1971. — Вип. 61. — С. 230–240; Археологическая карта Ивано-Франковской области // Атлас Ивано-Франковской области. — М., 1990. — С. 29–30; Стародавня Яворівщина: нариси історії та археології. — Львів: Світ, 1996. — 118 с.; З історії перших трипільських общин у середньому Погоринні // АДЛУ. — Львів, 1997. — Вип. 2. — С. 47–65; Проблеми історії трипільських племен Західної Волині, межиріччя Західного Бугу та Дністра // ЗНТШ. — Львів, 1998. — Т. 235. Праці археологічної комісії. — С. 175–192; Поселення III–IV ст. у Розточчі // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н. е.: Збірник праць до 70-річчя В.Д. Барана. — К., 1999. — С. 204–216; Енеолітичне поселення Зимне в Західній Волині: Післямова до книги. — Тернопіль, 2004. — 154 с.

Літ.: Берест Р., Пелещишин Н. Творчий шлях в археології професора Миколи Пелещишина // Археологічні дослідження Львівського університету. — Вип. 8. — 2005. — С. 179–201; Рудий В. Микола Пелещишин — дослідник археологічних пам'яток Розточчя // Археологічні дослідження Львівського університету. — Вип. 8. — 2005. — С. 202–213.

ПЕРКОВСЬКИЙ Арнольд Леонідович (16.01.1932, с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. — 27.09.2005, м. Київ) — дослідник іст. демографії України, демограф, к.і.н. (1968). Зі службовців.

1963 закінчив іст. ф-т КДУ. 1963–1967 — аспірант, 1965–1969 — м.н.с. відділу історіографії та джерелознавства Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Народонаселення України в XVIII ст.» (наук. кер. — д.і.н. Ф.П. Шевченко). 1969–1996 — м.н.с., н.с., с.н.с. Ін-ту економіки АН УРСР, 1996–1998 — с.н.с. Ін-ту психології Академії пед. наук України, за сумісництвом ст. консультант Нац. ін-ту стратегічних досліджень (1996). 1998 вийшов на пенсію. Як демограф зробив значний внесок в опрацювання проблеми іст. законів народонаселення, вивчав історію демографії в Україні.

Автор 160 праць.

Тв.: К вопросу о законе народонаселения докапиталистических формаций // Демографические тетради. — Вып. 4–5. — К., 1972; Zum System der Bevölkerungs gesetze in den vorkapitalistischen Gesellschafts formationen // Sonderdruck aus: Beiträge zur Demographie — Bevölkerungs theorie und Bevölkerungs politik. — Berlin, 1981; Про демографічні втрати України у 30-х роках // Вісник Міжнародної асоціації україністів. — № 3. — К., 1991; Про чисельність населення м. Києва на початку XVIII ст.: Джерела до історичної демографії України // Український археографічний щорічник: Нова серія. — Вип. 1. — К., 1992; Population of the Ukraine // EoU. — Vol. IV. — Toronto; Buffalo; London, 1994 (у співавт.); Источники по национальному составу населения Украины в 1939–1944 гг. // Людские потери СССР в период Второй мировой войны: Сб. статей. — СПб., 1995; Розвиток демографічної думки в Україні (до 1921 р.) // Український історик. — 1995. — № 1–4 (124–127); Екстремальні ситуації і демографічні катастрофи в Україні (1920–1930) // Пам’ять століть. — 1997. — № 5.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 726; Демографический энциклопедический словарь. — М., 1985; Народонаселение: Энц. словарь. — М., 1994; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Галузинская В. Академические портреты или три очерка современной науки. Научно-худ. книга. — К., 1991; Горская Н.А. Историческая демография России эпохи феодализма: Итоги и проблемы изучения. — М., 1994; Прибиткова І.М. Основи демографії: Посібник для студ. гуманіт. і суспільн. факультетів вищих навч. закладів. — К., 1997; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Білокінь С.І. На зламах епохи: Спогади історика. — Біла Церква, 2005; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011.

ПЕТЕРС Ігор Андріанович (21.09.1923, м. Кременчук, нині Полтавської обл. — 13.03.1990, м. Київ) — дослідник новітньої історії східноєвропейських країн, зокрема Чехословаччини, д.і.н. (1968). Із сім’ї військовослужбовців.

1942–1944 навчався в ін-ті інженерів залізничного транспорту (м. Тбілісі), 1944–1949 — на ф-ті міжнар. відносин КДУ. 1949–1952 — аспірант Ін-

ту історії АН УРСР. 1952–1953 — м.н.с. відділу загальної історії, 1953–1963 — м.н.с., с.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1963–1978 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Історична роль Радянського Союзу у визволенні Чехословаччини від німецько-фашистських загарбників» (наук. кер. — д.і.н., проф. В.А. Жебокрицький). Докт. дис. «Чехословацько-радянські відносини 1918–1938 рр.» захистив у КДУ. 1978 переведений до новоствореного ІСЕПЗК АН УРСР.

Тв.: Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн (1917–1920). — К., 1957 (у співавт.); Співдружність чехословацького і радянського народів у боротьбі проти фашизму в роки другої світової війни. — К., 1959; Чехословацко-советские отношения (1918–1934). — К., 1963; Українська РСР і зарубіжні соціалістичні країни. — К., 1965 (у співавт.); Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні (1917–1920). — К., 1967 (у співавт.); СССР, Чехословакия, европейская политика накануне Мюнхена. — К., 1971; Внешняя политика Чехословакии (1945–1960 гт.). — К., 1976; Страницы пролетарской солидарности: Поддержка чешскими и словацкими трудящимися дела социалистического строительства в СССР (1926–1932). — К., 1980; Мир социализма и мировой революционный процесс. — К., 1987.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1240; В.К. Захист докторської дисертації І.А. Петерсом // УІЖ. — 1968. — № 8; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; EoU. — Vol. 3. — 1993; Историки-слависты СССР. Биобиблиографический словарь-справочник. — М., 1981; Петерс І.А. [Некролог] // УІЖ. — 1990. — № 8; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 616.

ПЕТРАШЕНКО Валентина Олексіївна (14.12.1950, с. Чемер Чернігівської обл. — 14.12.2006, с. Тарасівка Київської обл.) — фахівець із слов'янської та давньоруської археології, к.і.н. (1982).

Закінчила з відзнакою іст. ф-т КДУ (1975), аспірантуру Ін-ту археології АН УРСР (1978–1981). 1982 захистила канд. дис. «Лесостепное Правобережное Поднепровье в VIII–X вв.». В Ін-ті працювала від 1973: лаборант, 1981 — м.н.с., 1986 — н.с., 1989 — с.н.с. відділу давньоруської та середньовічної археології. 1991–2002 — уч. секретар Спец. вченої ради по захисту докт. дис.

Коло наук. інтересів охоплювало проблеми технології виготовлення та хронології слов'янської та давньоруської кераміки; матеріальна культура Середнього Подніпров'я VIII–XII ст.; структура заселення Лісостепу й типологія сільських поселень давньоруського часу; вивчення житла й забудови садиб у слов'янський і давньоруський час; проблеми охорони археол. пам'яток і створення археол. карт окремих районів.

Понад 20 польових сезонів досліджувала Канівське Подніпров'я, зокрема здійснила розкопки багатошарового городища Монастирок (разом з

Є.В. Максимовим), поселення VIII–XIV ст. в ур. Рожана Криниця біля с. Бучак (1990, 1991), давньоруських поселень в ур. Попове Поле (1986–1989) і Ревутове біля с.Григорівка (1993, 1994), Ходосівського поселення VIII–IX ст. на Київщині (1985, 1987–1989). Під її керівництвом здійснені розвідки в басейні р. Віта в Київській обл. (1991) і на узбережжі Канівського водосховища (1997).

Була членом Київського і Черкаського обл. осередків Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури.

Автор понад 100 праць, зокрема розділів у колект. монографіях: Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель) (К., 2003); Архітектура поселень у слов'янський та давньоруський час VIII–XIII ст. (К., 2005).

Тв.: Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре. — К., 1988 (у співавт.); Слов'янська кераміка VIII–IX ст. правобережжя Середнього Подніпров'я. — К., 1992; Узбережжя Канівського водосховища (каталог археологічних пам'яток). — К., 1999 (у співавт.); Трахтемирів. Подорож у давнину. — К., 2001 (у співавт.); Древнерусское село: по материалам поселений у с. Григоровка. — К., 2005.

Літ.: Козюба В.К. До 60-річчя Валентини Олексіївни Петрашенко // Археологія. — 2001. — № 1. — С. 133–138; Його ж. Світлої пам'яті Валентини Олексіївни Петрашенко // Археологія. — 2007. — № 1. — С. 115–117; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 552.

ПЕТРЕНКО Василь Сергійович (псевд.: В. Сергієнко; 14.01.1925, х. Палагеївка, нині с. Петренки, Гоголівського р-ну Полтавської обл. — 18.01.1975, там само) — дослідник історії селянства України рад. періоду, історіографії та методики викладання історії, д.і.н. (1972). З селян.

Учасник Другої світової війни. 1946–1948 — вихователь і викладач у школі ФЗН м. Мурома Володимирської обл., Росія. 1949–1959 — учитель історії та дир. ряду шкіл на Полтавщині. 1953 закінчив іст. ф-т Полтавського держ. пед. ін-ту (заочно). 1959–1962 — аспірант Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства Української РСР (1953–1961)» (1963, наук. кер. — к.і.н. І.І. Слинько). 1962–1964 — м.н.с. відділу історії міст і сіл УРСР, 1964–1965 — м.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва, 1965–1975 — с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Колгоспне селянство Української РСР в 1951–1970 рр. (Зміни в складі, умовах праці і житті)» (1972, захист у ЛДУ). Проводив не тільки наук., а й наук.-метод. роботу. Брав участь у створенні багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», «Історії селянства Української РСР» (Т. 2. — К., 1967). Нагороджений чотирма медалями.

Автор 140 наук. та наук.-попул. праць, у т.ч. 7 монографій і 3 брошур.

Тв.: Історико-краєзнавча робота в школі: Метод. посіб. — К., 1962; Зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства України

(1953–1961 рр.). — К., 1964; Позакласна робота з історії: Метод. посіб. — К., 1966; Видатні радянські історики. — К., 1969 (у співавт.); Киевские самолетостроители. — К., 1970 (у співавт.); Село на шляхах піднесення. Зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства Української РСР (1951–1959 рр.). — К., 1970; Методика позакласної роботи з історії. — К., 1973.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1014; Петренко В.С. [Некролог] // УІЖ. — 1975. — № 3; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 616.

ПЕТРИНСЬКИЙ Микола Миколайович (17/29/.12.1890, м. Одеса — 19.04.1938, м. Одеса) — історик рев. руху.

Під час навчання в гімназії входив до есерівських гуртків. 1916 вступив на іст.-філол. ф-т ІНУ. 1917–1919 — діяч студентського руху, очолював коаліційну раду студентства, головним завданням якої була боротьба за університетську автономію. 1920, після закриття ун-ту, залишений стипендіатом при каф. рос. історії ОГСІ. У 1920-ті був членом соц.-іст. секції ОКК при ВУАН. 1921 продовжив аспірантський стаж у складі Одеського ІНО на іст. відділенні ф-ту проф. освіти, але через рік у зв'язку зі скороченням штату був звільнений. Почав викладати історію в школах й одночасно працював у Центр. наук. бібліотеці, де завідував відділом поповнення, а згодом став н.с. 1927/28 н.р. запрошений до складу Одеського ІНО на посаду позаштатного викладача для проведення пед. практики з історії. З реорганізацією у 1930 Одеського ІНО в якості доцента продовжив викладати в ОІСВ (1930–1933), ОУПІ (1933–1938), ОДУ (каф. історії СРСР, 1934–1938), Одеській філії Харківського бібліотечного ін-ту, де вів курси з історії СРСР. Працював у наук. бібліотеці ОДУ. На іст. ф-ті ОДУ очолював наук. гурток з історії СРСР. 28.02.1938 заарештований органами НКВС за звинуваченням у належності до «контрреволюційної, терористичної організації». 31.03.1938 «трійка» при УНКВС по Одеській обл. прийняла рішення про розстріл. Реабілітований 30.11.1956.

Тв.: Матеріали до історії жовтневих днів в Одесі (Архів комісара тимчасового уряду) // Праці Одеської Центральної Наукової бібліотеки. — 1927. — № 1; Рожков в общественной деятельности [Виклад. доп. на засаді соц.-іст. секції] // Вісник ОКК при УАН. Секція соціально-історична. — 1929. — Ч. 4–5; Жовтневі дні р. 1917 в Одесі. За матеріалами архіву Комісаріату Тимчасового Уряду: Доп. 14 листопаду 1927 р. // Там само; Бібліографія революційного руху в Одесі (1820–1920) / Упор. М.М. Петринський та ін. — Одеса, 1933.

Літ.: Расстрел историка Петринского Н.Н. // Смирнов В.А. Реквием XX века. — Ч. 1. — Одесса, 2001. — С. 25–39; Петровський Е.П. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х

роках // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — Вип. 13. — К., 2005. — С. 263, 270; Левченко В.В. Ротація професорсько-викладацького складу з гуманітарних дисциплін в Одеському інституті народної освіти // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. — № 17 (37). — Одеса, 2006. — С. 142–143, 149–150; Левченко В.В. Одеський гуманітарно-суспільний інститут (1920–1921): до питання спадкоємності традиційної університетської освіти // ЗІФ. — Вип. 19. — Одеса, 2008; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 295–297.

ПЕТРОВ Віктор Платонович (псевд. і крипт.: В. Домонтович, В. Бер, Віктор Бер, В. Плят, А. Семьонов, В.П. та ін.; 10/22/.10.1894, м. Катеринослав, нині м. Дніпро — 08.06.1969, м. Київ) — етнограф, літературознавець, історик, фольклорист, археолог, письменник, д.філол.н. (1966).

Походив із родини викладача, пізніше — ректора Київської духовної семінарії, єпископа Уманського. 1902–1907 мешкав у м. Одеса разом із батьком, зокрема від 1904 навчався в Одеській духовній семінарії. Від 1907 у м. Холм. Закінчив Холмську чоловічу гімназію (1913), іст.-філол. ф-т Київського ун-ту (1918). Учень В. Перетца. За дипломну роботу «Н.М. Языков, поэт пушкинской плеяды: Жизнь и творчество» відзначений срібною медаллю. Професорський стипендіат Київського ун-ту (1918–1920), викладач Вищого ІНО (1921–1922), аспірант КІНО (1923–1927). Від 1919 — чл. Етнограф. комісії ВУАН, згодом — її штатний працівник і секретар, а від 1927 — керівничий. 1927 відзначений срібною медаллю Рос. геогр. т-ва за етнографічні праці. Д.чл. Рос. геогр. т-ва (1928). У 1920-ті належав до групи укр. інтелектуалів-неокласиків, підтримував тісні стосунки з О.-Е. Бурґгардтом, М. Драй-Хмарою, М. Зеровим, М. Рильським та ін. У середині 1920-х опублікував перші прозові твори, а 1928 видав свій перший роман «Дівчина з ведмедиком». Вивчав життя та творчість М. Гоголя, П. Куліша, М. Костомарова, Г. Сковороди, Лесі Українки, Т. Шевченка та ін. Разом із акад. А. Лободою редагував «Етнографічний Вісник» (1925–1929). 1930 захистив докт. дис. «Пантелеймон Куліш у п’ятдесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість».

Усунутий з посади керівничого комісією через чистки апарату ВУАН (1930). На початку 1930-х переорієнтував свої наукові зацікавлення з літературознавства, етнографії, фольклористики на археологію та давню історію. Водночас виступив із критикою низки відомих укр. вчених, у т.ч. акад. А.Ю. Кримського з ідеологічних позицій. Від 1933 н.с. Спілки інституцій матеріальної культури (від 1934 Ін-ту історії матеріальної культури) АН УСРР/УРСР, а від 1939 зав. сектору дофеод. та феод. археології Ін-ту археології АН УРСР. Дир. Ін-ту укр. фольклору АН УРСР (1941). Влітку 1941 евакуйований до м. Уфи. Від серпня 1941 уч. секретар ІСН АН УРСР у м. Уфа.

1942 перейшов рад.-нім. фронт, працював в окупаційній адміністрації та одержав офіцерський чин від німців і, водночас, був агентом рад. розвідки. Редактор ж. «Український засів» (1942–1943), співробітник Укр. наук. ін-ту в Берліні (1944–1945). 1945–1949 — на еміграції у Зах. Німеччині. Від 1945 — проф. УВУ та Богословської академії УАПЦ в Мюнхені. Один із фундаторів Мистецького українського руху. Співробітник вид-ва «Українська трибуна» та редактор різних видань. Таємниче зник у квітні 1949. Від 1950 — у Москві. Працював в Ін-ті історії матеріальної культури АН СРСР (1950–1956). Від 1956 — у Києві. С.н.с., зав. архіву Ін-ту археології АН УРСР (1956–1969). Плідно працював на ниві мовознавства, етнографії, фольклористики, літературознавства, археології та первісної історії. Через втрату документів був змушений заново захищати кандидатську дисертацію, проте за сукупністю наук. праць одержав наук. ступінь д.філол.н. (1966). Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни I-го ст.

Автор праць з історії укр. літератури XIX–XX ст., шевченкознавства, етнографії, етнології, фольклористики, археології, первісної історії, етногенезу східних слов'ян та низки ін., а також багатьох прозових творів. Автор теорії «історичних епох», яка заперечувала «прогресистські» концептуалізації минувшини.

Тв.: Місце фольклору в краєзнавстві // Етнографічний Вісник. — К., 1925. — Кн. 1; Шевченко, Куліш, В. Білозерський — їх перші стрічі // Україна. — 1925. — Кн. 1/2; Аліна й Костомаров. — Харків, 1929; Пантелимон Куліш у п'ятдесяті роки: Життя. Ідеологія. Творчість. — К., 1929. — Т. 1; Проти ревізії вчення Карла Маркса про родове суспільство. Рец. на кн.: Шмидт А.В., Равдоникас В.И. О развитии взглядов Маркса на первобытное общество. (Известия Государственной Академии Истории Материальной Культуры). — 1931. — Т. 11. — Вып. 5–6 // Україна. — 1932. — Кн. 1/2; З історії житла на Україні: проти буржуазних теорій у дослідженні житла // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури АН УРСР. — 1934. — Т. 1; Готи на Україні та культура полів поховань // Український засів. — Харків, 1942. — № 1; Київ у червні 1941 року // Краківські вісті. — 1942. — 14 серпня. — № 179; 18 серпня. — 19 серпня. — № 182; 19 серпня. — № 183; На засланні в Уфі // Краківські вісті. — 1942. — 21 серпня. — № 184; 22 серпня. — № 185; 23 серпня — № 186; № 25 серпня. — № 187; 26 серпня. — № 188; Засади історії: І. Народництво; ІІ. Антинародництво; ІІІ. В пошукуванні синтези // Час: тижневик (Фюрт). — 1947. — № 5, 7–8; Походження українського народу. — Регенсбург, 1947; Історична топографія Києва // Історичні джерела та їх використання. — К., 1964. — Вип. 1; Подсечное земледелие. — К., 1968; Скіфи: Мова і етнос. — К., 1968; Етногенез слов'ян: Джерела, етапи розвитку і проблематика. — К., 1972; Проза. Три томи. [Б.м.], 1988–1989; Діячі української культури — жертви більшовицького терору. — К., 1992; Петров В., Чижевський Д., Глобенко М. Українська література / Мірчук І. Історія української культури. — Мюнхен; Львів, 1994;

Університетські роки // Alma mater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920: Матеріали, документи, спогади. — К., 2000. — Кн. 1: Ун-т св. Володимира між двома революціями; Проблема епохи // Молода нація: Альманах. — 2002. — № 2; Аліна й Костомаров. — Рівне, 2013; Розвідки: У 3 т. / Упор., авт. передм. та прим. В. Брюховецький. — К., 2013; Українська інтелігенція — жертва большевицького терору. — К., 2013; Запрошення на Цитеру: белетризована біографія. — К., 2014; Наш час як він є (З приводу статті Нормана Казнса «Несучасність сучасної людини»)» // УІЖ. — 2015. — № 3; Доктор Серафікус. — К., 2017.

Літ.: Крупницький Б. Мої спогади про В. Петрова // Україна. — Париж, 1953. — № 9. — С. 730–737; Мечник С. Афера совєтського агента В.П. Петрова (Уривок із агентурної справи, недрукованої праці С. Мечника) // Визвольний шлях. — 1985. — № 8. — С. 935–939; Брайчевський М.Ю. В.П. Петров — учений-універсал // Археологія. — 1990. — № 3. — С. 95–100; Новиченко Л. Родом з двадцятих... // Вітчизна. — 1990. — № 11. — С. 144–159; Білокінь С. Довкола таємниці // Петров В. Діячі української культури (1920–1940 рр.): Жертви більшовицького терору. — К., 1992. — С. 3-23; Гороховський Є. Віктор Петров — сторінки творчої спадщини // Хроніка-2000. — К., 1992. — Вип. 2. — С. 90–99; Загоруйко Ю. Митець незвичайної долі (Віктор Петров-Домонтович) // Слово і час. — 1992. — № 7. — С. 25–33; Encyclopedia of Ukraine. — Vol. 3. — Toronto; Buffalo; London, 1993. — P. 864; Ульяновський В.І. «В пустелі мені з’явився біс», або Про темну мантію Віктора Петрова // Філософська і соціологічна думка. — 1995. — № 1/2. — С. 78–190; Толочко П.П. Слово про В.П. Петрова — видатного українського археолога // Проблеми походження та історичного розвитку слов’ян: Зб. наук. пр., присвяч. 100-річчю з дня народження В.П. Петрова. — К.; Львів, 1997. — С. 5–8; Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація // Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту. — К., 1999. — С. 3–16; Фізер І. Український Фуко чи французький Петров? Разюча схожість двох історіософів // Наукові записки. Філологія. Національний університет «Києво-Могилянська академія». — К., 1999. — Т. 17. — С. 42–44; Ульяновський В. Віктор Петров: осягнення Сковороди // Київська старовина. — 2001. — № 4. — С. 104–108; Ясь О. Історична доба у світлі наукової дискусії української еміграції другої половини 40-х рр. XX ст. (Б. Крупницький, В. Петров) // Молода нація: Альманах. — 2002. — № 2. — С. 24–39; Мазуренко І. Метаморфози Віктора Петрова (В. Домонтовича): Фрагменти життя і творчості за документами доби // Січеслав. — Дніпропетровськ, 2004. — Вип 2. — С. 88–94; Агеєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. — К., 2006; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006. — С. 181–184; Руденко С.В. Філософські погляди В.П. Петрова. Монографія. — К., 2008; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011. — С. 190; Портнов А. Віктор Петров і його критики //

Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії XX століття. — К., 2011. — С. 143–181; Андрєєв В.М. Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії вченого. — Дніпропетровськ, 2012; Брюховецький В. Знедійснення дійсности, або via Dolorosa навспак // Петров В. Розвідки: У 3 т. / Упор., авт. передм. та прим. В. Брюховецький. — К., 2013. — Т. 1. — С. 6–91; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 553–554; Ясь О.В. Вступна стаття до розвідки В.П. Петрова «Наш час як він є (З приводу статті Нормана Казнса "Несучасність сучасної людини")» // УІЖ. — 2015. — № 3. — С. 194–198.

ПЕТРОВ Микола Іванович (24.04.1840, с. Вознесенське Макаріївського пов. Костромської губ., Росія — 20.06.1921, м. Київ) — літературознавець, історик, археолог, етнограф, краєзнавець, музейний і громад. діяч. Доктор богослов'я (1875), доктор рос. мови і словесності (1904). Д.чл. УАН (1918). Народився в багатодітній сім'ї дяка.

Успішно вчився в Макаріївському духовному училищі (1850–1856), Костромській духовній семінарії (1856–1860), КДА (1861–1865). Після закінчення КДА, не бажаючи прийняти духовний сан, отримав призначення викладати словесність у Волинській духовній семінарії. 1865 одержав ступінь магістра богослов'я, а в 1870 став доц. КДА по каф. теорії словесності, огляду іноземної літератури та історії рос. літератури. З 1872 — секретар заснованого при КДА Церковно-археол. т-ва. 1878–1919 очолював створений т-вом Церковно-археол. музей при КДА. 1875 одержав ступінь доктора богослов'я і був затверджений ординарним проф. 1904 радою Харківського ун-ту обраний доктором рос. мови і словесності. З 1916 — чл.-кор. С.-Петербурзької АН. Майже 60 років науково-пед. і творчого життя П. віддав дослідженню укр. літератури, археології, етнографії, образотворчого мистецтва. Учений відомий фундаментальними дослідженнями з історії давньої і нової укр. літератури XVII–XIX ст. Неперевершену наук. орг. роботу здійснив, працюючи зав. Церковно-археол. музею при КДА. У музеї було зібрано бл. 40 тис. пам'яток духовної і матеріальної к-ри. Учений був обраний чл. понад 40 т-в і громад. організацій.

Похований у Києві біля Київського Свято-Флорівського Вознесенського монастиря.

Тв.: Волынь: Исторические судьбы Северо-Западного края. — СПб., 1888; Киев, его святыни и памятники. — СПб., 1896; Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. — К., 1897; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской духовной академии. — Т. 1–5. — К., 1904–1908; Очерки из истории украинской литературы XVII–XVIII вв. — К., 1911.

Бібліогр.: Бібліографія найважливіших праць академіка М.І. Петрова // Записки історико-філологічного відділу УАН. — 1919. — № 1; Академік Микола Іванович Петров. 1840–1921: біобібліогр. (Наук.-довід. вид. з іст.

України; вип. 34) / Сост. В.Л. Микитась, Н.Д. Микитась; ред. О. Малкіна. — К., 1994. — 78 с.;

Дж. і літ.: Національна бібліотека України імені В. Вернадського: Рукописний відділ, ф. 175, № 1877; ф. 225, № 1; Редин Е.К. Профессор Н.И. Петров: По поводу исполнившегося тридцатилетия его ученой деятельности // Археологическая летопись Юго-Западной России. — 1904. — № 4–5; Комишавченко М. Українське літературознавство в другій половині XIX ст. // Вісник Київського державного університету: Серія філологія. — 1960. — № 3; Академік Микола Іванович Петров: 1840–1921. — К., 1994; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011.

ПЕТРОВСЬКА Євгенія Олександрівна (16.10.1924, м. Київ — 25.07.1979, м. Київ) — фахівець з археології раннього залізного віку.

1950 закінчила іст. ф-т КДУ. Після навчання в аспірантурі Ін-ту археології АН УРСР (1950–1953) працювала м.н.с., зокрема в Археолог. музеї (1968–1979). Брала участь у багатьох експедиціях на територіях Київської, Житомирської та Черкаської обл. Досліджувала пам'ятки скіфської та підгірцевської культур на півночі Лісостепу, зокрема Хотівське та Мале Ходосівське городище, курган біля с. Мала Офірна, селище в м.Обухові.

Авторка 40 праць.

Тв.: Пам'ятки пізньоскіфського часу на р. Стугні // Археологія. — 1964. — XVI; Курган VI ст. до н.е. біля с. Мала Офірна на Київщині // Археологія. — 1968. — XXI; Ранньоскіфські пам'ятки на південній околиці Києва // Археологія. — 1970. — XXIV; Підгірцівські пам'ятки Київського Подніпров'я // Археологія. — 1971. — 2; Древности скифского времени Киевского Поднепровья. — Полтава, 2008 (у співавт.).

Літ.: Filip J. Enzyklopädisches Hanbuch zur Ur- und Frügeschichte Europas. — Prag, 1969. — 2. — S. 1020; Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 121; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 555.

ПЕТРОВСЬКИЙ Микола Неонович (14/02/.11.1894, с. Кудрівки Сосницького пов. Чернігівської губ. — 20.07.1951, м. Київ) — історик-медієвіст, археограф, дослідник історії України XVII–XVIII ст., д.і.н. (1939), проф. (1928, 1939), чл.-кор. АН УРСР (1945). Походив з родини священика.

Закінчив Чернігівську духовну семінарію (1915) та іст. відділення іст.-філол. ін-ту кн. Безбородька в Ніжині (1919). Канд. твір «Польсько-козацькі війни до Богдана Хмельницького» (1919, наук. кер. — Г.А. Максимович, В.Г. Ляскоронський). 1919–1923 — викладав історію у Сновській трудовій школі на Чернігівщині. 1924–1928 — викладач історії, 1928–1933 — проф. Ніжинського ІНО. 1925–1926 — н.с., 1926–1933 — керівник іст. секції Наук.-

досл. каф. історії культури і мови при Ніжинському ІНО. 1928–1930 — н.с. Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН. 1928 арештований «за націоналістичну діяльність». 1934–1936 — н.с. рукописного відділу і відділу стародруків Всенар. бібліотеки України. 1937–1941 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР. 1939 захистив докт. дис. в Ін-ті історії АН СРСР. 1941–1942 — с.н.с. Ін-ту суспільних наук АН УРСР, 1942–1944 — дир. Ін-ту історії та археології АН УРСР; 1944–1947 — дир., 1947–1951 — зав. відділу археографії Ін-ту історії України АН УРСР.

Одночасно з 1944 — зав. каф. історії України КДУ. Консультант МЗС УРСР. Чл. делегацій УРСР на Асамблеях ООН у Сан-Франциско (1945) та Лондоні (1946), а також на мирній конф. в Парижі (1946). Працював у Всеслов'янському комітеті. Розпочав серію статей «Українські діячі XVII ст.» (1929–1931). Упорядкував хрестоматію «Історія України в документах і матеріалах» (Т. 1. — К., 1939; вид. 2. — К., 1946, у співавт.). Співавтор, співредактор колективних праць «Історія України: короткий курс» (К., 1940) та «Нарис історії України» (Уфа, 1942). Нагороджений орденом «Трудового Червоного Прапора» (1944), медалями.

Тв.: До історії м. Ніжина // Записки Ніжинського ІНО. — Кн. 1. — Ніжин, 1925; До питання про певність відомостей літопису Самовидця й про автора літопису // Там само. — Кн. 6. — 1926; Три Поповичі // Там само. — Кн. 7. — 1927; До Історії Руїни // Там само. — Кн. 8. — 1928; До історії полкового устрою Гетьманщини // Там само. — Кн. 9. — 1929; Псевдодіяріуш Самійла Зорки // ЗІФВ ВУАН. — Кн. 17. — К., 1928; Нариси історії України XVII — початку XVIII ст. — Х., 1930; Хронологія історії України. — Вип. 1. — К., 1938; Военное прошлое украинского народа. — М., 1939; Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі і приєднання України до Росії. Нариси з історії України. — Вип. IV. — К., 1939; Богдан Хмельницький. — Саратов, 1942; М., 1944; Іван Богун. — Саратов, 1942; Максим Кривонос. — К., 1944.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 115; Крупницький Б. Богдан Хмельницький і совєтська історіографія // Український збірник. — Кн. 3. — Мюнхен, 1955; Його ж. Українська історична наука під Совєтами, 1920–1950. — Мюнхен, 1957; Гуржій І.О., Петренко В.С. Видатні радянські історики. — К., 1969; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 6. — 1970; РЕІУ. — Т. 3. — К., 1971; Олійник Л.В. Український радянський історик М.Н. Петровський: До 70-річчя з дня народження // УІЖ. — 1964. — № 5; Історія АН УРСР. — Кн. 2. — К., 1967; EU. — V. 3. — 1993; Дубровський В. // Український історик. — 1964. — № 2/3; Стецюк К.І. Український радянський історик М.Н. Петровський: До 90-річчя з дня народження // УІЖ. — 1984. — № 11; Іванова Т.Є. Збори в Інституті історії АН УРСР, присвячені 90-річчю з дня народження М.Н. Петровського (Київ, 1984 р.) // УІЖ. — 1985. — № 2; EoU. — Vol. IV. — 1993; Дмитрієнко С. Студентські роки Миколи Петровського // Сіверянський літопис. — 1995. — № 4; Петровський Микола

Неонович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 204–205; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Удод О.А., Шевченко А.Ю. Микола Неонович Петровський (1894–1951): Життя і творчий шлях історика. — К., 2005; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 617–618; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011.

ПЕТРУНЬ Федір Євстафійович (Остапович) (02.03/17.02/.1894, с. Устьє, нині Бершадського р-ну Вінницької обл. — 01.07.1963, м. Одеса) — географ, історик, бібліограф. Народився в сім’ї сільського писаря.

1919 закінчив іст.-філол. ф-т Новоросійського ун-ту в Одесі. Канд. дис. «Пути и подступы к Днестру: Очерки по истории русской географии» (Байрам-Алі, 1944; зберігається в Науковій бібліотеці ОНУ ім. І.І. Мечникова). Співробітник Гол. бібліотеки Вищої школи м. Одеса (1919–1931; Центр. наук.-навч. бібліотеки Одеси та Одеської держ. бібліотеки), н.с. наук.-досл. каф. географії та світового госп-ва секції сходознавства, секретар Одеської філії Всеукр. асоціації сходознавства (1926–1931), чл. соціально-іст. секції Одеської комісії краєзнавства. Викладач ІНО (1921–1925), Ін-ту нар. госп-ва (1923–1931), Одеського пед. ін-ту (1933–1941), доц., зав. каф. фізичної географії (з 1941), декан геогр. ф-ту (1944–1952) Одеського ун-ту.

Дослідження вченого присвячені географії, історії Півн. Причорномор’я XV–XVIII ст., фізико-геогр. районуванню, охороні природи півд. лісостепових і степових регіонів, геогр. аналізові картографічних матеріалів XVIII–XIX ст. по території України.

У наук. бібліотеці ОНУ зберігається іменний фонд П., який налічує бл. 3500 книг, брошур, атласів із географії, історії, картографії, геології, геодезії тощо.

Тв.: Ханські ярлики на українські землі (до питання про татарську Україну) // Східний світ. — 1928. — № 2; Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу // Там само. — 1928. — № 6; Картографические фонды XVIII в. по территории Украины // Вестник АН СССР. — 1948. — № 6; Південна межа лісової рослинності у межиріччі Прут–Дністер // Праці Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. — 1957. — Т. 147 (Серія геологічних і географічних наук, вип. 5).

Літ.: Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова — національне надбання держави // Матеріали науково-практичної конференції: Одеса, 25–26 квітня 2000. — Одеса, 2001; Савельєва Є.В.

Дослідження історії України в науково-бібліографічній діяльності Ф.Є. Петруня // Вісник Одеського національного університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. — Одеса, 2007. — Вип. 4; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 300–302; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011.

ПЄТУХОВ Микола Якович (12.12.1923, с. Ханженково Донецької обл. — після 1991, м. Київ) — дослідник-краєзнавець, чл. Спілки журналістів України.

1941–1943 — на підпільній роботі в Донбасі в умовах гітлерівської окупації; кер. підпільної комс.-молодіж. організації. 1943–1948 — на комсомольській роботі в Макіївці, Амвросіївці, Єнакієво Донецької обл. 1948–1950 — навчався у Центр. комсомол. школі при ЦК ВЛКСМ (Москва) і на філос. ф-ті Московського держ. ун-ту, 1957–1961 — аспірант АСН при ЦК КПРС (Москва). З 1961 — референт Управління справами РМ УРСР, зав. відділу преси та інформації Укр. т-ва дружби і культ. зв'язків з зарубіжними країнами, наук. ред., ст. наук. редактор Головної редакції УРЕ, помічник голови Головної ред. колегії «Історії міст і сіл Української РСР»; відп. секретар Укр. т-ва любителів книги. 1981–1983, 1987, 1989–1991 — м.н.с., інженер, н.с. Ін-ту історії АН УРСР. Нагороджений урядовими нагородами: Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1975), орденом Вітчизняної війни II ступеня (1985), медалями.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ПІДОПЛІЧКО Іван Григорович (02.08.1905, с. Козацьке, нині Звенигородського р-ну Черкаської обл. — 20.06.1975, м. Київ) — дослідник проблем зоології, палеонтології, палеогеографії, антропології та ін. галузей науки, зокрема археології й музеєзнавства, д.біолог.н. (1950), проф. (1952), засл. діяч науки УРСР (1965), акад. АН УРСР (1967), лауреат Держ. премії УРСР (1975). Із селян.

Закінчив учительську семінарію (1921), вищі пед. курси в м. Корсунь-Шевченківський (1924) і Ленінградський ін-т прикладної зоології та фітопатології (1927). Починаючи з 1930 працював у різних установах АН УРСР. У 1931–1935 закінчив дві аспірантури при Укр. наук.-досл. ін-ті геології ВУАН та Ін-ті зоології і біології ВУАН. 1935 в Ін-ті зоології та біології АН УРСР захистив канд. дис. «Походження сучасної фауни ссавців УРСР» (наук. кер. — акад. АН УРСР І.І. Шмальгаузен), а в 1950 в Ін-ті зоології АН УРСР — докт. дис. «Основные черты истории фауны Европейской части СССР».

З 1930-х і до кінця життя активно займався (крім інших галузей науки) дослідженням пам'яток укр. археології, брав участь у багатьох археол. експедиціях. 1934–1941, 1945–1947 — с.н.с. Ін-ту археології (до 1938 — Ін-ту історії матеріальної культури) АН УРСР. Одночасно (з 1939) викладав у Київському ун-ті (у 1952–1959 — проф. каф. іст. геології). У 1956–1964 — керівник групи антропології ІМФЕ АН УРСР. В останні роки життя — дир. Центрального наук.-природничого музею АН УРСР, зав. Палеонтологічного музею Ін-ту зоології АН УРСР.

Автор бл. 1000 наук. публікацій, серед яких — понад 100 досліджень з укр. археології, музеєзнавства, нар. творчості та етнографії, історії первісної людини на території України, а також праць на межі природничих і іст. дисциплін.

Тв.: Дослідження палеоліту в УРСР // Палеоліт і неоліт. — Т. 1. — К., 1947; Палеолітична стоянка Чулатів I (Крейдяний Майдан). (Звіт про розкопки за 1935–1936 рр.) // Там само; Пізньопалеолітична стоянка Новгород-Сіверськ. (Звіт про розкопки 1936–1938 рр.) // Там само; Амвросіївське знаходище // Археологія. — 1948. — № 2; Достижения и задачи археологической палеонтологии в познании прошлого юга СССР // Доклады VI науч. конф. Института археологии АН УССР. — К., 1953; Походження людини в світлі науки. — К., 1958; Коротка історія Землі. — К., 1958; До питання про географічні умови, в яких виникла і розселялась людина // Матеріали з антропології України. — 1960. — Вип. 1; Новые исследования Мезинской позднепалеолитической стоянки // Материалы Всесоюзного совещания по изучению четвертичного периода. — Т. 1. — М., 1961 (у співавт.); Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. — К., 1969; Зачем нужны научные коллекции и музеи? // Природа. — 1973. — № 9.

Бібліогр.: Іван Григорович Підоплічко (Біобібліогр. вчених УРСР/АН УРСР) / Авт.: Н.Г. Дмитренко, І.Г. Шовкопляс. — К., 1976. — 74 с.: портр.

Літ.: Підоплічко Іван Григорович. — РЕІУ. — Т. 3. — 1971. — С. 390; Іван Григорович Підоплічко [Некролог] // Наука і суспільство. — 1975. — № 8. — С. 63; Васильєв В.П. Великий внесок у скарбницю вітчизняної науки й культури // АН УРСР. — 1976. — № 4. — С. 91–92; Молявко Г.И., Шовкопляс И.Г. Иван Григорьевич Пидопличко (1905–1975) // БКИЧП. — 1977. — № 47. — С. 137–139; Бородавко Т.В. Підоплічко Іван Григорович (1905–1975) (До 100-річчя від дня народження) // Шевченківська весна: Матеріали Міжнародної наук.-практич. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 60-річчю Великої Перемоги. — Вип. III, ч. 1. — К., 2005. — С. 40–43; Брязкало Т.В. Документи особового фонду І.Г. Підоплічка як інформаційний ресурс у вивченні природничих наук // Наукові праці НБУ імені В.І. Вернадського. — К., 2006. — Вип. 16. — С. 287–294; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011.

ПІНЧУК Юрій Анатолійович (03.11.1937, м. Київ — 22.12.2012, м. Київ) — дослідник проблем історіографії та джерелознавства України, зокрема життя та творчої спадщини М.І. Костомарова, Т.Г. Шевченка, М.С. Грушевського, І.Я. Франка, Д.І. Дорошенка, д.і.н. (1986), проф. (2001). Відмінник освіти України (1996). Лауреат премії ім. М.І. Костомарова НАН України (1993), засл. діяч науки і техніки України (1997).

1965 закінчив іст.-філос. ф-т КДУ. 1968–1971 — аспірант, 1972–1973 — м.н.с. Ін-ту історії АН УРСР, 1973–1979 — нач. сектора сусп. наук Президії АН УРСР, 1979–1986 — с.н.с., 1986–1988 — пр.н.с., 1988–1990 — зав. сектора іст. географії і картографії, 1990–2006 — зав. відділу укр. історіографії, з 2006 — с.н.с. відділу укр. історіографії та спеціальних іст. дисциплін Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «М.І. Костомаров як історик України» (1972, наук. кер. — чл.-кор. АН УРСР І.О. Гуржій). Докт. дис. «Роль народних мас у Визвольній війні 1648–1654 рр. і возз'єднанні України з Росією (історіографія проблеми)» (1986).

Відповід. редактор відновленого у 1997 збірника «Історіографічні дослідження в Україні», заст. гол. ред. «Історичного журналу», чл. редколегії багатотомної «Енциклопедії історії України». 2002 започаткував періодичні Костомарівські читання, створення енциклопедичного видання про творчий і життєвий шлях М. Костомарова.

Тв.: Дожовтнева і радянська історіографія про М.І. Костомарова // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — Вип. 4. — К., 1971; Исторические взгляды Н.И. Костомарова: Критический очерк. — К., 1984; Роль народных масс в Освободительной войне 1648–1654 гг. и воссоединении Украины с Россией. — К., 1986; Іван Франко. Зібрання творів: У 50 т. — Т. 47. Історичні праці (1898–1913). — К., 1986 (упоряд., у співавт.); Микола Костомаров. Спогад про двох малярів // Літературна Україна. — 1989. — 11 травня (перекл. з рос., перевидання); Микола Іванович Костомаров, 1817–1885. — К., 1992.; М. Грушевський. З публіцистичних писань Костомарова // УІЖ. — 1992. — № 4 (підготовка до друку, примітки); Історична спадщина у світлі сучасних досліджень. — К., 1995 (у співавт.); Дмитро Дорошенко та його твір «Огляд української історіографії» // Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. — К., 1996 (у співавт.); Слов'янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова // Румунсько-українські відносини: Історія і сучасність. — Сату Маре (Румунія), 1999; З історії шевченкознавства: до 190-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка // Історичний журнал. — 2000. — № 1/2; Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: Історіографічні нариси з додатком спогадів Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій. — К., 2005; Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. — К., 2005 (у співавт.).

Бібліогр.: Юрій Анатолійович Пінчук: біобібліогр.: (до 70-річчя від дня народж.) / Уклад.: С.С. Батуріна, О.Т. Гончар, Н.В. Пазюра, О.В. Ясь; вступ. ст. В.А. Смолій. — К., 2007. — 64 с.: іл.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 848; Антонович М. [Рец. на кн.:] Ю.А. Пинчук. Исторические взгляды Н.И. Костомарова (Критический очерк). — К., 1984 // Український історик. — 1986. — № 1/2; Ганжа О.І. Захист докторської дисертації Ю.А. Пінчуком // УІЖ. — 1987. — № 1; Prymak T.M. Mykola Kostomarov: A Biography. — Toronto; Buffalo; London, 1996; Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. Вип. 8: На пошану докт. іст. наук Юрія Анатолійовича Пінчука. — К., 1998; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Ясь О.В. Вшанування доктора історичних наук Ю.А. Пінчука в зв'язку з його 60-річчям [Інститут історії України НАН України, 1997 р.] // УІЖ. — 1998. — № 3; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довід. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 619–620.

ПЛЕВАКО Олександр Антонович (09.05/27.04/.1899, слобода Дворічна, нині смт Харківської обл. — 14.02.1990, м. Кам'янське Дніпропетровської обл.) — історик економіки. Брат бібліографа М. Плевака.

Навчався в юнкерській школі. Не пізніше 1919 вступив до «Національної укр. оборони», дістався Кам'янця-Подільського, де навчався в укр. школі старшин. Із січня 1920 працював у редакції газ. «Боротьба», із квітня 1920 — у канцелярії неодмінного секретаря УАН А. Кримського. 1921–1922 викладав у агрошколі в с. Гоголів на Чернігівщині. Закінчив Київський ін-т економіки (1922). Із 15 лютого 1923 працював у штаті 3-го (Соціально-екон.) відділу УАН як постійний співробітник для доручень. Секретар Комісії ВУАН для виучування нар. госп-ва України (1926–1927). Разом з тим — співробітник Ін-ту укр. наук. мови (1926–1928). Займався проблемами прикладної економіки, історією економіки цукрової промисловості. Працював у семінарі ВУАН для виучування нар. госп-ва України. 1925 підписав протест співробітників ВУАН проти перейменування РАН на Всесоюзну. Заарештований 6 березня 1928. Двічі був засуджений. 6 травня 1950 відправлений на спецпоселення у Красноярський край. Частково реабілітований 1958, повністю — 1992. Повернувшись в Україну (останні роки життя мешкав у Дніпродзержинську), видав 4 збірки оповідань про тварин — «Цікаві вчинки тварин: Оповідання та спостереження» (1964) та ін. (1960–1978). Написав некролог М. Шарлеманя (1970) і спогади про В. Дем'янчука та Остапа Вишню. Підтримував стосунки з Б. Матушевським, Н. Околітенко, Г. Плющем, М. Шумилом.

Тв.: Производительность труда в сахарной промышленности в 1925 году // Сборник статей по сахарной промышленности. — Кн. 4–5. — М., 1925; Короткий огляд новішої літератури з економіки цукрової промисловості на Україні (1920–1925 рр.) // Записки Соціяльно-економічного відділу. — Т. 2–3. — К., 1926 (у співавт.); З матеріалів до історії цукро-бурякової промисловості на Україні // Праці семінару для виучування народного господарства

України. — Вип. 2. — К., 1927; Семінар для виучування народного господарства України (X.1925–1.I.1927) // Там само.

Дж. і літ.: Історія Національної академії наук України, 1924–1928: Документи і матеріали. — К., 1998; Особові архівні фонди Інституту рукопису НБУВ: Путівник. — К., 2002.

ПОГРЕБИНСЬКИЙ Олександр Петрович (17.05.1905, м. Чернігів — 17.05.1979, м. Москва) — історик України та Росії XIX–XX ст., д.екон.н. (1950), проф. (1951).

З 16 років, після закінчення гімназії, викладав історію у дитячих будинках для безпритульних. 1924 вступив на іст. відділення ф-ту професійної освіти Одеського ІНО. Студентом 3-го курсу, на семінарах з історії України під кер. М. Слабченка, зацікавився історією соціальних рухів і рев. організацій. Захопившись питаннями історії, став учасником семінару підвищеного типу з соц.-екон. історії України. По закінченні 1927 Одеського ІНО продовжив самостійні дослідження у цьому напрямку, ретельно опрацьовував матеріали одеських і київських архівів. 1931 переїхав з Одеси до Києва, де став співробітником комісії з вивчення історії Зах. Європи (кер. О. Камишан) каф. історії заходу (зав. В. Бузескул) ВУАН. Через 2 роки переїхав до Москви, де спочатку викладав в Ін-ті нар. госп-ва ім. Г.В. Плеханова (зараз Рос. екон. академія ім. Г.В. Плеханова), а потім, і — до останніх років життя — у Московському фінансовому ін-ті. 1950 захистив докт. дис. «Мобілізація промисловості царської Росії у першу світову війну», а наступного року отримав звання проф. Останні сім років життя сильно хворів, що завадило продовженню активного наук. та викладацького життя.

Автор майже 150 друк. арк. монографій, підручників, навч. посібників та великої кількості статей. Наук. інтереси були сконцентровані на дослідженні проблем взаємодії загальних закономірностей капіталістичного розвитку та специфічних екон., соціальних та іст. особливостей, їх прояв у Росії в XIX — на поч. XX ст.

Тв.: Аграрна справа на Україні в світлі II Державної Думи // Записки Одеського наукового товариства при ВУАН. Секція соціально-історична. — № 2. — Одеса, 1928; До історії оренди земель у Новоросійських військових поселеннях після 1857 р. // Там само. — № 5. — Одеса, 1930; Столипінська реформа на Україні. — Одеса, 1931; Военно-промышленные комитеты // Исторические записки Института истории АН СССР. — Т. 11. — М., 1940; К истории союзов земств и городов в годы империалистической войны // Исторические записки Института истории АН СССР. — Т. 12. — М., 1941; Средневековый город в XI–XV веках. Стенограмма лекций. — М., 1946; Экономическое развитие Англии в эпоху промышленного капитализма. — М., 1947; Сельское хозяйство и продовольственный вопрос в России в годы первой мировой войны // Исторические записки. — № 31. — 1950; Строительство железных дорог в пореформенной России и финансовая политика

царизма // Исторические записки Института истории АН СССР. — Т. 47. — М., 1954; Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX–XX вв.). — М., 1954; Экономика Советской России в 1918–1920 гг. Лекции по курсу истории народного хозяйства СССР. — М., 1957; Государственно-монополистический капитализм в России. Очерк истории. — М., 1959; История народного хозяйства СССР (1917–1963 гг.) / Погребинский А.П. и др. — М., 1964; Государственные финансы царской России в эпоху империализма. — М., 1968.

Літ.: Аппатов С.И., Дёмин О.Б., Першина З.В. Историческая наука в Одессе за 200 лет // Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995. — С. 459; Левченко В.В. Організація та діяльність Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти // ЗІФ. — Одеса, 2003. — Вип. 13. — С. 137; Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882–1952). — Дніпропетровськ, 2004. — С. 131–132, 135, 261; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 308–310.

ПОКАС Павло Михайлович (08.10.1957, м. Київ — 27.02.1997, м. Київ, похований у м. Бориспіль) — палеоантрополог.

1982 закінчив іст. ф-т КДУ. 1976–1993 — лаборант, ст. лаборант, м.н.с. сектору палеоантропології Ін-ту археології АН УРСР. Надалі — зав. відділу охорони пам’яток археології Київської обл. в Управлінні культури Київської обл. держ. адміністрації. Брав участь у дослідженнях Новгород-Сіверської, Білоцерківської, Чернігівської, Миронівської експедицій, керував Пороським загоном Дніпровської давньоруської експедиції. Досліджував давньослов’янську та давньоруську антропологію, середньовічне населення Середнього Придніпров’я.

Автор понад 20 праць.

Тв.: До антропології середньовічного населення басейну р. Псел // Археологія. — 1987. — 58; Средневековое население среднего Подесенья по данным антропологии // Чернигов и его округа в IX–XIII вв. — К., 1988; Новые антропологические материалы к проблеме дифференциации черняховской культуры // Народы России: от прошлого к современности. Антропология. — М., 2000. — Ч. 2; Древнерусское население Левобережной Украины (по материалам могильника у с. Каменное) // Антропологические данные о составе древнего населения на территории Украины. — К., 1984 (у співавт.); Исследование летописного Юрьева на Роси и его окресностей // Земли Южной Руси в IX–XIII вв. — К., 1985 (у співавт.).

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 558.

ПОКРОВСЬКА Євгенія Федорівна (29.12.1904, м. Київ — 01.07.1995, м. Київ) — фахівець з археології раннього залізного віку, к.і.н. (1953).

1931 закінчила музейний ф-т Київського художнього ін-ту. В Ін-ті археології АН УРСР працювала в 1938–1941, 1944–1963 асистентом-лаборантом, м.н.с., с.н.с. у відділі археології раннього залізного віку. 1953 захистила канд. дис. «К вопросу о сложении культуры земледельческих племен Правобережного Приднепровья».

Від кінця 1930-х брала участь в експедиціях, які провадили розкопки в степовій і лісостеповій смугах України, досліджувала поселення та поховальні пам'ятки Правобережжя Середнього Подніпров'я. Вивчала старожитності передскіфського та скіфського часу Правобережного Лісостепу, формування культури ранньоскіфського часу в Дніпровському Лісостеповому Правобережжі, зокрема в басейні Тясмину. Виділила особливий період в археології раннього залізного віку укр. лісостепу — жаботинський.

Автор 25 праць.

Тв.: Хотівське городище // АП. — 1952. — IV; Кургани IV ст. до н.е. біля Холодного Яру поблизу м. Сміли // Археологія. — 1957. — X; Розкопки курганів V ст. до н.е. біля м. Шполи // Археологія. — 1957. — XI; Предскифское поселение у с. Жаботин // СА. — 1973. — № 4; Поховання VII–VI ст. до н.е. на р.Тенетинці // Археологія. — 1975. — 17.

Літ.: Filip J. Enzyklopädisches Hanbuch zur Ur- und Frügeschichte Europas. — 2. — Prag, 1969. — 1. — S. 1055; Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 122; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 559.

ПОКРОВСЬКИЙ Олександр Іванович (02.08.1873, Московська губ. — 1930-і, розстріляний?) — історик церкви. З родини сільського вчителя.

1887 закінчив Звенигородське училище, а 1893 Віфанську духовну семінарію. Після закінчення 1897 МДА із ступенем канд. богослов'я залишений при ній у якості проф. стипендіата. 1898–1902 працював помічником інспектора тієї ж академії. 1900 захистив магістерську дис. «Библейское учение о первобытной религии. Опыт библейско-апологетического исследования», яка була відзначена другою премією Високопреосвященного Макарія (митрополит Московський та Коломенський) та 1901 видана окремим відбитком. 1902 у МДА почав викладати біблійську історію та загальну історію церкви. 1906 призначено доц., 1907 екстраординарним проф. каф. біблійської історії. Одночасно з пед. діяльністю у МДА 1904 був обраний приват-доц. ІМУ. 1907–1909 ред. ж. МДА «Богословский Вестник». Брав участь у роботі над «Православной Богословской Энциклопедией». Через ліберальні погляди 1909 рішенням Святішого Синоду його було звільнено зі штату викладачів академії. Тому протягом 1909–1916 викладав в ІМУ та на Вищих жіночих юр. курсах В. Полтарацької. 1914 в якості докт. дис. він представив книгу

«Соборы древней церкви эпохи первых трех веков. Историко-каноническое исследование. С тремя приложениями и двумя картами», яку захистив 1916 у Раді МДА. У наук. колі дис. дослідження було піддано різкій критиці, в результаті якої Святіший Синод не затвердив рішення Ради МДА та анулював його. 1917, після Лютневої революції, коли право вирішального рішення питання про надання вчених ступенів було передано духовним академіям, Рада МДА надала вченому ступінь доктора Богослов'я та формально поновила його у пед. складі академії (позаштатно). На час поновлення вченого у ступені докт. він вже протягом року обіймав посаду екстраординарного проф. ІНУ, де на юр. ф-ті вів курс «Церковного права». 1917 став співробітником київського ж. «Христианская мысль». 1917–1918 чл. Помісного Собору та Священного Собору РПЦ. 1918 призначений консультантом Міністерства сповідань уряду гетьмана П. Скоропадського. 1920–1921 працював у ОГСІ, 1921–1928 — в ОІНГ, в яких в якості проф. викладав іст.-філос., цивільне й сімейне право. Як чл. соц.-іст. секції ОКК при ВУАН 1927 виступив з доповіддю про події в ІНУ під час революції 1917, безпосереднім свідком яких був. Про останні роки життя матеріали майже відсутні. За непідтвердженими даними у 1930-х був репресований і засуджений до розстрілу.

Тв.: Критический разбор эволюционной теории первобытной религии // Богословский вестник. — № 3. — М., 1900; Очерк внешней и внутренней истории протестантизма в XIX веке // История христианской церкви в XIX веке. В 2-х т. — Т. I. Инославный Запад. — Пг., 1900; О соборах Юго-Западной Руси XV–XVII веков // Богословский вестник. — № 9. — М., 1906; Ветхозаветный профетизм как основная, типическая черта библейской истории Израиля: [Пробная лекция] // Богословский вестник. — № 4. — М., 1908; Соборы древней церкви эпохи первых трех веков. Историко-каноническое исследование. С тремя приложениями и двумя картами. — Сергиев Посад, 1914; Відгуки революціїї р. 1917 у бувшому Новоросійському університеті: Доповідь 10 листопада 1927 р. // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 4–5. Секція соціально-історична. — Одеса, 1929.

Літ.: Голубцов С. Московская духовная академия в начале XX века. Профессура и сотрудники. Основные биографические сведения. — М., 1999. — С. 69–71; Мень А. Библиографический словарь. — Т. 2. — М., 2002; Кравецкий А.Г. Биографические сведения о членах Поместного Собора Православной российской Церкви 1917–1918 гг. — М., 2002; Левченко В.В. Одеський гуманітарно-суспільний інститут (1920–1921): до питання спадкоємності традицій університетської освіти // ЗІФ. — № 19. — Одеса, 2008; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 311–314.

ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО Наталія Дмитрівна (31.01/13.02/.1884, м. Харків — 08.06.1973, м. Дормштадт, похована у м. Новий Ульм, Німеч-

чина) — дослідниця історії України XVIII ст., історіограф, археограф, д.і.н. (1940). Учениця М.В. Довнар-Запольського. Батько — один із фундаторів Військово-іст. т-ва в Києві, артилерійський генерал Д.П. Меньшов.

1900 закінчила Києво-Фундуклеївську жіночу гімназію, 1911 — іст.-філол. відділення Вищих жіночих курсів (Київ), 1913 — іст.-філол. ф-т Київського ун-ту Св. Володимира. 1912–1915 — асистент по каф. рос. історії та каф. методики, з 1916 — викладач Вищих жіночих курсів, з 1916 — приват-доц. Київського ун-ту, де завідувала археол. музеєм. Д.чл. Київського т-ва охорони пам'яток старовини та мистецтва (1911), Іст. т-ва Нестора-літописця (1912), Таврійської ученої архівної комісії (1916). 1917–1920 — викладала на Вищих жіночих курсах А.В. Жекуліної. Одна із фундаторів та вчений секретар Київського археол. ін-ту (1917–1924), де читала курс археології Росії та України, вела семінарські заняття. 1918–1920 — завідувала музеєм старожитностей Ун-ту. 1921–1923 — викладач і дир. київської трудової школи № 56. 1925–1927 — архівний реєстратор і помічник ученого архівіста Київського ЦАДА. 1926 була учасницею І Всеукр. з'їзду архівістів України. 1927–1931 — проф. Київського худ. ін-ту. 1924–1933 — н.с. різних каф. і комісій ВУАН; з 1929 — чл. Постійної комісії для складання біогр. словника діячів України; 1929–1934 — вчений секретар Комісії для виучування соц.-екон. історії України XVIII–XIX ст.; 1930–1934 — д.чл. Археогр. комісії ВУАН. 1934–1938 — н.с. рукописного відділу Всенар. бібліотеки України. 1938–1941 — с.н.с. сектора історії України доби феодалізму Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Нариси з історії заселення Південної України у середині XVIII століття (1734–1775)» (1940, захист в Ін-ті історії АН СРСР). Одночасно 1940–1941 — проф. КДУ.

З початком нім. окупації Києва 20 жовтня 1941 очолила Археол. ін-т, а з грудня того ж року і Київський ЦАДА (з травня 1942 на правах відділу Головного іст. архіву). 1942 — співробітник Музею-архіву переходової доби історії м. Києва. У вересні 1943 виїхала спочатку до Львова, а потім на еміграцію. Проф. (1944), декан філос. ф-ту (1966) УВУ, проф. Укр. Православної Академії в Мюнхені (1946). Д.чл. Укр. іст-філол. т-ва у Празі (1943), Церковно-археогр. комісії у Львові (1944, з 1946 — у Мюнхені), НТШ (1947), УВАН (1948), Міжнар. Вільної Академії наук у Парижі (1952).

Тв.: Культурно-исторический атлас по русской истории. — Т. 1–3. — К., 1913; Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX ст. — Мюнхен, 1951 (на обкл. 1952); Українська Академія наук. — Ч. 1, 2. — Мюнхен, 1955–1958, вид. 2. — К., 1995; Процес «Центра дій» 1924 р. — Мюнхен, 1956; Заселення Південної України в XVIII ст. — Мюнхен, 1960; Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // ЗНТШ. — Т. 173. — 1962; Дві концепції історії України і Росії. — Мюнхен, 1964; Історичні підвалини УАПЦ. — Мюнхен, 1964; вид. 2, ідентичне: Рим, 1964; Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. — Т. 1, 2. — Мюнхен, 1965–1967; Видатні жінки України. — Мюнхен, 1969; Історія України. — Т. 1, 2. — Мюнхен, 1972–1976; вид. 2. — К., 1992.

Бібліогр.: Н.Д. Полонська-Василенко — видатний український історик, філософ, археолог: біобібліогр. нарис (Видатні історики України; вип. 1) / Уклад. Л.П. Яременко; ред. Н.М. Макуха. — К., 2003. — 50 с.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 6. — 1970; Герус-Тарнавецька І. Наталія Полонська. — Вінніпег, 1974; EoU. — Vol. IV. — 1993; Ульяновський В.І. Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: Сторінками життєпису // Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. — Т. 1. — К., 1995; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Верба І. Життя і творчість Н.Д. Полонської-Василенко. — К., 2000; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 622–623; Верба І.В. Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973). — Ніжин, 2008; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011; Червінський В.І. Наталія Полонська-Василенко // Видатні постаті в історії України XX ст.: Кор. біограф. нариси. — К., 2011. — С. 284–286.

ПОЛОХАЛО Володимир Іванович (28.05.1949, м. Київ — 23.09.2011, м. Київ) — історик, політолог, журналіст, політик, к.і.н. (1977), проф. (2007).

У 1972 закінчив іст. ф-т КДУ. 1973–1975 працював відп. секретарем Правління Макарівської районної організації т-ва «Знання». 1975–1977 навчався в аспірантурі КДУ. 1977 захистив канд. дис. «Боротьба більшовиків України за залучення середніх верств міського населення на сторону робітничого класу в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень 1917 р. — січень 1918 р.)». 1977–1999 працював викладачем, доц. (1985) КДУ ім. Тараса Шевченка. Засновник і шеф-редактор ж. «Політична думка» (1993–2003). У 1998–1999 очолював Управління внутрішньої політики Адміністрації Президента України, був першим заст. начальника Гол. управління з аналізу і прогнозування внутрішньополітичних питань. 1999–2006 — пр.н.с. ІСЕМВ НАНУ, відділ глобальних систем сучасної цивілізації. 2006–2007 — нар. депутат України. З липня 2006 — Голова підкомітету з питань інтелектуальної власності Комітету ВР України з питань науки і освіти, співголова депутатської групи ВР України з міжпарламентських зв'язків з Польщею, член постійної делегації Комітету з парламентського співробітництва між Україною та Європейським Союзом. З листопада 2007 — нар. депутат України, голова Комітету ВР України з питань науки і освіти. 2007 рішенням Атестаційної колегії МОН України йому присвоєно вчене звання проф.

Тв.: Політична арена України // Філософська і соціологічна думка. — 1992. — № 4; Правляча еліта та контреліта в сучасній Україні // Демократія в

Україні. Минуле і майбутнє. — К., 1993; Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств. — К., 1995 (у співавт.); Метаморфози посткомуністичної влади // Сучасність. — 1996. — № 9; The Political Analysis of Postcommunism. — США, 1997; Інтелектуали та влада в посткомуністичних суспільствах // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. — К., 1997; Ukraine and Croatia: Problems of Post-communist Societies. — Хорватія, 1997 (у співавт.); Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії // Політична думка. — 1998. — № 2.

Літ.: Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф. 438, оп. 3-зв, спр. 79, т. 6, арк. 22–60.

ПОЛУХІН Леонід Костянтинович (30.10.1914, с. Мотовилівка Васильківського р-ну Київської обл. — 24.01.1963, м. Київ) — дослідник проблем історіографії, к.і.н. (1951). Зі службовців.

Після закінчення трудової школи в 1929 навчався у фзу київського з-ду «Більшовик», згодом працював токарем. У 1934–1939 навчався на іст. ф-ті КДУ. 1939–1941 — аспірант Ін-ту історії України АН УРСР (наук. кер. — д.і.н. О.П. Оглоблин). Учасник Другої світової війни. Нагороджений орденом Вітчизняної війни І ступеня і 3 медалями. 1946 повернувся до навчання в аспірантурі. По її закінченні у 1948–1950 працював ст. інспектором УВШ при РМ УРСР. 1950 — м.н.с. відділу історіографії і фондів, 1955–1959 — с.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Формування історичних поглядів М.І. Костомарова». Автор досліджень про іст. погляди М.І. Костомарова, І.Я. Франка, О.М. Лазаревського, про героїв Визвольної війни укр. народу 1648–1657 рр. М. Кривоноса, Д. Нечая, І. Богуна. В останні роки життя багато уваги приділяв розробці і написанню нарисів історії іст. науки в Україні першої половини XIX ст.

Тв.: Формування історичних поглядів М.І. Костомарова. — К., 1959; М. Кривонос, Д. Нечай, И. Богун — народные герои освободительной войны 1648–1654 гг. — К., 1954; М. Кривонос — герой освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. — К., 1952; Исторические взгляды Ивана Франко. — К., 1956; Видатний історик України О.М. Лазаревський. — К., 1958.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 440; Полухін Л.К. [Некролог] // УІЖ. — 1963. — № 2; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 623.

ПОНОМАРЕНКО Лідія Антонівна (псевд. Лідія Величко; 16.02.1922, с-ще Артема, нині в межах м. Алчевськ Луганської обл. — 03.12.2013, м. Київ) — історик, дослідниця іст. топоніміки Києва, іст. картографії, історії картографо-геодезичних робіт в Україні.

1946 закінчила Московський ін-т інженерів геодезії, аерофотозйомки й картографії. 1950–1953 — інженер-маркшейдер шахти м. Новошахтинська Ростовської обл., 1953–1959 — викладач Кадіївського гірничого технікуму, 1959–1961 — інженер НДС КДУ, 1962–1968 — інженер-геодезист, 1968–1970 — н.с. Укр. наук.-досл. ін-ту науково-технічної інформації. 1970–1982 — ст. інженер Ін-ту історії АН УРСР, н.с. Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Почесний член УТОПІК.

Тв.: Їх іменами названі вулиці Печерського району м. Києва. — К., 1968 (у співавт.); Проблема водоснабжения в Украинской ССР. — К., 1969 (у співавт.); Их именами названы улицы Киева. — К., 1977 (у співавт.); Картографічне пам'яткознавство // Праці Центру пам'яткознавства. — К., 1992; Офіційні описи губерній XVIII — першої пол. XIX ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. — Вип. 1. — К., 1993; Історична топонімія Києва // Питання історичної ономастики України. — К., 1994; Вулиці Києва: Довідник. — К., 1995 (у співавт.).

Бібліогр.: Пономаренко Лідія Антонівна — історик, києвознавець, топоніміст: (до 90-річчя від дня народж.): біобібліогр. покажч. / Авт.-упоряд.: Л.П. Вовк, Г.В. Єфіменко, А.І. Новицька. — К., 2012. — 67 с.: портр.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1459; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003.

ПОНОМАРЬОВ Анатолій Петрович (07.10.1939, с. Дубовське Саракташського р-ну Оренбурзької обл. — 07.01.2002, м. Київ) — дослідник укр. етнології, етнографії, етнічної історії українців і України, д.і.н. (1988), проф., засновник і президент Міжнар. наук. братства укр. антропологів, етнографів і демографів (з 1992).

Працював товарознавцем у м. Рахів, гірничим робітником шахти у Донецьку, служив в армії. У 1969 закінчив іст. ф-т Київського ун-ту, працював вчителем історії у м. Сміла Черкаської обл. (1969–1971). Закінчивши аспірантуру при відділі етнографії ІМФЕ АН УРСР (1973), працював м.н.с. (1973–1979) і с.н.с. (1979–1989), зав. відділу етнографії (з 1989). У 1976 захистив канд. дис. «Сім'я та сімейний побут робітників Донбасу», а у 1988 — докт. дис. «Етносоціальні проблеми розвитку сім'ї в Україні». З 1999 — гол.н.с. відділу етноіст. досліджень Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. Основними напрямами його наук. діяльності, тематикою монографій та багатьох ін. публікацій були теоретичні і конкретні проблеми етнології, етнографії, керамології, соц.-демогр. процеси, розвиток сім'ї і шлюбно-сімейних відносин, етнічна історія українців і України, соціонормативна культура, народні вірування і обрядовість.

Тв.: Сучасна сім'я і сучасний побут робітників Донбасу. — К., 1978; Межнациональные браки в УССР и процесс интернационализации. — К.,

1983; Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине: Этносоциальные проблемы. — К., 1989; Українська етнографія: Курс лекцій. — К., 1994; Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій. — К., 1996; Українська минувшина. — К., 1993 (у співавт.); Поділля: Історико-етнографічне дослідження. — К.,1994 (у співавт.).

Літ.: Пономарьов Анатолій Петрович (некролог) // УІЖ. — 2002. — № 4. — С. 159; Пошивайло О. Етнології віддане серце // Український керамологічний журнал. — 2002. — № 3 (5). — С. 135–137; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006.

ПОРА-ЛЕОНТОВИЧ Варвара Олександрівна (04.12.1885, м. Кишинів — 19??) — археолог.

1899 закінчила Кишинівську 1-у жіночу гімназію, прослухала уроки у додатково-пед. класі гімназії отримавши звання домашньої наставниці з рос. мови. 1920 вступила на ідейно-літературне відділення ОГСІ, після реорганізації якого 1921 була переведена до Одеського ІНО, де навчалась одразу на двох відділеннях ф-ту професійної освіти: археологічному та мови і літератури. Перше закінчила у листопаді 1924, виконала дипломну роботу «Екскурсійний метод у викладанні археології». Друге відділення закінчила у вересні 1926. Була практиканткою ОДІАМ та членом археол. секції ОКК при ВУАН. У жовтні 1926 була зарахована аспіранткою наук.-досл. каф. при ОДІАМ. Під керівництвом М. Болтенка брала участь у мандрівці-розвідці до Лузановки та проводила складання додаткового каталогу мап і креслень. Її наук. праця була присвячена наслідкам розкопок під керівництвом Є. Трифільєва поблизу цвинтаря с. Усатово, навела опис двох печенізьких поховань. Була членом окружного метод. комітету при губ. відділі нар. освіти, де займала посаду секретаря секції суспільствознавства. 1928 тяжко захворіла, через що припинила наук. роботу. Під час перевірки наук.-досл. установ Одеси у листопаді 1930 її було виключено зі складу аспірантів каф. археології за невиконання плану та відрив від наук. праці. Подальша доля невідома.

Тв.: Раскопки курганов в окреснoстях Одессы летом 1923 г. // Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. — Ч. 2–3. — Одеса, 1925.

Літ.: Левченко В.В. Діяльність науково-дослідної кафедри Одеського історико-археологічного музею (1922–1930) // Проблемы славяноведения. — Вып. 6. — Брянск, 2004. — С. 107–108; Левченко В.В. Викладання та дослідження археології в Одеському інституті народної освіти (1920–1930) // Стародавнє Причорномор’я. — Одеса, 2005. — С. 81; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 316–317.

ПОСТЕРНАК Степан Пилипович (27.04.1885, с. Степанівка Ніжинського пов. на Чернігівщині –19.01.1938, м. Київ) — дослідник історії освітнього руху і бібліотечної справи в Україні, бібліограф, бібліотекознавець, педагог, перший дир. ВБУ при ВУАН. З сім'ї священика.

Освіту одержав у Ніжинському іст.-філол. ін-ті та на іст.-філол. ф-ті Петербурзького ун-ту, який закінчив в 1911. Працював викл. історії та рос. мови в Тихорецькому, а потім — у Таганрозькому комерційному училищі. Після Лютневої революції 1917 був обраний до складу виконкому Таганрозької Ради роб. і сел. депутатів. У грудні 1917 повернувся в Україну, де продовжував пед. діяльність (працював на курсах підготовки учителів, у Комісаріаті нар. освіти, у шкільному відділі Наркомосу України, у Київському та Черкаському ІНО). З 1921 діяльність була тісно пов'язана з ВУАН (кер. секції історії освіти Пед. комісії, кер. Комісії для складання енцикл. словника, заст. голови Бібліогр. комісії, чл. Комісії краєзнавства, чл. Ради ВУАН). З 28.03.1922 — чл. та заст. голови Тимчасового комітету для заснування ВБУ: 26.03.1923 був обраний дир. бібліотеки і працював на цій посаді до листопада 1929. Був також головою Наук.-досл. комісії бібліотекознавства (НДКБ), ред. «Бібліотечних збірників» ВБУ і ж. «Бібліотекознавство та бібліографія». Автор праць з теорії бібліографії та бібліотекознавства, вміщених у збірниках і журналах за 1917–1928.

18.10.1929 був заарештований. Його звинуватили в приналежності до т.зв. «Спілки визволення України» та «Братства Української Державності» (БУД). Через відсутність доказів його справу 20.05.1930 було закрито. Вдруге був заарештований 30.12.1937 за участь в «антирадянських терористичних організаціях»: «БУД», «СВУ» та «УВО». 31.12.1937 без будь-якого попереднього слідства був засуджений «трійкою» при Київському обл. управлінні НКВС УРСР до розстрілу. Реабілітований посмертно у 1989.

Тв.: Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. — К., 1920; Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук. — К., 1923; За принцип коллективного авторства. — М., 1935.

Дж. і літ.: ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 5729; ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 42662, 58634; ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. — Ф. 52; ЕУ. — Т. 6. — 1970. — С. 2275; Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. — К., 1993. — С. 533–534; Історія Національної Академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. — К., 1998. — С. 517; Ковальчук Г.І. Репресовані директори ВБУ // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наук. праці НБУВ. — Вип. 1. — К., 1998. — С. 39–45; Стрельський Г.В. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920) // Історія в школі. — 1999. — № 1–2. — С. 50–51; Степченко О.П. Українські вчені-фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (1918–1934). — К., 2008. — С. 128–139; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Енци-

клопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011.

ПОХИЛЕВИЧ Дмитро Леонідович (23.09.1897, с. Водотиї, нині село Брусилівського р-ну Житомирської обл. — 28.05.1974, м. Львів) — історик, д.і.н. (1951), проф. (1953). Засл. діяч науки і техніки УРСР (1974). З селян.

1918 закінчив Коростишівську вчительську семінарію, 1924 — КІНО. 1921–1928 — сільський учитель, працівник у керівних органах нар. освіти, викладач технікуму на Київщині. 1929–1933 — аспірант при ВУАН у Києві та Харкові, водночас перебував на адміністративно-наук. роботі. 1933 — дир. Наук.-досл. ін-ту історії укр. культури імені акад. Д. Багалія в Харкові, 1934 звільнений з цієї посади та виключений із КП(б)У за «втрату більшовицької пильності в боротьбі з націоналістичними елементами» в ін-ті, перебував у Вятському концтаборі на лісорозробках як робітник і статистик. Згодом викладав у вузах РСФРР/РРФСР — в Арзамаському вчительському ін-ті (1935–1937), Свердловському (1940–1944) і Ярославському (1944–1945) пед. ін-тах. 1938–1940 репресований за сфальсифікованим звинуваченням у «шпигунстві на користь Польщі». Від листопада 1945 до кінця життя працював у Львівському ун-ті як зав. каф. історії середніх віків (до 1949), доц. каф. історії Стародавнього світу і середніх віків (1949–1952), зав. каф. історії півд. і зах. слов'ян (1952–1973), проф. цієї ж каф. (1973–1974). Дослідницьку діяльність розпочав із вивчення участі армії і флоту в революції 1917 в Україні, потім предметом його наук. зацікавлень були аграрні відносини в Речі Посполитій XVI–XVIII ст. Канд. дис. «Аграрна реформа Сигізмунда Августа в історичній літературі» (1942), докт. дис. «Державні селяни західних воєводств Великого князівства Литовського в XVI–XVIII ст.» (1951).

Автор понад 110-ти наук. праць, зокрема монографій: «Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI–XVIII вв.». — Львів, 1957; Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII в. — Вильнюс, 1966; фундаментального дослідження: Землеустройство и поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине в XVI–XVII вв. // Материалы по истории земледелия СССР: Сборник 1. — М., 1952; публікацій джерел: Чорноморська фльота 1917 р. // Архів Радянської України (Х.). — 1932. — № 4–5; Армія на Україні від Лютого до Жовтня // Там само. — 1933. — № 7–8.

Автор невиданої монографії «Нариси з історії селян України, Білорусії і Литви в XIV–XVI ст.». Гол. редактор міжвузівського наук. зб. «Українське слов'янознавство» (1970–1973). Почесний д-р ун-ту ім. М. Склодовської-Кюрі в Любліні (Польща; 1970).

Бібліогр.: В кн.: Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: Питання соціально-економічної та політичної історії: До 100-річчя від дня народження професора Дмитра Похилевича. — Львів, 1998.

Літ.: Вчений і педагог: До 75-річчя Д.Л. Похилевича // Українське слов'янознавство. — Вип. 6. — Львів, 1972; Мялешка В.І. Жыцце і навуковая

дзейнасць Д.Л. Пахілевіча // Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Сэрыя грамадскіх навук (Мінск). — 1988. — № 2; Крикун М. Сторінки життєпису Д.Л. Похилевича // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: Питання соціально-економічної та політичної історії: До 100-річчя від дня народження професора Дмитра Похилевича. — Львів, 1998; Його ж. Науковий доробок Д.Л. Похилевича // Там само; Ісаєвич Я. Дмитро Леонідович Похилевич — дослідник, педагог, людина на тлі епохи // Там само; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 8. — К., 2011.

ПРИЛИПКО Яків Павлович (19.08.1925, с. Прохорівка, нині село Канівського р-ну Черкаської обл. — 14.06.1978, м. Київ) — історик, етнолог, археолог, перекладач, к.і.н. (1962). Народився в сім'ї священика.

Брав участь у Другій світовій війні. 1945–1950 працював у Чернівецькому історико-краєзнавчому музеї (нині Чернівецький краєзнавчий музей), брав участь в археол. та етногр. експедиціях музею; одночасно навчався на іст. ф-ті КДУ, який закінчив 1949. 1950–1951 м.н.с. Ін-ту археології АН УРСР. 1957–1961 — аспірант ІМФЕ АН УРСР, із 1960 — на посаді м.н.с. відділу етнографії цього ж ін-ту. Захистив канд. дис. «Спільні риси в одязі болгар і східних слов'ян XIX — початку XX ст.» (Москва, 1962). Із 1965 — с.н.с. відділу етнографії Ін-ту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. 1973 звільнений з цього Ін-ту, було порушено справу про зняття наук. ступеня к.і.н., але вчена рада Московського ун-ту, де він захищався, вважала неможливим на підставі діючої Інструкції ВАК при РМ СРСР позбавити його вченого ступеня. Із 1974 працював в Археогр. комісії АН УРСР. 1974–1976 брав участь в археол. експедиціях; розробив метод реконструкції давнього одягу.

Тв.: З народного одягу Чернівецької області // Народна творчість та етнографія, 1960, кн.1; Етнокультурні зв'язки болгар і східних слов'ян (на матеріалі одягу). — К., 1964; Українське радянське карпатознавство // Бібліографія праць з етнографії, фольклору та народного мистецтва. — К., 1972; Опыт реконструкции скифского костюма на материалах погребения скифянки из Вишневой могилы // Курганы Степной Скифии: Сборник научных трудов. — К., 1991.

Дж.і літ.: Науковий архів Чернівецького державного історико-краєзнавчого музею імені Ю. Федьковича. — Ф. 31. — Оп. 21. — Спр. 32, одиниці зберігання 130–140; Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського НАН України. — Ф. 14, колекція 4, одиниці зберігання 1–2, 13; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012.

ПРИЛУЦЬКИЙ Віктор Іванович (09.05.1961, м. Полтава — 25.08.2008, м. Київ) — дослідник історії України 20–30-х рр. ХХ ст., к.і.н. (1994). Зі службовців.

1984 закінчив іст. ф-т КДУ. 1984–1986 — строкова служба в лавах Рад. армії. 1987–1991 — н.с., с.н.с. Музею історії комсомолу України. 1991–1994 — аспірант Ін-ту історії України, по закінченню якої захистив канд. дис. «Молодіжні організації в УСРР в умовах становлення тоталітарного режиму (1920–1928 рр.)» (наук. кер. — д.і.н. С.В. Кульчицький). З 1994– м.н.с., н.с., с.н.с. відділу історії України 20–30-х рр. ХХ ст. Ін-ту історії України НАНУ.

Основна проблематика досліджень — молодь та молодіжні організації в УСРР в 1920–1930-х рр.

Автор 17 друк. праць.

Тв.: Небільшовицькі молодіжні об’єднання в УСРР в 1920-і роки. — К., 1993; Молодь УСРР в період утвердження тоталітарної системи (1928–1933 рр.). — К., 1999; Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920–1939). — К., 2001.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 625.

ПРИХОДНЮК Олег Михайлович (19.05.1941, м. Хмельницький — 31.12.2004, м. Київ) — археолог, фахівець з ранньосередньовічної археології, д.і.н. (1986). Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1991). Проф. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» (2001–2004).

Закінчив іст. ф-т Чернівецького ун-ту (1964), аспірантуру Ін-ту археології АН УРСР (1967–1970). Надалі тут м.н.с. (1970–1977), с.н.с. (1977–1986), пр.н.с. 1971 захистив канд. дис. «Слов’яни VI–VII ст. на Поділлі», 1986 — докт. «Славянское население Юго-Восточной Европы V–VII вв. (пеньковская культура)».

Наукові інтереси вченого зосереджувалися на проблемах етногенезу та ранньої історії слов’ян, дослідженні пам’яток празько-корчацької та пеньківської культур, а також вивченні історії степового населення Східної Європи та його взаємозв’язків із слов’янами. Він розробив хронологію та періодизацію пеньківської культури, виділив її регіональні особливості.

Особливе місце в науковій творчості вченого посідали дослідження унікальної пам’ятки — Пастирського городища VII–VIII ст. Здійснені ним розкопки (1990–1998) та узагальнення матеріалу уможливили висунути гіпотезу про заснування цього городища слов’янами-переселенцями з Подунав’я, нащадками тих антів, які в VI–VII ст. колонізували Балканський півострів. Після приходу на Балкани протоболгар хана Аспаруха в 679–680 рр. частина слов’янського населення повернулася в Середнє Подніпров’я, що й стало

основою розповіді літописця Нестора про дунайську прабатьківщину слов'ян.

Протягом 35 років проводив розвідки та розкопки в різних регіонах України, дослідив слов'янські поселення Городок, Устя, Бакота на Поділлі, Сахнівка на Дніпрі; поселення пеньківської культури Вільховчик, Будище, Сушки, Біляївка у Середньому Подніпров'ї, Кочубіївка в Південному Побужжі, Богородичне на Сіверському Дінці, Каветчина на Середньому Дністрі.

Автор понад 200 наук. праць, зокрема розділів у колект. виданнях: Археологія Української РСР, т. 3 (К., 1975); Этнокультурная карта территории УССР (К., 1985); Археология Украинской ССР, т. 3 (К., 1986); Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период (К., 1990); Давня історія України, т. 3 (К., 2000).

Тв.: Слов'яни на Поділлі (VI–VII ст.). — К., 1975; Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI–IX ст. н.е. — К., 1980; Славянские поселения I тыс. н.э. в с. Сокол на Среднем Днестре. — К., 1984 (у співавт.); Пеньковская культура. — Воронеж, 1998; Гуни та протоболгари в Європі. — К., 1999; Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.). — Чернівці, 2001; Пастирське городище. — К.; Чернівці, 2005.

Літ.: Айбабин А.И. К 60-летию Олега Михайловича Приходнюка // МАИЭТ. — 2001. — VIII. — С. 528; Він же. Памяти Олега Михайловича Приходнюка // МАИЭТ. — 2005. — XI. — С. 611–612; Михайлина Л.П. Слово про автора // Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.). — Чернівці, 2001. — С. 4–5; Бубенок О.Б. Пам'яті Олега Михайловича Приходнюка // Східний світ. — 2005. — № 1. — С. 113–114; Толочко П.П. Від редактора // Приходнюк О.М. Пастирське городище. — К., Чернівці, 2005. — С. 6; Вакуленко Л.В., Абашина Н.С. Олег Михайлович Приходнюк — дослідник ранньослов'янських старожитностей // Археологія. — 2011. — № 4. — С. 3–6; Вони ж. Памяти ученого // Stratum plus. — 2011. — № 5. — С. 17–21; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 561–563.

ПРІЦАК (Pritsak) Омелян Йосипович (07.04.1919, м. Лука, нині с. Озерне Самбірського р-ну Львівської обл. — 29.05.2006, м. Бостон, США) — історик, медієвіст, орієнталіст, тюрколог, організатор наук. праці в діаспорі. Проф. (1957). Д.чл. НТШ (1951), УВАН (1952) та Амер. АН (1971), іноз. чл. НАН України (1990) і Латвійської АН (1995). Чл.-кор. Турецької академії мови (1957) та Академії фіно-угор. наук (1958), дійсний член Нім. сходознавчого т-ва, Британського королівського т-ва сходознавства, Амер. сходознавчого т-ва, почесний чл. Т-ва урало-алтайських студій. Віце-президент УВАН (1964). Лауреат Держ. премії України (1993). Нагороджений Золотою медаллю за праці з алтаїстики (1990, Будапешт, Угорщина) та Почесною відзнакою Президента України (1993).

Походив із родини залізничного інженера, який загинув восени 1919 під час укр.-польс. війни 1918–1919. Навчався у Першій держ. гімназії в Тернополі (1928–1936). Під впливом учителя Ф. Михальського зацікавився східними джерелами. Вивчав семітські, іранські та алтайські мови у Львівському ун-ті, який закінчив 1940. Завдяки знайомству з Т. Кострубою був залучений до наук.-досл. діяльності НТШ, зокрема привернув увагу І. Крип'якевича. Протягом 1936–1939 виконував обов'язки секретаря Комісії нової історії України НТШ. М.н.с., наук. секретар Львівського відділу Ін-ту історії України АН УРСР (1940). Аспірант Ін-ту мовознавства АН УРСР під кер. акад. А. Кримського (1940). Мобілізований до лав Червоної армії. Під час нім.-рад. війни був поранений і потрапив у полон (1941). Був звільнений із примусових робіт у Німеччині за клопотанням проф. Р. Гартмана. Від 1943 відвідував семінар проф. Р. Гартмана в Берлінському ун-ті. Вивчав тюркологію в А. фон Габайн та Г. Шиля, а іраністику й середньоазіатську історію — у Г.-Г. Шедера. Член Нац. об'єднання укр. студентів у Німеччині. Від 1946 вивчав тюркологію, іраністику та славістику в Геттінгенському ун-ті. Спеціалізувався у царині тюркології, іраністики і центральноазійських студій. Захистив докт. дис. «Караханідські студії» в Геттінгенському ун-ті (1948). Доц. Геттінгенського ун-ту (1951). Від 1952 — у Гамбурзі (Німеччина). Доц. (1952), проф. (1957) Гамбурзького ун-ту. Викладав у Кембриджському ун-ті (1954), Краківському та Варшавському ун-тах (1959). Президент Міжнар. т-ва з вивчення мов, культури й історії угро-фінських і алтайських народів (1958–1965). Редактор час. «Ural-Altaische Jahrbücher» (1954–1966). Від 1961 — у США. Керівник каф. алтаїстики, тюркології та євразійської історії у Вашингтонському ун-ті в Сіетлі (шт. Вашингтон, США; 1961–1964). Від 1964 — проф. лінгвістики і тюркології в Гарвардському ун-ті, зокрема вивчав проблеми протоалтайської (тюрко-монголо-тунгусо-корейської) мовної спільноти. Гадав, що метаморфози в укр. науці в діаспорі спричинилися до виникнення проблеми «декласованого вченого», відірваного від зх. наук. середовища. Тримався думки про потребу впровадження нових інституціональних та організаційних форм укр. науки поза межами України. За проектом П. 1968 була укладена угода з Гарвардським ун-том про заснування ним на пожертви укр. закордонної громади 3-х кафедр з україністики (історії, мовознавства та літературознавства). Фундатор і перший директор Укр. наук. ін-ту Гарвардського ун-ту (1973–1990). Обстоював кілька засадних принципів, на які мала спиратися укр. наук. школа в Гарвардському ун-ті: 1) принцип іст. чи наук. правди; 2) рівень світ. науки; 3) єдність гуманістичних дисциплін, тобто студіювання історії паралельно з мовознавством і літературою; 4) існування окремого укр. іст. процесу як органічного, суцільного та зв'язаного причинністю з попередніми фазами розвитку, який вивчає дисципліна «історія України-Русі» зі своєю власною схемою, потребами й методами. Дир. Ін-ту сходознавства ім. А. Кримського НАНУ (1991–1998). У квітні 1992 створив і очолив кафедру історіософії у

Київському ун-ті. Протягом 1992–1994 читав лекції і вів семінари з історіографії та історіософії в Київському ун-ті.

Автор бл. 1 тис. праць з орієнталістики, урало-алтайської лінгвістики, іст. тюркології, медієвістики, ісламознавства, скандинавістики, славістики, зокрема студій про зв'язки Давньої Русі та України зі Сходом в X–XVIII ст., укр. історіографії та історіософії XIX–XX ст., історії Гетьманщини поч. XVIII ст. й ін. Як член Нобелівського комітету 1967 запропонував висунути на здобуття Нобелівської премії кандидатури І. Драча, Л. Костенко та П. Тичини. 1970 висунув М. Бажана на здобуття цієї премії. 1981 опублікував І-й т. «Походження Руси», який був досить скептично і критично сприйнятий русистами та норманістами. 1982 разом із Н. Голбом опублікував невідомий хозарський документ X ст. Один з ініціаторів першої репрезентативної зустрічі україністів із СРСР та діаспори, яка відбулася на базі Неапольського ун-ту (1989). Співзасновник Міжнародної асоціації україністів (1989) й керівник її археогр. комісії. Фундатор багатьох н.-д. проектів, зокрема часописів «Recenzija: a review of Soviet Ukrainian scholarly publications» та «Harvard Ukrainian Studies» (із 1977), серійного видання «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства» (із 1988) й ін. Виховав плеяду відомих науковців, з-поміж яких О. Андрієвська, Л. Гайда, О. Галенко, Г. Грабович, Б. Гудзяк, З. Когут, В. Остапчук, Р. Процик, Ф. Сисин, О. Субтельний та ін.

Тв.: Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська // Мазепа: Збірник. — Т. 2. — Варшава, 1938; Рід Скоропадських (історико-генеалогічна студія) // За велич нації: Збірник. — Львів, 1938; Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 р. // ЗНТШ (Мюнхен). — 1948. — Т. 156; The Decline of the Empire of the Oghuz Yabghu // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1952. — Vol. 2. — No. 2; Das Kiptschakische // Philologiae Turcicae Fundamenta. — Wiesbaden, 1959. — Bd. 1; The Ukraine and the Dialectic of Nation-Building // Slavic Review. — 1963. — Vol. 22. — No. 2 (у співавтор. з Д. Решетарем); Автор «Слова о полку Ігоревім» // Листи до приятелів (Нью-Йорк). — 1966. — № 11/12; Проект «Вступу до історії України» // Укр. історик. — 1968. — № 1/4; У століття народин М. Грушевського // Ідеї і люди визвольних змагань 1917–1923. — Нью-Йорк, 1968; Two migratory movements in the Eurasian steppe in the 9th–11th centuries // Proceedings of the Twenty-Sixth International Congress of Orientalists (New Delhi, 4–10 January 1964). — New Delhi, 1964. — Vol. 2; An Arabic Text on the Trade Route of the Corporation of Ar-Rus in the Second Half of the Ninth Century // Folia Orientalia. — Krakow, 1970. — Vol. 12; The Ihor' Tale as a historical document // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1972. — Vol. 12. — No. 1/2; Problems of Terminology in Ukrainian History // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University during the Academic Year 1972/1973. — Cambridge, 1973. — No. 3 (у співавт.); Наукове товариство імені Шевченка і його історія //

Сучасність. — 1973. — № 12; Чому катедри українознавства в Гарварді?: Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973). — Кембридж, Нью-Йорк, 1973; The Origin of Rus’: An Inaugural lecture (October 24, 1975). — Cambridge, 1976; Oleg the Seer and Oleg «the Grand Prince of Rus’» // Зб. на пошану професора доктора О. Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977; The Hunnic Language of the Attila Clan // Harvard Ukrainian Studies. — 1982. — Vol. 6. — No. 4; Роля наукового товариства імені Шевченка (НТШ) в історії України (доповідь, виголошена на пленарній сесії НТШ в Нью-Йорку, 5.11.1983) // Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції-С (Париж; Мюнхен). — 1983/1984. — № 25; Lypyns’kyj in Ukrainian Intellectual History // Harvard Ukrainian Studies. — 1985. — Vol. 9. — No. 3/4; На зорі християнства на Русі: Зустріч Сходу із Заходом // Вісник АН УРСР. — 1990. — № 10; Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. — К.; Кембридж, 1991; Що таке історія України? (доповідь, виголошена 28 серпня 1990 р. на I Конгресі Міжнародної асоціації україністів) // Слово і час. — 1991. — № 1; Агатангел Кримський // Київська старовина. — 1992. — № 1; о. Атанасій Великий, ЧСВВ — археограф // Історія української археографії: Персоналії. — Вип. 1 — К., 1993; Доба військових канцеляристів // Київська старовина. — 1993. — № 4; Про Агатангела Кримського у 120-ті роковини народження // Східний світ. — 1993. — № 1; Шевченко-пророк. — К., 1993; Походження Русі: Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). — К., 1997; Т. 2: Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. — К., 2003.

Літ.: Здобуток українського науковця (габілітація О. Пріцака в Геттінгенському університеті) // Україна (Париж). — 1951. — № 5. — С. 387; Штогрин Д. Світла й тіні українських студій у Гарварді. — Чикаго, 1973; Бібліографія праць Омеляна Пріцака з історії України та українського степу (1937–1973) // Пріцак О. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973). — Кембридж; Нью-Йорк, 1973. — С. XXII–XXXII; Антонович М. З приводу статті О. Пріцака «Походження Руси» // Укр. історик. — 1975. — № 3/4. — С. 80–84; Hajda L. The Bibliography of Omeljan Pritsak // Harvard Ukrainian Studies: Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students. — 1979/1980. — Vol. 3/4. — Part. 1. — P. 7–50; The Bibliography of Omeljan Pritsak (1981–1991) // Harvard Ukrainian Studies. — 1990. — Vol. 14. — No. 3/4. — P. 243–248; Пріцак О. Як «вибухала» Україна (записав І. Гирич) // Старожитності. — 1992. — № 9. — С. 1, 4–5; Encyclopedia of Ukraine. — Vol. 4. — Toronto; Buffalo; London, 1993. — P. 222–223; Дашкевич Я. Для Омеляна Пріцака: Мемуарний жмуток до 75-річчя // Східний світ. — 1994. — № 1/2. — С. 7–14; Кочубей Ю. Бібліографія праць акад. О. Пріцака за 1989–1999 рр. та доповнення // Східний світ. — 1999. — № 1/2. — С. 35–37; III Сходознавчі читання А. Кримського: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження академіка О. Пріцака. — К., 1999; [Галенко О.] Омелян

Пріцак (некролог) // УІЖ. — 2006. — № 4. — С. 225–227; Грабович Г. Пам'яті Омеляна Пріцака // Критика. — 2006. — № 12. — С. 19–21; Гирич І. Знакова стаття Омеляна Пріцака // Україна модерна. — 2007. — Ч. 12. — С. 149–169; Портнов А. Омелян Пріцак — історик модерної України // Там само. — С. 137–148; Федорук Я.О. Іван Крип'якевич та Омелян Пріцак (За матеріалами домашнього архіву І. Крип'якевича) // Східний світ. — 2007. — № 1. — С. 70–73; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. — Т. 9. — К., 2012. — С. 15–16; Ясь О.В. Вступна стаття до розвідки О.Й. Пріцака «Що таке історія України?» // УІЖ. — 2015. — № 1. — С. 177–184; Сидорчук Т. Листи Наталії Полонської-Василенко до Омеляна Пріцака як джерело про видання праць Миколи Василенка в «Гарвардській серії українських студій» (1970–1971) // Український археографічний щорічник: Нова серія. — Т. 22/23, вип. 19/20. — К., 2016. — С. 60–74; Потульницький В. Створення Омеляном Пріцаком кафедри історіософії у Київському університеті у 1992–1994 роках та її значення // Там само. — С. 362–375; Федорів І. Участь Омеляна Пріцака у славістичних дискурсах другої третини XX — початку XXI ст. // Україна — Європа — Світ. Міжнародний збірник наук. пр.: Сер.: Історія, міжнародні відносини. — Вип. 17. — Тернопіль, 2016. — С. 295–306.

ПРУНИЦЯ Степан Юрійович (07.01.1924, с. Велятино, нині Хустського р-ну Закарпатської обл. — 10.12.1997, м. Ужгород) — дослідник історії робітничого класу Закарпаття міжвоєнного періоду, к.і.н. (1971). Із селян.

Закінчив Хустську гімназію (1944), іст. ф-т (1951) та аспірантуру (1956) УжДУ. 1971 захистив канд. дис. «Робітничий клас Закарпатської України, його роль і місце у революційно-визвольній боротьбі трудящих (1930–1934 рр.)» (наук. кер. — проф. І.М. Гранчак).

У 1944–1945 — воїн-доброволець Чехословацького армійського корпусу. Згодом працював інструктором фінансового відділу Хустського окрвиконкому (1945–1946). Після закінчення УжДУ — с.н.с. Закарпатського обл. архіву (м. Ужгород) (1951–1952), начальник архівного відділу Закарпатського обл. управління МВС (1952–1953), лектор Ужгородського міськкому Компартії України (1953), аспірант (1953–1956), с.н.с. Державного архіву Закарпатської області (м. Берегово) (1956–1957), лектор-методист Закарпатського обл. відділення товариства «Знання» (1957–1958). Далі — партійна робота: інструктор (1958–1960), лектор (1960–1965) та керівник лекторської групи (1965–1967) Закарпатського обкому Компартії України. У 1967–1970 — ст. викладач каф. наукового комунізму УжДУ. З 1970 — на наук. роботі: м.н.с. (1970–1973), с.н.с. (1973–1978) Ужгородського відділу Інституту історії АН УРСР; с.н.с. ІСЕПЗК АН УРСР (1978–1997). Крім того, у 1989–1990 працював за сумісництвом ст. викладачем каф. нової і новітньої історії УжДУ.

Тв.: Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. — Т. 1. — Ужгород, 1968 (у співавт.); Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область. — К., 1969; 1982 (у співавт.); Боротьба за перемогу пролетарського інтернаціоналізму в чехословацькому робітничому русі (1918–1938 рр.). — К., 1974 (у співавт.); Імені комуніста Локоти: [Історія Великобичківського лісохімічного комбінату ім. І.П. Локоти]. — Ужгород, 1977 (у співавт.); Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. — Ужгород, 1980 (у співавт.); Борці партії. — Ужгород, 1984 (у співавт.); Червоний сенатор: [Про І.П. Локоту, 1884–1942]. — Ужгород, 1984; Интернационализация социально-экономического развития европейских стран-членов СЭВ. — К., 1987 (у співавт.); Нариси історії Закарпаття: У 3 т. — Т. ІІ. — Ужгород, 1995 (у співавт.).

Літ.: Шарпатий В. Пруниця Степан Юрійович // Вчені Інституту історії України: Бібліогр. довідник. — К., 1998. — Вип. 1. — С. 261–263; Пруниця С.Ю. Мої незабутні студентські літа: [Спомини] // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Історія. — Ужгород, 2006. — Вип. 17. — С. 37–40; Довганич О. Степан Юрійович Пруниця // Календар краєзнавчих пам’ятних дат на 2009 рік: Реком. бібліогр. посіб. — Ужгород, 2008. — С. 39–41.

ПТУХА Михайло Васильович (07.11.1884, м. Остер — 03.10.1961, м. Київ) — демограф, статистик, історик демографічної і стат. думки, проф. (1916), д.чл. УАН. Засл. діяч науки УРСР (1944). Народився у сім’ї діловода повітової земської управи.

Після закінчення 1898 Остерського двокласного міського училища працював статистиком-реєстратором стат. відділу Чернігівського губернського земства. 1904 екстерном склав іспит на атестат зрілості при Новоросійській гімназії, 1906 вступив на юр. ф-т Петербурзького ун-ту, який закінчив 1910 з дипломом І-го ступеня і був залишений при каф. політ. економії та статистики для підготовки до проф. звання. Наук. діяльність розпочав із пед. роботи в Петербурзькому ун-ті (1913), працював проф. і деканом юр. ф-ту Пермського відділення Петроградського ун-ту (1916–1918). 1918 його було запрошено до Укр. Київського держ. ун-ту, у січні 1919 обрано дир. Демографічного ін-ту УАН. Налагодження ефективної роботи цього ін-ту стало одним з основних його завдань.

Наук. спадщина П. — сполучна ланка між дорев. та рад. демографією і статистикою. Особливу цінність становлять його дослідження предмета та методу демографії, побудова загальної схеми вивчення демографічних явищ і процесів. Важливою складовою наук. праці П. було удосконалення методики демографічного аналізу (індекси шлюбності, методика побудови коротких таблиць смертності та показників смертності для немовлят за місяцями року, методичні питання перспективних розрахунків населення та ін.). Йому належить розробка єдиної «кінцевої схеми вивчення конкретних масових явищ соціального життя людини», схеми їх загальних уявлень і представ-

лення як спец. демостатистичної методології. Досліджував демографічні процеси, зокрема, вивчав особливості смертності населення в Європ. Росії та в Україні, еволюцію смертності та середньої тривалості життя в Україні, здійснив перспективні розрахунки населення України до 1960. Знання кількох іноз. мов, тривала робота в найбагатших книгосховищах Європи, постійні контакти з видатними демографами світу, особливо під час сесій Міжнар. стат. ін-ту, д.чл. якого він був із 1929, конференцій Амер. стат. асоціації (член із 1959) та ін. міжнар. наук. форумів, дали йому змогу підбити своєрідний підсумок розробленості досліджуваних проблем, запропонувати свої оригінальні методи дослідження.

1938, у зв'язку з остаточним засекреченням даних демографічної статистики і репресіями, від яких постраждали тією чи ін. мірою практично всі відомі демографи, Ін-т демографії і санітарної статистики АН УРСР було закрито. П. заарештували 21 лютого 1938. Його судив Військовий трибунал Київського окремого військового округу, але звільнив у зв'язку з безпідставністю обвинувачень 19 січня 1940. Коли функції Ін-ту демографії і санітарної статистики АН УРСР були передані Ін-ту економіки АН УРСР, П. завідував там відділом статистики (1940–1950). 1944–1950 керував Відділенням сусп. наук АН УРСР, був членом Президії АН УРСР. У ІІ-й пол. 1930-х і в 1940–1950-ті рр. займався переважно питаннями історії статистики і демографії (як «більш безпечними»), а також теоретичними проблемами статистики населення. 1958–1959 у центрі його уваги були дослідження проблем перепису населення.

15 вересня 2001 на будинку в Києві, де вчений тривалий час жив і працював, встановлено меморіальну дошку. У листопаді 2009 постановою Президії НАН України ім'я П. присвоєно Ін-тові демографії та соціальних досліджень НАН України.

Тв.: Очерки по статистике населения и моральной [статистики] (диссертация на соискание степени магистра политической экономии и статистики) // Записки юридического факультета Императорского Петроградского университета. — Пг., 1916; Индексы брачности: Этюд по теории статистики населения. — К., 1922; Население Киевской губернии. — К., 1925; Статистическая наука на Западе: Библиографические заметки о книгах по статистике, вышедших за границей за десятилетие 1914–1923 гг. — Харьков, 1925; Смертность 11 народностей Европейской России в конце XIX века. — К., 1927; Смертність у Росії й на Україні. — К., 1928; Очерки по истории статистики XVII–XVIII веков. — М., 1945; Дмитрий Петрович Журавский: Жизнь. Труды. Статистическая деятельность. — М., 1951; Очерки по истории статистики в СССР. — Т. 1: Статистическая мысль в России (до конца XVIII в.). — М., 1955; Очерки по истории статистики в СССР. — Т. 2: Статистика в Академии наук, ученых обществах и учебных заведениях в 1801–1863 гг. Университетская статистика (государствоведение) в России в 1801–1845 гг. — М., 1959; Очерки по статистике населения. — М., 1960;

Вибрані праці. — К., 1971; Учение о народонаселении Т.Р. Мальтуса // Демографические тетради. — Вып. 4–5. — К., 1972.

Бібліогр.: Михаил Васильевич Птуха (1884–1961): Библиографический указатель. — К., 1963.

Літ.: Пустоход П.И. М.В. Птуха // Ученые записки по статистике. — Т. 7. — М., 1963; К 90-летию со дня рождения академика АН УССР М.В. Птухи // Демографические тетради. — Вып. 9. — К., 1974; Піскунов В.П., Стешенко В.С. Погляди академіка АН УРСР М.В. Птухи на предмет і метод демографії (до 100-річчя від дня народження) // Демографічні дослідження. — Вип. 8. — К., 1984; Скляренко Е.М. Ветеран українського краєзнавства (М.В. Птуха) // Репресоване краєзнавство. — К. 1991; Стешенко В.С. Михайло Васильович Птуха як демограф // Демографічні дослідження. — Вип. 24. — К., 2002; Ганіткевич Я. Птуха Михайло [біографічна довідка] // Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах. — Львів, 2004; Птуха Михайло Васильович (1884–1961) // Відомі постаті в медичній та демографічній статистиці України. — К., 2005; Демограф і статистик, історик демографічної та статистичної думки, науковець, педагог (М.В. Птуха) // Славні імена української медичної книги: медичні бібліотеки України в особах, документах, бібліографії. — К., 2009; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К.: Наукова думка, 2012.

ПУЗДРОВСЬКИЙ Олександр Євгенович (01.09.1960, м. Полтава — 30.03.2015, м. Сімферополь) — фахівець з археології та історії Кримської Скіфії, к.і.н. (1993). Лауреат премії «Золотой Скиф» (1996).

Вищу освіту здобув у Сімферопольському ун-ті (1977–1982). З 1979 працював у відділі археології Криму/Кримському філіалі. 1989–1992 — аспірант Ін-ту археології АН УРСР. 1993 захистив канд. дис. «Население Крымской Скифии во II в. до н.э. — III в. н.э. (этнополитический аспект)».

Брав участь у розкопках і керував дослідженням багатьох пам’яток (Неаполь Скіфський, Усть-Альмінське городище та некрополь, поселення Добре, Кермен-Кир, Віліне, античне місто Керкинітіда, Сакський пересип, Бітакський і Перевальненський могильники, середньовічний Партеніт та ін.). 1993–1994 очолював Альмінський загін, від 1995 керував Альмінською експедицією.

2008–2009 читав курс лекцій «Етнічна історія Криму» в Таврійській духовній семінарії. 1998–2012 був головою профкому Кримського філіалу Ін-ту археології, входив до складу Кримського регіонального комітету профсоюзу працівників НАНУ, 2007–2012 — член Центрального комітету профсоюзу працівників НАНУ.

Автор 120 публікацій.

Тв.: Сармати в Неаполі Скіфському // Археологія. — № 3; Новый участок Восточного некрополя Неаполя Скифского // РА. — 1992. — № 2; Полити-

ческая история Крымской Скифии во II в. до н.э. — III в. н. э. // ВДИ. — 2001. — № 3; Скифия II в. до н.э. — III в. н.э. Погребальные памятники. — Симферополь, 2007; A tomb of early roman period from the region of Scythian Neapolis // ACSS. — 2005. — Vol. 11. — No. 1/2; Prunkbestattungen des I Jh. n. Chr. in der Nekropole Ust'-Al'ma auf der Krim. Die Ausgrabungen des Jahres 1996 // Eurasia antiqua. — 2002. — 8; Prunkbestattungen des I Jh. n. Chr. in der Nekropole Ust'-Al'ma auf der Krim. Die Ausgrabungen des Jahres 1999 // Eurasia antiqua. — 2004. — 10 (останні дві у співавт.).

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 563.

ПУТРО Олексій Іванович (02.07.1940, м. Київ — 07.12.2011, м. Київ) — історик. Д.і.н. (1990), проф. (1992). Засл. працівник освіти України, відмінник освіти України. Походив із родини робітника.

1964 закінчив іст.-філос. ф-т КДУ. Вихователь школи-інтернату № 23 у м. Київ (1964). Служив у Рад. армії (1964–1965). 1965–1966 н.с. Держ. іст. музею УРСР. Інспектор Мін-ва культури УРСР (1966). Навчався в аспірантурі Ін-ту історії АН УРСР (1966–1969). У 1970 захистив канд. дис. «Становище і антифеодальна боротьба козацтва Лівобережної України (друга половина XVIII ст.)» під кер. К. Стецюк. М.н.с., с.н.с. відділу історії феодалізму Ін-ту історії АН УРСР (1969–1975). 1972–1993 — ст. викладач, зав. каф. історії України, декан бібліотечного ф-ту Київського держ. ін-ту культури. 1978 за стипендією ЮНЕСКО перебував на стажуванні у США та Франції. 1990 захистив докт. дис. «Соціально-економічний та політичний розвиток Лівобережної України другої половини XVIII ст.». Дир. Ін-ту архівознавства НБУВ (1993–1998). 1999–2011 — зав. каф. суспільних наук Держ. академії керівних кадрів культури і мистецтв України.

Автор понад 300 праць з укр. історії XVIII ст., архівознавства та документознавства, зокрема студій присвячених становищу укр. козацтва, ранньомодерній укр. політ. історії і політ. культурі та ін. У першій пол. 1980-х брав участь у підготовці колективної багатотомної «Истории Украинской ССР».

Тв.: Влада генеральної військової старшини на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. // Архіви України. — 1969. — № 5; Становище козацтва на Лівобережній Україні в другій половині XVII ст. // УІЖ. — 1969. — № 1; «Шукання козацтва» як форма антифеодальної боротьби // Там само. — 1969. — № 11; До питання про антифеодальну боротьбу українського козацтва в другій половині XVIII ст. // Там само. — 1971. — № 8; Генеральний опис 1765–1769 рр. як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. // Там само. — 1982. — № 7; Критика буржуазных и буржуазно-националистических интерпретаций вопросов истории Левобережной Украины XVIII в. // Правда истории против фальсификаторов. — К., 1982; Формы классовой борьбы

крестьянско-казацких масс Украины в XVIII веке. // Вопросы истории. — 1984. — № 8; До питання про еволюцію феодальних відносин на Лівобережній Україні другої половини XVIII ст. // УІЖ. — 1987. — № 6; Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в.: некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития. — К., 1988; До питання про форми власності на землю українського козацтва. // УІЖ. — 1992. — № 2; Славний рід Ханенків (до питання про джерела і авторство «Історії русів») // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали Других Всеукраїнських читань. — Черкаси, 1992; Гетьман К. Розумовський і судова реформа в Україні-Гетьманщині // Український археографічний щорічник: Нова серія — Т. 5, вип. 2. — К., 1993; Українське козацьке військо // Київська старовина. — 1998. — № 1; Гетьман України Кирило Розумовський: Нові штрихи до соціально-політичного портрета // УІЖ. — 2002. — № 5; Сторінки політичної історії України XVIII ст.: Навч. посібник. — К., 2005; Гетьман Кирило Розумовський та його доба: У 2 ч. — К., 2008.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1015; Колодєзєва С.П. Захист докторської дисертації О.І. Путром // УІЖ. — 1990. — № 10. — С. 160; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998. — С. 264; Хто є хто у видавничій і бібліотечній справі. — К., 1999. — С. 117–118; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К.; Львів, 2003. — С. 273–274; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 627; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 9. — К., 2012. — С. 65–66.

РАБІЧКІН Борис (Абрам) Михайлович (07.08.1914, м. Полтава — ?2000, м. Київ) — дослідник Ольвії та її хори.

1941 закінчив іст. ф-т Харківського держ. пед. ін-ту й отримав призначення до Ін-ту археології. Після повернення з евакуації наприкінці 1945 працював м.н.с. (1946–1951), зокрема в 1946–1949 у заповіднику «Ольвія». Через обставини, пов'язані з порядками сталінських часів, змушений був полишити Ін-т і археологією надалі не займався.

Брав участь у роботі Ольвійської експедиції (1939, 1940, 1946–1951). Розпочав розкопки поселення Широка Балка (1948–1951), де вперше були відкриті заглиблені житла часів грецької колонізації, а також досліджено унікальний об'єкт — піч для сушіння зерна. Був різнобічно обдарованою людиною — професійно креслив, гарно малював, писав літературні твори, зокрема відомий цикл його віршів про Ольвію, готував кандидатську дисертацію, присвячену Ольвії архаїчної доби. Єдина його стаття «Поселения у Широкой Балки» (КСИИМК. — 1951. — 40) досі не втратила актуальності.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 564–565.

РАТИЧ Олексій Онисимович (03.05.1906, с. Берездівці, нині Миколаївського р-ну, Львівської обл. — 04.11.1975, м. Львів) — історик, археолог, к.і.н. (1953).

1917 у Берездівцях закінчив школу, згодом з відзнакою класичну укр. гімназію у Станіславові. 1925–1929 навчався на правничому ф-ті Львівського ун-ту, став магістром права. Працював дир. вечірньої неповносередньої школи в с. Острові Щирецького району та інспектором райвно у містечку Щирець (1939–1940).

1947 перейшов на посаду м.н.с. Ін-ту археології, який з утворенням в 1951 ІСН АН УРСР став його структурним підрозділом. До 1959 займав посаду м.н.с., а з 1959 до 1970 с.н.с. цієї установи. 1953 захистив канд. дис. «Древньоруські археологічні пам'ятки на території Галицької і Волинської земель».

У 1949 Верхньодністрянська експедиція під кер. Р. провела дослідження давньоруських городищ поблизу Дністра, зокрема на городищах в Заліссі, Коропці, Стінці. Проводив розкопки у Перемишлі (1963–1964), Судовій Вишні (1957–1962), Звенигороді (1965–1973), Стінці (1949) та на Високому Замку у Львові (1955–1956) та ін.

Тв.: Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. — К., 1957. — 96 с.; Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Торжество історичної справедливості. — Львів, 1968. — С. 44–62; Стародавній Пліснеськ. — Львів, 1972. — 19 с.; Яким був літописний Звенигород [у співавт.] // Жовтень. — 1976. — № 9. — С. 140–142; Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. — К., 1976. — С. 132–206.

Літ.: Петегирич В. Олексій Ратич — дослідник пам'яток княжої доби Прикарпаття і Волині // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 10. — 2006. — С. 11–16.

РИБАЛОВА Валентина Дмитрівна (08.09.1911, м. Белєв Тульської обл., Росія — 11.12.1996, м. Пенза, РФ) — дослідниця доби бронзи та раннього залізного віку, к.і.н. (1950).

1939 закінчила іст. ф-т Ленінградського ун-ту й стала аспіранткою каф. археології, яку закінчила після війни. Життя та діяльність Р. пов'язані в основному з Ленінградом. 1950 захистила канд. дис. «О связях населения Среднего Поднепровья с лужицкими племенами (доскифский и скифский периоды)», була доц. каф. археології іст. ф-ту Ленінградського держ. ун-ту (1952–1968).

1950–1952 — н.с. Ін-ту археології АН УРСР. Брала участь в експедиціях, зокрема Південно-Подільській під кер. М.І. Артамонова (1947, 1953). Досліджувала могильник доби бронзи біля с. Осокорівка (1951), пам'ятки три-

пільської, сабатинівської та білогрудівсько-чорноліської культур на Південному Бузі та Середньому Дністрі (1954, 1955). У 1950–1960-х провадила розкопки селища доби бронзи Кам'янка на Керченському півострові.

Тв.: Могильник епохи бронзи в с. Осокорівці // АП. — 1960. — IX; О связях правобережной лесостепной Украины с Центральной Европой в эпоху бронзы и железа // Исследования по археологии СССР. — Ленинград, 1961; Поселение Каменка в Восточном Крыму // АСГЭ. — 1974. — 16.

Літ.: Пам'яті Валентини Дмитрівни Рибалової // Археологія. — 1998. — № 3. — С. 153–154; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 568.

РИМАРЕНКО Юрій Іванович (09.05.1929, м. Богуслав Київської обл. — 10.09.2006, м. Київ) — правознавець і політолог. Проф. (1982). Академік Укр. академії політ. наук (1993), Міжнар. академії інформатики (1996), чл.-кор. Академії правових наук України. Засл. діяч науки і техніки УРСР (1979), засл. працівник культури України. Лауреат республіканської премії ім. Я. Галана (1972), Держ. премії УРСР ім. Т. Шевченка (1985), премії ім. М. Вавілова АН СРСР (1991), премії ім. М. Василенка НАН України (1997), Держ. премії України в галузі науки і техніки (2005) та низки ін. Нагороджений Орденом України «За заслуги» III ступеня (1999), Почесною відзнакою Держкомнауки і технологій України, почесними Грамотами Президії НАН України (1999) та АПН України (1999). Лауреат Всеукр. конкурсу юр. літератури (1-а премія, 1998).

Походив із родини вчителів. Вищу освіту здобув на юр. ф-ті КДУ (1952). 1952–1964 — на оперативній роботі у службі зовнішньої розвідки МДБ СРСР, згодом — КДБ при РМ СРСР. Закінчив аспірантуру по каф. історії КПРС Київського ун-ту (1966). 1967 захистив канд. дис. «Діяльність КП(б)У з виховання трудящих в дусі пролетарського інтернаціоналізму і непримиренності до буржуазного націоналізму. 1921–1922 рр.» з історії, а 1973 — докт. дис. «Буржуазний націоналізм та його "теорія" нації» з філософії. М.н.с. Ін-ту філософії АН УРСР (1967–1970), с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР (1970–1977). 1977–1992 — нач. каф. філософії, заст. нач. Київської вищої школи МВС СРСР із наук. роботи, проректор із наук. роботи Укр. академії внутр. справ. Від 1992 — гол.н.с. Ін-ту держави і права ім. В. Корецького НАНУ. Зав. каф. гуманітарних дисциплін Київського ун-ту права (1995–2002). Від 2002 — проф. Нац. академії внутр. справ.

Автор численних праць з етнополітології, поліцейського й адміністративного права, а також студій, присвячених міжнаціональним взаєминам, національно-державному будівництву, нелегальній міграції, торгівлі жінками та ін. Тематика фахових інтересів трансформувалася від т. зв. «жанру критики українського буржуазного націоналізму» за рад. часів до проблем міжнац. взаємин, етнополітології, міграції у пострадянську добу. Співфундатор і відп. редактор низки енциклопедичних, довідкових та словникових

видань, у т. ч. «Межнациональные отношения: Термины и определения: Словарь-справочник» (К., 1981), «Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії» (К., 1993), «Абетка етнополітолога» (т. 1–2, К., 1996), «Мала енциклопедія етнодержавознавства: Етнос і соціум. Витоки національного права. Уроки української державності. Етнополітичні виміри українського державотворення. Націоналізм як ідеологічний, соціальний та духовно-культурний феномен. Персоналії» (К., 1996), «Націоналізм як суспільний феномен: Енциклопедичний словник» (Донецьк, 1997), «Світова та вітчизняна етнодержавницька думка: У персоналіях» (К., Донецьк, 1997), «Україна: Етнонаціональна палітра суспільного розвитку: Словник-довідник» (К., 1997), «Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний словник» (К., 1998), «Міграційні процеси в сучасному світі: Світовий, регіональний та національний виміри. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: Енциклопедія» (К., 1998), «Нація і держава: Теоретико-методологічний і концептуальний аналіз» (кн. 1–2, К., Донецьк, 1998), «Етнос. Нація. Держава: Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду» (К., 2000), «Енциклопедія етнокультурознавства: Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи» (ч. 1–2, К., 2000), «Міжнародна поліцейська енциклопедія: Понятійний апарат. Концептуальні підходи. Теорія та практика» (К., 2003), а також «Антология сыска» (т. 1, К., 2005).

Тв.: Український буржуазний націоналізм — ворог інтернаціонального єднання трудящих. — К., 1970; XXIV з’їзд КПРС та XXIV з’їзд КП України в кривому дзеркалі націоналістичної пропаганди // Зарубіжні видання про Україну: Науково-реферативний бюлетень. — 1971. — № 2; Буржуазний націоналізм та його «теорія» нації. — К., 1974; Антикоммунистический альянс (критика идеологических и социально-политических доктрин международного сионизма и украинского буржуазного национализма). — К., 1981; З ким і проти кого: Документально-публіцистичні нариси і статті. — К., 1983; Буржуазный национализм и клерикализм. — К., 1986; По следам «снежного человека»: (о причинах национализма в СССР). — М., 1989; Национализм: Истоки, причины, сущность, психология. — К., 1991; Перестройка межнациональных отношений в СССР (уроки прошлого, противоречия, обновления, перспективы): Теоретико-методологический анализ. — К., 1991; Національний розвій України (проблеми і перспективи). — К., 1995.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1127; Хто є хто в Україні. — К., 1997. — С. 434; Кресіна І.О., Мироненко О.М. Юрій Іванович Римаренко: Інформаційне видання. — К., 1999; Імена України: біограф. щорічник. — К., 1999. — С. 359; Визначні юристи сьогодення. — К., 2001; Інститут історії України НАН України: 1936–2006. — К., 2006. — С. 629–630.; Юрій Іванович Римаренко (некролог) // Юридична газета. — 2006. — № 18. — 28 вересня; Юрій Іванович Римаренко (некролог) // Проблеми філософії права. — 2006/2007. — Том IV/V. — С. 265–266; Шевченківські

лауреати: 1962–2007: Енциклопед. довідник. — К., 2007; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 9. — К., 2012. — С. 205–206.

РИЧКОВ Микола Олександрович (09.05.1944, ст. Жуляни, нині с. Крюківщина Київської обл. — 27.09.2012, м. Ірпінь Київської обл.) — дослідник доби бронзи, к.і.н. (1990).

1976 закінчив КДУ. В Ін-ті археології АН УРСР працював 1972–2002: інженер, лаборант, ст. лаборант, від 1980 м.н.с., потім н.с. відділу теорії та методики археол. досліджень. 1990 захистив канд. дис. «Этническая характеристика населения ямной культуры Северного Причерноморья (по курганным памятникам)». З 1997 був с.н.с. Археол. музею. Займався методикою дослідження поховань доби ранньої бронзи з метою вилучення етнічної та соціальної інформації.

Працював у багатьох новобудовних експедиціях: Інгульській, Краснознам'янській, Лісостеповій та ін., дослідив десятки курганів різного часу. Пробував себе на літературній ниві: видав кілька збірок поезій та прози.

Автор понад 50 праць, зокрема індивідуальної та колект. монографій, а також курсу лекцій з соціології.

Тв.: Порівняльний аналіз поховальних пам'яток за матеріалами ямної культури // Археологія. — 1987. — Вип. 60; К проблеме социальной стратификации племен ямной культурно-исторической общности // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — К., 1988 (у співавт.); Формализованно-статистические методы в археологии. — К., 1990 (у співавт.); Про локальні варіанти археологічних культур // Археологія. — 1990. — № 4; Населення ямної культури степової України. — К., 1994.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 569–570.

РОЗНЕР Іонас Германович (25.02.1924, м. Чернівці — 25.03.1980, м. Київ) — дослідник історії козацтва та селянської війни XVIII ст., д.і.н. (1967).

Походив із родини робітників. Середню освіту здобув у школі м. Чернівці (1940). Після окупації м. Чернівці спершу перебував у місцевому єврейському гетто, а пізніше до початку 1944 у концтаборі Садгора. Від квітня 1944 у Рад. армії. Учасник нім.-рад. війни. 1945–1947 військ. перекладач. 1947–1948 навчався на іст. ф-ті Чернівецького держ. ун-ту. Від 1949 у Києві. Закінчив іст. ф-т Київського держ. пед. ін-ту (1951). Викладав історію в школах м. Києва. Ст. лаборант, м.н.с. відділу історії феодалізму Ін-ту історії АН УРСР (1959–1963), звільнений за скороченням штатів. 1959 захистив канд. дис. «Яїцьке козацтво напередодні селянської війни 1773–1775 рр. під керівництвом О. Пугачова». Учень В. Голобуцького. Доц. Київського ін-ту нар. госп-ва (1963–1969). Захистив докт. дис. «Козацтво у

селянській війні 1773–1775 рр.» у Ленінградському ун-ті (1967). С.н.с. Ін-ту економіки АН УРСР (1969–1980).

Автор праць з укр. та рос. історії XVI–XVIII ст., зокрема низки студій, присвячених сел. рухам та козац. повстанням, рос.-укр. зв'язкам XVII–XVIII ст. та ін., а також розвідок про соціально-екон. погляди діячів XVIII ст. (Самовидця, Я. Козельського та ін.), оглядів іноземної наук. літератури та джерел. Підтримував зв'язки з польс., румун., угор. та франц. вченими.

Тв.: Яицкое казачество накануне крестьянской войны 1773–1775 годов // Вопросы истории. — 1958. — № 10; Історичні журнали Румунської Народної Республіки (1956–1958 рр.) // УІЖ. — 1959. — № 3; Северин Наливайко руководитель крестьянско-казацкого восстания 1594–1596 гг. на Украине. — М., 1961; Угорщина вчора і сьогодні. — К., 1962; Казачество в Крестьянской войне 1773–1775 гг. — Львов, 1966; Яик перед бурей: Восстание 1772 года на Яике — предвестник Крестьянской войны под руководством Е. Пугачева. — М., 1966; Антифеодальные государственные образования в России и на Украине в XVI–XVIII вв. // Вопросы истории. — 1970. — № 8; Соціально-економічні погляди авторів «Торчинського маніфесту» (1767 р.) і «Універсалу до селян» (1768 р.). // Історія народного господарства та економічної думки УРСР. — Вип. 6. — К., 1971; Историческое и социально-экономическое значение различных форм крестьянского движения на Украине XVIII в. // Симпозиум по аграрной истории Восточной Европы: Тезисы докладов. — Т. 1. — М., 1972; Соціально-економічні вимоги представників українського шляхетства і козацької старшини в 60-х рр. XVIII ст. // Історія народного господарства та економічної думки УРСР. — Вип. 7. — К., 1972; Омелян Пугачов і Україна. // УІЖ. — 1973. — № 9; Казачество в Крестьянской войне под предводительством Е.И. Пугачева (по данным русской и иностранной историографии XVIII–XIX вв.) // Крестьянские войны в России XVII–XVIII веков: Проблемы, поиски, решения. — М., 1974; Про суспільно-економічні погляди філософа Я.П. Козельського і депутата комісії 1768 р. майора Я.П. Козельського // Історія народного господарства та економічної думки УРСР. — Вип. 8. — К., 1974; Селянська війна 1773–1775 рр. у Росії та її вплив на Україну // УІЖ. — 1974. — № 12; Участь українців у селянській війні 1773–1775 рр. // УІЖ. — 1974. — № 4; Про соціально-економічні погляди літописця Самовидця // Історія народного господарства та економічної думки УРСР. — Вип. 9. — К., 1975; Славний син башкирського народу (до 225-річчя з часу народження Салавата Юлаєва) // УІЖ. — 1977. — № 9; Освободительная война 1648–1654 гг. и Россия // Вопросы истории. — 1979. — № 4; Російсько-українські економічні зв'язки в період визвольної війни 1648–1654 рр. // Історія народного господарства та економічної думки УРСР. — Вип. 13. — К., 1979.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 441; Рознер Іонас Германович (некролог) // УІЖ. — 1980. — № 6. — С. 159; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». —

Вип. 1. — К., 1998. — С. 270; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 631; Матях В. Український цивілізаційний процес раннього нового часу в наукових проектах Інституту історії України НАН України. — К., 2011. — С. 41, 76, 82, 138; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 9. — К., 2012. — С. 264–265.

РОМАНОВСЬКИЙ Віктор Олександрович (04.01.1890, м. Глухів Чернігівської губ., нині Сумської обл. — 16.02.1971, м. Ставрополь) — історик-архівіст, археограф, джерелознавець, д.і.н. (1947), проф. (1947). Народився в родині службовця земської управи. Знав багато європейських мов.

Закінчив чоловічу гімназію у м. Глухові (1909) та іст.-філол. ф-т ун-ту св. Володимира у Києві (1914). Отримав золоту медаль за роботу «Економічна історія Чернігівщини XVII–XVIII ст.» (наук. кер. — проф. М.В. Довнар-Запольський). Залишений при ун-ті професорським стипендіатом. 28.11.1914 назначений на посаду помічника зав. Архівом давніх актів при ун-ті св. Володимира. У 1918 — чл. кадетської партії. 1916–1919 — приват-доц. Київських вищих жіночих курсів по каф. історії Росії (пізніше історії Росії та України-Руси), де читав курси з історіографії. 1918–1924 — викладач Київського археол. ін-ту (курси з історії України, Литви та архівознавства). З 1919 — штатний редактор іст.-біографічного словника діячів України при ВУАН. 1919–1930 — викладач Ун-ту (з 1921 — КІНО). 01.03.1920 здав магістерський іспит при ун-ті. У 1921–1931 — дир. ЦАДА у Києві. У 1923 — експерт рос.-укр.-польс. делегації у Москві в справі виконання рад.-польс. ризького мирного договору. Сприяв залишенню в Україні її культ. цінностей, зокрема бібліотеки Кременецького ліцею, на поверненні якого наполягала польська сторона. 1921–1931 — чл. Археогр. комісії ВУАН (1930–1931 — її керівничий). Н.с. Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури ім. акад. Д.І. Багалія (1926–1930). 1929–1934 — нештатний співробітник Комісії соціально-екон. історії України XVIII–XIX ст. при ВУАН. У 1929 вів семінари з допоміжних іст. дисциплін на каф. марксизму-ленінізму при ВУАН. 1931–1934 — вч. секретар, в.о. дир. Наук.-досл. ін-ту зерна у Києві. З 1935 — ст. референт Держплану УСРР.

Перебував під слідством органів ДПУ УСРР у 1923, 1931 за зв'язки з білоемігрантськими організаціями. 24.04.1935 заарештований ДПУ УСРР і звинувачений в контрреволюційній діяльності, направленій на повалення рад. влади. 10.08.1935 засуджений до 5 років ВТТ. Реабілітований 1958. Після звільнення у 1940 працював зав. учбовою частиною на пед. курсах при Карагандинському пед. ін-ті. Доц. Карагандинського пед. ін-ту (1940–1947). З 1947 — зав. каф. історії Ставропольського пед. ін-ту. 1947 захистив докт. дис. «Нариси з історії державного господарства України».

Багато сил і енергії доклав до розвитку архівної справи в Україні, зокрема розробляв теоретичні та методологічні питання організаційної та архівно-технічної роботи. Автор першого укр. підручника з архівознавства

(премія Всеукр. комітету сприяння вченим за 1925). Під його керівництвом і безпосередньою участю готувалися збірки документів до історії Києва XV–XVIII ст., збірки інвентарів панських та королівських маєтків Київщини і Поділля XVIII ст., акти до історії торгового капіталу на Правобережжі XVI–XVII ст., переписні книги 1666–1667.

Тв.: Друкар Іван Федорович, життя його та діяльність. — К., 1925; Нариси з архівознавства. — Х., 1927; Хто був Самовидець? // Україна. — 1925. — Кн. 1; Грамота самозванця Лже-Дмитрія // Архівна справа. — 1926. — Кн. 2; До історії бюджетного права Гетьманщини за Кирила Розумовського // Ювілейний збірник на пошану Дмитра Івановича Багалія. — К., 1927; Переписні книги 1666 року. — К., 1932; Ставропольский край в истории СССР: Учебное пособие для учеников 7–8 классов / Под. ред. профессора В.А. Романовского. — Ставрополь, 1964; Перепись населения Левобережной Украины 1666 года, ее организация и критическая оценка. — Ставрополь, 1967.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Л., 1928. — С. 352; Шацький П.А. Ювілей В.О. Романовського // УІЖ. — 1965. — № 3; Віктор Олександрович Романовський: [Некролог] // Там само. — 1971. — № 4; Едиційна археографія в Україні у XIX–XX ст.: Плани, проекти, програми видань. — К., 1993. — Вип. 1; Митрофаненко В.В., Суслова Е.С. Фонд В.А. Романовского в Государственном Архиве Ставропольского края // Археографический Ежегодник за 1991 г. — М., 1994. — С. 227–230; Бутич І. Віктор Романовський — історик-архівіст // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії. — К., 1997; Савенок Л. Український історик і археограф Віктор Романовський // Матеріали ювілейної конф., присвяченої 150-річчю Київської археогр. комісії. — К., 1997; Водотика С.Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х рр. — К., Херсон, 1998; Мага І.М. Діяльність В.О. Романовського в галузі архівної справи та архівознавства (1921–1931 рр.) // Студії з архівної справи та документознавства. 1998. — Т. 3; Мага І.М. В.О. Романовський: на чолі Київського архіву давніх актів // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. — К., 1999. — Вип. 1; Казьмирчук Г. Віктор Олександрович Романовський: життя та праця вченого. — К., 2000; Захаров В. Виктор Александрович Романовский (1890–1971) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]. Об'єднаний випуск збірки наукових праць на пошану академіка В.А. Смолія (З нагоди 25-річчя наукової діяльності та до 50-річчя від дня народження): У 2 ч. — К., 2000. — Ч. 1. — С. 418–440; РЕІУ. — К., 1972. — Т. 4. — С. 10; Джерелознавство історії України. Довідник. — К., 1998. — С. 196–197; Бутич І. Романовський Віктор Олександрович // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. Вип. перший (XIX ст. — 1930-ті роки). — К., 1999. — С. 286–288; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». —

Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012.

РУБАН Володимир Володимирович (11.01.1950, м. Миколаїв — 09.11.2010, м. Миколаїв) — фахівець з античної археології, к.і.н. (1989).

1978 закінчив іст. ф-т Одеського ун-ту. В 1972–1978 працював у Миколаївському краєзнавчому музеї, був головою секції археології Миколаївської районної організації Т-ва охорони пам'яток, брав участь у роботі Інгульської, Ольвійської та Березанської експедицій. 1979–1982 — аспірант Ін-ту археології АН УРСР. 1989 захистив канд. дис. «Основные этапы пространственного развития Ольвийского полиса (догетское время)». Потім працював с.н.с. заповідника «Ольвія», надалі — в різних наук. і освітянських установах, зокрема в ун-ті «Україна» (м. Миколаїв).

Проблематика досліджень — історія, культура, нумізматика, епіграфіка Півн. Причорномор'я в античний час, сільська округа Ольвії, аграрне розселення на території Нижнього Побужжя, територіальний розвиток Ольвійської держави, періодизація іонійського колонізаційного руху в Понтійському басейні, хронологія та періодизація ольвійської хори, класифікація та хронологія грецьких амфор VII–V ст. до н.е., визначення основних етапів античного грошового обігу на території Нижнього Побужжя в доримський час. 1973–1978 обстежив правобережжя Бузького лиману та відкрив багато населених пунктів ольвійської хори різних типів і різного часу. Досліджував Чортувате 2 і 7, Козирку 2, Дідову Хату 1, де вперше в Нижньому Побужжі відкрив сільські садиби.

Д.чл. Одеського археол. т-ва (1966), чл. Національної спілки журналістів України (1992).

Автор 53 праць.

Тв.: Из истории приольвийских поселений правобережья Бугского лимана // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья. — К., 1978; О хронологии раннеантичных поселений Бугского лимана (по материалам хиосских амфор) // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К., 1982; Проблемы исторического развития ольвийской хоры в IV–III вв. до н. э. // ВДИ. — 1985. — № 1; История денежного обращения на сельской территории Борисфениды и Ольвии догетского времени // ВДИ. — 1986. — № 4 (у співавт.); Опыт классификации так называемых милетских амфор из Нижнего Побужья // СА. — 1991. — № 2.

Літ.: Пам'яті Володимира Володимировича Рубана // Археологія. — 2012. — № 2. — С. 149–150; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 570–571.

РУБАЧ Михайло Абрамович (20/08/.11.1899, с. Чернеча Слобода Роменського пов. Полтавської губ., нині Буринського р-ну Сумської обл. — 17.01.1980, м. Київ) — фахівець з аграрних відносин 1917–1920 рр., до-

слідник історії Великої Жовтневої соціалістичної революції, д.і.н. (1943), проф. (1945). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1969).

Закінчив сш в Катеринославі. Чл. КПРС з квітня 1917 до 1935 та з червня 1945. Брав участь у громадянській війні. 1920–1923 — комісар з особливих доручень на залізниці. 1923–1924 — зав. іст.-парт. відділу ЦК КП(б)У та редактор жур. «Літопис революції». 1924–1927 навчався на іст. відділенні Ін-ту червоної професури в Москві. Одночасно 1925–1927 — зав. каф. історії Росії пед. ін-ту ім. К. Лібкнехта. 1928–1933 — зав. каф. Ін-ту марксизму-ленінізму в Харкові, дир. Ін-ту історії партії при ЦК КП(б)У, зав. Центр. Архівним управлінням. Як уповноважений ЦК КП(б)У брав участь у кампаніях по колективізації та хлібозаготівлі. Виступив, ще за їхнього життя, проти М. Грушевського та М. Яворського. 1933–1935 — с.н.с. Ін-ту історії Комуністичної академії в Москві. 1935–1936 ув'язнений. 1936–1937 працював у Москві над докт. дис. «Нариси з історії аграрної революції 1917 року на Україні» (захистив в Ін-ті сусп. наук АН УРСР 03.11.1943).

1942–1944 — с.н.с. Ін-ту історії й археології АН УРСР (м. Уфа, м. Москва). 1944–1948 — с.н.с., 1946–1947 — зав. відділу історії рад. суспільства, 1947–1955 — с.н.с. відділу історії рад. періоду, 1955–1959 — зав. відділу археографії, 1959–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1974 — с.н.с. відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни, с.н.с.-консультант Ін-ту історії АН УРСР. За сумісництвом у 1962–1970 працював у КДУ та Ін-ті підвищення кваліфікації викладачів сусп. наук при КДУ. Співавтор колективної праці «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (У 2-х тт. — К., 1967). Ред. видань: «ІІІ Всеукр. з'їзд Рад: Стенографічний звіт» (1933); «Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема, 1910–1914 гг.» (К., 1959); «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни, листопад 1918 — серпень 1919» (К., 1962); «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. 1919–1920» (К, 1957).

Тв.: Апологет куркульської гегемонії // Студент революції. — 1929. — № 20–23; Буржуазно-куркульська ідеологія під машкарою демократії трудового народу // Червоний шлях. — 1932. — № 5–8, 11, 12; Реакційна суть націоналістичних «теорій» безкласовості та «єдиного потоку». — К., 1955; Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. — К., 1957; Победа Советской власти на Украине. — М., 1967 (у співавт.).

Дж. та літ:. НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 969; Учені вузів Української РСР. — К., 1968; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 7. — 1970; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; Правда України. — 1969. — 25 груд.; 1970. — 4 січ.; Терещенко Ю.І. Відзначення 70-річчя професора М.А. Рубача // УІЖ. — 1970. — № 2; [Некролог] // Там само. — 1980. — № 3; EoU. — Vol. IV. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Михайло Рубач: архівіст,

історик, педагог. — К., 2000; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012.

РУБІНШТЕЙН Микола Леонідович (24.12.1897, м. Одеса — 26.01.1963, м. Москва) — історик Київської Русі та Росії XIX–XX ст., історіограф.

Середню освіту отримав в 1-й Рішельєвській гімназії. 1916 вступив на іст. відділення іст.-філол. ф-ту ІНУ, а також в якості вільного слухача відвідував заняття на юр. ф-ті. Закінчувати ун-т випало під час реорганізації системи вищої освіти, коли ун-ти разом з іншими внз були трансформовані в мережу профільних ін-тів. Протягом 2-х років він відвідував лекції в ОГСІ і ОАІ, а закінчив навчання 1922 на ф-ті професійної освіти Одеського ІНО із захистом дипломної роботи «Західні торговельні шляхи України-Руси». 1925 у вигляді статті робота була опублікована у «Віснику ОКК при ВУАН». Після отримання вищої освіти поступив на службу в губ. архів та за сумісництвом працював статистом, бухгалтером, економістом, юристом, редактором у різних установах та організаціях. Паралельно навчався на правовому ф-ті ОІНГ, який закінчив 1924 після захисту дипломної роботи «Право відбудування». Із студентських років проводив наук. роботу. Після отримання вищої освіти його наук. діяльність зосереджена в соціально-іст. секції ОКК при ВУАН. На 2 роки (1925–1926) він поїхав до Москви і Ленінграду, де вивчав іст. джерела в місцевих архівах, вступив у Т-во істориків-марксистсів Ком. Академії при ЦВК СРСР, взяв участь в його Першій всесоюзній конференції, став членом секції з вивчення декабристів та їх часу Всесоюзного т-ва політ. каторжан і зсильнопереселенців. Під час підготовки до 100-річчя повстання декабристів опублікував статтю «Экономическое развитие России в первой четверти XIX века как основа движения декабристов». Наприкінці 1926 повернувся до Одеси та з 01.01.1927 його було зараховано аспірантом Одеської секції Харківської наук.-дослідної кафедри історії укр. культури при Одеському ІНО (керівник — М. Слабченко). Під час виконання аспірантського стажу він працював над питаннями історії феодалізму в Київській державі та історії рев. руху в Україні у XIX ст. З останньої теми провів низку семінарів зі студентами іст. ф-ту професійної освіти Одеського ІНО, позаштатним викладачем до якого його було прийнято восени 1927. Був членом багатьох наук. т-в при ВУАН: ОКК, ОНТ, НТШ. Але закінчити аспірантуру під кер. М. Слабченка через перебіг обставин йому не вдалося. 2.11.1928 за власним бажанням виключений зі складу аспірантів секції. 1931 переїхав до Москви, де працював у Наук.-дослідному ін-ті іноземної бібліографії Об'єднання держ. книжково-журнальних вид-в Нар. комісаріату освіти РРФСР (1931–1933), редактором іноземної редакції

Держ. вид-ва соціально-екон. літератури (1933–1939). Пед. діяльність розпочав 1934 у Московському обл. пед. ін-ті, де спочатку в якості доц., а потім проф. читав лекції та вів практичні заняття до 1939. Одночасно за сумісництвом читав лекції на іст. ф-ті МДУ, а з 1942 зарахований до штату. 1936–1941 викладав курс лекцій з історіографії у МІФЛІ. 15.05.1940 на вченій раді МІФЛІ відбулось обговорення його монографії «Русская историография». Враховуючи актуальність і наук. значення дослідження, каф. історії СРСР МДУ у січні 1941 представила монографію до змагань на одержання Сталінської премії 1942, а у березні 1941 відбулось засідання експертної комісії Комітету у справах вищої школи по обговоренню питання про надання монографії статусу підручника внз. Але через наявність у ній багатьох дискусійних проблем, книзі надали статус не підручника, а навч. посібника. Книга вийшла у 1941. У листопаді 1941 евакуйований до Саратова, де на посадах проф., зав. каф. історії СРСР, декана іст. ф-ту працював у місцевому ун-ті. У другій половині 1942 повернувся до Москви та поновив наук.-пед. діяльність в МДУ. Працював заступником дир. з наук. роботи Держ. іст. музею (1943–1949). В лютому 1949 його обрано членом Вченої Ради Ін-ту історії. Але вже навесні в наук. колах істориків була відкрита дискусія навколо змісту та побудови курсу історіографії вченого, яка стала наслідком особливої уваги ЦК ВКП(б) з ідеологічних питань. Результатом дискусії стало звільнення вченого з усіх посад, що він обіймав. Восени 1949 прийнятий на роботу в Московський бібліотечний ін-т, в якому працював до 1957, а потім став проф. Московського держ. іст.-архівного ін-ту (1957–1959).

Тв.: Западные пути торговли Украины–Руси // Вісник ОКК при ВУАН. — 1925. — Ч. 2–3; Экономическое развитие России в первой четверти XIX века, как основа движения декабристов // Каторга и ссылка. — 1925. — № 8; Крестьяне и помещики в польском восстании 1831 года. (По материалам Одесского областного архива) // Там само. — 1926. — № 1; До історії соціальних відносин у Київській Русі XI–XII ст. // Наукові записки науково-дослідчої катедри історії української культури. — 1927. — № 6; Нарис історії Київської Русі. — Харків, Одеса, 1930; Русская историография. — М., 1941; О путях исторического исследования // История СССР. — М., 1962. — № 6.

Літ.: Дмитриев С.С. Памяти Николая Леонидовича Рубинштейна (1897–1963) // История СССР. — М., 1963. — № 3; Дмитриев С.С. К истории советской исторической науки. Историк Н.Л. Рубинштейн (1897–1963) // Учёные записки ГГУ. — Горький, 1964. — Вып. 72; Дубровский А.М. Н.Л. Рубинштейн в Одессе // Одесі–200. — Ч. II. — Одеса, 1994. — С. 90–91; Цамутали А.Н. Николай Леонидович Рубинштейн (1897–1963) // Историки России XVIII–XIX веков. — М., 1996. — Вып. 3. — С. 126–135; Шаханов А.Н. Борьба с «объективизмом» и «космополитизмом» в советской исторической науке: «Русская историография» Н.Л. Рубинштейна // История и историки. — 2004. — № 1; Левченко В.В. Викладання та дослідження історії України в Одеському інституті народної освіти (1920–1930) // Проб-

лемы славяноведения. — Вып. 7. — Брянск, 2005. — С. 175–176; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 328–332.

РУДИНСЬКИЙ Михайло Якович (14/02/.10.1887, м. Охтирка — 23.06.1958, м. Київ) — археолог, музеєзнавець, пам'яткоохоронець, д.і.н. (1948). Народився в сім'ї лікаря.

1905–1907 навч. на іст.-філол. ф-ті Петербурзького ун-ту, 1910 закінчив іст.-філол. ф-т Харківського ун-ту. Магістерська дис. «Дюнні стоянки енеолітичної доби в басейні Дніпра». 1910–1912 — викладач Путивльської жіночої гімназії, 1912–1915 — Київського комерційного училища, 1915–1917 — Петроградського комерційного училища. Із квітня 1917 — викладач пед. курсів на Полтавщині. У серпні 1917 обраний головою пед. бюро Полтавського земства. Один із фундаторів Комітету охорони пам'яток у Полтаві, перший дир. Полтавського худ. музею (1919), голова Полтавського бюро Укр. вчительської спілки. Розробив концепцію Укр. ун-ту в Полтаві, заснував час. «Нова школа». 1920 і 1921 був заарештований ВУЧК. Із політ. мотивів звільнений з посади дир. Центр. пролетарського музею Полтавщини. 1924 переїхав до Києва, де працював зав. відділу шиття і тканин Лаврського музею, співробітником Кабінету антропології та етнології імені Ф.Вовка при ВУАН. Чл. Всеукр. археол. комітету (1924), вчений секретар його президії (1925–1929), із 1930 — проф. Укр. ін-ту історії матеріальної культури (1930–1933). У березні 1934 Р. заарештовано і вислано до Архангельської обл. РСФРР. 1938–1944 працював у Вологодській облспоживспілці, краєзнавчому музеї у м. Вологда (нині місто в РФ). Із 1944 — у Києві. До кінця життя працював в Ін-ті археології АН УРСР: н.с., зав. відділу первісної археології, вченим секретарем. Докт. дис. «Дослідження і матеріали по археології УРСР» (1948). Наук. пріоритетом була первісна археологія. У 1920–1950-ті рр. дослідив низку пізньопалеолітичних, мезолітичних, неолітичних, трипільських пам'яток на Лівобережжі, старожитності палеоліту Криму, Поділля. Організував діяльність Дніпробудівської експедиції Наркомосвіти України (1928–1932), вивчав комплекс Кам'яна Могила в Приазов'ї, що його зусиллями став держ. заповідником.

Реабілітований у червні 1989.

Тв.: Архітектурне обличчя Полтави. — Полтава, 1919 (перевид. — 1992); Дюнні стадії неолітичної доби з побережжя р. Ворскла. — Полтава, 1919; До питання про культури «мезолітичної доби» на Вкраїні // Антропологія (К.). — 1928. — № 1; Кам'яна Могила (корпус наскельних рисунків). — К., 1961.

Бібліогр.: Михайло Якович Рудинський (1887–1958): археолог, музеєзнавець і пам'яткоохоронець: бібліогр. покажч. (Сер. «Науковці Полтав. краєзнавчого музею»; вип. 1) / Уклад.: О.Б. Супруненко, І.Г. Шовкопляс. — Полтава], 1993. — 24 с.; Михайло Якович Рудинський (1887–1958): Бібліогр. покажчик. — Полтава, К., 2001. — 31 с.: іл.

Літ.: Шовкопляс И.Г. М.Я. Рудынский (1887–1958) // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. — Вып. 8. — К., 1959; Нестуля О. Невтомний дослідник пам'яток України (М.Я. Рудинський) // Репресоване краєзнавство. — К., Хмельницький, 1991; Часопис, присвячений пам'яті М.Я. Рудинського (1887–1958) // Археологічний літопис Лівобережної України. — 2002. — Ч. 2; 2003. — Ч. 1; Нестуля О.О. Михайло Якович Рудинський // Зневажена Кліо. — К., 2005; Пудовкіна А.С. Подільські студії М.Я. Рудинського у міжвоєнний період // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 2010; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012.

РУДНЄВ Валентин Васильович (06.07.1890, хут. Мартиновський Дурновської станиці обл. Війська Донського — ?.07.1967, ?) — дослідник історії України першої половини XX ст., к.і.н. (1945). З родини священика.

Середню освіту здобув в духовній семінарії і духовному училищі в м. Новочеркаськ. Навчаючись в духовній семінарії, склав додаткові іспити на атестат зрілості і в 1908 вступив на іст.-філол. ф-т Харківського ун-ту, який закінчив в 1912. До 1923 — на пед. роботі в середніх навч. закладах. 1923–1935 — зав. роб. кооперацією при цукровому заводі. 1935–1938 на різних посадах в держ. органах Харкова та Києва. 1939–1942 — с.н.с. Архівного управління НКВС УРСР. 1942–1945 — дир. школи в с. Усть-Утське Курганської обл. З вересня 1945 — зав. відділу Комісії з історії Великої Вітчизняної війни АН УРСР. Канд. дис. «Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р.». 1950–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1963 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР.

Автор понад 30 наук. праць. Підготував і подав до захисту докт. дис. «Утворення української соціалістичної нації», яку внаслідок критичних зауважень, а згодом переведення на пенсію, не встиг захистити.

Тв.: Крестьянское движение в начале XX в. — М., 1929; Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р. — К., 1955; Революція 1905–1907 рр. на Україні: Зб. документів. — К., 1948 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 443; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

РУТЕНКО Анатолій Олександрович (30.07.1911, м. Київ — ?) — дослідник історії техніки, к.і.н. (1948). З робітників.

1935–1940 навчався на іст. ф-ті КДУ. Учасник Другої світової війни. 1945–1948 — аспірант МДУ. 1947–1948 — нач. відділу викладачів суспільних наук УВШ УРСР, 1948–1950 — нач. каф. Київського автодорожнього ін-ту, 1950–1953 — зав. каф. Львівського пед. ін-ту, 1953–1956 — доц.

с/г академії, 1953–1954 — доц. Київського фінансово-екон. ін-ту. 1954–1980 — консультант Президії АН УРСР, одночасно 1960–1963 — с.н.с. відділу історії техніки Ін-ту теплоенергетики АН УРСР, 1963–1964 — с.н.с. відділу історії техніки сектора історії техніки і природознавства Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Страницы летописи Донецкой. — К., 1963 (у співавт.).

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 635.

РУТКІВСЬКА Лукерія Маркіянівна (01.11.1923, с. Сингаї Житомирської обл. — 2005, м. Київ) — фахівець у галузі ранньослов'янської археології та археології Середньої Азії, к.і.н. (1963).

1948 закінчила іст. ф-т Київського ун-ту. 1948–1950 — м.н.с. Ін-ту археології АН УРСР. 1950–1960 — викладач, ст. викладач каф. археології Середньоазійського держ. ун-ту (м. Ташкент) і н.с. Південно-Туркменської експедиції (кер. М.Є. Массон). 1963 в Московському ун-ті захистила канд. дис. «Античная и средневековая керамика Мерва».

З 1960 працювала в Ін-ті археології АН УРСР: ст. лаборант, м.н.с., зокрема Археол. музею (1968–1978). Вивчала розвиток кочових племен степової України I тис. та взаємовідносини кочовиків і слов'ян в середині — другій половині I тис. Досліджувала поселення IV–V ст. Капулівка на Нижньому Дніпрі, ранньослов'янське поселення Стецівка в Потясминні.

Автор понад 30 праць.

Тв.: Кочовики та землероби на території Степової України в середині I тисячоліття н. е. // Археологія. — 1969. — XXII; До питання про найдавніші болгарські племена на території України // Вісник Академії наук УРСР. — 1972. — № 10; З історії етнічних зв'язків на Подніпров'ї // Середні віки на Україні. — 1973. — 2; О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовка на р. Тясмине // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974; Археологические памятники IV–V вв. в районе Кременчугского моря (Украина) // Slovenska archeologia. — 1979. — 27/2.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 147; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 575.

САВОВСЬКИЙ Іван Петрович (13.06.1923, с. Санжарівка, нині Полтавка — 30.04.1999, с. Балки Запорізької обл.) — археолог, краєзнавець, учитель історії.

Учасник Другої світової війни. 1949 закінчив Бердянський учительський ін-т, 1959 — іст.-філол. ф-т Кримського пед. ін-ту. Від 1964 був директором сш в с. Балки, заснував при ній народний музей (нині філія Василівського краєзнавчого музею). 1971–1980 — м.н.с. Ін-ту археології АН УРСР (Запо-

різької новобудовної експедиції, відділу новобудовних експедицій, відділу археології раннього залізного віку). У 1972–1979 був заст. нач. Запорізької новобудовної експедиції. Займався скіфо-сарматською археологією; гарний польовик. Розкопав Сахнову Могилу (1979) і десятки інших. Після звільнення з Ін-ту працював у Запорізькій експедиції за договорами (1980–1987) і вчителював у с. Балки.

Тв.: Нові сарматські поховання на Запоріжжі // Археологія. — 1977. — 23; Курганная группа Рясные могилы у с. Балки; Курганный могильник в уроч. Носаки // Курганные могильники Рясные могилы и Носаки. — К., 1977 (у співавт.); Раннесарматское погребение в Запорожской области // СА. — 1977. — № 3; Курган Плоская Могила // Курганы Степной Скифии. — К., 1991 (у співавт.).

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України. Археологічний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 124; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 577.

САВЧЕНКО Федір Якович (02.02.1892, м. Хорол — імовірно, липень 1938) — історик, працював з М. Грушевським.

Навчався в Ніжинському іст.-філол. ін-ті князя Безбородька та іст.-філол. ін-ті в Санкт-Петербурзі, спеціалізувався спершу з історії літератури. 1914 відряджений за кордон як професорський стипендіат. До 1924 (спершу з наук. метою, згодом як емігрант) відвідав Німеччину, Швейцарію, Італію, Бельгію, Велику Британію, Австрію, Польщу. Найдовше (1916–1921) перебував у Франції, де, зокрема, виконував спец. доручення міністерства нар. освіти Тимчасового уряду й до січня 1918 мав акредитацію при франц. уряді. Рівночасно відвідував виклади в Сорбонні та був одним із керівників «Української національної ради» у Франції. За кордоном відбулося його знайомство з М. Грушевським, що визначило подальшу долю С. За пізнішим свідченням М. Грушевського, «познайомившися …зі мною в 1919 р., він (Савченко. — *Авт.*) став під моїм керівництвом працювати над фолькльором, етнольогією і соціольогією, і 1924 вийшла його перша праця, зроблена під моїм керівництвом: “Обрядовість найпримітивніших”…» Восени 1924 на пропозицію М. Грушевського переїхав із Берліна (Німеччина) до Києва для роботи на штатній посаді у ВУАН. Був керівником Комісії історії Зх. України, співробітником Комісії іст. пісенності. Йому належить ґрунтовне дослідження «Заборона українства 1876 р.: До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр.» (1930). У листі до Я. Гординського у Львів 20 лютого 1931 (за два тижні перед власним арештом), повідомляючи про перші відгуки на його монографію доморослих «марксо-ленінських» істориків, С. зауважив: «Оскільки чую розмови, то ставлення досить гостре й критичне, хоч навряд чи кому вдасться зменшити значіння тих матеріялів і документів, що я витяг із архівної темряви на світ. У цьому відношенні я не знаю, хто б тут у нас міг зо мною конкурувати». 1924–1931 був довіреною

особою керівника Іст. секції ВУАН у всіх науково-орг. питаннях: допомагав у редагуванні видань, полагоджував видавничі проблеми з Державним видавництвом України, постійно їздив у всіх справах М. Грушевського та Істор. секції ВУАН до Харкова. Несприйняття М. Грушевського з боку керівництва ВУАН (С. Єфремов, А. Кримський) впливало й на оцінку постаті та діяльності С. як його довіреної особи. Заарештований київським оперативним сектором ДПУ УСРР 8 березня 1931 у сфабрикованій «справі» т. зв. Укр. нац. центру. 7 лютого 1932 Колегією ОДПУ СРСР засуджений до 5-ти років позбавлення волі. Утримувався в Суздальському та Ярославському політізоляторах. Після завершення терміну покарання за рішенням Особливої наради при НКВС СРСР, затвердженим ЦВК СРСР 10 березня 1936, був засланий на 3 роки до Саратова (нині місто в РФ). Викладав у школах англійську, у місц. консерваторії — італійську мови; працював над десятимовним словником, який довів до літери «С». 18 жовтня 1937 вдруге заарештований Управлінням НКВС РРФСР по Саратовській обл. за обвинуваченням у приналежності до «контрреволюційної есерівської націоналістичної групи». Як і «керівник» останньої Й. Гермайзе, одержав ще 10 років таборів. Від липня 1938 дружина не мала від нього звісток — вірогідно, був страчений або помер в ув'язненні.

Тв.: Бальзак на Україні (1847–1850) // Україна. — 1924. — Кн. 1–2; Обрядовість найпримітивніших: Пігмеї та бушмени // Науковий збірник за 1924 р.: Записки Українського наукового товариства в Києві. — Т. 19. — К., 1925; Перший збірник українських пісень Максимовича: 1827–1927. — К., 1928; Українське науково-культурне самовизначення 1850–1876 рр. // Україна. — 1929, січень–лютий (кн. 32); Заборона українства 1876 р.: До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. — Харків, К., 1930; Листування Я. Головацького з О. Бодянським (1843–1876) // За сто літ: Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX ст. — Кн. 5. — К., 1930; The Suppression of the Ukrainian Activities in 1876. — Munchen, 1970.

Літ.: Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // ЗНТШ. (Париж–Чикаго). — 1962. — Т. 173; Рубльов О.С. Особистий секретар академіка М.С. Грушевського: Ф.Я. Савченко // Репресоване краєзнавство: 20–30-ті роки. — К., 1991; Гирич І.Б., Кіржаєв С.М. До історії Всеукраїнської академії наук: Михайло Грушевський і Агатангел Кримський: З приводу «Осібної гадки акад. М. Грушевського до протоколу спільного зібрання УАН від 17 жовтня 1927 р.» // Український археографічний щорічник. — Вип. 1 (4). — К., 1992; Рубльов О.С. «Аташе» академіка М.С. Грушевського: Савченко Федір Якович // Реабілітовані історією. — К., Полтава, 1992; У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). — К., 1993; Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західно-української інтелігенції (20–50-ті роки XX ст.). — К., 1994; Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929. — К., 1997; Михайло Гру-

шевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934). — К., 1999; Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). — СПб., 2000; Папакіна Т. Комісія дослідження історії Західної України Всеукраїнської академії наук: Науково-бібліографічний доробок (1925–1933) // Бібліотечний вісник [НБУВ]. — 2001. — № 3; Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загально–національних політичних та культурних процесах (1914–1939). — К., 2004; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К.: Наукова думка, 2012.

САГАРДА Микола Іванович (1870, м. Золотоноша Полтавської губ., нині Черкаської обл. — 16.03.1942/01.1943/, м. Київ) — історик церкви, візантолог, бібліограф. Народився у сім'ї священика.

Навчався у Переяславській духовній школі, Полтавській духовній семінарії. Закінчив Петербурзьку духовну академію (1896), кандидат богослов'я. 1896–1897 — проф. стипендіат при каф. Священного Писання Нового Заповіту там само. Після закінчення навчання призначений викладачем латини в Полтавське духовне училище. З 1899 — викладач церковної й біблійної історії Полтавської духовної семінарії. 1904 у Петербурзській духовній академії захистив дис. «Первое соборное послание св. апостола и евангелиста Иоанна Богослова» й отримав ступінь магістра богослов'я, а після цього працював на каф. патристики Петербурзької духовної семінарії у званні позаштатного, а з 1909 — штатного екстраординарного проф., доктора історії (1916). Розробив фундаментальний і єдиний до цього часу повний курс лекцій по патрології у Росії. Досконало володіючи латиною, грец., нім., фр., англ. мовами, перекладав праці Григорія Чудотворця на рос. мову, Євангеліє на укр. мову.

З 1906 — секретар духовно-цензурного комітету, а з кінця 1911 — незмінний редактор акад. ж. «Христианское чтение».

У 1918 переїхав в Україну. Протягом 1918–1919 активно співпрацював з ж. «Книгарь». У 1919 — приват-доц. каф. історії Церкви Київського ун-ту, того ж року зарахований ст. бібліотекарем ВБУ. 1920 очолив Полтавську центральну наук. бібліотеку. З жовтня 1920 зайняв посаду проф. каф. історії всесвітньої літератури Полтавського укр. ін-ту нар. освіти, де викладав історію візантійської культури, а згодом історію середніх віків.

1924 із сім'єю переїхав до Києва і обійняв посаду зав. відділом періодики ВБУ, входив до складу Президії Наук.-досл. комісії бібліотекознавства та бібліографії, завідував секцією бібліографії. З 1927 — секретар Бібліогр. комісії. Брав участь у створенні бібліотечного часопису «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», входив до складу редакційної колегії. Займався наук. теоретичними розробками різних аспектів бібліографічної роботи. Один із засновників акад. Комісії по вивченню візантійської писемності та

її впливу на Україну (Візантологічна комісія) (1926), яку очолив акад. Ф.І. Мищенко і був обраний його заступником. Започаткував створення зведеного каталогу візантієзнавчої літератури, підготував доповідь «Из истории византийских источников славяно-русской “Пчелы”. I. Общий обзор происхождения и развития греко-византийских антологий». У 1928 після перевірок діяльності ВБУ Комісією НКО був переведений на посаду бібліотекаря-спеціаліста із забороною займати наукові та керівні посади у всіх структурних підрозділах рад. апарату. Продовжував працювати над створенням єдиного зведеного каталогу іноземних періодичних видань у бібліотеках м. Києва та упорядковував каталоги видань ВУАН. У 1932 після чергових звинувачень в антинаук. діяльності звільнився з бібліотеки. Працював в АН на посаді коректора акад. видавництва.

Помер у Києві під час нім. окупації. Точна дата смерті невідома, найбільш авторитетні джерела вказують дві різні дати: ЕУ — 1943, П.П. Ротач — 16 березня 1942.

Тв.: Первое соборное послание св. апостола и евангелиста Иоанна Богослова. Исагогико-экзегетическое исследование. — Полтава, 1903; Новооткрытое произведение св. Иринея Лионского «Доказательства апостольской проповеди». — СПб., 1907; Древне-церковная богословская наука на греческом востоке в период расцвета (IV–V вв.). Ее главнейшие направления и характерные особенности. — СПб., 1910; Вера и жизнь христианская по учению святых отцов и учителей церкви. — Вып. I–IV. — Петроград, 1915; Святой Григорий Чудотворец, епископ Неокесарийский. Его жизнь, творения и богословие. Патрологическое исследование. — СПб., 1916; Лекции по патрологии I–IV века. — М., 2004.

Літ.: ЕУ. — Т. 7. — Львів, 1998. — С. 2686–2687; Коваль Т.В. Жизнь, посвященная науке // Сагарда Н.И. Лекции по патрологии I–IV века. — М., 2004. — С. XVI–XXVI; Коваль Т.В. Практик та теоретик бібліотечної справи Микола Іванович Сагарда // Наукові праці НБУВ. — Вип. 13. — К., 2004. — С. 139–149; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 199–200.

САМОЙЛОВСЬКИЙ Ілля Михайлович (23.12.1881, с. Лемешівка, нині Полтавської обл. — 1972, м. Київ) — фахівець у галузі ранньослов’янської та давньоруської археології, археології Києва, к.і.н. (1946).

Закінчив іст. відділення Харківського ун-ту (1906–1910), Московський археол. Ін-т (1911–1914) за фахом «археолог», захистивши дис. «Древнерусское народное хозяйство IX–XI вв. по археологическим данным». 1946 захистив в Ін-ті історії матеріальної культури АН СРСР (м. Ленінград) канд. дис. «Поле похоронных урн в с. Корчеватое под Києвом».

1903–1917 працював викладачем у навч. закладах на Полтавщині, у Москві та Серпухові. 1905–1906 перебував під слідством і півроку провів у в’язниці за звинуваченням в антидержавній (революційній) діяльності. 1917–1934 викладав у закладах Києва, працював інструктором Наросвіти (Пере-

яслав), лектором-екскурсоводом, н.с. у музеях Києва, Полтави, Миколаєва. 1925–1926 тимчасово працював у ВУАН. Від 1934 — н.с. Ін-ту історії матеріальної культури / Інституту археології АН УСРР. Під час окупації Києва з 1 січня 1942 працював у Краєвому ін-ті археології. 1 травня 1943 звільнений через ідеологічні розходження з проф. Штампфусом щодо інтерпретації матеріалів Корчуватівського могильника. 15 листопада 1943 поновлений на посаді н.с. Ін-ту археології, 1948–1955 — м.н.с. відділу слов'яно-руської археології.

Досліджував старожитності неоліту, бронзового віку та слов'яно-руської доби. 1914 розкопав курган у Полтавській губ. Брав участь у Дніпрельстанівській експедиції. Найвизначніше його досягнення — розкопки Корчуватівського могильника зарубинецької культури (1940, 1941). Досліджував слов'янські могильники у Києві над Дніпром та на р. Пронівщина; Змійові вали в Переяслав-Хмельницькому; Половецький курган на Нижньому Дніпрі. Багато років здійснював нагляд за земляними роботами в Києві, результатом чого стало дослідження підмурків будівель і фортифікаційних споруд міської брами X ст., Василівської церкви та валу неподалік фунікулеру, Георгіївського храму, ровів і валів біля Золотих воріт, а також знахідки скарбів давньоруського часу.

Автор понад 40 праць, частина їх зберігається в рукописах у наук. архіві Ін-ту.

Тв.: Корчоватовський могильник // Археологія. — 1946. — I; Скарб часів Київської Русі // Археологія. — 1948. — II; Пам'ятки культури полів поховань у Києві // Археологія. — 1951. — VII; Тілопальний могильник коло с. Софіївки // АП. — 1952. — 4; Міська брама X ст. у Києві // Археологія. — 1965. — XIX; Стародавній Коростень // Археологія. — 1970. — XXII.

Літ.: Боровський Я. Ілля Самойловський (1881–1972) // АНТ. — 2005. — 13/15. — С. 75–76; Козюба В.К. До 130-річчя Іллі Михайловича Самойловського // Археологія. — 2012. — № 1. — С. 125–127; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 579–580.

САНЦЕВИЧ Анатолій Васильович (23.06.1924, с. Кострома Крюківського р-ну Полтавської губ., нині в складі м. Кременчук — 15.03.1996, м. Київ) — історіограф, джерелознавець, дослідник методики і методології вивчення історії, д.і.н. (1968), проф. Лауреат премії ім. Д.З. Мануїльського АН УРСР (1984). Нагороджений медаллю ім. А.С. Макаренка Міністерства освіти України. Зі службовців.

1942–1947 перебував у лавах Червоної армії (із 1946 — Рад. армія). 1952 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ. 1952–1955 — аспірант Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Підривна діяльність Ватикану і боротьба трудящих народно-демократичної Польщі проти католицької реакції (1945–1953)» (1955, наук. кер. — проф. В.А. Жебокрицький). 1955–1961 — с.н.с. Ін-ту

педагогіки УРСР, 1961–1996 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва, зав. відділу, заст. дир., пр.н.с. відділу укр. історіографії Ін-ту історії АН УРСР. Водночас 1962–1964 і 1967–1972 був заст. гол. редактора «УІЖ'у». У цьому ж ін-ті 1969 захистив докт. дис. «Проблеми історії України 1945–1965 рр. у радянській історіографії».

Автор бл. 500 наук. праць.

Тв.: Вивчення питань робітничого руху на уроках історії. — К., 1959; Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії. — К., 1967; Історіографічне значення публіцистики // УІЖ. — 1967. — № 11; Сучасність очима історика. — К., 1971; Джерелознавство з історії України післявоєнного періоду (1945–1970). — К., 1972; Про поняття «сучасна історія» // УІЖ. — 1980. — № 3; Джерелознавство з історії України (1917–1941). — К., 1981; Українська радянська історіографія (1945–1982). — К., 1984; Эмпирический и теоретический уровни познания в историческом исследовании // Методологические проблемы общественных наук. — К., 1985; Система вспомогательных исторических дисциплин // Вспомогательные исторические дисциплины. — К., 1988; Методика исторического исследования. — К., 1990; Теория относительности и периодизация в исторической науке // Методологическая подготовка студента-историка. — Тверь, 1991; Видатний історик України М.Є. Слабченко. — К., 1993; М.І. Яворський: Нарис життя та творчості. — К., 1995; Матеріали до біографії. — К., 1996.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 204; Л.М. Захист докторської дисертації А.В. Санцевичем // УІЖ. — 1969. — № 2; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; Историки-слависты СССР: Библиографический словарь. — М., 1981; Румянцева В.В. Вшанування члена-кореспондента АН УРСР Ф.П. Шевченка, доктора історичних наук І.М. Кулинича, доктора історичних наук, професора А.В. Санцевича у зв'язку з їх ювілеями // УІЖ. — 1984. — № 11; Бабій Б.М. Санцевич Анатолій Васильович // Вісник АН УРСР. — 1984. — № 7 (про діяльність з історіографії та джерелознавства); Сарбей В.Г. Історіографічні дослідження на Україні за 70 років Радянської влади // УІЖ. — 1987. — № 1 (про доробок А. Санцевича); EoU. — Vol. IV. — 1993; Санцевич Анатолій Васильович: Анатолій Санцевич: матеріали до біогр. / Відп. ред. В.Г. Сарбей. — К., 1996. — 47 с.; [Некролог] // УІЖ. — 1996. — № 3; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 635–636; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9: Прил–С. — К., 2012.

САРАДЖЕВ Арташес Хоренович (11.12.1898, м. Ахалцихе Тифліської губ., Грузія — 10.03.1937, м. Москва) — партійний діяч, філософ. Перший дир. Ін-ту історії України АН УРСР. З родини ремісника.

1910–1915 навчався в класичній гімназії м. Ахалцихе. З 1915 займався приватною викладацькою практикою. 1919 вступив до Бакинського ун-ту.

Незабаром повернувся в рідне місто для підпільної рев. діяльності. В листопаді 1920 за більшовицьку діяльність заарештований. Звільнений в березні 1921 після приходу до Грузії Червоної армії. З встановленням Рад. влади в Грузії працював секретарем, зав. агітаційого відділу Ахалцихинського повітового парткому. З 1922 — зав. істпарту ЦК Компартії Азербайджану, одночасно — дир. Музею революції в Баку. 1926–1930 навчався на філос. відділенні Ін-ту червоної професури в Москві. Після його закінчення працював зав. каф. філософії іст.-філос. ін-ту ім. Свердлова у Москві. Після захисту канд. дис. у 1933–1934 — вчений секретар Ін-ту філософії АН СРСР.

З утворенням в УСРР Всеукр. асоціації марксистсько-ленінських ін-тів і з метою їх зміцнення з Москви в Україну була направлена група вчених, в т. ч. О.П. Дзеніс, З.А. Ашраф'ян, Н.М. Войтинський. У травні 1934 на пропозицію президента ВУАМЛІН О.П. Дзеніса в Україну переведений А.Х. Сараджев. Працював дир. Ін-ту філософії в Харкові, одночасно входив до складу редколегії органу ВУАМЛІН «Під марксистсько-ленінським прапором». З реорганізацією в 1936 ВУАМЛІН призначений дир. Ін-ту історії АН УРСР. 27.12.1936 заарештований як «активний учасник правотроцькістської терористичної організації». 10.03.1937 трійкою Військової Колегії Верховного Суду СРСР засуджений до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Тоді ж розстріляний, хоча брату було повідомлено, що А.Х. Сараджев засуджений до позбавлення волі строком на 10 років. 28.12.1955 справа його була переглянута військовою Колегією Верховного Суду СРСР. Вирок було скасовано і справу за відсутністю складу злочину припинено.

Тв.: Про класові і гносеологічні корені ідеалізму: До 25-річчя «Матеріалізму і емпіріокритицизму» Леніна // Під марксо-ленінським прапором. — 1934. — № 2; Матеріалізм і емпіріокритицизм»: До 25-річчя «Матеріалізму і емпіріокритицизму» Леніна // Під марксо-ленінським прапором. — 1934. — № 3–4; Шкідництво класового ворога в галузі філософії // Там само (у співавт.); Про деякі питання теорії пізнання // Там само. — 1935. — № 2; Ф. Енгельс і матеріалістична діалектика як філософська наука // Там само. — № 4, 6; 1936. — № 4.

Літ.: У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. док. і матеріалів: У 2 ч. — Ч. 1. — К., 1996; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941 / Упоряд. О.В. Юркова. — К., 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 636–637.

САРБЕЙ Віталій Григорович (псевд.: В. Григоренко, 30.01.1928, с. Янчекрак Василівського р-ну Запорізької обл. — 22.04.1999, м. Київ) — дослідник історії України XIX — поч. XX ст., історіограф, джерелознавець, д.і.н. (1972). Засл. діяч науки і техніки України (1996). Нагороджений

Почесною грамотою Верховної Ради УРСР, медаллю ім. А.С. Макаренка. Зі службовців.

Навчався на іст. ф-тах Середньоазіатського ун-ту (Ташкент, 1946–1948) та ХДУ (1948–1951). 1951–1953 вчителював у сільських школах Підбузького р-ну Дрогобицької обл. 1953–1956 — аспірант Ін-ту історії АН УРСР, 1957–1961 — м.н.с., 1961–1979 — с.н.с. відділу історії капіталізму, 1979–1999 — зав. відділу історії України XIX — поч. XX ст. Ін-ту історії України НАН України. Канд. дис. «Історичні погляди О.М. Лазаревського» (1958, наук. кер. — д.і.н. М.А. Рубач). Докт. дис. «Основоположники марксизму-ленінізму і дожовтнева історіографія України» (1972). Автор бл. 1000 наук. праць.

Тв.: Історичні погляди О.М. Лазаревського. — К., 1961; В.І. Ленін і дожовтнева спадщина історіографії України. — К., 1972; Історія України в дожовтневій більшовицькій пресі. — К., 1986; Історія України XIX — поч. XX ст.: Підруч. для 9 кл. середніх шкіл. — К., 1994; 2-е вид., доп. і виправ. — К., 1996; До вироблення концепції багатотомної «Історії українського народу (роздуми і пропозиції)». — К., 1994; Самодержавна Росія в історичній концепції Сталіна. — К., 1990; Очерки по методологии и историографии истории Украины (период капитализма). — К., 1989.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Погорельцева О.М. Захист докторської дисертації В.Г. Сарбеєм // УІЖ. — 1972. — № 6; Волощенко А.К. 50-річчя В.Г. Сарбея // УІЖ. — 1978. — № 6; Овсієнко О.Ф. Вшанування доктора історичних наук В.Г. Сарбея у зв'язку з його 60-річчям // УІЖ. — 1988. — № 5; Крижанівська О.О. Вшанування доктора історичних наук В.Г. Сарбея у зв'язку з його 70-річчям [Інститут історії України НАН України] // УІЖ. — 1998. — № 4; EoU. — Vol. IV. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; [Некролог] // УІЖ. — 1999. — № 5; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 637.

СВЄШНІКОВ Ігор Кирилович (19.10.1915, м. Київ — 20.08.1995, м. Дубно, похований у с. Янів Львівської обл.) — історик, археолог, д.і.н. (1972), закордонний чл. Краківської академії знань (1995).

1930 здав вступні іспити у четвертий клас Дубенської польської гімназії, яку закінчив у 1935 і поступив на юр. ф-т Львівського ун-ту, де з 1937 року почав одночасно студіювати археологію. 1945–1950 заочно навчався на іст. ф-ті Львівського ун-ту. 1945–1959 — зав. відділу первісного суспільства Львівського іст. музею. У 1952 здійснвав самостійні розкопки поселення ранньоскіфського часу біля с. Сухостав на Тернопільщині, а протягом п'яти польових сезонів (1953–1957) на запрошення Т.С. Пасек працював у складі експедиції Ін-ту археології АН СРСР у Молдавії. У 1953 організував окрему

археол. експедицію Львівського іст. музею. 1959–1994 — м.н.с., н.с., с.н.с., пр.н.с. археол. відділу ІСН АН УРСР. 1972 захистив докт. дис. Майже 30 років був головою бюро секції археології та чл. Правління і Президії Львівської обл. організації УТОПІК. Читав лекції, написав бл. сотні краєзнавчих робіт у журнали та газети.

Осн. праці присвячені проблемам археології епохи неоліту–енеоліту–бронзи на території Прикарпаття, Поділля і Волині. Розробив періодизацію та окреслив територію поширення первісних к-р (кулястих амфор культури, лійчастого посуду культури, шнурової кераміки (бойових сокир) культурно-історичної спільності, стжижовської культури та ін.), виділив їх локальні варіанти, розглянув характеристики культ. спільнот (структура поселень, особливості житлобудування, поховальної обрядовості, мистецтва, кераміки). 1982–1994 досліджував городище літописного міста Звенигород, де виявив залишки унікальної дерев'яної забудови, берестяні грамоти, ремісничі майстерні. 1970–1994 проводив розкопки на місці Берестецької битви 1651, видобув там понад 6 тис. козац. предметів, що дало можливість по-новому висвітлити перебіг битви, отримати відомості про чисельність і організацію козацького війська.

Тв.: Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери. — К., 1974; Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. — Київ, 1981; Довідник з археології України. Рівненська область. — К., 1982 (у співавт.); Культура шаровидных амфор. — М., 1983; Звенигород, Львів, 1987; Музей-заповідник «Козацькі могили»: Путівник. — Львів, 1990; Битва під Берестечком. — Львів, 1993.

Літ.: Ігор Кирилович Свєшніков: До 80 річчя від дня народження / Упоряд. Пащук І. — Рівне, 1995; Нікольченко Ю. Археологічні методи дослідження подій битви під Берестечком та матеріальної культури її учасників // Берестецька битва в історії України. — Рівне, Пляшева, 1996; Волино-Подільські археологічні студії: Пам'яті І.К. Свєшнікова. — Львів, 1998; Постаті української археології // Матеріали дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 7. — Львів, 1998; Виткалов В. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К. Свєшнікова — Рівне, 2005; Життєвий та творчий шлях І.К. Свєшнікова: Збірник тез наук. конференції. — Рівне, 2005; Табачук П. «Життєвий та творчий шлях І.К. Свєшнікова»: [Під такою темою пройшла конференція в с. Острів Радивилівського району Рівненської області] // Вільне слово. — 2005. — № 84 (8 листоп.); Вінок шани видатному археологу. Присвячується пам'яті Ігоря Кириловича Свєшнікова // Український вісник. — 2006. — № 4–5; Голубєв В. Видатні рівняни. Творимо історію разом. Вони прославили Рівненщину! // ОГО. — 2009. — № 48 (2 грудня); Пащук І. Краєзнавці Рівненщини: (Свєшніков Ігор) // Вільне слово. — 2009. — 11 листопада; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9: Прил–С. — К., 2012.

СЕДНЄВ Владислав Володимирович (27.12.1947, м. Одеса — 06.03.2007, м. Одеса) — дослідник історії та зовнішньої політики країн АТР, к.і.н. (1981), доц. (1983), проф. (1994).

1966–1972 навчався у Військовому ін-ті іноземних мов по спеціальності перекладач-референт китайської та англійської мов. 1966–1992 — служба в лавах Радянської Армії. Полковник. Працював на каф. історії і права країн Азії, Африки та Латинської Америки КДУ ім. Т.Г. Шевченка, 1983 — доц. цієї ж каф. 1991–2007 працював в Ін-ті світової економіки та міжнар. відносин НАНУ на посадах: с.н.с., зав. відділом, пр.н.с. 1994–1999 — проректор каф. мов і цивілізацій Далекого Сходу Київського держ. лінгвістичного ун-ту. 1994 — проф., 1996–1999 — докторант Ін-ту світової економіки і міжнар. відносин НАНУ. Канд. дис. «Політика Китайської Народної Республіки в Південно-Східній Азії в 70-і роки» захистив в Ін-ті Далекого Сходу АН СССР (1981).

Тв.: Знакомство с прессой на китайском языке. Учебное пособие. — К., 1974 (у співавт.); Реакционная сущность маоизма. Курс лекций. — К., 1975; Боротьба СРСР за колективну безпеку в Азії та маневри Пекіну // УІЖ. — 1975. — № 12; Учебно-методическая разработка по курсу истории, географии, государственно-политического устройства КНР. Часть І. — К., 1976; Деякі особливості політики Китаю в Південно-Східній Азії на сучасному етапі // Вісник КДУ. Серія «Міжнародні відносини та міжнародне право». — 1979; Комуністична партія Японії (КПЯ) // УРЕ. — Том V. — К., 1980; Комуністична партія Філіппін (КПФ) // УРЕ. — Том V. — К., 1980; Пекінська карта в грі. — К., 1980; Трудова партія Кореї (ТПК) // УРЕ. — Том V. — К., 1980; Азіатська стратегія Пекіну. Препринт наукової доповіді // Зовнішня політика деяких країн Азії: тенденції та напрямки. — К., 1980 (у співавт.); Лю Шаоці // УРЕ. — Том VI. — К., 1981; Монгольська народно-революційна партія // УРЕ. — Том VI. — К., 1981; Економічні експерименти Пекіну // Всесвіт. — 1982. — № 8; Учебно-методическая разработка по курсу истории, географии, государственно-политического устройства КНР. Часть II. — К., 1985 (у співавт.); Кому всміхається Будда. — К., 1986; Китай: молодь і проблеми // Дніпро. — 1987. — № 10; Японія: тайфун мілітаризму. — К., 1987; КНР и проблема ядерного разоружения // Новое в развитии китаеведения. — М., 1988; Індонезія в системі міжнародних відносин азіатсько-тихоокеанського регіону // Вісник КДУ. Серія «Міжнародні відносини і міжнародне право». — К., 1989; КНР та проблема урегулювання близькосхідної кризи // Міжнародна солідарність з народами арабських країн за справедливий мир на Близькому Сході. — К., 1989; СРСР — КНР: взаємне тяжіння. — К., 1990; Програма вивчення китайської мови в КДПІІМ. — К., 1992 (у співавт.); Китаєзнавство в Україні // Матеріали І наукової українсько-китайської конференції «Україна–Китай: шляхи співробітництва». — К., 1993; Азіатсько-Тихоокеанський регіон сьогодні: погляд з Києва // Політика і час. — 1994. — № 8 (у співавт.); Деякі питання викладання новітньої історії Китаю в

сходознавчому вузі // Матеріали науково-практичної конференції: «Східні мови в середньому і вищому спеціалізованому навчальному закладі: від діалогу педагогічних систем до діалогу культур і цивілізацій». — К., 1999; Зовнішня політика КНР у пострадянському просторі // Східний світ. — 1999. — № 1–2; Размышляя о китайском феномене // Украина–Китай: информационно-аналитическое обозрение. — 1999. — № 1; Еволюція зовнішньої політики КНР у 80–90-х рр. // Сходознавство. — 1999. — № 7–8; Азійський досвід і Україна // Розбудова держави. — 2000. — № 7–12; Від теорії «трьох світів» до теорії багатополюсного світу // Сходознавство. — 2000. — № 8; Зовнішня політика КНР від Мао Цзедуна до Ден Сяопіна. Розробка концептуальних основ зовнішньої політики КНР (кінець 70-х — початок 80-х рр.) // Сходознавство. — 2000. — № 9; Китай на пороге третьего тысячелетия становится глобальной силой // Украина–Китай: информационно-аналитическое обозрение. — 2000. — № 1; Основні концепції зовнішньополітичної доктрини КНР на порозі третього тисячоліття. Препринт. — К., 2000; Китайський досвід соціально-економічних перетворень і Україна // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь. Наукові праці та матеріали конференції. Випуск 1. — К., 2001; Украинско-китайские отношения на рубеже столетий. Приветствуя визит Председателя КНР Цзян Цзэминя в Украину // Украина–Китай: информационно-аналитическое обозрение. — 2001. — № 4; Тягар традицій і виклики глобалізації: зовнішня політика Китаю на зламі тисячоліть // Східний світ. — 2003. — № 2; Проблемы сотрудничества с Китаем в научно-технической сфере // Матеріали міжнародної конференції «Актуальні питання та організаційно-правові засади співробітництва України та КНР у сфері високих технологій». — К., 2004 (у співавт.); Українсько-китайське співробітництво: надбання, проблеми, перспективи // Науково-практична конференція «Україна–Китай: стратегія співробітництва». — Краматорськ, 2004; Чи здійсниться «китайська мрія»? // Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Збірник статей. — К., 2005; Сучасний вимір китайської цивілізаційної моделі // Цивилизационная структура мира. — К., 2007; Burden of Traditions and Challenges of Globalization. Foreign Policy of China at the Edge of New Century // International Conference «International Relations and Changing Position of China in the World». — Vienna, 2005.

Літ.: Кіктенко В.О. Нарис з історії українського китаєзнавства (XVIII — перша половина XX ст.: дослідження, матеріали, документи). — К., 2002; Кіктенко В.О. Дослідження Китаю в незалежній Україні // Україна–Китай. — 2017. — № 1 (7).

СЕЛІНОВ Валентин Іванович (1876, м. Карасубузар Таврійської губ. — 16.02.1946, Дніпропетровська обл.) — історик античності, рев. рухів XIX ст., архітектури, д.і.н. (1944).

1897 закінчив Феодосійську гімназію. Цього ж року вступив на іст.-філол. ф-т Київського ун-ту Св. Володимира, який закінчив 1901 та почав працювати на місцевих приватних курсах. 1908 переїхав до Катеринослава, де працював викладачем рос. мови та літератури в комерційному училищі. Через 2 роки повернувся до Києва й викладав у середніх навч. закладах та різних курсах включно до 1919. У 1917 після видання наук. роботи «Сучасні питання теорії історичного знання у зв'язку з задачами методики історії» його було запрошено читати лекції з «методики історії» на вищих пед. курсах Києва. 1919 переїхав до Одеси, де працював у пед. відділі губкомітету професійної освіти та організував курси по підготовці вчителів трудових шкіл. 1921–1930 викладач Одеського ІНО, вів курс методики суспільствознавства та історії, з 1924/25 н.р. — техніку викладання суспільствознавства, практичні питання викладання історії, екон. історію Англії, загальний курс історії культури, екскурсійний та образотворчий метод викладання історії. У 1927 затверджено штатним проф. Одеського ІНО. Член соціально-пед. комітету, заст. голови пед. предметної комісії, голова осередку «Друзів дітей» при груповому комітеті спілки «Робітники освіти» (1927), читав лекції з краєзнавства у вечірньому роб. ун-ті (1929), зав. окружним метод. кабінетом. Працював у пед. секції ОНТ при ВУАН (1926–1930), іст.-етнологічному відділі Одеської філії ВУНАС (1927–1930) та редагував екскурсійний відділ збірки «Одеса та Одещина». Після реорганізації 1930 Одеського ІНО, наступні 3 роки працював в ОІПО і ОІСВ. У жовтні 1930, за призначенням сектора науки НКО, він як вчений секретар Одеської Держ. бібліотеки та ОКК при ВУАН, посів посаду зав. відділу феодалізму та торговельного капіталізму в Надчорноморських країнах Одеського іст.-археол. музею. Під час роботи в музеї займався розробкою проблем місцевого минулого та методологічними питаннями історії. У лютому 1931 заарештовано органами ДПУ за підозрою в участі у підпільній діяльності організації укр. націоналістів. У вересні того ж року його звільнили та поновили на роботі. У грудні 1940 ВАК при Всесоюзному комітеті у справах вищої школи допустила вченого без наявності вченого ступеня канд. наук. до захисту докт. дис. Під час німецько-румунської окупації залишився в Одесі. Основним місцем його роботи став Румунський королівський ун-т (ун-т Трансністрії) — проф. іст.-філол. ф-ту, з серпня 1943 — зав. каф. рос. історії. 07.01.1944 після захисту дис. «Древние причерноморские поселения между Бугом и Днестром в период расцвета Ольвии», який відбувся у жовтні 1943, Дирекція культури примарії Одеського муніципалітету затвердила постанову сенату ун-ту про присвоєння вченого ступеня д.і.н. У цей час він також був дир. іст.-археол. музею (1941–1944), де керував роботою всіх відділів та проводив наук. роботу в іст. архіві, де обробляв матеріали фонду канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора часів М. Воронцова (1823–1854). Під його кер. практичну роботу по ознайомленню з матеріалами фондів проводили студенти історики, одним із яких був майбутній проф.

П. Каришковський. У березні 1944 з відступаючими з Одеси військами переїхав до Румунії, але у січні 1945 повернувся до міста. У серпні 1945 за співробітництво в період окупації з німецько-румунською владою його було заарештовано органами НКВС. 15.10.1945 Військовий Трибунал НКВС Одеської обл. засудив його до 10 років ВТТ з позбавленням у правах на 5 років. Помер у місцях ув'язнення у Дніпропетровській обл. 1997 реабілітований.

Тв.: Современные вопросы теории исторического знания в связи с задачами методики истории. — Петроград, 1915; К вопросу о приёмах преподавания истории в старших классах средней школы (Глава из методики истории) // Педагогический сборник. — 1917. — № 1; Экскурсия в Ольвию (методические указания) // Наша школа. — 1924. — № 3. — С. 36–39; Ольвия. — Одесса, 1924; Ленинградский научно-исследовательский экскурсионный институт // Наша школа. — 1924. — № 7–9; Краеведческая библиография (История, фольклор, археология) // Вісник ОКК при ВУАН. — 1925. — Ч. 2–3; История и археология в краеведческой работе. — Ленинград, 1927; До питання про джерела повісті Пушкіна «Кірджалі» // Ювілейний збірник на пошану акад. Д.І. Багалія. — Т. II. — К., 1927; Что хранят в себе строительные архивы провинции (Материалы Строительного комитета «Старой Одессы») // Краеведение. — 1927. — № 2; Из истории национально-освободительной борьбы греков и румын в начале XIX века // Новый Восток. — 1928. — № 20–21; Політична криза 1821 р. в Дунайських князівствах // Там само; Воронцовский дворец как культурно-исторический памятник г. Одессы // Вісник ОКК при ВУАН. — 1929. — Ч. 4–5; Историко-экономический очерк каменноугольной и железно-рудной промышлености Степной Украины // Там само; Архітектурні пам'ятники старої Одеси. — Одеса, 1930; Одесская государственная научная библиотека: исторический очерк. 1829–1917 // Исторический очерк Одесской государственной научной библиотеки им. А.М. Горького. — Одесса, 1941; Очерки по истории Транснистрии и Одессы // Молва. — 1943. — 24 января; История колонизации территории между Днестром и Бугом // Там само. — 1944. — 8 февраля; Древне-причерноморские поселения. — Одесса, 1943.

Літ.: Левченко В.В. Історія в Одеському інституті народної освіти: викладання та дослідження // ЗІФ. — Вип. 12. — Одеса, 2002. — С. 233–234; Левченко В.В. Викладання та дослідження історії України в Одеському інституті народної освіти (1920–1930) // Проблемы славяноведения. — Брянск, 2005. — Вып. 7. — С. 176–179; Левченко В.В. Життя та науково-громадська діяльність Валентина Івановича Селінова (до 130-річчя з дня народження) // Юго-Западная Одессика. — Одесса, 2006. — Вып. 2. — С. 256–266; Левченко В.В. Ротація професорсько-викладацького складу з гуманітарних дисциплін в Одеському інституті народної освіти // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. — № 17 (37). — Одеса, 2006. — С. 142, 144, 146–147, 150; Родная Одесса (По материалам дел № 13964-П и № 28242-П Селинова Валентина Ивановича) // Смирнов В.А.

Реквием XX века. — Ч. IV. — Одесса, 2007. — С. 89–131; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 342–345.

СЕМКОВСЬКИЙ (Бронштейн) Семен Юлійович (15.03.1882, м. Могильов, Білорусь — 18.03.1937, ?) — дослідник історії європейської культури, основ марксизму. Двоюрідний брат Л.Д. Троцького.

Навчався у Могильовській гімназії, закінчив юр. ф-т Петербурзького ун-ту. Належав з 1901 до меншовицької частини рос. партії соціал-демократів. 1904–1917 перебував в еміграції у Відні, де редагував разом з Л.Д. Троцьким «Правду» (1908–1912). З серпня 1917 обраний чл. ЦК РСДРП(м). З 1918 — в Україні. Офіційно розірвав стосунки з меншовиками після їх засудження Революційним трибуналом у березні 1920. У 1920-х — чл. ЦВК рад. республік Литви та Білорусії. Проф. та кер. каф. історії європейської культури, лектор теоретичних основ марксизму в Харківському ІНО. У 1922–1931 — голова філософсько-соціологічного відділу і кер. каф. філософії ВУАМЛІН. Із 1927 — голова соціологічної Комісії ВУАН, з 1929 — д.чл. ВУАН (з 1925 — чл.-кор.), з 1931 — чл. Президії і кер. Асоціації природознавства ВУАН, з 1934 — чл. Ради для вивчення продуктивних сил УРСР при ВУАН. 1934–1936 очолював Комісію філософії при АН УРСР.

Автор понад 100 наук. і наук.-попул. праць. Заарештований у грудні 1936 за контрреволюційну троцькістську діяльність та розстріляний у березні 1937. Реабілітований у 1956.

Тв.: Национальный вопрос в России. — Пг.: Книга, [1918]; Задачи научно-исследовательских кафедр // Наука на Украине. — 1922. — № 1. — Стб. 5–14; Марксистская хрестоматия: пособие для преп. и студ. — Ч. 1. — Катеринослав; Харьков, 1922; Людвиг Фейербах (1804–1872): Очерк материалист. философии. — Харьков, 1922; Теория относительности и материализм. — [Х.], 1924; Этюды по философии марксизма. — М., 1924; Диалектический материализм и принцип относительности. — М.; Лгр., 1926.

Літ.: Zakydalsky T. Semkovsky Semen / T. Zakydalsky // EoU. — Toronto; Buffalo; London, 1985. — Vol. 4. — P. 587; Шевченко Л.В. Семковський (Бронштейн) Семен Юлійович // Репресоване краєзнавство (20–30 роки) / [Л.Л. Бабенко, С.С. Бабенко, Г.П. Білоус та ін.]. — К., 1993. — С. 348–349; Семковський (Бронштейн) Семен Юлійович // Національна Академія наук України. Персональний склад. — К., 1998. — С. 73.

СЕРГІЄНКО Григорій Якович (06.04.1925, с. Воронинці, нині Оржицького р-ну Полтавської обл. — 07.03.2015, м. Київ) — дослідник історії козацтва, сусп.-політ. руху в Україні XIX ст., проблем шевченкознавства, д.і.н. (1961), проф. (1986).

1954 закінчив іст. ф-т КДУ. 1954–1957 навчався в аспірантурі каф. історії України Київського держ. ун-ту. Канд. дис. «Народна боротьба на Право-

бережній Україні за визволення з-під польсько-шляхетського гніту і за возз'єднання з Росією в кінці XVII і на початку XVIII ст.» (1961, наук. кер. — д.і.н. В.А. Дядиченко). Докт. дис. «Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів (друга чверть XIX ст.)» (1974). 1958–1961 — нач. відділу Гол. архівного управління при Раді Міністрів УРСР. 1961–1962 — зав. ред. вид-ва АН УРСР. 1962–1963 — н.с.-консультант Президії АН УРСР. 1963–1966 — с.н.с. відділу історії міст і сіл УРСР, відділу досоціалістичних формацій, 1966–1975 — с.н.с., 1975–1986 — зав. відділу історії феодалізму, з 1986 — пров.н.с.-консультант відділу історії України середніх віків Ін-ту історії України НАНУ. Лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1980, за восьмитомну працю «Історія Української РСР»).

Учасник Другої світової війни. Нагороджений двома орденами, в тому числі й орденом «Червоної Зірки» та 14 медалями.

Опублікував бл. 300 праць.

Тв.: Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. — К., 1963; Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826–1850. — К., 1971; Декабристи та їх революційні традиції на Україні. — К., 1975; Т.Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. — К., 1983; Декабристи і Шевченко. — К., 1980, 1983; Шевченко і Київ. — К., 1987.

Бібліогр.: Григорій Якович Сергієнко: матеріали до біографії (Наук.-довідк. вид. з іст. України) / Вступ. нарис, упоряд. бібліогр. В.М. Матях; відп. ред. В.А. Смолій. — К., 1995. — 47 с.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Миронець Н.І. Захист докторської дисертації Г.Я. Сергієнком // УІЖ. — 1974. — № 6; Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / Гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985; Андрійченко В.А. Вшанування доктора історичних наук Г.Я. Сергієнка у зв'язку з його 60-річчям // УІЖ. — 1985. — № 6; EoU. — Vol. IV. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 638; Брега Г.С. Сергієнко Григорій Якович // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9: Прил–С. — К., 2012. — С. 540.

СИБІЛЬОВ (СІБІЛЬОВ) Микола Вікентійович (09.02.1873, м. Глухів (за ін. даними — м. Бєлгород) — 18.08.1943, м. Уфа) — археолог, музейник, дослідник археологічних пам'яток Слобожанщини, Донеччини, Донщини та ін. Засновник та перший дир. Ізюмського краєзнавчого музею (1920–1941).

Навчався в Глухівській прогімназії. Після закінчення навчання працював писарем в училищі, 1891–1911 у Курській казенній палаті цивільним чиновником, дослужившись до чину надвірного радника. Переїхав до м. Ізюм де зацікавився історією краю, захопився краєзнавчою роботою. 14.01.1920 був

призначений дир. створеного Ізюмського музею. Одним з головних напрямків діяльності М. Сибільова був порятунок культурної спадщини краю. Він організував збір книг, картин, творів прикладного мистецтва із покинутих поміщицьких маєтків.

Завдяки його наполегливості в Ізюмі друкувалися матеріали з археол. досліджень: два випуски «Древности Изюмщины» (1926), «Старовинності Ізюмщини» (1928–1930). 1934 переїхав до Святогірська (нині місто Донецької обл.), де того ж року за його сприяння був заснований Артемогірський (Святогірський) краєзнавчий музей, де він працював наук. консультантом.

З 1 липня 1938 працював на посаді м.н.с., н.с. сектору археології докласового суспільства в Ін-ті археології АН УРСР (1938–1941), н.с. ІСН (1941–1942), с.н.с. Ін-ту історії та археології АН УРСР у м. Уфа (1943). З перших днів війни займався евакуацією музейних колекцій Ізюмського та Святогірського музеїв, більшу частину яких вдалося врятувати. Частина була закопана на місці, а частина вивезена до м. Уфа. В евакуації продовжив свої наук. дослідження.

Тв.: Артёмогорский краеведческий музей // СЭ. — 1935. — № 3. — С. 119–121.; Древности Изюмщины. — Изюм: 1926.; Очерки по доистории и истории Изюмского края. — Изюм: 1928, вып. 1–14 с. (+ план 1786 г.); Цареборисівська заслонна смуга і сліди її на Ізюмщині. — Ізюм, 1930. — С. 23–30.

Дж. та літ.: НА ІА НАНУ. — Оп. 2, Ф. Сібільов Микола Вікентійович, 177 од. зб. за 1920–1943 рр.; Цвейбель Д.С. Дослідник минулого Донбасу М.В. Сибільов: (До 100-річчя від дня народження) // УІЖ. — 1973. — № 2. — С. 132–134; Кононенко Ж.А. Н.В. Сибилёв — исследователь Изюмщины и Донеччины: по материалам личного фонда // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини. — Полтава, 1990. — С. 52–55; Кононенко Ж.А., Косикова Е.В. Археолог-краевед Николай Викентьевич Сибилев (1873–1943 гг.) // Донецкий археологический сборник. — Донецк, 1993. — С. 5–23; Косиков В.А. Сибилев Н.В. // История исследования археологических памятников Донбасса. — Донецк, 2001. — С. 26–31; Колесник А.В. Н.В. Сибилев и С.Н. Одинцова: грани одной судьбы // Святогірський альманах. — Донецьк. — 2009. — С. 174–188; Принь О.В. Літопис охорони культурної спадщини в Україні 1945–1991 років (за матеріалами Донецької та Луганської областей): монографія. — Луганськ, 2010. — 336 с.

СИВОЛОБ Юрій Володимирович (06.10.1950, м. Іловайськ Донецької обл. — 11.12.1998, м. Київ) — дослідник історії соціалістичних змагань в УРСР, д.і.н. (1985). З родини службовців.

1965–1969 навчався в Ленінградському суднобудівному технікумі. 1969–1972 служив у лавах рад. армії. 1972–1977 навчався у Київському держ. пед. ін-ті ім. О.М. Горького, який закінчив з відзнакою. Кілька місяців працював учителем історії сш № 24 м. Київ. 1977–1980 — аспірант Ін-ту історії АН

УРСР. 1980 захистив канд. дис. «Удосконалення форм організації соціалістичного змагання в промисловості УРСР в роки VIII та IX п’ятирічок (1966–1975 рр.)» в Ін-ті історії АН УРСР (наук. кер. — д.і.н. А.В. Лихолат). Після закінчення аспірантури в 1980–1981 м.н.с., з 1982 — с.н.с. відділу історії комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. Одночасно з 1981 займав посаду н.с.-консультанта Сектора суспільних наук Науково-організаційного відділу Президії АН УРСР. У 1983–1986 працював уч. секретарем Сектору суспільних наук Науково-організаційного відділу Президії АН УРСР. У 1985 захистив докт. дис. «Провідна роль робітничого класу в соціалістичному змаганні на етапі розвинутого соціалізму (на матеріалах Української РСР)». 1986–1991 — зав. відділом Наук. інформації з суспільних наук НАНУ. 1991–1993 — здійснював керівництво відділу Ін-ту соціології НАН України. З 15 січня 1993 — по 29 лютого 1996 — гол.н.с. Відділу теорії та історії нац. відносин Ін-ту нац. відносин і політології НАНУ.

Упродовж кількох років займався наук.-досл. діяльністю, а також здійснював великий обсяг наук.-організаційної роботи у Президії НАНУ.

Входив до складу авторських колективів монографічних видань, зокрема «Історія Української РСР» (т. 9, 10. — К., 1985), «Історія Києва» (т. 3, кн. 1. — К., 1984), «История рабочих Донбасса» (Т. 2. — К., 1981), «Українська ідея. Історичний нарис» (К., 1995) та ін. Багаторазово виступав офіційним опонентом на захистах докт. і канд. дисертацій, автор низки наук.-аналітичних оглядів та рецензій. Брав активну участь в міжнар. та всеукр. наук. конференціях і симпозіумах.

Автор 118 наук. праць, з них 5 — монографій та 113 наук. статей.

Тв.: Розвиток ініціативи робітників УРСР у розробці та виконанні зустрічних планів (1966–1975 рр.) // УІЖ. — № 5 — 1979. — С. 74–79; Змагання суміжників у промисловості УРСР // Там само. — № 5 — 1981. — С. 46–54; Соціалістичне змагання: Організація, пошук, ефект. — К., 1982; Совершенствование форм организации социалистического соревнования в промышленности УССР (1966–1980). — К., 1982 (у співавт.); Трудящі столиці УРСР у русі за підвищення ефективності виробництва // УІЖ. — 1982. — № 5. — С. 65–72 (у співавт.); Розвідники майбутнього: До 25-річчя руху за комуністичне ставлення до праці. — К., 1983; Соціалістичне змагання як об’єкт історичної науки // УІЖ. — № 11. — 1983. — С. 34–44; Провідна роль робітничого класу в соціалістичному змаганні // Там само. — № 4. — 1984. — С. 70–81; Науково-технічний прогрес і соціалістичне змагання // Там само. — № 10. — 1984. — С. 26–37; Роль традицій у розвитку соціалістичного змагання на сучасному етапі (Матеріали «круглого столу» «До нових висот у соціалістичному змаганні») // Там само. — № 6 — 1985. — С. 39–42; На ключових напрямах змагання: робітничий клас УРСР у боротьбі за підвищення ефективності виробництва. — К., 1987; Соціалістичне змагання: дійсність проти фальсифікаторів. — Дніпропетровськ, 1987; Рабочий класс — авангард социалистического соревнования. — К., 1988 (у співавт.); Инфор-

мационное обеспечение общественных наук: функции, принципы, структура организации, жанры. Научный доклад. — К., 1988; Робітничу ініціативу — перебудові // УІЖ. — № 6. — 1989. — С. 23–35; Уроки Великой Победы и современность: (К 45-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне). — К., 1990; Масове трудове змагання: ідеали і реальність // УІЖ. — № 3. — 1990. — С. 14–25; Информация, общественные науки, управление. — К., 1991 (у співавт.); Передумови і зародження української національної ідеї // УІЖ. — № 2–3. — 1994 (у співавт.).

Дж. і літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1504а; Архів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Список наук. праць д.і.н. Сиволоба Ю.В. (1996 р.); Особовий листок по обліку кадрів Сиволоба Ю.В.

СИЛЬЧЕНКО Володимир Миколайович (1888, м. Брусилів, нині Житомирської обл. — ?) — педагог, етнограф, дослідник укр. народної обрядовості. З селян.

1904–1906 працював у Києві, одночасно навчався (екстерном) у Київському ун-ті св. Володимира під кер. І.І. Огієнка. Після складання іспиту у 1906 на звання нар. вчителя вчителював на Поділлі. 1909–1912 навчався у Глухівському вчительському ін-ті. 1912–1922 вчителював на Волині, Чернігівщині, Таврії, Житомирщині, з 1923 — у Києві. Брав активну участь у роботі «Просвіти». 1924–1928 навчався в Київському ІНО.

1928–1930 — аспірант Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН М.С. Грушевського. Під кер. проф. К.О. Копержинського готував промоційну студію «Українська маснична обрядовість — колодка, колодій — як попередник Христа» (не захистив). 1930–1931 — чл. Культ.-іст. комісії каф. історії України ВУАН, вчителював на робітфаках. Арештований 22.01.1931 за звинуваченнями у контрреволюційній діяльності, звільнений через 7 місяців за браком доказів. Подальша доля невідома.

Літ.: Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Її ж. Сильченко Володимир Миколайович // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006.

СИМОНЕНКО Рем Георгійович (28.06.1928, м. Київ — 10.08.2012, м. Київ) — історик, д.і.н. (1967), проф. (1981), лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1984), засл. діяч науки УРСР (1988).

1950 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ. 1950 вступив в аспірантуру Ін-ту історії АН УРСР, по закінченні якої захистив канд. дис. «Імперіалістична політика США на Україні (1917–1918)» (наук. керівник — д.і.н., проф. О.К. Касименко). 1967 у Львові захистив докт. дис. «Іноземна інтервенція на Україні та її провал (листопад 1918 — березень 1921)». Понад 50 років

працював в Ін-ті історії України НАН України на посадах від м.н.с. до зав. відділом.

Автор понад 350 праць, опублікованих у наук. виданнях України, Росії, Польщі, Італії, Ізраїлю.

Тв.: Імперіалістична політика США щодо України у 1917–1918 рр. — К., 1957; Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р. (Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні). — К., 1962; Українська РСР у боротьбі проти імперіалістичної агресії. 1919–1920. — К., 1963; Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні. ІІ половина 1919 — березень 1921 р. — К., 1965; Брест. Двобій війни й миру. — К., 1988; Вічно живі гілки України. Північна Буковина і Південна Бессарабія. — К., 1992; Українсько-російські переговори в Москві (січень–лютий 1919). — К., 1996 (у співавт.); Нариси історії виконавчої влади в Україні. 1917 — квітень 1918 р. — К., 2000; Про відповідність історичної дійсності деяких новітніх течій зображення Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. // Сторінки воєнної історії України. — Вип. 9. — Ч. 1 — К., 2006; Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України. — К., 2007 (у співавт.); співавтор колективних монографій «Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма» — К., 1980; «Дружба и братство русского и украинского народов» (в 2-х тт.) — К., 1982.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Захист докторської дисертації Р.Г. Симоненком // УІЖ. — 1967 — №7; РЕІУ. — Т. 4 — К., 1972; EoU. — Vol. 5 — P. 143; Меншун В.І. Правдою, совістю, наукою уповноважений. Штрихи до портрета професора, доктора історичних наук Р.Г. Симоненка // Трибуна лектора. — 1988. — № 6. — С. 28–30; Вчені Інституту історії України. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1 — К., 1998 — С. 290–291; Черніков І. Піввіку наукової праці в Інституті історії України (Слово про Рема Георгійовича Симоненка) // Історіографічні дослідження в Україні. Зб. наук. праць на пошану вченого-історика, доктора історичних наук, професора Р.Г. Симоненка. — Вип. 11 — К., 2002 — С. 3–10; Українські історики XX століття. Біобібліогр. довідник. — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004. — С. 290–291; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 640–641; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 559–560.

СИНЯВСЬКИЙ Антін Степанович (псевд.: Х. Скраглюк, А. Катран; 24/12/.07.1866, с. Скрагалівка Білоцерківського пов. Київської губ. тепер Київської обл. [за іншими даними — с. Веприк Київської губ., або ж м. Біла Церква Київської губ.] — 02.02.1951, м. Сімферополь, 1987 останки перепоховані на Лісовому кладовищі у Києві) — фахівець з іст. географії, економіст, педагог, громад. діяч. Учень В.Б. Антоновича. Походив із старого священицького роду, батько був протоієреєм, магістром теології.

Навчався в Першій (Олександрівській) київській гімназії (1876–1885). Закінчив іст.-філол. ф-т Київського ун-ту (1889), юр. ф-т Новоросійського ун-ту (1898). 1898 захистив магістерську дис. у Варшавському ун-ті. 1898–1901 викладав у Варшавському ун-ті, був директором комерційної школи у Білостоку. З 1901 — дир. Катеринославського комерційного училища ім. Миколи II, одночасно викладав у Гірничому ін-ті.

1903–1916 — заст. голови Катеринославської ученої архівної комісії. За участь у рев. русі неодноразово був арештований (1889, засланий до Шенкурську, тепер Республіка Комі; 1896–1898, засланий до Томську; 1906–1907, перебував у тюрмі та фортеці). Чл. Одеської Громади, з 1908 — ТУП, з 1917 — Укр. партії соціалістів-федералістів. У 1918 — дир. департаменту середніх шкіл Міністерства нар. освіти Укр. Держави. 1919–1921 викладав у Кам'янець-Подільському укр. ун-ті. 22.09.1919 за звинуваченнями у самостійництві арештований. Звільнений завдяки клопотанню Д.І. Яворницького. З 1920 — проф. Київського ІНО, з 1921 — Київського ін-ту нар. госп-ва, з 1924 — Ін-ту зовнішніх стосунків. Одночасно був співробітником ВУАН: працював у Комісії Полудневої України (1926–1930), був редактором екон. секції соціально-екон. відділу Ін-ту укр. наук. мови (1926–1928), заст. голови Комісії Дніпрельстану (1928–1931). Чл. ВУНАС, голова її київської філії (1926–1931). Чл. Т-ва економістів (з 1919), чл. президії т-ва. Рятуючись від можливих переслідувань, виїхав з України. Своє майно та власний будинок заповів ВУАН.

1931–1934 — зав. каф. екон. географії Благовіщенського агро-пед. ін-ту на Далекому Сході (Зелений Клин), викладач Владивостоцького пед. ін-ту, 1934–1936 — зав. каф. географії Сталінградського пед. ін-ту, 1936–1939 — зав. каф. географії Кримського пед. ін-ту, 1939–1941 — викладав у Кабардино-Балкарському пед. ін-ті у Нальчику. Під час війни мешкав у Нальчику, Києві, Перемишлі, Сімферополі. Проф. Сімферопольського пед. ін-ту (1944), ун-ту Ростова-на-Дону (1944–1946), Чернівецького ун-ту (1946–1948), Кіровоградського пед. ін-ту (1948–1949), Краснодарського пед. ін-ту (1949–1950).

Тв.: З публіцистичної діяльності В.Б. Антоновича. Листування з М.Ф. Комаровим (1889–1901 рр.) // Україна. — 1928. — Кн. 5; Україна та Близький Схід в світлі геополітики (Проблема торговельних зв'язків). — Харків, 1927; Методологія економгеографії (основні питання) і схематичний нарис програми // Студії з сільськогосподарської економіки України. — 1928. — Т. 1; Сучасна економіка Єгипту (в зв'язку з розвитком українсько-єгипетської торгівлі). — К., 1929; Вибрані праці. — К., 1993.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928; Іванова Л. Антон Синявський // Наука і суспільство. — 1991. — № 3; Заруба В.М. Постаті (Студії з історії України). — Кн. 2. — Дніпропетровськ, 1993; Заруба В. З вірою в українську справу: Антін Степанович Синявський. — К., 1993; Білокінь С.І.

Антін Синявський і його доба // Синявський А. Вибрані праці. — К., 1993; Оглоблин О. Пам'яті Антона Степановича Синявського // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріяли. — К., Нью-Йорк, Торонто, 1995; Руденко В.П. Професор Антін Синявський — подвижник української географії. — К., 1996; Заруба В.М. Синявський А.С.: Нарис життя і творчості. — Дніпропетровськ, 1998; Верба І.В., Заруба В.М. З епістолярної спадщини Олександра Оглоблина (Листи до Ніни Синявської. 1973–1978) // Український археографічний щорічник. — Вип. 3/4 (Том 6/7). — К., 1999; Верба І.В., Заруба В.М. Н.Д. Полонська-Василенко і родина Синявських // Південна Україна XVIII–XIX століть: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького держ. ун-ту. — Вип. 4 (5). — Запоріжжя, 1999; Юркова О. Синявський Антін Степанович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Заруба В.М. Антін Синявський: Життя, наукова та громадська діяльність (1866–1951). — Дніпропетровськ, 2003; Музичко О.Є. Синявський Антін Степанович // Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009; Юркова О.В. Синявський Антін Степанович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 9. — К., 2012. — С. 566–567.

СИРЦОВА Світлана Михайлівна (23.10.1935, с. Новошепеличі Чорнобильського р-ну Київської обл., нині зняте з облікових даних — 25.12.1997, м. Київ) — дослідниця «доби соціалізму», д.і.н. (1980), проф. (1985).

Походила з родини вчителів. Закінчила іст.-філос. ф-т КДУ (1958). Від 1959 — в Ін-ті історії АН УРСР: ст. лаборант (1959–1963), м.н.с., н.с., с.н.с відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва (1963–1971). 1965 захистила канд. дис. «Робітничий клас України в період зміцнення і розвитку соціалістичного суспільства (1937 — червень 1941)» під кер. О. Слуцького, а 1982 — докт. дис. «Робітничий клас України на завершальному етапі соціалістичної індустріалізації». Від 1971 — доц. каф. історії СРСР, 1990–1997 — зав. каф. історії та архівознавства Київського держ. ін-ту культури ім. О. Корнійчука. Керувала секцією Т-ва охорони пам'яток історії та культури України.

Автор понад 100 наук. праць з укр. історії XX ст., переважно присвячених «епосі соціалізму». Брала участь у низці колективних багатотомних видань з укр. історії, у т. ч. «Історії робітничого класу України», «Истории Украинской ССР», «Истории Киева».

Тв.: За покликом великої мети. — К., 1966; Участь жінок України у соціалістичному будівництві (1929–1941 рр.) // УІЖ. — 1969. — № 3; Виникнення і розвиток руху новаторів // Там само. — 1975. — № 8; Руху новаторів — 40 років. — К., 1975; Герої п'ятирічок. — К., 1976; Робітничий клас України на завершальному етапі соціалістичної індустріалізації. — К., 1979; Молодь і труд: Соціалістичне змагання: Традиції, розвиток. — К., 1980.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 835; Сирцова Світлана Михайлівна (некролог) // УІЖ. — 1998 — № 2. — С. 158; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998. — С. 292; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 641; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 9. — К., 2012. — С. 569.

СКАБА Андрій Данилович (12.12/29.11/.1905, с. Хорішки, нині село Козельщинського р-ну Полтавської обл. — 26.06.1986, м. Київ) — історик, держ. і парт. діяч, к.і.н. (1949), проф. (1964). Д.чл. АН УРСР (1967). Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», 8-ма медалями. З селян.

1920–1925 навчався в Полтавському пед. технікумі, отримав учительський фах. Працював зав. початковою, а потім — семирічною школою на Ізюмщині. 1930 вступив до Харківського пед. ін-ту проф. освіти, а після відновлення 1933 в Харкові ун-ту був переведений на останній курс його екон. ф-ту. 1934 отримав кваліфікацію викладача екон. дисциплін у вишах. Упродовж 1934–1935 перебував на службі в Червоній армії. Із 1935 розпочав наук.-пед. діяльність. Викладав нову і новітню історію в Харківському пед. ін-ті та Харківському ун-ті. 1936–1939 навчався в аспірантурі, підготував канд. дис. про Паризьку мирну конференцію 1919–1920, але захиститися не встиг, бо в березні 1940 був направлений до Львівського ун-ту на посаду зав. каф. нової історії. 1941–1942 перебував у евакуації, працював лектором міськкому ВКП(б) та викладачем у пед. ін-ті м. Іжевськ (нині столиця Республіки Удмуртія, РФ). 1942–1945 був на військ. службі. Після повернення до Харкова упродовж 1946–1949 працював дир. ЦДАЖР та одночасно викладачем каф. нової історії у Харківському ун-ті. 1948 в Київському ун-ті захистив канд. дис. «Паризька мирна конференція та іноземна інтервенція в Країну Рад (січень–червень 1919 рр.)». Через рік отримав диплом к.і.н.

Із 1949 розпочалася його партійно-номенклатурна кар'єра. Працював редактором обласної газ. «Соціалістична Харківщина», був обраний членом бюро Харківського обкому КП(б)У, депутатом Харківської міськради. 1951–1959 обіймав посаду секретаря Харківського обкому КП(б)У/КПУ. Із 1959 — у Києві. Кілька місяців був міністром вищої і середньої спец. освіти УРСР, а з жовтня 1959 по березень 1968 обіймав посаду секретаря ЦК КПУ. Будучи гол. ідеологом Комуністичної партії України, протягом тривалого часу (пізня хрущовська відлига — ранній брежнєвізм) уособлював політику влади в культ., освіт. та духовній сферах. За його керівництва був здійснений перехід до обов'язкової 8-річної освіти, 82% шкіл вели викладання укр. мовою, були видані багатотомні праці укр. письменників, встановлена Шевченківська премія. Водночас у середині 1960-х рр. активізувалася боротьба проти нац. інтелігенції, розпочалися переслідування В. Чорновола, Є. Пронюка, В. Мороза, І. Драча та ін. Проте у Москві керівництво ідеологічною службою ЦК

КПУ було визнане незадовільним, позиції С. — споглядацькими; на його адресу пролунали звинувачення в потуранні націоналістичним елементам. У грудні 1967 обраний дійсним членом АН УРСР, а в березні 1968 став дир. Ін-ту історії АН УРСР, який очолював до 1973. За його кер-ва було підготовлено низку фундаментальних праць з історії України — «Громадянська війна на Україні» (т. 1–3), «Радянська енциклопедія історії України» (т. 1–4), «Розвиток історичної науки в Україні за роки радянської влади» та ін. Розпочалося видання багатотомної історії України. 1971 вийшла індивідуальна монографія С. «Паризька мирна конференція та іноземна інтервенція в Країну Рад (січень–червень 1919 р.)». Із приходом у ЦК КПУ В. Маланчука й початком ідеологічної реакції С. перестав влаштовувати владу на посаді дир. Ін-ту історії АН УРСР. У травні 1973 він був звільнений із посади і призначений с.н.с., а в березні 1986 — пр.н.с.-консультантом.

Автор понад 150 праць.

Тв.: Шлях, осяяний Леніним. — К., 1969; Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в Страну Советов (январь–июнь 1919 г.). — К., 1971; Духовний розквіт українського народу. — К., 1972; История рабочих Донбасса. — К., 1981; Трудящиеся Страны Советов в борьбе за мир: 1917—1920. — К., 1987.

Бібліогр.: Андрій Данилович Скаба (Биобиблиогр. ученых УССР/АН УССР) / Вступ. ст. и библиогр. указ. подгот. А.В. Санцевич; редкол. К.М. Сытник и др. — К., 1985. — 39 с.: 1 л. портр.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1716; Гуржій І., Петренко В. Видатні радянські історики. — К., 1969; Андрей Данилович Скаба. — К., 1985; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 641; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 592.

СКИБА Любов Єгорівна (22.05.1955, м. Горлівка — 16.03.2000, м. Київ) — дослідниця зарубинецької культури, к.і.н. (1995).

1977 закінчила іст. ф-т КДУ. Працювала на наук. посадах у Переяслав-Хмельницькому іст. музеї (1977–1981), Музеї історії міста Києва (1981–1989), Республіканській лабораторії охоронних досліджень пам’яток археології, історії та культури Укр. фонду культури (1989–1994). З 1995 — ст. лаборант, н.с. відділу археології ранніх слов’ян Ін-ту археології НАНУ. 1995 захистила канд. дис. «Пирогівський могильник зарубинецької культури».

Працюючи в установах, пов’язаних з охороною археологічних пам’яток, очолювала експедиції в різних регіонах країни. В 1988–1992 досліджувала Пирогівський могильник зарубинецької культури.

Автор понад 20 праць.

Тв.: Світогляд племен Середньої Наддніпрянщини на рубежі нової ери. — К., 1992; Про культурну приналежність поховань Корчуватівського могильника // Археологія. — 1999. — № 1; Про методику визначення ранніх поховань на могильниках зарубинецької культури // Археологія. — 1999. — № 4; Пирогівський могильник зарубинецької культури. — К., 2001.

Літ.: Пам’яті Любові Єгорівни Скиби // Археологія. — 2000. — № I. — С. 166–167; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 587.

СКЛЯРЕНКО Євген Михайлович (20.01.1924, с. Байцури Борисівського р-ну Курської, нині Бєлгородської обл., РФ — 17.11.2008, м. Київ) — дослідник історії роб. класу України, д.і.н. (1969), проф. (1978). Засл. працівник культури України (1993). З селян.

Під час Другої світової війни служив у рад. армії (1942–1946), брав участь в боях з фашистськими загарбниками на Воронезькому, I Укр. фронтах, у визволенні Воронiжчини, Курщини, Сумщини, Чернігівщини, Київщини (1943–1944). У листопаді 1943 за виявлену мужність і відвагу під час форсування Дніпра і визволення Києва нагороджений орденом Червоного Прапора. В січні 1944 був тяжко поранений. Демобілізований з армії в листопаді 1946.

1951 закінчив іст. ф-т Київського пед. ін-ту. Працював на комсомольській роботі: секретар комітету комсомолу вузу, інструктор, заст. зав. відділу пропаганди та агітації ЦК ЛКСМУ, перший секретар Київського обкому комсомолу. 1953–1957 — аспірант, 1957–1960 — м.н.с., с.н.с. відділу історії рад. суспільства, з 1960 — с.н.с. відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громад. війни, зав. відділу, пр.н.с. відділу регіональних проблем історії України Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «Робітничий клас України в боротьбі проти австро-німецьких окупантів і Гетьманщини (квітень–грудень 1918 р.)» (1957, наук. кер. — д.і.н., проф. М.І. Супруненко). Докт. дис. «Робітничий клас України в роки громадянської війни».

Підготував 15 кандидатів наук. Поряд з наук.-досл. роботою займався викладацькою: читав курси лекцій з історії в Київському держ. пед. ін-ті, Київському політех. ін-ті, Київському держ. ін-ті культури. Нагороджений орденами Червоного Прапора (1943), Вітчизняної війни I ступеня (1985), «За заслуги III ступеня» (1999), Богдана Хмельницького III ступеня (1999). Почесний проф. Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка.

Тв.: Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні: Бібліогр. покажчик. — Х., 1957 (у співавт.); Робітничий клас України в боротьбі за владу рад. — К., 1957; Утворення Комуністичної партії України та її керівництво боротьбою трудящих проти австро-німецьких окупантів у 1918 р. — К., 1958; Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. — К., 1960; Робітничий клас України в роки

громадянської війни (1918–1920 рр.): Нариси. — К., 1966; Люди и годы завода «Большевик», 1882–1982. — К., 1982 (у співавт.); Нариси історії профспілкового руху на Україні, 1917–1920. — К., 1974; Стахановці. — К., 1984; История фабрик и заводов Украинской ССР: Историография проблемы. — К., 1986; История завода «Арсенал». — К., 1986 (у співавт.); Репресоване краєзнавство (20–30 рр.). — К., 1991 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Г.П. Захист докторської дисертації Є.М. Скляренком // УІЖ. — 1969. — № 11; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; Данилюк Ю.З. Вшанування доктора історичних наук Є.М. Скляренка з нагоди його 60-річчя // УІЖ. — 1984. — № 4; EoU. — Vol. IV. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. — Вип. 4: Життя триває...: На пошану д-ра іст. наук Євгена Михайловича Скляренка. — К., 1999; Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам’янець-Подільський, 2003; Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. — Вип. 25: З непереможною правдою життя: Зб. наук. праць на пошану Євгена Михайловича Скляренка. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 641–642; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 606–607.

СКУБИЦЬКИЙ Трохим Тимофійович (16.09.1901, с. Сурсько-Михайлівка, нині Солонянського р-ну Дніпропетровської обл. — 03.09.1937, м. Київ) — дослідник історії України XVII — початку ХХ ст.

Навчався в Олександрійській учительській гімназії. Закінчив соц.-екон. відділ Катеринославського ІНО. 1926–1929 — аспірант іст. секції Дніпропетровської наук.-досл. кафедри українознавства Д.І. Яворницького. 1929–1930 — аспірант секції з історії пролетаріату СРСР Ін-ту історії при Ком. академії у Москві. 1930–1931 — н.с. іст. відділу Укр. ін-ту марксизму-ленінізму, 1931–1936 — с.н.с. Ін-ту історії ВУАМЛІН. В липні 1936 Президія ВУАМЛІН без захисту дисертації присудила наук. ступінь к.і.н. та звання проф. Член колективу істориків по написанню підручника з історії України. 1936–1937 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР. Арештований 12.06.1937 і за звинуваченням у приналежності до «контрреволюційної троцькістської націоналістичної терористичної організації» розстріляний. Реабілітований 1958.

Тв.: Рец. на кн.: Яворський М. Історія України в стислому нарисі. — ДВУ, 1929 // Историк-марксист. — 1929. — Т. 12; Классовая борьба в украинской исторической литературе // Историк-марксист. — 1930. — № 17; Проти фашистської теорії «самостійності» і «соборності» України // Історик-більшовик. — К., 1934. — № 1; Проти платформи контрреволюційного блоку уламків націоналістів і троцькістів у підручнику історії України: [Рец. на кн.:

Історія України. 1932] // Під марксо-ленінським прапором. — 1935. — № 3; До історії селянської війни 1647–1658 рр. // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1936. — № 4.

Літ.: Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941 / Упоряд. О.В. Юркова. — К., 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 643; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011.

СЛАБЄЄВ Ігор Семенович (27.06.1923, м. Київ — 12.02.1989, м. Київ) — дослідник соц.-екон. розвитку України XVIII — першої пол. XIX ст., краєзнавець, к.і.н. (1961). Засл. працівник культури УРСР (1975), лауреат Держ. премії СРСР в галузі науки і техніки за участь у підготовці 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» (1976). Зі службовців.

1941–1945 працював чорноробом в шахтах Сталінської (нині Донецької) обл., закінчив Омське військове училище, служив у лавах Червоної армії. Учасник Другої світової війни, особа з інвалідністю 3 групи. 1950 закінчив іст. ф-т КДУ. 1950–1951 — кер. лектор. групи ЦК ЛКСМ України. 1951–1952 — м.н.с. воєнно-іст. відділу, 1952–1954 — м.н.с. відділу історії рад. періоду, 1954–1962 — м.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР. 1953–1954 — в.о. вченого секретаря ін-ту. Канд. дис. «Торгово-транспортний (чумацький) промисел та його роль в соціально-економічному розвитку України XVIII — першої половини XIX ст.» (1961, наук. кер. — д.і.н. І.О. Гуржій, захист в КДУ). 1962–1963 — уч. секретар Бюро відділу суспільних наук АН УРСР. 1963–1967– с.н.с., 1967–1979 — зав. відділу історії міст і сіл, одночасно 1974–1977 — заст. дир. Ін-ту з наук. роботи, 1979–1986 — с.н.с. відділу історії дружби народів Ін-ту історії АН УРСР.

Нагороджений орденами Вітчизняної війни 1 та 2 ступенів, медалями, Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

Автор понад 50 праць.

Тв.: Із історії первісного нагромадження капіталу на Україні (чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII — першої половини XIX ст.). — К., 1964; Історія Української РСР. — Т. 2. — К., 1979 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1717; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 643–644; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 620–621.

СЛАБЧЕНКО Михайло Єлисейович (21.07.1882, Нерубальські хутори у передмісті Одеси — 29.11.1952, м. Первомайськ Миколаївської обл.) — фахівець у галузі соц.-екон. та правової історії України, правознавець, акад. АН України. З робітників.

Навчався в Одеській духовній семінарії, з якої був виключений за участь у нелегальних гуртках. Склавши екзамени на атестат зрілості, вступив на іст.-філол. ф-т Новоросійського ун-ту. Перші наук. праці були відзначені срібною і золотою медалями ун-ту. Після закінчення ун-ту продовжив навчання на юр. ф-ті, який закінчив 1910. Направлений у наук. відрядження до Франції. 1912 призваний на військову службу. Учасник Першої світової війни, капітан.

За його участю в Одесі було створено Укр. фребелівський (учительський) та Укр. театр. ін-ти, відкрито дев'ять укр. шкіл. З початку 20-х рр. викладав у Новоросійському ун-ті. В ІНО організував іст. кабінет, іст. гуртки, студентське бібліотечне т-во. Відновив діяльність Іст.-філол. т-ва й Т-ва історії старожитностей, обраний головою соц.-іст. секції Одеського наук. т-ва. 1926 за клопотанням каф. історії укр. культури, яку очолював Д.І. Багалій, йому було присвоєно звання доктора наук з врахуванням опублікованих фундаментальних праць.

Заарештований 1930 як «керівник Одеської філії антирадянської контрреволюційної організації СВУ», був засуджений до шести років позбавлення волі. Після відбуття покарання проживав у Йошкар-Олі. 1937 засуджений на 10 р. повторно. 1947 повернувся в Україну, оселився в м. Первомайськ, працював інспектором райвно, викладав фр. мову у школі. Реабілітований 1989.

Автор близько 200 праць з історії права, військової справи, політекономії, історії України.

Тв.: Опыт по истории права Малороссии XVII–XVIII вв. (1911); Центральные учреждения Украины XVII–XVIII вв. (1918); Про судівництво на Україні (1920); Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни (в 5 томах, 1922–1925); Господарство Гетьманщини XVII–XVIII ст. (у 4 томах, 1922–1928); Соціально-правова організація Січі Запорозької (1927); Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. (в 2-х томах, 1925–1927).

Бібліогр.: Заруба В.М. Слабченко Михайло Єлисейович (1882–1952): біобібліогр.: (до 120-річчя з дня народж. та у 50-ліття смерті: 1882–1952–2002) (Бібліогр. визначних учених-юристів України; вип. 1) / В.М. Заруба; ред.: В.А. Семеній, І.М. Веріго. — Дніпропетровськ, 2003. — 59 с.

Літ.: ЕУ. — Т. 8. — С. 2876; Винар Б. Академік М.Є. Слабченко (матеріали до біографії) // УІЖ. — 1982. — № 3–4; 1983. — № 1; Григор'єва Т.Ф. З сім'ї робітника-каменяра (М.Є. Слабченко) // Репресоване краєзнавство. — К., 1991. — С. 32–37; Санцевич А.В. Видатний український історик М.Є. Слабченко // Історичні зошити. — К., 1993; Курас І. Слово про академіка

М.Є. Слабченка // Вісник АН України. — 1993. — № 2. — С. 37–44; Шаповал Ю. «Справа» академіка М.Є. Слабченка // Там само. — С. 51–54; Чишко В. Відновлення історичної справедливості // Там само. — С. 54–55; Водотика С.Г. Академік М.Є. Слабченко: Нарис життя та творчості. — К., Херсон, 1998; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Заруба В. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882–1952). — Дніпропетровськ, 2004; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 362–366; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 621–622.

СЛАБЧЕНКО Тарас Михайлович (20.04.1904, м. Одеса — 28.10.1937) — дослідник аграрної історії в Україні в XIX ст. та історії укр. культури. Син акад. М.Є. Слабченка.

1925 закінчив соціально-іст. відділ Одеського ІНО. 1925–1929 — викладач суспільствознавства в трудшколі ім. М. Драгоманова та в одеських вузах, переймався українізацією в Одесі. У другій половині 1920-х — чл. соціально-іст. секції Одеського наук. т-ва при ВУАН, секретар його іст.-філол. секції, співробітник ВУАН. З 1928 — аспірант Одеської філії Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури ім. акад. Д.І. Багалія.

Арештований в ніч з 16 на 17 грудня 1929 у справі «Спілки визволення України». Після звільнення у 1930 оселився в м. Первомайськ Одеської (нині Миколаївської) обл. Удруге арештований 08.10.1937 і розстріляний. Реабілітований у 1959 та 1989.

Автор бл. 20 праць.

Тв.: Автобіографія М.Л. Кропивницького // За сто літ. — Кн. 1. — К., 1927; Театр Старицького в Одесі 1883–1885 року // Записки Одеського наукового при УАН товариства. Секція історично-філологічна. — № 1. — Одеса, 1928; До історії аграрних криз на Україні в XIX ст. // Там само. — № 2. — Одеса, 1928; Коли повернув на Україну Садик-Паша? // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XXV. — К., 1929; Сільськогосподарські робітники в Степовій Україні в 60-х та 70-х роках XIX ст. (За даними Одеського окрарху) // Записки Одеського наукового при УАН т-ва. Секція соціально-історична. — № 4. — Одеса, 1929.

Літ.: Григор'єва Т.Ф. З сім'ї робітника-каменяра (М.Є. Слабченко) // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). — К., 1991; Водотика С.Г. Академік Михайло Єлисейович Слабченко: Нарис життя та творчості. — К., Херсон, 1998; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Шаповал Ю. Доля як історія. — К., 2006; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 366–367.

СЛАВІН Лазар Мойсейович (11.07.1906, м. Вітебськ, Білорусь — 30.11.1971, м. Київ) — археолог, доц. (1956), чл.-кор. АН УРСР (1939). Лауреат Держ. премії Української РСР в галузі науки і техніки (1977, посмертно як співавтор 3-томної «Археології Української РСР»).

1928 закінчив Ленінградський держ. ун-т. 1929–1938 — працював в Ін-ті історії матеріальної культури ім. Марра АН СРСР спочатку лаборантом, потім с.н.с. Як учень відомого рос. археолога Б. Фармаковського, послідовник І. Мєщанінова був залучений до археол. вивчення давньогрецького міста-держави Ольвії. 1938 захистив канд. дис. за сукупністю наук. та експедиційних праць, без захисту. 1939–1941 — заст. дир., дир. Ін-ту археології АН УРСР. 1941–1944 — с.н.с. Ін-ту історії та археології АН УРСР (Уфа, Москва). Одночасно 1939–1944 — вчений секретар Відділу сусп. наук АН УРСР. 1944–1945 — дир., 1946–1949 — заст. дир., 1970–1971 — зав. відділу античної археології Ін-ту археології АН УРСР. 1944–1970 — зав. каф. археології та музеєзнавства КДУ. 1936–1970 — очолював археол. експедиції в Ольвії. 1950–1953 — дир. Ольвійського заповідника. 1947–1970 — відповід. редактор «Вісника Київського університету. Серія археологія».

Автор понад 100 наук. праць з історії і культури Ольвії, античних пам'яток Півн. Причорномор'я, стародавньої історії та археології України.

Тв.: Ольвія. — К., 1938; Населення України з найдавніших часів до Київської держави // Історія України. — К., 1940; Археологічні пам'ятки, їх вивчення і охорона. — К., 1950; Древний город Ольвия. — К., 1951; Археологія в Київському університеті за 12 років // Історія Київського університету. — Т. 1. — К., 1956; Периодизация исторического развития Ольвии // Проблемы истории Северного Причерноморья в античную эпоху. — М., 1959; Археологічне вивчення рідного краю. — К., 1960; Основи археології. Методологічні вказівки для вивчення курсу. — К., 1964; Раскопки западной части ольвийской агоры // Ольвия. Теменос и агора. — М., Л., 1964; Здесь был древний город Ольвия. — К., 1966; Ольвійська агора // Вісник Київського університету. — 1967. — № 1; Археологія в Київському університеті за роки радянської влади // Там само; Здесь был город Ольвия. — К., 1967.

Літ.: Учені вузів Української РСР. — К., 1968; Український радянський енциклопедичний словник. — Т. 3. — К., 1968; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; ЕУ. — Т. 8. — 1976; 60 років Інституту археології НАН України. — К., 1994; Мир Ольвии: Памятник исследователю и исследование памятника: К 90-летию профессора Л.М. Славина. — К., 1996; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 644; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9: Прил–С. — К., 2012. — С. 622–623; Черкаська Д.В. Діяльність Л.М. Славіна в галузі охорони пам'яток археології у повоєнний період // Збірник наукових праць

Харківського нац. пед. університету імені Г.С. Сковороди. «Історія та географія». — Вип. 50. — Харків, 2014. — С. 185–190; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 296–299; Черкаська Д.В. Педагогічна діяльність Л.М. Славіна у Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка в 1939–1953 рр. // Література та культура Полісся. — Вип. 79. — С. 180–189; Черкаська Д.В. «Чи знають товариші історики?» Лазар Славін у контексті боротьби з «українською буржуазною наукою» // Краєзнавство. — 2016. — № 3/4. — С. 241–251; Черкаська Д.В. Зауваги до оцінок діяльності Лазаря Славіна у працях представників української діаспори 1950–1960-х років // Вісник Харківського нац. університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія». — 2016. — № 51. — С. 147–153; Черкаська Д.В. Участь Л.М. Славіна в діяльності Львівської філії Інституту археології Академії наук УРСР // Магістеріум. — 2017. — № 67. — С. 106–110; Черкаська Д.В. Робота Лазаря Славіна у державній академії історії матеріальної культури // Київські історичні студії. — 2017. — № 1. — С. 103–109.

СЛИНЬКО Іван Іванович (25.11.1902, с. Васильківка, нині смт Дніпропетровської обл. — 27.11.1994, м. Київ) — дослідник історії селянства України та історії Другої світової війни, д.і.н. (1968). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1970).

З 14 років працював в с/г, на залізниці, в шахті. 1923–1926 служив у лавах Червоної армії. 1928–1930 навчався у вечірній рад. парт. школі, 1930–1934 — у Дніпропетровському металургійному ін-ті (останні два роки навчався без відриву від виробництва). Працював техніком, інженером з-ду ім. Петровського. З 1938 — на партійно-пропагандистській роботі. Учасник Другої світової війни, брав участь у визволенні України, Польщі, Чехословаччини. 1946–1950 — с.н.с., зав. воєнно-партизанського відділу, голова Комісії з історії Великої Вітчизняної війни при АН УРСР. Канд. дис. «З'єднання партизанських загонів Сумської області під командуванням С.А. Ковпака (перший рік боротьби)» (1948).

1950–1952 — зав. воєнно-іст. відділу, 1952–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1974 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Перемога колгоспного ладу на Україні (1927–1932 рр.)» (1968). Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

Тв.: Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. — К., 1957 (у співавт.); Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927–1932 рр.). — К., 1961; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.): У 3-х тт. — К., 1967–1969 (у співавт., відзначена Держ. премією УРСР в галузі науки і техніки); Підпілля і партизанський рух на Україні на завершальному етапі визволення. 1944 р. — К., 1970.

Дж. та літ:. НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 972; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 8. — 1976; EoU. — Vol. IV. — 1993; Стоян П.К. Вшанування доктора історичних наук І.І. Слинька у зв'язку з його 80-річчям // УІЖ. — 1983. — № 1; [Некролог] // УІЖ. — 1995. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 644–645.

СЛУЦЬКИЙ Олександр Борисович (20.06.1915, м. Київ — 09.06.1967, м. Київ) — дослідник історії робітничого класу України, д.і.н. (1965). З сім'ї лікарів.

1931–1935 навчався на іст. ф-ті КДУ. 1935–1938 — вчитель, дир. сш у Києві, інспектор Наркомпросу УРСР. 1938–1941 — н.с. Ін-ту історії АН УРСР. Одночасно викладав основи марксизму на Вищих технічних курсах, у Технологічному ін-ті, Ін-ті підвищення кваліфікації вчителів. Учасник Другої світової війни, брав участь у боях у складі Півд.-Зах., Сталінградського, 2 і 3 Укр. фронтів, а також Півд. групи окупаційних військ. Канд. дис. «Боротьба українського народу проти Денікіна та білополяків» (1945). 1946–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1967 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Робітничий клас України в боротьбі за створення фундаменту соціалістичної економіки (1926–1932 рр.)». Наук.-досл. роботу поєднував з викладацькою у вузах. Нагороджений орденом Вітчизняної війни І ступеня, 10 бойовими медалями.

Тв.: Перемога політики соціалістичної індустріалізації на Україні. — К., 1955; Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926–1929 рр.). — К., 1957; Третій з'їзд КП(б)У. — К., 1958; Профсоюзы Украины после победы Великого Октября. — М., 1961 (у співавт.); Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926–1932 гг.). — К., 1963.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 646; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; [Некролог] // УІЖ. — 1967. — № 7; EoU. — Vol. IV. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 645.

СЛЮСАРЕНКО Григорій Якович (10.10.1904, с. Глинське Роменського пов. Полтавської губ., нині Роменського р-ну Сумської обл. — 18.11.1937, м. Київ) — дослідник історії України початку XX ст., історії партії.

З 1920 — чл. ЛКСМ, з 1924 — чл. ВКП(б). 1924–1929 навчався (із перервою) на соц.-екон. відділі ф-ту профосвіти Дніпропетровського ІНО.

1929–1930 — викладач Дніпропетровського ІНО, аспірант Дніпропетровської наук.-досл. каф. українознавства Д.І. Яворницького. 1930–1933 — навчався в Ін-ті червоної професури у Москві, одночасно 1932–1933 — н.с. Ін-ту історії Комакадемії. 1934–1935 — нач. політвідділу радгоспу «Комсомолець» Юр'ївського р-ну Дніпропетровської обл. З осені 1935 — с.н.с. Ін-ту історії ВУАМЛІН, після ліквідації ВУАМЛІН з серпня 1936 — с.н.с. та заст. дир. Ін-ту історії України АН УРСР (фактично у 1936 — в.о. дир. Ін-ту). Одночасно у 1935–1937 викладав в Ін-ті червоної професури у Києві. Брав участь у підготовці коментарів до укр. видання творів В.І. Леніна. Арештований 24.09.1937, звинувачений в участі у «антирадянській фашистсько-націоналістичній диверсійній терористичній організації». За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР розстріляний. Реабілітований 1958.

Тв.: Рец.: «Літопис Революції». Журнал истпарта КП(б)У, № 1–2, 3, 4 за 1931 г. // Историк-марксист. — 1932. — Т. 3.

Літ.: Фролов И.В. О работе Института истории за первое полугодие 1932 г.: Из доклада ученого секретаря Института на заседании бюро президиума Комакадемии 13 июля 1932 г. // Историк-марксист. — 1932. — Т. 3; Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941 / Упоряд. О.В. Юркова. — К., 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 645; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 книгах. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011.

СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ Степан Йосипович (09.01.1859, с. Немилів, нині село Радехівського району Львівської обл.) — 17.08.1938, м. Прага, 30.09.1938 похований у Кракові біля дружини Емілії) — історик, мовознавець, літературознавець (один із перших теоретиків укр. віршування), педагог, політ. і громадсько-культурний діяч-народовець, проф. (1885). Академік-фундатор УАН (14 листопада 1918). Голова філол. секції НТШ (1914), почесний член т-ва «Просвіта» (1925). Батько Р. Смаль-Стоцького.

Навчався на філос. відділенні Чернівецького ун-ту (1878–1882), 1883 подав дис. на тему «Процес аналогії у словозмінах руської мови», 1885 — проф., зав. каф. укр. мови, декан філос. ф-ту (1904) Чернівецького ун-ту. Був організатором культурологічних т-в на Буковині (із 1887 — голова т-ва «Руська школа» в Чернівцях, із 1889 — голова т-ва «Руська бесіда»), сприяв відкриттю читалень та укр. екон. об'єднань (у т. ч. «Селянської каси»). Обирався депутатом (1892–1912) і заст. маршалка (1905–1912) Буковинського крайового сейму, депутатом австрійс. парламенту (1911–1918). Під час Першої світової війни працював у польовому суді (1914–1916), як викладач укр. мови та літератури в таборах укр. військовополонених (Фрайштадт; Австрія), був головою Управи УСС (1917–1918). Із грудня 1918 — посол ЗУНР у Празі, а з 1921 — проф. укр. мови і згодом декан філос. ф-ту УВУ (Прага), проф. Слов'янського ін-ту у Празі (1927). 1935 обраний голо-

вою т-ва «Музей визвольної боротьби України у Празі». Один із перших упорядників укр. філол. термінології. Як літ. критик й історик літератури досліджував особливості творчості Ю. Федьковича та С. Воробкевича, І. Котляревського, В. Стефаника (1899), І. Франка (1913), Т. Шевченка (1913), О. Кобилянської (1928) та ін.

Літ.: Добржанський О.В. Степан Смаль-Стоцький // Буковинський журнал (Чернівці). — 1992. — № 4–5; Андрусів С. З дороги часу // Січ. — 1993. — № 3; Даниленко В.М., Добржанський О.В. Академік Степан Смаль-Стоцький: Життя і діяльність. — К., Чернівці, 1996; Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX ст. — Чернівці, 1999; Педагогічні ідеї Степана Смаль-Стоцького в контексті розвитку національної освіти і виховання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. — Чернівці, 1999; Богайчук М.А. Література і мистецтво Буковини в іменах. — Чернівці, 2005; Мельничук Б. Академік, який майстрував бандури // Буковина. — 2009. — 13 січня; Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX — початку XX ст. і сучасна рецепція його доби // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження видатного українського філолога, культурного і громадського діяча. Чернівці, 19–21 лютого 2009 р. — Ч. 1–2. — Чернівці, 2009; Огуй О., Івасюк О. Степан Смаль-Стоцький як мовознавець і філолог: Теоретико-практичні набутки // Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX — початку XX ст. і сучасна рецепція його доби // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження видатного українського філолога, культурного і громадського діяча. Чернівці, 19–21 лютого 2009 р. — Ч. 2. — Чернівці, 2009; Бабич Н. 15 не останніх із могікан: Педагоги і вчені Буковини другої половини XIX — початку XX століття: Науковий нарис. — Чернівці, 2010; Ботушанський В.М. Степан Смаль-Стоцький. — Чернівці, 2010; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 767–768.

СМИРНОВ Григорій Дмитрович (05.04.1903, с. Букрино Рязанської обл. — травень 1978, м. Кишинів, Молдова) — фахівець з археології раннього залізного віку.

1925 закінчив робітфак. У 1928–1932 працював у Музеї революції в Москві, 1932–1934 навчався тут в аспірантурі. 1934 перейшов до Іст. музею. 1936–1939 — аспірант каф. давньої історії Московського індустріально-пед. ін-ту, підготував дис. «Скифские города из Кучугур с реки Днепр».

1939–1941 — с.н.с., уч. секретар Ін-ту археології АН УРСР. Під час Другої світової війни викладав у військових училищах. Після демобілізації 1946 повернувся до Ін-ту археології. Від 1947 працював у Молдавському філіалі АН СРСР (м. Кишинів): 1955–1958 — уч. секретар; надалі, до виходу на пенсію в 1970 — заввідділу археології Ін-ту історії, мови та літератури.

Вивчав матеріальну культуру раннього залізного віку, економічний і політичний розвиток племен Подністров'я скіфського часу. Під час навчання в аспірантурі брав участь у експедиціях О.П. Смирнова, В.Д. Блаватського, Б.М. Тракова, І.В. Фабриціус. Один з фундаторів молдовської археології повоєнних років. Дослідив значну кількість різночасових пам'яток у Подністер'ї, зокрема раннього залізного віку (Сахарна, Бутучани, Орхей).

Автор понад 20 праць.

Тв.: Археология Молдавии в годы советской власти // СА. — 1967. — № 3 (у співавт.); Из истории Старого Орхея // Известия Молдавского филиала АН СССР. — 1960. — № 4; Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г. // Ученые записки Института истории, языка и литературы. — Кишинев, 1949. — II; Сахарнянский скифский могильник // (Гура Гульбока) // Известия Молдавского филиала АН СССР. — 1955. — № 5(25).

Літ.: Бырня П.П. Из истории исследования Старого Орхея (1946–1958 гг.) // Археологические исследования в Старом Орхее. — Кишинев, 1991. — С. 5–43; Marchevici V. Gheorghe D. Smirnov (90 ani de la naştere) // Revista arheologică. — 1993. — Vol. 1. — P. 153; Pelivan A. Activitatea arheologului G.D. Smirnov in RSSM // Revista arheologică: serie nouă. — 2010. Vol. 5. — Nr. 1. — P. 214–216; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 590.

СМІ(И)РНОВ Павло Петрович (09/22/.09.1882, м. Симбірськ, Росія — 02.04.1947, м. Москва) — дослідник історії середньовічних міст Росії, д.і.н. (1942), проф. (1919). Зі службовців.

Закінчив Першу київську гімназію та іст.-філол. ф-т ун-ту Св. Володимира (1907). Один із засновників іст.-етнограф. гуртка (кер. — проф. М.В. Довнар-Запольський, 1905). Після закінчення ун-ту залишений у ньому для підготовки до проф. звання (1908–1911). У 1912–1914 — приват-доц., 1919–1920 — екстраординарний проф. ун-ту. 1921–1923 — проф. КІНО, Ін-ту нар. госп-ва у Києві.

11.09.1919 захистив магістерську дис. «Міста Московської держави в першій половині XVII ст.» за книгою, яка вийшла у 2-х частинах в 1917–1918. Співробітник Наук.-досл. каф. історії України ВУАН (кер. — акад. М.П. Василенко). В 1923 заарештований органами ДПУ у справі «Київського обласного центру дій», засуджений на 10 років виправно-трудових таборів. Відбував покарання спочатку в київській Лук'янівській тюрмі, в 1927 засланий до Туркестану. 1927–1931 — проф. Ташкентського (Середньоазіатського) ун-ту, викладав історію Росії. В 1931 повторно арештований і звинувачений у шпигунстві. Після звільнення в 1937 переїхав до Москви, де працював проф. Іст.-архівного ін-ту (1938–1947). В 1942 захистив дис. «Посадські люди і класова боротьба до середини XVII ст.» на ступінь д.і.н.

Автор понад 50 праць.

Тв.: Экономическая политика Московского государства в XVII в. — К., 1912; Челобитные дворян и детей боярских всех городов в первой половине XVII в. — М., 1915; Города Московского государства в I-й половине XVII в. — Вып. 1–2. — К., 1917–1919; Образование Русского Централизованного государства в XIV–XV вв. // Вопросы истории. — 1946. — № 2–3; Посадские люди и их классовая борьба до середины XVII в. — Т. 1–2. — М., 1947–1948.

Дж. і літ.: ДА СБУ. — Спр. 55435 ФП. — Т. 14; ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 3788; Историческая энциклопедия. — Т. 13. — М., 1971. — С. 80–81; ЕУ. — Т. 8. — К., 1976. — С. 2918; Alma mater: Університет Св. Володимира напередодні та в добу української революції 1917–1920 рр.: Матеріали, документи, спогади: У 3-х т. — Т. 1. — К., 2000. — С. 215; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006.

СМІЛЕНКО (Брайчевська) Алла Трохимівна (15.06.1923, м. Київ — 22.09.2006, м. Київ) — археолог-славіст, д.і.н. (1981). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1991).

Закінчила іст. ф-т КДУ (1948). 1952 захистила канд., а 1981 — докт. дис. Працювала в Ін-ті археології АН УРСР з 1948 по 1988. с.н.с., пр.н.с. відділу археології ранніх слов'ян.

Сфера наук. інтересів — проблеми ранньої історії слов'ян, характеристика і локалізація літописних племен і племінних об'єднань за археол. матеріалами. Провела польові дослідження і ввела до наукового обігу матеріали поселень черняхівської культури Леськи (Черкаської обл.) та Башмачка (Дніпропетровської обл.), ранньосередньовічного ремісничого центру Канцирка (Запорізької обл.), поселень Нагорне та Багате (Одеської обл.) та ін.

Автор понад 80 наук. публікацій.

Тв.: Глодоські скарби. — К., 1965; К хронологии гончарной керамики черняховского типа // Короткие сообщения Института археологии АН СССР. — 1970. — Вып. 121; Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II–XIII ст.). — К., 1975; Пастирське городище, пам'ятка Надпоріжжя. Речові скарби. Основні риси культури східних слов'ян // Археологія УРСР. — К., 1975. — Т. 3; Славянская культура VIII–IX вв. правобережья Днепра (памятники типа Лука-Райковецкая) // Археологія УРСР. — К., 1986, — Т. 3; Средневековые поселения в приморской части Днестро-Дунайского междуречья // Днестро-Дунайское междуречье в I — начале II тыс. н.э. — К., 1987; Городище Башмачка III–IV вв. н. э. — К., 1992.

Літ.: Сміленко Алла Трохимівна // Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 149; Сміленко Алла Трохимівна // Жінки — вчені Києва. — К., 2003; До 80-річчя Алли Трохимівни Сміленко // Археологія. — 2004. — № 3; Абашина Н.С. Сміленко Алла Трохимівна // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9: Прил–С. — К., 2012. — С. 671.

СМІШКО Маркіян Юліанович (07.11.1900, м. Львів — 1981, м. Львів) — археолог, д.і.н. (1965), д.чл. НТШ, фахівець у галузі ранньослов'янської археології.

У 1919 закінчив гімназію. 1921 розпочав роботу у НТШ на посаді допоміжного працівника в бібліотеці. 1925 став студентом гуманістичного ф-ту Львівського ун-ту, де вивчав археологію. Після закінчення ун-ту залишився працювати на каф. доісторичної археології під кер. Л. Козловського (асистент у 1932–1937, ад'юнкт каф. доісторичної археології у 1937–1939, доц. каф. історії стародавнього світу та археології у 1940–1941, 1944–1954). У 1932 захистив і опублікував докторат на тему «Культури раннього періоду епохи римського цісарства в Східній Малопольщі».

З лютого 1940 по червень 1941 очолював Львівський відділ Ін-ту археології АН УРСР. Від 1944 — зав. відділу археології, заст. директора з наук. роботи ІСН АН УРСР, в.о. директора Ін-ту (1962–1964). З 1969 проф.-консультант відділу археології. Докт. дис. «Карпатські кургани першої половини І тисячоліття нашої ери» захистив 1965.

Проводив дослідження багатьох пам'яток на території заходу України (бл. 40 експедицій), зокрема, могильники перших століть н.е. в Гриневі та Колоколині, курганних некрополів, поселень Вікнини Великі, Костянець, Малі Грибовичі, Городниця на Дністрі, Неслухів та Заліски. Підготував два доктори і п'ять кандидатів наук, серед яких О.О. Ратич, В.В. Ауліх, В.Д. Баран, В.М. Цигилик, Е.А. Балагурі.

Тв.: Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. — Lwów, 1932. — 192 s.; Osady kultury lipickiej. Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego południowowschodniej Polsce. — Lwów, 1934. — S. 1–32; Stanowisko wczesnorzymskie w Kołokolinie, pow. Rogatyński // Wiadomości archeologiczne. — T. XIII. — Warszawa, 1935. — S. 155–164; Stan i potrzeby badań nad okresem cesarstwa rzymskiego w południowo-wschodniej Polsce // Wiadomości archeologiczne. — XIV. — Warszawa, 1936. — S. 125–140; Карпатські кургани першої половини І тисячоліття нашої ери. — К., 1960. — 186 с.

Літ.: Баран В.Д. Дослідник давньої історії слов'ян (до 70-річчя від дня народження М.Ю. Смішка) // УІЖ. — 1970. — № 11. — С. 139–140; Домбровський О. Маркіян-Орест Смішко // Український історик. — 1993. — Т. 30. — Ч. 116–119. — С. 135–41; Цигилик В. Маркіян Смішко — дослідник римської доби на Прикарпатті і Волині // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Постаті української археології. — 1998. — Вип. 7. — С. 47–50; Смішко О. Тридцяті роки в науковій діяльності Маркіяна Смішка // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Постаті української археології. — 1998. — Вип. 7. — С. 50–52; Gurba J., Kokowski A. Działalność naukowa Marcjana Śmiszki w okresie przed II wojną światową // Spotkania polsko-ukraińskie. — Lublin, 1992. — S. 87–94; Zakościelna A., Gurba J. Wkład Marcjana Śmiszki w badania nad eneolitem

Podkarpacia i Wołynia // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — 2002. — Вип. 8. — С. 24–26; Цигилик В. Маркіян Смішко як науковець і педагог // Археологічні дослідження Львівського університету. — Вип. 8. — 2005. — С. 158–162.

СМОЛІЧЕВ Петро Іванович (12.01.1891, с. Княжичі, нині Сумської обл. — 1950-і, Таджикистан) — дослідник давньоруської та середньовічної археології, д.чл. ВУАК.

1911 закінчив Чернігівську духовну семінарію. В 1911–1918 навчався в ДА та Археол. Ін-ті в Петербурзі. Викладав у Чернігівському учительському ін-ті, 1919–1923 (від 1920 — Чернігівський ІНО), входив до складу Тимчасової археол. комісії при Чернігівському губвиконкомі (1923). 1923 — завідувач 2-го Радянського музею в Чернігові (колишній музей Чернігівської губ. ученої архівної комісії), зав. археол. відділу новоствореного Чернігівського держ. музею. Від 1925 — д.чл. ВУАК, надалі — співробітник комісії Лівобережної України при іст. секції ВУАН. 1931–1933 — зав. сектору послідовної зміни культур Держ. музею Дніпробуду (Запоріжжя). 1933 в адміністративному порядку висланий до Середньої Азії. У 40-х співпрацював з Ін-том історії, археології та етнографії АН Таджицької РСР.

У 1920-і брав участь у дослідженнях пам'яток архітектури Чернігова (Спаський, Успенський собори), вивчав муміфіковані поховання XVII–XIX ст. у Воскресенській церкві у м. Седнев. 1926 розкопував пам'ятки черняхівської культури поблизу с. Маслове Кіровоградської обл.; 1925–1927 — комплекс давньоруських пам'яток у с. Шестовиця. 1927 відряджений до експедиції в зоні затоплення Дніпробуду. Здійснив розкопки на островах Хортиця (1928, 1930), Похилий (1928), Таволжаний, Перун, Орлина Стрілиця (1929), досліджував наскельні зображення між Лоханським і Вовнизьким порогами. У Таджикистані здійснив розкопки поблизу Душанбе, Сталінабада, Дангари.

Коло наук. інтересів — археологія, історія, краєзнавство Чернігово-Сіверщини та Надпоріжжя. Найбільше значення мали дослідження іст. топографії Чернігова, дружинних поховань Шестовицького могильника.

Автор 17 праць. Більшість не опубліковані, зберігаються в особовому фонді П.І. Смолічева та фонді ВУАК у наук. архіві Ін-ту археології.

Тв.: Чернігів та його околиці за часів великокнязівських // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди. Розвідки. Матеріали. — К., 1928; Археологічні розкопки на терені Дніпрельстану, в с. Кічкасі Запорізької округи у вересні–жовтні 1927 р. // Збірник Дніпропетровського краєвого історико-археологічного музею. — 1929. — 1; Подвійні поховання X сторіччя коло Шестовиці на Чернігівщині // Записки Чернігівського наукового товариства. — 1931. — Т. 1: Праці історично-краєзнавчої секції.

Бібліогр.: Мудрицька В.Г., Черненко О.Є. Петро Іванович Смолічев (Біобібліографічний покажчик). — Чернігів, 2007 (Історики та краєзнавці Чернігівщини. — 9) — 14 с.

Літ.: Станиціна Г.О. Петро Іванович Смолічев // Археологія. — 1992. — № 2. — С. 101–111; Коваленко В., Черненко О. Петро Смолічев і перші дослідження в Шестовиці // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету. — Чернігів, 2001. — С. 92–100; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 593.

СОКОЛОВ Іван Іванович (11.12.1865, с. Нова Олексіївка Саратовської губ., Росія — 03.05.1939, м. Уфа) — візантиніст та історик церкви. Проф. (1904). Народився в сім'ї священика.

Початкову освіту здобув у Саратовському духовному училищі й семінарії, 1886–1890 навчався в Казанській духовній академії. Після захисту магістерської дис. (1891) переїхав до С.-Петербурга, де 1894–1903 викладав у Петербурзькій духовній семінарії, а з жовтня 1903 працював на каф. історії Греко-сх. церкви Петербурзької духовної академії. 1904 захистив докт. дис. та був обраний ординарним проф. Співпрацював із кількома періодичними виданнями, зокрема, 1895–1903 вів розділ «Библиография: Россия» у часописі «Византийский временник», а з 1904 працював у час. «Церковный вестник» (із 1912 — гол. редактор).

Член Правосл. Палестинського т-ва, нагороджений багатьма церк. відзнаками та орденами Сх. патріархатів і Грец. королівства. Експерт Найсвятішого Синоду, учасник і гол. доповідач з низки питань Помісного собору 15 серпня 1917. На початку 1919, рятуючись від терору, намагався влаштуватися в Києві. 1919–1920 — приват-доц. Київського ун-ту, водночас — член Археогр. комісії УАН, співробітник I-го відділу УАН (до 1922). Після повернення до Петрограда (нині м. С.-Петербург) працював викладачем новогрец. мови в Богословському ін-ті, Ін-ті сх. мов і в наук.-досл. ін-ті порівняльного вивчення мов і літератур народів Заходу й Сходу при Ленінградському ун-ті. 1927 — чл. Таврійської краєзнавчо-лінгвістичної експедиції Ленінградського ун-ту, 1928 — експедиції Всеукр. наук. асоціації сходознавства до Надазов'я.

Автор низки фундаментальних досліджень з історії Церкви у Візантії, вселенського патріархату, чернецтва, а також перших наук. розвідок з історії греків Криму та Надазов'я. Заарештований 22 грудня 1933 і невдовзі засуджений на заслання до Уфи (нині столиця Республіки Башкортостан, РФ), де й помер.

Більшість монографій С. перевидані, а частина праць видані вперше 2003–2006.

Тв.: Константинопольская церковь в XIX веке: Опыт исторического исследования. — Т. 1. — СПб., 1904 (перевид. — СПб., 2006); Про відносини Української церкви до Грецького Сходу наприкінці XVI та на початку XVII ст. за нововиданими матеріалами // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. — Кн. 1. — К., 1919; О языке греков Мариупольского и

Сталинского округов // Язык и культура. — Т. 6. — Л., 1930; Мариупольские греки до поселения их на Украине (XV–XVIII вв.) // Труды Института славяноведения АН СССР. — Т. 1. — Л., 1932; Состояние монашества в Византийской церкви с середины IX до начала XIII вв. (842–1204): Опыт церковно-исторического исследования. — СПб., 2003; Лекции по истории Греко-восточной церкви. — Т. 1–2. — СПб., 2005; З історії колонізації Маріупольщини (еміграція на Маріупольщину греків з Криму 1778-го року) // Записки Історико-філологічного товариства Андрія Білецького. — Вип. 4, кн. 2. — К., 2006.

Літ.: Лебедева Г.Е. Из истории византиноведения и неоэллинистики в России: И.И. Соколов // Μοσχοβία: Проблемы византийской и новогреческой филологии. — Вып. 1. — М., 2001; Чередниченко А.М. Київський період наукової діяльності І.І. Соколова // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. — Вип. 14. — К., 2005; Якубова Л.Д. Елліністичні розвідки в архівах ВУАН // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. — Вип. 4, кн. 2. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 695.

СОКУРЕНКО Володимир Федорович (05.03.1925, с. Марфівка Долинського р-ну Кіровоградської обл. — 07.11.1992, м. Київ) — дослідник історії компартії України, краєзнавець, к.і.н. (1962). Засл. працівник культури УРСР (1969). З селян.

1952 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ. 1956–1959 навчався в аспірантурі цього ж ун-ту. 1959–1969 — на парт. роботі. З 1975 — персональний пенсіонер союзного значення. 1981–1983 — в.о. с.н.с. відділу іст.-краєзнавчих досліджень, 1983–1992 — с.н.с. відділу наук. забезпечення томів зводу пам'яток історії та культури Ін-ту історії АН УРСР.

Автор бл. 100 наук. статей.

Тв.: Большевистская организация Харькова во главе стачечного движения в 1912 г. // Научные записки КДУ. — Т. XVIII. — Вып. VIII. — К., 1959; Борьба большевиков Харькова за победу ленинской тактики на выборах в IV Государственную Думу // УІЖ. — 1960. — № 2; Политически обеспечивать экономическую реформу // Блокнот агитатора. — 1966. — № 19.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1719; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 647–648.

СОЛОМАТІН Микола Миколайович (24.03.1932, м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської обл. — 17.07.1995, м. Київ) — історик, політолог, дослідник т.зв. проблем ідеологічної боротьби та антикомунізму, д.і.н. (1985). Зі службовців.

У 1956 закінчив іст.-філос. ф-т КДУ. 1936–1965 працював кореспондентом, редактором, відп., гол. ред. Держ. комітету РМ УРСР по телебаченню і радіомовленню. Одночасно навчався в Київ. пед. ін-ті іноз. мов, який закінчив у 1963. 1965–1968 — аспірант АСН при ЦК КПРС (Москва). 1968 захистив канд. дис. «Сучасні американські теорії свободи буржуазної преси на службі антикомунізму». У 1968 с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР, 1968–1971 — консультант відділу інформації та зарубіжних зв'язків ЦК КПУ, 1971–1975 ст.викл. ВПШ при ЦК КПУ, 1975–1978 — с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. 1978 разом із відділом переведений до новоствореного ІСЕПЗК АН УРСР. 1985 захистив докт. дис. «Буржуазний націоналізм в підривній діяльності імперіалізму США проти розвинутого соціалізму: політико-ідеологічний аспект». Мав урядові нагороди.

Опублікував понад 100 наук. і публ. праць, присвячених проблемам ідеологіч. боротьби, критиці антикомунізму та бурж. націоналізму.

Тв.: Трубадури антикомунізму. — К., 1971; Безсилля приречених. — К., 1979; Актуальні проблеми ідеологічної боротьби в світлі рішень XXVI з'їзду КПРС. — К., 1983; Антикомунізм у націоналістичних шатах. — К., 1983; Війна в ефірі. — К., 1986; Український буржуазний націоналізм: загострення ідейно-організаційної кризи, крах антирадянських підступів. — К., 1986 (у співавт.); Западная политология в Восточной Европе. — К., 1991.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1261; Вчені Інституту історії України: Біобібліограф. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998. — С. 302–303; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 648.

СОЛОМОНИ(І)К Елла Ісааківна (29.05.1917, за ін. даними 11.07.1917, м. Єкатеринбург, нині місто РФ — 20.08.2005, м. Цфат, Ізраїль) — історик, археолог, епіграфіст, фахівець з юдаїки, д.і.н. (1968), проф.

Закінчила іст. ф-т Ленінградського ун-ту по каф. давньої історії (1941). 1941–1945 викладала історію в школі й технікумі м. Сарапула (Удмуртія), читала лекції у філії Іжевського пед. ін-ту. 1945 вступила до аспірантури під кер. Я. Лур'є. 1948 захистила в Ленінградському ун-ті канд. дис. «Ксенофонт, Кір Молодший і Лісандр як попередники еллінізму», була спрямована на роботу у відділ археології Кримської філії АН СРСР. 1948–1956 н.с. Кримського філіалу Ін-ту археології АН СРСР. 1956–1979 — н.с. Кримського відділу Ін-ту археології АН УРСР, 1979–1991 — с.н.с.-консультант цього ж відділу. Одночасно 1952–1995 — викладач каф., проф. історії Стародавнього світу й середніх віків Сімферопольського ун-ту. 1968 захистила докт. дис. «Нові епіграфічні пам'ятки Херсонеса». На протязі багатьох років була керівником етнограф. відділу Херсонеської археол. експедиції. За її ініціативи у музею-заповіднику Херсонес Таврійський був створений епіграфічний лапідарій, під її кер. систематично проводилось дослідження античних і середньовічних написів та архівних матеріалів, складалися палеографічні таблиці.

На базі Херсонеського лапідарію проводила семінари та лекції з епіграфіки для студентів ун-тів Петербурга, Львова, Москви, Харкова, Уфи, Воронежа та Сімферополя. Вона також ініціювала дослідження єврейського колгоспного руху в Криму в 1920–1930 та діяльності «Агро–Джойнт» (відділ всесвітньої організації з с/г, який займався організацією єврейських колгоспів). Працювала за сумісництвом проф. Сімферопольського ун-ту.

Чл. Ради Об'єднаної єврейської общини Криму, правління Т-ва єврейської культури в Сімферополі (1991), ради краєзнавчого т-ва, вченої Ради Кримської філії Ін-ту археології НАН України. Фахівець з давньої історії, античної й середньовічної епіграфіки. 1997 репатріювалася до Ізраїлю.

Автор понад 140 наук. і наук.-попул. праць і 8-ми монографій.

Тв.: Раскопки Неаполя Скифского — столицы Скифского государства в Крыму. — Симферополь, 1950; Четыре надписи из Неаполя и Херсонеса // СА. — 1958. — С. 308–316; Сарматские знаки Северного Причерноморья. — К., 1959; Новые эпиграфические памятники Херсонеса. — Ч. 1–2. — К., 1964–1973; Граффити античного Херсонеса. — К., 1978 (ред., кер. авт. колективу); Латинские памятники Херсонеса Таврического. — М., 1983; Граффити хоры Херсонеса. — К., 1984. Древнейшие еврейские общины в Крыму // Советиш гейм ланд. — 1990. — № 10; Граффити с хоры Херсонеса. — Симферополь, 1990; Новая находка в Крыму плиты с изображением меноры // Вестник еврейского университета в Москве. — 1994. — № 2; Древнейшие еврейские поселения и общины в Крыму // Евреи Крыма. — 1997.

Бібліогр.: Элла Исааковна Соломоник / Сост.: И. Лисовый, А.Г. Герцен. — Симферополь, 1997. — 11 с.: портр.

Літ.: Русяева А.С., Зубарь В.М. Эпиграфика — главный стержень жизни (памяти Э.И. Соломоник) // Бахчисарайский историко-археологический сборник. — Симферополь, 2008; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9: Прил–С. — К., 2012. — С. 705.

СОХАНЬ Павло Степанович (18.11.1926, с. Новоіванівка Білопільського р-ну Сумської обл. — 14.06.2013, м. Київ) — фахівець з історії міжнародних зв'язків, археографії та джерелознавства, д.і.н. (1973), проф. (1981), чл.-кор. АН УРСР (1985). Премія ім. Д.З. Мануїльського АН УРСР (1976). Нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1976). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1980), орденами «Знак пошани», Кирила і Мефодія I ст., Св. Володимира II ст. та 5 медалями. 1986 обраний почесним чл. Болгар. філол. т-ва.

1953 закінчив Харків. держ. пед. ін-т. 1952–1956 — лаборант, викладач, зав. навч. частини цього ін-ту. З 1956 викладав історію у харківських вузах. 1961–1964 — аспірант, м.н.с., 1964–1974 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн. Канд. дис. «Життя та революційна діяльність Георгія Димитрова» (1963, наук. кер. — к.і.н. Ф.П. Шевченко). 1974–1991 — заст. дир., зав. відділу історії міжнар. зв'язків Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис.

«Економічне, науково-технічне та культурне співробітництво СРСР і НРБ та участь в ньому Української РСР (1944–1970 рр.)». З 1968 — чл. Комісії істориків СРСР–Болгарія, заст. голови Укр. комітету Міжнар. асоціації по вивченню і поширенню слов’янських культур при ЮНЕСКО, заст. гол. Укр. комітету славістів. Понад 20 років працював заст. Голови правління Укр. відділення рад.-болгар. дружби. 1991 обраний Президентом Т-ва «Україна–Болгарія». Один з ініціаторів відродження археогр. роботи в Україні. З відновленням у 1987 Археогр. комісії АН УРСР очолив її діяльність. Деякий час керував відділом історії міжнар. зв’язків України Ін-ту історії АН УРСР, одночасно залишаючись заст. дир. 1991–2013 — дир. Ін-ту археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ.

Автор понад 300 праць.

Тв.: Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия Димитрова. — К., 1962; Вогонь вічної дружби. — К., 1966; Очерки истории украинско-болгарских связей. — К., 1976; Георгій Димитров і Україна. — К., 1982; Киев в духовном общении славянских народов (традиции и современность) // Міжнар. з’їзд славістів. Історія, культура, фольклор та етнографія слов’ян. народів: Доповіді. — К., 1983; Розвиток історико-славістичних досліджень в Україні // УІЖ. — 1983. — № 8; Народная Республика Болгария в содружестве стран социализма. — К., 1984; Про стан і основні напрями діяльності Археографічної комісії АН УРСР в світлі сучасних вимог перебудови // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. — К., 1988; Стан і перспективи розвитку археографії на Україні // УІЖ. — 1989. — № 8; М.С. Грушевський — археограф та джерелознавець // Вісник АН України. — 1992. — № 1; М.С. Грушевський і Academia: Ідея, змагання, діяльність. — К., 1993 (у співавт.); Археографічна робота в Україні: проблеми і перспективи // Вісник АН України. — 1993. — № 6; Кирило-Мефодіївські традиції на Україні // Просвітителі Кирило і Мефодій у писемних джерелах Ін-ту рукописів ЦНБ НАН України. — К., 1995; Ідеї слов’янської єдності у писемних джерелах України // Міжнародні зв’язки України: Наукові пошуки і знахідки. — К., 1999. — Вип. 7.

Бібліогр.: Павло Степанович Сохань: до 70-річчя від дня народж. та 40-річчя наук.-пед. діяльності (Біобібліогр. вчених України / НАН України) / Упоряд.: О. Ємець, О. Крук; авт. вступ. ст. В. Даниленко. — К., 1996. — 76 с.: портр.; Павло Степанович Сохань: до 80-річчя від дня народж. та 50-річчя наук.-пед. діяльності (Біобібліогр. вчених України / НАН України) / Упоряд.: Д.В. Бурім, О.О. Маврін; авт. вступ. ст. В.М. Даниленко. — К., 2006. — 52 с.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1935; В.К. Захист докторської дисертації П.С. Соханем // УІЖ. — 1973. — № 6; Историки-слависты СССР. Биобиблиографический словарь-справочник. — М., 1981; 50-річчя П.С. Соханя // УІЖ. — 1977. — № 1; Павло Степанович Сохань (До 70-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності). —

К., 1996; Павло Сохань: Шлях вченого // Міжнар. зв'язки України: Пошуки і знахідки. — К., 1997. — Вип. 6; НАН України: Персональний склад: 80 років. — К., 1998; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські архівісти: Біобібліогр. довід.: У 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 726–727; Сохань Павло Степанович [Некролог] // УІЖ. — 2013. — № 4. — С. 230–235; Марченко О. Внесок Павла Соханя у відродження української археографії: щодо діяльності Археографічної комісії // Славістична збірка. — Вип. 1. — К., 2015. — С. 5–12; Візія Павла Соханя щодо розвитку української археографії // Там само. — С. 13–21.

СПІВАК Ілля Григорович (Еліе Гершович; 22.10.1890, м. Васильків Київської обл. — 04.04.1949, м. Київ) — мовознавець, літературознавець, чл.-кор. АН УРСР (1939). Із сім'ї ремісника.

Після закінчення Глухівського вчительського ін-ту працював у гімназії. У 1920–1930-х рр. викладав у середніх навч. закладах та вишах Одеси, Харкова та Києва. З 1931 на посаді н.с., з 1933 керівник лінгвістичного відділу Ін-ту єврейської пролетарської культури ВУАН. У 1936–1949 — дир. реорганізованого Ін-ту в Кабінет з вивчення єврейської рад. мови, літератури та фольклору АН УРСР, очолював лінгвістичну секцію, був ред. жур. «Єврейська мова». У 1939 обраний чл.-кор. АН УРСР. Колективом підготовлено низку наук. праць: монографій з мовознавства та історії літератури, збірників єврейських народних пісень. Восени 1941 разом з Кабінетом евакуйований до Уфи. З 1942 член Єврейського антифашистського комітету. У 1944 отримав ступінь д. філол.н., повернувся до Києва. Заарештований 1949 р. у зв'язку зі справою Єврейського антифашистського комітету. Помер в ув'язненні.

Автор понад 100 наук. праць, присвячених методиці викладання, мовознавству, загальній філології, мові й стилеві творчості письменників Шолом-Алейхема, Переца і Менделе Мойхер-Сфоріма, автор 20 підручників єврейської мови (ідиш) для середніх шкіл.

Тв.: Методика єврейської школи (1928); Теорія і практика семантики та стилістики (1931); Російсько-єврейсько-українська термінологія (1935); Шолом-Алейхем і єврейська літературна мова (1938); Нове словотворення (1839); Використання поговірок Перецем (1939); Російсько-єврейський адміністративний правовий словник (1941); Нова словотворчість (1944); Перец та єврейська літературна мова (1847); Шолом-Алейхем і українсько-єврейський діалект (1947).

Літ.: Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк; Львів; К., 1955–2003; Співак Ель Гершович // Український радянський енциклопедичний словник. У 3-х т. — Т. 3. — 2-ге вид. — К., 1987; Беренштейн О. Еліе Співак: життя, творчість, доля // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 1998. — № 3/4 (8/9). — С. 21–29.

СТАНКО Володимир Никифорович (19.02.1937 — 06.02.2008, народився і похований в с. Тернівка, що нині входить у межі м. Миколаїв) — археолог, дослідник кам'яної доби та первісної історії, д.і.н. (1983), проф. (1990). Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (2002). Нагороджений медаллю «Ветеран праці» (1987), Почесною грамотою міністерства освіти України (2000), орденом Паїсія Хилендарського I ступеня (2004, Болгарія). З селян болгарського походження.

1955 вступив до Ростовського ун-ту (м. Ростов-на-Дону, РФ), з III курсу продовжив навчання в Одеському ун-ті, який закінчив 1960. Відтоді працював в Одеському археол. музеї (н.с., заст. директора). 1965–1967 — аспірант Ін-ту археології АН УРСР (кер. — С.М. Бібіков). 1967 захистив канд. дис. «Мезоліт Північно-Західного Причорномор'я».

По закінченню аспірантури працював на іст. ф-ті Одеського ун-ту ст. викладачем, доц. каф. історії стародавнього світу і середніх віків. 1968–1976 проводив розкопки мезолітичного поселення Мирне в Нижньому Подунав'ї, що стали полігоном для перевірки методичних і теоретичних надбань дослідника. Вони були підсумовані в монографії «Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья» (1982) і однойменній докт. дис. (1983).

1976 ініціював створення в Одесі відділу археології Півн.-Зах. Причорномор'я, що став структурною одиницею Ін-ту археології, який очолював до 1989. Дослідник відкрив багато пам'яток в Одеській і Миколаївській обл., знаковими з-поміж яких, окрім Мирного, стали стоянки Гіржеве, Сагайдак I, поселення Анетівка II та ін.

Одночасно викладав в Одеському ун-ті, а 1989 остаточно перейшов туди. В 1994–2003 був деканом іст. ф-ту, організував і завідував каф. археології та етнології. 1996 ініціював створення тут Спеціалізованої вченої ради для захисту канд. дис., з 1999 — докт. із спеціальностей «історія України» та «всесвітня історія». З 2004 завідував лабораторією історії Півд. України, був проф. каф. історії України Миколаївського держ. ун-ту. Під його керівництвом виконано понад 10 канд. дис.

Відповідальний редактор, автор розділів колективної праці «Давня історія України», т. 1 (К., 1997). Був чл. редколегії ж. «Археологія», Президії Миколаївської обл. філії Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, Спеціалізованої вченої ради для захисту докт. дис. при Ін-ті археології, д.чл. Рос. народної академії (1995) і Рос. академії природничих наук (1999).

Тв.: Мирное. Проблема степей Северного Причерноморья. — К., 1982; Позднепалеолитическое поселение Анетовка П. — К., 1989 (у співавт.);

Финальный палеолит и мезолит Горного Крыма. — Одесса, 1994 (у співавт.); Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (1. Южнобугская группа памятников) // Археология и этнология Восточной Европы. — Одесса, 1997; Динамика процесса формирования народонаселения Северо-Западного Причерноморья в позднем палеолите и мезолите (к вопросу о черноморском потопе) // Человек в истории и культуре. — Одесса; Терновка, 2007.

Літ.: До 60-річчя Володимира Никифоровича Станка // Археологія. — 1997. — № 3. — С. 154–155; Владимиру Никифоровичу Станко — 60; Список основных научных работ В.Н. Станко // Археология и этнология Восточной Европы. — Одесса, 1997. — С. 4–13; До 70-річчя Володимира Никифоровича Станка // Археологія. — 2007. — № 2. — С. 118–119; Мемориальный сборник материалов в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012 (Человек в истории и культуре. — 2); Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 598–599.

СТАРУНСЬКА Наталія Володимирівна (09.06.1952, м. Дніпропетровськ — 08.09.1996, м. Київ) — дослідниця просвітницької діяльності інтелігенції в 1970-х рр., к.і.н. (1982). Зі службовців.

1975 закінчила іст. ф-т КДУ. 1976 — стажист-дослідник, 1976–1980 — аспірантка, з 1980 — м.н.с., н.с. відділу історії комуністичного будівництва, відділу історії розвинутого соціалізму Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «Участь інтелігенції України в лекційній пропаганді т-ва "Знання" УРСР (1971–1975 рр.)» (наук. кер. — д.і.н. Ю.О. Курносов).

Тв.: Пропаганда передового опыта на промышленных предприятиях УССР // Рабочий класс СССР в условиях развитого социализма: Материалы Всесоюзного симпозиума. 28–30 марта 1979 г., г. Киев. — Ч. 3. — К., 1980; Лекційна пропаганда тов. «Знання» УРСР (1970–1975 рр.) // УІЖ. — 1981. — № 1.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1761; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 650.

СТАШЕВСЬКИЙ Дмитро Миколайович (02.08.1924, м. Київ — 04.05.1969, м. Київ) — дослідник всесвітньої історії та історії міжнар. відносин, д.і.н. (1966). Зі службовців.

1949 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ. 1949–1952 — аспірант цього ж ун-ту. Канд. дис. «Провал експансіоністських планів США по відношенню до Радянської Росії у 1921–1922 рр.» (1952). 1953–1957 — м.н.с., 1957–1963 — с.н.с. відділу загальної історії і міжнар. відносин, 1963–1969 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Провал антирадянської політики міжнародного імперіалізму (1917–1924 рр.). — К., 1957; Експансія США в Європі під виглядом «допомоги» (1919–1923). — К., 1960; Интервенция под видом помощи (Польща, 1964); Прогрессивные силы США в борьбе за признание Советского государства. 1917–1933. — К., 1969.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 728; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; [Некролог] // УІЖ. — 1969. — № 7; Санцевич А.В. До 50-річчя з дня народження історика Д.М. Сташевського // УІЖ. — 1974. — № 7; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 650.

СТАШЕВСЬКИЙ Євген Дмитрович (21.08.1884, м. Зіньків Летичівського пов. Кам'янець-Подільської губ. — 26.07.1938, м. Київ) — фахівець з рос. історії, екон. історії Росії, України, Зах. Європи, зокрема історії податків та податкової політики. Учень М.В. Довнар-Запольського.

1903 закінчив Тульську гімназію. 1903–1908 — навчався на іст.-філол. та юр. ф-тах Київського ун-ту Св. Володимира. Був залишений на каф. рос. історії для підготовки до професорського звання. Відбув учене відрядження (1909–1911), склав магістерський іспит (1912) і був обраний приват-доц. Київського ун-ту та Київських вищих жіночих курсів, доц. Київського комерційного ін-ту. Магістерська дис. «Нариси з історії царювання Михайла Федоровича. Ч. I: Московське суспільство і держава перед Смоленською війною» (1913). З 1914 — екстраординарний проф. Київського комерційного ін-ту, з 1915 — проф. ун-ту Св. Володимира та Київських вищих жіночих курсів. 1917 звільнений з Київського ун-ту. 1919 надрукував докт. дис. «Смоленська війна 1632–1634 рр. Організація і стан Московської армії» і був зрівняний у правах з докторами ун-тів, одержав звання ординарного проф.

1918 обраний до складу Ін-ту по вивченню екон. кон'юнктури України УАН, брав участь у роботі й очолював (1919) Близькосхідний ін-т. 1920 — приват-доц. Новоросійського ун-ту в Одесі. З 1920 — у Києві — проф., зав. каф., декан Ін-ту нар. госп-ва, Ін-ту зовнішніх зносин, Київського землевпорядкувального технікуму. 1921–1923 — одночасно проф. та зав. каф. ін-ту нар. освіти та с/г ін-ту у Кам'янці-Подільському. Працював у Комісії нар. госп-ва ВУАН, очолював створений ним Музей с/г промисловості Цукротресту. З 1934 — на пенсії. 1937–1938 — с.н.с.-консультант Ін-ту історії АН УСРР. Органами ВУЧК–НКВС УРСР арештовувався у липні 1919 (засуджений до страти із переведенням згодом до категорії заручників, потім звільнений) та 1930 (в зв'язку з арештами у справі «СВУ», згодом звільнений). 12 червня 1938 втретє ув'язнений УДБ НКВС УРСР, 26 липня того самого року загинув під час допиту.

Тв.: Опыты изучения писцовых книг Московского государства XVI в. — Вып. I: Московский уезд. — К., 1907; Землевладение Московского дво-

рянства в первой половине XVII в. — М., 1911; К истории колонизации Юга: Великий боярин Иван Никитич Романов и его слободы в Елецком уезде. — М., 1913; Очерки по истории царствования Михайла Федоровича. — Ч. I: Московское общество и государство от начала царствования Михайла Федоровича до эпохи Смоленской войны. — К., 1913; Смоленская война 1632–1634 гг.: Организация и состояние Московской армии. — К., 1919; Сільськогосподарський ринок Правобережної України за передреформеної доби. — К., 1929; История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII — первой половине XIX в. — М., 1968.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 8. — 1976; EoU. — Vol. V. — 1993; Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии. — М., Брянск, 1997; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Alma Mater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. — Кн. 1. — К., 2000; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Сташевський // Зневажена Кліо. — К., 2005; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 841.

СТЕПАНИШИНА Оксана Михайлівна (крипт.: О.М.; 19.01.1895, с. Стара-Весь, тепер Люблінське воєводство Грубешівського повіту, Польща — [після 1942 р.?]) — дослідниця соц.-екон. історії України XIX ст., педагог. Учениця М.С. Грушевського та О.Ю. Гермайзе. Народилася в родині нар. вчителя.

1913–1917 навчалась на іст. відділі Харківських вищих жіночих курсів. 1917 перевелась до Києва, де склала держ. іспити. З 1918 вчителювала у середніх навч. закладах Києва, зокрема в трудовій школі № 1 ім. Т. Шевченка. 1925–1928 — аспірантка Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН М.С. Грушевського. 07.10.1928 захистила промоційну працю на тему «Господарство Браницьких на Київщині та реформи 1860-х років в цих маєтках». 1928–1930 — н.с. Наук.-досл. каф. історії України. Одночасно у 1925–1933 — н.с. Археогр. комісії та у 1930–1933 — Комісії для дослідження соціально-екон. розвитку України XVIII–XIX ст. при ВУАН. Звільнена з ВУАН 1933 за результатами чистки. У 1942 — дир. жіночої гімназії в окупованому Києві. Подальша доля невідома. Ймовірно, на еміграції.

Досліджувала соц.-екон. історію України XIX ст., зокрема історію реформи 1861 року в Україні. Авторка спогадів про останні роки життя М.С. Грушевського.

Тв.: Сторінка з історії реформи 1861 року в Шевченкових селах // Студії з історії України Науково-дослідчої катедри історії України в Київі. — Т. 2. — К., 1929; Проєкт обіжника волосним правлінням з приводу складання

уставних грамот // Український археографічний збірник. — Т. ІІІ. — К., 1930; Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках // Студії з історії України Науково-дослідчої кафедри історії України в Києві. — Т. 3. — К., 1930; Останні роки життя Михайла Грушевського // Наші дні. — Львів, 1943. — Ч. 3 (передрук.: Український історик. — 1981. — № 1–4 [підпис — *О.М.*]).

Літ.: Білокінь С. Лист Георгія Ломова до кузини — Ганни Грушевської-Шамрай // Український історик. — 1995. — № 1–4; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Її ж. Степанишина Оксана Михайлівна // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Її ж. Степанишина Оксана Михайлівна // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 9. — К., 2012. — С. 846; Її ж. Унікальна світлина з ювілею Михайла Грушевського 1926 року // Бюлетень Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці. — 2016. — Число 41 (57); Її ж. Світлина з ювілею М. Грушевського 1926 р.: проблеми атрибуції // УІЖ. — 2016. — № 6.

СТЕПАНІВ-ДАШКЕВИЧ Олена Іванівна (07.12.1892, с. Вишнівчик, нині село Перемишлянського р-ну Львівської обл. — 11.07.1963, м. Львів) — історик, географ, педагог, громад. діяч, нац. героїня Галичини доби визвол. змагань 1914–1920. Доктор філософії, доц. (1944). Дружина Р. Дашкевича, мати Я. Дашкевича. Народилася в сім’ї священика Івана Степаніва.

Після закінчення гімназії і вчительської семінарії заробляла на життя репетиторством. 1912 вступила на філол. ф-т Львів. ун-ту. Брала активну участь у молодіжному, січовому і пластовому русі, чл. Української радикальної партії, «Академічної громади», проводу Укр. студентського союзу. У роки Першої світової війни — хорунжа, командир стрілецької чоти в Легіоні УСС на рос. фронті, відзначена медаллю хоробрості (1914) та військовим хрестом Карла V (1918). Перебула полон (1915–1917). З листопада 1918 — чотар 4-ї Золочівської бригади УГА, референт держ. секретаріату закордонних справ ЗУНР. Наприкінці 1919 з урядом республіки виїхала до Відня, де закінчила УВУ, отримала ступінь доктора філософії. З 1921 — у Львові, вступила до Укр. партії національної роботи («загравістів»), проф. гімназії василіанок у Львові (1922–1935), один з ініціаторів створення Геогр. комісії НТШ, з 1929 очолювала Геогр. комісію т-ва «Учительська громада», симпатик Організації укр. націоналістів. У роки Другої світової війни — учитель сш, кер. стат. бюро м. Львів (1941–1944), з 1944 — доц. Львівського ун-ту, Ін-ту рад. торгівлі, зав. сектору відділення Ін-ту економіки АН УРСР. 1946–1947 працювала в Києві. У грудні 1949 заарештована й засуджена Особливою нарадою МДБ УРСР на 10 років ув’язнення в таборах Мордовії. Після звільнення з ув’язнення 1956 повернулася до Львова.

Авторка спогадів «Напередодні великих подій: Власні переживання і думки 1912–1914» (1930, 1968), наук.-іст. і геогр. праць: «Сучасний Львів» (1943, 1956, 1992), «Мандруймо по рідному краю» (1943), «Архітектурне обличчя Львова» (1945).

Літ.: Дмитерко-Ратич Г. Жмут спогадів про Олену Степанів // Наш клич. — 1963. — Ч. 33; Курах М. Олена Степанів // Шляхи перемоги. — 1963. — Ч. 36–37; Науменко К. Хорунжа Олена Степанів — Армія України — 1992. — 24 листопада; Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців. — Тернопіль, 2002; Олена Степанів — Роман Дашкевич: Спогади і нариси. — Львів, 2009; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 846–847.

СТЕПАНОВИЧ Євгенія Петрівна (25.08.1946, м. Чернівці — ?.12.2005, м. Київ) — дослідниця історії освіти в Україні, укр. історіографії, к.і.н. (1984). Зі службовців.

1969 закінчила Київ. держ. пед. ін-т. З 1969 — ст. лаборант, м.н.с., 1986 — н.с., 1990–1995 — с.н.с. відділу джерелознавства та спеціальних іст. дисциплін, 1995–2000 — с.н.с. відділу укр. історіографії Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «Становлення та розвиток вищої спеціальної освіти на Україні у другій половині XIX — на початку XX ст.» (1984, наук. кер. — к.і.н. О.І. Лугова). Авторка бл. 40 наук. праць.

Тв.: Высшая специальная школа на Украине (конец XIX — начало XX в.). — К., 1991.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 651–652.

СТЕЦЮК Катерина Ісаківна (23.11.1905, с. Шпитьки, нині село Києво-Святошинського р-ну Київської обл. — 04.08.2002, м. Київ) — історик, дослідниця історії XVII ст., д.і.н. (1961), доц. (1951). Засл. діяч науки УРСР (1967).

Під час навчання в торгово-пром. школі м. Біла Церква грала у виставах «Експериментальної майстерні мистецького об'єднання "Березіль"». Закінчила іст. відділення ф-ту профосвіти КІНО (1928). Викладала іст. дисципліни в технікумах (1931–1939), а також — в ун-ті, консерваторії м. Київ (1935–1938). 1932–1935 навчалася в аспірантурі каф. історії народів СРСР Київського ун-ту. Викладала в Київському пед. ін-ті на каф. історії України (1935–1951, з перервами). Працювала на наук. посадах в Ін-ті історії України АН УРСР (1938–1974): м.н.с., с.н.с., від 1970 — с.н.с.-консультант відділу історії феодалізму. 1941 захистила канд. дис. «Вплив повстання Степана Разіна на Україну» (наук. кер. — М. Петровський), але ВАК підтвердив захист лише 1946. У червні 1941 у зв'язку з війною переїхала до м. Горький

(нині м. Нижній Новгород, РФ), де працювала на різних посадах (зокрема політруком) в евакогоспіталі. Влітку 1942 відкликана до м. Уфа (нині Республіка Башкортостан, РФ), де відновлена на роботі в об'єднаному Ін-ті історії і археології АН УРСР. Захистила докт. дис. по монографії «Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50–70 рр. XVII ст.» (1960). 1948–1951 — чл. редколегії жур. «Радянська жінка», 1951–1961 — чл. правління респ. т-ва «Знання». Одна з фундаторів УТОПІК, де працювала в різних структурах (1960–1990), зокрема очолювала київську міську організацію т-ва (1966–1971), а з 1966 — чл. президії республіканського т-ва. 1969–1974 — чл. редколегії ж. «Пам'ятки України».

Автор бл. 200 наук. і наук.-попул. праць.

Тв.: Вплив повстання Степана Разіна на Україну (з історії спільної боротьби російського і українського народів проти феодально-кріпосницького гніту). — К., 1947; Історія УРСР. — Т. 1. — К., 1953 (у співавт.); История УССР. — Т. 1. — К., 1953 (у співавт.); Борьба украинского народа за воссоединение Украины с Россией. — К., 1954 (у співавт.); Визвольна війна 1648–1654 рр. і возз'єднання України з Росією. — К., 1954 (у співавт.); Історія Української РСР. — Т. 1. — К., 1955 (у співавт.); История УССР. — Т. 1. — К., 1956 (у співавт.); Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 40–50-х роках XVII ст. — К., 1960; Історія селянства УРСР. — Т. 1. — К., 1967 (у співавт.); Історія Української РСР. — Т. 2. — К., 1967 (у співавт.); История Украинской ССР. — Т. 1–2. — К., 1969; Історія УРСР. — Т. 2. — К., 1979 (у співавт.); История УССР. — Т. 3. — К., 1983 (у співавт.).

Бібліогр.: Катерина Ісаківна Стецюк (1905–2002 рр.): біобібліогр. / авт.-уклад.: О.І. Гуржій, С.Л. Юсов. — К., 2006. — 128 с.: фотогр.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Україна. — 1968. — № 43; Гуржій І.О., Петренко В.С. Видатні радянські історики. — К., 1969; Заремба С.З. Вшанування К.І. Стецюк з нагоди її ювілею // УІЖ. — 1976. — № 3; Сидоренко В.П. Вшанування заслуженого діяча науки УРСР, доктора історичних наук К.І. Стецюк з нагоди ювілею // УІЖ. — 1981. — № 1; Гуржій О.І., Іванова Т.Є. Вшанування доктора історичних наук К.І. Стецюк у зв'язку з її ювілеєм // УІЖ. — 1986. — № 3; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Заремба С. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (історичний нарис). — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 856.

СТОЯН Пилип Кузьмич (27.11.1904, ст. Долинська, нині місто Кіровоградської обл. — 30.06.1995, м. Київ) — дослідник історії України XX ст., д.і.н. (1965).

1921–1926 працював робітником цегельного з-ду, головою роб. кооперативу, зав. роб. клубом. 1927–1929 — секретар райкому комсомолу. 1931–

1932 навчався в Комуністичному ун-ті ім. Артема у м. Харкові, після його ліквідації — в Ін-ті червоної професури при ВУЦВК (закінчив в 1937). 1937–1940 — викладач КДУ. 1940–1943 на звільненій парт. роботі. 1943–1944 — с.н.с. Ін-ту історії та археології АН УРСР (у м. Уфі та Москві). 1944–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1974 — с.н.с. відділу історії соціалістичного і комуністичного будівництва Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки» (1947). Докт. дис. «Радянське будівництво в Українській РСР (1921–1925 рр.)» (1965). Наук.-досл. роботу поєднував з викладанням у вузах.

Тв.: Встановлення і зміцнення радянської влади на Україні. — К., 1954; Нариси історії комітетів незаможних селян. — К., 1960 (у співавт.); Советское строительство в Украинской ССР (1921–1925 гг.). — К., 1965.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; [Некролог] // УІЖ. — 1996. — № 2; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 652.

СТРАТЕН Володимир Васильович (14.11.1890, м. Бендери Бессарабської губ. — 09.12.1932, м. Одеса) — історик, бібліограф.

Закінчив іст.-філол. ф-т ІНУ. Довгий час працював н.с. Одеського губ. (окружного) архів. управління, в якості якого брав участь у підготовці публікацій та коментуванні матеріалів ювілейного видання Укрцентрархіву «Рух декабристів на Україні». 1921–1923 — асистент Одеського ІНО. З початку її заснування (1922) — постійний чл. Комісії з історії жовтневої революції та ком. партії (Істпарт). Був членом соціально-іст. секції ОКК при ВУАН, на засіданнях якої виступав з доповіддями та брав участь в обговоренні виступів колег. 10.03.1924, використовуючи архів колишнього цензурного комітету, подав розвідку «Одеська преса та революційні події 1905 р.». Від 1924 працював в Одеській публічній бібліотеці, де протягом 8 років займав посади консультанта, зав. довідково-бібліографічним бюро, в.о. дир. (1929). Під час роботи у бібліотеці — один з гол. виконавців бібліогр. робіт. 1926 створив унікальний предметний каталог, який на теренах СРСР відзначався як найкращий, а над його розвитком протягом 1960–1980-х плідно працював А. Ткач. На початку 1930-х виступив ініціатором підготовки «Бібліографії революційного руху в Одесі (1820–1920)». Коли ще друкування цієї роботи не було закінчено, після тяжкої хвороби (чахотки) помер.

Тв.: Н.П. Рожалин, идеалист 20-х годов XIX в. // Ученые записки высшей школы г. Одессы. — Т. 2. — 1922; Николаевский Южно-Русский Союз (1897 г.) // Пролетарская революция. — № 9. — 1922; К истории рабочего движения на юге России // Пролетарская революция. — № 9. — 1922; Обзор одесских архивов // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 1. — 1924; «Южно-

Русский Рабочий Союз» в Одессе (социал-демократическое движение в Одессе до 1896 года) // Летопись революции. — № 2. — 1924; Указатель трудов, основанных на Одесских архивных материалах // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 2–3. — 1925; До матеріалів про декабристів (На підставі даних Одеського Історичного Архіву) // Рух декабристів на Україні. Ювілейне видання Укрцентрархіву. — Харків, 1926 (у співавт.); Творчество городской улицы // Художественный фольклор. — Т. II–III. — М., 1927; Архів секретної частини фонду Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора 1822–1873 рр.: Доп. 14 жовтня 1926 р. // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 4–5. — 1929; Матеріали до бібліографії революційного руху в Одесі / В.В. Стратен та ін. — Вип. 2. — Одеса, 1929; Бібліографія революційного руху в Одесі (1820–1920) / Упор.: В.В. Стратен та ін. — Одеса, 1933.

Літ.: Вісник ОКК при ВУАН. — 1924. — Ч. 1. — С. 2; 1925. — Ч. 2–3. — С. 3, 115; Володимир Васильович Стратен [Некролог] // Бібліографія революційного руху в Одесі (1820–1920). — Одеса, 1933. — С. VII; Зленко Г.Д. Стратен В.В. // Бібліографи Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького. — Одеса, 2002. — С. 208–209; Левченко В.В. Історія в Одеському інституті народної освіти: викладання та дослідження // ЗІФ. — Вип. 12. — Одеса, 2002. — С. 234, 236–238; Левченко В.В. Ротація професорсько-викладацького складу з гуманітарних дисциплін в Одеському інституті народної освіти // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. — № 17 (37). — Одеса, 2006. — С. 142, 149; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 384–386.

СТРЕЛЬСЬКИЙ Вячеслав Ілліч (28.09.1910, м. Курськ — 11.08.1983, м. Київ) — фахівець в галузі джерелознавства, археографії, архівознавства, іст. хронології, геральдики, сфрагістики, д.і.н. (1964), проф. (1965). Був чл. Курського губ. т-ва краєзнавства.

1932–1935 — студент Московського іст.-архівного ін-ту. 1935–1941 — с.н.с, дир. обл. іст. архіву (м. Миколаїв). Одночасно 1937–1941 — зав. каф. історії Миколаївського пед. ін-ту ім. В.Г. Белінського. Підготував та захистив після війни канд. дис. «З історії міста корабелів» (1945). 1942–1944 — заст. начальника архівного відділу по Омській обл. З 1944 — учасник оперативної групи Архівного управління України для концентрації матеріалів окупаційних властей по лінії Куп'янськ–Харків–Київ–Ровно–Львів. За його редакцією вийшов зб. документів «Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині» (1944). Начальник наук.-метод. відділу Архівного управління НКВС України, дир. ЦДІА України в Києві (1944–1947).

З 1945 — в.о., 1946 по 1982 — зав. каф. архівознавства та спец. іст. дисциплін КДУ. 1964 захистив докт. дис. «Джерелознавство історії СРСР періоду імперіалізму» в Ленінградському ун-ті.

Підготував понад 40 канд. і докт. наук. Чл. учених рад іст. ф-ту ун-ту та Ін-ту історії АН УРСР, координаційних рад — Міністерства вищої й серед-

ньої спеціальної освіти УРСР, ІІП при ЦК КПУ, Гол. Архівного управління при Раді Міністрів УРСР; був заст. голови Археографічної комісії АН УРСР, наук. консультант комісії по розробці герба Києва. Чл. редколегії та один з авторів «Радянської енциклопедії історії України», відп. ред. «Наукових записок КДУ» і «Вісника Київського університету. Серія історія», чл. редколегії та заст. гол. ред. жур. «Пам'ятки України».

Був одним з засновників і чл. президії республіканського Т-ва охорони пам'яток історії та культури, 6 років очолював Київську міську організацію УТОПІК. За його участю було відновлено меморіальний музей Ульянових у Києві, фонтан «Самсон» на Подолі, створено музеї «Косий капонір», музей історії Київського ун-ту, плани комплексної інвентаризації пам'яток Києва й ін. Чл. Вченої ради Держбуду УРСР по збереженню пам'яток архітектури, чл. і консультант Комісії по обрядах при Раді Міністрів УРСР. Нагороджений орденом «Знак пошани» (1982).

Автор більше 300 наук. праць, серед них монографії й підручники для вузів.

Тв.: Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. — К., 1953; Джерелознавство історії СРСР: Період імперіалізму. — К., 1958; Основные принципы научной критики источников по истории СССР. — К., 1961; Источниковедение истории СССР: Период империализма. — М., 1962; Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. — К., 1963 (у співавт.); Теория и методика источниковедения истории СССР: Учебное пособие. — К., 1968; 2-е вид. — К., 1976; Державні архіви Української РСР: Довідник. — К., 1972; Основы научно-исследовательской работы студентов. — К., 1981.

Бібліогр.: Стрельский Вячеслав Ільич: биобиблиогр. указ. ученого / Сост.: Л.В. Шевченко, Т.А. Прилипко; предисл. Ю.З. Данилюк. — 1987. — 61, [1] с.

Літ.: Базилівський М. Покликання // Київ. — 1983. — № 9. — С. 142–147; Базилівський П. Покликання // Київ. — 1983. — № 9. — С. 142–147; Ковальский Н.П. Вопросы теории и методики источниковедения истории СССР в трудах В.И. Стрельского // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. — Днепропетровск, 1985. — С. 8–14; Данилюк Ю.З., Табачник Д.В. В.И. Стрельский — археограф, архивист и историк-краевед // Археографический ежегодник за 1988 год. — М., 1989. — С. 117–123; Долинський О.В., Табачник Д.В. В.І. Стрельський (Портрети істориків минулого) // УІЖ. — 1990. — № 12. — С. 117–120; Шевченко Л.В. Батько і син (І.Д. та В.І. Стрельські) // Репресоване краєзнавство: 20–30-ті роки. — К., 1991. — С. 259–263; Проблеми архівознавства та джерелознавства: Зб. наук. праць до 90-річчя від дня народження професора Вячеслава Стрельського. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». — К., 2001. — Вип. 4; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003. — С. 621; Патик В. Наукова та педагогічна діяльність Вячеслава

Стрельського у Київському університеті // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Зб. наук. праць. Число 15. — К., 2007. — С. 42–52; Професор В'ячеслав Стрельський: До 100-річчя від дня народження. — К., 2010; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 866–867.

СТРІЛКО Андрій Андрійович (16.09.1944 (за іншими даними — 16.11.1944), с. Переяслівка Чернігівської обл. — 01.05.2000, м. Київ) — дослідник соц.-політ. історії країн Латинської Америки та слов'янської еміграції, к.і.н. (1973). Зі службовців.

1969 закінчив іст. ф-т КДУ. 1969–1971 — стажист-дослідник, 1971–1978 — м.н.с. відділу нової та новітньої історії країн Зах. Європи і Америки Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Українська трудова еміграція в країнах Латинської Америки (кінець XIX — поч. XX ст.)». З 1978 — в ІСЕПЗК АН УРСР. 1997–2001 — доц. каф. порівн. політології та регіонознавства Ін-ту міжнар. відносин КНУ.

Досліджував нову й новітню історію Латинської Америки, укр.-латиноамер. зв'язки, міграційні процеси та діяльність у регіоні укр. релігійних та культур.-просвітницьких організацій. Викладав всесвітню історію та країнознавство держав Лат. Америки.

Автор бл. 80 наук. праць.

Тв.: Первые иммигранты-украинцы на латиноамериканском континенте. — М., 1972; Про громадське життя українських іммігрантів у Бразилії наприкінці XIX — на початку XX ст. // УІЖ. — 1972. — № 10; Антифашистское движение иммигрантов-славян. — М., 1975; Славянские группы в странах Южной Америки. — М., 1978; Революціонер-інтернаціоналіст (До 50-річчя з дня народження Ернесто Че Гевари) // УІЖ. — 1978. — № 6; Славянское население в странах Латинской Америки. Исторический очерк. — К., 1980; Латинська Америка в боротьбі. — К., 1982; Франчіско де Міранда в Україні // УІЖ. — 2000. — № 2.

Дж. і літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1260; Архів КНУ імені Тараса Шевченка, 2004, Спр. 159а-ПВС; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 652–653.

СТУДИНСЬКИЙ Кирило Йосипович (псевд.: К. Віторин, І. Лаврин, І. Зорян та ін.; 04.10.1868, с. Кип'ячка Тернопільського р-ну Тернопільської обл. — ймовірно 1941) — дослідник слов'янської філології та історії, історії та філософії християнства, укр.-польс. взаємин, докт. філософії (1894), д.чл. НТШ (1899), акад. ВУАН (1924). З родини священника.

1878–1883 — навчався у Тернопільській гімназії, 1883–1887 — в Академічній гімназії у Львові, 1887–1889 — богословські студії у Львові, 1889–1891 — богословські студії у Відні. 1891–1894 — навчався на філос. відділі

Віденського ун-ту. 1894 здобув ступінь докт. філософії за спеціальністю «слов'янська філософія». Наук. кер. — проф. В. Ягич. Один семестр перебував на студіях у Берлінському ун-ті під кер. проф. О. Брікнера. 1893 обраний послом до австрійського парламенту. 1895–1897 — вчителював у Львові, Кракові. 1897–1899 працював в Ягелонському ун-ті, де читав лекції з укр. письменства. Надзвичайний (1900), звичайний (1908) проф. Львівського ун-ту (до 1918). 1903–1906 — чл. Виділу т-ва «Просвіта», ред. його видань. 1905–1914 — чл. Крайової Шкільної Ради у Львові. 1906–1909 — заст. голови НТШ. 1908–1911, 1916–1920 — голова хорового т-ва «Боян» у Львові. 1916 — охоронець пам'яток старовини при Архівній раді на Бібркській, Богородицінський і Бучацький повіти. 1916–1920 — голова «Учительської громади» у Львові. Входив до складу Укр. національної ради ЗУНР–ЗОУНР 1918–1919. Під час польс. війни 1918–1919 — в'язень польс. таборів у Барнові і Домб'ю. 1922–1925 — голова Укр. фонду воєнних вдів і сиріт, голова Крайового комітету допомоги голодуючій Україні у Львові. Голова НТШ (1925–1932). 1922 — чл. Комісії у справах заснування Укр. ун-ту. 1924 обраний позаштатним акад. ВУАН на каф. давнього письменства. 1934 позбавлений звання акад. 1939 — відновлений у штаті АН УРСР. У жовтні 1939 обраний головою Нар. зборів Зах. України. 1940 — обраний депутатом ВР СРСР і депутатом ради Львова. Загинув за нез'ясованих обставин після відступу Червоної армії зі Львова у червні 1941.

Автор понад 500 праць.

Тв.: Лірники (1894); Пересторога (1895); Пам'ятки полемічного письменства кін. XVI і поч. XVII в. (1900); Котляревський і Артемовський (1901); Літературні замітки (1901); Pierwszy występ literacki Pocieja (1902); Кореспонденція Я. Головацького (2 т., 1905–1909); До історії взаємин Галичини з Україною (1906); З листів П. Куліша до Ом. Партицького (1908); Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza (1896, укр. переклад 1910); В пятьдесятилітє смерти Т. Шевченка (1911); Копітар і Зубрицький (1918); Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. (1920); Антіґрафе, полемічний твір М. Смотрицького (1925); Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831–1848.

Бібліогр.: Єдлінська У. Кирило Студинський (1868–1941): життєписно-бібліогр. нарис (Сер. «Визначні діячі НТШ) / У. Єдлінська. — Львів, 2006. — 309 с.

Літ.: Студинскій (Кирилъ) // Энциклопедическій словарь. — Томъ XXXI. — С.-Петербургъ. Типографія Акц. Общ. «Издательское Дъло», Брокгаузъ–Ефронъ, 1901. — С. 851; Свєнціцький І. Загальна характеристика наукової діяльності академіка Кирила Студинського. — Львів, 1927; Гординський Я. Академік Кирило Студинський як дослідник літератури XVI–XVII ст. — Львів: Друк. НТШ, 1929; Тершаковець М. Акад. Студинський як дослідник галицько-українського відродження. — Львів, 1930; Колесса Ф. Академік Кирило Студинський про вплив усної словесности на поетів українського

літературного відродження // ЗНТШ. — Т. 99. — Ч. 1. «Праці філологічні: Ювілейний збірник на пошану Акад. Кирила Студинського». — 1930; Studziński Cyryl // Ottu Slovnik Naučny. Illustrovana Encyclopædia Obecných Vědomosti. Dvacàtýčtvrty dil. Vydavatel a nakladatel J. Otto v Praze. — S. 302–303; Студинський Кирило Йосипович // УРЕ. — 2 вид. — К., 1963. — Т. 14. — С. 138; Студинський Кирило Йосипович // Український радянський енциклопедичний словник. — К., 1968. — Т. 3. — С. 407; Студинський Кирило (1868–1941) // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. — Париж–Нью-Йорк, 1976. — Т. 8. — С. 3085; В.Т. Кирило Студинський (1868–1941) // Український календар 1981. — Варшава, 1980. — С. 92–94; Студинський Кирило Йосипович (1868–1941): Коротка біогр. довідка // Історія Академії наук Української РСР. — К., 1982. — С. 721; Кравченюк О. Кирило Студинський (1868–1941) // Шляхами Золотого Поділля: Тернопільщина і Скалатщина: Регіональний історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк; Торонто, 1983. — Т. 3. — С. 580–581; Studynsky Kyrylo [Studyns`kyj] // EoU. — Toronto; Buffalo; London: Canadian Institute of Ukrainian Studies, Shevchenko Scientific Society, 1988. — Vol. V. — P. 84; Сеник Л. Кирило Студинський про етапи українського культурно-національного відродження // Т. Шевченко і українська національна культура. — Львів, 1990. — С. 83–85; Єдлінська У. Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського / Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження: Зб. наук. праць і матеріалів першої наукової сесії НТШ. — Львів, 1992. — С. 90–97; Єдлінська У. Учений великих заслуг і доброго серця // Свобода. — 1993. — 2 жовт.; Єдлінська У. Кирило Студинський — видавець листування Якова Головацького // Шашкевичіана. — Вип. 1–2. — Львів; Броди; Вінніпег, 1996. [Нова серія]. — С. 349–351; Сеник Л. Маркіян Шашкевич в оцінці Кирила Студинського // Шашкевичіана. — Львів, 1996. — С. 344–348; Чопик Р. Заходами Кирила Студинського // Наукові записки / Терноп. краєзнав. обл. музей. — Тернопіль, 1997. — Кн. 2. — Ч. 2. — С. 201–207; Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість // Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1849–1932). — Львів, Нью-Йорк, 1998. — С. V–XI; Сварник Г. Студинський Кирило // Довідник з історії України / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. — Київ, 1999. — Т. 3. — С. 284–285; Студинський Кирило Йосипович // Енциклопедія «Українська мова». — К., 2000. — С. 609; Сеник Л. Кирило Студинський // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років: Хрестоматія. — Л., 2002. — Т. 1 — С. 60–64; Кліш А.Б. Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Львів, 2008; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010; Кліш А.Б. Кирило Студинський: життя та діяльність: монографія. — Тернопіль, 2011; Швидкий В.П. Студинський Кирило Йосипович // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 873–875; Меленчук О.

Кирило Студинський — дослідник і популяризатор творчості Тараса Шевченка // Слово і час. — 2017. — № 6.

СУБТЕЛЬНИЙ (Subtelny) Орест Мирославович (17.05.1941, м. Краків, Польща — 24.07.2016, м. Торонто, Канада) — дослідник соціально-політ. історії України-Гетьманщини XVIII ст., мазепинської еміграції XVIII ст., історії українців в Північній Америці та проблем концептуалізації і репрезентації історії України. Проф., іноз. чл. НАНУ (1992), д.чл. УВАН, член НТШ та УІТ. Почесний доктор Дипломатичної академії України при МЗС України (2006). Нагороджений Орденом «За заслуги» ІІІ ступеня (2004).

У 1949 разом із батьками перебрався до США. Навчався у Віденському (1962–1963) та Гамбурзькому ун-тах (1963–1964). Здобув ступінь бакалавра в ун-ті Темпл у м. Філадельфія (штат Пенсільванія, США, 1965) та ступінь магістра в університеті Північної Кароліни (США, 1967). Захистив докт. дис. «Вимушений альянс: Взаємини Гетьмана Пилипа Орлика з Кримським ханством та Оттоманською Портою, 1710–1742» у Гарвардському ун-ті (1973). Викладав у Гарвардському ун-ті (1973–1975), коледжі Гамільтона в Клінтоні (штат Нью-Йорк, США; 1975–1981). 1982–2015 проф. історії та політичних наук Йоркського ун-ту в Торонто (Канада). Співзасновник і гол. ред. часопису «Recenzija: a review of Soviet Ukrainian scholarly publications» (1970–1973). Заст. редактора «Harvard Ukrainian Studies» (1977–1978). Шеф-редактор часопису «Nationality Papers» (1985–1988). Дир. канадського проекту для вишколу укр. дипломатів (2000–2011).

Автор ряду праць та загальних нарисів з історії України. Переклав діаріуш Еріха Лясоти англійською мовою (1974). Англомовний посібник С. «Україна: історія» (1988) здобув неабияку популярність і неодноразово перевидавався повністю чи частково українською, російською, болгарською, німецькою, китайською, вірменською, словацькою та іншими мовами. Лауреат премії фундації О. та Т. Антоновичів за монографію «Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст.» (1982).

Тв.: From the Diary of Pylyp Orlyk // Український історик. — 1972. — № 1/2; Peter I's Testament // Slavic Review. — 1974. — Vol. 33. — No. 4; On the Eve of Poltava: The Letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski, 1704–1804 / Preface by O. Ohloblyn. — New York, 1975; Political Cooperation and Religious Antagonism: Aspects of Pylyp Orlyk's Relations with the Turks and Tatars // Зб. на пошану професора, д-ра О. Оглоблина / Відп. ред. В. Омельченко. — Нью-Йорк, 1977; Mazepa, Peter I and Question of Treason // Harvard Ukrainian Studies. — 1978. — Vol. 2. — No. 2; Олександр Оглоблин // Сучасність. — 1979. — № 12; The Ukrainian-Crimean Treaty of 1711 // Harvard Ukrainian Studies. — 1979/1980. — Vol. 3/4. — Part 2; Mazepists and Stanislawists: The first Ukrainian and Polish Émigrés // Poland and Ukraine: Past and Present / Ed. by P.J. Potichnyj. — Edmonton; Toronto, 1980; Russia and the Ukraine: The Difference That Peter I Made // The Russian Review. — 1980. — Vol. 39. —

No. 1; Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World // Rethinking Ukrainian History / Ed. I.L. Rudnytsky with assistance of J.-P. Himka. — Edmonton, 1981; Domination of Eastern Europe: Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500–1715. — Kingston, 1986; The Soviet occupation of Western Ukraine, 1939–1941: An overview // Ukraine During World War: History and its Aftermath: A Symposium / Ed.Yu. Boshyk. — Edmonton, 1986; The Diariusz podrozny of Pylyp Orlyk (1720–1726) / Introduce by O. Subtelny. — Cambridge, 1989; Нарис історії України. — Львів, 1991 (перевид. 1992, 1993; у співавтор. з А. Жуковським); Порівняльний підхід у дослідженні постаті Мазепи // УІЖ. — 1991. — № 2; Україна: історія: Пер. з англ. Ю.І. Шевчука / Вступн. ст. С.В. Кульчицького. — К., 1991 (англ. вид. 1988, 1994, 2000 та 2009; укр. вид. — 1992, 1993; рос. — 1994, болгарське — 1995, вірменське — 2010); Ukrainians in the North America: An Illustrated History. — Toronto, 1991; Олександр Петрович Оглоблин // 125 років київської української академічної традиції. — Нью-Йорк, 1993; The Current State of Ukrainian Historiography // Journal of Ukrainian Studies. — 1993. — Vol. 18. — No. 1/2; Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. / Пер. з англ. В. Кулика. — К., 1994 (англ. вид. — 1981); Imperial Disintegration and Nation-State Formation: The Case of Ukraine // The Successor States of the USSR / Ed. J.W. Blaney. — Washington, 1995; The Habsburg and Russian Empires: Some Comparisons and Contrasts // Empire and Society. New Approaches to Russian History / Eds. Teruyuki Hara and Kimitaka Matsuzato. — Sapporo, 1997.

Літ.: Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada / Ed. D.M. Shtohryn. — Champaign, 1975. — P. 332; Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986. — С. 614; Вийшло нове видання Гарвардського проекту тисячоліття // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1991. — 5 вересня. — № 169. — С. 1, 8; Проблеми дослідження історії України: Перший круглий стіл істориків. Доповіді, виступи, дискусія. Львів, 1993; EoU. — Vol. 5. — Toronto; Buffalo; London, 1993. — P. 92; Кузьмович О. Що ми знаємо про табори «Ді-Пі»? // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 2003. — 11 квітня. — № 15. — С. 13; Турчин-Дувірак Д. Чи визнає світ правду про Травнікі? // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 2010. — 12 березня. — № 11. — С. 9; Національна академія наук України: Персональний склад. 1918–2013. — К., 2013. — С. 336–337; Kravchenko V. Orest Subtelny (1941–2016) // Canadian Slavonic Papers. — 2016. — Vol. 58. — No. 4. — P. 316–320.

СУПРУНЕНКО Микола Іванович (17.02.1900, м. Полтава — 11.09.1984, м. Київ) — дослідник історії України XX ст., акад. АН УРСР (1972). Засл. діяч науки УРСР (1968). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки за двотомну монографію «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (1969).

1912–1919, 1921–1924, 1930–1931 — працівник однієї з друкарень Катеринослава. 1919–1920 перебував у лавах Червоної армії. 1925–1930 — на профспілковій роботі. 1930 закінчив вечірній робітфак. 1933 закінчив підготовчий дворічний курс Ін-ту червоної професури при ЦВК УРСР у Харкові, а у 1937 — іст. відділення цього Ін-ту. 1937–1941 — уч. секретар Ін-ту історії України АН УРСР. 1941–1943 — с.н.с. Ін-ту історії та археології АН УРСР (Уфа–Москва). Канд. дис. «Боротьба більшовиків України проти денікінщини» (1942). У 1944–1954 — с.н.с. відділу історії рад. періоду Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918–1920 рр.)» (1953). Проф. (1955). Чл.-кор. АН УРСР (1958). 1955–1960 — зав. відділу історії рад. суспільства, 1960–1984 — зав. відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни Ін-ту історії АН УРСР.

Досліджував історію громадянської війни в Україні, питання історії КПРС, події Другої світової війни. Нагороджений двома орденами «Знак Пошани» (1944, 1954), орденом Трудового Червоного Прапору (1967), медалями, Почесною Грамотою, Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1970).

Опублікував бл. 200 наук. праць.

Тв.: Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні. — К., 1948; Комуністична партія — натхненник і керівник боротьби українського народу за створення і зміцнення Української Радянської держави. — К., 1953; Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.). — К., 1956; Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918–1920). — М., 1966; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні: В 2-х тт. — К., 1967; Боротьба трудящих України проти денікінщини. — К., 1979.

Бібліогр.: Николай Иванович Супруненко (Биобиблиогр. ученых УССР / АН УССР) / Сост. указ. лит. Е.Г. Кузнецова; вступ. ст. Ю.М. Гамрецкий. — К., 1980. — 54 с.: 1 л. портр.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1607; Гуржій І.О., Петренко В.С. Видатні радянські історики. — К., 1969; Гамрецький Ю.М. 70-річчя М.І. Супруненка // УІЖ. — 1970. — № 2; П.С. Нове поповнення АН УРСР: М.І. Супруненко, А.Г. Шевелєв // Там само. — 1972. — № 5; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 8. — 1976; Гамрецький Ю.М. Академік АН УРСР М.І. Супруненко: До 80-річчя з дня народження // УІЖ. — 1980. — № 1; Николай Иванович Супруненко. — К., 1980; [Некролог] // Там само. — 1984. — № 11; EoU. — Vol. V. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Супруненко Микола Іванович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 232–233; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006;

Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 908.

СУХОБОКОВ Олег Васильович (26.10.1937, м. Трубчевськ Брянської обл. — 21.07.2008, м. Київ) — укр. вчений-славіст, дослідник слов'янської та давньоруської історії та археології, д.і.н. (1993). Нагороджений дипломом та почесною відзнакою «Золота Ярославна» (2000), Почесною грамотою Президії НАНУ (2007). З родини вчителів.

Служив у лавах рад. армії (1956–1959). Закінчив іст. ф-т ХДУ ім. О.М. Горького (1964), працював учителем історії у сш м. Торез Донецької обл. (1964–1966). В Ін-ті археології АН УРСР від 1966: аспірант, м.н.с., с.н.с., пр.н.с. відділу давньоруської та середньовічної археології.

1973 в Ін-ті археології АН УРСР захистив канд. дис. «Населення Дніпровського Лівобережжя у другій половині першого тисячоліття н. е.» (наук. кер. — д.і.н. В.Й. Довженок). 1993 — докт. дис. «Етнокультурний розвиток населення лісостепової Лівобережної України наприкінці I — початку II тис. н.е.». Ним вперше було детально відтворено етнокультурні процеси населення Дніпровського Лівобережжя др. пол. I — поч. II тис. н.е. Вчений розробив оригінальну концепцію іст. процесу у етнокультурно неоднорідному маргінальному регіоні Київської Русі — Дніпро-Донському межиріччі впродовж 500-літнього періоду.

У 1968–1973 очолював Лівобережний загін Ранньослов'янської експедиції, з 1974–2006 — керівник Лівобережної слов'яно-руської експедиції Ін-ту археології АН УРСР і НАНУ. Більш ніж за 40-річний період польових археол. робіт О.В. Сухобоков виявив та дослідив десятки важливих археол. пам'яток України. Серед них: роменсько-давньоруське городище Ніцаха (літописний Нічен), роменське городище біля м. Опішня, роменсько-давньоруський комплекс поблизу с. Кам'яне, літописні давньоруські міста Путивль, Лубни та Ромен, епонімну пам'ятку волинцевської культури — поселення Волинцево, ранньосіверянське городище біля с.Битиця, епонімне роменське городище «Монастирище» та ін. Досліджував середньовічні турецькі пам'ятки Очаків, Акерман в складі Міжнар. Півд. Середньовічної укр.-турецької експедиції (1997–2004). Встановив час заснування міст Путивль, Лубни, Ромни. Почесний громадянин м. Путивль (1989).

Був чл. спеціалізованих вчених рад з захисту дис. Ін-ту археології та Ін-ту сходознавства ім. А. Кримського НАНУ. Входив до складу редколегій періодичних наук. видань Ін-ту сходознавства ім. А. Кримського «Сходознавство» і «Хозарський альманах», Переяслав-Хмельницького держ. пед. ун-ту ім. Г. Сковороди «Наукові записки з української історії», Сумського держ. ун-ту «Сумська старовина», Донецького обл. краєзнавчого музею «Археологічний альманах» та ін. Вів пед. роботу, працюючи (за сумісництвом) проф. Міжнар. Соломонова ун-ту (м. Київ), Пед. ун-ту ім. Г. Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький).

Очолював групу з підготовки зводу пам'яток салтівської культури в Ін-ті пам'ятникоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України (1996–2000), наук. консультант археол. розділів «Зводу пам'яток історії та культури України» Полтавської та Сумської областей (1990–2008).

Автор понад 200 наук. праць, в тому числі п'яти монографій (одна у співавт.).

Тв.: Підсумки і завдання вивчення роменської культури // Слов'яно-руські старожитності. — К., 1969; Населення Дніпровського Лівобережжя напередодні утворення Київської Русі // УІЖ. — 1971. — № 6; Славяне Днепровского Левобережья (роменская культура и ее предшественники). — К, 1975; Этнокультурные процессы на Левобережной Украине в I-м тысячелетии н.э. // Проблемы этногенеза славян. — К., 1978 (у співавт.); Древнерусские поселения Днепровского Левобережья // Древнерусские поселения Среднего Поднепровья. — К., 1984; Роменская культура // Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э. — К., 1985; Славянские древности последней четверти I-го тыс. н. э. Днепровского Левобережья (волынцевская и роменская культуры) // Археология Украинской ССР. — Т. 3. — К., 1986; Південно-східне порубіжжя давньоруської держави // Археологія. — 1989. — № 3; Древнерусский Путивль и его округа. — Путивль, 1990; Дніпровське лісостепове Лівобережжя у VIII–XIII ст. — К., 1992; Опошнянське городище. — Полтава, 1995 (у співавт.); К хронологии славянских памятников Днепровского Левобережья последней четверти I-го тысячелетия н. э. // Історія Русі-України. — К., 1998; Древнерусский Ромен: археология и летопись // А сє єго срєбро. Збірник праць на пошану чл.-кор. НАН України М.Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. — К., 2002; До витоків історії ранніх контактів тюркських та слов'янських етносів на Лівобережній Україні // Східний світ. — 2003; Розкопки у літописному Ромні (до 100-річчя роменської культури) // Археологія. — 2004. — № 4; Тюркомовні народи в історії населення лівобережнодніпровської лісостепової України (археологічний аспект) // Хозарський альманах. — Т. III. — К.; Харків, 2004; Озброєння і військова справа Хозарського каганату // Нариси воєнної історії давнини. — К., 2005 (у співавт.); Акінак доби ранньої скіфської архаїки // Ант. — 2007–2008. — № 19–21 (у співавт.); Северяне Посульского пограничья Дневней Руси IX–XI вв. // Проблеми давньоруської та середньовічної археології: Археологія і давня історія України. — Вип. 1. — К., 2010; «Земля незнаема»: население бассейна Среднего Псла в X–XIII вв. — К., 2012.

Літ.: Г. Мезенцева. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — С. 151; До 60-річчя Олега Васильовича Сухобокова // Археологія. — 1998. — № 1. — С. 157; Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. — Суми, 2004. — С. 449; Бубенок О.Б. Життя, присвячене науці. До 70-річчя від дня народження Олега Васильовича Сухобокова // Східний світ. — 2007. — № 4. — С. 163–166; Комар О. Олег Сухобоков // Ант. — 2007–2008. — № 19–21. — С. 112–114; Комар О.В. Памяти Олега Васильевича Сухобокова // Наукові

записки з української історії: Зб. наук. статей. — Переяслав-Хмельницький, 2008. — Вип. 20. — С. 3–9; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012. — С. 911–912; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. — П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 604.

СУШИЦЬКИЙ Феоктист Петрович (1883–1919) — учений-літературознавець, історик літератури.

Закінчив іст.-філол. ф-т Київського ун-ту, учень професора В. Перетца. Викладав у київських гімназіях, із 1907 — приват-доцент Київського ун-ту. 1917–1919 брав участь у створенні укр. вищих шкіл. Був одним із засновників і проф. Укр. нар. ун-ту в Києві, Укр. науково-пед. академії (1917–1918), ректором і проф. Укр. Київського держ. ун-ту (1918–1919). Упродовж 1918–1919 керував працею Археогр. комісії ВУАН, редагував «Записки історично-філологічного відділу ВУАН».

Головні наук. праці присвячені дослідженню т. зв. західноруських (українських і білоруських) літописів. Зокрема, «Киевские списки “Беседы трех святителей”» (1911), «До історії поетичного оповідання про Михайлика й Золоті Ворота та про Батия» (1919, 1920), «Західноруські літописи як пам’ятки літератури» (1920).

Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр., т. 1–2. — Ужгород, 1923–1930; Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: Нарис історії. — К., 1993; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 9. — К., 2012.

ТАРАНОВСЬКИЙ Федір Васильович (24/12/.05.1875, м. Плонськ нині місто Мазовецького воєводства, Польща — 23.01.1936, м. Белград) — історик права, правознавець. Проф. (1906), д.держ.права (1911). Д.чл. УАН (1918; із 1921 — ВУАН), Сербської королів. АН (1933), чл.-кор. Болг. АН. Із польсько-рос. дворянської родини.

Початкову освіту здобув у Варшавській гімназії. 1896 із золотою медаллю закінчив юр. ф-т Варшавського ун-ту. Залишений на каф. історії рос. права Варшавського ун-ту як стипендіат для підготовки до проф. звання. Від 1899 — в.о. приват-доц. на каф. енциклопедії права, у 1903–1904 — на каф. рос. права Варшавського ун-ту. 1902–1903 стажувався в ун-тах Берліна, Гейдельберга та Геттінгена (усі міста в Німеччині), а також працював у бібліотеках й архівах Німеччини та Франції. 1905 захистив магістерську дис. «Юридический метод в государственной науке: очерк развития его в Германии» в Петербурзькому ун-ті. Екстраординарний проф. Варшавського ун-ту (1906). Від 1906 викладав у Демидовському юрид. ліцеї в м. Ярославль (нині місто в РФ). Від 1908 — екстраординарний, а упродовж 1912–1917 — ординарний проф. Юр’євського ун-ту. 1911 захистив докт. дис. «Догматика

положительного государственного права во Франции при старом порядке» в Петербурзькому ун-ті. Від 1910 викладав на Вищих жін. курсах у м.Санкт-Петербург. Від 1917 — у Петрограді (нині м. С.-Петербург), приват-доц. Петроградського ун-ту. Від кінця 1917 — в Україні. Проф. і декан відкритого юр. ф-ту Катеринославського ун-ту (1918). Академік першого складу УАН Соціально-екон. відділу (14 листопада 1918), секретар цього відділу, член госп. управління УАН (16 грудня 1918). Від 15 березня 1919 — голова 3-го відділу УАН. Засновник і голова Комісії для виучування західнорус. й укр. права при УАН, член Комісії для виучування звичаєвого права України при УАН, Археогр. комісії при УАН (1919). Ординарний проф. каф. історії західнорус. права Харківського ун-ту. Від серпня 1919 увійшов до складу «Особого агитационного отряда Отдела пропаганды Особого совещания при Главнокомандующем Вооруженными силами на Юге России». Ординарний проф. каф. історії рос. права Таврійського ун-ту (1919–1920). Від 1920 — на еміграції в Югославії, спершу — в м. Земун (нині у складі м. Белград, Сербія), згодом — у м. Белград. Від 1922 викладав історію права на юр. ф-ті Белградського ун-ту. Від 1930 — керівник Рос. наук. ін-ту в м. Белград. Підтримував тісні стосунки з багатьма укр. та рос. вченими, зокрема з В. Вернадським, Б. Кістяківським, Є. Спекторським та ін.

Автор численних студій з історії права та правознавства, зокрема з історії рос., сербського та слов'ян. права, держ. і звичаєвого права та ін., зокрема фундаментальної 4-томної праці «Історія сербського права в державі Неманичей» (1931–1935), а також досліджень, присвячених М. Владимирському-Буданову, Г.-В. Лейбніцу, Ф. Леонтовичу, Ш.-Л. де Монтеск'є та ін. Наприкінці 1920-х виключений зі складу дійсних членів ВУАН із політ. мотивів. Голова Рос. наук. т-ва в м. Белград. Д.чл. польс. Львівського наук. т-ва, чл.-кор. Слов'янського ін-ту в Празі.

Тв.: Обзор памятников Магдебургского права западнорусских городов Литовской эпохи (1897); Феодализм в России. Критический очерк (1902); Юридический методъ в государственной науке. Очеркъ развития его в Германии. Историко-методологическое исследование (Варшава, 1904); Норманская теория в истории русского права (1909); Догматика положительного государственного права во Франции при старом порядке (1911); Отзыв о сочинении профессора В.И. Сергеевича «Древности русского права» (Юрьев, 1911); Начерки з історії держ. права Речі Посполитої XVII в. // Записки Соц.-екон. відділу ВУАН, тт. II–VI, 1926–27; Увод у историю словенских прав (1933).

Літ.: Усенко І.Б. Тарановський Федір Васильович // Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К., 1998; Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник. — 2-е вид., пепробл. і доп. — Дніпропетровськ, 2008. — С. 487–490; Савчук В.С. Федір Васильович Тарановський: тернистий шлях до еміграції (до 135-річчя від дня народження) //

Чорноморський літопис. Науковий журнал. — 2010. — № 1. — С. 124–131; Мудриєвська Л.М. Проблеми кримінального покарання в науковій спадщині Ф.В. Тарановського // Актуальні проблеми кримінального права, та кримінології, кримінально-виконавчого права: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). — Одеса, 2011. — С. 196–198; Спекторский Евгений Васильевич. Жизнь и личность Ф.В. Тарановского // Pax Rossica. Русская государственность в трудах историков зарубежья: работы русских историков-эмигрантов белградского круга, 1920–1941 гг. / [авт.-сост. Е.А. Бондарева]. — М., 2012. — С. 169–188; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2012. — С. 28.

ТЕЛЕГІН Дмитро Якович (26.10.1919, с. Плисове Зміївського, нині Лозівського р-ну Харківської обл. — 01.01.2011, м. Київ) — дослідник історії населення кам’яного віку та епохи міді України, археології доби укр. козацтва, д.і.н. (1967), проф. (1978), лауреат Держ. премії України (1977), лауреат Міжнар. премії «Золотий скіф» (1994), лауреат премії ім. В. Хвойки Укр. т-ва охорони пам’яток історії і культури (1995). З селян.

Наприкінці 1930-х рр. закінчив іст. ф-т Слов’янського вчительського ін-ту. У 1949 — іст. ф-т Чернівецького ун-ту, аспірантуру Ін-ту археології АН УРСР. 1953 в Ін-ті археології АН УРСР захистив канд. дис. «Неолітичні пам’ятки на Середньому Дінці» (наук. кер. — акад. П.П. Єфіменко). 1951–1959 працював в Ін-ті археології АН УРСР м.н.с., с.н.с. 1967 в Ін-ті археології АН СРСР захистив докт. дис. «Дніпро-донецька неолітична культура». З 1967 до 1986 очолював відділ первісної археології, а потім — археології кам’яного віку в Ін-ті археології АН УРСР. З 1986 — виконував обов’язки заст. редактора жур. «Лаврський альманах», з 1987 працював на посаді пр.н.с. у Національному Києво-Печерському іст.-культ. заповіднику. Понад 20 років очолював секцію пам’яток археології Укр. т-ва охорони пам’яток історії та культури (з 1980).

Опублікував бл. 350 наук. праць, у т. ч. 10 монографій (дві з них за кордоном), 12 брошур та 250 наук.-попул. статей.

Тв.: З глибини віків. — К., 1962; Дніпро-донецька культура: до історії населення епохи неоліту — раннього металу півдня Східної Європи. — К., 1968; Про що розповідають кургани. — К., 1971; Середньостогівська культура епохи міді. — К., 1973; Речі говорять. — К., 1978; Мезолітичні пам’ятки України (IX–VI тис. до н.е.). — К., 1982; Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. — К., 1985; Dereivka. A settlement and Cemetery of Copper Age Horse Keepers on the Middle Dnieper // BAR International Series 287. — Oxford, 1986; Виявляти та охороняти стародавні скульптури та петрогліфи. — К., 1989; Неолитические могильники мариу-

польского типа. — К., 1991; Вартові тисячоліть. — К., 1991; Археологія України: Підручник. — К., 1994 (у співавт.); Про роль носіїв неолітичних культур Дніпро-двінського регіону в етногенетичних процесах: слов'яни і балти // Археологія. — 1996. — № 12.

Літ.: До 70-річчя Д.Я. Телегіна // Археологія. — 1989. — № 4; Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України. Енциклопед. словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 28; До 80-річчя Дмитра Яковича Телегіна // Археологія. — 1999. — № 3; Життя — горіння // Вісник. — 1999. — № 2; Каталог наукових друкованих праць Д.Я. Телегіна 1952–2000. — Луганськ, 2000; Каталог наукових друкованих праць Д.Я. Телегіна 1952–2004 рр. / Упор. Колпакова В.М., Титова О.М. // Людина, вчений, наставник. — К., 2004; Конча С.В., Титова О.М. Людина творчого пошуку. (До 85-річчя Д.Я. Телегіна) // Кам'яна доба України. — Вип. 7. До 85-річчя Д.Я. Телегіна. — К., 2005; Залізняк Л.Л. Мезоліт заходу Східної Європи // Кам'яна доба України. — Вип. 12. 90-річчю Дмитра Яковича Телегіна присвячується. — К., 2009; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10: Т–Я. — К., 2013. — С. 47.

ТЕРЕНОЖКІН Олексій Іванович (26.11.1907, м. Ніколаєвськ, нині м. Пугачов Саратовської обл., РФ — 19.05.1981, м. Київ) — археолог, д.і.н. (1958), проф. (1967). Засл. діяч науки УРСР (1977).

Закінчив Московський ун-т. Із 1934 вивчав пам'ятки Середньої Азії. 1938–1948 працював в Ін-ті історії та археології АН Узбецької РСР. Учасник Другої світової війни. На основі багаторічних досліджень 1948 захистив канд. дис. «Согд и Чач», в якій створив культурно-хронологічну періодизацію середньоазіат. регіону від епохи пізньої бронзи до монгол. завоювання. 1948 переїхав в Україну, де із 1949 завідував відділом археології ранньої залізної доби Ін-ту археології АН УРСР. З іменем Т. пов'язані відкриття та дослідження в Черкаській, Кіровоградській та Київській областях пам'яток білогрудівської культури та чорноліської культури, за результатами яких 1958 він захистив докт. дис. «Предскифский период в днепровском лесостепном Правобережье». У той же час планомірно вивчав пам'ятки найпізнішого передскіф. періоду степової зони Росії та України, що завершилося через 25 років книгою «Киммерийцы» (1976). Крім того, активно проводив розкопки на городищах чорноліської культури, Жаботинському поселенні, досліджував курган Глеваха (1950), кургани під Борисполем (1960–1961), Реп'яхуваті могили (1974), кургани на р. Молочна (1951–1952), Мелітопольський курган (1954), провів перші масові розкопки степових курганів у районі Орджонікідзе–Нікополь в Дніпропетровській обл., курганів Гайманова поля (1968) та багатьох ін. Лауреат Держ. премії УРСР (1977).

Тв.: Предскифский период на Днепровском Правобережье. — К., 1961; Киммерийцы. — К., 1976; Скифия VII–IV вв. до н. э. — К., 1983 (у співавт.); Мелитопольский курган. — К., 1988 (у співавт.).

Літ.: Алексей Иванович Тереножкин (некролог) // СА. — 1982. — № 3; Скорый С.А. Алексей Иванович Тереножкин — выдающийся археолог современности // Ранній залізний вік Євразії (до 100-річчя від дня народження О.І. Тереножкіна). — К.–Чигирин, 2007; Тереножкин Алексей Иванович // Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. — К., 2012; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10: Т–Я. — К., 2013. — С. 57; Інститут археології НАН України 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К.: ВД «АДЕФ — Україна», 2015. — С. 608–609.

ТЕРЕНТЬЄВА Наталія Олексіївна (02.05.1947, м. Ленінград — 18.08.2009, м. Київ) — дослідниця українсько-грецьких зв'язків, к.і.н. (1988). Зі службовців.

1972 закінчила ф-т романо-германської філології КДУ. 1969–1978 — перекладач з англ. мови в Київському відділенні ВАТ «Інтурист», 1978–1980 — у Держ. комітеті із зовнішньоекономічних зв'язків (Республіка Ірак). З 1981 — м.н.с., н.с., с.н.с., з 1993 — зав. відділу «Кабінет укр.-грецьких відносин» Ін-ту історії України НАНУ. Віце-президент Укр. нац. комітету по вивченню країн Півд.-Сх. Європи, чл. Рос. т-ва по вивченню XVIII ст., на громадських засадах — президент т-ва «Україна — Греція», чл. Нац. географ. т-ва (США). Канд. дис. «Економічне, науково-технічне та культурне співробітництво СРСР та Греції (70-і — середина 80-х рр.)» (наук. кер. — чл.-кор. НАНУ П.С. Сохань). Була стипендіатом Ін-ту балканських досліджень (м. Салоніки, 1990), Міністерства нац. економіки Греції (1997), Афінського ун-ту ім. І. Каподістрії (1998), доброчинного фонду «Олександр Онасіс» (1999).

Авторка понад 60 наук. праць з проблем укр.-рос.-грецьких зв'язків в галузі економіки, науки і культури (XVIII–XX ст.), етнокультурної адаптації греків у зарубіжних країнах, новогрецького просвітництва.

Тв.: Політичні, суспільні та культурні зв'язки між народами СРСР та Греції. — М., 1989 (у співавт.); Теорія та історія світової культури. — К., 1991 (у співавт.); Греко-радянські зв'язки: економіка, наука, культура. 1924–1991. — К., 1992; Греко-советские взаимосвязи: экономика, наука, культура (1924–1991). — К., 1993; Греко-російсько-українська єдність: 1000-річчя розвитку. — Донецьк, 1993 (у співавт.); Еллінізм в Україні. — Афіни, 1996 (грецькою мовою); Украина — Греция: штрихи к портрету экономического сотрудничества. — К., 1998 (у співавт.); Греки в Украине: Экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.). — К., 1999; Торгово-економічні зв'язки України і Греції: Історичні традиції та сьогодення. — К., 2005 (у співавт.); Таємне грецьке товариство «Філікі Етерія»: Організаційний та політико-ідеологічний центр підготовки грецької революції 1821–1829 рр. — К., 2005.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські істо-

рики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ТЕРЛЕЦЬКИЙ Омелян Антонович (03.12.1873, с. Крамарівка Ярославського пов. у Галичині, нині Польща — 13.02.1958, м. Львів) — дослідник аграрної історії і національного руху в Галичині у ХІХ ст., к.і.н. (1950). Д.чл. НТШ (1921). Учень М.С. Грушевського.

1896 закінчив філол. ф-т Львівського ун-ту. 1898 витримав держ. іспит з історії та географії і одержав від Міністерства освіти Австрії звання проф., яке пізніше було визнано польс. владою. 1898–1939 викладав у гімназіях Тернополя, Чорткова та Львова. Під час Першої світової війни — співробітник Союзу визволення України в таборах полонених в Німеччині. 1940–1941 — ст. викладач і зав. каф. історії середніх віків, 1944–1948 — доц. каф. історії сх. і зах. слов'ян ЛДУ. Одночасно 1940–1941, 1944–1946 — с.н.с. Львівського відділу Ін-ту історії України АН УРСР. Працював над темою «Головна Руська Рада 1848–1851 рр.». З 1947 працював у львівській групі Ін-ту археології АН УРСР. 1950 надано наук. ступінь к.і.н. без захисту дис. 1951–1952 працював у відділі історії України ІСН АН УРСР у м. Львові.

Тв.: Політичні події в Галицькій Русі в р. 1340 після смерті Болеслава–Юрія ІІ // ЗНТШ. — Т. 12. — Львів, 1896; Козаки в Білій Русі 1654–1656 рр. // ЗНТШ. — Т. 14. — Львів, 1896; Історія української громади в Раштадті. 1915–1918. — 1919; Історія української державности: В 2-х тт. — Львів, 1923–1924; Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками. — Львів, 1930; Гетьманська Україна і Запорізька Січ. — Львів, 1935; Історія учительської громади. — Львів, 1935; Взаємозносини східних і західних слов'ян до половини ХІІІ ст. — Львів, 1949.

Літ.: ЕУ. — Словникова частина. — Т. 8. — 1976; EoU. — Vol. V. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). — Львів, 2000; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України: Наукова діяльність, структура, працівники. — Львів, 2001; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013.

ТИМОФІЄНКО Володимир Іванович (05.02.1941, м. Одеса — 11.12.2007, м. Київ) — історик-архітектурознавець. Почесний доктор Наук.-досл. ін-ту теорії та історії архітектури і мистецтва (1998).

1965 закінчив Ін-т живопису, скульптури і архітектури ім. І. Рєпіна Академії мистецтв СРСР. 1963–1965 — н.с. Одеської держ. картинної гале-

реї. 1965–1968 — аспірант Ленінградського інженерно-будівельного ін-ту. Канд. дис. «Архітектурно-містобудівний розвиток Одеси з кінця XVIII ст. до 1917 р.» (1968, наук. ступінь — к.мистецтвознавства). 1968–1972 — асистент, ст.викл., доц. Воронізького інженерно-будівельного ін-ту, 1972–1974 — зав. каф. історії мистецтв Одеського держ. пед. ін-ту ім. К. Ушинського, 1974–1984 — м.н.с., н.с., с.н.с. сектора історії архітектури Наук.-досл. ін-ту теорії, історії і перспективних проблем рад. архітектури (Київ). 1984–1987 — с.н.с., пр.н.с., керівник групи з підготовки «Зводу пам'ятників історії та культури» відділу іст.-краєзнавчих досліджень Ін-ту історії АН УРСР. З 1987 — с.н.с., пр.н.с. Ін-ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Одночасно — проф. каф. основ архітектури і архітектурного проектування Київського нац. ун-ту будівництва і архітектури. Наук. ред. щорічника «Архітектурна спадщина України» (з 1994). Докт. мистецтвознавства (1993).

Тв.: Методические рекомендации для подготовки Свода памятников истории и культуры по Украинской ССР. — К., 1981; Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. — К., 1984; Одесса: Архитектурно-исторический очерк. — К., 1983, 1984; Одеса: Архітектура. Пам'ятники: Альбом. — К., 1984; Формирование градостроительной культуры Юга Украины. — К., 1986; Українська садибна архітектура другої половини XVIII — першої третини XIX ст. — К., 1993; Брами, огорожі й ворота у забудові південних міст. — К., 1994; Енциклопедія архітектурної спадщини України: Тематичний словник. — К., 1995; Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К., 1999; Нариси всесвітньої історії архітектури. — Т. 1. — Кн. 1. — К., 2000; Исторический центр города Одессы: Обзор истории развития. — Одесса, 2001; Давня Америка: Розвиток архітектури і монументального мистецтва. — К., 2002; Історія української архітектури. — К., 2003; Давня Америка: Розвиток архітектури і монументального мистецтва. — К., 2004.

Літ.: Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ТИМОШЕНКО (Timoshenko, Tymošenko) Володимир Прокопович (13/25/.04.1885, с. Базилівка Конотопського пов. Чернігівської губ., нині Конотопський р-н Сумської обл. — 15.08.1965, Менло Парк, шт. Каліфорнія, США) — економіст, історик екон. думки, брат відомого вченого, фахівця у галузі опору матеріалів і будівельної механіки Степана Т. та архітектора Сергія Т. Д.чл. УВАН, член НТШ, Американської економічної асоціації, Королівської економічної асоціації та ін.

Навчався в Ін-ті комунікацій у С.-Петербурзі (1902–1904). Вивчав математику і механіку, пізніше — економіку, статистику та політ. науки. Закінчив політех. ін-т у С.-Петербурзі (1911). Служив у рос. імператорській армії (1912–1913), а також в імперських Міністерствах залізничних шляхів та землеробства (1913–1914). У 1914 брав участь у господарському проекті з

освоєння Туркестану. Згодом керував табором полонених вояків австро-угорської армії. У 1916–1917 працював в імперській Комісії, котра опікувалася розподілом паливних ресурсів. Від 1917 в Україні. Брав участь у роботі Комісії з підготовки екон. договорів із Центральними державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною та Туреччиною). Економічний консультант ряду укр. урядів (1918) та дир. Ін-ту економ. кон'юнктури УАН. Екон. експерт української місії на Паризькій мирній конференції (1919). Від 1920 на еміграції у Відні (Австрія). Від 1922 — у Празі (Чехословаччина). Викладав екон. географію, торгівельну, банківську та екон. політику, а також оглядові курси зі світового господарства та господарства України, організації промисловості та ін. в УВУ у Празі та Українській господарській академії в Подєбрадах. Член Слов'янського ін-ту в Празі. Разом із В. Садовським очолював Т-во укр. економістів в Чехії. Проводив публічні виклади з екон. проблематики у Празі у межах заходів Ліги укр. культури. Від 1926 продовжив екон. студії на стипендію фонду Рокфеллера. Докторат Корнельського ун-ту (штат Нью-Йорк, США, 1927). Викладав навчальні курси з економіки в Мічиганському університеті (1928–1934). Працював економістом в Наук.-досл. ін-ті продовольства при Стенфордському ун-ті (1928–1931), департаменті землеробства в Вашингтоні (1934–1936). Професор Стенфордського ун-ту (штат Каліфорнія, США, 1936–1950). Після Другої світової війни був консультантом Центру стратегічних досліджень у Вашингтоні. Брав участь у роботі низки екон. форумів, зокрема конференції Ін-ту вивчення СРСР у Мюнхені (ФРН, 1956). Проф. і почесний президент Укр. тех. ін-ту в Нью-Йорку (США).

Автор низки праць з економіки сільського господарства, міжнародної торгівлі, рад. сільського господарства, теорії ринків та екон. циклів, а також студій, присвячених історії укр. промисловості рад. доби, укр.-рос. господарських взаємин та укр. економічної думки, зокрема розвідок про М. Туган-Барановського. Родині Тимошенків, у т.ч. Володимиру Т. присвячений роман письменника І. Корсака «Борозна у чужому полі» (К., 2014).

Тв.: L'Ukraine et la Russie dans leurs rapports économiques. — Paris, 1919; Картелі і трести. Модерні форми організації промисловості. — Прага, 1923; Проблема і розуміння конкуренції // Ювілейний зб. в честь проф. д-ра Станіслава Дністрянського. — Прага, 1923; Україна і Росія в їх економічних взаємовідношеннях // Український економіст. — 1928. — Т. 1; Ціни пшениці та фактори, що на них впливають // Записки Української господарської академії в Чехословацькій республіці. — Подєбради, 1929. — Т. 2. — Вип. 1; Russia as a producer and exporter of wheat. — Stanford, 1932; The Role of Agricultural in the Business Cycle. — Michigan, 1936; M.I. Tuhan-Baranovsky and Western European Economic Thought (Speech on the 35th Anniversary of His Death) // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1954. — Vol. 3. — No. 3; Soviet Agricultural Policy and the Nationalities Problem in the USSR // Report on the Soviet Union in 1956: A Symposium of the Institute for the Study of the USSR. — Munich, 1956.

Літ.: Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами: У 2 ч. — Прага, 1942. — Ч. 1. — С. 118, 122, 124, 127–129, 161–163, 211, 238, 239, 255, 256; К., 1999. — Ч. 2. — С. 6, 29, 55; Zamsha I. Volodymyr P. Timoshenko (1885–1965) // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. — New York, 1964/1968. — Vol. 11. — No. 1/2. — P. 272–273; Винар Б. Володимир Тимошенко (1885–1965) // Укр. історик. — 1965. — № 3/4. — С. 80–83; EoU. — Vol. 5. — Toronto; Buffalo; London, 1993. — P. 222; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004. — С. 315–317; Історія України: А–Я: Енциклопедичний довідник. — К., 2008. — С. 1202–1203.

ТИМОЩУК Борис Онисимович (07.04.1919, с. Лука Житомирського р-ну Житомирської обл. — 26.02.2003, м. Чернівці) — дослідник давньої історії сх. слов'ян, історії Буковини, археолог, краєзнавець, д.і.н. (1983).

1937 закінчив трирічні курси Житомирського пед. ін-ту, після чого Наркоматом освіти УРСР був направлений на вчительську роботу до сільської школи. 1939 заочно закінчив іст. ф-т Одеського пед. ін-ту. 1939–1941 служив в армії. Учасник рад.-фінської та Другої світової воєн. 1943 потрапив до полону. 1943–1945 — у концтаборах «Майданек» і «Флосенбург». Звільнився з концтабору під час повстання 1945.

1946 — зав. археол. відділу Бердичівського краєзнавчого музею, 1947–1968 — зав. відділу, заст. дир. Чернівецького краєзнавчого музею. Канд. дис. «Північна Буковина IX–XIV ст. за археологічними даними» (1967, наук. кер. — д.і.н. В.Й. Довженок). З 1968 — ст. викл., доц., проф. каф. історії СРСР та УРСР Чернівецького держ. ун-ту. 1970–1978 — с.н.с. відділу історії Півн. Буковини та конкретних соціальних досліджень Ін-ту історії АН УРСР (в м. Чернівці). 1978 переведений до новоствореного ІСЕПЗК АН УРСР. Докт. дис. «Общинний устрій східних слов'ян VI–X ст. (за археологічними даними Північної Буковини)» (1983, захист в Ін-ті археології АН СРСР). З 1983 — пр.н.с. сектора слов'яно-руської археології Ін-ту археології АН СРСР. В Москві під час горбачовської перебудови став одним з організаторів укр. культ. т-ва «Славутич» й Укр. іст. клубу. Голова вченої ради Укр. держ. ун-ту в Москві (1991–2000), проф. цього ун-ту (з 1995).

З кін. 40-х рр. проводив систематичне вивчення археол. пам'яток Чернівецької й сусідніх обл. З 1968 і до початку 1980-х рр. очолював археол. експедиції Чернівецького держ. ун-ту, під час яких були відкриті понад тисячу археол. пам'яток, у т.ч. — давньоруське літописне місто Василів на р. Дністер. Основні напрямки досліджень стосуються проблем слов'яно-руської археології, общинного устрою сх. слов'ян, екон., соціальної та політ. еволюції східнослов'янського суспільства (VI–XIII ст.), становлення східнослов'янської державності тощо.

Автор понад 170-ти наук. і 20 наук.-попул. праць.

Тв.: Північна Буковина, її минуле і сучасне. — Ужгород, 1969 (у співавт.); Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область. — К., 1969 (у співавт.); Дорогами предків. — Ужгород, 1966; Північна Буковина: Земля слов'янська. — Ужгород, 1969; Археологічні пам'ятки Чернівецької обл. — Чернівці, 1970; Радянська Буковина. Довідник-путівник. — Ужгород, 1970; Хотин. Путівник. — Ужгород, 1972; Зустріч з легендою. — Ужгород, 1974; Слов'янські гради Північної Буковини. — Ужгород, 1975; Слов'яни Північної Буковини в V–IX ст. — К., 1976; Давньоруська Буковина (X — перша пол. XIV ст.). — К., 1982; Кодын — славянские поселения V–VIII вв. н.э. на р. Прут. — М., 1984 (у співавт.); Восточнославянская община VI–X вв. н.э. — М., 1990; Языческие святилища древних славян. — М., 1993 (у співавт.); Восточные славяне: от общины к городам. — М., 1995; Східні слов'яни VII–X ст.: полюддя, язичництво, початки держави. — Чернівці, 1999.

Бібліогр.: Масан О. Патріарх української та буковинської археології // Б.О. Тимощук: бібліографічний покажчик (до 80-річчя від дня народження). — Чернівці, 1999; Тимощук Борис Онисимович: Бібліографічний покажчик (до 80-річчя від дня народження) / Упоряд.: Ю. Мисько, О. Масан; авт. вступ. ст. О. Масан. — Чернівці, 1999; Список трудов Б.А. Тимощука // «Stratum plus»: археология и культурная антропология. — Вып. 5 — Кишинев, 2001–2002. — С. 21–26.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1264; Тимощук Б. в сорок первом // Археология на войне (Воспоминания ветеранов Великой Отечественной войны). — М., 1991; Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. — Кам'янець-Подільський, 1993; Возний І., Масан О. Борис Тимощук і проблеми давньої історії слов'ян (до 80-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності) // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 7: Постаті української археології. — Львів, 1998. — С. 108–110; Войнаровський В. Видатні дослідники археології римського часу Північної Буковини Ірина Русанова та Борис Тимощук // Там само. — С. 63–65; Филипчук М. Ірина Русанова та Борис Тимощук — дослідники слов'янської доби Прикарпаття та Волині // Там само. — С. 65–68; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Винокур И.С. Борис Анисимович Тимощук — выдающийся исследователь археологии Буковины // «Stratum plus»: археология и культурная антропология. — Вып. 5. — Кишинев, 2001–2002. — С. 13–16; Українські історики XX ст.: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Масан О. Борис Онисимович Тимощук: життя та наукова діяльність. До 85-річчя від дня народження // Етнокультура у контексті світової історії: Матеріали VI Міжнар. наук. семінару «Черезовські читання». — Чернівці, 2004; Масан О., Тимощук Т. Видатний український археолог та історик Борис Онисимович Тимощук (1919–2003 рр.) // Нові обрії: Наук. праці Інституту фундаментальних досліджень. — Вип. 8. — К.,

2005; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Мисько Ю. Борис Тимощук і розвиток археологічних досліджень в Чернівецькому університеті в контексті вивчення питань слов'яно-руської духовної культури // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 11. — Львів, 2007. — С. 402–406; Ідзьо В. Наукова творчість та громадська діяльність Бориса Онисимовича Тимощука як Голови вченої ради Українського університету в Москві (1992–2000) // Науковий вісник Українського університету. — М., 2008. Т. XIII. — С. 5–9; Михайлина Л.П., Пивоваров С.В., Шманько О.В. Життєвий та творчий шлях видатного українського археолога Бориса Онисимовича Тимощука // Тимощук Б.О. Найкраща моя знахідка. — Чернівці, 2009; Михайлина Л.П., Пивоваров С.В. Видатний український археолог Борис Онисимович Тимощук (1919–2003 рр.) // Науково-методичний вісник: Зб. наук. пр. — Вип. 8: Історія та правознавство. — Чернівці, 2009. — С. 74–88; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013.

ТИМОЩУК Віктор Миколайович (21.06.1959, с. Завереч'є Рівненської обл. — 04.12.2013, м. Київ) — дослідник археології Києва.

У 1976–1981 навчався на іст. ф-ті КДУ. Працював екскурсоводом у Держ. іст. музеї. Під час навчання в ун-ті та роботи в музеї брав участь в археол. експедиціях. 1984–2003 працював у відділі археології Києва Ін-ту археології НАНУ (з 2001 м.н.с.).

Досліджував переважно пам'ятки середньовічного Подолу, вивчав складну стратиграфію району, а також Лядські ворота «міста Ярослава» з прилеглими укріпленнями й ділянками. Розробляв тему «Типологія і хронологія керамічного кухонного посуду Подолу другої половини XI — середини XIII ст.».

Тв.: Нові матеріали досліджень середньовічного Подолу по вул. Братській // Дослідження археологічних пам'яток доби українського козацтва. — К., 1994. — 3; Археологічні дослідження на території Братського монастиря в Києві // Дослідження археологічних пам'яток доби українського козацтва. — К., 1995. — 4 (обидві у співавт.); К проблеме хронологии киевских древностей // Древности — 1996. Харьковский историко-археологический ежегодник. — 1997; Деякі питання типології київської кухонної кераміки X–XIII ст. // АЛЛУ. — 2001.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 612.

ТИМЧЕНКО Жанна Павлівна (25.10.1935, с. Семенівка, нині смт Полтавської обл. — 31.07.1986, загинула під час катастрофи на теплоході «Адмирал Нахимов») — дослідниця історії України періоду 1917–1920 рр.

1958 закінчила іст.-філос. ф-т КДУ. 1958–1961 — ст. лаборант відділу історії рад. суспільства, 1961–1969 — м.н.с., 1969–1986 — с.н.с. відділу

історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Участь трудящих жінок у боротьбі за встановлення і зміцнення рад. влади на Україні (1917–1920 рр.)» (1965, наук. кер. — чл.-кор. АН УРСР М.І. Супруненко).

Автор понад 40 праць.

Тв.: Трудящі жінки в боротьбі за владу Рад на Україні (1917–1920 рр.). — К., 1966; Ради України в 1917 р. — К., 1974 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1722; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ТИЩЕНКО Микола Федорович (01.02 (за ін. даними 04.11).1893, с. Вельбівка Гадяцького пов. Полтавської губ., нині Гадяцького р-ну Полтавської обл. — після 1963, м. Кам'янець-Подільський) — історик, архівіст і педагог. Походив із родини чиновника.

Закінчив гімназію у м. Охтирка (1913). 1915–1916 в евакуації у м. Саратов. Вільний слухач Київського археол. ін-ту. Закінчив іст.-філол. ф-т Київського ун-ту (1919). Від 1920 проф. стипендіат при каф. рос. історії. Викладав географію у трудовій школі № 5 м. Києва (1920–1924). Працював у комісії з упорядкування архіву Київської контрольної палати (1922). Чл. комісії при Київському губ. архіві (1922), наук. секретар архіву (1923). Вчений архівіст, в.о. завідувача, с.н.с. ЦАДА (1924–1932). Брав участь у вивченні архіву Саратовської вченої архівної комісії (1915–1916) під керівництвом І. Каманіна та С. Маслова, систематизації та каталогізації фондів Київської губ. канцелярії (1924–1925), а також у підготовці низки видань ВУАН. Учасник Першого (8–13 травня 1926) та Другого (29 листопада — 4 грудня 1931) Всеукр. з'їздів архівних працівників. Д.чл., чл. президії Іст. т-ва Нестора-літописця та наук. працівник Комісії для виучування західноруського та укр. права (від 1925). Співробітник часопису «Архівна справа». Чл. Комісії для вивчення соц.-екон. історії України XVII–XVIII ст., Археогр. комісії та Іст.-геогр. комісії ВУАН (від 1930) та Правописної бригади Археогр. комісії ВУАН (від 1931). Арештований органами ОДПУ (1933) за звинуваченням в укр. націоналізмі, проте незабаром був звільнений. Працював н.с. першої категорії економ. відділу Всеукр. ін-ту зерна (1932–1933), бухгалтером Петровського комбінату капітального будівництва (1934–1935). Від сер. 1930-х і до липня 1941 вчитель історії та географії у Клавдіївській серед. школі № 15 (Київська обл.). На початку нім.-рад. війни мобілізований до робочого військового батальйону. У жовтні 1941 потрапив в оточення та був захоплений у полон поблизу м. Вязьма. В'язень нім. концентраційних таборів у Рославлі, Мінську, Слуцьку, Нюрнберзі, Фолькенау, Вустрау (1941–1942). Від червня 1942 по квітень 1943 р. перебував в особливому таборі «Східного міністерства Німеччини», де підлягав

«обробці» німецькими фахівцями у профашистському дусі. Був включений до групи перекладачів, яка працювала над перекладом книги А. Гітлера «Mein Kampf». Весною 1943 був визнаний непридатним для фізичної праці через дистрофію та звільнений. Повернувся до Києва. Працював як наук. працівник у Головному іст. архіві м. Києва, а після евакуації з Києва до Кам'янця-Подільського як зав. відділу дореволюційних фондів (1943–1944). Заховав декілька ящиків цінних документів та актових книг від вивезення до Німеччини. Викладав географію у пед. училищі м. Кам'янець-Подільський (1944–1948). 26 березня 1948 був заарештований удруге. Засуджений за пособництво фашистам і за «зраду Батьківщини» на 10 років позбавлення волі у ВТТ (1948). Відбував покарання в особливому таборі № 4 в Карагандинській обл. (1948–1955). Звільнений достроково через хворобу. Від 1956 і до початку 1960-х працював черговим у Кам'янець-Подільському індустріальному технікумі. Реабілітований 18 травня 1962.

Автор праць з історії Лівобережної України XVIII ст., оглядів архівних фондів, зокрема низки розвідок з історії торгівлі XVIII ст.

Тв.: Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. — Вип. 2. — К., 1926; Гуральне право та право шинкування горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII ст. // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. — Вип. 3. — К., 1927; Суконна фабрика київського «Приказа Общественного Призрения» // Історико-географічний збірник. — К., 1927. — Т. 1; Інструкція Київського магістрата магістратському городничому 1757 р. // Науковий збірник Історичної секції ВУАН / Ред. М. Грушевський. — К., 1928. — Т. 27; Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. // Історико-географічний збірник. — К., 1928. — Т. 2; Шовківництво в Києві та на Київщині в XVIII та першій пол. XIX ст. // Там само; З історії торгівлі книжками у XVIII ст. // Україна. — 1929. — Кн. 35 (лип.–серп.); Фонди установ Київщини XVIII віку // Центральний архів стародавніх актів у Києві: Зб. ст. — К., 1929; Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України в XVIII в. // Історико-географічний збірник. — К., 1931. — Т. 4; До історії концентрації архівних матеріалів «Румянцевская опись» // Архів Радянської України. — 1933. — № 7/8; Про участь Лівобережної України в зовнішній торгівлі Росії у XVIII ст. // УІЖ. — 1963. — № 6.

Літ.: Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // ЗНТШ (Париж; Чикаго). — 1962. — Т. 173. — С. 8, 27, 47, 68, 100–101; Дубик М. Архіви Києва часів німецької окупації (вересень 1941 — листопад 1943) // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ: Зб. наук. праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 2. — К., 1997. — С. 519–542; Матяш І. С. Маслов та архівна справа України // Перші книгознавчі читання: Зб. наук.

праць. — К., 1997. — С. 20–27; Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — Вип. 1: (XIX ст. — 1930-і роки). — К., 1999. — С. 318–322; Верба І. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні. — К., 1999. — С. 188, 352, 354, 355; Матяш І. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. — К., 1999. — С. 11, 36, 44, 45; Андрєєв В., Немченко Л. Микола Тищенко: нові матеріали до біографії // Південна Україна XVIII–XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. — Вип. 6. — 2001. — С. 265–269; Слободянюк П. Трагічна доля архівіста М.Ф. Тищенка // Студії з архівної справи та документознавства. — Т. 12. — 2004. — С. 191–194; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 10. — К., 2013. — С. 92–93.

ТКАЧ Максим Павлович (1894, с. Бондарова, нині с. Бандурове Кіровоградської обл. — ?) — антрополог та археолог.

Від 1919 навчався у Правничому ін-ті та в Укр. ун-ті (Київ), 1923 — в Археол. ін-ті, одночасно працював учителем. 1923–1932 — практикант гуртка антропології та передісторії, позаштатний співробітник, лаборант, секретар і заст. керівника Кабінету антропології ім. Хв. Вовка ВУАН. Від 1933 — препаратор і лаборант сектору передкласового суспільства СІІМК/ІІМК АН УСРР. Дата й місце смерті невідомі, є свідчення, що був репресований.

Проблематика досліджень — антропологія доісторичної людності на території України, антропологічне вивчення народів, які мешкали в Україні на початку ХХ ст. Брав участь у експедиціях М.Я. Рудинського в Мізині та Кудлаївці, в антропологічних експедиціях, зокрема в район Дніпрельстану. Досліджував населення Черкащини й Кіровоградщини. 1932–1935 разом з Г.Ф. Дебецем здійснив антропологічні обміри кістяків з Райковецького городища.

Тв.: Антропометричні проміри людности села Бондарової на Шевченківщині // Антропологія. — 1929. — II; Матеріяли до антропологічної бібліографії людности УСРР та Українців поза її межами // Антропологія. — 1930. — III; Матеріали до антропології України. Українці Шевченківської округи // Антропологія. — 1931. — IV; Работа кабинета антропологии ВУАН // Антропологический журнал. — М., 1932.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 613.

ТКАЧЕНКО Віктор Іванович (14.12.1944, с. Проїждже Луганської обл. — 17.04.2012, м. Київ) — археолог, дослідник кам'яного віку, к.і.н. (1997).

1977 закінчив іст. ф-т КДУ. 1974–2005 — лаборант, технік, художник, ст. лаборант, інженер, н.с. археологічного музею. З 1974 досліджував стоянку Королево під кер. В.М. Гладиліна та інші палеолітичні пам'ятки Закарпаття. Відкрив і дослідив пам'ятки Бугри на Луганщині з похованнями доби нео-

літу, бронзи, салтівської культури. 1997 захистив канд. дис. «Пізній палеоліт Закарпаття (пам’ятки оріньякської традиції)».

Автор понад 20 праць.

Тв.: Позднепалеолитические памятники Закарпатья (к археологической карте Украины) // Каменный век: памятники, методика, проблемы. — К., 1989; До питання про датування печери Молочний Камінь на Закарпатті // Археологический альманах. 1995. — 4; Пізній палеоліт Закарпаття (пам’ятки оріньякської традиції). — К., 2004; The Beregovo group of Upper Palaeolithic sites in Transcarpathia // Anthropologic — Brno, 1989. — № XXVII. — 2/3.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 614.

ТКАЧЕНКО Микола Михайлович (псевд.: Микола Михайленко, 23.12.1892/ст.ст./, м. Тальне, нині Черкаської обл. — 07.11.1965, м. Київ) — дослідник соц.-екон. історії України XVII–XVIII ст., археограф, архівіст, джерелознавець, літературознавець, д.і.н. (1964). Знав нім., фр., рос., польс., латин. та грец. мови.

Закінчив Другу чоловічу гімназію у м. Києві (1911) та іст.-філол. ф-т Ун-ту св. Володимира (1916). Наук. працю розпочав під кер. проф. В.Ю. Данилевича по темі «Київська сотня Переяславського полку за Рум’янцевською ревізією». З 1918 — в Іст.-географічній комісії, Іст. секції Укр. наук. т-ва у Києві, Всеукр. археол. комітеті, Комісії Степової України, Археогр. комісії (у 1931–1933 її керівничий) ВУАН. Асистент каф. історії України і бібліотекар Київського ін-ту нар. освіти. 1924–1927 — аспірант, 1927–1930 — н.с. Наук.-досл. каф. історії України М.С. Грушевського у Києві. Промоційна праця «Закріпачення селян на Лівобережжі в XVII–XVIII ст.» (1927, наук. кер. — проф. О.С. Грушевський). 1928 заарештований органами ДПУ УСРР, але в тому ж році звільнений. 1933 звільнений з ВУАН «як класовий ворог». У 1930-ті — викладач географії київської сш, з 1939 за сумісн. працював в Ін-ті укр. літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. 1942–1944 — н.с. Ін-ту історії та археології АН УРСР у м. Уфі (Башкирія). Канд. дис. «Історично-географічні відомості про місця перебування Т.Г. Шевченка на Україні» (1942). 1944–1947 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР. 1947–1952 — с.н.с. Ін-ту історії та теорії архітектури, 1952–1963 — с.н.с. Ін-ту літератури АН УРСР. З 1963 на пенсії. Докт. дис. «Начерки з історії селян на Лівобережній Україні» (1964).

Тв.: Про Київські стародруки XVII і початку XVIII ст. (1616–1721 рр.) // Бібліологічні вісті. — 1924. — Ч. 1–3 (підпис — М. Михайленко); Наукове розроблення Румянцевської ревізії // Україна. — 1924. — Кн. 3; М. Остер в XVII–XVIII вв.: За Румянцівською ревізією та іншими матеріялами // ЗІФВ ВУАН. — Кн. VI. — К., 1925; Канівська сотня Переяславського полку за Румянцівською ревізією: Студія з економічного та соціяльного питання Полтавського Подніпров’я // ЗІФВ ВУАН. — Кн. VII–VIII. — К., 1926;

Список праць О.М. Лазаревського та праць про нього: [З передмовою та покажчиками] // Український Археографічний збірник. — Т. 2. — К., 1927; Гуманщина в XVI–XVII вв. // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XI. — К., 1927; З нової історіографії Чернигова // Чернигів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріяли. — К., 1928; Археографічні студії Володимира Антоновича // Український Археографічний Збірник. — Т. III. — К., 1930; Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII–XVIII вв. — Т. 1, Вип. 1. — К., 1931; Іван Франко — видатний дослідник шевченківської спадщини // Дніпро. — 1956. — № 9; Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка. — К., 1961 (у співавт.); Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: В 6-ти тт. — Т. 3: Драматичні твори, Повісті. — К., 1963 (упоряд.).

Літ.: [Некролог] // УІЖ. — 1965. — № 12; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 9. — 1980; EoU. — Vol. V. — 1993; Білокінь С.І. Київська школа акад. М.С. Грушевського // УІЖ. — 1996. — № 5; 1999. — № 5; Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. — К., 2000; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Причинок до листування двох учнів Михайла Грушевського. Листи І.П. Крип'якевича до М.М. Ткаченка (1955–1964 рр.) / Публ. О. Юркової, О. Федірко // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — Львів, 2001; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ТРЕГУБЕНКО Микола Федорович (29.10.1902, м. Мена, нині Чернігівської обл. — 26.10.1937, м. Київ) — дослідник історії України початку XX ст.

1915–1924 — працював слюсарем. 1924–1926 перебував у лавах Червоної армії. Чл. ВКП(б) з 1925. Закінчив Харківську парт. школу, навчався у Харківському ін-ті комуністичної освіти, з третього курсу якого був відряджений до Ін-ту червоної професури у Москві (закінчив 1934). 1934–1936 — с.н.с. Ін-ту історії ВУАМЛІН, після ліквідації якого з липня 1936 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР. Брав участь у підготовці приміток до укр. видання творів В.І. Леніна. Арештований 24.09.1937 і звинувачений в участі в «антирадянській українській націоналістичній терористичній організації». За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР розстріляний. Реабілітований у 1958.

Тв.: До питання про грудневе збройне повстання 1905 року на Україні // Під марксистсько-ленінським прапором. — 1936. — № 2.

Літ.: У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. документів і матеріалів: У 2 ч. —

Ч. 1. — К., 1996; Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941 / Упоряд. О.В. Юркова. — К., 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: У 2 кн. — Кн. 1. 1936–1947. — К., 2011.

ТРИФІЛЬЄВ Євген Парфенович (05.01 (за інш. даними 08.02).1867, м. Маріуполь Катеринославської губ. — 17.08.1925, м. Одеса) — історик, археограф та археолог.

Походив із купецької родини. Закінчив Маріупольську гімназію, іст.-філол. ф-т Харківського ун-ту (1890). У 1890–1901 викладав у низці середніх навч. закладів Харкова: жіночій гімназії пані Філіпс (1890–1893), жіночій гімназії К. Драшковської (1891–1910), єпархіальному жіночому училищі (1893–1911), Маріїнській жіночій гімназії (1910–1911) та ін. Водночас працював хранителем фондів Музею мистецтв і старожитностей при Харківському ун-ті. У 1898 склав магістерський іспит. Захистив магістерську дис. «Очерк из истории крепостного права в России. Царствование императора Павла I» (1905). Приват-доцент кафедри рос. історії Харківського ун-ту (1901–1911). Вивчав кургани Куп'янського пов. Харківської губ. Брав участь у роботі XII (1902) та XIII (1905) Археол. з'їздів у Харкові та Катеринославі. Читав студентам іст.-філол. ф-ту спеціальні лекційні курси «Історія кріпосного права в Росії», «Падіння кріпосного права в Росії», «Історія станів в Росії в XVIII та XIX ст.» та ін. 1911–1920 на кафедрі рос. історії Новоросійського ун-ту: в.о. екстраординарного проф. (1911–1915), в.о. ординарного проф. (1915–1920). Проф. Одеського гуманітарно-суспільного ін-ту (1920–1921), Одеського археол. ін-ту (1921–1922) і Одеського ІНО (1921–1925). У 1911–1912 і 1915–1920 — секретар, а у 1920 — декан іст.-філол. ф-ту Новоросійського ун-ту. Від 1920 — проректор Одеського археол. ін-ту. У 1923–1925 — голова соціально-іст. секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. На початку 1920-х залучений Одеським губернським архівним управлінням до розробки місцевих архівних фондів. Співпрацював із Одеським істпартом. Голова одеської комісії з виявлення документів до історії декабристського руху в Україні. У 1923 проводив археол. розкопки неподалік від Одеси.

Автор низки праць із рос. та укр. історії XVII — початку XX ст., зокрема студій з історії кріпацтва в Росії кінця XVIII ст., Слобідської України XVII–XIX ст., селянського руху на Одещині початку XX ст., а також досліджень з історіографії, археології та краєзнавства, у т.ч. розвідок присвячених В. Каразіну та ін. Чл. Іст.-філол. т-ва при Харківському ун-ті та Московського археол. т-ва. Нагороджений орденами Св. Володимира IV ступеня, Св. Анни II і III ступеня, Св. Станіслава II і III ступеня.

Тв.: Очерки из истории промышленности Слободской Украины. Селитроварение XVII–XIX вв. // Сб. Харьковского историко-филологического

общества. — 1894. — Т. 6; Очерки из истории крепостного права в России. Царствование императора Павла I. — Харьков, 1904; Археологическая экскурсия в Купянский уезд Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове. — М., 1905. — Т. 1; К биографии В.Н. Каразина. Попытки бегства его за границу // Сб. Харьковского историко-филологического общества. — 1905. — Т. 14; Краткий отчет об археологической экскурсии по течению рр. Кальмиуса и Кальчика в Мариупольском уезде, Екатеринославской губернии, летом 1904 года // Там же. — Т. 16; Курганы с каменными бабами Купянского уезда // Труды XII Археологического съезда в Харькове. — М., 1905. — Т. 1; Ответ г. Павлову-Сильванскому // Журнал Министерства народного просвещения. — 1905. — № 10; Археологическая экскурсия в с. Дергачи Харьковского уезда в августе 1903 года // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославле. — М., 1908. — Т. 2; В ссылке. К биографии Василия Назаровича Каразина // Сб. Харьковского историко-филологического общества. — 1913. — Т. 19; Избрание Михаила Федоровича Романова на царство (Речь, произнесенная в торжественном заседании Совета Новороссийского университета, 21 февраля 1913 г.). — Одесса, 1913; К биографии В.Н. Каразина. Дело о закладной. — Харьков, 1913; Новые культурные течения в Московском государстве в XVII в. (Речь в торжественном годичном акте Новороссийского университета, 1 мая 1913 г.). — Одесса, 1913; Памяти проф. Е.К. Редина // Сб. Харьковского историко-филологического общества. — 1913. — Т. 19; Тридцатилетие научно-педагогической деятельности профессора Сергея Федоровича Платонова (Речь в заседании Историко-филологического общества при Новороссийском университете, 5 мая 1912 г.). — Одесса, 1913; О Феодосийском музее древностей. — Одесса, 1916; Секция социально-историческая [Одесской комиссии краеведения] // Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. — Одеса, 1924. — Ч. 1; Аграрное движение на Херсонщине // 1905 год: Сб. — Харьков, 1925; До матеріалів про декабристів (На підставі даних Одеського Історичного Архіву) // Рух декабристів на Україні. Ювілейне видання. — Харків, 1926 (у співавт.).

Літ.: Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905): 1. История факультета. 2. Биографический словарь профессоров и преподавателей / Под ред. М.Г. Халанского, Д.И. Багалея. — Харьков, 1908. — Ч. 2. — С. 345; Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914). — М., 1915. — Т. 2: Биографический словарь членов общества. — С. 365–366; Загоровский Е.А. Е.П. Трифильев (некролог) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. — Одеса, 1925. — № 2/3. — С. 117–119; Попова Т.Н. Из истории краеведения в Одессе: Е.П. Трифильев // Тезисы докладов Первой Одесской областной историко-краеведческой конференции: Воспитание историей (27–28 июня 1989 г.). — Одесса, 1989. — С. 62–63; Михеев В.К., Шрамко Б.А. Вклад

ученых Харьковского университета в развитие археологии (1805–1990 гг.) // Вестник Харьковского университета: Сер.: История. 1991. — № 357: Историческая наука в Харьковском университете (К 185-летию ХГУ). — Вып. 24. — С. 104–130; Попова Т.Н., Гребцова И.С. Из истории преподавания историографии в Новороссийском университете: Е.П. Трифильев // Историко-культурное наследие человечества и его изучение при подготовке учителей без отрыва от производства. Сб. тезисов выступлений на украинско-российском научно-методическом симпозиуме. — Одесса, 1992. — С. 94–96; Попова Т.Н. Из истории историографии: Е.П. Трифильев // II Астаховские чтения: Материалы и тезисы научн. конф., посвященной 30-летию кафедры историографии, источниковедения и археологии ХГУ (1–2 ноября 1994 г.). — Харьков, 1994. — С. 50; Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — Вип. 1: (XIX ст. — 1930-і роки). — К., 1999. — С. 324; Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. — В 4-х т. — Одеса, 2000. — Т. 4. — С. 240–243; Попова Т.Н. Из истории Новороссийского университета: Е.П. Трифильев. К 140-летию со дня рождения (биоисториографический контур) // Проблемы славяноведения. — Вып. 9. — Брянск, 2007. — С. 42–62; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. 1: (початок XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 400–402; Левченко В.В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. — Одеса, 2010. — С. 42, 147, 183, 197, 241, 263, 268–269, 273, 313, 346; Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010. — С. 290–292; Історики Харківського університету: біобібліографічний довідник (1905–2012 рр.) / Уклад. О.М. Богдашина, В.І. Бутенко, С.Р. Марченко та ін.; відп. ред. С.І. Посохов. — Харків, 2012. — С. 282–283; Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник / Упоряд. І. Лиман. — Т. 2. — К., 2016. — С. 410–413; Попова Т.Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. — Одесса, 2017. — С. 197–221.

ТРОНЬКО Петро Тимофійович (12.07/29.06/.1915, с. Заброди Богодухівського р-ну Харківської обл. — 12.09.2011, м. Київ) — історик, держ. і громад. діяч, д.і.н. (1968), проф. (1994). Д.чл. АН УРСР (1978). Засл. діяч науки і техніки УРСР (1990). Герой України із врученням ордена Держави (2000).

Трудову діяльність розпочав 1932 робітником шахти в м. Щербинівка (нині м. Дзержинськ Донецької обл.). Після закінчення вчительських курсів — учитель суспільствознавства й укр. мови в сільській школі Богодухівського р-ну, дир. дитячого будинку в м. Лебедин. 1936–1937 — у лавах Червоної армії. Із 1937 — на комсомольській роботі: секретар Сумського, 1-й секретар Станіславського обкомів ЛКСМУ, 2-й секретар ЦК ЛКСМУ (до початку жовтня 1947). Депутат Народних зборів Західної України (1939).

Від перших днів Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 — у діючій армії; у складі військ Південно-Західного фронту, Сталінградського фронту, Південного фронту та Четвертого Українського фронту брав участь в обороні Києва та Сталінграда (нині м. Волгоград, РФ), визволенні Ростова-на-Дону (нині місто в РФ), Донбасу. 6 листопада 1943 з підрозділами Червоної армії ввійшов до Києва.

Після закінчення Київ. ун-ту (1948) навчався в аспірантурі Академії сусп. наук при ЦК ВКП(б); захистив канд. дис. «Комсомольське підпілля Радянської України в боротьбі проти гітлерівських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни» (1951). Упродовж 17-ти років (1961–1978) перебував на посаді заст. голови РМ УРСР, займався питаннями к-ри, освіти, охорони здоров'я. 1968 захистив докт. дис. «Український народ у боротьбі проти гітлерівських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни». Виступав автором, керівником, чл. редколегій низки праць («Історія Української РСР», «Історія Києва», «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.» та ін.). Т. — ініціатор проекту видання «Історія міст і сіл Української РСР». 1978 обраний академіком і віце-президентом АН УРСР. Від 1979 керував відділом історико-краєзнавчих досліджень в Ін-ті історії АН УРСР, із 1993 — відділом регіональних проблем історії України в цьому ін-ті. Під керівництвом ученого (протягом 22-х років він очолював також правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури) розпочалася робота з підготовки «Зводу пам'яток історії і культури України», побачив світ каталог «Памятники истории и культуры Украинской ССР», довідник про пам'ятники Великої вітчизн. війни Рад. Союзу 1941–1945 «Навечно в памяти народной».

За ініціативою, підтримкою та безпосередньою участю Т. розгорталася робота зі спорудження першого в Україні музею просто неба в Переяславі-Хмельницькому, музеїв нар. архітектури і побуту в Києві, укр. козацтва на острові Хортиця в Запоріжжі, музею Великої вітчизн. війни Рад. Союзу 1941–1945 та ін. Зі здобуттям Україною незалежності свою науково-орг. діяльність пов'язав передусім із захистом і відтворенням пам'яток історії та к-ри; очолив Комісію з відтворення визначних пам'яток історії і к-ри при Президентові України та Правління Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені О. Гончара. Т. — ініціатор ін. масштабного загальнонац. проекту: багатотомної серії книг «Реабілітовані історією» (від 1992). На чолі Гол. редколегії проекту проводив велику координаційну роботу, завдяки якій було повернуто добре ім'я сотням тисяч жертв тоталітаризму.

Більше 20-ти років (1990–2011) очолював Нац. спілку краєзнавців України. За його безпосередньої участі було відновлено Михайлівський Золотоверхий та Успенський собори, опубліковано перші томи «Зводу пам'яток історії і культури України», понад 80 томів серії «Реабілітовані історією» та ін., видавалися ж. «Пам'ятки України: історія та культура»,

«Краєзнавство», «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ» тощо. Відома діяльність ученого і як депутата ВР УРСР 9-ти скликань.

Автор понад 600 наук. праць, зокрема 17 монографій. У різні роки очолював Міжвідомчу координаційну раду з питань краєзнавства при Президії НАНУ, низку рад громад. і держ. організацій. Почесний громадянин Києва, Харкова, Кам'янець-Подільського, Переяслава-Хмельницького, Канева, Богодухова, Лебедина, почесний проф., почесний доктор низки ун-тів України.

Лауреат Держ. премії СРСР у галузі н. і т. (1976). Нагороджений 4-ма орденами Трудового Червоного Прапора, орденами Червоної Зірки, Леніна, Жовтневої революції, Дружби народів, «За заслуги» 3-го ст., Богдана Хмельницького 3-го і 2-го ст., Ярослава Мудрого 5-го ст.

Тв.: Безсмертя юних: з історії боротьби комсомольського підпілля України в роки Великої Вітчизняної війни. — К., 1957; В боях за Вітчизну (1941–1945). — К., 1959; Культура — всенародне надбання. — К., 1977; Всенародная борьба против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины (1941–1945). — К., 1980; Летопись дружбы и братства: из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26 т. — К., 1981; Киев социалистический. — К., 1982; Історико-культурні цінності і сучасність. — К., 1988; Краєзнавство у відродженні духовності та культури: досвід, проблеми, перспективи. — К., 1994; Навічно в пам'яті народній: з історії боротьби молоді України проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. — К., 1995; Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття: досвід, проблеми, перспективи. — К., 2000; Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: досвід, проблеми, перспективи. — К., 2001; Українське краєзнавство в ХХ столітті: до 75-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців. — К., 2002; «Було це так...»: до 70-річчя Народних зборів Західної України: спогади депутата. — К., 2009; Національна спілка краєзнавців України: сторінки історії. — К., 2010; Подвигу молодих жити у віках. — К., 2010.

Бібліогр.: Петр Тимофеевич Тронько (Биобиблиогр. ученых УССР /АН УССР) / библиогр. указ. сост. Ю.З. Данилюк; вступ. ст.: И.И. Минц, В.А. Горбик; отв. ред. Ф.П. Шевченко. — К., 1986. — 55, [2] с.: [1] л. портр.; Петро Тимофійович Тронько / Уклад. Л.І. Тіманова; авт. перед. сл. В.А. Смолій; редкол. І.Ф. Курас (голова) [та ін.]. — К., 2000. — 106 с.: іл.; Петро Тимофійович Тронько: Бібліографічний покажчик. — К., 2005.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; З любов'ю до України: на пошану академіка НАН України Петра Тимофійовича Тронька. — К., 1995; Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник, вип. 2, ч. 1. — К.; Львів, 2003; Національна академія наук України: персональний склад, 1918–2003. — К., 2003; Дмитрієнко М.Ф., Верменич Я.В. Щире слово про академіка Петра Тимофійовича Тронька: штрихи до портрета видатної особи // Спеціальні

історичні дисципліни: питання теорії та методики. — 2005, число 12, ч. 1; Реєнт О.П. Академік НАН України Петро Тимофійович Тронько (до 90-річчя від дня народження) // УІЖ. — 2005. — № 3; Скляренко Є.М. Історик і час. — К., 2005; Удод Л.І. П.Т. Тронько: портрет на тлі епохи. — К., 2005; Що ми залишимо нащадкам?: Збірник матеріалів і документів про державну, громадську діяльність та наукову роботу академіка НАН України, Героя України Петра Тимофійовича Тронька. — К., 2008; Обранець історії: до 95-річчя від дня народження академіка НАН України Петра Тимофійовича Тронька: Матеріали Перших наукових читань, 19 листопада 2010 року. — Дніпропетровськ, 2011; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 157–158.

ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ Михайло Іванович (20/08/.01.1865, с. Соляниківка, нині Куп’янський р-н Харківської обл. — 21.01.1919, м. Одеса) — економіст, педагог, публіцист, громад. діяч. Д-р політ. економії (1898), проф. (1913). Д.чл. УАН (1918). Із дворянської родини.

Закінчив 2-гу Харківську гімназію і Харківський ун-т (фіз.-мат. (1888) і юр. (1890) ф-ти). 1894 в Московському ун-ті за працю «Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь» здобув ступінь магістра, а 1898 за працю «Русская фабрика в прошлом и настоящем» — д-ра політ. економії. Із 1895 по 1917 — приват-доц. Петербурзького ун-ту (із 1914 — Петроградський ун-т); із 1913 — проф. політех. та комерційного ін-тів у Санкт-Петербурзі, міського ун-ту ім. А. Шанявського в Москві. 1901 висланий «за неблагонадійність» на Полтавщину, де як земський гласний прилучився до укр. культ. руху. Із 1906 — гол. редактор ж. «Вестник кооперации», із 1910 — збірника «Новые идеи в экономике»; чл. редколегії енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914–1916). 1917 повернувся в Україну, обіймав посаду ген. секретаря фінансів у Генеральному секретаріаті УЦР. 1918 виступив одним з ініціаторів і фундаторів УАН, очолив її соціально-екон. відділення та Ін-т екон. кон’юнктури; з його ініціативи було створено демографічний та кооперативний ін-ти. Очолив також Укр. наук. т-во економістів, Центр. кооп. укр. к-т, став деканом юр. ф-ту заснованого за його участю Укр. держ. ун-ту. Редагував ж. «Українська кооперація», багато друкувався в ньому та в ін. період. виданнях. У січні 1919 був призначений радником укр. дипломатичної місії у Франції, однак дорогою до Парижа помер від серцевої хвороби; похований в Одесі.

Автор понад 100 праць. Всесвітнє визнання здобув за внесок у теорію кон’юнктурних коливань, монетарну теорію, критичний аналіз екон. теорії марксизму, історію і теорію кооперації. Відомими є його праці з проблем розподілу, історії госп-ва Росії, історії екон. учень, історії і теорії соціалізму, філософії, екон. соціології та ін.

Тв.: Учение о предельной полезности благ как причине их ценности (1890); «Теоретические основы марксизма» (1905); «Очерки из новейшей

истории политической экономии и социализма» (1903); «Современный социализм в своем историческом развитии» (1904); «Социализм как положительное учение» (1918); «Основы политической экономии» (1909); «Социальные основы кооперации» (1916); «Бумажные деньги и металл» (1917).

Бібліогр.: Михайло Іванович Туган-Барановський біобібліогр. покажч. (Сер. «Провідні вчені ДонНУЕТ»; вип. 1) / Уклад.: Л. Алейнікова, О. Крайнюк, Г. Пасинкова. — Донецьк, 2001. — 51 с.; Михайло Іванович Туган-Барановський біобібліогр. покажч.: 140-річчю від дня народж. М.І. Туган-Барановського присвячується (Сер. «Провідні вчені ДонНУЕТ»; вип. 2) / Уклад. Г. Пасинкова. — 2-е випр. і допов. вид. — Донецьк, 2004. — 72 с.

Літ.: Кондратьев Н.Д. Михаил Иванович Туган-Барановский // Истоки: вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. — 1990. — Вып. 2; Горкіна Л. Михайло Іванович Туган-Барановський: сторінки життя і творчості // Економіка України. — 1993. — № 11; Горкіна Л. М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії. — К., 2001; Птуха М.В. М.І. Туган-Барановський як економіст // Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвідомчий зб. наук. праць. — 2002. — Вип. 33–34; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2012. — С. 172.

ТУРЧЕНКО Яків Іванович (02.04.1904, с. Жуки Глобинського р-ну Полтавської обл. — ?) — дослідник історії природознавства, д.хім.н. (1963). З селян.

1934 закінчив Харківський інж.-пед. ін-т. 1934–1937 — працював в Ін-ті прикладної фізичної хімії (м. Харків); 1937–1939 — н.с. Центр. наук.-досл. лабораторії Укрхімтресту (м. Харків); 1939–1941 — гол. хімік, гол. інженер з-ду «Більшовик» (м. Харків). Учасник Другої світової війни. 1941–1944 — помічник командира окремого батальйону хімічного захисту на фронті. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями. 1944–1947 — нач. відділу наук.-досл. роботи Управління вищої школи при РМ УРСР; 1945–1948 — доц. Київського автодорожнього ін-ту; 1948–1956 — заст. дир. Київського технологічного ін-ту легкої промисловості. 1951–1953 — докторант Ін-ту історії природознавства АН СРСР (м. Москва); 1948–1961 — зав. каф. загальної та неорганічної хімії, 1961–1965 — проф. тієї ж каф. Київського технол. ін-ту легкої промисловості. Д.хім.н. (1963). 1965–1972 — с.н.с., консультант відділу історії природознавства Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: Серная кислота (1935); Основные пути развития общей неорганической и физической химии на Украине до 1917 г. (1955); Н.И. Бекетов (1954).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 876; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 664–665.

ТУЧАПСЬКИЙ Павло Лукич (15.01.1869, с. Бесідка Таращанського пов. Київської губ. — 04.07.1922, м. Київ) — дослідник історії укр. сусп. думки та національного руху XIX ст.

Середню освіту здобув у київському колегіумі Павла Галагана, вищу — на іст.-філол. ф-ті Київського ун-ту Св. Володимира (закінчив у 1893). Розпочав навчання на юр. ф-ті, але невдовзі був заарештований за нелегальну політ. діяльність. У сер. 1890-х працював на посаді помічника секретаря Полтавської губ. земської управи. Наприкінці XIX ст. захопився ідеями М. Драгоманова, співробітничав з львівськими виданнями «Народ» та «Життя і слово», входив до соціал-демокр. спілки. Увійшов до числа засновників київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», РСДРП, а згодом — до меншовицького крила партії. 1907–1921 жив та працював в Одесі. Викладав історію та рос. і укр. мову у сш. 1907 увійшов до складу одеської «Просвіти». У травні 1914 його обрали чл.-кор. ОТІС. У 1917 редагував меншовицьку газ. «Южный рабочий», був серед підсудних у справі видавців цієї газети. Виступав з публічними лекціями, організованих ЦК Новоросійського студентства. У 1918 читав у Нар. ун-ті загальний курс руської історії та історію рев. руху в Росії. Навесні 1919 працював у предметній комісії, що розробляла у соціалістичному дусі нові програми для сш Одеси. У 1920 читав доповіді в ОБТ. Тексти виступів були надруковані лише після смерті вченого в ж. «Україна». Певний внесок зробив у справу упорядкування одеських архівів у якості члена «Комісії з вивчення революційних архівів в Губюрвідділі». У 1921–1922 працював у Києві на посаді бібліотекаря ВУАН.

Тв.: Иван III и зарубежные евреи // ЗООИД. — Т. 32. — 1915; Роля Драгоманова в суспільному рухові Росії й України // Україна. — 1926. — К. 2–3; Національні погляди М. Драгоманова // Там само.

Літ.: Тучапський П. // Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — 2000. — С. 3249; Дембо В. Предисловие // Тучапский П. Из пережитого. Девяностые годы. — Одесса, 1923. — С. 3–15; Кириченко М. Передмова // Тучапський П. Із пережитого. — Харків, 1921. — С. 3–9; Зленко Г.Д. Лицарі вогнів. 33 портрети діячів одеської «Просвіти» 1905–1909 років. — Одеса, 2005. — С. 103–108; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 407–409.

ФААС Іван Якович (01.01.1894, стан. Нижньо-Чирська Область Війська Донського — 1944) — фахівець із цивільного й процесуального права, римського права й історії права, книгознавець. Син суддівського чиновника в Києві.

Освіта — юр. ф-т ун-ту Св. Володимира. Наприкінці 1919 виїхав до Одеси, де викладав у внз. В.о. проф. Одеського ін-ту нар. госп-ва. Зразково описав збірку одеських інкунабул (35 одиниць), здебільшого юр. змісту. За оцінкою С.Я. Борового, «был человеком широчайшего образования, энцик-

лопедических знаний, блестящий лектор», але за умов рад. влади реалізуватися не зміг — ані захистити докт. дис. з історії візантійського права («немарксистська»), ні стати професором. Вчений секретар Одеської Центр. наук. бібліотеки. Секретар бюро Одеської комісії краєзнавства. Під час нім.-румун. окупації — ректор «Антикомуністичного університету», організованого за моделлю ін-тів марксизму-ленінізму. До першої річниці визволення Одеси від большевиків видав відповідну брошуру. Наприкінці війни емігрував. По дорозі до Румунії помер від тромбофлебіту.

Тв.: Новый труд по истории права и хозяйства Украины: [Рец. на кн.: Слабченко М. Организация хозяйства Украины. — Ч. 1. — Т. 1–3. — Одесса, 1922–23] // Вісник Одеськ. комісії краєзнавства. — 1925. — Ч. 2–3. Секція соц.-іст.; Давність володіння і гарантія продавця // ЗІФВ УАН. — Кн. 13–14. — 1927; Інкунабули Одеської центральної наукової бібліотеки: [Опис пам'яток здебільшого з бібліотеки історика права Р.М. Губе, 1803–1890] // Бібліологічні вісті. — 1927. — № 2; Частка мерця й частка душі: Археол.-юрид. розвідка // Вісник Одеської комісії краєзнавства. — 1930. — Ч. 4–5. Секція археологічна.

Літ.: Зданевич Б. Перша спроба опису інкунабулів на Україні // ЗІФВ УАН. — Кн. 16. — 1928; Наука и научные работники СССР. — Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Лгр., 1928. — С. 439; Боровой С. Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993. — С. 142–145, 240, 293, 380; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 413–415.

ФАБРИЦІУС Ірина Василівна (30.05.1882, м. Київ — 06.01.1966, м. Ленінград) — фахівець з археології раннього залізного віку, к.і.н. (1945).

1900–1904 навчалася на мат. та іст. відділеннях Вищих (Бестужівських) жіночих курсів у Петербурзі. Відрахована за участь у громад. русі. 1919–1923 — помічник хранителя, 1923–1925 — хранитель, 1925–1931 — дир. Херсонського музею старожитностей. Звільнена як родичка військового міністра В.О. Сухомлинова та дружина царського полковника. 1933–1936 працювала в ІІМК АН СРСР (Ленінград) і одночасно до 1935 — в Ермітажі.

З 1937 — с.н.с. Ін-ту археології АН УРСР, 1944–1949 — зав. відділу археології скіфських племен і античних міст. За сумісництвом працювала в Київському іст. музеї (1945–1948), викладала у Київському ун-ті (1946–1949). 1945 захистила канд. дис. «Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР».

Займалася широким колом проблем скіфської історії та археології, зокрема питаннями етногеографії Скіфії. Обстежила та провадила розкопки городищ степової та лісостепової смуг України, зокрема Любимівське та Гаврилівське в Нижньому Придніпров'ї; Немирівське, Мотронинське, Пас-

тирське, Шарпівське, Макіївське, Буда-Макіївське в Дніпровському Лісостеповому Правобережжі. Особливо результативні дослідження були на Шарпівському городищі в басейні Тясмина. Тривалий час керувала Тясминською експедицією.

Автор бл. 30 праць.

Тв.: Тясминська експедиція // АП. — 1949. — II; Археологическая карта Причерноморья УССР. — К., 1951. — Вып. 1: Междуречье Днестра — Южного Буга; До питання про топографізацію племен Скіфії // Археологія. — 1951. — V; Тясминська експедиція 1947 р. // АП. — 1952. — IV.

Літ.: Славин Л. Фабрициус И.В. [Некролог] // СА. — 1966. — № 3. — С. 296–297; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 622.

ФАРМАКОВСЬКИЙ Борис Володимирович (31.01.1870, м. В'ятка — 29.07.1928, м. Парголово Ленінградської обл.) — археолог, дослідник історії античного мистецтва.

1892 закінчив іст.-філол. ф-т ІНУ та був залишений для підготовки до професорського звання на каф. історії мистецтв. За клопотанням адміністрації ун-ту 1894 відряджений за кордон для вивчення музеїв, проведення археол. розкопок та роботи в бібліотеках. 1898–1900 — вчений секретар Рос. археол. ін-ту в Константинополі. Проводив розкопки поблизу Пателі в Македонії. 1901 призначений чл. Імператорської археол. комісії та разом із Е. Штерном розпочав систематичні розкопки некрополя Ольвії. 1902, після захисту магістерської роботи «Аттическая вазовая живопись», отримав вчений ступінь магістра теорії та історії мистецтв. У цей же час став чл. ОТІС, а 1906–1919 був вченим секретарем Рос. археол. т-ва. Одночасно з наук. діяльністю проводив плідну пед. роботу: приват-доц. С.-Петербурзького ун-ту (1905), проф. С.-Петербурзьких ВЖК (1910), доц. Петроградського ун-ту та проф. Петроградського археол. ін-ту (1917), проф. Пед. ін-ту та Ін-ту історії мистецтв (1919). За вагомі здобутки в царині археології обраний чл.-кор. С.-Петербурзької АН іст.-філол. відділу (1914), РАН (1917), АН СРСР (1925). З 1921 в.о. вченого секретаря Держ. академії історії мат. культури, а з 1924 — зберігач Держ. музею Ермітаж. Протягом 1924–1926 — чл. археол. секції ОКК при ВУАН. У цей час співпрацював зі співробітниками ОДІАМ.

Основним полем наук. інтересів були систематичні розкопки Ольвії (1896, 1901–1915, 1924–1926). Проводив археол. розкопки на території Десятинної церкви в Києві (1908–1909), в Євпаторії (1916–1917) та ін. містах. Послідовниками дослідника були його учні Л. Славін, А. Карасьов, О. Леві.

Тв.: Три керамических фрагмента Одесского музея Императорского общества истории и древностей. — Одесса, 1893; Стенная живопись микенской эпохи. — СПб., 1897; Вакхилид и аттическое искусство V века // Журнал МНП. — 1898; Византийский пергаменный рукописный свиток с миниатю-

рами, принадлежащий Русскому археологическому институту в Константинополе. — София, 1901; Искусство героической Греции. — СПб., 1901; Гера Поликлета. — СПб., 1901; Аттическая вазовая живопись. — СПб., 1902; Ольвия. — М., 1915; Розкопування Ольвії р. 1926. — Одеса, 1929.

Літ.: Болтенко М. Б.В. Фармаковський [Некролог] // Східний світ. — 1928. — № 6; Краткие сообщения Института истории материальной культуры. — Вып. 22. — М., 1948. — С. 5–47; УРЕ. — Т. 15. — К., 1964. — С. 205; Лапін В.В. Засновник вітчизняної школи античної археології // УІЖ. — 1970. — № 5; Художественная культура и археология античного мира: Сборник памяти Б.В. Фармаковского. — М., 1976; БСЭ. 3-е изд. — Т. 27. — М., 1977. — С. 208; Фармаковская Т.И. Борис Владимирович Фармаковский: Археолог. — К., 1988; Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей. — Одеса, 2002. — С. 91, 101; Кошеленко Г.А. Борис Владимирович Фармаковский: (1870–1928) // Портреты историков: Время и судьбы. — Т. 3. — М., 2004. — С. 269–285; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 418–420.

ФЕДОРЕНКО Павло Костянтинович (30.10.1880, м. Ямпіль, нині смт Сумської обл. — 05.02.1962, м. Київ) — історик, краєзнавець, архівіст.

Після закінчення заснованої М. Неплюєвим нижчої с/г школи на х. Воздвиженський біля Ямполя витримав іспит на звання вчителя початкової школи. 1900–1908 вчителював на Волині. 1909–1915 навчався на юр., потім — на іст.-філол. ф-ті Київського ун-ту. 1915–1916 перебував на військовій службі. 1916–1930 викладав у Чернігівському вчительському ін-ті (згодом — Чернігівський ІНО), 1917–1921 — Чернігівському нар. ун-ті, у заснуванні якого брав участь разом із П.Я. Дорошенком та А. Верзиловим. 1923–1934 — завідувач, с.н.с. Чернігівського іст. архіву. 1927–1930 — н.с. Наук.-дослід. кафедри історії України при ВУАН. 1928–1932 працював у Археогр. комісії ВУАН, де готував до друку «Опис Новгород-Сіверського намісництва 1781 р.». У 1920-х — на поч. 1930-х рр. — чл. Чернігівського наук. т-ва, керівник його іст.-філол. (із 1929 — іст.-краєзнавчої) секції. Належав до т. зв. школи О. Лазаревського в укр. історіографії. Досліджував соц.-екон. історію Лівобережної України XVII–XVIII ст. та історію Чернігівщини. Незаконно заарештований 1930 і 1934. Обидва рази звільнений через брак доказів його «контрреволюційної діяльності». 1934–1938 працював у канцелярії Чернігівської міської ради. Втретє заарештований 1938 і засуджений до 5-ти років заслання. Покарання відбував у м. Казалинськ (нині місто в Казахстані). 1943–1945 викладав у Казалинському пед. училищі, 1945–1946 — Конотопському вчительскому ін-ті. 1946–1948 — с.н.с. іст.-культ. заповідника «Києво-Печерська лавра». 1948–1954 — зав. відділу, заст. дир. Музею історії Корсунь-Шевченківської битви в м. Корсунь-Шевченківський. Реабілітований 1959.

Тв.: Воронковская сотня Переяславского полка по Румянцевской описи 1765–1769 гг. // Труды Полтавской губернской архивной комиссии. — 1915. — Вып. 12; З історії манастирського господарства на Лівобережжі XVII–XVIII вв. // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН (К.). — 1927, кн. 11; О.М. Лазаревський та культурні цінності Чернігівщини // Український археографічний збірник (К.). — 1927, т. 2; До історії манастирських архівів // Архівна справа. — 1929. — № 9–10; Грабіж у побуті і праві Гетьманщини // Студії з історії України Науково-дослідчої катедри історії України в Київі. — 1930. — Т. 3; Опис Новгород-Сіверського намісництва 1781 р. — К., 1931 (автор передмови і ред.); Нариси з історії вивчення Чернігівщини // Записки Чернігівського наукового товариства. — 1931. — Т. 1; Усыпальница Юрия Долгорукого. — М.–Л., 1948 (у співавт.); Рудни Левобережной Украины в XVII–XVIII вв. — М., 1960; Архіви Чернігівського шляхетства // Студії з архівної справи та документознавства. — 1996. — Т. 1; Декабристи на Чернігівщині після амністії // Сіверянський літопис. — 1997. — № 5; Архів Милорадовичів // Студії з архівної справи та документознавства. — 1998. — Т. 3; Срібні нитки. — К., 2001.

Бібліогр.: Павло Костянтинович Федоренко: Біобібліографічний покажчик. — Чернігів, 2003.

Дж. та літ.: ІР НБУВ. — Ф. 215. Федоренко Павло Констянтинович (1880–1962), 21 од. зб. (1908–1916); Павло Костянтинович Федоренко [некролог] // УІЖ. — 1962. — № 2; Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Три справи і одне життя (П.К. Федоренко) // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1991; Їх же. Доля історика // Репресоване «відродження». — К., 1993; Сіверяни пишуть Грушевському // Сіверянський літопис. — 1998. — № 4; Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Коваленко О.Б. Федоренко Павло Костянтинович // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліографічний довідник. — К., 2007.

ФЕДОРОВСЬКИЙ Олександр Семенович (04/17/.03.1885, м. Лебедин, нині Харківської обл. — 1939, м. Харків) — археолог, фахівець з доби бронзи, слов'яно-руської доби. Д.чл. ВУАК (з 1924).

1911 закінчив природничий відділ фіз.-мат. ф-ту Харківського ун-ту, магістр мінералогії та геології. Захистив дис. «Находка ископаемого китообразного в г. Змиеве Харьковской губернии». 1914 стажувався в Берліні, Брюсселі, Парижі.

Від 1911 — хранитель Геологічного музею, асистент, приват-доц. Харківського ун-ту (1917); проф. Академії теоретичних знань (1920–1921), Харківського ІНО (1921–1930), де очолював археол. секцію каф. географії та антропології (1924–1930). Від 1920 — дир. Харківського археол. музею; 1920–1923 — керівник підсекції археології літературно-етнографічної секції наук.-досл. каф. історії України ім. Д. Багалія. 1925 став інспектором Укр.

комітету охорони пам’яток природи та культури при Укрнауці. Від 1930 — дир. Укр. наук.-досл. ін-ту матеріальної культури (Харків), 1936 — проф. Харківського держ. пед. ін-ту.

1908 брав участь у роботі XIV Археол. з’їду (Чернігів); виступав з доповідями на першій (1926, Керч) і другій (1927, Севастополь) Всесоюзних археол. конференціях. Д.чл. Всеукр. асоціації сходознавців. Проблематика досліджень вченого — методика реєстрації, розвідок і розкопок пам’яток; складання археол. карт; старожитності Харківщини; металообробка бронзової доби; слов’яно-руські пам’ятки, археологія античного та золотоординського часу.

1903 розпочав дослідження різночасових пам’яток басейну Сіверського Дінця. Провадив розкопки Верхньо-Салтівського могильника (1911), курганів доби бронзи в околицях м. Вовчанськ (1916); обстежив зольники в околицях Куряжського монастиря та с. Новий Харків, городища Валківського повіту та Донецьке городище (1922); здійснив розкопки в околицях Липового Гаю, Куряжського монастиря, хут. Небоженкова та розвідки поблизу м. Чугуєв (1923); розвідки у Великій Данилівці, Липовому Гаю, Льодовому, Цвіркунах, Старій та Новій Терновій, на Донецькому та Хорошевському городищах, розкопки в околицях с. Огульці (1924); 1927 брав участь у експедиції на Дніпрельстані, очолював розкопки на Донецькому городищі та Тракторобуді. Постійно провадив моніторинг будівельних робіт у Харкові.

Тв.: Доисторические древности в бассейне р. Донца // Известия Лисичанского музея. — 1921. — Т. 1. — Вып. 4; Анкета для реєстрації та опису пам’яток археологічних. — Харків, 1927; Інструкції та програми для розвідок та реєстрації пам’яток археологічних. — Харків, 1927; Археологічні розкоші в околицях Харкова // ХрАМ. — 1930. — 1; Майдани Харківщини та майданові території // Записки ВУАК. — 1930. — 1.

Літ.: Латуха Т.И. Формирование археологической научной школы на Украине. А.С. Федоровский // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. Мат-ли ювіл. наук. конф. — Ч. II: Археологія Полтавщини. — Полтава, 1991. — С. 24–26; Маньковська Р.В. О. Федоровський та його вклад в пам’яткоохоронну та музейну справу // Історія України. — Маловідомі імена, події, факти. — К., 1996. — С. 57–69; Скирда В.В. Харківський археологічний музей під керівництвом О.С. Федоровського // Другі Сумцовські читання. Тези наук. конф. — Харків, 1996. — С. 9–11; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 623–624.

ФЕСЕНКО Вадим Олексійович (02.10.1881 — [після 1958 ?]) — архівіст, краєзнавець, вчитель. Народився в дворянській родині.

Закінчив іст.-філол. ф-т Харківського ун-ту (1906). До 1920 вчителював у харківських школах. 1920–1921 — інспектор-інструктор Головархіву у Харкові, потім викладав у школах Луганська, 1928–1929 — вчений архівіст та зав. Луганським окружним архівним управлінням. Чл. Донецького наук. т-ва

при ВУАН, 1930–1933 — нештатний співробітник Комісії для вивчення соц.-екон. історії України XVIII–XIX ст. ВУАН. Один із ініціаторів створення ж. «Архівна справа». Досліджував питання архівознавства та історію м. Луганськ. 1958 подав до захисту дис. «Луганський ливарний завод. 1795–1887 рр.» на здобуття наук. ступеня к.і.н. Подальша доля невідома.

Тв.: Разработка архивных материалов — одна из важнейших частей архивной работы // Архивный работник. — 1926. — № 1. — С. 6–7; К истории возникновения города Луганска // Радянська школа. — 1926. — Жовтень. — С. 85–100; 1927. — Лютий. — С. 93–97; К истории города Луганска // Там само. — 1927. — Березень. — С. 104–120; Художественное литье на старом Луганском литейном заводе // Там само. — 1927. — Червень–липень. — С. 93–100; Архів Луганського ливарного заводу (1795–1887) // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. — Кн. XXI–XXП. — К., 1929. — С. 317–328; Початки металургійної промисловості на Україні // Праці комісії соціально-економічної історії України при ВУАН. — Т. 1. — К., 1932.

Літ.: Науково-дослідча праця з історії Луганська за архівними матеріалами Луганського окрарху // Бюлетень Укрцентрархіву. — 1926. — № 17. — С. 14; Матяш І. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. — К., 1999; Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. — К., 2000; Висоцька В. Фесенко Вадим Олексійович // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — Вип. 1 (XIX ст. — 1930-ті рр.). — К., 1999. — С. 329–330; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003.

ФІ(И)ЛИПЕНКО Дмитро Миколайович (07.11.1926, м. Кременчук Полтавської обл. — 06.11.2003, м. Київ) — історик-міжнародник, тюрколог, африканіст, д.і.н. (1988).

Закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ (1953), 1953–1959 викладав там само. Аспірант Ін-ту історії АН УРСР (1959–1962). Працював в Ін-ті історії АН УРСР: 1962–1965 — м.н.с. відділу історії країн зарубіжного Сходу, 1965–1967 — м.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн, 1970–1974 — с.н.с. відділу історії країн зарубіжного Сходу. Канд. дис. «Турецько-французькі відносини в період національно-визвольної війни Туреччини 1918–1922 рр.» (наук. кер. — д.і.н. О.К. Касименко). 1967–1970 викладач Вищої національної школи м. Бамако (Республіка Малі), в 1974–1980 — відп. працівник секретаріату ЮНЕСКО (Париж); 1980–1991 — с.н.с., пр.с. відділу країн, що розвиваються ІСЕПЗК АН УРСР. Докт. дис. «Боротьба малійського народу за національну незалежність і соціальний прогрес (1854–1985 рр.)» захистив в Ін-ті історії АН УРСР. Брав участь у розробці міжнар. проекту щодо реформування системи освіти й науки в країнах, що розвиваються, у підготовці Всесвітнього конгресу з питань освіти з метою сприяння роззброєнню (Париж, 1980) і ін. форумів під егідою ЮНЕСКО.

Автор понад 50 опубл. праць.

Тв.: Друзі і вороги революційної Туреччини (1918–1922). — К., 1968; Україна і Близький та Середній Схід. — К., 1968; Разбитые оковы. Из истории малийского народа. — К., 1974; У боротьбі за ліквідацію колоніалізму. — К., 1974; Імперіалізм проти разрядки. — К., 1985 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 977; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Лещенко Л.О., Черніков І.Ф. Дмитро Миколайович Філіпенко. Некролог // Східний світ. — 2004. — № 1. — С. 187–188; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 226–227.

ФРОНДЖУЛО Михайло Антонович (19.02.1914, м. Сімферополь — 03.05.1997, м. Сімферополь) — фахівець з археології та історії середньовічного Криму.

1934 вступив до ремісничого училища на курси кравця. Після його закінчення переїхав до Севастополя, де працював на воєнному заводі. 1941 пішов добровольцем на фронт, обороняв Севастополь до останнього дня. Археол. діяльність розпочав 1946 в складі Тавро-Скіфської експедиції сектору історії та археології Кримської наук.-досл. бази АН СРСР. 1948–1974 працював у відділі античної та середньовічної археології Криму. Автор концепції про побутування в півд.-сх. Криму в ранньосередньовічний час своєрідної місцевої північно-причорноморської культури.

Брав участь у розкопках Неаполя Скіфського, наприкінці 1950-х — в дослідженнях Б.О. Рибакова в Таматархе-Тмутаракані. Досліджував городище на плато Тепсень поблизу с. Коктебель (1949–1963), ділянку біля церкви Іоанна Предтечі в Керчі (1956). Разом з А.Л. Якобсоном дослідив відомий комплекс середньовічних гончарних печей VIII — першої половини X ст. в ур. Чобан-Куле (1962), відкрив і частково дослідив синхронний гончарний центр у Канакській балці (1963, 1964), аналогічні печі поблизу с. Лісове (1967). Відкрив комплекс ранньосередньовічних пам'яток біля с. Морське та матеріали цього часу біля сіл Веселе й Дачне (1961, 1962), ранньосередньовічне поселення на південь від с. Сонячна Долина (1971). Здійснив масштабні дослідження середньовічної Сугдеї (1965–1976). Тоді вперше були отримані унікальні матеріали щодо всіх періодів історії цього міста. У 1975, 1976 керував Судакським загоном Північно-кримської експедиції та досліджував візантійський монастир XIII–XIV ст. в ур. Димитраки.

Наприкінці життя активно працював у Т-ві «Знання» та Кримському відділенні Т-ва охорони пам'яток історії та культури, рятував пам'ятки м. Судак і його околиць. На початку 1980-х був одним з консультантів при створенні проекту експозиційного павильйону «Неаполь Скіфський».

Тв.: Розкопки жилих комплексів на середньовічному поселенні поблизу с. Планерське (1954–1955 рр.) // Археологія. — 1961. — XII; О раннесред-

невековом ремесленном производстве в юго-восточном Крыму // Археологические исследования средневекового Крыма. — К., 1968; Раскопки средневекового поселения на окраине с. Планерское в 1957–1959 гг. // Там само; Раскопки в Судаке // Феодальная Таврика. — К., 1974.

Літ.: Судак. Популярная энциклопедия. — Симферополь, 2004. — С. 291; Буров Г.М. Энциклопедия крымских древностей. Археологический словарь. — К., 2006. — С. 282; Джонов А.В., Майко В.В., Фарбей А.М. Михаил Антонович Фронджуло. 1914–1997 гг. // Сугдейский сборник. — 2010. — IV. — С. 7–15; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 626–627.

ФУРМАНСЬКА Адель Ісаківна (09.04.1916, м. Сквира Київської обл. — 24.03.1964, м. Київ) — фахівець з античної археології, к.і.н. (1953).

1939 закінчила іст. ф-т Київського ун-ту, відтоді працювала в Ін-ті археології: н.с., від 1960 — с.н.с. відділу скіфо-античної археології. 1953 захистила канд. дис. «Меднолитейное ремесло в Ольвии». Автор першого у вітчизняній історіографії монографічного дослідження з металообробного виробництва античного міста. Вивчала також планування, елементи благоустрою та характер житлової забудови Тіри.

Брала участь у роботах Ольвійської, Золотобалківської, Нікопольсько-Гаврилівської та ін. експедицій. 1953–1963 очолювала Тірську експедицію. Багаторічні дослідження Тіри узагальнені А.І. Фурманською в монографії, рукопис якої зберігається в наук. архіві Ін-ту.

Автор понад 20 праць, зокрема розділу в колект. виданні «Нариси стародавньої історії Української РСР» (К., 1957).

Тв.: Фібули з розкопок Ольвії // Археологія. — 1953. — VIII; Ливарні форми з розкопок Ольвії // ЛІТ. — 1958. — VII; Бронзоливарне ремесло в Ольвії // Археологія. — 1963. — XV; Античный город Тира // Античный город. — М., 1963; Клад монет из Тиры // Нумизматика и сфрагистика. — 1963. — 1.

Літ.: А.І. Фурманська [1916–1964: Некролог] // Археологія. — 1964. — XVII. — С. 214–216; Славин Л.М. А.И. Фурманская [Некролог] // СА. — 1964. — № 4. — С. 249; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 627–628.

ХАВЛЮК Павло Іванович (15.06.1925, с. Жорнище Вінницької обл. — 1997, м. Вінниця) — фахівець з ранньослов'янської археології, к.і.н. (1962). За участь у бойових діях під час Другої світової війни нагороджений медалями «За отвагу», «За боевые заслуги», «За победу над Германией», «За взятие Берлина», «За освобождение Праги», «XXX лет Советской Армии».

Закінчив іст. ф-т Ужгородського ун-ту (1957), навчався в аспірантурі Ленінградського ун-ту (1958–1961). 1962 захистив канд. дис. «Антские поселения средней части южного Побужья». 1962–1963 — м.н.с. відділу слов'ян-

ської та середньовічної археології Ін-ту археології АН УРСР. Через відсутність житла та прописки в Києві був звільнений у зв'язку зі скороченням штату. Від 1963 — доц. Вінницького пед. ін-ту.

Досліджував слов'янські та давньоруські старожитності. З 1950 провадив розкопки пам'яток басейну Південного Бугу: пізньозарубинецьких могильників і поселень Рахни та Мар'янівка; могильників черняхівської культури Скитка та Заячівка; поселень пеньківської культури Семенки та Самчинці; поселень райковецької культури Скибинці та Хрінівка; давньоруського городища Сажки.

Автор понад 50 праць.

Тв.: Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья // СА. — 1961. — № 3; Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы // МИА. — 1963. — 108; Древньоруські городища на Південному Бузі // Слов'яно-руські старожитності. — К., 1969; Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974; Зарубинецька культура Південного Побужжя та лівобережжя Середнього Дністра // Археологія. — 1975. — 18; Південнобузький регіон зарубинецької культури // Старожитності І тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 153; Відейко М.Ю. Хавлюк Павло Іванович // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. ІІ. — С. 569; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 628.

ХАЛЕПО Трохим Іванович (1903, с. Решетки Стародубського пов. Чернігівської губ. — ?) — дослідник історії України періоду Другої світової війни, історії міжнар. роб. руху, к.і.н. (1949).

1927–1931 — навчався в Мінському комвузі. 1931–1933 — інструктор ЦК КП(б) Білорусії. 1933–1935 — навчався в ін-ті кадрів Ін-ту червоної професури при ВУЦВК, 1935–1937 — аспірант Ін-ту червоної професури при ВУЦВК. 1937–1939 — м.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. 1939–1941 — лектор ЦК КП(б)У. Учасник Другої світової війни. У липні–вересні 1941 — лектор Політуправління Півд.-Зах. фронту, потрапив в оточення у районі Пирятина Полтавської обл. 1941–1943 — командир партизанського загону Орловського півд. з'єднання у Брянських лісах. З 1944 — зав. каф. марксизму-ленінізму Київського гідромеліоративного ін-ту. Одночасно 1946–1950 — с.н.с. Комісії з історії Великої Вітчизняної війни АН УРСР. Канд. дис. «Боротьба українського народу проти гітлерівської політики поневолення і винищення радянського населення на тимчасово окупованій території (1941–1944)» (1949). У 1960-і рр. — доц. Ін-ту підвищення кваліфікації викладачів сусп. наук при КДУ.

Тв.: 14 лет Октябрьской революции в Белоруссии. — Минск, 1931; Народный фронт в Югославии // Сучасне і майбутнє. — 1945. — № 9;

Современное положение Греции. — К., 1946; Рабочее движение в странах развитого капитализма на современном этапе. — К., 1969.

Літ.: Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941. — К., 2001; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ХАРЛАМОВ Віктор Олександрович (17.08.1946, м. Київ — 13.02.1996, м. Київ) — кандидат архітектури, дослідник давньоруської архітектури. Лауреат Держ. премії УРСР у галузі науки і техніки (1983). Чл.-кор. Укр. академії архітектури (1995).

1965–1971 навчався на ф-ті архітектури у Київському інженерно-будівельному ін-ті. 1970–1971 працював н.с. у Києво-Печерському держ. іст.-культ. заповіднику, від 1973 — в Ін-ті археології АН УРСР у відділі археології Києва, де пройшов шлях від інженера до с.н.с. 1984 очолив Архітектурно-археол. експедицію, організовану для відновлення Успенського собору.

Вивчав дерев'яну та кам'яну архітектуру Півд. Русі: масову дерев'яну забудову Києва X–XIII ст., пам'ятки давньоруської мурованої архітектури Києва та Переяслав-Хмельницького, забудову Києва другої половини XVII ст. 1990 в Ін-ті живопису, скульптури та архітектури (Санкт-Петербург) захистив канд. дис. «Архитектура жилых деревянных комплексов Киева X — первой половины XIII в. (по раскопкам Подола)». Створив графічні та об'ємні реконструкції садиб, будівель і кварталів стародавнього Києва, співавтор варіантів реконструкції Успенського собору Києво-Печерської лаври, Михайлівського собору та Воскресенської церкви в Переяслав-Хмельницькому, захисного валу давньоруського городища Чучин.

Брав участь у розкопках зрубів на Подолі; досліджував Кловський собор, храм Гнилецького монастиря в ур. Церковщина, територію Замкової гори, Успенський собор, трапезну початку XII ст., підземні споруди й територію Києво-Печерської лаври, церкву Спаса на Берестові, Федорівський собор, палацові споруди на Старокиївській горі, Михайлівський Золотоверхий собор і навколишню територію, Печерські (Лядські ворота), а також Михайлівський собор у Переяслав- Хмельницькому.

Викладав у Художній академії та семінарії, ДА УПЦ КП. Чл. Спілки архітекторів СРСР (1976).

Тв.: Конструктивні особливості дерев'яних будівель Подолу X–XIII ст. // Археологічні дослідження стародавнього Києва. — К., 1976; Опыт историко-архитектурной реконструкции жилых деревянных комплексов Киева X–XIII вв. // Новое в археологии Киева. — К., 1981; Киев во второй половине XVII века. — К., 1982 (у співавт.); Древнерусское жилище // Археология Украинской ССР. — К., 1987. — Т. 3; Развитие строительной науки и техники в Украинской ССР. — К., 1989. — Т. 1 (у співавт.).

Літ.: Пам’яті Віктора Олександровича Харламова // Археологія. — 1996. — № 1. — С. 156–157; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 629–630.

ХАРЛАМПОВИЧ Костянтин Васильович (30/18/.08.1870, с. Рогачі Брестського пов. Гродненської губ., нині Брестської обл., Білорусь — 21.03.1932, м. Київ) — фахівець з історії церкви, краєзнавець, магістр богословія (1899), докт. церковної історії (1914), чл.-кор. РАН по відділу рос. мови і словесності (1916), акад. УАН по каф. історії укр. церкви (з 1919, у 1928 незаконно позбавлений звання академіка УАН Колегією НКО УСРР, рішення скасоване 1992). Народився в сім’ї православного священика.

Закінчив Литовську духовну семінарію у м. Вільно. 1894 закінчив Петербурзьку духовну академію. З 1895 викладав у Казанській духовній семінарії, з 1900 — у Казанському ун-ті (з 1909 — проф.). Чл. Т-ва археології, історії, етнографії при Казанському ун-ті (з 1899, у 1922–1924 — його голова), Т-ва історії та старожитностей при Московському ун-ті (1913), Т-ва шанувальників старовинної письменності (1914), Рос. вченої архівної комісії (1914), Московського археол. т-ва (1918), Т-ва вивчення місцевого краю Чуваської автономної обл. (1922), Центрального бюро краєзнавства (1923).

Праці «Западно-русские православные школы XVI и начала XVII вв., отношения их к иностранным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви» (1898) та «Малороссийские влияния на великорусскую церковную жизнь» (т. 1, 1914), захищені Х. як магістерська та докторська дисертації у Петербурзькій духовній академії у 1899 та 1914 відповідно, відзначені преміями ім. Г.Ф. Карпова Т-ва історії та старожитностей російських при Московському ун-ті та Уваровськими преміями Імператорської Санкт-Петербурзької АН.

Арештований 20.09.1924. 19.01.1925 постановою Особливої наради колегії ОДПУ за «перешкоджання вилученню церковно-історичних цінностей з музею, наклеп щодо гонінь на науку» засланий на 3 роки. Покарання відбував в Оренбурзі, потім Актюбінську та Тургаї (Киргизія). Після звільнення у 1928 позбавлений прав і засланий на спецпоселення, однак завдяки втручанню акад. М.С. Грушевського повернувся до України, оселився в Ніжині. Друкувався у часопису «Україна» та працював у Пед. комісії ВУАН. З 1931 проживав у Києві, брав участь у створенні Комісії для досліджень з історії Близького Сходу та Візантії ВУАН, працював коректором Держ. вид-ва України.

За справою 1924 реабілітований у 2003.

Автор бл. 250 праць з історії православної церкви, історії освіти та культури укр., рос. та білор. народів, краєзнавства.

Тв.: Острожская православная школа: Историко-критический очерк // Киевская старина. — 1897. — Май–Июнь; Западно-русские православные школы XVI и начала XVII вв., отношения их к инославным, религиозное

обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. — Казань, 1898; Малороссийские влияния на великорусскую церковную жизнь. — Т. 1. — Казань, 1914 (Робота відзначена премією ім. Г.Ф. Карпова Т-ва історії та старожитностей Російських при Московському університеті та Великою Уваровською нагородою Імператорської академії наук); Восстание тургайських казак — киргизов 1916–1917 гг.: По рассказам очевидцев. — Кзыл-Орда, 1926; Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.) // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XXIV. — К., 1929; Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.). До історії національних меншин в Україні / Підгот. тексту, післям., комент.: Є. Чернухін, О. Морозов. — Ніжин, 2011.

Літ.: К.В. Харлампович: [Некролог] // Труды института славяноведения АН СССР. — Л., 1932. — Т. 1; Біднов В. К.В. Харлампович (1870–1932). — Варшава, 1933; Депенчук Л.П. Константин Васильевич Харлампович // Очерки истории естествознания и техники. — Вып.38. — К., 1990; Матвєєва Л., Циганкова Е., Янковський О. Трагічні сторінки (З історії Академії наук України) // Україна. Наука і культура. — Вип. 28. — К., 1994; Юркова О. Доля академіка // Історичний календар 2000. — К., 1999; Чернухін Є. Кость Харлампович та його нариси з історії ніжинських греків // Записки іст.-філологічного товариства ім. О. Білецького. — Кн. III. — К., 1999; Справа академіка К.В. Харламповича / Публікація архівних документів, передмова та коментарі О. Морозова // Сіверянський літопис. — 2000. — № 1; № 2; Каран Д. Листи К.В. Харламповича до М.С. Грушевського // Київська старовина. — 2001. — № 6; Юркова О. Харлампович Костянтин Васильович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Сидорова И. Поступают «сведения о группировке черносотенного элемента в Обществе археологии, истории и этнографии при Казанском университете…» (ОАИЭ в первые годы Советской власти, 1917–1924 гг.) // Гасырлар авазы — Эхо веков. — Казань, 2003. — № 3/4; Каран Д. Діяльність Постійної комісії для складання біографічного словника українських діячів в контексті епістолярної спадщини К.В. Харламповича // Студії з архівної справи та документознавства. — Т. 11. — К., 2004; Наулко В., Старков В. Листування Костянтина Харламповича та Михайла Грушевського (липень–грудень 1927 р.) // Історичний журнал. — 2004. — № 5; Морозов О. Академік ВУАН К.В. Харлампович та його неопублікована праця з історії ніжинських греків // Література та культура Полісся. — Вип. 60. — Ніжин, 2010; Медовкіна Л. Матеріали листування К.В. Харламповича та М.С. Грушевського як джерело з історії наукової еліти 20–30-х рр. XX ст. // Схід. — К., 2011. — № 6; Добров П.В., Гедьо А.В., Медовкіна Л.Ю. Костянтин Васильович Харлампович (1870–1932 рр.): інтелектуальна біографія історика. — Донецьк, 2011; Юркова О. Харлампович Костянтин Васильович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 10. — К., 2013.

ХВОРОСТЯНИЙ Ігор Михайлович (03.04.1945, м. Владивосток — 02.12.2000, м. Нью-Йорк, США) — дослідник історії міжнар. відносин, дипломат.

1968 закінчив ф-т іноземних мов (відділ перекладачів) КДУ. Знав англ., фр., арабську мови. 1968–1970 служив в рад. армії (Народно-Демократична Республіка Ємен, військовий перекладач). 1970–1971 — референт відділу культури Укр. т-ва дружби і культ. зв'язку з зарубіжними країнами. 1971–1974 — аспірант, 1974–1977 — м.н.с. відділу історії зарубіжного Сходу, 1977–1983 — вч. секретар, 1983–1985 — с.н.с. відділу історіографії та іст. зв'язків України з зарубіжними країнами, 1985–1989 — зав. сектора проблем ідеологічної боротьби, 1989–1990 — зав. відділу зарубіжної історіографії, одночасно 1983–1990 — заст. дир. з наук. роботи Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Неоколоніалістська політика Англії в зоні Перської затоки (60-ті — початок 70-х рр.)» (1975, наук. кер. — к.і.н. Г.Г. Зибіна, д.і.н. С.М. Пархомчук). З 1990 — кер. Центру АН УРСР по вивченню проблем міжнаціональних відносин. З 1990 — на дипломатичній роботі: чл. наук. ради МЗС України, експерт ООН з палестинського питання, дир. відділу Центру ООН проти апартеїду.

Тв.: Персидский залив: Политика, нефть, доллары. — К., 1983; Небезпечний тягар. — К., 1986; За мир без оружия: Участие Украинской ССР в борьбе СССР в ООН за разоружение, 1945–1987 гг. — К., 1988; Разум против безумия в ядерный век. — Симферополь, 1989; Вклад Украинской ССР в борьбу за мир и разоружение. — К., 1989.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1873а; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; [Некролог] // УІЖ. — 2001. — № 3. — С. 156–158; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 669; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10: Т–Я. — К., 2013. — С. 366.

ХЛАНТА Олексій Васильович (27.09.1930, м. Копашнево, нині Хустського р-ну Закарпатської обл. — 06.11.2004, м. Ужгород) — дослідник історії укр.-чехословацьких та укр.-угор. зв'язків, к.і.н. (1962), доц. (1965). Із селян.

Закінчив іст. ф-т (1955) та аспірантуру (1959) УжДУ. 1962 захистив канд. дис. «Класова боротьба на Закарпатті в період тимчасової, відносної стабілізації капіталізму (1921–1929 рр.)» (наук. кер. — доц. М.В. Троян).

Трудову діяльність розпочав 1955 вчителем історії Тячівської сш (Закарпатська обл.). З 1955 — в УжДУ: ст. лаборант (1959–1961), викладач (1961–1962) каф. політології; ст. викладач (1962), доц. (1962–1969, 1975–1991), зав. каф. політ. історії (1975–1986); с.н.с. (1969–1971) та зав. (1971–1975) Ужгородського відділу історії європейських соц. країн Ін-ту історії АН УРСР. 1991–1996 — с.н.с. держбюджетної теми УжДУ, 1996–2004 — консультант

штатного наук.-ред. відділу обласної книги «Реабілітовані історією», що готувалась відповідно до постанов ВР України та КМУ.

Автор бл. 150 наук., навч.-метод. і публіцистичних праць.

Тв.: Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область. — К., 1969, 1982 (у співавт.); Іван Іванович Туряниця. — Ужгород, 1972 (у співавт.); Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945–1970 рр.). — К., 1972 (у співавт.); Боротьба за перемогу пролетарського інтернаціоналізму в чехословацькому робітничому русі (1918–1938 рр.). — К., 1974 (у співавт.); Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. — Ужгород, 1980 (у співавт.); Борці партії. — Ужгород, 1984 (у співавт.); Нариси історії Закарпаття: У 3 т. — Ужгород, 1995. — Т. II (у співавт.); У жорнах сталінських репресій. — Ужгород, 1999 (у співавт.); Повернення до правди. — Ужгород, 2000 (у співавт.); Реабілітовані історією: У 2 кн. — Ужгород, 2003–2004 (у співавт.); З історії боротьби трудового селянства Закарпаття за землю в 1922–23 рр. // Наукові записки УжДУ. — Ужгород, 1957. — Т. XXX. — С. 114–122; З історії боротьби трудящих Закарпаття за зміцнення міжнародної пролетарської солідарності в роки тимчасової стабілізації капіталізму (1924–1929 рр.) // Там само. — 1959. — Т. XLI. — С. 44–62; Комуністи Закарпаття — організатори і керівники класової боротьби трудящих в період тимчасової часткової стабілізації капіталізму (1924–1929 рр.) // Там само. — 1963. — Т. 50. — С. 22–40; Боротьба Компартії Чехословаччини за єдність дій трудящих у революційно-визвольному русі (1925–1926 рр.): (На прикладі діяльності Закарпатського крайкому КПЧ) // Питання нової та новітньої історії європейських соціалістичних країн. — Ужгород, 1969. — С. 148–161; Славний син робітничого класу Чехословаччини [Антонін Запотоцький] // УІЖ. — 1974. — № 12. — С. 119–121; До 80-річчя з дня народження К. Готвальда // Там само. — 1976. — № 11. — С. 127–129; Мужній борець за щастя народу: (До 80-річчя з дня народження Яна Шверми) // Там само. — 1981. — № 3. — С. 134–136; Форми і методи боротьби трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення і возз’єднання краю з Радянською Україною в 20–30-х роках XX ст. // Закарпаття: минуле і сучасне. — Ужгород, 1986. — С. 31–41; Т.Г. Масарик і питання соціально-економічного та культурно-освітнього становища населення Закарпаття в період 20-х років XX століття // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Історія. — Ужгород, 2002. — Вип. 7. — С. 18–20; Автономний статус — важливий етап на шляху державотворення Карпатської України і сучасність // Матеріали наукових читань до 64-ї річниці Карпатської України (13 берез. 2003 р.). — Ужгород, 2003. — С. 46–50.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1026; Овчаренко П. Хланта Олексій Васильович // Вчені Інституту історії України: Бібліогр. довід. — К., 1998. — С. 341–342; Олашин М. Олексій Васильович Хланта: 75-річчя з дня народж. науковця, історика (1930–2004) // Календар краєзнавчих пам’ятних дат на 2005 рік: Реком. бібліогр. посіб. — Ужгород, 2004. —

С. 249–253; Світлої пам'яті [О.В. Хланти]: [Некролог] // Новини Закарпаття. — 2004. — 9 лист. — С. 3.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Ісаак Абрамович (01.07.1861, м. Павлоград Катеринославської губ. — 1941, м. Махачкала, РФ) — дослідник історії рев. руху.

1881 вступив на природниче відділення фіз.-мат. ф-ту Харківського ун-ту. Через рік перевівся до С.-Петербурзького ун-ту, де став студентом юр. ф-ту, який закінчив у 1887 зі ступенем канд. права. Під час навчання приєднався до народницького гуртку, був заарештований за участь в демонстрації. 1887 переїхав до Одеси, де став адвокатом й членом багатьох громад. організацій — по боротьбі з голодом, по розповсюдженню позашкільної освіти, по формуванню трудових артелей, член місцевих союзів адвокатів та журналістів, одним з організаторів «Кружка політичних захисників» і «Ради адвокатів» Одеської судової палати. 1904–1910 — чл. РСДРП та редактор (1905–1906) першої на Півдні Росії соц.-демокр. газ. «Коммерческая Россия». 1907 заарештований одеською поліцією за звинуваченням у приналежності до рев. організації. Був висланий за межі Рос. імперії на два роки (1908–1910). З поверненням з-за кордону видав низку наук.-попул. і наук.-метод. робіт, в яких постав як спеціаліст з питань карного права і процесу. З встановленням в Одесі рад. влади займав ключові посади в різних комісіях та комітетах губ. рівня: зав. судово-слідчого підвідділу, зав. відділу юстиції, голова ред. колегії «Вестника Губернского отдела юстиции», голова нар. суду, голова секції робітників печаті, голова секції наук. робітників при союзі робітників освіти, голова юр. т-ва, голова Будинку Вчених, чл. Комітету сприяння вченим. 1922 введений до штату Одеського ІНО з читанням курсу «Радянське будівництво» та ОІНГ — «Основи судоустрою та трудового права». Від травня 1922 до січня 1923 — декан ф-ту політ. освіти Одеського ІНО. 04.08.1924 був звільнений з посади проф. Одеського ІНО, а викладацьку діяльність продовжив в ОІНГ до 1930. 1924 обраний головою підсекції з вивчення історії революції (соц.-іст. секції ОКК при ВУАН). 1925–1930 був головою всієї соц.-іст. секції та чл. редкол. ОКК при ВУАН. 1922–1924 займав посаду зав. губ. комісії по концентрації і вивченню іст.-рев. матеріалів та історії партії (Істпарт). Здійснив низку заходів, спрямованих на збирання та зберігання документів з історії рев. і парт. організацій, з історії роб. руху, селянських повстань в півд. регіоні, їх вивчення, систематизацію та опрацювання, а також створення іст.-рев. архіву і музею, видання збірок, проведення організаційно-пропагандистської роботи. Влітку 1941 евакуйований до Махачкали, де і помер.

Тв.: Судебная реформа в её деятелях. — Одесса, 1915; А.Ф. Кони — государственный и общественный деятель (опыт характеристики) // Известия Одесского библиографического общества при ИНУ. — 1915. — Т. IV. — Вып. 1; Из деятельности Одесского Истпарта // Летопись революции. — 1924. — № 4; Общественно-политическая физиономия Е.Н. Щепкина //

Памяти профессора Е.Н. Щепкина. — Одесса, 1927; Несколько слов о С.И. Мартыновском // Кандальный звон. — 1927. — № 6; Памяти ветерана революции С.И. Мартыновского // Вісник ОКК при ВУАН. Секція соціально-історична. — 1929. — Ч. 4/5; Памяти профессора А.Я. Шпакова // Там само.

Літ.: Hausmann G. Universitat und stadtische Gesellschaft in Odessa, 1865–1917: soziale und nationale Selbstorganisation an der Peripherie des Zarenreiches. — Stuttgart, 1998. — S. 367, 371, 413–414, 486; Левченко В.В. Хмельницький Ісаак Абрамович // ПОНУ. — Одеса, 2000. — Т. 4. — С. 312–314; Левченко В.В. Історія в Одеському інституті народної освіти: викладання та дослідження // ЗІФ. — Вип. 12. — Одеса, 2002. — С. 234; 236–237; Левченко В.В. Хмельницький Ісаак Абрамович // ПОНУ. Вид. 2-е, доп. — Одеса, 2005. — Т. 4. — С. 352–355; Левченко В.В. Исаак Абрамович Хмельницкий: адвокат, учёный, общественный деятель (к 145-летию со дня рождения) // Одесса и еврейская цивилизация. — Одесса, 2007. — С. 110–126; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. І (поч. ХІХ — середина ХХ ст.). — Одеса, 2009. — С. 430–432.

ХМІЛЬ Іван Сергійович (16.10.1923, с. Старі Шепеличі Чорнобильського р-ну Київської обл. — 06.02.2003, м. Київ) — дослідник історії міжнар. відносин і нац.-визв. руху після Другої світової війни, укр. дипломатії, д.і.н. (1976). Засл. діяч науки УРСР (1982).

Учасник Другої світової війни, офіцер-ракетник, нагороджений бойовими орденами Олександра Невського, Вітчизняної війни І та ІІ ступеня, медалями «За оборону Сталінграда» та ін.

1951 закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ, після чого до 1956 працював журналістом редакції газ. «Радянська Україна». 1956–1960 — аспірант АСН при ЦК КПРС. Канд. дис. «Зовнішньополітична діяльність Української РСР за утвердження Радянської влади (1917–1920 рр.)» (1960, наук. кер. — І.М. Земськов, В.М. Кулаков). 1960–1965 — гол. ред. вид-ва АН УРСР, заст. гол. вч. секретаря Президії АН УРСР, уч. секретар Секції усп. наук АН УРСР. Одночасно з 1963 — с.н.с. відділу нової та новітньої історії, 1964 — в.о. зав. відділу історії країн Сходу Ін-ту історії АН УРСР. 1965–1971 — співробітник Секретаріату ООН. 1976–1978 — зав. відділу країн зарубіжного Сходу, 1978–1989 — зав. відділу зарубіжної історіографії, з 1990 — пр.н.с.-консультант відділу укр. революції та громад. війни Ін-ту історії АН УРСР. Докт. дис. «Антикомунізм в соціально-економічному і політичному житті США (1945–1975)» (1976). Чл. делегацій України на 28-й (1973), 36-й (1981) і 38-й (1983) сесіях Генеральної Асамблеї ООН, представник України на XVII сесії Соціальної комісії ООН (1982) і представник України в Комісії ООН по правах людини (1983–1985).

Тв.: Дипломатична діяльність Української РСР (1917–1920). — К., 1962; Антикомунізм у соціально-економічному і політичному житті США. — К.,

1975 (у співавт.); За освобождение Юга Африки. — К., 1976; Историография истории Украинской ССР. — К., 1986 (укр.), 1987 (рос.) (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ХРОМОВ Павло Олексійович (15.10.1907, с. Ковєріно, нині Володимирська обл. Росія — 09.04.1987, м. Москва) — економіст. Із сім'ї робітника.

Після здобуття екон. освіти та закінчення аспірантури з 1936 працював в Ін-ті економіки АН СРСР, чл.-кор. АН УРСР (1939), де в 1943–1948 займав посаду директора. Одночасно викладав у Московському ун-ті (1943–1957), Академії суспільних наук (1946–1978).

Автор понад 100 наук. праць з проблем теорії продуктивності праці, економіки промисловості, історії нар. госп-ва.

Тв.: Амортизация в промышленности СССР. — М.: Соцэкгиз, 1939; Экономическое развитие России в XIX–XX вв. 1800–1917. — М. 1950; Некоторые закономерности развития промышленности СССР: формы промышленности, технический прогресс, темпы развития. — М., 1963; Производительность труда в народном хозяйстве. — М., 1969; Темпы развития промышленности и сельского хозяйства. — М., 1974; Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России. — М., 1982; Біржі як об'єкт наукових досліджень М.І. Туган-Барановського // Історія народного господарства та економічної думки України. Зб. наук. праць. — Ч. 3. — К., 2009.

ХУДАШ Михайло Лукич (20.12.1925, с. Демня Миколаївського р-ну Львівської обл. — 11.05.2011, м. Львів) — дослідник укр. іст. лексикології, лексикографії, ономастики, діалектології та історії укр. мовознавства, д.філол.н. (1980).

1950 закінчив (з відзнакою) філол. ф-т Львівського держ. пед. ін-ту. Працював учителем укр. мови і л-ри Струсівської сш та інспектором шкіл Струсівського районо Тернопільської обл.; 1952–1954 зав. Кременецького районо цієї обл. 1954–1957 — аспірант каф. укр. мови Львівського держ. пед. ін-ту; 1957–1980 працював на посадах м.н.с. (до 1963), потім с.н.с. відділу іст. лексикографії ІСН АН УРСР. 1980–2006 — с.н.с., згодом пр.н.с. відділу іст. етнології Ін-ту народознавства НАНУ.

Вагомим є внесок Х. в упорядкуванні картотеки для Іст. словника проф. Є. Тимченка, у збиранні матеріалів та укладанні як співавтор двотомного «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» (К., 1977–1978) та інших словників, як «Словник української мови XVI — першої пол. XVII ст.», «Короткий тлумачний словник української мови», виданого у 1978 та пере-

виданого з доповненнями у 1988, 1999 та у 2004. Окрему сторінку в наук. діяльності вченого посідають його зацікавлення укр. історичною антропонімією. У 1977 опублікував монографію «Із історії української антропонімії», яку 1980 захистив як докт. дис.

Тв.: Памво Беринда у світлі антропоніміки // Мовознавство. — 1974. — № 6; Про походження давньоруських етнонімів дреговичі й уличі // Мовознавство. — 1981. — № 5. — С. 52–58; Проблема походження назви бойки // Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. — 1983. — С. 38–44; Основні риси бойківського говору // Бойківщина. — К., 1983. — С. 44–47; До питання походження назви гуцули // Мовознавство. — 1984. — № 5. — С. 57–62; Походження назви гуцули // Гуцульщина: Історико-етнографічні дослідження. — К., 1984. — С. 45–51; Питання походження етноніма лемки // Мовознавство. — 1985. — № 6. — С. 45–52; Основні риси гуцульського говору // Гуцульщина. — К., 1987. — С. 51–56; З маловідомої мовознавчої спадщини Й.І. Лозинського // Мовознавство. — 1990. — № 4; Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімічні утворення). — К., 1991. — 266 с. (у співавт. з М.О. Демчук); Алфавітно-правописні принципи Й.І. Лозинського // Й.І. Лозинський. Українське весілля. — К., 1992; Походження назви лемки // Народознавчі зошити. — 1995. — № 5. — С. 279–290; Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов'янських автохтонних відкомпозитних особових власних імен. — К.: Наук. думка, 1995. — 362 с.; До генези імені вождя антів, засвідченого істориком готів Йорданом як Boz, Booz, Box // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Т. CCXXIX. Праці філологічної секції — Львів, 1995. — С. 289–295; До генези етноніма бойки і антропоніма Бойко (загадкове свідчення про етнонім бойко Климентія Зиновієва кінця XVII — поч. XVIII ст. // VII Всеукраїнська ономастична конференція (1–3 жовтня 1997 р.). Питання сучасної ономастики. Статті та тези за матеріалами конференції. — Дніпропетровськ, 1997. — С. 189–190; То справді, звідки ж походить назва лемки? // Народознавчі зошити. — 1997. — № 6. — С. 358–366; До питання походження назв бойки, гуцули, лемки // Народознавчі зошити. — 1998. — № 3. — С. 299–318; До етимології імені одного з легендарних засновників Києва Хорив та етноніма хорвати // Народознавчі зошити. — Львів, 1998. — № 6. — С. 242–245; До етимології імені одного з легендарних засновників Києва Щек // Одеський державний університет. Записки з ономастики. Збірник наук. праць. — Одеса, 1999. — Вип. 3. — С. 3–10; До етимології імені одного з легендарних засновників Києва Щек та етноніма чехи // Народознавчі зошити. — Львів, 1999. — № 2. — С. 247–251; До етимології імені легендарної сестри легендарних засновників Києва — Кий, Щек, Хорив — Либедь // Народознавчі зошити. — Львів, 2000. — № 6. — С. 1056–1069; До етимології етноніма серби // В пространстве филологии. — Юго-Восток — Донецк, 2002. — С. 141–151; До етимології імені Кий — найстаршого з легендарних братів — засновників Києва //

Джерела: Збірник праць на пошану Олега Купчинського з нагоди 70-річчя — К., 2004. — Т. I — С. 269–293; Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). — Львів, 2004. — 536 с.; До етимології слов'янського історичного етноніма будини // Актуальні питання антропоніміки: Збірник матеріалів наукових читань пам'яті Юліана Редька. — К., 2005 — С. 230–236; Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення). — Львів, 2005. — 481 с.; Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств. — Львів, 2012. — 1057 с.

Літ.: Михайлові Худашу — 80 // Народознавчі зошити. — Львів, 2005. — № 5–6. — С. 636–640; Михайло Худаш: Бібліографічний покажчик / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2005.

ЦВЄТКО Сергій Ілліч (псевд.: Кветко; 25.09.1884, с. Тернівка, нині м. Миколаїв — не раніше 1946) — дослідник історії і культури болгар України, етнограф, фольклорист.

1905 закінчив з медаллю Миколаївську Олександрівську гімназію, після чого вступив до ІНУ, де три місяці навчався на мед. ф-ті, потім — на іст.-філол. ф-ті, який закінчив 1910. Під час І-ї світової війни служив підпоручиком у царській армії. Потрапив у полон, у якому провів 4 роки. 1920–1921 працював викладачем історії, географії і укр. мови в школах Єлисаветграду, Ольвіополя і Миколаєва. 1921 переїхав до Одеси, де, працюючи викладачем історії, укр. мови і літератури в Одеському с/г ін-ті та ін. внз, активно включився до роботи з культурного відродження болгар України. В 1920-і збирав колекцію болгар. нар. одягу, що згодом була включена в експозицію музею «Степова Україна», записував нар. пісні болгар України, співробітничав з Одеською комісією краєзнавства, з Кабінетом нац. меншин при Етнографіч. комісії ВУАН (з 1929), публікував свої дослідження. 1933 був арештований по справі «СВУ». Після повернення із заслання працював дир. Миколаївського краєзнавчого музею, дир. Терновської початкової школи. 1946 вдруге арештований, подальша доля вченого невідома. З огляду на важкий стан здоров'я під час арешту (виразка шлунку у відкритій формі), ймовірно, незабаром помер. Місце поховання і обставини смерті залишаються невідомими.

Крім безсумнівного внеску у фольклористику і етнологію болгар України, слід зазначити його досягнення як історика. Він розглядав питання етнічного складу, походження болгар. колоністів України, аналізував еволюцію культурно-побутової специфіки цієї етнічної групи, підкреслював важливість вивчення болгар. населення в реконструкції спільнослов'янських культурних архетипів, приділяв увагу болгаро-укр. паралелям.

Тв.: Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині (село Тернівка на Миколаївщині) // Вісник Одеської комісії краєзнавства. — С. 2/3. — Одеса, 1925; Символічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівніння з українським // Етнографічний вісник. — 1928. — Кн. 6.

Літ.: Шабашов А.В. Сергей Ильич Цветко: судьба и творческий путь этнолога и фольклориста болгарского населения Украины // Проблемы славяноведения. Сб. науч. статей и материалов. — Вып. 1. — Брянск, 2000. — С. 114–123; Ласінська М.Ю. Сергій Ілліч Цвєтко: життя і діяльність етнолога, краєзнавця // Науковий вісник Миколаївського державного університету. — Вип. 11. Історичні науки. Зб. наук. праць. — С. 249–253; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 432–433.

ЦИГАНКОВА Елла Григорівна (11.06.1934, м. Бєлгород — 24.10.2016, м. Київ) — історик науки, к.і.н. (1971). Лауреат премії ім. А. Кримського НАН України (2010).

Закінчила Харківський держ. бібліотечний ін-т (1957). С.н.с. (1979). З 1957 — ст. бібліограф в Одеській наук. б-ці ім. Горького, де 7 років працювала як бібліограф з питань мистецтва. Сферою її зацікавлень був дизайн, історія технічної естетики. 1964 — м.н.с. сектора історії природознавства і техніки Ін-ту історії АН УРСР. Наук. ступінь к.і.н. по спеціальності «історія науки» отримала 1971 за дис. «Історія формотворення машин». В подальшому була співавтором деяких розділів великих загальносоюзних видань, як чотиритомна «История отечественной математики» (1968–1970), їй належить розділ «Биографический словарь советских математиков». У виданнях «История математического образования в СССР» (1975) та «История механики в России» (1986) була відповідальним секретарем та співавтором, а у роботі «Очерки развития математики в СССР» (1983) відп. секретарем та співавт. вступної статті.

1991–2012 — с.н.с. відділів Україна та Схід, Історіографія та джерелознавство Ін-ту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАНУ, де продовжувала працювати над історією УАН. Завдяки в тому числі й її дослідженням Президія НАНУ поновила членство 34 академіків та чл.-кор., незаконно виключених свого часу зі складу академії з політ. міркувань.

2007 вийшла монографія «Сходознавчі установи в Україні. Радянський період», за яку та інші праці 2009 була нагороджена медаллю НАНУ «За професіоналізм».

Була одним з ініціаторів появи та упорядником біобібліограф. словника «Сходознавство і візантологія в Україні в іменах» (2011). Учасниця XIII Міжнародного конгресу з історії науки (1974), щорічних сходознавчих читань А. Кримського.

Автор понад 100 опубл. праць.

Тв.: Академік Агатангел Кримський // Члени-засновники Національної академії наук України. Зб. нарисів. — К., 1998. — С. 60–91; Вивчення Сходу у Київській духовній академії // Східний світ. — 2007. — № 2. — С. 142–152; Сходознавство в Українській Академії наук. А.Ю. Кримський // Там само. — 2008. — № 3. — С. 48–56; Орієнтальне мистецтво в Україні в 20–30-х рр. ХХ ст. В.М. Зуммер (1885–1970). — К., 2005. — 316 с. (у співавт.); Сходознавчі установи в Україні. Радянський період. — К., 2007. — 290 с.

Літ.: Кочубей Ю. Працелюбність і наполегливість. Ювілей Е.Г. Циганкової // Східний світ. — 2004. — № 4. — С. 194–195; Коваль О. Рец. на: Циганкова Е. Сходознавчі установи в Україні // Вісник Харківської держ. Академії дизайну і мистецтв. Центр сходознавства. — 2008. — Вип. 1. — С. 198–201; Його ж. Рец. на: Кочубей Ю.М., Циганкова Е.Г. Орієнтальне мистецтво в Україні в 20–30-х рр. ХХ ст. В.М. Зуммер. — К., 2005. — 316 с. з іл. // Там само. — С. 201–203; Чувпило О.О., Чувпило Л.О. Забуті сторінки історії українського сходознавства // Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Зб. наук. праць. — Серія: «Історія та географія». — Вип. 32. — Х., 2008. — С. 16–21; Черников И.Ф. Верность востоковедным традициям Украины // Правда Украины. — 2007. — 8 ноября. — С. 22; Кочубей Ю.М. Щедрий ужинок. До ювілею Елли Григорівни Циганкової // Східний світ. — 2009. — № 2. — С. 199–200; Василюк О.Д. Історик науки Елла Григорівна Циганкова // Східний світ. — 2014. — № 3. — С. 152–154.

ЦОМАКІОН Георгій Борисович (1903, м. Одеса — 19??) — археолог. З родини проф. фізики та теоретика радіотехніки Б. Цомакіона.

По закінченню гімназії 1921 вступив до ОАІ, але у зв'язку з його реорганізацією був переведений до Одеського ІНО. Під час закінчення останнього підготував самостійні роботи «Історія Одеського Археологічного музею у зв'язку з історією археологічної науки на Північному Чорномор'ї» і «Одеський обласний історико-археологічний музей, його історія і сучасна організація», тези якої захистив 1924, а наступного року отримав посвідчення про закінчення Одеського ІНО. Паралельно з навчанням працював практикантом ЦНБ, потім стажистом ОДІАМ (до 1926), був чл. археол. секції ОКК при ВУАН. Згодом став викладачем Одеського політех. ін-ту. 1930 за звинуваченням у контррев. діяльності заарештований. Після 8 місяців тюремного ув'язнення був засуджений до 5 років заслання (місце перебування невідоме). Із протоколів допитів його батька Б. Цомакіона, даних під час арешту 1938, відомо, що у цей час він працював викладачем у Тамбові. Подальша доля невідома. Реабілітований 1998.

Тв.: К столетию Одесского и Керченского археологических музеев // Вісник ОКК при ВУАН. — Ч. 2–3. — Одеса, 1925.

Літ.: Смирнов В. Жизнь и смерть професора Бориса Цомакиона // Реквием ХХ века. — Ч. 1. — Одесса, 2001. — С. 43, 49; Левченко В.В. Викладання та дослідження археології в Одеському інституті народної освіти

(1920–1930) // Стародавнє Причорномор’я. — Одеса, 2005. — С. 81; Одеські історики. Енциклопедичне видання. — Т. I (поч. XIX — середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 433–434.

ЧЕКАНЮК Андрій Терентійович (29.10.1906, с. Кам’янка, нині Липовецького р-ну Вінницької обл. — 22.12.1992, м. Київ) — історик, проф., чл.-кор. АН УРСР (1964), засл. прац. вищої школи УРСР (1976), парт. діяч. Із селянської родини.

З 15-ти років наймитував. 1923–1925 працював у радгоспі, на паперовій фабриці. З 1925 перебував на комсомольській, профспілковій та парт. роботі, одночасно в 1928–1930 — слухач Вінницької радпартшколи. У 1937 закінчив Ін-т червоної професури в Києві. У 1937 призначений зав. відділом у газ. «Комуніст» (з 2 лют. 1943 «Радянська Україна»), в 1938–1943 — відп. ред. Учасник Другої світової війни. У 1943–1946 перебував на пропагандистських посадах у ЦК КП(б)У. В 1944–1945 направлений на партійну роботу на Закарпаття. 1946–1973 працював ректором ВПШ при ЦК КПУ в Києві, з 1973 продовжував працювати в закладі.

Наук. праці стосуються історії партії.

Тв.: Торжество ленінської національної політики КПРС (1972).

Літ.: Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; К.: Глобус, 1955–2003; Антонюк О. Історики-краєзнавці, науковці: [список та корот. відом.] / О. Антонюк // Без минулого немає майбутнього: із історії м. Жмеринка / О. Антонюк. — Вінниця, 2013. — С. 252: фот.

ЧЕРЕДНИЧЕНКО Микола Миколайович (06.08.1939, хут. Новоукраїнський Краснодарського краю — 06.01.1993, м. Київ) — фахівець з археології доби бронзи, к.і.н. (1973).

1966 закінчив іст. ф-т Ростовського-на-Дону ун-ту (РФ) та вступив до аспірантури Ін-ту археології АН УРСР (1966–1969). 1973 захистив канд. дис. «История срубных племен Подонья (XV–IX вв. до н.э.)» (наук. кер. — О.І. Тереножкін). Очолював Ворошиловградську, Верхньотарасівську, Полтавську новобудовні експедиції, розкопки скіфського Бердянського кургану. Досліджував поселення зрубної спільноти біля с. Капітанове на Луганщині. Вивчав історію колісного транспорту на півдні Сх. Європи.

Автор бл. 50 праць, зокрема розділу в «Археологии Украинской ССР», т. 1 (К., 1985).

Тв.: Поселения срубной культуры на Луганщине // СА. — 1970. — № 1; Колесницы Евразии эпохи поздней бронзы // Энеолит и бронзовый век Украины. — К., 1976; Хронологія зрубної культури Північного Причорномор’я // Археологія. — 1977. — № 22; Скифские курганы у с. Владимировка // Курганы юга Днепропетровщины. — К., 1977; Культуры эпохи бронзы на

территории Украины. — К, 1986; Боевые колесницы и колесничие в обществе катакомбной культуры (по материалам раскопок в Нижнем Поднепровье) // СА. — 1991. — № 4; Берлинский курган // РА. — 1994. — № 3 (чотири останні у співавт.).

Літ.: Пам'яті Миколи Миколайовича Чередниченка // Археологія. — 1993. — № 1. — С. 150; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 634–635.

ЧЕРКАСЬКА Євгенія Миколаївна (1909 — ?) — дослідниця історії селянського руху в Україні у XIX ст., к.і.н. (1956).

1935 закінчила Черкаський пед. ін-т. 1936–1941 — асистент, м.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР. 1941–1944 — викладач і завуч сш на Півн. Кавказі (м. Моздок) та в Грузинській РСР. 1944–1950 — с.н.с., зав. відділу ЦДІА України у м. Києві. З 1951 — зав. читального залу районної б-ки ім. М. Лермонтова м. Києва. В Ін-ті історії АН УРСР захистила канд. дис. «Становище кріпосних (поміщицьких) селян і селянський рух у Київській губ. у другій чверті XIX ст. (до інвентарної реформи)» (1956).

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ЧЕРНЕНКО Євген Васильович (05.10.1934, с. Буда-Вороб'ї Малинського р-ну Житомирської обл. — 03.01.2007, м. Київ) — археолог, д.і.н. (1988), проф. (1992). Чл.-кор. Німецького археол. ін-ту (1988).

Закінчив іст.-філос. ф-т Київського ун-ту (1958), аспірантуру Ін-ту археології АН УРСР (1963). 1958–2006 працював в Ін-ті археології НАН України: 1981–1986 очолював відділ археології раннього залізного віку, пізніше пр.н.с. цього ж відділу. Найвизначніший дослідник і знавець військової справи населення скіфської доби (зброя, тактика, стратегія). Брав участь у численних міжнар. конгресах, симпозіумах, конференціях.

Автор бл. 180 наук. праць, в тому числі 8 монографій.

Тв.: Скифские доспехи. — К., 1968; Скифские лучники. — К., 1981; The Scythians 700–300 DC. — London, 1983; Скифо-персидская война. — К., 1984; Die Shutzwaffen der Skythen. — Mainz, 2006.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 877; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — С. 128; До 65-річчя Євгена Васильовича Черненка // Археологія. — 1999. — № 3. — С. 149–151; Симоненко О.В. До портрета Євгена Васильовича Черненка // Там само. — 2004. — № 4. — С. 113–115; Скорий С.А. Євген Васильович Черненко (05.10.1934–03.01.2007) // Там само. — 2007. — № 1; Його ж. Слово прощания с Евгением Васильевичем Черненко // Східний світ. — 2007. — № 1. — С. 163–164; Скорый С.А., Симоненко А.В. Памяти Евгения Васильевича Черненко // Российская археология. — 2007. — № 3; Сходознавство і

візантологія в Україні в іменах: Біобібліогр. словник. — К., 2011. — С. 236; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 635–636.

ЧЕРНЕНКО Іван Сергійович (31.05.1919, м. Полтава — помер у м. Київ) — дослідник історії міжнар. ком. і роб. рухів, бібліотекознавець, к.і.н. (1971).

1954 закінчив іст. ф-т Одеського пед. ін-ту. 1946–1948 — комсорг ЦК ЛКСМУ Київського держ. ін-ту фізичної культури. З 1948 — на керівній політико-виховній та ідеологічній роботі, в т.ч. 1957–1961 — лектор Київського міськкому КПУ, 1961–1964 — лектор ідеологічного відділу ЦК КПУ. 1964–1969 — дир. ЦНБ АН УРСР. 1969–1972 — с.н.с. відділу історії міст і сіл Української РСР Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Боротьба марксистсько-ленінських партій за зміцнення єдності і згуртованості світового комуністичного руху (1956–1962 рр.)» (1971). 1972 перейшов на викладацьку роботу. Учасник Другої світової війни. Нагороджений двома орденами Червоної Зірки та вісьма медалями.

Тв.: Історія Академії Української РСР: У 2-х кн. — К., 1967; Комуністичні і робітничі партії світу. Довідник. 2-е переробл. і допов. вид. — К., 1968; XXIV съезд КПСС и актуальные проблемы теории научного коммунизма. — К., 1972.

Літ.: Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ЧЕРНЯКОВ Іван Тихонович (21.10.1936, с. Нова Слобода Сумської обл. — 04.12.2011, с. Малютінка Київської обл.) — археолог, дослідник доби пізньої бронзи, к.і.н. (1975).

Навчаючись у Путивльському пед. училищі (1951–1955), познайомився з археологією: 1953 побував на розкопках слов'янського могильника поблизу с. Волинцеве. 1955–1960 навчався на іст. ф-ті ОДУ й долучився до розкопок пам'яток різного часу — від палеоліту до античності, поселенської та курганної археології. Працював в Одеському археол. музеї м.н.с., був заст. дир. з наук. роботи (1961–1965), дир. (1965–1973*)* і зав. відділу (1973–1976). Брав участь у відновленні Одеського археол. т-ва, започаткуванні видань «Материалы по археологии Северного Причерноморья», «Краткие сообщения о полевых исследованиях Одесского археологического музея», «Записки Одесского археологического общества». За його ініціативою 1971 Одеський археол. музей був включений на правах відділу до Ін-ту археології.

У ці роки Ч. розвідав десятки пам'яток різного часу, ліквідувавши значною мірою «білі плями» на археол. карті Півн.-Зах. Причорномор'я, досліджував, зокрема, поселення сабатинівської культури, які стали темою його канд. дис. 1963 разом з М.М. Шмаглієм розпочав масштабні до-

слідження курганів у Дунай-Дністровському межиріччі, за матеріалами яких було вибудовано хронологічну колонку культур регіону та обґрунтовано виділення буджацької культури. 1975 захистив канд. дис. «Племена Северо-Западного Причерноморья в позднем бронзовом веке (2-я половина II тыс. до н. э.)».

1976 перейшов до новоствореного відділу археології Півн.-Зах. Причорномор'я, де був м.н.с. (1976–1977), с.н.с. (1977–1998), 1984–1986 був зав. сектору археол. досліджень у зонах новобудов Півн.-Зах. Причорномор'я. Переїхавши до Києва, 1986–1988 очолював Польовий комітет Ін-ту, в 1988–1992 — зав. відділом первісної археології.

Займався також загальними проблемами археології та її історією, організацією Польових семінарів з питань дослідження поселень-гігантів трипільської культури (Тальянки, 1990, 1991, 1993). Надалі Ч. був заст. дир. з наук. роботи іст.-архітектурного заповідника «Стародавній Київ» (1998–2000); зав. сектором охорони пам'яток археології Центру охорони пам'яток історії та культури Києва при Київській міській держ. адміністрації (2000–2001); с.н.с. Наук.-досл. ін-ту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України (2001–2003); керував створенням краєзнавчого музею у м. Нетішин. Чл.-кор. Укр. відділення ІКОМОС, чл. правління та виконавчий дир. Укр. благодійного фонду «Трипілля». Почесний громадянин м. Путивль.

Автор понад 300 наук. і наук.-попул. праць з різних проблем археології, зокрема 10 монографій.

Тв.: Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра // МАСП. — 1970. — 6 (у співавт.); Найден город. — Одесса, 1971; Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н. э. — К., 1985; Хронологія археологічних пам'яток епохи міді–бронзи на території України. — К., 1988 (у співавт.); Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. — К., 1992 (у співавт.); Місце трипільської культури в стародавній історії Європи // Археологія. — 1993. — № 3; Путивль: На перепутьях истории Украины и России. — Путивль, 2005; Вікентій Хвойка (1850–1914). — К., 2006.

Літ.: До 60-річчя Івана Тихоновича Чернякова // Археологія. — 1996. — № 3. — С. 157–158; Фурманчук Г.Й. Історія створення Нетішинського міського краєзнавчого музею // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. — 2002. — 1. — С. 17–18; Бурдо Н.Б. Черняков І.Т. // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. II. — С. 604–605; Рябова В.О. Черняков Іван Тихонович // Сумське земляцтво в м. Києві. — К., 2005. — 1. — С. 236–237; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 638–640.

ЧИКАЛЕНКО Левко Євгенович (18.02.1888, с. Перешори, Ананіївського пов. Херсонської губ. — 07.03.1965, м. Нью-Йорк, США) — дослідник проблем археології та антропології України, історії нац. відродження,

укр. громад.-політ. діяч. Син відомого подвижника укр. нац. відродження, мецената вітчизняної культури, видавця, вченого-агронома Є.Х. Чикаленка.

Ще під час навчання у гімназії в Києві (1900–1907) долучився до національно-визвольного руху. Після її закінчення Ч. вчився на природничому ф-ті у Лозаннському ун-ті в Швейцарії (1907–1909) і С.-Петербурзькому ун-ті (1909–1911, 1913–1917). Під час навчання у С.-Петербурзі брав участь в археол. розкопках та антропол. експедиціях в Україні й у Башкирії, які провадились під кер. проф. Ф.К. Вовка. Здійснював також самостійні археол. пошуки на Херсонщині й Полтавщині. Йому належить, зокрема, дослідження стоянок кам'яного віку в Новгород-Сіверському та Ананіївському пов. За наук. дослідження Ч. був обраний чл. Рос. антропол. та Рос. геогр. т-в (1911). В 1917 він закінчив ун-т і був залишений тут проф. стипендіатом. Проте повернувся в Україну, де викладав у гімназії, на курсах підготовки вчителів та в Укр. нар. ун-ті. Чл. УЦР. З кінця 1918 працював у новоствореній УАН, 1920 був обраний постійним чл. її Комісії для складання археол. карти України. З кінця того ж року жив в еміграції у Польщі, Чехословаччині, Франції, Німеччині, США, викладав антропологію, археологію та іст. географію України у вузах цих країн, активно займався наук. роботою, журналістикою, зокрема, 1925–1928 редагував ж. «Прометей» у Парижі, в 1931 видав у Варшаві маловідому книгу «Соловецька каторга» — зб. унікальних свідчень укр. емігрантів, яким пощастило втекти за кордон з рад. «виправних» таборів. Ч. — д.чл. УНТ у Києві (з 1917), НТШ у Львові (з 1932) й УВАН (з 1945). Автор мемуарів про часи нац.-держ. відродження України 1917–1920.

Тв.: Уривки зі спогадів з років 1919–1920. — Нью-Йорк, 1963; Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби // Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. — Т. 1. — Прага, 1926; Нарис розвитку української неолітичної мальованої кераміки. Більче Золоте // Трипільська культура на Україні. — Вип. 1. — К., 1926. — С. 113–118; Ілл.; Вовк Ф.К. як передісторик. — К., 1919 (Окрема відбитка з невиданого «Збірника пам'яті Ф. Вовка»). — С. 11–18.

Літ.: Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Т. 10. — Париж, Нью-Йорк, 1984. — С. 3748–3749; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. — К., 1998. — С. 187–188; Довідник з історії України. — Т. 3 (Р–Я). — К., 1999. — С. 583; Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920). Біографічний словник (Ф–Ч) // Історія в школі. — 1999. — № 7. — С. 38–39; Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. — К., 1996. — С. 154; Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. — К., 1998. — С. 106, 193, 331; Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. — К., 2008. — С. 857; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2003; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 640–641.

Ікон.: Енциклопедія українознавства. — Т. 10. — Париж, Нью-Йорк, 1984. — С. 37–48.

ЧИШКО Віталій Сергійович (05.07.1951, с. Орвяниця Дубровицького р-ну Рівненської обл. — 01.02.2003, м. Київ) — дослідник історії укр. інтелігенції, нац. біографістики, аграрної історії, д.і.н. (1997), проф. (1999). Лауреат премії ім. М.І. Костомарова НАНУ (1997). Президент Укр. біографічного т-ва.

1978 закінчив іст. ф-т Київського держ. пед. ін-ту. Навчався в аспірантурі там само. Канд. дис. «Підготовка кадрів спеціалістів для сільського господарства Української РСР в умовах розвинутого соціалізму (1966–1970)» (1984, наук. кер. — к.і.н. І.Х. Ганжа). Працював м.н.с., с.н.с. Ін-ту історії АН УРСР. 1986–1990 — вчений секретар, з 1990 — кер. Сектора сусп. наук Президії НАНУ, з 1999 — учений секретар Секції сусп. і гуманітарних наук НАН України. 1996–2003 — дир. Ін-ту біогр. досліджень НБУВ. Докт. дис. «Біографістика як галузь історичної науки: історіографія та методологія» (1997).

Тв.: Українське село на шляхах науково-технічного прогресу: досягнення і прорахунки (60–80-і роки). — К., 1989; Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. — К., 1996; Розвиток соціально-класової структури населення Української РСР (60–80-і роки). — К., 1988; Історія Академії наук України (1918–1993). — К., 1994 (у співавт.); Соціально-культурна характеристика сільського населення України // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. — К., 1993; Роль інтелігенції Української РСР у прискоренні науково-технічного прогресу. — Софія, 1990; Український біографічний словник: проект концепції // УІЖ. — 1993. — № 11, 12; Створення Українського біографічного словника як загальнонаціональна проблема: методологічні засади. — К., 1994; Відтворення історії України в портретах її видатних діячів. — Львів, Цвікау, Париж, 1995.

Бібліогр.: Віталій Сергійович Чишко: біобібліогр. до 50-річчя (Біобібліогр. вчених України / НАН України) / Упоряд.: М.І. Гончаренко, О.М. Яценко. — К., 2001. — 68 с.: портр.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Бугаєва О.В. В.С. Чишко — учений-історик, біографіст, організатор науки // Українська біографістика. — 2005. — Вип. 3. — С. 7–14; Попик В.І. Віталій Сергійович Чишко (1951–2003) — засновник і перший директор Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (до 55-річчя від дня народження) // Бібліотечний вісник. — 2006. — № 5; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 553.

ЧУГАЙОВ Володимир Петрович (23.07.1924, м. Кам'янець-Подільський — 05.01.2000, м. Львів) — історик, дослідник історії Польщі новітнього часу, доц. (1960), д.і.н. (1979), проф. (1983). З родини укр. інтелігенції: батько — економіст, мати — лікар.

1945–1950 навчався у КДУ ім. Т.Г. Шевченка на ф-ті міжнар. відносин. 1951–1954 — на викладацькій роботі у Львівському політех. ін-ті. 1953–1954, 1956–1958 — у Львівській партшколі. 1956 закінчив аспірантуру при АСН ЦК КПРС (м. Москва) та захистив канд. дис. 1958–1969 — на парт. роботі у Львівському обкомі партії: кер. лекторської групи, зав. відділом, секретар обкому Компартії України. 1969–1973 — Радник посольства СРСР в Польщі. 1973–1981 — дир. ІСН АН УРСР у Львові. Понад 15 років працював у ЛДУ ім. І. Франка: 1981–1990 ректор ун-ту; 1983–1990 одночасно завідував каф. нової та новітньої історії; 1990–1997 — проф. каф. нової та новітньої історії. У Києві в Ін-ті історії АН УРСР захистив докт. дис. «Боротьба трудящих Польщі і Західної України проти фашизму і загрози війни (1933 — серпень 1939)».

Нагороджений: орден Знак Пошани (1966), орден Вітчизняної війни 1-го ступеня (1985), орден Трудового Червоного Прапора (1986), медалі, Почесна грамота Президії Верховної Ради Української РСР (1984).

Автор бл. 200 наук. праць, серед яких: індивід. та колект. монографії — 14, брошури — 6, метод. матеріали та зб. документів — 7, наук. статті — 62, статті публіцистичного характеру в газетах — 90.

Тв.: Страйкова боротьба в Польщі в період економічної кризи 1929–1933 рр. // Українське слов'янознавство. — Львів, 1975. — Вип. 12; Движение за народный фронт в Польше // Вопросы истории. — 1977. — № 3; В борьбе против фашизма и угрозы войны. — К., 1980; Історія Львова. — К., 1984 (у співавт.); Боротьба трудящих західних областей України проти фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни. — К., 1984 (у співавт.).

Дж. і літ.: Особистий архів В.П. Чугайова; Анкета В.П. Чугайова; Историки-слависты СССР. Библиогр. справочник. — М., 1981. — С. 173–174; Вчені-славісти України. Довідник. — К., 2000; До 60-річчя історичного факультету Львівського державного університету ім. І.Я. Франка. Довідник. — Львів, 2000.

ШАБУЛЬДО Фелікс Михайлович (21.04.1941, м. Улан-Уде, нині столиця Республіки Бурятія, РФ — 04.05.2012, м. Київ) — історик, джерелознавець, дослідник історії Великого князівства Литовського (ВКЛ) та середньовічної історії України. К.і.н. (1983).

1962–1968 навчався на іст. ф-ті Київського ун-ту. Із 1963 працював архіваріусом Київського міськ. держ. архіву. Від 1968 пов'язаний з Ін-том історії АН УРСР: ред. «УІЖ». Від 1973 — на наук. посадах відділу джерелознавства та допоміжних іст. дисциплін цього ін-ту. 1983 захистив канд.

дис. «Землі Південно-Західної Русі у складі Великого князівства Литовського 20–90-х років XIV ст.». 1986–1992 — с.н.с. відділу історії міжнар. зв'язків України Ін-ту історії АН УРСР, 1991–1993 — зав. сектору наративних джерел, 1993–1995 — зав. відділу пам'яток княжої і козацької доби, 1997–2003 — с.н.с. відділу історії України середніх віків.

Автор праць з історії та джерелознавства XIV–XVI ст., в яких висвітлені відносини ВКЛ та степових держав. Запровадив у наук. обіг термін «кондомініум» як спільне володіння Золотою Ордою та ВКЛ укр. землями в 2-й пол. XIV–XVI ст. Нагороджений орденом «За заслуги перед Литвою».

Тв.: Включення Київського князівства до складу Литовської держави у другій половині XIV ст. // УІЖ. — 1973. — № 6; Про початок приєднання Великим князівством Литовським земель Південно-Західної Русі // Там само. — 1984. — № 6; Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К., 1987; Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. — К., 1998; Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). — 2000, вип. 1; Витовт и Тимур: противники или стратегические партнеры? // Lietuva ir jos kaimynai: nuo normanu iki Napoleono. — Вильнюс, 2001; Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. — К., 2005; Чи існував ярлик Мамая на українські землі? (до постановки проблеми) // Там само; Кондомініум в українських землях XIV століття // ЗНТШ (Львів). — 2006. — Т. 251.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Шабульдо Фелікс Михайлович // УІЖ. — 2012. — № 5; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 588.

ШАМРАЙ (Шамраєв) Сергій Вікторович (псевд. і крипт.: Гірняк, С.Ш.; 30/17/.08.1900, м. Владикавказ, нині Республіка Півн. Осетія — Аланія, РФ — 04.01.1939, під час ув'язнення в таборі «Севвостлаг» Магаданської обл. РРФСР) — історик, син Г. Шамрай, небіж М. Грушевського та О. Грушевського.

Із 1905 проживав у м. Київ. 1910–1918 навчався в київських чол. гімназіях (7-й, 1-й та 8-й). 1919 завершив середню освіту в 2-й Укр. Кирило-Мефодіївського братства гімназії. 1919–1920 навчався на правничому ф-ті Київського укр. держ. ун-ту та 1920–1923 — на іст. відділі ф-ту проф. освіти Вищого ІНО, одночасно 1921–1924 — на етногр. відділі Київського археол. ін-ту. Був помічником секретаря УНТ, 1920–1922 — ст. помічником бібліотекаря Фундаментальної бібліотеки Вищого ІНО, 1921–1922 викладав у Роб.-сел. ун-ті.

Із 1922 працював у ВУАН: 1922–1933 — н.с. Постійної комісії для складання іст.-геогр. словника укр. земель, 1924–1925 — н.с. Каф. історії укр.

народу, 1924–1933 — н.с. Комісії історії Києва та Правобережжя (1931–1933 — її керівничий), 1924–1928 — аспірант, 1928–1930 — н.с. Наук.-досл. каф. історії України при ВУАН. 1928 захистив промоційну працю «Київська козаччина 1855 р.». 10 липня 1930 за рекомендацією акад. М.Грушевського обраний д.чл. Іст. секції ВУАН.

Досліджував соц.-екон. історію України XVII–XIX ст., іст. географію України. Із 1923 вміщував (іноді під псевдонімом, іноді без підпису) статті інформативного характеру в газ. «Більшовик» (Київ).

1931–1933, після від'їзду М. Грушевського до Москви, фактично керував роботою Кафедри історії України доби торгівельного капіталу при ВУАН. Не раз зазнавав нагінок як «грушев'янець», зокрема під час травневої 1931 «дискусії про академіка Грушевського» та лютневої 1932 «дискусії з приводу викриття ворожих концепцій» самого Шамрая, які (дискусії) мали відверто погромницький характер.

17 червня 1933, намагаючись врятувати наук. архів Іст. секції ВУАН, УНТ в Києві, редакції часопису «Україна», б-ку та ін. майно Іст. установ ВУАН і на прохання М. Грушевського, Шамрай разом із М. Карачківським та І. Щітківським перевіз ці документи до київського помешкання М. Грушевського. Це стало приводом для звільнення Шамрая з ВУАН та його подальшого арешту (17 липня 1933) як учасника націоналістичної контррев. орг-ції, що сам історик категорично заперечував. Був засуджений до 3-х років ВТТ, покарання відбував на Далекому Сході.

1936–1937 працював ст. референтом обл. управління народногосподарського обліку в м. Чернігів. Вдруге заарештований 09.08.1937 за сфабрикованим звинуваченням у нац. діяльності, участі в «Українській військовій організації» та організації антирад. роботи в Чернігові. Постановою Особливої наради при НКВС СРСР у Москві від 28.03.1938 засуджений до 8-ми років виправно-трудових таборів.

1958 справу було закрито за недостатністю зібраних доказів. Повністю реабілітований 1992. 2010 в м. Васильків започатковані наук.-краєзнавчі «Шамраївські читання».

Тв.: Економічний стан козаків Полтавського полку в 1767 р. (по Румянцівському опису) // Науковий збірник за рік 1924 р. — К., 1925; Київський одноденний перепис 2 березня 1874 року (сторінка з історії марксизму на Україні) // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — К., 1926; Спомини Ол. Ол. Русова // За сто літ. — 1927, кн. 1; Селянські розрухи на Правобережжі в середині XIX в. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — 1927, кн. 11; Деревлянські могили // Науковий збірник за рік 1928. — К., 1928; Місто Баришпіль у XVIII в. // Історично-географічний збірник. — 1928, т. 2; Духівництво в селянських рухах Правобережжя в середині XIX ст. // Україна. — 1928, кн. 2; Київська Козаччина 1855 р.: до історії селянських рухів на Київщині // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — 1928, кн. 20; Місто Васильків (IX–XVIII вв.) // Історично-географічний

збірник. — 1928, т. 3 (перевид. — Васильків, 2010); До історії залюднення степової України в XVIII ст. (Крилівщина й Лизаветчина) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — 1929, кн. 24; Київська сотня на Гетьманщині в XVII–XVIII вв. (історично-географічна та економічна характеристика) // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва, зб. 1. — К., 1930; Місто Кобижча в XVIII в. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — 1931, кн. 26.

Бібліогр.: Біобібліографія києвознавців, вип. 4: Шамрай Сергій Вікторович (1900–1939). — К., 1985; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999.

Літ.: Заруба В. Розгром і знищення київської школи істориків Михайла Грушевського // Український історик. — 1991, ч. 3–4; 1992, ч. 1–4; Пиріг Р.Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934 рр.). — К., 1993; Сохань П., Ульяновський В., Кіржаєв С. М.С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність. — К., 1993; Верба І. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // УІЖ. — 1996. — № 5; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Брайченко О. Шамрай С.В. (доля і трагедія вченого) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. — Вип. 10. — К., 2000; Панькова С. Сергій Шамрай: вибір шляху (штрихи до біографії небожа і учня Михайла Грушевського) // Український історик. — 2002, ч. 1–4; Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). — К., 2006; Букет Є. «Шамраївські читання у Василькові // Краєзнавство. — 2010. — № 4; Юркова О.В. Шамрай (Шамраєв) Сергій Вікторович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 10. — К., 2013. — С. 591–592; Юркова О.В. Як методологічно «роззброювали» «грушев'янця» Сергія Шамрая (з історії «дискусій» на «історичному фронті України» 1931–1932 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 23. — К., 2015.

ШАПА Павло Корнилович (1904, с. Бутенки, нині Кобеляцького р-ну Полтавської обл. — ?) — дослідник історії Другої світової війни, к.і.н. (1948).

1926–1930 навчався на іст. та літ. ф-тах Київського ІНО. 1929–1941 — викл. на держ. курсах укр. мови, Геологорозвідувального технікуму, індустріального робітфаку у м. Києві. Учасник Другої світової війни. Нагороджений орденами Червоної Зірки та Вітчизняної війни. 1945–1950 — с.н.с. Комісії по історії Вітчизняної війни при АН УРСР. Канд. дис. «Форсування Дніпра і звільнення столиці України — Києва» (1948). 1950–1951 — с.н.с. воєнно-іст. відділу Ін-ту історії АН УРСР. 1952 звільнений з Ін-ту в зв'язку з відкликанням його в розпорядження ЦК КП(б)У.

Літ.: Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ШАПОШНІКОВА Олімпіада Гаврилівна (17.09.1923, с. Вересовичі Чернігівської обл. — 04.09.2002, м. Київ) — археолог, дослідниця доби енеоліту-бронзи степової смуги України, к.і.н. (1962). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1977).

Учасниця партизанського руху в роки Другої світової війни в складі загону «За Батьківщину», нагороджена багатьма медалями. Закінчила іст. ф-т Київського ун-ту (1948). Відтоді працювала в Ін-ті археології м.н.с., с.н.с. у відділі археології доби енеоліту-бронзового віку (1965–1981,1984–1989), у відділі новобудовних експедицій (1981–1984). 1962 захистила канд. дис. «Поселения ямной культуры на Нижнем Поднепровье». 1989 вийшла на пенсію.

З 1951 працювала в експедиціях у Наддніпрянщині та Приазов'ї, керувала загонами в Нікопольсько-Гаврилівській (1951–1955), Дніпровській (1953, 1957, 1962, 1963), Кременчуцькій (1956) та ін., які досліджували пам'ятки в зоні підтоплення Каховського водосховища, зокрема такі відомі як багатошарове поселення Михайлівка, Волоське (Скеля Каменоломня), Нижній Рогачик, а також Капулівський пізньоенеолітичний могильник. 1964–1965 керувала Кальміуським загоном Приазовської експедиції з дослідження багатошарового поселення Роздольне на Донеччині. Була одним з організаторів охоронних досліджень в зонах новобудов України. Від 1967 22 роки очолювала Інгульську/Миколаївську новобудовну експедицію та дослідила значну кількість курганів і низку поселень доби міді-бронзи.

Автор понад 100 праць.

Тв.: Михайлівське поселення. — К, 1962; О памятниках эпохи меди — ранней бронзы в бассейне р. Ингула // Древности Поингулья. — К., 1977 (обидві у співавт.); Эпоха раннего металла в степной полосе Украины // Древнейшие скотоводы степей юга Украины. — К., 1987; Ямная культурно-историческая область. Южно-Бугский вариант. — К, 1986 (САИ. — Вып. 1–3; у співавт.); Ингульская катакомбная культура (ареал и вопросы периодизации) // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. — V век н.э.). — Тирасполь, 2002 (у співавт.); Поселение Михайловка — эталонный памятник древнеямной культуры. — СПб., 2005 (Тр. ИИМК РАН. — XX; у співавт.).

Літ.: Пустовалов С.Ж. Слово про Олімпіаду Гаврилівну Шапошникову [Некролог] // Археологія. — 2002. — № 4. — С. 142–144; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 642–643.

ШАРЛЕМАНЬ Микола Васильович (24.01/06.02/.1887, м. Кременчук — 29.04.1970, м. Київ) — зоолог, д.чл. ВУАК (1933), проф. (1938).

Як слухач освоїв курс агрономічного відділу Київського політех. ін-ту за спеціальністю «прикладна зоологія». 1936 без захисту отримав ступінь к.біологічних н., 1937 захистив докт. дис. за підручником «Зоогеографія УРСР» (К., 1936).

1919–1941 — зоолог і наук. консультант Зоологічного музею УАН/АН УРСР. 1922 обраний чл., пізніше секретарем і фактичним кер. комісії краєзнавства ВУАН (від 1929 комісії природничо-геогр. краєзнавства). До 1941 завідував відділом фауністики та систематики Ін-ту зоології АН УРСР. Під час Другої світової війни не зміг евакуюватися через стан здоров'я. 1943 виїхав до Познані з музейними колекціями. 1946 репатрійований і повернувся з колекціями до Києва. Надалі — проф. Київського лісогосподарського ін-ту, консультант станції захисту рослин, інспектор головного управління в справах мисливства. Член НТШ у Львові.

Серед широкої проблематики досліджень Ш. пов'язаної, головно, з зоологією та охороною природи — фауна четвертинного періоду дослідження тваринного та рослинного світу періоду Київської Русі за фресками й графіті Софійського собору та даними «Слова о полку Ігоревім».

Тв.: Фауна та мисливство навкруги Києва за 900 років тому // Біологію в маси. — 1938. — № 3; Где был Путивль, упоминаемый в «Слове о полку Игореве»? // Труды отдела древнерусской литературы / Институт русской литературы АН СССР. — 1961. — 17; Загадочный зверь Древней Руси // Зоологический журнал. — 1964. — Т. 43. — Вып. 2; Животный мир и сцены охоты на фресках Софии Киевской // София Киевская: Материалы исследований. — К., 1973; Природа и люди Киевской Руси // Киевский эколого-культурный центр. Серия «История охраны природы». — 1997. — 13.

Літ.: Шевченко А.В. Шарлемань Микола Васильович // Репресоване краєзнавство. — К.; Хмельницький, 1991. — С. 350–351; Лисоченко І.Д. Матеріали архіву М.В. Шарлеманя // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. — 1993. — 1. — С. 165–171; Хохлова О.М. М.В. Шарлемань. Життєвий шлях. Наукова спадщина. — Полтава, 1998; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 644–645.

ШАТАЛІНА Євгенія Платонівна (28.08.1926, ст. Булачелівка, нині ст. Шевченкова Шевченківського р-ну Харківської обл. — 14.09.2010, м. Київ) — дослідниця історії України 20–30 рр. XX ст., архівознавець, археограф. Засл. працівник культури (1970). Зі службовців.

1949 закінчила іст. ф-т ХДУ. 1949–1950 — лаборант ХДУ, 1950–1974 — с.н.с. ЦДАЖР УРСР. Навчалася в аспірантурі ХДУ, де захистила канд. дис. «Радянська археографія громадянської війни та іноземної військової інтервенції на Україні (1920–1941 рр.)» (1973, наук. кер. — д.і.н. І.Л. Шерман). 1974–2000 — с.н.с. відділу історії України 20–30-х рр. XX ст. Ін-ту історії АН УРСР.

Автор більше 150 праць з історії роб. класу, селянства, колективізації, розвитку культури, джерелознавства, археографії, архівознавства, спеціальних іст. дисциплін.

Тв.: История гражданской войны и интервенции на Украине в советских документальных публикациях 20–30-х годов. — К., 1982; История Украинской ССР: В 10 т. — Т. 7. — К., 1985 (у співавт.); Історія Києва: У 3 т. — Т. 3, кн. 1. — К., 1987 (у співавт.); Развитие социальной структуры рабочего класса Украинской ССР (30-е годы). — К., 1988; Очерки развития социально-классовой структуры УССР 1917–1937. — К., 1987 (у співавт.); Становище дітей на Україні у 1931–1933 рр.: Документальна розповідь. — К., 1989 (у співавт.); 33-й: Голод: Народна книга-меморіал. — К., 1991 (упоряд., у співавт.); Новые страницы в истории Донбасса. — Донецк, 1992; Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. Зб. док. і матеріалів. — К., 1992 (упоряд.); Експропріація селянських господарств в Україні у 1929–1932 рр. // УІЖ. — 1992. — № 3–4, 6–8; Чорнобиль: Проблеми здоров'я населення: Зб. док. і матеріалів: У 2 ч. — К., 1995 (упоряд., у співавт.); Чорнобильська трагедія: Док. і матеріали. — К., 1996 (упоряд., у співавт.); Українська Центральна Рада: Док. і матеріали: У 2 ч. — К., 1996–97 (упоряд., у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Українські архівісти: Біобібліогр. довідник: У 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 678.

ШЕВЕЛЄВ Арнольд Григорович (28.11.1928, с. Балаклея, нині Харківської обл. — 14.03.2009, м. Київ) — історик, дослідник історії дореволюційної Росії, України та Польщі, міжнар. роб. і нац.-визв. рухів, д.і.н. (1967), проф. (1968), чл.-кор. АН УРСР (1972).

Походив із робітничої родини. У 1932–1934 мешкав із родиною у м. Харків. Від 1934 — у м. Київ. На початку нім.-рад. війни евакуйований до м. Уфа (Башкирія), де мешкав до 1944. Від 1944 навчався у Чернівецькому пед. ін-ті, проте згодом перевівся до Києва. Закінчив іст. ф-т КДУ (1948), аспірантуру КДУ (1951). 1948–1949 — інструктор і зав. лекторської групи Київського обкому ЛКСМУ. Асистент, зав. кабінету марксизму-ленінізму Київського держ. пед. ін-ту (1952–1953). Асистент, ст. викладач Київського інженерно-будівельного ін-ту (1954–1959). Ст. викладач, доц. КДУ (1959–1960). Секретар парткому, зав. каф. історії КПРС та наук. комунізму Київського інженерно-будівельного ін-ту (1960–1969). 1955 захистив канд. дис. «Боротьба КПРС за відновлення і розвиток МТС на Україні в 1943–1950 рр.», а 1967 — докт. дис. «Співробітництво соціал-демократів з більшовиками в 1900–1910 роках». Секретар Київського міськкому КПУ (1969–1972). Заст. дир. та зав. відділу історії дружби народів СРСР (1972–1973), в.о. дир. (1973), дир. Ін-ту історії АН УРСР (1974–1978). Пізніше викладав у внз. За спогадами істориків-сучасників являв собою тип історика-адміністратора, висунутого партійною номенклатурою.

Автор низки праць із політ. історії поч. XX ст., історії КПРС, міжнар. роб. та нац.-визв. рухів. Під кер. Ш. розпочалася робота над кількома багатотомними проектами з історії України — «Історія Української РСР» (у 8 т.) та «История рабочих Донбасса» (у 2 т.). Учасник XIV Міжнар. конгресу іст. наук у м. Сан-Франциско (1975). Нагороджений трьома орденами «Знак Пошани», медаллю «За доблесну працю» та ін. Брав участь у діяльності Комітету з держ. премій УРСР, Комітету з охорони пам’яток історії та культури та ін.

Тв.: Десятый съезд КП(б)У. — К., 1959; Братское сотрудничество польских социал-демократов с большевиками в 1903–1910 гг. — К., 1966; Славетний ювілей радянської науки (До 250-річчя АН СРСР) // УІЖ. — 1974. — № 5; Перша російська революція та її історичне значення // УІЖ. — 1975. — № 3 (у співавт.); Розвиток досліджень з вітчизняної і зарубіжної історії в Українській РСР на сучасному етапі // УІЖ. — 1975. — № 2; Великий Жовтень і перемога влади Рад на Україні // УІЖ. — 1978. — № 2.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1276; П.С. Нове поповнення АН УРСР: М.І. Супруненко, А.Г. Шевелєв // УІЖ. — 1972. — № 5. — С. 148–149; Вчені Інституту історії України. Біобібліогр. довідник. Серія: Українські історики. — Вип. 1. — К., 1998. — С. 356–357; Ковпак Л.В. Шевелєв Арнольд Григорович // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 340–342; Інститут історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977): Док. і мат. / Упор. О.С. Рубльов; відп. ред. В.А. Смолій. — К., 2007. — С. 20–21, 31, 314, 338, 381, 383, 392, 422, 425; 80-річчя члена-кореспондента НАН України А.Г. Шевелєва // Вісник НАН України. — 2008. — № 11. — С. 69–70; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 10. — К., 2013. — С. 610–611; Національна академія наук України: Персональний склад. 1918–2013. — К., 2013. — С. 301; Гуржій О. Історик-адміністратор Арнольд Шевелєв очима сучасника // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 9. — К., 2016/17. — С. 209–-216.

ШЕВЧЕНКО (Ševčenko) Ігор Іванович (10.02.1922, м. Радосць, нині у межах м. Варшава, Польща — 26.12.2009, м. Кембридж, штат Массачусетс, США) — історик, візантолог і філолог. Іноземний чл. НАН України (1991). Д.чл. УВАН, Амер. Академії наук і мистецтв, Британської Академії, Віденської академії наук, Римської Національної академії Лінчеї, Академії Палермо, Міжнар. комітету грецької палеографії, Т-ва болландистів та ін. Голова Міжнар. асоціації візантистів (1986–1996), Почесний доктор УВУ (2009).

Походив із родини урядовця МВС УНР, котрий емігрував до Польщі після поразки Укр. революції 1917–1921. Навчався у гімназії ім. А. Міцкевича у Варшаві та місцевому ліцеї, зокрема вивчав класичні, слов’янські та західноєвропейські мови. Здобув ступінь докт. філософії з класичної філології, давньої історії та порівняльної лінгвістики у Карловому ун-ті у Празі

(1945). Навчався в УВУ, де в семінарії І. Борковського вивчав грецьку епіграфіку. Після Другої світової війни емігрував до Бельгії. 1949 здобув ступінь доктора філософії з літератури у Лувенському католицькому ун-ті (Бельгія). На поч. 1950-х переїхав до США на запрошення відомого медієвіста Е. Канторовича. Викладав античну та візантійську історію у Каліфорнійському ун-ті у м. Берклі (штат Каліфорнія, США), слов'янські мови та літератури у Мічіганському ун-ті (1954–1957). Доц. та проф. Колумбійського ун-ту (1957–1965). Від 1965 співробітник візантологічного центру у Dumbarton Oaks (маєтку Гарвардського ун-ту, де зберігаються б-ки та мистецькі колекції, а також розміщуються наук. центри з вивчення доколумбової Америки). Від 1973 — проф. візантійської історії та літератури Гарвардського ун-ту. Брав участь у створенні та розбудові Гарвардського укр. наук. ін-ту. Один із фундаторів Міжнар. асоціації україністів (1989).

Автор численних праць із пізньовізантійського інтелектуального життя й слов'янської культури, ранньої слов'янської історії та літератури, культ. і політ. взаємин Київської Русі та Візантії, візантійської агіографії й епіграфіки та ін. Переклав українською твір Д. Орвела «Колгосп тварин» під псевдонімом Іван Чернятинський (Новий Ульм, 1947). Один із ініціаторів проведення Міжнар. конгресу з нагоди 1000-ліття хрещення України-Руси. Чл. редколегій ряду міжнародних журналів, як-от «Byzantinische Zeitschrift», «Византийский временник», «Palaeoslavica», видання «Corpus Fontium Historiae Byzantina» та ін.

Тв.: A New Fragment of Sappho? // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, 1951. — Vol. 1. — No. 2; An Important Contribution to the Social History of Late Byzantium // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. — New York, 1952. — Vol. 2. — No. 4; A Neglected Source of Muscovite Ideology // Harvard Slavic Studies. — 1954. — No. 2; Three Paradoxes of the Cyrilo-Methodian Mission // Slavonic Review. — 1964. — Vol. 23. — No. 2; Society and Intellectual Life in the Fourteenth Century // XIV Congrès International des Études Byzantines (Bucarest, 6–12 septembre 1971): Rapports. — Bucharest, 1971; Society and Intellectual life in Late Byzantium. — London, 1981; Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World. — London, 1982; Religious Polemical Literature in the Ukrainian and Belarusian Lands in the Sixteenth and Seventeenth Centuries // Journal of Ukrainian Studies. — 1992. — Vol. 17. — No. 1/2; Inscriptions East and West in the Millennium: The Common Heritage and the Parting of the Ways // Harvard Ukrainian Studies: Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays Honor of Roman Szporliuk (Cambridge). — 1998. — Vol. 22; Україна між Сходом і Заходом: Нариси із історії культури до початку XVIII століття / Пер. з англ. М. Габлевича. — Львів, 2001.

Літ.: Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada / Ed. D.M. Shtohryn. — Champaign, 1975. — P. 294–295; Harvard Ukrainian Studies:

Okeanos: Essays presented to Ihor Ševčenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students (Cambridge). — 1983. — Vol. 7. — P. 8–26; Encyclopedia of Ukraine. — Vol. 4. — Toronto; Buffalo; London, 1993. — P. 602; Гордієнко Д. Ігор Шевченко (10.II.1922–6.XII.2009) // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Т. 18, вип. 15. — К., 2010. — С. 715–720; Грицак Я. Історія непрофесійного українця // Критика. — 2010. — № 1/2. — С. 45–46; Ясіновський А. Незабутній пам'яті визначного вченого // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 2010. — 12 березня. — № 11. — С. 24; Universitas Libera Ucrainensis, 1921–2011. — Мюнхен, 2011. — С. 520; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 10. — К., 2013. — С. 618–619; Національна академія наук України: Персональний склад. 1918–2013. — К., 2013. — С. 340.

ШЕВЧЕНКО Леся Антонівна (23.09.1931, м. Київ — 15.05.2017, м. Київ) — дослідниця новітньої історії України, культ. будівництва в Україні, д.і.н. (1989), проф. Народилась у родині службовців (батько викладав екон. історію у внз; мати працювала в Академії наук УРСР).

По закінченню сш № 57 у м. Києві зі срібною медаллю, у 1949 вступила на іст. ф-т КДУ ім. Т.Г. Шевченка, який закінчила у 1954, отримавши диплом із відзнакою. У 1955–1958 — пройшла навчання в аспірантурі КДУ. 17 грудня 1958 відбувся захист нею канд. дис. на засіданні Вченої Ради іст.-філос. ф-ту КДУ. Була прийнята на роботу асистенткою каф. ун-ту.

1959–1960 працювала на посаді м.н.с. відділу історії рад. суспільства. 1963–1965 — м.н.с. відділу історії соц. і ком. будівництва, 1965 переведена на посаду с.н.с. 1989–1999 — пр.н.с. відділу сучасної історії України Ін-ту історії України НАН України.

У квітні 1989 захистила докт. дис. «Підвищення культурного рівня трудящих УРСР у період 1960 — першій половині 1980-х років. Досвід. Проблеми».

Автор бл. 150 опублікованих наук. праць.

Автор і член редколегій численних колект. праць, в т.ч.: «Історія Української РСР (укр. мовою у 8 т., рос. мовою — у 10 т.), «Історія Києва» (Т. 3, кн. 1, 2. — К., 1985–1986); «Історія робітників Донбасу» (К., 1981–1982); «Розвиток соціально-класової структури населення УРСР» (К., 1985) та ін.

Тематика досліджень охоплює питання розвитку культури і освіти, історії інтелігенції, ролі духовної спадщини в утвердженні нац. свідомості укр. народу.

У 1990-ті брала участь у написанні статей до «Енциклопедії історії України» (у 10-ти томах), «Нарисів історії України. Друга половина XX ст.», висвітлюючи культурно-творчі процеси в умовах Української незалежної держави. Брала активну участь у багатьох наук. та наук.-практ. конференціях, як в Україні, так і за її межами — у Львові, Луцьку, Єревані, Мінську. Звільнилася з Ін-ту історії України НАНУ 23 грудня 1999 у зв'язку з виходом на пенсію.

Тв.: Розвиток української радянської культури в 1959–1965 рр. — К., 1967; Дружба братніх культур: Культурне співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1946–1958. — К., 1971; Повышение культурного уровня трудящихся в условиях развитого социализма (На материалах УССР). — К., 1985; Проблеми духовного відродження народу // Україна. Короткі нариси з історії. — К., 1992; Роль духовної спадщини в утвердженні національної самосвідомості українського народу // Україна XX ст.: минуле і сьогодення. — К., Донецьк, 1995; Інтелігенція України — жертва тоталітаризму // Матеріали міжнародної наукової конференції (15–16 вересня 1994 р.) «Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті роки». — К., 1998; Нарис історії України XX століття. — К., 2002 (у співавт.); Гнатюк Д.М. // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К., 2004. — С. 127–128.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Колодєзєва С.П. Захист докторської дисертації Л.А. Шевченко // УІЖ. — 1989. — № 10; Вчені інституту історії України: Біобібліогр. довід. / Серія «Українські історики». Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 679–680; Барановська Н.П., Ковпак Л.В., Падалка С.С. IN MEMORIAM. Шевченко Леся Антонівна // УІЖ. — 2017. — № 3. — С. 235–236.

ШЕВЧЕНКО Федір Павлович (24.08.1914, с. Дунаївці Новоушицького пов. Подільської губ., нині місто Хмельницької обл. — 01.11.1995, м. Київ) — фахівець з історії України з найдавніших часів до кінця XX ст., історіограф, джерелознавець, д.і.н (1963), проф. (1968). Чл.-кор. АН УРСР (1969). Лауреат Держ. премії УРСР в галузі науки і техніки (1984).

1937 закінчив Московський іст.-архівний ін-т, 1937–1940 навчався в аспірантурі й викладав в цьому ін-ті. 1940–1941 — дир. Чернівецького обл. держ. архіву НКВС УРСР. 1941–1942 — дир. Краснодарського крайового держ. архіву НКВС. 1942–1943 працював нач. наук.-видавничого відділу Архівного управління НКВС Узбецької РСР у м. Ташкент. Канд. дис. «Руські воєводи в Україні у другій половині XVII ст.» (1943, захист в Ін-ті історії АН СРСР у Москві). 1945–1949 — заст. голови Комісії з історії Великої Вітчизняної війни АН УРСР. 1949–1960 — с.н.с., зав. відділу історії країн нар. демократії, 1960–1963 — зав. відділу допоміжних іст. дисциплін, 1963–1968 — зав. відділу історіографії та джерелознавства, 1964–1967 — заст. дир., 1982–1987 — зав. сектору іст. географії і картографії, 1987–1995 — гол.н.с. Ін-ту історії України НАНУ. 1968–1972 — дир. Ін-ту археології АН УРСР. Одночасно 1944–1945 — зав. каф. архівознавства і допоміжних іст. дисциплін КДУ, 1945–1950 — доц. цієї каф. 1950–1952 — вчений секретар Президії АН УРСР, 1957–1972 — гол. редактор УІЖу. Докт. дис. за монографією «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» (1963). Наук. праці Ш. розподілялися за двома основними блоками: історія України XVII–XVIII ст. та праці теоретико-методологічного спрямування.

Чл. редколегій «Вісника АН УРСР», «Пам'яток України», «Київської старовини». Чл. гол. редколегій окремих томів «Історії міст і сіл Української РСР», 8-ми томної «Історії Української РСР», 10-томної «Истории Украинской ССР» та ін. Один з ініціаторів створення науково-періодичних видань: «Історіографічні дослідження в Українській РСР», «Наука і культура», «Середні віки в Україні». Підготував 7 док. і понад 50 канд. наук. Нагороджений орденом «Знак пошани», багатьма медалями. Опублікував понад 600 праць.

Тв.: Історичне значення віковічної дружби українського та російського народів. — К., 1951 (перевидана 1953 і 1954 укр. та рос. мовами); Лук'ян Кобилиця: З історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX ст. — К., 1958; Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVIII ст. — К., 1959; Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVII–XVIII ст. — К., 1963; Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну // УІЖ. — 1966. — № 11.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 2117; Ю.Л. Члени-кореспонденти АН УРСР, обрані в грудні 1969 р.: О.М. Боголюбов, К.Г. Гуслистий, Ф.П. Шевченко, А.М. Шлепаков // УІЖ. — 1970. — № 3; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; Румянцева В.В. Вшанування члена-кореспондента АН УРСР Ф.П. Шевченка, доктора історичних наук І.М. Кулинича, доктора історичних наук, професора А.В. Санцевича у зв'язку з їх ювілеями // УІЖ. — 1984. — № 11; Шевченко Федір Павлович: Федір Павлович Шевченко: біобібліогр. (Наук.-довідкові вид. з іст. України) / Упоряд.: Г.В. Боряк, Н.О. Герасименко, О.В. Тодійчук; вступ. ст. А.В. Санцевич; відп. ред. П.С. Сохань; АН УРСР, Археолог. комісія, Ін-т історії. — Київ: [б.в.], 1989. — 105 с.: 1 л. портр.; EoU. — V. 4. — 1993; [Некролог] // УІЖ. — 1996. — № 1; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.: На пошану видатного вченого-історика, чл.-кор. НАНУ, д-ра іст. наук, проф. Федора Павловича Шевченка. — К., 1998; Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. — Вип. 7: Пам'яті чл.-кор. НАН України Федора Павловича Шевченка. — К., 1999; Українські архівісти: Біобібліогр. довід.: У 3 вип. — Вип. 2: 1940–1960-ті рр. — К., 2002; Апанович О.М. Федір Павлович Шевченко: Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, людина: Спогади та історіографічний аналіз. — К., 2000; Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Т. 1. — К., Кам'янець-Подільський, 2003; Українські історики XX століття. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. — К., 2004; «Істину встановлює суд історії»: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2 т. — К., 2004; Батуріна С.С. Еволюція поглядів Ф. Шевченка щодо формування української народності // Етнонаціональний та етнокультурний

розвиток Київської Русі та слов'янський світ. — К., 2005; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Батуріна С.С. Московський період в творчій біографії Федора Шевченка: становлення історика (1933–1940) // Український історичний збірник. — К., 2007; Батуріна С.С. Федір Павлович Шевченко (1914–1995): життя і творчість: Дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. — К., 2007; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К.: Наукова думка, 2013. — С. 623–624; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 312–314.

ШЕВЧУК Григорій Михайлович (08.02.1916, с. Красногірці, нині Попільнянського р-ну Житомирської обл. — ?, м. Київ) — дослідник історії України ХХ ст., д.і.н. (1966).

До 1934 працював в колгоспі та на з-ді «Ленінська кузня» (Київ). 1938 закінчив іст. ф-т Київського пед. ін-ту, працював у школі, 1939–1940 — служив у рад. армії. Учасник Другої світової війни. 1946–1951 — м.н.с. відділу рад. періоду, 1951–1952 — м.н.с. відділу загальної історії та історії міжнар. відносин, 1952–1956 — м.н.с. відділу історії країн нар. демократії, 1956–1960 — с.н.с. відділу історії рад. суспільства, 1960–1965 — с.н.с. відділу історії соц. і ком. будівництва, 1965–1967 — зав. відділу історії ком. будівництва Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Боротьба трудящих Радянської України проти Врангеля» (1954). Докт. дис. «Культурне будівництво на Україні в 1921–1925 рр.» (1966). З 1968 — зав. каф. Київського ін-ту культури. Досліджував історію громадянської війни і культ. будівництва в Україні.

Тв.: Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на Півдні в 1920 р. — К., 1956; Розгром іноземних інтервентів на Півдні України і в Криму (листопад 1918 — квітень 1919 р.). — К., 1959; Червоне козацтво. — К., 1961 (у співавт.); Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках. — К., 1963; Культурна політика України. — Париж, 1981 (англ., фр. мовами); Культура як суспільне явище. — К., 1985.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 698; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 10. — 1984; EoU. — V. 4; Проценко В.Й. Вшанування Г.М. Шевчука з нагоди його ювілею // УІЖ. — 1976. — № 4; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ШЕКЕРА Іван Михайлович (01.10.1929, м. Ніжин Чернігівської обл. — 199?, м. Київ) — дослідник історії України середніх віків.

1943–1946 навчався в Ніжинському технікумі механізації с/г. 1951 закінчив Ніжинський держ. пед. ін-т. 1951–1952 — інспектор шкіл Цуманського районного відділу нар. освіти Волинської обл., 1952–1954 — дир. сш в

с. Сильно Цуманського р-ну Волинської обл., 1954 — інспектор шкіл Артемівського міського відділу нар. освіти Сталінської (нині Донецької) обл. 1954–1957 — аспірант, 1958–1963 — м.н.с., 1963–1966, 1968–1969 — с.н.с. відділу міст і сіл УРСР, 1969–1989 — с.н.с. відділу феодалізму Ін-ту історії АН УРСР. Канд. дис. «Посилення закріпачення селян і антифеодальні виступи на Правобережній Україні в другій половині XVI ст.» (1961, наук. кер. — д.і.н. В.О. Голобуцький). Брав участь у підготовці 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». Чл. авторського колективу багатотомної «Історії Української РСР», двотомної «Історії селянства Української РСР» (К., 1967).

Тв.: Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі в період утворення і зміцнення Древньоруської держави в VII–X ст. — К., 1963; Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах. — К., 1967.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1850; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ШЕРСТЮК Федір Юхимович (19.04.1904, с. Грицаківці, нині Сумського р-ну Сумської обл. — ?) — дослідник історії нар. рухів України XVIII–XIX ст. та історії ком. партії, д.і.н. (1965).

Закінчив Сумський пед. ін-т (1931) та Ін-т червоної професури (1936). Викладав історію СРСР у Сумському пед. ін-ті (1931–1933) та Ін-ті червоної професури (1936–1937), Республіканській школі пропагандистів при ЦК КП(б)У (1937–1938). 1938–1941 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР, 1942–1944 — с.н.с., вчений секретар Ін-ту історії і археології АН УРСР. 1945–1949 — консультант відділу агітації і пропаганди ЦК КП(б)У. Канд. дис. «Нариси з історії промисловості на Україні у 70–80-х рр. XIX ст.» (1947). З 1949 — с.н.с. Ін-ту історії партії при ЦК Компартії України. Докт. дис. «Партійне будівництво на Україні у 1926–1929 рр.» (1965).

Тв.: Устим Кармалюк. — М., 1943; Олександр Пархоменко. — К., 1944; Становище робітничого класу і робітничий рух на Україні в другій половині XIX ст. — К., 1948; Партійне будівництво на Україні в 1926–1929 рр. — К., 1960.

Літ.: РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 10. — 1984; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ШЛЕПАКОВ Арнольд Миколайович (16.06.1930, м. Вінниця — 02.06.1996, м. Київ) — дослідник історії США, один з фундаторів укр. школи американістики, д.і.н. (1966), проф. (1970), акад. АН УРСР (1982). Засл. діяч науки і техніки України (1995).

Закінчив ф-т міжнар. відносин КДУ (1952), аспірантуру Ін-ту історії АН УРСР (1955). 1955 захистив канд., а 1966 — докт. дис. Від 1955 — в Ін-ті

історії АН УРСР: м.н.с., с.н.с. відділу заг. історії і міжнар. відносин (1955–1963), с.н.с. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн (1963–1971), заст. дир. (1971–1974), зав. відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн (1971–1978). 1969 — чл.-кор., із 1982 — акад. АН УРСР. Ініціатор створення та дир. ІСЕПЗК АН УРСР/України (1978–1992). Акад.-секретар Відділення економіки АН УРСР (1982–1988). Ректор Укр. академії зовн. торгівлі (1995–1996).

Від 1967 працював як експерт ЮНЕСКО в галузі міжнар. міграцій. Брав участь у складі делегації УРСР у 25-й, 26-й та 27-й сесіях ГА ООН (1970–1972), а також очолював делегацію УРСР на 23-й сесії Комісії соціального розвитку ООН (1973). Президент Укр. асоціації сприяння ООН, керівник Центру міжнар. досліджень. Автор праць з міжн. міграцій, історії США та Канади, нац. відносин у Півн. Америці та Зах. Європі, міжн. робітн. руху та ін. досліджень. Член редакційної колегії УІЖ та низки фахових видань. Лауреат премії ім. Д. Мануїльського АН УРСР (1982).

Тв.: Воссоединение украинского народа в едином Украинском Советском государстве — выдающаяся победа внешней политики СССР. — К., 1955; Жовтнева революція і піднесення демократичного руху серед української еміграції в США і Канаді. — К., 1957; Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX — початок XX ст.). — К., 1960; Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. — М., 1966; Биография статуи Свободы: Исторический очерк. — М., 1969; США: социальная структура общества и его национальный состав: Исторический очерк. — К., 1976; США: «похищение умов» в прошлом и настоящем. — М., 1983 (у співавт.); Буржуазные концепции национальных отношений в развитых капиталистических странах. — К., 1988 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1277; Забарко Б.М. Вшанування А.М. Шлепакова з нагоди його ювілею // УІЖ. — 1980. — № 8. — С. 155–157; Шлепаков Арнольд Миколайович // Там само. — 1996. — № 5. — С. 159–160; Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник: Серія: Українські історики, вип. 1. — К., 1998. — С. 365–366; Інститут історії України НАН України: 1936–2006. — К., 2006. — С. 683–684; Ясь О.В. Шлепаков Арнольд Миколайович // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 10. — К., 2013. — С. 644.

ШМАГЛІЙ Микола Михайлович (26.07.1931, с. Фастівці Чернігівської обл. — 21.12.1994, м. Київ) — дослідник трипільської культури, к.і.н. (1962).

Закінчив Київський ун-т (1953), навчався в аспірантурі Ін-ту археології АН УРСР (1954–1957). 1962 захистив канд. дис. «Городско-волынский вариант трипольской культуры». В Ін-ті археології працював від 1957 до 1991 — зав. відділу новобудовних експедицій (1974–1977), с.н.с. відділу первісної археології (1977–1991). 1991–1994 очолював Лабораторію охоронних археол. досліджень при Міністерстві культури України.

1956–1958 досліджував трипільські поселення на Волині, зокрема майже повністю розкопав поселення Троянів, за яким дав назву групі пам'яток. 1961–1964 був заст. начальника експедиції, очолюваної С.М. Бібіковим, яка досліджувала поселення Гребені (ур. Василишин Яр). 1963–1973 керував Дунай-Дністровською новобудовною експедицією, яка дослідила численні курганні поховання, зокрема доби енеоліту, найвідоміше з яких поховання з конеголовим скіпетром із Суворовського кургану. 1971–1991 досліджував трипільське поселення-гігант біля с. Майданецьке. 1972 очолив Трипільську комплексну експедицію, яка розгорнула роботи з використанням археолого-магнітометричних досліджень. Керував Дністровською трипільською експедицією з розкопок поселень Коновка та Студениця (1974–1980), Майданецьким загоном Трипільської експедиції, яка досліджувала Майданецьке, Гребенюків Яр, провадила розвідки в Черкаській обл. (1981–1991).

Автор понад 100 праць, зокрема двох монографій і розділу в «Археології Української РСР», т. 1 (К., 1971).

Тв.: Городсько-волинський варіант пізньотрипільської культури // Археологія. — 1966. — № 20; Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра // МАСП. — 1970. — 6 (у співавт.); Про один поворотний момент в історії енеолітичного населення Південної Європи // Археологія. — 1972. — № 6 (у співавт.); Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї // Археологія. — 1985. — № 52 (у співавт.); Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. — К., 2001.

Літ.: Пам'яті Миколи Михайловича Шмаглія // Археологія. — 1995. — № 3. — С. 155–156; Відейко М.Ю. Відкриття і дослідження трипільських протоміст // Шмаглій М.М. Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. — К., 2001. — С. 104–129; Він же. Шмаглій Микола Михайлович // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. ІІ. — С. 623–624; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 648.

ШМАНЬКО Георгій Іванович (09.06.1927, с. Копинівці, нині Мукачівського р-ну Закарпатської обл. — 21.11.1998, м. Ужгород) — дослідник новітньої історії Угорщини, д.і.н. (1983), проф. (1991). Із селян.

Закінчив іст. ф-т УжДУ (1954) та ВПШ при ЦК КПРС (1960). 1983 захистив докт. дис. «Підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу УНР в період будівництва соціалізму (1948–1975 рр.)».

Трудову діяльність розпочав вчителем історії Копинівської семирічної школи (1947–1948). Згодом перебував на комсомольській (1948–1958) та партійній (1960–1975) роботі. З 1975 — на наук. роботі: зав. Ужгородського відділу Ін-ту історії АН УРСР (1975–1978), зав. відділу ІСЕПЗК АН УРСР (1978–1992), пр.н.с. ІСЕМВ НАНУ (1992–1998). Крім того, працював за сумісництвом проф. каф. наук. комунізму (нині каф. політології) (1985–1987) та каф. нової і новітньої історії (1987–1993). Нагороджений орденами: Знак

Пошани (1957, 1960) і Трудового Червоного Прапора (1958, 1971, 1973) та медалями.

Тв.: Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945–1970 рр.). — К., 1972 (у співавт.); Молодь нової Угорщини: З історії молодіжного руху в Угорщині. — К., 1967; Міцна як криця. — Ужгород, 1975; Плоды братского единения. — Ужгород, 1980 (у співавт.); Рабочий класс народной Венгрии: (Повышение культурно-технического уровня в период строительства социализма). — К., 1982; Дружба между людьми — дружба между народами. — Ужгород, 1984 (у співавт.); Интернационализация социально-экономического развития европейских стран-членов СЭВ. — К., 1987 (у співавт.); Перший з'їзд Угорської Комуністичної спілки молоді // Боротьба угорського народу за соціалізм: Матеріали респ. наук. сесії, присвяч. 50-річчю проголошення Угорської Радянської Республіки 1919 року. — Ужгород, 1970. — С. 183–192; Дружественные связи трудящихся Закарпатской области УССР и приграничных областей ВНР, ЧССР и ССР // Породненные социалистическим интернационализмом: Дружественные связи и сотрудничество породненных областей и городов УССР и братских стран социализма. — К., 1980. — С. 221–266 (у співавт.); Повышение культурно-технического уровня рабочего класса европейских стран социалистического содружества // Узловые вопросы советского славяноведения: Тез. докл. и сообщ. IX Всесоюз. науч. конф. историков-славистов (21–23 сент. 1982 г.). — Ужгород, 1982. — С. 80–81; Угорщина: курсом реформ // Політика і час. — 1993. — № 7. — С. 29–33 (у співавт.); Вишеградський «чотирикутник». Загальноєвропейська інтеграція східно-європейських країн // Там само. — 1994. — № 1. — С. 48–50 (у співавт.); ...І кордони не в заваді // Там само. — 1995. — № 11. — С. 51–53; Передумови політичної трансформації в Угорщині // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи: Доп. та повідомл. наук. конф., присвяч. 70-річчю д-ра іст. наук, проф., засл. працівника освіти України Гранчака Івана Михайловича, 7 жовт. 1997 р. — Ужгород, 1998. — С. 146–150 (у співавт.).

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 1278; Комаренко Т. Шманько Георгій Іванович // Вчені Інституту історії України: Бібліогр. довід. — К., 1998. — Вип. І. — С. 366–367; Пам'яті Г.І. Шманька: [Некролог] // Новини Закарпаття. — 1998. — 24 лист. — С. 3; Шманько Георгій Іванович // Інститут історії України Національної академії наук України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 684; Хланта О.В. Шманько Георгій Іванович // Енциклопедія Закарпаття: визначні особи XX ст. — Ужгород, 2007. — С. 377–378.

ШМЕЛЬОВ Віктор Григорович (22.04.1943, с. Катеринівка Куйбишевського р-ну Татарської АРСР, РФ — 1993, м. Київ) — музеєзнавець, етнограф, к.і.н. (1978).

1967 закінчив іст. ф-т КДУ. 1967–1970 — с.н.с. наук.-метод. відділу охорони пам'яток історії та культури Мін-ва культури УРСР. 1970–1976 —

заст. дир. з наук. роботи Музею нар. архітектури й побуту УРСР Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. 1977 закінчив аспірантуру у відділі етнографії ІМФЕ АН УРСР. Канд. дис. (1978). 1977–1980 — м.н.с. відділу історії дружби народів СРСР Ін-ту історії АН УРСР. 1980 переведений на роботу до Гол. Архів. управління при Кабінеті Міністрів УРСР.

Тв.: Музей под открытым небом: Очерки истории возникновения и развития. — К., 1983.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1412; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ШМІТ (ШМІДТ) Федір (Карл-Ернест) Іванович (15/03/.05.1877, м. С.-Петербург — 10.11/за іншими даними 03.12/.1937, м. Ташкент) — історик, археолог, візантолог, мистецтвознавець, музеєзнавець, педагог, громад. діяч. Проф. (1912). Д.чл. ВУАН (1921). Позаштатний академік Рос. академії історії матеріальної культури (1919). Член Іст.-філол. т-ва при Харківському ун-ті, УНТ, Рос. асоціації НДІ сусп. наук, Нім. археол. ін-ту, Болг. археол. ін-ту та ін. Народився в обрусілій нім. сім'ї держ. службовця.

Навчався на іст.-філол. ф-ті Петербурзького ун-ту у проф. А. Прахова (1895–1900). 1901–1904 — професорський стипендіат у Рос. археол. ін-ті в Константинополі, 1908–1912 — його вчений секретар. Провів серію досліджень творів візант. мистецтва на території Греції та Малої Азії, у т. ч. архітектури та мозаїк церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Нікеї (нині м. Ізнік, Туреччина) VII–XI ст. та монастирської церкви XI ст. в Неа Моні на острові Хіос в Егейському морі. 1909 захистив підготовлену під кер. Ф. Успенського дис. «Кахрие-Джами: история монастыря Хоры, архитектура мечети, мозаики нарфиков», здобув учений ступінь магістра історії й теорії мистецтва. 1912 переїхав до Харкова, де очолив каф. історії та теорії мистецтв Харківського ун-ту, із 1919 — декан іст.-філол. ф-ту. Викладав на Вищих жіночих курсах, у Харківському художньому училищі.

Викладацьку роботу поєднував з активною діяльністю в галузі дослідження і збереження вітчизн. культ. спадщини, багато зробив для реорганізації музейної справи в Україні. Один із фундаторів харківської університетської школи мистецтвознавства. 1918 головував у Комісії по охороні пам'яток старовини і мистецтва при Харківському іст.-філол. т-ві, очолював Софійський комітет, створений при митрополиті Київському та Галицькому Антонії (Храповицькому) для всебічного дослідження і реставрації Софійського собору. 1919–1920 завідував музейною секцією Всеукр. комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, 1920 — його голова. Заснував у Харкові Музей дитячої худож. творчості (1920) та секцію по вивченню дитячої худож. творчості при Психоневрологічному ін-ті. Влітку 1919 підписав колективний лист-звернення харківської інтелігенції до вчених Заходу

з протестом проти червоного терору, що серед іншого стало приводом для його арешту в грудні 1920. Весною 1921 засуджений Харківським революц. трибуналом до 3-х років примусових робіт умовно.

1921 обраний академіком по каф. заг. історії мистецтва ВУАН і переїхав до Києва. Очолював створену у квітні 1921 з його ініціативи у складі ВУАН Софійську комісію, а в серпні 1921 — засновану за його участю Археол. комісію ВУАН. 1922 обраний головою Всеукр. археол. комітету, ініціював створення наук.-досл. каф. мистецтвознавства та керував її роботою. Був одним з ініціаторів заснування Лаврського музею культів та побуту (1923–1924 — його директор), очолював музей Софійського собору. Із 1921 — проф. Київського архітектурного. ін-ту і Музично-драматичного ін-ту ім. М. Лисенка, проф. і ректор (1922–1924) Київського археол. ін-ту.

Наприкінці 1924 виїхав до Ленінграда (нині м. С.-Петербург). 1924–1930 — дир. Держ. ін-ту історії мистецтв, із 1925 — проф. Ленінградського ун-ту. За участі Ш. був наданий статус музеїв комплексам Гатчини (нині місто Ленінградської обл., РФ), Дитячого Села (нині м. Пушкін), Петергофа (обидва нині у складі м. С.-Петербург).

Із 1930 — керівник відділу середньовічних культур Європи і Передньої Азії Держ. академії матеріальної культури. Влітку 1930–1933 здійснював археол. дослідження в Криму. Є автором 13 книг і бл. 100 опубл. статей з історії мистецтва античності, Візантії, епохи Відродження, худож. культури Давньої Русі, України, Середньої Азії, з проблем заг. історії, теорії мистецтва, музеєзнавства, охорони пам'яток старовини і мистецтва, психології і соціології худож. творчості, сучасного худож. процесу, — у т. ч. нім., англ., франц., болг., укр. мовами.

У період діяльності в Україні висунув і обґрунтував осн. положення теорії прогресивного циклічного розвитку мистецтва, які виклав у книзі «Искусство: основные проблемы теории и истории» (Л., 1925). Створив школу вчених-мистецтвознавців, серед яких — К. Берладіна, В. Богословський, Б. Бутник-Сіверський, С. Гейченко, Д. Гордєєв, Н. Коцюбинська, П. Кульженко, Б. Руднєв, С. Таранушенко та ін. У листопаді 1933 був ув'язнений, у березні 1934 засуджений до 5-ти років таборів із заміною на заслання до Акмолінська (нині м. Астана, Казахстан). 1935 переведений у Ташкент (нині столиця Узбекистану), де працював у Держ. музеї мистецтв Узбецької СРР.

У серпні 1937 знову заарештований. 10 листопада (за ін. даними, 3 грудня) того ж року страчений у Ташкенті. Місце поховання не відоме. 1956 реабілітований. 2007 засновано премію НАНУ ім. Ф. Шміта за видатні наук. роботи в галузі мистецтвознавства і культурології.

Тв.: Мозаики и фрески Кахриэ-Джами // Известия Русского археологического института в Константинополе. — 1903, вып. 8; Софийский собор в Киеве // Светильник. — 1913. — № 8; Законы истории: Введение к курсу всеобщей истории искусств. — Харьков, 1916; Заметки о поздневизан-

тийских храмовых росписях // Византийский временник. — 1916, т. 22, вып. 1–2; Искусство, его психология, его стилистика, его эволюция. — Харьков, 1919; Исторические, этнографические, художественные музеи: Очерк истории и теории музейного дела. — Харьков, 1919; Мистецтво старої Руси-України. — Харків, 1919; Предмет и границы социологического искусствоведения. — Л., 1927; Музейное дело: вопросы экспозиции. — Ленинград, 1929; Эски-Керменская базилика // Известия Государственной академии истории материальной культуры. — 1932, т. 12, вып. 1–8 (Готский сборник).

Літ.: Сумцов Н.Ф. Труды Ф.И. Шмита по истории искусства. — Харьков, 1912; Банк А.В. Ф.И. Шмит: К 90-летию со дня рождения // Византийский временник. — 1969. — № 30; Ушакова Н.И. Проблема философии истории в трудах Ф.И. Шмита // Философия, история, современность. — Ленинград, 1973; Прокофьев В.Н. Ф.И. Шмит (1877–1941) и его теория прогрессивного циклического развития искусства // Советское искусствознание'80, вып. 2. — М., 1981; Білокінь С. Українська зірка вченого // Пам'ятки України. — 1987. — № 1; Нестуля О.О. Понад усе ставив істину // Репресоване краєзнавство. — К., 1991; Афанасьев В.А. Федор Иванович Шмит. — К., 1992; Чистотинова С.Л. Ф.И. Шмит. — М., 1994; Исмагулова Т. и др. Шмит Ф.И. // Люди и судьбы: Биобиблиографический словарь востоковедов — жертв политического террора в советский период (1917–1991). — СПб., 2003; Побожій С.І. З історії українського мистецтвознавства. — Суми, 2003; Ковпаненко Н.Г. Шміт Федір Іванович // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: Біографічний довідник, ч. 2. — К., 2005; Собор лиц: Сборник статей. — СПб., 2006. Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 649–650; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 285–286.

ШОВКОПЛЯС Іван Гаврилович (08.04.1921, с. Лазірки Оржицького р-ну Полтавської обл. — 13.06.1997, м. Київ) — історик-археолог, бібліограф, д.і.н. (1964), засл. діяч науки і техніки України. Із селян.

1938–1941, 1945 навчався на іст. ф-ті КДУ. 1940–1941 й 1944–1945 працював у Центр. іст. музеї екскурсоводом, зав. відділом. 1946–1973 — вч. секретар, заст. дир., зав. відділом в Ін-ті археології АН УРСР. 1973 — н.с., зав. відділом, гол.н.с. у НБУВ. Аспірантуру проходив в Ін-ті археології АН УРСР. Канд. дис. «Супонєвська палеолітична стоянка», виконану під кер. П.П. Єфіменка, захистив у Ленінградському відділенні Ін-ту історії матеріальної культури (1949). Докт. дис. «Мезинська стоянка на Десні. До історії Середньодніпровського басейну в пізньопалеолітичну епоху» захистив в Ін-ті археології АН УРСР (1964). Досліджував стародавню історію України, історію та бібліографію археології України, історію НБУ.

Автор 340 друк. праць, з них 20 монографій.

Тв.: Археологічні дослідження на Україні. — К., 1957; Кам'яний вік на території Української РСР. — К., 1962; Радомышльская стоянка — памятник начальной поры позднего палеолита Восточной и Центральной Европы. — М., 1965; Мезинська стоянка. — К., 1965; Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966). Бібліографія. — К., 1969; Мандрівка в глибину віків. — К., 1969; Основи археології. — К., 1964; 1971; Розвиток науки на Україні до 1917 р. — К., 1970; Пізній палеоліт. — К., 1971; Добраничевская стоянка на Киевщине. — Л., 1972; Палеолит киевского Приднепровья. — К., 1982; Советская литература по истории древнего Киева (1918–1983). — К., 1984; Методические рекомендации по библиографическому обеспечению «Свода памятников истории и культуры народов СССР и УССР». — К., 1984; Древний Киев. — К., 1984; Книжкові фонди Центральної наукової бібліотеки ім. В.І. Вернадського. — К., 1989; За покликом серця. — К., 1990; Археология Украинской ССР: Библиограф. указатель. 1918–1980. — К., 1989; Фонди Центральної наукової бібліотеки ім. В.І. Вернадського АН України. — К., 1993; Гетьман Павло Скоропадський (1843–1945). — К., 1996.

Бібліогр.: І. Шовкопляс: Бібліогр. покажч. / Укл. М.А. Воробей. — К., 1996. — 87 с.: іл.

Літ: Орач Н. Головний науковий співробітник // Бібліотечний вісник. — 1994. — № 2. — С. 27–31; Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернігів, 1997. — С. 31; Пам'яті І.Г. Шовкопляса // Археологія. — 1998. — № 3. — С. 156–158; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 651–652; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 649–650.

ШРАМКО Борис Андрійович (17.01.1921, м. Гомель, тоді у складі РРФСР, нині — Білорусь — 08.07.2012, м. Харків) — археолог, д.і.н. (1966), проф. (1967).

1939–1941 — студент іст. ф-ту ХДУ. 1941 евакуювався до м. Саратова, де продовжив навчання у Саратівському ун-ті. 1942–1946 служив у Рад. армії, учасник Другої світової війни та особа з інвалідністю. Брав участь у визволенні м. Харкова, був важко поранений.

1946 продовжив навчання на іст. ф-ті ХДУ, паралельно (1948–1950) — лаборант каф. стародавньої історії ХДУ. Після закінчення ун-ту (диплом з відзнакою) навчався в аспірантурі на каф. стародавньої історії та археології під кер. проф. С.А. Семенова-Зусера (1949–1952), після смерті останнього його наук. кер. став проф. Б.М. Греков. З 1951 — викладач, 1952–1955 — ст. викладач каф. стародавньої історії та археології.

1953 захистив канд. дис. «Памятники скифского времени в бассейне Северского Донца» (Москва, Ін-т історії матеріальної культури АН СРСР). 1955–1966 — доц. каф. стародавньої та середньовічної історії Харківського

ун-ту (затверджений у званні в 1956). 1966 захистив докт. дис. «Хозяйство лесостепных племен Восточной Европы в скифскую эпоху» (Київ, Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР). 1966–1977 — зав. каф. історії стародавнього світу та археології ХДУ. 1967 затверджений у званні проф. Із 1977 — проф. каф. історіографії, джерелознавства та археології.

Читав загальні курси: «Основи археології», «Основи етнографії», «Історія первісного суспільства»; спецкурси «Археологія залізної доби Європи», «Історіографія археології», «Джерелознавство археології». Паралельно (1993–1997) завідував каф. Близького та Середнього Сходу та Африки Ін-ту сходознавства та міжнар. відносин (Харківський колегіум) за сумісництвом.

Автор понад 300 опублікованих та архівних наук., наук.-попул. та метод. праць, у тому числі монографій. Був чл. спец. ради іст. ф-ту ХДУ і спец. ради Ін-ту археології НАН України, чл. редколегії «Вестника Харьковского университета» (серія «История»), чл. редколегії республіканської збірки «Археологія». З 1958 до 1995 керував археол. розкопками на Більському городищі (Полтавська обл.).

Під його наук. кер. захищено 7 канд. дис. З 1967 — чл. Міжнар. комітету ЮНЕСКО з вивчення історії металургії заліза. Виступав з наук. доповідями на міжнар. конференціях у Франції, Німеччині, Чехословаччині.

1965–1976 — заст. декана з наук. роботи. З 1971 — чл. Польового комітету при Ін-ті археології АН УРСР. 1996 першому в ХДУ йому було присвоєно звання «Засл. професор ХДУ». 1997 у складі каф. йому була присуджена Республіканська премія Д. Яворницького Всеукр. спілки краєзнавців. 1989 був визнаний переможцем конкурсу «Вища школа Харківщини — кращі імена». 2001 нагороджений знаком «Відмінник освіти України» та отримав почесне звання «Засл. діяч науки і техніки України».

Мав державні нагороди (два ордени Червоної Зірки, медалі «За боевые заслуги», «За взятие Вены» та ін). Почесний громадянин м. Харкова.

Тв.: Кераміка Салтівської культури // Ученые записки Харьковского государственного университета. — 1959. — Т. 100: Труди іст. ф-ту. — Т. 7. — С. 241–267; История первобытного общества: учеб. пособие для студ. ист. ф-та ХГУ. — Харьков, 1972; Про час появи орного землеробства на півдні Східної Європи // Археологія. — 1972. — № 7. — С. 25–35; Начальный этап обработки железа в Восточной Европе: (Доскифский период) // СА. — 1977. — № 1. — С. 57–74 (у співавт.); Справочник по археологии Украины: Харьковская обл. — К., 1977. — 153 с.: ил. — Библиогр.: С. 141–146 (у співавт.); Археология раннего железного века Восточной Европы: учеб. пособие. — Харьков, 1983; Бельское городище скифской эпохи: (город Гелон). — К., 1987; Die Osteuropaische Steppe und Waldsteppe in ihren Wechselbezlihungen wahrend der Fruhen Eisenzeit // Archaeologische Mitteilungen aus Iran. — Berlin, 1992. — Bd. 25. — S. 47–63; Tilling Implements of Sounth Eastern Europe in the Bronze Age and Early Iron Age // Tools and Tillage. — Copenhagen, 1992. — Vol. 7, № 1. — P. 48–64; Рождение Харькова. — Харьков, 2004 (у співавт.).

Бібліогр.: Борис Андреевич Шрамко — профессор Харьковского университета: библиогр. указ. / Сост. В.Д. Прокопова. — Харьков, 1991. — 33 с.; Борис Андрійович Шрамко: біобібліогр. покажч.: до 40-річчя наук. досліджень ученого на Полтавщині / Уклад. О.В. Тітков. — Полтава, 1995. — 64 с.: портр.

Літ.: Шрамко Борис Андрійович // УРЕС. — К, 1968. — Т. 3. — С. 813; Шрамко Борис Андрійович // Учені вузів Української РСР. — К., 1968. — С. 481; Шрамко Борис Андрійович // РЕІУ. — К, 1972. — Т. 4. — С. 535; Династия Шрамко. Влюбленные в историю // На алтарь призвания: очерки о педагогических династиях Харьковщины / Под ред. Е.В. Астаховой. — Харьков, 2010. — С. 536–540; Древности Восточной Европы. Сборник научных трудов к 90-летию Б.А. Шрамко / отв. редактор С.И. Посохов. — Харьков, 2011. — С. 12–26: Воспоминания Г.В. Бейдина, Ю.В. Буйнова, М.Н. Григорьянца, Б.П. Зайцева, А.Е. Кислого про Б.А. Шрамко; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 657.

ШТЕППА Кость Феодосійович (Тодосійович) (03.12.1896, м. Лохвиця Полтавської губ. — 19.11.1958, м. Нью-Йорк, США) — дослідник історії релігії, етнограф. Народився в православній родині нім. переселенців.

Закінчив Полтавську духовну семінарію (1915). Навчався на іст.-філол. ф-ті Петроградського ун-ту (1915–1916), потім перевівся до армійської школи (1916). Учасник Першої світової війни. Закінчив Ніжинський ІНО (1922). Аспірант, н.с., д.чл. Наук.-досл. каф. історії культури і мови при Ніжинському ІНО (1922–1930). Викладач, проф., декан ф-ту соціального виховання Ніжинського ІНО (1924–1930). Скарбник Ніжинського краєзнавчого т-ва (1925).

Доктор історії європейської культури (1927). Співробітничав із Наук.-досл. каф. історії України у Києві при ВУАН (1926–1930). Вивчав проблеми раннього християнства, демонології, античного релігійного синкретизму. Проф. Ін-ту проф. освіти у Києві (1930–1933). Заст. і гол. Комісії для досліджень з історії Близького Сходу і Візантії ВУАН (1930–1934). С.н.с. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН (1934). Проф. і декан іст. ф-ту КДУ (1934–1941, з перервою). 1938–1939 перебував під слідством органів ДПУ УРСР (звинувачений в укр. буржуазному націоналізмі і зв'язках з іноземною розвідкою). Під час нім. окупації м. Києва — зав. відділом культури і освіти Київської міської управи (1941), ректор Київського ун-ту (1941–1942), редактор газ. «Нове українське слово» (1941–1943), співробітник Музею-архіву переходової доби історії м. Києва (1942).

Писав статті, скеровані проти укр. націоналізму. Співробітник відділу пропаганди міністерства окупованих східних областей у м. Танненберг-Найденбург (Прусія, Німеччина). Ред. російськомовного ж. «На досуге». 1952 переїхав до США. Співробітник «Американської комісії за визволення» та радіостанції «Свобода».

Тв.: Учения о демонах в античной и христианской литературе в эпоху зарождения христианства: Промоційна праця // Бюллетень Нежинской научно-исследовательской кафедры. — 1924. — № 1–22. — С. 119–145; Нариси з історії античної й християнської демонології: До питання про походження християнства // Записки Ніжинського ІНО. — Кн. VI. — Ніжин, 1926. — С. 125–194; — Кн. VII. — Ніжин, 1927. — С. 45–138; Проблеми античного релігійного синкретизму в зв'язку з мотивами староукр. легендарної творчости: З приводу книги Reitzenstein-Schaeder'а «Studien zum antiken Synkretismus aus Iran und Griechenland» (Leipzig, Teubner, 1926. — 355 с.) // Первісне громадянство. — 1927. — Вип. 1–3. — С. 114–127; Про характер переслідування відьом в Старій Україні // Первісне громадянство. — 1928. — Вип. 2–3. — С. 64–80; Дальтон-план в Ніжинському ІНО (1924–1928 рр.) // Записки Ніжинського ІНО та науково-дослідчої катедри історії культури й мови при інституті. — Кн. VIII. — Ніжин, 1928. — С. 175–182; До українських переказів про сотворення першої людини // Ювілейний збірник на пошану академика Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності — Т. II. — Частина історико-літературна. — К., 1928. — С. 9–18; Селянські рухи в Римській імперії: I. Circumcelliones // Записки Ніжинського ІНО. — Кн. X. — Ніжин, 1930. — С. 3–46; З манастирського побуту старої України // Червоний шлях. — 1930. — № 7–8. — С. 152–159; Революція рабів в античному світі. — К., 1941; Російські історики і радянська держава. — Нью-Йорк, 1962.

Літ.: Бойко О. Нарис історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії, культури і мови (20–30-ті рр.) // Сіверянський літопис. — 1998. — № 5; Верба І.В. Кость Штеппа // УІЖ. — 1999. — № 3, 4; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Страшко Е. Гоголівський інститут у 20–30-х роках // Сіверянський літопис. — 2000. — № 5; Острянко А. Ніжинська історична школа: доба розквіту (20-і — початок 30-х рр. XX ст.) // Там само. — 2000. — № 5; Зозуля С. Ніжинське краєзнавче товариство 20-х рр. XX ст. // Там само. — 2000. — № 5; ЕУ. — Т. II. — С. 393; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 659–660.

ШТІТЕЛЬМАН Фанні Майсеївна (01.01.1914, м. Житомир — 1992, м. Київ) — фахівець у галузі античної археології та мистецтва, к.і.н. (1952).

1939 закінчила іст. ф-т Київського ун-ту. 1937–1941 — н.с. Центрального іст. музею; 1944–1954 — Ін-ту археології АН УРСР; 1955–1971 — зав. відділу античного мистецтва Київського музею західного та східного мистецтва (нині Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків). 1952 захистила канд. дис. «Городища, поселения и могильники Бугского лимана VII–II вв. до н.э.».

Досліджувала історію та культуру сільської округи Ольвії та античне мистецтво. 1945–1949 здійснила суцільну розвідку Нижнього Побужжя та зафіксувала 51 поселення античної доби. Керувала роботою експедицій на хорі Ольвії (1938–1940, 1945–1953, 1956–1959), а також Інгульською та Інгулецькою експедиціями (1945–1953, 1956). У 1970–1980-ті брала участь у розкопках Київської експедиції. Дійсний член Одеського археол. т-ва (1960).

Автор понад 40 праць.

Тв.: Поселения античного периода на побережье Бугского лимана // МИА. — 1956. — 50; Поселення біля Закисової Балки // АП. — 1958. — VIII; Этрусские антефиксы из собрания Киевского музея западного и восточного искусства // ВДИ. — 1969. — № 2; Античная скульптура. — К., 1968; Античне мистецтво в музеях України. — К., 1977.

Літ.: Буйських С.Б., Чуєва К.Є Дослідниця античної історії та культури (до 100-річчя від дня народження Ф.М. Штітельман) // Археологія. — 2014. — № 1. — С. 124–131; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 650.

ШТОКАЛО Йосип Захарович (04/16/.11.1897, с. Скоморохи Сокальського р-ну Львівської обл. — 05.01.1987, м. Київ) — дослідник історії вітчизняної математики, чл.-кор. АН УРСР (1948), акад. АН УРСР (1951), засл. діяч науки УРСР (1968), чл.-кор. Міжнар. академії історії наук (1965), почесний акад. Міжнар. академії історії наук (1978). Лауреат премії ім. М.М. Крилова АН УРСР (1973). За підготовку чотиритомної монографії «История отечественной математики» нагороджений медаллю ім. О. Койре Міжнар. академії історії наук (1971).

1915–1931 працював учителем математики в школах, ФЗУ, технікумі Дніпропетровської обл. та м. Дніпропетровська. 1931 закінчив Дніпропетровський фіз.-хім.-мат. ін-т (нині — ун-т), 1935 — аспірантуру наук.-досл. Ін-ту математики і механіки при Харківському ун-ті. 1935 захистив канд. дис. Одночасно 1931–1941 — асистент, доц. каф. математики вузів м. Харкова. 1942–1946 — с.н.с., вчений секретар Ін-ту математики АН УРСР. 1943 захистив докт. дис. 1946–1949 — зав. відділу, заст. дир. Ін-ту математики АН УРСР. Одночасно 1944–1951, 1956–1972 — проф., зав. каф. КДУ. 1949–1956 — чл. Президії АН УРСР, уповноважений Президії АН УРСР у Львові, Голова Львівського філіалу АН УРСР, 1956–1963 — зав. відділу історії математики Ін-ту математики АН УРСР, 1963–1986 — зав. сектора історії техніки та природознавства, зав. відділу історії природознавства Ін-ту історії АН УРСР, 1957–1967 — голова Термінологічної комісії при Президії АН УРСР. Досліджував теорію диференціальних рівнянь, операційне числення, історію розвитку вітчизняної математики.

Тв.: Нарис розвитку математики на Україні за 40 років радянської влади. — К., 1958; История отечественной математики в 4-х т., 5 кн. — К., 1967–1970; История математического образования в СССР. — К., 1975.

Бібліогр.: Библиография научных трудов академика АН УССР И.З. Штокало. — К., 1972. — 20 с.; Йосип Захарович Штокало (Біобібліогр. вчених УРСР / АН УРСР) / Бібліогр. склала А.С. Теплякова. — К., 1972. — 39 с.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-ос. — Спр. 1770; Белый Б.Н. Иосиф Захарович Штокало // Математика в школе. — 1972. — № 6; Митропольський Ю.А. Штокало Йосип Захарович // Вісник АН УРСР. — 1973. — № 6; Українська математична бібліографія. — К., 1963; Історія Академії наук УРСР. — Т. 2. — К., 1967; Анісімов Ю.О., Боголюбов О.Н. Йосип Захарович Штокало (До 70-річчя з дня народження) // УІЖ. — 1967. — № 11; Анісімов Ю.О., Матвєєва Л.В., Сологуб В.С. Вшанування академіка АН УРСР Й.З. Штокала з нагоди його ювілею // УІЖ. — 1978. — № 1; Хренов К.К., Анісімов Ю.О. Обрання Й.З. Штокала почесним академіком Міжнародної Академії історії наук // УІЖ. — 1978. — № 9; Коханова Л.Л., Трефілова Л.М. Вшанування академіка АН УРСР Й.З. Штокала з нагоди його 85-річчя // УІЖ. — 1983. — № 2; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 664.

ШУГАЄВСЬКИЙ Валентин Андрійович (16.04.1884, м. Київ — 02.11.1966, м. Нью-Йорк, США) — археолог, нумізмат, музейний діяч, дійсний член ВУАК.

З 1908 — член Чернігівської губ. вченої архівної комісії. 1909 закінчив екон. відділ Політех. ін-ту та Археол. ін-т у С.-Петербурзі. 1909–1917 — хранитель в імператорському Ермітажі, 1910–1917 працював там у відділі нумізматики.

1917 повернувся в Україну. 1918–1919 — співробітник відділу охорони пам’яток старовини і мистецтва в Головному управлінні мистецтв та національної культури УНР. 1920 — товариш голови Чернігівської губ. архівної комісії, пізніше — голова Чернігівської губ. комісії з охорони пам’яток старовини і мистецтва, водночас викладач нумізматики у Київському археол. ін-ті. Один із засновників Чернігівського вид-ва «Сіверянська думка» (1917–1919). У 1921–1924 очолював перший радянський музей у Чернігові. Від 1921 — зав. відділу укр. старовини (з 1925 — іст. відділу) Чернігівського держ. музею.

1926 — н.с., від 1928 до арешту в лютому 1933 — зав. відділу Нумізматичного музею Лаврського музейного містечка (водночас співробітник з ділянки музеєзнавства і нумізматики ВУАК). Після звільнення очолив нумізматичний відділ Київського центрального іст. музею. 1940 організував Кабінет нумізматики в Київському ун-ті. З початку 1941 — с.н.с. Ін-ту археології.

Під час німецької окупації — дир. Центрального іст. музею в Києві, зав. відділу Ін-ту перед- та ранньої історії. З 1943 працював у музеях Львова та

Самбора. 1944 емігрував до Чехословаччини, 1945 переїхав до Німеччини, 1947 — до США. Був заст. головного редактора укр. відділу «Голосу Америки», співробітником газ. «Новое русское слово», активно працював над «Енциклопедією українознавства».

Основні наук. інтереси — історія грошового обігу та нумізматики України (зокрема періоду Гетьманщини на Лівобережжі), методи грошової лічби укр. ринку XVII ст., побут укр. козацької старшини XVII–XVIII ст. Досліджував римські монети і медалі, готував нумізматичну карту України, досліджував Татарську Гірку поблизу Чернігова, виявив і здійснив розкопки давньоруського городища поблизу с. Виповзів (1911, 1912), здійснив розвідки та розкопки в Новгород-Сіверському та Кролевецькому повітах на Чернігівщині (1926), брав участь у охоронних дослідженнях Чернігова та розкопках курганного могильника в Шестовиці.

Автор понад 20 праць.

Тв.: Татарская горка близ Чернигова // Труды предварительного комитета по устройству XV Археологического съезда в Новгороде. — М., 1911; До питання про грошовий обіг на Україні в XVII віці (Чи була на Україні власна монета?) // Науковий збірник за рік 1924. — К., 1925; Чернігів XVIII століття. Кілька подробиць його топографії // Науковий збірник за рік 1927. — К., 1927; До грошового обігу Чернігівщини XVII ст. Клад талерів, знайдених біля Чорторіївського рівчака поблизу Чернігова 1923 р. // Чернігів і Північне Лівобережжя. — К., 1928.

Літ.: Курас Г., Яушева-Омельянчик Р. В.А. Шугаєвський — історик, археолог, нумізмат // Київська старовина. — 1995. — № 5. — С. 88–89; Ткаченко В.В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше пожовтневе двадцятиріччя. — К., 2007. — С. 171–173; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 651–652.

ШУЛЬЦ Павло Миколайович (22.10.1900 (за інш. даними 23.10.1901), м. С.-Петербург — 20.09.1983, смт Планерське, нині Коктебель) — історик, археолог та мистецтвознавець.

Походив із родини вченого-біолога. Зацікавлення історією були прищеплені Ш. за материнською лінією. Дід Ш. — відомий історик М. Аристов — був проф. Харківського та Варшавського ун-тів. Студіював археологію та мистецтво класичної давнини у Петроградському ун-ті під кер. Б. Фармаковського та О. Вальдгавера. Закінчив Петроградський ун-т (1923). Працював як н.с. Ермітажу (1924–1926). С.н.с. Держ. академії історії матеріальної культури у Ленінграді та доц. Ленінградського держ. ун-ту (1929–1936). Доц. Академії мистецтв у Ленінграді (1936–1941). Брав участь у Другій світовій війні, зокрема в обороні Ленінграда і партизанському русі (1941–1942). Особа з інвалідністю. С.н.с. Ін-ту історії матеріальної культури (пізніше — Ін-ту археології) АН СРСР (1942–1949). Зав. античного відділу Держ. музею образотворчого мистецтва (1944–1948). Зав. Кримською філією Ін-ту архео-

логії АН СРСР у Сімферополі, а після її розформування зав. відділу у складі Ін-ту археології АН УРСР (1949–1966). Брав участь в Ольвійській експедиції (1926, 1929–1930, 1939). Керував археол. експедиціями у Півд. Криму, зокрема у Неаполі Скіфському.

Автор багатьох праць з археології Півн. Причорномор'я скіфо-сарматської й античної доби, історії мистецтва класичної давнини. Редагував ряд наук. праць, у т. ч. монографії Е.І. Соломоника «Сарматські знаки Північного Причорномор'я» (К., 1959) та О.П. Іванової «Скульптура та живопис Боспору: Нариси» (К., 1961) та ін. Нагороджений орденами Слави III ступеня та Знак Пошани, медалями «За оборону Ленинграда» и «За победу в Великой Отечественной войне».

Тв.: Археологические разведки в Ржевском уезде 1923–1925 гг. // Ржевский край. — Ржев, 1927; Дложевский Сергей Степанович // Сообщения Государственной академии истории материальной культуры. — 1931. — № 1; Техника античного рабовладельческого общества // Очерки истории техники докапиталистических формаций. — М.; Л., 1936; Искусство древнего мира. Литографированный курс лекций. — Л., 1937; Евпаторийский район: 1933–1934 // Археологические исследования в РСФСР. 1934–1936 гг. — М.; Л., 1941; Розкопки Неаполя Скіфського в 1946 р. // Матеріали польових досліджень Інституту археології АН УРСР за 1945–1946 рр. — К., 1949; Историко-археологические исследования в Крыму (1920–1950) // Крым. — Симферополь, 1950. — № 6; Тавро-скіфська експедиція 1947 р. // Археологічні пам'ятки. — К., 1952. — Т. 4; Мавзолей Неаполя Скифского. — М., 1953; Работы Северо-Крымской экспедиции // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. — К., 1955. — Вып. 4; Исследования Неаполя Скифского (1945–1950 гг.) // История и археология древнего Крыма. — К., 1957; Таврское укрепленное поселение на горе Кошка в Крыму // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. — Вып. 7. — К., 1957; О некоторых вопросах истории тавров // Проблемы истории Северного Причерноморья в античную эпоху. — М., 1959; Скифский город на реке Булганак // Археологические исследования на Украине в 1965–1966 гг.: Информационные сообщения. — Вып. 1 — К., 1967; Позднескифская культура и ее варианты на Днепре и в Крыму // Материалы и исследования по археологии СССР. — 1971. — № 177; Скифские изваяния // Художественная культура и археология античного мира. — М., 1976; Памятники позднескифской культуры в Крыму // Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 2 (у співавт.).

Літ.: Щеглов А.Н. Памяти Павла Николаевича Шульца // СА. — 1984. — № 3. — С. 285–287; Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997; У Понта Евксинского: памяти Павла Николаевича Шульца. — Симферополь, 2004; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 652–653.

ЩЕПИНСЬКИЙ Аскольд Олександрович (16.10.1926, м. Сімферополь — 21.05.1997, м. Сімферополь) — дослідник археології Криму, к.і.н. (1975). Учасник Другої світової війни (від 1944 р.).

1946 познайомився з П.М. Шульцем, якого вважав своїм учителем, брав участь у розкопках Тавро-Скіфської експедиції. 1954 став співробітником Кримського філіалу АН СРСР; 1956 переведений до Ін-ту археології АН УРСР. Закінчив іст. ф-т Кримського пед. ін-ту (1971).

Коло наук. интересів Щ. дуже широке. Найактивніше вивчав пам'ятки енеоліту, доби бронзи та раннього залізного віку, проблематику кам'яного віку та середньовіччя. 1975 захистив канд. дис. «Энеолит Крыма», у 1980-ті підготував докт. дис. «Кеми-обинская культура», але захист не відбувся. 1990 вийшов на пенсію.

Розвідав і виявив багато стоянок, поселень, святилищ і могильників у Степовому й Гірському Криму, відкрив декілька пам'яток доби мустьє, мезолітичного й неолітичного часу, вивчав на півд. березі та в півн.-зах. Криму рідкісні для Півн. Причорномор'я черепашкові купи. За межами Кримського півострова виявив такі відомі пам'ятки як Михайлівське поселення на Нижньому Дніпрі, стоянка в печері Кам'яний Міст у Прикубанні, поселення Скала в Абхаза. У 1967–1980 (з перервою в 1977–1978) керував Півн.-Кримською експедицією Ін-ту археології, в 1967–1970 — Кримською охоронно-археол. експедицією Кримського відділення Т-ва охорони пам'яток історії та культури, які дослідили понад сто курганів у кримському степу й передгір'ї. 1957 розкопав курган Кемі-Оба, який став епонімним для культури пізнього енеоліту — ранньої бронзи. В кургані біля с. Зольне дослідив поховання передскіфського часу — еталонне для Півн. Причорномор'я; в Кримському Присивашші — могильник доби неоліту. Важливим здобутком стали розкопки Ногайчинського кургану з аристократичним сарматським похованням.

У 1980-ті читав курс з історії та археології Криму на геогр. ф-ті Сімферопольського ун-ту. На базі Півн.-Кримської експедиції створив Музей археології Криму зі значною кількістю рідкісних і унікальних експонатів. Нині колекція передана до Центрального музею Тавриди. Внесок вченого в археол. краєзнавство відзначений обранням його очільником Кримського відділення Т-ва охорони пам'яток історії та культури. У 1993 був депутатом Верховної Ради АР Крим.

Автор понад 90 наук. і наук.-попул. праць.

Тв.: Во тьме веков. — Симферополь, 1966; Там где пройдет Северо-Крымский... — Симферополь, 1966 (у співавт.); Северное Присивашье в V–I тысячелетиях до нашей эры. — Симферополь, 1969 (у співавт.); Красные пещеры. — Симферополь, 1987.

Літ.: Пам'яті Аскольда Олександровича Щепинського // Археологія. — 1998. — № 3. — С. 151–153; Столяр А.Д., Формозов А.А. Памяти Аскольда Александровича Щепинского // РА. — 1998. — № 4. — С. 245–246; Буров Г.М.

Энциклопедия крымских древностей. Археологический словарь. — К., 2006. — С. 305; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 654–655.

ЩЕПОТЬЄВ Володимир Олександрович (псевд.: Будищанець В.; 25.10.1880, м. Полтава — 09.11.1937, м. Полтава) — літературознавець, історик, етнограф, фольклорист, краєзнавець, архівіст, педагог, композитор, перекладач.

Закінчив Полтавську духовну семінарію (1900) та словесний відділ Петербурзької ДА (1904). 1904–1917 викладав у середніх навч. закладах Полтави (Полтавській єпархіальній дівочій школі, музичній школі Полтавського відділу Рос. музичного т-ва), 1917–1928 викладав у Полтавському вчительському ін-ті (з 1921 — Полтавський ІНО), 1921–1923 — його ректор. Одночасно 1918–1921 викладав на іст.-філол. ф-ті Харківського ун-ту та у багатьох середніх навч. закладах Полтави, зокрема у 1917 брав участь в організації і був першим дир. 1-ї Полтавської укр. гімназії ім. І. Котляревського. 1926 отримав звання проф. укр. та зарубіжної літератури і мовознавства.

З 1909 — чл. Полтавської губ. архівної комісії, в.о. бібліотекаря губ. архіву. У 1917 був одним із засновників Укр. наук. т-ва дослідження пам'яток старовини й мистецтва на Полтавщині (з 1924 — Полтавське наукове при ВУАН т-во), виконував обов'язки його секретаря, 1924–1928 був його головою, очолював секцію мови і термінології та літ.-етнограф. підсекцію. У 1920 брав участь в організації Пролетарського музею (згодом Полтавський держ. музей), був зав. Кабінету фольклору та мови іст.-етнограф. відділу. Одночасно 1922–1925 очолював відділ історії революції Полтавського окружного архіву, а потім — і сам архів.

У 1920-х активно працював у ВУАН: був чл. Етнограф. комісії та Постійної комісії для видання пам'яток новітнього письменства. Н.с. Харківської наук.-досл. каф. історії укр. культури ім. акад. Д.І. Багалія.

1929 заарештований у сфабрикованій справі «Спілки визволення України» і засланий до м. Славгорода Алтайського краю (РСФРР), де працював учителем рос. мови у Славгородському с/г технікумі. 1934 повернувся в Україну. Через заборону проживати у Полтаві оселився у с. Веприк нині Гадяцького р-ну Полтавської обл., де займався перекладацькою діяльністю, керував постановками сільського драматичного гуртка. 22.09.1937 повторно заарештований і звинувачений у проведенні контрреволюційної націоналістичної агітації, переховуванні нац. літератури, участі у контрреволюційній організації. Розстріляний. Реабілітований 1958.

Автор більше 100 наук. праць, 108 музичних творів (пісні, романси, хори, лібрето опери «Семінаристка»).

Тв.: Главные темы религиозно-песенного творчества украинского народа в христианский период // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. —

Вып. VII. — Полтава, 1910; Демократические симпатии И.П. Котляревского (К 50-летию со дня освобождения крестьян) // Там само. — Вып. VIII. — Полтава, 1912; Народные песни, записанные в Полтавской губернии (с нотами). — Полтава, 1915; Славний музика Микола Лисенко. — Полтава, 1919; Етнографія і архівні матеріали // Етнографічний вісник. — 1926. — № 2; Мова наших школярів // Там само. — 1927. — № 3.

Літ.: Наука и научные работники СССР. — Часть VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Л., 1928; Бабенко Л. Велетень літературного краєзнавства (В.О. Щепотьєв) // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). — К., 1991; Іваненко Л. Володимир Щепотьєв // Родовід. — 1995. — № 2 (11); Ротач П. Щепотьєв Володимир Олександрович // Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — Вип. 1 (XIX ст. — 1930-і рр.). — К., 1999; Юркова О. Щепотьєв Володимир Олександрович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Кот С.І. Щепотьєв Володимир Олександрович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 10. — К., 2013. — С. 680.

ЩЕРБАКІВСЬКИЙ Вадим Михайлович (05/17/03.1876, с. Шпичинці Сквирського пов. Київської губ., нині Ружинського р-ну Житомирської обл. — 18.01.1957, м. Лондон, Великобританія) — археолог, дослідник історії культури України, етнолог, етнограф, педагог, культ.-громад. і політ. діяч, брат мистецтвознавця та музейника Данила Щ. Проф. (1918). Д.чл. НТШ, УНТ, УВАН, Української Могилянсько-Мазепинської академії у Львові, Словацького наук. т-ва, Чеської АН, Міжнар. антропологічного ін-ту у Парижі та ін.

Походив із родини сільського священика. Від 1886 навчався у Третій Київській гімназії, а упродовж 1892–1895 — у Ніжинській гімназії. У 1895 вступив і навчався на мат. ф-ті С.-Петербурзького ун-ту, проте 1896 перевівся до Московського ун-ту. Через політ. неблагонадійність був висланий до рідного села під нагляд поліції. У 1902 вступив на фізико-мат. ф-т Київського ун-ту св. Володимира, де спеціалізувався у галузі астрономії. Закінчив іст.-філол. ф-т Київського ун-ту св. Володимира (1906). Учень Г. Павлуцького. Вивчав пам’ятки мистецтва й архітектури на Київщині, Поділлі та Херсонщині. Брав участь в археологічних експедиціях на Правобережжі та у роботі XIII Археол. з’їзду у Катеринославі (1905).

За участь у соц.-демокр. русі був двічі заарештований (1906, 1907) і призначений на заслання до Сибіру, котре було замінено висилкою за кордон. На запрошення митрополита А. Шептицького працював як співробітник Національного музею у м. Львів (1908–1910). Вивчав архітектуру, побут, звичаї, обряди та фольклор мешканців Галичини, Закарпатської України, Буковини та ін., а також збирав експонати для музею. Студіював європейське мистецтво та культуру під час поїздок до Італії, Німеччини та Франції. У 1911 працював у Київському художньо-промисловому та наук. музеї. Брав участь в археол. розкопках під керівництвом В. Хвойки. Активно співробіт-

ничав із газ. «Рада». Від 1912 помічник зав. Природно-іст. музею Полтавського губ. земства, згодом зав. археол. відділу цього музею. Проводив археол. та етнограф. дослідження на Полтавщині, зокрема вивчав стару укр. архітектуру. Член Полтавської укр. громади та Т-ва українських поступовців. 1917–1918 комісар комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва, керівник Полтавського губ. комітету охорони пам'яток мистецтва та старовини, згодом аташе Укр. Держави у Відні. Один із фундаторів Укр. ун-ту у Полтаві у вересні 1918, в якому викладав археологію та первісну історію до поч. 1922. Від 1922 на еміграції у м. Прага (Чехословаччина). Проф. (1922–1951), декан філософічного ф-ту (1929–1930, 1940–1941, 1948–1951), ректор УВУ (1945–1947). Один із співзасновників Укр. іст.-філол. т-ва у Празі. У 1951 перебрався до м. Лондон (Великобританія). Останні роки життя перебував під опікою Союзу українців у Великій Британії.

Автор праць з археології, етнології, етнографії, фольклористики, історії укр. мистецтва, праукр. історії, а також студій, присвячених проблемам етногенезу укр. нації. Нагороджений сербським орденом св. Сави.

Тв.: Результаты археологической экскурсии в Сквирский и Радомысльский уезды летом 1904 г. // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — К., 1904. — Кн. 18, вып. 1; К вопросу о типах старинных малорусских церквей // Археологическая летопись Южной России. — 1904. — № 6; Деревляні церкви на Україні і їх типи // ЗНТШ (Львів). — 1906. — Т. 74; К вопросу о деревянной архитектуре малороссийских церквей Киевской губернии XVIII в. // Труды XIII Археологического съезда. — М., 1908. — Т. 1; Архітектура у ріжних народів і на Україні. — Львів, К., 1910; Українське мистецтво: І. Деревляне будівництво і різьба на дереві. — Львів; К., 1913; Матеріали з екскурсії 1919 р. на Полтавщині // Записки Українського товариства дослідування і охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава, 1919. — Т. 1; Мальована неолітична кераміка на Полтавщині: з додатком щоденника розкопів. — Прага, 1923; Основні елементи орнаментації українських писанок та їхнє походження: Студія // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. — Прага, 1925. — Т. 1; Протоісторія України // Наша культура. — Варшава, 1935. — № 1, 2, 4; Понтійське мистецтво // Науковий збірник в 30 річницю наукової праці професора д-ра Івана Огієнка. — Варшава, 1937; Формація українського народу: Нарис праісторії України. — Подєбради, 1937; Палеоліт: конспект лекцій читаних в Українськім вільнім університеті в Празі. — Прага, 1938; Концепція Грушевського про походження українського народу у світлі палеоетнології // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. — Прага, 1941. — Т. 3; До питання про т. зв. точки трипільської культури. — Прага, 1942; Матеріали до історії українського мистецтва (іконостас гетьмана Данила Апостола в с. Сорочинцях). — Прага, 1944; Кам'яна доба в Україні. Лекції на УВУ в 1946 р. — Мюнхен, 1947; Пам'яті Василя Григоровича Кричевського. — Лондон, 1954; Життя і діяльність Олександра

Антоновича Кошиця. — Лондон, 1955; Формація української нації: Нарис праісторії України. — Нью-Йорк, 1958; Український етнічний тип // Визвольний шлях. — 1961. — № 6–11; 1962. — № 1–2; Із споминів про М.В. Лисенка // Там само. — 1962. — № 6; Українське народне мистецтво: орнаментація української хати // Богословія (Рим). — 1978. — Т. 42; Українське мистецтво // Образотворче мистецтво. — 1992. — № 4; Український університет у Полтаві // Київська старовина. — 1994. — № 4; Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці / Упор. та вступ. ст. В. Ульяновського. — К., 1995. [Бібліогр. пр. Щ. С. 274–278]; Моє перебування на праці в музею о. митрополита А. Шептицького у Львові (1908–1909) // Слово і час. — 2001. — № 12; Українське мистецтво. — Полтава, 2006; Формація української нації. — К., 2013; Українське мистецтво: В 2 т. — Харків, 2015 [збірка студій спільно з працями Д. Щербаківського].

Літ.: Наріжний С. 15 літ діяльности Українського Історично-філологічного Товариства в Празі (1923–1938). — Прага, 1940. — С. 3; Курінний П. Вадим Михайлович Щербаківський: (З нагоди 70 років життя). — Женева, 1947 (2-е доп. вид. — Полтава, 1995 [Бібліогр. пр. Щ. С. 12–17]); В Лондоні помер проф. Вадим Щербаківський // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1957. — 23 січня. — № 15. — С. 1; Домбровський О. В. Щербаківський як історик // Київ (Філадельфія). — 1957. — № 5. — С. 193–197; Пастернак Я. Вадим Щербаківський — археолог-дослідник // Київ (Філадельфія). — 1957. — № 1. — С. 32–40; Мірчук І. Проф. д-р В. Щербаківський // Визвольний шлях. — 1957. — № 3. — С. 328–330; Стецюк В. Вадим Щербаківський // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1957. — 24 січня. — С. 2, 4; Шовкопляс І.Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966): Бібліогр. / Ред. А.Д. Ульянова. — К., 1969. [Пр. Щ. № 1516, 1517, 2183, 2658, 3777, 6727, 6728]; Нестуля О.О. В.М. Щербаківський і охорона пам’яток Полтавщини // Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. — Полтава, 1992. — Т. 2. — С. 59–63; Супруненко О.Б. Вадим Щербаківський як дослідник археології Дніпровського Лівобережжя // История и археология Слободской Украины. — Харьков, 1992. — С. 198–199; Ханко В. Повернення Вадима Щербаківського // Образотворче мистецтво. — 1993. — № 3/4. — С. 46–47; Encyclopedia of Ukraine. — Vol. 4. — Toronto; Buffalo; London,1993. — P. 625; Ханко В.М. Мистецтвознавча спадщина великого україніста В. Щербаківського // Полтавський археологічний збірник. — Полтава, 1995. — Т. 4. — С. 44–59; Щербаківський Вадим Михайлович: Курінний П. Вадим Щербаківський: (з нагоди 70 років життя) / П. Курінний. — Полтава, 1995. — 23 с.: портр.; Франко О. Архів Вадима Щербаківського у Празі // 100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва: Зб. наук. пр. / Ред. М.Р. Селівачов. — К., 2002. — С. 43–52; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003. — С. 366–367; Гончаренко М.Е. В.М. Щербаківський як дослідник історії архітектури: особливості наукового методу // Укр. біо-

графістика. — 2010. — Вип. 7. — С. 295–305; Universitas Libera Ucrainensis, 1921–2011. — Мюнхен, 2011. — С. 31, 166, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 178, 187, 188, 190, 191, 300, 367, 389, 398, 407, 411, 423, 506, 541, 542, 549, 552, 556, 559, 561, 563, 565; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 10. — К., 2013. — С. 682; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 655–656.

ЩЕРБАКІВСЬКИЙ Данило Михайлович (17.12.1877, с. Шпичинці, нині Ружинського р-ну Житомирської обл. — 06.06.1927, м. Київ) — історик-археолог, мистецтвознавець, основоположник укр. музейництва, етнолог.

1901 закінчив іст. відділення Київського ун-ту, учень В. Антоновича. Упродовж 1910–1927 — зав. іст.-побутовим та відділом нар. мистецтва Всеукр. іст. музею ім. Т. Шевченка, учений секретар секції мистецтва УНТ у Києві, з 1922 — заст. гол. Всеукр. археол. комітету. Викл. у 7-й київській гімназії, 2-у реальному училищі, Держ. акад. мистецтв, Архітектурному та Фребелівському ін-тах, ін-ті пластичних мистецтв, Худ. ін-ті, худ.-індустріальному технікумі. Працював в Етнограф. комісії АН, комісії для складання біогр. словника діячів України, Софійській комісії ВУАН, НТШ.

Основні сфери наук. інтересів — археологія (був одним з перших дослідників скіфських курганів), історія Києва, історія нар. мистецтва (музика, іконопис, дерев’яна архітектура, килимарство, символіка тощо). Створив у музеї велику колекцію золотарських виробів, значну частину якої становили повернуті завдяки його наполегливості з Москви коштовності, приречені на переплавку. Один з фундаторів пам’яткоохоронної справи, виступав проти нищення культ. спадщини (ст. «Культурні цінності в небезпеці», 1927). На знак протесту проти бездумності й невігластва у парт. керівництві культурою покінчив життя самогубством.

Автор бл. 50 наук. праць, більшість яких лишилася в рукописах. Етнограф. матеріали, зібрані на Буковині та Галичині, стали фундаментом монографії «Буковинські і галицькі дерев’яні церкви, надгробки і придорожні хрести, фігури і каплиці» (Прага, 1927).

Дж. і літ.: Сидоренко В. Ревний колекціонер і невтомний дослідник // Народна творчість та етнографія. — 1968. — № 5. — С. 67–71; ІР ЦНБ НАН України. — Ф. 1. — Спр. 25881; Верменич Я. Подвижник // Київська старовина. — 1994. — № 5. — С. 85–91; Верменич Я.В. Життя і смерть Данила Щербаківського // Український історичний збірник. — Вип. I. — К., 1997. — С. 245–269; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 682–683; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 657–658.

ЩЕРБИНА Володимир Іванович (16/04/.05.1850, м. Київ — 1936, м. Київ) — укр. історик, археограф і педагог. Чл.-кор. ВУАН з 1925.

Походив із родини лікаря Київського ун-ту Св. Володимира. Закінчив Другу Київську гімназію (1868) та іст.-філол. ф-т Київського ун-ту Св. Володимира (1873). Після закінчення ун-ту подав канд. працю «Гетманство К.Г. Разумовского в связи с предыдущею историей Малороссии». Учень В.Б. Антоновича. Навчався на пед. курсах С.-Петербурзької військової гімназії (1873–1876). Викладав у військовій та жіночій гімназіях у С.-Петербурзі (1876–1879). Від 1879 — у Києві. Співпрацював із Київською археогр. комісією, Іст. т-вом Нестора-літописця, Московським археол. т-вом та ін. У 1880–1890-х учасник архівного гуртка під кер. В.Б. Антоновича. Разом із Л.П. Добровольським здійснив кілька експедицій на Правобережну Україну з метою пошуку іст. стародруків і рукописів (1901). Викладав у Комерційній школі ім. Хорошилової. Один із фундаторів Київського художньо-промислового і наук. музею (нині Нац. художній музей України). 1919–1930 працював у ВУАН як співробітник Всенар. бібліотеки України, Іст.-геогр. комісії, Комісії для складання біогр. словника діячів України, д.чл. Археогр. комісії та ін. Від 1924 — співробітник Наук.-досл. каф. історії України. Очолював Комісію історії Києва та Правобережжя при ВУАН (1924–1930).

Автор праць з історії Києва, укр. історії XVIII — першої половини XIX ст., у т.ч. з історії Гайдамаччини, а також спогадів про В.Б. Антоновича, Л.П. Добровольського, І.М. Каманіна, Я.М. Шульгина та ін. Опублікував ряд документів з історії України та Києва. За його редакцією підготовлено частину документів, що ввійшла до одного з томів «Архива Юго-Западной России» (1905. Ч. 7, Т. 3).

Тв.: Сечевая школа // Киевская старина. — 1891. — № 9; Киевские воеводы, губернаторы и генерал-губернаторы 1654–1775 гг. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — К., 1892. — Кн. 6; О происхождении слова «Колиивщина» // Киевская старина. — 1893. — № 2; Три Шелеста. Из истории Колиивщины // Там само. — № 11; План Киева, составленный в 1695 году // Там само. — 1894. — № 1; Первый Киевский археолог М.Ф. Берлинский // Там само. — 1896. — № 12; Отчёт об археологической экскурсии в Бердичевский, Васильковский и Уманский уезды летом 1901 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1901. — Кн. 15, вып. 4; Последние следы казачества в Правобережной Украине // Труды XI Археологического съезда. — К., 1902. — Т. 2; Украинские староства по люстрациям XVIII века // Архив Юго-Западной России. — 1905. — Ч. 7, т. 3; Воспоминания о В.Б. Антоновиче // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — К., 1909. — Кн. 21, вып. 1/2; Пам'яті Якова Шульгина // Записки Українського наукового товариства у Києві. — 1912. — Т. 10; Лаврентій чи Діонісій? Чиїм іменням належало б називати найстаріший список літопису? // Україна. — 1924. — Кн. 3; Київ в 20-х роках XIX століття (З матеріалів жандармського архіву) // Там само. — 1925. — Кн. 3; Україна і

російський уряд у XVIII ст.: з приводу новознайденого журналу про перебування в Києві цариці Лизавети в 1744 р. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — 1925. — Кн. 6; Боротьба Києва за автономію // Київ та його околиця в історії та пам'ятках. — К., 1926; Документи до історії Києва 1494–1835 рр. // Український археографічний збірник. — К., 1926. — Т. 1; Нові студії з історії Києва. — К., 1926; До питання про статті Богдана Хмельницького // Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності: У 3 ч. — К., 1928. — Ч. 1; Київ і Київщина на початку XIX віку // Україна. — 1929. — Кн. 33; Доля козаччини на Лівобережній Україні // ЗНТШ (Львів). — 1930. — Т. 100: Ювілейний зб. на пошану акад. К. Студинського. — Ч. 2: Праці історичні; Перша Київська народна аудиторія (З культурного життя Києва в кінці XIX та на початку XX ст.) // Україна. — 1930. — Кн. 41; Л.П. Добровольський як знавець Києва і Київщини // Київські збірники історії і археології, побуту і мистецтва. — К., 1930. — Зб. 1.

Бібліогр.: Щербина В.І. Нові студії з історії Києва. — К., 1926. — С. XXXV–XXXIX; Антипович К. Праці В.І. Щербини з історії м. Києва // Щербина В.І. Нові студії з історії Києва. — К., 1926. — С. XXV–XXXIV; Глушко С. П'ятдесятиріччя науково-педагогічної і громадської діяльності В.І. Щербини // Там само. — К., 1926. — С. IX–XIV; Шамрай С. Праці В.І. Щербини з історії Правобережжя // Там само. — К., 1926. — С. XV–XXIII.

Літ.: Апанович Е.М. Комиссия истории Киева Академии наук УССР // Киев в фондах Центральной научной библиотеки АН УССР: Сб. научн. тр. — К., 1984. — С. 161–174; РЕІУ. — Т. 4. — К., 1972. — С. 539; Encyclopedia of Ukraine. — Vol. 4. — Toronto; Buffalo; London, 1993. — P. 627; Українські архівісти: Біобібліогр. довідник. — К., 1999. — Вип. 1: (XIX ст. — 1930-і роки). — С. 351–352; Юркова О. Один з найбільших авторитетів і ерудитів (Володимир Щербина) // Історичний календар'2000. — К., 1999. — С. 146; Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Вербиленко Г.А. Регіональні студії з історії України в науковій спадщині В.І. Щербини // Історія України: маловідомі імена, події, факти. Зб. ст. — Вип. 10. — К., 2000. — С. 125–131; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003. — С. 368–370; Тороповська Т.М. «Київський Нестор істориків...»: архівні документи до біографії Володимира Щербини // Архіви України. — Вип. 1/3. — 2003. — С. 177–182; Її ж. Громадська, культурно-просвітницька і наукова діяльність Володимира Щербини (1850–1936): Автореф. дис. … к.і.н. — К., 2004; Верба І.В. Праця Володимира Щербини «Гетьманство К.Г. Розумовского в связи с предыдущею историей Малороссии» // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Вип. 26. — Запоріжжя, 2009. —

С. 117–118; Желєзко А.М. Володимир Щербина — дослідник київської старовини // Праці Центру пам'яткознавства. — Вип. 21. — К., 2012. — С. 178–186; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 10. — К., 2013. — С. 683–684.

ЩЕРБИНА Йосип Тимофійович (03/16/.11.1913, с. Артюхівка, Роменського пов. Полтавської губ., нині Роменського р-ну Сумської обл. — ?) — укр. історик, д.і.н. (1965). Походив із селянської родини.

Закінчив іст. ф-т Харківського ун-ту (1939). Навчався в аспірантурі Харківського ун-ту (1939–1941) та Ін-ту історії України АН УРСР (1946–1948) під кер. М. Рубача. Захистив канд. дис. «Робітничий клас України в роки першої сталінської п'ятирічки» (1948). Від 1948 працював в Ін-ті історії України (пізніше Ін-ту історії) АН УРСР: м.н.с. (1948–1949), учений секретар (1951–1953), с.н.с. (1953–1968). Захистив докт. дис. «Робітничий клас України та його революційна боротьба в 1914–1917 рр.» (1965). Зав. (1968) та проф. (1969) каф. марксизму-ленінізму в Київському ін-ті культури. Учасник нім.-рад. війни 1941–1945. Нагороджений Орденом Червоної Зірки та ін.

Автор праць з історії роб. руху на початку ХХ ст. та історії більшовицьких організацій України.

Тв.: Легендарний герой громадянської війни Г.І. Котовський. — К., 1950; Непорушний союз соціалістичних націй. — К., 1954; Зміни в складі промислових робітників України в роки Першої світової війни // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. — К., 1957. — Т. 9; Робітничий клас України та його революційна боротьба у 1914–1917 роках. — К., 1963; Лютнева буржуазно-демократична революція на Україні // УІЖ. — 1967. — № 2; Робітничий клас України в період Першої світової війни і другої революції в Росії // Історія робітничого класу УРСР. — К., 1967. — Т. 1.

Літ.: Санцевич А.В., Комаренко Н.В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. 1936–1986 гг. / Под ред. Ю.Ю. Кондуфора. — К., 1986; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006.

ЩІ(И)ТКІВСЬКИЙ Іван Іванович (1866–1942, м. Київ) — історик і культ.-громад. діяч.

Походив із родини священика. Закінчив Київську духовну семінарію (1887). Гласний Київської міської думи. Чл. низки думських комісій: берегової, земельної, садової, влаштування школи з садівництва та городництва. Служив діловодом у Києво-Подільській управі землеробства та держ. майна. Мешкав у Києві у двоповерховому будинку на Полтавській 4, спорудженому за проектом архітектора В. Кричевського. Володів значною нерухомістю у Києві. У 1911 очолив Об'єднаний комітет Полтавського губ. земства та Київського думського комітету, котрий опікувався встановленням пам'ятника

Т. Шевченку у м. Київ. У 1918 службовець банку Київського міського кредитного т-ва. До 1924 — на пенсії. Від 1924 н.с., секретар Комісії історії Києва і Правобережжя при ВУАН. Скарбник редакції та упорядник архіву ж. «Україна». У серпні 1930 усунутий із посади комісією з чистки апарату ВУАН. На початку 1930-х працював як технічний секретар Наук.-досл. каф. історії України М. Грушевського. У 1933 разом із С. Шамраєм та М. Карачківським намагався врятувати наук. архів Іст. установ ВУАН. У грудні 1940 звернувся до Рукописного відділу б-ки АН УРСР із клопотанням прийняти на зберігання рукописні матеріали Об'єднаного комітету Полтавського губ. земства та Київського думського комітету зі встановлення пам'ятника Т. Шевченку. Наприкінці життя мешкав у Києві у злиднях. У січні 1942 Укр. комітет взаємодопомоги в окупованому Києві клопотався про надання допомоги Щ.

Автор низки праць із києвознавства та шевченкознавства. Підтримував зв'язки з багатьма відомими укр. діячами, зокрема з М. Грушевським, М. Коцюбинським, В. Кричевським, О. Русовим, Є. Чикаленком та ін.

Тв.: Забута революційна пам'ятка // Україна. — 1924. — Кн. 3; З жовтневих днів у Києві // Там само. — 1925. — Кн. 4; Пам'ятник Т. Шевченкові в Києві та київська адміністрація // Там само. — Кн. 1/2; «Исторический путь» у Києві // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — К., 1926; Будинок Історичної Секції ВУАН // Київ. Провідник / За ред. Ф. Ернста. — К., 1930 (у співавт. з Ф. Ернстом); Сторінка з історії будування пам'ятника Т. Шевченкові // Україна. — 1930. — Кн. 40: (березень-квітень); До історії забудування м. Києва на початку XIX ст. // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. — К., 1930. — Зб. 1; До історії першого театрального будинку в Києві // Там само; Невідомий архітектурний твір академіка О.В. Беретті в Києві: будинок історичних установ ВУАН // Там само; Пам'ятник Тарасові Шевченкові в Києві // Визвольний шлях. — 1961. — № 5.

Літ.: Малаков Д. Шевченкіана Івана Щітківського // Пам'ять століть. — 2002. — № 4. — С. 148–154; Друг О., Малаков Д. Особняки Києва. — К., 2004; Ковалинський В. Пам'ятник Шевченку // Ковалинський В. Київські мініатюри. — К., 2006. — Кн. 1. — С. 225–264; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — Т. 10. — К., 2013. — С. 686–687.

ЩУРАТ Василь Григорович (24.08.1871, с. Вислобоки, тепер Кам'янко-Бузького р-ну Львівської обл. — 27.04.1948, м. Львів, похований на Личаківському цвинтарі) — дослідник укр.-польс. зв'язків, питань етнографії, історії мистецтва, історії громад. думки й культури в Зах. Україні, літературознавець, фольклорист, поет, перекладач, педагог, громад. діяч. Доктор філології (1896), проф. (1939), д.чл. НТШ (1914), ВУАН (із 1929 до 1930), АН УРСР (1939). З родини вчителя.

1884 розпочав навчання в Акад. гімназії у Львові, 1892 — на філол. ф-ті Віденського ун-ту. 1896 у Відні захистив докт. дис. про літ. пам'ятку Київської Русі «Слово Даниїла Заточника», одержав учений ступінь д-ра філології.

Після повернення з Відня 1896–1898 працював співредактором газ. «Буковина» в Чернівцях, ред. органу літ. угруповання «Молода муза» ж. «Світ» (1906) і тижневика «Неділя» (1912). 1898 склав у Чернівецькому ун-ті проф. іспит і до 1907 працював вчителем нім. гімназії у Бродах, де заснував філію Львівського т-ва «Просвіта», з 1907 — на пед. роботі у Львові. 1921–1934 — дир. і викладач приватної жіночої гімназії сестер-василіанок і одночасно перший ректор, зав. каф., викладач історії укр. мови і красного письменства Львівського таємного укр. ун-ту (1921–1925). Водночас належав до укр. пед. т-ва «Рідна школа», очолював т-во письменників і журналістів ім. І. Франка (1925–1939). 1929 обраний д.чл. ВУАН, однак 1930, зважаючи на процес у справі «Спілки визволення України» і політ. репресії в УСРР, зрікся цього звання. 1939 поновлений у званні д.чл. АН УРСР. 1939–1941 — проф. Львівського ун-ту, із 1940 — керівник групи шевченкознавства Ін-ту укр. літератури у Львові, 1944–1948 — дир. Львівської б-ки АН УРСР, голова Львівського відділення спілки письменників України.

Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1948).

Автор понад 200 розвідок, статей, монографій, зокрема розвідок про Т. Шевченка, М. Шашкевича, П. Куліша, І. Котляревського, І. Франка, Ю. Федьковича та ін.

Тв.: Мої листи. — 1898; На трембіті. — 1904; Історичні пісні. — 1907, 1937; Вибір пісень. — 1909; Коліївщина в польській літературі до 1841. — Львів, 1910 та ін.

Літ.: Історія Академії наук Української РСР. — Кн. II. — К., 1967; Трофимчук С. Василь Григорович Щурат // Жовтень. — 1961. — № 8; Вальо М. Ювілей письменника і вченого // Вільна Україна. — 1981. — 25 вересня; В. Щурат-Глуха. Василь Щурат (1871–1948) // Дзвін. — 1991. — № 12; Щурат-Глуха В. та ін. Щурат Василь // Тернопіль. — 1993. — № 3; Культурне життя в Україні (західні землі): Документи і матеріали, т. 1. — Львів, 1995; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Історія Львова, т. 3. — Львів, 2007; Галайчак Т.Ю. Щурат Василь Григорович // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10: Т–Я. — К., 2013. — С. 688–689.

ЮРА Роман Олександрович (31.08.1927, м. Київ — 1977, ?) — фахівець з давньоруської та середньовічної археології, к.і.н. (1954).

Закінчив іст. ф-т Київського ун-ту (1951), аспірантуру Ін-ту археології АН УРСР (1951–1954). 1954 захистив канд. дис. «Древнерусский город

Колодяжин». Від 1955 працював в Ін-ті м.н.с., у 1965–1976 — с.н.с. Вивчав матеріальну та художню культуру давньоруського й пізньосередньовічного часу, пізньосередньовічну укр. кераміку.

Брав участь у дослідженнях давньоруських міст і городищ: Воїнь, Колодяжин, Переяслав-Хмельницький, Бакота та ін. У 1970-ті досліджував пам'ятки укр. середньовіччя в зонах будівництва Кременчуцької та Канівської ГЕС. Дослідив козацькі поселення на Великій і Малій Хортицях, брав участь у дослідженні маєтку Б. Хмельницького в Суботові, очолював дослідження пізньосередньовічної фортеці Студениця на Дністрі.

Автор понад 40 праць, зокрема розділів в «Археології Української РСР», т. 3 (К., 1975).

Тв.: Древній Колодяжин // АП. — 1962. — XII; Древньоруське місто Воїнь. — К, 1966 (у співавт.); Завдання вивчення пізньосередньовічних пам'яток України // Середні віки на Україні. — К., 1971. — 1; Найдавніші традиції у плануванні східнослов'янського народного житла // Археологія. — 1971. — 1.

Літ.: Мезенцева Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів, 1997. — С. 199; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 658–659.

ЮРКЕВИЧ Віктор Дмитрович (крипт.: В.Ю.; 26.12.1898, м. Александрополь, зараз Ґюмрі, Вірменія — 11.09.1939, селище Адак, «Воркутлаг», Республіка Комі) — дослідник історії міст та сіл України, соц.-екон. історії України XVII ст. Учень М.С. Грушевського.

1917–1918 навчався на природничому відділі фіз.-мат. ф-ту Московського ун-ту, 1918–1919 — іст.-філол. ф-ті Київського ун-ту, 1921–1923 — Київському ІНО. 1923–1926 — викладав у школах. 1922–1934 працював у ВУАН: 1922–1933 — співробітник Іст.-геогр. комісії; 1925–1926 — кандидат в аспіранти, 1926–1929 — аспірант, 1929–1930 — н.с. Наук.-досл. каф. історії України М.С. Грушевського; 1930–1933 очолював Комісію козаччини, 1926–1929 — співробітник Комісій Лівобережної України, Старої історії України, 1927–1930 — н.с. і секретар Комісії нової укр. історіографії (готував до друку твори В.Б. Антоновича і М.І. Костомарова); 1930–1933 — співробітник Комісії для виучування соц.-екон. історії України, 1934 — н.с. Іст.-археогр. ін-ту. 1.12.1929 захистив промоційну працю «Еміграція на схід та залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького».

Після незаконного місячного арешту у 1934 звільнений з ВУАН. Удруге незаконно арештований 1937 та засуджений до 10 років концтаборів. Помер в ув'язненні. Реабілітований 1960. Надрукував і підготував у рукописах близько 30 праць.

Тв.: До студій Максимовича з історії старого Києва // Київ та його околиця в історії та пам'ятках. — К., 1926; Селянські переходи та пограничні комісії половини XVII в. // ЗІФВ ВУАН. — Кн. VII–VIII. — К., 1926;

Звенигородщина в XV–XVI вв. // Історично-географічний збірник. — К., 1927. — Т. 1; Київський перепис 1666 р. // Україна. — 1928. — Кн. 3; Харківський перепис року 1660: перепис Слобожанщини Ф.Т. Пестрикова й С.С. Ушакова // ЗІФВ ВУАН. — Кн. XX. — К., 1928; Еміграція на схід та залюднення Слобожанщини за Богдана Хмельницького. — К., 1932.

Літ.: Бабенко Л.Л. Поруч з корифеями науки (В.Д. Юркевич) // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). — К., 1991; Федущак І. Учень і соратник Михайла Грушевського // Київська старовина. — 1994. — № 1; Федущак-Юркевич І. Михайло Грушевський і слідча справа Віктора Юркевича // Михайло Грушевський: Зб. наук. праць і матеріалів Міжнар. ювілейної конф., присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. — Львів, 1994; Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). — К., 1999; Юркова О. Юркевич Віктор Дмитрович // Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004; Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). — К., 2006; Юркова О.В. Юркевич Віктор Дмитрович // Енциклопедія історії України: В 10 т. — Т. 10. — К., 2013. — С. 707.

ЮРЧЕНКО (Yurchenko, Jurčenko) Олександр Володимирович (18.11.1904, м. Київ — 26.06.1962, м. Мюнхен, ФРН) — правник, історик права та політ. діяч. Д.чл. НТШ (1958).

Закінчив Київську реальну школу та юр. ф-т КІНГу (1926). Екстерном склав іспит із повного курсу Київського ін-ту обліку й розподілу. Позаштатний співробітник Комісії для виучування історії західно-руського і укр. права при ВУАН (1926–1931). Від 1927 брав участь у роботі Комісії рад. права. На поч. 1930-х н.с. екон. відділу всесоюзного наук.-досл. ін-ту тютюнових виробів у м. Київ. У 1930-ті викладав укр. та рос. літературу у середній школі. На еміграції від 1944. Викладач (1948), доц. (1949–1951), надзвичайний проф. (1953), звичайний проф., продекан (1954–1957), декан (1957–1958) ф-ту права та сусп. наук УВУ у м. Мюнхен. 14 липня 1952 захистив докт. дис. «Ідеологічні та правні засади державної організації радянської України в їхньому постанні і розвитку» (наук. кер. проф. В. Орелецький). Д.чл., с.н.с., заст. голови Наук. ради Ін-ту для вивчення СРСР у м. Мюнхен (1954–1961). Член Укр. нац. Ради (1952–1954) та її виконавчого органу (1957–1962). Активний діяч Укр. нац.-держ. союзу. Помер внаслідок травм, яких зазнав під час наїзду автомобілю.

Автор праць з історії права, зокрема студій про правовий статус СРСР і УРСР, правові засади укр.-рос. взаємин у 1917–1922.

Тв.: Чинне право в Україні. Нарис основних засад. — Мюнхен, 1948. — Ч. 1; 1953. — Ч. 2.; Ідеологічно-правні засади державної організації підсовєтської України. — Мюнхен, 1952; Федеративні форми совєтської державної структури і їх ідеологічно-правні функції. — Мюнхен, 1952; Пробле-

матика національного і інтернаціонального в російському большевизмі. — Мюнхен, 1955; Державно-політичний стан УССР у світлі сьогоднішніх совєтських концепцій // Наук. зб. УВУ. — Мюнхен, 1956. — Т. 6; Природа і функція совєтських федеративних форм. — Мюнхен, 1956; КПУ, її роль і завдання в боротьбі комуністичної диктатури за опанування України. — Мюнхен, 1962; Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті. — Мюнхен, 1971.

Літ.: Проф. Олександр В. Юрченко, видатний український науковець і діяч, трагічно помер у Мюнхені // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). — 1962. — 30 червня. — № 124. — С. 1; Все ще немає точніших вияснень обставин трагічної смерти проф. Ол. Юрченка у Мюнхені // Там само. — 1962. — 5 липня. — № 126. — С. 1; Гловінський Є. Олександер Юрченко (посмертна згадка) // Наукові записки Українського Вільного Університету. — Мюнхен, 1963. — Ч. 6. — С. 156–160; Гловінський Є. Олександр Юрченко: (Біографічна згадка) // Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті. — Мюнхен, 1971; Encyclopedia of Ukraine. — Vol. 5. — Toronto; Buffalo; London,1993. — P. 783; Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (У персоналіях). — К.; Донецьк, 1997. — С. 296–297; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004. — С. 363; Universitas Libera Ucrainensis, 1921–2011. — Мюнхен, 2011.

ЮРЧУК Василь Ісакович (19.08.1921, с. Бродецьке, нині смт Козятинського р-ну Вінницької обл. — 05.08.2001, м. Київ) — вчений-суспільствознавець, д.і.н. (1966), проф. (1967), засл. працівник вищої школи УРСР (1972), чл.-кор. АН УРСР (1973).

1942 закінчив КДУ (на той час в евакуації — Об’єднаний укр. ун-т у м. Кзил-Орда Казахської РСР). Учасник Другої світової війни, чл. КПРС (1945). 1946–1949 — аспірант каф. історії КПРС КДУ, 1949 — ст. лаборант каф. історії КПРС, 1949–1952 — викладав на каф. історії КПРС Київського ун-ту, 1952–1954 — зав. каф. марксизму-ленінізму Монгольського держ. ун-ту (м. Улан-Батор, МНР). 1954–1955 — ст. викл. каф. історії КПРС Київського ун-ту. 1955–1974 — зав. каф. історії КПРС Укр. с/г академії. 1974–1988 — дир. ІІП при ЦК КП України — філії Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, 1989–1991 — с.н.с. цього ж ін-ту, від 1992 — гол.н.с. Ін-ту нац. відносин і політології НАН України.

Дослідження, здебільшого, присвячені історії КПУ. На початку 1990-х рр. звернувся до українознавчої тематики, зокрема, історії інтелектуальної еліти укр. народу.

1976–1986 — кандидат в члени ЦК КПУ (обраний XXV-м і XXVI-м з’їздами КПУ), 1986–1991 — член ЦК КПУ (обраний XXVII-м з’їздом КПУ). 1985–1990 — депутат ВР УРСР 11 скликання. Нагороджений орденами Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступенів, іншими орденами, медалями.

Автор понад 100 публікацій з історії КПУ.

Тв.: Борьба КП Украины за восстановление и развитие народного хозяйства (1945–1952). — К., 1965; Нариси історії Комуністичної партії України. — К., 1971 (у співавт); Нариси історії Комуністичної партії України [у співавт.] / В.І. Юрчук [та ін.]. — 4 вид., доп. — К.: Політвидав України, 1977. — 763 с.; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: документы и материалы: В 3 тт. / Сост. Д.Ф. Григорович [и др.]; ред. кол. В.И. Юрчук [и др.]. — К., 1985; Во главе нерушимого братства: коммунистическая партия — вдохновитель и организатор боевого и трудового содружества народов СССР в ходе освобождения Советской Украины от немецко-фашистских захватчиков: Материалы республиканской науч. конф., 29 сентября 1984 г. — К., 1985. — 335 с.; Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. — К., 1995; П'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. — К., 2012.

Дж. і літ.: ЦДАГО України. — Особова справа В.І. Юрчука; Історія Академії наук Української РСР. — К., 1979; Кривко Я. Радянські історики — наші земляки // Жовтневі зорі. — 1973. — 29 травня; УРЕ. — Т. 12; РЕІУ. — Т. 4; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Н.-Й.; Л.; К., 1955. Перевид. 2003; Видатні діячі краю, історики, дослідники, науковці, військові, письменники, діячі мистецтва // Вісник Козятинщини. — 2003. — 9 жовтня; Українські історики XX століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006.

ЮСОВА (Скибинська) Наталія Миколаївна (21.06.1972, м. Заставна Чернівецької обл. — 12.07.2008, м. Київ) — дослідниця східноєвропейської історіографії XIX–XX ст., укр. етнографії, персоналій укр. і рос. істориків, к.і.н. (2005).

1999 закінчила іст. ф-т Чернівецького держ. ун-ту ім. Ю.Федьковича. З 1999 працювала на посаді м.н.с. в оргбюро Міжнар. асоціації україністів. З 2001 — аспірантка, м.н.с., н.с., с.н.с. відділу укр. історіографії Ін-ту історії України НАНУ. Канд. дис. «Генеза концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР: 1930-ті — перша половина 1940-х рр.» захистила в Ін-ті історії України НАНУ, наук. кер. — д.і.н. В.М. Ричка.

Основне коло наук. інтересів: генезис і легітимація концепції давньоруської народності, персоналії вчених — істориків, етнографів, археологів (К.Г. Гуслистого, О.М. Косачевської, В.В. Мавродіна, Я.П. Прилипка, М.Л. Рубинштейна та ін.), етнографія Буковини. Учасниця і організатор кількох десятків міжнар. наук. конф. Доклала чимало зусиль для координації співпраці істориків України та Росії.

Авторка понад 100 наук. публ., у т.ч. 2-х монографій.

Тв.: Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті — перша половина 1940-х рр.). — Вінниця, 2005; «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній

науці (1930-ті — перша половина 1940-х рр.). 2-е вид., перероб. і доп. — К., 2006; Генеза концепту «давньоруська народність» у радянській історичній науці // УІЖ. — 2001. — № 6; Яків Павлович Прилипко: історик, археолог, етнограф (1925–1978) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. — Вип. 5. — К., 2001; «Проблема давньоруської народності» в праці В.В. Мавродіна «Образование Древнерусского государства» (1945 р.) // Ruthenica. — Т. I. — К., 2002; «Древнерусская народность»: один из первоначальных взглядов на проблему // Российская государственность: история и современность. — СПб., 2003; Проблема «приєднання» України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х — першої половини 40-х рр. // УІЖ. — 2004. — № 5; Легітимація концепції про Київську Русь як спільноруську державу в контексті зміни історичної парадигми (30-ті рр. ХХ ст.) // «Істину встановлює суд історії» / Зб. на пошану Ф.П. Шевченка. В 2-х тт. — Т. 2. Наукові студії. — К., 2004; Питання щодо «спільноруськості» Київської Русі у доробку Мирона Кордуби // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). — Вип. 4. — К., 2004; К вопросу о взаимоотношениях В.В. Мавродина и Н.Л. Рубинштейна: по поводу рецензии 1946 г. // Мавродинские чтения. 2004: Актуальные проблемы историографии и исторической науки. — СПб., 2004; Розробка теоретичних проблем етногенезу Серафимом Володимировичем Юшковим (1940-і рр) // СІД: питання теорії та методики. Число 12. У 2-х ч. — Ч. I. — К., 2005; Започаткування в СРСР досліджень із проблем східнослов’янського етногенезу (кінець 1930 — початок 1940-х рр.) // УІЖ. — 2005. — № 4; Письма В. Мавродина к К. Гуслистому как источник по изучению интеллектуальной биографии и социокультурной среды 1930-х — первой половины 1960-х гг. // СІД: питання теорії та методики. — К., 2006. — Число 13. У 2-х ч. — Ч. 1; Легитимация понятия «древнерусская народность» в полемике советских историков конца 1940-х — начала 1950-х гг. // Историк в меняющемся пространстве российской культуры. — Челябинск, 2006; Некоторые аспекты жизни и деятельности ленинградских историков В.В. Мавродина и Е.М. Косачевской: украинский аспект (попытка реконструкции на основе материалов ИР НБУВ) // Исследования по русской истории и культуре. Сб. ст. к 70-летию проф. И.Я. Фроянова. — М., 2006; «Давньоруська народність»: неоднозначність термінологічного трактування // Confraternitas. Ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15); «У святле Сталінскага вучэння пра мову і націю» // Беларускё Гестарычны Агляд. Т. 14. — Вильнюс, 2007; Первое академическое совещание по вопросам этногенеза (конец 1930-х гг.) // Славянские форумы и проблемы славяноведения. — Москва–Ставрополь, 2008; Коллективный поиск этногенеза: подготовительные заседания к междисциплинароной дискуссии по методологии этногенетических исследований «в свете Сталинского учения об языке и нации» // Проблемы славяноведения. — Брянск, 2008. — Вып. 10; В.В. Мавродин: письма к коллегам. Публикация Н.Н. Юсовой // Проблемы отечественной

истории: источники, историография, исследования. — СПб.; К.; Минск, 2008.

Дж. та літ.: НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 3-к. — Поточний архів; Юсова Наталія Миколаївна // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Памяти Наталии Николаевны Юсовой // Вестник Удмуртского университета. Серия: История и филология. — Ижевск, 2008. — Вып. 2; Наталя Юсова: [Некролог] // Україна модерна. — Вип. 3 (14): Марксизм на сході Європи. — С. 344; Юркова О. Юсова Наталія Миколаївна // Українські історики. Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 3. — К., 2010; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Юсов С. Сьогодні Наталії Юсовій виповнилося б 40 років // Historians.in.ua: [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/310-sohodni-natalii-yusovii-vypovnylosia-b-40-rok (11.06.2018).

ЮШКОВ Серафим Володимирович (04.04.1888, с. Трофімовщина, нині Мордовія, Росія — 14.08.1952, м. Малоярославець Московської обл., Росія) — історик держави і права, юрист, д.і.н. (1935), чл.-кор. АН УРСР (1939), акад. АН КазРСР (1946). Засл. діяч науки РРФСР. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

1912 закінчив юр. і іст.-філол. ф-ти С.-Петерб. ун-ту. 1913 проходив стажування у Фрейбурзькому ун-ті (Німеччина). 1916–1918 — приват-доц. Петроградського ун-ту. 1919–1943 — проф. у вузах Саратова, Ленінграда, Самарканда, Дагестану. 1935–1937 — зав. каф. Свердловського пед. ін-ту, одночасно — проф. Свердловського і Московського юр. ін-тів. Д.і.н (1935, за рішенням Вченої ради Свердловського пед. ін-ту без захисту дисертації). З 1938 працював у Всесоюзному ін-ті юр. наук у Москві, де 1939 очолив сектор історії держави і права. Водночас працював в Ін-ті історії АН СРСР та Московському держ. ун-ті. 1939–1941 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР. 1943–1944 — с.н.с. Ін-ту історії і археології АН УРСР, 1944–1950 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР.

Тв.: Очерки из истории приходской жизни на севере России в XV–XVII в. — СПб., 1913; Феодальные отношения и Киевская Русь. — Саратов, 1925; Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — К., 1939 (перевидання — К., 1992); Очерки по истории феодализма в Киевской Руси. — М., Л., 1939; Історія України. — Т. 1. — Уфа, 1943 (у співавт.); Общественно-политический строй и право Киевского государства. — М., 1949; Русская правда. — М., 1950; История государства и права СССР. Ч. 1. — М., 1961; Русская Правда. Происхождение, источники, ее значение. — М., 2002.

Літ.: С.В. Юшков. Библиографический указатель трудов к 60-летию со дня рождения и 35-летию научно-педагогической и общественной деятельности. — М., 1948; Історія Академії наук Української РСР. — Кн. 2. — К., 1967; История Академии Наук Украинской ССР. — К., 1979; Смолій В.А.,

Ричка В.М., Стояк Я.К. Серафим Володимирович Юшков (до 100-річчя з дня народження) // УІЖ. — 1988. — № 5; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 10. — 1984; Ричка В.М. Серафим Володимирович Юшков // Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — К., 1992; EoU. — Vol. V. — 1993; Юшков Серафим Володимирович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 254; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Розробка теоретичних проблем етногенезу Серафимом Володимировичем Юшковим (1940-і рр) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Число 12. У 2-х ч. — Ч. І. — К., 2005; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 3. — К., 2006; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006; Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10. — К., 2013. — С. 711.

ЯВОРНИЦЬКИЙ (ЄВАРНИЦЬКИЙ) Дмитро Іванович (07.11/25.10/. 1855, с. Соснівка Харківського пов., нині с. Борисівка Дергачівського р-ну Харківської обл. — 05.08.1940, м. Дніпропетровськ) — дослідник історії запорозького козацтва, іст. краєзнавства, музеєзнавства, археології, фольклористики, етнографії, чл.-кор. (1924), акад. (1929) АН УСРР, д.сусп.н. (1937), д.чл. НТШ і ВУАН. Батько походив із збіднілих дворян, мати — з селян.

Середню освіту здобув у Харківському повітовому училищі. 1874–1877 навчався в Харківській духовній семінарії, а 1877–1881 — на іст.-філол. ф-ті Харківського ун-ту. Перебував під впливом проф. О. Потебні, М. Сумцова та ін. У 1877–1885 (майже щороку) здійснював подорожі по запорозькому краю, обстежував козацькі місця, робив археол. розкопки, топографічні виміри, зарисовки, збирав документи.

У 1882, згідно з рішенням ради Харківського ун-ту, його залишили позаштатним стипендіатом для підготовки до проф. звання по каф. рос. історії. Одночасно викладав історію в 3-й чоловічій гімназії м. Харків. 1884 прочитав серію публічних лекцій з історії запорозького козацтва. Учасник VI Археол. з'їзду в м. Одеса. Почав обвинувачуватися в «ярому українофільстві» та «сепаратизмі», тому наступного року був змушений залишити Харків і переїхав до С.-Петербурга. Тут пройшов конкурс і викладав історію та літературу у Миколаївському сирітському ін-ту шляхетних дівчат, а також у жіночій гімназії та театральному училищі. У 1887, внаслідок доносу, втратив можливість посідати пед. посади із циркулярною забороною викладати в будь-якому навч. окрузі. Тоді ж здійснив подорож на Соловецький острів, до місця ув'язнення та на могилу кошового отамана П.І. Калнишевського. У наступні роки працював у наук. експедиціях по землях колишнього Війська Запорозького.

1892 «відряджений» царською владою в Ташкент чиновником особливих доручень при генерал-губернаторі Туркестану. Видав «Путівник по Середній Азії в археол. та іст. відношенні від Баку до Ташкента» (1893). Після трирічної висилки у Туркестан працював рік у Варшаві позаштатним чиновником особливих доручень при місцевій казенній палаті. У 1896 у Варшавському ун-ті склав магістерський іспит з рос. історії.

1897 одержав посаду приват-доц. в Московському ун-ті на каф. історії Росії. Захистив магістерську дис. (Казанський ун-т, 1901). Здобув наук. звання магістра рос. історії. Часто їздив по різних містах (С.-Петербург, Катеринослав, Чернігів, Лубни, Сімферополь, Керч, Феодосія, Мелітополь, Бердянськ та ін.), виступаючи з публічними лекціями з історії запорозького козацтва. Вивчав фонди архівів Москви, Києва, Соловецького монастиря, зібрання документів у Персії, Палестині, Туреччині та Польщі.

З 1902 — дир. Катеринославського іст.-археол. музею ім. О.М. Поля, з 1905 — Музею старожитностей Катеринославської губ. Діяльний чл. Катеринославської губ. вченої архівної комісії. Один із організаторів XIII Археол. з’їзду в Катеринославі та фундатор Катеринославської «Просвіти» (1905). Редактор першого катеринославського укр. тижневика «Запоріжжє».

1918–1920 — проф. каф. історії місцевого краю і Запорожжя Катеринославського ун-ту, 1920–1933 — проф. Катеринославського, згодом Дніпропетровського ІНО. 1922–1933 — зав. наук.-досл. каф. українознавства. Одночасно у 1923–1924 завідував Катеринославським губ. архівним управлінням.

Створив унікальну музейну колекцію із бл. 80 тис. експонатів. Зібрав понад 55 тис. укр. слів та майже 10 тис. фольклорно-етнографічних першоджерел. Здійснив розкопки бл. 1000 археол. пам’яток.

Автор понад 200 праць, у т.ч. 50 окремих книг.

Тв.: Сборник материалов для истории запорожских козаков (1888); Запорожье в остатках и преданиях народа (1888); Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края (1889); Вольности запорожских козаков (1890); История запорожских козаков. В 3-х т. (1892–1897); Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман войска запорожских низовых козаков (1894); Малоросійські народні пісні, зібрані в 1878–1905 рр. (1906); Дніпрові пороги (1928); До історії степової України (1929); Твори: У 20 т. / Редкол.: П. Сохань (гол. ред.) та ін. — Т. 1, 2, 8 (2004–2006).

Бібліогр.: Заруба В.М. Яворницький Дмитро Іванович (1855–1940): біобібліогр.: (до 150-річчя від дня народж. та у 65-ліття смерті) (Біобібліогр. визначних вчених-юристів; вип. 5) (Історики держави і права). — Дніпропетровськ, 2005. — 72 с.; «Працюй на користь свого народу…»: до 150-річчя Дмитра Яворницького: бібліогр. покажч. (Сер. «Дослідники рідного краю») / Упоряд. І. Голуб. — Дніпропетровськ, 2005. — 32 с.

Літ.: Шубравська М.М. Д.І. Яворницький. Життя, фольклорно-етнографічна діяльність. — К., 1972; Яворницький (Єварницкий) Дмитро Іванович: Юрій Яновський: бібліогр. покажч.: (до 70-річчя з дня народж.) / Склали:

Л.Г. Шуменко, Н.М. Бурлака; [Кіровогр.] ОНБ ім. Н.К. Крупської. — Кіровоград: [б.в.], 1972. — 18 с.; Чабан М. Сучасники про Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1995; Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Вип. 1: Листи вчених до Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1997; Яворницький Дмитро Іванович // Видатні вчені НАН України: Особові архівні та рукописні фонди академіків та член-кореспондентів у НБУВ (1918–1998): Путівник. — К., 1998. — С. 92–94; Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Вип. 2: Листи діячів культури до Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1999; Академік Д.І. Яворницький і перша вища гірнича школа України: док. і матер. — Дніпропетровськ, 2004; Сохань П.С. Видатний дослідник запорозького козацтва, полум'яний український патріот. Твори. У 20 т. — Т. 1. — К.; Запоріжжя, 2004. — С. 11–33; Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Вип. 3: Листи музейних діячів до Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 2005; Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Вип. 4: Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури. — Дніпропетровськ, 2005; Абросимова С.В. Енциклопедист козаччини // УІЖ. — 2005. — № 4; Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). — К., 2007; Світленко С.І. Д.І. Яворницький і українська національна ідентичність // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. праць. — Вип. 5. — Дніпропетровськ, 2007; Терес Н.В. Дмитро Яворницький // Видатні постаті в історії України XX ст.: Кор. біограф. нариси. — К., 2011. — С. 379–382; Ясь О.В. Яворницький Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10: Т–Я. — К., 2013. — С. 717–719.

ЯВОРСЬКИЙ Матвій Іванович (15.11.1885, за іншими даними 1884 або ж 28.02.1885, с. Корчмин Сокальського пов., нині Львівської обл. — 03.11.1937, Соловки) — дослідник історії України, докт. економ., політ. та іст. наук (1929), акад. ВУАН (1929), публіцист. Із селян.

Закінчив гімназію у Львові. Працював на фабриці в Шлеську, потім у Львові, в укр. страховому т-ві «Дністер». 1910 закінчив юр. ф-т Львівського ун-ту. Знав пол., чес., білорус., німец., фр., італ., латин., грец. мови. 1912 написав першу досл. працю «Соціальні основи підліткової злочинності» й одержав ступінь д. політ. наук. Одночасно працював судовим практикантом.

Під час Першої світової війни перебував в австро-угор. армії. 1920 вступив до Компартії, виїхав до Москви, а звідти до Казані, де в школі політграмоти читав історію рев. рухів та історію філософії. З серпня 1920 — викл. в Харківському ІНО, 1921–1922 — на партійній роботі. З 1922 — на каф. історії укр. культури Ін-ту марксизму-ленінізму при Укрголовпрофосвіти Наркомосу України. У ті роки видав схему-конспект «Лекції з історії класової боротьби на Україні», працював над серією підручників для шкіл і серед. навч. закладів. 1924 затверджений чл. президії Наук. комітету НКО

УСРР («Українська наука»), 1924–1929 — зав. «Укр. наукою». 1929 за сукупністю іст. праць кваліфікаційна комісія присудила йому вч. ступінь док. історії культури без захисту. Того ж року став акад. ВУАН. Тоді ж переїхав до Києва. Під час «чистки» партосередку Укр. ін-ту марксизму-ленінізму 1930 йому було пред'явлено звинувачення в приховуванні минулого (служба у польовій жандармерії ЗУНР й ін.). 4.02.1930 звернувся з листом до С.В. Косіора, в якому спростовував вигадки щодо своєї біографії, але через тиждень був виключений з КП(б)У. 15.11.1930 звільнився з посад чл. Президії ВУАН та секретаря І Відділу ВУАН, взяв відпустку і виїхав у Ленінград. У грудні 1930 виключений на Пленумі ВУАН із складу академіків. 1931 за приналежність до керів. т.з. контрреволюційного «Укр. національного центру» був заарештований та відправлений із спецконвоєм до Харкова. 07.02.1932 постановою судової трійки Колегії ДПУ СРСР був засуджений до 6 років позбавлення волі. Покарання відбував на Соловках. В жовтні 1937 постановою особливої трійки УНКВС по Ленінградській обл. був засуджений до розстрілу. Вирок виконано 03.11.1937. Нині реабілітований.

Тв.: Коротка історія України (1925); Нарис історії України. — Ч. І. — 1923; Ч. ІІ. — 1924; Ч. ІІІ. — 1925; Україна в епоху капіталізму. — Чч. ІІ і ІІІ; Історія України в стислому нарисі (три видання); Національно-демократична революція 1917 р. на Україні; Нариси з історії революційної боротьби на Україні; Історія боротьби класів на Україні; Начерк лекцій. — Полтава, 1921.

Літ.: ЕУ. — 1984. — С. 3958; Сарбей В.Г. // УСЭ. — Т. 12. — 1985; ЕИ. — Т. 5. — 1993; Касьянов Г.В. Академік М.І. Яворський: Доля вченого // УІЖ. — 1990. — № 8 (Бібліогр.: 59 назв); Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні. — К., 1990; Селецький А.В. З безодні перекручень й забуття: доля академіка Матвія Яворського // Трибуна. — 1991. — № 7; Санцевич А.В. Погляди М.І. Яворського на історію України // УІЖ. — 1993. — № 10 (Бібліогр.: 32 назви); Абдуллін О., Логвин Е. Останнє слово // Репресоване «відродження». — К., 1993; Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції. — К., 1994; Санцевич А.В. М.І. Яворський — видатний український історик // Історична спадщина у світлі сучасних досліджень. — К., 1995; Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2, ч. 1. — К., Львів, 2003; Пінчук Ю.А. Яворський Матвій Іванович // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інші. — Т. 10: Т–Я. — К., 2013. — С. 719–720.

ЯКОВЕНКО Елеонора Вікторівна (05.11.1934, м. Київ — 09.12.1998, м. Чернігів) — фахівець з археології раннього залізного віку, д.і.н. (1986), проф.

1957 закінчила Київський ун-т. 1965–1968 навчалася в аспірантурі Ін-ту археології АН УРСР. 1970 захистила канд. дис. «Скифы Восточного Крыма в V–III вв. до н.э.», 1986 — докт. «Скифы на Боспоре (греко-скифские

отношения в VII–III вв. до н.э.)». 1957–1973 працювала в Ін-ті археології. 1973–1987 — ст. викладач, доц., зав. каф. загальної історії Чернігівського пед. ін-ту; 1987–1993 — дир. Керченського іст.-культ. заповідника, створеного здебільшого її зусиллями; 1993–1995 — заст. дир. заповідника. На початку 1990-х викладала за сумісництвом в ун-ті Браям Янг (штат Юта, США).

Працювала у Півд.-Укр. (1961–1966), Керченській (1965–1967) експедиціях, Півн.-Рогачицькій (1970–1972), Дністровській (1974, 1975), Півд.-Донській (1976–1986), Тарханкутській (1976–1979), Німфейській (1984–1989).

Відзначена званням «Відмінник народної освіти», нагороджена медалями «За трудовую доблесть» і «Ветеран труда», пам’ятним знаком «За активное участие в охране памятников Великой Отечественной войны». Включена в кембріджське видання «Who is who. Women of the world» (1992).

Авторка понад 80 праць.

Тв.: Античні амфори, знайдені на Київщині // Археологія. — 1964. — XVI; Скіфи Східного Криму в V–III ст. до н.е. — К., 1974; Древнейший памятник искусства скифов // СА. — 1976. — № 2; К истории исследования боспорских расписных склепов // Скифы и Боспор. — Новочеркасск, 1989; Боспорские древности из собрания Черниговского исторического музея // Вопросы истории и археологии Боспора. — Воронеж; Белгород, 1991.

Літ.: Мудрицкая В.Г. Элеонора Викторовна Яковенко (1934–1998) — директор Керченского историко-культурного заповедника // 175 лет Керченскому музею древностей. Мат-лы Междунар. конф. — Керчь, 2001. — С. 16–18; Федосеев Н.Ф. Судьбы керченских археологов // Там само. — С. 29; Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. — К., 2012. — С. 645; Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 662–663.

ЯСТРЕБОВ Федір Олександрович (28.11.1903, м. Судогда, нині Володимирської обл., РФ — 30.06.1973, м. Київ) — дослідник історії України XIX ст., к.і.н. (1983).

Навчався у Володимирській гімназії у м. Володимир-на-Клязьмі. З 1919 проживав у Києві. 1921–1926 навчався на соц.-іст. відділі ф-ту профосвіти Київського вищого ІНО, потім — аспірант Наук.-досл. каф. марксизму-ленінізму при ВУАН. Одночасно 1923–1924 — архівний регістратор Київського центр. іст. архіву ім. В. Антоновича, 1924–1934 — н.с. Істпарту Київського обкому КП(б)У. 1932–1936 — с.н.с. Київського музею революції. Одночасно у 1928–1933 викладав історію у радпартшколі. У лютому — травні 1934 — н.с. Ін-ту історії матеріальної культури ВУАН, у травні–листопаді 1934 — н.с. Іст.-археогр. ін-ту ВУАН. 1934–1936 — м.н.с. Ін-ту історії ВУАМЛІН. 1936–1940 — м.н.с., 1940–1941 — с.н.с. Ін-ту історії України АН УРСР. Канд. дис. «Місце декабризму в історії революційного

руху в Росії XIX ст.» (1938). Одночасно у 1931–1938 викладав на каф. історії України КДУ. Під час війни мобілізований до Червоної армії, був поранений. 1942 повернувся до роботи в АН УРСР. 1942–1944 — с.н.с. Ін-ту історії та археології АН УРСР. 1944–1954 — зав. відділу історії капіталізму, 1955–1963 — с.н.с. відділу історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР.

Тв.: «Тому дев'ятого перша половина» (М. Грушевський. «Історія України–Руси») // Прапор марксизму. — 1930. — № 1; 1905 рік у Києві. — К., 1930; Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII ст. — К., 1937 (у співавт.); Україна в першій половині XIX ст. — К., 1939; Повстання декабристів. — К., 1945; Революционные демократы на Украине. Вторая половина 50-х — начало 60-х годов XIX ст. — К., 1960.

Дж. та літ:. НА ІІУ НАНУ. — Оп. № 1-л. — Спр. 454; [Некролог] // УІЖ. — 1973. — № 9; ЕУ. — Словникова частина. — Т. 10. — 1984; EoU. — Vol. V. — 1993; Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 1. — К., 1998; Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К., 2006. — С. 692.

ЯЧМЕНЬОВ Микола Іванович (1893, с. Ніколаївка, нині Орловської обл., РФ — 1947/1948, м. Київ) — археолог.

Учасник Громадянської війни. Нагороджений орденом Червоного прапора. Закінчив Ленінградський комвуз і два курси Ін-ту червоної професури. 1935 прибув із Москви до Києва на посаду заст. дир. із загальних питань Ін-ту історії матеріальної культури АН УСРР. Після арешту дир. Ф.К. Козубовського весною 1936 став виконувати обов'язки дир. Ін-ту. 1938, після реорганізації ІІМК, став його директором. Восени 1940 був направлений на роботу в Зах. Україну (м. Львів), де працював дир. Торгівельної школи. Після війни повернувся до Києва, де й завершилося його життя.

Тв.: Археологічні експедиції Ін-ту історії матеріальної культури в 1936 р. // Вісті АН УРСР. — 1937. — № 1; Нові археологічні розкопки у Києві // Соціалістичний Київ. — 1936. — № 7/8.

Літ.: Інститут археології НАН України. 1918–2014 / Гол. ред. П.П. Толочко. — К., 2015. — С. 295.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АДІУ — Археологія та давня історія України
акад. — академік, академічний
АЛЛУ — Археологічний літопис Лівобережної України
АЛЮР — Археологическая летопись Южной России
АМ — Академія мистецтв
амер. — американський
АН — Академія наук
АНТ — Вісник археології, мистецтва, культурної антропології (журнал)
антропол. — антропологічний
АНФРФ ІМФЕ НАНУ — Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України
АНУМ — Асоціація незалежних українських митців
АО — Автономний округ
АП — Археологічні пам’ятки УРСР
АПН — Академія педагогічних наук
АР — Автономна республіка
АРК — Автономна республіка Крим
АРСР — Автономна радянська соціалістична республіка
археогр. — археографічний
археол. — археологічний
архів. — архівний
АРУ — Архів радянської України
АСН — Академія суспільних наук
АТР — Атлантично-Тихоокеанський регіон

БИ — журнал «Босфорские исследования»
бібліогр. — бібліографічний
б-ка — бібліотека
біобібліогр. — біобібліографічний
біогр. — біографічний
болгар. — болгарський
БСЭ — Большая советская энциклопедия

ВАК — Вища атестаційна комісія
ВБУ — Всенародна бібліотека України
ВДАУ — Вінницький державний аграрний університет
ВДИ — Вестник древней истории
ВДНГ — Виставка досягнень народного господарства
ВДПІ — Вінницький державний педагогічний інститут
ВДПУ — Вінницький державний педагогічний університет
ВДУ — Волинський державний університет

вид-во — видавництво
ВЖК — Вищі жіночі курси
визв. — визвольний
викл. — викладач
відп. — відповідальний
внз — вищий навчальний заклад
ВНК — Всеросійська надзвичайна комісія
ВНТУ — Вінницький національний технічний університет
в.о. — виконуючий обов'язки
ВОГУ — Вестник Одесского государственного университета
водн. — водний
вол. — волость
ВПШ — Вища партійна школа
ВР — Верховна Рада
Всерос. — Всеросійський
Всесоюз. — Всесоюзний
ВТТ — виправно-трудовий табір
ВУ — Вільний університет
ВУАК — Всеукраїнський археологічний комітет
ВУАМЛІН — Всеукраїнська асоціація марксо-ленінських інституцій
ВУАН — Всеукраїнська академія наук
вуз — вищий учбовий заклад
ВУЗПО — Всеукраїнська загальна позапартійна організація
ВУКІЖ — Всеукраїнський комуністичний інститут журналістики
ВУКОПМИС — Всеукраїнський комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва
ВУНАС — Всеукраїнська наукова асоціація сходознавців
ВУЦВК — Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВУЧК — (рос.) Всеукраинская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией, саботажем и преступлениями по должности
ВХУ — Вестник Харьковского университета
вш — вища школа

газ. — газета
ГАРФ — (рос.) Государственный архив Российской Федерации
геогр. — географічний
ГЕС — гідроелектростанція
гол. — голова, головний
гос. — государственный
госп-во — господарство
ГПУ — (рос.) Государственное политуправление
ГРВуН — Група радянських військ у Німеччині
грец. — грецький
громад. — громадський, громадянський

ГУАК — Губернська учена архівна комісія
губ. — губернія, губернський
Губкопмис — губернський комітет охорони пам’яток мистецтва та старовини
ГУЛАГ — (рос.) Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения
ГУ СБУ — Головне управління Служби безпеки України

д.і.н. — доктор історичних наук
д.чл. — дійсний член
д.юр.н. — доктор юридичних наук
ДА — Духовна академія
ДААРК — Державний архів Автономної Республіки Крим
ДАІМК — Державна академія інституту матеріальної культури
ДАК — Державний архів м. Києва
ДАКО — Державний архів Київської області
ДДУ — Дніпропетровський державний університет
демогр. — демографічний
демокр. — демократичний
держ. — державний
див. — дивись
диплом. — дипломатичний
дир. — директор
дис. — дисертація
ДКТК — Діячі кримсько-татарської культури
ДНУ — Дніпропетровський національний університет
ДП — табір для переміщених осіб, переміщені особи
ДПУ — Державне політичне управління
док. — документ, документальний
докт. — докторська
ДонДУ — Донецький державний університет
досл. — дослідний
доц. — доцент
друк. — друкований
ДСПК — (рос.) Древности Северного Причерноморья и Крыма

екон. — економічний
енцикл. — енциклопедичний
ЕІУ — Енциклопедія історії України
епіграф. — епіграфічний
ЕСУ — Енциклопедія сучасної України
етнограф. — етнографічний
ЕУ — Енциклопедія українознавства

ж. — журнал
ЖМВД — (рос.) Журнал Министерства внутренних дел

ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения

зав. — завідуючий
закарпат. — закарпатський
зал. — залізниця
заруб. — зарубіжний
засл. — заслужений
заст. — заступник
зах. — західний
зб. — збірник
ЗИНУ — (рос.) Записки императорского Новороссийского университета
ЗИФФИНУ — (рос.) Записки историко-филологического факультета Императорского Новороссийского университета
ЗІФВ — Записки історико-філологічного відділу
ЗІФ — Записки історичного факультету Одеського державного (національного) університету ім. І.І. Мечникова
ЗНТШ — Записки Наукового товариства ім. Шевченка
ЗНУ — (рос.) Записки Новороссийского университета
ЗОАО — (рос.) Записки Одесского археологического общества
ЗООИД — (рос.) Записки Одесского общества истории и древностей
ЗОУНР — Західна область Української Народної Республіки
зош — загальноосвітня школа
ЗСА — З'єднані стейти Америки
ЗУНР — Західно-Українська Народна Республіка

ІА — Інститут археології
ІІМК — Інститут історії матеріальної культури
ІІП — Інститут історії партії
ІКОМОС (англ. — ICOMOS) — Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць
іконогр. — іконографія
ім. — імені
ІМЛ — Інститут марксизму-ленінізму
імп. — імператорський
ІМФЕ АН УРСР — Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії АН УРСР
ін. — інший
ІНГ — Інститут народного господарства
індивід. — індивідуальний
ІНО — Інститут народної освіти
ін-т — інститут
ІНУ — Імператорський Новоросійський університет
ІМУ — Імператорський Московський університет
ІПК — Інститут підвищення кваліфікації
ІР НБУВ — Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського

ІСЕМВ — Інститут світової економіки і міжнародних відносин
ІСЕПЗК — Інститут соціальних і економічних проблем зарубіжних країн
ІСН — Інститут суспільних наук
іспан. — іспанський
іст. — історичний
історіогр. — історіографічний
італ. — італійська
ІУАД ім. М.С. Грушевського — Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського
ІФТ (або ІФТ при ІНУ) — історико-філологічне товариство

ИГАИМК — журнал «Известия Института истории материальной культуры»
ИТУАК — журнал «Известия Таврической ученой архивной комиссии»
ИОБО — журнал «Известия Одесского библиографического общества»

К. — Київ
канд. — кандидатський
кат. — католицький
каф. — кафедра
КВО — Київський військовий округ
КДА — Київська духовна академія
КДБ — Комітет державної безпеки
КДЕУ — Київський державний економічний університет
КДУ імені Тараса Шевченка — Київський державний університет імені Тараса Шевченка
кер. — керівник, керівництво
КЗ ВУАК — Короткі звідомлення Всеукраїнської археологічної комісії
к.і.н. — кандидат історичних наук
КІНГ — Київський інститут народного господарства
КІУС — Канадський інститут українських студій
КМА — Києво-Могилянська академія
КМУ — Кабінет Міністрів України
кн. — книга, князь (за контекстом)
КНЕУ — Київський національний економічний університет
КНУ ім. Тараса Шевченка — Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
колект. — колективний
ком. — комуністичний
конс. — консультант
конф. — конференція
к.пед.н. — кандидат педагогічних наук
КП — Комуністична партія
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
КПЗУ — Комуністична партія Західної України
КПІ — Київський політехнічний інститут

КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ — Комуністична партія України
крим. — кримський
крипт. — криптонім
КСИА — Короткие сообщения Института археологии
КСИИМК — Краткие сообщения Института истории материальной культуры
КСМЗУ — Комуністична спілка молоді західної України
КСУ — Київський славістичний університет
культ. — культурний
к.хім.н. — кандидат хімічних наук
КЦІА — Київський центральний історичний архів

Л. — Львів
латин. — латинський
ЛВУ — Ліга визволення України
Лгр. — Ленінград
ЛДУ — Львівський державний університет
літ. — літературний, літературно-
ЛИФО при ИНУ — (рос.) «Летопись историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете»
ЛКСМУ — Ленінська комуністична спілка молоді України
ЛНВ — Літературно-науковий вісник
ЛНУ — Львівський національний університет

М. — Москва
м. — місто
м.-л. — марксизм-ленінізм
м.н.с. — молодший науковий співробітник
магістер. — магістерський
МАИЭТ — (рос.) Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии
МАПП — (рос.) Московская ассоциация пролетарских писателей ·
МАСП — (рос.) Материалы по археологии Северного Причерноморья
мат. — математичний
матер. — матеріальна (-ий), матеріали
МВС — Міністерство внутрішніх справ
МВБУ — Музей визвольної боротьби України
МДА — Московська духовна академія
МДАПВ — Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині
МДАСУ — Матеріали та дослідження з археології Східної України
МДБ — Міністерство державної безпеки
МДУ — Московський державний університет
мед. — медичний
метод.– методичний
МЗС — Міністерство закордонних справ
МИА — (рос.) Материалы и исследования по археологии СССР

міжнар. — міжнародний
МІФЛІ — Московський інститут філософії, літератури, історії
муз. — музичний

навч. — навчальний
НА ІА НАНУ — Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України
НА ІІУ НАНУ — Науковий архів Інституту історії України Національної академії наук України
НАН — Національна академія наук
НАНУ — Національна академія наук України
нар. — народний
нар. госп-во — народне господарство
наук. — науковий
наук.-практ. — науково-практичний
НаУКМА — Національний університет «Києво-Могилянська академія»
нац. — національний
нач. — начальний
НБУВ — Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
НДІ — науково-дослідний інститут
НДКІУ — Науково-дослідна кафедра історії України
НДЛ — Науково-дослідна лабораторія
НДР — Німецька Демократична Республіка
НЗ ІІМК — Наукові записки Інституту історії матеріальної культури
НІАЗ — Національний історико-архітектурний заповідник
нім. — німецький
НКВС — Народний комісаріат внутрішніх справ
НКЗС — Народний комісаріат закордонних справ
НКО — Народний комісаріат освіти
НРБ — Народна Республіка Болгарія
н.с. — науковий співробітник
НТЕ — журнал «Народна творчість та етнографія»
НТШ — Наукове товариство ім. Шевченка

ОАІ — Одеський археологічний інститут
обл. — область, обласний
ОБТ при ІНУ — Одеське бібліографічне товариство при Імператорському Новоросійському університеті
ОВЖК — Одеські вищі жіночі курси
ОВКУГ — Організація вищих класів українських гімназій
ОГСІ — Одеський гуманітарно-суспільний інститут
ОДАМ — Одеський державний археологічний музей
ОДІАМ — Одеський державний історико-археологічний музей
ОдІНГ — Одеський інститут народного господарства
ОДУ — Одеський державний університет

ОІАМ — Одеський історико-археологічний музей
ОІПО — Одеський інститут професійної освіти
ОІСВ — Одеський інститут Сухопутних військ
ОІНГ — Одеський інститут народного господарства
ОКК при ВУАН — Одеська комісія краєзнавства при Всеукраїнській академії наук
окр. — окружний
ОНТ — Одеське наукове при УАН товариство
ОНУ ім. І.І. Мечнікова — Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова
ООН — Організація Об'єднаних Націй
ООЧСУ — Організація оборони чотирьох свобод України
ОПІ — Одеський політехнічний інститут
опубл. — опублікований
осн. — основний
ОТІС — Одеське товариство історії і старожитностей
ОУН — Організація українських націоналістів
ОУПІ — Одеський український педагогічний інститут

ПАН — С.-Петербурзька академія наук
парт. — партійний
Пг. — Петроград
п/с — поштова скринька
ПЕВ — (рос.) Подольские епархиальные ведомости
пед. — педагогічний
передм. — передмова
період. — періодичний
півд. — південний
півн. — північний
пов. — повіт
ПДПІ — Полтавський державний педагогічний інститут
політ. — політичний
польс. — польський
політех. — політехнічний
ПОНУ — Професори Одеського (Новоросійського) університету
попул. — популярний
посіб. — посібник
пр. — праця
пр.н.с. — провідний науковий співробітник
проф. — професор, професійна
псевд. — псевдонім
ПСРЛ — (рос.) Полное собрание русских летописей

РА — (рос.) Российская археология
РАЕН — (рос.) Российская академия естественных наук
рад. — радянський

РАН — Російська академія наук
РАТАУ — Радіо-телеграфне агентство України
рев. — революція, революційний
ред. — редактор, редакційний
РЕІУ — Радянська енциклопедія історії України
реліг. — релігійна (-ий)
р-н — район
РГАЛИ — Российский государственный архив литературы и искусства
РГТ — Російське географічне товариство
РДУ — Ростовський державний університет
РМ — Рада міністрів
роб. — робітничий
робітос — робітники освіти
рос. — російський
РПЦ — Російська православна церква
румун. — румунська (-ий)
РУП — Революційна українська партія
РФ — Російська Федерація

с. — село
СА — (рос.) Советская археология
с/г — сільське господарство, сільськогосподарська (-ий)
СВУ — Спілка визволення України
сел. — селище, селянський (за контекстом)
СІМК — Секція історії матеріальної культури
смт — селище міського типу
соц. — соціальний, соціалістичний
СПб — Санкт-Петербург
спец. — спеціалізована
співавт. — співавтор, співавторство
СС — журнал «Східний світ»
ССПК — Старожитності степового Причорномор'я і Криму
ст. — стаття, старший (за контекстом)
с.н.с. — старший науковий співробітник
ст.ст. — старий стиль
стан. — станиця
стат. — статистичний
стб. — столбец
СУГУФ — Спілка українських громадян у Франції
СУНД — Союз українських національних демократів
сусп. — суспільний
сх. — східний
сш — середня школа
т. — том
татар. — татарський

тв. — твір, твори
т.зв. — так званий
т.в.о. — тимчасово виконуючий обов'язки
т-во — товариство
теолог. — теологічний
торг. — торговий
техн. — технічний
технол. — технологічний
ТКДА — (рос.) Труды Киевской духовной академии
ТОДЛ — (рос.) Труды отделения древнерусской литературы
ТОУК — Товариство об'єднаних українських канадців
ТУП — Товариство українських поступовців
тур. — турецький

УАІН — Українська академія історичних наук
УАН — Українська академія наук
УВАН — Українська вільна академія наук
УВО — Українська військова організація
УВУ — Український вільний університет
УВШ — Управління вищої школи
УГА — Українська галицька армія
УГКЦ — Українська греко-католицька церква
УДАМ — Українська державна академія мистецтв
УДУ — Український державний університет
УІЖ — Український історичний журнал
УІТ — Українське історичне товариство
угор. — угорський
УжДУ — Ужгородський державний університет
укл. — укладач
УКОП — Український комітет охорони пам'яток культури
УКП(б) — Українська комуністична партія (більшовиків)
укр. — український
УЛЕ — Українська літературна енциклопедія
УНДІС — Український науково-дослідний інститут сходознавства
УНДС — Український національно-державний союз
УНКВС — Управління Народного комісаріату внутрішніх справ
УНР — Українська Народна Республіка
УНТ — Українське наукове товариство
ун-т — університет
упор. — упорядник
УПСР — Українська партія соціалістів-революціонерів
ур. — урочище
УРДП — Українська революційно-демократична партія
УРСР — Українська радянська соціалістична республіка
УСБУ — Управління Служби безпеки України

УСДРП — Українська соціал-демократична робітнича партія
УСІ — Український соціологічний інститут
УСРР — Українська соціалістична радянська республіка
УСС — Українські січові стрільці
УТОПІК — Українське товариство охорони пам’яток історії і культури
у т.ч. — у тому числі
УХР — Український християнський рух
УЦР — Українська Центральна рада
учит. — учительський

фзн — фабрично-заводське навчання
фзу — фабрично-заводське училище
феод. — феодальний
фіз.-мат. — фізико-математичний
філол. — філологічний
філос. — філософський
фін. — фінський
фр. — французький
ф-т — факультет

Х. — Харків
ХГУ — Харьковский государственный университет
ХДУ — Харківський державний університет
хім. — хімічний
ХОРС — Харьковский отдел Русского собрания
ХПІ — Харківський політехнічний інститут
Хсб — Херсонесский сборник
ХТЗ — Харківський тракторний завод
худ. — художній
хут. — хутір

ЦАДА — Центральний архів давніх актів
ЦАУ — Центральне архівне управління
ЦВК — Центральна виборча комісія
ЦДАДА — Центральний державний архів давніх актів
ЦДАВО — Центральний державний архів вищих органів влади та управління
ЦДАЖР УРСР — Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР
ЦДАКФФД — Центральний державний архів кінофотофонодокументів
ЦДАМЛМ — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва
ЦДІА УРСР у м. Києві — Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві
ЦДІАК України — Центральний державний історичний архів України, м. Київ
центр. — центральний
ЦК — Центральний комітет

ЦНБ — Центральна наукова бібліотека

ЧАК — Чернігівська архівна комісія
час. — часопис
ЧГУАК — Чернігівська губернська учена архівна комісія
чл. — член
чл.-кор. — член-кореспондент
ЧСВВ — Чин святого Василія Великого

швед. — шведський

ЮЕ — юридична енциклопедія
юр. — юридичний

EoU — Encyclopedia of Ukraine

Наукове видання

ІСТОРИЧНА НАУКА У НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ В ОСОБАХ

Енциклопедичний довідник

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 10.12.2018 р. Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 60.29. Обл.-вид. арк. 59.53.
Наклад 300 прим. Зам. 28. 2018.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України.
Київ-1, вул. Грушевського, 4.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.